وحدت سیاسی و تعامل فرهنگی
در
شاهنشاهی هخامنشی

پی یر بریان
ترجمه‌ی ناهید فروغان

تبرستان
www.tabarestan.info

وحدت سیاسی و تعامل فرهنگی در شاهنشاهی هخامنشی

تبرستان
www.tabarestan.info

تبرستان
www.tabarestan.info

وحدت سیاسی و تعامل فرهنگی در

شاهنشاهی هخامنشی

www.tabarestan.info

پی‌یِر بریان

ترجمه‌ی ناهید فروغان

نشر اختران

سرشناسه	: بریان، پی‌یر Briant, Pierre
عنوان و نام پدیدآور	: وحدت سیاسی و تعامل فرهنگی در شاهنشاهی هخامنشی / پی‌یر بریان ؛ مترجم ناهید فروغان.
وضعیت نشر	: تهران: اختران، ۱۳۸۵.
مشخصات ظاهری	: ۶۸۰ ص.
شابک	: ISBN 987-964-7514-28-9
یادداشت کلی	: فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.
یادداشت	: کتابنامه.
موضوع	: کورش هخامنشی، شاه ایران، ۵۲۹ ق.م.
موضوع	: اسکندر مقدونی، ۳۲۳ - ۳۵۶ ق.م.
موضوع	: ایران — تاریخ — هخامنشیان، ۳۳۰ - ۵۵۸ ق.م.
موضوع	: ایران — تاریخ — پیش از اسلام
شناسه افزوده	: فروغان، ناهید، ۱۳۲۶ - ، مترجم.
رده‌بندی کنگره	: ۱۳۸۵ ۲ ت ۴ ب / DSR ۲۱۹
رده‌بندی دیویی	:۹۵۵ / ۰۱۴
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۲۶۰ - ۸۱م

تبرستان www.tabarestan.info

این کتاب ترجمه‌ای است از:

Pouvoir central et polycentrisme culturel dans l'empire achéménide

نشر اختران

INSTITUT FRANÇAIS DE RECHERCHE EN IRAN
انجمن ایرانشناسی فرانسه در ایران

وحدت سیاسی و تعامل فرهنگی در شاهنشاهی هخامنشی

نویسنده: پی‌یر بریان
مترجم: ناهید فروغان
طرح جلد: ابراهیم حقیقی
چاپ اول ۱۳۸۶
شماره‌ی نشر ۱۳۵
شمارگان ۱۱۰۰ نسخه
چاپ و صحافی بهمن

تلفکس انتشارات: ۶۶۴۱۰۳۲۵ ـ تلفن فروشگاه: ۶۶۴۱۱۴۲۹ - ۶۶۹۵۳۰۷۱
http://www.akhtaranbook.com Email:info@akhtaranbook.com
شابک: ۹-۲۸-۷۵۱۴-۹۶۴-۹۸۷ ISBN 987-964-7514-28-9

حق چاپ محفوظ

پی‌یر بریان

متخصص تاریخ و تمدن هخامنشی و امپراتوری اسکندر
متولد سی‌ام سپتامبر ۱۹۴۰ در آنژه

تبرستان
www.tabarestan.info

زندگی حرفه‌ای

۱۹۶۵- ۱۹۶۰ تحصیل رشته‌ی تاریخ در دانشگاه پواتیه
۱۹۶۵ اگرگاسیون در رشته‌ی تاریخ
۱۹۶۷-۱۹۶۵ مدرس تاریخ- و جغرافی در دبیرستان ژُفر در مون‌پلیه
۱۹۷۴-۱۹۶۷ دانشیار تاریخ باستان و سپس استادیار در دانشگاه تور
۱۹۷۲ دفاع از دانشنامه‌ی دولتی، تحقیقات درباره‌ی آنتیگون یک چشم (برادر ناتنی اسکندر و یکی از فرماندهان سپاه او) و زمانه‌اش
۱۹۹۹-۱۹۷۴ استاد تاریخ باستان در دانشگاه تولوز ۲ (لو میرای)
۱۹۹۹. کرسی تاریخ و تمدن هخامنشی و امپراتوری اسکندر در کولژ دو فرانس

افتخارات

۱۹۷۴ جایزه‌ی زوگرافوس، انجمن حمایت از مطالعات یونانی
۱۹۹۳. استاد مدعو در دانشگاه پادوا (ایتالیا)
۱۹۹۶ استاد مدعو در دانشگاه شیکاگو
۱۹۹۷ جایزه‌ی رومن و تانیا گیرشمن
آکادمی کهن‌خط شناسی و ادبیات
استاد مدعو در دانشگاه پیزا (ایتالیا)
۱۹۹۸ جایزه‌ی بزرگ ایران‌شناسی وزارت ارشاد، تهران
۱۹۹۹ دکترای افتخاری دانشگاه شیکاگو

مجمع دانشمندان و آکادمی‌ها

- عضو انجمن حمایت از مطالعات ایرانی
- عضو انجمن بین‌المللی مطالعات قوانین مصر باستان
- عضو انجمن ایران‌شناسی اروپا
- عضو غیر دائم آکادمی کهن‌خط شناسی و ادبیات

- عضو هیئت‌های انتشاراتی
- بنیان‌گذار و مدیر نشر و عضو هیئت گردانندگان بین‌المللی شبکه‌ی اینترنتی www. achemenet.com

بنیان‌گذار و مدیر مجموعه‌ی «Persika» انتشارات توتم. پاریس

- عضو هیئت انتشاراتی مجموعه‌ی « خاور و باختر» (– Studien zu antiken Kultur kontakten und ihrem Nachleben)، فرانتز اشتاینر ورلاگ، اشتوتگارت
- عضو هیئت تحریریه‌ی نشریاتی چون بولتن تاریخ باستان (کالگری)، Arkeologi Dergisi (ازمیر)، Arta و Achaemenid Research in Texts and Archeology این مجله به صورت آن لاین بر روی پایگاه اینترنتی www. achemenet.com منتشر می‌شود.
- مسئولیت‌های اداری و علمی
- رئیس شورای علمی مطالعات محور استانبول ـ تهران ـ آسیای میانه (وزارت امورخارجه. وزارت آموزش و تحقیقات. CNRS
- مدیر گروه تحقیقات CNRS (GDR) در«شبکه‌ی بین‌المللی مطالعات و تحقیقات هخامنشی» (RIERA)

www.tabarestan.info تبرستان

گفتارهای مندرج در این کتاب اولین‌بار در منابع زیر چاپ شده‌اند.

1. « Institutions perses et histoire comparatiste dans l'historiographie grecque », in: Heleen Sancisi-Weerdenburg and Amelie Kuhrt éds., *Achaemenid history II. The Greek sources.* Proceedings of the Groningen 1984 Achaemenid History Workshop. Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, 1987, pp;1-10.
2. « Les Grecs et la décadence perse », in : Marie-Madeleine Mactoux et Evelyne Geny éds., *Mélanges Pierre Lévêque 2, Anthropologie et société,* Université de Besançon, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, vol. 82 (diff. Paris, Les Belles Lettres), 1989, pp. 33-47.
3. « Hérodote et la société perse », in : Giuseppe Nenci et Olivier Reverdin éds, *Hérodote et les peuples non grecs.* Entretiens sur l'Antiquité classique, t. XXXV. Genève, ?, 1990, pp. 69-104.
4. « L'histoire politique de l'Empire achéménide : problèmes et méthodes (à propos d'un ouvrage de M. A. Dandamaev) », *Revue des Études Anciennes*, n°3-4, 1993, pp. 399-423.
5. « L'histoire achéménide : sources, méthodes, raisonnements et modèles », *Topoi* 4/1 (1994) ; pp.109-130.
6. « L'histoire de l'empire achéménide aujourd'hui : l'historien et ses documents », *Annales HSS*, septembre-octobre 1999, n°5, pp. 1127-1136.
7. « Le nomadisme du Grand Roi », *Iranica Antiqua*, vol. XXIII, 1988, pp. 253-273.
8. « Table du roi, tribut et redistribution chez les Achéménides », in : Pierre Briant et Clarisse Herrenschmidt éds, *Le tribut dans l'Empire perse.* Actes de la table ronde de Paris 12-13 décembre 1986. Louvain,-Paris, Peeters, 1989 (Travaux de l'Institut d'Études Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle n° 13), pp. 35-44.
9. « Le roi est mort : vive le roi ! remarques sur les rites et rituels de succession chez les Achéménides », in : Jean Kellens éd, *La religion iranienne à l'époque achéménide.* Actes du Colloque de Liège 11 décembre 1987. *Iranica Antiqua* Supplément V, 1991, pp.1-11.
10. « De Sardes à Suse », in : Heleen Sancisi-Weerdenburg and Amelie Kuhrt éds., *Achaemenid history VI. Asia Minor and Egypt : old cultures in a new empire.* Proceedings of the Groningen 1988 Achaemenid History Worshop. Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, 1991, pp. 67-82.
11. « L'eau du Grand roi », in : Lucio Milano éd, *Drinking in ancient Societies. History and Culture of Drinks in the Ancient Near East.* Papers of a symposium held in Rome, May 17-19 1990, Padova, Sargon, 1994; pp. 45-65.
12. « Dons de terres et de villes. L'Asie Mineure dans le contexte achéménide », *Revue des Études Anciennes*, 1985, pp.53-71.
13. « Polythéismes et empire unitaire. (Remarques sur la politique religieuse des Achéménides) », in : *Les grandes figures religieuses. Fonctionnement pratique et symbolique dans l'Antiquité.* (Besançon 25-26 avril 1984). Université de Besançon, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, vol. 68 'Lire les polythéismes' (diff. Paris, Les Belles Lettres), 1986, pp. 425-433.
14. « Pouvoir central et polycentrisme culturel dans l'empire achéménide. Quelques réflexions et suggestions » in : Heleen Sancisi-Weerdenburg éd., *Achaemenid history I. Sources, structures and synthesis.* Proceedings of the Groningen 1983 Achaemenid History Worshop. Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, 1987, pp. 1-31.
15. « Ethno-classe dominante et populations soumises dans l'empire achéménide : le cas de l'Égypte. », in : Heleen Sancisi-Weerdenburg and Amelie Kuhrt éds., *Achaemenid history III. Method and theory.* Proceedings of the London 1985 Achaemenid History Worshop. Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, 1988, pp. 137-173.

16. « Une curieuse affaire à Eléphantine en 410 av. n.è : Widranga, le sanctuaire de Khnûm et le temple de Yahweh », *Méditerranées*, 1996, pp. 115-135.
17. « Droaphernès et la statue de Sardes », Maria Brosius and Amelie Kuhrt éds., *Achaemenid history XI. Studies in Persian history: essays in Memory of David M. Lewis.* Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, 1998, pp. 206-226.
18. « Cités et satrapes dans l'Empire achéménide : Xanthos et Pixôrados », *CRAI*, janv.-mars 1998 [1999], pp.305-339.
19. « Des Achéménides aux rois hellénistiques : continuités et ruptures », *Annali della Scuola Normale di Pisa*, 1979, pp. 1375-1414.
20. « Alexandre et les 'katarraktes' du Tigre », in : *Mélanges offerts à Michel Labrousse. Pallas (hors série)*, 1986, pp.11-22.
21. « *Karraktai* du Tigre et *muballitum* du Habur », *NABU*, 1999, p.1.
22. « Sources gréco-hellénistiques, institutions perses et institutions macédoniennes : continuités, changements et bricolages », Heleen Sancisi-Weedenburg, Amelie Kuhrt and Maria Root éds., *Achaemenid history VIII. Continuity and Change.* Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, 1994, pp. 283-310.
23. « Alexandre à Babylone : images grecques, images babyloniennes» in : *Alexandre le Grand dans les littératures occidentales et proche-orientales.* Actes du Colloque de Paris 27-29 novembre 1997, Université Paris X-Nanterre, 1999.

www.tabarestan.info

فهرست مطالب

درس افتتاحیه ۱۱
۱. نهادهای پارسی و تاریخ مقایسه‌گرا در تاریخ‌نگاری یونانی ۴۳
۲. تاریخ و ایدئولوژی: یونانیان و «انحطاط هخامنشی» ۵۷
۳. هرودوت و جامعه‌ی هخامنشی ۸۱
۴. تاریخ سیاسی امپراتوری هخامنشی ـ مسائل و روش‌ها
درباره‌ی کتابی از داندامایف ۱۱۷
۵. تاریخ هخامنشی: منابع، روش‌ها، استدلال‌ها و الگوها ۱۶۵
۶. تاریخ امپراتوری هخامنشی در زمان ما ـ مورّخ و اسنادش ۱۹۵
۷. شاه سیّار ۲۱۱
۸. سفره‌ی شاه، خراج و بازتوزیع در نزد هخامنشیان ۲۳۷
۹. شاه مُرد! زنده‌باد شاه ۲۴۹
۱۰. از ساردیس تا شوش ۲۶۱
۱۱. آب شاه بزرگ ۲۸۳
۱۲. اهدای اراضی و شهرها ـ آسیای صغیر در دوران هخامنشی ۳۱۱
۱۳. چندخدایی و امپراتوری وحدت‌طلب ۳۳۹
۱۴. قدرت مرکزی و چند مرکزی فرهنگی در امپراتوری هخامنشی ۳۵۹
۱۵. قوم ـ طبقه‌ی مسلّط و اقوام تحت انقیاد در امپراتوری هخامنشی ۴۰۳
۱۶. دعوای عجیبِ الفانتین در ۴۱۰ پیش از میلاد مسیح ۴۵۳
۱۷. دروافرنس و پیکره‌ی ساردیس ۴۷۳
۱۸. دولت‌شهرها و خشترپاون‌ها در امپراتوری هخامنشی ـ کسانتوس و پیکسوداروس ۵۰۳
۱۹. از هخامنشیان تا شاهان یونانی‌مآب: تداوم و گسست ۵۴۳
۲۰. اسکندر و «بندهای» دجله ۵۶۱
۲۱. کاتاراکتس‌های دجله و موبالیتوم خابور ۶۰۵
۲۲. منابع یونانی ـ یونانی‌مآب: نهادهای هخامنشی و نهادهای مقدونی ۶۰۹
۲۳. اسکندر در بابل: تصویرهای یونانی ـ تصویرهای بابلی ۶۴۹

تبرستان www.tabarestan.info

تبرستان
www.tabarestan.info

درس افتتاحیه*

عقاید ابراز شده، توصیه‌ها، قرائت متون پیش‌کسوتان و پیش‌تازان و به‌خصوص تردیدها به‌سرعت متقاعدم کرد که لحظه‌ی فریبنده‌ای که در کارراهه‌ی شخصی‌ام به آن دست یافته‌ام یعنی «درس افتتاحیه»، چنان آزمون ترسناکی است که بهتر است با سادگی با آن روبه‌رو شوم. چون با مکاتب و محافلی سروکار نداشته‌ام که به‌مسامحه سخن گفتن از امور جدی و عکس آن را می‌آموزند، مصمم به کاری شدم که چندان بی جاذبه هم نیست و آن جدی حرف زدن از امور جدی و ورود در کلام به همان شیوه‌ی درس گفتن و کتاب نوشتن است؛ به‌عبارت دیگر، تشریح چارچوب موضوعی که قصد فراتر رفتن از آن را ندارم و نیز توجیه این گزینش و روشن کردن چشم‌اندازهای آن برای حضار و خوانندگان، زیرا دست‌یابی به کرسی کولژ دوفرانس[1] برای برگزیده‌ی خوشبخت آن نه مستلزم اشتباه‌ناپذیری است و نه چنین خصوصیتی به او می‌بخشد، بلکه دقت و سخت‌گیری فزاینده‌ی او را می‌طلبد.

کرسی‌ای که امروز در این‌جا افتخار گشایش آن را دارم، پیرامون دو قلمرو بسیار مرتبط شکل گرفته است. جهان هخامنشی و امپراتوری اسکندر از نظر جغرافیای سیاسی همتا یا تقریباً همتایند، هر دو از سند تا بالکان و از آسیای مرکزی تا آسوان گسترده‌اند، اما می‌شود گفت که سرنوشت تاریخ‌نگارانه‌ی حدّاقلّ متباینی داشته‌اند. تاریخ اسکندر که به‌لحاظ زمانی کوتاه است، توجّه همگان را از دوران باستان به خود

---

* در سال ۲۰۰۰ از پی‌یر بریان دعوت شد تا کرسی «تاریخ و تمدن جهان هخامنشی و امپراتوری اسکندر» در کولژ دوفرانس را اشغال کند. درس افتتاحیه، که در ۱۰ مارس ۲۰۰۰ ایراد شده است، نخستین سخنرانی این مورخ عالیقدر در این مؤسسه‌ی پژوهشی به‌شمار می‌آید. ـ م.

۱. Collège de France، مؤسسه‌ی عالی علمی در پاریس که در ۱۵۲۹ م. تأسیس شد. این مؤسسه همواره از نظارت آزاد و از دانشگاه‌ها مستقلّ بوده است. استفاده از سخنرانی‌ها و دروس آن برای عموم آزاد و مجانی است. میدان تحقیقات آن شامل بسیاری از رشته‌های علمی و اومانیستی می‌شود. ـ م.

www.tabarestan.info تبرستان

جلب کرده و جریان جوشان و خروشان تألیف و مطالعه را تقویت کرده است. اما تاریخ امپراتوری هخامنشی، با آن که به‌نحو استوارتری در زمان ریشه دوانده، همان توجّه پرشور را برنینگیخته است.در اوراق بعدی خواهیم دید که تاریخ امپراتوری هخامنشی تا چه حد کم‌اهمّیّت تلقی شده است. از این رو ضروری دیدم که هم‌این‌جا و هم‌اکنون به تحلیل روابط نزدیک و متعارض تاریخ‌نگاری هخامنشی، هم با پژوهش‌های اختصاص‌یافته به تاریخ خاور نزدیک در دوران باستان به‌طور کلی و هم با تاریخ‌نگاری جهان یونانی و فتوحات اسکندر بپردازم.

بدین ترتیب، بهتر می‌شود دریافت که چرا علاقه‌مندم در آغاز اعلام دارم که غرور شخصیم با رضایت علمیِ شدیدتری همراه است که میل دارم آن را به‌نام «هخامنشی‌ـ پژوهان» بربر[1] بیان و آن را با آنان تقسیم کنم، زیرا امتیازی که امروز به من تعلق گرفته است محصول تبادل نظرها و تأملات مشترکی است که در کمال آزادی و اعتماد صورت پذیرفته است. تحت نام‌گذاری «هخامنشی پژوهان»، آن گروه از پژوهش‌گران را مد نظر دارم که در سرزمین‌های گوناگون پراکنده‌اند، اما معرّف اجتماع علمی‌ای هستند که اعضای آن به‌رغم محدود بودن، در همه جا فعّالند. البته این اجتماع علمی نه به یک رشته‌ی دانشگاهی مستقلّ (که با آن بسیار فاصله دارد) بلکه به رشته‌های گوناگون وابسته است وگروه پژوهشیِ منفردی را تشکیل نمی‌دهد. این کرسی در واقع اولین کرسی در نوع خود است که باید در جایی در جهان آکادمیک تأسیس شود. تصمیم شما هم‌کاران عزیز در مورد این قلمرو پژوهشی که مدت‌ها در حواشی جهان‌های شناخته شده و مورد قبول نگه‌داشته شده بود، شایسته‌ی سپاس‌گزاری است؛ قلمروی که مُهر غرابتی البته جذاب بر آن خورده است و در برابر تحلیل نیز نافرمان تلقی می‌شود. این تصمیم در واقع این تناقض‌نمایی تاریخ‌نگارانه‌ی عجیب را به هیچ و پوچ فروکاسته است که بر مبنای آن اولین امپراتوری جهانیِ دوران باستان در سایه‌ی خفقان آور «شرق هزار ساله» و «یونان جاوید» به نمایان کننده‌ی قدر دیگران محکوم شده بود تا زمانی که ماجرای درخشان شهریار مقدونی با چنان نور خیره کننده‌ای بر آن تابید که هنوز هم چشم شماری از مشاهده‌گران بسیار ممتاز بر اثر آن نابینا مانده است.

---

۱. مگر نه این‌که واژه‌ی «بربر» هنگام طرح مسائل هخامنشی الزاماً خود را تحمیل می‌کند! (بربر در زبان فرانسوی معنای ناپخته و نادرست هم می‌دهد. به همین دلیل بریان آن را به‌عنوان صفت نام‌گذاری به کار برده است. ـ م.)

منظورم از این سخنان این نیست که از تاریخ پارسیان باستان کسی مطلع نبوده است. چگونه ممکن بود چنین باشد؟ از هنگام فتح ساردیس به دست کوروش و سردارانش در سال ۵۴۶ پ. م. و گنجاندن آسیای صغیر غربی در امپراتوریِ در حال شکل‌گیری هخامنشیان، این تاریخ پیوسته به‌صورت زمینه یا بن‌مایه‌ی ثانوی در آثار نویسندگان بزرگ یونان کلاسیک و نقش‌پردازانش حاضر بود. به‌علاوه به‌واسطه‌ی کشف همین متون متعلق به دوران باستان بود که مردان رنسانس، پارسیان دوران باستان را ابداع کردند. گواه آن انتشار کاری است با عنوان: *De Regio Persarum Principatu Libri tres* (*سه کتاب سلطنت هخامنشی*) به‌قلم بارنابه بریسون[1]، حقوقدان برجسته و مورد ستایش هانری سوم در سال ۱۵۹۰ م. در پاریس. سه کتاب مورد بحث منحصراً به چیزی اختصاص یافته است که می‌توانیم آن را حقوق خصوصی و حقوق عمومی بنامیم: شاه، زندگی دربار، آیین‌های پرستش و دین، نهادهای نظامی. این کتاب تا آغاز قرن نوزدهم برای شناخت نهادهای نظام سلطنتی هخامنشی از اقتدار کتاب مرجع برخوردار بود. برای مثال وقتی لترون[2] در سال ۱۸۲۳ یکی از نهادهای بطلمیوسی را با آن‌چه او سابقه‌ی هخامنشی آن می‌داند، مقایسه کرد، در پانوشت خواننده را به کتاب بریسون ارجاع داد. این موفّقیّت هم گواه تأثیر پایدار سنت باستان و هم گواه جایگاه تفوق‌آمیز منابع کلاسیک از نخستین گام‌های تحقیقاتِ اختصاص‌یافته به پارس باستان بود. اما لازم است تصریح کنیم که برای نگارش تاریخ پارسیان از سنت دیگری هم که امکان دست‌رسی مکتوب به تمدّن‌های خاور نزدیک را می‌داد، استفاده شده بود، مانند بعضی از روایات توراتی به‌خصوص کتاب *عزرا*، *نحمیا* و *استر* که بریسون از آن‌ها نیز نقل قول کرده بود، به‌واسطه‌ی این ارتباط نیکو، مطالعه‌ی تاریخ پارسیان باستان در طول قرون شانزده تا هجده بر بررسیِ تاریخ عملاً نفوذناپذیر آشوریان و بابلیان پیشی گرفت و از آن‌ها بیشتر پیش‌رفت کرد.

منبع دیگری که عناصر اطلاعاتی کاملاً جدیدی به ارمغان آورد، روایت‌ها و گزارش‌های منتشر شده‌ی مسافران اروپایی بود که عدّه‌ی زیادی از آنان از قرن شانزده تا نوزده به ایران سفر کردند. این مسافران که یا خود نقّاش بودند و یا هنرمندانی را در معیت خود داشتند، نخستین کسانی بودند که توصیف‌ها و طرح‌های گاه خیال‌پردازانه،

1. Barnabé Brisson 2. Letronne

از جمله رونویسی‌هایی از کتیبه‌های میخی را با خود به اروپا آوردند. این کتیبه‌ها را در پاسارگاد و تخت‌جمشید به‌خطّی که در آن زمان آن را خطّ «تخت‌جمشیدی» نام‌گذاری کردند، دیده بودند. تامس هاید[1] که در سال ۱۷۰۰ در آکسفرد جستاری درباب دین پارسیان باستان منتشر کرد، نخستین کسی بود که واژه‌ی «میخی» را پیشنهاد نمود. در میان عالمانی که امروزه می‌توانیم خواندن خط میخی را حاصل تلاش‌های مشترکشان بدانیم، سرگرد راولینسون[2] جایگاه ویژه‌ای دارد. او از سال ۱۸۳۵ تا ۱۸۴۶ تمام تلاش خود را مصروف خواندن کتیبه‌هایی کرد که به سه زبان فارسی باستان، عیلامی (که در آن زمان اسکوتیایی خوانده می‌شد) و بابلی بر کوه بیستون حکّ شده بود. تاریخ حکّ کتیبه از دیدگاه تاریخ هخامنشی، تاریخی بنیان‌گذارانه به‌شمار می‌آید، زیرا در این کتیبه برای اولین‌بار، شاهی بزرگ به‌نام خاصّ خود و با واژه‌های خاصّ خود سخن گفته است. منظور داریوش اول است که با نوشته و تصویر (نقش برجسته‌ای عظیم در کنار کتیبه وجود دارد) نبردهایی را که در آغاز سلطنت خود در سال ۵۲۲ ناچار به مبادرت به آن‌ها شده بود، به‌شیوه‌ی خود بر سنگ روایت کرده است. دیگر می‌شد گفت که امکان مقابله‌ی منابع و قرار دادن متون کلاسیک تحت آزمون مقایسه‌ی کلی‌نگرانه پدید آمده بود. یکی از نتایج این کشف، که از چشم خود راولینسون پنهان نماند، این بود که روایت هرودوت از جلوس داریوش به تخت سلطنت بیشتر به‌دلیل مسائلی که مورّخ در موردشان سکوت کرده بود تا چیزهایی که در موردشان سخن گفته بود، بایست محتاطانه مطالعه می‌شود. پی‌آمد جالب دیگر استفاده از سخنان داریوش به‌خصوص در بسط مطالعات مربوط به آشور و کلده بود که متون میخی در آن‌ها نیز کشف شده بود. اما قرائت کتیبه‌ی بیستون اوضاع را تغییر داد و رمزگشایی از طولانی‌ترین و روشن‌ترین کتیبه‌ی هخامنشی باعث شد که پارس باستانی سبقت تاریخ‌نگارانه‌ای را که طی قرون پیشین به دست آورده بود، از دست بدهد. درواقع مصداق کامل سخن ویکتورهوگو در *لزوریانتال*[3] تحقق یافت که گفته بود: «در قرن لویی چهاردهم یونانی‌مآب بودیم، حالا شرق شناسیم»!

دوران معماران کمی بعد فرا رسید. در سال ۱۸۵۲ م. ویلیام لافتس[4] و هم‌کارانش در شوش تالار بزرگ چهل ستون و نیز کتیبه‌ای به‌نام اردشیر دوم کشف کردند. در

1. Thomas Hyde 2. Rawlinson 3. *Les Orientales* 4. *William Loftus*

کتیبه، هم نام تالار، که به آپادانا موسوم بود و «تالار بار» ترجمه شد، و هم نام شاهی که تصمیم به احداث آن گرفته بود، یعنی داریوش بزرگ، قید شده بود. طی سالهای ۱۸۸۵ـ۱۸۸۷ کاوشهای دیولافوا[1] انجام شد که آغازگر مجموعه‌ی طولانی کاوش‌های فرانسویان بود. کشف اسناد متعلق به دوره‌ی هخامنشی به پارس، ماد و سوزیان محدود نبود. فهرست جامع این اسناد بسیار طولانی است. ما از میان نمونه‌وارترین‌شان فقط به ذکر چند سند اکتفا می‌کنیم: در فنیقیه تابوت نوشته‌دار اشمونصر صیدایی، در آسیای صغیر کتیبه‌ای یونانی، که تحت نام *نامه‌ی داریوش به گاداتاس* شناخته شده است، در مصر استل‌های چهار زبانیِ ترعه‌ی احداث شده به‌فرمان داریوش بین نیل و دریای سرخ، در بابل *استوانه‌ی کوروش*، *وقایع‌نامه‌ی نبونیدوس*، اسناد بایگانی تجارت‌خانه‌ی موراشّو و بسیاری اسناد دیگر.

مطالعات باعث ارائه‌ی تفسیرهای مهمّ از اسناد شناخته شده و گاه پیشنهاد دیدگاه‌های بسیار جدید درباره‌ی تأثیر فتوحات و سلطه‌ی هخامنشیان شد. در این‌جا فقط دو مثال ارائه می‌دهم که هر دو را از قلمرو مطالعات مصر برگرفته‌ام. ژان ـ آنتوان‌لترون در رساله‌ای که در سال ۱۸۴۷، هنگامی که استاد کولژ دوفرانس شده بود، انتشار داد، استدلالی را بسط داد که در سال ۱۸۲۱ نیز از آن در برابر نظر رایج دفاع کرده بود. بر مبنای نظر رایج، «تهاجم پارسیان و سلطه‌ی دوقرنی آنان بر نهادهای مدنی و مذهبی مصر و در نتیجه بر هنرها، که تجلّی آن‌ها بودند، ضربه‌ی مرگباری وارد کرده بود.» به‌نوشته‌ی او «پارسیان مصر را تقریباً همان‌گونه که از فراعنه دریافت کرده بودند، به‌ناچار به یونانیان تحویل دادند.» روی‌هم رفته، او در کمال متانت ابراز داشت که فتوحات کمبوجیه نشانه‌ی پایان تاریخ مصر نبود. او نیز مانند راولینسون منابع را مقایسه کرده بود. لترون نوشته‌های هیروگلیفی را حکّ شده بر پیکره‌ی دولت‌مرد مصری، اوجاهوررس‌نت[2] را که و از رفتار و سیاست کمبوجیه در مصر بینشی کاملاً متفاوت ارائه داده بود، برای نخستین بار وارد بحث کرد. نوشته‌های روی پیکره‌ی دولت‌مرد مصری با چهره‌ی منفوری که سنت کلاسیک از کمبوجیه انتقال داده بود، تباین داشت. اما لترون، بر خلاف راولینسون، تا آن جا پیش نرفت که اعتبار روایت هرودوت را مورد تردید قرار دهد. به‌همین دلیل استدلالش بر تفسیر تاریخی‌ای که

1. Dieulafoy 2. Udjahorresnet

www.tabarestan.info تبرستان

می‌پنداشتند بودند بتوانند بدون هیچ تشریفاتی از آن استنتاج کنند، ضربه‌ی جدی وارد نکرد.

در سال ۱۸۷۸ و ۱۸۷۹ شارل کلرمون ـ گنو[1] تحت سرپرستی ارنست رنان، بررسی بسیار ابتکاری‌ای را درباره‌ی گروه کوچکی از پاپیروس‌های آرامیِ یافت شده در مصر انجام داد. برخلاف نظر پذیرفته شده که گرایش داشت آن را متعلق به دوران یونانی‌مآبی بداند، سامی ـ پژوه برجسته کوشید قاطعانه ثابت کند که آن‌ها فقط ممکن است که در دوران سلطه‌ی هخامنشیان نگارش یافته باشند. شارل کلرمون ـ گنو از تحلیل کلّ متون آرامیِ مصری که در آن زمان شناخته شده بودند، اعم از پاپیروس و استل، یک قاعده‌ی کلّی استخراج کرد که تقریباً تا دوران ما اعتبار خود را بدون تغییر حفظ کرده است: «هر بار که در برابر سند دارای قدمتی قرار می‌گیریم که به زبان آرامی تمام عیاری نوشته شده است، بهتر است نخست از خود بپرسیم که آیا این سند از جهتی به پارسیان مربوط نمی‌شود و ــ ادامه می‌دهد ــ این پرسش را نه فقط در مورد اسناد آرامی مصر بلکه در مورد اسناد آرامی هر جای دیگر که قدرت هخامنشی شبکه‌ی اداری خود را در آن گسترده بود، باید طرح کنیم. زبان آرامی در دوران قدرت گرفتن هخامنشیان به اوج خود رسید. هخامنشی و آرامی دو واژه‌ای هستند که با هم حرکت می‌کنند.» بدین ترتیب نویسنده از یک‌سو ویژگی دوره‌ی هخامنشیان را در درون میدانه‌ی چند هزار ساله‌ی تاریخ سیاسی و فرهنگی مصر نمایان کرده و از سوی دیگر مشخصه‌ی زبان‌شناختی و اداری امپراتوری را، که مصر از هنگام فتوحات کمبوجیه یکی از خشترپاون‌نشین‌های آن به‌شمار می‌آمد، عیان نموده است. اما لازم بود که اصلاحیه‌ای در مورد استفاده‌ی اداری از آرامی از دوران نوآشوری ارائه شود. تئودور نولدکه[2] در بررسی‌ای که در سال ۱۸۷۹ مستقلاً انتشار داد، بر اساس حواشی مضبوط بر الواح نوآشوریِ منتشر شده توسط راولینسون، دلیل ارائه‌ی این اصلاحیه را ارائه داد و کار کلرمنون ـ گنو را بدون کاهش تأثیر آن دقیق‌تر کرد.

نتیجه‌ی کار در آغاز قرن بیستم حتی به‌صورت کارنامه‌ی ناقص نیز چشم‌گیر است و دهه‌های بعدی نیز از نظر اسناد و مدارک منتشر شده و تحلیل‌های فاضلانه غنی است. در عوض نتایج از نظر تألیفات تاریخی در مورد این دوره بسیار ناامید کننده است.

---

1. Charles Clermont - Ganneau
2. Theodor Nöldeke

واقعیت این است که ناچاریم منتظر فرارسیدن سال ۱۹۴۸ باشیم تا شاهد انتشار نخستین کار تألیفی در برگیرنده‌ی تاریخ شاهنشاهی هخامنشی در تمام سطوح آن باشیم، به‌عبارت دیگر درست یک قرن بعد از رمزگشایی از کتیبه‌ی بیستون و کشف "داریوش پارسی" است که کتابی درباره‌ی تاریخ شاهنشاهی هخامنشی به چاپ می‌رسد. مطرح کردن دلایل چنین تأخیر غریب یا، به‌عبارت بهتر، چنین بلوغ دیررسی بی‌فایده نخواهد بود.

بهتر است این نکته را خاطرنشان کنیم که منابع مکتوب به‌طور اخصّ فارسی در حدّ قلّتی اشتباه برانگیز مانده‌اند. صرف نظر از کتیبه‌ی بیستون، شاهان بزرگ هیچ دفتر وقایع‌نگارانه‌ای از تاریخ خود برجا ننهاده‌اند. در هنر یادمانی هخامنشی نیز صحنه‌های جنگ و شکار وجود ندارد. در آن ایامی که تاریخ سیاسی و نظامی بر تاریخ یونانی ـ رومی دوران باستان مسلط بود و شناخت سال‌نامه‌ها و استل‌های نقش‌دار آشوری، که آکنده از نبردهای پیروزمندانه‌ی نظامی و صحنه‌های نخجیر شاهان نو آشوری بود، تازه آغاز شده بود، فقدان منابع وقایع‌نگارانه‌ی هخامنشی نقص بزرگی به شمار می‌آمد. چنین موقعیتی فقط می‌توانست موقعیت ممتاز منابع کلاسیک را تداوم بخشد و تفسیرهای فراهم آمده به دست مشاهده‌گران مستقرّ در آتن و اورشلیم را تقویت کند که می‌کوشیدند اهمّیّت مفرطی (حدّاقلّ در سطح امپراتوری) برای تخاصم‌های آتنی ـ پارسی در دریای اژه یا برای بازگشت جامعه‌ی یهودی از تبعید بابلی قایل شوند.

این اوضاع بر اثر غرق شدن تقریباً تمام و کمال گذشته‌ی هخامنشی در ادبیات فارسیِ قرون وسطا و مدرن وخیم‌تر شده بود؛ گذشته فقط به‌صورت اسطوره و افسانه‌ی خارج از زمان تاریخی وجود داشت و طیّ قرون از طریق شاعران و نقّالان انتقال می‌یافت. فردوسی و بسیاری از شعرا و وقایع‌نویسان فارسی زبان کوشیدند آن را به نظم یا به نثر در آورند. روایت ایرانی شده‌ی افسانه‌ی اسکندر، که شهریار مقدونی را برادر ناتنی داریوش یا دارا کرده است، در میان آن‌ها جای دارد. افسانه‌ی دیگری از فارس، که در دوران ساسانیان شکل گرفته و در میان «گبرهای آذرپرستی» که شاردن در حدود ۱۶۷۰ با آنان دیدار کرده بود، هنوز زنده بود، اسکندر را ویران‌گر قابل تحقیر «مذهب نیک» می‌دانست. اگر به مسئله از این زاویه نگاه کنیم باید بگوییم که امحای تاریخ‌نگارانه‌ی نسبی تاریخ هخامنشی به جایگاه مهمی که سنت شفاهی و خاطره‌ی حماسی در جوامع ایرانی داشته است نیز مربوط می‌شود.

www.tabarestan.info تبرستان

اما معلوم است که مشکل چیز دیگری است.

به‌طور قطع باید مشکل اصلی را، که به چند زبانگی اسناد متعلق به دوره‌ی هخامنشی مربوط می‌شد، نیز در نظر گرفت. در امپراتوریِ شاهانِ بزرگ، به پانزده زبان سخن می‌گفتند و می‌نوشتند ــ فقط در مصرِ این دوران شش نوع خط رایج بود! این گوناگونی باعث تشدید گرایش ساختاری تقسیم مفرط قلمروهای پژوهشی و محدود کردن شدیدشان شد. هر یک از قلمروها با توجّه به ویژگی‌های زبان‌شناختی ایجاد شدند و بسط یافتند تا به تبع موضوعی تاریخی. درست است که تحلیل‌های محلّی شرط لازم هر نوع جمع‌بندی در مورد امپراتوری است، اما اگر پژوهش‌گران زاویه‌ی باز و نمای نزدیک را به‌تناوب به کار نبرند، تحلیل‌ها ممکن است بزرگ‌ترین مانع رشد جمع‌بندی شود. در واقع این خطر وجود دارد که تاریخ شاهنشاهی فقط هم‌کناریِ تاریخ‌های محلّی مجزّا از یکدیگر شود و در نتیجه خود امپراتوری به وضعیت نشانه‌های غیر قابل‌درک یا تقریباً غیر قابل‌درک فروکاسته شود.

در هر یک از قلمروهای پژوهشی این چنین تکّه‌تکّه شده‌ی مربوط به شاه بزرگ، موانع و سدّها نیز به تأثیرگذاری مشغول بودند. مثلاً در ناحیه‌ی بابل، که در آن کشف الواح رو به افزایش است، در مرحله‌ی الزاماً طولانی و دشوار انتشار متون قرار داریم که بر اثر پراکندگی اسناد در میان موزه‌های متعدد طولانی‌تر و دشوارتر هم شده است. یکی از موارد، کشف اسناد بایگانی موراشو در سال ۱۸۹۳ در نیپور است که نخستین جمع‌بندی تاریخی و حقوقی آن در سال ۱۹۵۱ ارائه شد. مورد دیگر چاپ قطعیِ مجموعه‌ی موزه‌ی استانبول در سال ۱۹۹۷ است. وانگهی آشورشناسان بیشتر به دوران‌های متقدّم علاقه‌مندند. از دیدگاهی بابلی، که دیدگاه مترجمان مجموعه‌های بزرگ تاریخی در طول قرن بیستم است، سقوط بابل در سال ۵۳۹ به دست کوروش مبین پایان تاریخ بین‌النهرین است. بعد از آن دورانی آغاز می‌شود که دیگر مشهور نیست به این که واقعاً به رشته‌ی آشورشناسی مربوط باشد، اما معلوم نیست که به رشته‌ی دیگری هم که به‌روشنی شناسایی شده باشد، تعلّق داشته باشد. در مورد مصرِ معروف به «دوران جدید» هم با وجود تأثیر مستقیم درست که توسط لترون، وضع چنین بود. بنابراین متخصصان بخش‌های گوناگون شرق‌شناسی علمی، حتی اگر این فکر به ذهنشان رسیده بود نیز باز نمی‌توانستند راهی جز انصراف از جمع‌بندی هخامنشی در پیش بگیرند. چند کتابی که در آلمان در ۱۸۶۷ و در فاصله‌ی ۱۹۰۶ـ۱۹۱۰ منتشر

شدند، تاریخ هخامنشی را در چارچوب تاریخ ایرانیان تا فتوحات اعراب بررسی کردند، اما در نحوه‌ی بیان تاریخ دیدگاهی کاملاً وقایع‌نگارانه و دودمانی اختیار کردند که به‌ویژه پس از سلطنت خشیارشا به‌طور اساسی به استفاده‌ی بدون فاصله‌گیری از منابع کلاسیک و به داوری شخصی درباره‌ی هر یک از فرمانروایان براساس طرحی تشریحی، که الگوی آن را به‌سهولت می‌توان باز یافت، فروکاسته می‌شد.

به این منظور کافی است در کتاب تاریخ ایرانیان غور کنیم در سال ۱۸۶۷ به قلم جرج راولینسون انتشار یافت. نویسنده‌ی کتاب برادر همان ماژور راولینسونی بود که موفق به خواندن کتیبه‌ی بیستون شده بود. او استاد تاریخ باستان در آکسفرد و متخصص شناخته شده‌ی هرودوت بود. کتاب با استقبال فراوان روبه‌رو شد. طرح تقریباً تغییر نیافته‌ی آن را تا دهه‌ی هشتاد قرن بیستم نیز به‌قلم مورخان مشهوری که به افق‌های فکری گوناگون تعلّق دارند، باز می‌یابیم. این مورّخ نوشته است: «تاریخ نظام سلطنتی شرقی در اساس هماره باید از مجموعه‌ای از زندگی‌نامه‌ها[ی سلطنتی] تشکیل شود.» به همین دلیل روایت او پیرامون تصویر تکراری شاهان هخامنشی تنظیم شده بود که خود او در انتقال و ریشه‌گرفتنش سهم داشت. به‌استثنای کوروش و داریوش، فرمانروایان به بهترین یا بدترین نحو، نمی‌توانم در این مورد تصمیم بگیرم، «ناتوان و حقیر» یا «ناتوان و بدجنس» خوانده شده‌اند. فقط کوروش صغیر هوشمند شناخته شده است، اما بی درنگ این عبارت اضافه شده است: *only for an Asiatic* ــ عبارتی که راولینسون آن را به‌صورت ایتالیک آورده مبادا خواننده‌اش گمراه شود. خشیارشا، که توسط نویسنده پس از سالامیس و پلاته مورد توجّه قرار گرفته است، صراحتاً «مستبد شرقی»ای خوانده شده است که خود را به دست هوا و هوس‌هایش سپرده، به جریان امور بی‌علاقه است و در اعماق حرمسرایی زندگی می‌کند که زمزمه‌ی دسیسه‌چینی و توطئه از آن بلند است و به دست شاه‌دخت‌های فاسد و خواجه‌سراهای محیل اداره می‌شود.

توصیف مستبد و دربار هخامنشی، که از قرائت مضیّق آثار نویسندگان یونانی از هرودوت تا پلوتارک با عبور از کتسیاس، خالق واقعی «داستان حرمسرا» منتج می‌شود، از رابطه‌ی گنگ و صامت با سنتی تأثیر می‌گیرد که ادوارد سعید آن را تحت نام شرق‌شناسی تحلیل کرده است ــ این «شرق‌شناسی» ایدئولوژیک در نظریه‌ی «استبداد

شرقی» به‌خوبی جای می‌گیرد. این نظریه که نیکلا ارسم[1] و ژان بودن[2] آن را تحت مرجعیّت ارسطو قرار داده بودند، برای نوشتن هجونامه‌هایی مورد استفاده قرار گرفت که تصور می‌شد، *ناله‌های فرانسه‌ی برده* را ــ برده‌ی حکومت مطلقه‌ی لویی چهاردهم را (که موصوف به «ترک کوچک فرانسوی» است) ــ بیان می‌کنند. این نظریه که بر اثر قرائت سیاحت‌نامه‌ی شاردن تقویت شده بود، با قلم منتسکیو پرورانده شد و از طریق ازبک[3] و همراهانش که از ایرانی غیرواقعی با حرمسرایی آکنده از زنان و خواجه‌سرایان آمده بودند ــ که هم حامل و هم محمول قدرتی هیولاوار بود ــ ساده‌لوحانه به تصویر کشیده شد. این نظریه که ولتر آن را «شبح نفرت‌انگیز» نامیده بود، پیش‌داوری بر ضد شرقی کاملاً ساختگی را که فرض این بود که استبداد در آن مالکیّت خصوصی را ممنوع کرده است، تقویت می‌کرد. به‌رغم ضد حمله‌ی ایاسنت انکتیل ـ دوپرون[4]، کاشف زند اوستا و مهاجم غضبناک منتسکیو و کمپانی هند شرقی در سال ۱۷۷۸، بحث به‌طور پایان‌ناپذیر ادامه یافت. مارکس و انگلس نظریه‌ی «رکود آسیایی» و شیوه‌ی تولیدی‌ای را که با الهام از آن نام‌گذاری شده بود، درست در سال‌های بعد از قرائت کتیبه‌ی بیستون، به‌خصوص مقارن بحث‌های مجلس عوام درباره‌ی اعمال و امتیازات کمپانی هند شرقی طراحی کردند. این نظریّه که ایرانِ دوران آنان را به‌وضوح دربر می‌گرفت، استحاله‌ی همین بینش اروپا محور است ــ هر چند که به آن فروکاستنی نیست. بدین ترتیب دارمستتر[5] در سال ۱۸۸۵ در درس افتتاحیه‌ی کرسی «*زبان و ادبیات ایران*» در توافق با دوران خود مفهوم تاریخ ایرانیان از زمان هخامنشیان را به کمک عبارات قاطعی استخراج کرد: «استبداد در ایران سنت است.» اگر بگوییم که تاریخ‌نگاری هخامنشی عمیقاً تحت تأثیر چیزی بوده که ولنه[6] در سال ۱۷۹۱ آن را «به تحلیل رفتن کُند قوای استبداد» نامیده است، چندان غلط نگفته‌ایم.

باستان‌شناسان هم با آن که پایشان به‌استواری بر این تل و آن تپه بود، از پیش‌داوری‌های ماندگار، که گه‌گاه در مختل کردن بینش آنان مؤثر بود، مصون نبودند. گواه آن جک دومورگان است که در سال ۱۹۰۵ سرپرستی هیئتی علمی را در ایران به عهده داشت. او درباره‌ی گوری متعلق به هخامنشیان که در شوش کشف شده بود و

---

1. Nicolas Oresme 2. Jean Bodin

۳. یکی از شخصیت‌های کتاب نامه‌های ایرانی منتسکیو. ـ م.

4. Hyacinthe Anquetil - Duperron 5. Darmesteter 6. Volney

درباره‌ی جواهرات زیبایی که از آن به دست آمده بود، نوشت: «امیدوار است که شرح کوچک‌ترین جزئیات را بر او ببخشایند.» چه ابراز ندامت غریبی از ناحیه‌ی معماری که تأکید بر اهمیت استثنایی گور را، که چهار سال پیش از آن خودش آن را کشف کرده بود، از یاد نبرده است! در واقع، دمورگان این عقیده را با این عبارات حیرت‌انگیز در باره‌ی هنر هخامنشی ارائه داد: «هنر هخامنشی ــ البته اگر بتوان آمیزه‌ی ناهم‌گونی را که در دربار جانشینان کوروش مورد عنایت بود، هنر نامید ــ آمیزه‌ای است از هنر آشوری، مصری، فنیقی، یونانی، لوکیایی، کاپادوکیایی، فریگیایی، خلاصه همه‌ی چیزهایی که سپاهیان شاه شاهان در لشکرکشی‌های نظامی دیده بودند. این عناصر گوناگون اغلب با بیشترین بدسلیقگی با هم ترکیب شده‌اند... در جواهرسازی... از استادانشان، مصریان، بسیار پایین‌تر بودند. در حکّاکی بر سنگ سخت هیچ‌گاه نظیر کارهای یونانی ارائه ندادند. و بالاخره در پیکرتراشی به پای نینواییان هم نرسیدند... این اقوام بربر ذوق والای مصریان و یونانیان را به‌طور قطع هیچ‌گاه درک نکردند.» درست است که دمورگان شخصاً اذعان داشت که در جستجوی «انسان دوران چهارم، یعنی انسان نوسنگی است» و بی‌علاقگی عمیق خود را به «دوران‌های متأخّر» پنهان نمی‌کرد، اما به‌ویژه براساس حال و هوای زمانه، دیدگاه زیبایی‌شناختی‌ای را به‌نام خود مصادره کرده بود، که لافتس پنجاه سال قبل آن را درباره‌ی شوش بیان کرده بود. لافتس برخلاف نظر فلاندن[1] اعتقاد داشت که داریوش «خلوص و احساسات هنری اقوام مغلوب را نه می‌تواند انتقال دهد و نه بستاید.» هم‌چنین می‌توان قضاوت ولتر را درباره‌ی «زمختی» پیکرتراشی‌های تخت جمشید قید کرد و ارزیابی موجز دارمستتر در سال ۱۸۸۵ م. را ــ «بوالهوسی قدر قدرت هنردوست»! ــ که مطابق منطق تأملات او درباره‌ی استبداد بود، یادآوری کرد. مگر نه آن که کورنلیوس دوپاو[2] بسیار پیش از آن، در سال ۱۷۷۲، در تخت جمشید چیزی ندید جز گواه «جلال و شکوه بربروار مستبدان آسیایی که تباهی ذوقشان نخستین نتیجه‌ی قدرت مطلق بود»؟ در ایامی نزدیک‌تر به ما در سال ۱۹۴۶، در حالی که کاوش‌های امریکایی پانزده سال بود در تخت جمشید انجام می‌شد، هنری فرانکفورت[3] و از او بیشتر گیزلا ریشتر[4] از نظریه‌ی تأثیر اساسی هنر یونانی در هنر سلطنتی هخامنشی دفاع کردند. در کتابی که در سال

1. Flandin
2. Cornelius de Pauw
3. Henri Frankfort
4. Gisela Richter

۱۹۴۹ منتشر شد و به هنر کهن یونانی اختصاص داشت، گیزلا ریشتر حتی هنر هخامنشی را به وضعیت «بخش پیرامونی هنر یونانی» فروکاسته بود؛ در نتیجه هنر هخامنشی که قبلاً هم در سایه‌ی خفقان آور «شرق هزار ساله» و پشت اعتبار عذاب آور «مصر نامیرا» قرار گرفته بود، زن پس با تقدّم استادانه‌ی «یونان ابدی» خود را خردشده‌تر یافت.

زمانی که ماژور راولینسون نزدیک بود استخوان‌هایش بر صخره‌ی بیستون خرد شود، در پروس انقلاب تاریخ‌نگارانه‌ی دیگری مهیّا می‌شد. این انقلاب پیروکار یوهان گوستاو درویزن[1] شکل گرفت که کار خود را به‌عنوان مورّخ، هم در تاریخ دوران باستان و هم تاریخ پروس در دوران جدید و معاصر، که خود او از بازیگرانش بود، به پیش می‌برد. فعالیت او در قلمرو اول مخصوصاً طی دوره‌ی ۱۸۴۷ـ۱۸۲۷ اعمال شد. او در سال ۱۸۳۳ اولین چاپ *اسکندر کبیر* خود را منتشر کرد که در سال ۱۸۳۶ و ۱۸۴۳ با تجدید نظر در *تاریخ هلنیسم* گنجانده شد، کتاب اخیر نیز در سال‌های ۱۸۷۸ـ۱۸۷۷ تجدید چاپ شد. منظور او از واژه‌ی *هلنیسموس*[2] ــ بر پایه‌ی نوشته‌ی او، «دوران جدید عهد باستان» ــ جهان جدیدی بود که بر اثر فتوحات اسکندر و به‌ویژه فرایند فرهنگی‌ای خلق شد که به‌عقیده‌ی او امکان ادغام شرق و غرب را فراهم آورد. درویزن که به‌طور قطع تحت تأثیر تعالیم هگل و شرح و بسط‌هایی بود که فیلسوف آلمانی در کتاب *درس‌هایی درباره‌ی فلسفه‌ی تاریخ* به امپراتوری هخامنشی اختصاص داده بود، معتقد بود که تاریخ هخامنشی نشانه‌ی پایان و نقطه‌ی اوج «جهان شرقی» است. امپراتوری هخامنشی که پیرامون شاهی موصوف به «مستبد آسیایی» سازمان‌دهی شده بود، طعمه‌ی ضروری اسکندر و *Aufklärung* (دوره‌ی روشنگری) هلنی بود. درویزن که متوجه تحول کاپیتالیسم دوران خود بود، اما واقعاً شیفته‌ی اقتصاد نبود، صفحاتی چند را به وسعت «موفّقیّت‌های اقتصادی» اسکندر که «اقوام آسیا را از خمودگی بیرون آوردند»، اختصاص داد. این مورّخ نتیجه‌ی اقدامات اسکندر را چنین بر شمرده است: ترقی مبادلات، احداث شهرها در طول راه‌های تجارتی امنیت یافته، توسعه‌ی دریانوردی تجاری و از آن مهم‌تر به گردش انداختن فلزات قیمتی به‌صورت پول. اسکندر این «ثروت‌های نامولد» را تصرف کرد «آن‌ها را به درون روابط تجاری

www.tabarestan.info تبرستان

1. Droysen

۲. *Hellenismus*، یونانی‌مآبی.

اقوامی برگرداند که این ثروت‌ها مدت‌های مدید بود که از آن‌ها ربوده شده بود... کار و تجارت، این ثروت‌ها در اعضای خموده و پژمرده‌ی امپراتوری شدند... و با این کار زندگی اقتصادی اقوامی که سلطه‌ی هخامنشیان نیروهایشان را مانند خون آشامی مکیده بود، لاجرم احیا و شکوفا شد.» این عبارات به‌نحو مقاومت‌ناپذیری یادآور افکار و تصاویر برنیه[1]، شاردن یا منتسکیو درباره‌ی اقتصاد استبدادی هستند که فرض این است که باعث تمرکز ثروت‌های سرزمین‌های تحت انقیاد فرمانروای «مستبد» در حرمسرا و در نتیجه مسدود کردن گردش اموال و کالاها می‌شود، بر خلاف اقتصاد بازرگانی که اسکندرِ درویزن و پیروانش در مبارزه بر ضد «رکود آسیایی» ارتقا دهنده‌ی آن معرفی شده‌اند.

www.tabarestan.info تبرستان

این نظریه موفّقیّت عظیمی کسب کرد. بر این نخستین پایه بود که اصول مقدسی ابداع شد که از حدود سال ۱۸۵۰ م. از طریق رساله‌های آموزشی و کتاب‌های عامه‌فهم انتشار یافتند. مضامین منسجم بینش درویزن در خلاصه‌ی تاریخ یونانی ویکتور دورویی[2] از سال ۱۸۵۸ پیاده شدند. این مضامین عبارت بودند از تشریک مساعی غالب و مغلوب، توسعه‌ی تجارت، جاده‌ها و بندرها، توسعه‌ی اقتصاد پولی، احداث شهرها، انتشار تمدّن یونانی، زایش تمدّن جدید. به‌علاوه می‌دانیم که بعد از دهه‌ی ۱۸۹۰ م. تمام این مضامین ــ به رغم اندیشه‌های سیاسی ابراز شده توسط خود درویزن ــ به‌طور نظام‌مند به ابزاری برای جای دادن اسکندر در ایدئولوژی مستعمراتیِ در حال شکل‌گیری تبدیل شدند، کما این که تاریخ فتوحات روم هم در فرانسه به‌نحو مؤکدتری چنین نقشی را ایفا می‌کند. سرگرد رنو نامی در سال ۱۹۱۴ درباره‌ی نظام تحت‌الحمایگی گفته بود که فرانسه باید از اسکندر «درس استعمار» بگیرد. شباهت اعلام شده بین فتوحات اسکندر و فتوحات استعماری علّت مشاهده‌ی اولی را از خلال عینک استعمارگر توضیح می‌دهد. به‌تبع این اصل مسلم فرض‌شده‌ی کاملاً مستعمراتی که فتوحات اسکندر سرزمین‌ها و جوامع را کاملاً زیرو رو کرده است، از در نظرگرفتن اوضاع خاور نزدیک در زمان سلطنت داریوش سوم با تمام پیچیدگی آن هماره غفلت شد.

بینش مستعمراتی وابسته است به‌گرایش معمولاً بارز فروکاستن فتوحات مقدونی

---

1. Bernier 2. Victor Duruy

به ماجراجویی شخصیِ مردی استثنایی که پا جای پای متحجّر آشیل و آگاممنون می‌گذارد و به جز تب و تاب‌ها و تخیّلات خود رقیبی که با او برابری کند، ندارد. تأثیر این بینشِ بسیار ریشه‌دار بر پژوهش‌های هخامنشی مخرّب بوده است. اسکندر استعمارگر، که در تاریخ درازمدت شرق‌شناسیِ ایدئولوژیک جای گرفته است، تصویر امپراتوری هخامنشیِ منحطِّ محکوم به استبداد و رکود را تقویت کرده است، یعنی همان «پیکره‌ی غول آسای پاگلین» راکه «مستعدّ مستعمره شدن» به دست فاتحی است که از طرف مردمانی تشنه‌ی آزادی و نالان از فشار خراج‌های سلطنتی، چون رهایی‌بخش مورد استقبال قرار می‌گیرد؛ پس این امپراتوری چندان قابلیّت توجیه پژوهش‌های تاریخیِ عمیق را به خصوص از ناحیه‌ی متخصصان تاریخ یونانی نداشت، همان متخصصانی که تاریخ خاور نزدیکی را که دفعتاً به ایالتی یونانی تبدیل شده بود، از پس‌گام‌های اسکندر و لشکریانش بدون هیچ مقدمه‌چینی به تاریخ یونان منضمّ کرده بودند. این وضعیت از آن جا فاجعه‌بارتر شده بود که آشورشناسان و مصرشناسان نیز از هنگام عبور لشکرهای کوروش و کمبوجیه به این تاریخ توجّه چندانی مبذول نداشته بودند.

یونان‌شناس و شرق‌شناس اتفاق نظر داشتند که پارسِ داریوش سوم پیشاپیش، از زمان خشیارشا، در چنگ واپسین مرحله‌ی تباهی دست‌وپا می‌زده است. این تباهی را معمولاً به‌بیماری محتوم «استبداد شرقی» منتسب می‌کردند، اما عده‌ای هم میل داشتند آن را به‌طور اخص ناشی از تأثیر مسموم همان بابلی بدانند که در هرزگی غرق بود؛ برای مثال فرانتس آلتیم[1] در سال ۱۹۵۱ در یکی از اوراق منتخب «انحطاط پارسی» بی آن که بیمی به دل راه دهد درباره‌ی بابل نوشت: این «بدکاره‌ی درباری که تشنه‌ی جوانی» بود. آری شرق‌شناس و یونان‌شناس، هردو، که این جهانِ شرقی محتضر را در برابر قدرت خلّاق آتن، در برابر نیروی جوانی قوم مقدونی، در برابر دوران سعادتمندانه‌ی کوروش کبیر که در آن پارسیانْ فقیر و «در نتیجه» لبریز از شور کشورگشایانه و جوش و خروش بودند، و بالاخره در برابر خودِ «شرق» قرار دادند ــ البته در برابر «شرق» پر افتخار و مغرور پیش از ۵۳۹، همان تاریخ نمادینی که به‌اتفاق گاستون ماسپرو توافق شده بود آن را «پایان جهان شرقی قدیم» بنامند. تمام این اظهار

1. Franz Altheim

نظرها پیرامون اصل ساده‌گرایانه و نیز مقدسِ توالی حتمی دور اوج و انحطاط ــ که پیوسته به دوره‌های زندگی همانند شده بود ــ شکل گرفته و به یکدیگر متّصل شده بود و به تصویر درست یا غلط اسکندری جوان، زنده کننده‌ی شرقی پیر و فرسوده و خرفت معنامی‌بخشید. وانگهی برای نشان دادن تأثیرات فرهنگی یونان که در خاور نزدیکِ پیش از اسکندر نیز قابل تشخیص است، نام‌گذاریِ فروکاهنده و فرجام‌شناختیِ «پیش‌یونانی ـ مآبانه» باب شد: این تغییر، نام هخامنشی را از این تاریخ جدا می‌کرد و زیر نقاب دوره‌ای کردن ــ که با پیروزی‌های یونانی ماراتون و سالامیس در قبل و با آتش‌سوزی تخت جمشید به‌ابتکار اسکندر در بعد مشخص می‌شد، ــ به نفی وجود آن می‌انجامید.

در سال ۱۹۴۸ در شیکاگو کتاب آلبرت تن ایک اومستد[1]، *تاریخ شاهنشاهی هخامنشی* پس از مرگ مؤلّف به چاپ رسید. یک قرن پس از انتشار کتیبه‌ی بیستون، و هشتاد سال پس از چاپ کتاب جرج راولینسون، اومستد نخستین تألیف کرده تاریخی را که کلّ اسنادِ تا آن زمان شناخته شده را ملحوظ داشته بود و آن‌ها را در پروژه‌ای کلی گنجانده بود، طرح‌ریزی کرده بود. اگر نویسنده، کتاب خود را به‌مثابه‌ی جانشین مستقیم کتاب جرج راولینسون معرفی کرده، به‌خصوص برای نشان دادن فاصله و خاطرنشان کردن تازگی تلاش خودش است. در واقع کتاب اومستد نسبت به کتاب راولینسون پیش‌رفت چشم‌گیری به‌شمار می‌آید. می‌دانیم که هم در علوم انسانی و هم علوم دیگر فهم علّت وقوع جهش کیفی در زنجیره‌ی فضل و دانش چقدر مشکل است، و آن هم نه فقط در علوم انسانی، که بفهمیم به چه علت در زمان معینی از زنجیره‌ی عالمانه و فاضلانه، جهشی کیفی روی می‌دهد. اومستد برای توضیح تأخیری که از زمان راولینسون روی داده بود، بی‌علاقگی پایدار متخصصان خاور نزدیک باستان را به تاریخ دوره‌های موسوم به متأخر عنوان کرده بود. یقین ندارم که نه این بی‌علاقگیِ مسلّم، و نه مشکل انکارناپذیر بررسی اسناد فراوان و چندزبانی به‌تنهایی بتواند اجازه‌ی سنجش و توضیح پدیده‌ای چنین بادوام و نیز عمیق را بدهد ــ بیشتر به نظرم می‌رسد که این دلایل، که واقعی هم هستند، در اصل تابع انسدادهای ساختاری‌اند. این انسدادها از تصویرها، بازنمایی‌ها و پیش‌داوری‌هایی منتج می‌شوند

www.tabarestan.info تبرستان

1. Albert TenEyck Olmstead

که کوشیده‌ام پیدایش و تأثیرشان را در متن تاریخی و سیاسی‌شان نشان دهم. اما می‌دانیم که بسیاری عناصر دیگر، ازجمله شخصیت مؤلّف و زمینه‌ی پژوهش‌هایش در این امر مؤثراند. اومستد برای پژوهش تاریخی و روش‌هایش چه در زمینه‌ی مطالعات کلاسیک و چه در قلمرو خاور نزدیک تعلیم دیده بود و دارای بلند پروازیِ واقعیِ مورّخی علاقه‌مند به بینش تلفیقی و هوادار آشکار مرتبط بودن دانش‌ها بود. به‌علاوه از سال ۱۹۲۹ در شیکاگو تدریس می‌کرد، پس تقریباً روزبه‌روز در جریان نتایج کاوش‌ها و مرمت‌هایی بود که از سال ۱۹۳۱ م. تحت نظر *اوریانتال اینستیتوت*[1] انجام شده بود و اشمیت نخستین نتایج آن را در سال ۱۹۳۹ در کتابی منتشر کرده بود. وانگهی خود اومستد به‌وضوح نشان و توضیح می‌دهد که چقدر از غوطه‌ور شدن در چنین محیطی سود برده است.

www.tabarestan.info تبرستان

در آخرین بخش کتاب این جمله‌ی مغرورانه درج شده است: «پارس هخامنشی بر اثر تلاش‌های مشترک باستان‌شناس، لغت‌شناس تاریخی و مورّخ از میان مردگان به پا خاسته است.» صرف نظر از متکلّف بودن جمله، موفّقیّت این کار، واقعی اما ناتمام بود: ایلعازریا لازاروسِ پارسی هنوز به مراقبت‌های شدید نیاز داشت! چون اومستد نیز قرائت منابع را اغلب بدون فاصله‌گیری انجام داده بود و بینش کلی او چنان تحت تأثیر «تخیّلات شرق‌شناسانه» قرار داشت و از نظریه‌ی رکود اقتصادیِ وابسته به گنج‌اندوزی و استثمار شدید اقوام تحت سلطه متأثر بود که طرح کلّیِ منتج از خطّ دوگانه‌ی درویسن ـ راولینسون هم‌چنان از جذابیتی به‌ظاهر تباهی‌ناپذیر بهره‌ور بود.

آغاز مرحله‌ی جدید را می‌توان پایان دهه‌ی ۱۹۶۰ و آغاز دهه‌ی ۱۹۷۰ دانست. تغییراتی که در آن زمان در چندین سرزمین اروپایی و ایالات متّحد امریکا مستقلّ از یکدیگر (حدّاقلّ تا سال ۱۹۸۳ که تاریخ گردهم‌آیی نخستین کارگاه تاریخ هخامنشیِ[2] واقعاً بین‌المللی بود) روی داد، از تحولی عمومی ناشی می‌شد که به مورد تاریخ هخامنشی، هرقدر هم جالب بود، محدود نمی‌شد. در درجه‌ی اول با سرزمین‌هایی که در گذشته تحت سلطه‌ی قدرت‌های اروپایی بودند، برخورد جدیدی شد و در نتیجه توجّه خاصی به هویّت تاریخی سرزمین‌ها و تمدّن‌های تحت استعمار فرهنگی ولو از خلال تاریخ‌نگاری‌ای تحریف‌کننده و مبتلا به فراموشی مبذول شد. کار

1. Oriental Institute 2. Achaemenid History Workshop

استعمارزدایی از تاریخ فتوحات اسکندر، که به‌صورت ناشیانه‌ای در آخرین اوراق اومستد آغاز شده بود و بعد از آن، از دهه‌ی ۱۹۷۰، با قدرت و دقّت فزاینده پیش برده شده بود، به‌طور مسلم راه را برای تجدید دیدگاه‌های مربوط به تاریخ هخامنشی گشوده بود. این امر به‌صورت سربرآوردن به تدریج موجّه شده‌ی قلمرو پژوهشیِ کاملاً مستقلی انجام گرفت که سرانجام از تصویر فروکاهنده‌ی شرقی محتضر خلاصی می‌یافت، شرق محتضری که به دست نخستین فاتحی که از اروپا آمده بود تا، به‌قول درویسن، آن را از «خمودگی» بیرون بیاورد، احیا شده بود. با آن که عادات فکری تا گذشته‌ی دور ریشه داشت، رفته‌رفته مثلاً پذیرفته‌شد که شدت مبادلات تجاری ضرورتاً مستلزم استفاده از سکه‌ی ضرب شده نبوده است، و استفاده‌ی منظم و مستمر از نقره‌ی وزن شده ضرورتاً ناحیه‌ی بابل را به سرزمینی «توسعه نیافته» و سرکش در برابر «پیش‌رفت» تبدیل نکرده است. همین‌طور مورخان هنر و باستان‌شناسان مانند گذشته تسلیم این وسوسه نشدند یا کمتر تسلیم آن شدند که هر تصویر زیبایی را پیوسته به هنرمندان یونانی نسبت دهند یا هر فنِ ابداعی را حاصل ذهن مبتکر یونانیان بدانند. به‌عبارت دیگر، آنان در عین گنجاندن تأثیرات برون‌زا در تحلیل تکوینی و ساختاری[1] توافق کردند که جوامع و فرهنگ‌های خاور نزدیک در دوران هخامنشی را فی‌نفسه و بدون هیچ نوع پیش‌داوری و با تدارک ابزارهای تحلیلی مناسب و رمزگشاینده‌های مخصوص بررسی کنند: مثلاً کافی است به آن انقلاب واقعی‌ای بیندیشیم که تأمل درباره‌ی پیدایش و مفهوم هنر سلطنتی هخامنشی طی دهه‌ی ۱۹۷۰ م. در ایالات متّحد امریکا به بار آورد. در نتیجه، تاریخ هخامنشی، پس از آن که ناچار به فایق آمدن بر مقاومت‌های هم‌گرای پایداری شد که هنوز هم همه‌شان از میان نرفته‌اند، به‌تدریج در جهتی سیر کرد که دیگر در شمار «مرزهای شرقی جهان یونانی» یا «جهان‌های پیرامونی» نوعی بینش آشورشناختی یا حتی در زمره‌ی توده‌ی بی‌شکل [سرزمین‌های] «پیش یونانی‌مآب» قرار نگیرد. امروزه این جهان فی‌نفسه وجود دارد و تصمیم شما هم‌کاران گرامی به آن جلوه‌ای به یک اندازه ممتاز و رشک‌انگیز اعطا می‌کند.

هم‌چنین باید خاطرنشان کنم که در همین دوران از ناحیه‌ی مورخانی که به مطالعه‌ی دوران باستان اشتغال داشتند خواست‌هایی، با تأخیر، اما صادقانه بیان شد که

۱ـ اما آیا می‌شود مشخص کرد که در جهانِ امپراتوری چند فرهنگی مرز درون زا و برون زا از کجا آغاز می‌شود؟

www.tabarestan.info تبرستان

اهم‌شان چنین‌اند: دست برداشتن از الگوهای مطالعاتی مورخان باستان (بدون انکار تبحر آن‌ها)؛ مبادرت به پژوهش‌های تاریخ اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی، بدون خالی نهادن قلمرو تاریخ سیاسی به‌مفهوم واقعی و کامل کلمه؛ اختیار کردن (نه بدون آشنایی با لغت‌شناسیِ تاریخی) روش‌های تحلیل متن و تصویرشناختیِ مورد استفاده در سایر بخش‌های علوم انسانی؛ و بالاخره (بدون از یاد بردن مقابله‌ی نتایج کاوش‌ها با منابع مکتوب در مواردی که این منابع وجود دارند) تعیین جایگاه و مفهوم نتایج به دست آمده از کاوش‌ها و حفاری‌های باستان‌شناختی از طریق شرکت مستقیم در تعیین استراتژی و کارهای انجام شده در محل. به‌راستی حیرت‌آور نیست که ابتکار به‌طور عمده متعلق به مورخان یونان‌شناس باشد که زین پس برای پرداختن به قرائت مجدد و نقادانه‌ی متون وقایع‌نگارانه‌ی یونانی و لاتینی مجهزترند و به تجدید نظر در بینش خود در باب روابط یونانی ـ پارسی و فتوحات اسکندر علاقه‌مندند و به ضرورت مطلق هم‌کاری‌های تنگاتنگ با پژوهش‌گرانی متقاعد شده‌اند که در قلمروهای گوناگونِ آن‌چه توافق شده شرق‌شناسی نامیده شود، کار می‌کنند. زیرا ــ باید تأکید کنم ــ که هیچ تغییر پایداری قابل تصور نمی‌بود چنان‌چه آشورشناسان و مصرشناسان، که شمارشان روزبه‌روز رو به افزایش است، طلمسی را که از دیرباز بر تاریخ ناحیه‌ی بابل و مصر در هنگام محرومیّت از استقلال سنگینی می‌کرد، شخصاً باطل نکرده بودند. امروز گرایش چنان به‌طور کامل معکوس شده است که ناحیه‌ی بابل و مصر (سرزمین‌هایی که مدت‌ها تحت انقیاد شاه بزرگ بودند) به‌لحاظ دارا بودن اسناد جدید و تحلیل‌های نوآورانه از همه غنی‌تراند ــ هر چند که هنوز بسیاری کارها برای انجام دادن مانده است.

سرانجام لازم است بگویم که این دگرگونی‌ها زمانی روی داده است که اسناد و مدارک دیگری کشف و منتشر شده‌اند. در این گذشته طولانی که امروزه موسّعاً بر آینده گشوده است، یکی از لحظات بزرگ ــ مهم‌ترین آن از دیدگاه من ــ انتشار ناقص (که بدبختانه ناقص هم مانده است) هزاران هزار لوح عیلامی در سال ۱۹۴۸، سال ۱۹۶۹ و ۱۹۷۸ (همین دیروز!) بود. این الواح در فاصله‌ی سال‌های ۱۹۳۶ـ۱۹۳۲ و ۱۹۳۸ـ۱۹۳۶ م. توسط هیئت امریکایی در تخت جمشید کشف شده بودند. انتشار

آن‌ها را مدیون تلاش‌ها و نبوغ جرج سی. کامرون[1] و ریچارد تی هالوک[2] دو دانشمند بزرگ *اورینتال اینستیتوت* هستیم. این اسناد عمدتاً متعلق به دوران داریوش و خشیارشا هستند. یکی از مجموعه‌ها به ثبت جیره‌های تحویل شده به کارگران ساختمانیِ تخت جمشید اختصاص دارد و دیگری به محاسبه‌ی مالیات‌ها، ذخیره‌سازی‌ها و توزیع فرآورده‌های متعلق به تشکیلات اداری سلطنتی و به نظارت برگردش‌شان مربوط می‌شود. اسناد یک‌باره آشکار نمودند که در این زمینه نیز امپراتوری هخامنشی روابط تکوینی تنگاتنگ با سلطنت‌های شامی ـ بین‌النهرینی دو هزار سال قبل از خود دارد. بدین ترتیب سلطنت هخامنشی از سراب فئودالیسم یا، به گفته‌ی روبر بوتروش[3] درباره‌ی سلطنت‌های یونانی‌مآب، از جستجوی ناامیدانه‌ی «پرنده‌ی جادویی» خلاصی یافت. شاید بتوان گفت که با کشف الواح تخت جمشید، تاریخ هخامنشی مستقیماً وارد عصر مدرنیته شده است.

* * *

عنوان این کرسی، که جهان هخامنشی و امپراتوری اسکندر را جمع کرده است، از تلفیق آشکارا غریب دراز مدت و واقعه خبر می‌دهد، از تلفیق امپراتوری‌ای که تاریخ آن در بیش از دو قرن گسترده است و فاتحی که برای از بین بردن آن آمده و در ظرف چند سال فاصله‌ی بالکان تا سند را پیموده و فقط یک دوره‌ی هفت‌ساله که آغاز آن مرگ دشمن است، سلطنت کرده است. جمع جهان هخامنشی و امپراتوری اسکندر در بطن دوره‌ای طولانی، از نبونیدوس تا سلوکوس، ضرورت حتمی تجدید روش‌ها و اهداف را پدید می‌آورد. استنباطم در درجه‌ی اول ــ که در کلاس درسم علل و مقتضیات آن را شرح خواهم داد ــ آن است که در حال حاضر پژوهش‌هایی که درباره‌ی تاریخ اسکندر صورت می‌گیرد دچار بحران است، اما در عین حال این پژوهش‌ها می‌توانند به‌تبع دیدگاه‌های جدیدی که از طریق توسعه‌ی پژوهش‌های هخامنشی باز شده‌اند، سامان بیابند. در واقع به همان اندازه که ــ به دلایلی که شرح دادم ــ تاریخ‌نگاری مستعمراتی اسکندر تا مدت‌ها مانع عمده‌ی پژوهش‌های هخامنشی بود، پیش‌رفت‌های تحقق‌یافته در زمینه‌ی شناخت امپراتوری شاهان بزرگ و

1. George C. Cameron
2. Richard T. Hallock
3. Robert Boutruche

www.tabarestan.info تبرستان

توسعه‌های قابل پیش‌بینی آن نیز زین پس اجازه‌ی تنظیم مجدد پرسش‌های مربوط به تاریخ اسکندر و، علاوه آن، پرسش‌های مربوط به دوره‌ی بیست‌ساله‌ی تجزیه‌ی امپراتوری را می‌دهند، همان امپراتوری‌ای که مغلوب و غالب، داریوش و اسکندر، به میراث می‌نهند.

خود این فکر که پیوندهای تکوینی‌ای بین دوران هخامنشی و دوران یونانی‌مآبی وجود دارد، البته چیز جدیدی نیست. لترون در کتاب مشهور خود که در سال ۱۸۲۳ منتشر شد و پژوهش‌هایی در خدمت تاریخ مصر در طی سلطه‌ی یونانیان و رومی‌ها[1] نام داشت، کوشید مسئله‌ای را حل کند که به نوشته‌ی او «نقادان را بسیار در مخمصه نهاده بود» و آن دانستن این نکته بود که چرا در یکی از کتیبه‌ها استراتژ یا والی طیوه و دبیر عنوان "*syggénès*" یا خویشاوند را دریافت می‌کنند. لترون به بریسون ارجاع می‌دهد و پیشنهاد می‌کند که این‌طور برداشت کنیم که این عنوانی درباری است که اسکندر و جانشینان او از رسوم هخامنشی به وام گرفته‌اند. می‌توان درباره‌ی نتیجه‌گیری بحث کرد ــ لترون در کار تاریخ‌نویسی، این مسئله را که تاریخ هخامنشی و تاریخ اسکندر و جانشینانش در منبع اسناد مشترک سهیم بوده‌اند، مسلّم یا حدّاقلّ معلوم تلقی می‌کرد. در واقع مورّخ امروزی به‌شرط تمییز میان استمرار هخامنشی، نوآوری‌های مقدونی و اختلاط‌های هخامنشی ـ مقدونی، می‌تواند در تاریخ‌نگاری اوایل دوران یونانی‌مآبی تصویری از امپراتوری هخامنشی را حدّاقلّ به‌شکل تغییر یابنده بیابد. با آن که نویسندگان دوران باستان که اسکندر را گام به گام دنبال می‌کنند به افراط بر او متمرکزاند، اما گه‌گاه به‌اجبار در مورد دشمن، اعم از شاه بزرگ، دربار، دستیاران و سپاه و نیز امپراتوری، شهرها، قلمروها و تشکیلات اداری او چند کلمه‌ای می‌نویسند. به‌دلیل جهت‌گیری نظامی وقایع‌نامه‌ها ــ که گزارش جنگ و فتوحات‌اند ــ قلمروها و اقوام از خلال منشور فروکاهنده‌ی ضروریات لجستیکیِ فرماندهان مقدونی، که اغلب اطلاعات درستی نیز از سرزمین ندارند، دیده می‌شوند؛ مثل چگونگی دست‌رسی به آب، غذا، علوفه، محل اقامت نیروها، نحوه‌ی عبور از رودها و ترعه‌ها و غیره. ما از همین طریق داده‌هایی را به دست می‌آوریم، نظیر اطلاعات مربوط به مساکن روستایی در صورت مطالبه‌ی محل سکونت برای سپاه، منابع یک شهر یا یک اردو وقتی

1. *Recherches pour servir à l'histoire de l'Egypte pendant la domination des Grecs et des Romains*

نویسنده‌ی متون، ولو به‌طور ناقص، فهرست غنایم را ذکر کرده است یا حتی اطلاعاتی درباره‌ی قنات‌ها، وقتی ارشک، شاه پارت، می‌خواهد دست آنتیوخوس سوم و سپاهش را از آب در هنگام عبور از هیرکانیا قطع کند. می‌توان مثال‌ها را به‌سهولت چند برابر کرد.

اسناد باستان‌شناختی، کتیبه‌شناختی، تصویرشناختیِ به دست آمده از ناحیه‌ی بابل یا آسیای صغیر یا مصر نیز از استمرارها، پس‌ماندها و عمق تأثیرات هخامنشیان و تحولات باب شده بر اثر فتوحات اسکندر سخن می‌گویند. بدین ترتیب است که متون و تصاویر به دست آمده از درون مقبره‌ی پتوسیریس[1]، استمرارها، گذارها و گسست‌ها را در بازنمایی‌های متضاد نشان می‌دهند، همان بازنمایی‌هایی که بزرگان مصری مشکوک به خود و نگران آینده در فاصله‌ی سلطه‌ی هخامنشی و تسخیر مصر به دست اسکندر و اوایل دوران بطالسه فراهم آورده و انتقال داده‌اند. در یک سند هیروگلیفی که دارای تاریخ زمان شاه جوان اسکندر، پسر اسکندر، است منابع آموزنده‌ای می‌یابیم درباره‌ی سلطه‌ی دوم هخامنشیان و نیز درباره‌ی بینش مصری اسکندریه و به‌طور کلی‌تر درباره‌ی گذار یونانی‌مآبانه، گذاری که در استمرار فرعونی اختیاری به دست بطلمیوس خشترپاون انجام می‌شود. همین شخص کمی بعد سلسله‌ی بطالسه را بنیان می‌نهد. به‌واسطه‌ی الواح ستاره‌شناختی بابلی توانستیم شرایط سیاسی ورود اسکندر به بابل را مشخص کنیم و گزارش‌های آریانوس و کوئینتوس کورسیوس روفوس را از این واقعه به‌اجمال ارزیابی نماییم. الواح بابلیِ دیگر به‌تازگی اجازه دادند که صحت نکته‌ای را که رستوتزف مسلم فرض کرده بود، به اثبات برسانیم. رستوتزف گفته بود که نهاد *خرئوفولاکیون*[2] (دیوان حفظ اسناد و قراردادها) ابداعی یونانی‌مآبانه نبوده است، بلکه سابقه‌ی آن به «دفتر سلطنتی» هخامنشی (*کرمرّو*[3] یا بیت میکسو شه شرّی[4]) می‌رسد. در یکی از الواح متعلّق به زمان زمان آنتیگونوسِ یک‌چشم (۳۱۴ پیش از میلاد مسیح) برای نخستین‌بار واژه‌ای که اصل آن ایرانی است، با آوانویسی بابلی پدیدار می‌شود (**ازداکره*[5]، قاصد، پیک). ما از آوانویسی آرامیِ آن در سندی مصری متعلق به دوران هخامنشیان اطلاع داشتیم. از این کشف در پی استدلالی از نوع قهقرایی می‌توان نتیجه گرفت که این عنوان در ناحیه‌ی بابل در دوران هخامنشیان وجود داشته و وجودش در

1. Pétosiris 2. *khréophylakion* 3. *karamarru* 4. *bīt miksu ša šarri*

۵. *azdākara* واژه‌هایی که اصل آن فارسی باستان است با ستاره مشخص شده است. ـ م.

www.tabarestan.info تبرستان

یک سند یونانی‌مآبانه ثابت می‌کند که بعد از رفع سلطه‌ی هخامنشیان تداوم یافته است. کتیبه‌ی یونانی معروف ساردیس که تاریخ زمان آنتیگونوس یک‌چشم را دارد، فهرست قلمروی «اعطا» شده (*دورا*)[1] را ارائه می‌دهد، که می‌توان آن را به‌صورت ثمربخشی با اسناد دوران هخامنشی در بابل و مصر مقایسه کرد و نیز در تحلیل نهادی که در دوران یونانی‌مآبی خوب شناخته شده است، گنجاند. مثال آخر: رساله‌ی *اقتصادهای* ارسطوی دروغین است که در طی ربع آخر قرن چهارم در آسیای صغیر غربی نوشته شده و تحلیلی از چهار نوع اقتصاد (خصوصی، مدنی، خشترپاونی، سلطنتی) و روابطشان ارائه می‌دهد، تحلیلی که می‌تواند هم بر امپراتوری داریوش و هم به قلمرو سلطنتی آنتیگونوس یک‌چشم منطبق شود. خلاصه پژوهش‌ها درباره‌ی امپراتوری هخامنشی و جهان اسکندر و جانشینان او الزاماً با یک آهنگ به پیش می‌روند.

www.tabarestan.info تبرستان

این ضرورت علمی درگذشته کمابیش به‌وضوح توسط مورخان جهان یونانی‌مآب ادراک شده است. بد نیست در این جا از اهمیت فراوان اولینِ آنان، میخائیل رستوتزف، یاد کنیم که از هنگام نوشتن کتاب خود درباره‌ی رعایای رومیِ وابسته به زمین که در سال ۱۹۱۰ در آلمان منتشر شد، نخستین سخن را در باب این معضل بر قلم جاری کرد. جایگاه و نقش دوران هخامنشی در پیدایش جهان یونانی‌مآب را رستوتزف به‌خصوص در گزارشی که در مجله‌ای روسی در سال ۱۹۱۲ چاپ کرد، آشکار نمود. موضوع و هدف این گزارش که مورخان بسیار (از جمله خودم) تا ترجمه‌ی اخیر آن به ایتالیایی (در سال ۱۹۹۴) از آن اطلاعی نداشتند، *تاریخ سلوکیان* بوشه ـ لوکلر[2] است که در همان سال در پاریس منتشر شده بود. رستوتزف فقط قناعت نمی‌کند به این که بی‌علاقگی نویسنده را به منابع کتیبه‌شناختی و پاپیروس‌شناختی و از آن بیشتر جهل بسیار شدید او را از رویکرد باستان‌شناختی محکوم کند، بلکه به خاطر ــ نشان کردن این امر می‌پردازد که تاریخ جهان یونانی‌مآبانه نمی‌تواند از متن تاریخ خاور نزدیک درباره‌ی دراز مدت جدا شود. در نظر او یک پیش‌شرط عاجل وجود دارد که او آن را با عبارات زیر بیان کرده است: «فهم تشکیلات اساسی امپراتوری بزرگ هخامنشی و مهم‌تر از آن، نایل شدن به فهم جزئیات ویژگی‌های نظام‌های هر یک از

1. *dörea* 2. Bouché - Leclerq

خشترپاون‌نشین‌های پارسی و به‌ویژه خشترپاون‌نشین‌های کوچک آسیایی و شامی، ازجمله یهودیه، قبایل عرب، دولت ــ شهرهای فنیقی و دولت ــ معبدهای شام شمالی و سرحدات آسیای صغیر، هم‌چنین مراکز پیشین قدرت، یعنی آشور و ناحیه‌ی بابل.» تحلیل او محدود به شرح و بسط‌های سیاسی و اقتصادی نیست و به قلمرو روابط بین فرهنگی بسط می‌یابد. آن‌چه رستوتزف به‌طور واضح اعلام می‌دارد، این است که کوینه (*koiné*ی داشتراک) فرهنگی یونانی‌مآبانه (که در مورد آن امروزه روی هم رفته بسیار پرسش می‌شود) از خاکی دست‌نخورده و بکر زاده نشده است، بلکه بر شالوده و پویایی‌ای توسعه یافته است که ــ در صورت اثبات ــ آن را اشتراک (کوینه‌ی) فرهنگیِ هخامنشیِ در حال شدن نام خواهند نهاد. در واقع آن چه رستوتزف به معاصرانش می‌گفت و آن چه ما بعد از نود سال فاصله هم‌چنان در می‌یابیم این است که دیگر زمانی که می‌پنداشتند بتوانند فتوحات مقدونیان را بدون تلاش برای اطلاع از کارکرد امپراتوری داریوش توضیح دهند سپری شده یا احتماً لاً تحول یافته است ــ باید بیفزایم که این پنداری بود برخلاف آن‌چه خود اسکندر در انجام آن دقت کرده بود.

این مسائل را در کتاب بر جا ماندنی *تاریخ اقتصادی و اجتماعی جهان یونانی* که در سال ۱۹۴۱ در آکسفرد به انگلیسی چاپ شد، می‌توان یافت. اما شرح و بسط مربوط به اقتصاد امپراتوری هخامنشی این محقّق در فصل مقدماتی، به‌وضوح اعوجاج مصیبت‌باری را آشکار می‌سازد که هم‌چنان در سی سال بعد از آن هم بین وسعت فکری پروژه‌ای که راهنمای نویسنده است و محدودیت‌های اسناد و مدارکی که او به شیوه‌ای روی‌هم‌رفته ناامیدانه برای توضیح آن به کار می‌گیرد، وجود دارد. همان‌طور که مثال *خرئوفولاکیون* که من در بالا به آن اشاره کردم به‌خوبی نشان می‌دهد، رستوتزف روشن‌بینانه راهی را که باید دنبال کرد، نشان داده است، اما در آن زمان ابزار و مصالحی را در اختیار نداشته است که به او اجازه دهد که از آن راهی شاهانه بسازد. کشف شدن اسناد هخامنشی و رشد تأملات تاریخی اکنون دیگر، حدّاقلّ از نظر کلی، درستی استنباط رستوتزف را به اثبات رسانده است و امکان تحقق برنامه‌ای را به وجود آورده است که او بدون تعیین مهلت، آن را شرح داده بود.

اوضاع برای (اجرای) این برنامه از آن جایی مساعد است که کشف اسناد و مدارک جدید به مجموعه‌هایی محدود نمی‌شود که اختصاصاً به دوره‌ی هخامنشی تعلق دارند. این سخن در قلمرو باستان‌شناختی کاملاً صادق است: در بسیاری از محوطه‌ها، دوره‌ی

www.tabarestan.info تبرستان

پارسی در پیوستاری گنجانده شده است که می‌تواند از عصر مفرغ تا دوره‌ی رومی و یا دوره‌ی اشکانی حتی دوران بیزانس پیش برود. در زمینه‌ی اسناد مکتوب فقط به مثال مجموعه‌ی الواح ستاره‌شناختی اشاره می‌کنم که در سال ۱۹۸۸ و ۱۹۹۶ منتشر شد. صرف نظر از لوحی که تاریخ دوران نوآشوری را دارد و لوح دیگری که متعلق به دوران کلده است، منحنی زمانی اسناد از دوران هخامنشیان تا پارت‌ها، یعنی چهار قرن از سال ۴۶۴ تا ۶۱ بیش از میلاد بسط می‌یابد. این الواح را متخصصان «مشاهده‌ی منظم» ــ همان کسانی که یونانیان آنان را کلدانی می‌نامند ــ روزبه‌روز می‌نوشتند نه فقط حرکات سیّارات گاه در ارتباط با وقایع سیاسیِ هم‌زمان (مثلاً شکست داریوش سوم یا مرگ اسکندر کبیر) قرار گرفته است، بلکه ارتفاع آب‌های فرات، شرایط آب و هوایی، هم‌چنین سیاهه‌ی بهای پنج فرآورده‌ی ضروری در بازار بابل نیز در این الواح ذکر شده است. این اسناد مسلسل، صرف‌نظر از مشکلات خاصّ مربوط به استفاده، دربردارنده‌ی اهمیت استثنایی برای مورّخ خواهان انطباق تحلیل خود بر دراز مدت است ــ خواه بخواهد تاریخ آب و هوا، خط میخی یا آن که ستاره‌شناسی بابلی را بررسی کند و یا تصمیم داشته باشد اندیشه‌ی خود را اختصاصاً بر گذار از دوره‌ی هخامنشی به دوره‌ی یونانی‌مآبی متمرکز سازد.

به‌علاوه تاریخ هخامنشی در داخل مکان ـ زمانی که مکان ـ زمان داریوش و مکان ـ زمان اسکندر بود، یگانه تاریخی نیست که تحت تأثیر شکلی از انقلاب تاریخ‌نگارانه در طی بیست سال گذشته قرار گرفته است. در مورد تاریخ مقدونی نیز چنین بود. امپراتوری هخامنشی و مملکت مقدونی ــ باید خاطر نشان کرد ــ دو مکانی هستند که بازنمایی‌هایی متداول بر اساس از آتن از آن دو آن‌ها را به «پیرامون» جهان یونانی طرد کرده بود. از آن گذشته، در منابع جدلی یونانی قرن چهارم، شخصیت و عمل فیلیپ دوم به‌صراحت یا به‌طور ضمنی به سیمای نمونه‌وار شاه هخامنشی منحط و غرق در فساد همانند شده است. تلاقی تاریخ‌های هخامنشی و مقدونی از آن جایی برایم بسیار آشنا است که خود من سی‌وپنج سال پیش، کارراهه‌ی خود را در مقام مورخ با انجام پژوهش‌هایی درباره‌ی اسکندر و جانشینان او و نیز نهادهای سلطنت مقدونی آغاز کردم ــ البته در زمانی که اسناد تقریباً محدود به منابع مکتوب یونانی ـ

لاتینی بود. از آن پس، کشف مقبره‌های آیگای ـ ورگینا[1] و بسیاری مقابر باشکوه دیگر اجازه داد در موزه‌ی تاریخ‌نگارانه جایگاه تقابلی را تنزل دهیم که اومستدِ علاقه‌مند به بازگرداندن اعتبار کارهای شاهان بزرگ، قصد داشت بین درخشش در آن زمان بازیافته‌ی تخت جمشید و حالت روستایی قابل‌مشاهده‌ی پایتخت‌های مقدونی برقرار سازد. این مقبره‌ها و اسنادِ کتیبه‌شناختیِ منتشر شده به‌طور مستمر به متخصصان داده و اجازه می‌دهند که ساختارها و تحول نهادهای سیاسی و اجتماعی قلمرو سلطنتی مقدونی را به اتکای اسناد و مدارک کاملاً جدید تحلیل کنند و پویایی آن را در زمانی که اسکندر جانشین پدرش فیلیپ دوم می‌شود درک نمایند. یکی از این کتیبه‌ها حتی اخیراً بحث قدیمی و زنده‌ی اهداف تعیین شده توسط اسکندر برای حمله به امپراتوری هخامنشی را تقویت کرده است. در حرکتی به‌طور معکوس قرینه با بحث‌های گشایش‌یافته بر اساس اسناد بابلی و مصری که در سطور بالا به آن اشاره کردم، فرسک یا دیوارنگاره‌ی شکار شیر مقبره‌ی دوم ورگینا پرسش‌هایی را درباره‌ی روابط سنن مقدونی و وام‌گیری از هخامنشیان را تقویت می‌کنند، و در عین حال تفسیرهای پیشنهادی در بحث زنده و گاه سخت تاریخ‌گذاری مقبره‌ی مذکور مؤثرند: مقبره در زمان فیلیپ دوم یا فیلیپ سوم، قبل یا بعد از فتح امپراتوری داریوش ساخته شده است؟ این اسناد و چند سند دیگر ما را به پرسش دیگری رهنمون می‌شوند که هر چند اساسی است، اما هنوز به‌قدر کافی مورد کاوش قرار نگرفته است: روشن کردن مبادلات انجام شده بین مقدونیه و آسیای صغیر در دوران سلطه‌ی هخامنشی و در این اساس، ارزیابی معقول تأثیرات هخامنشی بر مقدونیه حتی پیش از لشکرکشی اسکندر. بر این مبنا به‌صورت دوری به پرسشی بر می‌گردیم که پاسخ به آن به همان اندازه اهمیت دارد و آن میزان اطلاعات اسکندر از امپراتوری هخامنشی در سال ۳۳۴ پ. م. است.

* * *

با آن که کرسی‌ای که مفتخر به دعوت به آن شده‌ام، در تاریخ دراز کولژ دو فرانس نخستین کرسی‌ای است که به عنوانی آراسته است که به‌طور اخص و به‌اشتراک به هخامنشیان و اسکندر اختصاص یافته است، این احساس را ندارم که در این جا اولین

1. Aigai - Vergina

کس و یا تنها کسی باشم که به این قلمرو پژوهشی علاقه نشان داده است. در اشاره به قرائت خط میخی می‌توانستم به سهم اوژن بورنوف[1] و ژول اوپر[2] در بحث‌ها اشاره کنم. بورنوف به‌واسطه‌ی شناختش از سانسکریت در کار ایاسنت انکتیل ـ دوپرون در سال ۱۸۳۳ مؤثر بود و سه سال بعد از آن (۱۸۳۶)، زمانی که راولینسون کار در بیستون را آغاز کرده بود، نتایج تحقیقات خود را در رساله‌ی مشهورش در باب کتیبه‌های میخی همدان گنجاند. در هنگام صحبت درباره‌ی سلطه‌ی هخامنشیان و سپس یونانیان و رومیان، به ژان‌ـ آنتوان لترون اشاره کردم که ابتدا استاد کرسی **تاریخ و اخلاق** بود و بعد استاد کرسی **باستان‌شناسی شرقی** و جانشین شامپولیون شد. از سوی دیگر، سلسله‌ی طولانی آرامی‌شناسان، از شارل کلرمون ـ گنو تا آندره دوپون ـ سومر[3] تلاش‌های شدید و اغلب پیروزمندانه‌ای را صرف بررسی متون آرامی مصر کرده‌اند. وقتی صحبت مصر به میان می‌آید چگونه می‌توانم خاطرنشان نکنم که مورّخان امپراتوری هخامنشی از کارهای از جهات گوناگون مهم ژرژ پوزنر[4] در مورد کتیبه‌های هیروگلیفی دوران هخامنشی تا چه حد بهره‌ور شده‌اند؟ مگر ممکن است بر فایده‌ی پژوهش‌های نوآورانه‌ی انجام شده به‌تشویق ژان یویوت[5] تأکید ننمود؟ پژوهش‌هایی که درباره‌ی چیزی صورت گرفته که من آن را معمولاً مصر دوران‌های گذار، یعنی مصر سائیتی، هخامنشی و بطلمیوسی می‌نامم و فرهنگ‌های حوزه‌ی مدیترانه و خاور نزدیک طی آن‌ها با هم دیدار برخورد کرده و به یکدیگر مأنوس شده. اما اگر مانند کشتی‌های ایونیایی که در پاپیروس مشهور آرامیِ گمرک‌های مصر در دوران هخامنشی به آن‌ها اشاره شده، و اغلب درباره‌شان هم با یویوت و هم با ژاویه تکسیدور[6] بحث کرده‌ام، از دلتا به سوی آسیای صغیر بادبان بکشیم و اگر در لوکیا پهلو بگیریم، به‌سهولت به کسانتوس گام خواهیم نهاد. در آن جا بود که در سال ۱۹۷۳ یکی از ابنیه‌ی کتیبه‌شناختی دوران هخامنشی کشف شد. کتیبه‌ی سه زبانی (لوکیایی، یونانی و آرامی)ای که آندره دوپون ـ سومر و امانوئل لاروش[7] به‌همراه هانری متزگر[8] (مترجم روایت یونانی) آن را به جهان دانش شناساندند و ژاویه تکسیدور ملاحظات خاصّ خود را درباره‌ی روایت آرامی این کتیبه قبلاً بیان داشته بود. این امانوئل لاروش

---

1. Eugène Burnouf 2. Jules Oppert 3. André Dupont - Sommer
4. Georgs Posener 5. Jean Yoyotte 6. Javier Teixidor 7. Emmanuel Laroche
8. Henri Metzger

بود که از حسن تصادف، کارگاه باستان‌شناختی محوطه‌ی کیلیکیایی میدان سی قلعه را گشود که کتیبه‌های آرامیِ دوران هخامنشی (که بررسی آن را آندره دوپون ـ سومر آغاز کرد) و نیز نقش برجسته‌ی تخت جمشیدگونه در آن کشف شد. این یگانه است که در ایالتی از ایالات امپراتوری کشف شده است.

با پیمودن آسیای صغیر در تمام جهات چگونه لحظه‌ای بر کار عظیم لوئی روبر توقف نکنم که مدت‌ها پیش با دیگران در افتخار و امتیاز دنبال‌کردن بعضی از درس‌های او در کولژ دوفرانس سهیم بودم؟ لوئی روبر که سرپرست بزرگ کارهای کتیبه‌شناسی یونانی لترون بود و در درس افتتاحیه‌ی خود از کارهای لترون به‌نحو پر احساسی تجلیل کرد، از سال ۱۹۳۹ تا ۱۹۷۴ کرسی *کتیبه‌شناسی و بناهای یونانی* را در اختیار داشت. کسان دیگری به‌جز من برای قرارگرفتن در خط مستقیم مطالعات او بی‌نهایت شایسته‌تراند، اما تردید ندارم که آنان به مورخی چون من اجازه خواهند داد، دو خط پژوهشی را، که یکی از آن‌ها از نزدیک به قلمرو هخامنشی برخورد می‌کند، از یکدیگر جدا کنم. لوئی روبر که به اهمیت پژوهش‌های نام‌شناختی و بررسی‌های نام شخص‌شناختی علاقه‌مند بود، برای گردآوری و تحلیل نام‌های ایرانی در منابع کتیبه‌شناختی یونانی ازجمله منابع متأخر تلاش کرد و بدین ترتیب مناطق دارای جمعیت ایرانی در آسیای صغیر غربی و کاپادوکیا را تعیین کرد و نیز از طریق مطالعه‌ی نام خدایان نشان داد که در دوران سلطه‌ی شاهان بزرگ، مهاجرنشینان ایرانی در این مناطق مستقر شده بودند. او شماری از کتیبه‌ها و نیز سکه‌هایی را که گواه زنده‌ی اقوام و اعتقادات ایرانی در این مناطق بودند، منتشر ساخت. صرف نظر از اصلاحیه‌هایی که امروزه امکان پیشنهاد دادن آن‌ها وجود دارد، به‌واسطه‌ی تلاش‌های اوست که مجموعه‌ی کوچک کتیبه‌های یونانی[1] جزء سازنده‌ی مجموعه‌ی اسنادی شده است که مورّخ جهان هخامنشی می‌تواند آن‌ها را مورد استفاده قرار دهد. همین سخن در مورد متون بابلی یا اسناد آرامیِ مصر که کارهای او ویژگی خاصشان را نمایان می‌سازد، صادق است ــ خواه مسئله‌ی مهاجرنشینی ایرانیان در ایالات، پرستش‌گاه‌های اهدا شده به خدایان پارسی یا ایرانی و تماس‌های بین فرهنگی ایرانی ـ آناتولیایی در میان باشد، خواه موقعیت ایرانیان در دولت شهرهای آسیای صغیر پس از شکست لشکرهای داریوش سوم.

---

۱. *ad res persicas pertinentes*، منظور کتیبه‌هایی است که به هخامنشیان ربط می‌یابند. ـ م.

حال می‌خواهم از توجّه مفرط لوئی روبر به مطالعه‌ی مناظر و محیط‌های معرف حضور انسان سخن بگویم. با آن که دستاورد او در این زمینه، خاصّ قلمرو پژوهشی‌ای نیست که من نماینده‌ی آن هستم، اما میل ندارم آن را به‌سکوت بگذرانم. روبر عقیده داشت که دانشمند نباید در اتاق کار خود محبوس بماند و در نتیجه ــ به‌قول خود او ــ بین «زمین و کاغذ» یکی را برگزیند. به‌علاوه، باستان‌شناسی‌ای را که منحصراً به‌مطالعه‌ی تشکیلات شهری بپردازد، رد می‌کرد و می‌نوشت «یک دولت‌شهر باستانی همیشه باید با قلمرو، مزارع و جنگل‌هایی که به آن خوراک می‌دهند و بخشی از جمعیتش در آن‌ها زندگی می‌کنند، ملحوظ شود؛ قلمرو جزء «دولت‌شهر» است.» بنابراین «اولین پرسشی که در مورد یک محوطه‌ی باستانی یا در برابر یک نقشه باید طرح کنیم، این است که مزارعشان کجا واقع شده بود؟ چه می‌خوردند؟ چه می‌کاشتند.» کارگاه‌های متعددی که در فاصله‌ی قلمرو کشاورزی آی‌خانم در باکتریا و سواحل خلیج فارس و یا در فاصله‌ی دهکده‌ی کوچک مصری عین‌المناویر و پایتخت‌ها و قلمروهای خشترپاون‌ها و پادشاهان جزء آسیای صغیر قرار دارند، از آن زمان، در صورت لزوم، ثابت کرده‌اند که این رویکرد ــ یا این استراتژی ــ به‌لحاظ تمامیتی که مسلّم فرض می‌کند و سامان‌دهی می‌کند، یگانه رویکردی است که می‌تواند به مورّخ اجازه‌ی نفوذ به عمق جوامع باستانی را بدهد.

ژرژلوریدر[1] که مطالعات خود را مصروف این منطقه‌ی تماس جهان یونانی با جهان خاور نزدیک کرده است نیز در مورد تشریح و تدوین تاریخ مقدونیه در زمان فیلیپ دوم و تاریخ اسکندر و قلمروهای سلطنتی یونانی‌مآب و به‌طور اخص ساختارها و تحول‌های اقتصادی و پولی آن‌ها کار زیادی انجام داده است. همان‌طور که در درس افتتاحیه‌اش گفته است و همان‌طور که جدیدترین مطالعات و کارهای در دست انجام دادنش نشان می‌دهند، این پژوهش‌گر برای دوران هخامنشی و روابط منطقی آن با دوران یونانی‌مآبی اهمیت فراوان قایل است. او خوب می‌داند که دفاع او از توسعه‌ی این قلمرو پژوهشی در دل کولژ دوفرانس تا چه حد موجب امتنان شخص من شده است.

اگر برای خاتمه دادن به این هذیان‌های به‌سامان در جستجوی پیوندها و ریشه‌ها به

1. Georges Le Rider

قلب امپراتوری هخامنشی، یعنی به پارس و به ایران بازگردم، می‌توانم از کسانی نظیر جیمز دارمستتر نام ببرم که در این‌جا خود را وقف مطالعه‌ی زبان‌ها و فرهنگ‌های ایرانی و یا هندوایرانی کرده‌اند. از ژان کلن[1] به گرمی سپاس‌گزارم زیرا پذیرفت که برای من نقش مفید ایسانگلئوس (eisangeleus) را در معنای مضاعف معرف سخنور و قاصدِ وفادار ایفا کند. کلن، همان‌طور که خود او اغلب توضیح داده است، پژوهش‌های اوستایی را که از مدت‌ها پیش بر اشتغالات هخامنشی پیوند خورده‌اند، بسط داده است. در گفتگوی زیرکانه و دقیق متون و مفاهیم اوستای قدیم با کتیبه‌های سلطنتی هخامنشی است که راه حل‌های ممکن برای مسائل فرهنگی و مذهبی‌ای یافت خواهد شد که مدت‌ها است تحت نام گول‌زننده‌ی «زردشت گرایی» هخامنشیان مورد بحث است.

بنابراین می‌بینیم که تاریخ امپراتوری شاهان بزرگ و اسکندر جهانگشا، هر چقدر هم که در گذشته و در جاهای دیگر ممکن بود حاشیه‌ای تلقی شود، در این‌جا قلمرو بیگانه‌ای نیست. اگر، صرف نظر از گسست‌های زمانی، افرادی از کولژ دوفرانس را گرد آوریم، افرادی که یکی از رشته‌های کاری خود را در یکی از بخش‌های قلمرو هخامنشیان، از جمله در سرحداتی که خطه‌های شناخت با یکدیگر درمی‌آمیزند و اشتباه می‌شوند، قرار داده‌اند، شاید موفق شویم کارگاه بی‌نظیری ایجاد کنیم که همهمه‌ی فعالیت و فکر و طرح از آن بی‌وقفه بلند باشد.

امیدوارم که سخنم درست درک شود! قصد ندارم که به‌صورت برگشتی متناقض‌نما و تقریباً دوگانه چنین القا کنم که تاریخ هخامنشیان و تاریخ اسکندر روی هم رفته مهم‌ترین دغدغه‌ی تمام کسانی بوده است که زیر پرچم گسترده‌ی شرق‌شناسی علمی کار کرده‌اند و همین طور هم خواهد ماند.

ساده‌تر بگویم، جهان هخامنشی و نیز امپراتوری‌ای که اسکندر به میراث نهاد، به‌لحاظ تاریخی به‌علل گوناگون زیر، مکان دیدار و برخورد بوده است:

- گستردگی این جهان و این امپراتوری در زمان و مکان؛
- تجمّع بی‌سابقه‌ی زبان‌ها و فرهنگ‌های شکوفای فراوان که وجود این امپراتوری در دراز مدت هم در برگیرنده‌ی آن‌ها و هم برانگیزنده‌ی‌شان بود؛

1. Jean Kellens

ـ نقش فرهنگی میانجی‌گرانه‌ی آن بین جهان مدیترانه از یک سو و تمدّن‌های خاور نزدیک از سوی دیگر و بین بین‌النهرین و سرزمین‌های فلات ایران و دره‌ی هند از یک طرف و استپ‌ها و واحه‌های آسیای مرکزی تا سیبری از طرف دیگر؛

ـ ساختار تکوینی آن که حاصل فرایند ولو ناتمام جذب قلمروهای پادشاهان جزء، اقوام و دولت‌شهرهای از قبل موجود بود؛

ـ موقعیت رابط آن بین سلطنت‌های خاور نزدیکِ نیمه‌ی اول هزاره‌ی اول از یک سو و دولت‌های یونانی‌مآب و ایران اشکانی و ساسانی از سوی دیگر.

با توجّه به آن‌چه گفته شد تاریخ امپراتوری هخامنشی و اسکندر امروزه نیز الزاماً چهارراهی به‌شمار می‌آید که متخصصانی متعلّق به افق‌های گوناگون در آن کار می‌کنند نظیر:

ـ کتیبه‌شناسان و لغت‌شناسان تاریخی ــ که در خواندن خطوط میخی و زبان‌های بابلی و فارسی باستان و عیلامی همان‌قدر متبحرند که در آرامی، فنیقی، عبرانی، مصری هیروگلیفی و دموتی، لوکیایی، کاریایی، لیدیایی، فریگیایی، یونانی و سایر زبان‌های کمتر شناخته شده؛

ـ رمزگشایان از پاپیروس‌ها، استرکون‌ها (سفال‌پاره)، الواح، مهره‌ها و سکه‌ها؛

ـ خوانندگان دقیق و پژوهندگان پر توقع منابع یونانی ـ لاتینی، منابع توراتی و سرودهای اوستایی؛

ـ سکه‌شناسان و مدال‌شناسان، تصویرشناسان، معماران، جغرافی‌دانان و باستان‌شناسان شهرها و مزارع...

مورخ امپراتوری‌ها ــ که از راه «زمین و کاغذ» مدام به خطه‌های امپراتوری سفر می‌کند، مترصد کشفیات و فرضیّات جدید است، در بعضی از قلمروهای خاصّ شناخت خبره است و با موج فزاینده‌ی انتشار اسناد با شور و اشتیاق مواجه می‌شود ــ با هر یک از تخصص‌هایی که از آن‌ها بهره‌ور می‌شود، در گفتگوی دایم است. پیش‌رفت شایسته ممکن نیست مگر از طریق تلاقی دادن منابع، زاویه‌های دید و روش‌هایی که در خدمت استراتژی و تأملی قرار گرفته‌اند که بر مقابله‌ی واحد با متکثر متکی است؛ چون آن مرحله‌ای از تاریخ خاورمیانه‌ی باستان مطرح است که بیشتر از مراحل دیگر با تباینِ قابل مشاهده بین وحدت سیاسیِ ولو شکننده‌ی امپراتوری‌ها، و گوناگونی زبان‌شناختی، دینی و فرهنگیِ پایدار هر یک از اجزای تشکیل‌دهنده‌ی آن‌ها متمایز می‌شود، و در

عین حال تراکم مبادلات و بارورسازی‌های بین فرهنگی هم از مشخصات آن است. موّرخی که در چارچوب مکان ـ زمان یا درباره‌ی مکان ـ زمان این‌گونه تعریف شده‌ای کار می‌کند هم باید تحلیل‌ها را برانگیزد و هم جمع‌بندی را به پیش ببرد، او باید گردآورنده و گذرکننده باشد.

باری هم‌کاران عزیز، آقایان و خانم‌ها! این است هدفی که من برای پژوهش‌هایم و برای دانشی که در این مکان تدریس می‌کنم، تعیین کرده‌ام.

تبرستان
www.tabarestan.info

تبرستان
www.tabarestan.info

نهادهای پارسی و تاریخ مقایسه‌گرا در تاریخ‌نگاری یونانی

www.tabarestan.info تبرستان

اهمیتی که یونانیان برای امپراتوری هخامنشی، تاریخ و تشکیلات آن قایل بوده‌اند، قابل انکار نیست: *پرسیکاهای* متعددی که بین قرن پنجم و چهارم پیش از میلاد نوشته شده‌اند و هم‌چنین اشاره‌های فراوان مؤلفان یونانی به رسوم پارسی یا *نوموس پرسیکوس (nomos persikos)* در زمینه‌ای کاملاً متفاوت گواه آن است. اگر از قضاوت‌های کلی درباره‌ی قدرت نامحدود شاه، که اغلب ماهیتی جدل‌بار و جزئی دارد، صرف نظر کنیم، به نظر نمی‌رسد که هیچ مؤلفی هیچ‌گاه شرح نظام‌مندی را به نهادهای اجتماعی و سیاسی شاهنشاهی هخامنشی اختصاص داده باشد. هرودوت نیز به استثنای قطعه‌ی شناخته شده‌ای که در کتاب اول (بندهای ۱۳۱ تا ۱۴۰) *تواریخ* خود به این امر اختصاص دادن[1]، به‌نحو پراکنده‌ای به آن پرداخته است. همان‌طور که ار. بودیوس[1] (۱۹۷۳) نوشته است، ممکن است که ارسطو بخش مفصلی از آموزه‌ی خود را به سلطنت هخامنشی اختصاص داده باشد، امّا مسئله این است که دولت هخامنشی در فهرست ۶۹ دولتی قرار ندارد که وی. روز[2] قطعه‌های مربوط به آن‌ها را از کتاب *پولیتیای*[3] (*سیاست*) گردآوری کرده است (Bodéüs 1973: 746). در واقع، بینش یونانی درباره‌ی نهادهای هخامنشی نه براساس رساله‌های نظری بلکه برمبنای حکایت‌ها یا وقایعی بازسازی می‌شود که با «ظرفی زمانی و مکانی» به قلم نویسندگان یونانی روایت شده‌اند. خوشبختانه این حکایت‌ها و وقایع راگاه می‌توان با منابع (خطی یا تصویری) هخامنشی به‌معنای اخص کلمه مقابله کرد.

---

1. R. Bodéüs 2. V. Rose 3. *Politeiai*

در بعضی موارد ــ که اوراق بعدی به مطالعه‌ی آن‌ها اختصاص دارد ــ نویسندگان یونانی این یا آن نهاد هخامنشی را با این یا آن نهاد دولت‌شهر یا دولتی که برای خوانندگانشان شناخته شده است، قیاس می‌کنند، در تقابل قرار می‌دهند یا آن‌ها را به یکدیگر تشبیه می‌کنند. به نظر می‌رسد جالب باشد اگر از خودمان بپرسیم که آنان برمبنای کدام معیارهای گزینشی و تحلیلی چنین قیاس‌هایی را انجام می‌دهند و چه نتایجی از این مقایسه‌های صریح یا ضمنی می‌گیرند یا می‌خواهند چه نتایجی را به خوانندگان آثارشان القا کنند. هم‌چنین می‌توان از خود پرسید که از مطالعه‌ی آن‌ها چه نفعی عاید مورّخ امروزی می‌شود.

www.tabarestan.info تبرستان

۱. مقایسه‌ها، مقابله‌ها و تشبیه‌ها

۱.۱. مقایسه‌هایی را که دارای ماهیت قوم‌نگارانه‌اند و نویسندگان یونانی به‌مدد آن‌ها می‌خواهند این یا آن خصوصیت (فیزیکی، آب و هوایی، نباتی و غیره) سرزمین‌های هخامنشی را در نظر خوانندگان خود ملموس سازند، کنار می‌گذاریم. مثلاً آریانوس (هند، فصل ۳۳، بند ۱) در وصف کارمانیا می‌نویسد: «این منطقه مستعد و حاصل‌خیز بود، با این همه، درخت زیتون در آن نمی‌رویید» ــ آریانوس با نوشتن این جملات می‌خواهد حدود رونق کشاورزی کارمانیا را برای یونانیان مشخص کند[۲]؛ در عوض، در مورد ساحل پارس متذکر می‌شود که «انواع نخل‌ها و تمام درختان میوه‌ای که در یونان می‌رویند» در آن یافت می‌شود (فصل ۳۸، بند ۶). آریانوس روش‌های دریانوردی حاکم در رأس خلیج فارس را با روش‌هایی که در تنگه‌ی بین جزیره‌ی لئوکادا[1] و آکارنانیا[2] اعمال می‌شود مقایسه می‌کند (کتاب ۴۱، بند ۱). گزنوفون نیز به همان شیوه (*آناباسیس*، کتاب ۲، فصل ۴، بند ۱۳) ترعه‌هایی را که از دجله منشعب می‌شوند وصف می‌کند: «به‌علاوه از این رود نهرهایی را جدا کرده بودند که در دشت پراکنده می‌شدند، نهرها اول عریض بودند، اما بعد باریک می‌شدند و در آخر دیگر جوی‌های کوچکی بودند شبیه همان جوی‌هایی که در یونان برای آبیاری مزارع ارزن وجود دارند.» گزنوفون برای آن که درشتیِ استثنایی بعضی از خرماهایی را که در ناحیه‌ی بابل به دست می‌آید به یونانیان بفهماند (کتاب ۲، فصل ۳، بند ۱۵)، از نظام

1. Leukada 2. Akarnania

مقایسه /مقابله استفاده می‌کند: «آن خرمایی را که شبیه خرمایی بود که در یونان به دست می‌آید، برای خدمه گذاشتند؛ خرماهای دیگر، که به سروران اختصاص یافت، خرماهای ممتاز بودند و درشتی و مرغوبیّت‌شان تحسین‌انگیز بود.» برای به دست دادن تصوری از وسعت چشم‌گیر قلمروهای هخامنشی، افلاطون از روش تطبیقی استفاده کرده است: او پس از این که خاطرنشان کرده است که «ثروت اسپارتیان نسبت به یونانیان زیاد است» می‌افزاید (*آلکیبیادس* ۱۲۲ـ۱۲۳ الف ـ ب) «اما در مقایسه با ثروت پارسیان و شاهانشان هیچ است.» او به‌ویژه اهمیت قلمرو «کمربند شهبانو» را قید می‌کند که شاهدی مورد اعتماد درباره‌ی آن «به او گفته بود که برای پیمودن آن با پای پیاده یک روز وقت لازم است.» نویسندگان یونانی خوب می‌دانند که شنوندگان یا خوانندگانشان در پذیرش تفاوت‌های عظیم کمّی چه به‌لحاظ فاصله و چه به‌لحاظ مقدار دچار مشکل هستند. این همان تجربه‌ی تلخی است که هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۹۳) هنگام سخن گفتن درباره‌ی بازدهی کشاورزی در ناحیه‌ی بابل به آن اشاره کرده است: او ترجیح داده از دادن اندازه‌ی بوته‌های کنجد صرف‌نظر کند («گرچه از اطلاعات خود مطمئن هستم») زیرا «خبر دارم که کسانی که به بابل نرفته‌اند گفته‌هایم را درباره‌ی غلات باور نکرده‌اند.» هرودوت بین شرح شفاهی و گزارش مکتوب، قرار دادن صافی خودسانسوری را محتاطانه‌تر دانسته است!

۲.۱. در مورد نهادهای سیاسی هخامنشیان ــ و به‌خصوص نهاد پادشاهی ــ مقایسه‌ها و تشبیه‌ها هم گوناگون‌اند و هم چندان مستدل نیستند.

۱.۲.۱. توسیدید در مورد رسم هدیه دادن (کتاب ۲، فصل ۹۷، بند ۳ـ۴) بین روش‌های هخامنشیان و روش‌های تراکیایی (اُدروسیان[1]) تقابلی تشخیص می‌دهد. این مورّخ می‌گوید که قلمروها و دولت‌شهرهای اُدروسیان، مکلّف بودند افزودن بر خراج «همان‌قدر هدیه (دورا: *dora*) به‌صورت طلا و نقره بپردازند. این طلا و نقره را علاوه بر پارچه‌های کار شده یا غیر کار شده و سایر هدایای جنسی پیشکش می‌کردند: این هدایا نه فقط به خود شاه، بلکه به تمام اُدروسیان صاحب مقام یا اصیل‌زاده تعلق می‌گرفت؛

1. Odryses

در واقع آنان قاعده‌ای (*نوموس: nomos*) مخالف قواعد سلطنت هخامنشیان برای خود وضع کرده بودند؛ این قاعده، که در میان دیگر تراکیایی‌ها نیز وجود داشت، عبارت از این بود که بیشتر بستانند تا بدهند (براساس این قاعده برآوردن درخواست از انجام دادن بی‌دلیل آن مفتضحانه‌تر بود)؛ اما این عادت به‌تناسب امکاناتشان بسط یافته بود: بدون پیشکش کردن هدایا هیچ کاری انجام نمی‌گرفت. چنین بود که این نظام سلطنتی به میزان بالایی از قدرت رسید.»

۲.۲.۱. آریانوس (*آناباسیس*، کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۱) شباهت بین یکی از نهادهای هخامنشیان و یکی از نهادهای مقدونیان را قید می‌کند، و آن، نهاد جوانان وابسته به خدمت شاه است. این جوانان بایست در شکار «به شیوه‌ی پارسی» همراه شاه باشند.

۳.۲.۱. آتنایوس (کتاب ۱۳، فصل ۵۵۷ ب ـ پ) با نقل قول از ساتوروس[1] بین رسم زناشویی فیلیپ دوم و رسم شاهان بزرگ در این باب تقابلی مشاهده می‌کند: شاهان بزرگ رسم داشتند که هنگام لشکرکشی‌های نظامی ۳۶۰ هم‌بسترشان را با خود ببرند، حال آن که فیلیپ دوم «عادت داشت که با استفاده از هر موقعیتی ازدواج‌های *کاتا پولمون* (*kata polemôn*) را بر هم بزند.» این مقایسه در چارچوب گفتاری درباره‌ی زنان شوهردار صورت می‌پذیرد. در این گفتار بر تباین حس حسادت زنان یونانی با دگرپذیری زنان و هم‌بستران شاه بزرگ تأکید شده است (Tronson 1984: 118-119).

۴.۲.۱. هرودوت (کتاب ٦، بند ۵۹) بین برخی از رسوم اسپارتی و بعضی از رسوم پارسی به‌شیوه‌ای کمتر تلمیحی شباهتی را تشخیص می‌دهد. او می‌نویسد: «رسوم اسپارتیان در هنگام مرگ شاهانشان همان رسوم بربرهای آسیا است؛ زیرا بیشتر بربرها وقتی شاهشان می‌میرد به‌شیوه‌ی آنان رفتار می‌کنند.» به‌رغم محدودیت ایجاد شده با قید عبارت «بیشتر آنان» باید مسلّم دانست که منظور هرودوت همان پارسیان‌اند. چهار رسم به‌صراحت ذکر شده است:
عزای عمومی: همگان «با حرارت بر پیشانی می‌کوبند و زاری‌های بی‌پایان سر می‌دهند...»؛

1. Satyrus

ـ«اگر شاه در جنگ جان ببازد، از او تمثالی می‌سازند و تمثال را بر تخت روان می‌نهند و به سوی گور می‌برند»؛
ـ مدت ده روز شاهی وجود ندارد؛
ـ«اسپارتیان با پارسیان در یک نکته‌ی دیگر مشترک‌اند و آن این که پس از مرگ شاه و به تخت نشستن شاهی دیگر، شاه جدید تمام اسپارتیانی را که به شاه یا دولت بدهی دارند از پرداخت دین خود مبرّا می‌کند؛ در میان پارسیان نیز شاهی که بر تخت سلطنت جلوس می‌کند، شهرها را از پرداخت خراج‌های پیشین معاف می‌کند.»

باید تصریح کنیم که این شباهت پارسی /اسپارتی با شباهتی مصری /اسپارتی در باب توارث برخی از مناصب دولتی دنبال شده است.

www.tabarestan.info تبرستان

۳.۱. گزنوفون در دو قطعه از *کوروپدیا* (کتاب اول و هشتم) توصیفی از آموزش و پرورش جوانان پارسی ارائه می‌دهد و انحطاط آن را تحلیل می‌کند. مورّخ بین این نظام با نظام آموزش و پرورش اسپارتی که در *قانون اساسی اسپارتیان*[1] به‌طور مفصل به آن پرداخته است، هیچ‌جا به‌صراحت شباهتی برقرار نمی‌کند. با این همه شباهت و هم‌سانی بیش از آن است که عارضی باشد: به همین دلیل همه توافق دارند در این که گزنوفون به‌طور ضمنی، اما گویا، وضعیّت پارسی و اسپارتی را با یکدیگر همانند کرده است (Tigerstedt 1965: 177-179).

در این مورد لازم است بگوییم که آریانوس (*آناباسیس*، کتاب ۵، فصل ۴، بند ۵) به‌طور صریح این شباهت را برقرار کرده است. آریانوس پس از بحثی درباره‌ی هند، می‌نویسد: «زیرا من نمی‌توانم پارسیان قدیم، همانانی را که با کوروش قدرت ماد را سرنگون کردند و تمام آسیا را زیر نگین خود گرفتند، با هندیان قیاس کنم... آنان فقیر بودند و در سرزمینی سخت زندگی می‌کردند، و رسومشان (*نومینای: nominai*) تا جایی که قابل تصور است، با نظام آموزش و پرورش اسپارتی (*ته لاکونیکه پای دئوسی: tè lakônikè paideusei*) نزدیک بود.» به‌طور قطع آریانوس این شباهت را از مطالعه‌ی *کوروپدیای* گزنوفون که حدّاقلّ یک‌بار در *آناباسیس اسکندر* (کتاب ۲، فصل ۷، بند ۸ـ۹) به آن اشاره کرده است، نتیجه گرفته است. در واقع می‌دانیم که آریانوس آثار

1. *Constitution des Lacédémoniens*

گزنوفون را زیاد خوانده و از آن‌ها تقلید کرده است (Bosworth 1980: 4-7). تأکید بر بزرگداشت فضایل پارسیان قدیم ــ پارسیان دوران کوروش ــ هم یادآور تقابل قید شده توسط گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۸) بین پارسیان دوران کوروش و پارسیان دوران مورّخ است و هم قطعه‌ای از *نوامیس* افلاطون را درباره‌ی انحطاط آداب و رسوم و آموزش و پرورش پارسیان به خاطر می‌آورد. در این قطعه افلاطون نوشته است که در آغاز پارسیان «در سرزمینی سخت می‌زیستند و از آموزش و پرورش سختِ شبانان برخوردار می‌شدند» (Briant 1982: 33-34). به‌نوشته‌ی الیانوس (*حکایات گوناگون*، کتاب ۱۰، بند ۱۴) سقراط نیز پارسیان و هندیان را در تقابل با فریگیایی‌ها و لیدیایی‌ها قرار می‌داد: پارسیان و هندیان به تجارت اشتغال نداشتند و از این رو شجاع‌ترین و آزادترین مردمان بودند، حال آن که فریگیاییان و لیدیاییان به بردگی افتاده بودند. حال اگر بیفزاییم که آریانوس در جایی دیگر (هند، فصل ۱۰، بند ۸ـ۹) بین نهادهای اجتماعی اسپارتی و نهادهای اجتماعی هندی شباهتی را تشخیص می‌دهد، دیگر می‌توان مطمئن بود که سابقه‌ی مضامینی که درباره‌ی آموزش و پرورش اسپارتی / پارسی انتقال می‌دهد، به گزنوفون و محفلی که «سراب اسپارتی» در آن مورد بحث قرار گرفته است، می‌رسد. از این نظر، مقایسه‌ی اسپارتی /پارسی که توسط هرودوت صورت می‌پذیرد، در حیطه‌ی بینش تاریخی دیگری قرار دارد.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. سلطنت هخامنشی، اُدروسی، مقدونی و اسپارتی

۲.۱. ابتدا باید خاطرنشان کنیم که این قیاس‌ها در درک مباحث مربوط به نهادهای هخامنشی دخالتی ندارند بلکه در شرح مسائل مربوط به نهادهای اُدروسی، مقدونی و اسپارتی مؤثرند. ارجاع به هخامنشیان در واقع به‌صورت استدلال ثانویه‌ای عمل می‌کند که امکان می‌دهد که یا سلطنت مورد بحث را در مجموعه‌ای که با این استدلال همگون اعلام شده است، قرار دهند، یا یکی از ویژگی‌های سلطنت مورد بررسی (اُدروسی) را برجسته سازند. توسیدید، آریانوس و هرودوت برای بهتر فهماندن ویژگی‌های سلطنت‌های اُدروسی، مقدونی یا اسپارتی به چنین قیاسی با رسوم هخامنشی متوسل می‌شوند. از این دیدگاه، توسل به مقایسه از همان انگیزش‌هایی تبعیت می‌کند که در نمونه‌های مردم‌نگارانه‌ی قید شده در فوق (۱.۱) ملاحظه کردیم. اختیار کردن چنین روش نگارشی‌ای مستلزم آن است که مؤلفان خوانندگان یونانی را از چگونگی سلطنت

هخامنشیان کاملاً مطلع تلقی کنند یا لااقل بپندارند که مقایسه‌های انجام شده با نهادهای پارسی، این خوانندگان را نه غافلگیر می‌کند و نه حیران، وگرنه چرا باید این مقایسه بین دو اصطلاحی که هر دو برای خوانندگان احتمالی بیگانه هستند، صورت بگیرد؟ به‌ویژه پیداست که توسیدید به این علت رسم دادن هدیه در بین اُدروسیان و هخامنشیان را در تقابل قرار می‌دهد که ــ همان‌طور که از طرق دیگر می‌دانیم ــ یونانیان اطلاعات فراوان و هم آهنگی درباره‌ی گشاده‌دستی شاهان بزرگ در دهش در اختیار داشتند. هم‌چنین، براساس قیاسی که به‌صورت تلمیحی توسط آریانوس صورت پذیرفته است (۲.۲.۱)، می‌توان فرض کرد که یونانیان با رسوم دربار هخامنشی آشنا بوده‌اند: آنان درباره‌ی شکارهای سلطنتی، هم از طریق بازنمایی‌های تصویری (به‌ویژه مهرها) و هم اخبار شفاهی یا مکتوبِ ارائه شده توسط یونانیانی که در دربار شاه بزرگ اقامت کرده بودند، اطلاعاتی در اختیار داشتند. چندهمسری شاه بزرگ و مجموعه‌ی عظیم هم‌بسترانش، دو رسم کاملا شناخته شده‌ای بود که نویسندگان یونانی کاملاً با آن‌ها آشنا بودند.[۳] سرانجام باید گفت که اگر متن هرودوت را بررسی کنیم، باید نتیجه بگیریم که اطلاعات مربوط به رسوم حاکم در دربار هخامنشی در هنگام مرگ شاه در یونان در افواه در گردش بوده است، مثلاً رسم بخشودگی مالیاتی در منابع یونانی دیگر نیز مورد تأیید قرار گرفته است[۴]، هم‌چنین است رسم تعطیلی چندروزه قدرت[۵] یا رسم عزاداری باشکوه.[۶] این تذکّر ساده حدود این مقایسه‌ها را برای آنان که به بررسی نهادهای هخامنشیان اشتغال دارند، مطرح می‌سازد: پیدا است که هدف این مقایسه‌ها این نیست که اطلاعات جدیدی درباره‌ی سلطنت هخامنشیان، که فرض براین است که خوانندگان حدّاقلّ با بعضی از عادات آن آشنا هستند، ارائه شود.

۲.۲. از سوی دیگر این اطلاعات بیش از حدّ مختصر یا تلمیحی هستند تا روشن‌گر و تقویت‌کننده. تقابلی که توسیدید بین ستاندن‌های اُدروسی و دهش‌های هخامنشی برقرار می‌کند، به‌لحاظ تاریخ تطبیقی واقعاً نتیجه‌بخش نیست. البته تمام نویسندگان یونانی شواهد متعددی درباره‌ی دهش‌های اعطا شاهان بزرگ ارائه داده‌اند: پلوتارک (*Apopht. Reg.* 173D [19]) شرح می‌دهد که بنا بر سخن اردشیر «برای شاهان شایسته‌تر آن است که دهنده باشند تا گیرنده.»[۷] اما نکته‌ی قید شده در نوشته‌ی توسیدید آن‌قدر موجز است که این واقعیت اساسی را که شاهان بزرگ خودشان هدایای فراوانی را

دریافت می‌کنند یا موجبات دریافت آن‌ها را برای خود فراهم می‌آورند، در پرده باقی می‌نهد، حال آن‌که حکایات فراوان به قلم نویسندگان باستان و نقش برجسته‌های تخت جمشید (Calmeyer 1979) و نیز وجود صاحب‌منصبان درباری مسئول ثبت و حفظ هدایای تقدیمی به شاه ([ارسطو]، *کتاب عالم*، ۳۹۸الف) صحت این نکته را به اثبات می‌رساند. به‌طور کلی متن توسیدید به‌ویژه گواه عدم فهم شدید رسم دهش است که به رسم عِوَض دهش به‌نحو غیرقابل بطلانی وابسته است: «یونانیان دوران باستان از شیوه‌ی دَوَرانی که در آن فرمانروا دریافت‌کننده، امّا بنا بر تعریف‌دهنده نیز است، چیزی نمی‌فهمند، و آن را تجارتی می‌پندارند که نمی‌خواهد نام تجارت بر خود نهد» (Gernet 1968: 201): برمبنای مثال سولوسون؛ Mauss 1921: 309 با نقل از توسیدید؛ (Briant 1982 88-92). از این نظر تقابل تراکیایی‌ها و پارسیان صوری و حتی ساختگی است. شاهان تراکیایی می‌دانند که آن‌ها هم باید بدهند. این ماهیّت دوجانبه‌ی هدیه است که به این رسم مفهومی اجتماعی و سیاسی می‌دهد (Mauss 1921). برخلاف آن چه جمله‌ی توسیدید ممکن است به ذهن القا کند، شاهان تراکیایی یگانه شاهانی نیستند که از این رسم به مازاد قدرت مادی و سیاسی رسیده‌اند: شاهان بزرگ به‌مدد گشاده‌دستی در دهش موفق شدند ایثار و وفاداری دیگران به شخص خود و سلسله‌ی خود را تحکیم بخشند (Briant 1983). خلاصه، تقابل قید شده در نوشته‌ی توسیدید، رسوم مربوط به نظام سلطنتی هخامنشی را بیش از آن‌که روشن کند، به ابهام می‌کشاند.

۳.۲. مقایسه‌ها هیچ‌گاه تا انتها دنبال نمی‌شود و ماهیّت جامعی ندارد. مثلاً ماهیّت استثنایی، تصادفی و تلمیحی قیاس انجام شده در نوشته‌ی آریانوس بین رسمی هخامنشی و رسمی مقدونی فقط می‌تواند تعجب ما را برانگیزد. باید توجّه داشت که مؤلفان یونانی در توصیف کارکرد نهادهای مقدونی بیش از کارکرد نهادهای هخامنشی ــ به‌رغم ارجاع‌های متعدد به نهادهای مقدونی که در نوشته‌های مورخان اسکندر، به‌ویژه در نزد کوئینتوس کورسیوس روفوس یافت می‌شود ــ احتیاط به‌خرج می‌دهند. چنین رفتاری از آن رو بیشتر مایه‌ی تعجب می‌شود که شباهت‌های متعددی بین نهادهای نظام سلطنتی مقدونی و نهادهای نظام سلطنتی هخامنشی قابل تشخیص است ــ تا به‌طوری که تأثیر نهادهای سلطنتی هخامنشی در نهادهای سلطنتی مقدونی در دوران فیلیپ دوم نتیجه‌گیری شده است (Kienast 1973: 264-66): درباره‌ی آریانوس،

کتاب ۴، فصل ۱۳ مقایسه شده با کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۲). باید توجّه داشت که از میان مثال‌ها، اهدای اراضی و شهرها، که یونانیان در امپراتوری هخامنشی با آن خوب آشنا بودند، با یکی از روش‌های سلطنتی مقدونی (Funck 1978) شباهت نیست. دادن خلعت، که نویسندگان یونانی وجود آن را در نزد پارسیان به کرّات قید کرده‌اند، در مقدونیه هم شناخته شده است (پلوتارک، *ائومنس*، فصل ۸، بند ۱۲).

۴.۲. از سوی دیگر به نظر نمی‌رسد که تشابه‌های برقرار شده در نوشته‌ی هرودوت بین نظام سلطنتی اسپارتی و نظام سلطنتی هخامنشی دارای چنان ماهیتی باشد که بتواند دانش ما در مورد کارکرد هر دو نظام را تعمیق بخشد ــ چون نظام سلطنتی اسپارتی در چارچوب «نظام سلطنتی قراردادی» و نظام سلطنتی هخامنشی در چارچوب نظام سلطنتی استبدادی قرار می‌گیرد. هر دو نظام توسط ارسطو تحلیل شده‌اند. البته هرودوت فقط به دو رسم مشخص و موردی اشاره می‌کند که ذکرشان به‌معنای آن نیست که تشابهی تامّ با یکدیگر دارند. با این همه می‌توان درباره‌ی فایده‌ای که هرودوت انتظار داشت از نظر استدلالی از مقایسه‌ای تا این حد کلی استخراج کند، پرسش‌هایی طرح کرد. تردیدی وجود ندارد که مرگ شاه امکان عزاداری پرهیاهو و ممتدی را در پارس فراهم می‌آورد ــ اما به نظر نمی‌رسد که این امر نه خاص پارس باشد و نه اسپارت. در عوض هرودوت رسوم هخامنشی خاصّ‌تر را، احتمالاً به این دلیل که اطلاعی از آن‌ها ندارد، به سکوت برگزار می‌کند:

ـ برگرداندن جسد شاهی که در نبرد یا دور از پارس جان باخته است وظیفه‌ی جانشین است (کتسیاس ۹، ۱۳، ۴۴ ـ ۴۵): کتسیاس هیچ جا اشاره به ساختن «تمثال» شاه متوفی در پارس نکرده است.

ـ دفن شاهان در مقابر ساخته شده (کوروش) یا حفر شده در صخره (داریوش و جانشینان): البته هرودوت در بخش دیگری از *تواریخ* (کتاب ۱، بند ۱۴۰)، شرحی قدری متفاوت درباره‌ی رسوم تدفین پارسی ارائه داده است.

ـ خاموش کردن آتش‌های مقدس با مرگ شاه (دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۱۱۴، بند ۴)

این استنباط وجود دارد که مانند موارد پیشین، توسل به مقایسه دارای ماهیتی جزئی

باشد تا اطلاع دهنده.[۸]

۳. آموزش و پرورش هخامنشی و آموزش و پرورش اسپارتی

در مورد متونی که به‌طور خلاصه در سطور بالا تحلیل شد باید گفت که همگون سازی ضمنی گزنوفون بین آموزش و پرورش اسپارتی و پارسی دارای برد تاریخ‌نگارانه‌ی شدیدی بوده و هست. برخلاف قطعات متعلق به توسیدید، آریانوس و هرودوت که در واقع بینش ما را از نظام سلطنتی هخامنشی بهبود نمی‌بخشند، قطعه‌ی بلند گزنوفون تفسیر را در جهت بسیار روشنی هدایت می‌کند که درباره‌ی اعتبار آن پرسش‌هایی طرح شده است.

www.tabarestan.info تبرستان

۳. ۱. ابتدا باید گفت که پیداست که شمار اطلاعاتی که گزنوفون درباره‌ی آموزش و پرورش کوروش جوان می‌دهد، نمی‌تواند بدون بررسی به‌جای قواعدی که در پارس قرن ششم تا چهارم حاکم بوده است، مورد استفاده قرار گیرد ــ چون کاملاً واضح است که گزنوفون الگوی اسپارتی را که بر آن موسعاً دوباره کار شده بود، از خلال منشور تغییر شکل دهنده‌ی سراب اسپارتی بر جامعه‌ی پارسی چسبانده است (Tigerstedt 1965: 179-181). با این همه، به‌لحاظ روش‌شناختی درست نیست که از این سخن چنین نتیجه‌گیری کنیم که تمام قطعه‌ی کتاب اول فقط به گونه‌ی مدینه‌ی فاضله‌ی سیاسی تعلق دارد (برخلاف Pelekidis 1974: 23-24). یک مدینه‌ی فاضله ــ همان‌طور که برای مثال *نوامیس* افلاطون نشان می‌دهد ــ فقط براساس عناصر شناخته شده ساخته می‌شود: و در این قطعه، آموزش و پرورش پارسی و اسپارتی از تعلیمات مدنی و نظامی آتیکه بیشتر حضور دارد. به علاوه موضوع گرته‌برداری ساده نیست: تفاوت‌هایی نیز وجود دارد (Carlier 1978: 142). وانگهی واضح است که مانند هر نظامی که بر بازتولید نخبگان بنا شده است، بازتولید نظام قدرت‌ها در پارس و در امپراتوری مستلزم تربیت جوانانی است که دعوت می‌شوند تا به افراد وفادار به شاه و اداره کنندگان امپراتوری تبدیل شوند (Briant 1983; *RTP*: 449-451). سرانجام باید گفت که متون استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۸)، که از نوشته‌های گزنوفون در این باب بسیار مفصل‌تر است، و متون هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۳۶) درباره‌ی وجود نهادهای آموزشی و پرورشی هخامنشی برای ما محلّ تردید نمی‌گذارند. برخی از

خصوصیات این نهادها با نهادهای اسپارتی تشابه دارد (این امر از دید آریانوس نیز پنهان نمانده است: کتاب ۵، فصل ۴، بند ۵): متن استرابون به‌ویژه به آیین‌گذاری اشاره می‌کند که به‌نحو حیرت‌انگیزی مشابه آیین‌گذار مخفی اسپارتی است. باید بیفزاییم که قیاس‌هایی که با یک کتیبه‌ی یونانی لوکیایی (cf.L. Robert, *CRAI* 1975: 328-330) و با متون ایرانی صورت پذیرفته است، آکنده از اطلاعات غنی است (Knauth 1975).

بنابراین، نمی‌شود انکار کرد که گزنوفون فصول کتاب اول خود را با شناخت نهادهای هخامنشی نوشته است. اما چیزی که به همان اندازه مسلّم است، این است که هدف اولیه‌ی او دادن اطلاعاتی درباره‌ی پارسیان به خوانندگانش نبوده است: اگر جز این بود، می‌توانست مقایسه‌ای روشن و مستدل انجام بدهد.[۹] روی هم‌رفته، متن گزنوفون از متنِ استرابون دارای اطلاعات کمتری است و کمتر از آن ما را با نهادهای پارسی در این زمینه آشنا می‌کند. انحراف از واقعیات در متن گزنوفون از طریق مقایسه با منابع نسبتاً فراوان دیگر به‌سهولت قابل تشخیص است، و همین ویژگی است که بخشی از اهمّیّت تاریخ‌نگارانه‌ی آن را زایل می‌کند: در نهایت می‌توان گفت که مورّخ نهادهای اجتماعی ـ سیاسیِ هخامنشی می‌تواند این قطعات گزنوفون را نادیده بگیرد.

۲.۳. آخرین فصل کتاب هشتم که درباره‌ی «انحطاط» آداب و رسوم و آموزش و پرورش هخامنشی است، بسیار زیانبار است، زیرا نظریه‌ای را که در تاریخ‌نگاری بسیار موفق بوده است، منتقل می‌سازد. گزنوفون می‌نویسد که درست است که «این عادت که کودکان در دربار تربیت شوند، هنوز وجود دارد» (۱۳)، اما دیگر قاعده‌ای تهی از معنا است: پارسیان براثر تجمل سست و ضعیف شده‌اند(۱۵)، دیگر به شکار (٦) و جنگ (٦) عادت ندارند ــ به‌طوری که «هر کس به جنگ پارسیان برود می‌تواند بدون نبرد در سرزمین آنان هرطور که بخواهد گردش کند» (۷) یا «دشمنان همه جا در سرزمین پارسیان آزادتر از دوستان می‌گردند.» (۲۱) یکی از بارزترین تظاهرات سستی و ضعف آنان ضیافت‌های طولانی و می‌گساری‌های بی‌پایانی است که به آن‌ها شایق‌اند (۹, ۱۱, ١٦) خلاصه، از نظر گزنوفون، امپراتوری هخامنشی دولتی در حضیض انحطاط است و جامعه‌ی پارسی جامعه‌ای در حال تلاشی است.

گزنوفون زحمت ارائه‌ی دلایل این امر به خوانندگان را به خود نمی‌دهد. در واقع،

این متن ــ که بسیار ظن‌برانگیز است ــ ما را به یاد شرح گزنوفون (*جمهوری اسپارت*[1]، کتاب ۱۴) درباره‌ی انحطاط اسپارت می‌افکند. همان‌طور که پارسیان قواعد مقرر شده توسط کوروش را رد کرده‌اند، اسپارتیان نیز قوانین لوکورگوس[2] را به کناری نهاده‌اند: دو شخصیتی که هر دو به یک نسبت افسانه‌ای‌اند برای تدوین ایدئولوژی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. «استدلال‌ها»ی به کار رفته طابق‌النعل بالنعل به استدلال‌هایی شبیه است که گزنوفون در *آگسیلائوس* به کار می‌برد. در این اثر گزنوفون سیمای آگسیلائوس (اما آیا این همان آگسیلائوس تاریخی است یا کوروش ناتاریخی؟) و سیمای شاه بزرگ قرن چهارم را به‌موازات یکدیگر ترسیم می‌کند.[۱۹] اولی به‌اندازه‌ی کوروشِ آرمانی شده‌ی *کوروپدیا*، مبین اسپارت آرمانی *جمهوری اسپارت* است، در حالی که شاه بزرگ در *آگسیلائوس* به‌نحو غریبی به پارسیان «منحط» فصل آخر *کوروپدیا* شباهت دارد:

آگسیلائوس	شاه بزرگ
در دست‌رس	دست‌رسی ناپذیر
دارای سرعت عمل	کند
خوراکش ساده است	تلاش فراوان برای یافتن غذاها و
	نوشابه‌های جدید به‌خرج می‌دهد
بسترش سخت است	برای به خواب‌رفتن از وسایل
	ساختگی استفاده می‌کند
خود را با شرایط آب و هوایی منطبق می‌کند	گریزان از سرما و گرما است
قوی‌دل است	بزدل است

این تشابهات بیش از هر چیز گواه وجه عمیقاً جدل‌بار فصل آخر *کوروپدیا* است که مانند یکی از قطعه‌های *نوامیس* افلاطون است که بر نظریه‌ی انحطاط هخامنشی پس از مرگ کوروش به‌دلیل سستی اخلاقیات و ترک قواعد آموزشیِ ابتدای کار استوار است. این‌ها مضامینی هستند که در نوشته‌های اغلبِ نویسندگان یونانی قرن چهارم، به‌ویژه ایسوکراتس، دیده می‌شوند. این خطیب و نویسنده بسیار علاقه‌مند است که به

1. *République des Lacédémoniens*

۲. Lukourgos، قانون‌گذار افسانه‌ای اسپارت که در ۹ قرن پیش از میلاد مسیح یا حتی قبل از آن زندگی می‌کرده است. ـ م.

خوانندگان و شنوندگان خود ثابت کند که فتح شاهنشاهی هخامنشی چیزی جز یک گردش نظامی ساده نخواهد بود.

در واقع ــ و به‌شرط انجام بررسی‌ای هم مفصل‌تر و هم جامع‌تر ــ به نظر می‌رسد که مورّخ امروزی نمی‌تواند از قیاس‌های نویسندگان باستان که پارس در آن‌ها یکی از واژه‌ها را تشکیل می‌دهد، چیز زیادی بیاموزد. در تمام موارد مورد مطالعه، این قیاس‌ها به‌ویژه گرایش به خرد کردن ابعاد گوناگون امپراتوری هخامنشی دارند و نقش عنصر پارسی در آن‌ها به‌ویژه نمایاندن است. اغلب این مقایسه‌ها یا تشابه‌ها بر رویکردی بسیار جزئی بنا شده‌اند بی‌آن‌که هیچ‌گاه بتوان به‌راستی از تاریخ تطبیقی به‌مفهومی که امروزه موردنظر ما است سخن گفت. در یکی از موارد مورد بررسی (گزنوفون)، تشابه (هم ضمنی و هم غیرطبیعی) بین اسپارت و پارس حتی به از شکل انداختن تحول امپراتوری در قرن چهارم سوق می‌یابد. در این معنا، قیاس‌ها بیشتر ما را از وضعیت عقاید عمومی یونانی در برابر پارسیان و شناختی که یونانیان از نهادهای هخامنشی داشتند مطلع می‌سازد، تا از خود امپراتوری هخامنشی.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. یگانه استثنای قابل‌توجه، فصل دوم اقتصادهای ارسطوی دروغین است که در آسیای صغیر در ربع آخر قرن چهارم (*RTP*: 26-27) نوشته شده است. درباره‌ی تاریخ نگارش این جزوه در وهله‌ی آخر نک به Foraboschi 1984: 82-87. این مورّخ پیشنهاد می‌کند که تاریخ نگارش این اثر را که به‌نوشته‌ی او نمی‌تواند پیش از آغاز قرن سوم باشد، پایین بیاوریم.

۲. مقایسه کنید با گزنوفون، آناباسیس، کتاب ٦، فصل ۴، بند ٦.

۳. درباره‌ی چندهمسری: هرودوت، کتاب ۳، بند ٦٦ و ۸۸؛ درباره‌ی هم‌بستران یونانی در دربار شاهان بزرگ و خشترپاون‌های او، نک. پلوتارک، تمیستوکلس فصل ۲۸، بند ۵ـ٦ و فصل ۳۱، بند ۲؛ پلوتارک، اردشیر، فصل ۲٦، بند ۵ـ۹ و فصل ۲۷، بند ۱ ـ ۵. هرودوت (کتاب ۸، بند ٦۳) تصریح می‌کند که جاودان‌ها زنانشان را با خود به یونان برده بودند؛ نویسندگان اسکندر هم هنگام توصیف همراهان داریوش سوم این رسم را قید کرده‌اند: کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۳، بند ۲۴ (۳٦۰ هم‌بستر) و دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۳۵، بند ۳.

۴. هرودوت، کتاب ۳، بند ٦۷ و یوستینوس، کتاب ۱، فصل ۹، بند ۱۲ـ۱۳؛ هم‌چنین پلوتارک، اردشیر، فصل ۲٦ـ۲۷.

۵. متون قید شده و تحلیل شده توسط Volkmann1967.

٦. پولیانوس، کتاب ۷، فصل ۷، بند ۱۱: هم‌چنین هرودوت، کتاب ۸، بند ۹۹ـ۱۰۰ و کتاب ۹، بند ۲۴.

۷. مقایسه کنید با پلوتارک فوکیون ۱۸.

۸. درباره‌ی تشابهات نهادهای اسپارتی و پارسی نک. هم‌چنین Lewis 1977: 148-152.

۹. گزنوفون متذکر شده است که (حدّاقلّ برخی از) دختران جوان پارسی مانند دختران اسپارت از تعلیمات نظامی برخوردار می‌شوند. این نکته را کتسیاس نیز متذکر شده است (۵۴: رکسانه در سوارکاری و تیراندازی گوی سبقت از همگان ربوده بود). یکی از جریان‌های ادبیات پارسی نیز علاقه‌مند است که زنان جنگ‌جو را به صحنه بیاورد: Hanaway 1982.

۱۰. هم‌چنین نک. Ollier 1933: 433-439.

تاریخ و ایدئولوژی
یونانیان و «انحطاط هخامنشی»

تبرستان
www.tabarestan.info

۱

افلاطون در کتاب سوم *نوامیس* که به تحول جوامع سیاسی اختصاص دارد، شرح نسبتاً مفصلی را به جامعه‌ی هخامنشی اختصاص داده است (کتاب ۳، فصل ۶۹۳ پ ـ ۶۹۸ الف). همان‌طور که جامعه‌ی آتن نمونه‌ی نوعی دموکراسی است، جامعه‌ی هخامنشی نمونه‌ی نوعی تک‌سالاری به‌شمار می‌آید، و پارس برخلاف اسپارت و کرت که تعادل نهادهای سنتی خود را حفظ کردند، موازنه‌ی بین اصل سلطنت و اصل آزادی را به‌سرعت از دست داد. هدف شرح اختصاص یافته به انحطاط پارسیان روشن کردن این نظریه است. افلاطون برای پی‌ریزی استدلال خود به تاریخ متوسل می‌شود و به‌نحو جسارت‌آمیزی تحول قدرت و جامعه‌ی هخامنشی را در فاصله‌ی سلطنت کوروش کبیر و دوران خود، بازسازی می‌کند. از نظر افلاطون، هخامنشیان هرگز تعادل «بین بندگی و آزادی» را که در دوران کوروش از آن برخوردار بودند، باز نیافتند. دوران کوروش، دورانی بود که در آن «آزادی کامل گفتار» حاکم بود و «همه چیزِ سرزمین آنان در آن زمان به‌واسطه‌ی وجود آزادی با دوستی و هم‌کاری پیش می‌رفت» (۶۹۴ الف ـ ب). اما این اوضاع در زمان کمبوجیه به‌سرعت دگرگون شد و به‌رغم تجدید حیات امپراتوری در دوران داریوش کبیر، تغییرات منفی از زمان سلطنت خشیارشا دوباره آغاز شد و «هخامنشیان به حرکت خود در سراشیب انحطاط ادامه دادند» (۶۹۷ پ). افلاطون می‌افزاید که در حال حاضر رژیم حکومتی هخامنشیان به‌دلیل

افراط در بندگی مردم و افراط در استبداد فرمانروایان رژیمی فاسد است» (۶۹۸ الف). تعادل موجود در دوران کوروش بدین ترتیب از میان رفته است: «باید بگوییم که علت آن است که با گرفتن آزادی زیاد از مردم و با فراتر رفتن استبدادِ فرمانروا از حدود شایسته‌ی آن، احساسات دوستی متقابل و اشتراک منافع در دولت نابود شده است.» (۶۹۷ ث).

درباره‌ی اعتباری که مورّخ باید برای نوشته‌های یونانیِ مربوط به تاریخ هخامنشی قایل شود یا نشود، اغلب پرسش‌هایی طرح شده است. ما می‌دانیم که مبارزات علنی بین پسران کوروش و به تخت نشستن داریوش توجّه نویسندگان یونانی (هرودوت، کتسیاس، گزنوفون، اشیل و بسیاری دیگر) را به خود جلب کرده است. و نیز می‌دانیم که در نوشته‌های یونانی برای کوروش کبیر هماره اعتبار فراوان قایل شده‌اند. این قطعه‌ی افلاطون از این نظر، کاملاً در چارچوب اندیشه‌ی سیاسی یونانی جای می‌گیرد. البته می‌توان از خود پرسید که ارزش تاریخی توضیحات افلاطون درباره‌ی تعادل بین آزادی و نظام سلطنتی در بطن جامعه‌ی هخامنشی چیست. به نظر می‌رسد که قطعات اختصاص یافته به کوروش، کمبوجیه و داریوش نشان می‌دهند که یونانیان گمان می‌کردند که مبارزات دوران کمبوجیه و مغ (اسمردیسِ هرودوت، یعنی بردیا، در برابر گوماتا) در قالب روابط این سلسله و طبقه‌ی اشراف جای می‌گیرد، چون شرایط جلوس داریوش به تخت سلطنت به‌نحو متناقض‌نمایی مبیّن احیای ناپایدار مواضع اشرافی در برابر نظام سلطنتی بود.[1]

با این همه، برای مورخِ بازنمایی‌ها، جالب‌ترین مسئله عللی است که افلاطون برای تحول قایل می‌شود، نه مراحل تحول آن‌گونه که افلاطون آن‌ها را بازسازی می‌کند. سخن افلاطون از این نظر روشن است: سراسر تاریخ جامعه‌ی هخامنشی را روابط خاندان سلطنتی با نهادهای آموزشی و پرورشی مردم پارس مشخص می‌کند. افلاطون همان چیزی را متذکر می‌شود که به‌ویژه از طریق نوشته‌های هرودوت، گزنوفون و استرابون درباره‌ی مدت تربیت تعیین شده برای جوانان اشراف‌زاده‌ی پارسی، با آن نسبتاً آشنا هستیم: «روش دشوار، همان روشی است که برای پرورش شبانانِ کاملاً نیرومند و توانا برای خوابیدن در زیر آسمان پرستاره و حتی نخوابیدن در تمام طول شب و سرانجام توانا در نبرد لازم است» (۶۹۵ الف). این‌ها البته چیزهایی است که فضایل کوروش، به‌ویژه فضایل نظامی او را توجیه می‌کنند. اما تضادها بسیار زود ظاهر

می‌شوند: کوروش «ظاهراً همیشه در نبرد بود»، به همین دلیل آموزش و پرورش فرزندانش به دست زنان کاخ‌نشین افتاد. او به‌جای آن که به پسرانش همان آموزش و پرورش دشواری را بدهد که خودش از آن برخوردار شده بود «با دیدگانی بی‌اعتنا شاهد آن بود که پسرانش آموزش و پرورشی به‌شیوه‌ی مادها دریافت می‌کنند، آموزش و پرورشی فاسد بر اثر به اصطلاح نیکبختی در میان دستان مربیانی که از زنان و خواجه‌سرایان تشکیل می‌شدند» (۶۹۵ الف). بر این آموزش و پرورش مُهر «نرمی و سستی» خورده بود. اگر جلوس داریوش به تخت سلطنت به احیای امپراتوری هخامنشی منتهی شد، برای آن بود که او «پسر شاه نبود، و از این رو آموزش و پرورشی مبرّا از سستی دریافت کرده بود» (۶۹۵ پ). «پس از داریوش نوبت سلطنت به خشیارشا رسید... و می‌توان گفت که زان پس در نزد هخامنشیان هنوز شاهی بر سر کار نیامده است که اگر نه اسماً بلکه حقیقتاً برازنده‌ی نام شاه بزرگ باشد.» بدین ترتیب افلاطون می‌پندارد که تضاد درونی نظام را روشن کرده است: کوروش با فتوحات خود ثروت و نیک‌بختی را برای فرزندانش به ارمغان می‌آورد، اما فرزندان دیگر از آموزش و پرورشی برخوردار نمی‌شوند که به آنان راه استفاده‌ی صحیح از قدرتشان را بیاموزد (۶۹۴ ت). بنابراین علت انحطاط را باید «در نوع زندگی فرزندان مردانی که دارای ثروتی عظیم یا قدرتی مطلق اند» جستجو کرد (۶۹۶ الف).

بارزترین نشانه و پی‌آمد این انحطاط اخلاقی را در زمینه‌ی نظامی می‌توان دید. تحکیم تک‌سالاری «در دولت احساسات دوستی متقابل و اشتراک منافع» را نابود می‌کند (۶۹۸ پ). در این شرایط، اقوام دیگر به تقاضای دولت برای اعزام واحدهای نظامی پاسخ نمی‌دهند؛ شاهان «در میان اقوام تحت سلطه‌ی خود نه چیزی که مبیّن پاسخ‌گویی به فراخوانشان باشد می‌یابند و نه شتابی برای پذیرش مخاطرات نبرد می‌بینند؛ در اختیار داشتن تعداد بی‌شماری از مردان نظامی نیز دردی از آنان دوا نمی‌کند، زیرا هیچ‌یک از آنان کاری برایشان انجام نمی‌دهند، از این رو، درست مثل این که دچار کمبود سرباز باشند، پیوسته به استخدام سربازان مزدور می‌پردازند، چون می‌پندارند که این سربازانِ مزدور و بیگانه هستند که احتمالاً روزی آنان را نجات خواهند داد. وفور طلا و نقره بینش آنان را از اوضاع به کلی تباه کرده است (۶۹۷ ث ـ ۶۹۸ الف).

۲

در آخرین فصل کتاب هشتم *کوروپدیای* گزنوفون (کتاب ۸، فصل ۸) تحلیلی وجود دارد که هم ساده شده‌تر و هم مفصل‌تر از تحلیل افلاطون است. از نظر این زندگی‌نامه‌نویسِ کوروش و ستایش‌گرِ سلطنتِ پسندیده، انحطاط «درست پس از مرگ کوروش» آغاز شده است، وقتی که فرزندانش (کمبوجیه و تانوئوکسارکس[1] [اسمردیس / بردیا]) بر سر قدرت به‌جان هم افتادند و اقوام تحت انقیاد سر به شورش برداشتند (فصل ۸، بند ۲). این از هم گسیختگی ابتدا به‌لحاظ اخلاقی بروز کرد، آن‌گاه که شاهان هخامنشی تعهدات خود را زیر پا نهادند (فصل ۸، بند ۲ـ۳) و به کسانی که اعمالشان به‌لحاظ اخلاقی مستحق تنبیه بود، پاداش دادند (فصل ۸، بند ۴): «گواه آن قضایا این است که تمام ساکنان آسیای صغیر راه الحاد و بیداد را برگزیده‌اند؛ چون، از استثنائات که بگذریم، چنین فرمانروایانی چنین رعایایی هم خواهند داشت.» نشانه‌ی دیگر این انحطاط، ناتوانی پارسیان است در دفاع از قلمروهایشان، زیرا «آنان از برخورد با نیرومندتر از خود اجتناب می‌کنند و دیگر جرئت ملحق شدن به سپاه سلطنتی را ندارند» (فصل ۸، بند ۷). در چنین شرایطی «هر کسی که به جنگ پارسیان برود می‌تواند بدون نبرد، هر طور که بخواهد، در سرزمین آنان گردش کند» (فصل ۸، بند ۷). «دشمنان در همه جای سرزمین پارسیان آزادانه‌تر از دوستان می‌گردند» (فصل ۸، بند ۲۱)، چون «نه فقط بزه‌کارانِ مهم بلکه دیگر بی‌گناهان» را نیز دستگیر می‌کنند (فصل ۸، بند ٦). دیگر «سواره‌نظام، همان‌طور که به جنگ تن‌به‌تن نمی‌پردازد، به حملات به‌ستوه آورنده نیز دست نمی‌یازد» (فصل ۸، بند ۲۲)؛ گردونه‌رانان نیز از مواجهه با دشمن استقبال نمی‌کنند (فصل ۸، بند ۲۴ ـ ۲٦). روی‌هم‌رفته باید گفت که «شمار جنگ‌جویان به‌طور قطع بسیار زیاد است، اما در جنگ مثمر ثمر نیستند.» این عدم قابلیت نظامی را فراخوان سربازان مزدور به‌خوبی نشان می‌دهد، حال آن‌که «در دوران گذشته» مالکان ارضی واحدهای سواره‌نظام تدارک می‌دیدند (فصل ۸، بند ۲۰). اما پارسیان اکنون «دیگر نه در جنگ‌های میان خود و نه در هنگام جنگ یونانیان با آنان، هیچ‌گاه بدون یونانیان [مزدور] به نبرد دست نمی‌یازند؛ و حتی تصمیم گرفته‌اند با یونانیان بر ضدّ یونانیان بجنگند» (فصل ۸، بند ۲٦). در واقع «پارسیان و رعایای آنان

1ú Tanyoxarkès

www.tabarestan.info تبرستان

در امور جنگی امروز از گذشته بزدل‌تر هستند» (فصل ۸، بند ۲۷).

گزنوفون، مانند افلاطون، در توضیح دلایل و ریشه‌های این انحطاط بر کنارگذاشتن آموزش‌های سنتی، نه فقط در میان شاهان بلکه در میان پارسیان، تأکید می‌ورزد. گزنوفون می‌نویسد که «هنوز این عادت وجود دارد که کودکان در دربار بزرگ شوند؛ اما فراگیری و تمرین سواری به‌دلیل نبودن زمینه‌ای برای عرض اندام، که آوازه‌ای به‌همراه آورد، متروک مانده است» (فصل ۸، بند ۱۳). به‌طور کلی، آنان دیگر «مانند گذشته به تمرین‌های بدنی نمی‌پردازند (فصل ۸، بند ۸)، و دیگر نمی‌کوشند «از طریق تمرین‌های جسمانی و سخت‌کوشی نیرومند شوند» (فصل ۸، بند ۸). به‌ویژه، از شکار، که در گذشته «ورزشی درخور آنان و اسبانشان بود، دست شسته‌اند» (فصل ۸، بند ۱۲). دیگر در تجمل و سستی مادها غرق شده‌اند (فصل ۸، بند ۱۵). آن‌قدر می‌خورند و می‌نوشند تا از خود بی‌خود شوند (فصل ۸، بند ۸ـ۱۱)؛ شکم خود را با ولع از خوردنی‌های شیرین می‌آکنند (فصل ۸، بند ۱۶). **قیود زندگی سخت سربازی را برنمی تابند؛ ترجیح می‌دهند بر فرش‌های ضخیم بیارامند (فصل ۸، بند ۱۶) و به‌جای آن که شجاعانه با تغییرات درجه‌ی حرارت مقابله کنند، با وحشت** خودشان را از گرما و سرما حفظ می‌کنند (فصل ۸، بند ۱۷). این‌ها درست همان مضامینی است که گزنوفون آن‌ها را در فصل نهم *آگسیلائوس*، که شیوه‌ی زندگیِ ساده و بی‌تکلّف آگسیلائوس را در برابر «لاف وگزاف‌های آن پارسی» قرار داده، بسط داده است (فصل ۹، بند ۱).

www.tabarestan.info تبرستان

۳

نظریه‌ای که ایسوکراتس، خطیب آتنی و مداح وحدت یونان و جنگ بر ضد شاه بزرگ، به‌طور خستگی‌ناپذیر به آن می‌پرداخته است، ضعف هخامنشیان در قرن چهارم است. این نظریه با هوشمندی و دقت بسیار در *مدایح* (کتاب ۴) و در *نامه به فیلیپ* (کتاب ۵) بسط یافته است. ایسوکراتس قصد دارد «کسانی را که عظمت و ثروت شاه بزرگ را می‌ستایند» (کتاب ۴، بند ۱۳۴) و هم‌چنین «یونانیان فراوانی را که قدرت شاه بزرگ را شکست‌ناپذیر می‌دانند» (کتاب ۵، بند ۱۳۹) بکوبد. از نظر او شایسته نیست که «فرمانروای آسیا را زیاده فعال و مهم نمایانْد» (کتاب ۵، بند ۷۶). درست است که بربرها عملاً «اموال زیادی دارند، اما از قابلیت دفاع از آن‌ها به‌هیچ وجه

برخوردار نیستند» (کتاب ۴، بند ۱۸۴)، همان‌طور که شمار فراوان سرزمین‌هایی که از آن‌ها جدا شده‌اند، این امر را به اثبات می‌رساند (کتاب ۴، بند ۱۶۱ـ۱۶۲؛ کتاب ۵، بند ۱۰۲ ـ ۱۰۴). اگر شاه پیروزی‌هایی به دست آورده است، آن‌ها را مدیون دیوانگی یونانیان است و نه نیروی خود (کتاب ۴، بند ۱۳۷). وانگهی شاه بزرگ هرگز نتوانسته است بر یونانیان، آن‌گاه که آتنیان و اسپارتیان متّحد بودند، پیروز شود (کتاب ۴، بند ۱۴۹). شمار فراوان لشکرهای شاهان بزرگ چیزی جز توهّم نیست، چون هم گردآوری قشون‌های اقوام مختلف بسیار دشوار است و هم این اقوام به یاری دادن به پارسیان علاقه‌ای ندارند (کتاب ۴، بند ۱۶۵). از این رو، شاهان ناگزیر به سربازان مزدور یونانی متوسل می‌شوند (کتاب ۵، بند ۱۲۶).

www.tabarestan.info تبرستان

ایسوکراتس در میان دلایل پایین‌تر بودن قابلیت نظامی هخامنشیان به مشکلات لجستیکی که شاه بزرگ برای گردآوری سپاه با آن مواجه است اشاره کرده است، چون از نظر او داشتن سرعت عمل در امپراتوری‌ای با چنین وسعت بسیار دشوار است (کتاب ۴، بند ۱۴۱، ۱۶۲، ۱۶۵). این یکی از مسائلی است که نویسندگان یونانی، به‌ویژه خود گزنوفون (*آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۵، بند ۹ و دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۹، بند ۲؛ کتاب ۱۶، فصل ۴۴ـ۴۶) بر آن تأکید کرده‌اند. اما از نظر ایسوکراتس این دلیل ماهوی نیست. ضعف و سستی پارسیان بیشتر نتیجه‌ی رژیم اجتماعی ـ سیاسی آنان است:

«به‌علاوه، هیچ یک از این‌ها غیرمنطقی نیست و مقرون به حقیقت است: محال است کسانی که این گونه تربیت و حکومت شده‌اند فضیلتی اخلاقی داشته باشند و بتوانند در نبرد با دشمنان علم پیروزی را برافرازند. مگر عادات این مردمان، که اکثرشان را جماعتی بی انضباط تشکیل می‌دهند که تجاربی در مورد خطر ندارند و در برابر جنگ ضعیف اند، می‌تواند اجازه‌ی پدید آمدن سرداری لایق و سربازی شجاع را به آنان دهد؟ مگر ممکن است که سرداری لایق و سربازی شجاع از میان این مردمانی سربرآورد که برای بردگی بهتر از خدمتکاران ما تربیت شده‌اند. در میان آنان، کسانی که از همه بلند آوازه‌ترند، بدون استثنا هیچ‌گاه دغدغه‌ی منافع دیگران یا منافع دولت را به خود راه نداده‌اند و تمام اوقات خود را مانند فاسدترین اشخاص به توهین کردن به عده‌ای و بردگی برای عده‌ای دیگر می‌گذرانند؟ آنان در پی کسب ثروت جسم خود را در تجمل غرقه ساخته‌اند، آنان بر اثر وجود این نظام سلطنتی روحی ذلیل و دهشت‌زده دارند، آنان اجازه می‌دهند که در درب کاخ مورد بازرسی قرار گیرند، سر به خاک می‌سایند، و با

پرستش میرنده‌ای که او را خدا می‌نامند و با داشتن دغدغه‌ی خاطر بیشتر برای آدمیان تا خدایان، فرمانبرداری و خشوع را فرامی‌گیرند.» (کتاب ۴، بند ۱۵۰ـ۱۵۱)

ایسوکراتس به‌جای آن‌که مانند گزنوفون و افلاطون این سستی و ضعف را ناشی از انحطاط آموزش و پرورش بداند، بر آن است که آموزش و پرورشی که در اختیار جوانان پارسی قرار می‌گیرد الزاماً آنان را به راه‌هایی که او آن‌ها را افشا می‌کند می‌کشاند:

«پس از آن، کسانی از میان آنان که به سوی دریا می‌روند و آنان را خشترپاون می‌خوانند خود را شایسته‌ی آموزش و پرورش سرزمین‌شان نشان می‌دهند و همان رسوم را حفظ می‌کنند، یعنی در برابر دوستان خائنانه و در برابر دشمنان بزدلانه عمل می‌کنند، گاه به‌خضوع و فرمانبرداری، گاه به تفرعن رفتار می‌کنند، به متّحدان به‌دیده‌ی تحقیر می‌نگرند و در برابر دشمنان چاپلوسی پیشه می‌کنند» (کتاب ۴، بند ۱۵۲).

این توضیحات را بسیاری از مؤلفان دوران یونانی‌مآبی بعضاً یا تماماً تکرار کرده‌اند. در نوشته‌ی آریانوس، داریوش سوم، نمونه‌ی نوعی قدرتی است که واقعیت خود را از دست داده است:

«در امور جنگی از هر کس دیگر سست‌تر و کم‌خردتر بود، اما در امور دیگر، بی‌رحمی از خود نشان نداد، یا فرصت این کار را نیافت، چون دست‌یابی او به قدرت مقارن آغاز تخاصم‌های مقدونیان و یونانیان با او بود: بنابراین حتی اگر خواسته بود هم نمی‌توانست نسبت به رعایایش تفرعن نشان دهد، چون بیش از آنان در معرض خطرهای بزرگ قرار داشت. زندگی او توالی بی‌وقفه‌ی سیه‌روزی‌ها بود، و او پس از به قدرت رسیدن فرصت استراحت نیافت» (کتاب ۳، فصل ۲۲، بند ۲ـ۳).

احساس تحقیر آریانوس نسبت به بربرها در گفتاری که همین نویسنده پیش از نبرد ایسوس در دهان اسکندر می‌نهد، بیشتر نمایان می‌شود (کتاب ۲، فصل ۷). تمام استدلال‌های یونانی معمول را در این گفتار می‌توان یافت: مقدونیان که «مدت‌ها است به خطر خو گرفته‌اند» هم به‌لحاظ جسمانی و هم اخلاقی بر خصم برتری دارند، زیرا پارسیان «از مدت‌ها پیش در تجمل غوطه‌ورند. جنگ پارسیان با آنان جنگ بردگان با مردان آزاده خواهد بود.» اسکندر نیز به سابقه‌ی گزنوفون (که آریانوس ستایش‌گر

پرحرارت او بود) و ده هزار تن اشاره کرده است که نزدیک بابل شاه بزرگ و تمام سپاه او را فراری دادند و پس از آن در حرکت خود به‌سوی ائوکسینوس پونتوس[1] (دریای سیاه) به تمام اقوامی که می‌خواستند راهشان را سد کنند، به‌شدت حمله بردند. آریانوس در قطعات دیگر شجاعت اسکندر را در برابر بزدلی پارسیان قرار داده است بی آن‌که متوجه باشد که با این کار، از ارزش پیروزی‌های مقدونیان می‌کاهد (برای نمونه، کتاب ۷، فصل ۸، بند ۶ـ۷).[۲]

پولوبیوس نیز در شرحی که به‌منظور چگونگی آغاز، علل و بهانه‌ی دست یازیدن به این جنگ‌ها نوشته است، لشکرکشی ده هزار تن و آگسیلائوس را علت لشکرکشی فیلیپ دوم نمایانده است. در واقع گزنوفون و مزدوران یونانی «با عبور از آسیای صغیر بی آن که هیچ نیروی بربری جرئت مقابله با آنان را بنماید، از خشترپاون‌نشین‌های داخلی بازگشتند.» آگسیلائوس نیز با هیچ حریفِ به‌قدر کافی نیرومندی که در برابر حملاتش بایستد، مواجه نشد... «همه‌ی این‌ها فیلیپ را به تفکر واداشت. با توجّه به جبن و لاقیدی پارسیان از یک سو، و بی تالی بودن خود او و مقدونیان در امور جنگی، فیلیپ امتیازات مهم و درخشانی را که از این جنگ برایش حاصل می‌شد، در نظر مجسم کرد....» (کتاب سوم، فصل ۱). پولوبیوس در جای دیگر از خاطره‌ی جنگ‌های مدی مدد می‌گیرد تا یادآور شود که شمار سربازان هماره سبب قدرت لشکرها نمی‌شود. مهم این است که قومی که مورد هجوم قرار گرفته است، نحوه‌ی مقابله با مهاجمان را بداند. باز این جنگ‌های مدی و نیز احتماً لشکرکشی داریوش به سرزمین اِسکوتیا است که مبنای اظهارنظر پولوبیوس است درباره‌ی پارسیان، که این مورّخ آنان را در برابر رومی‌های دوران خود قرار داده است: «هخامنشیان که زمانی بر امپراتوری وسیعی حکمرانی می‌کردند، هر بار فراتر از مرزهای آسیا ماجراجویی کردند، سلطه و موجودیت خود را به مخاطره افکندند» (کتاب ۱، فصل ۲).

۴

بی آن‌که لازم باشد نقل‌قول‌ها را صدچندان کنیم، می‌بینیم که عدم قابلیت نظامی هخامنشیان آشکارا یکی از مضامین مورد علاقه‌ی نویسندگان یونانی دوران کلاسیک

1. Euxeinos Pontos

www.tabarestan.info تبرستان

و دوران هلنیستی بوده است، و شگفتا که این نظریه‌ی یونانی مورد پذیرش مورخان امروزی نیز قرار گرفته است. بسیارانـد شـمار کسـانی کـه تـا هـمین اواخـر تـصویر امپراتوری‌ای در حال تلاشی از درون و گرفتار ضعف نظامی بسیار شدید را از قلمرو سلطنتی داریوش سوم ارائه داده‌اند. در این‌جا قصد ندارم که وضعیت قلمرو سلطنتی هخامنشی را در دوران داریوش سوم ترسیم کنم؛ فقط باید بگویم که درباره‌ی بخش اعظم نکات مورد مجادله، نظریه‌ی نویسندگان یونانی خلاف واقعیت است. البته باید تصریح کنم که مسئله نه انکار ضعف‌های موجود در ساخت امپراتوری هخامنشی بلکه فقط تذکر این نکته است که نوشته‌های یونانی امکان تحلیل چیزی را که تحت عنوان انحطاط مطرح کرده‌اند، به‌هیچ وجه فراهم نمی‌آورند. روی‌هم‌رفته، انحطاطی کـه از آن سخن می‌گویند انحطاط غریبی است، زیرا، به گفته‌ی افلاطون، از هـنگام از مـیان رفتن بنیان‌گذار شاهنشاهی، کوروش کبیر، آغاز شده و بـه‌رغم وقـفه‌ی کـوتاه دوران داریوش اول، پیوسته ادامه یافته است. حال اگر به ایـن سـخن ایـن نکـته را ضـعف هخامنشیان بیفزاییم که به‌نوشته‌ی ایسوکراتس، از نظام سـیاسی آن نـاشی مـی‌شود[۳]، آن‌گاه ناچاریم اصطلاح «انحطاط» را در مورد دولتی که در واقع مشکل می‌توان فهمید کی و چگونه توانسته است کمترین اوجی را تجربه کند، کنار بگذاریم!

درست است که ایسوکراتس و گزنوفون بر تحول فاجعه‌باری که شاهنشاهی، از نظر آن‌ها، در قرن چهارم به خود دیده است، بسیار تأکید می‌نهند (ایسوکراتس بر جدا شدن سرزمین‌های مفتوح و گزنوفون بر کنار نهادن شـیوه‌های آمـوزشی در مـیان پـارسیان اصرار می‌ورزد)، اما آیا باید از این سخنان تقابل شدیدی را میان قرن پنجم، که قـرن قدرت هخامنشیان است، و قرن چهارم، که قرن انحطاط آن است، نتیجه گرفت؟ در این فرضیه، لشکرکشی ده هزار تن نشانه و بیّنه‌ی انحطاط تلقی شده است. اما چنین چیزی درست نیست، چون مضمون ضعف نظامی هخامنشیان بعد از پیروزی‌های یونانیان در جنگ‌های مدیِ از قرن پنجم مطرح شد: مـی‌دانـیم کـه جـنگ‌های مـدی بـه‌سرعت مضمون ممتاز تاریخ آتنی می‌شوند که در نقطه‌ی مـقابل هـر حـقیقت تـاریخی قـرار می‌گیرد.[۴] هخامنشیان قرن پنجم در قلمرو تخیلیِ «جنگ‌های مدی» بر هخامنشیان قرن چهارم برتری ندارند. در گفتار هرودوت (کتاب ۵، بـند ۴۹ـ۵۰) هـمین مـضمون را می‌یابیم. در این بندها هرودوت در دهان آریستاگوراس[1] میلتوسی که به اسپارت آمده

1. Aristagoras

است تا کلئومنس[1] را متقاعد کند که قشونی را برای جنگ به آسیای صغیر بفرستد، چنین سخنانی نهاده است: «برای شما موفّقیّت در این کار آسان است. در واقع بربرها توان نظامی چندانی ندارند، حال آن که شما در جنگ به اوج کارایی دست یافته‌اید.» وانگهی هخامنشیان علاوه بر ضعف، ثروت نیز دارند: «ثروت ساکنان این سرزمین حتی از جمع ثروت اقوام دیگر بیشتر است.» همین استدلال را در نوشته‌های ایسوکراتس (کتاب ۴، بند ۱۸۴) و گزنوفون (*آناباسیس*، کتاب ۳، فصل ۲، بند ۲۵ـ۲۶) باز می‌یابیم. هر دو میل دارند همشهریان خود را به سلطه‌یافتن بر آسیای صغیر ترغیب کنند. در قرن چهارم، در آتن استفاده از مضمون «جنگ‌های مدی» پیوسته افزایش می‌یابد. ایسوکراتس در *مدایح* این مضمون را با لذت بسیار به کار می‌زند.(۵) از سوی دیگر، لشکرکشی ده هزار تن، کمی بعد از وقوع، سابقه‌ای آرمانی برای اثبات انحطاط نظامی هخامنشیان به یونانیان می‌شود، چون برای نخستین بار سربازان مزدور یونانی ــ البته تحت فرمان یک هخامنشی ــ تا ناحیه‌ی بابل پیش می‌روند. کمی بعد آگسیلائوس به آسیای صغیر لشکرکشی می‌کند. آگسیلائوس اولین کسی است که جرئت می‌کند از ساحل آسیای صغیر قدری فاصله بگیرد و در نقاط غیر ساحلی به جنگ با هخامنشیان بپردازد تا سرانجام مغلوب لشکر یونانیان و سکه‌های شاه بزرگ شود. گزنوفون و ایسوکراتس که از این نمونه‌های قهرمانی نیرو گرفته‌اند می‌توانند میخ انحطاط نظامی هخامنشیان را در اذهان فرو کنند.

بی آن که لازم باشد شرح ادعاهای نویسندگان یونانی را واژه‌به‌واژه تکرار کنیم، باید بگوییم که هر کس به‌سهولت در می‌یابد که نه گزنوفون، نه ایسوکراتس و نه افلاطون به تحلیل تاریخی نپرداخته‌اند. برنامه‌ی آن‌ها پیش از هر چیز جنبه‌ی ایدئولوژیکی دارد. واقعیات امپراتوری هخامنشیِ دوران آنان از لحاظ فکری برایشان در اولویت قرار ندارد. موضوع واقعیِ گفتار افلاطون و گزنوفون بیشتر اسپارت و آتن است تا پارس.(۶) نویسندگان یونانی در مواردی به هخامنشیان استناد می‌کنند که به آن‌ها امکان پروراندن استدلالی مربوط به داخل دولت‌شهر را می‌دهد. به‌عنوان مثال آخر، نطق دموستنس را در سال ۳۵۴ پ.م. به نام *درباره‌ی سوموری*[2]*ها (Sur les Symmories)* در نظر

---

1. Kleomênês

۲. Symmorie، مجمع شهروندان ثروتمند در آتن بود که اعضای آن مکلّف به ارائه‌ی بعضی از خدمات عمومی و پرداخت پیشاپیش بعضی از مالیات‌ها بودند. جمعیّت آتیکه به صد سوموری

می‌گیریم. خطیب می‌خواهد با کسانی مخالفت کند که می‌خواهند به شاه بزرگ، که از وسعت تدارکات دریایی او اندکی قبل از این نطق همه مطلع شده‌اند، اعلام جنگ دهند. دموستنس برای افشای کسانی که می‌خواهند جنگ را با تجلیل از گذشته‌ی آتن ترغیب کنند، استدلالی درست مخالف ایسوکراتس (کتاب ۴، بند ۱۳۸ و بعد) اختیار می‌کند (§ ۱). او می‌گوید درست است که شاه پارس «دشمن مشترک همه‌ی یونانیان» است اما آتنیان آمادگی مقابله با او را ندارند، و نباید درباره‌ی قابلیت‌های نظامی خود و وحدت یونانیان توهمی به خود راه دهند (§ ۲ـ۱۰). درست است که آتن به‌لحاظ دلیری بر دشمن برتری دارد، اما به‌لحاظ دارا بودن کشتی‌های سه رده‌ای، قلاع و نقره با او برابری نمی‌تواند کرد. برای غلبه بر این نقص لازم است که اصلاحات مالی که دموستنس پیشنهاد می‌دهد تحقق یابد. در این نقطه از خطابه، لحن خطیب تغییر می‌کند، چون تأیید می‌کند که اگر این منابع جدید برای دولت‌شهر تأمین شود، آنان خواهند توانست بااطمینان به آینده بنگرند. به‌علاوه ثروت شاه لایزال نیست (§ ۲۹ـ۳۰) و یونانیان ــ که او قبلاً تفرقه‌شان را نشان داده است ــ نیز هرگز نخواهند پذیرفت که تحت فرامین شاه بزرگ بجنگند، مگر نه آن که «جنگ با بربر جنگی در راه وطن، در راه زندگی و آداب و رسوم ملی، در راه آزادی و تمامی چیزهایی است که برای ما عزیز است؟» خلاصه در چند جمله توان شاه به ضعف تبدیل می‌شود و تفرقه‌ی یونانیان به اشتراک روحی! برای ارزیابی قابلیت‌های نظامی امپراتوری هخامنشی کدام مورّخ امروزی می‌تواند به چنین متونی اتکا کند؟

۵

اما اگر چنین نطق‌هایی ایراد شده است، برای آن است که بینش‌های فرهنگی‌ای که پایه و اساس آن‌ها را تشکیل می‌دهند یا به‌صراحت در آن‌ها بیان شده‌اند، در میان یونانیان مشترک و متداول بوده است. در میان شایع‌ترین توجیهات مربوط به انحطاط هخامنشیان، تجملی *(tryphè)* که در آن غرق هستند قرار دارد. این درسی است که به‌نوشته‌ی پلوتارک (اردشیر، فصل ۲۰، بند ۱) یونانیان از ماجرای ده هزار تن گرفته‌اند: «آنان در عمل ثابت کردند که عظمت هخامنشیان و شاه منوط به کثرت زر،

تقسیم شده بود. ـ م.

تجمل و حرم‌سرا است، باقی لاف و گزاف و ادا و اطوار صرف است»! اعتقاد به قدرت تباهی‌آور ثروت را در نوشته‌های بسیاری از نویسندگان یونانی که با ثروت و تموُّل دربارهای شرقی مواجه شده بودند، می‌توان یافت. این دربارها اغلب کانون فساد معرفی شده‌اند و فساد، از تجمل و حرم‌سرا ناشی می‌شود. این همان تصویری است که *پرسیکای* کتسیاس انتقال می‌دهد. دربار هخامنشی که در *پرسیکا* تحت تسلط زنان و خواجه‌سرایان قرار دارد، آکنده از شایعات مربوط به توطئه‌ها و جنایاتی است که به‌تحریک زنان و خواجه‌سرایان انجام می‌شود.(۷)

در واقع به نظر می‌رسد که از دید نویسندگان کلاسیک، زنانه شدن دربار ویژگی مشخص جوامع شرقی است. گواه این امر مثلاً نینواس[1] است که صرفاً با زنان و خواجه‌سرایان زندگی می‌کرد (آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۲۸ و بعد): «او فقط در طلب لذت، فراغت و زندگی مستثنا از درد و رنج و دغدغه بود؛ برای او لذت سلطنت فقط در تمتّع بی‌وقفه از لذایذ زندگی خلاصه می‌شد» (دیودوروس، کتاب ۲، فصل ۲۱، بند ۱). ساردانا‌پولوس[2] نیز مانند زنی در میان زنان دیگر زندگی می‌کرد، او مانند آنان لباس می‌پوشید و خود را می‌آراست (آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۲۸ـ۵۲۹ الف ـ ت). به‌نوشته‌ی کتسیاس، که آنتایوس از او نقل کرده است (کتاب ۱۲، بند ۵۳۰ ت) آناروس[3] نماینده‌ی شاه در ناحیه‌ی بابل نیز چنین رفتار می‌کرد. او پیراهن زنانه می‌پوشید و زیورآلات زنانه به خود می‌آویخت. مناسئاس[4] در کتاب خود به‌نام *اروپا* از آندراکوتوس[5] فریگیایی توصیف تقریباً مشابهی ارائه داده است (آتنایوس، کتاب ۱۲، فصل ۵۳۰ پ). لیدیاییان نیز چنین بودند. آنان که روح زنانه‌ای داشتند، در اختیار کردن شیوه‌ی زندگی زنان تأخیر نکردند (آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۱۵ ج). نمایندگان سلسله‌ی هخامنشی که مراقبت از آنان «بدون هیچ نظارت مردانه‌ای» به زنان سپرده شده بود، همین تحول را از سرگذراندند. این نوع آموزش و پرورش ناگزیر جسم و جان را سست می‌کرد و از ارزش نظامی مردان می‌کاست. این همان چیزی بود که آگسیلائوس می‌خواست به سربازانش بفهماند وقتی فرمان داد پارسیانی را که اندکی پیش از آن اسیر شده بودند، برهنه کنند و به همان شکل به بازار بردگان ببرند: «سربازان وقتی پوست سپید آنان را دیدند ــ پارسیان هیچ‌گاه جامه از تن به‌در نمی‌آوردند ــ و جسم

1. Ninyas 2. Sardanapolos 3. Annaros 4. Mnaséas
5. Andrakottos

کم‌توان و سست‌شان را مشاهده کردند ــ پارسیان هماره سوار بر گردونه نقل‌مکان می‌کردند ــ دریافتند که در آن جنگ‌گویی با زنان جنگیده‌اند» (گزنوفون، *هلنیکا*، کتاب ۳، فصل ۴، بند ۱۵؛ رک. *آگسیلائوس*، فصل ۱، بند ۲۸؛ مقایسه کنید با پلوتارک، *کیمون*، فصل ۹، بند ۵ «جسم سستی که بر اثر تمرین ورزیده نشده بود»).

اما از نظر گزنوفون، آن‌گونه که در آخرین فصل *کوروپدیا* نوشته است، این ضعف جسمانی بر اثر زیاده‌روی در مصرف خوراک و نوشیدنی و امتناع از تمرین‌های جسمانی پدید آمده بود. گزنوفون در *آگسیلائوس* (فصل ۹، بند ۳) به این نکته باز می‌گردد: «[شاه بزرگ] خدمتکاران سراسر ارض را برای این پارسی زیرپا می‌گذارند تا چیزی بیابند که با لذت بنوشد، هزاران تن دیگر به یافتن وسیله‌ای برای تحریک اشتهای او می‌پردازند... برای یافتن چیزهایی که مایه‌ی خرسندی خاطر او شود، کسانی را به منتهاالیه ارض می‌فرستد» (هم‌چنین نقل شده در آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۴ ب). این سخن را تئوفراستوس در *پری باسیلیاس (Peri Basileias)* خود تکرار کرده است. تئوفراستوس می‌نویسد که شاهان هخامنشی برای ارضای عشق خود به تجمل و به‌جبران خدمت کسانی که لذت جدیدی برایشان ابداع می‌کردند، مبالغ هنگفتی نقره می‌پرداختند (*آتنایوس*، کتاب ۴، بند ۱۴۴ پ). نویسندگان دیگر (چون کلئارخوس) این ویژگی را به‌عنوان مشخصه‌ی پادشاهی هخامنشیان قید می‌کردند (رک. کتاب ۱۲، بند ۵۲۹ ت، ۵۳۹ ب، ۵۴۵ ت و ج). نویسندگان کلاسیک[۱] و یونانی‌مآب[۲] با وفور و تنوعِ خوراکی‌ها بر سر سفره‌ی شاه کاملاً آشنا بودند. آتنایوس، علاوه بر گزنوفون و هرودوت و آریستوفانس، در این باب از تئوفراستوس (کتاب ۴، بند ۱۴۴ پ)، تئوپومپوس (۱۴۴ ج و ۱۴۵ الف)، هراکلیدس (۱۴۵ ب، ۱۴۶ الف)، کتسیاس و دینون (۱۴۶ پ ـ ت) نقل قول می‌کند.[۸] برای مدافعان نظریه‌ی انحطاط ــ مثل گزنوفون ــ تردیدی وجود ندارد که مصرف خوراک‌های سنگین، شیرینی‌ها و نوشیدنی‌ها منشأ ضعف نظامی پارسیان است. این عقیده‌ی کلئارخوس نیز بود که درباره‌ی داریوش سوم در کتاب *پری بیون (Peri Biôn)* خود می‌نویسد: «شاه پارس به کسانی که وسایل لذتش را فراهم می‌آوردند جایزه می‌داد، اما با این کار، قلمرو

۱. منظور کسانی هستند که به دوران باستان یونانی ـ لاتینی تعلّق دارند. ـ م.

۲. hellénistique، منظور نویسندگانی هستند که در فاصله‌ی مرگ اسکندر تا فتوحات رومیان می‌زیستند. ـ م.

سلطنتی خود را به شکست می‌کشاند، و نمی‌فهمید که خود را نابود می‌کند تا زمانی که دیگران عصای سلطنت او به دست گرفتند و خود را شاه خواندند» (آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۳۹ ب). در نوشته‌ی استرابون نیز با همین داوری روبه‌رو می‌شویم (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۲۲). او می‌نویسد: «فراوانی ثروت سرانجام شاهان هخامنشی را در انواع دقایق تجمل فروافکند: برای مثال دیدند که آنان گندم مرغوبی جز گندم آسوس[1] در آیولیا[2]، شرابی جز بهترین شراب خالوبونیایی[3] شام، آبی جز آب اثولایوس[4]، به این بهانه که آب این رود سبک‌تر از هر آب دیگری است، مصرف نمی‌کنند. مگر شرح نمی‌دادند که داریوش اول دستور داد که این کتیبه را بر گورش بنگارند: «می‌توانستم شراب بسیار بنوشم و درست رفتار کنم» (آتنایوس کتاب ۱۰، بند ۳۴ ت)؟ بر گور ساردانا‌پولوس نیز همین جمله حکّ شده بود که به‌نوشته‌ی آتنایوس (کتاب ۱۲، بند ۵۳۰ پ) با این واژه‌ها ختم می‌شد: «بخور و بنوش و خوش باش.» غرض از نوشتن این جملات بیان این نکته بود که بهتر است به بهترین وجه از زندگی کوتاه بهره گرفت!

بدین ترتیب، می‌بینیم که طرح نظریه‌ای عام درباره‌ی ظهور و سقوط امپراتوری‌های بزرگ شکل می‌گیرد. در این منطق، ناتوانی و ضعف امپراتوری‌ها در تحولی نهفته است که باعث ثروت فاتحان می‌شود. این ثروت، عشق به تجمل و شهوترانی را می‌آفریند، که به‌نوبه‌ی خود به ضعیف شدن محاسن فطری منتهی می‌شود. این همان چیزی است که افلاطون در *نوامیس* با مثال جابه‌جایی «آموزش و پرورش سختِ شبانان» با آموزش و پرورش رها شده به دست زنان توضیح داده است. افلاطون می‌نویسد که زنان آنان را گویی کودک‌اند و لازم است در ناز و نوازش غوطه‌ور شوند و در شرایطی که احساس کمبود نکنند، بار می‌آورند (*نوامیس*، کتاب سوم، فصل ۶۹۴ ت).

اما بهترین سربازان و نتیجتاً دلیرترین فاتحان در جوامعی تربیت شده‌اند که مشوّق فقر و سادگی آداب و رسوم بودند. البته این مورد اسپارتیان است، همان‌طور که گزنوفون در سیمای تطبیقی خود از آگسیلائوس و شاه بزرگ یا در تقابلی که از سادگی آگسیلائوس و تجمل فرناباذ ترسیم می‌کند، بر آن تأکید می‌ورزد (*هلنیکا*، کتاب ۴، فصل ۱، بند ۳۰). مورد پارسیان نیز چنین است که فضایل و اخلاقیات اولیه‌شان اغلب

1. Assos 2. Aiolia 3. Eulaios 4. Chalybonien

www.tabarestan.info

به‌طور کنایی یا صریح به اخلاقیات اسپارتیان تشبیه شده است (برای نمونه رک. آریانوس، کتاب ۵، فصل ۴، بند ۵). در دوران فتوحات کوروش، پارسیان قومی جوان، نیرومند و فقیر بودند به‌علاوه، به‌نوشته‌ی الیانوس (*حکایات گوناگون*، کتاب ۱۰، بند ۱۴) سقراط پارسیان را در مقابل لیدیاییان و فریگیاییان قرارمی‌داد: «می‌گفت که بی‌کاری خواهر آزادی است. به این دلیل که هندیان و پارسیان آزادترین و شجاع‌ترین مردمان‌اند، زیرا هر دو بیش از هر قومی با انجام دادن معامله برای ثروت‌اندوزی مخالف‌اند؛ اما فریگیاییان و لیدیاییان که از دیگران صنعت‌گرتراند، در شرایط بردگی قراردارند.» مراد سقراط از این سخن به‌طور قطع اشاره به یکی از ویژگی‌هایی بود که هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۵۳) در گفتاری که به کوروش منتسب کرده بود، آن را نقل کرده بود: «پارسیان در زادگاه خود از کاربرد بازار به کلی غافل‌اند و هیچ مکانی برای این کار ندارند.» استرابون نیز می‌نویسد: «در این فاصله [از ۲۰ تا ۵۰ سالگی]، پارسیان به بازار قدم نمی‌گذارند، چون چیزی برای خرید و فروش ندارند» (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۹). گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۳) نیز از شهرت ناپسند بازرگانان در پارس سخن گفته است. مبنای چنین اظهاراتی هرچه باشد، واضح است که استفاده‌ای که سقراط از آن می‌کند، به بینش‌های اخلاق اجتماعی مشابه آن‌چه در اسپارت در دوران "لوکورگوس"[1] جریان داشت، مربوط می‌شود: اسپارتیان واقعی، *برابرها*، به ثروت‌اندوزی از طریق تجارت (که برایشان غدغن است) نمی‌اندیشند، سربازاند. پارسیان اولیه ــ که فعالیت‌هایشان تماماً معطوف جنگ بود ــ و نیز هندیان چنین بودند (رک. آریانوس، کتاب ۵، فصل ۴، بند ۴)[۹].

به‌سبب همین فضایل است (رک. هرودوت، کتاب ۱، بند ۸۹) که پارسیان موفق می‌شوند بر قلمروهای سلطنتیِ فاسد شده بر اثر تجمّل و ثروت نظیر قلمرو مادها، لیدیاییان و بابلیان غلبه یابند. فقر موجب می‌شد که به فتح قلمروهای سلطنتیِ موجود و تصاحب ثروت این اقوام راغب‌تر باشند (رک. هرودوت، کتاب ۱، بند ۱۲۶)[۱۰]. در گفت وگویی که آریستوکسِنوس[2] در کتاب *زندگی آرخوتاس*[3] نوشته است (به نقل از آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۴۵ الف ـ ۵۴۶ پ)، پولوارخوس[4]، سفیر دنوس[5] صغیر، که خودش شاگرد آرخوتاس است، می‌گوید که هدف هر فتحی در واقع تصاحب

---

۱. رک. برای توضیح ص.

2. Aristoxénos 3. Archytas 4. Polyarchos 5. Denys

ثروت‌های انباشت شده به دست شاهان پیشین است، اما فاتحان جدید، وقتی ثروتمند می‌شوند دیگر به چیزی جز لذاید جسمانی نمی‌اندیشند. به همین دلیل مادها برای غلبه بر آشوری‌ها متقبل خطر می‌شوند. همین پدیده را هنگام فتح قلمرو مادها به دست پارسیان می‌توان مشاهده کرد در واقع، هدف نهایی فاتح ارضای تمایلات جسمانی خود به بهترین وجه است (۵۴۵ پ): قلمروهای آشوری، لیدیایی، ماد و پارس نمونه‌ی این قانون تاریخی به‌شمار می‌آیند. تجمل شگفت‌انگیز شاهان بزرگ بیّنه‌ی آن است، خواه از نظر تنوع اغذیه و انواع گوناگون عطرها و بخوراتی که به کار می‌برند، خواه از نظر زیبایی فرش‌ها و جامه‌ها و جام‌ها (۵۴۵ ت ـ ج). هم‌چنین است آزادی جنسی فراوانی که از آن برخوردارند. پس پارسیان در فهرست بلند فرمانروایان آسیا جای می‌گیرند که از زمان نینواس زندگی خود را ــ چنان که کتسیاس می‌گوید ــ وقف تجمل کرده‌اند (آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۲۸ پ). عادت شاهان بزرگ در رفتن از پایتختی به پایتخت دیگر موجب شد که آتنایوس بگوید (کتاب ۱۲، بند ۵۱۳الف) که «نخستین مردان تاریخ که تجملشان موجب اشتهارشان شد پارسیان بودند.» اما چون با غلبه بر این قلمروهای سلطنتی آنان به تجمل مادها دست یافتند (افلاطون، *نوامیس*، ۶۹۵ الف؛ گزنوفون، *کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۸، بند ۱۵)، به همان زیاده روی‌ها و همان انحطاط کشانده شدند. شکست‌شان در برابر مقدونیان نیرومند (رک. آریانوس، کتاب ۲، فصل ۷)، پیش از آن که اسکندر نیز از آداب و رسوم درباری آنان تقلید کند، از همین امر ناشی می‌شود! علل انحطاط اسپارت نیز از نظر شخصی چون گزنوفون یا پلوتارک، همان است: «عشق به زر و سیم» (*آگیس*[1] و *کلئومنس*، فصل ۳، بند ۱)؛ مردی چون لئونیداس[2] که از هر نظر ضد آگیس، «آگسیلائوس جدید» است، چهره‌ای نمادین از این اخلاقیات جدیدی است که بر اثر تماس با دربارهای شرقی رواج یافته‌اند: «چون مدت‌ها در کاخ‌های خشترپاون آداب و رسوم مانده بود و دربارش را در سلئوکوس[3] برپا داشته بود، به‌نحو ناهم‌آهنگی، در اعمال قوانین یونانی و حکومت مبتنی بر اصول تفرعن حاکم بر این سرزمین‌های دوردست را به نحو زننده‌ای مرعی می‌داشت» (*همان*). حیرت‌آور است وقتی درمی‌یابیم که در اندیشه‌ی گزنوفون فرایند تحول پارس و اسپارت تا چه حد متشابه است. اگر قرائتی جامع از آخرین فصل *کوروپدیا* و آخرین

1. Agis 2. Léonidas 3. Seleucos

فصل *لاکدایمونیون پولیتیا*[1] به عمل آوریم به‌وضوح متوجه این نکته خواهیم شد.[۱۱]

بنا بر آن چه گفته شد، انحطاط پارسیان اجتناب‌ناپذیر بوده است، چون ثروت و تجمل آب‌دیده‌ترین جسم و جان را فاسد می‌کند. توصیه‌های کرسوس به کوروش برای اجتناب از شورش لیدیایی‌ها متضمن همین امر است: «تملّک سلاح‌های جنگی را بر آنان غدغن بفرما، فرمان بده که زیر قباهای خود پیراهن بلند بپوشند، و کفشِ تخت ضخیم به پا کنند، به آنان امر کن که به فرزندانشان نواختن چنگ و سازهای زهی و تجارت کردن بیاموزند؛ ای شاه چیزی نخواهد گذشت که مردان لیدیایی چنان خوی زنان گیرند که تو دیگر ترسی از شورششان به دل راه ندهی» (هرودوت، کتاب ۱، بند ۱۵۶). لیدیاییان بدین ترتیب از جنگ‌جویانی بلندآوازه (کتاب ۱، بند ۷۹) به مردانی بدل شدند که «به قدر دیگران رزم‌آور نبودند» (پولیانوس، کتاب ۷، فصل ٦، بند ۴). در واقع «آنان به می‌خانه‌چی، بازیگر دوره‌گرد و پاانداز فروکاسته شدند، و بدین ترتیب این قوم که در گذشته به‌سبب فعالیت و بی‌باکی در جنگ نیرومند بود بر اثر هرزگی و افراط در عیش و نوش فضیلت قدیم خود را از دست دادند و کسانی که پیش از حمله‌ی کوروش عادت به شرکت در نبرد آنان را شکست‌ناپذیر ساخته بود، چون خود را به دست خوش‌گذرانی سپردند، براثر تنبلی و بی‌کاری شکست خوردند» (یوستینوس، کتاب ۱، فصل ۷، بند ۱۱ ـ ۱۳). به‌نوشته‌ی پلوتارک (*Apopht. Reg.* C3) خشیارشا نیز این قبیل تدابیر را پس از شورش بابل اعمال داشت: «شاه حمل سلاح را بر آنان غدغن کرد و آنان را به نواختن سازهای موسیقی، نوشیدن و تفریح و پوشیدن پیراهن‌های بلند واداشت.» اگر آخرین فصل *کوروپدیا* را بخوانیم درمی‌یابیم که پارسیان نیز تحول مشابهی را از سر می‌گذرانند که به آنان اجازه‌ی دریافتن این نکته را می‌دهد که «چون مدت‌های مدید در تجمل زیسته‌اند» از مقدونیان که «مدت‌ها است به استقبال خطر می‌روند، عقب افتاده‌اند (آریانوس، کتاب ۲، فصل ۷، بند ۴). پس از آن مقدونیان با تقلید از آداب و رسوم پارسی به لذایذ فسادانگیز شرق تن دردادند (رک. کتاب ۱۲، بند ۵۳۹ پ ـ ج ـ ۵۴۰) و با این کار زبان سیسرون را به تکفیر خودگشودند *ورینس*[2]، کتاب ۳، بند ۳۳.[۱۲] چنین نظریه‌ای البته از امتیاز سادگی برخوردار است. اما این امر سبب نشده است که تضاد کمتری پدید آورد، چون نمی‌تواند پیچیدگی واقعیت

1. *Lakedaimoniôn Politeia*

۲. *Verrinēs*، نوشته‌ی سیسرون بر ضدّ درس (Verrēs) والی رومی سیسیل. ـ م.

تاریخی را ملحوظ دارد. برای مثال ببینید پلوتارک (اردشیر، فصل ۲۴، بند ۱۰ـ۱۱) رفتار اردشیر دوم را هنگام بازگشت از لشکرکشی دشوار بر ضدّ کادوسیان چگونه توصیف و تفسیر می‌کند:

«نه زر، نه جامه‌ی سلطنتی، نه زیورآلاتی که شاه همیشه غرق آن‌ها بود و حدود دوازده هزار تالان می‌ارزید، مانع آن نبود که زحمات را بر خود هموار سازد و مانند افراد تازه‌کار تن به مشقت دهد: در رأس لشکر از راه‌های پرشیب کوهستانی، بدون بر اسب، ترکش بر دوش و سپر به دست چنان پیش می‌رفت که مشاهده‌ی سرعت و توانش به گردان‌ها سبک‌بالی و پر پرواز می‌داد، او هر روز فاصله‌ای معادل دویست استادیون[1] می‌پیمود.»

www.tabarestan.info تبرستان

در این جا تقابل بین شکوه و جلال جامه‌های پارسیان و مشکلات‌شان در جابه‌جایی در شرایط دشوار را، که نویسندگان یونانی هزاران بار به آن‌ها اشاره کرده‌اند، این بار به‌شکل مثبت باز می‌یابیم (نک. به‌ویژه گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۵، بند ۸). سیمای مقام سلطنت در این‌جا در هر حال با سیمایی که پلوتارک در فصل اول از همین اردشیر ارائه می‌دهد تباین دارد: «کوروش از اوان کودکی از خود نیرو و قدرت روحی و جسمی نشان داد، امّا اردشیر از هر نظر ملایم‌تر می‌نمود و طبیعتش به‌قدر کوروش پرشور نبود.» فقط در این جا است که پلوتارک روایتی را منتقل می‌سازد که کوروش را در برابر برادری که به‌قدر او سرباز خوبی معرفی نشده است (رک. گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۹)، به نمونه‌ی بارز تمام فضایل سنتی سلطنتی تبدیل می‌سازد. در عوض، نبرد کادوسیان پلوتارک را به خاطرنشان کردن قدرت جسمی و روحی و شجاعت بارز شاه وامی‌دارد که او آن را به‌نحو زیر با تأملی کلی همراه کرده است: «شاه در این موقعیت نشان داد که بزدلی و سستی هماره، آن گونه که معمولاً می‌پندارند، از لذایذ و تجمل برنمی‌خیزد» (فصل ۲۴، بند ۹).

در نزد نویسندگان باستان نیز در مورد فضایل نظامی ساردانا‌پولوس توافق وجود نداشت. کسانی چون دوریس[2] و برخی دیگر درست به‌دلیل شیوه‌ی زندگی زنانه‌اش او را نمونه‌ی شاه ضعیف و جبون می‌دانستند (آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۲۹ الف).

۱ـ Stedion، واژه‌ی یونانی، مقیاس سنجش مسافت در یونان باستان، معادل ۱۸۰ متر. ـ م.

2. Douris

کتسیاس، برعکس مرگ شایسته و دلیرانه‌ی او را برجسته کرده است (۵۲۹الف ـ ب). دیگران بر اهمیت ابنیه‌ای که به‌فرمان او ساخته شده بود تأکید ورزیده‌اند (۵۲۹ پ). اختلاف موجود در آرای پلوتارک در مورد اردشیر دوم، از ضرورت مبارزه‌ی ایدئولوژیکی موجود بین دو برادر حکایت می‌کند.[۱۳] در مورد تفسیر پلوتارک از تجمل یا *تروفه (tryphè)* باید گفت که به بحثی برمی‌گردد که درباره‌ی این موضوع در دوران کلاسیک و یونانی‌مآبانه درباره‌ی این امر جریان داشت. سراسر کتاب ۱۲ دیپنوسوفیست‌ها *(Deipnosophistes)*ی آتنایوس دقیقاً به ذکر شناخته شده‌ترین مثال‌های *تروفه* چه در نزد اقوام و دولت‌شهرها (۵۱۰ ـ ۵۲۸ ث) و چه در نزد افراد (۵۲۸ ج و بعد) و به بیان دیدگاه‌های فیلسوفان و اندیشمندان سیاسی درباره‌ی این مسئله اختصاص دارد. البته در این بحث طولانی، پارسیان فراموش نشده‌اند و حتی به‌عنوان اولین کسانی در تاریخ معرفی شده‌اند که در این زمینه اشتهار کسب کرده‌اند (۵۱۳ ج): دینون به کرسی پا و کلاه شاه بزرگ (۵۱۴الف و ب)، هراکلیدس کومه‌ای[۱] به سیصد هم‌بستر و زن رامش‌گر او (۵۱۴ ب ـ پ)، خارس موتیلنه‌ای[۲] و آمونتاس[۳] به شکوه شگفت‌انگیز بستر شاه (۵۱۴ ث ـ ج) اشاره کرده‌اند. در این مورد، آتنایوس (۵۱۵الف ـ ت) از نقل داوری گزنوفون در کتاب هشتم *کوروپدیا* غفلت نکرده است. اما نوشته‌ی آتنایوس به‌خوبی نشان می‌دهد که همه‌ی نویسندگان قدیم با دیدگاه گزنوفون موافق نبوده‌اند. به‌خصوص در دوران یونانی‌مآبی واژه‌ی *تروفه* هماره به‌معنای منفی به کار نرفته است، بلکه در متن دربارهای یونانی‌مآب بیشتر حاکی از ثروت شاه و در نتیجه به نظر مساعد خدایان به او است[۱۴]. تخمل نماد قدرت و از اجزای اعتبار به‌شمار می‌آید. همان‌طور که مثلاً رقابت سرسختانه‌ی استرابون صیدایی و نیکوکلس پافوسی[۴] در زمینه‌ی ثروت و تجمّل آن را به‌اثبات می‌رساند (کتاب ۱۲، فصل ۵۳۱ الف ـ پ) یا حتی تمایل تاخوس[۵] به اثبات این امر که ضیافت‌های فرعون از ضیافت‌های شاه بزرگ با شکوه‌تر بوده است (آتنایوس، کتاب ۴، فصل ۱۵۰ ب ـ پ؛ الیانوس، *حکایات گوناگون*، کتاب ۵، بند ۱). در این شرایط ــ همان‌طور که عقیده‌ی پلوتارک درباره‌ی اردشیر دوم نشان می‌دهد ــ تمام نویسندگان باستان «تجمّل»پرستی را ضدّ شهامت جسمانی تلقی نکرده‌اند. هراکلیدس پونتوسی در کتاب *درباره‌ی لذت پری*

1. Heraclide de Cumes
2. Charès de Myitilène
3. Amyntas
4. Nicoclès de Paphos
5. Tachos

www.tabarestan.info تبرستان

هرونس: *(Peri Hèdonès)* حتّی از نظریه‌ی مخالف آن دفاع می‌کند (آتنایوس، کتاب ۱۲، فصل ۵۱۲ الف ـ ب):

«جبّاران و شاهان که از تمام چیزهای پسندیده‌ی زندگی برخوردارند و آن‌ها را تجربه کرده‌اند، لذاید را در درجه‌ی اول اهمیت قرارمی‌دهند، زیرا لذت طبیعت انسانی را اصیل‌تر مگالوپسیخوترا: می‌گرداند. در هر حال تمام کسانی که زندگی خود را وقف لذت می‌کنند و زندگی پرتجملی را برمی‌گزینند، اصیل و بخشنده‌اند: چنین اند پارسیان و مادها. زیرا آنان بیش از هر قوم دیگری در جهان، به لذت و تجمل می‌پردازند و در عین حال اصیل‌ترین و مگالوپسیخوتاتوی: دلیرترین بربرها هستند. درواقع بهره‌وری از لذت و تجمل ممیزه‌ی آدمیان آزاد است موجب رهایی روح و ارتقای آن می‌شود. در عوض، پرداختن به زندگیِ آکنده از کار و کوشش ممیزه‌ی بردگان و آدمیان پست‌تبار است.»

www.tabarestan.info تبرستان

تضادها در عین حال اعتقادات نویسندگان مختلف درباره‌ی بهترین نظام سیاسی را دربر دارد: آنان امپراتوری هخامنشی را به‌تبع مراجع فلسفی خود مورد ملاحظه قرار می‌دهند تا بر اساس پژوهشی مستند.[۱۵] تضادها از تناقض احساساتی حکایت می‌کنند که عقاید عمومی یونانی آن‌ها را در برابر امپراتوری هخامنشی تقویت می‌کنند.

توصیف‌های جدل‌بار آخرین فصل *کوروپدیا* و گفتار ایسوکراتس نباید سبب اشتباه شود. انگیزه‌های جدل‌بار (علاوه بر آن، خاصّ) هر دو تن، قدرت جامعه و پادشاهیِ هخامنشیِ دوران خود را پیوسته کمتر از آن‌چه هست درنظر می‌گیرند. منظور این نیست که پیوسته دروغ می‌گویند، بلکه می‌خواهیم بگوییم که آنان نهادهای هخامنشی را، که وجودشان نمی‌تواند مورد تردید قرارگیرد، اغلب به‌شیوه‌ای پیوسته انحرافی تفسیر می‌کنند.[۱۶] از نوشته‌های آنان نباید نتیجه گرفت که مبیّن عقاید یونانی قرن چهارم هستند، در واقع در یونان کدام رهبر ماجراجویی بود که ده‌هزار تن و لشکرکشی آگسیلائوس را ضامن پیروزی بر سپاهیان هخامنشی تلقی کند؟ کدام رهبر بحث‌های ایسوکراتس درباره‌ی تعدد و تکرار تجزیه‌ها در امپراتوری هخامنشی را جدی می‌گرفت؟ در واقع آن‌چه در یونان مسلط بود، کشش شدید به ثروت‌های عظیم و در نتیجه به *تروفه*ی شاه بزرگ بود.[۱۷] به‌علاوه، هراسی جدّی از لشکرها و ناوگان‌هایش وجود داشت.[۱۸] البته نظریه‌ی ناتوانی دربارهای شرقی بر اثر تجمل و حرم‌سرا «فلسفه‌ی تاریخ» مطبوعی برای یونانیان به‌شمار می‌آمد که برای فتح این امپراتوری وسیع احساس ناتوانی می‌کردند. اما نمی‌تواند مورخی را که آموخته است که تاریخ را

از لابه‌لای سطور گواهان یونانی استخراج کند و از نوشته‌هایشان ــ(در بهترین حالات) به کمک منابع کاملاً هخامنشی ــ رمزگشایی کند، فریب دهد.[۱۹] امروزه همه چیز حاکی از آن است که امپراتوری هخامنشی در سال ۳۳۴پ.م آن امپراتوری محتضری نبوده است که افلاطون، گزنوفون، ایسوکراتس و چند نویسنده‌ی دیگر با لذت آن را شرح داده‌اند.[۲۰]

تبرستان
www.tabarestan.info

پی‌نوشت‌ها

۱. رک. به ملاحظاتم در: *Iranica Antiqua* XIX, 1984, p. 111-114

۲. نک. بررسی من در:

Mélanges Labrousse (= Pallas, n. hors - série), Toulouse 1986, p. 11-12.

۳. رک. هم‌چنین هیپوکراتس، هواها، آب‌ها، مکان‌ها (۱۶): «آن جا که مردان از سروَری بر خود و داشتن استقلال فاصله دارند و تحت اقتدار یک مستبد قرار دارند، نه‌تنها در ورزیدگی در فعالیت‌های نظامی اشتهاری ندارند، بلکه چندان رزم‌آور تلقی نمی‌شوند... آن جا که شاهان سلطنت می کنند، اقوام بزدل‌تر از هر جای دیگر هستند.» هیپوکراتس دلایل اقلیمی را به این سخن می‌افزاید: در آسیا «فصول تغییراتی به‌همراه نمی‌آورند... در حالی که تغییرات قابلیّت افراد را پر می‌انگیزند و مانع آن انفعال‌شان می‌شوند... زیرا یک‌نواختی سستی می‌آورد، مشقّت‌های جسم و جان تغییر حاصل می‌شود.»

۴. نک.:

N. LORAUX, *L'invention d' Athèns, Histoire de l'oraison funèbre dans la cité classique*, Paris - La Haye - New York 1981, p.133 sq.

5. Cf. *Ead* dans *REA* 75, 1973, p. 13-42

۶. رک. پیامم به اکمنید ورک‌شاپ (Achaemenid Workshop) کرونینگن در سال ۱۹۸۴: نهادهای هخامنشی و تاریخ تطبیقی در تاریخ‌نگاری یونانی.

۷. A. Grosrichard در کتابی تداعی کننده:

Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique, Paris, 1979

به‌خصوص درباره‌ی متون ارسطو به تأمل می‌پردازد. اسباب تأسف است که نویسنده از آثار کتسیاس، افلاطون، گزنوفون و بسیاری از نویسندگان دیگر مانند ارسطو رمزگشایی نکرده است.

[Cf. BRIANT, *Rois, tributs, et paysans* [*RTP*], Paris 1982, p. 296, n. 17-18].

۸. نک. بررسی خودمن به‌نام *Table du roi, tribut et redistribution chez les Achéménides (Table Ronde de Paris), mars 1986* که در دست انتشار است.

۹. هم‌چنین رک. هرودوت، کتاب ۵، بند ۶ درباره‌ی تراکیایی‌ها که «وضعیت بی‌کاره‌ها را از همه افتخارآمیزتر و وضعیت کشاورزان را از همه حقارت‌بار» می‌دانند.

۱۰. رک. ملاحظاتم در:

Etat et Pasteurs au Moyen - Orient ancien, Paris - Cambridge 1982, p. 32-34

11. F. OLLIER, *Le mirage spartiate. Etude sur l'idéalisation de Sparte dans l'Antiquité grecque de l'origine jusqu'aux Cyniques*, Paris, 1933, p. 434-439;

هم‌چنین بررسی قید شده در بالا، پی‌نوشت ۶ (۳، ۲). در مورد آخرین فصل لاکدایمونیون پولیتیا،

نک. همان صص ۳۸۹ـ۳۸۶.

۱۲. سیسرون هنگام سخن گفتن از اهدای اراضی و شهرها به ملکه‌ها ــ برای صدور حکم محکومیت شرم‌آوری علیه ورّس ــ می‌نویسد: «بدین ترتیب آنان [شاهان بربر پارسیان و شامیان] اقوام فراوانی را نه‌فقط به‌عنوان شاهد بلکه به‌عنوان عوامل فراهم‌آوردن لذایذشان در اختیار دارند.» (وِرینس کتاب ۳، بند ۳۳).

۱۳. درباره‌ی شهامت داریوش سوم نیز دو روایت متضاد وجود دارد رک. ملاحظاتم در:

۱۴. نک.:

RTP, *p.* 373-375

A. PASSERINI, La *Tryphé* nella storiografia ellenistica, *SIFC*, 11, 1934, p. 35sq; J. TONDRIAU, La *Tryphé* Philosophie royale hellénitique, *REA*, 50, 1948, p. 49-54; CI. PREAUX, *Le Monde hellénistique* (Coll. Nouvelle Clio 6) I, Paris 1978, p. 228.

www.tabarestan.info تبرستان

هم‌چنین نک.:

G. NENCI, *Tryphé* e colonizzazione, dans *Modes de contact et processus de transformation dans les sociétés anciennes*, Pise - Rome 1983, p. 1019 - 1029.

۱۵. هم‌چنین است نظر پولوبیوس که تروفه را (کتاب ٦، فصل ۷ـ۹) محکوم می‌کند. او این کار را در جریان تأملی درباره‌ی «قانون اساسی مختلط» انجام می‌دهد. این تأمل او را به مقایسه‌ی قانون اساسی رومی با قانون اساسی‌ای که لوکورگوس در اسپارت تدوین کرده بود، می‌کشاند (کتاب ٦، فصل ۱۰، بند ۴۸ـ۵۰).

۱٦. این امر مثلاً مورد افشاگری‌های گزنوفون به‌ویژه علیه علاقه‌ی شدید پارسیان به خوراکی‌ها و نوشیدنی‌ها است. گزنوفون بدین ترتیب در آگسیلائوس (۹، ۳) از تمایل شاه به متنوع کردن لذایذ سفره استفاده می‌کند تا در آن بیّنه‌ای برای ضعیف شدن او بجوید، گزنوفون در آن‌جا به سفره‌ی سلطنتی اشاره می‌کند که یونانیان می‌دانستند که مانند سفره‌ی اصیل‌زادگان پارسی آکنده از انواع خوراکی‌ها است (هرودوت، کتاب ۱، بند ۱۳۳؛ استرابون، کتاب ۱۵، فصل ۳ بند ۲۰). گزنوفون هنگام سخن گفتن درباره‌ی نهادی موجود، آن را با اهداف کاملاً جدل‌بار معرفی و مورد استفاده قرار داده است. اما تنوع خوراکی‌های سفره‌ی شاه بیشتر گواه قدرت خراج‌گزارانه‌ی اوست تا ضعفش. همان‌طور که هراکلیدس کومه‌ای هم توجّه کرده است (رک. آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۵ ت ـ ج)، وفور خوراکی‌ها نه‌تنها بینه‌ی اتلاف و اسراف نیست، بلکه گواه تدابیر مقتصدانه است، چون شاه هر روز به افرادِ بسیار غذا می‌داد: به‌نوشته‌ی دینون وکتسیاس به حدود ۱۵۰۰۰ تن (آتنایوس، کتاب ٦، بند ۱۴٦ پ). (درباره‌ی این مسائل، نک. بررسی ذکر شده در فوق، پی نوشت ۸).

۱۷. نک. مثال پاوسانیاس که چون اسپارتی است روشنگرتر است: توسیدید، کتاب ۱، فصل ۱۳۰ (رک. آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۳۵ ث ـ ج).

۱۸. رک. دموستنس، درباره‌ی سوموری‌ها چکیده‌ی لیبانیوس.

۱۹. رک. *RTP*، صص *491-566* (منابع یونانی و تاریخ هخامنشی) و کلِ *Achaemenid Workshop* *1984* (کرونینگن): رویکردهای جدید به تاریخ‌نگاری یونانی و ارتباطشان با تاریخ هخامنشی (که قرار

است در سال ۱۹۸۷ منتشر شود). هم‌چنین نک. *Achaemenid Workshop 1983* که مضمون آن عبارت است از «آخرین قرن امپراتوری هخامنشی: انحطاط؟» به‌ویژه به مقاله‌ی سان سی زی ویردنبورگ: «انحطاط در امپراتوری یا انحطاط در منابع؟» که قرار است تحت عنوان *Achaemenid History I* منتشر شود (Nederlands Institut voor het Nabije Oosten).

۲۰. بی درنگ خود را به دلایل اصلی شکست هخامنشی در برابر اسکندر ارجاع داده می‌یابیم. البته موضوع این نیست که مسئله‌ای چنین وسیع را در یک پی‌نوشت بررسی کنیم (رک. به چند کلمه‌ای که در پیامم به *Achaemenid Workshop 1985* در لندن نوشته‌ام: ۴ و ۹). فقط متذکر می‌شوم که سقوط امپراتوری آشوری در سال ۶۱۲ اغلب چون «رسوایی تاریخی» تلقی شده است: نویسندگان با به کار بردن این اصطلاح خواسته‌اند حیرت خود را از این که دولتی ظاهراً بسیار مقتدر چون آشور به چنین سرعتی نابود شده است ابراز دارند. در هر حال، دلیلی وجود ندارد که مسلّم فرض کنیم که از میان رفتن یک امپراتوری بیّنه‌ی انحطاطی از پیش موجود است. مسئله چیز دیگری است و باید به‌صورت دیگری مطرح شود.

www.tabarestan.info

هرودوت و جامعه‌ی هخامنشی*

تبرستان www.tabarestan.info

هردودت در میان اقوام غیر یونانی به‌دلایلی، که از فرط وضوح نیازی به تأکید ندارند، جایگاه ممتازی را به پارسیان اختصاص داده است. البته هرودوت ــ همان‌طور که ار. دروز[1] به‌درستی خاطرنشان کرده است ــ از پرسیکا (ایران‌نامه) نویسان نیست و هدفش بیشتر بررسی ریشه‌ها و سیر تحول جنگ‌های یونانیان و بربرها است تا تاریخ هخامنشی. با این همه، نبود تاریخ‌نگاری هخامنشی به *تواریخ* جایگاه ممتازی در پژوهش‌های هخامنشی کنونی می‌بخشد. نوشته‌های هرودوت را می‌توان با اسناد هخامنشی مقابله کرد، این مقابله همیشه به‌زیان هرودوت نیست.[2] مطالعات اخیر به‌اثبات این امر گرایش دارند که اعتبار برخی از اطلاعات هرودوت درباره‌ی هخامنشیان در قلمرو نهادهای سیاسی و اجتماعی چنان که باید ارزیابی نشده است.[3] *تواریخ* هرودوت، هم درباره‌ی فتوحات کوروش، کمبوجیه و داریوش اطلاعاتی برای پژوهش در اختیار مورّخ می‌نهد، و هم درباره‌ی وجه اساسی، اما کمتر شناخته شده‌ی تشکیلات امپراتوری مبادی تفکر را به او عرضه می‌دارد. پارس به‌مفهوم اخصّ کلمه، و قوم پارسی، حتی پس از آن که قلمرو سلطنتی کوچک‌شان به قلمرو وسیعی تبدیل شد که از مدیترانه تا سند گسترده بود، در امپراتوری نقش اساسی را ایفا می‌کرد. داریوش، هم «شاه بزرگ، شاه شاهان، شاه سرزمین‌ها»است و هم در کتیبه‌ی *بیستون* خود را هم‌چنان «شاه پارس» (*DB* I§1) و «پارسی، پسر پارسی» می‌خواند (*DNa* §I). او «مرد پارسی» است «که مصر را گرفته است.»[4] «نیزه‌ی جنگ‌جوی پارسی به دوردست رسیده است... جنگ‌جوی پارسی دور از پارس جنگیده است (*DNa* §3). این سرزمین

---

*. در این‌جا لازم می‌دانم از املی کورت (لندن) و سان‌سی‌زی ویردنبورگ که تذکرات خود را در اختیارم نهادند، سپاسگزاری کنم.

پارسی که اهورامزدا مرا بخشید نیکو و دارای اسبان نیک و مردان نیک است (*DPd* §2). شاه از خدای بزرگ امپراتوری می‌خواهد که «این سرزمین را از سپاه دشمن، خشکسالی، دروغ بپاید» (*DPd* §3). پاسارگاد و تخت جمشید به‌رغم احداث کاخ‌های شوش و بابل مراکز ایدئولوژیکی قدرت هخامنشیان می‌مانند. می‌توان شواهد متعددی درباره‌ی نقش ممتاز نمایندگان قوم پارسی در امپراتوری ارائه کرد.

بر این مبنا این پرسش طرح می‌شود که سازمان‌دهی داخلی قوم پارسی چه بوده است و پویایی اجتماعی آن را در برابر قدرت شاه و سلسله‌ی هخامنشی چگونه می‌توان شرح داد. ما اطلاعات چندانی درباره‌ی این مسائل نداریم. در این جا فقط می‌خواهیم تصریح کنیم که قرائت دقیق هرودوت امکان فراهم آوردن عناصر پاسخ را به ما می‌دهد و، در هر حال، به تأمل در این باب یاری می‌رساند. هرودوت به *νόμοι*های پارسیان مانند *νόμοι* هر قوم دیگری که در *تواریخ* خود به آن‌ها پرداخته است، بحث خاصی را اختصاص داده است (کتاب ۱، بند ۱۳۱ـ۱۴۰) که آن را (با عبارات گاه متفاوت) در نوشته‌ی استرابون نیز می‌یابیم (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۵ـ۲۰). اما در تواریخ هرودوت قطعه‌های دیگری نیز وجود دارد که برای بازسازی قشربندی‌های اجتماعی که به قوم پارسی را از نظر وحدت قومی ـ فرهنگی و تضادهای درونیش شکل می‌دهد، به‌کار مورّخ می آید.

۱. توانگران و بینوایان/اصیل‌زادگان و مردم عادی

۱.۱. پیداست که در نوشته‌ی هرودوت و بسیاری دیگر از نویسندگان یونانی نام قوم «پارسی» چون اسم عامی به کار رفته است که به‌طور نامتمایز به همه‌ی کسانی اطلاق می‌شود که به تعلق خود به قوم «پارسی» غرّه‌اند. درست است که نویسندگان یونانی به درنظرگرفتن پارسیان به‌مثابه‌ی جماعتی از لحاظ اجتماعی همگون در برابر شاه گرایش دارند[۵]، اما جامعه‌ی پارسی در واقع جامعه‌ای سلسله‌مراتبی است. ثروت و اصل و نسب دو عاملی است که در سلسله‌مراتب‌دار کردن این جامعه نقش اساسی دارد (رک. کتاب ۳، بند ٦٨). گزنوفون هنگامی که آموزش و پرورش پارسیان را به‌شیوه‌ی خود (*کوروپدیا*، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۱۵) شرح می‌دهد، برابری نظری را به‌شیوه‌ی زیر در برابر واقعیات اجتماعی قرارمی‌دهد: «گویند شمار پارسیان ۱۲۰/۰۰۰ تَن است؛ قانون هیچ یک از آنان را از دست‌یابی به مقامات و مناصب والا محروم نمی‌کند.

همه‌ی آنان حق فرستادن فرزندانشان را به مدارس دولتی [برای فراگیری امر] قضاوت دارند؛ لیکن فقط کسانی که می‌توانند از کار فرزندان خود [برای امرار معاش] صرف‌نظر کنند، فرزندان خود را به این مدارس می‌فرستند، دیگران استطاعت این کار ندارند.» پس صفت قومی «پارسی» به واقعیّات اجتماعی متفاوتی مربوط می‌شود. برای مثال بین سرداران سپاه خشیارشا و روستاییان ساده‌ای که اراضی کم وسعتی را در پارس کشت می‌کنند، از نظر مرتبه‌ی اجتماعی هیچ وجه مشترکی وجود ندارد.[۶] شرکت هر دو دسته در سپاه این تمایزها را از میان برنمی‌دارد. هرودوت در سپاه خشیارشا (کتاب ۷، بند ۴۰) «گردان‌های مرکب از مردان تمام اقوام را که به‌صورت درهم و برهم، بی آن که از یکدیگر مجزا شده باشند، حرکت می‌کنند» در برابر کسانی قرارمی‌دهد که آنان را «رعایای خانه‌ی شاه می‌نامد و از دیگران با قرار دادن «فاصله»ای که «مانع درهم آمیختن‌شان» شود جدا می‌شوند. اما تقابل فقط بین پارسی و غیر پارسی وجود ندارد (هم‌چنین رک. آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۲، فصل ۲، بند ۸). در میان افراد گروه اول نیز تمایزهایی قابل تشخیص است. عده‌ای (بیست هزار شهسوار قرار گرفته در صدر) «از میان تمام پارسیان» انتخاب می‌شوند. اما هزار نیزه‌اندازی که از پس گردونه‌ی سلطنتی می آیند از «شجاع‌ترین و اصیل‌زاده‌ترین پارسیان»اند. «هزار شهسوار برگزیده از میان پارسیان دیگر» و «ده هزار مرد برگزیده از میان پارسیان دیگر» آنان را دنبال می‌کنند. کوکبه با «باقی گردان‌ها» که «به‌صورت درهم و برهم» حرکت می‌کنند، پایان می‌یابد.

تمایزهای اجتماعی برای هرودوت در زمینه‌ی اقتصادی نیز نمودار می‌شوند؛ ضیافت‌های پارسیان به‌مناسبت زادروزشان گواه این امر است: «توانگران برای خود گاوی، اسبی، شتری، الاغی ذبح و آن را درسته در اجاق کباب می‌کنند؛ بینوایان از چارپایان کوچک به این منظور استفاده می‌کنند.» استرابون نیز (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۹) جامه‌های گران‌بهای «رؤسا» را در برابر پیراهن‌های کم‌بهای مردم عادی قرارمی‌دهد.[۷] هر دو این نویسندگان برای شیوه‌های گوناگون عرض ادب پارسیان هنگام روبه‌رو شدن با یکدیگر اهمیت خاصی قایل‌اند. هرودوت در این باب می‌نویسد (کتاب ۱، بند ۱۳۴): «هنگامی که در راه با یکدیگر برخورد می‌کنند، از این نشانه می‌توان دریافت که به یک مرتبه‌ی اجتماعی تعلق دارند که به‌جای آن که با کلام به‌یکدیگر درود بفرستند، دهان هم را ببوسند. اگر یکی از آنان در مرتبه‌ی اجتماعیِ

قدری پایین‌تری باشد، گونه‌های یکدیگر را می‌بوسند. اگر یکی از آن‌ها به‌لحاظ اصل و نسب بسیار پست‌تر باشد، زانو می‌زند و به دیگری تعظیم می‌کند.» سخنان استرابون در این باب به‌نحو محسوسی شبیه سخنان هرودوت است (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۲۰) هر چند با عبارات متفاوتی بیان شده است: «وقتی دو پارسی در راه با یکدیگر برخورد می‌کنند اگر با یکدیگر آشنا و از یک مرتبه‌ی اجتماعی باشند به یکدیگر نزدیک می‌شوند و بوسه‌ای رد و بدل می‌کنند، اما اگر به یک مرتبه‌ی اجتماعی تعلّق نداشته، آن که از مرتبه‌ی اجتماعی بالاتر است، گونه‌اش را پیش می‌برد تا دیگری بر آن بوسه زند، اما اگر یکی از آن دو از مرتبه‌ی اجتماعی بسیار نازل‌تری باشد، فقط مکلف به تعظیم است.[۸]

www.tabarestan.info تبرستان

۲.۱. کتیبه‌های سلطنتی هخامنشی نیز در روایت‌های گوناگون خود به تمایز اجتماعی دو وجهی غنی /فقیر اشاره می‌کنند. داریوش در یکی از کتیبه‌های خود (*DNb §8b*) برای مثال می‌نویسد: «نمی‌خواهم که ناتوان (اسکوثی)[۱] از «توانمند» (*تونونت*)[۲] زیان ببیند.»[۹] در روایت اکدی این دو واژه به‌ترتیب *موشکنوم*[۳] و *ماربنی*[۴] هستند. ماربنی می‌تواند در کتیبه‌ی بیستون اصیل‌زاده ترجمه شود: «از دیرباز، اصیل‌زاده‌ایم» (*DB* I, §3).[۱۰] در متون اکدی *ماربنی*‌ها ارکان آزاد دولت شهرهای بابلی را تشکیل می‌دهند و از همه‌ی حقوق مدنی برخوردارند.[۱۱] بنابراین تقابل در آن‌جا بیشتر بین غنی و فقیر است تا آزاده و غیر آزاده.[۱۲] هر دو پارسی هستند. واژه‌ی ایرانی دیگری که بر قشربندی اجتماعی قابل انطباق است، اما از متون دوران هخامنشی غایب است، واژه‌ی *ازته*[۵] است که به‌عقیده‌ی اف. دو بلوا[۶] هم مبین مرد «آزاد» و هم «اصیل‌زاده» است. هسوخیوس برای توضیح *ازته* از *ἐλευ υ ερι*' استفاده کرده و *ازتای*[۷] را نزدیک‌ترین کسان به شاه (*οι 'εγγυ ιαοι του βασιλεως*) معنا کرده است.[۱۳]

۳.۱. هرودوت در درون قشری که می‌توان آن را قشر اشراف نامید، به کمک واژگانی که تنوع ظاهریشان تفسیر دقیق را دشوار می‌کند تمایزهایی قایل شده است. اصیل‌زادگان پارسی می‌توانند «گران‌قدر» (کتاب ۱، بند ۹۶ و ۱۲۴؛ کتاب ۳، بند ۷۵؛ کتاب ۹، بند

1. *Skauthi* 2. *Tunavant* 3. *Mushkeñum* 4. *Mār banî*
5. *Azate* 6. F. de Blois 7. *Azatai*

۴۱)، «ارجمند» (کتاب ۳، بند ۶۵ و ۶۸؛ کتاب ۸، بند ۶۵ و ۱۲۶؛ کتاب ۹ و بند ۱۵ و ۴)، «محترم» (کتاب ۳، بند ۷۴؛ کتاب ۹، بند ۱۶)، «والامقام» (کتاب ۳، بند ۱۴۴)، «بلند آوازه» (کتاب ۸، بند ۸۹)، «معتبر» (کتاب ۷، بند ۱۱۴) و غیره باشند. در واقع تمام این واژه‌ها اغلب به‌صورت مترادف به کار رفته است. چیزی که جالب است درجه‌بندی‌ای است که هرودوت به کمک صفات تفصیلی و عالی انجام می‌دهد. برای مثال کافی نیست که فرد محترم باشد، لازم است که در میان محترم‌ترین، شایسته‌ترین، گران‌قدرترین، خلاصه در میان «بهترین‌ها» قرار داشته باشد (کتاب ۷، بند ۸). زوپوروس[1] «از گران‌قدرترین مردان است» (کتاب ۳، بند ۱۵۵). یکی از اهالی تب «به ماردونیوس[2]» و کسانی که پس از او در میان پارسیان، از همه محترم‌تراند» اشاره می‌کند (کتاب ۹، بند ۱۶). پرکساسپس[3] که «برابر با صدرنشینان قوم پارس» است (کتاب ۳، بند ۳۵) در میان پارسیان «دارای حرمت فراوان» است (کتاب ۳، بند ۷۴) «او در تمام زندگی مردی متشخص بود» (کتاب ۳، بند ۷۵).

هرودوت این قشر ممتاز اشراف را اغلب صدرنشینان نامیده است (کتاب ۱، بند ۲۰۶؛ کتاب ۳، بند ۳۵، ۷۰ و ۷۷؛ کتاب ۸، بند ۱۱۹). چنین است به‌ویژه مورد هفت خاندانی که بر ضد اسمردیس یا بردیا ائتلاف می‌کنند. اوتانس[4] (اوتانه) مبتکر توطئه در نزد هرودوت با این عبارات معرفی شده است: «او پسر فرناسپس[5] بود، و با صدرنشینان قوم پارس برابری می‌کرد» (کتاب ۳، بند ۶۸). عبارت «با صدرنشینان قوم پارس برابری می‌کرد» ــ که در اشاره به پرکساسپس نیز که با مغ دشمن است به کار رفته است ــ در مورد آسپاتینس[6] و گبریاس[7]، دو نفری که قبل از دیگران به پشتیبانی اوتانه آمدند، نیز مورد استفاده قرارگرفته است (کتاب ۳، بند ۷۰). هفت توطئه‌چینِ متّحد شده «از صدرنشینان قوم پارس»اند (کتاب ۳، بند ۷۷). همه‌ی آن‌ها از «پارسیان اصیل‌زاده‌اند»، (کتاب ۳، بند ۶۸).

قطعات متعدد هرودوت نشان می‌دهند که این اشراف در جامعه‌ی پارسی از مقام و موقعیت معتبری برخوردارند. این مقام و موقعیت‌گاه با نشانه‌های بیرونی خود را نشان می‌دهد. مثلاً در سپاه اوتانه در ساموس[8]، «والامقام‌ترین پارسیان» از امتیاز جای گرفتن براریکه‌ها برخوردارند (کتاب ۳، بند ۱۴۴؛ رک. ۱۴۶). پارسیان دیگر و خود

1. Zopyros 2. Mardonios 3. Préxaspes 4. Otanès
5. Pharnospès 6. Aspathinès 7. Gobryas 8. Samos

شاه باید حرمتشان را نگاه دارند. در گزارش‌های هرودوت ملامت آشکاری نسبت به کمبوجیه و آمستریس[1] که جوانان پارسی متعلق به قشر بالای اشراف را زنده زنده دفن کرده بودند، احساس می‌شود (کتاب ۳، بند ۳۵؛ کتاب ۷، بند ۱۱۴). هم‌چنین هرودوت (کتاب ۸، بند ۱۱۹) مشکل می‌تواند باور کند که خشیارشا توانسته باشد فرمان بدهد که نمایندگان صدرنشینان قوم پارس را به تحتانی‌ترین بخش کشتی، که بدترین و کثیف‌ترین بخش آن است، ببرند. احترام خاصّ شاه نسبت به خاندان‌های بزرگ با محکومیت اورویتس[2] مشخص می‌شود، او «دستور از میان بردن میتروباتس[3] و کراسناسپس[4] را صادر کرده بود که هر دو در میان پارسیان از مردان گران‌قدر بودند (کتاب ۳، بند ۲۶). هم‌چنین وقتی داریوش می‌بیند که زوپوروس که مردی بسیار متشخص است، ناقص‌العضو شده است، به‌شدت خشمناک می‌شود (کتاب ۳، بند ۱۵۵). نمایندگان این خاندان‌های بزرگ مشاورانی هستند که شاه به توصیه‌های آنان بیش از هرکس دیگر گوش فرامی‌دهد. پیش از هر لشکرکشی شاه آنان را (کتاب ۱، بند ۲۰۶؛ کتاب ۷، بند ۸؛ کتاب ۷، بند ۵۳). برای اتخاذ تصمیم‌های دشوار (کتاب ۳، ۱۲۷) یا برای شنیدن آخرین توصیه‌های شاه (کمبوجیه) در بستر مرگ (کتاب ۳، بند ۶۵) فرامی‌خواند. به این ترتیب علت سوءظن اوتانه پس از مشاهده‌ی این امر که بردیا «هیچ پارسی اصیل‌زاده‌ای را به حضور نمی‌طلبد» قابل درک است (کتاب ۳، بند ۶۸).

۴.۱. در این نقطه‌ی تحلیل، بد نیست تذکر دهیم که هرودوت واژگان خاصی را در مورد جامعه‌ی پارسی به کارنمی‌برد. اصیل‌زادگان پیرامون ایشتوویگو (کتاب ۱، بند ۱۲۳) یا اشراف پیرامون پسامتیک، فرعون مصر (کتاب ۳، بند ۱۴) نیز صدرنشینان نامیده شده‌اند؛ درمورد مقامات عالی‌رتبه‌ی آتن (کتاب ۷، بند ۱۴۳) و اسپارت (کتاب ۹، بند ۵۵) یا تب (کتاب ۹، بند ۶۷) نیز چنین است؛ در آتن، خاندان آلکمونیدای[5] گران‌قدر هستند (کتاب ۵، بند ۶۲). در این‌جا موضوع واژگانی عام در میان است که نشان دادن قشر رهبر در هر جامعه را امکان می‌دهد.

به‌علاوه، واژگان نویسندگان یونانیِ دیگر از واژگان هرودوت اساساً متفاوت نیست. برای مثال آریانوس در سپاه داریوش سوم «پارسیان متشخص» و جنگ‌جویان گم‌نامی

1. Amestris 2. Oroitës 3. Mitrobatès 4. Krasnaspès
5. Alkmeônidai

را که کل سپاه را تشکیل می‌دهند، از یکدیگر مجزا می‌کند. بد نیست به اصطلاح به کار رفته توسط همین آریانوس توجّه کنیم (کتاب ۳، فصل ۲۳، بند ۷) که در توصیف ارتباذ و پسرانش که به اسکندر پیوسته بودند نوشته است: «اسکندر آنان را حرمت نهاد چون در زمره‌ی پارسیان بودند و به‌ویژه به داریوش وفادار بودند.» نویسندگان یونانی‌مآب تداوم ساختارهای اشرافی در جامعه‌ی پارسی را تأیید می‌کنند. گواه این امر در درجه‌ی اول اورکسینس[1] است که به‌نوشته‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۱۹، فصل ۱، بند ۲۲) پارسی‌ای بود «که اصل و نسب و ثروتش او را در رأس دیگر بربرها قرار می‌داد» (رک. کتاب ۱۰، فصل ۱، بند ۲۷)؛ مگر نه آن‌که او خود را از اخلاف کوروش می‌دانست (کتاب ۴، فصل ۱۲، بند ۸). پئوکستاس[2] در جشنی که در تخت جمشید در سال ۳۱۶ ترتیب یافته بود، کسانی را که دیودوروس آنان را «متشخص‌ترین پارسیان» می‌نامد (کتاب ۱۹، فصل ۲۲، بند ۲) در موقعیتی برتر قرار داده بود. مدتی بعد همین پئوکستاس مورد حمایت تسپیوس[3] قرار می‌گیرد که دیودوروس (کتاب ۱۹، فصل ۴۸، بند ۵) او را «یکی از رفیع‌مرتبه‌ترین [پارسیان]» نامیده است. سرانجام می‌خواهم دو قطعه از گزنوفون قید کنم که اطلاعات هرودوت را درباره‌ی قشربندی درونی اشراف پارسی هم تأیید و هم تدقیق می‌کند. نخست وقتی است که یونانیان پس از کوناکسا[4] از آریه[5] می‌خواهند که در جایگاه کوروش صغیر قرار گیرد. آریه این پیشنهاد را رد می‌کند و به پیشنهاددهندگان تذکر می‌دهد که «پارسیانِ اصیل‌زاده‌تر شاهیِ او را برنخواهد تافت» (*آناباسیس*، کتاب ۲، بند ۱). از سوی دیگر وقتی شاه آگسیلائوس برای وصلت دختر اسپیتریداتس[6] پارسی و اوتوس[7] که پادشاه جزء است، پادرمیانی می‌کند، آن‌چه موجب مصمم شدن اوتوس به این ازدواج می‌شود، نه زیبایی دختر جوان، که اصل و نسب پدرش است؛ در واقع اسپیتریداتس «از خاندانی بود که در پارس از آن بالاتر نبود»؛ او بود.

۲. قبیله، طایفه، خاندان

۲.۱. اگر اصطلاح‌های هرودوت را با مثال‌های متأخرترِ مربوط به آریه، اسپیتریداتس و اورکسینس مقایسه کنیم، متوجه خواهیم شد که پارسیان خوب می‌توانستند جایگاه

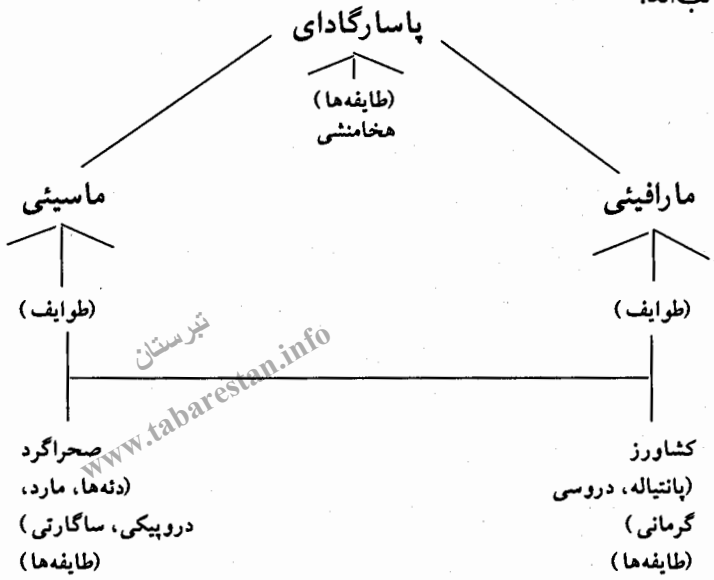
1. Orxinès 2. Peukestas 3. Thespios 4. Counaxa
5. Ariée 6. Spithridatès 7. Otys

خـود را در جـامعه‌ی زمـان خـود مشـخص کـنند. امـا تـعیین درجـه‌های مـختلف اصیل‌زادگی در درون آن چه طبقه‌ی اشراف نـامیده مـی‌شود، بـرای مـورّخ امـروزی دشوار است. صرف‌نظر از تبارنامه‌ی سلطنتی، بسیاری چیزها در مـورد تـبارنامه‌های دیگر مجهول است. به‌طور قطع اصیل‌زادگـی در درجـه‌ی اول و پـیش از هـر چیز، همان‌طور که نحوه‌ی توصیف اوتانس نشان می‌دهد، به اصل و نسب مربوط می‌شد: او «پسر فرناسپس بود و از نظر تبار و ثروت با صدرنشینان قوم پاس برابری می‌کرد» (کتاب ۳، بند ٦٨)، مثالی که می‌توان آن را مشابه مثال اورکسینس دانست که «اصیل‌زادگی و ثروتش او را بر فراز همه‌ی بربرها قرارداده بود» (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۱۰، فصل ۱، بند ۲۲). این تذکر ــ که فی‌نفسه بسیار پیش پا افتاده است ــ این مسئله را مطرح می‌سازد که تبار چرا و چگونه مقام و مرتبه‌ی اجتماعی تقریباً برتری در درون کاست اشرافی به شخص می‌داده است.

یکی از اجزای پاسخ را می‌توان در بحث معروف هرودوت درباره‌ی ساختارهای قبیله‌ای پارسی یافت (کتاب ۱، بند ۱۲۵). هرودوت در حالی که گردآوری سپاهی پارسی به دست کوروش کبیر را به‌شیوه‌ی خود شرح مـی‌دهد، تـصریح مـی‌کند کـه پارسیان «به γένεα زیادی» تقسیم می‌شوند (کتاب ۱، بند ۱۲۵)، واژه‌ای که ما در این جـا آن را صـرف‌نظر از ابـهام شـناخته شـده‌ی چـنین اصـطلاحی در نـوشته‌های مردم‌شناسانه، قبیله ترجمه می‌کنیم. هرودوت بین این قبایل تفکیک قایل می‌شود. او قبایل کشاورز (پانتیاله[1]، دروسی[2]، گرمانی[3]) را از قبایل صحراگرد (مارد[4]، دروپیکی[5]، ساگارتی[6]، دئه[7]) جدا می‌کند. او سه قبیله‌ی دیگر را که آشکارا مقام و مرتبه‌ی برتری دارند، برجسته می‌کند، پاسارگادای[8]، مارافیئی[9] و سپیئی[10] که «تمام پارسیان دیگر بـه آن‌ها وابسته‌اند.» سرانجام از میان این سه قبیله، قبیله‌ی پاسارگادای را که اعـضای آن αριστοι توصیف شده‌اند، جدا می‌کند و تصریح می‌کند: «عشیره‌ی [طایفه] هخامنشی، که شاهان پارسی از آن برخاسته‌اند، جزو آن است.» پس این متن هرودوت درباره‌ی قوم پارس است که به قبایل گوناگون تقسیم شده‌اند. این قبایل هم، به «طوایفی» تقسیم می‌شوند. همان‌طور که طرح زیرین نشان می‌دهد، این طوایف در درون قـبیله دارای

1. Panthialéen
2. Dérousien
3. Germanien
4. Marde
5. Dropique
6. Sagartéen
7. Daen
8. Pasargadai
9. Maraphien
10. Maspien

سلسله‌مراتب‌اند:

تبرستان
www.tabarestan.info

این قطعه‌ی هرودوت مجموعه‌ای از پرسش‌ها را طرح می‌کند که به‌دلیل کم‌اطلاعی ما درباره‌ی شکل‌گیری قوم پارس، دادن پاسخ قطعی به آن‌ها تقریباً محال‌است. سخنان هرودوت در کل می‌تواند مورد قبول قرارگیرد، چون تقسیماتی که این مورّخ نشان می‌دهد، در مقولات ایرانی و یا پارسی زنتو[1] (قبیله)، ویث[2] (طایفه)، تومه[3] (خاندان) تالی‌هایی دارد.[۱۴] قبیله و طایفه واقعیاتی هم ژنتیکی (نیای مشترک) و هم مکانی‌اند (پاسارگادای و مارافئئی هم نام قبیله‌اند و هم نام مکان). مثال متأخر اورکسینس ثابت می‌کند که این تشکیلات قبیله‌ای در تمام طول تاریخ هخامنشی حفظ شده است. کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۱۰، فصل ۱، بند ۲۲ـ۲۳) او کسینس را از «اخلاف شاهِ بلندآوازه، کوروش» معرفی کرده و توضیح داده است که وی «اموالش را از نیاکانش به ارث برده است»: پاسارگادای یک "قبیله‌ی" پارسی است. پس اورکسینس رییس قبیله‌ی پاسارگادای ــ به‌مفهوم قبیله و قلمرو آن ــ است. این عنوان بیش از دو قرن بی‌وقفه منتقل شده است (یا حدّاقلّ اورکسینس چنین ادعا می‌کند). پس هر طایفه و هر قبیله یکی از زیرمجموعه‌های *اتنوس* پارسی را، که خود

1. *Zantu* 2. *Vith* 3. *Tauma*

آن از طریق نژاد و زبان مشترک تعریف می‌شود، تشکیل می‌دهد (هرودوت، کتاب ۷، بند ۸۵).

۲.۲. تقسیم قبایل به کشاورز و صحراگرد نیز قابل درک است. هرچند احتماً لاً بیش از اندازه خشک است و چنان که باید نشان‌دهنده‌ی تحول اوضاع نیست. در واقع پژوهش‌های اخیر نشان داده‌اند که مشخّصه‌ی فارس در نیمه‌ی اول هزاره‌ی اول «کم شدن اساسی جمعیت یک‌جانشین» است. فرایند یک‌جانشینی کردن /شهرنشینی در حدود سال ۵۵۰، یعنی همان زمانی که دولت هخامنشی با صلابتِ تمام در دوران کوروش، کمبوجیه و داریوش شکل می‌گیرد، از سر گرفته می‌شود. بنابراین احتمال دارد که در زمان کوروش، جمعیت پارس بعضاً از قبایل صحراگرد تشکیل شده باشد.[۱۵] سلطه‌ی قبیله‌ی پاسارگادای ــ که هرودوت آن را خاطرنشان کرده است ــ با این واقعیت که مراکز یک‌جانشین (ازجمله خود پاسارگاد) نخست در قلمرو قبیله یا در نزدیک آن ایجاد شده است، روشن می‌شود.

اما زندگی «صحراگردی» به‌دلیل بسط شهرنشینی در پارس هخامنشی از میان نمی‌رود. متون دوران یونانی‌مآبی که به بررسی اوکسیان[1]ها، ماردها و کورته[2]ها پرداخته است، معمولاً این طوایف را چون طوایفی جنگ‌جو و غارتگر معرفی کرده‌اند. در این متون اغلب آمده است که این طوایف هر یک به کشاورز و صحراگرد تقسیم می‌شوند.[۱۶] انحراف‌های ایدئولوژیکی غیرقابل‌انکار چنین معرفی‌هایی هرچه باشند، به یک نوع سازمان‌دهی اجتماعی اشاره می‌کنند که کشاورزی در عمق دره‌ها و گله‌داری در شعاع محدود، هردو، در آن وجود دارند.[۱۷] هم‌چنین ممکن است که تفسیر تحقیرآمیز نویسندگان یونانی‌مآب حدّاقلّ بعضاً با وضعیت پایین‌تری که احتماً لاً وضعیت این قبایل در درون *اتنوس* (قوم) پارسی پیش از فتوحات اسکندر بوده است، تطبیق کند. برای مثال، باید متذکر شویم که در یکی از افسانه‌های بنیان‌گذار، پدر کوروش مارد است که بر اثر فقر به راه‌زنی کشانده شده است و مادرش بزچران است.[۱۸] به‌علاوه، هرودوت در میان قبایل صحراگردی که از آن‌ها نام می‌برد، بحث ویژه‌ای (کتاب ۷، بند ۸۵) را به ساگارتیان اختصاص داده است. هرودوت می‌نویسد که آنان صحراگرد اند و قوم و زبانشان پارسی است. هرودوت در عین آن که می‌نویسد که

1. Ouxien 2. Kyrte

www.tabarestan.info تبرستان

آنان جزو سواره نظام پارسی سپاه خشیارشایند، ویژگی‌شان را خاطرنشان می‌کند و می‌نویسد که جامه‌هایشان چیزی بین جامعه‌های پارسیان و پاکتوئه[1]ها است. به علاوه شیوه‌ی نبردِ بسیار خاصّ آنان (به‌کار بردن کمند) نشان می‌دهد که سنن اولیه‌ی خود را حفظ کرده‌اند. این نمونه وقتی به نمونه‌های مربوط به ماردها وکورته‌ها افزوده می‌شود، ثابت می‌کند که در قوم پارس، اگر کلاً در نظر گرفته شوند، شماری از قبایل فقط به‌صورت جانبی در سیاست سلطنتی ادغام شده‌اند.(۱۹) خصایص بسیار ویژه‌ی سپاه خشیارشا حتی اجازه‌ی این فرض را به ما می‌دهد که ساگارتیان در بیشتر موارد، بسیج نشده بودند، چون شیوه‌ی نبردشان مانع هر نوع عملیات مشترک آنان با سواره نظام پارسی می‌شد.(۲۰)

www.tabarestan.info تبرستان

۳.۲. وسوسه‌انگیز است که با تفسیر آزادانه‌ی متن هرودوت فرض کنیم که خانواده‌های بزرگی که گرداگرد شاه بودند و افراد اداره کننده‌ی امپراتوری را برای او تشکیل می‌دادند، اساساً متعلق به قبایل و طوایف مسلط بودند. اما باید تصدیق کرد که این فقط فرضیه‌ای تفسیری است که به‌دلیل نقص اسناد، چه در بخش یونانی و چه در بخش پارسی، مشکل می‌توان از آن دفاع کرد.(۲۱) هرودوت به‌ندرت چیزی درباره‌ی قبیله و طایفه‌ی اصیل‌زادگان پارسی‌ای که به آن‌ها اشاره کرده، نوشته است. یگانه استثنا (صرف‌نظر از هخامنشیان) آن دو فرماندهی هستند که در سال ۵۱۳/۵۱۲ پ. م. در رأس سپاه و ناوگان ارسالی آریاندس[2] به سیرنائیک[3] قرار داشتند: هرودوت (کتاب ۴، بند ۱۶۷) تصریح می‌کند که اماسیس[4] مارافیئی است(۲۲) و بدرس[5] از قبیله‌ی پاسارگادای است. آیا از سر اتفاق است که هر دو به قبیله‌ای تعلق دارند که هرودوت آن‌ها را قبایل مسلط در پارس معرفی کرده است؟

فقط اشاره‌ها به هخامنشیان وافرتر است. آنان به‌طور جمعی در میان گران‌قدرترین پارسیانی (οι λογιμωτατοι) قراردارند که کمبوجیه هنگامی که در حال احتضار است، آنان را به کنار بستر خود فرامی‌خواند (کتاب ۳، بند ۶۵). شاه سخنان خود را ترجیحاً خطاب به هخامنشیانی بر زبان می‌آورد که با او به مصر آمده بودند. از آن گذشته، افراد

1. Pactye 2. Aryandès 3. Cyrénaïque 4. Amasis
5. Badrès

گاه با نام طایفه‌ی اصلی خود نامیده شده‌اند، مثلاً مگاباتس[1] فرمانده لشکرکشی به ناکسوس[2] پارسی و از هخامنشیان است (کتاب ۵، بند ۳۲). هرودوت چهاربار از اصطلاح ανηρ Αχαιμενίδης استفاده کرده است: ویشتاسب، پدر داریوش (کتاب ۱، بند ۲۰۹)، فرناسپس، پدر کاساندان[3] (کتاب ۳، بند ۲)، ساتاسپس[4] پسر تئاسپیس[5] (کتاب ۴، بند ۴۳)، تیگران[6]، فرمانده قشون ماد در سپاه خشیارشا (کتاب ۷، بند ۶۲)، ارتخایس[7] که کارهای آتوس[8] را هدایت کرده بود، همگی γένος' Αχαιμενίδης هستند (کتاب ۷، بند ۱۱۷). باید خاطرنشان کنیم که هیچ‌گاه افراد توسط نام قبیله و طایفه هر دو مشخص نشده‌اند. با توجّه به وفور کاملاً نسبی اشارات مربوط به هخامنشیان می‌توان فرض کرد که بدرس، از قبیله‌ی پاسارگادای، هخامنشی نیست؛ شاید جزو یکی از طوایف دیگر قبیله‌ای باشد که هرودوت به آن‌ها اشاره‌ی گذرایی کرده است (کتاب ۱، بند ۱۲۵). اما باید خاطرنشان کنم که این فقط یک فرضیه است.

مثال گبریاس /گوبروو مشکلات پژوهش را کاملاً روشن می‌کند. گبریاس /گوبروو کاملاً شناخته شده است. داریوش بنا به عادت خود او را صرفاً با نام قومی (پارسی) و نام پدرش (مردونیه) نشان داده است (*DB* IV 68). هرودوت تبار برگزیده‌ی او (کتاب ۳، بند ۷؛ از مرتبه‌ای برابر با صدرنشینان:) و نقشش در توطئه علیه اسمردیس /بردیا را خاطرنشان نموده است (کتاب ۳، بند ۷۳ و ۷۸؛ رک. کتاب ۴، بند ۱۳۲). می‌دانیم که او به عیلام لشکر کشیده است (*DB* V 71) و پس از آن در کنار داریوش در نبرد اسکوتیا شرکت کرده است (کتاب ۴، بند ۱۳۲). بعضی از الواح تخت‌جمشید مقام و مرتبه‌ی والای او را در زمان سلطنت داریوش تأیید می‌کنند.[۲۳] روابط نزدیکش با داریوش پیش از ماجرای بردیا آغاز شده است، چون یکی از دخترانش پیش از آن که داریوش به تخت سلطنت دست یابد، همسر داریوش شده بود (کتاب ۷، بند ۲): ثمره‌ی این ازدواج ارتوبرزنس[9] (رقیب خشیارشا برای جانشینی داریوش: *همان*) و آریابیگنس[10] (فرمانده قشون دریایی پارس در سال ۴۸۰ پ.م. کتاب ۷، بند ۹۷) است. مشهورترین پسر گبریاس /گوبروو همان ماردونیوس / مردونیه است که با دختر داریوش ازدواج می‌کند (کتاب ۴، بند ۴۳).

1. Megabatès
2. Naxos
3. Cassandane
4. Sataspès
5. Teaspis
6. Tigrane
7. Artachaiès
8. Athos
9. Artobarzanès
10. Ariabignès

بنابراین در بلندپایگی مقام و مرتبه‌ی خانوادگی و سیاسی گبریاس تردیدی وجود ندارد. در این شرایط، منطقی است فرض کنیم که گبریاس /گوبروو جزو طایفه و قبیله‌ی بلندآوازه‌ای است. اما کدام قبیله و طایفه؟ نه هرودوت در *تواریخ* به این امر اشاره کرده است و نه داریوش در کتیبه‌ی بیستون. با این همه ما این امکان کاملاً استثنایی را داریم که کتیبه‌ی کوتاهی از داریوش در اختیار داشته باشیم که در آن آمده است: «گوبروو، *پاتیشوریش*[1]، نیزه‌دار [*ارشی برِه*][2] داریوش شاه» (*DNc*). اما قید *پاتیشوریش* را چگونه تفسیر کنیم؟ به نظر می‌رسد که این اصطلاح منطقاً به تعلق طایفه‌ایِ فرد اشاره می‌کند. واژه‌ی *پاتیشوریش* مشابه یکی از واژه‌های موجود در قطعه‌ای دانسته شده است که استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱) آن را به‌طور کاملاً تلمیحی به قبایل پارسی‌ای که او آن‌ها را *پستیخوران*[3]، هخامنشیان، مغان، کورته‌ها، ماردها نامیده، اختصاص داده است.[۲۴] به نظر می‌رسد که این اشاره تابع هیچ منطقی نیست، چون هخامنشیان قبیله نیست، طایفه است (حدّاقلّ به‌مفهومی که ما به *γένεα* هرودوت نسبت می‌دهیم)؛ هرودوت مغان را هم صرفاً قبیله‌ای در میان مادها معرفی کرده است (کتاب ۱، بند ۱۰۱) فقط می‌توان مسلم فرض کرد که این واژه مبیّن یکی از زیرمجموعه‌های قبیله‌ای پارسی است. متأسفانه هیچ‌چیز اجازه نمی‌دهد که آن را دقیق‌تر کنیم.[۲۵] ما فقط می‌توانیم به‌اتفاق هرودوت بگوییم که گوبروو /گبریاس به یک خانواده‌ی بزرگ پارسی، شاید نزدیک به خاندان هخامنشیان، (با توجّه به ازدواج دختر او با داریوش)، تعلق دارد. پستیخوریان را طایفه‌ای از قبیله‌ی پاسارگادای معرفی کردن، فرضیه‌ی فریبنده‌ای است، اما پایه و اساس مستندی ندارد.[۲۶] روی‌هم‌رفته قلّت اسناد غیر پارسی درباره‌ی موضوع طوایف و قبایل پارسی امکان تکمیل و تدقیق اطلاعات هرودوت را نمی‌دهد.

۴.۲. در نوشته‌ی هرودوت مانند کتیبه‌ی بیستون، اشراف پارسی اغلب با نام قوم و بیشتر با نام پدرشان مشخص شده‌اند. این امر ناشی از ویژگی اساسی جامعه‌ی پارسی است: قبیله و طایفه‌ی اصلی هر چه باشد، بازتولید اجتماعی در بطن خانواده صورت می‌پذیرد. هرودوت درباره‌ی این موضوع اطلاعات جالبی در اختیار ما می‌نهد. او ابتدا

1. Pāti̯šuvariš 2. Aršibara 3. Pastichoriens

تصریح می‌کند که داشتن اولاد زیاد در میان پارسیان شایع است، زیرا «ازنظر آنان، آن‌چه، پس از دلیری در جنگ، موجب شایستگی مرد است، توانایی به‌وجود آوردن فرزندان زیاد است» (کتاب ۱، بند ۱۳۶). هرودوت می‌افزاید که «شاه هر سال هدایای فراوان به کسی می‌دهد که دارای بیشترین تعداد فرزندان است.» اسناد و مدارک فراوان چه متعلق به قرن پنجم و چه متعلق به قرن چهارم، وجود فرزندان زیاد در خانواده‌های پارسی ازجمله در میان هخامنشیان را به اثبات می‌رساند.[۲۷] استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۷) و برخی از بیانات سلطنتی (رک. *DB* IV§ 60-61) سیاست تشویق به توالد و تناسل را مورد تأیید قرارمی‌دهند. هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۳۵) و استرابون می‌افزایند که چندهمسری رسمی پارسی است. شاهان از این نظر نمونه‌ی خاصّ قاعده‌ای عمومی‌اند.

هرودوت انسجام ساختارهای خانوادگی را مورد تأیید قرارداده است. او هنگام سخن گفتن درباره‌ی پارسیان می‌نویسد (کتاب ۱، بند ۱۳۷): «آنان مدافع این عقیده اند که هیچ کس تاکنون پدر و مادر خود را نکشته است و در تمام مواردی که ظواهر از وجود چنین جنایتی حکایت می‌کند، تفحص لزوماً نشان خواهد داد که پای فرزندان غیر واقعی یا زنازاده در میان است، زیرا به گفته‌ی پارسیان، پذیرفتنی نیست که پدر و مادر واقعی به دست پسر خود به هلاکت برسند.» به‌طور قطع واقعیت به آن اندازه‌ای که خبرگزاران پارسی به هرودوت انتقال داده‌اند، زیبانیست! وانگهی مرد پارسی بر فرزندان خود اقتدار بسیار دارد. حکایاتی که هرودوت آن‌ها را انتقال داده است (کتاب ۴، بند ۸۴؛ کتاب ۷، بند ۳۸ـ۳۹) این مسئله را به‌خوبی نشان می‌دهند. این از حقوق پدر خانواده است که رسم پارسی‌ای را که ایجاب می‌کند که پسر همین که به سن مقتضی رسید (رک. کتاب ۱، بند ۲۰۹) در جنگ در معیت پدر باشد، به اجرا دربیاورد. برقراری عدالت در درون خانواده به‌شیوه‌ای مشابه شیوه‌ی شاهان در قلمرو سلطنت‌شان (کتاب ۱، بند ۱۳۷) بر عهده‌ی پدران است.[۲۸]

رسم انتقال خانوادگی مناصب دولتی، که طی تاریخ هخامنشی به‌طورگسترده مورد تأیید قرارگرفته است، گواه دیگر قدرت رییس خانواده است. در عوض در صورت شورش، همان‌طور که مثال اینتافرنس / ویدفرنه نشان می‌دهد (کتاب ۳، بند ۱۱۹: «خود او و تمام مردان خاندان او دستگیر شدند»)[۲۹]، محکومیت شامل حال پسران و نزدیکان خیانتکار می‌شود. اشراف‌زاده پارسی اگر پسر نداشته باشد، می‌تواند برادرزاده‌اش را به‌عنوان وارث انتخاب کند. همان‌طور که مثال هرودوت نیز آن را نشان

می‌دهد. هرودوت هنگام سخن گفتن از ماردوینوس /مردونیه و ارتاینتس[1]، فرماندهان ناوگان هخامنشیان در آسیای صغیر در سال ۴۸۰ /۴۷۹ پ. م. تصریح می‌کند که ایتامیترس[2]، برادرزاده‌ی ارتاینتس بود. فرد اخیر او را دستیار خود و در فرماندهی شریک کرده بود (کتاب ۸، بند ۱۳۰). این مثال را می‌توان مشابه مثال متأخرتر ممنون[3] دانست. ممنون در سال ۳۳۳ پ. م. پای دیوارهای موتیلنه جان داد «محاصره را آوتوفراداتس[4] و فرناباذ[5] با حدت دنبال کردند، فرناباذ پسر ارتباذ بود و ممنون فرماندهی را به‌سبب آن که فرناباذ، خواهرزاده‌اش بود، در هنگام مرگ، در انتظار تصمیم داریوش به او سپرده بود، (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۲، فصل ۱، بند ۳).

هرودوت در قطعه‌ای که اغلب مورد بحث قرارگرفته است (کتاب ۷، بند ۲ـ۴) بر نقش احتمالی آتوسا، دختر کوروش و زن داریوش در گزینش خشیارشا در مقام جانشین شاه متوفّا اصرار می‌ورزد. بسیاری از مفسران، به تبع هرودوت، پنداشته‌اند که می‌توانند بگویند که آتوسا به‌دلیل نسبتش با کوروش توانست قدرت سلطنتی را به پسرش خشیارشا منتقل کند. سان سی‌زی ویردنبورگ[۳۰] این نظریه‌ی «مادرتبارانه» را رد کرده است. داستان دیگری که هرودوت آن را نقل کرده است، مؤید آن است که زن در میان پارسیان نه وارث قدرت است می‌برد و نه اموال. هرودوت نوشته است که دو تن از پسران داریوش (آبروکومس[6] و هوپرانتس[7]) در ترموپیل در نبرد جان باختند و تصریح کرده است که این دو ثمره‌ی ازدواج شاه و دختر برادرش (فراتاگونه)[8] ارتانس[9] بودند. سپس این توضیح را می‌افزاید که ارتانس «با دادن دخترش به‌زنی به داریوش تمام ثروتش را به‌عنوان جهیزیه به شاه او داده بود» (کتاب ۷، بند ۲۲۴). تفسیر این سخن به‌طور مسلم آن است که ارتانس فرزند ذکوری که از او ارث ببرد، نداشت و چون می‌خواست که اموالش در خانواده بماند، دخترش را به نزدیک‌ترین عمویش، در این مورد، داریوش به‌زنی داد. این نشانه‌ی آن است که دختر نمی‌تواند ارث ببرد، و وضعیتش مانند وضعیت دختران یونانی است که می‌توانستند واسطه‌ی انتقال میراث باشند.[۳۱] وانگهی تصمیم ارتانس با رسم پارسی درون‌همسری که وجود آن در خانواده‌ی سلطنتی و نیز سایر خاندان‌های پارسی به‌طور گسترده مورد تأیید قرارگرفته،

---

1. Artaÿntès
2. Ithamithrès
3. Memnon
4. Autophradatès
5. Pharnabaze
6. Abrokomès
7. Hyperanthès
8. Phratagounè
9. Artanès

وفق می‌کرد (نک. زیر).

۵.۲. اگربخواهیم به مهم‌ترین خاندان‌ها در میان اشراف پارسی بازگردیم، لازم است که بر مثال هفت خاندانی که نمایندگانشان بردیا /اسمردیس را سرنگون کردند و هرودوت چندین بار آن‌ها را «برابر با صدرنشینان قوم پارس» دانسته است، تأکید ورزیم (کتاب ۳، بند ۶۸؛ ۷۰؛ ۷۷). هم‌چنین هرودوت (کتاب ۳، بند ۸۴) نشان می‌دهد که هفت تن، پیش از برگزیده شدن داریوش به شاهی، امتیازات خاصی را از کسی که شاه خواهد شد، پیشاپیش مطالبه می‌کنند: ورود به کاخ بدون بارسلار مگر آن که شاه با یکی از زنانش در بستر باشد (هم‌چنین رک. کتاب ۳، بند ۱۱۸)؛ شاه آتی مکلف است که «فقط دختر کسانی را به‌زنی بستاند که با او در قیام شرکت جسته‌اند» (کتاب ۳، بند ۸۴). به‌علاوه امتیازهای استثنایی توسط شش تن به اوتانس /اوتانه که از رقابت بر سر شاهی صرفه‌جویی کرده بود، اعطا شد، زیرا «او نخستین کسی بود که این اقدام را طرح‌ریزی کرده و در آن توفیق یافته بود» (کتاب ۳، بند ۸۴؛ رک. کتاب ۳، بند ۶۸ـ۷۰). قرار شد اوتانه و اخلافش «امتیازهای استثنایی... و انواع هدایایی که در میان پارسیان از همه با ارزش‌تر است» از شاه آتی دریافت دارند.

هرودوت تصریح می‌کند که امتیازهای خاندان اوتانه تا دوران او نیز مورد قبول بودند: «حتی اکنون نیز خاندان اوتانس /اوتانه یگانه خاندان آزاد به‌شمار می‌آید و تا وقتی قوانین پارسیان را زیر پا نگذاشته است فقط در حدی که بخواهد تحت انقیاد قرارمی‌گیرد» (کتاب ۳، بند ۸۳). سرنوشت امتیازهای پنج خاندان دیگر هرچه باشد (نک. زیر) پیداست که تعلق به یکی از هفت خاندان هم‌چنان به‌نشانه‌ی تمایز اجتماعی در بطن کاست اشرافی پارسی مورد ادعا بوده است. این همان چیزی است که متون بعدی مربوط به اخلاف اوتانس /اوتانه در کاپادوکیا[۳۲]، گواه آن است، نظیر خشترپاون رویساکس[1] ۳۴۳ پ. م. که «از اخلاف یکی از هفت تنی بود که مغان را سرنگون کردند» (دیوروروس، کتاب ۱۶، فصل ۴۷، بند ۲) یا حتی اورکسینس، رییس پاسارگادها در سال ۳۲۵ پ. م. که مباهات می‌کرد به این که از «احفاد یکی از هفت تن» است گواه آن است (کوئینتوس کورسیوس رونوس، کتاب ۴، فصل ۱۲، بند ۸).

1. Rhoisakès

هرودوت هنگام اشاره به توطئه‌گران سال ۵۲۲ پ. م. در مرحله‌ی بعدی کارراهه‌شان، فرصت را برای یادآوری این کار سترگ، گویی جزئی از سجل احوالشان شده باشد، از دست نمی‌دهد. گبریاس /گوبروو هماره «یکی از هفت تنی که مغ را سرنگون کردند» می‌ماند (کتاب ۴، بند ۱۳۲). هم‌چنین است مورد اوتانس /اوتانه که «یکی از هفت تن بود» (کتاب ۳، بند ۱۴۱). تعلق به هفت تن به‌مثابه عنصر اعتبار دهی به فرزندان ذکور آنان نیز انتقال می‌یابد، چون زوپوروس که خودش گران‌قدر تلقی می‌شود ــ «پسر مگابوزس /بغه بوخشه که یکی از هفت تنی بود که مغ را سرنگون کردند» (کتاب ۳، بند ۱۵۳).

تبرستان www.tabarestan.info

اخباری که هرودوت در مورد کارراهه‌های آنان ارائه می‌دهد، به‌خوبی مبین جایگاهی است که این اشخاص پیرامون داریوش اشغال کرده بودند و خودشان (یا پسرانشان) آن را در نزد خشیارشا حفظ کردند. نقش آن‌ها در لشکرکشی‌های نظامی این امر را به اثبات می‌رساند: اوتانس /اوتانه بر سپاهی فرمان می‌راند که ساموس[1] را برای استقرار سولوسون[2] در آن اشغال می‌کند (کتاب ۳، بند ۱۴۱ـ۱۴۸)؛ گبریاس /گوبروو در نبرد اسکوتیا شرکت می‌کند (کتاب ۴، بند ۱۳۲ـ۱۳۴)؛ زوپوروس، پسر مگابوزس /بغه بوخشه‌ی اول و پدر مگابوزس /بغه بوخشه‌ی دوم، بابل را به‌نام داریوش تصرف می‌کند (کتاب ۳، بند ۱۶۰). (۳۳) هودارنس[3] /ویدرنه‌ی اول که پسر هودارنس /ویدرنه‌ی اول است در سال ۴۸۰پ. م. فرمانده جاویدانان است (کتاب ۷، بند ۸۳) و هنگام عقب‌نشینی بعدی به سالامیس[4] در معیت خشیارشاست (کتاب ۸، بند ۱۱۳؛ ۱۱۸).

۶.۲. اما تواریخ هرودوت به‌ویژه از سهم مهم‌تری که نصیب یکی از هفت خاندان، یعنی خاندان هخامنشی شده است گواهی می‌دهد. به نوشته‌ی هرودوت، در دوران کوروش، ویشتاسپ، «پسر ارسامس / ارشامه، هخامنشی» (کتاب ۱، بند ۲.۹) «فرمانروای پارس» است (کتاب ۳، بند ۷۰) (۳۴). شماری از هخامنشیان در حمله‌ی کمبوجیه به مصر در معیت او بودند (رک. کتاب ۳، بند ۶۵). از آن جمله است برادر کمبوجیه، اسمردیس /بردیا که با او از «یک پدر و مادر» بود (کتاب ۳، بند ۳۰) و

1. Samos 2. Syloson 3. Hydarnés 4. Salamis

داریوش که عنوان گران‌قدر را داشت و «هنوز به شخصیت بسیار مهمی تبدیل نشده بود» (کتاب ۳، بند ۱۳۹). ارتافرن اول، یکی از برادران داریوش از طرف او به فرمانروایی منصوب می‌شود (کتاب ۵؛ بند ۲۵؛ ۳۰) و پسرش ارتافرن دوم به‌اتفاق داتیس فرماندهیِ اولین لشکرکشی به یونان را به عهده دارد (کتاب ٦، بند ۹۴). مگاباتس[1]، خویشاوند داریوش و ارتافرن، «پارسی و از هخامنشیان» است و در سال ۵۰۰ پ. م. لشکرکشی به ناکسوس را فرماندهی می‌کند (کتاب ۵، بند ۳۲ـ۳۳). هم‌چنین باید شمار فراوان متحدان خاندان را بر اثر ازدواج قید کنیم. وقتی در سال ۴۹۲ پ. م. ماردونیوس /مردونیه، پسر گبریاس /گوبروو به آسیای صغیر می‌رسد، «با یکی از دختران داریوش شاه اندکی قبل از آن ازدواج کرده است» (کتاب ۴، بند ۴۳). چند تن از سردارانی که در آسیای صغیر با ایونیایی‌ها می‌جنگند از دامادهای شاه اند، چون دائوریسس[2]، هومایس[3] و اوتانس (کتاب ۵، بند ۱۱٦).

نام فرماندهان و اصل و نسبشان که بندهای ٦۱ـ۱۰۰ (شمارش سپاه خشیارشا) کتاب ۷ هرودوت را تشکیل می‌دهد، کاملاً مؤید سهم افزون‌تر خاندان هخامنشی است.[۳۵] در میان شش فرمانده گردان‌های زمینی (کتاب ۷، بند ۸۲)، این افراد را می‌یابیم: ماسیتس[4]، یکی از پسران داریوش و آتوسا؛ ارتبان[5]، پسر تریتانتایخمس[6] که یکی از عموهای داریوش است؛ یکی از برادرزاده‌های داریوش به‌نام اسمردومنس[7] که پسر یکی از برادران او به‌نام اوتانه است؛ نماینده‌ی دو خاندان از هفت خاندان نیز در آن جا حاضرند: مگابوزس /بغه بوخشه‌ی دوم، پسر زوپوروس و مردونیه، پسر گوبروو. اما مردونیه از طریق همسر (دختر داریوش: کتاب ٦، بند ۴۳) و مادر خود (که خواهر داریوش است: کتاب ۷، بند ۵) با هخامنشیان خویشاوندی نزدیکی دارد (او هم شوهرخواهر و هم عمه‌زاده خشیارشاست)[۳٦]؛ از اصل و نسب فرمانده ششم (گرگیس[8] پسر آریازوس[9]) اطلاعی نداریم. به‌علاوه در میان چهار فرمانده پارسیِ قشون‌های دریایی (کتاب ۷، بند ۹۷) دو تن از پسران داریوش هستند: اخایمنس[10]، برادر خشیارشا (کتاب ۷، بند ۷) و آریابیگنس (پسری که زاده‌ی ازدواج داریوش با دختر گوبروو است) (کتاب ۷، بند ۹۷؛ کتاب ۸، بند ۸۹)؛ سومی مگابازس پسر مگاباتس است

1. Mégabatès
2. Daurisès
3. Hymaiès
4. Masistès
5. Artaban
6. Tritantaichmès
7. Smerdoménès
8. Gergis
9. Ariazos
10. Achaiménès

www.tabarestan.info تبرستان

(احتمالاً عموزاده داریوش، رک. کتاب ۵، بند ۳۲)؛ چهارمی پرکساسپس، پسر آسپاتینس است که آشکارا از خاندانی بزرگ است.[۳۷] هرودوت (کتاب ۷، بند ۶۱ـ۷۰) سرانجام نام بیست و هشت فرمانده پارسی را که قشون‌های قومی را فرماندهی می‌کنند و نام (کتاب ۷، بند ۲۲) دو پارسی را که مسئول نظارت بر کارهای آتوس‌اند، قید می‌کند. شناسایی خانوادگی این سی شخصیت خواه به‌سبب سکوت هرودوت یا هم‌نامی، همیشه به‌سهولت ممکن نیست. فقط می‌توان گفت که تعیین هویّت دوازده تن از آنان به‌اشکال گوناگون به‌طور قطعی صورت پذیرفته است. دو تن از آنان بدون هیچ توضیح اضافی هخامنشی نامیده شده‌اند: ارتاخایوس[۱]، پسر ارتایوس[۲] (کتاب ۷، بند ۲۲؛ بند ۱۱۷) و تیگران (کتاب ۷، بند ۶۲). پنج پسر داریوش از زن‌های گوناگون را در آن جا می‌توان یافت: ویشتاسپ (کتاب ۷، بند ۶۴)، ارسامنس[۳] (بند ۶۸) ارسامس (بند ۶۹)، گبریاس (بند ۷۲)، آریومردوس[۴] (بند ۷۸)؛ یکی از دامادهای داریوش، ارتوخمس[۵] (بند ۷۳)؛ چهار برادر زاده‌ی داریوش، یعنی سه پسر ارتبان (ارتوفیوس[۶]، آریومردوس[۷] و باساکس[۸]: بند ۶۶، بند ۶۷، بند ۷۵) و پسر ارتافرن اول (ارتافرن دوم: بند ۷۴) نیز در آن جا حضور دارند.

نتایج این تحقیق‌ها هرقدر ناقص و جزئی باشند، مظهر واقعیتی هستند که اسناد موجود امکان دریافتن آن را در مورد کل تاریخ هخامنشی می‌دهد. مناصب مهم امپراتوری در دست خاندان‌های بزرگ اشرافی است که اغلب از طریق ازدواج‌های بینابینی به یکدیگر و به‌ویژه به خاندان هخامنشیان وابسته‌اند.[۳۸] خاندان هخامنشی مناصب متعددی را چه در زمینه‌ی اداره‌ی خشترپاون‌نشین‌ها و چه در زمینه‌ی فرماندهی سپاه به خود اختصاص داده است. شمار چشم‌گیر جان‌باختگان از میان خویشاوندان نزدیک خشیارشا در سال ۴۸۰ / ۴۷۹ پ. م.[۳۹] پاسخ شاه به پوتیوس[۹] را، که می‌خواهد مانع اعزام یکی از پسرانش به جنگ بشود، به‌تنهایی توجیه می‌نماید: «ای بدسگال، حال که قصد حمله به یونان دارم، و فرزندان، برادران، منسوبان و دوستانم را با خود به این نبرد می‌برم، تو که رعیت من به‌شمار می‌آیی، تو که وظیفه داری با تمام خاندان و همسرت ملتزم رکابم باشی، جسارت می‌ورزی [و به پسرت

1. Artachaios 2. Artaios 3. Arsaménès 4. Artyphios
5. Artaios 6. Artochmès 7. Ariomardos 8. Basakès
9. Pythios

می‌اندیشی!]» (کتاب ۷، بند ۳۹).

۳. سلطنت و اشراف

۳.۱. قرائت *تواریخ* هرودوت این تصور را تحمیل می‌کند که خاندان‌های بزرگ اشرافی در امپراتوری هخامنشی نقش رفیعی ایفا می‌کنند و جایگاه مهمی را در قلمرو سلطنتی کمبوجیه، بردیا، داریوش و خشیارشا اشغال کرده‌اند. با توجّه به این امر، این پرسش طرح می‌شود که آزادی عمل نمایندگان سلسله‌ی هخامنشی در برابر اصیل‌زادگان چقدر است؟ طرح این پرسش به‌مفهوم گشودن پرونده‌های متعدد، پرحجم و هم‌چنان مورد بحثی است که بررسی مفصل آن‌ها در این تحلیل مختصر، که فقط وقف هرودوت شده است، نمی‌گنجد. با این همه، تحلیل نقادانه‌ی سخنان هرودوت امکان می‌دهد که برخی از عناصر پاسخ را پیشنهاد کنیم.

نخستین تذکری که میل دارم بدهم آن است که اهمیت تاریخ‌نگارانه‌ی واقعی قطعه‌ای که هرودوت به جلوس داریوش به تخت سلطنت اختصاص داده شده است، از نظر کمّی و کیفی هر چه باشد (کتاب ۳، بند ۶۱ـ۸۷)، نباید دیدگاه مورّخ را در مورد موازنه‌ی قوای برقرار شده بین شاه و اشراف پس از سال ۵۲۱ پ. م. تحریف کند. شایسته است خاطرنشان کنم که صرف‌نظر از اشاره‌های گذرا به شورش مادها (کتاب ۱، بند ۱۳۰؛ کتاب ۳، بند ۶۵؛ بند ۱۲۶)، هرودوت درباره‌ی شورش کشورهای تحت سلطه، که داریوش بخش مهمی از بیانات خود را به آن‌ها اختصاص داده است، چیزی نمی‌گوید. این امر در نامتعادل کردن گزارش مورّخ یونانی بی‌تأثیر نیست. به‌علاوه، هرودوت مبارزه با اسمردیس (بردیا /گوماتا) را دسیسه‌ی اشراف علیه شاه معرفی می‌کند، دسیسه‌ای که در آغاز داریوش در آن فقط نقش ثانویه‌ای ایفا می‌کند (رک. به‌ویژه کتاب ۳، بند ۷۰). از نظر هرودوت داریوش در سال‌های ۵۲۵ـ۵۲۳ پ. م. هنوز شخصیت بسیار مهمی به‌شمار نمی‌آید (کتاب ۳، بند ۱۳۹). تردیدهایی که بحث‌های هنوز تمام‌نشده را تقویت می‌کند هر چه باشد، به نظر مسلم می‌نماید که این نوع معرفی، حدّاقلّ به‌طور کلی، قابل قبول‌تر از معرفی‌ای است که داریوش خواسته است از طریق شرح زندگی خود در بیستون انتقال دهد. در بیستون داریوش قصد دارد مشروعیت دودمانیِ خود را تحمیل کند و نقش شش توطئه‌گر دیگر را در ابهام باقی

بگذارد.[۴۰]

شرایط طرح‌ریزی توطئه، هم وسعت امتیازاتی را توجیه می‌کند که توطئه‌گران پیش از مشخص شدن شاه برای یکدیگر به‌رسمیت می‌شناسند، و هم مزایای استثنایی‌تری را که کناره‌گیری اوتانس /اوتانه از رقابت برایش به‌ارمغان می‌آورد، توضیح می‌دهد (کتاب ۳، بند ۸۳ـ ۸۴).

هرودوت دو بار متذکر می‌شود که داریوش کمی پس از جلوس به تخت سلطنت به وفاداری شش توطئه‌گر دیگر شک می‌برد. او در واکنش نسبت به عمل اینتافرنس /ویدفرنه احتیاط فراوان به‌خرج می‌دهد «چون بیم آن دارد که این عمل در پی توافق مشترک میان شش تن، از او سرزده باشد» (کتاب ۳، بند ۱۱۹). هم‌چنین «چون شورش‌ها هنوز تداوم دارد» در برابر اوریتس با دوراندیشی عمل می‌کند (کتاب ۳، بند ۱۲۷). داریوش بی‌درنگ اطمینان می‌یابد که اینتافرنس رأساً به آن کار دست زده است. تفحص، او را بی‌درنگ متقاعد می‌کند «که اینتافرس در پی توافق با دیگران عمل نکرده است» (کتاب ۳، بند ۱۱۹). اشراف متعدد پارسی نیز برای کوتاه کردن دست اوریتس طاغی از قدرت، که کمی بعد هزارتن محافظ پارسی ساردیس نیز ترکش می‌کنند، اعلام آمادگی می‌نمایند (کتاب ۳، بند ۱۲۷ـ۱۲۸). داریوش توانست اینتافرنس و خانواده‌اش را نیز به شدّت مجازات کند، بی‌آن که درون قشر اشراف پارسی ظاهراً نکوهشی را برانگیزد (کتاب ۳، بند ۱۱۹). روی هم رفته این دو واقعه وفاداری اصیل‌زادگان پارسی را به شاه به‌نحو چشم‌گیری نشان می‌دهد: این رفتار از آن جایی جالب توجّه است که موقعیت سیاسی عمومی ــ آن‌گونه که از گزارش هرودوت برمی‌آید ــ بیشتر به سست کردن قدرت شاه جدید گرایش دارد.

۲.۳. به نظر می‌رسد که امتیازهای هفت تن کمی بعد به دست فراموشی سپرده شد. همه چیز حاکی از آن است که پس از ضربه‌ی اینتافرنس (کتاب ۳، بند ۱۱۸) آنان دیگر نتوانستند از حق «دخول در کاخ بدون حضور بارسالار» (کتاب ۳، بند ۸۴) برخوردار شوند. تکلیف دیگری که برای شاه آتی تعیین شده بود، این بود «که نمی‌تواند جز از میان کسانی که با او در توطئه شرکت کرده بودند، زن بستاند» (کتاب ۳، بند ۸۴). اجرای تمام و کمال این قاعده به‌مفهوم آن بود که خاندان‌های بزرگ می‌توانند از امکان جای دادن یکی از افراد خاندان خود بر تخت سلطنت که داریوش آن را به‌سختی فتح کرده بود، برخوردار باشند، و این به‌نوعی موقتی کردن امتیاز دودمانی هخامنشیان بود که

داریوش قصد داشت آن را برای همیشه برای خاندان خود محفوظ دارد. تاریخ دودمانی هخامنشیان به‌طور قطع ثابت می‌کند که داریوش و جانشینانش در انجام این وظیفه‌ی اول کاملاً پیروز شدند.[۴۱] اما کوتاه کردن دست شش تن شرکت کننده در توطئه را از قدرت چگونه می‌توان توضیح داد؟

ابتدا باید توجّه داشته باشیم که زن دادن و زن ستاندن در میان خاندان‌های بزرگ چیز تازه‌ای نیست. داریوش پیش از جلوس به تخت سلطنت با دختر گوبروو /گبریاس ازدواج کرده بود (کتاب ۷، بند ۲؛ بند ۹۷). هم‌چنین می‌دانیم که خود گبریاس با یکی از خواهران داریوش ازدواج کرده بود و ماردونیوس /مردونیه فرزند همین خواهر بود (کتاب ۷، بند ۵).[۴۲] به‌علاوه هرودوت (کتاب ۳، بند ۸۸) قطعه‌ی بسیار جالبی را به ازدواج‌هایی اختصاص داده است که داریوش اندکی پس از دست‌یابی به قدرت به آن‌ها مبادرت می‌کند و «از نظر پارسیان افتخارآمیزترین ازدواج‌ها» به‌شمار می‌آیند. داریوش با دو دختر کوروش (آتوسا و آرتوستونه[1])، دختر اسمردیس /بردیا (پارموس)[2]، دختر اوتانس /اوتانه (فایدیمه)[3] (کتاب ۳، بند ۶۸ـ۶۹) ازدواج می‌کند. هم‌چنین می‌دانیم که او بعدها فراتاگونه، دختر یکی از برادرانش به‌نام ارتانس را هم به‌زنی می‌گیرد (کتاب ۷، بند ۲۲۴). نخستین چیزی که بی‌درنگ جلب توجّه می‌کند این است که فقط یکی از زنان بعدی او، یعنی فایدیمه دختر یکی از آن شش تن، یعنی اوتانس است. دختر گبریاس پیش از سال ۵۲۲پ. م. همسر داریوش شده است. ازدواج با فایدیمه یگانه ازدواجی است که حدّاقلّ در نگاه اول می‌تواند چون اجرای توافق میان شش تن تفسیر شود. اما باید خاطرنشان کنیم که دختر اوتانس /اوتانه قبل از ازدواج با داریوش همسر بردیا و پیش از آن جزو زنان کمبوجیه بوده است. پس ازدواج داریوش با فایدیمه بیشتر ناشی از عرف سلطنتی به‌زنی گرفتن زنان شاه پیشین است؛ آتوسا نیز هم همسر کمبوجیه و هم همسر بردیا بوده است (کتاب ۳، بند ۶۸؛ بند ۸۸). ممکن است اوتانس /اوتانه توانسته باشد پس از این ازدواج بر اعتبار خود بیفزاید، اما ممکن نیست توانسته باشد این ازدواج را چون امتیازی تحمیلی به داریوش تلقی بکند. هیچ ازدواج دیگری با دختر یکی از پنج تن توطئه‌گر قید نشده است.[۴۳] ما فقط از ازدواج دختر داریوش با ماردونیوس /مردونیه، که پسر

1. Artystonè 2. Parmys 3. Phaidimè

گبریاس /گوبرو واست، خبرداریم (کتاب ٦، بند ۴۳). البته ازدواج با دختر شاه امتیاز افتخارآفرین نادری بود [۴۴]، اما در عین حال امتیازی بود که بسیاری از افراد دیگر ممکن بود از آن برخوردار شوند (رک. کتاب ۷، بند ۷۳؛ کتاب ۵، بند ۱۱٦) و چیزی هم وجود ندارد تا ثابت کند که به نمایندگان هفت تن اختصاص داشته است.

در واقع اصل و نسب چهار زن از شش زن داریوش به‌وضوح گواه سیاست همسرگزینی داریوش است. دو تن از آنان دختر کوروش اند، یکی از آنان دختر بردیاست، یکی دیگر دختر برادرش است. سه ازدواج نخست در درجه‌ی اول نشان‌دهنده‌ی خواست او برای جای گرفتن در تداوم سرسلسله‌ی سلطنتی از کوروش به بعد، از طریق دو پسرش کمبوجیه و بردیا است. هدف داریوش در عین حال و به‌ویژه این است که ازدواج‌های خود را در درون‌همسریِ هخامنشیِ شدیدی بگنجاند. این سیاست قبلاً با سیاست اتخاذ شده توسط کمبوجیه برای ازدواج با آتوسا «خواهر همبرش» به‌وضوح روشن شده است (کتاب ۳، بند ۳۱) [۴۵]. بردیا نیز همین سیاست را دنبال می‌کند (کتاب ۳، بند ٦۸؛ ۹۸). جانشینان آنان از جمله داریوش سوم نیز همین سیاست را به‌طور گسترده اعمال می‌کنند. [۴٦] هدف به‌طور قطع این است که از طریق فرایند خودبازتولید ژنتیکی و دودمانی از ورود اعضای خاندان‌های دیگر به درون دودمان جلوگیری نمایند.

از این دیدگاه گزارش مفصلی که هرودوت (کتاب ۷، بند ۲ـ۴) به بحث‌های علنی پیرامون داریوش درباره‌ی جانشینی او اختصاص داده است، کاملاً روشنگر است. دو رقیب در صحنه هستند، هرکدام طرفداران راسخی دارند. این دو «از دو مادر مختلف» زاده شده‌اند.» یکی از آن دو ارتو برزنس، ارشد پسران داریوش است که پیش از سال ۵۲۲ پ. م. از ازدواج داریوش با دختر گبریاس زاده شده است. دیگری خشیارشا است که پسر داریوش و آتوسا است. هرودوت به استدلال‌های شرکت‌کنندگان در بحث اشاره کرده است. «ارتو برزنس به این استدلال متوسل می‌شد که ارشد پسران داریوش است و همه‌ی مردان این قاعده را پذیرفته‌اند که فرمانروایی به پسر ارشد انتقال یابد. خشیارشا نیز می‌گفت که پسر آتوسا، دختر کوروش است و کوروش نیز کسی است که برای پارسیان آزادی به چنگ آورده است.» با آن که در طول تاریخ دودمانیِ هخامنشی حق ارشدیت هماره مورد تأیید قرارگرفت و به‌طور معمول اجرا شد [۴۷]، اما داریوش خشیارشا را به جانشینی برگزید. برخلاف عقیده‌ی هرودوت، این انتخاب با

www.tabarestan.info تبرستان

نفوذ مطلق آتوسا قابل توجیه نیست. سبب این گزینش بسیار ساده‌تر است. داریوش قصد نداشت قدرت سلطنتی را به یکی از اعضای خاندان گبریاس /گوبروو انتقال دهد. در واقع حفظ استیلای دودمانی هخامنشیان برای او بیش از هر چیز اهمیت داشت [۴۸] و در طول سلطنت دودمان هخامنشی هیچ خاندان بزرگی هیچ‌گاه موفق به درهم شکستن آن نشد. [۴۹]

۳.۳. اگر روابط بین نظام سلطنتی و اشراف به‌نفع سلطنت حفظ شده است، برای آن است که اصیل‌زادگان ناچار در نظامی ادغام شده بودند که آنان را به افرادی رهین منت دایمی شاهان هخامنشی تبدیل می‌کرد. در واقع می‌دانیم که این شاهان کسانی را که با وفاداری و ایثار به آنان خدمت می‌کردند، غرق هدیه و احسان می‌کردند، اما می‌گفتند که «دروغگویان» را بی‌رحمانه تنبیه خواهند کرد (رک. *DNb* §, *DB* I§ 8; IV § 55; 64). هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۳۷) نیز نشان می‌دهد که شاه پیش از آن که کارهای خوب و بد فرد را در حق مقام سلطنت به‌دقت سبک و سنگین نمی‌کند، حکمی بر ضد او صادر نمی‌نمود (هم‌چنین رک. کتاب ۷، بند ۱۹۴ و دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۱۱). این *πολνσωρία* سلطنتی را نویسندگان یونانی اغلب معرفی کرده‌اند. بررسی روشمند این رسم مستلزم بحث‌های مفصل است. [۵۰] در چارچوب مطالعه‌ی مختصری که در این‌جا ارائه می‌دهم، فقط می‌خواهم پیوندهای منطقی و ایدئولوژیکی رسمِ دادن هدیه و ادغام اشراف پارسی در قلمرو سیاست سلطنتی را تحلیل کنم.

این هرودوت است که به اصطلاح پارسی‌ای اشاره کرده است که مبین کسانی است که در حق شاه کار نیکی انجام داده‌اند. او هنگام شرح کارهای نمایان سربازان شاه بزرگ در سالامیس، به فولاکوس [1] نامی اشاره می‌کند که «نامش در میان نیکوکاران شاه ثبت شد و قلمرو بزرگی را دریافت کرد.» هرودوت در ادامه‌ی سخن خود نوشته است که کسانی را که در حقّ شاه نیکی کرده‌اند. *اوروسنگه* [2] می‌نامند (کتاب ۸، بند ۸۵). اساس این کار ساده است اگر خدمتِ انجام شده مورد توجّه شاه قرار بگیرد، نام انجام دهنده در دفتر نیکوکاران ثبت می‌شود. بعدها این شخص می‌تواند در نزد شاه به عناوین خود متوسل شود و عطیه و انعام دریافت کند. [۵۱] این فرایندی است که هرودوت با نقل ماجرای سولوسون (کتاب ۳، بند ۱۳۹ـ۱۴۱) به‌وضوح بیان می‌کند. سولوسون،

1. Phylakos 2. *Orosange*

هنگام نبرد کمبوجیه در مصر جامه‌ی زیبایی به داریوش، که در آن زمان «نیزه‌دار» ساده‌ی شاه بود، هدیه داده بود. پس از دست‌یابی داریوش به تخت سلطنت، سولوسون به شوش رفت، بر درکاخ سلطنتی نشست و اعلام داشت که از کسانی است که در حق داریوش نیکی کرده است. سولوسون موفق شد که کار نیک پیشین خود را به‌رسمیت بشناساند و به کمک داریوش جبار ساموس شود.[۵۲]

البته در میان مثال‌هایی که نویسندگان یونانی ازجمله هرودوت ذکر می‌کنند، یونانیان بیشتری قراردارند که بسیاری از آنان خواه امتیازی در دربار، خواه اراضی و شهرهایی در آسیای صغیر دریافت داشته‌اند.[۵۳] البته پیداست که به‌شمار بسیار بیشتری از پارسیان نسبت به یونانیان عنوان و مناصب و مزایای مادی تعلق می‌گرفت. برای مثال، زوپوروس در ناقص کردن خود برای گشودن دروازه‌های بابل تردید نکرد (کتاب ۳، بند ۱۵۴ـ ۱۶۰): «داریوش از او بسیار تجلیل نمود؛ شاه هرساله به او چیزی می‌داد که از نظر پارسیان از هر چیز با ارزش‌تر است؛ حق تمتع از بابل را بی‌آن که مکلف به پرداخت مالیات باشد برای تمام عمر به او بخشید؛ و افزون بر آن مزایای بسیار دیگر به او عطا کرد» (کتاب ۳، بند ۱۶۰). به ماسکامس[1]، حاکم دوریسکوس[2] هم باید اشاره کنیم که موفق شد در برابر حمله‌ی یونانیان مقاومت کند. ماسکامس «مردی بود که این شایستگی را داشت که خشیارشا به‌طور منظم هدایایی فقط برای او به‌عنوان دلیرترین حاکم منصوب او و داریوش ارسال دارد. شاه این هدایا را هر ساله برای او می‌فرستاد. اردشیر پسر خشیارشا نیز با اخلاف ماسکامس همین رفتار را در پیش گرفت» (کتاب ۷، بند ۱۰۶). هرودوت مورد ماسکامس را با مورد بوگس[3] حاکم ایون[4] قیاس کرده که ترجیح داد خود و تمام افراد خانواده‌اش را بکشد تا تسلیم دشمن شود: «در واقع او نمی‌خواست که شاه تصور کند که او زندگی‌اش را به‌بهای بزدلی حفظ کرده است... تا به امروز هم پارسیان او را به‌درستی ستایش می‌کنند... خشیارشا پیوسته از او تجلیل می‌کرد و آن تعداد از پسران او را که زنده مانده بودند و در پارس ادامه‌ی حیات می‌دادند، در غرق احترامات گوناگون کرد.» به این ترتیب شاه نه‌فقط خدمات انجام شده را جبران می‌کند، بلکه افراد را به انجام دادن چنین خدماتی ترغیب می‌کند؛ اقدام مقدماتی زوپوروس که از داریوش می‌پرسد که آیا شاه به فتح بابل بسیار علاقه‌مند

1. Mascamès 2. Doriskos 3. Bogès 4. Eion

است از همین امر ناشی می‌شود (کتاب ۳، بند ۱۵۴). در واقع لازم است که اصیل‌زادگان به‌تبع خواسته‌ها و بلندپروازی‌های شاه عمل کنند (رک. کتاب ۴، بند ۹۷).

هرودوت هنگام سخن گفتن درباره‌ی زوپوروس این عبارت را به کار می‌برد: چیزی که «از نظر پارسیان از هر چیز با ارزش‌تر است» (کتاب ۳، بند. ۱۶). عبارت تقریباً مشابهی نیز در مورد اوتانه /اوتانس به کار رفته است. اوتانه بایست «هر ساله به‌نشانه‌ی تمایز استثنایی، خلعت مادی و با ارزش‌ترین هدایا از نظر پارسیان» را دریافت دارد (کتاب ۳، بند ۸۴). در جای دیگر هرودوت از اعطای سپاه چون «هدیه‌ای کاملاً پارسی» سخن می‌گوید (کتاب ۹، بند ۱۰۹). کتسیاس که کار نمایانی را که هرودوت به‌نام زوپوروس ثبت کرده به مگابوزس نسبت داده است (§ ۲۲) می‌نویسد که «برای پارسیان برجسته‌ترین هدیه‌ای که شاه می‌دهد قالبی از طلا است.» گزنوفون دقیق‌تر سخن می‌گوید، چون در وصف هدایای افتخار آفرینی «که شاه رسم به دادنشان دارد: اسب با لگام زرین، طوق طلا، دستبند، اکیناکس[1] (ἀκινάκης: شمشیر کوتاه پارسی) طلا و خلعت پارسی را قرار می‌دهد (*آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۲۷). این‌ها هدایای سلطنتی هستند. همین گزنوفون تصریح می‌کند که «کسی حق تملکشان را، اگر از شاه دریافت نکرده باشد، ندارد» (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۲، بند ۷). تردیدی نیست که شاه این هدایا و افتخارات را طی تشریفات رسمی، که مفهوم اجتماعی و سیاسی‌ای به این رسم می‌داد، رأساً به افراد می‌بخشید (رک. *استر*، باب ۶، آیه‌ی ۷ـ۱۱). باید مورد مگابازس را هم قید کنیم که شاه به او هدیه‌ای افتخارآفرین (ἔpas) داده است؛ داریوش «با ادای جملاتی در میان پارسیان او را نواخت» (هرودوت، کتاب ۴ بند ۱۴۳). پس، بدین ترتیب، نیکوکاران مردان شاه خوانده می‌شوند. آنان از شاه اعتبار، قدرت و ثروت خود را کسب می‌کنند.

حال به مورد ماسیستیوس[2] بپردازیم. هرودوت می‌نویسد که هنگام نبرد پلاته او زره‌ای از زر روی پیراهن فرفیری[3] خود پوشیده بود و بر اسبی نسایی مجهز به لگام زرین نشسته بود (کتاب ۹، بند ۲۰ـ۲۱). به‌عقیده‌ی من استفاده از چنین نشانه‌هایی فقط اثبات کننده‌ی ثروت و اصیل‌زادگی شخص نیست؛ بسیاری از اشراف‌زادگان پارسی ــ

1. Akinakés 2. Masistios

۳. فرفیری پارچه‌ی گران‌بهای شاهانه‌ای است به‌رنگ ارغوانی مایل به بنفش. این پارچه را با ماده‌ی معدنی که قدما آن را از نوعی صدف استخراج می‌کردند، رنگ می‌کردند. ـ م.

همگی بلند آوازه به‌سبب شکوه جامه‌ها و جواهرهایشان ــ آن‌قدر ثروتمند بودند که زره زرین، اسب نسایی، پیراهن فرفیری برای خود تهیه کنند. اما می‌دانیم که داشتن اسب نسایی نشانه‌ی اعتبار فراوان شخص تلقی می‌شد: در کوکبه‌ی خشیارشا، اسبان نسایی که به‌طرز زیبایی تزیین شد بودند، از پسِ گردونه‌ی زئوس [اهورامزدا] می‌آمدند و نیز این اسبان نسایی‌اند که گردونه‌ی سلطنتی را می‌کشند (کتاب ۷، بند ۴۰)، این‌ها اسب‌هایی هستند که در ستورگاه‌های سلطنتی پرورش می‌یابند (رک. آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۷، فصل ۱۳، بند ۱)، درست است که استفاده از آن‌ها فقط به شخص شاه اختصاص نداشت، اما، با این همه، سوارشدن بر اسبی که شاه بر آن می‌نشست نشانه‌ی چشم‌گیر عنایت سلطنتی بود، همان‌طور که افتخارات اعطایی به مردخای نیز آن را ثابت می‌کند (*استر*، باب ٦، آیه‌ی ٨). چون از طریق گزنوفون می‌دانیم که در میان هدایای سلطنتی سلاح‌های زرین و اسبان مجهز به لگام زرین وجود داشتند، به این فرض کشانده می‌شویم که اگر ماسیستیوس از تمام اشراف‌زادگان پارسی متمایز است، فقط به‌سبب اصالت خانوادگی و ثروتش نیست، بلکه به‌دلیل عنایت شاهی نیز هست. در واقع، هدیه‌ی سلطنتی اعتبار اجتماعی را که به تبار تعلق می‌گرفت هم افزایش می‌داد و آن را نسبی می‌کرد.

به‌علاوه جالب است اگر صفت اجتماعی را که هرودوت (کتاب ۹، بند ۲۴) به ماسیستیوس نسبت داده است، مورد توجّه قرار دهیم: «او پس از ماردونیوس /مردونیه، در نزد پارسیان و در میان اطرافیان شاه از همه گران‌قدرتر بود.» این اصطلاح را باید از اصطلاح «بسیار گران‌قدر در نزد پارسیان» متمایز دانست. مثال‌های مشابه دیگری می‌تواند قید شود: «خشیارشا برای ارتاخایس هخامنشی قدر فراوان قایل بود» (کتاب ۷، بند ۱۱۷). «ماردونیوس /مردونیه، پسر گبربابس /گوبرو و ارتباذ، پسر فرناکس /پرنکه جزو پارسیان اندک شماری بودند که خشیارشا ارج خاصی برایشان قایل بود» (کتاب ۹، بند ۴۱). هرودوت درباره‌ی پرکساسپس می‌نویسد (کتاب ۳، بند ۷۴) که «در میان پارسیان بسیار حرمت داشت. او «مردی متشخص بود» (کتاب ۳، بند ۷۵). این مقام و موقعیت را پرکساسپس مدیون اصل و نسب خود نبود، هرودوت تصریح می‌کند (کتاب ۳، بند ۳۰) شاه «در میان همگان او را حرمت می‌نهاد»، زیرا از میان پارسیان او «از دیگران به او وفادارتر بود.»

اصیل‌زاده‌ی پارسی هرقدر هم دارای حیثیت و اعتبار باشد، هیچ‌گاه به حفظ عنایت

مقام سلطنت نسبت به خود اطمینان ندارد. داریوش با مجازات بی رحمانه‌ی عمل اینتافرنس / ویدفرنه به شش تن شرکت کننده در «توطئه آموخت که آنان نیز از غضب شاه ایمن نیستند.» هم‌چنین بد نیست مورد ماردونیوس /مردونیه را قید کنیم که هم خواهرزاده و هم داماد داریوش بود و به‌دلیل شکست خود در اروپا از فرماندهی معزول شد. به همین ترتیب هر شخص والامقامی می‌تواند امتیازهای مادی‌ای را که عنایت مقام سلطنت برایش به ارمغان آورده است، روزی از دست بدهد. چنین نظامی به مقام و موقعیت اجتماعی خصلت موقت می‌بخشد. انگیزه‌ی دایم خدمت به شاهی می‌شود که یگانه مقسّم مزایا و دهنده‌ی ترفیع مقام به‌شمار می‌آید، در واقع همه چیز از شاه می‌آید و همه چیز به شاه بر می‌گردد: در خارج از عنایت مقام سلطنت، اعتبار اجتماعی واقعی وجود ندارد.

بدین ترتیب می‌بینیم که سلسله مراتب معینی از طریق میزان عنایت علنی شاه به اصیل‌زادگان پیرامونش شکل می‌گیرد. عنایت سلطنتی فقط به اصل و نسب بستگی ندارد بلکه به وفاداری و اخلاصی مربوط می‌شود که شخص باید همواره نسبت به شخص شاه و دستوراتش نشان دهد.[۵۵] سلسله‌مراتب سلطنتی موجب نابودی سلسله‌مراتب ژنتیکی نمی‌شود، اما در حرکت اجتماعی‌ای که در سیطره‌ی منافع شاه و دودمان قرار دارد، آن را در خود ادغام می‌کند. از این رو، جاه‌طلبی پارسیان، ازجمله بزرگ‌ترین اشراف‌زادگان ورود به آن چیزی است که می‌توان آن را «حلقه‌ی اول» عنایت سلطنتی نامید.[۵۶] پرکساسپس «پیک» کمبوجیه بود، زیرا «شاه به او بیش از دیگران حرمت می‌نهاد» (کتاب ۳، بند ۳۴؛ رک. کتاب ۱، بند ۹۹ و ۱۱۵). پسرش ساقی شاه بود که «افتخار ناچیزی به‌شمار نمی‌آمد» (*همان*). گردونه‌ران خشیارشا پاتیرامفیس[1] پسر اوتانه است (کتاب ۷، بند ۴۰) که آشکارا به خاندانی بزرگ تعلق دارد. دو اصیل‌زاده به‌نام‌های گوبروو و اسپکانا بر نمای مقبره داریوش بازنمایی شده‌اند، یکی در مقام نیزه‌دار و دیگری در مقام کمان‌دار.[۵۷] خود داریوش ترکش‌دار کوروش (الیانوس، *حکایات گوناگون*، کتاب ۱۲، بند ۴۳) و نیزه‌دار کمبوجیه (کتاب ۳، بند ۱۳۹)[۵۸] بوده است.

به‌عنوان تذکر نهایی فقط می‌توانیم فایده‌ای را خاطرنشان کنیم که مورّخ می‌تواند از

1. Patiramphis

تحلیل دقیق آن قطعاتی از هرودوت که درباره‌ی اشراف پارسی و روابطشان با دودمان هخامنشی است، برگیرد. در عین حال لازم است که مورّخ اطلاعات خود را در دیدگاه تاریخی امپراتوری‌ای جای بدهد که دو قرن و نیم تداوم یافته است. «فوت» هرودوت از سال ۴۷۹ /۴۷۸ پ. م. به‌طور قطع در پدید آمدن اسطوره‌ی تاریخ‌نگارانه‌ی انحطاط پارسی که با شکست‌های خشیارشا در سال ۴۸۰ /۴۷۹ مطرح شد، موثر بوده است، این اسطوره، هم نتیجه‌ی خطای دیدگاه و هم تحریف‌های ایدئولوژیکی نویسندگان قرن چهارم و دوران اسکندر، از سوی دیگر است.[۵۹]

وانگهی اهمیت واقعی کتاب سوم هرودوت نباید ما را به این نتیجه‌گیری هدایت کند که حذف اسمردیس /بردیا راه‌گشای وابستگی پایدار شاهان به خاندان‌های بزرگ اشرافی بوده است. مطالعه‌ی دقیق‌تر کل *تواریخ* هرودوت و قیاس آن با آثار نویسندگان کلاسیک دیگر و منابع هخامنشی به‌معنای اخص کلمه امکان این نتیجه‌گیری را به‌لحاظ اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و ایدئولوژیکی می‌دهد که طبقه‌ی اشراف پارسی به‌استواری در قلمرو سیاست سلطنتی ادغام شده بود.[۶۰] البته این امر موجب از میان رفتن ساختارهای خانوادگی و طایفه‌ای نمی‌شود (رک. کتاب ۴، بند ۱۶۷) به این دلیل ساده که این ساختارها چارچوب‌های باز تولید اجتماعی را تشکیل می‌دادند. انتقال قدرت و ثروت هم‌چنان به‌نحو ممتازی از طریق روابط خویشاوندی (سلسله‌مراتب ژنتیکی) عمل می‌کرد، اما این روابط دیگر یگانه شرط دست‌یابی به قدرت و مسئولیت در امپراتوری (سلسله‌مراتب سلطنتی) و حفظ آن نبود. درواقع می‌توان گفت که تنها خاندان بزرگی که از این منطق مصون بود و یا دقیق‌تر گفته باشیم پویایی آن را در کنترل خود داشت، خود خاندان سلطنتی بود، فقط به این دلیل که در این مورد خاص روابط خویشاوندی با روابط ناشی از قدرت که این خاندان توانست در امپراتوری و در پارس تحمیل کند، درآمیخته بود.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

1. R. Drews, *The Greek Accounts of Eastern History*, (Cambridge, Mass. 1973), 45-96.

2. Cl. Herrenschmidt, "Les historiens de l'Empire achéménide et l'inscription de Bisotun", in *Annales ASC* 5 (*ESC* 37) (1982), 813-22.

3. M.A. Dandamapev, "Herodotus' information on Persia and the latest discoveries of cuneiform texts", in *Storia della storiografia* 1985/7, 92-99; R. Descat, "Mnésimachos, Hérodote et le système tributaire achéménide", in *REA* 87 (1985), 97-112.

www.tabarestan.info تبرستان

هم چنین:

P. Briant "Sources grecques et histoire achéménide" dans *Roi, tributs et paysans* (Paris - Besançon 1982), 491-506.

و به تازگی:

D. M. Lewis, "Persians in Herodotus", in *Thre Greek Historians. Literature and History. Papers presented to A.E Raubitschek* (Stanford University 1985), 101-117.

4. F. Vallat, in *Cahiers DAFI* 4 (1974), 161-163

5. Cf. e.g. Xen. *HG* IV 1, 36;

هم چنین رک زیر شماره‌ی ٦٠.

٦. جز چند حکایت (جالب) الیانوس (حکایات گوناگون، کتاب ۱، بند ۳۱ و ۳۲) (cf. Plut. *Art.* 5, 1 et *Reg.* et *Imp. apophth* .172 B)، و کتاب ۱، بند ۳۳، اطلاعات چندانی درباره‌ی این گروه اجتماعی در دست نداریم. هم‌چنین رک. گزنوفون، کوروپدیا، کتاب ۷، فصل ۵، بند ٦٧ *(α'vτovpγoι)*. درباره‌ی دهقان‌ها و برزگران پارسی در فارس هخامنشی، نک. تفسیرهای H. Koch در: *Zass* 70 (1981), 105-137.

هم‌چنین

P. Briant, *op. cit.* (n.3), 343-44.

۷. درباره‌ی این تضاد پوشاکی، رک. روایات گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۵، بند ۸؛ نپوس، داتامس فصل ۳، بند ۱ـ۲؛ کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۱۳، بند ۷.

۸ درباره‌ی تعظیم به کسی که برتر است، نک. متن کاملاً روشن گزنوفون در آناباسیس، کتاب ۱، فصل ٦، بند ۱۰.

۹. درباره‌ی این دو واژه، نک.

R.G. Kent, *Old Persian: Grammar, texts*: (New Haven 1953), 186; 209.

10. E. N. von Voigtlander, *The Bisitun Inscription of Darius the Great. Babylonian version.* (London. 1978), 54.

11. Cf. M. A. Dandamaev, "The Neo Babytonian citizens" in *Klio 63* (1981), 45-48.

12. M.A. Dandamaev, *Slavery in Babylonia from Nabopolassar to Alexander the Great* (Illinois, H De Kalb. 1984). 643-646.

۱۳. درباره‌ی این موضوع می‌توانید به مقاله زیر رجوع کنید:

F. De Blois, "Freemen, and nobles" in Iranian and Semitic languages", in *JRAS* 1985, 5-15.

۱۴. درباره‌ی تمام این مسائل نک:

P. Briant, 71-118 ("La Perse avant l'Empire. un état de la question" in *IA* 19 (1984) 105-10).

(به خصوص صفحات ۱۰۵ تا ۱۱۰).

۱۵. نک. بررسی اساسی زیر:

P. De Miroschedji, "La fin du royaunme d'Anshan et de Suse et la naissance de l'Empire perse" in *ZASs 75* (1985), 265-306

www.tabarestan.info تبرستان

(به خصوص صفحات ۲۹۱ـ۲۹۶)؛ هم‌چنین:

W.M. Sumner, "Achaemenid Settlements in the Persepolis plain" in *AJA 90* (1986), 3-31.

۱۶ نک. بررسی خود من:

"'Brigandage', dissidence et conquête en Asie achéménide et hellénistique" in *DHA* 2, (1976) 163-258.

17. *Ibid*. et *Etat et pasteurs au Moyen - orient* ancien (Paris - Cambridge 1982), 67-81

18. Nicolas de Damas, *FGrHist* 90 F 66, 2-10 (Cf.R. Drews, in *JNES* 33 [1974], 387-93

19. P. Briant, *op. cit*. (n.17) 81-94

۲۰. معمولاً برای توصیف هرودوت از سپاه خشیارشا (کتاب ۷، بند ۵۹ـ۸۸) سندیت زیادی قایلند. درست نیست که خصایص سپاه خشیارشا را در سال ۴۸۰ پ.م. به تمام لشکرهای سلطنتی / خشترپاونی نسبت دهیم، چون تمام گزارش‌های مربوط به نبردها نشان می‌دهند که در واقع آرایش تاکتیکی پارسیان صرفاً یا تقریباً بر چند واحد برگزیده متکی بوده است: پارسیان، مادها و به‌ویژه سکاها (کتاب ۷، بند ۱۶؛ کتاب ۸، بند ۱۱۳؛ کتاب ۹، بند ۳۲ و بندهای ۷۱ـ۷۲). آنان چیزی را که می‌توان آن را سپاه رزمنده نامید، تشکیل می‌دادند. هرودوت هنگام بحث درباره‌ی بیشتر قشون‌های قومی بر "غرابت" جامه و سلاح‌های آنان تأکید می‌ورزد. اما هیچ‌گاه آن‌ها را درکشاکش نبرد توصیف نمی‌کند. کل این قشون‌ها در واقع چیزی را که من سپاه نمایشی می‌نامم، تشکیل می‌دادند. قطعه‌ای که هرودوت به رژه سپاه در برابر جایگاه مقام سلطنت اختصاص داده است، از این نظر کاملاً قابل توجّه است (کتاب ۷، بند ۴۴ـ۴۵). این سپاه را فقط می‌شود با سپاه گردآوری شده توسط داریوش سوم قیاس کرد (هم‌چنین رک. کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۲، بند ۳؛ مقایسه شود با هرودوت، کتاب ۷، بند ۶۰). در مورد سپاه خشیارشا می‌توان آرای C. Nylander را درباره‌ی منشور بنیان‌گذاری کاخ داریوش در شوش تکرار کرد. به نظر می‌رسد که این متون نه به‌مثابه‌ی گزارش واقعی فرایند احداث [کاخ] بلکه به‌عنوان بیانیه‌ی وسیع تبلیغاتی درباره‌ی ثروت و منابع این امپراتوری وسیع باید خوانده شوند.

("Achaemenid Imperial Art", in M. T. Larsen (ed.) *power and propaganda. A Symposium on*

Ancient Empires [*Copenhagen 1979*], *345-59 [P. 355*).

به عقیده‌ی من ساگارتیان جزو سپاه نمایشی (بازنمایی خرده‌کیهانی امپراتوری) بودند، نه جزو سپاه رزمنده.

۲۱. داریوش در کتیبه‌ی بیستون اشخاص را به نام و نام قبیله‌شان قید کرده است. نام پدر اشخاص، جز نام پدر شش تن و خودش (پسر و پشتاسب) که در توطئه دست داشته‌اند، قید نشده است (DB IV§68). فقط گوماتاست که هیچ توضیحی جز آن که مغ است، در مورد او نوشته نشده است. این امر به تردیدهای مورخان درباره‌ی هویّت گوماتا (که در حال حاضر این توافق وجود دارد که او را همان بردیا، برادر کهتر کمبوجیه بدانند) دامن زده است.

۲۲. درباره‌ی این نام، رک. به نوشته‌ی من در:

Achaemenid History III, ed. A. Kuhrt et H. W. A. M. Sancisi-Weerdenburg (Leiden 1988), 160.

23. R. T. Hallock, *The Evidence of the Persepolis Tablets* (Cambridge, 1971), 11-13

(هم‌چنین رک. زیر شماره‌ی ۵۷.

۲۴. برای رعایت دقت بیشتر باید بگوییم که آوانویسی پاتیشوریش از طریق پستیخور مستقیماً از استرابون ناشی می‌شود.

۲۵. روشن به نظر می‌رسد که ذکر ناحیه‌ای به‌نام پتوسری (Patusarri) در یکی از کتیبه‌های اسرحدون تشابه مناسبی به‌شمار نمی‌آید رک.

P. Briant, *L'Asie centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire* (Paris 1984), 16.

(با یک اشتباه ارجاعی در مورد استرابون و شتر پروران).

26. Cf. P. Briant, *art. cit*, (n.14), 108

27. Cf. P. Briant, "Pouvoir central et polycentrisme culturel dans l'Empire achéménide", in H, Sancisi-Weerdenburg (ed.), *Achaemenid History* 1 (Leiden 1987), 1-31 (pp. 21 - 22)

۲۸. لازم است به اهمیت حکایت الیانوس (حکایات گوناگون، کتاب ۱، بند ۳۴) اشاره کنم: پدر خانواده‌ای که نمی‌توانسته نظم را در میان هفت پسر خود برقرار کند، به شاه متوسل می‌شود، که قضات سیّار را اعزام می‌دارد. (cf. *DHA* 2[1976], 233 n. 125 et 236 n. 35)

۲۹. درباره‌ی این مسائل رک. P. Briant, *art cit* (n. 27) 26-28.

30. "*Exit Atossa*. Images of Women in Greek Historiography on Persia" in Av. Cameron - A. Kuhrt (edd.) *Images of Women in Antiquity* (London - Canberra 1983), 20-33

۳۱. درباره‌ی این ازدواج‌ها، هم‌چنین نک.

Cl. Herrenschmidt, "Notes sur la parenté chez les Perses au début de l'Empire achéménide" in H. Sancisi-Weerdenburg-A. Kuhrt (edd.), *Achaemenid History* II (1987), 53-67 (pp. 55. 56)

۳۲. به‌نوشته‌ی دیودوروس شاهان کاپادوکیا تبار خود را به کوروش می‌رساندند و می‌گفتند که از اخلاف یکی از هفت تنی هستند که اسمردیس مغ را به هلاکت رسانده‌اند (Excerpt. Phot. P. 517). به‌نوشته‌ی پولوبیوس (کتاب ۵، فصل ۴۳)، آنان مدعی بودند که از اخلاف اوتانس اند که از داریوش فرمانروایی برکاپادوکیا را بدون پرداخت خراج به پارسیان دریافت کرده‌بود (رک.:

www.tabarestan.info تبرستان

(P. Briant, in *REA* 87 [1985], 55.

۳۳. کار نمایانی که کتسیاس (پرسیکا، ۲۲) به پسر او مگابوزس نسبت داده است. درباره‌ی سخن هرودوت و نقش احتمالی خبرگزار که زوپوروس آن را ایفا کرده است، نک.:

J.M. Balcer, Herodotus and Bisitun (Stuttgart 1987), 126-30.

درباره‌ی مگابوزس هم‌چنین نک.:

T.S. Brown, "Megabyzus son of Sopyrus", in *AW* 15 (1987), 165-74.

۳۴. در واقع به نظر می‌رسد که او فرماندهی عالی را در پارت ـ هیرکانیا در زمان جلوس پسرش داریوش به تخت سلطنت به عهده داشته است (*DB* III§ 35).

35. Cf. A.R. Burn, *Persia and the Greeks* (Oxford ^{2}1984), 333-36

36. Cf. Cl. Herrenschmidt, *art. cit* (n.31), 54; 60

۳۷. درباره‌ی این شخص رک. همان، ص ٦۳، پانوشت ۱۰۱.

Cf. Briant, *op. cit.* (n.25), 75-76.

39. Cf. A.R. Burn, *op. cit* (n.35), 333

۴۰. کتاب‌هایی که درباره‌ی این موضوع وجود دارد، فراوان است، افزون بر مقاله‌ی هرنشمیت (پی‌نوشت ۲) کتاب بالسر (پی‌نوشت ۳۳)، نک:

M.A. Dandamaev, *Persien unter den ersten Achaimeniden* (Wiesbaden 1976).

۴۱. اعتراض‌های دودمانی صرفاً بین پسران (مشروع یا نامشروع) شاه متوفی روی می‌دهد. یگانه استثنا مورد ارتپان قاتل خشیارشا است که به‌نوشته‌ی دیودوروس (کتاب ۱۱، فصل ٦۹، بند ۳) ویوستینوس (کتاب ۳، فصل ۱، بند ۲) خواهان دست‌یابی به تخت سلطنت بود. اما اردشیر توانست در بطن اصیل‌زادگان (مگابوزس، داماد خشیارشا) حامیانی بیابد و به‌سرعت بلندپروازی‌های فرضی ارتپان هزار بد را خفه کند (رک. کتسیاس، پرسیکا، ۲۹ـ۳۰).

۴۲. درباره‌ی این ازدواج‌ها رک. Cl. Herrenschmidt, *art.cit.* (n. 31), 59-60.

۴۳. هرودوت (کتاب ۷، بند ٦۱) قید می‌کند که خشیارشا با آمستریس دختر اوتانه ازدواج می‌کند. اما چیزی ثابت نمی‌کند که این اوتانه همان طراح توطئه بر ضد بردیا باشد (با این همه، نک. Cl. Herrenschmidt, *art. cit.* [n. 31], 58; 61).

۴۴. رک. به‌ویژه پلوتارک، اردشیر، فصل ۲۷، بند ۹ـ٦.

۴۵. گزارش هرودوت متضمن نوعی بدعت است. درواقع به نظر می‌رسد که ازدواج‌های درون همسرانه با عادت ایرانی‌ای که نویسندگان کلاسیک اغلب به آن اشاره کرده‌اند تطبیق می‌کند. رک. S. Hornblower, *Mausolus* (Oxford 1982), 360-61؛

باید به این‌ها آثار زیر را افزود:

Plut. *De Alex. M. fort. Or.* I 5, 328 C sqq. ;Aelian. *NA* VI 39 .

۴٦. داریوش سوم با استاتیرا خواهرش ازدواج کرد. خود او زاده‌ی ازدواجی بین پسر (آستانس) و دختر (سیسوگامبیس) اردشیر سوم بود

(cf. H. Berve, *Das Alexanderreich auf Prosopographischer Grundlage II* [München 1926], n. 244, et

www.tabarestan.info تبرستان

stemma p. 442).

اردشیر دوم هم پشت سر هم با دو دختر خود ازدواج می‌کند (پلوتارک، اردشیر، فصل ۲۳، بند ۳ـ۷؛ فصل ۲۷، بند ۷ـ۹). داریوش دوم (اوخوس) نابرادری همسرش، پاروساتیس /پروشات است (کتسیاس، پرسیکا، ۴۴. مثال پروشات از آن جایی جالب توجّه‌تر از بقیه است که پس از مرگ اردشیر اول، فقط یک پسر مشروع از او باقی می‌ماند که به‌نام خشیارشای دوم جانشین پدر می‌شود و کمی بعد به دست سغدیانوس به قتل می‌رسد. مبارزه پس از آن به مبارزه‌ی سغدیانوس و اوخوس، دو فرزند نامشروع اردشیر دوم محدود می‌شود (کتسیاس، پرسیکا، ۴۴ـ۴۵). ازدواج اوخوس و پروشات به دودمان هخامنشی امکان بازسازی می‌دهد (رک. زیر پانوشت ۴۹). طرد vóvoi از جانشینی را هرودوت قید کرده است (کتاب ۲، بند ۲) اما به‌صورتی که به‌وضوح امکان این استنتاج را می‌دهد که این قاعده در صورت لزوم می‌تواند زیر پا گذاشته شود.

۴۷. نک. به‌ویژه گزنوفون، کوروپدیا، کتاب ۸، فصل ۷، بند ۹ـ۱۰ و کتسیاس، پرسیکا، ۸ (رک. هرودوت کتاب ۱، بند ۲۰۸؛ کتاب ۲ بند ۱)؛ پلوتارک، اردشیر، فصل ۱، بند ۲، فصل ۲، بند ۴ـ۵؛ فصل ۲۶، بند ۱ـ۴.

48. Cf. H. Sancisi - Weerdenburg, *art. cit.* (n. 30), 25-26

۴۹. سیاست همسرگزینی داریوش دوم و پروشات از این نظر بسیار روشنگر است. آنان پیمان زناشویی با خاندان هودارنس /ویدرنه بستند (که هیچ چیز اجازه نمی‌دهد ادعا کنیم که از احفاد هفت تن بودند). آنان استاتیرا دختر هودانس /ویدرنه (کتسیاس، پرسیکا، ۵۳، پلوتارک، اردشیر، فصل ۲، بند ۲: «به دستور والدین») را برای پسر ارشدشان ارسیکس (اردشیر دوم آتی) به زنی گرفتند. آمستریس خواهر ارسیکس با تری‌توخمس پسر هودارنس /ویدرنه ازدواج کرد (کتسیاس، پرسیکا، ۵۳). برای اولین بار هم از سال + ۵۲۱ از درون همسری تنگ هخامنشی خارج شدند و به هودارنس /ویدرنه امکان دادند که در جانشینی سلطنت در صورت لزوم، دخالت نماید. این امتیاز آشکارا از مقتضیات بسیار دشوار جلوس اوخوس (داریوش دوم) در پایان جنگ واقعی داخلی ناشی می‌شد (رک. تحلیل مؤثر M. Stolper در کتاب (104-24) [Leiden 1985], *Entrepreneurs and Empire*). باید فرض کرد در زمان منازعات جانشینی، هودارنس /ویدرنه به اوخوس پیوسته بود و در عوض این گرویدن، ازدواج‌های مذکور منعقد شده بود. باید توجّه داشت که در سال‌های بعد از آن، داریوش و پروشات تمام نمایندگان خاندان هودارنس /ویدرنه را از میان بردند: تری توخمس و پسرش، استاتیرا، پدر، مادر، خواهران و برادرهایشان (کتسیاس، پرسیکا، ۵۴ـ۵۸، ۶۱). این جنون کشتار را معمولاً به‌حساب «بی‌رحمی» پروشات نهاده‌اند. اما در واقع در پس همه‌ی این قتل‌ها اندیشه‌ای سیاسی نهفته است: تمام نمایندگان آن خاندانی که به آن‌ها ظن تصاحب قدرت سلطنت رود یا آمادگی این کار را دارند، باید نابود شوند. پس از گشودن دودمان به روی ازدواج‌های بیرون‌همسرانه به‌دلایل کاملاً مقتضی، بازگشت به بازتولید درون‌همسرانه اهمیت دارد.

50. Cf. H. Sancisi-Weerdenburg, *Yauna en Persai* (Groningen 1980), 147-83, et "Gifts in the Persian Empire", in *Le tribut dans l'Empire achéménide. Table ronde de Paris*, 12-13 déc. 1986; P. Briant, "Table du roi, tribut et redistribution chez les Achéménides", *ibid; art. cit.* (n.27), 23-24, 30-31

۵۱. رک. توسیدید، کتاب ۱، فصل ۱۲۸، بند ۴؛ فصل ۱۲۹، بند ۳؛ استر، باب ششم، آیه‌ی ۱؛ هرودوت، کتاب ۴، بند ۹۷؛ کتاب ۸، بند ۸۵؛ *BCH* 13 (1889), 531 (نامه‌ی داریوش به گاداتاس).

52. Cf. P Briant, *op. cit* (n. 17), 90-91

53. Cf. P. Briant, in *REA* 87 (1985) 58 5qq

54. *Ibid*., 67

۵۵. رک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۳: πιστότατος (پرکساسپس)، مقایسه کنید با آریانوس، آناباسیس، کتاب ۳، فصل ۲۳، بند ۷ (πίστις ارتباد و پسرانش در قبال داریوش سوم) و کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۱، بند ۷ (*pro fide morituros*: مدافع کلاینای) و کتاب ۵، فصل ۳، بند ۴ (*pro fide experiri*: ماداتس بر دروازه‌های اوکسیان؛ cf. P. Briant, *op. cit* [n.31], 167). اگر بخواهیم با عبارت فارسیِ باستان مسئله را بیان کنیم باید بگوییم که آن فضیلتی که شاه بزرگ آن راوالا تلقی می‌کند، راستی (ارته) است (*DB*IV §8); *DNb* 64.; هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۳۶) آن را با عبارت αληνεια بیان کرده است (H. Sancisi-Weerdenburg *op. cit* .[n. 50], 217 sq.; Cf.P. Briant, *ibid*. 449).

۵۶. رک. به‌ویژه گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۵، بند ۸؛ کتاب ۱، فصل ۶، بند ۴؛ آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۷، فصل ۲، بند ۸؛ دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۲۲، بند ۲ـ۳ (cf, P, Briant, *ibid*., 80 n:4). باید یادآوری کنیم که برای هسوخیوس (مدخل: αçηται) اصیل‌زادگان کسانی هستند که «از دیگران به شاه نزدیک‌تر» هستند.

۵۷. در مورد مسائل مربوط به تعیین هویّت، رک:

M.C. Root, *The King and Kingship in Achaemenid Art* (Leiden 1979), 73-74; 76n. 98

۵۸. شاید تحت این عنوان برای گرفتن بالاپوش فرفیری سولوسون اصرار ورزیده بود (هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۳۹). به‌نوشته‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۳، فصل ۵، بند ۱۵) «جامه‌داری شاه معمولاً به دوروفور (doryphore)ها سپرده می‌شد.»

۵۹. رک. بررسی خود من تحت عنوان:

"Histoire et idéologie: les Grecs et la "décadence perse", in *Mélanges Pierre Lévêque II* (Paris 1989), 33-47.

۶۰. نویسندگان یونانی (برای نمونه، هرودوت، کتاب ۷، بند ۳۹) به‌شیوه‌ی خود از این وضعیت با نامیدن مکّرر اشراف پارسی به δονλος/οι شاه بزرگ خبر داده‌اند:

Xen. *H. G IV* 1, 36; [Arist.] *De Mundo* 6, 398 a sqq.;

δοκιμωτατοι و πρωτοι که شاه را احاطه کرده‌اند[οι μεν αμφ αυτον]، خشترپاون‌ها و استراتژها، بندکه‌ی (δονλοι) شاه بزرگ‌اند؛ هم‌چنین الیانوس، حکایات گوناگون کتاب ۱۲، بند ۴۳: داریوش سوم δονλος باید با پلوتارک، اسکندر، فصل ۱۸، بند ۷ حتماً مقایسه شود: داریوش پیش از جلوس به تخت سلطنت آستاندس شاه بود). همان‌طور که در نامه‌ی داریوش به گاداتاس می‌بینیم، اصطلاح δονλς بندکه آوانویسی شده است. داریوش این اصطلاح را هم برای اشاره به نواب (*DB* II§ 25, 26,

www.tabarestan.info تبرستان

(29 و هم سرزمین‌های تحت انقیاد (*DB* 1 7) به کار رفته است. این اصطلاح مبین مردان وابسته به شاه در رابطه‌ی انسان با انسان است (رک. گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ٦، بند ٦؛ بند ۱۰) ـ رابطه‌ای که اغلب به سوگند وفاداری فئودالی تشبیه شده است

(cf. G. Widengren, in *IA* [1986], 133-55).

تبرستان
www.tabarestan.info

تاریخ سیاسی امپراتوری هخامنشی

مسائل و روش‌ها

تبرستان
www.tabarestan.info

(درباره‌ی کتابی از داندامایف)

۱. ساختار کتاب و اهداف آن

در یک سال (۱۹۸۹) دو کتاب از محمد داندامایف به انگلیسی ترجمه شده است، یکی از کتاب‌ها (همان که با هم‌کاری وی. لوکونین[1] نوشته شده است) درباره‌ی وجوه اجتماعی ـ اقتصادی امپراتوری هخامنشی است.(۱) کتاب دیگر که در این‌جا قصد دارم به معرفی آن بپردازم به شرح تاریخ سیاسی جهان هخامنشی اختصاص دارد.(۲) داندامایف در مقدمه‌ی چاپ روسی ۱۹۸۵ کتاب که در ترجمه‌ی انگلیسی هم آمده است، تصریح کرده است که کتاب اومستد که پس از مرگ نویسنده چاپ شد، دیگر تازگی خود را از دست داده است. او اعلام می‌کند که قصد دارد به پروژه‌ی زیر تحقق بخشد: «ترسیم مجدد نقشه‌ی کامل تاریخ سیاسی امپراتوری هخامنشی» (ص XI). این کتاب (همان‌طور که نگارش تاریخی سیاسی ایجاب می‌کند) برمبنای طرحی کاملاً در زمانانه فراهم آمده است و خواننده را از آغاز قدرت گرفتن سلسله‌ی هخامنشی (فصل اول) تا فتح اسکندر و مرگ داریوش سوم (فصل ۳۹) به‌همراه می‌برد. پس از معرفی پارسیان و سلسله‌ی هخامنشی پیش از دست‌یازیدن به فتوحات (صص ۱ـ۱۴)، پیروزی‌های کوروش را گام به گام دنبال می‌کنیم (صص ۱۴ـ۶۹)، سپس به‌فتح مصر به دست کمبوجیه (صص ۷۰ـ۸۲) و پس از آن به بحث مفصّل غصب سلطنت به دست

---

1. V. Lukonin

«مغ» و جلوس داریوش به تخت سلطنت (صص ۸۳ـ۱۳۵) می‌رسیم. گزارش فتوحات داریوش و خشیارشا تا سال ۴۷۹ پ. م. (صص ۱۳۶ـ۲۳۱) پس از آن می‌آید. سپس مطالب کوتاهی درباره‌ی سلطنت اردشیر اول و داریوش دوم (صص ۲۳۲ـ۲۷۳) می‌خوانیم. به‌دنبال آن‌ها چند فصل به شاهان قرن چهارم (صص ۲۷۴ـ۳۱۳) اختصاص می‌یابد و کل کتاب ما را با برخوردهای پارسیان با مقدونیان از سال ۳۳۶ تا ۳۳۰ پ. م. (ص ۳۱۴ـ۳۳۲) پایان می‌پذیرد. قرائت و ارزیابی کلی کتاب به چند تأمل مقدماتی درباره‌ی اهدافی که محمد داندامایف برای خود مشخص کرده و روشی که برای خود برگزیده است هدایت می‌کند. نویسنده در مقدمه اظهار داشته است که در مطالعات متعددی که همه ساله درباره‌ی تاریخ هخامنشی منتشر می‌شود «تاریخ سیاسی اغلب بیش از اندازه به‌شیوه‌ای سطحی مورد بحث قرار گرفته و معمولاً در پایان قرن پنجم متوقف شده است»، پس از آن نویسندگان به شرح نبردهای اسکندر (ص XI) پرداخته‌اند. مترجم آقای محمد داندامایف نیز اصرار دارد بگوید (ص XIV) که نویسنده با این کتاب خواسته نقص عمده‌ی تاریخ‌های نوشته شده درباره‌ی هخامنشیان را که نشان‌دهنده‌ی بی‌توجهی به قرن چهارم‌اند، برطرف کند و در عین حال بررسی جدیدی از تاریخ امپراتوری از زمان کوروش کبیر و سراسر قرن پنجم ارائه دهد. با توجّه به این بلندپروازی علمی مشروع، متأسفانه تردید دارم که این کتاب اهمیت و تازگی مورد انتظار را داشته باشد. خواننده ابتدا در برابر شمار فراوان فصول، که اهمیت علمی و کمّی گوناگون ــ از چند صفحه (فصول ۲، ۷، ۱۵، ۱۹ و غیره) تا حدود سی صفحه (فصل ششم) ــ دارند احساس یأس می‌کند. کتاب با این آرایش فصول بیشتر به کنار هم قرارگرفتن یادداشت‌ها شباهت دارد تا تألیفی واقعی. این امر حتی اگر برای متخصص دردسری واقعی به‌شمار نیاید، برای دانشجوی تازه‌کار، که کتاب برای او نیز نوشته شده است، مشکل آفرین است، چون چنین کسی میل دارد که از طریق طرحی که مراحل مهم تاریخ سیاسی هخامنشی را می‌نمایاند هدایت شود: باید اعتراف کنم که این حدّاقلّ چیزی است که خواننده می‌تواند به‌طور مشروع مطالبه کند. به‌علاوه، بر خلاف خواست اعلان شده‌ی نویسنده، نحوه‌ی توزیع فصول واقعاً به شناخت قرن چهارم کمکی نمی‌کند، چون دو سوم صفحات به تاریخ هخامنشی تا مرگ خشیارشا (صص ۱ـ۲۳۰) اختصاص دارد. نویسنده در ۷۷ درصد این ۲۳۰ صفحه، یعنی نصف صفحات، به توصیف این تاریخ تا مرگ داریوش پرداخته است؛ اگر بحث

www.tabarestan.info تبرستان

بسیار طولانی مربوط به شورش ایونیا[1] و جنگ‌های مدی (صص ۱۵۳ـ۱۷۸، ۱۸۸ـ۲۲۶) را کنار بگذاریم، خود قرن پنجم بسیار سریع (در حدود ۱۰ درصد صفحات کتاب) بررسی شده است و در کل این دوره اوراق اختصاص یافته به برخورد با یونانیان (فصول ۱۷ـ۱۹، ۲۱ـ۲۶، ۳۰ـ۳۲) در قیاس با فصول بسیار مختصری که به مسائل زیر می‌پردازد، جایگاه بی‌تناسبی را اشغال می‌کند: شورش‌های بابلی و مصری زمان خشیارشا (فصل ۲۰)، جانشینی خشیارشا (فصل ۲۷)، شورش ایناروس[2] (فصل ۲۸)، ماورای فرات در نیمه‌ی دوم قرن پنجم (فصل ۲۹) که می‌شود به آن فصل ۳۲ (شورش آمورتایوس[3]) را که می‌تواند حلقه‌ی اتّصال قرن پنجم و چهارم باشد، افزود. در این شرایط، قرن چهارم به سه فصل بسیار کوتاه (۳۴ـ۳۶) درباره‌ی سلطنت بسیار طولانی اردشیر دوم (صص ۲۷۴ـ۳۰۵)، اردشیر سوم (صص ۳۰۶ـ۳۱۳) محدود شده است و پس از فصل بسیار کوتاهی (فصل ۳۸: صص ۳۱۴ـ۳۱۸) که این دو مطلب را به یکدیگر مرتبط می‌کند، نویسنده در ۱۴ صفحه پایان شاهنشاهی را زیر ضربه‌های هجوم مقدونی (رک. فصل ۳۹) بررسی می‌کند. اگر این فصل را در قرن چهارم بگنجانیم، قرن چهارم فقط در ۶۰ صفحه (یعنی حدود ۱۵ درصد کل کتاب) مورد پژوهش قرار گرفته است. اگر اضافه کنیم که بزرگ‌ترین فصل مربوط به قرن چهارم (فصل ۳۴، صص ۲۷۴ـ۲۸۶) چیزی جز یک بند روایت شده از *آناباسیس* گزنوفون نیست و نویسنده در تمام بحث خود درباره‌ی قرن چهارم غفلت نادری (زیر، بند چهارم این مقاله) را به‌نمایش می‌نهد، آن‌گاه دیگر برای بلندپروازی در مورد برگرداندن اهمیت قرن چهارم، که محمد داندامایف دقیقاً عقیده دارد که اغلب مورد غفلت قرارگرفته است (ص XI)، جایی باقی نمی‌ماند.

خوب می‌دانم که توزیع مکانی ـ زمانی اسناد به‌گونه‌ای است که قرن ششم و پنجم را به‌زیان قرن چهارم، و جبهه‌ی مدیترانه‌ی شاهنشاهی را به زیان آن‌چه نویسندگان یونانی معمولاً «سرزمین مرتفع» می‌نامند، در اولویت قرار می‌دهد. با تمام این احوال لازم بود که نویسنده به خود زحمت توضیح می‌داد و برای خوانندگان روشن می‌کرد که بررسی خود را بر چه منابعی استوار ساخته است و حدود استفاده از آن‌ها چقدر است. که، همان‌طور که بارها گفته‌ام درست است که مورّخ امکان انتخاب اسناد خود را

1. Ionie 2. Inaros 3. Amyrtée

www.tabarestan.info تبرستان

ندارد، اما در عوص در مورد طرح مسئله یا معضل خود، روش بررسی و گزینش‌هایش از آزادی کامل برخوردار است. البته درک این نکته ساده است که چنین اوراق فراوانی به تشکیل امپراتوری، سلطنت کمبوجیه و به سلطنت رسیدن داریوش اختصاص یابد. چون مورّخ برای این دوره مجموعه‌ای از اسناد در اختیار دارد که از نظر مقدار و تنوع بی‌همتا است؛ بنابراین به‌سهولت می‌توان پذیرفت که نویسنده خواسته باشد به خوانندگان خود تحلیلی بسیار مفصل از بیانات داریوش در بیستون با توجه به روایت هرودوت ارائه دهد. در عوض خواننده می‌تواند به‌طور مشروع از خود سوآل کند که چرا داندامایف برای جنگ‌های مدی و به‌طور کلی‌تر برخوردهای یونانی ـ پارسی چنین جایگاه مهمی قایل شده است. فهم این عدم موازنه از آن جایی دشوارتر می‌شود که داندامایف پس از شرح مفصل (به‌شکل وقایع‌نگارانه‌ی قدری سنگین) جنگ‌های مدی می‌نویسد که روی‌هم‌رفته «شکست در یونان به‌منزله‌ی شکستی کوچک در پیرامون قلمرو امپراتوری بود» (ص ۲۲۶). به همین دلیل بررسی سریع و بیشتر سطحیِ قرن چهارم باعث تعجب می‌شود. در حالی که شورش‌های آسیای صغیر در زمان اردشیر دوم (و سوم) مسائل تفسیربردار عمده‌ای را برای مورّخ طرح می‌کند، مؤلف در برابر ۴۰ صفحه‌ای که به دومین جنگ مدی (صص ۱۸۸ـ۲۲۶) اختصاص داده است، فقط سه صفحه را که دارای اطلاعات چندانی نیست (صص ۳۰۱ـ۳۰۵) وقف این شورش‌ها کرده است. آیا می‌توان گفت که وفور سنت هرودوتی برای توضیح این تباین کافی است؟ برای توضیح این تباین شاید، اما برای توجیه آن به‌طور قطع کافی نیست به‌ویژه وقتی خود نویسنده هدف خود را بازگرداندن اهمیت قرن چهارم به آن تعیین کرده باشد. متأسفانه بیم آن دارم که علت این تباین چیزی دیگر یعنی عدم شناخت عمیق مسائل، اسناد و کتاب‌های مربوط به قرن چهارم باشد: در مرحله‌ی بعدی مقاله (بند چهارم) به این مسئله بازخواهم گشت.

بررسی طرح یا پلان، خواننده را به طرح پرسش‌هایی درباره‌ی منظور داندامایف از «تاریخ سیاسی» می‌کشاند (داندامایف در هیچ‌جا منظور خود را از تاریخ سیاسی تعریف نکرده است گویی مسئله کاملاً واضح است). صرف‌نظر از فصول ۹ـ۱۳ که به ماجرای کمبوجیه /بردیا /گوماتا و به سلطنت رسیدن داریوش می‌پردازد، بخش عمده‌ی کتاب به توصیف جنگ‌های انجام شده به دست قدرت هخامنشی اختصاص دارد: جنگ‌های کوروش اول، کمبوجیه و داریوش اول (فصول ۳ـ۸، ۱۴ـ۱۶)،

شورش ایونیا، جنگ‌های یونانی ـ پارسی در قرن پنجم (فصول ۱۷ـ۱۹، ۲۱ـ۲۶، ۳۰ـ۳۲)، جنگ‌هایی که به‌منظور فتح مجدد مصر، به‌ویژه علیه مصر صورت پذیرفته است (فصول ۲۸، ۳۳ و بعضاً ۲۰، ۲۶ـ۲۷)، جنگ دفاع از امپراتوری در برابر اسکندر (فصل ۳۹). اما مورّخ تشکیل و نابودی امپراتوری نمی‌تواند خود را به چنین مباحثی (البته هر چقدر هم لازم باشد) محدود کند، به‌عبارت دیگر، تاریخ سیاسی به تاریخ دیپلماتیکی‌ـنظامی محدود نمی‌شود. برای مثال تاریخ دودمانی جزء لاینفک تاریخ سیاسی است، اما مؤلف در مورد آن (صرف‌نظر از مورد دست‌یابی داریوش به تخت سلطنت) بسیار محتاط است، چون در این زمینه فقط چند صفحه را (که چندان رضایت‌بخش نیست) به «دسیسه‌های دربار و حرم»، که (به‌قول دانداماییف) به جلوس خشیارشا به تخت سلطنت (صص ۱۷۸ـ۱۸۱) منتهی شده است و یک فصل (۲۷) بسیار کوتاه و دلسردکننده را به جلوس اردشیر اول (صص ۲۳۲ـ۲۳۷) اختصاص داده است. در بحث مربوط به جلوس اردشیر اول به تخت سلطنت بیشتر مطالب به قضاوت درباره‌ی خشیارشا (ص ۲۳۲ـ۲۳۴) و سپس (نمی‌دانیم چرا) به ماجرای تمیستوکلس (صص ۲۳۵ـ۲۳۷) یا به‌طور دقیق‌تر به ترجمه‌ی مبسوط و غیر نقادانه‌ی متون یونانی درباره‌ی تمیستوکلس در دربار هخامنشیان اختصاص دارد. صرف‌نظر از یک جمله‌ی تفسیری که به آن به‌طور مفصل‌تر بازخواهم گشت، فصل اختصاص یافته به کوروش صغیر هیچ تحلیل مفصلی از موقعیت سیاسی ـ دودمانی دربر ندارد (فصل ۳۴)، چیزی هم درباره‌ی موقعیت حاکم بین مرگ اردشیر سوم و جلوس داریوش سوم به تخت سلطنت گفته نشده است. نویسنده حتی نمی‌تواند خواننده را به مطالعه‌ی کتاب دیگر خود درباره‌ی نهادها ارجاع دهد، چون در آن جا هم بررسی تألیفی‌ای در مورد مسئله ارائه نداده است.[۳] چگونه می‌توانیم تحول شاهنشاهی را بررسی کنیم، اگر خود را از یکی از نقاط ممتاز بررسی *سیاسی* محروم کنیم؟ من برای عباراتی چون «دسیسه‌های درباری» و «دسیسه‌های حرم» که محمد دانداماییف آن را بسیار به کار برده است، ارزشی قایل نیستم. حتی اگر بپذیریم که این دسیسه‌ها به شرایط کارکرد قدرت و مرکز مربوط می‌شود، باز لازم است بدانیم که محرک‌ها و موضوع برد و باختن (انتقال قدرت سلطنتی، استراتژی‌های خانوادگی، گروه‌های فشار و غیره) چیست. اما خواننده به آن‌ها وقوف نمی‌یابد یا دقیق‌تر گفته باشم نویسنده مسائل را هیچ‌گاه واقعاً در نظر نمی‌گیرد. اگر بر آن باشیم که تاریخ سیاسی (در درجه‌ی اول) تاریخ قدرت نیز هست،

www.tabarestan.info تبرستان

آن وقت باید بگوییم که کتاب امیدهایی را که عنوانش برمی‌انگیزد، برنمی آورد.

به همین ترتیب، صرف‌نظر از اوراق نسبتاً مختصر اختصاص یافته به ماورای فرات در بخش دوم قرن پنجم (فصل ۲۹) حیرت می‌کنیم وقتی درمی‌یابیم که نویسنده در مورد تاریخ منطقه‌ای سیاسی پژوهشی انجام نداده است، در حالی که یکی از مسائل مطرح در تاریخ سیاسی هخامنشی مسئله‌ی انسجام امپراتوری است. چگونه می‌توان آغاز و پایان شورش‌هایی را که بر ضد قدرت مرکزی صورت پذیرفته است در غیاب تحلیل‌های منطقه‌ای درک کرد؟ درست است که پژوهش‌هایی در مورد شورش‌هایی که داریوش ناگزیر به سرکوب آن‌ها بوده (فصل ۱۲) صورت گرفته‌اند اما در مورد جنبش‌های قرن پنجم (فصول ۱۷، ۲۰، ۲۸، ۳۳) و قرن چهارم (فصل ۳۶)، صرف‌نظر از ملاحظات بسیار کلی و اغلب قالبی (فقیر شدن و نارضایتی عمومی اقوام)، تحقیقی صورت نگرفته است. مترجم به‌صورتی قدری ساده‌لوحانه (و غیرمنصفانه از نظر متخصصان دیگر تاریخ هخامنشی) این نکته را مطرح می‌کند که دانداماییف فقط از منابع کلاسیک استفاده نکرده است، بلکه منابع بابلی را نیز به کمک گرفته است) (صفحه‌ی XIV-XV). من بعدها به نحوه‌ی برخورد روابط داندامایف با منابعش (ازجمله منابع غیریونانی) خواهم پرداخت. فقط در این‌جا متذکر می‌شوم که منابع بابلی (چه به‌طور ضمنی و چه صریح) پس از صفحات ۱۸۳-۱۸۷ که به شرح شورش‌های بابل علیه خشیارشا اختصاص دارد، درواقع چندان مورد استفاده قرار نگرفته‌اند.[۴] با این همه، این پرسش مطرح است که چرا نویسنده وقتی چنین جمله‌های قاطعانه‌ای درباره‌ی عدم قابلیت هخامنشیان برای بسیج لشکرهای کارا در برابر سپاهیان یونانی نوشته است (رک. زیر، بند چهار مقاله)، به منابع بابلی موجود درباره‌ی کارکرد نظام *خطرو*[۱] اشاره‌ای نکرده است؟ او این اسناد را در جاهای دیگر مورد بررسی قرار داده است و سایر نویسندگان (کارداسیا[۲]، استالپر، ژوانس[۳]، وان دریل[۴] و غیره) نیز آن‌ها را تحلیل کرده‌اند.[۵] اگر چند صفحه‌ی فشرده را به زندگی منطقه در قرن پنجم و چهارم اختصاص ندهیم، چطور می‌توانیم از روابط سیاسی ناحیه‌ی بابل (بابلیان) با قدرت شاهنشاهی سخن بگوییم؟ آن‌چه دراین‌جا در مورد ناحیه‌ی بابل می‌گوییم در مورد مصر و آسیای صغیر غربی نیز صدق می‌کند (منابع دموتی، یونانی یا [کتیبه‌های] لوکیایی

1. *Hatru* 2. G. Cardascia 3. F. Joannès 4. G. Van Driel

بسیار اندک اند و گاه به‌نحو نادرست مورد استفاده قرارگرفته‌اند). گزینش‌های انجام شده، که از طریق روشِ دنبال شده در سراسر کتاب روشن می‌شود، خواننده را به این نتیجه‌گیری هدایت می‌کند که نویسنده رویکردی بسیار محدودکننده از موضوع خود دارد.

دانداماییف در پیش‌گفتار کوتاهی که برای ترجمه‌ی انگلیسی نگاشته است، تصریح کرده است که اسنادی را که تا آغاز سال ۱۹۸۸ (ص XIII) منتشر شده‌اند، درنظر گرفته است. اما در واقع شمار اسناد متعلق به سال‌های ۸۴-۸۸ در کتاب او بسیار محدوداست (حدود ۱۵ فقره ازجمله کارهای چاپ شده در *CHII*, II ، 1995، در حالی که مثلاً هالوک[1] ۱۹۸۵ در سال ۱۹۷۲ هم منتشر شده بود). سرانجام باید گفت که به بررسی‌هایی که از ۱۸۴۰ تا ۱۹۰۰ منتشر شده است همان‌قدر ارجاع شده که به بررسی‌های منتشر شده در دهه‌ی ۱۹۸۰. فقط دو فقره ازبررسی‌های سال ۱۹۸۸ مورد استفاده قرار گرفته است: گزارش ام. هلتزر[2] از چاپ روسی اثر و یک مقاله از مترجم کتاب دبلیو. وُگلسانگ[3] در شماره‌ی ۳ *اکمنید هیستری* (*AchHist.* III) تصور می‌کنم که هر دو به‌صورت دست‌نوشته مستقیماً توسط نویسندگان در اختیار مؤلف قرارگرفته‌اند. درواقع هیچ‌جا ارجاعی به اسناد سال ۱۹۸۷ وجود ندارد (بنابراین نه باید انتظار ارجاع به *CAH* IV^2 را داشت و نه ارجاع به مطالعات موجود در *اکمنید هیستری* ۳ را). درعوض دانداماییف دو بررسی منتشر شده در *اکمنید هیستری* ۱ (۱۹۸۷) را قید کرده است که یکی از آن‌ها مقاله‌ای درباره‌ی مصر است که توسط ری[4] (I: 79-96) نوشته شده است؛ دیگری (I: 47-78) تحلیلی اساسی از والینگا[5]ست که دانداماییف آن را درست نفهمیده است. در این شرایط خواننده از خود می‌پرسد که چرا بررسی‌های دیگر منتشرشده در *اکمنید هیستری* ۱ و ۲ (۱۹۸۷) قید نشده‌اند، حال آن که برخی از آن‌ها تفسیرهای تاریخی‌ای را که دانداماییف بدون بحث و تغییر تکرار می‌کند، به‌طور اساسی تغییر داده‌اند.(۶) مجموعه مقالات دیگری نیز به‌نحو غریبی از قلم افتاده و آشکارا مورد غفلت قرار گرفته‌اند.(۷) به نظر می‌رسد که مؤلف از چاپ‌های جدید تجدیدنظر شده‌ی کتاب‌های قدیمی هم اطلاعی ندارد.(۸) گاه کتابی (مثلاً در پانوشت) افزوده شده است بی‌آن که متن تغییر یابد و یا این که بدانیم موضع مشخص نویسنده

1. Hallock 2. M. Heltzer 3. W. Vogelsang 4. J.D. Ray
5. H. Wallinga

www.tabarestan.info تبرستان

درباره‌ی آن چیست، چیزی که موجب منحرف کردن ذهن خواننده می‌شود (رک. صص ۲۵ـ۲۶ و پانوشت ٦ درباره‌ی قرائت نام مکان و *وقایعنامه‌ی نبونیدوس*؛ همان شک ص ۲۰٦ در مورد فرمان ترویزن[1] وجود دارد؛ یا حتی صص ۲۴۱ـ۲۴۳ در مورد تاریخ‌گذاری نامه‌ی ارشامه در مصر، چون داندامایف از وجود مقاله‌ی کزل[2] به‌تاریخ ۱۹۵۵ که در چاپ روسی ۱۹۸۵، ص ۲۹۲ قید نشده است، با تأخیر اطلاع یافته است). من در جای خود چند نقص کتاب‌شناختی بسیار عمده را (به‌ویژه در فصول اختصاص‌یافته به قرن چهارم) ارائه خواهم داد، بی‌آن که فهرست جامعی از آن ارائه دهم، چون این کار دیگری است. اما خواننده باید بداند که اطلاعات به کارگرفته شده در چاپ انگلیسی با اطلاعات مورد استفاده‌ی نویسنده در چاپ روسی (که خودِ آن در این زمینه دچار نقایص و عقب‌ماندگی‌هایی است) چندان تفاوتی ندارد.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. از کوروش تا داریوش: قرن ششم (حدود ۵۵۰ـ۵۰۰)

همان‌طور که گفتم در غیاب تقسیم‌بندی روشن نویسنده، این خواننده است که باید شرح و مفصلی را که در فصول متعدد کتاب تبلور یافته است، به زیرمجموعه‌هایی تقسیم کند. فصول ۱ تا ۱٦ از نظر من یک واحد را تشکیل می‌دهند حتی اگر این کار سلطنت داریوش را به دو بخش تقسیم کند. در واقع داندامایف با تهیه‌ی کارنامه‌ی ارضی نیم قرن، وحدت این فصول را استوار ساخته است. به‌نوشته‌ی او امپراتوری در حدود سال ۵۰۰ پ. م. به بیشترین حد وسعت خود رسیده است. این عقیده بسیار قابل تردید است، چون حدود ده سال بعد (در سال ۴۹۰) پس از لشکرکشی ماردونیوس /مردونیه به تراکیا و لشکرکشی داتیس در دریای اژه ـ آن‌چه آن را نخستین جنگ مدی می‌نامند ـ است که امپراتوری به حداکثر وسعت خود می‌رسد.

این بخش که (به‌طور بسیار نسبی) رضایت‌بخش‌ترین بخش کتاب است، از ۱۵۲ صفحه تشکیل می‌شود، یعنی ۴۵ درصد کل کتاب: این عدم تعادل بارز بیشتر نشانه‌ی ایراد کمی مفرط اوراق بخش بعدی است تا زیادی (لازم و مطلوب) اوراق بخش اول. مشخصه‌ی این بخش (و حتی آن‌چه بعضاً آن را توجیه می‌کند) وجود اسناد متنوع و فراوان است. طولانی بودن فصولی که به فتح بابل (فصل ٦)، فتح مصر (فصل ۸) و گذار

1. Troizên 2. Cazelles

از سلطنت کمبوجیه به سلطنت داریوش (فصول ۹ـ۱۴) اختصاص دارد، از همین امر ناشی می‌شود. از آن جا که مؤلف روی بعضی از این فصول شخصاً در کارهای پیشین خود کار کرده است، تقریباً فقط در این اوراق است که مجموعه‌ی عقاید متضاد مورخان درباره‌ی این یا آن پرسش (صص ۱ـ۹؛ ۱۰، پانوشت ۱؛ ۳۳ـ۳۸؛ ۸۳ـ۱۱۳؛ ۱۳۷ـ۱۴۶) را گاه به‌صورت بسیار فاضلانه‌ای می‌توان یافت، و این، با شرح کم‌رمق فصول دیگر تمایز دارد. بحث درباره‌ی اصطلاح دوویتاپرنم[1] در فصل ۱ از نظر من هم بسیار طولانی و هم مغشوش است (صص ۵ـ۹). زیرا الزاماً با بحث دیگری درباره‌ی اصل و نسب داریوش (که در صص ۱۰۷ـ۱۰۸ آمده است) مربوط است: لازم بود اساس و اهمیت این به‌روشنی برای خواننده بحث توضیح داده می‌شد (من به‌ویژه متحیرم از این که به کتیبه‌های «کوروش» در پاسارگاد[9] نه در این‌جا و نه در فصل دوم و نه حتی در فصل ۱۱ که به قبضه‌ی قدرت توسط داریوش در سال ۵۲۲ پ. م. اختصاص دارد، هیچ اشاره‌ای نشده است؛ به مهر ـ استوانه‌ی کوروش انشان نیز کوچک‌ترین اشاره‌ای نشده است)؛ از نظر من مؤلف بررسی اساسی میروسشدجی ۱۹۸۵[10] را هم درست درک نکرده است (در متن به‌جای ۱۹۸۵، ۱۹۸۷ آمده است). در فصل ۳: «جنگ با مادها» کتاب‌های مورد مراجعه اغلب قدیمی هستند و نقص‌های اطلاعاتی گاه شدید است. برای مثال در مورد خواست نسبت داده شده به شاه ماد، ایشتوویگو در باب «ایجاد دولت قدرتمند متمرکز» در برابر جاه‌طلبی‌های «قشر اصیل‌زادگان قبیله» (ص ۱۴ـ۱۵)[11] یا حتی اقتباس «نظام اداری ماد» (که خود آن از آشوری به وام گرفته شده است) توسط کوروش (ص ۱۹) کمترین چیزی که می‌توان گفت، این است که هر یک از این اظهارنظرها مسائلی را طرح می‌کنند که در سال‌های اخیر یا نزدیک به اخیر در چاپ‌های تجدیدنظر شده‌ی کتاب‌های علی‌اف (۱۹۶۰) یا دیاکونف ۱۹۵۶ (که داندامایف از آن‌ها به وفور نقل قول کرده است) وسیعاً مورد بحث قرار گرفته‌اند. عجیب است که (حدّاقلّ) نه به نوشته‌های او. موسکارلا[2]، اس. براون[3]، اچ. سانسی‌زی ـ ویردنبورگ[4]، بی.جنیتو[5] ارجاعی شده است و نه به نتایج اساسی کاوش‌های انجام شده در تپه‌ی نوشی‌جان و باباجان.[12] هم‌چنین طی فصل ۵، هنگام بحثی که داندامایف در صص ۳۳ـ۳۸

1. *Duvitâparanam* 2. O. Muscarella 3. S. Brown
4. H. Sancisi-Weerdenburg 5. B. Genito

درباره‌ی آسیای مرکزی پیش از فتوحات کوروش انجام می‌دهد، دقت لازم در ارائه‌ی اسناد صورت نپذیرفته است. اگر بپذیریم که او نتوانسته است از بررسی لیونه در این باب استفاده کند [۱۳]، حدّاقلّ می‌توانست وضعیت مسئله را در کتاب من درباره‌ی *آسیای مرکزی*... که در سال ۱۹۸۴ چاپ شده (و ذکری از آن نشده است) [۱۴] بیابد؛ مطالعه‌ی گزارش کاوش‌های اخیر به‌طور قطع موجب می‌شد که داندامایف دیدگاهی تعدیل شده‌تر درباره‌ی زمان‌بندی شهرنشینی و آبیاری در آسیای مرکزی غربی (ص ۳۸) [۱۵] و غیره ارائه دهد.

فصل ٦ (فتح بابل) بی‌نهایت مستندتر است (هرچند شایسته است که اوراق مربوط به سیاست نبونیدوس به کمک کارهای اخیر مورد قضاوت قرار گیرد). [۱۶] این سخن در مورد فصل ۸ (فتح مصر به دست کمبوجیه) نیز صادق است، به‌دلیل اهمیت سخنان هرودوت، فقدان تفسیر ارائه شده توسط ا.بی.لوید [1] (سه جلدی که در سال‌های ۱۹۷۵، ۱۹۷٦ و ۱۹۸۸ منتشر شده است) موجب حیرت می‌شود. پژوهش‌گر اخیر تفسیر بسیار مهمی از کتیبه‌ی اوجاهوررس‌نت [2] (*JEA* 68, 1982) ارائه داده است. داندامایف از وجود این بررسی نیز اطلاعی ندارد. در مورد قطعه‌ی جالب هرودوت (توافق کمبوجیه با «شاه اعراب») داندامایف می‌توانست به اوراق افعل [3] (۱۹۸۲) و بریان (۱۹۸۲) [۱۷] ــ دو کتابی که آن‌ها نیز «فراموش شده»اند ــ مراجعه کند. بررسی والینگا (*AchHist* I 1987) قید شده (ص ۷۳)، اما اصل مطلب درک نشده است، چون داندامایف از آن این نتیجه را گرفته است که «سپاه پارسی در زمین از یاری ناوگان فنیقی» برخوردار شد، در حالی که والینگا خواسته است نظریه‌ای برخلاف نظریه‌ی شایع (و کاملاً جذاب) ارائه دهد که براساس آن کمبوجیه خالق ناوگان سلطنتی پارسی است. در این ناوگان، قدرت مرکزی ناوها را فراهم می‌آورد و اقوام تحت سلطه، پاروزنان را [۱۸]؛ داندامایف ظاهراً در عین نقل قول از والینگا به هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۴۳) وفادار مانده است (ذکر پانوشت ۱، ص ۷۴ نیز از همین امر ناشی می‌شود). آریانوس بعدها نوشته‌ی هرودوت را با توضیحات اضافی تکرار کرد (رک. *آناباسیس*، کتاب ۷، فصل ۸، بند ۷). با خواندن سطوری که داندامایف به نقش اوجاهوررس‌نت طی حمله‌ی کمبوجیه (فرمانده ناوگان فرعون که در برابر کمبوجیه مقاومت نمی‌کند:

1. A.B. Lloyd 2. Udjahorresnet 3. I. Eph'al

www.tabarestan.info تبرستان

ص ۷۴ـ۷۵) اختصاص داده است، خواننده‌ی نه‌چندان آشنا با اسناد گمان برد که نویسنده اطلاعات خود را از کتیبه‌ی مربوط به زندگی‌نامه‌ی این شخصیت استخراج کرده است؛ اما این‌طور نیست. درست است که این مصری عنوانی را که در زمان فرعون داشته («فرمانده ناوگان سلطنتی») قید کرده است اما فرضیه‌ی (چون چیزی جز فرضیه نیست) «خیانت» او از مقایسه‌ی داستان او با ماجرای نقل شده توسط کتسیاس (*پرسیکا* ۹) در باب خیانت کومبافیس[1] استنباط شده است که ماجرایی بسیار مشکوک و داستانی است.[۱۹] ما به‌ناچار باید بپذیریم که نمی‌دانیم که چه وقت و چگونه اوجاهوررس‌نت به کمبوجیه ملحق شده است (رک. جمله‌های محتاطانه و تردیدآمیز پوزنر، *نخستین سلطه*[2]، ص ۱۶۵). بالاخره باید این نکته را قید کنم که داندامایف پی‌آمدهای این فتح را برای مصر به‌وضوح بیان نکرده است. او در ص ۷۷ می‌گوید که «در نخستین سال‌های سلطه‌ی پارس به زندگی اقتصادی این سرزمین هیچ خسارت عمده‌ای وارد نشد»؛ دو صفحه بعد (ص ۷۹) بی‌آن‌که شاهد ارائه‌ی عناصر اطلاعاتی تکمیلی باشیم، نویسنده ناگهان می‌نویسد که سنگینی بار مالیات‌ها و انتقال کارگران به ایران سبب ایجاد «نفرت عمیق نسبت به سلطه‌ی بیگانه در میان کاهنان و خود مردم» شد. به نظر نمی‌رسد که منظور داندامایف دراین‌جا به‌طور اخص فرمان کمبوجیه درباره‌ی منابع مالی پرستشگاه‌ها باشد، چون مؤلف آن را در میان سایر دلایل نارضایتی قید کرده است (بی آن که متن را به‌طور کامل معرفی کند و بی آن که به مطالعه‌ی E. Bresciani در: *EVO* 6 [1983], 67-73 ارجاع دهد)؛ به‌علاوه بعدتر (ص ۲۹۷) با همان اطمینان ابراز می‌دارد که «در زمان داریوش این سرزمین شاهد رشد اقتصادی قابل ملاحظه‌ای بوده است.» همین تزلزل را در مورد فتح ناحیه‌ی بابل به دست کوروش ملاحظه می‌کنیم که داندامایف در مورد آن می‌گوید که فاتح به توسعه‌ی شبکه‌ی آبیاری (ص ۴۵) و نیز تجارت (ص ۵۵) پرداخت، سپس می‌نویسد که *آناباسیس* گزنوفون به‌وضوح نشان می‌دهد که حدود سال ۴۰۰ ناحیه‌ی بابل سرزمینی غنی و پر رونق بوده است (ص ۱۸۷). بنابراین نمی‌توان فهمید چرا هم‌چنان به‌نوشته‌ی داندامایف، شورش‌های مصر علیه داریوش و سپس شورش یا شورش‌های ناحیه‌ی بابل علیه خشیارشا باید از طریق «فشار مالیات‌ها، تبعید ساکنان آن نقاط برای

www.tabarestan.info تبرستان

1. Kombaphis 2. Posener, *Première domination*

احداث ابنیه و هزینه‌های بسیار سنگین» دربار و سپاه (ص ۱۸۳) توجیه شود. پس حدّاقلّ باید گفت که درباره‌ی مسئله‌ای اساسی اظهارات نویسنده از طریق توسل به اسنادی تعیین‌کننده و مدلّل توجیه نشده است.

می‌رسیم به فصول ۹ـ۱۱ که به کودتای «گوماتا» و جلوس داریوش به تخت سلطنت اختصاص دارد. من گزارش جامعی از آن ارائه نخواهم داد، چون نویسنده همان تفسیرهایی را که قبلاً در کتابش که در سال ۱۹۶۳ به روسی منتشر و در سال ۱۹۷۶ به آلمانی ترجمه شد[۲۰] ارائه داده بود، تکرارکرده است. با این همه‌ی چند نکته‌ی اساسی را در این‌جا متذکر می‌شوم:

تبرستان www.tabarestan.info

۱. نمی‌فهمم چرا نویسنده عنوان فصل ۱۰ خود را «سیاست گوماتا» نهاده است، در حالی که در فصل ۹ تأکید کرده است که به عقیده‌ی او (که چند مورّخ دیگر در آن سهیم هستند) این گوماتا فقط ابداع داریوش است که خواهان پنهان کردن قتل بردیا، پسر دوم کوروش به دست خود بود؛ تکرار نام گوماتا در عنوان‌بندی این خطر را دارد که خواننده‌ای را که بر اثر تناقض‌های اسناد و تفسیرهای جدید گیج شده (به‌خصوص اگر مبتدی هم باشد) آشفته‌تر کند.

۲. به‌عقیده‌ی من داندامایف به‌درستی نظریه‌ای را می‌کوبد که می‌خواهد از «گوماتا» رهبر شورشی ماد و ضدپارسی (صص ۹۵ـ۹۹) را بسازد. اما متحیرم از این که در چارچوب بحث خود چرا به قطعه‌ی بسیار غافل‌گیرکننده‌ی روایت بابلی، که گوماتا در آن تقریباً «مغ ماد» خوانده شده است، اشاره نکرده است؛ این قطعه مسئله‌آفرین است. به‌رغم سخن ار.اشمیت[1] (*AfO* 27[1980]: 110) متقاعد نشده‌ام که این اشاره به نظریه‌ی ماد بودن مغ اعتبار می‌دهد، اما مسئله حدّاقلّ شایسته‌ی طرح کردن بوده است. وانگهی متعجبم از این که چرا داندامایف بین این سه روایت به‌ویژه در مورد بند ۱۴ (صص ۱۰۹ ـ۱۱۳) به‌طور سیستماتیک مقایسه‌های کلی‌نگرانه‌ای انجام نداده است. مورّخ (ص ۱۰۹ـ۱۱۰) هرچند به روایت بابلی اشاره می‌کند، اما به نظرم می‌رسد که مقایسه‌ی دقیق‌تر شاید می‌توانست در تعدیل نظریه‌اش مؤثرباشد، چون او براساس واژه‌ی پارسی کره[2] چنین استنباط می‌کند "که گوماتا" (که مورد حمایت طبقات مردمی است) برخلاف کوروش، با امتیازات «قشر اصیل‌زادگان قبیله» (صص ۱۱۰ـ۱۱۳)

1. R. Schmitt 2. *Kara*

مبارزه کرده بود، (هم‌چنان به‌عقیده‌ی داندامایف)، علت ترتیب یافتن "توطئه‌ی اشرافی"ای که به نابودی او و جلوس داریوش به تخت سلطنت منجر شد نیز همین بوده است (صص ۱۳۰ـ۱۳۱).

۳. حیرت‌انگیزترین وجه استدلال، اگر با دقت مطالعه شود، این است که اعتقاد نویسنده هم از زاییده‌ی تکیه‌گاهی است که می‌پندارد می‌تواند از متون کلاسیک به دست آورد، و هم زاییده‌ی روایات گوناگون بیستون است. در واقع براساس سخنان هرودوت و چند تن دیگر است که داندامایف ایده‌ی توطئه‌ای اشرافی را سرهم کرده است، توطئه‌ای که در آن به گفته‌ی او (ص ۱۰۸) داریوش اهمیت خاصی ندارد؛ داندامایف می‌پندارد که سخن هرودوت (کتاب ۳، بند ۱۳۹) را با وفاداری بیان کرده است، اما در واقع آن را سوءتعبیر کرده است، چون هرودوت فقط گفته است که داریوش پسر شاه نبوده است (رک. کتاب ۳، بند ۱۴۰، کتاب ۷، بند ۳: idiôtès). تأکید بر این که تمام منابع مؤید آن است که داریوش موقعیت بی‌اهمیتی داشته است به کلی نادرست است. نوشته‌های الیانوس (*حکایات گوناگون*، کتاب ۱۲، بند ۴۳) و هرودوت (کتاب ۳، بند ۱۳۹) گواه موقعیت ممتاز داریوش است. داریوش در دوران کوروش ترکش‌دار شاه و در دوران کمبوجیه نیزه‌دار شاه بوده است که عناوینی قابل قیاس با عناوین گوبرو و اسپکانا یا آسپاتینس[1] در نقش رستم است.[۲۱] ذکر این منابع مورد استفاده قرارنگرفته (یا درست درک نشده) توسط داندامایف ایده‌ای را که براساس آن داریوش هیچ حق دودمانی خاصی نداشته است (و من هم با آن موافقم)، به تردید نمی‌افکند؛ در عوض سوءتعبیر سخنان هرودوت این اعتقاد را آشکارا تقویت کرده است که داریوش به‌مثابه‌ی نماینده‌ی ساده‌ی «انتخابی» توطئه‌گران اشراف‌زاده‌ی دیگر، در پی «سازشی» که در «بحث قانون اساسی» (ص ۱۰۷) تبلور می‌یابد، انتخاب شده است و به محدود کردن اختیارات خود با احیای امتیازات اشراف (صص ۱۰۷ـ۱۰۸ رک. صص ۱۳۰ـ۱۳۱) اقدام نموده است ــ تمام این[۲۲] فرضیات از نظر من به کلی نامعتبر است. برخلاف آن‌چه داندامایف مسلّم فرض می‌کند، تفسیری که او براساس منابع کلاسیک ارائه می‌دهد به هیچ وجه تفسیر او از کره در کتیبه‌ی بیستون (صص ۱۰۹ـ۱۱۳) را تأیید (و مدلّل) نمی‌کند. تکیه‌گاه دوجانبه‌ای که نویسنده مدعی است در

www.tabarestan.info تبرستان

1. Aspathinès

کتیبه‌ی بیستون و در نوشته‌های نویسندگان کلاسیک یافته است، اغلب از دوری باطل ناشی می‌شود. اگر باید راه‌حلی برای بند ۴ ارائه دهیم، این راه حل (برای مثال) نباید از توسل به «بحث قانون اساسی» هرودوت (به‌رغم صص ۱۰۵ـ۱۰۷) و اشیل یا «تاریخ هخامنشی» افلاطون (ص ۱۳۰) ناشی شود، بلکه باید براساس مقایسه‌ی کلی‌نگرانه‌ی روایت‌های گوناگون قطعه‌ای از کتیبه‌ی بیستون، که در زمینه‌ی وقایع‌نگارانه‌ی اصلی خود جای داده شده است، صورت پذیرد.

تصریح می‌کنم که در کتاب مثال‌های دیگری از تطابق‌های نادرست منابع یونانی و منابع هخامنشی وجود دارد. نویسنده (ص ۱۲۹) پانوشت ۱۲) برای مثال بر آن است که بین *DNb* و کتیبه‌های به‌اصطلاح نسخه‌برداری شده در پاسارگاد توسط همراهان اسکندر (ارجاع به استرابون، کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۸) توافق کلی وجود داشته است؛ چند سال پیش محدودیت‌های مسلّم سخنان نقل قول شده توسط استرابون و چند تن دیگر را قید کرده‌ام (*RTP* 391-389). به‌تازگی ار. اشمیت نیز در این جهت استدلال کرده است و به‌ویژه تأکید کرده است که شاه بزرگ برخلاف «نقل قول» استرابون هیچ گاه به استعدادهای شکارگری خود اشاره نکرده است.[۲۳] البته هیچ کس سخن دانداماید را آن‌جا که گفته است (*همان*) که یونانیان توانسته بودند از روایت موجود در بایگانی نسخه‌برداری کنند، نخواهد پذیرفت.[۲۴] او در جای دیگر در مورد خشیارشا، منابع یونانی‌ای را که چون نوشته‌های افلاطون و اشیل از اهمیت شاه می‌کاهند، با منابع هخامنشی او را چون دولت‌مردی فرزانه و جنگ‌جویی ورزیده توصیف می‌کنند در مقایسه‌ای کلی‌نگرانه قرار می‌دهد. دانداماید این عبارت غریب را نوشته است که «البته منابع یونانی و هخامنشی، هردو، از یک‌جانبه و ذهنی‌اند، اما به هر حال یکدیگر را تکمیل می‌کنند» (ص ۲۳۲). باید اعتراف کنم که «روشی» را درک نمی‌کنم که برای دو مجموعه سند، که آن‌ها را «دارای گرایش» و در عین حال مکمّل یکدیگر می‌خواند، ارزش واحدی قایل می‌شود و پس از آن به داستان‌های درباری نقل شده توسط هرودوت استناد می‌جوید (کتاب ۷، بند ۱۳۴ـ۱۳۶، کتاب ۷، بند ۳۱) که به‌نوشته‌ی دانداماید «دارای بار معنایی است.» در این‌جا نیز «منبع هخامنشی» (که نامش قید نشده= *XPI*) به هیچ تأییدی از ناحیه‌ی هرودوت نیاز ندارد، چون به‌خودی خود اعتبار دارد و مخالف سخنان افلاطون و اشیل نیز نیست که در واقع گفتمانی کاملاً مجزا در زمینه‌ای دیگر عرضه می‌کنند. این مثال‌ها مشکلی را که نویسنده در تعیین ارزش واقعی

www.tabarestan.info تبرستان

و درنتیجه استفاده‌ی صحیح از منابع کلاسیک دارد آشکار می‌کند. در واقع نویسنده برای این منابع اعتبار و قابلیت اعتماد اغلب بی‌موردی قایل است بی‌آن که شرایط تاریخی‌ای را که در آن نگارش یافته‌اند پیشاپیش بررسی کرده باشد و بدون آن که فرآیندهای نوشتاری‌ای را که منطق وقایع‌نگارانه‌ی آن را تشکیل می‌دهند مورد تحلیل قرارداده باشد (رک. برای مثال ارزیابی کاملاً حیرتبار او درباره‌ی اشیل، ص ۱۳۰).

درباره‌ی فصول ۱۲ـ۱۴ که تکرار یکی از مطالعات خوب پیشین است، چندان سخنی برای گفتن ندارم، فقط نکات زیر را متذکر می‌شوم: ۱. با ارقام ارائه شده در روایات بابلی و آرامی به‌سبب مشکلات قرائت متون باید محتاطانه برخورد کرد cf. Schmitt, *AfO* 1980) (107-108 در این صورت تأکیدی که تاریخ‌نگاری شوروی معمولاً بر وجه «مردمی و جمعی» شورش‌ها (به‌ویژه در آسیای مرکزی: ص ۱۲۶) می‌نهد، باید تغییر یابد؛ ۲. وجه اجتماعی شورش وهیزداته[1]ـ بردیای دوم (صص ۱۱۸ـ۱۱۹) اصلاً مستند نیست؛ پیداست که تفسیر مستقیماً بر تفسیر مربوط به گوماتاـ بردیای اول پیوند خورده است؛ ۳. تاریخ‌گذاری مطمئن شورش بابلی‌ای که در قطعه‌ی هرودوت به آن اشاره شده است، بسیار دشوار است [۲۵]؛ ۴. برخلاف آن‌چه از نوشته‌ی داندامایف مستفاد می‌شود، آتنایوس (کتاب ۱۲، بند ۵۲۲ ب: داستان دموکدس) در مورد شورش اورویتس[2] در ساردیس هیچ تأییدیه‌ای خارج از روایت ارائه شده توسط هرودوت فراهم نیاورده است؛ ۵. کتاب‌شناسی درباره‌ی زمان‌بندی ماجراهای اورشلیم (ص ۱۲۷ـ۱۲۸) بایست روزآمد می‌شد (جدیدترین بررسی‌ای که داندامایف به آن اشاره کرده است متعلق به سال ۱۹۸۵ است) [۲۶]؛ ۶. حدّاقلّ قابل تأسف است که نویسنده هنگام بحث در مورد جنگ‌های انجام شده با عیلامیان و سپس سکاهای تیگره‌خوده[3] (فصل ۱۴)، نه درباره‌ی مفهوم *اریکه*[4] چیزی می‌گوید و نه درباره‌ی معنای سیاسی‌ای که برای بیانات دارای طنین مذهبی داریوش قایل است. [۲۷] فصل ۱۵ (داریوش در مصر) برای خواننده چیز جدیدی در بر ندارد. [۲۸] قطعه‌ای که به شورش آریاندس اختصاص یافته است، حتی از نظر زمان‌بندی نیز بسیار مغشوش است (صص ۱۴۲ـ۱۴۳). به‌علاوه شرح مربوط به بناهای تاریخ‌گذاری شده‌ی داریوش در مصر ناقص است. [۲۹] فصل ۱۶ (فتح دره‌ی سند، نبرد اسکوتیا[5] و فتح مقدونیه) بسیار

1. Vahyazdāta 2. Oroitès 3. Tigrachauda 4. *Arika*
5. Scythie

www.tabarestan.info تبرستان

خلاصه است؛ درباره‌ی موضوع آخر (مقدونیه و تراکیا) مسئله بسیار مورد بحث قرارگرفته است. در مطالعات اخیر بحث‌ها تجدید شده است مثلاً در فصل دوم *تاریخ مقدونیه*، جلد دوم، چاپ ۱۹۷۹، هموند[1] (دانداماید قاعدتاً می‌باید این کتاب را بشناسد و به آن مراجعه کرده باشد)[۳۰].

۳. امپراتوری در قرن پنجم

با آن که نویسنده هیچ پیشنهادی در این زمینه ارائه نداده است، اما چون جلوس اردشیر دوم به تخت سلطنت (۴۰۵/۴۰۴) سرآغاز قرن چهارم پ. م. است و شورش آمورتایوس در مصر (فصل ۳۳) نوعی گذار بین قرن پنجم و قرن چهارم ایجاد کرده است، ترجیح می‌دهم فصول ۱۶ـ۳۳ را «امپراتوری در قرن پنجم» بنامم. این مقطع با تغییر عمیق در توزیع اسناد تطبیق می‌کند. از این پس، حدّاقلّ از نظر تاریخ وقایع‌نگارانه، منابع یونانی و به‌ویژه *تواریخ* هرودوت (تا سال ۴۷۹) بخش اعظم اسناد ما را تشکیل می‌دهند؛ البته می‌دانیم که اسناد بابلی (بایگانی موراشوها[2]) و آرامی (اسناد مصری) نیز برای درک شرایط حاکم در زمان سلطنت اردشیر اول و داریوش دوم اهمیت دارند. اما نویسنده فقط اشاره‌ی مختصری به اسناد بابلی (صص ۲۵۸ـ۲۵۹، پانوشت ۱ـ۳) کرده‌است[۳۱] و معرفی اسناد آرامی نیز خلاصه و ناقص است (صص ۲۴۱ـ۲۴۳؛ دانداماید نه به بررسی‌های بی.پورتن[3] اشاره کرده است [به‌استثنای نظایر TADAE I][4] اهمیت دارند. و نه به مجموعه‌ی پ.گرولو[5] و نه به رساله‌ی وایتهد[6] و بحث او درباره‌ی تاریخ بایگانی ارشامه بسیار مغشوش است و غیره). دلیل آن را باید در گزینش جهت‌گیری عمومی‌اش جست وجو کرد که من در مقدمه به آن اشاره کردم: ترجیح دادن تاریخی کاملاً وقایع‌نگارانه که نتیجه‌ای واضح و بسیار زیان‌بار دارد یا قایل شدن جایگاهی (به عقیده‌ی من) بی‌تناسب برای مرافعات یونانی[۳۲] و نیز (و به‌ویژه) قراردادن پروژه تحت سلطه‌ی منابع یونانی‌ای که دانداماید درست بر آن‌ها مسلط نیست و آن‌قدر برایشان اولویت قایل می‌شود که خود را تسلیم آن‌ها می‌کند حتی وقتی

---

1. N.G.L. Hammond, *History of Macedonia* II, 1979
2. Murashu
3. B. Porten
4. Porten - Yardeni, *Texts and Aramic Documents from Ancient Egypt* (Jerusalem; A, B, C, 1986, 1992, 1993
5. P. Grelot
6. D. Whitehead

منابع بابلی و مصری قاعدتاً می‌توانند او را به سوی ابراز ذهن نقادتری بکشانند (فصل ۲۰ و ص ۲۴۳).

بدیهی است که فصول ۱۷ـ۲۵ (به‌استثنای فصل ۲۰ که فعلاً آن را کنار می‌گذاریم) که خواننده را از آغاز شورش ایونیا تا پایان جنگ‌های مدی هدایت می‌کنند، تحت سلطه‌ی نوشته‌های هرودوت قرار دارند. قبلاً گفته‌ام که صفحاتی (۱۵۳ـ۲۲۱) که نویسنده به این وقایع اختصاص داده است، از نظر من، حدّاقلّ در چارچوب تاریخ امپراتوری هخامنشی، زیاده طولانی است. به‌دلیل خصلت بسیار وقایع نگارانه‌ی نوشته حتی گاه این پرسش برای خواننده مطرح می‌شود که آیا داندامایف کتابی درباره‌ی تاریخ هخامنشی نوشته است یا کتابی درباره‌ی تاریخ یونان؟ شرح او از شورش ایونیا خوب است. داندامایف تک‌نگاری توزی[1] را می‌شناسد و آن را مورد استفاده قرارداده است. بدبختانه از کار والینگا ۱۹۸۴، که توضیح بسیار جدیدی ارائه داده است، چنان‌که باید استفاده نکرده است.[۳۳] تفسیرهای گوناگونی از علل شورش و نیز نحوه‌ی جریان یافتن آن ارائه شده است (اما صفت جبون که در ص ۱۶۶ به آریستاگوراس نسبت داده است، چیزی را روشن نمی‌کند). کاش نویسنده اوراق بیشتری را به تفسیر اصلاحات ارتافرن اختصاص می‌داد (ص ۱۶۷)[۳۴] که جزو لاینفک تاریخ سیاسی هخامنشی به‌شمار می‌آید[۳۵] و درباره‌ی استحکام بنای شاهنشاهی هخامنشی در این تاریخ می‌توان از آن اطلاعاتی را به دست آورد.

درباره‌ی شرح مفصل و وقایع‌نگارانه‌ای که به سال‌های ۴۹۲ـ۴۷۹ پ. م. اختصاص یافته است، چیز زیادی نمی‌گویم، می‌توان این‌جا و آن جا چند اشتباه و بی‌احتیاطی را (چون عهدنامه‌ی خشیارشا و کارتاژ، ص ۱۸۹، ص ۲۱۳ که البته به‌اشتباه به‌مثابه‌ی امری مسلم پذیرفته شده است) قید کرد یا حتی به کتاب‌هایی که ذکرشان از قلم افتاده است، اشاره نمود (کتاب ج. ننچی[2] به‌عنوان بررسی‌ای اساسی هنوز اعتبار دارد)[۳۶]. قصد ندارم در این باب اصرار ورزم چون ترجیح می‌دهم خود را بر مفهومی که نویسنده در چارچوب تاریخ هخامنشی برای این وقایع قایل است، متمرکز سازم. ابتدا باید بگویم تصور نمی‌کنم که داریوش از سال ۵۰۰ (ص ۱۵۲) یا حتی از سال ۴۹۳/۴۹۲ (ص ۱۶۸) در فکر دست زدن به جنگی «اجتناب‌ناپذیر» با

1. Tozzi 2. G. Nenci

یونانیان قاره بوده باشد. ارجاع به حکایت نقل شده در *تواریخ* هرودوت (کتاب ۵، بند ۱۰۵) هیچ خصلت اعتباربخشنده‌ای ندارد (رک. به حکایتی از همان نوع که این بار خشیارشا را به صحنه آورده است در پلوتارک *اخلاق*، ۱۷۳ پ و آتنایوس، کتاب ۱۵، بند ۶۵۲ ب ـ پ)؛ در این‌جا داندامایف صراحتاً (رک. ص ۱۷۰) و دقیقاً به نظریه‌ی هرودوت، که از سیاست هخامنشیان تصویری به‌طور قطع تحریف شده می‌دهد [۳۷]، علاقه نشان داده است. از طرف دیگر در پایان فصول خود، به‌درستی می‌نویسد: «پرسش اساسی این است: تأثیر جنگ‌های پارسی ـ یونانی در امپراتوری هخامنشی چه بوده است؟» (ص ۲۲۵). پاسخ ارائه شده توسط داندامایف بسیار روشن و قاطعانه است: «برای امپراتوری هخامنشی با آن قلمرو گسترده و منابع بی‌کران، شکست در یونان به‌منزله‌ی شکستی کوچک در پیرامون قلمرو آن به‌شمار می‌آمد» (ص ۲۲۶). فهم مقصود نویسنده دشوار نیست با این همه تشخیص پیشنهاد شده به گونه‌ای بیان شده است که پرسش‌هایی چند برمی‌انگیزد.

www.tabarestan.info تبرستان

نویسنده به‌درستی بر تحریف‌های صورت‌پذیرفته توسط سنت یونانی از زمان اشیل اصرار می‌ورزد (در این‌جا لازم است به کارهای ننچی و لورو[1] اشاره کنیم) [۳۸]. اما داندامایف متون تحریف شده را با متنی (به‌طورکلی ناشناخته) از دیون خروسوستوموس[2] مقایسه قرارمی‌دهد که متأسفانه مستقیماً به آن مراجعه نکرده است، بلکه آن را از طریق نقل قول یا شرحی (جزئی) می‌شناسد که دیگر در یک رساله‌ی تاریخ یونانی از Lur'e (لنینگراد ۱۹۴۰) یافته و بسیار مورد استفاده قرارداده است. باید تصریح کنم که کتاب حلا[3] نام دارد و در کتاب ۱، فصل ۱۴۸ـ۱۴۹ آن، دیون براساس اخبار شفاهی «مادها» [یا در واقع پارس‌ها. ـ م.]، بازگشت خشیارشا را به‌صورت بازگشت پیروزمندانه‌ای ارائه می‌دهد. چون او اسپارتیان را در ترموپیل درهم کوبیده، آتن را ویران کرده و خراج را تعیین و تحمیل کرده است. داندامایف آن را ذکر کرده باشد (چون متن را نخوانده است)، ننوشته، امّا دیون صراحتاً گفته است که این روایت رسمی انتشار یافته توسط خشیارشاست. به‌نوشته‌ی او این روایت برای اقوام داخل (*ta onô ethnê*) ساخته و پرداخته شده بود تا آشوب برپانکنند. وانگهی دیون افزوده است که در مورد ماراتون داستان مشابهی وجود داشته است (داتیس در

1. Loraux 2. Dion Khrusostomos 3. Or

مأموریتی که داریوش به او واگذار کرده بود حمله به ناکسوس و اِرتریا[1] را با موفقیت به پیش می‌برد و «پیاده کردن نیرو» در ماراتون در واقع چیزی جز یک «ناکامی تصادفی» نیست). دیون (از راه‌های ناشناخته) چه دیدگاه هخامنشی را منتقل کرده باشد و چه نکرده باشد، متن آشکارا ارزش ذکر شدن دارد مشروط بر آن که جزء به جزءِ آن مورد قبولمان قرارنگیرد، بلکه از آن تفسیری نقّادانه بسازیم (چیزی که در درجه‌ی اول مستلزم رجوع مستقیم به آن است). در واقع بازنمایی‌ای که هخامنشیان از جنگ‌های مدی برای خود ساخته‌اند، یک چیز است، اما واقعیت استراتژیکی به‌طور قطع پیچیده‌تر است. البته دانداماییف این مسئله را درنظر دارد: چون می‌افزاید که از جهت بلندپروازی‌های نسبت داده شده به خشیارشا (فتح یونان) مسئله به کلی متفاوت بود. اما شکست آشکارا سنگین‌تر بوده است، چون به‌استثنای چند نقطه، پارسیان تراکیا و مقدونیه را تخلیه می‌کنند، درست در همان زمانی که چند دولت‌شهر ایونیا علیه آنان به پا می‌خیزند و آتنیان نخستین نشانه‌های سلطه‌ی خود را در جزایر و ساحل آسیای صغیر برمی‌نشانند. متأسفانه دانداماییف در مورد تمام این مسائل و واکنش خشیارشا پس از سال ۴۷۹ عملاً سکوت اختیار کرده است (فصل ۲۶) به‌طوری که] تشخیص ص ۲۲۶ او خواننده را ناراضی برجا می‌گذارد. برای آن که از تقابل ساختگی بین روایت رسمی آتنی و روایت رسمی هخامنشی (انتقال یافته [یا ابداع شده به‌صورت موجه] توسط دیون) خارج شویم، لازم است تصویری از امپراتوری از سال ۴۷۹ پ. م. تا ۴۵۰ ارائه‌ی دهیم که به خواننده اجازه‌ی درک این امر را بدهد که واکنش هخامنشیان و جایگاه آسیای صغیر غربی در اشتغالات استراتژیکی قدرت مرکزی چه بوده است. اما نه در فصل ۲۶ (صص ۲۲۷ـ۲۳۱) که وقایع آن تا سال ۴۶۹ پیش می‌رود و نه در فصل ۲۸ (صص ۲۳۸ـ۲۴۳) که به امور مصر (ایناروس) اختصاص دارد، مسئله چنان که باید درک نشده است و صرفاً شرحی بی‌اهمیت و بدون مسائل واقعی ارائه شده است. در عقیده‌ی بیان شده در کتاب دانداماییف یک واژه‌ی اساسی وجود دارد و آن واژه‌ی را که روشن نیست، پیرامون است. در واقع دانداماییف بی آن‌که متوجه باشد بر مسئله‌ای جذاب انگشت می‌گذارد: در بینشی که شاه بزرگ و مشاورانش از فضای استراتژیکی هخامنشی برای خود ساخته بودند، پیرامون از کجا آغاز می‌شد؟ آیا

1. Erétrie

«پیرامون» اساساً به‌مفهوم قلمروهایی بوده است که قدرت هخامنشی به‌طور موقت آماده‌ی رها کردنشان بوده است، یعنی قلمروهایی بوده که از نظر مرکز به‌قدر پارس، عیلام، ناحیه‌ی بابل و ماد (که در فهرست‌های سرزمینی کتیبه‌های سلطنتی نامش در رأس قراردارد) اهمیت نداشته است.[۳۹] البته نویسنده برای این پرسش، که آن را مستقیماً طرح نکرده است، پاسخی ارائه نمی‌دهد. با این همه هنگام شرح جنگ‌های آگسیلائوس با نیروهای پارسی در لیدیا در سال ۳۹۵ توضیح می‌دهد که «پارسیان برای مشکلات خود در آسیای صغیر چندان اهمیتی قایل نبودند، آنان این مشکلات را جزئی از نبردهای مرزی (borders fights) به‌شمار می‌آوردند که برای امپراتوری دردسر آفرین بود» (ص ۲۸۸). اگر نقل قول‌ها را با یکدیگر مقایسه کنیم، وسوسه می‌شویم نتیجه‌گیری کنیم که در بینش دانداماییف، آسیای صغیر غربی ارزش پیرامون را داشته است. آیا این امر به‌مفهوم آن است که خشیارشا و اردشیر اول تا انتها مصمم به دفاع از آن در برابر حملات آتن نبودند؟ می‌بینیم که بحث می‌تواند به‌سهولت با بحثِ همچنان ادامه‌دار صلح کالیاس احتمالی (فصل ۳۰)[۴۰] گره بخورد. اما برای به دست آوردن امکان پاسخ، ابتدا لازم است که مسئله را به‌روشنی طرح کنیم و سپس سیاست خشیارشا و جانشین او را در آسیای صغیر تحلیل کنیم، کاری که جز به‌شکل قدری سنگین و دلسردکننده‌ی گزارش‌های محدود به زمینه‌ی نظامی صورت نپذیرفته است.

از سوی دیگر دانداماییف در ص ۲۵۶ هنگام بحث درباره‌ی چیزی که او آن را چرخش سیاست هخامنشی در برابر یونانیان (در فاصله‌ی سلطنت اردشیر اول و داریوش دوم) می‌داند، می‌نویسد که این تغییر را اردشیر اول و جانشینان او در پی ضعیف شدن امپراتوری ایجاد کردند. من در اوراق بعدی به نظریه‌ی کلی نویسنده درباره‌ی تحول منفی امپراتوری باز می‌گردم، فقط در این‌جا یکی از عناصر مطرح شده در نوشته‌ی دانداماییف را مجزا می‌کنم که همان چیزی است که او آن را «شورش‌های مستمر اقوام تحت انقیاد و ...» می‌خواند (ص ۲۵۶)، گویی بین رویگرداندن از نبردهای نظامی با یونانیان و ضعف سیاسی و نظامی مرکز رابطه‌ای وجود دارد، ضعفی که در شورش‌های اقوام تحت انقیاد تبلور می‌یابد و بر اثر این شورش‌ها تشدید می‌شود. به گفته‌ی دانداماییف اگر پارسیان ده سال منتظر ماندند و پس از آن حمله به یونانیان را پس از ۴۹۰ از سر گرفتند به‌سبب بحرانی بود که در درون امپراتوری هخامنشی ایجاد شده بود (ص ۱۷۷)؛ دانداماییف حتی به‌شیوه‌ای کاملاً نامحتمل عقیده دارد که شورش مصر

www.tabarestan.info تبرستان

در سال ۴۸۶ بر اثر رسیدن خبر ماراتون (۴ سال پیش از وقوع آن) [۴۱] برپا شده است، سخنی که خلاف دیدگاه او درباره‌ی پی‌آمدهای جزئی شکست پارسیان در یونان است.

این داوری‌های شگفت‌انگیز سرآغاز فصل ۲۰ را تشکیل می‌دهند. این فصل به شورش‌های مصری و بابلی‌ای اختصاص دارد که به دست خشیارشا سرکوب شده است (ص ۱۷۸ـ۱۸۷). باید به‌روشنی بگوییم که این یکی از بدترین بخش‌های کتاب است. [۴۲] چه از نظر اسناد دموتی قید شده در ص ۱۷۸ (که بدون شناخت چاپ‌ها و بررسی‌های جدید صورت گرفته است) [۴۳] و چه از حیث اسناد بابلی و مصری‌ای که برای اثبات نظریه‌ای مورد استناد قرارگرفته است که به‌قدر قدمت، مخرب است (نظیر ناگهانی و اساسی سیاست سلطنتی از زمان خشیارشا در هر دو سرزمین)، مؤلف در استفاده از منابع بی‌احتیاطی بهت‌آوری از خود نشان داده است (رک. به‌ویژه جمله‌ی باورنکردنی او درباره‌ی معادن گچ وادی حمّامات ص ۱۸۲ که به‌ویژه مؤیّد تضادهایی است که نویسنده بدون آن که آن‌ها را روشن کند، وجودشان را احساس می‌کند: رک. ص ۲۴۳، درباره‌ی به‌اصطلاح بی‌توجهی جانشینان داریوش به مصر). او هم‌چنین ناآگاهی غیرقابل درکی درمورد کتاب‌شناسی موجود بروز می‌دهد. چه‌طور ممکن است که بررسی اساسی کورت و شروین وایت درباره‌ی وقایع بابل قید نشده باشد. [۴۴] این بررسی دیدگاه سنتی را به کلی دگرگون کرده است. اما از آن‌جایی که دانداماییف در همان فصل همان حرف کهنه را درباره‌ی نقش آتوسا درگزینش خشیارشا به‌عنوان وارث تکرار کرد است (ص ۱۸۰؛ رک. ص ۱۰۸) بهتر بود موضع خود را در برابر تفسیر کاملاً متفاوت سان‌سی زی ـ ویردنبورگ که در مقاله‌ای متعلق به سال ۱۹۸۳ ارائه شده است [۴۵]، توضیح می‌داد؛ کاری که از بازگشایی بحثی که مدت‌هاست خاتمه است با جمله‌ی «هنگامی که پدرم تخت را ترک گفت» بی‌نهایت مفیدتر بود (صص ۱۸۰ـ۱۸۱). متأسفانه نویسنده از وجود این مقاله آشکارا بی‌خبر بوده است. چرا دانداماییف می‌گوید (ص ۱۸۲) که خشیارشا لشکرکشی به مصر را هدایت نکرده است در حالی که در یگانه منبع موجود (هرودوت، کتاب۷، بند ۷) چنین چیزی آمده است و دلیلی هم وجود ندارد که آن را نادرست بدانیم (مضافاً بر این که دانداماییف نیز چنین دلیلی را قید نکرده است)؟ وقتی دانداماییف در اوراق بعدی می‌خواهد چیزی را که چند برابر شدن شورش‌های خشترپاونی می‌نامد، توضیح دهد

www.tabarestan.info تبرستان

(ص ۲۳۲، رک. ص ۲۵۶)، یگانه مثالی که می‌تواند برای زمان سلطنت خشیارشا ارائه دهد، داستان طولانی ماسیستس[1] است که هرودوت آن را روایت کرده است، داستانی که به‌دلیل ساختار روایتی خود قاعدتاً می‌بایست حدّاقلّ در نزد مورّخ احتیاط نقّادانه‌ای برانگیزد نه آن که چون مصالح «خام» مورداستفاده قرارگیرد (البته در صورتی که این اصطلاح برای مورّخ مفهومی داشته باشد که من درباره‌ی آن شک دارم)[۴۶]. در این شرایط می‌توان فهمید که چرا نظر کلی‌ای که در مورد خشیارشا و ضعیف شدن امپراتوری ارائه شده است، بیشترین تردیدها را در ذهن خواننده برمی‌انگیزد.

در تمام طول این بخش اشتباه‌ها و حدس‌هایی به چشم می‌خورد که می‌توان به آن‌ها اشاره کرد. در فصل ۲۷ پرونده مربوط به از میان بردن خشیارشا ناقص و آکنده از تفسیرهای خیالپردازانه‌ی نادرست و یا نه چندان مستدل است (صص ۲۳۳ـ۲۳۵):

۱. وجود قحطی در پارس در سال ۴۶۷ اصلاً ثابت نشده است (ص ۲۳۴): حدّاقلّ باید بگوییم که خواننده میل دارد پرونده‌ی اسنادی را بشناسد که مبنای کار نویسنده‌ای است که می‌گوید: «از اسناد تخت جمشید چنین برمی‌آید...» (ص ۲۳۳)؛ در واقع الواح فقط نشان می‌دهند که چند ماهی قیمت‌ها به‌طور ناگهانی افزایش یافته است[۴۷]؛ اما بین افزایش قیمت‌ها و قحطی چنان مسائل تفسیری متعددی وجود دارد که حداکثر احتیاط را ایجاب می‌کند[۴۸] (در *فرهنگ و نهادهای اجتماعی* ص ۱۷۵ داندامایف، پیرو التیم و کامرون ـ به‌عقیده‌ی من به‌نحو متقاعدکننده‌تری ـ نوشته است که این تشکیلات اداری سلطنتی تخت جمشید است که قیمت‌ها را تعیین می‌کند)؛ بنابراین استنباط ضعیف‌شدن خشیارشا از این اسناد و اعلام ارتباط بین افزایش قیمت‌ها و قتل شاه از نگرش عمیقی حکایت نمی‌کند.[۴۹]

۲. هیچ چیز ثابت نمی‌کند که بابلیان قتل خشیارشا را کیفری عادلانه تلقی کنند (ص ۲۳۴) مگر آن که کلمه به کلمه‌ی متنی از الیانوس را (*حکایات گوناگون*، کتاب ۱۳، بند ۳) درست بدانیم (در هر حال داندامایف به هیچ سندی اشاره نکرده است).

۳. قرائت و فهم این «متن مصری متأخر» (احتمالاً استل خشترپاون، چون داندامایف به آن صراحتاً اشاره نکرده است) آن‌قدر مورد تردید است[۵۰] که نمی‌توان بدون ذکر نظریه‌های تفسیری (ص ۲۳۴) به آن اشاره کرد؛ نویسنده ظاهراً این سند را فقط از

1. Masistès

www.tabarestan.info تبرستان

طریق آثار جدید مورد انتقاد می‌شناسد (رک. هم‌چنین ص ۳۱۲) [۵۱].

۴. چرا باید (هم‌چنان ص ۲۳۴) برای متن «وقایع‌نگاران» درباره‌ی «سلطنت» ارتبان اولویت قایل شویم، بی‌آن که نه آن (یا آن‌ها) را نقل کنیم و نه با مجموعه‌ی اسناد دیگری که درباره‌ی جلوس اردشیر اول وجود دارد مقابله کنیم (باید توجّه داشت که پرونده هیچ جا به‌طور جامع به خواننده ارائه نشده است)؟

۵. مؤلف برای تأکید بر این امر که پس از این تاریخ دسیسه‌های درباری در تحول امپراتوری نقش تعیین‌کننده‌تری یافتند، بر چه چیزی استناد کرده است؟ (ص ۲۳۵) منظور او از «دسیسه‌های درباری» چیست؟ چرا پرونده‌ی چیزی که نویسندگان باستان آن را به‌مثابه نوآوری‌های اردشیر اول در تشریفات درباری و تعدیل آن‌ها به‌نفع اشراف معرفی می‌کنند، در این بخش کتاب معرفی و بررسی نشده است. [۵۲] چنین تحلیلی به‌لحاظ روش‌شناختی از اوراق (بی‌فایده) مربوط به تمیستوکلس (صفحه‌ی ۲۳۵ـ۲۳۷) بسیار مناسب‌تر بود. در اوراق اخیر داندامایف یک بار دیگر اعتماد بی‌پایه‌ای به این یا آن نویسنده یونانی (در این مورد دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۵۷، بند ۵) ابراز داشته و در عین حال عبارات مورد علاقه‌اش (اگر سخن دیودوروس را باور کنیم: ص ۲۳۶) [۵۳] را هم که خواننده را بی‌درنگ در بیشترین تردید می‌افکند، تکرار کرده است.

بعد از آن به فصل ۳۲ می‌رسیم که به سلطنت داریوش دوم اختصاص دارد. در واقع سلطنت داریوش منحصراً در نبردهای انجام شده در آسیای صغیر خلاصه شده است که در مورد آن‌ها در کتاب لویس (D.M. Lewis, *Sparta and Persia*, 1977) وضعیت مسئله به‌صورت بهتری بیان شده است. داندامایف نیز به کار او اشاره کرده است. در این‌جا از ذکر کتاب‌شناسی ۱۹۷۷ـ۱۹۸۷ که داندامایف از آن اطلاعی ندارد، صرف‌نظر می‌کنم. [۵۴] به‌ویژه با مطالعه‌ی کتاب‌شناسی داندامایف درمی‌یابیم که نویسنده منابع «ادبیات حماسی» را نیز مانند منابع یونانی نمی‌شناسد. در واقع هنگام استفاده از منابع لوکیایی این ناآگاهی بیش از هر زمان دیگر مشهود می‌شود. داندامایف درباره‌ی مسائل جنگ ایونیا به "a certain lycian stela from Xanthos" (استل لوکیایی کسانتوس) اشاره می‌کند و می‌نویسد که «تقریباً در این اواخر استل دیگری در کسانتوس یافت شده است که به همان واقعه اشاره می‌کند. این متن درباره‌ی پیروزی

سرداری لوکیایی به‌نام خریگه[1] بر شورشی‌ای به‌نام تلوس[2] است. و به شکستی که ایونیاییان و آمورگس[3] خورده‌اند نیز اشاره می‌کند. در این استل تیسافرن به‌مثابه‌ی قهرمان بلندآوازه‌ای که آتنیان را شکست داده است، معرفی شده است» (ص ۲۶۱). در برابر چنین سخنان نادرستی آدمی می‌پندارد که خواب می‌بیند! دانداماییف بی آن که به خوانندگانش بگوید (و ظاهراً بدون آن که بداند)، به ستون کتیبه‌ی دارکسانتوس اشاره می‌کند (که معرفی آن خالی از فایده نمی‌بود) و مدت‌هاست که شناخته شده است. به‌رغم پیشرفت‌های انجام شده از زمان کشف این کتیبه‌ی سه‌زبانی، این سند لوکیایی پراهمیت در حال حاضر هنوز درست خوانده نشده است، البته به‌جز چند خطّ آن که آشکارا به نبردهای یونانی ـ پارسی در مناطق کاریایی ـ لوکیایی اشاره کرده است.[۵۵] از مدت‌ها پیش در آن اشاره‌ای به تیسافرن تشخیص داده شده است[۵۶] (که به هیچ وجه معرفی شده نیست!)، اما در عین حال و به‌ویژه اشاراتی به وقایع لوکیایی به‌طور اخص درآن وجود دارد، مثلاً جمله‌ای که هنوز مبهم است (احتمالاً) اشاره به آن دارد که «خریگه سپاه تلوس را شکست داده است.» در این متن تلوس معرّف دولت‌شهر لوکیایی شناخته‌شده‌ای (تلوی[4]) است و نه نام رقیب این پادشاه جزء[۵۷]! حتی کتیبه‌ی سه‌زبانی مشهور کسانتوس (که در اصل براساس چاپ اولیه نقل قول شده) به‌مثابه‌ی منبعی ابتدایی که نویسنده آن را مستقیماً خوانده است مطرح نشده است، چون نویسنده می‌نویسد که موضوع تصمیم‌گیری اهالی کسانتوس به «برپاکردن محرابی برای خدای کاونوس» (ص ۳۰۴) مربوط می‌شود، در حالی که کاونوس[5] یک دولت شهر است و خدای مورد بحث باسیلئوس کاونیوس[6] (و ارکسیماس)[7] است و فقط مسئله‌ی برپایی محراب در میان نیست بلکه موضوع آیین پرستش و دهش زمین در چارچوب پرستشگاه مطرح است. به نظر می‌رسد که نویسنده (صص ۲۵۹ـ۲۶۰) نمی‌داند که نام پدری (هودارنس /ویدرنه) تیسافرن از ستون کتیبه‌دار استخراج شده و یکی بودن این هودارنس /ویدرنه با متّحد خاندان داریوش دوم ثابت شده نیست.[۵۸] تصور می‌کنم که دانداماییف سخن خود را بر پریشان‌گویی‌های هوسینگ بنا کرده است [در کتاب‌شناسی نامش آمده است] و بر اساس این یکی انگاری و نیز با ارتکاب یک اشتباه (ص ۲۷۴) اعلام می‌کند که دختر تیسافرن با ارساکس (اردشیر دوم آتی)

1. Kheriga 2. Telos 3. Amorgès 4. Tlawi
5. Kaunos 6. Basileus Kaunios 7. Arkesimas

www.tabarestan.info تبرستان

ازدواج کرده است و بدین ترتیب ویدرنه و تیسافرن را با یکدیگر اشتباه گرفته است.

۴. از داریوش اول تا داریوش سوم: بازگشت «تندیس غول پیکر پاگلین»

از آن جایی که داندامایف بر اسناد و کتاب‌شناسی و مسائل مورد بررسی مسلط نیست، از خود می‌پرسم که آیا واقعاً لازم است فصول ۳۴ـ۳۹ را که در مورد همان قرن چهارمی است که موضوع تمام توجهات نویسنده را تشکیل می‌دهد (نک. بالا، بخش ۱)، به‌تفصیل مورد تحلیل قراردهم. تردیدی وجود ندارد که داندامایف آثار نویسندگان کلاسیکی را که درباره‌ی قرن چهارم سخن گفته‌اند با دقت مطالعه کرده است و نه حتی با بی‌دقتی.[۵۹] او با تنوع اسناد (کتیبه‌شناسی، تصویرشناسی، سکه‌ها) آشنا نیست و از کتاب‌ها و مقاله‌های فراوانی که مرتب در این زمینه انتشار می‌یابند، اطلاعی ندارد و به بحث‌های مهمّی که در این مورد در جریان است، آگاه نیست: برای آن که متقاعد شویم کافی است به سه صفحه‌ی بی‌مقداری که به شورش‌های آسیای صغیر در دوران اردشیر دوم اختصاص یافته است، نگاهی بیندازیم (صص ۳۰۱ـ۳۰۴): چه موضوع خشترپاون‌ها در میان باشد و چه کاریا یا حتی لوکیا و یا کیلیکیا و فنیقیه، بی‌اطلاعی داندامایف عظیم است. مثلاً مورّخ نه کارهای هورن‌بلوئر[۱] را می‌شناسد و نه آثار مایزی[۲]، آزبرن[۳] و بورکهارت[۴] را. با نظریه‌ی وایسکوف[۵] (۱۹۸۲) هم آشنا نیست. حتی از یودایش[۶] پیر هم ذکری به میان نیامده است. در مورد فصل مربوط به فتوحات مقدونیان نیز همین ملاحظات صادق است. ارائه‌ی فهرستی از نقص‌ها و داوری‌های سطحی در این جا ممکن نیست.[۶۰] منابع «غیر یونانی» هم بهتر از منابع یونانی مورد بررسی قرارنگرفته‌اند. برای اثبات آن سه مثال ارائه می‌کنم:

۱. ص ۳۲۴: نویسنده ظاهراً کتیبه‌ی هیروگلیفی سم توتف نخت[۷] را فقط از طریق کینیتز[۸] (ذکر شده در ص ۳۲۴) می‌شناسد؛ اگر به ترجمه‌ی کامل آن متوسل شده بود[۶۱]، هرگز درباره‌ی این شخص (که «سردار مصری» نامیده شده است) نمی‌نوشت که بر قشونی مصری در ایسوس فرمان می‌راند و یا تصریح نمی‌کرد که سم توتف نخت می‌گوید که زندگی داریوش سوم را نجات داده است.

---

1. Hornblower 2. Moysey 3. Osborne 4. Borchhardt
5. Weiskopf 6. Judeich 7. Samtoutefnakht

۸. Kienitz، ۱۹۵۳: ۱۱۱.

۲. مورّخ (ص ۳۱۱ـ۳۱۲) اگر زحمت مراجعه به مطالعات و تفسیرهای جدید را به خود داده بود [۶۲] در تاریخ‌گذاری کتیبه‌ی پتوسیریس احتیاط بیشتری به‌خرج می‌داد.

۳. دانداماییف از بخشی از «پیش‌گویی دودمانی» که مربوط به حمله‌ی شاهی (که نامش قید نشده) به سرزمین اکد است، این نتیجه را می‌گیرد (ص ۳۱۳) که ارسس «به‌رغم سلطنت کوتاهش» موفق شده است خود را منفور اتباع بابلی‌اش نماید. اما در واقع این متن (بدون ذکر نام) به کوروش اشاره می‌کند. همان‌طور که خود دانداماییف هم در دو قطعه‌ی پیش از آن، این نکته را به‌رسمیت شناخته بود (ص ۲۰، ۵۳؛ همان تضادها در چاپ روسی: [۱۹۸۵]: ۴۳، ۱۸؛ و ۲۵۴ وجود دارد)؛ این اشتباه از این امر ناشی شده است که دانداماییف چنین تصور کرده است که در متن، از ستون دوم تا ستون سوم، به یک شاه اشاره شده است (رک. نقل قولی که در ص ۳۱۳ از آن کرده است: BHLT[1], II. 24-111.5)، حال آن که چنین چیزی درست نیست. [۶۳] این سوءتعبیر از آن جایی قابل تأسف است که امروزه وسوسه می‌شویم تصور کنیم که قطعه‌ی بعدی (مربوط به پیروزی داریوش بر اسکندر و سپاه هنه[2]ها) بیشتر تصویر مثبتی از قیمومت پارسی در میان نخبگان بابلیِ اوایل دوران یونانی‌مآبی ارائه می‌دهد. [۶۴]

این بخش آخر، که هم سطحی است، هم چندان اطلاعاتی در آن وجود ندارد و هم بیش از حد ناقص است، آکنده از آرا و نظریاتی قاطعانه و کلیشه‌ای درباره‌ی تحول قدرت هخامنشی است. با آن که کتاب بسیار وقایع‌نگارانه است و نویسنده هیچ گاه واقعاً زحمت آن را به خود نمی‌دهد که در یک شرح و بسط نتیجه‌گیرانه‌ی خاصّ تفسیر کلی خود را از تاریخ سیاسی هخامنشی برای خواننده توضیح دهد، اما حامل نظریه‌ای است که در طول اوراق به‌وضوح تکرار شده است. در واقع پرسشی که هر کس برای خود طرح می‌کند، بسیار ساده است: چرا امپراتوری هخامنشی مغلوب اسکندر شد؟ و اگر این شکست از طریق تحول(منفی) درون‌زا قابل توضیح است، نشانگان آن چه معمولاً «انحطاط هخامنشی» نامیده می‌شود، از چه وقت شروع شده است؟ برای داوری درباره‌ی آن بهتر است کار را از فصل آخر (فصل ۳۹) شروع کنیم و کم‌کم به طرف فصول پیش از آن حرکت کنیم. پاسخ در آخرین سطور کتاب

www.tabarestan.info تبرستان

1. A.K. Grason, *Babylonian Historical and Literary texts*, 1975
2. Hanéen

هم‌چون نوشته‌های روی سنگ قبر ظاهر می‌شود: «سرنوشت امپراتوری» به‌رغم قدرت سپاه، برتری ناوگان، وسعت منابع مالی «قبلاً رقم خورده بود» (ص ۳۳۱). چرا؟ به‌دلیل ضعف ناچیزی که از آن تندیس غول‌پیکری با پاهای گلین (ص ۳۲۹: "a colossus with clay legs") ساخته بود. تظاهرات و نشانگان این نازل‌تر بودن در برابر مقدونیان چیست؟

۱. داریوش سوم «ضعیف و جبون» (ص ۳۲۶) بود: دوبار، در ایسوس و در گوگمل، خونسردی خود را از دست داد و پیش از آن‌که سرنوشت پایان جنگ روشن شود، بی‌شرمانه راه گریز از میدان نبرد را در پیش گرفت (ص ۳۲۳، ۳۲۶ـ۳۲۷). پس از ایسوس هم آماده بود که قلمروهای غرب فرات را (ص ۳۲۴) به اسکندر تسلیم کند؛ داریوش سوم فرمانده جنگی نالایقی بود، چون نتوانست از میان رفتن ممنون را که یگانه سرداری بود که توانایی‌ها ـ یش با توانایی‌های اسکندر برابری می‌کرد، جبران کند (رک. هم‌چنین ص ۳۱۶ درباره‌ی از میان رفتن منتور[1])، اقدام‌های استراتژیکیِ بیهوده‌اش نیز از همین امر ناشی می‌شود.
(ص ۳۲۱؛ رک. ص ۳۱۹).

۲. اگر نویسنده عقیده دارد که سپاه هخامنشی کاملاً می‌توانست پیروزی را به دست آورد، اساساً برای آن است که می‌پندارد که مزدوران یونانی ورزیده (ص ۳۳۱) در این سپاه می‌جنگیدند. این مزدوران که قلب آرایش را در گوگمل تشکیل می‌دادند (ص ۳۲۶) تنها کسانی بودند که در برابر دهشت‌زدگی در ایسوس پایداری کردند (ص ۳۲۳) و روی‌هم‌رفته «استوارترین عنصر سپاه پارسی را ... تحت فرماندهی ممنون رودسی تشکیل می‌دادند» (ص ۳۱۷)؛ این مزدوران ۳۰/۰۰۰ تن بودند و در مقایسه با قشون‌های شاهنشاهی، که «از اقوام گوناگونی تشکیل شده بودند که با سلاح‌های سنتی و اغلب منسوخ مسلح بودند» (ص ۳۱۷)، «بهترین سپاه» را تشکیل می‌دادند.

۳. در قلب قدرت «اشراف پارسی به دسیسه‌چینی‌های درباری و کودتا مشغول بودند»، به همین دلیل نمی‌توانستند به آن‌چه از سال ۳۳۶ پ. م. در اروپا جریان داشت، توجهی نشان دهند و خود را برای برخوردی که آغاز می‌شد، آماده کنند (صص ۳۱۴ـ۳۱۷).

1. Mentor

www.tabarestan.info تبرستان

۴. روی‌هم‌رفته «امپراتوری فرتوت هخامنشی دیگر خطر عمده‌ای برای یونانیان به‌شمار نمی‌آمد. برای مثال در این دوران آسیای صغیر از تعداد زیادی از پادشاهی‌های نیمه یونانی تشکیل می‌شد و هر یک از خشترپاون‌های پارس آماده بودند که استقلال خود را اعلام کنند. تنها فنیقیه پشتیبانی خود را اساساً به‌دلیل رقابت تجاری با یونانیان از هخامنشیان دریغ نداشت» (ص ۳۱۵). دیگران چه کردند؟ «سرزمین‌های تحت سلطه‌ی امپراتوری هخامنشی که بر اثر جنگ‌های داخلی و شورش‌های دایمی تضعیف و زیر بار مالیات‌های سنگین خرد شده بودند، بی‌هیچ انگیزه‌ی واقعی راه جنگ را در پیش گرفتند. آنان در انتظار فاتحان به‌مثابه نجات‌دهندگان خود بودند» (ص ۳۳۱ـ۳۳۲ رک. بخش پایانی پی‌نوشت ۴).

۵. از سوی دیگر، این موقعیت از تحولی که از مدت‌ها پیش آغاز شده بود منتج می‌شد (ص ۳۲۹: "long since").

* ارسس مورد نفرت رعایای بابلی خود بود (ص ۳۱۳، اما نک. بالا، ص)؛ نبرد سال ۳۴۳ پ. م. با مصر نشان داده بود که احیای وحدت امپراتوری فقط با پشتیبانی مزدوران یونانی میسر می‌شود و نه با سپاه پارسی «که از مدت‌ها پیش "for a long time") مزایا و نیروی نظامی خود را چه به‌لحاظ تاکتیکی و چه از نظر تسلیحاتی از مزدوران یونانی می‌گرفت» (ص ۳۱۲)؛ پارسیان توانایی آن را نداشتند که «نیروهای مسلح خود را هرچند به‌طور جزئی اصلاح کنند» (ص ۳۱۷).

* حدّاقلّ از زمان سلطنت اردشیر دوم، بسیاری از اقوام ساکن در اراضی واقع در بین عربستان و آسیای مرکزی دیگر اقتدار شاه بزرگ را به‌رسمیت نمی‌شناختند (صص ۳۰۴ـ ۳۰۵)؛ اردشیر دوم نیز در جنگ با کادوسیان ناتوانی خود را از کسب پیروزی نشان داده بود (ص ۲۹۵، رک. ص ۳۰۷)؛ «حکومت آخرین پادشاهان هخامنشی سبب فقر شدید اقوام ساکن در قلمروهای تابع شده بود، این امر می‌تواند تعدد و تکرار شورش‌ها را از زمان داریوش دوم توضیح دهد (ص ۲۷۰)؛ اما تحول در واقع بسیار پیشرس است، چون هم‌چنان، به‌نوشته‌ی داندامایف، چنین موقعیتی است که شورش مصر را در پایان سلطنت داریوش (ص ۱۷) یا حتی شورش ناحیه‌ی بابل را در دوران خشیارشا (ص ۱۸۳) توجیه می‌کند.

* «دسیسه‌های دربار و حرم» نیز خیلی زود شروع شده بود: این دسیسه‌ها که در زمان اردشیر سوم (ص ۳۱۲) به‌طور مستمر روی می‌دهند، وجودشان در زمان

سلطنت اردشیر دوم مسلم است؛ در دربار اردشیر دوم پروشات بی‌رحم و خون‌آشام پیوسته این دسیسه‌ها را برمی‌انگیخت (ص ۲۹۱)؛ ناتوانی مردان شاه برای پرداختن به مسائل واقعی ناشی از وجود همین دسیسه‌ها بود (ص ۲۹۲)؛ «با تداوم دسیسه‌ها در دربار سلطنتی، یافتن افراد لایق برای ارائه‌ی قضاوتی روشن و متعادل درباره‌ی چنین موقعیت سیاسی پیچیده‌ای وبازگرداندن نظم به امپراتوری بیش از پیش دشوار شد» (ص ۳۰۵). در واقع اوضاع در دوران داریوش دوم نیز چنین بود که ویژگی سلطنتش «ضعیف‌تر شدن قدرت مرکزی همراه با دسیسه‌های دربار و توطئه‌هائی بود که شهبانو پروشات در آن‌ها نقش مهمی بازی می‌کرد» (ص ۲۷۰). اوضاع در دربار اردشیر اول هم چندان بهتر نبود؛ سلطنت اردشیر اول هرچند طولانی بود، اما «از نظر دارا بودن لحظات افتخارآمیز بسیار فقیر بود» (ص ۲۵۷). در واقع «شورش‌های مستمر اقوام تحت انقیاد و شکست‌های نظامی و شورش‌های خشترپاون‌ها به‌دستیاری مزدوران یونانی، اردشیر اول و جانشینانش را به ایجاد تغییرات جدی در سیاست خود در قبال یونانیان واداشت»، یعنی موجب شد که به‌جای اتکا بر سپاهیان خود، زر و سیمشان را برای فاسد کردن سیاستمداران یونانی به کار گیرند (ص ۲۵۶). البته جلوس اردشیر اول به تخت سلطنت در شرایط دشواری انجام شده بود. از زمان سلطنت او «دسیسه‌های دربار در توسعه‌ی بعدی امپراتوری هخامنشی اهمیت فزاینده‌ای یافت» (ص ۲۳۵).

در این صورت آیا باید سال‌های ۴۶۶ـ۴۶۵ پ. م. را آغاز تحولی زیانبار برای قدرت پارسی پنداریم؟ دقیقاً چنین نیست، زیرا «منازعه‌ها و دسیسه‌های دربار برای تعیین جانشین داریوش پیش از مرگ او شکل گرفته بود» (ص ۱۸۱). تردیدی وجود ندارد که آتوسا هم مانند پروشات نقش بسیار مهمی در این دسیسه‌ها ایفا می‌کرد (ص ۱۰۸). کارنامه‌ی سلطنت خشیارشا هم واقعاً مثبت نیست با آن که مورّخ شکست‌های سال ۴۸۰ /۴۷۹ پ. م. را واقعه‌ی عمده‌ای از نظر تاریخ هخامنشی (ص ۲۲۶) تلقی نمی‌کند، اما بر آن است که توجّه شاهان به مصر از زمان سلطنت خشیارشا منحرف شده بود (ص ۲۴۳)؛ از طرف دیگر، در همین دوران است که خطر عمده برای بقای امپراتوری یعنی شورش خشترپاون‌ها بروز می‌کند (ص ۲۳۲)، و نارضایتی که در ناحیه‌ی بابل و مصر بارز است، در قلب امپراتوری، در تخت جمشید، نیز نمایان می‌شود (صص ۲۳۳ـ۲۳۴). خلاصه داندامایف نیز مانند مورخان یونانی آشکارا بر آن است که تحول منفی (انحطاط) از زمان سلطنت خشیارشا آغاز می‌شود و حتی معتقد است

که این انحطاط از زمان سلطنت داریوش شروع شده است، چون دسیسه‌های درباری (ص ۱۰۸) و نارضایتی اقتصادی و مالیاتی اقوام تحت انقیاد (ص ۱۷۸) از آن زمان به صورت نطفه وجود داشته است. بنابراین در این‌جا همان طرز تفکر معمول را باز می‌یابیم که هنوز مدافعان خود را دارد. داندامایف در این زمینه فقط از طریق داوری متعادل خود درباره‌ی خشیارشا، که معمولاً طرفداران نظریه‌ی انحطاط هخامنشی افشاگر او هستند، متمایز می‌شود. این ارزش‌یابی نسبی از خشیارشا از داوری نویسنده درباره‌ی جنگ‌های مدی ناشی می‌شود که به‌نوشته‌ی او منازعه‌ی نسبتاً پیرامونی تاریخ هخامنشی باقی مانده است (ص ۲۲۶، بالا بخش سوم). وگرنه داندامایف نیز روی هم رفته، تفسیر سنتی از سیاست «فاجعه‌بار» خشیارشا در ناحیه‌ی بابل و مصر را تکرار می‌کند (فصل ۲۰، تحلیل شده در بالا).

www.tabarestan.info تبرستان

در هر حال در طول فرایند انقراض و در مجموعه‌ی مطوّل شخصیت‌های بی‌اهمیت، فقط دو نماینده‌ی سلسله‌ی هخامنشی در فاصله‌ی سلطنت داریوش اول و داریوش سوم استثنا هستند: کوروش صغیر مورد ستایش گرم داندامایف است و مورخ پروژه‌های وسیعی را به او به او نسبت می‌دهد: «کوروش دریافته بود که امپراتوری هخامنشی به آرامی در حال زوال است، به همین دلیل کوشید قدرت و آوازه‌ی قدیم آن را احیا کند. مشکل بتوان گفت که مرد جوان چه اهدافی را (جز تصاحب تخت و تاج هخامنشی) دنبال می‌کرد و در میان چه طبقات اجتماعی امید یافتن پشتیبان داشت. احتمال دارد که به کاستن از نفوذ اشراف پارسی و پی‌ریزی حکومتی متمرکز، مشابه حکومت‌های دوره‌ی یونانی‌مآبی، امید داشت. اگر این سخن را بپذیریم، می‌توانیم بگوییم که برنامه‌ی او بر برنامه‌ی اجتماعی و اقتصادی جانشینان اسکندر مقدونی سبقت جسته است» (ص ۲۷۴ـ۲۷۵). کمی بعد داندامایف از نقش اردشیر سوم تجلیل می‌کند که به‌واسطه‌ی «اداره‌ی آهنین» خود توانست در برابر دشمنان، جریانی نیرومند و مخالف را هدایت کند و در جایی که پدرش در جنگ با کادوسیان و مصریان شکست خورده بود، موفق شود؛ عنوان فصل ۳۷: «موفّقیّت موقت» *(success Temporary)* نیز به همین دلیل انتخاب شده است و اظهار نظر زیر نیز بر همین مبنا صورت پذیرفته است: «اگر اردشیر در سال ۳۳۸ پ. م. به قتل نرسیده بود، امکان داشت که پارس برای جنگ با مقدونیه آمادگی بیشتری داشته باشد» (ص ۳۱۲). اما داندامایف این ارزیابی مساعد از شاه را بی‌درنگ تعدیل می‌کند، چون خاطرنشان

می‌کند که به‌عقیده‌ی او اردشیر «بزرگ‌ترین پیروزی خود را» (ص ۳۱۱) مدیون مزدوران یونانی و فرماندهان یونانی‌ای بود که «به فرماندهی نیروهای خود منصوب کرده بود. فرماندهان پارسی فقط از روی احتیاط به ستاد فرماندهی ملحق شده بودند» (صص ۳۱۲). اگر به این سخن این نکته را بیفزاییم که «فتح مجدد مصر شکننده بود» (صص ۳۱۱ـ۳۱۲) و «طی سلطنت این مستبد ستمگر دسیسه‌های دربار و حرم ادامه داشت» (صص ۳۱۲)، خواننده به این اندیشه هدایت می‌شود که سلطنت اردشیر سوم فرایند تجزیه‌ی امپراتوری را در مرکز و در ایالات به جای آن که قطع کند، پنهان کرد.

کاری نمی‌توان کرد جز آن که ثبات قدم نویسنده را در داوری و اطمینان تزلزل‌ناپذیر او را در بیان آن خاطرنشان کنیم. درست است که مراحل و تظاهرات این فرایند به‌وضوح بیان نشده است، اما پیداست که از نظر دانداما‌یف مسئله‌ی فرایندی بسیار قدیمی در میان است. او آشکارا عقیده دارد که امپراتوری هخامنشی بسیار زود وارد مرحله‌ی زوال شده است یا در هر حال نخستین نشانه‌های زوال حدّاقلّ از زمان سلطنت خشیارشا قابل تشخیص است (رک. هم‌چنین *فرهنگ و نهادهای اجتماعی*، ص ۹۵). به نظر می‌رسد دانداما‌یف با نوشتن این جملات که در دوران کوروش صغیر زوال هم تدریجی و هم اجتناب‌ناپذیر می‌نمود و کوروش پی‌ریزی «دولتی متمرکز» را در سر می‌پخت، مجاب شده است که تا این تاریخ این هدف تحقق نیافته است. این سخن ما را به طرح چند مسئله‌ی تفسیری جالب وامی‌دارد که بدبختانه مستقیماً توسط نویسنده طرح و بررسی نشده است. درست است که دانداما‌یف صراحتاً رابطه‌ای بین موقعیت حاکم در دوران کوروش صغیر با موقعیت موجود در زمان کمبوجیه و بردیا برقرار نکرده است، اما وسوسه می‌شویم که براساس سخنان او اوضاع و احوال دوران کوروش صغیر را مشابه موقعیتی بدانیم که او با شرح وقایعی که در زمان کمبوجیه و بردیا در قلب قدرت جریان داشت، آن را توصیف کرده است (فصول ۹ تا ۱۲، به‌ویژه فصل ۱۰: "The policy of Gaumata"). همان‌طور که دیدیم دانداما‌یف بر آن است که تمام این وقایع در چارچوب مبارزه‌ی معمول قدرت سلطنتی با «اشراف قبیله» رخ می‌دهد. اشراف قبیله می‌کوشند امتیازاتی را که کوروش برایشان به‌رسمیت شناخته بود (صص ۹۹ـ۱۰۲) از کمبوجیه پس بگیرند. اشاره به طبقات اجتماعی که کوروش صغیر می‌توانست به آن‌ها اتکا کند به‌طور مستقیم یادآور بحث‌های دانداما‌یف درباره‌ی تقابل علنی «اشراف قبیله» و اشخاص عادی (Commoners) در برابر اصلاحات انجام

www.tabarestan.info تبرستان

شده به دست «گوماتا» است (ص ۱۱۳). بنابراین اگر خواننده از فصول ۹ـ۱۱ به فصل ۲۴ و به‌خصوص به جمله‌ی قید شده در صص ۲۷۴ـ۲۷۵ درباره‌ی کوروش صغیر می‌پرد، به این دلیل است که به این اندیشه کشانده می‌شود که هرگز دولت متمرکزی واقعاً مستقر نشده بود. «اشراف چون قبیله» یا «اشراف درباری»، (Court nobility) جایگاه هرچه مهم‌تری را در تعیین سیاست هخامنشیان اشغال کرده بودند (رک. ص ۲۷۰)، مورّخ این سخن را با عبارت «دسیسه‌های درباری» بیان می‌کند. دیدیم که به‌نوشته‌ی داندامایف این دسیسه‌ها در دوران داریوش (همان‌طور که دسیسه‌های حرم) هم وجود داشتند. داندامایف آشکارا بر آن است که همین دسیسه‌ها هستند که موجب شدند پس از نابودی کوروش صغیر، دیگر مردی که بتواند موقعیت را تحلیل کند و تصمیمات مقتضی اتخاذ کند (ص ۳۰۵) در دربار اردشیر دوم وجود نداشته باشند. بدین ترتیب می‌بینیم که جمله‌ی مربوط به اهداف فرضی کوروش صغیر تاچه حد باعث طرح پرسش می‌شود، زیرا در واقع متضمن آن است که هخامنشیان از استقرار دولتی متمرکز عاجز باشند و امیدهای نسبت داده شده به کوروش صغیر (که به تلاش گوماتا پاسخ می‌گفت) فقط به دست جانشینان اسکندر و شاهان یونانی‌مآب تحقق یابد. تصور نمی‌کنم که سخن داندامایف را (با آن که همیشه صریح نیست) تحریف کرده باشم اگر بگویم که به‌عقیده‌ی او دلیل اصلی شکست را باید در امتیازات حفظ شده و حتی فزاینده‌ی کسانی که او آنان را گاه اشراف قبیله و گاه اشراف دربار می‌نامد و همواره تلاش‌های شاه را برای پی‌ریزی یک دولت واقعی متمرکز متوقف می‌کنند، جستجو کرد. این آشکارا تفسیری مکرّر در نوشته‌ی داندامایف است، چون او (پیرو علی‌اف و دیاکونوف) آن را برای تحلیل روابط ایشتوویگو و اشراف قبیله‌ی ماد نیز بیان می‌دارد. این قشر اشراف در برابر شاهی شوریدند که قصد داشت یک دولت نیرومند متمرکز را پی‌ریزی کند (صص ۱۴ـ۱۵). می‌بینیم که این فرضیه‌ی تفسیری به‌لحاظ فکری از یادآوری (نسبتاً جادویی و در هر حال آیینی) «تندیس غول پیکر پاگلین» هیجان‌آورتر است.

بدبختانه نه این تفسیر واقعاً مدلل است و نه آن. با بیان این نکته قصد ندارم اشتباه داندامایف را اعلام دارم (گرچه مخالفت خود را با او پنهان نمی‌کنم)[۶۵]. فقط می‌گویم که نویسنده هرگز اسنادی را که ممکن است خواننده را متقاعد کند، یا حدّاقلّ به تأملات او کمک کند، نه ارائه می‌دهد و نه تحلیل می‌کند. اظهارنظرها و داوری‌های او

www.tabarestan.info تبرستان

اغلب با ارجاع به متون باستان همراه نیست، اگر هم ارجاعی صورت می‌گیرد، اصل متن نه ذکر می‌شود و نه به‌طور مفصل تحلیل. در بعضی موارد، این پرسش پیش می آید که دانداماید این اظهارنظرهای قاطع را از کجا استخراج می‌کند. درست است که برگشتن به مدارج تاریخ‌نگارانه درباره‌ی «ناتوانی» هخامنشیان در سلطه بر اقوام کوهستان‌های زاگرس و آسیای صغیر یا اقوام ساکن در دشت‌های شمالی و جنوبی آسان است [۶۶]، اما واقعاً نمی‌توانم بفهمم که مورّخ وقتی می‌نویسد که در پایان سلطه‌ی هخامنشیان، آسیای صغیر به «تعداد زیادی از پادشاهی‌های نیمه یونانی) تقسیم شده بود (ص ۳۱۵) به کدام سند (متن یا کتاب) می‌اندیشد. اما معمولاً برای نویسنده که به‌طور مداوم با این اسناد سر و کار دارد (و تصور می‌کنم می‌توانم بگویم که جزو این افراد هستم) یافتن متون پنهان (اما ذکر نشده) [۶۷] کار ساده‌ای به شمار می آید. با چند مثال سخن خود را به اثبات می‌رسانم: قضاوت‌های انجام شده درباره‌ی داریوش سوم (صص ۳۲۶ـ۳۲۷) بازتاب دقیق خطابه‌ی تدفین مکتوب و یا منتقل شده توسط آریانوس است (*آناباسیس*، کتاب ۳، فصل ۲۳، بند ۲ـ۵)؛ وقتی دانداماید می‌گوید که فتح دوباره‌ی مصر فقط کار مزدوران یونانی بوده است (صص ۳۱۰ـ۳۱۲) بر دیودوروس (کتاب ۱۶، فصل ۴۲ و بعد) اتکا کرده و وقتی می‌نویسد که اردشیر سوم احتماً لاً هرگز به تخت جمشید نیامده است (ص ۳۱۲) بر پلوتارک (اسکندر، فصل ۶۹، بند ۱ـ۲ و غیره) استناد کرده است اما آیا واقعاً «استناد کرده است.» یا به‌عبارت بهتر سخنان نویسندگان مورد بحث را بدون ذکر نامشان شرح داده است. او به‌ویژه بدون انجام دادن کار رمزگشایی و نقد، که خاصّ مورّخ است، به این امر اقدام کرده است. در این شرایط خواننده قدری آشنا به متون به آن جا کشانده می‌شود که تفسیرهایی را که می‌داند بازتاب مکانیکی تفسیرهایی هستند که نویسندگان یونانی قرن چهارم (و حتی در یک مورد، تبلیغات کوروش صغیر) خواسته‌اند تحمیل کنند، بی‌ارزش و باطل اعلام کند. اگر بخواهیم روشن‌تر سخن بگوییم، باید اعلام کنیم که اگر منشأ یونانی این تفسیرها واقعاً بر آن‌ها مهر بطلان نزند، بر عهده‌ی مدافعانشان است که اعتبارشان را ثابت کنند. اثبات اعتبار این تفسیرها به مفهوم انجام دادن کار طولانی اما هیجان‌انگیز تحلیل متن (یا تحلیل تصویر) [۶۸] است که در سطور بالا از آن سخن گفتم، کاری که دانداماید هرگز انجام نداده‌است چون ظاهراً می‌پندارد که تشخیص خاصی که بیان کرده است، جزو بدیهیات (متأسفانه به مفهوم فرانسوی این اصطلاح) است. [۶۹]

www.tabarestan.info تبرستان

برای پایان دادن به این بحث، به کوروش صغیر برمی‌گردیم. پژوهش تاریخ‌نگارانه‌ی داخلی مختصر درباره‌ی تئوری داندامایف به نتایجی منجر می‌شود که کاملاً مشخصه‌ی فقدان روش و وجود دام‌هایی است که کتاب او بر سر راه خواننده ناآگاه قرارمی‌دهد. با آن که نویسنده به‌طور صریح به آن اشاره نمی‌کند، اما باید یادآوری کنیم که عقیده‌اش در کتابی که درسال ۱۹۶۳ آن را منتشر کرده و در سال ۱۹۷۶ به آلمانی ترجمه شده است (*Persien...*)، صص ۲۱۰ـ۲۱۱: قبلاً به روشنی بیان شده است. او در این صفحات نوشته است که امتیازهای اشرافی احیا شده توسط داریوش در سال ۵۲۲ [=*تاریخ سیاسی*، ص ۱۱۲، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱] در تمام طول تاریخ هخامنشی همان‌گونه حفظ شد؛ او منشأ ضعف امپراتوری هخامنشی را در این امتیازها دیده است (در

www.tabarestan.info تبرستان

"die Ursache der Schwäche des Achämenidenreiches" ص ۲۱۸)، اقتدار کامل قشر اشراف قبیله (Stämmesadel) در کشورهای مفتوح به غارت قلمروها و «کندی توسعه‌ی نیروهای تولیدی» منتهی شد ـ ضعف امپراتوری در برابر اسکندر نیز از همین امر ناشی شده است (ص ۲۱۴). در منطق این حرکت وسیع تاریخی، که نویسنده آن را در فاصله‌ی سلطنت کوروش کبیر و فتوحات اسکندر بازسازی کرده است، کوروش صغیر احتمالاً آخرین تلاش را برای پایان دادن به سلطه‌ی اشراف قبیله انجام داده است. این تلاش بر اثر مرگ او در میدان جنگ کوناکسا به نتیجه‌ای نمی‌رسد (ص ۲۱۱). من اصلاً نمی‌دانم که این ایده از کجا و چگونه به ذهن داندامایف رسوخ کرده است[۷۰] که در پانوشت بررسی‌ای (*Persien*، ۲۱۱، پانوشت ۹۵۴)، (گویی برای اعلام بررسی درباره‌ی این پرسش و یا برای جلوگیری از ایرادها) متذکر می‌شود که «مسائل مربوط به لشکرکشی کوروش صغیر مستلزم پژوهشی خاصّ است.» همین طور است! نویسنده در هیچ جا به چنین پژوهشی دست نزده است (به هر حال در فصل ۳۴ *تاریخ سیاسی* این کار را انجام نداده است). باید گفت که تکرار یک فکر نزدیک به سی سال بعد و *بدون اشاره به هیچ نوع سندی* فی‌نفسه هیچ خصلت اثبات‌کننده‌ای ندارد. در این‌جا فقط متذکر می‌شوم که نظریه‌ی ضعف نیروهای تولیدی (کلیشه‌ی کهنه‌ی مطالعات مارکسیستی در مراحل اولیه‌اش: «رکود آسیایی») فقط یک افسانه است[۷۱] و نظریه‌ی فقیر شدن ناحیه‌ی بابل در تحت سلطه‌ی هخامنشیان (نک. ص ۴۵، ۵۵، *Persien*، ص ۲۱، پانوشت ۹۶۴؛ *تاریخ سیاسی*، ص ۱۸۳، اما در عین حال نک.

۴۵، ۵۵، ۱۸۷؛ *فرهنگ و نهادهای سیاسی*، ص ۱۹۴، ۲۱۷، اما در عین حال نک. صص ۲۲۰ـ۲۲۲) نمی‌تواند تاب تحلیل را بیاورد [۷۲]:

دلیل دیگر در اثبات این امر آن است که نویسنده ترجیح داده است به جای ارزیابی نظریه‌ی قدیمی (یا کشف و شهود) خود در پرتو پژوهش‌های جدید به تکرار نظریه‌ی قدیمی‌اش، بدون توجیهی متکی بر اسناد بسنده کند.

۵. کارنامه‌ی نقادانه

سرانجام ناچارم بگویم که کتاب جز به‌صورت بسیار جزئی برای متخصصان فایده‌ای ندارد و این خطر را دارد که بینشی بسیار ساده شده و حتی ساده‌گرایانه از تاریخی پیچیده و مفصّل به غیر متخصصان و به دانشجویان ارائه دهد. می‌شود حدس زد که خوانندگانی چند انتقادهایم را سختگیرانه بدانند امّا میل دارم بپندارم که آنان می‌پذیرند که انتقادهایم بر مطالعه‌ی دقیق و موشکافانه‌ی کتاب و بر ضرورت روش، که سرمایه‌ی مشترک مورخان تمام سرزمین‌ها است، بنا شده‌اند، یعنی بر تعریف مسائل، گردآوری اسناد، ارائه آن‌ها به خواننده، بحث کردن درباره‌ی اعتبار و اهمیت آن‌ها در برابر خواننده، در مدنظر قراردادن اسناد و مدارک و کتاب‌ها و مقاله‌های تاریخی به‌نحو نسبتاً جامع و بازگذاشتن پرسش در صورتی که وضعیت اسناد ما را به آن ملزم کند. اگر این شرایط جمع شوند اختلاف‌های تفسیری از نظر منتقد چندان اهمیتی نخواهد داشت، زیرا خواننده می‌تواند برای خودش به نتیجه‌ای برسد و به تبع تحلیل خود نظری را برگزیند. با بستن کتاب دانداماییف جز این که تصدیق کنیم که نویسنده با برآورده کردن الزامات روش بسیار فاصله دارد، کار دیگری نمی‌توان کرد. در واقع کتاب گرفتار نابسندگی‌های خطیری است که حاصل مسائل زیر است:

۱. نقص‌های (گاه بسیار شدید) در گردآوری اطلاعات (منابع و کتاب‌شناسی)؛
۲. فقدان روش در بررسی منابع اولیه،
۳. بینشی تنگ‌نظرانه درباره‌ی تاریخ سیاسی؛
۴. وفاداری بیش از حد به کلیشه‌های تاریخ‌نگارانه‌ی کهنه.

من این انتقادهای کلی را با عقیده‌ای تعدیل شده همراه می‌کنم که براساس منحنی‌ای مشابه منحنی‌ای که نویسنده برای تاریخ سیاسی هخامنشی مسلّم فرض می‌کند، تحول می‌یابد. به رغم انتقادهایی که مطرح کردم و به رغم نابرابری‌های مسلم

www.tabarestan.info تبرستان

بخش اول کتاب، یعنی همان بخشی که از آغاز تاریخ هخامنشی تا پایان سلطنت داریوش امتداد می‌یابد، این بخش روی هم رفته قابل قبول است (حتی اگر فصول ٦ و ۹ـ۱۳ از همه رضایت‌بخش‌تر باشند). اوضاع با خشیارشا خراب می‌شود و طی قرن پنجم پیوسته به وخامت می‌گراید و در سراسر قرن چهارم به فاجعه‌ی واقعی تبدیل می‌شود. در مورد داریوش سوم باید گفت که او در این کتاب تقریباً وجود ندارد. از این نظر دانداماید در هدف اعلام شده‌ی (ص XI خود (دادن زندگی و معنا به قرن چهارم هخامنشی) به کلی شکست خورده و کارش در حد هیولای واقعی دریاچه‌ی نس[1] که همان «تندیس پاگلین» است باقی مانده است. اما قرن پنجم هم، برای آن که موجر سخن بگوییم، موقّقیّت بزرگی به شمار نمی‌آید، به‌طوری که روی هم رفته تنها فصول واقعاً ارضاکننده کتاب که بعضاً روزآمد شده‌اند، با شرح و بسط‌هایی منطبق‌اند، که در کتاب سال ۱۹٦۳ نویسنده، که در سال ۱۹۷٦ به آلمانی ترجمه شده است، وجود داشت.[۷۳]

با این همه مترجم و ناشر بر آن بوده‌اند که *تاریخ سیاسی امپراتوری هخامنشی*، همان طور که هست، شایسته‌ی اشاعه‌ی وسیع است (رک. ص XIV). به دلایلی که به‌طور مفصل توضیح دادم بر آن هستم که مرتکب خطای کارشناسی شده‌اند. به‌علاوه عقیده دارم که آنان با ترجمه و چاپ این کتاب به آقای محمد داندامایف که مقاله‌ها و کتاب‌هایش معمولاً بی‌نهایت از کتاب حاضر بهتر است، خدمتی نکرده‌اند.

1. Loch Ness

پی‌نوشت‌ها

1. M. A. Dandamaev - V. Lukonin, *The Culture and Social institutions of Ancient Iran* (transl. by Ph. Kohl and D. J. Dadson, Cambridge U.P. 1989

2. M. A. Dandamaev, *A Political history of the Achaemenid Empire* (translated into english by W. J. Vogelsang), EJ. Brill, Leiden - New-York-Kobenhavn - Köln, 1989, P. XV-373, bibliography, index, 14 photographs, 1 map

۳. در واقع در فرهنگ و نهادهای اجتماعی در زیرمجموعه اختصاص یافته به تشکیلات دولتی (State administration) (صص ۹۶ـ۱۱۶) هیچ بررسی‌ای درباره‌ی نظام سلطنتی و رسوم جانشینی انجام نشده است.

۴. اگر اشتباه نکنم به منابع بابلی فقط در موارد زیر اشاره شده است: ۱. پانوشت طولانی و جالب مربوط به نام‌های سلطنتی در الواح (ص ۱۱۲، پانوشت ۳)؛ ۲. اسناد بابلی مربوط به جلوس داریوش دوم به تخت سلطنت (ص ۲۵۸، پانوشت ۱؛ ۲۵۹، پانوشت ۳)؛ ۳. ذکر مختصر کارراهه‌های بلشونو و گوبارو که از طریق منابع بابلی شناخته شده‌اند (ص ۲۷۷، پانوشت ۲؛ ص ۲۸۰، پانوشت ۳)؛ ۴.اشاره وقایعنامه‌ای به تبعید بخشی از جمعیت صیدا به بابل و به شوش در سال ۳۴۵پ.م. (ص ۳۰۹)؛ ۵. ارجاع به ارسس /ارشک در پیشگویی دودمانی (ص ۳۱۳)، امّا متن ذکر شده در پانوشت در مورد با «پیشگویی» مربوط به پیروزی داریوش است بر اسکندر (ص ۳۲۷، پانوشت ۳؛ اما نویسنده با کتاب‌ها و مقاله‌های جدیدی که در مورد این متن نوشته شده است آشنا نیست: رک. S. Sherwin-White در کتاب

(A. Kuhrt/S. Sherwin-White (eds), *Hellenism in the East, London*, 1987: 10-14

۶. اشاره به یکی از الواح و به بررسی Badian درباره‌ی نام سلطنت اردشیر /ارسس (ص ۳۱۳؛ بدون اشاره به موضع تعدیل‌شده بادیان درباره‌ی این لوح؛ نک. درحال‌حاضر Van Der Spek, *BiOr* 50/1-2 [1993]: 96)؛

۷. و بالاخره اشاره به سال‌های سلطنت اسکندر در الواح (ص ۳۲۷، پانوشت ۴؛ درباره‌ی پی‌آمدهای مربوط به زمانبندی القا شده در الواح در مورد پایان سلطنت اسکندر، نک. در وهله‌ی آخر فرضیه‌های تفسیری A. B. Bosworth, *Chiron* 22, 1992: 55-81 و بعضاً صص ۷۵ـ۷۹). درحال حاضر می‌توان کتاب غنی زیر را مورد استفاده قرار داد:

Sachs-J. Hunger, *Astronomical diaries and related texts from Babylonia, I: Diaries from 653 B.C. to 262 B.C.* (AÖW, Ph, Hist, Kl, Denkschr. 195) Wien, 1988.

می‌دانیم یکی از الواح تاریخ‌گذاری شده برای دوره‌ی هخامنشی (شماره‌ی ۳۳۰) اطلاعات بسیار ارزشمندی درباره‌ی نبرد گوگمل و ورود اسکندر به بابل در سال ۳۳۱ در بردارد (در پایان این پی‌نوشت به آن برمی‌گردم)؛ صرف‌نظر از این لوح، در الواح دیگر به وقایع سیاسی چندان اشاره‌ای نشده است (اطلاعات از این نظر برای دوران یونانی‌مآبی جالب‌تراند): در یکی از الواح به شاه و

www.tabarestan.info تبرستان

ولیعهد مارشرّی (*mār sharri*) اشاره شده است اما جمله فعل ندارد (شماره‌ی ۳۷۸)، در لوحی دیگر (شماره‌ی ۳۶۹) قید شده است که [شاه؟] «[سپاه] خود را فراخواند و [عازم] نبرد در قلمرو رزئوندو (Razaundu) [شد]» (به‌عقیده‌ی مت استالپر این ناحیه در ماد قراردارد M. Stolper, *CAH* V12، زیر چاپ)؛ در لوحی دیگر به تاریخ سی و هشتمین سال سلطنت اردشیر دوم بدبختانه به‌صورت مبهم به نبردهایی اشاره شده که توسط گردان‌های شاه علیه گردان‌های انجام شده است (شماره‌ی n col,°-366, ii)؛ لوحی دیگر (شماره‌ی ۴۴۰) دارای اطلاعات بیشتری است اما مسئله‌آفرین است: دراین لوح به دولت‌شهری مشهور به‌نام سمینه (Saminê) از سرزمین کوپرو (Kupru) و به سرزمین یونانیان (یامونیامو) (Iamuniammu) اشاره شده است؛ به نظر می‌رسد که مسئله جنگی در سالامیس قبرس مطرح است؛ متن *شاید* متعلق به بیست و هفتمین سال سلطنت شاهی باشد که ارسو (Arsu) نامیده شده است (نامی متفاوت با نام سلطنت) اما تردیدهای زمانی زیادی در این باب باقی است (رک. Sachs - Hunger, p. 61). در مطالعه‌ای جدید: (*BiOr* 50/1-2, 1993, 96) وان دراسپک پیشنهاد می‌کند که لوح را مربوط به سلطنت اردشیر دوم بدانیم تا اردشیر اول (آن‌گونه که مؤلفان تاریخ‌گذاری کرده‌اند) و در آن اشاره به نبردی ببینیم که توسط نیروهای پارسی علیه اواگوراس سالامیسی در سال‌های ۳۸۰ صورت گرفته است. دانداماییف، همان‌طور که خودش نیز متذکر شده است (ص ۱۱۲، پانوشت ۳، در پایان)، نتوانسته است به این مواد و مصالح جدید (جز از طریق مقاله Sachs که هنگام بحث درباره‌ی نام‌های سلطنتی‌شاهان هخامنشی به آن اشاره کرده است) دسترسی داشته باشد. با این همه او می‌توانست به یکی از جالب‌ترین اسناد مجموعه، یعنی‌به‌لوح مربوط به نبرد گوگمل و تماس‌های بین فاتح و بابلیان اشاره کند (شماره‌ی ۳۳۰) این لوح توسط D. Wiseman, *Nebuchadnezzar and Babylon*, London, 1983 در یک ضمیمه به «نام اسکندر و بابل» صص ۱۱۶ـ۱۲۱، با یک اشتباه زمانی که توسط برینکمن خاطرنشان شده است منتشر شده است:

J. A. Brinkman, "BM 36761, The astronomical diary from 331 B.C.", *NABU* 1987, Note n°63 (نیز P. Bernard, *BCH* 114, 1990: 516-517 it R. Van Der Spek, *BiOr* 50/1-2, 1993: 93);

این متن در مقایسه با گزارش‌های مورّخان باستان اسکندر اهمیت دارد، چون درباره‌ی آن‌چه باید آن را شور و شعف نخبگان و مردم بابل هنگام ورود اسکندر نامید، تأملاتی عمیق را برمی‌انگیزد و در نتیجه تصویر سلطه‌ی هخامنشیان در میان بابلیان و تصویر کلیشه‌ای اسکندر را، که این نویسندگان نوشته‌اند مانند رهایی‌بخش مورد استقبال قرارگرفته است (در کار دانداماییف ص ۳۳۲ نیز همین تصویر آمده است) مورد تردید قرار می‌دهد (رک. هم‌چنین ص ۳۱۳ درباره‌ی به‌اصطلاح نفرت بابلیان از ارسس، براساس تحلیلی نادرست از پیشگویی دودمانی): نک ملاحظاتم در چاپ سوم کتاب *Alexandre le Grand*[3] (1987): 95-96, که در چاپ چهارم (۱۹۹۴) صص ۹۲ـ۹۴ با توجّه به تحلیل‌ها و تفسیرهای A. Kuhrt, *AchHist* V, 1990: 124-126 و P. Bernard *BCH* 114, 1990: 525-528 مورد تجدیدنظر قرار گرفته است.

۵. رابطه‌ی بین زوال نظام خطرو و فراخوان مزدوران یونانی در تاریخ‌نگاری هخامنشی تقریباً به‌صورت قطعی درآمده است، چیزی که مسائل تفسیری چندی طرح می‌کند: پیدایش و تضادهای این نظریه را در کتابم از کوروش تا اسکندر، فصل ۱۵، بند ۴ و فصل ۱۷، بند ۳ مورد بررسی

قرارداده‌ام. (این کتاب تحت عنوان تاریخ امپراتوری هخامنشی به چاپ رسیده است. ـ م.)

٦. در درجه‌ی اول بررسی پیشتاز شروین وایت و املی کورت درباره‌ی سیاست خشیارشا در بابل را درنظر دارم (*AchHist* II: 69-78) تصور نمی‌کنم که بتوان در این‌جابه تأخیر در انتشار بررسی‌ای که در 1984 *Achaemenid Workshop* معرفی شده است توسل جست، زیرا دانداماییف به‌سهولت می‌توانست به دست‌نوشته‌ی این بررسی دست یابد، همان‌طور که مثلاً نتیجه‌ی بررسی مترجم خود را که در سال ۱۹۸۵ ارائه و در *AchHist* III, 1988 منتشر شد به دست آورده بود؛ دانداماییف بررسی‌های موجود در *AchHist* I (به‌جز بررسی‌های H. Walling, J. Ray) را نیز از یاد برده است.

۷. برای نمونه مجموعه‌ی مقالات خود من: *Roi, tributs, paysans*, Paris, 1982 و کتاب قدیمی‌تر Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford, 1972 (2ème ed. rev. 1975) و کتاب‌های دیگر (برای مثال هیچ اشاره‌ای به کارهای ژوانس نشده است).

۸. لازم است که به ذکر کتاب زیر نیز بپردازیم: A.R. Burn, *Persia and Greeks*, Oxford, 1970؛ در چاپ دوم این کتاب (۱۹۸۴) متن تغییر نیافته، اما مؤخره‌ای از D. Lewis صص ٦۰۹ـ۵۸٦ منتشر شده که اهمیت دارد؛ دانداماییف باید چاپ سوم (۱۹۸۷) کتاب Pierre Briant, *Alexandre le Grand* "Que sais-je" 622, Paris, 1974 را نیز ذکر می‌کرد که با تغییرات چاپ شده بود (نک. در حال حاضر چاپ چهارم تجدیدنظری شده ۱۹۹۴ آن).

۹. باید متذکر شوم که دانداماییف در کتاب خود که در سال ۱۹۷٦ به آلمانی ترجمه شده است (زیر: پی‌نوشت ۲۰) به‌درستی مبحث مفصلی را به این کتیبه‌ها اختصاص داده بود (ص ۲۵ و بعد). در وهله‌ی آخر نک. بررسی به‌عقیده‌ی من از بسیاری جهات مهمّ D. Stronach, "On genesis of the the Old-Persian script", dans: F. Vallat (ed.), *Contribution à l'histoire de l'Iran Mèlanges offerts à Jean Perrot*, Paris, 1990: 195-204 . تاریخ‌گذاری کتیبه‌هایی که معمولاً به کوروش در پاسارگاد نسبت داده شده است، برای زمان داریوش توسط M. Mayrhofer, *Supplement Zur Sammlung der Altpersischen Inschriften*, Wien, 1978: 12-13 (کتابی که دانداماییف به آن اشاره‌ای نکرده است) امری مسلم تلقی شده است.

10. P. de Miroschedji, "La fin du royaume Anshan et la naissance de l'empire Perse. *ZASS* 75/2 1985: 265-306 . هم‌چنین نک. در حال حاضر:

IId., "La fin de l'Elam: essai d'analyse et d'interprétation", *IA* 25, 1990: 47-59.

۱۱. درباره‌ی این مسئله، هم‌چنین نک اوراق بعدی.

۱۲. دانداماییف می‌توانست وضعیت مسئله‌ی سهل و بی‌نظیری را در مقاله‌ی زیر بیابد:

B. Genito, "The Medes. A reassessment of the archeological evidence", *EW* 36/1-3, 1986: 11-81

13. "Les rapports entre l'Asie Centrale et l'Empire acheménide d'après les données de l'archéologie", *AchHist* IV, 1990: 77-92

14. P. Briant, *L'Asie Centrale et les royaumes proche-orientaux au premier millénaire avant n.è.*, Paris, 1984

۱۵. نک. به کتاب زیر که بعداً منتشر شده است:

www.tabarestan.info تبرستان

W. J. Vogelsang, *The rise and organisation of the Achaemenid Empire. The Eastern evidence*, Leiden, 1992.

۱۶. با این همه، چند مبحث در آن وجود دارد که مسئله‌آفرین است: چرا باید تفسیر «واقع‌گرایانه» کامرون از هرودوت، (کتاب ۱، بند ۱۸۹: کوروش و گوندس) را احیا کرد (صص ۴۳ـ۴۴)، در حالی که این قطعه احتمالاً بیشتر حامل پیامی از نوع ایدئولوژیکی است؟ در هر حال چرا مسئله‌ای را که متن هرودوت و مقابله‌ی آن با نتایج کاوش‌های باستان‌شناختی ایجاد کرده است، به‌وضوح طرح نکنیم؟ این همان چیزی است که در طول کتاب موجب تأسف خواننده می‌شود، یعنی نویسنده هیچ‌گاه نگاهی را که به منابع مورد استفاده دارد و روشی را که قصد دارد دنبال کند، کاملاً روشن نمی‌کند. نویسنده در عین خاطرنشان کردنِ درست این نکته که کلّ یا تقریباً کلّ اسناد و مدارک، مدیحه‌سرایی از کوروش است (صص ۵۰ـ۵۴)، می‌گوید که با این همه، سیاست او در قبال اقوام تحت انقیاد از سیاست اسلاف آشوری ـ بابلی‌اش متفاوت بود (ص ۵۵)، در حالی که بسیاری از مورّخان دیگر به درستی بر وجود استمرار تأکید ورزیده‌اند (دانداماییف از Kuhrt, *JSOT* 1983 و Van Der Spek *Persica* 1982 نقل قول می‌کند، امابه نظر من چندان بهره‌ای از خواندن آثار آن‌ها نبرده است؛ Van Der Spek, نک. در حال حاضر A. Kuhrt, *AchHist*, V 1990: 121-130). دانداماییف کمی پس از ذکر این نکته که کورش از قدرتش تصویر «اتحادی شخصی» را ارائه می‌دهد (صص ۵۵ـ۵۶) این را نیز می‌افزاید که شاه خشترپاونی را برای بابل منصوب کرد [درباره‌ی دوره‌ی گذار به سوی انتصاب یک خشترپاون، Stolper, *JCS* 40/2, 1988 .[et *JNES* 48/4, 1989] نک. صص ۶۴ـ۶۵، نک. درحال حاضر به‌ویژه مطالعات بحث طولانی مربوط به آن چه نقش کمبوجیه در جشن سال نو و تفسیری که اوپن‌هایم در دوران خود از آن داده است، بهتر بود به‌طور خلاصه در پانوشت می‌آمد، چون تفسیر اوپنهایم از وقایع‌نامه بسیار تردیدآمیز است آن چه داندامایف در پایان (صص ۵۶ـ۵۷) آن را می‌پذیرد، در عین حال که دوبار در فصل بعد (صص ۷۰ـ۷۷) از آن برای اثبات سخنان خود استفاده می‌کند: به نظر می‌رسد که نویسنده در این مورد مانند موارد دیگر (که در فوق خاطرنشان شده است) اکراه دارد از این که متن اولیه‌ی خود را برای درنظر گرفتن تفسیرهای جدید اصلاح کند. پرونده درباره‌ی سلسله وقایع دوران کمبوجیه (ص ۵۸) در حال حاضر به‌مدد بحث‌های جدید که به‌عقیده‌ی من دادن شرح تفسیرهای Shea (۵۸ـ۵۹) را بی‌فایده می‌گرداند، بسیار پیش‌رفت کرده است: یک پانوشت کوتاه کافی بود. در ص ۵۶ داندامایف نظریه‌ی بویس (Boyce) را درباره‌ی شناسایی زندان سلیمان به‌عنوان مقبره‌ی کاساندان قید می‌کند، بی‌آن که توجیهات بویس را ارائه کند و یا تفسیرهای متفاوت دیگر به‌ویژه تفسیر پیشنهادی Sancisi-Weerdenburg H. در کتاب زیر را بیاورد: Koch-D. *Kunst, Kultur und Geschichie der Achämenidenzeit und ihr Fortleben* (edd. H. N.Mackenzie), Berlin, 1983: 145-151؛ در این شرایط چگونه خواننده‌ی ناآگاه می‌تواند پیچیدگی پیشنهادهای تفسیری را درک کند و احتمالاً بین اظهارنظرهای متکی به سند و مدرک و تفسیرهای تقریباً فرضی تمایز قایل شود؟

17. I.Eph'Al, The *Ancient Arabs*, Jérusalem-Leiden, 1982; P. Briant, *Etat et Pasteurs au Moyen-Orient ancien*, Paris-Cambridge, 1982.

۱۸. در حال حاضر نک. H. Wallinga, *War, the Ships and sea power before the great persian*

.*ancestry of the Ancient trireme*, Leiden, 1993 :118-129

19. Cf. E. Benveniste, "La légende de Kombabos", *Mélanges R. Dussaud*, II Paris, 1939, 249-258; G. Posener "Du nouveau sur Kombabos", *RdE* 37, 1986: 91-96

20. *Persien unter den erstern Achämeniden (6 Jahrhundert v. Chr.)* (übersetzt von H-D Pohl), Wiesbaden, به ویژه p. 108-214

۲۱. فقط می‌گویم که شناسایی آنان در بیستون، ص ۱۳۴، هیچ توجیه استواری ندارد (هرچند این مورخ نه اولین کس و نه تنها کسی است که آن را پیشنهاد کرده است).

۲۲. برخلاف سخن مؤلف (ص ۱۰۷)، هرودوت (کتاب ۳، بند ۸۳) به هیچ وجه تفسیر به کلی نامحتمل خود را از آن‌چه آن را چگونگی «انتخاب» داریوش به شاهی تلقی می‌کند، تأیید نمی‌نماید؛ این قطعه به هیچ وجه اثبات کننده‌ی وجود شورای مردمیِ مسئول چنین انتخابی در پارس نیست؛ هرودوت گفتمان «برابری در برابر قانون» اوتانه /اوتانس را هنگام «بحث درباره‌ی قانون اساسی» بازسازی می‌کند ــ ملاحظه‌ای که به‌تنهایی برای نشان دادن خصلت غیرخبری جمله‌های هرودوت کافی است. در مورد اشاره (همان) به تئوری‌های فئودالیستی ویدنگرن نیز باید گفت که نشانه‌ی ضعف ذهن نقّاد است. دانداماییف، پیرو ویدنگرن و مولّفان دیگر، برای اثبات سخن خود متنی ساسانی از پایکولی (Paikuli) را نقل می‌کند، گویی چنین سندی می‌تواند در مورد واقعیات سال ۵۲۲ مورد استفاده قراربگیرد.

23. "Achaimenideninschriften in griechischer literarischer Öberlieferung" در *A green leaf. Papers Asmussen* (1988): 26-30

۲۴. به نظر دانداماییف در فرهنگ و نهادهای اجتماعی، ص ۲۷۸ که دارای اطلاعات بهتری است، مراجعه کنید.

۲۵. رک. بررسی خود من به‌نام "Les révoltes babyloniennes contre Xerxès" *STIR* 21/1, 1992, به ویژه ص 19-15.

۲۶. برای مثال، حیرت‌آور است که دانداماییف در این مورد بررسی ۲۸ـ۱۹ *RB* E. Bickerman, 1981 را ذکر نمی‌کند؛ باید بگویم که نتیجه‌گیری‌های بیکرمن هم توسطِ J. Kessler, "The second year of Darius and the prophet Haggai", *Trans*. 5, 1992: 63-841 مورد تردید قرار گرفته‌اند.

۲۷. نک. درباره‌ی آن به‌ویژه به تأملات که H. Sancisi-Weerdenburg, *Yauna en Persai*, Groningen, 1980: 15-20 (در کتاب‌شناسی ذکر شده اما آشکارا چندان یا اصلاً مورد استفاده قرار نگرفته است)؛ نک. هم‌چنین:

J. Kellens, در *Orientalia*., 1. Tucci "DB V un témoignage sur l'évolution de l'idéologie achéménide memoriae dicata ISMEO Roma, 1987: 682"

۲۸. این مسئله در سال‌های اخیر به‌ویژه از طریق بررسی جامع زیر دوباره طرح شده است: ID., *REA* 1989: 61-82 درباره‌ی Ch. Tuplin در *AchHist*, IV, 1991: 237-283؛ هم‌چنین رک. آریاندس؛ در همین جلد *REA* درباره‌ی همین موضوع اوراقی از R. Descat (صص ۲۴ـ۲۶) و

ملاحظه‌ی مهمّی از M. Price (صص ۸۲-۱۸۳) می‌توان یافت ــ بررسی‌هایی که داندامایف نمی‌توانسته است از وجودشان مطلع باشد؛ اما او درباره‌ی بررسی قدیمی‌تر (Milne 1938: 24, *JEA* صص 245-246) درباره‌ی همین موضوع (حتی در فرهنگ و نهادهای اجتماعی، ص ۱۹۹) هم بحث نمی‌کند، هم‌چنین دانداماید هنگام بحث درباره‌ی شورش مصر در آغاز سلطنت داریوش صص ۱۴۲-۱۴۳ حدّاقلّ می‌توانست بررسی J. Yoyotte را درباره‌ی پتوباستیس (Petoubastis) سوم در *RdE* 24, 1972: 216-223 (اسناد جدید) به‌جای استفاده از بررسی قدیمی Prasek 1906-10 قید کند و مورد استفاده قراردهد.

۲۹. گرچه یک عکس در پایان کتاب چاپ شده است، اما در تمام فصل هیچ اشاره‌ای نه به پیکره داریوش شده است و نه به سخنانی که بر روی آن حکّ شده است. در بندی هم که به کارهای انجام شده در وادی حمّامات (ص ۱۴۶) اختصاص دارد و اکنون می‌دانیم که سنگ از آن جا استخراج می‌شده است، چیزی قید نشده است:

(J. Trichet F. Vallat, "La provenance égyptienne de la statue de Darius", در F.Vallat (éd.), *Contributions à l'histoire de l'Iran. Mélanges offerts à Jean Perrot*, Paris (1990): 205-208;

امّا در ص ۲۰۷ این مقاله، فرضیه‌ی نقل و انتقال پیکره را از طریق ترعه‌ی داریوش و راه دریایی‌ای که عربستان را دور می‌زند به‌دلایلی که J.F. Salles در: *L'Arabie et ses mers bordières* [TMO 16], Lyon, 1988: 75-102 به‌روشنی توضیح داده است، چندان محتمل نمی‌داند؛ درباره‌ی این مسئله داندامایف (ص ۱۴۳) بدون ذکر منابع به‌درستی نوشته است که هدف از حفر ترعه بازکردن راه‌های ارتباطی بین اروپا و اقیانوس هند نبوده بلکه تسهیل روابط دره‌ی نیل و ساحل دریای سرخ بوده است، در عوض در ص ۱۴۴ سفر سفینه‌ی داریوش از مصر به شوش (که در استلی به آن اشاره شده است) باید در قلمرو فرضیات نه‌چندان محتمل بماند).

۳۰. نک. پس از آن:

E.N. Borza, *In the shadow of Olympus. The emergence of Macedon*, Princeton U.P. (ed. Paperbacks, 1990): 98-105, 293; و نیز M. Zahnrt, *Chiron* 22, 1992: 237-279

۳۱. هم‌چنین نک. بالا پی‌نوشت ۴.

۳۲. برای من علت این که منابع یونانی جبهه‌ی مدیترانه‌ی امپراتوری را به‌افراط مرجّح دانسته‌اند، قابل درک است؛ در نتیجه با مؤلفی که تحلیل خود را از آن می‌گیرد، مخالفتی ندارم، اما لازم است که تحلیل به سوی مسئله‌ای مربوط به هخامنشیان هدایت شود، یعنی مشخص شود که تمام کشمکش‌ها از نظر تاریخ تحوّل‌یابنده‌ی امپراتوری هخامنشی چه مفهومی دارد؟

(33). H. Wallinga, "The Ionian revolt" *Mnem*. 37/3-4, 1984: 401-437

(که متأسفانه در بررسی: O. Murray, *CAH* IV^2 (1988): 461-490 نیز فراموش شده است).

۳۴. عجیب است که دانداماید (ص ۱۶۷) در عین اشاره به متن دیودوروس (کتاب ۱۰، فصل ۲۵، بند ۴) درباره‌ی تدابیر نسبت داده شده به ارتافرن ازجمله احیای قوانین دولت‌شهرها گفته است که ارتافرن جبّاران دولت‌شهرهای یونانی (ایرانیک از پی‌پر بریان) را احضار کرد در حالی که متن هرودوت (کتاب ۶، بند ۴۲: نقل قول نشده) به احضار نمایندگان دولت‌شهرها *(Poleis)* اشاره کرده

است. من این برداشت را دارم که در این‌جا مانند بسیاری موارد دیگر نویسنده به متن مراجعه نکرده است. در اوراق بعدی (ص ۱۶۹) است که داندامایف به تصمیم نسبت داده شده توسط دیودوروس به ارتافرن و توسط هرودوت به مردونیه (کتاب ۶، بند ۴۳) اشاره می‌کند. هم‌چنین میل داشتم بدانم که داندامایف (هم‌چنان ص ۱۶۷) بر اساس چه اسنادی با اطمینان می‌گوید که پس از شورش، «ایونیا اهمیت خود را از دست داد و تجارت بین‌المللی‌اش تنزل کرد.» درباره‌ی سیاست هخامنشیان در برابر جبّاران علاوه بر Graf 1985 *(Festchr. C.G Starr)* که در کتاب‌شناسی آمده است، لازم است استدلال‌های مخالف را که اخیراً توسط M. "Greek tyrants and the Persians", *CQ* Austin, 40/2, 1990: 289-306 پرورانده شده است، مطالعه کرد.

۳۵. رک. پیشنهادهایم در *AchHist I*, 1987: 3-4.

36. *Introduzione alle guerre Persiane*, Pisa, 1958

37. Ed. Will, *RPh* .38, 1964: 70-88 (مقاله‌ی بسیار روشن‌گری که بدبختانه داندامایف از آن هم اطلاعی ندارد)

38. N. Loraux, *L'invention d'Athènes*, Paris-La Haye 1981

[چاپ جدید خلاصه شده با مقدمه ۱۹۹۳] هم‌چنین:

M. Nouhaud, *L'utilisation de l'histoire par les orateurs attiques*, Paris, 1982.

۳۹. هم‌چنین نک. قطعه‌ی بسیار روشن هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۳۴) درباره‌ی بینش پارس محور از امپراتوری (رک. ملاحظات کوتاهم در: *REA* 91/1-2, 1989: 325 و به‌نحوی مستدل در فصل پنجم کتاب زیر چاپم ذکر شده در پی‌نوشت ۵).

۴۰. داندامایف درباره‌ی شرح نسبتاً مغشوش خود از صلح کالیاس[1] (صص ۲۵۰-۲۵۷) از کتاب‌ها و مقالات کهنه استفاده کرده است. درست است که کتاب‌ها و مقاله‌های جدید نیز تکراری‌اند، اما مشکل بتوان در سال ۱۹۸۹ وضعیت مسئله‌ای را بدون ذکر دو نوشته‌ی اساسی (که هر دو نماینده‌ی جریانی مخالف وجود صلح مذکور است) پیشنهاد کرد

C. Schrader, *La paz de Calias. Testimonios e interpretacion*, Barcelona, 1976; K. Meister, *Die Ungeschichtlichkeit des Kalliasfriedens und deren historischen Folgen*, Wiesbaden, 1982.

داندامایف قاعدتاً می‌بایست با بررسیِ E. Badian "The peace of Callias" *JHS* 107, 1987: 1-39 نیز آشنا باشد. نقص‌های کتاب‌شناختی هر چقدر هم باشد (داندامایف کتاب Meiggs را درباره‌ی امپراتوری آتن نه می‌شناسد و نه ذکر می‌کند. در این کتاب پرونده به‌روشنی ارائه شده است)، در هر حال تعجب‌آور است بدانیم که داندامایف هیچ‌گاه درباره‌ی معنای چنین عمل بین‌المللی از نظر دربار هخامنشی برای خود پرسشی طرح نمی‌کند؛ توصیفی که او در اولین سطور فصل ۳۱ (ص ۲۵۶) ارائه می‌دهد، چون رابطه‌ی علت و معلولی روشن نیست، مصیب باراست («A revision of Persian politics»): مؤلف «شورش‌های مستمر اقوام تحت انقیاد... شکست‌های نظامی ... شورش‌های خشترپاون‌ها» را که هخامنشیان را وادار به رها کردن سلاح نظامی به‌نفع سلاح دیپلماتیک (خرید

1. Callias

www.tabarestan.info تبرستان

سیاستمداران و سفرای یونانی) نمودند، برمی‌شمارد: تشخیص، با توجه به نشانه‌های فراهم آمده و تحلیل‌های انجام شده (که در واقع عملاً غایب است)، از اصول مسلم فرض شده‌ی و کاریکاتوروار و شماتیک ناشی می‌شود و از توضیحات بعدی درباره‌ی «انحطاط» (نک. زیربند ۴) خبر می‌دهد؛ من فقط این نکته را متذکر می‌شوم که مؤلّف متوجه مسائل تاریخی و تفسیری ایجاد شده از طریق توسل مکرّر (مثلاً) به کلیشه‌ی استفاده‌ی نامحدود از نقره‌ی پارسی برای جلب نظر مساعد خطبای یونانی نیست: رک. در حال حاضر:

D.M. Lewis, "Persian gold in Greek international relations", REA 91/1-2, 1989: 227-234

۴۱. داندامایف در فرهنگ و نهادهای اجتماعی، ص ۹۵ می‌نویسد که مصریان از آتنیان کمک دریافت کردند. هر دو اظهار نظر فاقد سند و مدرک است و باورکردنی نمی‌نماید.

۴۲. دراین‌جا نمی‌خواهم استدلالی طولانی اقامه کنم، فقط خوانشده را به فصل ۱۳ کتاب زیر چاپم (رک. پی‌نوشت ۵) ارجاع می‌دهم.

۴۳. رک. به‌ویژه G. R. Hughes در کتاب *Grammatica demotica* ,85-86, Würzburg, 1984 که ثابت کرده است که «در نامه چیزی که مبین شورش داخلی باشد، وجود ندارد.» هم‌چنین رک. ملاحظاتم در *AchHist* III, 1988: 142-143.

44. A. Kuhrt/S. Sherwin - White, "Xerxes' destructions of babylonian temples", *AchHist* II, 1987: 69-78 (پی نوشت ٦)

45. "Exit Atossa" H *Images of women in Antiquity* (A. Cameron- A.Kuhrt edd.) (1983), rééd. 1993: 21-33

46. Cf. H. Sancisi-Weerderburg, *Yauna en Persai*, Groningen, 1986: 48-83

این همان بررسی‌ای است که داندامایف آن را بی‌آن که دقیق خوانده باشد، قید می‌کند.

47. Cf. R.T. Hallock, *JNES* 19, 1960: 94-95

داندامایف می‌بایست به مقاله‌ی فوق ارجاع دهد.

۴۸. نک (بدون ارجاع به تخت جمشید) تأملات پربار:

D. Gentet- J. Maucourant, "Une étude critique de la hausse des prix à l'ère ramesside", *DHA* 17/1, 1991: 13-31.

یا حتی تأملات خود داندامایف در فرهنگ و نهادهای اجتماعی، صص ۲۲۱-۲۲۲ (درباره‌ی افزایش قیمت‌ها در ناحیه‌ی بابل در دوران هخامنشیان). من نیز طیّ فصل ۱۱ کتاب زیر چاپ خود به این مسئله پرداخته‌ام.

۴۹. هالوک، همان مقاله، همانجا، رابطه‌ی شکست کیلیکیا با افزایش قیمت‌ها در تخت جمشید را محتاطانه القا می‌کند. من باید متذکر شوم که حدّاقلّ در این مورد خوشبختانه طرفداران اولین «صلح کالیاس» پس از اثورومدون معمولاً پرونده‌ی متعلق به تخت‌جمشید را نمی‌شناسند؛ در میان مؤلّفان اخیر فقط N. Cahill چنین پلی را بین دو پرونده برقرار کرده است (*AJA* 89, 1985: 381, n. 40) و با این کار عملاً یک دور و تسلسل فاسد ایجاد نموده است.

۵۰. از میان جدیدترین بررسی‌ها، نک. بررسی H. Goedicke, *BES* 6, 1985: 33-54 که در آن به

کتاب‌شناسی پیشین ارجاع‌هایی خواهید یافت (باید بگویم Devauchelle از این سند تصحیح ـ ترجمه‌ی جدیدی فراهم کرده است). اگر نویسنده به مشکلات پرونده بیشتر توجّه می‌کرد، در ص ۳۱۴ نمی‌نوشت «که داریوش سوم در آغاز سلطنت خود قیامی را در مصر سرکوب کرد»؛ او می‌بایست احتیاط بیشتری در مورد تاریخ‌گذاری قیام خبّبش (که نامش هرگز در متن نیامده است) به‌خرج دهد؛ تاریخ‌گذاری این قیام در حال حاضر مورد بحث است.

۵۱. این تنها نمونه نیست: علاوه بر مورد ذکر شده از منابع لوکیایی و منابع هیروگلیفیِ متأخر (بجز استل خشترپاون) نک. مورد کتیبه‌ی اشمونصر (ص ۲۴۴) که مؤلّف آشکارا محتوای آن را درست نمی‌شناسد، و حتی جالب‌ترین قطعه‌ی آن را از نظر روابط شاه صیدا و شاه بزرگ نقل نکرده است (رک. متن و تصویر در کتاب من به‌نام *Darius, les Perses et l'Empire*, Paris, 1992: 85).

۵۲. همان‌طور که مت استالپر متذکر شده است در الواح بابلی انعکاسی از آن را می‌توان یافت: M. Stolper, *Entrepreneur and Empire*, Leiden, 1985: 270, texte 91 notes a-b)، استالپر در جای دیگر نیز به این همگرایی‌های جالب باز می‌گردد.

۵۳. فرمولی که بسیار به کار می‌رود: برای نمونه ص ۱۶ (کتسیاس)، ص ۲۳ (دیودوروس)، ص ۱۵۴ و ۱۶۸ (هرودوت)، ۱۸۶ (پلوتارک)، ۲۳۶ (دیودوروس)، ۲۷۴ (گزنوفون)، ۳۰۲ (الیانوس)، ۳۱۲ (پلوتارک و الیانوس) و غیره.

۵۴. چگونه می‌توان در میان نمونه‌های متعدد در مورد عهدنامه‌های اسپارتی ـ هخامنشی فقط به مقاله‌ای از اومستد، که در سال ۱۹۳۳ منتشر شده است، ارجاع داد (ص ۲۶۱، پانوشت ۵) و از مطالعات مفصلی که بعد از آن انجام شده است، اطلاع نداشت؟

۵۵. درباره‌ی اطلاعات مربوط به جنگ ایونیا و نقش (احتمالی) پادشاه جزء کسانتوس بین تیسافرن و اسپارتیان، نک. در وهله‌ی آخر

H.C. Melchert, "A New interpretation of lines C3-9 of the Xanthos stele", dans J. Borchhardt- G. Dobesch (edd.), *Akten des II. intern* Lykien-*Symposions* (ÖAW, DenkshR 231 Bd) 1993: 31-43"

درباره‌ی لشکرکشی‌های آتن و اشارات مضبوط در ستون کتیبه‌دار، هم‌چنین نک.

T. Keen, "Athenian campaigns in Karia and Lykia during the Peloponnesian war" *JHS* 113, 1993: 153-157.

56. Cf. J. Imbert, "Phanabazus and Tissaphernes mentionned on the great stela of Xanthus" *BOR* 4, 1889-90: 153-163

۵۷. پرونده‌ی کتیبه‌شناختی کسانتوس در حال حاضر کاملاً شناخته شده است: در وهله‌ی آخر باید به این بررسی اساسی مراجعه کرد: J. Bousquet, *FdX* IX/1,1992: 155-187 (ص ۱۶۸ درباره‌ی قطعه‌ی مربوط به پیروزی پادشاه جزء کسانتوس بر سپاه تلوس)؛ برای اجتناب از چنین اشتباهاتی دانداماییف بهتر بود اوراقی را که از W. A. Childs, *AnSt* 29, 1979: 62-69 نقل کرده به‌دقت می‌خواند.

۵۸. رک. بحث D.M. Lewis, *Sparta and Persia*, Leiden, 1977: 83-84.

۵۹. در واقع ارجاع‌ها به متون باستان نه چندان زیاد است و نه همیشه درست، برای مثال در یوستینوس کتاب ۱۰، فصل ۳ ارجاع به «ارسامس کودومانوس» (ص ۳۰۷) را نیافتم؛ از سوی دیگر

www.tabarestan.info تبرستان

داندامایف با نقل قول از یوستینوس نه متن او را با متن مشابه دیودوروس (کتاب ۱۷، فصل ٦، بند ۱ـ۲) مقایسه می‌کند و نه به نظر می‌رسد می‌فهمد که هر دو متن بر کلیشه‌های مشابه بنا شده‌اند؛ هم‌چنین بسیار تعجب‌آور است که در مورد جلوس داریوش سوم به تخت سلطنت (پرونده‌ای که این متون جزو سازنده‌ی آن را تشکیل می‌دهند)، مؤلّف (ص ۳۱۴) به اطلاعات ارائه شده در پیشگویی دودمانی اشاره‌ای نمی‌کند.

٦۰. یگانه مثال که در حد بی‌معنا بودن است، اولین بخش تفسیر داندامایف (صص ۳۲۸ـ۳۲۹) درباره‌ی ماجرای تخت جمشید است: «در پایان مه ۳۳۰ پیش از میلاد، اسکندر که بسیار باده نوشیده بود، با مشعلی مشتعل به سوی کاخ خشیارشا رفت و آن را به آتش کشید... مورخانی در اردوی مقدونی بودند، اما اسکندر علاوه بر باده‌گساری‌های بی‌پایان فقط به اعمال خودش علاقه‌مند بود و کوچک‌ترین توجهی به حفظ اسناد دیگر مردمان نداشت.»

61. Cf. P. Tresson, *BIFAO* 30/1, 1930: 368-391; O.Perdu, *RdE* 36, 1985 89-113

62. M. Lichteim, *Ancient Egyptian Literature* III, 1960 44-45;

نیز نک. درباره‌ی این متن، تأملات A. LLoyd, *JEA* 68, 1982: 177-178.

63. Cf. S. Sherwin-White dans *Hellenism in the East* (ed. A. Kuhrt. Sherwin-white), London, 1987: 10-14

٦۴. علاوه بر مطالعه‌ی ذکر شده در پی‌نوشت فوق رک. S. Susan Sherwin-White et A. Kuhrt, *From Samarkhan to Sardis. A new approach to the Seleucid Empire*, London, 1993: 8-10؛ باید ذکر کنیم که داندامایف به این متن (ص ۳۲۷ پانوشت ۳)، در عین طرح پرسشی درباره‌ی مفهوم تاریخی آن، اشاره کرده است. هم‌چنین نک. بالا، پایان پی‌نوشت ۴.

٦۵. من موضع‌گیری خود را در مورد تمام مسائل طرح شده در فوق در کتاب از کوروش تا اسکندر (تاریخ امپراتوری هخامنشی.ـ م.) خود (بعضاً فصل ۱۵ـ۱۸) به‌طور مفصل توضیح داده‌ام.

٦٦. رک. بررسی خود من در *DHA* 2, 1976: 163-276؛ داندامایف در کتاب‌شناسی آن را ذکر کرده است، اما ظاهراً آن را نخوانده است؛ او حتی به کتاب دیگر من به‌نام *Etat et Pasteurs* (1982) که در آن این تحلیل را تکرار و بسط داده‌ام، اشاره‌ای نکرده است.

٦۷. یک تذکر مختصر درباره‌ی موضوعی ثانویه: من در مورد متنی که داندامایف آن را تلویحاً (ص ۲۵۷) به کار برده است تا بگوید که کوروش صغیر می‌توانست بدون کمک مترجم به یونانی سخن بگوید، تحقیق کردم؛ داندامایف در کتاب دیگرش به‌نام فرهنگ و نهادهای اجتماعی ص ۲۹٦ همین سخن را تکرار کرده است، اما ناچارم بگویم که در آن جا تنها متنی که مورد استناد قرارگرفته است، متن پلوتارک است (plutarque, pér. 24) که چنین چیزی نگفته است (فصل ۲۴. بند ۱۱ـ۱۲).

٦۸. در این مورد منظورم نوشته‌ی زیر است:

C. Nylander, "Darius III- the coward king. points and counterpoints"

در *Alexander the Great. Myth and reality* (ARID Supp. 20), , Roma, 1993: 145-160)

این تحقیق که پس از مطالعه‌ی اساسی دیگر او درباره‌ی موزائیک ناپل انجام شده است (*opAth* 19/2,

www.tabarestan.info تبرستان

(1983: 19-37) جزو حرکت گسترده‌تر ارزیابی مجدد (سیاسی و استراتژیکی) داریوش سوم است (هم‌چنین نک. P. Bernard, *BCH* 114, 1990: 515-524 و فصل ۱۸ کتاب من از کوروش تا اسکندر).

۶۹. این درست همان مشی دنبال شده، این بار به‌نحو روشن، توسط Th. Petit در مقاله‌ای جدید است (*Topoi* 3/1, 1993: 39-71)؛ در این مقاله مؤلف بابرشمردن دو کار دانداماییف، نظریه‌ی زوال سرعت‌یافته‌ی امپراتوری در دوران اردشیر دوم را اقتباس می‌کند؛ برشمردن نشانه‌ها (که به‌طور عمده به نشانه‌های قید شده توسط دانداماییف، به‌غیر از انحطاط اقتصادی، افزوده می‌شود) با جمله‌ای کاملاً جالب آغاز می‌شود: «با این همه به نظر می‌رسد که شماری از مدارک، غیرقابل انکار اند ...»! رک. بررسی خود من «تاریخ هخامنشی: منابع، روش‌ها، استدلال‌ها و الگوها» (در همین مجموعه مقالات).

۷۰. در مورد این مسئله (*Political history*, P. 275) دانداماییف به دیاکونف ارجاع می‌دهد:

I.M. Diakonoff, Istorija Midii ot drevnejshikh vremen do kontsa IV do n.e., Moscou Leningrad, 1956: P. 29 ــ کتابی که مراجعه به آن هنگام نگارش این مقاله برایم ممکن نبود. امّا تسلسل منطقی می‌نماید، چون به همین کتاب دیاکونف است که دانداماییف (صص ۱۴ـ۱۵) برای بازسازی کشمکش ایشتوویگو و قشر اصیل‌زادگان قبیله‌ی ماد استناد می‌کند.

71. Cf. *RTP*. 405-490

72. Cf. M. Stolper, *Entrepreneurs and Empire*: 1985 149-156

و تحلیلم در از کوروش تا اسکندر فصل ۱۷ بند ۵.

۷۳. شاید لازم باشد یادآوری کنیم که دانداماییف بعد از نوشتن رساله‌ی خود که در سال ۱۹۶۱ از آن دفاع کرد، کار خود را به مطالعه‌ی الواح میخی دوران کلده و هخامنشی اختصاص داد (رک. پیش‌گفتار او برای چاپ آلمانی رساله‌اش *Persien* ... [1976], p.V) [Leningrad 1963]؛ از آن پس بررسی‌های متعددی درباره‌ی موضوع‌هایی که به بابل اختصاص دارد منتشر کرده است ازجمله چند کتاب که یکی از آن‌ها درباره‌ی بردگی در ناحیه‌ی بابل است (مسکو ۱۹۷۴؛ ترجمه شده به انگلیسی در سال ۱۹۸۴)، کتاب بعدی او درباره‌ی دبیران کلده‌ای است (مسکو، ۱۹۸۳)، کتاب سوم درباره‌ی ایرانیان در ناحیه‌ی بابل است (که در سال ۱۹۹۲ مستقیماً به انگلیسی چاپ شده است). درست است که مؤلف دو مقاله‌ی مهم درباره‌ی الواح تخت جمشید منتشر کرده است (*VDI* 1972, 1973)، اما روشن است که جهت‌گیری پژوهش‌هایش از سی سال پیش او را به هیچ وجه برای نوشتن کتاب جامعی درباره‌ی قرن پنجم آماده نکرده است. آمادگی او برای نگارش تاریخ هخامنشیان در قرن چهارم، هم به‌صورت یک کل و هم در تجلّیات منطقه‌ای از آن هم کمتر است، مضافاً بر این که حدود ده سالی است که آهنگ انتشار اسناد جدید، بازخوانی اسناد شناخته شده و تحلیل‌های منطقه‌ای و حتی خرده‌منطقه‌ای در نسبت‌هایی که در گذشته بی‌سابقه بوده است، افزایش یافته است: رک. به‌ویژه به ۷ و درآینده به ۸ جلد *Achaemenid History* که از سال ۱۹۸۷ منتشر شده است، به ۶ و در آینده به ۸ جلد *Transeuphratène* که از سال ۱۹۸۹ منتشر شده، به دو شماره *REA* که در ۱۹۸۵ و ۱۹۸۹ بیرون آمده است و بیشترِ آن به مسائل هخامنشی اختصاص دارد، به کتاب منتشر شده درباره‌ی خراج در امپراتوری هخامنشی که توسط کلارا هرنشمیت و خود من در سال

۱۹۸۹ منتشر شده و یا حتی به نتایج گفتگوها درباره‌ی دین که توسط کلن در سال ۱۹۹۱ منتشر شده است و نظایر آن. تمام این آثار در کتاب‌هایی که اخیراً از داندامایف ترجمه شده، ازجمله تاریخ سیاسی، عملاً یا مورد غفلت قرار گرفته‌اند یا داندامایف، در مورد جدیدترین‌شان، به آن‌ها دست‌رسی نداشته است. این همان چیزی است که بعضاً توضیح دهنده‌ی آن است که چرا در کتاب تألیفی دیگری (که از کتابی که در این‌جا آن را تحلیل کردم بهتر است [فرهنگ و نهادهای اجتماعی ... ۱۹۸۹] مباحث مربوط به این یا آن مضمون یا این یا آن منطقه ارزش بسیار نابرابری دارند (رک. گزارشم در *BSOAS* 54/2, 1991: 374-376 هم‌چنین نک. گزارش H. Sancisi - Weerdenburg, *Int. Journ. of Middle-East Studies* 24, 1992: 329-332.

تبرستان
www.tabarestan.info

تاریخ هخامنشی:
منابع، روش‌ها، استدلال‌ها و الگوها

www.tabarestan.info تبرستان

۱

پتی[1] در آخرین شماره‌ی *توپوی*[2] مقاله‌ی بلندی[(۱)] را به‌قصد دادن گزارشی درباره‌ی دو کتاب محمّد داندامایف که این اواخر به انگلیسی ترجمه شده است، منتشر کرده است. یکی از این دو کتاب (که به‌اتفاق لوکونین[3] نوشته شده است) به ساختارهای اجتماعی ـ اقتصادی امپراتوری هخامنشی[(۲)] و دیگری به تاریخ سیاسی[(۳)] آن پرداخته است. گزارش‌نویسی گونه‌ای از نوشتار است که فی‌نفسه دخالت شخص سوم را توجیه نمی‌کند مگر آن که گزارش فقط بهانه‌ای برای بحث و استدلال طولانی‌تری باشد که در بر دارنده‌ی نظری قاطع درباره‌ی روش‌ها و رویکردهای برخی از موّرخان امروزی است. این روش می‌تواند کاملاً مثبت باشد اگر استدلال‌های به‌کار رفته قابل پذیرش باشند، امّا به عقیده‌ی من، در گزارش پتی با تحقق چنین چیزی زیاد فاصله داریم. به همین دلیل میل دارم خوانندگان *توپوی* را در جریان برداشت‌ها و واکنش‌های خود قرار دهم.

شاید بتوان گفت که عنوان و لحن مقاله با این اظهار نظر پتی که در آن انتقاد زیر به داندامایف وارد شده است، توجیه می‌شود:

> نویسنده «[در این دو اثر خود] دیدگاه‌های کاملاً مخالف و آشتی‌ناپذیر[ی برگزیده است.] در کتاب دوم (تاریخ سیاسی امپراتوری هخامنشی) معرّفی سنتی یا در زمانانه‌ی دو قرن سلطه‌ی پارسی اختیار شده است. در کتاب اول (فرهنگ و نهادهای اجتماعی ایران

---

1. T. Petit 2. Topoi 3. Lukonin

باستان) سعی شده تحلیلی مبتنی بر شرایط مادّی (تا ساختاری) از دولت و تمدّن هخامنشی ارائه شود؛ با این همه دانداماید قسمت‌های در زمانی را کمابیش در آن جا داده است... پس در این کتاب دوم آمیزه‌ای از همزمانی و در زمانی یافت می‌شود که خواننده را متحیر می‌کند.»

پتی بر اساس ملاحظه‌ای بدیهی (تاریخ سیاسی الزاماً در زمانانه است ــ نکته‌ای که نویسنده با به کار بردن عبارتِ قدری همان‌گویانه‌ی «در زمانیِ مبتنی بر شرح وقایع» (ص ۴۴) آن را بیان کرده است) انتقادی را در مورد روش دانداماید در *نهادهای فرهنگی و اجتماعی*... مطرح می‌کند (که من آن را می‌پذیرم حتی اگر شخصاً ترجیح بدهم که در مورد این کتاب از اصطلاح «طرح نامرتبط» استفاده کنم تا از اصطلاح روش «مبتنی بر ساختارها»)[۴]، پتی به این انتقاد خود انتقاد (قدری متضادّ) دیگری را درباره‌ی آمیزه‌ی «همزمانی نادرست» و «در زمانی مفرط» (عبارت خود پتی) در *نهادهای فرهنگی و اجتماعی* (صص ۴۲ـ۴۳)[۵] افزوده است. امّا نه‌ن در مقابل هم قرار دادن این دو کتاب، که دانداماید ظاهراً خواسته است مکمّل یکدیگر باشند، معنایی دارد، نه این انتقاد که نویسنده چرا در یک کتاب هم به در زمانی و هم به همزمانی توسل جسته است و نه مورد انتقاد قرار دادن کتابی که «در زمانانه» خوانده شده است به این دلیل که به «در زمانی مبتنی بر شرح وقایع» (عبارت خود پتی) و حتّی قصّه و حکایت (ص ۴۴) پرداخته است.[۶] اگر فقط روشن کردنِ مشکل بازسازی تاریخ همه‌جانبه‌ی امپراتوری هخامنشی، که تاریخ وقایع‌نگارانه و تحلیل‌های مربوط به درازمدت را، هم درهم می‌آمیزد و هم تناوب می‌بخشد (رک. صص ۴۴ـ۴۵) مطرح باشد، کاری جز تأیید و تصویب نمی‌توانم بکنم. اما درواقع پتی از بررسی تاریخ‌نگاری «انحطاط هخامنشی» (صص ۴۵ـ۷۱) صرف‌نظر از دانداماید هدف دیگری دارد که به‌نحو زیر ارائه شده است:

به‌نوشته‌ی پتی، تاریخی که «نفوذ مارکسیستی و مکتب آنال»[1] آن را تحمیل کرده است، جانشین «تاریخ مبتنی بر شرح وقایع و تاریخ تحصّلی» شده است، مارکسیسم و مکتب آنال «تأکید را بر پدیده‌های اجتماعی ـ اقتصادی و قوم‌شناسی...» می‌گذارند؛ این رویکرد بر قلمرو تاریخ‌نگاری هخامنشی تسلّط یافته است که «متخصصانِ» آن «رفته

1. L'école des Annales

رفته از تاریخ مبتنی بر شرح وقایع و تاریخ سیاسیِ (...) کمابیش جمع آمده با تاریخ یونانی انصرافِ حاصل نموده‌اند»؛ تمام مطالعات اخیر «اشتغالات برخاسته از همزمانی را نمایان می‌کنند» (صص ۴۵ـ۴۸). پتی در عین حال که این‌جا و آن‌جا نام کسانی را که آشکارا به‌منزله‌ی نمایندگان این جریان تلقی می‌نماید[۷]، ذکر می‌کند، بی‌درنگ از این جریان فاصله می‌گیرد و می‌نویسد:

۱. مارکسیسم بی‌اعتبار شده است، زیرا، به نوشته‌ی او، «تحلیل مارکسیستی *آشکارا فقط* بر واقعیات اقتصادی اصرار می‌ورزد» (ص ۷۰، پانوشت ۱۲۲؛ ایرانیک از پی‌یر بریان؛ هم‌چنین رک. ص ٦٧ درباره‌ی «روایت مارکسیستی متداول»، ص ٦۴)؛

۲. پتی مفهوم Early State (٦٧ـ٦٨) را نیز (که سان‌سی‌زی ـ ویردنبورگ آن را به‌عنوان ابزار در قلمرو مطالعات هخامنشی پیشنهاد کرده است)[۸] به‌شدت ردّ کرده است.

۳. پتی قصد دارد به تحلیل‌های ماکس وبر که درستی آن را در برابر خصلت فروکاهنده‌ی تحلیل‌های مارکسیستی قرار می‌دهد، بگرود (صص ٦٩ـ۷۰).

پس جدل نویسنده به‌طور کلی علیه «سه گرایش (تاریخ جدید، تحلیل مارکسیستی، تاریخ ساختارها)» است که هر سه با هم، اگر درست فهمیده باشم «جریان تاریخ باب روز» را تشکیل می‌دهند. همان جریانی که پتی انتقادش به آن‌ها این است که امکان وقوع تحوّل طّی دو قرن و نیم تاریخ هخامنشی را نفی می‌کنند (ص ۵۱). این جریان «با حسّاسیت بعدِ مستعمراتیِ روشنفکران غربی و به‌ویژه فرانسوی که علاقه‌مندند به تمدّن‌های غیراروپایی اعاده‌ی حیثیت کنند...» کاملاً در توافق است. انتقاد در نتیجه‌گیری مقاله تند و تیزتر هم می‌شود. در این مقاله «این جریان» ــ که تبلور وجدان ناراحت غرب تلقی می‌شود ــ با این عبارات محکوم شده است: «گرایش آشکاری را به حذف زمانمندی نشان می‌دهد، همین امر موجب تحقیر تعمیم‌یافته‌ی تاریخ و بی‌اعتباری هرنوع تصویر پیش‌رفت است... پس [مورخ] دور کردن در زمانی را از تاریخی که زین پس بسیار همزمانانه، لایتغیّر و غیره است برگزیده است» (صص ۷۰ـ۷۱).

بسیاری چیزها در مورد آرای گزنده‌ی پتی در مورد مفاهیم و روش‌ها می‌توان گفت: مفاهیم و روش‌هایی که پتی به همان سهولتی نفی‌شان می‌کند که ساده و مضحکه‌شان کرده است.[۹] این نکته که رویکرد جدید به جهان هخامنشی و جهان

www.tabarestan.info تبرستان

یونانی‌مآب (و روابط‌شان) بسیار مدیون مبارزات ضدّ مستعمراتی است، نکته‌ای است که هم خود من مدت‌ها پیش نوشته‌ام (رک. *RTP*, P. 281-309; *DHA* 1976; Alexandre le Grand[1] [1974]) و هم پرثو و اد. ویل[۱۰] در مورد دوران هلنیستی به آن اشاره کرده‌اند. امیدوارم که ذکر این نکته به پتی فرصتی برای بروز داوری منفی ندهد، امّا باید بگویم که بعضی از عبارات، احساسی مبهم و حتی سخت بر جای می‌نهند (رک، صص ۷۰ـ۷۱ با پانوشت‌ها).[۱۱] از سوی دیگر اگر قدری با پژوهش‌های بیست و پنج‌ساله‌ی اخیر آشنا باشید، می‌دانید که مطالعه‌ی روبناهای ایدئولوژیکی بر اثر نفوذ نظریه‌پردازانی چون آلتوسر و گدلیه[1] چه جایگاه اساسی‌ای را در پژوهش‌های مارکسیستی اشغال کرده است تا بدان حدّ که کارهای هر دو توانسته‌اند مخالفت‌هایی را در قلمرو (بسیار گونه‌گون) مطالعات مارکسیستی برانگیزند. پتی درباره‌ی گرویدن بی‌قید و شرط خود به ماکس وبر می‌افزاید: «بدون ورود در جزئیات این استدلال»؛ درواقع، مطالعه‌ی مقاله اد. ویل در همان جلد *توپوی* (صص ۲۳ـ۳۸) دیگر بایست به پتی ثابت کرده باشد که اشاره به وبر به‌تنهایی کافی نیست بلکه این اشاره ایجاب می‌کند که مستقیماً به متون مبنا رجوع شود.[۱۲] متأسفانه من بر این اعتقادم که ردّ مفهوم *Early State* از مطالعه‌ی سریع و ناقص آثار کسانی که آن را پیشنهاد کرده‌اند، ناشی می‌شود. هر بحث علمی، حتی اگر تند باشد، می‌تواند پربار باشد مشروط بر آن که آرا، مانند همان آرایی که پتی (اغلب با توسل به یاوه‌سرایی شبه‌نظری)[۱۳] اعلام می‌دارد، بر تحلیل بسیار دقیق متون نویسندگانی استوار باشد که تحلیل‌ها، مفاهیم و نتیجه‌گیری‌هایشان مورد قبول قرار نگرفته است. بدبختانه، نویسنده در این زمینه گستاخی تأسفباری نشان می‌دهد. البته، انحراف‌های القاشده توسط نویسندگان یونانی نباید ما را به آن جا بکشاند که عکس اظهارنظرهای آنان را برگیریم: واقعیت هخامنشی بازتاب معکوس تصویر یونانی نیست. به‌عبارت دیگر مورّخ نباید نوشته‌های نویسندگان کلاسیک را تعبیر کند و یا آن که سخن آنان را به‌دلیل پیش انگاشته‌هایشان ردّ کند: برعهده‌ی اوست که از طریقِ روش‌های تحلیل متن و شناخت مجموعه اسناد دیگر هسته‌ی اطلاعاتی هخامنشی و یا فقدان آن را روشن کند (رک. برای نمونه *RTP*, P. 491-506). حال که چنین اصل مسلّم روش‌شناختی را (که هیچ‌کس، هیچ‌گاه درستی آن

1. Godelier

را انکار نکرده است) تصدیق کردیم، باید این پرسش را طرح کنیم که پتی بر چه مبنایی تشخیص داده است که کسانی که شخص او و روش‌ها و تفسیرهایشان را مورد تردید قرار می‌دهد، در جهت پندار تاریخ هخامنشی لایتغیّر مبارزه کرده‌اند یا می‌کنند؟ [۱۴] چه کسی پیشنهاد کرده است که در برابر «اغراق‌های یونانیان» بایست «فرضیه‌ی تحوّل و احتمالاً ضعف را... ردّ کرد» (ص ۵۱) [۱۵]؟ آیا این مکر نوشتاری (بی‌مایه)ای نیست که هدفش نسبت دادن فضایل یک مورّخ به پتی است که در زمانی (بخوانید: تاریخ) را در قلمروی دوباره باب کرده است که بر اثر نفوذ نوشته‌های قابل‌انتقاد مدافع «همزمانی» ساختارگرایان ـ مارکسیست‌ها ویران شده است؟! یا آن که پتی واقعاً متقاعد شده است که در میان هم‌کاران او هستند کسانی که برخی برای مبارزه بر ضدّ حقیقت پیش پا افتاده و مضحکی، که او گفتمان خود درباره‌ی روش را با آن به پایان رسانده است، آمادگی دارند: «گذشته در مشروط کردن آینده مؤثر است» (ص ۷۱)؟ چه کسی را دست انداخته‌اند؟ [۱۶]

خواننده حق دارد بپرسد که رابطه‌ی منطقی این گفتمان با در زمانی /همزمانی و «انحطاط هخامنشی؟» چیست. چون در ذهن پتی مهم‌ترین حملات به پندار «انحطاط هخامنشی» از ناحیه‌ی کسانی صورت گرفته است که او گرایش‌های «همزمانانه» و پیش‌انگاشته‌های نظری‌شان را مورد اعتراض قرار داده است (صص ۴۸ـ ۵۰). پتی هم که به تأکید بر این نکته پرداخته است که «انحطاط اقتصادی»ای در کار نبوده است (صص ۵۵ ـ ۵۶) بر مسائل زیر انگشت گذاشته است: پایین‌تر بودن وضعیت فنّی لشکرهای هخامنشی و درنتیجه استخدام فزاینده‌ی سربازان مزدور یونانی (صص ۵۴ ـ ۵۵)؛ ــ گسترش اختیارات خشترپاون‌ها به‌ضرر تدابیر اعمال شده توسط داریوش اول (صص ۵۶ ـ۵۷)؛ ــ ظهور پادشاهان جزءِ محلی و شهریاران بومی که بعضی از آن‌ها عنوان خشترپاون را تصاحب کرده‌اند (صص ۵۷ ـ ۵۸)؛ ــ سست شدن روابط شخصی شاه و خشترپاون‌هایش (ص ۵۹)؛ ــ نتیجه آن که «قلمروها[ی شاهنشاهی] مانند چرم ساغری جمع شده‌اند» (ص ۶۰). یکی از دلایل، به‌نوشته‌ی مؤلّف، شخصیت حقیر اردشیر دوم است که «قربانی منفعلِ دسیسه‌های حرم» (ص ۶۴) است. امّا شروع این فرایند به خیلی پیش از آن برمی‌گردد. در میان مراحل این تحوّل منفی، مؤلّف شکست‌های خشیارشا در سال ۴۸۰ /۴۷۹ (صص ۶۲ـ۶۳) و شکست کالیاس (ص ۶۶) را برجسته کرده است؛ فرایندهای انحلالی که در پایان قرن پنجم و قرن

www.tabarestan.info تبرستان

چهارم جریان می‌یابند، در قرن ششم و آغاز قرن پنجم ناشناخته بودند (ص ۵۸)، هر چند «نخستین شورش‌های خشترپاون‌ها (...) در زمان خشیارشا اندکی پس از ۴۷۹ روی نمود» (ص ٦٢)، امّا نابرابری بین فالانژ[1] یونانی و سواره‌نظام پارسی (ص ٦٥) پس از پلاته آغاز شده است (ص ٦٥): پس ضعف (*اکمه*[2])ی امپراتوری از حدود ۵۲۰ تا حدود ۴۸۰ (ص ٦٦) به طول انجامیده است، امّا برخی از تحوّلات منفی از زمان خود داریوش در نطفه وجود داشته است (ص ٦٣).

ناچاریم تصدیق کنیم که پتی ــ در برابر مواضعی که «امروزه متداول» است ــ آرای قاطعانه‌ی نویسندگان یونانی و آرایی را که تاریخ‌نگاری هخامنشی از زمان راولینسون درباره‌ی ضعیف شدن مستمرّ امپراتوری از زمان خشیارشا و بعد در طول قرن چهارم انتقال داده است، اقتباس کرده است. فقط باید متذکر شوم که حتی اگر پتی الزاماً از این آرا الهام نگرفته باشد، باز مواضعش بسیار نزدیک به اظهارات تکرار شده توسط داندامایف در یکی از کتاب‌هایش (*تاریخ سیاسی*) است، که در مقاله‌ای که به‌قصد قرائتی نقّادانه نگارش یافته است، در همین جا [رک. مقاله‌ی قبل همین کتاب] مورد تحلیل قرار گرفته است.[۱۷] امّا با تمام این احوال پتی می‌نویسد که قصد ندارد نظریه‌ی «انحطاط هخامنشی» را دوباره مطرح کند: «ما قصد نداریم که بینش یونانی انحطاط هخامنشی از هنگام سلطنت خشیارشای اول را اختیار کنیم» (ص ٦٤) یا «پیداست که در قرن چهارم امپراتوری هخامنشی هنوز دچار انحطاط نشده است» (صص ٦٦ـ٦٧). بر شیطان لعنت! خواننده دیدگان خود را می‌مالد و از خود می‌پرسد که خواب دیده است؟ چون در صفحه‌ی قبل (ص ٦٥) نویسنده این عبارت را نوشته است: «این پرسش را می‌توان با عبارات دیگری بیان کرد: آیا امپراتوری هخامنشی در قرن چهارم به‌لحاظ موقعیّت نظامی، مالی، سیاسی و ایدئولوژیکی به‌قدر قرن ششم ـ زمان سلطنت کوروش، کمبوجیه و داریوش اول ـ قدرتمند و استوار است؟ دلایل گوناگون ذکر شده در فوق ما را ترغیب می‌کنند که به این پرسش پاسخ منفی بدهیم.» پس، خواننده چیزی جز این باید بفهمد که از نظر پتی امپراتوری از زمان مرگ داریوش در حال انحطاط است؟ با این همه، پتی هم‌چنان از خودش در برابر تصور چنین تفسیری دفاع می‌کند و با مراجعه به تعریفی از انحطاط (که همان‌قدر که پیش پا افتاده است بدیهی است ص

۱. در اصل، فالانکس، آرایش پیاده‌نظام در یونان باستان. ـ م.

2. *akmè*

٦٦) خطّ اول جبهه‌ای را که خودش در برابر «هجوم همزمانی» [اصطلاح از پی‌یر بریان] مهیّا ساخته است ترک می‌کند: «در این‌جا فقط می‌خواهیم این نکته را القا کنیم که امپراتوری کوروش تحوّلی حدود بیش از دو قرن تاریخ شناخته است و این که انکار چنین چیزی کار باطلی است» (ص ٦٧). باز هم بر شیطان لعنت! اگر مسئله فقط این است که با چنین حقیقت پیش پاافتاده‌ای (که پتی آن را «مقدمه[ای] بحث» [عبارت خود پتی] می‌داند) بحث را خاتمه داد، چرا جدلی چنین تند و نیز بی‌پایه انجام داد و چرا بیش از ده صفحه در مورد تظاهرات چشم‌گیر و مراحل «انحطاط پیش‌رونده» (ص ٦٦) بحث کرد؟ علّت این است که پتی در میان تضادّهای غلبه‌ناپذیری مبارزه می‌کند که از ابهام موضع او در برابر «جریان تاریخی متداول» که «انزجار نسبتاً عمیق خود را در مورد واژه‌ی [انحطاط]» (ص ٥١) بیان کرده است، ناشی می‌شود. با توجّه به این امر، موقعیّت پیچیده‌ای که او در آن قرار گرفته است و می‌پندارد که با یک نیرنگ اصطلاح‌شناختیِ قدری تمسخرآمیز می‌تواند به آن پایان دهد، قابل درک می‌شود: او عمدتاً به این امر علاقه دارد که برچسب مورّخ معتقد به «انحطاط هخامنشی» را از روی خود بردارد و اصطلاح «افول یا زوال را (یا هر نام دیگری را که به این فرایند بدهند) جایگزین آن سازد» (ص ٥٢)[۱۸]. بنابراین اصلی را که پتی به آن استناد می‌کند، برمی‌گردانیم و می‌گوییم «لازم است... در مورد مفهوم اصطلاح‌ها توافق داشت» (ص ٦٧). مسئله فهم شد: پتی با آن که می‌خواهد تأکید کند که به انحطاط هخامنشی معتقد نیست (فقط برای آن که اصطلاح «انحطاط» را نمی‌خواهد به کار برد)، طی بحث «به زوالِ هخامنشی» اعتقاد پیدا می‌کند و اجزا و ضرباهنگ‌های آن را برمی‌شمارد. اگر روشش دقیق است و استدلالش محکم چرا این کار را نکند؟

۲

حال نویسنده را در میان تردیدها و تضادّهای «نظری» خود رها می‌کنیم و به استدلالش درباره‌ی زوال هخامنشی می‌پردازیم (دیگر پنهان کردن مسئله در میان گیومه‌ها بی‌فایده است).

سخنان و سکوت‌های او درباره‌ی منابع، ما را به سوی ملاحظه‌ی نخست می‌راند. همان‌طور که پتی هم می‌داند، مؤرخ امپراتوری هخامنشی انبوهی از اسناد و مدارک در اختیار دارد که به انواع گوناگون تقسیم، و به زبان‌های گوناگون نوشته شده‌اند. هرکس

www.tabarestan.info تبرستان

بخواهد مسائل مورد بحث را واقعاً بررسی کند، می‌بایست به تحلیل‌های منطقه‌ای دست بزند (یا به آن‌ها مراجعه کند). این تحلیل‌ها براساس مجموعه‌اسناد منطقه‌ای (بابلی، مصری، عیلامی و غیره) صورت می‌پذیرد. پژوهش‌گر نباید پژوهش خود را به منابع مکتوب محدود کند، بلکه باید اسناد باستان‌شناختی، تصویرشناختی، سکّه‌شناختی را، که به‌ویژه در تحلیل‌های منطقه‌ای و خرده‌منطقه‌ای و درنتیجه در تحوّل روابط مرکز /پیرامون اهمّیّت اساسی دارند، در میان منابع خود بگنجاند. فقط به این ترتیب است که ارزیابی‌های از نوع کلّی درباره‌ی استحکام و کارایی قدرت مرکزی به‌لحاظ درازمدت امکان مدلّل بودن می‌یابند (چون اصل مسئله که با اصطلاح «انحطاط» به‌نحو نامناسب نشان داده شده است، همین است). در مورد معکوس، با محبوس شدن در دام و با گزینش راهی بدون مفّر صرفاً به منابع یونانی متوسل می‌شوند. این همان خطّ مشیی است که پتی برای خود برگزیده است. در سراسر مقاله، فقط یک کاربرد مستقیم و روشن از یک منبع «غیریونانی» می‌توان تشخیص داد. پتی طی سخنانی درباره‌ی دگرگونی‌های شدید سیاسی فرضی ناشی از انعکاس شکست‌های ۴۸۰ /۴۷۹ به بیانات موجود در کتیبه‌های سلطنتی اشاره کرده است و از «لاف و گزاف» موجود در آن‌ها (ص ٦٢) سخن گفته است: نام‌گذاری حیرت‌انگیزی که متضمن داوری منفی است، امّا به‌ویژه دربردارنده‌ی سوءِ تعبیر کامل از اسنادی است که ما را در واقع در قلب بازنمایی‌هایی قرار می‌دهند که شاهان بزرگ و پارسیان از قدرتشان برای خود ساخته بودند.

با توجّه به این که پتی (تقریباً) فقط به منابع کلاسیک اشاره می‌کند، مکلّف است (در عین توجیه خود) پیشاپیش به ارزیابی مجدّد آن‌ها مبادرت ورزد. پتی در عین حالی که با این ایده موافق است که بسیاری از نویسندگان قرن چهارم بینش یونانی‌محور منحرفی را انتقال می‌دهند (صص ۴۸ـ۴۹)، عقیده دارد «که نقد متون، ارزش نویسندگانی چون گزنوفون و کتسیاس را چنان که باید تصدیق نکرده است» (ص ۵۱). پتی برای این که عمل اعاده‌ی حیثیت خود را به پیش برد، به مطالعات استالپر و سان سی زی ـ ویردنبورگ و وایسکوف اشاره می‌کند. این مؤرخان که پتی به‌نحو مفرط به آنان استناد می‌کند، به‌طور قطع هرگز از این ایده دفاع نکرده‌اند که *هلنیکا* و *آناباسیس* گزنوفون یا منابع تاریخی قرن چهارم (که به‌ویژه مورد استفاده‌ی وایسکوف قرار گرفته‌اند) «شماری از اطلاعات تاریخیِ به‌لحاظ *ایدئولوژیکی بی‌طرفانه*... نوشته‌های توصیفی با

خصلت غیرجدلی» عرضه می‌دارند (صص ۵۱ ـ ۵۲؛ ایرانیک از پی‌یِر بریان) [۱۹]. وقتی پتی در مورد کتسیاس می‌نویسد که نوشته‌های او «برای این دوران روی هم رفته به‌اندازه‌ی کافی معتبر است» (ص ۶۱) حکمی را صادر کرده است که منتظر پشتیبانی استوار از آن را داریم.[۲۰] به‌ویژه وقتی پتی از این جمله استفاده می‌کند تا تصویری تکراری از اردشیر دوم، «قربانی منفعل دسیسه‌های حرم» [۲۱] ارائه دهد، و در عین حال بیفزاید: «آیا باید در این مورد نقش پروشات را خاطرنشان کرد؟» ــ پرسش نادرستی که در واقع نظریه‌ی نفوذ سیاسیِ هم نیرومند و هم نفرت‌انگیز پروشات و هم‌جنسانش را بیان می‌کند (همان نظریه‌ی «راولینسونی»‌ای که تنها به این کار می‌آید که جامه‌ی نمایش‌های سبک را بر تن تئوری کهنه‌ای کند که برطبق آن، فرمانروایان شرقی به‌دلیل زنانه شدن دربارها به‌سستی کشانده شده‌اند) [۲۲]. بدیهی است که (بدون توهم مفرط) وسوسه می‌شویم به پرسش نادرست نویسنده به‌طور مثبت پاسخ دهیم و مصرّانه از او بخواهیم برای خوانندگانش به‌روشنی توضیح دهد که نقشی که پروشات طی سلطنت اردشیر دوم به‌طور مشخص ایفا کرده است و از نظر پتی مصیبت‌بار است، چه بوده است. امّا تصور می‌کنم که ما در این مورد در قلمرو *مسلّماتی* (نک. زیر) قرار داریم که به اثباتشان نیازی نیست یا نویسنده برخلاف تحلیل‌های اخیر در موردشان بر این اعتقاد است که از زمان راولینسون براهین متقاعدکننده‌ای در موردشان ارائه شده است. به این‌جا که می‌رسیم خواننده‌ی ساده‌انگار (به‌درست یا به‌غلط) نتیجه می‌گیرد که هر نوع تلاشی برای رمزگشایی از نویسندگان باستان (در این‌جا کتسیاس) بیهوده و حتی محلّ تردید است چنان چه براساس معکوس کردن دیدگاه‌ها، که نویسنده آن را مخفیانه در مورد نوشته‌های‌شان اعمال می‌کند، داوری کنم: «آیا ممکن است در تحقیری که آنان قربانی‌شان هستند، اتهام ناشی از موضع‌گیری‌شان درباره‌ی انحطاط اخلاقیات پارسی سهم داشته باشد؟» و به چه روش حیرت‌انگیز و سریعی برای آراستن کتسیاس و گزنوفون به فضیلت مشاهده‌گرانِ «به‌لحاظ ایدئولوژیکی بی‌طرف» به‌نام ذهنیت و غرض‌ورزیِ نسبت داده شده به برخی از مفسّران مدرن ــ همانان که توسط نویسنده به‌مثابه‌ی کسانی نام برده شده‌اند که میل دارند اصطلاح انحطاط را رها کنند تا بهتر بتوانند به «تمدّن‌های شرقی» و به‌طور کلّی‌تر «جهان غیراروپایی» اعاده حیثیت کنند! وقتی (چون من) با دقّتی مستمر چرخش‌های اندیشه‌ی نویسنده را دنبال می‌کنیم، این اعتقاد به خواننده تحمیل می‌شود که به کتسیاس یا گزنوفون به‌عنوان قربانی

www.tabarestan.info تبرستان

جهان‌سوم‌گراییِ «روشنفکران غربی و به‌ویژه فرانسوی اعاده حیثیت شود» (ص ۵۰)!

در هر حال، مسئله این نیست که بدانیم که این یا آن نویسنده‌ی یونانی «مقدمتاً اهل جدل» است یا خیر (آنان همگی تا حدودی چنین هستند)، بلکه دانستن این نکته است که آیا واژه‌ها و مفاهیمی که به کار می‌برند به مورّخ امروزی اجازه می‌دهند تفسیر تاریخی خود را بر اساس سخنان‌شان بنا کند؟ یا حتی به‌عبارت دقیق‌تر، مورّخ ضرورتاً مکلّف است برای خواننده‌ی خود توضیح دهد که روش قرائت متون باستانی او چیست ــ منظور از قرائت در این‌جا رمزگشایی از نوشته در کل آن یا رمزگشایی از این یا آن سخن خاصّ است. در مورد معکوس، پیداست که نویسنده قصد دارد که از آثار نویسندگان باستان «به‌طور سطحی»، بدون تحلیل اوضاع و احوال تولید متن و روش‌های برهانی‌ای که منطق وقایع‌نگارانه‌ی آن‌ها را تشکیل می‌دهند، استفاده کند.[۲۳] درست است که استدلال‌های پتی به ساده‌ترین اظهاراتشان محدود می‌شوند، امّا به نظر نمی‌رسد که تحت هدایت روشی که به‌طور خلاصه آن را تعریف کردم، قرار داشته باشند، چون پس از سخنان بسیار قابل اعتراضش درباره‌ی منابع، گزارش خود را از نشانه‌های انحطاط با این جمله آغاز می‌کند: «با این‌همه شماری از بدیهّیات زین پس خودشان را به ما تحمیل می‌کنند» (ص ۵۴). این روش برهانی‌ای است شناخته شده (مسلّم فرض کردن همدستی خواننده) و بسیار سهل برای نویسنده امّا از نظر منتقد محکوم: کافی نیست که مسائل معلق را جزو *بدیهّیات* بنامیم تا در موردشان یقین حاصل کنیم! برای روشن کردن سخنم، سه مثال برمی‌گزینم که به شیوه(های) کنترل مکان و جمعیت توسط دستگاه‌های دولتی شاهنشاهی مربوط می‌شوند.

۱. درباره‌ی *پایین‌تر بودن وضعیّت فنّی لشکرهای هخامنشی* و توسل فزاینده به لشکرهای یونانی: از کجا چنین چیزی بدیهی است، از کجا چنین چیزی «مسلّم» (ص ۵۵) است؟ پتی این اعتقاد را که پایین‌تر بودن وضعیت فنی پارسیان از نبرد پلاته آغاز شده است (ص ٦۵)، از کجا به دست آورده است، حال آن‌که همه می‌دانیم که شمار، ترکیب آن‌ها، تسلیحات سپاه مردونیه و هم‌چنین نحوه‌ی جریان یافتن نبرد هنوز موضوع مجادله‌ای بی‌پایان است؟[۲۴] پتی با ارجاع به شکست‌های پارس در برابر پیاده‌نظام سنگین‌اسلحه‌ی یونانی فقط می‌نویسد: «مثال‌ها آن‌قدر زیادند که نمی‌توانند موضوع شمارشی جامع قرار بگیرند.» (ص ۵۴، پانوشت (۵))[۲۵]. امّا اگر نویسنده سند و مدرکی برای اثبات سخن خود ارائه ندهد، چرا خواننده بایست سخن او را بپذیرد؟

مگر اصول پژوهش قبل از هر چیز گردآوری همه‌ی اسناد معتبر، تحلیل آن‌ها، مقابله‌ی آن‌ها با اسناد دیگر و استخراج یک یا چند تفسیر از آن‌ها را ایجاب نمی‌کند؟ [۲۶] اگر مسئله (تحت عنوان بدیهی بودن) پیش از آن که مطرح شود، حلّ شده است، روش تاریخی کجا مورد استفاده قرار گرفته است؟

آیا سربازان مزدور، «خطری بزرگ برای امپراتوری» هستند؟ پتی (ص ۵۴، پانوشت ۵۱ـ۵۲) فقط به شارح دموستنس، شماره‌ی ۸۴ [= *Schol. Dem.* 4. 19] ارجاع می‌دهد، امّا متن را نقل نمی‌کند و فقط به مطالعه‌ی کهنه و نه‌چندان مستدل اولسنر[1] (ص ۵۴، پانوشت ۵۲) ارجاع می‌دهد [۲۷] ــ آن چه مانع نمی‌شود که با اطمینان کامل بگوید: «تلاش اردشیر سوم برای ممنوع کردن استفاده از آن‌ها [سربازان مزدور. ـ م.] برای خشترپاون‌هایش آن را به‌وضوح به اثبات می‌رساند.» خواننده که از محتوای این متن احتمالاً اطلاعی ندارد، در جریان کارهای تخصصی و تحلیل‌های متضاد مای زی [۲۸]، سبت [۲۹]، وایسکوف [۳۰] قرار ندارد، پتی هم به نظر می‌رسد که از این کارها خبر ندارد (یا از میان آن‌ها کاری را الزاماً انتخاب کرده است [در این مورد شک دارم] بی آن که دلایلِ روش‌شناختی و تاریخیِ ترجیح خود را برای ما شرح دهد). آیا پتی بر آن است که متن شارح باید در این مقوله‌ی حیرت‌بار که او آن را «اطلاعات به‌لحاظ ایدئولوژیکی بی‌طرف... غیرجدلی» می‌خواند (ص ۵۲) گنجانده شود؟ اگر چنین است (با علاقه) منتظریم که استدلال موجز و دقیقی براساس متن [۳۱] یا براساس مطالعه‌ی مدرن جامعی که روشش برای او اعتبار بیاورد، ارائه نماید وگرنه سخنش چیزی جز گفتمانی تو خالی نخواهد بود که بر اثر «بدیهّیات» نویسنده موزون شده است ــ همان‌طور که جمله‌ی (ص ۵۵) او درباره‌ی سربازان مزدور یونانی «گردان‌های حمله‌ی لشکرهای پارسی... در پایان تاریخ [امپراتوری]» چنین است. می‌خواهم بگویم که در این‌جا پای نظریه‌ای در میان است که از مدت‌ها پیش تاریخ‌نگاری هخامنشی (ازجمله *تاریخ سیاسی* داندامایف) را در می‌نوردد، امّا اگر نویسنده‌ای (بدون ذکر مطالعات جدید) این نظریه را اقتباس کند (چیزی که به‌طور قطع جزو حقوق او به‌شمار می‌آید) نباید برای خوانندگانش توضیح دهد که «یقین» (واژه‌ی خود پتی) او چگونه و براساس چه اسنادی ایجاد شده است؟ چون اگر خواننده مبتدی

1. Oelsner

و غیرمتخصص باشد، نه‌فقط نخواهد دانست که قرائت دیگری از متون یونانی ممکن است، بلکه نخواهد دانست که بحث از مدت‌ها پیش به‌دلیل وجود اسناد بابلی که تفسیرشان به همان اندازه مشکل است، تقویت شده است.[۳۲]

۲. حال به *تکه‌تکه شدن قلمروهای امپراتوری* بپردازیم. «به‌طور کلّی قلمروهایی که از طریق خشترپاون‌ها تحت سلطه‌ی شاه بزرگ بودند مانند چرم ساغری جمع می‌شدند (عبارت خود پتی)» (ص ٦٠). از میان نشانه‌های این امر می‌توان به استقلال فزاینده‌ی پادشاهان جزء محلّی اشاره کرد، چون «قدرتشان آن‌قدر افزایش می‌یابد که برخی از آنان مدعی خشترپاون بودن می‌شوند و بعضی از شهریاران محلّی خشترپاون یا *کارانوس*[۱] می‌شوند» (ص ۵۷). نویسنده برای روشن کردنِ مطلب اوّلش[۳۳] به بررسی خود درباره خاندان هکاتومونوس[۲] اشاره کرده است که در *BCH*[۳] سال ۱۹۸۸ به چاپ رسیده است و ر. دکا[۴] در هین شماره‌ی *توپوی*[۵] (۳/ ۱:۲٦٦) درباره‌ی آن سخن گفته و به‌درستی به روابط غریب پتی با منابع اشاره کرده است.[۳۴] جای دادن بلسوس[٦] /بلشونو در میان «شهریاران بومی»، کاری که پتی انجام داده است، متخصّصان منابع بابلی، به‌ویژه مت استالپر [نقل‌قول شده توسط پتی] را که در چندین بررسی به بازسازی کارراهه‌ی بلسوس /بلشونو پرداخته است، حیرت‌زده خواهد کرد.[۳۵] در هر حال، تردیدی وجود ندارد که این افراد عنوان خشترپاون را غصب نکرده‌اند بلکه آن را از قدرت مرکزی کسب کرده‌اند؛ و به نظرم نمی‌آید که ارتقایشان در جهت تضعیف قدرت مرکزی بوده باشد، برعکس، به‌ویژه وقتی به یاد می‌آوریم که اداره‌ی کاریا برای نخستین‌بار در حدود سال ۳۳٦ به دست خشترپاونی پارسی‌الاصل (اورونتوباتس[۷]) سپرده می‌شود، که احتمالاً خود داریوش سوم در آغاز سلطنتش او را به این سمت منصوب کرده بود.[۳٦]

نام‌های قید شده در ص ۵۷ که به‌منظور روشن کردن «ظهور سلسله‌های محلّی...» که امیرنشین‌هایی را تشکیل داده‌اند که وسعتشان از پایان قرن پنجم افزایش می‌یابد» آمده‌اند، موجب سردرگمی می‌شوند. نام‌ها عبارت اند از: «ماوسولوس[۸]، سوئنسیس[۹]

---

1. Karanos
2. Hékatomonos
3. *Bulletin de Correspondance Hellénique*
4. R. Deseat
5. *Topoi*
6. Belesys
7. Orontobatès
8. Mausolos
9. Syénnésis

اواگوراس[1]، داتامس[2]، تنس[3]، مانیا[4]، اوتوس.»[5] بدون این که بتوانم توضیحی به هر یک اختصاص دهم، فقط می‌گویم که در میان آنان انواع سیاسی ـ اداری بسیار متفاوتی وجود دارد (که با بی‌نظمی شدید و بدون در نظرگرفتن زمینه‌ی تاریخی ذکر شده‌اند): یک خشترپاون ـ پادشاه جزء (ماوسولوس)؛ دو شاه دولت‌شهرهای تحت انقیاد (اواگوراس از سالامیس قبرس، تنس صیدایی)؛ دو شهریار محلّی تحت قیمومت هخامنشیان (اوتوس پافلاگونیایی و سوئنسیس کیلیکیایی)؛ یک زن (مانیا) که در قلمروی که در تروآس[6] برایش ساخته یا به او اعطا شده است، خراج‌ها را گردآوری می‌کند و به خشترپاون داسکولیون که مانیا آشکارا تابع اوست، می‌پردازد، همان‌طور که شوهر مرحومش، زنیس[7]، نیز همین مقام را داشت و همین کار را می‌کرد؛ یک خشترپاون در حال خدمت (داتامس) که سرانجام علم طغیان برمی‌افرازد. وحدت منطقیِ چنین فهرستی برای آن که بتواند نظریه‌ی نویسنده را مدلّل و توجیه کند، در کجا نهفته است؟ و حتی در صورت استناد به منابع کلاسیک، کاری که پتی انجام داده است، لازم است پرونده‌ی جامعی ارائه شود و نه نمونه‌ای که برحسب معیارهایی ترتیب یافته که پتی هیچ‌جا آن‌ها را ارائه نمی‌دهد. مثلاً چرا متن دیودوروس سیسلی درباره‌ی «خشترپاون موسیا» (کتاب ۱۵، فصل ۹۰، بند ۳) و تمام بحث‌هایی که این متن حتی درباره‌ی وجود (احتمالی) تشکیلات اداری خشترپاونی (یا خرده‌خشترپاونی) در منطقه‌ای که منابع کلاسیک (تقریباً) به‌اتفاق آرا آن را زیر ضرب الحاق‌طلبی دائم شاهنشاهانه می‌دانند، برانگیخته است، نباید قید شود؟[۳۷] هم‌چنین است متن دیگری از دیودوروس که به «خشترپاون پافلاگونیا» (کتاب ۱۴، فصل ۱۱، بند ۳) اشاره می‌کند؟ در هر حال تصور این که پادشاهان جزءِ محلّی روزبه‌روز استقلال بیشتری کسب می‌کنند وقتی امیرنشین‌هایی چون لوکیا و کیلیکیا طیّ قرن چهارم خشترپاون‌نشین شده‌اند، به کلّی دلبخواهی است (لوکیا در دوران پیکسوداروس، در اولین سال سلطنت ارسس /اردشیر چهارم با کاریا وحدت یافت: رک. کتیبه‌ی سه‌زبانیِ کسانتوس، روایت آرامی؛ سوئنسیس کیلیکیایی پس از سال ۴۰۰ پ. م. از اسناد محو می‌شود [هر چند ضرب سکه‌های «دودمانی» هم‌چنان معمّاهایی را برمی‌انگیزد] و پیش از سال ۳۵۵ حاکم کیلیکیا و سپس حاکم کیلیکیا و ماورای فرات پدیدار

1. Evagoros 2. Dtamès 3. Tennès 4. Mania
5. Otys 6. Trôas 7. Zenis

می‌شود)[۳۸]. می‌توان درباره‌ی مفهوم و اهمیت «خشترپاون‌نشین کردن» این منطقه سوآل کرد، امّا این امر الزاماً مستلزم آن است که اصل بررسی را انکار نکنیم و اشتباه موجود در اسناد را به مدرکی برای تفسیر تبدیل نسازیم.

۳. درباره‌ی *زمان‌بندی انحطاط*، نویسنده مدعی دست‌یابی به دقت نسبتاً بیشتر با توسل به تاریخ‌گذاری چند تحول پایان قرن پنجم و آغاز قرن چهارم است، فرایندی که در زمان سلطنت اردشیر دوم تشدید می‌شود و سلطنت جانشین او، اردشیر سوم فقط وقفه‌ای کوتاه در آن پدیده می‌آورد (ص ٦١).[۳۹] ناچاریم بگوییم که پتی که بسیار نگران «در زمانی» است، زمانبندی انحطاط را به کمک شاخص‌هایی چنان متناقض (حتی غریب) تدارک می‌بیند که برای سهیم کردن دیگران در اعتقادش دچار مشکل می‌شود؛ (برای آن که موجز سخن گفته باشیم) فقط می‌گوییم که نقطه‌ی عطف پایان قرن پنجم اغلب چندان روشن نیست:[۴۰]

www.tabarestan.info تبرستان

الف) پتی می‌گوید (ص ۵۸، پانوشت ۷۱) که در پایان قرن پنجم و آغاز قرن چهارم اقوام کوهستان‌های آناتولیا (موسیاییان، پیسیدیاییان و غیره) «از پیش نافرمان‌تر» شدند؛ عقیده‌ی او بر بیّنه‌ی غریب سکوت اسناد متکی است و به‌صورت درهم و برهم بیان شده است: «فقدان اشارات در مورد قرن ششم و پنجم به این مفهوم نیست که باید انقیاد کامل اقوام را در این دوران نتیجه بگیریم، بلکه فقط به‌معنای آن است که در پایان قرن پنجم و در قرن چهارم از گذشته نافرمان‌تر بودند، آن چه بیانگر تحوّل قابل‌توجه در تسلطی است که هخامنشیان بر آن‌ها اعمال می‌کردند.» ابتدا باید بگوییم که برخلاف گفته‌ی پتی متون در مورد این اقوام در قرن پنجم کاملاً ساکت نیستند (رک. به‌ویژه دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ٦١، بند ۴ که یادآور دیودوروس کتاب ۱۴، فصل ۱۹، بند ٦ و گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۱، بند ۱۱؛ فصل ۲، بند ۴ است). امّا پتی در این مورد پیش از هرچیز به استدلالی که به آن بسیار علاقه دارد، امّا باطل است متوسل شده است: او براساس بررسی اولیه‌ی توزیع اسناد، بدون مطرح کردن پرسش‌هایی درباره‌ی دلیل این توزیعِ (احتمالاً) نابرابر در زمان و مکان به نتیجه‌گیریی می‌رسد.[۴۱]

چون پتی می‌گوید که متقاعد شده است که دامنه‌ی سلطه‌ی شاهنشاهانه‌ی هخامنشی در قرن چهارم مانند «چرم ساغری» جمع شده بود، بد نبود که قطعه‌ای از ممنون

هراکلیایی[1] را که صراحتاً مخالف این نظریه است، نقل می‌کرد و در مورد آن توضیح می‌داد. چون این مورّخ محلّی هنگام سخن گفتن درباره‌ی دنوس[2] جبّار (که در سال ۳۳۸ /۳۳۷پ. م. جانشین برادرش شده بود) نوشته است: «دنوس سلطه‌ی ارضی خود را به‌واسطه‌ی شکستی که پارسیان از اسکندر در گرانیکوس متحمل شدند، گسترش داد، این شکست به کسانی که می‌خواستند اجازه داد که قلمرو خود را با استفاده از نقصان‌گرفتن قدرت هخامنشی گسترش دهند. این قدرت تا آن زمان مانع آنان از انجام این امر شده بود» (*FGrH*434, F4; trad. R Henry)[3].

ب) چگونه و چرا پتی (ص ۵۹ و پانوشت ۷۴) نتیجه‌گیری می‌کند که «اقدامات تأمیناتی چند برابر شده بود»؟ خواننده چرایی و چگونگی این امر را درنمی‌یابد؛ در عوض می‌تواند رأساً دریابد که سخنان معمول درباره‌ی «چشم و گوش شاه» (نهادی که پتی در این‌جا به آن اشاره کرده است) امکان تحلیل‌های نقادانه‌ای را فراهم آورده است که پتی آن‌ها را در نظر نگرفته است.[۴۲] هم‌چنین درنمی‌یابیم که «شدت عملی که باعث سرکوب شورشیان می‌شود (حتی اگر اغراق‌گویی‌های کتسیاس و پلوتارک را بپذیریم)» چگونه گامی مهم در پدید آوردن جوّ دهشت در قرن چهارم بوده است (برخلاف آن‌چه پتی در همان توضیح به‌شدت القا می‌کند)؛ برای آن که خلاف آن را بپذیریم، کافی است مجموعه‌ای از متون موجود و نه‌فقط متون کلاسیک، تهیه کنیم: رک. برای مثال کتیبه‌ی بیستون درباره شکنجه‌های اعمال شده در مورد برخی از شاهان دروغزن (بدون آن که استفاده از روایت بابلی را از یاد ببریم). یک جمله در همین چارچوب به سخن خود می‌افزایم، منطقی بود که نویسنده به متونی استناد می‌جست که مویّد آن بودند که در دوران اردشیر اول (و نیز شاید در دوران اردشیر دوم) شاه بزرگ تدابیری در زمینه‌ی کیفرهای اجرایی در مورد بزرگان اتخاذ کرده است ــ تدابیری که (به‌طور قطع به‌غلط) تخفیف تلّقی شده و به اتفاق آرا (در دوران باستان) به «نرمی شاه» نسبت داده شده است.[۴۳]

پ) پتی (ص ۵۹، همان‌جا) به چه استنادی می‌گوید که «نشانه‌های متعددی از سست شدن تکالیف در میان درجات گوناگون سلسله‌مراتب واسالی[4] پارسی، به‌ویژه

---

1. Hêrakleia 2. Denys

3. F. Jacoby, *Die Fragmente der griechischer Historiker*, Berlin-Leiden, 1923-1958

4. Vassaliyue

در زمان سلطنت اردشیر دوم» مشاهده می‌شود؟ بدون این که بخواهم در این‌جا بحثی درباره‌ی نظریه‌های فئودالیستی نویسنده انجام دهم، باید بگویم که پتی در پانوشت (پانوشت ۷۶) برای توجیه ادّعای خود می‌نویسد: «شخصیت کوروش صغیر و علاقه‌ای که هم‌سُفرِگان نثار او می‌کنند، استثنایی معرفی شده است» (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۹، بند ۲۰ـ۳۱؛ *اقتصاد*، کتاب ۴، فصل ۱۸ـ۱۹).» امّا این خصلت «استثنایی فقط یک توهّم دیدگاهی است که بر اثر جهت‌گیری بسیار تبلیغاتی گزنوفون تحمیل شده است، به‌ویژه، فصل ۹ کتاب *آناباسیس*، و نیز قطعه‌ی نقل شده از *اقتصاد*، که هر دو وقف ستایش قهرمانی شده است که فضایلی به او اعطا شده است که از او شاهی نیک‌رفتار (و برتر از اردشیر) می‌سازند یا خواهند ساخت. بنابراین در این‌جا (بدون تعجب) یکی از کاراترین دستاویزهایی را که برای توجیه کار کوروش صغیر در برابر برادرش عنوان شده است، مشاهده می‌کنیم، و آن عبارت از این است که کوروش شایسته‌ی شاه شدن است، چون پارسیان متعدد از اردوی اردشیر گریخته‌اند تا در کنار او بجنگند، در حالی که هیچ‌کس او را ترک نکرده است تا به خدمت اردشیر درآید (مضمون روشن نوشته‌ی کتسیاس، پرسیکا ۵۸) ــ ادعایی که تحلیلی از تمام اسناد آن را در مجموع سست و تردیدآمیز می‌سازد (پتی هم آن را هیچ کجا انجام نمی‌دهد)؛ این بندی است که آن را هماره در تمام تبلیغات مربوط به اعتراض دودمانی، ازجمله تبلیغاتی که توسط اسکندر علیه داریوش سوم انجام شد، باز می‌یابیم (رک. آریانوس، *اناباسیس*، کتاب ۲، فصل ۱۴ بند ۷). پس موردی ندارد که از این نوع نوشته‌ها نتیجه‌گیری کنیم که خارج از اردو و مورد «استثنایی» کوروش صغیر، علاقه‌ی اصیل‌زادگان به شاه و دودمان، «به‌ویژه در زمان سلطنت اردشیر دوم» به‌سرعت در حال نابودی بود.[۴۴] به‌عقیده من، معیار واقعی، رفتار نمایندگان اشراف پارسی از ۳۳۴ تا ۳۳۰ پ. م. است: چنین تحلیلی (که پتی حتی به آن اشاره نیز نمی‌کند) به‌طور اجتناب‌ناپذیر ما را به ارزیابی‌های متفاوت با ارزیابی‌هایی می‌کشاند که پتی براساس متون غیرمناسب (و حتی به عقیده‌ی من برمبنای پیش انگاشته‌های پابرجایی که او را به استفاده از متون باستان بدون حفظ فاصله و رمزگشایی می‌کشانند) آن‌ها مسلّم فرض می‌کند.

اکنون به بالا برمی‌گردم و یادآوری می‌کنم که ضعف امپراتوری از نظر نویسنده از حدود ۵۲۰ تا حدود ۴۸۰ پ. م. ادامه داشته است و این که «در پی ضعف، انحطاط

سریع روی نموده است» (ص ۶۰). بد نیست در مورد پی‌آمدهای مسلّم فرض‌شده‌ی شکست ۴۸۰/۴۷۹ تأمل کنیم: «نخستین شورش‌های خشترپاون‌ها (بجز شورش‌هایی که هدفشان تغییر سلطنت است یا امکان آن را فراهم می‌آورند) در زمان سلطنت خشیارشا، کمی پس از شکست سه‌گانه‌ی سالامیس، پلاته و موکاله رخ می‌دهد. می‌توان این شورش‌ها را واکنش در برابر ضربه‌ی بازدارنده‌ای دانست که یونانیان به توسعه‌ی امپراتوری وارد آوردند» (ص ۶۲)... این جمله سرآغاز لفاظی و اغتشاش ذهنی مفرط درباره‌ی انحطاط روابط شاه با اصیل‌زادگان است (صص ۶۲ـ۶۴). پس از خواندن این جمله، خواننده می‌خواهد که در درجه‌ی اول از «بررسی»‌ای که مبنای استدلال بعدی است (یا علی‌القاعده مبنای آن را تشکیل می‌دهد) مطلع شود، یعنی در مورد این شورش‌های خشترپاونی پس از سال ۴۷۹ اطلاعاتی به دست آورد. این شورش‌ها چه نوع شورش‌هایی هستند؟ چون نویسنده درباره‌ی آن‌ها چیزی نمی‌گوید، برعهده‌ی خواننده است که پاسخ را از میان صفحات بیابد. سه صفحه بالاتر (ص ۵۹) کشف می‌کند که نویسنده به ماسیستس[1] می‌اندیشد و به شورش او فهرست بلندی را می‌افزاید که با مگابوزس یابغه بوخشه شروع می‌شود و با ذکر شورش‌های خشترپاونی قرن چهارم خاتمه می‌یابد.[۴۵] شورش مگابوزس (اگر بپذیریم که چنین شورشی به همان صورتی که کتسیاس توصیف کرده وجود داشته است که من در مورد آن بسیار شک دارم) برای نیمه‌ی قرن پنجم تاریخ‌گذاری شده است، در نتیجه می‌بینیم که درواقع از «شورش بعد از ۴۷۹ خشترپاون‌ها» جز یک شورش نمی‌ماند و آن هم شورش ماسیستس است[۴۶] که واقعیت تاریخی‌اش از همه تردیدآمیزتر است؛ با همه‌ی این احوال حتی اگر روایت هرودوت را هم ساده‌لوحانه بپذیریم، باز مشکل می‌توان در آن بیّنه‌ای از یک شکاف عمیق بین شاه بزرگ و اشراف دید. اگر بخواهیم حتی محتاطانه «نوعی oliganthropie پارسی را به‌عنوان پی‌آمد شکست‌های سنگینِ متحمل شده در آغاز قرن پنجم در نظر بگیریم» (ص ۶۳ و پانوشت ۹)، به‌معنای روی آوردن به فرضیه‌ای به‌طور قطع مطرح، امّا غیرمستند است؛ درعوض پرونده‌ی مربوط به توالد و تناسل در پارس طی قرن چهارم، با آن که به‌قدر کافی غنی نیست، امّا تصویری منسجم و اساساً مخالف با تصویری که پتی مسلّم فرض می‌کند ارائه

1. Masistès

می‌دهد.[۴۷] در این شرایط، از شرح و بسط صفحات ۶۲ـ۶۴ چه می‌ماند؟ از نظر ساخت مستند استدلال تاریخی پاسخ روشن است: هیچ!

نویسنده برای تکمیل سخن خود به صلح کالیاس نیز اشاره می‌کند و چنین می‌نویسد (ص ۴۶): «قطعی به نظر می‌رسد که اهانتی که با صلحی از راه مذاکره، با ضربه‌ای توقف‌بخش بر فتوحات هخامنشی انجام شد، بازتاب‌هایی بر مقام شخص شاه داشت» (ایرانیک از بریان). آیا یک نویسنده اگر از بحث‌های بی‌پایانی که درباره‌ی صلح معروف کالیاس انجام شده است، اطلاع داشته باشد، می‌تواند با این قطعیت سخن بگوید. دنباله‌ی نوشته حیرت‌انگیزتر است: «ارزیابی اهمیت این عهدنامه برای خود هخامنشیان دشوار است، چون، از یک سو سلطنت اردشیراول کمتر از شاهان دیگر شناخته شده است و، از سوی دیگر، از مضمون دقیق صلح کالیاس و این که واقعاً امضا شده است یا خیر اطلاعی نداریم» پس با این حساب نگارش تاریخ چیزی نیست جز انباشت فرایندهای سخنورانه.

پتی بر چه مبناهایی بدون این که تردیدی به خود راه دهد می‌گوید که سلطنت اردشیر اول «کمتر از شاهان دیگر شناخته شده است»[۴۸] اگر پتی واقعاً می‌خواهد طرز کار امور شاهنشاهی را در دوران اردشیر اول ارزیابی کند، چرا به منابع مرکز که برای زمان این شاه تاریخ‌گذاری شده است، نمی‌پردازد (الواح عیلامی، اسناد آرامی درج شده بر هاون‌ها و دسته‌هاون‌ها، کتیبه‌های سلطنتی، اسناد باستان‌شناختی و تصویرشناختی)، البته اسناد بابلی غنی را که در این باب وجود دارد (به‌ویژه بایگانی موراشوها)[۴۹] و چند مجموعه‌ی منطقه‌ای دیگر (مثلاً ظروف مصری نوشته‌دار، پاپیروس‌های آرامی مصری یا حتی اسناد کسانتوسی و متون تورات) را نباید از یاد برد؟ این اسناد بسیار غنی در بازسازی تاریخی پتی هیچ نقشی ایفا نمی‌کنند. خواننده از این امر چه نتیجه‌ای می‌تواند جز این بگیرد که در سراسر مقاله‌ی پتی بررسی امپراتوری هخامنشی به بینش اژه‌ای‌محور فروکاسته شده است[۵۰]، این بینش قاعدتاً نمی‌بایست به نویسنده این اجازه را بدهد که درباره‌ی تحوّل کلی صورتبندی دولتی‌ای که «از سمرقند تا ساردیس» بسط می‌یابد، نتیجه‌گیری‌های بسیار قاطعانه‌ای بیان کند؟

۳

نتیجه‌گیری‌ام به‌طور خلاصه این است. درست است که خواننده درباره‌ی دیدگاهم

دربارهٔ تحوّل کلّی ساختارهای شاهنشاهانه از کوروش تا داریوش سوم هیچ تردیدی ندارد، امّا قصدم اساساً توضیح و دفاع از یک نظریه نیست [۵۱]، چون در مورد آن در کتابی که به‌طور قطع اندکی پس از انتشار این شماره‌ی *توپوی* منتشر خواهد شد، توضیح داده‌ام. من در درجه‌ی اول می‌خواستم در برابر یک روش یا درواقع در برابر آن‌چه آن را نبود فاجعه‌بار روش می‌دانم، واکنش نشان دهم. متقاعد شده‌ام (و به‌طور مسلّم تنها کسی نیستم که در این مورد متقاعد شده است) که وظیفه‌ی مورّخ ایجاب می‌کند که کتاب‌های موجود را کاملاً در نظر بگیرد، امّا معتقدم که قرار دادن عقاید فلان آقا یا خانم در برابر فلان آقا یا خانم دیگر در پانوشت و پذیرفتن یک عقیده به تبع معیارهایی که هرگز برای خواننده به‌وضوح بیان نشده‌اند و در هر مورد از صفحه‌ای به صفحه‌ی دیگر تفاوت می‌کنند، در درجه‌ی اول از وظایف مورّخ نیست. تاریخ‌نویسی (اگر بتوانم به خود اجازه‌ی خلاصه کردن مسئله را در چند کلمه بدهم) قبل از هرچیز این است که در مورد موضوعی که کاملاً توسط نویسنده محدود و مشخص شده است، پرونده‌ی مستند جامعی تهیه شود. [۵۲] این به‌معنای معرفی مجموع اسناد به خواننده، توضیح دادن منبع یا منابع مورد استناد و دلایل گزینش‌شان و تبیین پرسش تاریخی نویسنده است.

از نظر من فقدان هر نوع بحث عمیق دربارهٔ منابع و اسناد به دست آمده از مرکز و سرزمین‌های هخامنشی (اعمّ از این که دولتی یا غیردولتی، ادبی، کتیبه‌شناختی، باستان‌شناختی، تصویرشناختی، پاپیروس‌شناختی، سکه‌شناختی باشند)، اقدام در جهت اعاده‌ی حیثیّت به منابع وقایع‌نگارانه‌ی یونانی قرن چهارم را، که حامل و محور اعاده‌ی حیثیت به نظریه‌ی انحطاط مستمرّ هخامنشی از زمان شکست‌های خشیارشا در برابر لشکرهای یونانی در ۴۸۰ /۴۷۹ هستند، به کلّی بیهوده می‌سازد. حدّاقلّ چیزی که می‌شود گفت این است که توجیهات «نظری» روش پتی بسیار سطحی است. این سطحی بودن با اغتشاش شدید و سخت‌گیری (حتّی گاه نوعی بی‌ظرافتی) نسبت به کسانی توأم شده است که چون علاقه‌مند بوده‌اند مجموعه اسناد را در کلّ و در گونه‌گونی‌شان در نظر بگیرند، توانسته‌اند از عقاید روش‌شناختی و تاریخی متفاوتی دفاع کنند.

پی‌نوشت‌ها

1. "Synchronie et diachronie chez les historiens de l' Empire achéménide. A propos de deux ouvrages de M.A. Dandamaev", *Topoi* 3/1 (1993), p. 39-71

2. M. A. Dandamaev - V, Lukonin, *The culture and social institutions of Ancient Iran*, Cambridge University Press, 1989

3. M. A. Dandamaev, *A Political history of the Achaemenid Empire*, Leiden, 1989

۴. نک. گزارشم در BSOAS 54/2, 1991: 374-376.

۵. پتی حتی از «uehronies جسارت‌آمیز» ابراز تأسف می‌کند (عبارت خود پتی، ص ۴۳؛ رک. ص ٦١)! در واقع معنی اصطلاح همزمانی در نوشته‌ی پتی چندان روشن نیست. او به وایسکوف انتقاد می‌کند که جدولی «بسیار همزمانانه» از شورش‌های علیه قدرت مرکزی ارائه داده است، زیرا وایسکوف مثال‌های خود را فقط از قرن چهارم گرفته است بی‌آن که قرن پنجم را در مدّ نظر قرار دهد (ص ۵۹، پانوشت ۷۹). انتقاد از لحاظ منطق پروژه‌ی تاریخی وایسکوف چندان مفهومی ندارد؛ امّا حتی اگر وایسکوف شرح معمولی درباره‌ی قرن پنجم و چهارم داده بود نیز تصور می‌کنم به همان ترتیب به «همزمانی مفرط» متهم می‌شد، همان‌طور که دانداماییف به‌سبب درآمیختن اطلاعات تاریخ‌گذاری شده در فاصله‌ی کوروش و قرن چهارم به این امر متهّم شده است (فقط باید متذکر شویم که خود پتی چندبار در دامن همان چیزی می‌غلتد که آن را چون ایراد تلقی می‌کند: رک ص ۵۴، پانوشت ۵۱؛ ص ۵۷).

٦. در عین حال پتی ستایش‌های شدیدی (صص ۴۰ـ۴۱) نثار این کار [تاریخ سیاسی] می‌کند: «نویسنده قصد دارد دستاوردهای تاریخ‌نگارانه‌ی اخیر را در آن وارد کند. او در طول این صفحات چنان تبحری در مورد شناخت منابع و نوشته‌های جدید از خود نشان می‌دهد که غبطه‌انگیز است. روش تجسسی او به‌ندرت اشتباه است.» وقتی خواننده با این ستایش‌ها روبه‌رو می‌شود، احساس می‌کند که مربوط به همان کتاب نیستند (رک. تحلیل نقادانه‌ی مطوّل من به‌نام «تاریخ سیاسی امپراتوری هخامنشی: مسائل و روش‌ها» در همین کتاب). پتی به رغم نقد این نوشته که گاه به صورت نه‌چندان ظریف صورت پذیرفته است (رک. زیر: پانوشت ۱۱)، تحلیل دانداماییف از تحوّل شاهنشاهی هخامنشی را اقتباس می‌کند.

۷. در بیشتر موارد، انتقادها و حملات به‌نحو غیرشخصی در میان ذوات نامتمایزی توزیع شده‌اند که با ضمیر غیرشخصی "on" نشان داده شده‌اند (رک. ص ۴۸). گه‌گاه نام نویسندگان آمده برای آن که مرتکب جنایت همزمانی [این عبارت از من است!] شده‌اند: برای مثال ص ۵۰، پانوشت ۳۸؛ ۵۳، پانوشت ۴۳؛ ۵۸، پانوشت ۷۱؛ ۵۹، پانوشت ۷۹ در پایان.

۸. این مفهوم توسط انسان‌شناسان (که سان‌سی‌زی ـ ویردنبورگ در هلند با آنان کار می‌کرد) ساخته شده است:

Cf. H. J. M. Claessen, "Tribute and taxation or how to finance early states and empires" در P.

Briant-Cl. Herrenscehmidt (èds.), *Le tribut dans l'Empire perse*, Louvain - Paris (1989), p. 45-59.
در این نوشته شرح تأملات مربوط به این مفهوم و کتاب‌شناسی را می‌توان یافت.

۹. با توجّه به انتقادهای پتی (ص ۷۰، پانوشت ۱۲) در مورد مارکسیسم «اکونومیستی» خودم، ترغیب می‌شوم بگویم که کارهایم را دقیق نخوانده است (برای نمونه *RTP* p.431-473).

۱۰. رک. دو بررسی او در *AncSoc* 10(1979), p.79-95 و در *Essays Ch. G.* (1985), p.273-300 *Starr*. فقط باید توضیح دهم که گفته‌های من (و نیز گفته‌های اد. ویل و دیگران) درباره‌ی استعمارزدایی توسطِ U. Oestergard, *Akropolis-Persepolis. Tur. Retur*, Aarhus, 1991 معرفی و مورد بحث قرار گرفته است (در این نوشته چند انتقاد جهان سوم‌گرایانه می‌توان یافت که پتی هم در ص ۷۰ به‌صورت نقل‌قول اجازه‌ی نمایان شدنش را می‌دهد). هم‌چنین در حال حاضر نک. Kuhrt, *From Samarkhand to* S.Sherwin-White & A. *Sardis. A new approach to the seleucid Empire*, London (1993)، به‌ویژه فصل ٦: «استعمار و امپریالیسم و غیره.»

۱۱. به‌قصد اطلاع خوانندگان خاطرنشان می‌کنم که برخلاف نقل‌قولی که پتی (ص ۷۰، پانوشت ۲۳) از مقاله‌ی من کرده است (*DHA* 1979 "Alexandre le Grand, modèle colonial")، من هیچ‌گاه از «استعمارزداییِ امپراتوری هخامنشی» سخن نگفته‌ام، بلکه برضرورت تاریخ‌نگارانه‌ی یک «استعمار زدایی از تاریخ امپراتوری هخامنشی» پای فشرده‌ام (*RTP*, p. 295) ــ چیزی که معنای کاملاً متفاوتی دارد، امّا در منطق شرح جدلبار پتی برجستگیِ به‌کلّی متفاوتی گرفته است (البته ممکن است که فقط لغزشی بدون قصد سوء باشد، هر چند نحوه‌ی بیان جمله‌ی مورد استناد در پانوشت که نقل‌قول نادرست را ارائه می‌دهد، به من بیشتر اجازه‌ی درک عکس آن را می‌دهد). هم‌چنین و به‌ویژه نک. جمله‌ی نفرت‌انگیز پتی (ص ۵۵، پانوشت ۵۵) درباره‌ی دانداماییف: «می‌توان از خود پرسید آیا (دانداماییف) بدون مقدمه واقعیت انحطاط هخامنشی را نپذیرفته است، برای آن که بعداً دلایل اقتصادی آن را برحسب اصول ماتریالیسم تاریخی جستجو کند....» پتی در این‌جا نه آن بیم دارد که دانداماییف را به داشتن نیّت قبلی متهم کند و نه آن که رویکردی تاریخی را «برحسب اصولی» که مورد تأیید او نیست، به‌نحو بسیار جدلباری به سخره بگیرد. کار دانداماییف (تاریخ سیاسی) از نظر روش آن‌قدر ایراد دارد [رک. تحلیلم در همین کتاب] که استفاده از چنین «دلایلی» بر ضد او نه مفید است و نه به‌ویژه حاکی از نزاکت ــ به‌ویژه وقتی این دلایل از طریق سانسور - سانسور مجدد [پتی] به کار گرفته می‌شوند. سانسور ـ سانور مجددی که روی هم رفته و حتّی در جزئیات (صرف‌نظر از «انحطاط اقتصادی»، زیر: پی‌نوشت ۵۱) در نظریه‌های مورد دفاع هدف نشانه گرفته شده، که پتی بسیاری چیزها را از آن اقتباس می‌کند، سهیم است. باید بیفزایم که از دانداماییف قهرمان ماتریالیسم تاریخی ساختن، خواننده دقیق و احتمالاً خود او را به خنده می‌اندازد.

۱۲. به‌ویژه شک دارم که وبر «شناخت عمیقی از دوران باستان شرق» داشته باشد (T.P.p.70, n. 121) یا حدّاقلّ اطلاعاتی که داشته امروزه برای قبول او در مقام مرجع در این زمینه کافی باشد؛ ایرادهایی که توانسته‌اند در این زمینه در آثار مارکس بیابند (ef *RTR*, p.478) ممکن است به‌سهولت در آثار وبر قابل تشخیص باشد: رک. ملاحظات Éd. Will, *Topio* 3/1 (1993), 25-26.

۱۳. رک. به‌ویژه ص ٦۴ و صص ٦۷ـ۷۱.

۱۴. درباره‌ی این مسئله، پتی (ص ۵۰، پانوشت ۳۸) مفهوم قوم ـ طبقه‌ی مسلّط را زیر آتش نقد خود می‌گیرد. من چند سال است از این مفهوم استفاده می‌کنم. به‌عنوان ملاحظه‌ی مقدماتی تصریح می‌کنم که یک مفهوم چیزی جز یک ابزار نیست که می‌تواند اصلاح شود و بنابراین مورد انتقاد قرار گیرد (رک. برای مثال K. Goudrian, *Ethnicity Ptolemaic in Egypt* [Amsterdam 1988] p. 116, n.1 در چارچوب یونانی‌مآب). باز هم لازم است که منتقد قرائت بی‌نقصی از نظریه‌ای که قصد دارد ضعفش را ثابت کند، ارائه دهد، امّا پتی در مورد متون و زمینه‌ها احتیاط لازم را به‌خرج نمی‌دهد. پتی از یک نقل قول سان سی زی ـ ویردنبورگ (*AchHist*, IV [1995], p. 267-268) می‌خواهد این بیّنه را استخراج کند که «افراط‌های» زاده شده از «همگرایی این سه گرایش (تاریخ جدید، تحلیل مارکسیستی، تاریخ ساختارها)» سبب پیدایش «تردیدهایی» در ناحیه‌ی هخامنشی پژوهان می‌شود، ازجمله کسانی که او آن‌ها را وابسته به این جریان می‌داند و زیان‌های ناشی از تحلیل «همزمانانه»شان را افشا می‌کند). این امر مرا به بیان سه تذکر زیر می‌کشاند:

۱. در نقل قول از سان سی زی ـ ویردنبورگ عباراتی حذف شده است، اگر پتی در این نقل‌قول واقعاً بر آن است که این مفهوم «یک ذات همگن لایتغیر» را القا می‌کند، ابتدا می‌پذیرد که این مفهوم دربردارنده‌ی «امتیازهای مسلّم» (ص ۲۶۷) است و در عین حال متذکر می‌شود که از ذکر جوانه‌های تحوّل کوتاهی نکرده است: رک. به‌ویژه سطور بسیار روشنم در *AchHist I*: 16-21 که به خودم اجازه می‌دهم مقدّمه‌ی تک‌معنایی آن را خاطرنشان کنم: «چنین نظامی ــ که به‌لحاظ نظری لایتغیر است ــ طی تاریخ چه در بطن قوم ـ طبقه‌ی مسلّط (...) و چه در چارچوب روابطی که با برگزیدگان سرزمین‌های مفتوح داشته است، مجموعه‌ای از تضادها را پرورانده است.»

۲. به‌کلی نادرست است اگر مانند پتی بنویسیم که «این مفهوم اجازه‌ی این اندیشه را می‌دهد که همه‌ی پارسیان در موضع سلطه بوده‌اند» (ایرانیک از پتی است) و بیفزاییم که «البته چنین چیزی به‌طور قطع نادرست است.» به چه کسی «اجازه‌ی این اندیشه را می‌دهد»؟ اگر پتی به‌دقت نوشته‌ی مرا خوانده بود [کاری که هر نویسنده‌ای حق دارد از منتقد انتظار داشته باشد] می‌دانست که در این سخن واقعیتی تاریخی نهفته است که در پافشاری بر آن کوتاهی نکرده‌ام: رک. به‌ویژه مقاله‌ی «هرودوت و جامعه‌ی پارسی» در همین کتاب، و در عین حال تعریفی که من در *AchHist* III [1988 I, P. 137] ارائه داده‌ام. این مقاله در پانوشت مورد بحث در این‌جا آماج حمله‌ی پتی قرار گرفته است. در این مقاله به‌روشنی نوشته‌ام که قوم ـ طبقه‌ی مسلط که «بر جامعه‌ی پارسی نیز مسلّط است»؛ به‌منظور اطلاع پتی باید بگویم که وجود چنین ساختار طبقاتی در پارس را در سخنان ارائه شده در سال ۱۹۸۴ و منتشر شده در سال ۱۹۸۶ به‌وضوح بیان کرده‌ام (رک. *RTP* p. 470).

۳. پتی که از مازارس و داتیس، بلسوس، منتور و ممنون (که در فاصله‌ی کوروش کبیر و داریوش سوم بوده‌اند) به‌طور درهم نام برده است، به من انتقاد می‌کند که «همزمانی را مورد غفلت قرار داده‌ام» و فراموش کرده‌ام که پارسیان تنها کسانی نبوده‌اند که مسئولیت‌های شاهنشاهانه را اعمال کرده‌اند؛ امّا برخلاف پتی خود (*BCH* 1988 که در آن به‌ناحق از سخنانم استفاده کرده است، ص ۳۱۸، پانوشت ۷۵) من هرگز از چنین مطلبی دفاع نکرده‌ام و فقط به خاطرنشان کردن این نکته (که اکنون نیز از آن دفاع می‌کنم) قناعت کرده‌ام که تا زمان سلطنت داریوش سوم و حتی در زمان او،

قریب به اتفاق خشترپاون‌ها به خاندان‌های اشرافی بزرگ پارسی تعلق دارند: چیزی که چرایی و چگونگی ورود چند غیرپارسی را باز می‌گذارد (مشروط بر این که وظایفشان درست معین شود و برای مثال به منتور یا ممنون، برخلاف پتی، ص ۵۵ و ۵۷، پانوشت ۶۷، مقام و موقعیت هرگز نداشته‌ای نسبت داده نشود؛ درباره‌ی بلسوس رک. زیر: پی‌نوشت ۳۵): درباره‌ی این مسائل رک. کتاب تاریخ امپراتوری هخامنشی خود من فصول ۱۷ـ۱۸، در جاهای مختلف. بنابراین، پتی که از مطالعاتی که مدعی تشریحشان (بیش‌تر با تبر تا با چاقوی جراحی!) است، درست آگاه نیست، مفهوم فرضی لایتغیر بودن هخامنشی را ــ نظریه‌ای که از چند سال پیش با حدّت با آن مخالفت ورزیده‌ام ــ کاملاً سوء تعبیر می‌کند (رک. *RTP* p. 405-430; 475-489).

۱۵. تصور می‌کنم که استار (C.G. Starr) که در جای دیگر به‌دلیل روشن‌بینی سخت مورد ستایش قرار گرفته است، از جمله‌ی کسانی است که بدون ذکر نام آماج حمله قرار گرفته است، امّا نمی‌توانم به این سخن خود سوگند بخورم.

۱۶. این مسئله در مورد تمام عبارات تصنّعی ص ۷۱ صادق است، امّا با عبارات بسیار دیگری از این دست در طول مقاله برخورد می‌کنیم (برای نمونه ص ۶۴ و پانوشت ۹۵ـ۹۷ که در آن تعدّد ارجاع‌ها به متفکران و فلاسفه و مورّخان مشهور به گفتمانی پوشیده معنا نمی‌دهد؛ از آن جمله‌اند نویسندگانی که نامشان در ص ۵۵، پانوشت ۵۳ بدون مناسبت علمی مقتضی قید شده است).

۱۷. نک. درباره‌ی این مسئله به ملاحظاتم در *REA* 95/3-4 (1993), p. 11-25. صرف‌نظر از زوال اقتصادی [که در مورد آن می‌توانید به زیر، پی‌نوشت ۵۱ مراجعه کنید]، هر یک از اجزای این تشخیص در آثار این یا آن مورّخ یافت می‌شود: برای مثال (در مورد داوری درباره‌ی اردشیر سوم) با نوشته‌ی داندامایف، ص ۳۱۲ مقابله کنید [«اگر اردشیر در سال ۳۳۸ به قتل نرسیده بود، احتمال داشت پارس برای مقابله با مقدونیان آمادگی بیشتری داشته باشد»] و پتی در ص ۶۱ [«می‌شود پنداشت که اگر فرمانروایی با خصوصیّات اخوس از پایان قرن پنجم سلطنت کرده بود، دولت هخامنشی تحوّل بهتری را به خود می‌دید»]. امّا همگرایی‌ها می‌توانند با نویسندگان دیگر هم که حامل نظریه‌ی انحطاط (زوال) هستند، برقرار شود، به‌ویژه با اولسنر که پتی اغلب از او نام برده است (نک. زیر: پی‌نوشت ۲۷).

۱۸. به این منظور، او به یک پیشنهاد سان سی زی ـ ویردنبورگ *AchHist IV:* (1990), p. 267 رجوع می‌کند که معتقد است که کاربرد اصطلاحاتی نظیر "growth" و "decline" مناسب نیست و این خطر را دارد که به خطاها تداوم بخشد؛ در نتیجه سان سی زی ـ ویردنبورگ پیشنهاد می‌کند که پرسش موفّقیّت احتمالی سیستم هخامنشی را طرح کنیم: «آیا این نظام می‌توانست عمل می‌کند، آیا در حفظ وحدت امپراتوری مفید بود؟ از چه عناصری ترکیب شده بود و چرا این عناصر در آن جایگاه خاصّی که ما می‌یابیم به کار رفته است، قرار داشته یا تغییر یافته است؟» با خواندن این جملات سان سی زی ـ ویردنبورگ و با جای دادنشان در چارچوب خاصّ خودشان معلوم می‌شود که سان سی زی ـ ویردنبورگ، آن طور که پتی پیشنهاد می‌کند، پیشنهاد جایگزین کردن اصطلاح «زوال» را به جای «انحطاط» به‌طور ساختگی ارائه نمی‌کند. اصطلاح به کار رفته هر چه باشد (و من در واقع تصور می‌کنم که اصطلاح «انحطاط» به‌دلیل تاریخ خاصّ خود، معنای ضمنی‌ای از نوع اخلاقی اعمال

www.tabarestan.info تبرستان

می‌کند که چندان به کار نمی‌آید)، مسئله دانستن این امر است که نظام هخامنشی در چه حدّ و به کمک چه ابزاری موفق به حفظ امپراتوری شده است، چیزی که مستلزم تعریف نشانه گذارهایی است که به مورّخ امکان بدهد که به‌صورت کارنامه (در زمانانه، منطقه‌ای، مضمونی و غیره) ارزیابی‌ای ارائه کند. خلاصه مسئله اساساً اصطلاح‌شناختی نیست. بلکه در درجه‌ی اول تعقلّی است.

۱۹. پتی در ص ۵۲، پانوشت ۴۲ به سطوری چند از سان سی زی ـ ویردنبورگ در *AchHist* I (1987), p. 35 ارجاع می‌دهد، ولی از این چند سطر فقط یک جمله را قید کرده است که در آن سان سی زی ـ ویردنبورگ (که گزنوفون و کوروپدیا را به‌نحو عالی می‌شناسد) بیشتر بر حدود استفاده‌ای که مورّخ امپراتوری هخامنشی می‌تواند از آثار گزنوفون، ازجمله از آناباسیس او به عمل بیاورد، اصرار می‌ورزد! باور کردنی نیست که کسی درباره‌ی کار وایسکوف (The so-called Great *satraps'revolt* [1989]) که باید در روایت کامل ۱۹۸۲ آن، نقل شده در زیر: پی‌نوشت ۳۰ مورد مراجعه قرار گیرد) بنویسد که «در این دیدگاه جای می‌گیرد.» برای نمونه «اطلاعات به‌لحاظ ایدئولوژیکی بی‌طرفانه... نوشته‌ها...ی غیرجدلی»، چون وایسکوف، برعکس، در طول کار چشم‌گیر خود منابع یونانی (به‌ویژه دیودوروس) را به نقدی جدی کشانده و نشان داده که این منابع، که از ایدئولوژی متأثرند، از شورش‌های خشترپاونی تصویری تحریف شده و تغییر شکل یافته ارائه می‌دهند.

۲۰. پتی در ارجاع به کار استالپر (*Entrepreneurs and Empire*, Leiden, 1985) کوتاهی نکرده است. در این کتاب استالپر پیرو نویسندگان دیگر نشان داده است که شماری از نام‌های اشخاص که کتسیاس در چارچوب جانشینی اردشیر اول و جلوس داریوش دوم به تخت سلطنت از آنان نام برده است، در الواح بابلی بنگاه مورشوها یافت می‌شوند: «بدین ترتیب یکی از موارد نادری که منابع یونانی و شرقی قابل مقابله است، این بیّنه را به دست می‌دهد که شهادت کتسیاس در مورد این دوره معتبر بوده است» (پتی. ص ۵۱. پانوشت ۴). میل دارم در مورد این تفسیر پتی دو تذکّر ارائه بدهم:

۱. وجه مشترک اساساً در سطح اسامی خاصّ قرار دارد. البته این امر اهمّیّت دارد، امّا وقتی کتسیاس و الواح را در کنار یکدیگر قرار می‌دهیم، به‌سهولت می‌توان نشان داد که مورّخ غنی‌ترین نتیجه‌گیری‌های تاریخی خود را از مجموعه‌ی دوم استخراج می‌کند: بدون این که فایده‌ی این تلاقی را نفی کنیم، در کمال دقت باید بگوییم که نوشته‌ی کتسیاس عناصر اطلاعاتی به الواح می‌افزاید، امّا نوشته‌ی او به‌تنهایی اجازه‌ی درک اوضاع و احوال اجتماعی ـ اقتصادی ناحیه‌ی بابل را در این تاریخ نمی‌دهد (نک. به برهان روشنگر استالپر). پس این واقعیت که نام‌های اشخاصِ شناخته شده از طریق الواح را در نوشته‌ی کتسیاس می‌یابیم، دلیل نسبتاً ضعیفی برای اعاده‌ی حیثیت به نوشته‌ی کتسیاس به‌عنوان منبع تاریخی امپراتوری هخامنشی به‌شمار می‌آید؛ قضاوت مورّخ در باب نویسنده‌ای متعلق به دوران باستان براساس تحلیل کلّی گفتمان و انگیزه‌های ادبی‌ای که نوشته پیرامون آن بنا شده است، صورت می‌پذیرد (رک. تحلیل‌های سان‌سی‌زی ـ ویردنبورگ در مقاله‌ی ذکر شده در پی‌نوشت قبلی). در این شرایط، از نظر من بسیار ساده‌لوحانه (و به‌لحاظ روش‌شناختی نادرست است) که از مقابله‌ی کتسیاس و چند لوح دلایلی بیرون بکشیم تا بگوییم (ص ۵۱، پانوشت ۴۱) که اگر انتقادهای سان سی زی ـ ویردنبورگ درباره‌ی کتسیاس ـ مورّخ برای قرن پنجم قابل پذیرش است،

«در مورد نیمه‌ی دوم قرن پنجم و آغاز قرن چهارم چندان متقاعدکننده نیست.»

۲. پتی که از این اطمینان که آن را کسب شده تلقی کرده (ص ٦١) نیرو گرفته است، زین پس خود را برای تکرار داوری‌های معمول درباره‌ی پروشات و «دسیسه‌های حرم» در دربار اردشیر دوم (ص ٦١) موجه می‌بیند و با بیان روش قرائت بسیار مشکوکی می‌نویسد: «این کثرت [دسیسه‌ها و بی‌رحمی‌های دربار سلطنتی] در منابع یونانی... به‌طور قطع فقط معلول سلایق شنوندگان یا خوانندگان کتسیاس و پلوتارک نیست... بلکه شاید ترجمان واقعیت خاصّ این دوره باشد.» تأسفبار است که در این مورد خاصّ، پتی درباب مقاله‌ی سان سی زی ـ ویردنبورگ درباره‌ی کتسیاس (*AchHist I*, p. 33-45) به‌قدر کافی تامل نکرده است یا دقیق‌تر گفته باشیم پنداشته است که نتیجه گیری پیشینش به او اجازه می‌دهد که شرح سان سی زی ـ ویردنبورگ درباره‌ی بینش پروشات و شهبانوان در نوشته‌های کتسیاس را دیگر مدنظر قرار ندهد: «مهّم است که متوجه باشید که وقتی اعتبار اصولیِ کتسیاس را در مورد آن‌چه با چشمان خود دیده است، می‌پذیریم، به‌طور ضمنی پارامترها و مقیاس‌های او در مورد امپراتوری هخامنشی را با یک معیار یونانی پذیرفته‌ایم» (HSW, p. 38)؛ برای تأملات روش‌شناختی مشابه، درباب تصویر اولمپیاس، نک.

E. D. Carney, "Olympias and the image of the virago" *Phoenix* 47/1 [1993], p. 29-55).

۲۱. مانند داندامایف در تاریخ سیاسی که پیوسته به «دسیسه‌های دربار» و «دسیسه‌های حرم» استناد می‌کند (ص ۱۰۸، ۱۸۱، ۲۳۵، ۲۷۰، ۲۹۱ـ۲۹۲، ۳۱۲، ۳۱۴، ۳۱۷) و دسیسه‌های محیلانه‌ی «پروشات بی‌رحم و خون‌آشام» را افشا می‌کند (ص ۲۷۰، ۲۹۱).

۲۲. رک. تحلیلم در تاریخ و ایدئولوژی: یونانیان و «انحطاط هخامنشی» در *Mélanges Pierre Lévêque* II (1989), p. 33-47؛ هم‌چنین: H. Sancisi-Weerdenburg, "Decadence" in the Empire or decadence "The fifth, و in the sources. "From source to syn Hesis: Ctesias" *AchHist* II (1987), p. 33-46 oriental monarchy and hellenocentrism" *AchHist* II, (1987), p. 117-131؛ درباره‌ی خیالپردازی در باب زنان در نوشته‌های کتسیاس، نک. در وهله‌ی آخر J. Auberger, "Ctèsias et les femmes", *DHA* 19/2 (1993), p. 252-275.

۲۳. شک ندارم که پتی می‌داند که هر متنی مستلزم قرائت نقادانه است؛ امّا باید بگویم که به‌رغم ساده‌دلی تحصلّی مشوش‌کننده‌اش، «اظهارات روش‌شناختی» ص ۴۹ او مرا در حیرتی عمیق فرو برد: «قاعده‌ی اولیه‌ی تحلیل متن اقتضا می‌کند که از خود بپرسیم آیا نیّت نویسنده پاک است و آیا کاملاً مطلع است»!

۲۴. باز هم و هم‌چنان به مشاهدات نقّادانه‌ی عمیق مورّخ زیر رجوع خواهیم کرد: K. Whatley, "On the possibility of reconstructing Marathon and other battles", *JHS* 84 (1939), p. 110-139؛ در حال حاضر می‌توانیم به اوراق منصفانه‌ی مورّخ زیر مراجعه کنیم: J.F. Lazenby, *The defence of Greece (490-479)*, Warminster (1993), p. 248-261.

۲۵. در این‌جا (ص ۵۴، پانوشت ۵۱) پتی به تهیّه‌ی فهرست ۷ شخصیت یا موقعیت اکتفا می‌کند که هدف از آن، اثبات این امر است که گردان‌های هخامنشیان به‌دلیل پایین‌تر بودن سطح تکنیکی سلاح‌هایشان مغلوب پیاده‌نظام سنگین‌اسلحه‌ی یونانی شدند. امّا چرا فهرست پیروزی‌های

کسب شده در آسیای صغیر به دست لشکرهای هخامنشی بر گردان‌های یونانی نیامده است؟ آیا علت این نیست که چنین فهرست کلّی‌نگرانه‌ای به هیچ وجه متقاعدکننده نیست؛ امّا نویسنده حدّاقلّ با این کار نشان می‌دهد که بدون پیش‌داوری و با در نظر گرفتن مجموع اسناد کار می‌کند.

۲۶. پتی (ص ۵۴) به‌نوعی به این ایراد پاسخ می‌دهد، چون (درست پیش از آن که از مسائلی که او آن‌ها را بدیهیات می‌نامد، سان ببیند) می‌نویسد: «لازم است... واقعیت سیاسی، اجتماعی، اداری، نظامی و اقتصادی امپراتوری را در نظر بگیریم، این‌ها چیزهایی است که در این‌جا به آن‌ها نخواهیم پرداخت.» به‌سهولت می‌توان فهمید که در چارچوب یک مقاله، استدلال‌ها به‌نحو کاملاً مفصلی ارائه نشود. امّا حدّاقلّ برای پایه‌گذاری این فرض مسلّم بر «بدیهیاتی که به نظر می‌رسد خود را تحمیل کنند»، یک نویسنده باید به منابع باستان، به تحلیل‌هایی که خود او قبلاً ارائه داده است و به کتاب‌ها و مقاله‌های مورّخان دیگر که از نظر او درست می‌نمایند (با توضیح چرایی آن‌ها، حتی به‌طور مختصر) مراجعه کند. ناچاریم بپذیریم که این شرایطِ حدّاقلّ انجام نشده است و خواننده تقریباً همیشه ناچار است چیزی را که چون «بدیهی» به او معرفی شده است، بپذیرد، بی آن که گفتگوی علمی واقعاً آغاز و توسط پتی انجام شده باشد (همچنین رک. پی‌نوشت ۵۲).

27. "Kriesenerscheinungen im Achimenidenreich im 5. und 4. Jh.v.u. Z." dans *Hellenische Poleis*, [p.1049] Berlin, II, (1973), p. 1041-1703

(درواقع در آن صفحه‌ی مقاله‌ی اولسنر که توسط پتی برای دفاع از نظراتش درباره‌ی «خطر بزرگ سربازان مزدور طی قرن چهارم برای امپراتوری»، قید شده است هیچ اشاره‌ای به متن شارح و مسئله‌ی مرخص کردن سربازان مزدور نشده است). پتی به دلایلی که از آن درست اطلاع ندارم، اغلب از این مقاله‌ی اولسنر نقل می‌کند. می‌دانیم که اولسنر یکی از بهترین متخصّصان اسناد بابلی بین دوران نوبابلی و دوران یونانی‌مآب است ــ این امر علّت جالب ماندن آن اوراق از مقاله‌ی او را که به ناحیه‌ی بابل (ص ۱۰۵۱ـ۱۰۵۴) اختصاص دارد، توضیح می‌دهد، حتّی اگر از آغاز دهه‌ی ۱۹۷۰ پیش‌رفت‌های قابل ملاحظه‌ای در این زمینه (بعضاً به واسطه‌ی خود اولسنر) صورت پذیرفته باشند: به‌ویژه این ایده‌ی بیان شده در ص ۱۰۴۹ که تخاصم نسبت به سلطه‌ی پارسی در بحران اقتصادی ریشه دارد، امروزه هیچ طرفداری ندارد (بجز دانداماییف در تاریخ سیاسی البته نه بدون تضاد: رک. ملاحظاتم در *REA* 95/3-4 [1993], p. 8, 23-24). درباره‌ی بقیه هم باید بگویم که بخش اعظم اسناد به کار رفته بسیار کهنه است (برای قرن پنجم اولسنر اساساً بر کتاب یودایش (Judeich) که از آن زمان به‌طور جدی توسط وایسکوف تحلیل شده است، متکی است). او نیز مانند دانداماییف (تاریخ سیاسی ص ۳۲۹) و بسیاری دیگر پیرو نظریه‌ی تکراری «تندیس غول‌پیکر پاگلین» در دوران اردشیر دوم و سوم (ص ۱۰۴۹) است. برای آن که دقیق سخن گفته باشم، باید بیفزایم که اولسنر کاملاً از محدودیّت سند موجود برای هر نوع بازسازیِ تحوّل یابنده از تاریخ کلّی هخامنشی آگاه بود. هم‌چنین اولسنر کاملاً آگاه بود که در بعضی دوره‌ها سلطه‌ی منابع یونانی (به‌ضرر "Orientalischen Quellen") مشکلات کار را تشدید می‌کند (رک. ص ۱۰۴۸). پتی در عین انتقاد به او، چون «انحطاط هخامنشی را در قرون پنجم و چهارم بیشتر تشریح می‌کند تا ثابت کنند» (صص ۴۶ـ۴۷ و پانوشت‌ها)، در واقع نظریه‌های اساسی او را اقتباس می‌کند، همان نظریه‌هایی را که در

نوشته‌ی داندامایف، که او هم توسط پتی به همان دلایل مورد انزجار قرار گرفته است، می‌توان یافت: ص ۴۷، پانوشت ۲۲. هم‌چنین رک. زیر، پی‌نوشت ۳۲.

28. R. A. Moysey, *Greek relations with the Persian satraps*, PhD Princeton (1975), p. 295-303 (متن، ترجمه، تفسیر).

29. G. Seibt, *Griechische Söldner im Achaimenidenreich*, Bonn (1977), p. 90-92

30. M. Weiskopf, *Achaemenid system of governing in Anatolia*, PhD Berkeley (1982), P. 473-475

۳۱. باید بیفزایم که وقتی این امکان وجود دارد که متنی که شارح توضیحات حاشیه‌ای خود را بر آن نوشته است، در اختیار داشته باشیم (فلیپیکای اول دموستنس)، شایسته است که آن را هم، ولو برای سنجش فاصله‌ای که بین متن اصلی و تفسیر وجود دارد، ذکر کنیم ـ چیزی که باعث می‌شود پرسش‌هایی درباره‌ی منبعی طرح شود که اساس کار شارح را تشکیل می‌داده است (میل دارم با Moysey، [ذکر شده در بالا: پی‌نوشت ۲۸]، صص ۳۰۱ـ۳۰۳ همراه شوم و بگویم که این فرد می‌تواند «افوروس باشد.»

۳۲. باب شده در نزد کلاسیسیست‌ها از طریق PhD (۱۹۷۴) از استالپر (رک. برای مثال:

O. Picard, *Les Grecs devant la menace perse*, Paris [1980], p. 222-223; P. A. RAHE. p. 93-90 [[1980], *AJPh* 101/1) این اسناد در میان متخصصان الواح بابلی (به‌ویژه کارداسیا، داندامایف، استالپر، ژوانس) مطالعات فراوانی را برانگیخته است. حدّاقلّ از زمان انتشار بررسی‌ای از داندامایف (Festsch. Eilerst [Wiesbaden, 1976]. p.37-42) مورّخان اغلب رابطه‌ی دقیق علت و معلولی بین ضعیف شدن نظام حصه‌های نظامی، افزایش مزدوران یونانی و «انحطاط نظامی هخامنشی» برقرار کنند (به عقیده‌ی من چنین رابطه‌ای وجود ندارد، در کتابم، تاریخ امپراتوری هخامنشی، فصل ۱۵، بند ۳ و فصل ۱۷، بند ۳ آن را توضیح داده‌ام). در مقاله‌ی اولسنر (ذکر شده در بالا، پی‌نوشت ۲۷) هم چنین چیزی را می‌توان مشاهده کرد؛ او متذکر شده است که اگر صاحب امتیاز یک حصه‌ی نظامی آن را به دیگری اجاره بدهد، اجاره‌دار باید خدمت نظامی را انجام بدهد (ص ۱۰۵۹؛ فرایندی که به‌وضوح در چندین بررسی کارداسیا نیز توضیح داده شده است). او در این باب به‌عنوان پیشنهاد تفسیری (محتاطانه) افزوده است: «منشأ ضعف تدریجی این نهاد ممکن است در همین امر نهفته باشد. متأسفانه متونی در مورد اواخر دوران وجود ندارد، به‌طوری که نمی‌توان فهمید که آیا عامل تعیین‌کننده‌ی انحطاط شاهنشاهی هخامنشی همین است یا خیر؛ امّا ارائه‌ی فرضیه در این جهت مطلقاً نادرست نیست» (ص ۱۰۶۰). پتی در شرح خود علیه نظریه‌ی «انحطاط اقتصادی» (ص ۵۵، پانوشت ۵۴) این قطعات را از اولسنر نقل می‌کند و آن‌ها را مورد انتقاد قرار می‌دهد (هم‌چنین رک. ص ۴۷، پانوشت ۲۲)، امّا ظاهراً در نمی‌یابد که اولسنر در این‌جا بیش از آن که درباره‌ی موقعیت اقتصادی اراضی کمان /اسب گردونه بیندیشد در فکر قابلیت‌های نظامی‌شان است [...]' (P. 1059: einige Bemerkungen zu den mililär dienstpflichtigen...) در عوض عجیب است که در شرح (به نظر من بسیار قابل اعتراض) اختصاص یافته توسط پتی به چیزی که او آن را «خطر بزرگ» می‌نامد و در قرن چهارم بر اثر نقش فزاینده‌ی مزدوران یونانی ایجاد می‌شود (صص ۵۴ـ ۵۵؛ رک. ص ۶۳)،

www.tabarestan.info تبرستان

هیچ بازتابی از بحث‌ها نمی‌یابیم.

33. Cf. p. 57, n. 65; p. 58, n. 72

۳۴. هم‌چنین رک. ملاحظات نقادانه‌ی من در *Abstr. Iran* 12 (1989), n° 283.

۳۵. در این باب لازم است که (به اتفاق خود استالپر: *UNES* 48/4 [1989] p. 291) مشکلات و تردیدهایی را که بر اثر نامطمئن بودن کاربرد اصطلاح «خشترپاون *(ahšarapānu)*» در الواح بابلی ایجاد شده است، در نظر بگیریم (درباره‌ی این عنوان هم‌چنین رک. توضیح داندامایف:

"The title ahšarapānu in Nippur", در M. de Jong Ellis (ed.), *Nippur in the Centennial: Papers read at the 35th RAI* (Philadelphia 1988), Philadelphia, The University Museum [1992], p. 29-32).

۳۶. درباره‌ی این مسئله نک. در وهله‌ی آخر بحث جالب S. Ruzicka, *Politics of a Persian dynasty, The Hecatomnids in the fourth century B.C.*, Norman (1992), p.132-134.

۳۷. نک. برای مثال بحثِ M.J. Osborne, *Naturalization in Athens*, II, Bruxelles (1982), p. 61-80 (با ارجاع به بررسی‌های قبلی).

38. CF. A. Lemaire, "Remarques à propos du monnayage cilicien d'époque perse et de ses légendes araméennes" *REA* 91/2 (1989), p. 141-156 (به ویژه p. 142-144); L. Mildenberg, "Notes on the coin issues of Mazday", *INJ*. 11 (1990-91), p. 9-23

۳۹. همان سخنان در: Dandamaev, *Political History*, Chap. 37 و در بسیاری از آثار دیگر.

۴۰. هم‌چنین رک بالا: پی‌نوشت ۱۹ در مورد کتسیاس.

۴۱. درباره‌ی خطرها و توهّمات ناشی از این نوع استدلال (به‌غلط) آماری شده، رک. تأملاتم در *L'Asie Centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire*, Paris (1984), p. 57-68 و کتابم (زیر چاپ)، فصل ۱۶، بند ۱۸.

42. Cf. S. Hirsch, *The friendship of the Barbarians. Xenophon and the Persian empire*, Hanover-London (1985), p. 101-139

۴۳. درباره‌ی این متون (که کاملاً شناخته شده‌اند) و مسائل تاریخی که مطرح می‌کنند، رک. ضمیمه‌ی نوشته‌ی زیر چاپم در: *AchHist* VIII؛ هم‌چنین نک. قیاس‌های پیشنهادی استالپر (M. Stolper) با متون بابلی (*Entrepreneurs and Empire, Leiden* [1985], p. 271)، توضیح برای متن 91 و نیز توضیح "Flogging and Plucking" در شماره‌ی بعدی *DATA* 1994).

۴۴. نک. قطعه‌ی بسیار جالب گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۴، فصل ۱، بند ۳۷ که پاسخ مخالف فرناباذ به پیشنهادهای آگسیلائوس در آن آمده است (با ملاحظات D.M.Lewis, *Sparta and Persia*, Leiden, p. 150-151 ([1977],).

۴۵. در پانوشتی (ص ۵۹، پانوشت ۷۹)، نویسنده نتیجه‌گیری‌های وایسکوف در مورد شورش‌های خشترپاون‌ها در قرن چهارم را مورد اعتراض قرار می‌دهد. بی‌آن که بخواهم به این موضوع بپردازم (خواننده را به وایسکوف ۱۹۸۲ و به فصل ۱۵ کتاب زیر چاپم، تاریخ امپراتوری هخامنشی ارجاع می‌دهم) فقط می‌خواهم نکته‌ای را تذکر دهم، غنای تأمّلات، دقّت روش و وسعت اسناد در کار وایسکوف خواننده را متحیر می‌کند؛ به عقیده‌ی من این مهم‌ترین مطالعه‌ای است که از

www.tabarestan.info تبرستان

تاریخ سیاسی امپراتوری هخامنشی در قرن چهارم تا به حال ارائه شده است: اسباب تأسف است که هرگز به‌طور کامل منتشر نشده است (پتی فقط روایت بسیار چکیده‌ی آن را که در مجموعه‌ی *Historia-Einzelschriften* n° 63, 1989 منتشر شده است می‌شناسد). پس اعتراض به روش و نتیجه‌گیری‌های چنین پژوهشی در پانوشت کار چندان درستی نیست.

۴۶. درست همین طرح تفسیری را در تاریخ سیاسی داندامایف می‌یابیم: وقتی داندامایف می‌خواهد آن‌چه را «خطر اصلی برای بقای امپراتوری هخامنشی، یعنی شورش‌های خشترپاونی» (از زمان سلطنت خشارشا) می‌داند، تشریح کند، او فقط می‌تواند مثال ماسیستس (ص ۲۳۲) را ذکر کند بی‌آن که درباره‌ی مفهوم و اهمیّت روایت هرودوت پرسشی طرح کند (رک.:

H. Sancisi-Weerdenburg, *The Yaunā en Persai* Groningen [1989I, p. 48-83; EAD., "personality of Xerxes, King"

در

Archaeologia iranica et orientalis [Miscellanea... L. Vanden Berghe] I, Gent [1989], p. 549-561].

www.tabarestan.info تبرستان

۴۷. رک. متون و تفسیرها در بررسی خود من در *AchHist* I (1987), p.21-22

۴۸. تصور می‌کنم که این همان پیش انگاشته‌هایی است که نظر دانداماییف (تاریخ سیاسی ص ۲۵۷) از آن‌ها ناشی می‌شود: «سلطنت طولانی اردشیر [اول]... از نظر لحظات بی‌افتخار فقیر بود.»

۴۹. به نوشته‌ی گردآورندگان، یکی از الواح نادر ستاره‌شناختی بابلی را که برای دوران هخامنشی تاریخ‌گذاری شده است و اطلاعات (جزئی) از نوع سیاسی و نظامی می‌دهد، می‌توان به دوران سلطنت اردشیر اول نسبت داد، امّا تاریخ‌گذاری مطمئن نیست. وان در اسپک پیشنهاد می‌کند که آن را متعلّق به زمان اردشیر دوم بدانیم:

R. Van Der Spek, *BiOr* 50/1-2 (1993), p.96.

۵۰. البته نفی وجود و اهمّیّت جبهه‌ی مدیترانه مطرح نیست (لوح بابلی پی‌نوشت پیشین حتّی به مرافعات سالامیس قبرس اشاره می‌کند)، بلکه باید آن را در مجموعه‌ی شاهنشاهانه، که به آن محدود نمی‌شود، جای داد ــ جایگاه این جبهه در منابع وقایع‌نگارانه‌ی یونانی هرچه می‌خواهد باشد سلطه‌ی بینش یونانی از مکان و مسائل مربوط به شاهنشاهی از آن‌جایی خنده‌دارتر است که این در دوران اردشیر اول است که به‌طور استثنایی ما در نوشته‌ی یک نویسنده‌ی کلاسیک (پلوتارک، تمیستوکلس فصل (۳۱، بند ۳) اشاره‌ای به بینش مرکزمحور داریم: «شاه به مرافعات یونان توجّه چندانی نشان نداد، چون ذهنش کاملاً مشغول مسائلی بود که سرزمین مرتفع *(ano)* برایش ایجاد کرده بودند» (به‌طور قطع منظور پلوتارک، در یک چارچوب زمانی نسبتاً نامشخص، شورش خشترپاون باکتریاست که به دست شاه سرکوب می‌شود، اشاره می‌کند: کتسیاس ۳۱).

۵۱. من فقط متذکر می‌شوم که با ارزیابی پتی (ص ۵۵ـ۵۶) در مورد تحوّل اقتصادی امپراتوری موافق هستم (یعنی با استالپر موافقم که به نظرم می‌رسد اولین کسی بود که نتیجه‌گیری‌های اومستد را در مورد «مالیات‌بندی سنگین» مورد تردید قرار داد: رک. *RTP.* p. 489 et n. 30.)، استدلال‌هایی که ارائه داده است (رک پی‌نوشت ص ۵۶) به‌اندازه‌ی نوشته‌های دیگرش که من به صغری و کبری و نتیجه‌گیری‌هایشان ایراد گرفته‌ام، ضعیف است و چندان مستند نیست. «دادوستد

کالا به کالا در آسیا کاملاً رایج است، چون اقتصاد آسیایی فقط کمی پولی شده است.» این جمله‌ای است که پتی نوشته و هر یک از اجزای آن قابل ایراد است. من نمی‌دانم آسیا چیست و نمی‌فهمم که منظور نویسنده از «اقتصاد آسیایی» چیست؛ و اسنادی که در حال حاضر موجودند، به‌طور قطع ثابت می‌کنند که مبادلات درون سرزمین‌های هخامنشی اکثراً بر مبادله‌ی کالا به کالا بنا نشده‌اند (مثال بابل و مثال‌های دیگر، اگر لازم به یادآوری باشند، ثابت می‌کنند که مبادلات بدون استفاده از سکه‌ی ضرب شده به مبادله‌ی کالا به کالا قابل تشبیه نیستند).

۵۲. یا، در مقاله‌ای ثابت کنیم که بر پرونده‌های اسناد و انواع منابع سلطه داریم و آن‌ها را در نظر می‌گیریم ــ چیزی که در این‌جا مورد پیدا نمی‌کند. در هر حال، هر نویسنده‌ای مسئول موضوع مورد بررسی خود است: پتی با تصمیم‌گیری در مورد نوشتن مقاله‌ای که می‌خواهد در چند صفحه پاسخ‌هایی برای مسائل پیچیده و مورد بحث ارائه دهد، ملزم به تهیّه‌ی مدارک لازم برای پرونده‌های اسناد خود است.

www.tabarestan.info تبرستان

تاریخ امپراتوری هخامنشی در زمان ما
مورّخ و اسنادش

تبرستان
www.tabarestan.info

(تفسیر مؤلف)

آیا امپراتوری هخامنشی وجود داشته است؟

استالپر در بخش اول یادداشت نقّادانه‌ی خود مراحل تثبیت نامنظم و متأخر قلمروی تاریخی، یعنی تاریخ امپراتوری هخامنشی را که مدت‌های مدید در سایه‌ی سنگین و تحریف‌کننده‌ی «شرق هزاران ساله» و «یونان جاوید» مانده بود، به‌طور خلاصه ترسیم کرده است. طیّ تاریخ این امپراتوری ما شاهد آن هستیم که دگرگونی ژئوپلیتیک شدیدی در تاریخ خاورمیانه، تحت سلطه‌ی پارسیان (از حدود ۵۵۰ تا ۳۳۰ پ. م.) روی می‌دهد که همان تجمّع تمام قلمروها و اقوام ساکن در فاصله‌ی سند تا مدیترانه، سیردریا تا جزیره‌ی الفانتین در دل بنای دولتی‌ای «گردآورنده» است. استالپر، پس از ترسیم چنین چارچوب تاریخ‌نگارانه‌ای، خواسته است تحلیل کند که نتیجه‌گیری‌ای که اخیراً در این باب منتشر کرده‌ام، چه چیز تازه‌ای را به ارمغان آورده است، از چه نظر ممکن است تردیدهایی را برانگیزد و چرا می‌تواند مطالعات جدید را جهت‌دهی نماید. اگر پیشنهاد بلندنظرانه‌ی *آنال*[1] را پذیرفته‌ام، بیشتر برای گفتگو با استالپر است تا پاسخ دادن به او. هدفم پیشنهاد کردن تأملاتی چند در باب روش در پاسخ به دغدغه‌های او و در ارتباط با جدیدترین مباحث پژوهشی است.

استالپر متذکر می‌شود که از نخستین سطور کتابم (در مورد آثار برجا مانده از

---

1. *Annales*

امپراتوری هخامنشی) از مسئله‌ای خبر داده‌ام که فصول را به‌صورت پرسشی که او آن را سخن‌پردازانه می‌نامد، درمی‌نوردد: «آیا امپراتوری هخامنشی وجود داشته است؟» اما این پرسش با آن که سخن‌پردازانه است به مسئله‌ای واقعی اشاره می‌کند. در واقع، کم بها دادن به استحکام درونی و قابلیّت کارکرد بنای دولتی‌ای که همه مشترکاً بر آن هستند که از تکّه‌های مختلف ساخته شده است و به همین علّت گرفتار ناتوانی و شکنندگی ذاتی است ــ ویژگی‌ای که فتوحات اسکندر، هم آن را روشن خواهد کرد و هم آن را به‌نفع خود اقتباس خواهد کرد ــ همواره رواج داشته است. یکی از استدلال‌هایی که اغلب مطرح شده است و جزو استدلال‌های مهّم به‌شمار می‌آید، به‌طور قطع تأکید مکرر بر ندرت آماری و بی‌اهمیت بودن تاریخی آثار باستان‌شناختی دستگاه‌های دولت هخامنشی در هر یک از ایالاتی است که امپراتوری را تشکیل می‌دادند؛ تأثیر فرهنگی نیز بر اثر این امر جزئی تلقی شده است: خلاصه، امپراتوری‌ای که وجود آن در متون مشهود بود و حتّی بیش از حدّ تشریح شده بود، در نقاطی که روزگاری بر آن‌ها مسلّط بود، قابل تشخیص نبود. در این شرایط، این حقّ برای دیگران محفوظ بود که درباره‌ی وجود صورتبندی شاهنشاهانه‌ی کاملاً شکل گرفته پرسش کنند. بنابراین می‌بینیم که در این‌جا مسئله‌ی تاریخی واقعی مطرح است.[1] البته استالپر از این مسئله مطلع است و عنوانی نیز که به یادداشت نقّادانه‌اش داده است، مستقیماً یادآور موضع‌گیری‌ای است که من در این باب مدافع آنم و در این‌جا می‌کوشم معنای آن را به‌طور خلاصه یادآوری کنم. به‌رغم تفاوت‌های زبانی، فرهنگی و سنّتی امپراتوری هخامنشی نه یک تجمّع ساده‌ی بی شکل و منفعل از سرزمین‌ها و اقوام بوده است و نه یک «کنفدراسیون» از دولت‌هایی که روابط سست و نامطمئن (حتی مفقود) با یکدیگر داشته‌اند، تنوّع فرهنگی الزاماً با وحدت سیاسی تناقض ندارد. برعکس، نبوغ پارسیان در این بوده است که اولی را در خدمت دومی قرار دهند.

فقط برای آن که نشان دهم که نظریه‌ی جاافتاده‌ی امپراتوریِ «به‌تدریج محوشونده» تا چه حدّ بر اثر سیل فزاینده‌ی کشف اسناد سست و شکننده شده است، کارنامه‌ای از کشفیاتی که در فاصله‌ی ۱۹۷۰ تا ۱۹۹۵ انجام شده است، ترتیب داده‌ام. از این کارنامه دیدگاهی خوشبینانه به دست آورده‌ام که به‌شکل زیر بیان می‌شود: «با علم به این که گرایش‌های مهم پژوهشی چگونه و تا چه حد درگزینش استراتژی‌های مربوط به کاوش‌ها و نگاه باستان‌شناسان و حافظان موزه‌ها بعضاً تأثیر می‌گذارند (و حتّی گاه در

تعیین آن‌ها نقش دارند)، منطقاً می‌توان امیدوار بود که پیش‌رفت مطالعات هخامنشی در کوتاه‌مدت و میان مدت تأثیر دفعتاً واحدی ایجاد کنند» (ص ۷۸۵). پس از آن کارنامه‌ی دوم را (پاییز ۱۹۹۵ ـ پاییز ۱۹۹۷)[۲] منتشر کردم و در حال حاضر مشغول فراهم آوردن کارنامه‌ی سوم هستم که بایست در پایان سال ۲۰۰۰ منتشر شود. هر دو کارنامه کاملاً مؤیّد جهش و پویایی فزاینده‌ی قلمرو پژوهشی‌ای هستند که دیگر استقلال و ویژگی علمی خود را به دست آورده است. بی‌آن‌که فهرست مفصلی از آن‌ها دوباره به دست دهم، قصد دارم براساس این کارنامه‌های تحلیلی چند گرایش مهّم را به‌عنوان مثال متذکر شوم که انتشار بعضی از اسناد عمده‌ای که در سال‌های اخیر دست‌رسی پذیر شده‌اند، موجب نمایان شدن آن‌ها شده است.

www.tabarestan.info تبرستان

باستان‌شناسی امپراتوری: قلمروی در حال اکتشاف

به‌طور قطع یکی از نویدبخش‌ترین دستاوردها توجّه فزاینده باستان‌شناسان به مرحله‌ی هخامنشی است. این سخن ممکن است متناقض به نظر برسد، چون از یک سو، محوّطه‌های سه اقامتگاه سلطنتی بزرگ در ایران (پاسارگاد، تخت جمشید، شوش) دیگر موضوع کاوش‌های برنامه‌ریزی شده به‌شمار نمی‌آیند و از سوی دیگر، درهای افغانستان بیست سال است که به روی هیئت‌های اعزامی باستان‌شناسی به‌دلایل دیگر بسته است و عراق حدود ده سال است که این وضع را دارد. امّا علاوه بر این که کاوش در اکباتان به‌طور منظم توسط یک گروه ایرانی ادامه دارد و کارگاه‌های جدیدی در آسیای مرکزی در ساحل راست جیحون گشایش یافته‌اند، می‌بینیم که شمار کاوش‌ها در نسبت‌های بالا در جاهایی که بخش غربی امپراتوری هخامنشی را تشکیل می‌دادند و امروزه کشورهای ترکیه، سوریه و به‌طور اخصّ اسرائیل به‌شمار می‌آیند افزایش یافته است. یک محوّطه‌ی هخامنشی به‌تازگی در مصر کشف شده است، عملیّات بسیار نویدبخشی نیز در مناطقی که مرز امپراتوری و تقریباً خارج از آن تلقّی می‌شد، چون گرجستان و ارمنستان کنونی، آغاز شده است، مطالعاتی که در جریان است حتّی اجازه‌ی تشخیص تأثیر فرهنگی هخامنشیان را تا گورهای یخ‌زده‌ی آلتای[۱] می‌دهد که با گورهای بسیار مشهور پازیریک[۲] قابل قیاس است. به‌دلیل کارهای آب‌شناسیِ انجام

1. Altai 2. Pazyryk

شده در درّه فرات تصمیم گرفته شد که کاوش‌های نجات‌بخش در ترکیه و سوریه، در مناطقی که فقدان تقریباً کامل محوطه‌های دوران هخامنشی در آن‌ها مدت‌ها مسلّم فرض می‌شد، صورت پذیرد. بسیاری از محوّطه‌های بعضاً هخامنشی توسط هیئت‌های اعزامی محلّی، هیئت‌های اعزامی خارجی و گروه‌های بین‌المللی، گاه از چندین دهه‌ی پیش تحلیل شده‌اند. در ترکیه این امر به‌ویژه در مورد ساردیس (پایتخت خشترپاون‌نشین لیدیا)، داسکولیون[1] (پایتخت خشترپاون‌نشین فریگیای هلسپونتوس)، گوردیون[2] (پایتخت خشترپاون‌نشین فریگیای بزرگ)، محوّطه‌ی لوکیا (کسانتوس، لیمورا[3]، قزل بل[4]) و کیلیکیا (میدان سی قلعه)[5] صدق می‌کند. نتایج نهایی بعضی از کاوش‌ها به‌تازگی منتشر شده‌اند، مثل مورد قزل بل که به‌سبب نقش‌های غاری کشف شده در گوری متعلّق به دوران هخامنشیان شهرت دارد، و مورد میدان سی قلعه که کتیبه‌های آرامی و به‌ویژه یگانه نمونه‌ی نقش برجسته‌ی نوع تخت جمشیدی در آن کشف شده‌اند، نقش برجسته‌ای که هرگز در هیچ یک از ایالات امپراتوری مشاهده نشده بود. به این کاوش‌های برنامه‌ریزی شده باید موارد زیر را افزود: کاوش‌های نجات‌بخش متعدد، پژوهش‌های انجام شده در موزه‌ها و انتشار نتایج کاوش‌های پنهان، چنان‌چه اشیای ربوده شده به‌صورت مجموعه‌های متعدد در میان فروشندگان اشیای عتیقه پراکنده نشده باشند و منشأ آن‌ها بتواند با اطمینان شناسایی شود.

گواه توجهات جدید یا تجدید شده‌ی باستان‌شناسان به دوره‌ی هخامنشی (از نظر تاریخ دراز مدت هزاره‌ی اول) در آناتولیا، از سرگیری کاوش‌های برنامه‌ریزی شده در داسکولیون در سال ۱۹۸۷ و علاوه بر آن، یکی از برنامه‌های راه‌اندازی شده هیئتی امریکایی است که در محوطه‌ی گوردیون کار می‌کنند.[۳] هدف از این کاوش‌ها که در سال ۱۹۰۴ آغاز شده بود و در سال ۱۹۵۰ از سر گرفته شد، به‌ویژه فهم تشکیلات این محوطه در دوران فریگیایی بود؛ داده‌های دیگر که به دوران‌های بعدی تعلّق داشتند، جمع آوری شده بودند، امّا تفسیرشان دشوار بود. از سال ۱۹۹۳ به بعد استراتژی پژوهش‌ها تهیّه شد و به اجرا درآمد. هدف از آن به‌ویژه پاسخ دادن به پرسش‌های تاریخی اساسی بود، نظیر پی آمد سلطه‌ی پارسی بر فرهنگ مادّی محلّی (فریگیایی یا فریگیایی ـ لیدیایی) و ماهیّت و دامنه‌ی تجارت با مناطق دور در آناتولیا

1. Daskyleion 2. Gordion 3. Limyra 4. Kizilbel
5. Meydanzkale

www.tabarestan.info تبرستان

در دوران هخامنشی. نخستین نتایج به دست آمده چشم‌گیرند و می‌توان آن‌ها را از خلال چند نقل قول از گزارش منتشر شده در سال ۱۹۹۷ مختصراً ارائه داد: «این فتوحات هخامنشی بود که در را به روی تأثیر بیگانگان در گوردیون گشود، برخلاف نظر بسیار متداولی که بر حسب آن سلطه‌ی هخامنشی در فرهنگ مادّی ایالات امپراتوری تأثیر چندانی نداشته است [R.C. Henrickson]... مواد و مصالح تاریخ‌گذاری شده بین سال ۶۰۰ و ۴۰۰ پیش از میلاد مسیح برای بررسی تأثیر پارس در تجارت اژه با آناتولیای داخلی کاملاً مفید است. پیش از آن‌که امپراتوری هخامنشی روابط آناتولیا با دولت‌شهرهای اژه را دوباره تنظیم کند، بین دریای اژه و گوردیون تجارت محموله‌های سنگین (*freight trade*) عملاً وجود نداشت. پس از حدود ۵۲۵ پیش از میلاد، وقتی امپراتوری در کسانی که کوزه‌های دسته‌دار یونانیِ جزایر را صادر می‌کردند، تأثیر مستقیم‌تری نهاد، گوردیون شروع به پذیرش بارهای کوزه کرد. نقش امپراتوری هخامنشی در این تجارت را انواع کوزه‌های صادراتی تأیید می‌کنند [M. Lawall].» تخاصم‌های آتنی ـ پارسی طیّ دوره‌ی بسط اتحّادیه‌ی دلوسی (حدود ۴۸۰ـ۴۵۰) در تراکم مبادلات هیچ تأثیری نداشت. جدیدترین ترازنامه (۱۹۹۱) به‌صورت خلاصه چنین بیان شده است: «پژوهش درباره‌ی پی‌آمد سلطه‌ی هخامنشی در وجوه [گوناگون] تکنولوژی و اقتصاد در گوردیون از چندی پیش آغاز شد، امّا تغییرات مهّم در سفالینه‌ها، تجهیزات اسبان و ساز و برگ نظامی حتّی در این مرحله‌ی مقدّماتی تحلیل مسلّم است. آن چه بر کمیّت و کیفیّت سفالینه‌ها و واردات شیشه، که گواه وجود این صنعت محلّی و دامنه‌ی این تجارت است، نیز به‌وضوح مبتنی است، آن است که گوردیون پس از ادغام در امپراتوری هخامنشی جامعه‌ای شکوفا باقی ماند [M. Voigt-T.Cuyler Young].»

اگر به سوی بیابان غربی مصر برویم، کشفیّات جالبی را که از سال ۱۹۹۳/ ۱۹۹۴ در محوّطه‌ی عین مناویر[1] در انتهای جنوبی واحه‌ی خرقه[2] انجام شده است در اختیار داریم.(۴) در این محوّطه، روستایی با خانه‌ها و هم‌چنین معبدی که وقف اوزیریس شده بود، کشف شده است. ژئوباستان‌شناسان نیز توانسته‌اند هم مزارع و قطعات زمین را که در حال حاضر در جریان تحلیل‌اند شناسایی کنند و هم وسایل دست‌یابی به آب را که

1. Ayn Manāwir 2. Khargeh

در این مورد آب فسیل شده محبوس در تپه‌های کوچک ماسه سنگی است. برای مهارکردن این آب، تکنیک قنات ــ نوعی نهر زیرزمینی دارای شیب کم که همگان توافق دارند که منشأ ایرانی دارد ــ مورد استفاده قرارگرفته است. قطعه‌ای از مورّخ یونانی‌مآب، پولوبیوس (*تواریخ*، کتاب ۱۰، فصل ۲۸) وجود دارد که از دورانی حکایت می‌کند که «پارسیان فرمانروایان آسیا بودند و تمتّع از زمین را تا پنج نسل» برای روستاییانی مقرر می‌داشتند که این نهرها را «با صرف هزینه‌ی بسیار سنگین» حفر می‌کردند. پولوبیوس این تدبیر را فقط در قالب جغرافیایی موقعیت نظامی‌ای که خود او در آن قرار دارد ــ هیرکانیا در آسیای مرکزی ــ ذکر می‌کند، امّا اغلب فرض شده است که شاهان بزرگ در مناطق دیگر امپراتوری وسیع خود احتمالاً تصمیمات مشابهی اتخاذ کرده‌اند. در صورت پذیرش این فرضیه، متن پولوبیوس می‌تواند وجود سیاستی را در مورد آب در سطح امپراتوری یا حدّاقلّ در سطح مناطق بزرگ القا کند.[۵] امّا مورد عین مناویر باید در پرتو دو مشاهده‌ی دیگر ارزیابی شود: (الف) در معبد اوزیریس و در خانه‌ها چند صد *اوسترکون*[1] به دموتی پیدا شده است؛ این‌ها اسناد خصوصی هستند که بیشترشان برای زمان شاهان پارسی، اردشیر اول (۴۶۵ـ۴۲۵/ ۴۲۴) و داریوش دوم (۴۲۵/ ۴۰۴ـ۴۰۵) تاریخ‌گذاری شده‌اند، این به‌معنای آن است که این محوّطه در آن دوره آمایش شده بود[۶]؛ (ب) در خود خرقه (حدود پنجاه کیلومتری شمال عین‌مناویر) یک معبد مصری وجود دارد که ساخت آن به دوران داریوش اول برمی‌گردد. در نزدیکی این معبد قنات‌های دیگری قبلاً کشف شده بودند. حتی اگر در این مرحله نتوان با اطمینان کامل اعلام داشت که اقتباس تکنیکی ایرانی الزاماً متضمن نقش ابتکاری تشکیلات اداری شاهنشاهی هخامنشی است، مجموع اسنادی که امروزه شناخته شده‌اند، ما را بیشتر به درنظرگرفتن طرح توسعه‌ی منطقه‌ای ترغیب می‌کنند، و بحث درباره‌ی ماهیّت دولت شاهنشاهی را تقویت می‌نمایند: آیا این دولت فقط دستگاه عظیمی بوده که برداشت‌های خراجگزارانه‌ی انجام شده در کشورهای مفتوح را به مرکز ارسال می‌داشته است (امپراتوری ـ خون‌آشام) یا آن که برداشت انکارناپذیر خراج با سرمایه‌گذاری‌های مولّد مرکز در ایالات (مثلاً از طریق سبک کردن بار خراجگزاران) همراه بوده است.[۷]

1. Ostrakon

کشفیّات عین مناویر با توجّه به این که کارها در آن جا ادامه دارد، به‌تنهایی اجازه‌ی پاسخگویی به این پرسش‌ها را به‌نحو قاطع و قطعی نمی‌دهد، امّا می‌تواند پرونده را به‌نحو گویایی تکمیل کند. این پرونده تا به حال اساساً از طریق نتایج کاوش‌های باستان‌شناختی در باکتریای شرقی تغذیه می‌شد که تفسیرشان از بدو انتشار نخستین نتایج زمینه‌ی بحث‌های پرتحرّکی را فراهم آورده‌اند.(۸)

این پژوهش‌ها و نخستین تفسیرهای تاریخی گرچه به دو محوّطه‌ی برگزیده‌ی آناتولیا و مصر، که به‌عنوان نمونه انتخاب شده‌اند، محدود می‌شوند، امّا به‌نحو گویایی از تغییر استراتژی‌های باستان‌شناختی خبر می‌دهند و در عین حال تأملات درباب استمرارها و مقاطع ایجاد شده بر اثر فتح تقویت می‌کنند، فتحی که امروزه دیگر کسی در اندیشه‌ی آن نیست که درباره‌ی آن بنویسد که چیزی جز پدیده‌ی ثانویه‌ی بی فردایی نبود که سرزمین‌ها و جوامعی را که بعضی پاره‌هایشان توانستند در کنار پارسیان و شاه منافعی به دست آورند، به‌کلّی دست نخورده و تغییر نیافته نهاد. پس مسئله دیگر این نیست که از خود بپرسیم آیا تأسیس و عملکرد امپراتوری آثاری بر سرزمین‌ها و اقوام داشته است یا خیر، بلکه فهم این مطلب است که ابداع‌های شاهنشاهی چگونه با سنن محلّی پیوند خوردند. از این دیدگاه تردیدی وجود ندارد که پژوهش‌های باستان‌شناختی فعلی و آتی در بردارنده‌ی یکی از بزرگ‌ترین امیدها زمینه‌ی ارائه‌ی اسناد و طراح مسائل جدید است.

www.tabarestan.info تبرستان

تنوع اسناد:

تطابق، مقابله، عدم ارتباط، اولویت

ارجاع به متن پولوبیوس، وجود اسناد باستان‌شناختی و کتیبه‌شناختی در محوّطه‌ی عین مناویر در کنار یکدیگر و فقدان کامل اسنادی که دارای متن معتبر باشند در باکتریای شرقی ما را وامی‌دارد که به یکی از دغدغه‌های ذهنی عمده‌ی مورّخ که استالپر نیز آن را مکرراً یادآوری کرده است، بازگردیم. این دغدغه‌ی عمده ساختن فرضیه‌های تفسیری براساس اسنادی است که دارای منشأ و ماهیت چنان‌گوناگونی هستند که در هر گام در مورد صحّت علمی استفاده از آن‌ها به‌عنوان مکمّل یکدیگر سوآل می‌شود: گنجاندن «هم‌آهنگ» آن‌ها در پرونده‌ای «واحد» در واقع این خطر را دارد که مسئله‌ای را که می‌خواهیم تحلیل کنیم، در بدو کار حلّ شده فرض کنیم.(۹) استالپر برای مثال

متذکر می‌شود که در مورد تشکیلات دربار هخامنشی، مورّخ اساساً بر منابع کلاسیک متکّی است و به‌ندرت می‌تواند به اطلاعات مشابه یا همگرای به دست آمده از مجموعه‌های بابلی، عیلامی یا آرامی توسل جوید؛ وانگهی، او به‌درستی می‌افزاید که همه‌ی منابع کلاسیک نیز به دوره‌ی واحدی تعلّق ندارند.

تردیدی وجود ندارد که استفاده از منابع کلاسیک پیوسته مشکل‌آفرین است. بنابراین می‌شود فهمید که این پرسش در دوره‌ی اخیر چرا تا این حدّ مطرح شده است[۱۰]: مورّخ چه وقت و چگونه می‌تواند برای بازسازی تاریخ سیاسی یا تحلیل این یا آن ساختار دولتی در خاور نزدیک به نویسندگان کلاسیک اتکا کند؟ پیش‌رفت روش‌های باستان‌شناسیِ مربوط به متن متن به‌سهولت توضیح می‌دهد که چرا دیگر کسی مانند چند دهه‌ی قبل به توسل به هرودوت و کتسیاس نمی‌اندیشد. بنابراین گردآوری روایت‌های یونانی به‌صورت نقلِ به‌معنای دقیق ساده‌لوحانه است، امّا طرد تمامی سنّت یونانی تنها به‌دلیل جهت‌گیری یونان‌محور آن نیز باطل است.[۱۱] این جهت‌گیری به‌طور قطع سوءتعبیرهای تاریخ‌نگارانه‌ی مهمّی ایجاد کرده است و عدم تعادل‌های ژئوپلیتیک شدیدی بین جبهه‌ی غربی و سایر سرزمین‌های شاهنشاهی پدید آورده است. امّا آیا باز باید در این‌جا تکرار کنیم که مورّخ امکان‌گزینش اسناد خود را ندارد؟ متأسفانه بخش‌هایی از تاریخ وقایع هخامنشی وجود دارند که صرفاً از طریق منابع کلاسیک شناخته شده‌اند (این همان مشکل عمده‌ای است که در بازسازی تاریخ سیاسی قرن پنجم با آن روبه‌رو هستیم، یعنی در بررسی اصل مسئله‌ی روابط قدرت مرکزی، خشترپاون‌ها و قدرت‌های محلّی). بنابراین مسئله‌ی مطرح برای مورّخ امروزی افشای یونان‌محوری آن‌ها (برحسب رویکردی گاه ساده لوحانه) نیست، بلکه تعیین شرایط استفاده از آن‌ها و جدا کردن آن‌چه معمولاً آن را «هسته‌ی اطلاعاتی هخامنشی» می‌نامم از «پوشش تفسیری یونانی» است، چه این اسناد کلاسیک در مجموعه‌های اسناد شاهنشاهی تالی نداشته باشند و چه بتوانند در پرونده‌ای غنی شده با اسناد مصری پارسی، عیلامی یا بابلی بگنجند. در مورد اول مورّخ به انتقادی داخلی محدود می‌شود که روی هم رفته می‌تواند در بعضی مثال‌های ممتاز بسیار آموزنده باشد[۱۲]؛ در مورد دوم می‌تواند به تطابق و قیاس دست بزند ـ البته در صورت رعایت شرطی دوگانه: اول این که خواننده از جایگاه هر مجموعه آگاه باشد، و دوم آن که معلوم باشد که منابعی که این‌سان موردنظر قرار می‌گیرند واقعاً از یک چیز سخن

می‌گویند، یعنی تطابق و قیاس به جا و به مورد باشد.[۱۳]

در عین حال باید توجّه داشت که اهمیّت کمّی و کیفی مجموعه‌های تنظیم شده‌ی اطلاعات یونانی بر اثر کشف و انتشار اسنادِ به‌طور اخصّ هخامنشی در ایّام اخیر و به‌ویژه در بعضی قلمروها نسبی شده است. رونق فوق‌العاده‌ی اسناد منتشر شده مربوط به ناحیه‌ی بابل هخامنشی گواه تحوّل عمیق در بخشی است که مدت‌های مدید بود که در آن به «دوره‌های نزدیک» یعنی دوره‌هایی که با سقوط بابل در برابر کوروش در سال ۵۳۹ آغاز می‌شود، توجّه مستمرّی نشده بود.[۱۴] این رونق در عین حال یکی از نشانه‌های حاکی از آن حرکت بیش از پیش تشدید شونده‌ای است که صرفاً در بخش بابلی قابل تشخیص نیست. ما آن مرحله از مطالعات هخامنشی را برای همیشه ترک می‌کنیم که نفوذ درونی فرهنگ کلاسیک ــ حتی در میان شرق‌شناسان ــ و پرسش درباره‌ی منابع وقایع‌نگارانه‌ی یونانی آن را در سیطره‌ی خود گرفته بود، و به‌نحو استوار وارد مرحله‌ای می‌شویم که در آن مورّخان اولویّت آشکارتری را برای منابع به‌طور اخصّ هخامنشی، اعم از کتیبه‌شناختی، پاپیروس‌شناختی، باستان‌شناختی، تصویر شناختی یا حتی سکّه‌شناختی قایل اند. برای اجتناب از خطر بدفهمی و سوء تعبیر لازم است خاطرنشان کنیم که این جهت‌گیری مجدد، که لازم و مطلوب است، نه به ردّ برخی منابع بلکه به سلسله‌مراتبی‌کردن‌شان با توجّه به موضوع مورد پژوهش منجر می‌شود. بنابراین این جهت‌گیری مجدد، موجب فرو افکندن منابع کلاسیک به درون سیاه‌چال‌های ذهن مورّخ نمی‌شود، چون این منابع هر قدر هم دلسرد کننده باشند، به ما شالوده‌ای در زمانانه عرضه می‌دارند که در مجموعه‌ی اسناد هخامنشی نظیری برای آن وجود ندارد.[۱۵] این امر نباید موجب انصراف ما از «بازبینی» بی‌وقفه‌ی نوشته‌های وقایع‌نگاران یونانی شود. برعکس، از همه چیز گذشته، کشفیّاتی که در محوطه‌ی عین مناویر صورت پذیرفته است ما را بیشتر به بررسی مجدّد کوچک‌ترین جزئیات متن پولوبیوس (کتاب ۱۰، فصل ۲۸) ترغیب می‌کند. از سوی دیگر با انجام دادن این کار مورّخ به‌طور قطع فراموش نمی‌کند که از کتیبه‌های هخامنشی یا تصاویر نقش شده بر مقابر و کاخ‌ها نیز باید رمزگشایی شود. امّا بین مجموعه‌ی یونانی و مجموعه‌ی هخامنشی تفاوت اساسی وجود دارد که هر چه بر آن تأکید کنیم، کم است، و آن این که اوّلی به واقعیّات هخامنشی به کمک زبان و مفاهیم یونانی می‌پردازد، در حالی که در اقامتگاه‌های سلطنتی، این شاه است که از شاه با استفاده از زبان خود (فارسی

www.tabarestan.info تبرستان

باستان) [۱۶] سخن می‌گوید و تصورات خاصّ خود از جهان، بین آسمان و زمین را از طریق متن و تصویر بیان می‌دارد. در مورد دوم، مورّخ به بازنمایی‌های پارسی از خلال اصول و ضوابط سلطنتی پارسی که خود حامل مفهوم هخامنشی است، دست‌رسی دارد. حال آن‌که در مورد اول، مورّخ باید تصمیم بگیرد که آیا روایت یونانی با واقعیّات هخامنشی که او مدعی بازسازی یا شرح آن است، رابطه دارد یا خیر.

بدون این که بخواهم سخنان ضدّ و نقیض بر زبان آورم، باید بگویم که حدّاقلّ در برخی موارد، تقریباً به این نتیجه رسیده‌ام که مقابله‌ی کلّی‌نگرانه‌ی منابع یونانی و منابع هخامنشی حتی ممکن است که در طول کار بیشتر گرفتگی و انسداد پدید بیاورند تا پیش‌رفت و گشایش. برای مثال آیا باید هم‌چنان بی‌وقفه به مطالعات کلی‌نگرانه درباره‌ی روایت‌های مربوط به جلوس داریوش به تخت سلطنت در سال ۵۲۲، یعنی آن روایتی که به امر خود شاه بر صخره بیستون حکّ شده است و آن روایتی که از طریق هرودوت (و دیگر کلاسیک‌ها) [۱۷] آن را می‌شناسیم، ادامه دهیم؟ این کار بیش از یک قرن و نیم است که انجام می‌شود. تحلیل تاریخ‌ـ‌نگارانه‌ای که به‌صورت تهیّه‌ی کارنامه درباره‌ی این دوره‌ی کوتاه امّا اساسیِ تاریخ هخامنشی انجام داده‌ام باعث شده است که در مورد صحّت روشی که بر اصل مکمّل بودن هم‌آهنگِ منابع پایه‌گذاری شده است، دچار تردید شوم. گویی توسّل به هرودوت به مورّخ اجازه‌ی اعتبار قائل‌شدن برای این یا آن بخش روایت داریوش و یا ردّ آن را می‌دهد. برای آن که تردیدهایم را به‌طور کامل بیان کنم باید بگویم که به‌گمان من جایی که منبع هخامنشیِ مستقیم یا آزمون‌شده‌ای وجود دارد سهم نویسندگان کلاسیک، برحسب مورد، به‌طور نسبی یا بسیار زیاد تقلیل می‌یابد. [۱۸] سخن راولینسون در سال ۱۸۴۶ هنگام ارائه‌ی روایت پارسی بیستون چنین بود: شهرت تاریخی دراز مدت هرودوت براثر قرائت کتیبه‌ی سلطنتی به‌طور جدّی لطمه دید. [۱۹] اکنون که قرائت‌های قابل اعتماد چهار روایت کتیبه (فارسی باستان، بابلی، عیلامی، آرامی) [۲۰] را در اختیار داریم، بی‌نهایت سودمندتر خواهد بود که شناختمان را از گنجینه‌ی لغات به‌کار رفته تکمیل کنیم و منطق درونی گفتمان سلطنتی را دریابیم [۲۱] و روایت‌های گوناگون را با یکدیگر مقابله کنیم. [۲۲] به همین علت من هم‌چنان بر این عقیده‌ام که زین پس تمرکز تلاش بر پرونده‌ی «بیستون بدون توجّه به هرودوت» عاجل است. در واقع چیزی که ما امروزه کم داریم مقایسه‌ی هرودوت و داریوش برای بی‌نهایتمین بار نیست. بلکه انتشار کل چهار روایت

www.tabarestan.info تبرستان

هخامنشی همراه با شرح و تفسیر است. این کار غنای چندزبانه‌ای را که بیانات سلطنتی از آن برخوردار است، به آن بازمی‌گرداند.

روی هم رفته درست در همین چارچوب چند زبانه است که استالپر تردیدهای خود را در باب سخنانی که به تطابق‌های میان مجموعه‌ی عیلامی، بابلی، آرامی و (تصادفاً) یونانی اختصاص داده‌ام و استدلال‌های تاریخی که از آن‌ها استخراج کرده‌ام، مطرح می‌سازد. خلاصه کنم! آیا کشف اصطلاحات اجتماعی-اقتصادی و یا اداری دارای ریشه‌ی واحد (فارسی) به‌صورت‌های زبان‌شناختی گوناگون (عیلامی، بابلی، آرامی، یونانی) به مؤرخ اجازه می‌دهد که نتیجه گیری کند که قدرت مرکزی هخامنشی قواعد و روش‌های اداری همگنی را از پارس تا ناحیه‌ی بابل و از مصر تا آسیای صغیر تحمیل کرده است؟ من با احتیاط روش‌شناختی‌ای که استالپر لزوم آن را قبلاً در جای دیگر بیان کرده است، کاملاً موافقم. (۲۳) این پرسش فقط مورد به مورد، با توجّه به گوینده، آن چه متن بر آن حمل شده و زمینه‌ی متن می‌تواند حلّ و فصل شود. برای مثال اصطلاح پارسی *داته*[1] را درنظر بگیریم که از طریق کتیبه‌های سلطنتی کاملاً شناخته شده است و معمولاً (در زمینه‌ای بیشتر ایدئولوژیک تا حقوقی) «قانون» ترجمه می‌شود. این واژه را در متن بابلی (*داتو*)[2]، عیلامی (*دتّم*)[3] و آرامی (*دث*)[4] باز می‌یابیم. از این مشاهده هیچ‌کس به فکر این نتیجه گیری نمی‌افتد که در تمام ایالات امپراتوری مجموعه قوانین شاهنشاهی واحدی حاکم بوده است که وجود خود را بر حقوق و آداب و رسوم کشورهای مربوط تحمیل می‌کرده است؛ چنین مجموعه قوانینی هیچ‌گاه وجود نداشته است. حتی اصطلاح «مقررات سلطنتی» (*داتوشه شرّی*)[5]، که در متون بابلی با آن برخورد می‌کنیم، فرضیه‌ی چنین مجموعه قوانینی را پایه گذاری نمی‌کند، زیرا در آن‌جا این اصطلاح بیانگر قانون سلطنتی نیست، بلکه مبیّن مقرراتی با ارزش اداری است که وجودشان به‌هیچ وجه متضمن لغو سنن قضایی محلّی به‌نفع انحصاریِ قواعد شاهنشاهی نیست. (۲۴) در عوض، از نظر من دشوار است که تطابق‌های متعدد اصطلاح‌ها و روش‌های تشکیلات اداری خشثر- پاونی در مصر (از خلال اسناد آرامی) را با اصطلاح‌ها و طرز کار تشکیلات اداری تخت جمشید (از خلال الواح عیلامی) فقط به همانندی واژگان‌نگارانه محدود کنیم. در این مورد گرته‌برداری‌ها فقط

---

1. Dāta 2. Dātu 3. Dattam 4. Dath
5. Dātu ša šarri

www.tabarestan.info تبرستان

زبان‌شناختی نیستند، بلکه به تشکیلاتی مشابه تشکیلات انبارهای سلطنتی در پارس و مصر اشاره می‌کنند. به همین نحو به نظر من تقریباً مسلّم می‌نماید که اختیار کردن اوزان و مقادیر پارسی در ناحیه‌ی بابل، مصر و آسیای صغیر در اصطلاح‌های محلّی گواه پذیرش نظام اوزان و مقادیری است که با کشف وزنه‌های نوشته‌دار هخامنشی قابل تشخیص شده است. این نظام، که شاید در رابطه‌ی کارکردی با اصلاحات خراجگزارانه‌ی داریوش باب شده است، به‌مفهوم از میان رفتن نظام‌های اوزان و مقادیر محلّی که در کنار اوزان و مقادیر شاهنشاهی وجود داشتند، نیست. پس روابط مجزّا و تحوّل‌یابنده بین استمرارهای محلّی و ابداع‌های شاهنشاهانه در سطح زبان‌شناختی در ایالات تبلور نیز می‌یابند و قابل مشاهده اند: در واقع در ایالات حفظ زبان‌ها و گنجینه‌ی لغات محلّی را در عین باب شدن واژه‌های قرضی‌ای که ریشه‌ی فارسی دارند، می‌توان مشاهده کرد.

* * *

خلاصه آن‌که به هر شیوه‌ای، باستان‌شناسی، زبان‌شناسی، تصویرشناسی، کتیبه‌شناسی یا سکّه‌شناسی یا از طریق هر رویکرد دیگری به پرونده‌ها برخورد کنیم، هر یک از آن‌ها که چنین باز شده‌اند، ما را الزاماً به معضلی حواله می‌دهند که اندیشه‌ی مورّخ پیرامون آن تجهیز می‌شود: صورتبندی شاهنشاهانه‌ی هخامنشی از خلال تنش‌ها و تناقض‌ها و در عین حال امتیازها و انطباق‌ها بین تحریک‌های وارد آمده از مرکز پارسی ــ که بیش از چندی از ظهور آن بر صحنه‌ی خاورمیانه نگذشته است ــ و سنن ریشه‌دار در خاکِ هماره حاصلخیز تاریخ‌ها و فرهنگ‌های محلّیِ شکوفا شده در فاصله‌ی نیل و سند تحقّق و توسعه یافته است. به همین دلیل امروز بیش از هر زمان دیگر می‌پندارم که تلاش‌ها باید هم بر نگارش تک نگاری‌های به‌طور اخص هخامنشی، که کمبودشان هماره احساس می‌شود، و هم جای دادن پویای این تاریخ در تاریخ دراز مدت اولین هزاره، از امپراتوری‌های نوآشوری و نوبابلی تا امپراتوری سلوکی، متمرکز شود: امپراتوری هخامنشی از دو امپراتوری اول بسیاری چیزها را به وام گرفته و بسیاری چیزها به امپراتوری سلوکی انتقال داده است.

پی‌نوشت‌ها

۱. در پی سازمان‌دهندگانِ *Achaemenid Workshop* گرونینگن در سال ۱۹۸۶ (املی کورت و هلین سان سی زی ـ ویردنبورگ، *AchHist* IV [19991]: XIII) باید متذکر شوم که دقیقاً طیّ یکی از بحث‌ها درباره‌ی نفوذ امپراتوری در ایالات و شرایط مشاهده (برای نمونه «علایم» حضور شاهنشاهی کدام است) رییس یکی از جلسات که به ستوه آمده بود (یا تظاهر به چنین حالتی می‌کرد) با تعجب گفت «آیا امپراتوری هخامنشی هرگز وجود داشته است»؟

2. "Bulletin d'Histoire achéménide I (BHAch I)", *Topoi*, Supp. I, 1997, pp. 5-127.

برای آن که از مهمان‌نوازی آنال *Annales* سوءاستفاده نکرده باشم، شمار ارجاع‌های کتاب‌شناختی را محدود کرده‌ام؛ خواننده‌ی کنجکاو می‌تواند به کتاب‌شناسی کتابم (صص ۱۰۷۹ـ۱۱۴۵) و به BHAch I مراجعه کند.

۳. نک. گزارش Mary Voigt و هم‌کارانش در *Anatolica*, 23, 1997, pp. 1-59 و بعد از آن:

M. Voigt, T. Cuyler Young Jr., "From Phrygian Capital to Achaemenid Entrepot: Middle and Late Phrygian Gordion", *Iranica Antiqua*, XXXIV= *Studies in honor of David Stronach*, 1999, pp. 191-242.

۴. رک. دو گزارش مقدّماتی منتشر شده در:

BIFAO 96, 1996, pp. 385-451 و 98, 1998, pp. 367-462 I,

و تفسیرهایم در:

BHAch I, 32-34, 88-89.

۵. نک. تحلیل‌های پیشینم در:

Roi, tributs et paysans, Paris, Les Belles Lettres 1982, pp. 405-430, 475-489.

۶. کشف اخیر یک اوستراکون (سفال پاره) به‌تاریخ چهل و سومین سال سلطنت احمس (۵۲۸) این تفسیر را الزاماً مورد تردید قرارنمی‌دهد (*BIFAO*, 98, 1998, pp. 442-443, 461).

۷. طرح مسئله در تاریخ امپراتوری هخامنشی، صص ۸۲۴ـ۸۳۲

۸. همان صص ۷۶۴ـ۷۷۴ و پس از آن:

B. Lyonnet, *Prospections archéologiques en Bactriane Orientale* (1974-1978), J.C.Gardin (dir.), vol. 2: *Céramique et peuplement du chalcolithique à la conquête arabe* (Mémoire de la MAFAC8), ERC, Paris, 1997; J.C. Gardin, *Prospections archéologiques en Bactriane Orientale (1947-1978)*, Vol. 3: *Description des sites et notes de synthèse*, ERC, Paris, 1998; هم‌چنین, "A propos de l'entité politique bactriene", *Topoi*, Supp. I, 1997, pp. 263-277

۹. دراین‌جا تأملاتی را که در مقاله‌ای دیگر آورده‌ام ادامه می‌دهم: «تاریخ سیاسی امپراتوری هخامنشی: مسائل و روش‌ها (درباره‌ی اثری از داندامایف)» همین کتاب؛ «تاریخ هخامنشی: منابع، روش‌ها، استدلال‌ها و الگوها» همین کتاب؛ تاریخ شاهنشاهی و تاریخ منطقه‌ای. درباره‌ی تاریخ

www.tabarestan.info

یهودیه در امپراتوری هخامنشی» در:

A. Lemaire, N. Saboe (éds.), Congress *Volume Oslo 1998*, Supp. Vetus Testamentum 1999 .

۱۰. نک. نتیجه‌گیری من در «منابع یونانی و تاریخ هخامنشی» در Roi, tributs et paysans, op. cit., 491-506 *pp.*، اما به این مسئله بارها طی 1983-1990 *Achaemenid Workshops* اشاره شده، حتی یکی از آن‌ها در سال ۱۹۸۴ کاملاً به آن اختصاص یافته (*AchHist* II, Leiden, 1991)؛ هم‌چنین نک. گزارش مجمع سازمان‌یافته در مورد مضمون بینش انتقال‌یافته توسط گزنوفون در آناباسیس:

P. Briant (ed.), *Dans les pas des Dix-Mille. Peuples et pays du proche Orient vus par un Grec*, Toulouse, 1995.

۱۱. برای مثال نک. تأملاتِ F. Joannès, P. Briant (ed.) *Dans les pas des Dix-Mille..., op. cit.*, p.197 (با خاطرنشان کردن ارزش اطلاعاتی آناباسیس گزنوفون برای متخصصان متون میخی) و تفسیر من *ibid.* XI-XII.

۱۲. من به‌خصوص آن متن آریانوس را درنظر دارم که در شرح عبور اسکندر از دجله به ابنیه‌ای اشاره می‌کند که در عرض جریان رود قراردارد، با این همه، این قطعه وقتی از تفسیر جدلی یونانی ـ مقدونی خود آزاد می‌شود، امکان دست‌یابی به اطلاعات فنّی و اقتصادی بسیار مهّمی را برایمان فراهم می‌آورد (cf. F. *Joannès*, art. cité, P. 194, n. 17)، پیروِ مقاله‌ای که در سال ۱۹۸۶ منتشر کردم، «اسکندر و کاتاراکتس‌های دجله» *Mélanges Michel Labrousse*, Toulouse, pp. 11-12؛ در حال حاضر نک. یادداشتم در *NABU* 1999/12G تشابه پیشنهادی با متون ماری (*Mari*).

۱۳. درباره‌ی این موضوع، نک. *Histoire de l'empire Perse*, به‌خصوص صص ۲۱۷ـ۲۲۲.

۱۴. تا سال ۱۹۹۰ حدود ده فقره تک‌نگاری در این قلمرو پژوهشی منتشر شده است (حدود پنج فقره هم در فاصله‌ی ۱۹۹۵ تا ۱۹۹۸ منتشر شده است. انتشار این ده فقره با انتشار هزاران لوحی که تا آن زمان درانبارهای موزه‌ها خاک می‌خوردند، رابطه دارد.

۱۵. در همین راستا، دوست آشورشناسی که متخصص امپراتوری نوآشوری بود و از تحلیل نقادانه و بی‌طرفانه‌ی من هنگام کنفرانسی درباره‌ی سهم منابع کلاسیک متعجب شده بود، روزی در برابر من اظهار تأسف کرد از این که از نوشته‌های امثال هرودوت سود نجسته است. ناراحتی او مرا به یاد چیزی انداخت که مارک بلوخ نوشته بود:

«مورخان هند برای داشتن کسی نظیر هرودوت چه چیزها که نخواهند داد»؟ باز باید تصریح کرد که مارک بلوخ (با توجه به مثال تاریخ رومی که آن را از طریق تجارب پدر خود می‌شناخت) به‌خصوص قصد داشت نشان دهد که اگر کار مورّخ تا این حدّ پیش‌رفت کرده است، اساساً به‌دلیل سوآلات درست مطرح شده بر مبنای اسناد کتیبه‌شناختی، پاپیروس‌شناختی، سکّه‌شناختی یا باستان‌شناختی است. (Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou le métier d'historien*, paris, réimpr. 1993, p.75)

(درباره‌ی جستجوی بیهوده‌ی تالیِ هرودوت تیتوس لیویوس برای بازسازی تاریخ هند قدیم، نک. در حال حاضر تأملات:

Romila Thapar, "La quête d'une tradition historique: l'Inde ancienne", *Annales HSS*, 1988, n°2, pp. 347-359.

www.tabarestan.info تبرستان

۱۶. اغلب به موازات زبان بابلی و عیلامی و گاه مصری هیروگلیفی

۱۷. دانشمندانی که تلاش‌های خود را برای خواندن خط میخی متمرکز کرده‌اند، دلایل خوبی برای این نحوه‌ی عمل داشتند، چون منابع کلاسیکِ نام‌های سلطنتی سلسله‌ی هخامنشی، کلید واقعی قرائت‌های اولیه را در اختیارشان نهاده بود (قرائت‌های اولیه در سال ۱۸۰۳ توسط گروتفنت (Grotefend) براساس کتیبه‌های تخت جمشید صورت گرفت). این قرائت‌ها براساس روشی مشابه روشی که شامپولیون در برابر لوح روزتا بر اساس روایت یونانی آن اختیار کرده بود، انجام شد.

۱۸. برای مثال روشن است که اهمیّت قطعه‌ی مشهور هرودوت (کتاب ۵، بند ۵۲-۵۴) درباره‌ی جاده‌ی ساردیس ـ شوش از هنگام انتشار الواح تخت جمشید (مجموعه‌ی a) و استفاده از آن‌ها در رابطه با یک سند گویای آرامی از مصر به‌طور جدی مورد تجدیدنظر منفی قرارگرفته است. هم‌چنین می‌توان مثال شورش‌های بابلی در دوران خشیارشا را ذکر کرد. اگر منابع کلاسیک به وفور مورد استفاده قرارگرفته‌اند، بیشتر به‌دلیل فقدان اسناد دیگر است «[به‌عنوان] بدترین راه [...] در انتظار نوری که شاید از بابل بتابد» (P. Briant, *Studia Iranica*, 21, 1992, p 15)؛ امروزه پیش‌رفت‌هایی که صورت گرفته است، مورّخ را به طرف دادن اولویتی مؤکّدتر به اسناد بابلی هدایت می‌کند (نک. R. Rollinger, "Überlegungen zu Herodot, Xerxes und dessen angeblicher zerstörung Babylons", *Altorientalische Forschungen*, 25/2, 1989, pp. 339-373);

اگر بازهم (محتاطانه) به منابع کلاسیک استناد می‌کنیم برای آن است که اسناد بابلی مناطق تاریکِ آزاردهنده‌ای دارند (BHAch I, 52-53).

19. Major H.C. Rawlinson, *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun*, Londres, 1846, p. 187:

«بایست سخنان هرودوت را با توجّه به وقایع اوایل دوران سلطنت داریوش با احتیاط پذیرفت.»

۲۰. روایت آرامی فقط از طریق پاپیروس ناقص الفانتین شناخته شده است.

۲۱. برای روایت فارسی باستان نک. تأملات و پیشنهادهای مفید

C. Herrenschmidt, "Les historiens de l'Empire achéménide et l'Einscription de Bisotun", *Annales ESC*, 1982, n° 5-6, pp. 813-823, Les commentaires de p. Lecoq, *Les inscriptions de la Perse achéménide*, Paris, 1977,

هم‌چنین کارهای در دست انجام P. O. Skjaervθ, Eric Pirat, Jean Kellens و دیگران.

۲۲. پیرو مقاله‌ی منتشر شده به قلم

R. Schmitt, "Zur babylonischen Version der Bisutun Inschrift *AFO*, 27, 1980, pp. 106-126.

در باب یک سند سه زبانی دیگر (کتیبه‌ی لوکیایی ـ یونانی ـ آرامی ازکسانتوس) و روشی که به عقیده‌ی من باید راهنمای کار مورّخ و روابطش با سه روایت (قرار گرفته تحت رویکرد تحلیلی و رویکرد کلی نگرانه) باشد، نک. بررسی خود من:

"Cités et satrapes dans l'empire achéménide: Xanthos et Pixôdaros", *Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, Janvier- mars 1998 [1990], pp. 305-340

23. *Entrepreneurs and Empire*, Leyde 1985: 31, n. 116:

www.tabarestan.info تبرستان

«به کاربردن اصطلاح‌های مشابه در نظام اداری چندین ایالت امپراتوری ضامن وجود روابط اداری همانند در تمام نواحی نیست...» ـ این قاعده‌ای است مربوط به روش که فرصت را برای پذیرش ضمنی (p. 466) و صریح آن (p. 969) از دست نداده‌ام.

۲۴. نک. *Histoire de l'Empire perse, op. cit.*, pp. 526-528, 981-983 با ارجاع دادن به کارهای مت استالپر و در وهله‌ی آخر متن بابلی بسیار جالبی که توسط مورّخ زیر منتشر شده است:

M. Jursa, *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 87, 1997, pp. 101-104.

تبرستان
www.tabarestan.info

شاه سیّار

تبرستان
www.tabarestan.info

۱

همه‌ی نویسندگان باستان بر یک مشخصه‌ی دربار هخامنشی تأکید می‌ورزند، و آن تعدّد اقامت‌گاه‌های سلطنتی بزرگ است، همان‌ها که ما پایتخت می‌نامیم، و شاه بزرگ و دربارش طیّ سال از به دیگری مهاجرت می‌کردند. گزنوفون این سیّار بودن را چنین توضیح داده است (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۲۲):

«کوروش پس از آن که اقامتگاه خویش را در وسط [امپراتوری خود] تعیین کرد، حوالی زمستان هفت ماهی را در بابل می‌گذراند، زیرا گرم‌ترین منطقه بود. حدود بهار سه ماهی را در شوش به‌سر می‌برد و در تابستان سه ماهی را در اکباتان بود؛ گویند این شیوه‌ی زندگی به او امکان می‌داد که در خنکای دلپذیرِ بهاری ابدی به‌سر برد.»

استرابون نیز همین دلایل آب و هوایی را مطرح کرده است و شاهان هخامنشی را با شاهان پارت دوران خود مقایسه کرده است: «هوا در تیسفون چنان پاک است که شاهان پارت عادت گذراندن سراسر زمستان در آن را حفظ کرده‌اند؛ امّا تابستان‌ها اقامت‌گاه خود را به اکباتان منتقل می‌سازند. سبب، اعتباری است که این مکان‌ها همچنان از آن برخوردارند (کتاب ۱٦، فصل ۱، بند ۱٦). همان سخن در نوشته‌ی آتنایوس (کتاب ۱۲، بند ۵۱۳ج) یافت می‌شود که در این رسم گواه چشم‌گیر تجملّی را نیز می‌بیند که زندگی شاه بزرگ را احاطه کرده است.[۱]

«نخستین مردان تاریخ که برای شیوه‌ی زندگی پر تجملّشان (تروفه)[1] شهرت یافتند،

---

1. *Tryphe*

پارسیان بودند که شاهانشان زمستان را در شوش و تابستان را در اکباتان می‌گذراندند .... پاییز را در تخت جمشید و باقی ایّام سال را در بابل بودند. شاهان پارت نیز به همین ترتیب بهار را در راگای[1] [ماد] به‌سر می‌بردند، امّا زمستان در بابل و باقی ایّام سال را در هکاتومپولیس [پارت] بودند.»

الیانوس (*درباره‌ی طبیعت جانوران*، کتاب ۳، فصل ۱۳ و کتاب ۱۰، فصل ۱۶) در این رسم بیّنه‌ی خرد شاهان بزرگ را می‌جوید و روش زندگی آن‌ها را با روش زندگی این پرنده و آن ماهی که با تغییر فصل مهاجرت می‌کنند، مقایسه می‌کند. گزنوفون در کتاب بسیار جدلبار خود فرصت را از دست نمی‌دهد و از این رسم برای ارائه‌ی توضیحی جدید در باب ضعف شاهان بزرگ برای خوانندگان خود سود می‌جوید: «از گرما و سرما می‌گریزند و بر اثر ضعف روحی نه مانند انسانی نیرومند، بلکه چون حقیرترین جانوران می‌زیند.» پس همگراییِ شواهد مسلّم است. وانگهی پولیانوس (کتاب ۴، فصل ۳، بند ۳۲) متذکر می‌شود که صورت ریز غذاهای سفره‌ی شاه برحسب اقامتگاهش تغییر می‌کرد.

دلایل آب و هوایی به‌طور قطع در این جابه‌جایی‌ها مؤثر بوده است. استرابون به‌ویژه بر «آب و هوای سوزان» سوزیان تأکید می‌ورزد که در آن «گرما درست در بخشی که شوش در آن قرارداشت، قابل تحمّل نبود» (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۰). او با نقل قول از پولوکلتس[2] این نکته‌ی جالب را برای آگاهی خوانندگانش اضافه می‌کند: «ظهرها که آفتاب از هر زمان دیگر سوزان‌تر است، مارمولک و مار فرصت عبور از گذرهای شهر را نمی‌یابند و در نیمه راه از فرط گرما هلاک می‌شوند.» به‌نوشته‌ی آریستوبول که استرابون از او نیز نقل قول می‌کند: «جو در زیر آفتاب در شیارهای زمین می‌جهد و مانند نخود سبز در ماهی‌تابه به جلزّ و ولزّ می‌افتد.» لشکر یکی از جانشینان اسکندر، به‌نام آنتیگونوسِ یک‌چشم که ناچار به عبور از منطقه در وسط تابستان سال ۳۱۷ شده بود از گرما بسیار لطمه دید (دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۲۸، بند ۱ـ۲؛ فصل ۳۹، بند ۱).

[سپاه ناگزیر راه] «جاده‌ای [را در پیش گرفت] که بر اثر حرارت آفتاب سوخته بود و دنبال کردنش برای سربازانی که به آن سرزمین تعلّق نداشتند، بسیار خطرناک بود. به

1. Rhagai 2. Polyclétès

www.tabarestan.info تبرستان

همین دلیل ناچار بودند شب‌ها راه بپیمایند و پیش از طلوع آفتاب نزدیک شط[1] [ائولایوس] اردو بزنند. با این همه، آنتیگونوس بلایای این سرزمین را به‌سلامت پشت سرنهاد و به‌رغم تمام تلاش‌ها، از فرط گرما بسیاری از مردان خود را از دست بداد، زیرا دوره‌ی بالا رفتن سیریوس[2] [پایان ژوئن] بود... [هنگام حرکت خلاف جریان ائولایوس] گرما و چنان شدید شد، گویی در اجاق گام برمی‌داشتند، بسیاری از مردان جان باختند و سپاه گرفتار یأس و ناامیدی شد.»

گرمای خفقان‌آور تابستان سوزیان با آب و هوای حاشیه‌ی غربی فلات ایران (ماد، پارس) تباین دارد. این چیزی است که استرابون قید کرده است: «در هیچ جای پارس، آب و هوایی نظیر [سوزیان] آن وجود ندارد، هرچند موقعیت به‌طور محسوس جنوبی‌تر است.» صرف‌نظر از منطقه‌ی ساحلی خلیج فارس که «سوزان، شن‌زار و به‌لحاظ محصولات ساحلی به‌جز خرما فقیر است»، منطقه‌ی شمالی «سرد و کوهستانی است و در مرز نهایی آن شبانان و شتربانان زندگی می‌کنند.» به‌نوشته‌ی استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱) پارس سیمایی خندان عرضه می‌کند:

«منطقه‌ای است آکنده از انواع محصولات، دارای دشت‌ها و مراتع بی‌نظیر و افزون بر آن‌ها رودخانه و دریاچه فراوان دارد.» این اختلاف آب و هوایی پارس و سوزیان را هیرونوموس کاردیایی[3] که شاهدی عینی است، تأیید کرده است. هیرونوموس هنگام حرکت ائومنس[4] از سوزیان به تخت جمشید در تابستان ۳۱۷ پ. م. در معیّت هموطن خود بود (دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۲۱، بند ۲ـ۳).

«بخش اول جاده تا جایی که کلیماکس[5] نامیده می‌شد، باریک بود و بر اثر حرارت آفتاب سوخته بود و هیچ آذوقه‌ای در آن یافت نمی‌شد، لیکن بخش دوم آن که مرتفع بود، دارای هوایی سالم بود و میوه‌های فصل به وفور در آن یافت می‌شد. این بخش در واقع شامل درّه‌های سایه‌گستری بود، که در فواصل کوتاه از یکدیگر قرارداشتند و بهشت‌هایی با گیاهان متنوع و بیشه‌زارهای طبیعی با انواع درختان و نهرهای جاری تشکیل می‌دادند، به‌طوری که کسانی که این بخش جادّه را دنبال می‌کردند، از زندگی در آن که برای برآسودن کاملاً مناسب بود لذّت می‌بردند. شمار فراوانی از انواع مختلف چارپایان نیز در آن وجود داشت.»(۲)

1. Eulaios
2. Sirius
3. Hiéronymos de Kardia
4. Euménès
5. Climax

همان شاهد تقابل بین سوزیان و ماد را خاطرنشان می‌کند. در واقع، آنتیگونوس، پس از آن که در تلاش خود برای عبور از کوپراتاس[1] که گردان‌های ائومنس راه آن را به رویش بسته بودند ــ در همان تابستان ۳۱۷ ــ شکست خورد، تصمیم گرفت به طرف شمال حرکت کند و به اکباتان در ماد برود (دیودوروس، کتاب، ۱۹، فصل ۱۹، بند ۲):

«عبور از هر دو جاده‌ای که به ماد می‌رفتند، دشوار بود. جاده‌ای که به کولون[2] می‌رفت از جادّه‌های شاهیِ خوب بود، امّا هم بر اثر حرارت آفتاب سوخته بود و هم طولانی بود، چون عبور از آن چهل روز به‌طول می‌انجامید. امّا جاده‌ای که از سرزمین اقوام کاسی [لرستان] عبور می‌کرد، بد، باریک و دارای شیب تند بود و این جاده از قلمرو دشمن عبور می‌کرد و آذوقه‌ای در آن یافت نمی‌شد، امّا کوتاه [نُه روزه] و خنک بود.»

www.tabarestan.info تبرستان

۲

دلایل آب و هوایی مطرح شده توسط نویسندگان باستان برای توضیح مهاجرت‌های دربار هخامنشی به‌طور قطع تأثیر خود را در اذهان نهاده‌اند. دلیلی ندارد تردید کنیم در این که شاه بزرگ و دربارش بخواهند تابستان‌ها به مکان‌های مهمان‌نوازتر بروند. امّا دلایل تاریخی هم برای این کار وجود دارد: همان‌طور که شاهان پارت به ماد یا به پارت می‌رفتند و علّت آن اعتباری بود که این مکان‌های مشهور دارا بودند، شاهان هخامنشی نیز نمی‌توانستند برای همیشه در سوزیان یا در ناحیه‌ی بابل مستقر شوند، بدون این که در ماد یا در پارس، که در آن‌ها ریشه داشتند، اقامت گزینند، به‌ویژه در پارس که دو شهر پاسارگاد و تخت‌جمشید، که مراکز ایدئولوژیکی هخامنشیان را تشکیل می‌دادند، در آن قرارداشتند. وانگهی آن‌چه نویسندگان باستان نمی‌بینند این است که مهاجرت‌ها دارای وجوه سیاسی‌ای بودند که نمی‌توانند نادیده گرفته شوند. یکی از بهترین نمونه‌های آن دیدار سالیانه با اقوام زاگرس ــ اوکسیان‌ها و به‌ویژه کاسی‌ها ــ است که شواهد متعدد نشان می‌دهند که از شاه بزرگ هدایا و خراج‌هایی دریافت می‌کردند.[3] استرابون با نقل قول از نئارخوس تصریح می‌کند که کاسی‌ها «نزدیک ماد...» در چه شرایطی «هدایا را دریافت می‌داشتند.» «هر بار که شاه اکباتان را پس از گذراندن تابستان ترک می‌کرد و خود را برای رفتن به سوی بابل مهیّا می‌نمود» به

1. Copratas 2. Côlon

کاسی‌ها هدایایی می‌داد؛ استرابون نوشته است که اوکسیان‌ها هنگامی که شاه از شوش به پارس می‌رفت، مبالغی از او مطالبه می‌کردند. به‌علاوه مطالعه درباره‌ی مسیرهای عبور شاهان روشن می‌کند که شاه بزرگ برای دیدار با این اقوام مجبور به تغییر مسیر بود و به این منظور جاده‌ی بزرگ شاهی را رها می‌کرد، همان‌طور که آنتیگونوس در سال ۳۱۷ پ. م، البته به‌دلایل دیگر، چنین کرد، پیشامدهای ناگواری نیز که برای این جانشین اسکندر روی داد، از همین امر ناشی شد. چون آنتیگونوس بدون این که عمق ماجرا را درک کند از کاسی‌ها برای اجرای تعهداتش التیماتوم گرفت و به‌ناچار هدایایی به آنان اهدا کرد. رسوم هخامنشی توسط دیگار[1]، مردم‌شناس (۲۶۸: ۱۹۷۶)، با رسومی که در ایّام اخیر در همان منطقه‌ی ایران مشاهده شده، مقایسه شده است:

«خان‌های بختیاری تا دوران اخیر مسیر سالیانه‌ای را در صحراگردی در پیش می‌گرفتند که من آن را «سیاسی» می‌نامم. این مسیر با مسیری که کلّ قبیله برای چرای دام‌ها در پیش می‌گرفت، بسیار متفاوت بود و آنان را به نقاط حسّاس اصلی در قلمروهای مشمول حوزه‌ی قضاوتشان که مالیات‌ها در آن‌ها جمع‌آوری می‌شدند... نزد گروه‌های مشهور به دشمنی و نافرمانی، که خان‌ها مکلّف به دیدار و هدیه دادن به آن‌ها بودند، می‌برد. این هدایا که به‌لحاظ ارزش از مالیات اغلب ناچیزی که این گروه‌ها می‌پرداختند، بالاتر بود، هدفی نداشت جز این که خان‌ها را به‌طور آشکار در مقام هدیه‌دهنده قراردهد. پس در این‌جا نیز به‌علّت دو تکلیف ــ گرفتن و دادن هدیه ــ که مکمّل یکدیگرند، در برابر یکی از موارد "خصومت تحت قاعده درآمده" هستیم که نمونه‌های آن از دوران هخامنشیان تا امروز فراوان است.»

طیّ این سفرها، شاه بزرگ با اقوام امپراتوری خود درواقع دیدار می‌کرد. او، که معمولاً بسیار دور بود، می‌توانست در این هنگام به همگان قدرت و ثروت دربار و سپاه خود را نشان دهد. در هنگام جا به‌جایی‌هایی که در داخل پارس به‌معنای اخصّ کلمه صورت می‌پذیرفت نیز چنین بود. چندین حکایت نقل شده توسط الیانوس ثابت می‌کنند که اهالی به این مناسبت‌ها مکلّف بودند به او هدایایی تقدیم دارند. این رسمی پارسی بود و برحسب آن هر پارسی باید هدیه‌ای به‌تناسب امکانات خود تقدیم می‌داشت. روستاییان کوچک گاوی، گوسفندی، گندمی یا شرابی می‌دادند، آنان که از

1. J.P. Digard

همه فقیرتر بودند به آوردن شیر، پنیر یا نوبرانه‌ی درختان خود اکتفا می‌کردند (*حکایات گوناگون*، کتاب ۱، فصل ۳۱). الیانوس نیز داستان آن پارسی را شرح می‌دهد که فقط توانست قدری از آب شطّ کوروش را به اردشیر دوم تقدیم دارد، یا آن روستایی دیگر را که برای او با شرمندگی اناری آورد (کتاب ۱، فصل ۳۲، رک. پلوتارک. *اردشیر*، فصل ۴، بند ۵؛ فصل ۵. بند۱). مبادله‌ی هدایا که به این مناسبت انجام می‌شد، بخشندگی شاه بزرگ را نمایان‌تر می‌نمود و پیوندهای او را با مردم تقویت می‌کرد. پلوتارک شرح می‌دهد که هیچ هدیه‌ی کوچکی نبود که شاه با آغوش باز آن را نپذیرد (فصل ۴، بند ۵؛ رک. *سخنان شاهان*، ۱۷۲۸) و می‌افزاید: «او عقیده داشت که اگر دادن هدایای با ارزش، کاری بلندنظرانه و شاهانه است، دریافت هدایای کوچک با رضا و رغبت و اشتیاق نیز به‌عینه چنین است.» تدبیر این شاه در دادن اجازه‌ی سفر در ارابه‌ی روباز به همسرش استاتیرا[1] به همین دغدغه‌های سیاسی پاسخ می‌گفت: همه حتی «زنان عادی» می‌توانستند به دیدن استاتیرا بیایند و عرضحالی تقدیم او کنند؛ پلوتارک (اردشیر، فصل ۵، بند ٦) در این مورد می‌نویسد: «شهبانو نیز بسیار محبوب مردم بود.»

وقتی شاه از ناحیه‌ای عبور می‌کرد، ساکنان آن برای دیدن کوکبه‌ی سلطنتی دسته‌جمعی به مسیر هجوم می‌آوردند. سخن کوئینتوس کورسیوس روفوس در شرح گریز داریوش سوم به ماد پس از شکست گوگمل این مدّعا را به اثبات می‌رساند: «از روستاهای مجاور جاده فریادهای پیران و زنان آشکارا به گوش می‌رسید که به‌شیوه‌ی بربرها به داریوش که هنوز شاه بود، درود می‌فرستادند.» می‌توان این قطعه را با روایت دیودوروس (کتاب ۱۸، فصل ۲۸، بند ۱) از مسیر گردونه‌ی تدفین اسکندر از بابل به ساحل مدیترانه مقایسه کرد: «ارابه که در همه‌ی اکناف مشهور بود، تماشاگران را به سوی خود جلب می‌کرد و در شهرهایی که یکی پس از دیگری از آن‌ها می‌گذشت، همه‌ی مردم به تماشای آن می‌رفتند و سپس به مشایعت آن می‌پرداختند بی آن‌که از رضایتی که از مشاهده‌ی این نمایش می‌یافتند، سیر شوند.» امّا در مورد سفرهای شاه بزرگ فقط مسئله‌ی کنجکاوی در میان نبود، بلکه موضوع عملی سیاسی در بین بود و انقیاد نسبت به فرمانروایی را نشان می‌داد که با جابه‌جاهایش سلطه‌ی خود را بر قلمروهایی که می‌پیمود و اقوامی که این‌سان از آن‌ها دیدار می‌کرد، آشکار می‌نمود.

1. Stateira

www.tabarestan.info تبرستان

آن‌چه در مورد روستاها صادق بود، درباره‌ی شهرهایی نیز که شاه در آن‌ها توقف می‌کرد، مصداق داشت: مراسم «ورود ملوکانه» به شهرها ــ اصطلاح رایج در فرانسه‌ی دوران قرون وسطی و مدرن[۴] ــ بر طبق تشریفات با شکوهی که بر اساس مقررات درباری تنظیم می‌شد، صورت می‌پذیرفت. روایت‌هایی که از جنگ‌ها و فتوحات وجود دارد هم برای دوره‌ی هخامنشی و هم دوره‌ی یونانی‌مآبی بهترین اطلاعات را در این مورد ارائه می‌دهند.[۵] بدون تردید ورود پیروزمندانه‌ی فاتحان از ورود ادواری یا عادّی شاهان تقلید شده بود. ابتدا ببینیم کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۵، فصل ۱، بند ۱۷ـ۲۳) ورود اسکندر به بابل در سال ۳۳۱ پس از پیروزی گوگمل را چگونه توصیف کرده است:

www.tabarestan.info تبرستان

«چون اسکندر به سوی بابل رفت، مازایوس[1] /مزدای [خشترپاون] که پس از نبرد به این شهر پناهنده شده بود، همراه فرزندانش که دیگر بزرگ بودند، به التماس و زاری به مقابل او رفت و شهر و خود را تسلیم او نمود. ورود او پسند خاطر شاه افتاد، زیرا محاصره‌ی شهری چنین مستحکم کاری بود خطیری. وانگهی به نظر می‌رسید که مثال این مرد با اهمیت و مبتکر، که واپسین نبردش بر اشتهارش افزوده بود، دیگران را به تسلیم ترغیب خواهد کرد. به‌همین سبب اسکندر از مازایوس و فرزندانش با روی خوش استقبال نمود. با همه‌ی این احوال دستور داد نزدیکانش چارگوشه‌ای تشکیل دهند، پس از آن فرماندهی را به دست گرفت و دستور پیش‌روی صادر کرد، گویی به نبرد می‌روند. بسیاری از بابلیان بر حصارها مستقر شده بودند و ولع دیدن شاه جدید را داشتند، امّا اکثریت برای دیدارش از شهر خارج شده بودند، ازجمله باگوفانس[2]، نگهبان ارگ و خزانه‌ی ملوکانه که برای آن که از مازایوس عقب نماند، سراسر راه را با گل و ریحان پوشانده بود و در دو سوی راه محراب‌های نقره قرارداده بود که در آن، علاوه بر کُندر، مواد خوش‌بوی گوناگون انباشت شده بود. از پس او، هدایایش را می‌آوردند. گله‌های چارپایان و اسبان؛ شیران و پلنگان را در قفس‌ها حمل می‌کردند. مغان که از پس هدایا می‌آمدند، اوراد خود می‌خواندند؛ در پس آنان کلدانیان حرکت می‌کردند؛ در میان بابلیان، کاهنان قرار داشتند و نیز هنرمندان که با چنگ سرزمین خود به استقبال آمده بودند. کار این هنرمندان خواندن سرودهایی در مدح شاهان بود و کار کلدانیان آشکارساختن حرکات ستارگان و تحوّلات متناوب فصول. سواره‌نظام بابلی در انتهای صف استقبال کنندگان قرارداشت و آن را می‌بست. زیب و زیور افراد سواره‌نظام و

1. Mazaios 2. Bagophaès

اسبانشان بیشتر نمایش‌دهنده‌ی تجمّلات بود تا عظمت. اسکندر در احاطه‌ی مردان مسلّح به مردم دستور داد که از پس آخرین صف پیاده‌نظام حرکت کنند. خود او که در گردونه بود، وارد شهر و پس از آن کاخ شد.

این متن ــ که ظاهراً بر اساس شهادتی عینی نگارش یافته است ــ عناصر گوناگون نمایشی به‌دقت تنظیم‌شده‌ای ارائه می‌دهد. البته در متون متعلق به دربارهای یونانی‌مآب این گرایش وجود دارد که تظاهرات مردمی را که پیرامون کوکبه‌ی سلطنتی گرد می‌آیند، خودانگیخته معرفی کنند. بطلمیوس سوم که ورود پیروزمندانه‌ی خود را به انطاکیه نقل می‌کند، بی‌شرمانه می‌نویسد: «چنین تدارکاتی .... ما را دچار حیرت کرد» (Holleaux 1968)، ما در متون یونانی‌مآبانه‌ی دیگر همین شیوه‌ی غیرقابل اعتماد را بازمی‌یابیم (Briant 1973: 307-308) امّا واقعیت چیز دیگری است. مثلاً هرودوت (کتاب ۷، بند ۳۲) تصریح می‌کند که پیک‌های سلطنتی پیش از ورود خشیارشا به دولت‌شهرهای یونانی، ورود شاه را اطلاع می‌دادند و پیام‌هایی که به مقامات فرمان تدارک سفره‌ی سلطنتی را می‌داد، ابلاغ می‌کردند. جاده‌ها تعمیر می‌شدند: الیانوس (*طبیعت جانوران*، کتاب ۱۵، فصل ۲۶) نقل می‌کند که وقتی شاه اکباتان را برای رفتن به پارس ترک می‌گفت، ساکنان مناطقی که از آن‌ها می‌گذشت، فرمان کشتن تمام عقرب‌هایی که مسیر کوکبه‌ی سلطنتی را می‌آلود، دریافت می‌کردند.[۶] هیچ نشانه‌ای از بی‌مقدّمگی در تمام این‌ها نیست. برعکس تمام مراحل تشریفات پیشاپیش با هم‌کاری مقامات محلّی تنظیم می‌شود. پیش از استقبال از اسکندر در شوش، خشترپاون پسرش را به دیدار شاه فرستاده بود. اسکندر نیز یکی از صاحب منصبان خود را برای تماس با ابولیتس[1] اعزام کرده بود تا نمایش ورود مقام سلطنت را برحسب تشریفات مرسوم هخامنشی تنظیم کند (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۳، فصل ۱۶، بند ۶). امّا ورود مقام سلطنت، فقط نمایش نیست، بلکه مراسمی آکنده از نمادهاست. به‌علاوه اگر بخشی از مردم بابل از فراز حصارها به رژه می‌نگرند، اکثریت مردم از شهر خارج می‌شوند و در کوکبه در صفی تعیین شده توسط اسکندر (صف آخر) جای می‌گیرند!

ابتدا مقامات سیاسی شهر باید به بیرون حصارهای شهر به استقبال شاه بیایند.[۷] در

1. Abulitès

ساردیس نیز چنین بود: «در حدود ۷۰ استادی [۱۲ کیلومتری] دولت‌شهر، میترنس[1]، فرمانده ارگ ساردیس و نیز بزرگان دولت‌شهر به استقبال اسکندر آمدند. بزرگان، شهر را و میترنس ارگ و خزانه را به اسکندر تسلیم کردند.» (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۱۶، بند ۳). بد نیست این متن را با یک متن دوران یونانی‌مآبی، به‌نام *پاپیروس قوروب*[2] که استقبال اختصاص‌یافته به بطلمیوس سوم توسط شهر سلوکیه[3] و آنتیوخوس شامی را توصیف می‌کند، مقایسه می‌کنیم (Holleaux 1968):

«به سلوکیه رسیدیم. کاهنان، صاحب‌منصبان، باقی شهروندان، افسران و سربازان در جاده‌ای که به بندرِ سراسر آذین بسته می‌رفت، به استقبالمان آمدند ... ... [ما به] آنتیوخوس [رسیدیم] تمام دولتمردان و افسران و سربازان و کاهنان و هیئت قضات و تمام جوانان مدرسه‌ی تربیت بدنی و عده‌ی زیادی تاج گل بر سر، خارج از دروازه به دیدارمان آمده بودند و تمام اشیای مقدس را به جلو دروازه، روی جاده آورده بودند، بعضی با دست راست به ما سلام می‌کردند و دیگران ... با فریادها و دست زدن‌ها... هیچ چیز به‌قدر وفاداری این مردمان موجب خوشایند ما نشد.»

www.tabarestan.info تبرستان

مقامات شهر برای تسلیم کلید شهر به فرمانروا (ی جدید) می آیند. به همین ترتیب است در بابل که «شهر، ارگ و خزانه را به اسکندر تحویل می‌دهند» (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۳، فصل ۱۶، بند ۳). با آمدن به استقبال شاه مقامات صراحتاً نشان می‌دهند که دروازه‌های شهرشان راگشوده‌اند و مقاومت نخواهند کرد، آنان با این کار اطاعت خود را اعلام می‌کنند. فرمان صادرشده توسط اسکندر به گردان‌ها برای «تشکیل چارگوشه» فقط صحنه‌آرایی است: فاتح باید در رأس گردان‌های خود برای نمایش چشم‌گیر قدرتش وارد شهر شود. هیئت‌های قانونی شهر در معیّت مقامات خشترپاون‌نشین هستند: «تمام جمعیت بابل با کاهنان و دولتمردان خود به دیدارش آمدند، هر گروه هدایای خود را آورده بود» (آریانوس، کتاب ۳، فصل ۱۶، بند ۳). در بابل این هدایا بیشتر از جانوران تشکیل می‌شدند که بعضی از آن‌ها چون شیر و پلنگ، که در قفس حمل می‌شدند، از جانوران نادر بودند. در شوش، ابولیتس خشترپاون «با هدایایی شاهانه به استقبالش آمد. به‌شمار هدایای او، شتران یک کوهانه‌ی چالاک و نیز دوازده فیلی که داریوش از هند آورده بود، قرار داشتند» (کوئینتوس کورسیوس روفوس،

1. Mithrénès 2. *Papyrus Gurob* 3. Seleukeia

کتاب ۵، فصل ۲، بند ۹ـ۱۰). ماهیّت و نقش این مراسم تسلیم هدایا، ما را به‌نحو مقاومت‌ناپذیری به یاد افریزهای خراجگزاران (یا در واقع هدیه‌دهندگان) تخت جمشید می‌اندازد. (رک. Calmeyer 1969: 56-57) تردیدی وجود ندارد که دادن هدیه دارای مفهومی سیاسی است. این هدایا فرمانبرداری شهر را از قدرت سلطنتی به‌طور عینی نشان می‌دهند. می‌توان ارجاع‌ها را چند برابر کرد: هر بار اسکندر به مرز قلمرو سلطنتی یا دولت‌شهری در هند می‌رسد، مورد استقبال سفرا قرار می‌گیرد که حامل هدایایی هستند که از با ارزش‌ترین فرآورده‌های آن سرزمین ــ در این مورد فیل ــ تشکیل می‌شوند.[۸] امتناع از آمدن و ارائه‌ی هدایا در مرز، دلیل عدم اطاعت تلقی می‌شود، مانند مورد شاه موسیکانوس[1] که هنوز برای اعلام فرمانبرداری خود و سرزمینش به استقبال اسکندر نرفته بود و هدایایی که تقدیم آن به شاهی بزرگ معمول است، نفرستاده بود و از اسکندر چیزی درخواست نکرده بود» (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ٦، فصل ۱۵، بند ۵). در میان هدایا اغلب تاج‌های زر یا سیم یافت می‌شد: اسکندر از شهرهای کاریایی، فاسلیس[2]، دولت‌شهرهای فنیقی آرادوس و صور، از شاه هندی اومفیس[3] و غیره از همین تاج‌ها دریافت کرده بود.[۹] اگر بخواهیم بر مبنای فهرست گنجینه‌های خزانه‌ی شوش که توسط آنتیگونوس یک‌چشم تهیه شده بود اظهارنظر کنیم، باید بگوییم که در دوران هخامنشیان نیز به‌طور قطع چنین بوده است: او «با تاج‌ها، سایر هدایا و غنایم جنگی، انبوه دیگری از دارایی‌ها به دست آورد که ارزش آن به ۵۰۰۰ تالان می‌رسید» (دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۴۸، بند ۷). ساکنان شهرهای فنیقی نیز به نشانه‌ی فرمانبرداری داوطلبانه با تاج به استقبال هولوفرنز آمدند: امّا هولوفرنز، برخلاف رسوم معهود «سرزمینشان را ویران و درختان جنگل‌های مقدّسشان را قطع کرد» (یهودیه، باب سوم، آیه‌ی ۷ـ۸). تسلیم هدایا ماهیّت خراجگزار دولت شهرها و اقوامی را که از شاه استقبال می‌کنند، روشن می‌کند.[۱۰] به گفته‌ی کوروش گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦، بند ٦): نخستین وظیفه‌ی خشترپاون‌ها این است که «همه‌ی چیزهای زیبا و خوبی را که در قلمروهایشان وجود دارد، از نزد خود به نزد او بفرستند.» شاه بزرگ با آمدن و تصاحب این هدایای نمادین به اقوام و به دولت‌شهرها یادآور می‌شود که چشم‌گیرترین محصولات آن‌ها به او اختصاص دارد.

www.tabarestan.info تبرستان

1. Musikanos 2. Phasélis 3. Omphis

پس از آن نوبت ورود شکوهمندانه به شهر می‌رسد. در بابل اسکندر بر گردونه می‌نشیند. عادت شاهان بزرگ نیز به‌طور قطع چنین بوده است. در واقع گردونه قدرت جسمانی و ایدئولوژیکی فرمانروا را به‌طور عینی برجسته می‌کند، همان‌طور که داریوش سوم این نکته را پیش از آغاز نبرد ایسوس به سربازانش یادآور می‌شود: «اگر بر گردونه می‌نشینم،... به‌دلیل رسوم آبا و اجدادی است» و کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۴، فصل ۱، بند ۱) تصریح می‌کند که در ایسوس داریوش «نبرد را در گردونه که او را بر فراز دیگران قرارمی‌داد، چون فاتح تا جنگ‌جو آغاز کرد.» همین کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۳، فصل ۳، بند ۱۵) تصریح می‌کند که هنگام رژه‌ی رسمی پیش از نبرد، داریوش سوم در گردونه بود و «از فراز آن رأساً بر همه چیز مسلّط بود.» [۱۱] شاه در احاطه‌ی تمام دربار و سپاهی است که در معیت اوست. احتمال دارد که کوکبه‌های خشیارشا و داریوش سوم که به‌ترتیب هرودوت (کتاب ۷، بند ۴۰ـ۴۱) و کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۳، فصل ۳، بند ۸ـ۲۷) آن‌ها را وصف کرده‌اند، از نظر نحوه‌ی آرایش با کوکبه‌های مربوط به مراسم ورود ملوکانه یکی باشد. در واقع پیداست که این متون بر اساس یکی از اسناد رسمی هخامنشی، نوعی کتاب مربوط به مراسم یا کتاب تشریفات نوشته شده‌اند. [۱۲]

کوکبه‌ی سلطنتی از خیابان‌های شهر عبور می‌کند که در بابل «از گل و ریحان پوشانده شده‌اند.» این امر یادآور ورود فاتحانه‌ی کوروش به همین شهر در دو قرن پیش از آن است. در محلّ عبور او شاخه‌های هرنیه [1] [واژه‌ی اکدی غیرقابل ترجمه] [۱۳] پخش کرده بودند. [۱۴] کوئینتوس کورسیوس روفوس تصریح می‌کند که محراب‌ها را در دو طرف خیابان قرارداده بودند. در مراسم ورود ملوکانه در دوران یونانی‌مآبی نیز همین محراب‌ها وجود دارد. (Robert 1966: 186-192, 195). سپس شاه عازم قربانی کردن چیزی به درگاه خدایان آن دولت‌شهر یا آن سرزمین می‌شود. این کاری است که اسکندر از هر جا می‌گذرد در انجام دادنش کوتاهی نمی‌کند. به همین ترتیب است در بابل: او در آن جا «با کلدانیان نیز دیدار کرد و هر کاری که آنان به او توصیه کردند انجام داد و به‌ویژه برای بل [مردوک] براساس تعالیم آنان قربانی داد» (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۳، فصل ۱۶، بند ۵). این مراسم معلوم می‌کند که شاه فقط مورد استقبال

1. Harinie

مقامات و مردم قرارنگرفته است، بلکه خدایان حامی آن دولت‌شهر یا سرزمین نیز از او استقبال کرده‌اند. وانگهی حضور هیئت کاهنان و کلدانیان در کوکبه‌ای که تا خارج دولت‌شهر به استقبال اسکندر رفت، به‌خوبی نشان می‌دهد که بابلیان چنین می‌خواهند. شاهان بزرگ نیز همان‌طور که می‌دانیم به همان اندازه به جلب حمایت خدایان محلّی توجّه داشتند.

حال دیگر بر عهده‌ی دولت‌شهر است که وظیفه‌ی سخت و سنگین غذا دادن به شاه و ملازمان او را، همان‌طور که تئوپومپوس (در آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۵ الف) تصریح می‌کند، انجام دهد:

تبرستان www.tabarestan.info

«هر بار که شاه بزرگ به یکی از دولت‌شهرهای تحت انقیاد خود وارد می‌شود، بیست و گاه سی تالان برای تهیه‌ی شام هزینه می‌شود؛ بعضی از دولت‌شهرها بیشتر هزینه می‌کنند. پرداختیِ دولت‌شهرها برای شام نیز مانند خراج هماره به تناسب اهمیتشان تعیین می‌شود.»

سفره‌ی شاه که در مواقع معمول ضمیمه‌ی خراج به‌شمار می‌آید (Briant 1986) هنگام توقف او در هر دولت‌شهر بایست آن‌قدر پر شود که به او و تمام کسانی که در معیت اویند واقعاً غذا بدهد. هرودوت با توصیف این ضیافت‌ها به‌وضوح نشان می‌دهد که دولت‌شهرها مکلّف اند نه فقط خوراک، بلکه ظروف طلا و نقره‌ی سفره را که ملازمان شاه فردای ضیافت آن‌ها را با خود می‌برند، تدارک ببینند! شهادت او روشن می‌کند که چنین تکالیفی برای دولت شهرها معادل فاجعه‌ی مالی واقعی بود. یکی از شهروندان تاسوس[1] که مسئول تدارکات بود «ثابت کرد که برای شام ۴۰۰ تالان نقره هزینه کرده است. در دولت‌شهرهای دیگر، بر اساس صورت‌حساب کسانی که متصدی پذیرایی بودند، نیز چنین بود» (هرودوت، کتاب ۷، بند ۱۱۸ـ۱۲۰). در چندین لوح بابلی متعلق به سال ۵۲۸ به مطالبه‌ی تعدادی دام از معبد ائنّه‌ی[2] اوروک[3] برای تدارک سفره‌ی شام کمبوجیه، که در آن زمان در کاخ ابنو[4] ساکن بود، اشاره شده است. ممکن است که این مطالبه به‌مناسب جابه‌جایی شاه در منطقه صورت پذیرفته باشد (Dandamaev 1984; San Nicolo 1949).

1. Thasos 2. Eanna 3. Uruk 4. Abanu

۳

شاه درواقع فقط از یک پایتخت تاریخی به پایتخت تاریخی دیگر نمی‌رفت. می‌توان تصور کرد که مناسبت‌های مسافرتیِ دیگری نیز به‌طور قطع وجود داشته است. براساس اسناد کنونی، درباره‌ی جا به‌جایی‌های دوران جنگ بیشتر از جا به‌جایی‌های دیگر اطلاعات داریم. امّا واضح است که اطلاعاتی که این اسناد ارائه می‌دهند، جا به‌جایی‌های شاه در زمان صلح را نیز روشن می‌کند. این اطلاعات درباره‌ی ساختار و کارکرد بعضی از بخش‌های خدماتی دربار هخامنشی حاوی جزئیاتی است که در هیچ جا نمی‌توان یافت.

تبرستان www.tabarestan.info

متون مربوط به این مسئله در درجه‌ی اول این فایده را دارند که نشان دهند که عزیمت شاه با مهاجرت جمعی و واقعی همه‌ی افراد وابسته به دربار همراه است. همان‌طور که خشیارشا به پوتیوس کلاینایی خاطرنشان می‌کند تکلیف همگانیِ بردن پسران به جنگ شامل حال خود شاه نیز می‌شود: او نه‌فقط پسران خود بلکه تمام افراد خاندان سلطنتی را با خود به جنگ می‌برد. شاه در برابر پوتیوس فریاد برمی‌آورد که «فرزندانم، برادرانم، خویشاوندانم، دوستانم در معیتم هستند» (هرودوت، کتاب ۷، بند ۳۹). این سخن در مورد داریوش سوم نیز صدق می‌کند. پیش از ایسوس، شاه «همه‌ی ثروت و ارزشمندترین دارایی‌های خود را تحت حفاظت ملازمانی اندک به دمشق در شام فرستاد. باقی گردان‌های خود را به کیلیکیا هدایت کرد در حالی که برحسب رسوم آبا و اجدادی زن، مادر، دختران و پسر خردسالش در پس سپاه همراه او بودند» (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۸، بند ۱۲). امّا دیودوروس تصریح می‌کند که «برحسب رسوم آبا و اجدادی، علاوه بر زنان خاندان سلطنتی، زنان *خویشاوندان* و *دوستان*[1] شاه در ارابه‌های زرّین در معیت سپاه بودند.» به گفته‌ی گوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۳، فصل ۲، بند ۲۵) که جزئیات کوکبه‌ی رسمی را شرح داده است «جمعیت عظیمی از زنان اصیل‌زاده» در معیت سپاه بودند:

> «با فاصله کوتاه کسانی می‌آمدند که آنان را *خویشاوندان* شاه می‌خواندند و از حدود پانزده هزار مرد تشکیل می‌شدند... ۳۰۰۰۰ پیاده نظامی که از پس ۴۰۰ اسب شاه می‌آمدند، صف را می‌بستند. پس از آن با فاصله‌ی یک استادی، ارابه‌ای

۱. خویشاوندان و دوستان از عناوین سلطنتی است. ـ م.

سیسوگامبیس[1]، مادر داریوش را می‌آورد، همسرش در ارابه‌ی دیگر بود. انبوه زنانِ ملازم شهبانو بر اسب نشسته بودند. از پس آنان ارابه‌هایی که آرماماکسا[2] نامیده می‌شدند، حرکت می‌کردند. در این ارابه‌ها فرزندان شاه، للـه‌ها و نیز گله‌ی خواجه‌سرایانی که در این سرزمین‌ها به هیچ وجه خوار تلقی نمی‌شوند، قرار داشتند. کوکبه‌ی ۳۶۰ همبستر شاه، که آنان نیز چون شهبانوان آراسته و پیراسته بودند، از پس آنان روان بودند... زنان نزدیکان و دوستان شاه و نیز خدمه و گروه اردو بازارچیان[3] درست در پس این کوکبه قرار داشتند.»

گویند که داریوش پیش از نبرد گروه دیگری از درباریان را برای آن که در امان باشند به دمشق فرستاده بود. امّا ورود مقدونیان همه چیز را در هم ریخت. این فهرستی است که کوئینتوس کورسیوس روفوس از اسرا ترتیب داده است:

www.tabarestan.info تبرستان

«کوکبه‌ای از زنان بود که بیشترشان فرزندان خردسال با خود داشتند؛ سه دختر اخوس [اردشیر سوم]، شاهی که پیش از داریوش سلطنت می‌کرد... در میانشان دیده می‌شدند... این گروه از همسر اخوس و دختر اوکساترس[4]، برادر داریوش، همسر ارتباذ و پسر او، که ایلیونه[5] خوانده می‌شد، تشکیل شده بود. زن و پسر فرناباد، که از شاه فرماندهی عالی نیروهای ساحلی را دریافت کرده بود، سه دختر منتور، همسر و پسر سردار نامور ممنون را نیز گرفته بودند؛ شاید هیچ خاندان بزرگی نبود که از بلا دور مانده باشد.»

امّا دربار فقط از خویشاوندان، نزدیکان شاه، درباریان و خانواده‌هایشان تشکیل نمی‌شود، بلکه خدمه و اسباب و لوازمی که امکان می‌دهند که زندگی با شکوه و سفره‌های مجلل کاخ‌ها همه جا برپا شوند، جزو دربار محسوب می‌شوند. پس از نبرد ایسوس پارمنیون[6] از طرف اسکندر مأموریت یافت که دمشق را به‌انضمام کوکبه و بار وبنه‌ی داریوش تصاحب کند. حاکم پارسیِ دمشق مخفیانه به پارمنیون اطلاع داد که آماده‌ی تسلیم شهر به اوست. پارمنیون و گردان‌هایش وقتی به‌طور غیرمنتظره به مقابل دمشق رسیدند، از مشاهده‌ی کاروان سلطنتی که به دستور حاکم خیانتکار شهر را ترک

1. Sisygambis 2. Ărmāmāksā

۳ـ منظور کسانی است که مجازند از پس سپاه بیایند و مواد غذایی و نوشیدنی بفروشند. ـ م.

4. Oxathrès 5. Ilionée 6. Parménion

کرده بود، در بهت و حیرت فرورفتند. کوئینتوس کورسیوس روفوس با سبک بسیار دراماتیک خود (کتاب ۳، فصل ۱۳، بند ۱۰ـ۱۱) توصیف فوق‌العاده‌ای از انبوه زنان و مردان اصیل‌زاده و خدمه‌ای که در برف و بر خاک یخزده حرکت می‌کردند و دچار دهشت شده بودند، ارائه می‌دهد. روفوس احتماً لاً از منابع بی‌نظیری برای نوشتن این قطعه استفاده کرده است. چون نام‌های پارسی خزانه (گنزه[1]: ۱۳، ۵) و باربران خزانه (گنگبس[2]: ۱۳، ۷) در متن آمده است. توصیف صحنه‌ی غارت با کار بهترین فیلمنامه‌نویسان هالیوود برابری می‌کند:

«دارایی‌های شاه سراسر زمین را پوشانده بود: نقره‌ای که برای تأدیه‌ی مبالغ سنگین به گردان‌ها کنار نهاده بودند، زیورآلات شمار فراوان مردان اصیل‌زاده و زنان متعلّق به خاندان‌های مشهور، ظروف طلا، لگام‌های زرین، خیمه‌هایی که با شکوه و جلالی شاهانه تزیین شده بودند، به‌علاوه‌ی ارابه‌هایی که صاحبانشان آن‌ها را رها کرده بودند و از اشیای تجمّلی خیره کننده لبریز بودند. این منظره حتی درنظر غارتگران، که هیچ چیز جلو حرص و آزشان را نمی‌گرفت، رقّت‌انگیز می‌نمود. در واقع همه‌ی چیزهایی که طی سال‌های متماید گردآوری شده بود، ثروتی باورنکردنی که از حدّ تصوّر فراتر می‌رفت [آن جا پخش شده بود. ـ م.]، غارتگران اشیا را گاه از ریشه‌ی گیاهانی که به آن چسبیده بودند، چنان جدا می‌کردند که تکه و پاره می‌شدند و گاه آن‌ها را از میان گل و لای بیرون می‌کشیدند: دستان غارتگران برای غارت کافی نبود»!

کوئینتوس کورسیوس روفوس این واقعه را به‌حالت فاجعه‌باری توصیف کرده است: درست است که داریوش هنگام ترک بابل تمام دارایی‌هایش را با خود نمی‌برد، امّا مسلّم است که در تمام جا به‌جایی‌های شاه بزرگ ــ هرجا برود ــ هزاران مرد و زن نه‌فقط مأمور مراقبت از شخص او و همراهان نزدیکش هستند، بلکه مسئول اند از «تمام اسباب و لوازمی که شاه حتی در جنگ برای برآوردن عادات تجمّل‌پرستانه‌اش از آن‌ها استفاده می‌کند» محافظت کنند. (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۲، فصل ۱۱، بند ۱۰). خوشبختانه در مورد اثاث، پارچه‌ها و جامه‌های گران‌بها، سفره‌ها و زیراندازهای مجلل مخصوص صرف غذا ... سندی با ارقام و اعداد وجود داشته است که آتنایوس (کتاب ۱۳، بند ۶۰۸ الف) بعضاً آن را نقل کرده است. این سند نامه‌ای است که

1. Ganza 2. Gangabas

پارمنیون برای اسکندر فرستاده است و در آن فهرست اشیا و خدمه‌ای را که در دمشق اسیر کرده است، قید نموده است. از ۷۷۸ نفری که وابسته به شخص شاه هستند، حدود ۳۱۹ نفر در آشپزخانه‌ها کار می‌کنند: ۲۲۷ آشپز، ۲۹ شاگرد آشپز، ۱۳ متخصص تهیّه‌ی مواد لبنی و ۷۰ شراب صاف‌کن. از میان ۳۸۹ نفر دیگر، ۳۲۹ نفر رامشگر، ۴۶ نفر بافنده‌ی تاج و ۱۴ نفر سازنده‌ی عطریات هستند: این سه گروه آخر ضیافت‌های میگساری را تدارک می‌بینند و اداره می‌کنند که در آن داشتن تاج رسم بود. بنابراین می‌بینیم که برای تدارک سفره‌ی شام و ضیافت‌های شاه بزرگ، چه در کاخ و چه در خیمه، صدها خدمتکار در فعالیت هستند. از این رو تعداد زیادی گاری، که مواد غذایی و خدمه‌ی آشپزخانه را حمل می‌کنند، در مهاجرت‌های ادواری یا استثنایی هماره در پی شاه و دربار روان اند. مقررات مربوط به سفره‌ی سلطنتی در شوش و تخت جمشید [۱۵] که شاه اردوی خود را در آن برپا می‌کند، نیز جاری است. تمام متون باستان که به توصیف خیمه‌های سخاوتمندانه‌ی هخامنشیان پرداخته‌اند، مؤید این سخن است: همه‌ی آنان تجمّل سفره، زیراندازها و تعداد فراوان خدمه‌ی آشپزخانه را تأکید می‌کنند. این امر به‌ویژه در مورد خیمه‌ی خشیارشا که پس از پیروزی پلاته به دست یونانیان افتاده بود (هرودوت، کتاب ۹، بند ۸۲، آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۳۷ الف ـ ب) و خیمه‌ی تریباذ که سربازان مزدور یونانی گزنوفون در ارمنستان آن را تصاحب می‌کنند، صادق است. در خیمه‌ی تریباذ تخت‌هایی با پایه‌های نقره، جام‌ها و افرادی که خود را سفره‌دار و ساقی می‌خواندند، وجود داشت (گزنوفون، کتاب ۴، فصل ۴، بند ۲۱). گزنوفون نیز از «خمیرگیران، ساقیان، سفره پهن‌کن‌ها و سفره جمع‌کن‌ها» نام برده است. به خدمه‌ی آشپزخانه به‌معنی اخص کلمه باید «متصدیان تهیه‌ی مواد غذایی» را که مسئول تدارک خوراک سفره هستند، افزود. مواد خوراکی‌ای که برای شاه تهیه می‌شود، بایست جداگانه حمل شود، همان‌طور که موادّ غذایی مخصوص جاویدانان در سال ۴۸۰ پ. م. نیز به‌طور جداگانه حمل می‌شد (هرودوت، کتاب ۷، بند ۸۳). این امر به‌ویژه در مورد آب خوآپسس [۱] صدق می‌کند که در «ظروف نقره» ریخته می‌شود و «در تعداد زیادی ارابه‌ی چهارچرخه‌ی به قاطر بسته شده که شاه را در تمام جا به‌جایی‌ها دنبال می‌کنند، حمل می‌شود.» وانگهی هرودوت تصریح می‌کند (کتاب ۱،

۱. ehoapses، همان کرخه است. در متن فرانسه Choaspes آمده است. ما ضبط دایرةالمعارف را برگزیدیم. ـ م.

بند ۱۸۸) که «وقتی شاه در جنگ است آذوقه و دام فراوان از سرزمینش با خود می‌آورد.» اگر مالیات‌های جنسی سرزمین‌هایی را که شاه از آن‌ها عبور می‌کند، به آن‌ها بیفزاییم، می‌توانیم نتیجه‌گیری کنیم که شاه و دربار چندان در معرض خطر مرگ از گرسنگی قرار نداشتند. وجود چنین کمبودی فقط یک بار هنگام جنگ اردشیر دوم با کادوسیان مورد تأیید قرار گرفته است. روایت پلوتارک از آن چنین است (اردشیر، فصل ۲۴، بند ۲ـ۳):

«پس از تصرف سرزمینی خشن و سخت که از مه پوشیده شده بود و برای بذرافشانی مساعد نبود و ساکنان جنگ‌جو و دلیر خود را فقط با گلابی و سیب و سایر میوه‌های وحشی خوراک می‌داد، شاه بر اثر بی احتیاطی در مخمصه و خطرهای شدید افتاد. نه چیزی برای کشتن بود و خوردن می‌شد که مواد خوراکی را از بیرون آن سرزمین به آن جا بیاورند، چیزی جز چارپایان باربر برای کشتن و خوردن نمانده بود، سرانجام کار به جایی رسید که به‌زحمت می‌شد الاغی را به شش دراخمه[1] خرید، به سفره‌ی شاه هم غذا نمی‌رسید، فقط چند اسب مانده بود، بقیه را برای تغذیه مصرف کرده بودند.»

www.tabarestan.info تبرستان

در این‌جا فقط از خدمه‌ی سفره و آشپزخانه سخن گفتیم، باید به نوکران و خدمتکارانی را به آن‌ها بیفزاییم که مسئول انجام وظایف روزمره هستند: «دربان‌ها...، مسئولان استحمام، خواب و بیداری شاه، آرایشگرانی که صورت شاه و باقی بدن او را آرایش و پیرایش می‌کنند» (گزنوفون، *کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۸، بند ۱۲۰). باید از جامه‌دار سلطنتی نیز نام ببریم. این وظیفه به نیزه‌دار شاه که در کوکبه‌ی داریوش سوم حضور دارد، سپرده می‌شود (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۳، بند ۱۵). مراقبان اثاث مجلّل سلطنتی را نیز نباید فراموش کنیم، همان اثاثی اسکندر پس از پیروزی ایسوس و گوگمل و هنگام ورود به ممفیس، بابل و نقاط دیگر آن‌ها را تصاحب کرد.[۱۶] در میان گروه ملازمان اسکندر، که براساس الگوی هخامنشی تنظیم شده بود، «سر نانوایان و سر آشپزها» را نیز می‌یابیم، هم‌چنین «سر متصدی حفاظت از اثاث» (پلوتارک، *اسکندر*، فصل ۲۳، بند ۵)، امّا هنوز تمام نشده است. همان‌طور که در هر پایتخت خزانه‌های کاملاً حفاظت شده وجود دارد، شاه در حال جا به‌جایی هم دارای خزانه است. خزانه‌ی داریوش سوم را ۶۰۰ قاطر و ۳۰۰ شتر حمل می‌کردند

۱. draexme (یونانی) سکه‌ای سیمین به وزن کمی بیش از ۴ گرم. ـ م.

(کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۴، بند ۲۴). دموستنس عدد ۱۳۰ شتر را «که گویند بارشان خزانه‌ی شاه را تشکیل می‌دهد» ذکر کرده است.

۴

شاه در هنگام جا به‌جایی در خیمه‌ی سلطنتی مسکن می‌گزیند. در میان انبوه خیمه‌هایی که نقش پایتخت سیّار را ایفا می‌کنند، خیمه‌ی سلطنتی به‌سهولت قابل تشخیص است. خیمه‌ی شاه در وسط اردو برپا می‌شود و دارای نشانه‌های تمایزبخش است، چون خیمه‌ی داریوش سوم که بر فراز آن «در نقطه‌ای که برای همه مشهود بود، تمثال آفتاب در جعبه‌ی بلورینش می‌درخشید» (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۳، بند ۸).[۱۷] در واقع واژه‌ی خیمه نباید با چادر اشتباه بشود. خیمه یک بنای واقعی از پارچه و پوست است. گویند خشیارشا هنگام عزیمت شتابان خود از اروپا «اثاث شخصی خود را برای مردونیه بر جا نهاده بود.» پاوسانیاس، که نخستین کسی بود که پس از پایان نبرد پلاته وارد آن شد، از تجمّل خیمه حیرت‌زده شد (هرودوت، کتاب ۹، بند ۸۲). وقتی خیمه را به آتن بردند، آن را در جایی که بعدها، در دوران پریکلس، ادئون را ساختند، برپا کردند. به‌نوشته‌ی چند تن از نویسندگان باستان، این خیمه به‌مثابه‌ی الگو مورد استفاده‌ی معماران قرارگرفت (رک. پلوتارک، *پریکلس* فصل ۱۳، بند ۹).[۱۸] بنابراین این خیمه بیشتر کاخی قابل سوار کردن و پیاده کردن بود. در میان ملازمان اسکندر، این «سر متصدی حفاظت از اثاثه» است که وظیفه‌ی هدایت گروه‌های مأمور سوار کردن خیمه را به عهده دارد. پلوتارک نوشته است که دستور می‌دهد که «زمین را بکنند»، به‌طور قطع این کار را برای همتراز کردن آن انجام می‌دهند (پلوتارک، اسکندر، فصل ۵۷، بند ۵). این خیمه مانند همه‌ی کاخ‌ها، دارای در و دالانی است که ورود افراد از آن جا انجام و کنترل می‌شود. در خیمه تالار ضیافت نیز دارد که تجمّل آن چشم پاوسانیاس ونزدیکانش را خیره کرده بود. تجمّل خیمه‌ی داریوش سوم از شکوه و جلال خیمه‌ی خشیارشا کم نداشت. این خیمه «آکنده از خدمتکاران، اثاث و اشیای گران‌بها بود» (همان، ۲۰، ۱۱). اسکندر گرمابه‌ای در آن یافت که پس از پایان نبرد ایسوس در آن استحمام کرد: «لگن‌ها، ظروف، آبزن‌ها و شیشه‌های عطر را، که همه از طلا بود و به‌طرز بی‌نظیری کار شده بودند، ملاحظه کرد.

www.tabarestan.info تبرستان

گرمابه از رایحه‌ی موادّ و عصاره‌های خوشبو معطّر شده بود.» سپس اسکندر به تالارهای اصلی می‌رود که کاری جز ستایش عظمت و رفعت آن و تجمّل تخت‌ها[ی ضیافت]، میزها و خوراک‌ها نمی‌تواند کرد. تردیدی نیست که این مجموعه اقامتگاهی واقعی و شامل چندین محل سکونت برای خدمه بوده است. بر اساس نوشته‌ی هرودوت (کتاب ۹، بند ۷۰) در خیمه‌ی خشیارشا حتی «آخُر اسبان» نیز وجود داشت که «از مفرغ ساخته شده بود و شایسته‌ی تماشا بود.» پس ستورگاه سلطنتی نیز در این کاخِ قابل سوار و پیاده شدن وجود داشت. باید متذکر شویم که به‌نوشته‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۳، فصل ۳، بند ۲۱) «۴۰۰ اسب سلطنتی» همراه داریوش بود. برای دادن تصور دقیق‌تری از ابعاد این مجموعه که احتمالاً بر مبنای نقشه‌ی کاخ سازمان یافته بود، به سخن خارِس موتیلنه[1]ای «بارسالار (ایسنگلئوس)[2] اسکندر» باز می‌گردیم که خیمه‌ای را که اسکندر در سال ۳۲۴ پ. م. برای برگزاری مراسم ازدواج‌های ایرانی ـ مقدونی و دادن ضیافت‌های باشکوه عروسی برپا داشت، چنین توصیف کرده است: «برای آن که خیمه در جای خود استوار بماند، ستون‌هایی به‌ارتفاع سی کوده[3] داخلی، [حدود ۱۵ متر] برپا شده بود.» محیط حیاط که سپاهیان و مدعوین موقت در آن غذا می‌خوردند، چهار استاد (یعنی حدود ۷۰۰ متر) بود (آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۳۸ ب ـ ت). فولارخوس[4] اطمینان می‌دهد که خیمه‌ای که اسکندر معمولاً از آن برای دادن ضیافت استفاده می‌کرد، شامل صد عدد تخت بود و ۳۰ ستون زرّین آن را نگه می‌داشت (کتاب ۱۲، فصل ۵۳۹ ت). در همین خیمه است که اسکندر مانند شاهان بزرگ در هنگام سفر، دربارش را برپا داشته بود و نشسته بر تختی زرین و محاط در میان محافظان خود، دیگران را به حضور می‌پذیرفت (کتاب ۱۲، فصل ۵۳۹ ج).

این مجموعه‌ی متحرک فقط باشکوه نیست، بلکه دارای ارزش نمادین نیز هست. قدرت از شخص شاه جداشدنی نیست. قدرت هر جا که شاه باشد، وجود دارد. وقتی شاه جا به‌جا می‌شود، خیمه‌ی سلطنتی که کاخی متحرک است، مرکز قدرتی سیّار می‌شود. تمام صاحب‌منصبان عالی‌رتبه‌ی دربار در معیت شاه اند: هزاربد، پیشکاران، خزانه‌داران، دبیران ... در پایتخت‌های ثابت فقط کسانی می‌مانند که مسئول یک بخش

1. Charès Mytilène 2. Eisangeleus 3. Coudée 4. Phylarque

جغرافیایی مشخص‌اند. بر اساس الواح تخت جمشید، پرنکه /فرناکس[1] که مسئول اداره‌ی قلمروهای سلطنتی پارس است در تخت جمشید می‌ماند (Lewis 1977: 8-9). تمام کسانی که مسئول حفظ ابنیه هستند نیز در پایتخت‌ها می‌مانند.

شاه با تمام نشانه‌های نمادین قدرت حرکت می‌کند: کمان، سپر و جامه‌ی سلطنتی (کندیس)[2] که هنگام تاجگذاری آن‌ها را دریافت می‌کند: داریوش در هنگام گریز دوبار آن‌ها را در پشت سر رها کرد. اسکندر فرصت را از دست نداد و اعلام داشت که داریوش با این کار سلطنت را عملاً تسلیم او کرده است (Briant 1982a: 373-375). تمثال خدایان امپراتوری نیز همراه شاه حمل می‌شوند. خلاصه، طیّ جا به‌جایی، خیمه‌ی سلطنتی جایگاه واقعی اعمال قدرت دولت است. این قدرت با شخص شاه در آمیخته است. بر این مبنا، تصاحب خیمه‌ی سلطنتی به دست فاتح به‌طور نمادین نشان‌دهنده‌ی آن است که قدرت از دست یکی به دست دیگری افتاده است. رسم ایجاب می‌کند که از «فاتح در خیمه‌ی شاه مغلوب استقبال شود» (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۱۱ـ۲۳). برای مثال می‌بینیم که کوروش کبیر پس از شکست ایشتوویگو داخل خیمه‌ی مغلوب شد، جای او را بر تخت سلطنت اشغال کرد و عصای او را به دست گرفت: در این هنگام یکی از نزدیکانش به‌نام اوبارس[3] *کیداریس*[4] (تاج بلند) را که نماد سلطنت بود، بر سرش نهاد (Nicolas de Damas, *FGRH*, 90F. 66, 45). پس از پیروزی اسکندر مقدونی در ایسوس نیز چنین بود: «پس از تصاحب خیمه‌ی داریوش، غلام‌بچگان اسکندر حمام و شام او را مهیّا نمودند. آنان تعدادی مشعل افروختند و منتظر شاه ماندند: پس از تعقیب، وقتی اسکندر تمام اثاث داریوش را در آن مهیا دید، آن را نشانه‌ی مساعد تسلطی دانست که بر تمام آسیا بسط می‌یافت.» (دیودوروس، کتاب ۱۶، فصل ۳۶، بند ۵).

۵

منشأ جا به‌جایی‌های ادواری دربار هخامنشی هر چه باشد، توضیحات آب و هوایی نویسندگان باستان بسیار فروکاهنده است. در واقع کاملاً معلوم است که چادرنشینی

1. Parnaka/Pharnakès
2. Kandys
3. Oibarès
4. Kidaris

www.tabarestan.info تبرستان

دربار هخامنشی در درجه‌ی اول مفهوم سیاسی و ایدئولوژیکی بسیار مهمّی دارد. همان‌طور که گزنوفون به‌درستی بیان می‌کند (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۱۷)، یکی از مسائل مهم مطرح برای پارسیان «چاره‌اندیشی برای وسعت امپراتوری بود»، یعنی تأمین امکانات کنترل واقعی بر قلمروها و اقوام مغلوب، یا حدّاقلّ بر مهم‌ترین آن‌ها. یکی از نقش‌های جا به‌جایی‌های دربار همین بود. در این مورد می‌خواهم از نویسندگانی نقل قول کنم که مراسم «ورود ملوکانه» را در فرانسه‌ی قرون وسطی و جدید بررسی کرده‌اند: «به‌طور قطع طی دو قرن شمار خدمتگزاران شاه اعم از نظامی و غیرنظامی بسیار افزایش یافت. قدرت سلطنت بعضاً به سپاه و دیوان‌سالاری متکی بود. اما شمار سربازان و مأموران آن‌قدر زیاد نبود که بتوانند شاه را برخلاف میل مردم یک ناحیه به آن تحمیل کنند. راز انسجام دولت را باید در اذهان جست... احساس وابستگی به نظام سلطنتی در پایان قرون وسطی با انجام تشریفات ورود شاه به تمام شهرهای بزرگ در هنگام سفر به سراسر قلمرو حفظ شد...» (Guenée-Lehoux 1968: 7-8)، و یا آن که «مراسم ورود ملوکانه که ابتدا جشنی ساده بود و بعد تشریفاتی تقریباً مذهبی شد، در پایان قرن پانزدهم به نمایش بزرگی تبدیل شد که مشاوران شاه قصد داشتند تمام مضامین تبلیغات سلطنتی را در آن بپرورانند (Guenée 1967: 212).

شاه در دوران هخامنشی می‌توانست سلطه‌ی خود را بر شهرهای بزرگ امپراتوری به‌طور ادواری از این طریق تجدید نماید. مقررات سلطنتی شرایطی را که مردم مکلّف بودند با اجرای آن انقیاد خود را نشان دهند، برای اقوام تابع تعیین می‌نمود. توصیف‌های مربوط به مراسم ورود کوروش و اسکندر به بابل با دو قرن فاصله مضامین ممتاز ایدئولوژی سلطه را انتقال می‌دهند، یعنی این رعایا هستند که به‌خواست خود با شکوه و شور و شعف هرچه تمام‌تر از فرمانروایشان استقبال می‌کنند.[۱۹] شاه طی حرکت می‌تواند در منزلگاه‌ها یا ایستگاه‌های سلطنتی (*باسیلی‌کوی استاتموی*)[1] توقف کند (دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۹۲، بند ۳؛ الیانوس، *حکایات گوناگون*، کتاب ۲، فصل ۲۴). در سراسر جاده‌ی شاهی، مردم روستاها می‌توانند عظمت، ثروت و قدرت شاه را، که به‌طور استثنایی خود را در معرض تماشا نهاده است، ملاحظه کنند (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۴، فصل ۱٦، بند ۱۵). جا به‌جایی‌ها، به‌ویژه در

1. Basilikoi stathmoi

پارس، فرصت را برای برقرار کردن روابط مبتنی بر هدیه و عوضِ هدیه و بیان ایدئولوژی شاه نیکوکار به‌طور عینی به دست می‌دهند. اگر بیفزاییم که خشترپاون‌ها و فرستادگان شاه هنگام جا به‌جایی‌ها با همان نوع استقبال روبه‌رو می‌شدند، باید نتیجه‌بگیریم که قلمروهای تحت انقیاد به‌طور منظم توسط مقامات هخامنشی «پیموده» می‌شدند و اقوام و دولت‌شهرهای مغلوب مکلّف بودند به‌طور منظم انقیاد خود را طیّ تشریفات رسمی تجدید کنند. پس بی آن که معنای متون را تحریف کنیم ظاهراً می‌توانیم نتیجه بگیریم که «مراسم ورود ملوکانه» مبین یکی از شرایط کنترل ارضی بود.

مثال دیدارهای سالیانه بین شاه و نمایندگان اقوام زاگرس (کاسی‌ها، اوکسیان‌ها) (1982b: 81-92 Briant) اندیشه‌ای ظاهراً متناقض را القا می‌کند: انقیاد بعضی اقوام ــ که نویسندگان باستان آن‌ها را مستقلّ تلقی می‌کردند ــ صرفاً به‌مناسبت همین دیدارها اعلام می‌شد: شاه همه‌ساله برای تجدید سلطه‌ای می‌آمد که احتماً لاً خارج از دوره‌هایی که این اقوام مکلّف به اعزام قشون نظامی بودند، کاملاً غیرواقعی می‌ماند. روایت‌هایی که درباره‌ی فتح هند به دست اسکندر وجود دارد، اجازه‌ی این تصور را به ما می‌دهد که موقعیت شاهان کوچک دره‌ی سند در هنگام ورود مقدونیان چنین است. استقبالی که از اسکندر به عمل می‌آورند، بسیار شبیه استقبالی است که شهری به شاه بزرگ اختصاص می‌دهد. کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۸، فصل ۱۰، بند ۱) نقل می‌کند که «وقتی اسکندر از مرز هند عبور کرد، شاهان محلّی گوناگون برای اعلام تابعیت خود به نزدش آمدند.» وقتی اسکندر به قلمرو سلطنتی اومفیس یعنی تکسیله[1] نزدیک شد، اومفیس از پایتخت خود «با سربازان مسلّح خروج کرد ... او شخص خود را تسلیم [اسکندر] کرد» (کتاب ۸، فصل ۱۲، بند ۷، ۱۰). اومفیس با هدایا آمده بود: «پنجاه و شش فیل که آن‌ها را با تعداد زیادی چارپای درشت‌اندام و حدود سه هزار گاو نر تسلیم اسکندر کرد» (کتاب ۸، فصل ۱۲، بند ۱۱). رؤسای دیگر نیز برای دیدن اسکندر به تکسیله آمدند، «همه‌ی آن‌ها هدایایی آورده بودند» (آریانوس، آناباسیس، کتاب ۵، فصل ۸، بند ۳). کمی بعد «فرستادگانی که مسئول اعلام تسلیم آبیسارس[2] و قلمروی که بر آن سلطنت می‌کرد، بودند، خود را به اسکندر معرفی کردند» (همان، کتاب ۵، فصل ۲۰، بند ۵؛ رک. کوئینتوس کورسیوس

1. Taxila 2. Abisarès

روفوس، کتاب ۸، فصل ۱۳، بند ۱).

در این مورد نیز وجه خودانگیخته‌ی استقبال نباید موجب توهم شود. شاهان هند فقط از حکم صریح اسکندر اطاعت می‌کنند که «پس از اعزام قاصد به تکسیله، [برای اومفیس] و هندیانِ ساحل راست سند، به آنان دستور داده بود که هر یک به‌نحوی که شایسته‌ی اوست، به دیدارش بیاید. [فرمانروای] تکسیله و رؤسای دیگر فرمان او را امتثال کردند و برای او تمام چیزهایی را که برای هندیان از هر چیز گران‌بهاتر است هدیه بردند» (آریانوس، کتاب ۴، فصل ۲۲، بند ٦). بر عهده‌ی این شاهان کوچک بود که به مرزهای قلمرو خود در برابر اسکندر بیایند. فرمان صادر شده برای آبیسارس «که بایست برای معرّفی خود به او رأساً در اسرع وقت حاضر شود» به همین دلیل صادر شده بود (آریانوس، کتاب ۵، فصل ۲۰، بند ٦). فرستاده‌ی اسکندر به نزد پوروس[1] نیز رفت «تا به او اخطار کند که خراج بپردازد و در مدخل سرزمین خود در برابر شاه حاضر شود (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۸، فصل ۱۳، بند ۲). هم‌چنین سوفیتس[2] با خروج از پایتخت خود در معیّت دو پسرش فرمانبرداری خود را اعلام داشت.... و خود، پسران و قومش را تسلیم او کرد (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۹، فصل ۱، بند ۲۸ـ۳۰): سوفیتس هدایایی از نوع جانور، در این مورد سگ‌های جنگی، به او تقدیم کرد (دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۹۲، بند ۱). مورد فگه[3] نیز چنین بود که خود را با هدایا به اسکندر معرفی کرد و فرمانبرداری مطلق خود را به اطلاع او رساند (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۹، فصل ۲، بند ۳٦).

امّا شاهی چون موسیکانوس خشم اسکندر را متوجه خود کرد، زیرا «هنوز به استقبالش نرفته بود تا فرمانبرداری خود و سرزمینش را به او اعلام دارد و برای انعقاد عهدنامه‌ی مودّت سفیرانی به نزد او اعزام نداشته بود و هیچ هدیه‌ای که تقدیم آن به شاهی بزرگ معمول است، برایش نفرستاده بود و از اسکندر چیزی درخواست نکرده بود» (آریانوس، کتاب ٦، فصل ۱۵، بند ۵). امّا همین که از ورود اسکندر آگاه شد «شتابان به استقبال اسکندر به مرزهای قلمرو خود رفت و همه‌ی چیزهایی را که برای هندیان از هر چیز گران‌بهاتر است، برای او برد... فرمانبرداری خود و قومش را به او اعلام داشت.» کسانی که از استقبال باشکوه از اسکندر در مرزهای سرزمین خود سر باز

1. Poros 2. Sophitès 3. Phégée

www.tabarestan.info تبرستان

می‌زنند، در واقع استقلال خود را اعلام می‌دارند (رک. آریانوس، کتاب ٦، فصل ۲۱، بند ۳). امّا آنان خطر مخالفت با توسل به زور را در برابر شاه تقبّل می‌کنند (رک. آریانوس، کتاب ٦، فصل ١٦، بند ۱ـ۲). در این قبیل موارد شاه کوچک به‌احتمال زیاد قدرت خود را از دست می‌دهد: در عوض کسانی که به استقبال اسکندر می‌آیند در قلمرو خود به‌طور منظم مورد تأیید قرارمی‌گیرند.

پس تمام این متون نشان می‌دهند که جا به‌جایی شاه و خشترپاون‌هایش نقش سیاسی بسیار مهمی ایفا می‌کند و مبیّن نمایش ادواری سلطه بر اقوام و پادشاهان جزء، تذکر تکالیف آن‌ها و الزام آنان به ابراز علنی وابستگی است که به‌طور عینی با دادن هدایا و ادای سوگند وفاداری انجام می‌شود.[۲۰] خلاصه، شاهان بزرگ، طیّ این جابه‌جایی‌ها حدود اختیارات فرمانروایان را بر قلمروها و رعایایشان مشخص می‌کنند. این اختیارات تداوم نمی‌یابند مگر براساس داشتن نمایندگی از شاه بزرگ که هر چند نزدیک نیست، امّا همواره به‌طور عینی توانایی تحمیل حضور و اقتدار خود را دارد.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. درباره‌ی این متن، هم‌چنین رک: Briant 1988.

۲. مقایسه کنید با دیودوروس کتاب ۱۷، فصل ٦٧، بند ۱ـ۳؛ رک. Briant 1982: 161-173.

۳. درباره‌ی این امر رک: Briant 1976: 189-194; 1982: 81-94.

۴. نک. Guenée 1967، و به‌ویژه Guenée-Lehoux 1968: 7-29

۵. درباره‌ی متون دوران یونانی‌مآبی اساساً نک. L. Robert 1967, 1984, 1985. استفاده از متون دوران یونانی‌مآبی مسئله‌ی روش‌شناختی شناخته‌شده‌ای را طرح می‌کند که عبارت از این است که استناد به چنین متونی برای بازسازی رسوم هخامنشی تا چه حدّ مشروع است؟ چون درباره‌ی ورود شاه مقدونی به شهرهایش به‌طور قطع قواعدی وجود داشته است، این پرسش کاملاً موجّه است *(Kallèris 1954: 142, n°53)*. فقط در این‌جا باید بگوییم که این مشکل روش‌شناختی در مورد متون مراسم «ورود ملوکانه‌ی» اسکندر به پایتخت‌های امپراتوری داریوش، شرایطی که تداوم با رسوم شاه بزرگ در آن مسلّم است، وجود ندارد. خود شرایط ورود اسکندر به بابل به اطلاعات ما در مورد ورود شاهان دوران یونانی‌مآبی به شهرهایشان می‌دانیم، شبیه است: رک. Robert 1967: 195; 485.

٦. هم‌چنین رک. دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۳۸، بند ۲ (کاروان تدفین اسکندر از بابل تا مدیترانه): «... عده‌ای راه‌دار و صنعتگر متخصّص، کوکبه را دنبال می‌کردند.»

۷. درباره‌ی کوکبه‌هایی که خارج شهر به استقبال فرمانروایان دوران یونانی‌مآبی می‌آیند، نک. Svensson, 1926 و به‌ویژه روبر: «دیدیم که کوکبه باید از چه کسانی تشکیل شود: کاهنان و کاهنه‌ها، صاحب‌منصبان نظامی، دولتمردان، فاتحان بازی‌های مقدس المپیک باجی که به عنوان جایزه به آن‌ها تعلق گرفته، کودکان، سرانجام شهروندان ساده با زنانشان و سفرا همگی با افسر و جامه‌های سپید» (Robert 1984: 482) برای دوران مدرن نک.: Guenée - Lehoux 1969: 17 (رسم مورد تأیید برای نخستین‌بار در پاریس در سال ۱۳۵۰ میلادی).

۸. آریانوس، آناباسیس، کتاب ۴، فصل ۲۲، بند ٦؛ کتاب ۵، فصل ۴، بند ۳ـ۴؛ کتاب ۵، فصل ۹، بند ۲ـ۳؛ کتاب ۵، فصل ۲۰، بند ۵؛ کتاب ۵، فصل ۲۹، بند ۴؛ کتاب ٦؛ فصل ۱٦؛ بند ۴؛ کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۸ فصل ۱۰، بند ۷ و بعد؛ کتاب ۸، فصل ۱۳، بند ۱؛ کتاب ۸، فصل ۱۳، بند ۲؛ کتاب ۹، فصل ۱، بند ۳٦ و غیره.

۹. دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۲۴، بند ۳ (شهرهای کاریایی)؛ آریانوس، کتاب ۱، فصل ۲۴، بند ۵ (فاسلیس)؛ آریانوس، کتاب ۲، فصل ۱۳، بند ۸ (آرادوس)؛ آریانوس، کتاب ۴، فصل ۱۵، بند ٦ـ۷ و کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۴، فصل ۲، بند ۲ (صور: هم‌چنین رک. یوستینوس، کتاب ۱۱، فصل ۱۰، بند ۱)؛ رک. کوئینتوس کورسیوس روفوس کتاب ۸، فصل ۱۳، بند ۱۵ (اومفیس).

۱۰. برای نمونه هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۳ (لیبیایی‌ها، کورنه‌ای‌ها، برقه‌ای‌ها).

۱۱. هم‌چنین شاه بایست بتواند نشسته بر اسب خود وارد شهر شود. در هر حال این چیزی است

که حکایت نقل شده توسط پلوتارک آن را القا می‌کند (تمیستوکلس، فصل ۲۹، بند ۷ـ۸)، بر مبنای این حکایت دماراتوس از خشیارشا [و نه از اردشیر] درخواست می‌کند که موافقت کند که او «سوار بر اسب با تاج بلند مانند شاهان وارد ساردیس شود.» شاه این درخواست را با خشم ردّ می‌کند. البته عبارت «مانند شاهان» شاید فقط به «تاج بلند» بر گردد.

۱۲. درباره‌ی این متون رک. Calmeyer 1987: 14-18.

13. *Chron. Nabonide*, ed. BHT III, 19.

۱۴. درباره‌ی این رسم هنگام ورود ملوکانه در فرانسه در دوران جدید نک. Guenée-Lehoux 1969: 17-18.

۱۵. درباره‌ی سفره‌ی سلطنتی در شوش و تخت جمشید رک. Lewis 1987.

۱۶. دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۳۶، بند ۵ (ایسوس)؛ کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۱۳، بند ۲ (دمشق) کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۴، فصل ۷، بند ۴ (ممفیس)؛ کتاب ۵، فصل ۱۰، بند ۱۰ (اربلا)؛ پلوتارک، اسکندر، فصل ۳۶، بند ۱ (شوش) غیره.

۱۷. احتمال دارد که خیمه را از طریق پرچم سلطنتی که بر فراز تیری در اهتزاز بود، می‌شناختند؛ Nylander 1983: 22 و پانوشت ۲۳ همان کتاب.

18. Cf. O. Broneer 1944.

۱۹. درباره‌ی این مسئله نک. Sherwin-White-Kuhrt 1987 هم‌چنین نک. سخنان املی کورت (A. Kuhrt) در Achaemenid Workshop 1987.

۲۰. درباره‌ی تدارک ضیافت برای فرستادگان سلطنتی (هرودوت، کتاب ۵، بند ۱۸)، نک. تذکرات درست راده Radet در REA 11 (1909): 206-207.

www.tabarestan.info تبرستان

سفره‌ی شاه، خراج و بازتوزیع در نزد هخامنشیان

تبرستان
www.tabarestan.info

۱. سفره‌ی شاه و سلطه‌ی مبتنی بر خراج

برای تمام نویسندگان یونانی ضیافت دادن یکی از ویژگی‌های مهّم خونگرمی پارسیان است. این همان چیزی است که برای مثال هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۳۳) و استرابون (کتاب ۱۰، فصل ۳، بند ۲۰) قید کرده‌اند. در نوشته‌های نویسندگان یونانی اهمیّت ضیافت‌ها در نزد پارسیان با قید تعداد و ارزش ظروف نیز مورد تأکید قرارگرفته است.[1] اشیای گران‌بهایی که در میان غنایم اخذ شده از لشکرهای پارسی یافت شده بود، گواه وفور سور و مهمانی است (برای نمونه هرودوت، کتاب ۹، بند ۸۱؛ گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۴، فصل ۴، بند ۲۱؛ یهودیه باب دوازدهم، آیه‌ی ۱؛ باب پانزدهم، آیه‌ی ۱۱ و غیره). فهرست خدمه‌ی داریوش که پس از نبرد ایسوس در سال ۳۳۳ پ. م. به دست پارمنیون در دمشق اسیر شدند نیز مؤید همین امر است: از ۴۴۹ نفر خدمه‌ی شاه حدود ۳۸۹ نفر متخصص امور سفره‌اند (۲۷۷ آشپز، ۲۹ شاگرد آشپز، ۱۳ متخصص تهیه‌ی مواد لبنی، ۷۰ شراب صاف‌کن) (آتنایوس، کتاب ۱۳، بند ۶۰۸ الف؛ رک. Briant, 1988a) اگر یونانیان زیاد بر اهمیّت خوراک در نزد پارسیان اصرار می‌ورزند، در درجه‌ی اول برای آن است که فراوانی خوراک‌ها با عادات خاصّ آنان تباین دارد. از آن‌گذشته، تجمّل سفره به بهترین وجه نماد ثروت باورنکردنی شرق به شمار می‌آید.

جالب‌تر این که متون کلاسیک متعدّد رابطه‌ی مستقیم سلطه‌ی شاه بزرگ و اخذ نوعی خراج را، که با فرآورده‌های ضروری برای تأمین مواد غذایی سفره‌ی سلطنتی

یکی دانسته شده است، نشان می‌دهند. این همان سخنی است که گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦، بند ٦) بیان آن را به کوروش، که می‌خواهد اراضی مفتوح را به بهترین وجه اداره کند، نسبت داده است: «کوروش ادامه داد: و امّا برماست که برای اعزام خشترپاون‌ها به این نواحی مردانی را بیابیم که به فرستادن چیزهای نیک و پسندیده‌ی قلمروهای تحت فرمانروایی خود برای ما علاقه‌مند باشند تا ما که در این‌جا به سر می‌بریم، بتوانیم از چیزهای بی‌نظیری که در فرآورده‌های نقاط گوناگون یافت می‌شوند، سهم بریم.»

کوروش برای خشترپاون‌ها وظیفه‌ای اولی معین می‌کند (کتاب ۸، فصل ٦، بند ۲۳): «در همه جا نسبت به او چنان حالتی وجود داشت که هر کس می‌پنداشت اگر بهترین محصولات زمین، دام و هنر خود را برای او نفرستد، خود را بی‌اعتبار کرده است؛ هر دولت‌شهری چنین عمل می‌کرد و هر فردی می‌اندیشید که خدمت به کوروش با تصرّف گنجینه‌ای برابر می‌تواند کرد؛ کوروش آن‌چه را آنان به‌وفور از آن برخوردار بودند، می‌پذیرفت و در عوض با فرستادن چیزهایی که می‌دانست از آن‌ها محروم اند به آنان پاداش می‌داد.»

پس فتح و سلطه در درجه‌ی اول تصرف فرآورده‌های هر سرزمین است. حکایت زیر که آتنایوس (کتاب ۱۴، بند ٦۵۲ ب ـ پ) آن را نقل کرده است، این نکته را به‌خوبی روشن می‌کند: «انجیر آتیکه بسیار مطلوب بود. برای مثال دینون در *پرسیکای* خود نوشته است: "رسم بود که همه‌ی خوراکی‌های دلپذیرِ سرزمین‌هایی که شاه بر آن‌ها سلطه داشت و نوبرانه دست‌چین شده‌ی هر یک از آن‌ها را بر سر سفره‌ی شاه آورند. به این ترتیب، چون خشیارشا گمان می‌کرد که شهریار نمی‌تواند خوراکی یا نوشیدنی سرزمین‌های دیگر را مصرف کند، رسمی پدید آمد. روزی یکی از خواجه‌سرایان انجیرهای آتیکه را در میان خوراکی‌هایی نهاد که خشیارشا پس از غذا صرف می‌کرد. شاه پرسید که آن‌ها را از کجا آورده‌اند، و وقتی فهمید که به آتن تعلّق دارند، خریدشان را غدغن کرد تا بتواند هرگاه بخواهد، آن‌ها را بدون خریدن در اختیار داشته باشد. گویند که خواجه برای یادآوری لشکرکشی شاه با به آتن، به این کار دست زده بود."» به‌عبارت دیگر: شاه نمی‌خرد، بلکه محصولات را از سرزمین‌های فتح شده می‌گیرد. معنای حکایت (ابداعی) هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۲٦) نیز همین است. در این حکایت کوروش برای ترغیب پارسیان به شورش بر ضدّ مادها به صحنه‌آرایی

دست زد. ضیافت بزرگی ترتیب داد و «تمام گله‌های بز، گوسفند، و گاو پدرش را یک‌جا جمع کرد و سربرید، و آن‌ها را برای مهمان کردن انبوه پارسیان مهیّا کرد. شراب و خوراکی‌های تا حدّ امکان بی‌نظیر به آن‌ها افزود.» پارسیان دریافتند که برای آن که بتوانند هماره چنین زندگی کنند، لازم است بر همه‌ی اقوام استیلا یابند. غذای خوب و ضیافت‌ها، که مواد آن با برداشت‌های جنسی اقوام تابع تأمین می‌شود، تبلور و نماد استیلای آنان به شمار می‌آمد.

جالب است بدانیم که در چندین متن کلاسیک شام سلطنتی و خراج، اگر یکی دانسته نشده باشند، در کنار یکدیگر ذکر شده‌اند. فقط می‌توان از نابودی کتابی که کتسیاس به این موضوع اختصاص داده بود و عنوانش *درباره‌ی خراج‌های برداشت شده در آسیا* (*Peri ton kata tèn Asian phoron*) بود ابراز تأسف کرد. به نوشته‌ی آتنایوس (کتاب ۲، بند ٦٧ الف) کتسیاس در این کتاب پرحجم همه‌ی چیزهایی را که برای غذای (دیپنون[1]) شاه مهیّا می‌شد، برشمرده است. شاید نقل قولی که برحسب آن در کارمانیا روغنی گیاهی که به مصرف شاه اختصاص داشت، تهیّه می‌شد، از همین نوشته استخراج شده باشد (کتاب ۲، بند ٦٧ الف). البته نویسندگان دیگر هم از آن سخن گفته‌اند: آمونتاس[2] در کتاب خود درباره‌ی *استاتموی پرسیکوی* (Stathmoi Persikoi) می‌نویسد: «در این کوهستان‌ها بنه، سقز و گردوی پارس می‌روید که از آن‌ها برای شاه روغن فراوان می‌گیرند» (کتاب ۲، بند ٦٧ الف). کتسیاس نیز از روغنی «که شاه از آن استفاده می‌کند» نام می‌برد و دینون به محصولات ارسالی برای سفره‌ی شاه اشاره کرده است: او نیز مانند کتسیاس از فلفل یا سرکه نام می‌برد، امّا متذکر می‌شود که از مصر نمک آمونیاک و آب نیل برای شاه می‌فرستند (کتاب ۲، بند ٦٧ ب).

نویسندگان اهل جدل یونانی در این امر بنّیه‌ی انحطاط شاه بزرگ را می‌بینند. مثلاً گزنوفون در آگسیلائوس (کتاب ۹) می‌نویسد: «برای این پارسی، مردمان سراسر ارض را در جستجوی چیزی که بتواند با لذت بنوشد زیر پا می‌نهند، هزاران تن دیگر می‌کوشند چیزی ابداع کنند که اشتهایش را برانگیزد» (تکرار شده توسط آتنایوس در کتاب ۴، بند ۱۴۴ ب). این سخنان کلیشه‌ای را نویسندگان کلاسیک متعدّد (کلئارخوس، تئوپومپوس) تکرار کرده‌اند. به نوشته‌ی آن‌ها شاه بزرگ به کسانی که

1. Deipnon 2. Amyntas

برایش لذایذ جدید، به‌ویژه خوراکی‌های دلپذیر تهیه کنند، جایزه و پاداش می‌دهد (آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۴ الف؛ کتاب ۱۲، بند ۵۲۹ تا و ۵۳۹ پ؛ رک. Briant 1988b). ما در نوشته‌ی گزنوفون اطلاعاتی را می‌یابیم که با دیدی مثبت ارائه شده است: خشترپاون‌ها، که پیش از هر چیز مسئول اخذ خراج هستند، باید بهترین چیزهایی را که سرزمین‌های تابع تولید می‌کنند به دربار شاه بفرستند. ذکر جزء به جزء همه‌ی این چیزها در کتابی که به خراج اختصاص داشته است، مسئله‌ی کم‌اهمیّتی نیست. اقوام خراجگزار و شاهان هم‌پیمان هرساله مکلف‌اند به‌شکل‌های گوناگون فرمانبرداری خود را نشان دهند. یکی از این شکل‌ها عبارت است از ارسال بهترین محصولات سرزمینشان برای شاه است. این همان چیزی است که کتسیاس در مورد شاهان هند نشان می‌دهد (*ایندیکا*[1] ۲۷).[۲]

سفره‌ی شاه به‌سبب تنوّع و شکوه و جلال خود از نظر نمادین بازنمایی مادّی قدرت و ثروت شاه بزرگ است. اعتقاد بیان شده توسط گبریاس[2] که به کوروش گرویده بود، نیز همین را می‌رساند: «از نظر گبریاس وفور خوراکی‌ها در نزد فرمانروای امپراتوری‌ای بزرگ چیز حیرت‌انگیزی به‌شمار نمی‌آمد» (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۴، بند ۶). از این دیدگاه، متوی ستایشگر تنوع خوراکی‌های مصرفی بر سر سفره‌ی شاه را می‌توان با متن هرودوت[۳] در مورد شمار و تنوّع قشون‌ها در سپاه خشیارشا، فرآورده‌های گوناگون سرزمین‌هایی که داریوش برای احداث کاخش در شوش از آن‌ها برداشت می‌کند (رک. Nylander 1979)، حتی گوناگونی قومی زنانی که بستر شاه بزرگ را می‌آرایند[۴]، مشابه دانست. باید آب نیل را نیز که دینون (آتنایوس، کتاب ۲، بند ۶۷ ب) از آن چون مادّه‌ی غذایی در میان موادّ دیگر نام برده است، ذکر کنیم. پلوتارک (که او نیز از دینون نام می‌برد) در جای دیگر کلید این رسم را به دست می‌دهد (*اسکندر*، کتاب ۳۶، بند ۴): «شاهان هخامنشی دستور دادند آب نیل و ایستروس را برایشان بیاورند تا آن‌ها را در خزانه با دارایی‌های دیگرشان ذخیره کنند، گویی می‌خواستند با این کار عظمت امپراتوری خود و قدرتشان را بر هر چیز و بر همگان بهتر اعلام دارند.» به‌عبارت دیگر، شاه از خراج‌های اخذ شده از اقوام گوناگون امپراتوری تغذیه می‌شود. این است مفهوم همانندی برقرار شده بین خراج و سفره‌ی سلطنتی.[۵]

www.tabarestan.info تبرستان

1. *Indica* 2. Gobryas

آن‌چه در مورد شاه صادق است در مورد خشترپاون‌هایش نیز مصداق دارد. به نوشته‌ی گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۱۱)، کوروش کبیر به خشترپاون‌هایش دستور داده بود دربارشان را براساس الگوی دربار سلطنتی سازمان‌دهی کنند: «لازم است که در نزد شما حق تقدّم رعایت شود، همان‌طور که در نزد من نیز شایستگان جایگاهی افتخارآمیز دارند، بایسته است که در نزد شما نیز سفره‌ای چون سفره‌ی من گسترده باشد که خوراک آن ابتدا به خدمه‌ی خانه تعلق گیرد و پس از آن، آن‌قدر غذا در آن باشد که دوستان از آن سهم برند و هر روز خدمتی که انجام شده به‌طور خاصّ مورد تأیید قرار گیرد.» سفره‌ی خشترپاون را نگارنده‌ی *کتاب نحمیا* (باب پنجم، آیه‌ی ۱۴ـ۱۸) مانند مالیات معرفی کرده است: «و نیز از روزی که به ولایت زمینِ یهودا مأمور شدم، یعنی از سال بیستم تا سال سی‌ودوم شاه اردشیر، دوازده سال نه من و نه برادرانم هیچ‌گاه وظیفه‌ی والی‌گری نخوردیم. امّا والیان اول که پیش از من بودند بر قوم ستم می‌کردند و هر روز چهل شِکِل برای معاش خود از آن می‌گرفتند، خادمان ایشان نیز بر قوم ستم می‌کردند. لیکن من به‌سبب ترس از خدا چنین نکردم و به ساختن این حصار همت گماردم و هیچ مزرعه نخریدیم و همه‌ی خادمان آن‌جا به کار مشغول بودند... بر سر سفره‌ی من صد و پنجاه تن، اعمّ از یهودی و صاحب‌منصب و کسانی که هر روز از امت‌های مجاور نزدمان می‌آمدند، خوراک می‌خوردند و آن‌چه هر روز مهیا می‌شد یک گاو، شش گوسفند پرواری و ماکیان بود و هر ده روز تمام مایحتاج را به‌مقدار فراوان فراهم می‌کردند. با همه‌ی این احوال وظیفه‌ی والی‌گری را درخواست ننمودم، زیرا کارها بر دوش قوم سنگینی می‌کرد.»

این «سفره‌ی والی» به‌طور قطع در تمام خشترپاون‌نشین‌ها وجود داشت و موادّ آن با اخذ فرآورده‌ها از جماعات تحت انقیاد تأمین می‌شد. به‌طور قطع در آسیای صغیر نیز چنین بوده است هر چند که به چنین نهادی فقط به‌صورت غیر مستقیم اشاره شده است. این در درجه‌ی اول مثال شورش کوروش صغیر است که پلوتارک در مورد آن (اردشیر، فصل ۴، بند ۱) توضیحی ارائه می‌دهد که بعد آن را ردّ می‌کند: «نیز برخی گویند که اگر او از پادشاه برید، به سبب آن بود که برای خوراک روزانه‌ی خود چنان‌که باید چیزی نمی‌گرفت. امّا این سخن ابلهانه است، چون در غیاب هر منبع دیگر، می‌توانست به مادرش اتکا کند که براساس درآمدهای شخص خود به او به‌صورت هدیه کمک‌هایی می‌کرد تا او هر چه می‌خواهد برای خود تهیه کند.»

www.tabarestan.info تبرستان

هم‌چنین باید به عبارتی که خشترپاون فرناباذ به‌کار می‌برد، توجّه کرد. او در نزد شاه آگسیلائوس از خرابی‌های سپاه اسپارت در ایالت خود چنین شکایت می‌کند: «امّا اکنون بر اثر کارهای شما در چنان موقعیتی قرارگرفته‌ام که در ایالتم خوراکی برایم یافت نمی‌شود» (گزنوفون، *هلنیکا*، کتاب ۴، فصل ۱، بند ۳۳).

متن دوم که بسیار جالب است قطعه‌ای از تئوپومپوس در *فیلیپیکا*[1] است که آتنایوس آن را نقل قول کرده است (کتاب ۴، بند ۱۴۵ الف). در کتاب چهاردهم این اثر تئوپومپوس می‌نویسد: «هربار که شاه بزرگ از یکی از اتباع خود دیدار می‌کند، بیست و گاه سی تالان برای شام هزینه می‌شود، دیگران حتی از این هم بیشتر هزینه می‌کنند. زیرا شام، مانند خراج هماره به تمام دولت‌شهرها به‌تناسب اهمیّتشان تحمیل می‌شد. پس این متن به‌وضوح به یک تکلیف تحمیل شده به اتباع امپراتوری هنگام جا به‌جایی دربار یا سپاه سلطنتی اشاره می‌کند، و آن خوراک دادن به شاه به‌هزینه‌ی اتباع است (Briant 1988 a). چون نویسنده‌ی متن یونانی است، فقط از دولت‌شهرهای یونانی واقع در ساحل سخن می‌گوید، اما به‌طور قطع همه‌ی اقوامی که تحت سلطه‌ی هخامنشیان قرارداشتند به آن ملزم بودند. برای مثال به‌واسطه‌ی نوشته‌های الیانوس می‌دانیم که وقتی شاه در پارس گردش می‌کرد، هر روستایی نوبرانه‌ی محصولات خود را به او تقدیم می‌داشت. جالب‌ترین نمونه‌ی این تکلیف که دارای ماهیتی خراج‌گزارانه است، قطعه‌ی معروف هرودوت (کتاب ۷، بند ۱۱۸ـ۱۲۰) است که ضیافت‌های باشکوه دولت‌شهرها را به‌افتخار خشیارشا، که برای حمله به یونان در حال پیش‌روی است، شرح می‌دهد. هرودوت به‌خوبی نشان می‌دهد که دولت‌شهرها مکلف بودند نه‌فقط خوراک که ظروف طلا و نقره‌یِ لازم سفره‌ی شاه و هم‌سُفرِگانش را تدارک ببینند: «برای باقی سپاه فقط تهیه‌ی آذوقه الزامی بود.» به نوشته‌ی هرودوت ــ که شهادت آنتی‌پاتروس[2] تاسوسی را ذکر کرده است ــ مبالغ هزینه شده به رقم ۴۰۰ تالان رسید، یعنی تقریباً معادل خراج آتن در اتحادیه‌ی دلوسی. تمام اجتماعات ازجمله معابد ملزم به پرداخت آن بودند. این همان چیزی است که الواح تفسیر شده توسط سان نیکولو[3] (۱۹۴۹) آن را مورد تأیید قرارمی‌دهند. از معبد اثنّه چند صد رأس دام کوچک برای خوراک شاه درخواست شد. کمبوجیه در آن هنگام، که پاییز ۵۲۸ بود،

1. *Philippika* 2. Antipatros 3. San Nicolo

در ابنو اقامت داشت. نهاد «سبد شاه» نیز در معابد بابلی کاملاً شناخته شده است، امّا تردیدهای فراوان در مورد کارکرد واقعی آن وجود دارد (اطلاعات مربوط به آن را می‌توان در کتاب زیر چاپ املی کورت یافت).

این دو مثال آخر به ضیافت‌های رسمی که در هنگام جابه‌جایی به افتخار شاه ترتیب داده می‌شوند، مربوط می‌شوند. امّا متن نحمیا به‌وضوح نشان می‌دهد که هرساله مالیات ویژه‌ای از هراجتماع گرفته‌می‌شد که مالیات «سفره‌ی شاه» یا «سفره‌ی خشترپاون» نام داشت. تئوپومپوس به‌وضوح تصریح می‌کند که دریافت آن براساس مأخذ خراج صورت می‌گرفت. این به‌طور قطع همان چیزی است که شکلی را که اهدای شهرها توسط اردشیر به تمیستوکلس، آن‌گونه که منابع کلاسیک آن را انتقال می‌دهند، به خود گرفته بود، توضیح می‌دهد. می‌توان فرض کرد که آن‌چه به تمیستوکلس داده شده بود، فقط مالیات «سفره‌ی شاه» بود که سالیانه هر یک از این دولت‌شهرها مکلّف به تأدیه‌ی آن بودند (Briant 1985؛ هم‌چنین نک. سطور بعد). از میزان این مبلغ اطلاعی در دست نیست. فقط می‌توان با خواندن نوشته‌ی تئوپومپوس (و مقایسه‌ی آن با هرودوت، کتاب ٦، بند ۴۲) فرض کرد که به‌تناسب درآمدهای اراضی قابلِ کشت اخذ می‌شد.[٦] براساس گفته‌ی نحمیا مبلغ روزانه‌ی «سفره‌ی والی» ۴۰ شِکِل یعنی سالیانه معادل ۴ تالان بابلی بود.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. ضیافت‌ها و بازتوزیع

مقادیر فراوان فرآورده‌های مصرفی برای تدارک ضیافت‌های سلطنتی را یکی از متون پولیانوس نمایان می‌سازد. این متن به‌صورت نقل مقررات موجود در یک متن دولتی پارسی ارائه شده است. پولیانوس می‌نویسد (کتاب ۴، فصل ۳، بند ۳۲) که اسکندر در یکی از کاخ‌های پارسی ستونی مفرغی یافت که روی آن قوانین مقررشده توسط کوروش ضبط شده بود. در میان این قوانین مقررات مربوط به خوراکی‌های گوناگون پیش‌بینی شده برای شام شاه وجود داشت. پولیانوس نوع و مقدار هر محصول را دقیقاً قید کرده است. مقادیر بسیار زیاد است، برای مثال آرد گندم ۵٦۰۰۰ لیتر، آرد جو ۵٦۰۰۰ لیتر، دام کوچک ۴۰۰ رأس، دام بزرگ ۱۰۰ رأس، اسب ۳۰ رأس، غاز فربه شده ۴۰۰ عدد، کبوتر ۳۰۰ عدد، پرندگان کوچک ٦۰۰ عدد، بره ۳۰۰ رأس، جوجه غاز ۱۰۰ عدد، غزال ۳۰ رأس. البته شراب و موادّی چون خردل، زعفران،

زیره، هل، غنچه‌ی کبر و غیره... را نیز نباید فراموش کرد. مقدار بسیار زیاد فرآورده‌ها باعث تردید برخی از مفسّران در مورد ارزش تاریخی متن پولیانوس شد. البته اگر هم چنین بود یگانه «ابداع کتیبه‌شناختی» نویسندگان یونانی در مورد هخامنشیان به‌شمار نمی‌آمد (رک. Briant, 1982: 389-391). امّا برخی از جزئیات درست می‌نماید: در درجه‌ی اول تصریح این نکته است که صورت غذای شاه بزرگ به تبع محّل اقامت او تغییر می‌کند؛ سپس مقایسه‌ای است که می‌توان با الواح تخت جمشید انجام داد (Lewis 1987).[۷] به‌ویژه این که متن پولیانوس در پرتو شهادت هراکلیدس کومه‌ای که آتنایوس از او مفصلاً نقل قول کرده است (کتاب ۴، بند ۱۴۵ الف ـ ج) کاملاً قابل درک است. پولیانوس در واقع تصریح می‌کند که بخشی از موادّ غذایی در میان سربازان توزیع می‌شود. این دقیقاً همان چیزی است که هراکلیدس می‌گوید: «شام شاه، نامی که به آن می‌دهند، ممکن است از نظر کسانی که فقط چیزهایی درباره‌ی آن شنیده‌اند، پر خرج بنماید، امّا وقتی با دقت آن را بررسی می‌کنیم، می‌تواند چون خوراکی که با روحیّه‌ای مقتصد و حتی با خسّت ترتیب‌یافته است، تلقی شود. همین سخن در مورد شام سایر پارسیان اشراف‌زاده صدق می‌کند. بیش از هزار جانور برای شاه هر روز ذبح می‌شوند، در میان آنان اسب، شتر، گاو، الاغ، گوزن و بیشتر جانوران کوچکتر وجود دارند؛ پرندگان زیادی ازجمله شتر مرغ عربی، که جانور بزرگی است، غاز و خروس نیز مصرف می‌شوند. از گوشت تمام این جانوران فقط سهم مشخّص و محدودی برای هر یک از مهمانان سلطنتی برده می‌شود، و هر یک از آن‌ها می‌توانند چیزی را که طی غذا نخورده‌اند با خود به خانه برند. امّا بیشترین بخش گوشت و سایر موادّ غذایی برای محافظان و سربازانی که شاه آنان را نگه می‌دارد، به حیاط کاخ برده می‌شود. در آن جا گوشت و نان باقی‌مانده در حصه‌های مساوی در میان نگهبانان و سربازان تقسیم می‌شود. همان‌طور که سربازان مزدور یونانی دستمزد خود را به نقره می‌گیرند، این مردان نیز خوراک خود را در عوض کاری که انجام می‌دهند، دریافت می‌دارند.» آتنایوس (کتاب ۴، بند ۱۴۶ پ) تصریح می‌کند که شاه بزرگ هر روز به ۱۵۰۰۰ نفر غذا می‌دهد و هر روز ۴۰۰ تالان برای شام هزینه می‌کند.

این متون که می‌توانند با شواهد دیگر مقایسه شوند، هم امکان فهم بزرگی مقادیر ذکر شده توسّط پولیانوس را فراهم می‌آوردند و هم بر اساس جایگاه ممتاز باز توزیع سلطنتی، دَوَران برداشت‌های مبتنی بر خراجگیری را روشن می‌کنند.[۸] رابطه‌ی خراج

www.tabarestan.info تبرستان

با نگهداری سپاهیان نیز به‌دفعات در آثار نویسندگان کلاسیک مورد توجّه قرارگرفته است. متون متعدد به‌وضوح نشان می‌دهند که سربازان شاه بزرگ مستقیماً از طریق برداشت‌های مبتنی بر خراجگیری نگهداری می‌شوند. (Briant, 1982: 183-184, 1986). مفهوم ملاحظات گزنوفون در اقتصاد نیز همین است: خشترپاون که مسئول برداشت خراج و نگهداری واحدهای نظامی است، پادگان‌ها را با بخشی از خراج خوراک می‌دهد. ضرورت صلح از همین امر ناشی می‌شود: «به‌طور کلی کسانی که درست بر زمین کار نمی‌کنند دیگر نمی‌توانند به پادگان‌ها خوراک دهند و خراج‌ها را بپردازند» (کتاب ۴، فصل ۱۱). اطلاعات هرودوت در مورد مصر (کتاب ۳، بند ۹۱). وکیلیکیا (کتاب ۳، بند ۹۰) نمونه‌های مشخص این روش را تشکیل می‌دهند. گزنوفون نیز اظهار می‌دارد که کوروش پس از فتح بابل، پادگانی در آن مستقر ساخت که خوراک سربازان آن بایست به دست خود بابلیان تأمین شود (*کوروپدیا*، کتاب ۷، فصل ۵، بند ۶۹). هرودوت به‌صورت کلّی‌تر (کتاب، بند ۱۹۲) تأکید می‌کند که هر ناحیه‌ی خراجگزار امپراتوری باید «آذوقه‌ی شاه و گردان‌های او را» علاوه بر خراج به‌معنای اخصّ کلمه فراهم آورد. فتح، فتح را تغذیه می‌کند: برعهده‌ی اقوام مفتوح است که برای باز تولید نظام سلطه‌ی شاهنشاهی کار کنند. این واقعیت و این نظریه است که توزیع موادّ غذایی را که از سفره‌ی شاه می‌آیند، همان سفره‌ای که با خراجگیری از اجتماعات تحت انقیاد تدارک دیده می‌شود، روشن می‌کند.

همان‌طور که هراکلیدس می‌نویسد، سایر منتفع‌شوندگان از بازتوزیع کسانی هستند که او آنان را مهمانان شام شاه می‌نامد. به‌گفته‌ی هراکلیدس (آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۶ ب) با آن که مدعوین بر سر سفره‌ی سلطنتی نمی‌نشینند، همراهی شاه برای شام افتخاری استثنایی است. تردیدی وجود ندارد که اعطای امتیاز هم‌سُفرگی ــ که بعضی از یونانیان (هیستیه[1]، دموکدس) از آن برخوردار می‌شوند[۹] ــ نشانه‌ی چشم‌گیر عنایت سلطنتی و قدردانی اجتماعی بود.[۱۰] امّا این افتخار با امتیازات از نوع اقتصادی که از روش بازتوزیع سلطنتی ناشی می‌شد، همراه بود (هم‌چنین رک. *کوروپدیا*، کتاب ۸ فصل ۳، بند ۳؛ فصل ۴، بند ۶ـ۷؛ فصل ۶، بند ۱۱). همسفرگان می‌توانستند بخشی از خوراک‌ها (بخشِ از نظر کمّی مهمی) را به خانه ببرند. بر مبنای اطلاعات داده شده

1. Histieé

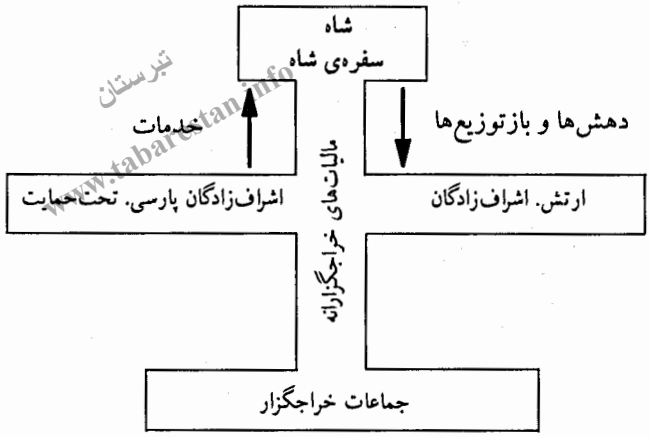
توسط آتنایوس (کتاب ۱۲، بند ۵۴۰ پ) درباره‌ی روش مشابه شاه سلوکی، آنتیوخوس هفتم «هر یک از شرکت‌کنندگان در ضیافت می‌توانست گوشت خام جانوران و پرندگان و گوشت آماده‌شده‌ی جانوران دریایی را به‌مقداری که یک گاری را پر می‌کرد، علاوه بر مقادیر زیادی از شیرینی‌های عسلی و تاج‌های مرّ و کُندر و رشته‌های بافته‌شده به‌بلندای آدمی با خود به خانه ببرد»!

آتنایوس با نقل قول از فاینیاس[1] (کتاب ۲، بند ۴۸ ت) داستان تیماگوراس[2] (یا انتیموس[3] کرتی) را با این عبارات شرح می‌دهد: «این کرتی که توجّه این پادشاه (اردشیر) را به سوی خود جلب کرده بود، در نهار خاندان سلطنتی به‌منزله‌ی مهمان شرکت می‌کرد؛ عنایتی که پیش از آن شامل حال هیچ یونانی نشده بود و پس از آن نیز نشده است. در واقع این امتیازی خاصّ خویشاوندان شاه بود، زیرا تیماگوراس آتنی نیز که حاضر شده بود در برابر شاه به خاک بیفتد، گرچه تا جایی که امکان داشت مشمول مراحم شاه شده بود، امّا از این امتیاز بهره‌ور نشده بود، البته شاه بعضی از چیزهایی را که برای سفره‌ی او تهیه می‌شد، برای تیماگوراس می‌فرستاد.»

این متن این فایده را دارد که به ما نشان دهد که عنوان همسفره هرچند متضمن شرکت واقعی در خوراک شاه نبوده است امّا متضمن برخورداری از امتیازهای اقتصادی بوده است. همسفره‌ی شاه بودن بیش از هر چیز به‌مفهوم آن بود که فرد در توزیع‌ها و بازتوزیع‌های سلطنتی، که بسیار فراتر از تقسیم خوراک‌ها بود، شرکت می‌جست. یا به‌عبارت دقیق‌تر تقسیم خوراک فقط نمونه‌ی نشانه‌گونه‌ای از توزیع منافع به دست آمده از امپراتوری بود. به‌طور قطع از میان منافع ناشی از سلطه، اهدای اراضی اهمّیّت اقتصادی درجه‌ی اوّلی داشت. جالب است بدانید که در نوشته‌های نویسندگان یونانی اهدای اراضی و شهرها اغلب به‌عنوان دهش‌های معاش‌دهنده معرّفی شده‌اند. مورد تمیستوکلس از همه شناخته‌شده‌تر است. او برای تهیه‌ی هزینه‌ی نان خود یک شهر، برای تهیه‌ی هزینه‌ی شراب خود شهری دیگر و برای تهیه‌ی هزینه ماهی‌های مصرفی خود شهر سوّمی را دریافت داشت. مثال‌های دیگر نشان می‌دهند که این بخشش‌ها بایست به بخشش‌شونده اجازه بدهند که شیوه‌ی زندگی شایسته‌ی مقام و موقعیت اجتماعی خود را داشته باشد و به‌ویژه از سفره‌ای بسیار پر و پیمان برخوردار

1. Phainias 2. Timagoras 3. Entimos

شود (Briant,1985). آتنایوس تصریح می‌کند که روش بازتوزیع مواد غذایی در خاندان‌های بزرگ پارسی عمومیت دارد (کتاب ۴، بند ۱۴۵ ج). اصیل‌زادگان در عوض خدماتی که برای شاه انجام می‌دهند و ایثار نسبت به او، در تقسیم منافع اقتصادی امپراتوری به‌شکل‌های گوناگون برحسب طرحی که می‌تواند به‌صورت زیر ارائه شود، پذیرفته می‌شوند:

تبرستان
www.tabarestan.info

سفره‌ی شاه و بازتوزیع‌هایی که براساس آن صورت می‌پذیرد، روشنگر نظام عمومی ائتلاف بین سلسله‌ی هخامنشی و خاندان‌های بزرگ اشرافی به‌شمار می‌آید (Briant, 1988C). اهمّیّت مزایای اقتصادی ناشی از بازتوزیع خراج علّت مصادره‌ی اراضی اعطاشده را در پیِ هرنوع نادرستی توضیح می‌دهد (رک. Stolper, 1985: 90-92). هم‌چنین عنوان همسفره و امتیازهای مادّی که متصّل به آن بوده است، می‌تواند به تبع عنایت تغییریابنده‌ی شاه اعطا و پس از آن ناگهان لغو شود (رک. کتسیاس § ۴۱). در همان نظام عقیدتی، باید متذکر شویم که کتسیاس (نقل توسط آتنایوس، کتاب ۱۱، بند ۴۶۴ الف) تصریح کرده است که هر فردی که اعتماد ملوکانه از او سلب شود، موظّف است به‌جای جام‌های طلا و نقره از جام‌های سفالی استفاده کند. با توجّه به این امر می‌توان شرایط بسیار نامساعد همسفره‌ی پیشین فرعون را پس از شکست پسامتیک از کمبوجیه درک کرد: «او که از ثروت خود محروم شده بود، برای امرارمعاش راهی جز گدایی و صدقه گرفتن از سربازان نداشت» (هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۴).

پی‌نوشت‌ها

۱. برای مثال نک. استرابون، کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۰؛ گزنوفون، کوروپدیا، کتاب ۸، فصل ۸، بند ۱۸؛ آتنایوس، کتاب ۱۱، بند ۴۶۵ ب، ۴۸۴ پ، ۴۹۶ پ، ۴۹۷ پ؛ کتاب ۱۲، بند ۷۸۱ ج، ۷۸۴ ت.

۲. هم‌چنین رک. متونی که دارای تاریخ فتوحات اسکندر است: کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۸، فصل ۱۰، بند ۱؛ بند ۷، ۱۰؛ کتاب ۹، فصل ۲، بند ۳۶؛ دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۹۲، بند ۱؛ آریانوس، کتاب ۴، فصل ۲۲، بند ۶؛ کتاب ۵، فصل ۸، بند ۳؛ کتاب ۶، فصل ۱۵، بند ۵. درباره‌ی این متون نک. Briant (1988a).

۳. هرودوت، کتاب ۷، بند ۵۹ و ملاحظات من (Briant, 1988 c, note 20).

۴. رک. استر، باب دوم، آیه‌ی ۱ـ۴.

۵. نک. بازنمایی خدمتکاران سفره بر بعضی از نقش‌برجسته‌های تخت جمشید. درباره‌ی هدایا و خراج‌های ارسالی به دربار، نک. ملاحظات تفسیری Posener (1936: 196 et n. 5).

۶. درباره‌ی هرودوت و نظام خراج، نک. مطالعات نافذ Deseat (1985).

۷. نک. هم‌چنین سوابق آشوری Wiseman (۱۹۵۲) و Kinneier Wilson (۱۹۷۲).

۸. درباره‌ی روابط بین ضیافت‌های سلطنتی و بازتولیدها، نک.:

Sancisi-Weerdenburg, (1980: 145sq; 1986) .

9. Cf. Wiesehöfer (1980).

۱۰. رک. برای مثال پلوتارک، اردشیر، فصل ۱۵.

www.tabarestan.info تبرستان

شاه مُرد! زنده‌باد شاه

تبرستان
www.tabarestan.info

ملاحظاتی چند در باب آیین‌ها و مراسم جانشینی در نزد هخامنشیان

می‌دانیم که شاهان بزرگ در کتیبه‌های خود کوشیده‌اند دست‌یابی خود به قدرت را از طریق نسب، خصوصیّات شاهی حمایت اهورامزدا و یا اهورامزدا و خدایان دیگر (آناهیتا و میترا) توجیه کنند. در این مقاله، با انتخاب دوره‌ی کوتاهی که مرگ شاهی را از جلوس جانشین او جدا می‌کند، قصد دارم به بررسی این موضوع آخر بپردازم. به‌عبارت دقیق‌تر می‌خواهم آیین‌ها و مراسمی را که فرایند شناسایی شاه جدید را تنظیم می‌کنند، معرّفی و تحلیل کنم. در غیاب داده‌های مکتوب و روشن به‌طور اساسی از منابع کلاسیکی استفاده خواهم کرد که دست‌رسی به شماری از اطلاعاتی را که دارای اهمّیّتی غیر قابل چشم‌پوشی هستند، ممکن می‌سازد.

۱. عزاداری عمومی

به نظر می‌رسد که با مرگ شاهِ فرمانروا، جانشین تعیین‌شده بی‌درنگ شاه نمی‌شود. در فاصله‌ی فوت شاه و اعلام نام فرمانروای جدید، دوره‌ی عزا حکمفرما بود که مجموعه‌ای از احکام تشریفاتی و رسمی، که درباره‌ی آن‌ها اطلاعاتی در اختیار داریم، در مورد آن وجود داشت (رک. پولیانوس، کتاب ۷، فصل ۷، بند ۱۷: رک. کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۱۲، بند ۱۳).[1]

این دوره با عزای عمومی آغاز می‌شود، همانند عزایی که اسکندر با مرگ

هفستیون[1]، دوستش، آن را اعلام کرد: «او حکم داد که عزای عمومی در تمامی پهنه‌ی سرزمین بربر، یعنی در تمام مناطق امپراتوری برقرار شود» (آریانوس، کتاب ۷، فصل ۱۴، بند ۹). در هنگام مرگ تریداتس[2] خواجه‌ی محبوب اردشیر دوم نیز چنین بود: در تمام آسیا عزای عمومی برقرار شد (الیانوس *حکایات گوناگون*، کتاب ۱۲، فصل ۱). هم‌چنین است هنگام مرگ اسکندر، چون کوئینتوس کورسیوس روفوس تصریح می‌کند: «عزاداری به درون حصار شهر [بابل] محدود نبود، بلکه خبر این مصیبت عظیم در تمام مناطق مجاور و در بخش مهّمی از آسیا، آن سوی فرات، به‌سرعت منتشر شد» (کتاب ۱۰، فصل ۵، بند ۱۸).

این دوره‌ی عزاداری با فروکشتن آتش‌ها آغاز و با افروختن دوباره‌ی آن‌ها پایان می‌گرفت. این همان چیزی است که گزارش دیودوروس (کتاب ۱۷، فصل ۱۱۴، بند ۴ـ۵) در مورد اقدامات اسکندر پس از مرگ دوستش هفستیون نشان می‌دهد : «او به تمام ساکنان آسیا دستور داد که آتش‌هایی را که پارسیان مقدّس می‌نامند تا پایان مراسم به‌دقت خاموش نگه دارند. این کار را پارسیان فقط در هنگام مرگ شاه بزرگ انجام می‌دادند. از این رو، مردم در این فرمان نشانه‌ای شوم دیدند و پنداشتند که پروردگار از مرگ شاه خبر می‌دهد.»

پارسیان برخلاف احکام *اوستا* (Grenet 1984: 40) می‌کوشیدند اندوه خود را از مرگ شاه با حرکات پر سر و صدا و مشهود نشان دهند. مثلاً در برابر بستر مرگ کمبوجیه «پارسیان تمام جامه‌های خود را دریدند و ناله‌های بی‌پایان سر دادند» (هرودوت، کتاب ۳، بند ۶۵). باز به‌نوشته‌ی هرودوت (کتاب ۹، بند ۲۴) پس از شکست پلاته «فریادهای درد [پارسیان] در تمام بویوتیا[3] طنین افکنده بود.» از سوی دیگر کوئینتوس کورسیوس روفوس نقل می‌کند که با مرگ اسکندر «پارسیان بر طبق رسوم موهای سر خود را تراشیدند» و خود، زنان و فرزندانشان جامه‌های عزا بر تن کردند. وجود این رسم از طریق روایتی که هرودوت (کتاب ۹، بند ۲۴) از مرگ ماسیستیوس[4] پارسی در پلاته در سال ۴۷۹ پ. م. ارائه می‌دهد، مورد تأیید قرار گرفته است : «بربرها مو و ریش خود و موی یال و دم اسبان و جانوران باربر خود را زدند.» هم‌چنین پس از مرگ هفستیون، اسکندر دستور داد موی [یال و دم] تمام اسبان و قاطران را به‌نشانه‌ی عزا

1. Hephestion 2. Tridatès 3. Boiôtia 4. Masistios

بچینند» (پلوتارک، *اسکندر*، فصل ۷۲، بند ۲) و خود شاه به نوشته‌ی آریانوس (کتاب ۷، فصل ۱۴، بند ۴) موهای خود را کوتاه کرد. می‌دانیم که در بابل مرگ شاه به‌طرز شکوهمندی اعلام می‌شد: فریاد «شاه مرد» علامت شروع مراسم گریه و زاری بود که در برابر جسد شاه، که در معرض تماشای عموم قرارمی‌گرفت، انجام می‌شد (Labat 1939: 121-123). رسم تراشیدن موی سر در هنگام عزای سلطنتی در آن جا نیز شناخته شده است (Grayson 1975: 111). در پارس خاموش کردن آتش‌ها نشانه‌ی معلق ماندن موقت زندگی است، همان‌طور که در بابل نیز مرگ شاه به‌معنای توقف ناگهانی فعالیت نیروهای حیاتی است (Labat 1939: 122).

تبرستان
www.tabarestan.info

۲. عزاداری و هرج ومرج:

می‌توان از خود پرسید که آیا به‌لحاظ سیاسی نیز چنین نبوده است؟ هرودوت (کتاب ٦، بند ۵۹) این رسم پارسی را به رسم اسپارتی تشبیه می‌کند. در اسپارت «پس از انجام مراسم تدفین [سلطنتی] دیگر هیچ مجلسی تشکیل نمی‌شود و برای هیچ انتخاباتی گرد نمی‌آیند بلکه ده روز را به عزاداری اختصاص می‌دهند.» سکستوس او امیریکوس[1] (ردّ بلاغت ۳۳) شرح می‌دهد که رسمی پارسی اقتضا می‌کرد که با مرگ شاه دوره‌ی هرج ومرج پنج‌روزه‌ای گشایش یابد (Volkman 1967. 78).

به گفته‌ی هرودوت (کتاب ۳، بند ۸۰) پس از قتل مغان نیز به‌مدّت پنج روز «اغتشاش بزرگی» در پارس حاکم بود. سکستوس او امیریکوس دلایل این امر را به‌وضوح توضیح داده است: طیّ این دوره «آشوب» بلاهای متعدد بر سرزمین، که قتل و غارت بر آن مسلّط می‌شود، هجوم می‌آورد؛ از این رو مردم با بی‌تابی منتظر جلوس شاه جدیدند که شروع سلطنتش نشانه‌ی بازگشت نظم و تجدید رونق امور است.

این هرج و مرج ما را به یاد جشن سکاها که ریشه‌ی بابلی دارد (Langdon 1942) می‌اندازد. استرابون از طریق یک ریشه‌شناسی قابل‌تردید آن را با یکی از پیروزی‌های هخامنشیان بر سکاها مرتبط کرده است: «هرجا که در آن پرستشگاه این ایزد [آناهیتا] وجود دارد، جشن سکاها، جشن باکوس که روز و شب ادامه دارد و در آن می‌نوشند و یکدیگر را به‌نبرد برمی‌انگیزند، برگزار می‌شود؛ حتی زنانی که در ضیافت شرکت

1. Sextos o Empeirikos

می‌کنند، به‌شیوه‌ی سکاها مجهز شده‌اند.» بروسوس (نقل از آتنایوس، کتاب ۱۴، بند ۵۳۹ پ) تصریح می‌کند که این جشنِ سالیانه در بابل روز ۱۶ ماه لوئوس[1] (آغاز سپتامبر برگزار می‌شد: «این رسم اقتضا می‌کرد که بردگان بر اربابان فرمان برانند و یکی از آن‌ها، خوان‌سالار خانه، جامه‌ای مشابه جامعه‌ی شاه بپوشد، او زوگانس[2] نامیده می‌شد.» آتنایوس (کتاب ۱۴، بند ۶۳۹ پ) نیز شرح می‌دهد که کتسیاس از این جشن در کتاب دوم پرسیکا سخن رانده است.

به‌رغم بعضی شباهت‌های صوری، احتمال کمی دارد که جشن سکاها با آشوب (انومیا) پارسی همانند باشد. جشن سکاها در واقع جشنی سالیانه است که مستقیماً به مرگ واقعی شاه مربوط نمی‌شود، وانگهی «در منابع یونانی هم، نام عامّ سکه‌ها به جشنی اطلاق می‌شود که باید تصدیق کرد که مشخصات آن از یک نویسنده تا نویسنده‌ای دیگر متفاوت است» (Labat 1939: 102) دیون خروسوستوموس آن را بیشتر با آیین جانشین سلطنتی که در ناحیه‌ی بابل کاملاً شناخته شده است، ربط می‌دهد (Labat 1939: 100-101; Bottéro 1978) مورّخانِ اسکندر هنگام حضوراسکندر در ناحیه‌ی بابل به این آیین اشارات روشنی کرده‌اند (Bottéro 1978: 16; 1950) Derchain Hubaux. یک قطعه از هرودوت (کتاب ۷، بند ۱۲ ـ ۱۸) شاید حاکی از آن باشد که این آیین بابلی را پارسیان اقتباس کرده‌اند (Bottéro 1978: 4; Germain (1956). در پایان این آیین، عمل تطهیر عمومی سرزمین انجام می‌شد: نقش این آیین آشکار نمودن «ضرورت قربانی کردن همه‌چیز به پای او [شاه] برای زنده نگاه‌داشتن او در رأس مردمش بود (Bottéro 1978: 22). این امر منتفی نیست که چنین مراسم تجدید حیات سالیانه‌ی قدرت سلطنتی در نزد هخامنشیان نیز وجود داشته باشد، امّا این چیزی جز یک فرضیه نیست (رک. Sancisi - Weerdenburg 1982: 151).

۳. کوکبه‌ی تدفین

جانشین موظّف بود جسد پدرش (یا شاه متوفی) را تا گور سلطنتی هدایت کند. این مراسم دارای اهمیت سیاسی فراوان بود و از خلال آن استمرار سلسله‌ی سلطنتی و حقوق ولیعهد ظاهر می‌شد. وقتی شاه بیرون از پارس جان می‌سپرد معمولاً جانشین

1. Loös 2. Zoganês

تعیین‌شده مکلّف بود برای ارسال جسد شاه در معیت ملازمان و در ارابه‌ای که به این منظور مهیّا شده بود و احتمالاً به‌لحاظ شکوه و جلال مشابه ارابه‌ی تدفین اسکندر بود، که دیودوروس به‌طور مفصل آن را شرح داده است، اقدام لازم را بـه عـمل بـیاورد (دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۱۶ـ۲۸، بند ۱: رک. الیانوس، کتاب ۷، فصل ۱۴، بند ۵ درباره‌ی ارابه‌ی تدفین هفستیون؛ هم‌چنین نک. الیانوس، *حکایات* گوناگون کـتاب ۱۲، بند ۶۴: «ارّابه‌ی پـارسی»). کـتسیاس مـی‌نویسد کـه پس از مـرگ کـورورش و بازگشت سپاه، «کمبوجیه جسد پدر را تحت مراقبت خواجه باگاپاتس به پارس فرستاد تا در آن جا دفن شود.» (بند ۹) و می‌افزاید که کمبوجیه «همه چیز را براساس آخرین خواسته‌های پدر تنظیم کرد»: این تصریح لااقل بعضاً باید به نحوه‌ی برگزاری مراسـم تدفین توسط ولیعهد مربوط باشد. خشیارشای دوم نیز دستور داد جسد پدر و مادر را که در یک روز وفات یافته بودند، به تخت جمشید ببرند (بند ۴۴). اسکـندر نـیز در فرستادن پیکر داریوش به تخت جمشید و صدور فرمان دفن او در مـقبره‌ی سـلطنتی همانند شاهانی که پیش از او سلطنت کرده بودند» کوتاهی نکرد (آریانوس، کتاب ۳، فصل ۲۷، بند ۱). اسکندر قصد داشت در برابر بسوس، که غاصب نامیده می‌شد، نشان دهد که او نماینده‌ی حقیقی رسوم سلطنتی هخامنشی و تنها جـانشین داریـوش است (می‌دانیم که تبلیغات مقدونی چنین انتشار داده بود که داریوش او را به‌عنوان جانشین تعیین کرده است: Briant 1982: 401-403). در واقع انتقال قدرت از همان قـواعـدی تبعیت می‌کند که در تعیین جانشین خانوادگی مؤثر است. شاه متوفّی از طریق جانشین خود که مراسم تدفین را هدایت می‌کند، تداوم می‌یابد.[۲] این همان چیزی است کـه توضیح می‌دهد که چرا در مواردی که برای جانشینی در میان چند نفر رقابت وجـود دارد، نبرد سیاسی ـ ایدئولوژیکی سختی پیرامون جسد شاه جریان می‌یابد. ابتدا بـاید نبردی را یادآوری کنیم که بین پردیکاس و بطلمیوس در مورد تـعیین مکـان تـدفین اسکندر جریان داشت و بطلمیوس طیّ آن موفق شد ارابـه‌ی تـدفین اسکـندر را کـه پردیکاس مقصد آن را آیگای[۱] تعیین کرده بود به سوی اسکندریه برد.[۳] هنگام مرگ اردشیر اول نیز موقعیت مشابهی وجود داشت: نخست پسر مشروع یعنی خشیارشای دوم باگوزاروس[۲] را مسئول بردن جسد پدر و مادرش به تخت جمشید کرد (کتسیاس

1. Aigai 2. Bgozaros

www.tabarestan.info تبرستان

۴۴). به نظر می‌رسد که پیش از حرکت کاروان تدفین، خشیارشای دوم به دست سغدیانوس به قتل می‌رسد. کتسیاس در این باب می‌نویسد: «در نتیجه اجساد سلطنتی با هم به تخت جمشید حمل شد. در واقع، قاطرهایی که ارابه‌ی تدفین را می‌کشیدند، از حرکت سر باز می‌زدند. گویی منتظر جسد پسر بوده باشند، امّا وقتی جسد خشیارشا رسید به‌سرعت به حرکت درآمدند.» سغدیانوس «به این بهانه که او بدون رضایت شاه [سغدیانوس] جسد پدرش [اردشیر] را نگه‌داشته بود» فرمان قتل باگوزاروس را صادر کرد (کتسیاس ۴۶). پس باگوزاروس توسط سغدیانوس مسئول ارابه‌ی تدفین بود، همان‌طور که توسط خشیارشای دوم مسئول حمل جسد اردشیر و داماسپیا شده بود. به نظر من براساس روایت داستانی شده‌ی کتسیاس می‌توان فهمید که سغدیانوس رفتار باگوزاروس را تمرّد و شیوه‌ای برای به تردید افکندن مشروعیت خود تلقی کرده بود. به‌طور قطع باگوزاروس، از همین تاریخ به اخوس پیوسته بود (رک. بند ۴۶)، و بر این اساس، نمی‌توانست حمل اجساد سلطنتی را به‌نام سغدیانوس که مشروعیتش مورد انکار او بود، بپذیرد.

پولیانوس نیز (کتاب ۷، فصل ۷، بند ۱۷) نشان می‌دهد که اخوس هنگام مرگ پدرش، اردشیر، از به قدرت رسیدن خود هنوز مطمئن نیست (به‌علاوه، ما از طریق کتسیاس می‌دانیم که نابرادری او، سغدیانوس پس از کوتاه کردن دست وارث مشروع، که برادرشان، خشیارشا بود، قدرت را به دست گرفت)! اخوس نیز طی ۱۰ ماه مرگ اردشیر را پنهان کرد و مُهر پدرش را پای اسناد نهاد. امّا همین که در مقام شاه مشروع شناخته شد «بر طبق قوانین پارسی اعلام عزای سلطنتی کرد.»

قصد ندارم که در این‌جا بحث زمانی‌ای را که توسط استالپر به‌نحو استادانه‌ای مطرح شده است (120-110 :1985) تکرار کنم: در اسناد بابلی، اردشیر اول در چهل و یکمین سال سلطنت خود وفات می‌یابد و سلطنت داریوش دوم درست پس از آن آغاز می‌شود، سلطنت‌های واقعی خشیارشای دوم و سغدیانوس با نخستین ماه‌های سلطنتی رسمی داریوش دوم در هم آمیخته است، بی آن که در اسناد بابلی به آن اشاره‌ای شده باشد. این ترتیب زمانی، به گفته‌ی لویس، به داریوش دوم امکان می‌داد که مشکلات دست‌یابی خود به مقام سلطنت را پنهان کند. (71 :1976). استالپر برخلاف لویس به‌درستی معتقد است (119 :1985) که محضرداران بابلی به این دستکاری‌های زمانی کاری نداشتند. در عوض می‌توان پنداشت که بعدها روایت رسمی‌ای در دربار متداول

شد که مشروعیت خشیارشا و سغدیانوس را نفی می‌کرد؛ همین که قدرت اخوس در خارج از ناحیه‌ی بابل رسماً استوار شد، اخوس تمام اقدامات لازم را برای برگزاری مراسم عزای سلطنتی انجام داد و با این کار نشان داد که او به‌طور مشروع جانشین اردشیر می‌شود: همین روایت رسمی است که کتسیاس و پولیانوس آن را به‌شیوه‌ی خود انتقال داده‌اند.[۴]

۴. تشریفات پاسارگاد

شهریار جدید می‌بایست طیّ آیین تاجگذاری و انتصاب رسمی مقام سلطنت که در مورد آن اطلاعات چندانی در اختیار نداریم، به‌لحاظ سیاسی ـ مذهبی تقدیس شود. متن شناخته شده‌ی پلوتارک (*اردشیر*، فصل ۳، بند ۱ـ۲) را در اختیار داریم که مراسم انتقال مقام سلطنت به اردشیر دوم را با این عبارات شرح داده است:

> «شاه کمی پس از مرگ داریوش [دوم] برای شرکت در «آیین تشرف به مقام سلطنت» که به دست کاهنان در پارس انجام می‌شد به پاسارگاد رفت. کسی که آیین تشرف به مقام برگزار می‌شود باید به پرستشگاه الهه‌ی جنگ، که می‌توان پنداشت آتنه است، برود، جامه‌ی خود را بیرون بیاورد و جامه‌ی کوروش پیش از شاه شدن را بپوشد، شیرینی انجیر بخورد، بنه بجود و تا آخرین قطره‌ی جام می‌آکنده از آب شیر بنوشد. شاید آیین‌های دیگری نیز وجود داشته باشد، امّا کسی از آن اطلاعی ندارد.»

متن به‌طور قطع بسیار اسرارآمیز است و پلوتارک نیز، همان‌طور که کاربرد واژگان آیین تشرف می‌فهماند، آن را چنین معرفی کرده است. اشاره به کوروش کبیر و دوران پیش از فتوحات، که در آن «پارس هنوز به پارس محدود بود» نیز نشان می‌دهد که آیینی بسیار باستانی در کار است. شاه جدید یا به‌عبارت دقیق‌تر، کسی که قرار است شاه اعلام شود، باید از رژیم گیاه‌خوارانه‌ای بر مبنای نباتات و شیر پیروی کند. اشاره به بنه منحصر به فرد نیست (Hahn 1902: 418-421; 605). درواقع می‌دانیم که مادها از سر تحقیر، پارسیان را به بنه‌خور می‌نامیدند (Nicolas de Damas, *FGrH* 90. F66.34). از سوی دیگر به نوشته‌ی استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۸)، جوانان پارسی تحت تعالیم خاصّ نیز می‌بایست از فرآورده‌های گیاهی ازجمله بنه تغذیه می‌کردند (رک. Briant 1982: 449-430). هم‌چنین می‌توان به اسطوره‌ای هندی اشاره کرد که آب شیر

را مانند نوشیدنی جاودانگی معرفی می‌کند که «پیروان دارما» پس از خامه گِری از «اقیانوسی از شیر» آن را به دست می‌آورند (Losfeld 1977: 274-276.)[۵] قدمت این آیین یادآور ریشه‌های شبانی پارسیان است. این مراسم در پاسارگاد، شهر کوروش انجام می‌شود. پوشیدن جامه‌ی کوروش استمرار قدرت را آشکار می‌کند: درواقع از نیروی نمادین جامه در پارس آگاهیم ـ (Sancisi-Weerden burg 1983: 27-30). شاهی که تقدیس می‌شود به کوروش و نیز به پیشینیان دیگرش در استمراری که مفهوم ایدئولوژیکی آن واضح است، ملحق می‌شود (Boyce 1982: 90, 207).

این آیینِ بسیار باستانی با نماد قدرت همراه شده است، چون در معبد الهه‌ی جنگ انجام می‌شود: تحت نام آتنه به‌سهولت می‌توان آناهیتا را بازشناخت که هم الهه‌ی آب‌ها و باروری است و هم الهه‌ی جنگ (Briant 1982: 464-465). این الهه در این‌جا در مقام «اعطاکننده‌ی مقام سلطنت.» پدیدار می‌شود (Gnoli 1974: 127). امّا از آن‌جا که نخستین اشارات به آناهیتا (و میترا) در کتیبه‌های سلطنتی درست تاریخ سلطنت اردشیر دوم را دارد و چون اردشیر دوم برای بسط آیین پرستش این الهه اقداماتی انجام داده است (Boyee 1982: 216sq; Briant 1986: 430-431) ، می‌توان از خود پرسید که آیا گزینش معبد این الهه مربوط به زمان سلطنت اردشیر دوم نیست؟ دو بنای دیگر، زندان سلیمان (در پاسارگاد) و کعبه‌ی زردشت (در نقش رستم) که در مورد تعیین نقش آن‌ها بحث ادامه دارد (Boucharlat 1984: 124-126) ممکن است برای برگزاری مراسم انتصاب رسمی مقام سلطنت، احتمالاً در مرحله‌ی بعد از برگزاری «آیین تشرف» (نک. زیر) مورد استفاده قرار گرفته باشند (Sancisi-Weerdenburg 1982).

در هر حال ظاهراً مراسم سیاسی ـ مذهبی برگزار شده به شاه مشروعیت الهی می‌بخشیده است. داریوش اول بارها این عبارت را به کار برده است: «اهورامزدا قلمرو شاهی را به من بخشید.» به نوشته‌ی ک. هرنشمیت (Cl. Herrenschmidt 1977:24) «به نظر می‌رسد که این عبارت که در کتیبه‌های شاهان گوناگون یافت می‌شود، دارای خصلتی آیینی است و آن، تسلیم رسمی سلطنت پارسی توسط خدای پارسی [اهورامزدا] است، آیینی که احتمالاً در مراسم انتصاب به مقام سلطنت ممکن بود به اجرا درآید.» این سخن کاملاً موجّه است. قیاس آن با سایر سلطنت‌های از نوع هندی ـ اروپایی (Dubuisson 1978) اطلاعات فراوان دیگری در اختیارمان می‌نهد: در هند شاه جامه‌ای مخصوص، یک کمان و سه تیر و نیز یک جفت کفش، که از پوست

گراز درست شده است، دریافت می‌کند. این تشابه از آن جایی موجّه‌تر می‌نماید که آب شیر دوبار در مراسم هندی ذکر شده است: گراز از یک کوزه شیر صاف شده زاده می‌شود؛ جامه‌ی سلطنتی «آغشته به کره» است (هم‌چنین رک. Parpola 1985: 29sq.). احتمال می‌رود که شاه پارس طیّ مراسم اشیایی دریافت می‌داشته است، این اشیا به‌طور قطع نشانه‌های سلطنت بوده‌اند که با ماهیتشان کاملاً آشنا هستیم (Briant 1982: 374-375): جامعه‌ی سلطنت (*کندیس*)، سپر، کمان (و شاید گردونه). این‌ها نشانه‌هایی هستند که احتمالاً به‌طور خاصّ به شاه جدید تعلق ندارند، بلکه طیّ مراسمی در همان بنایی که این اشیای مخصوص در آن حفظ می‌شود از شاهی به شاه دیگر منتقل می‌شدند (Schmidt 1970: 41sq).

www.tabarestan.info تبرستان

براساس این فرضیه، مراسم انتصاب به مقام سلطنت به‌طور قطع پیچیده‌تر از چیزی بود که پلوتارک نشان داده است. به‌طور دقیق‌تر، برگزاری آیین تشرف در معبد آناهیتا فقط یک مرحله از مراسم بوده است. مرحله‌ی دیگر، مرحله‌ی تسلیم نشانه‌های قدرت است، که احتمالاً به‌نام اهورامزدا انجام می‌شده است. وانگهی پلوتارک (*درباره‌ی عشق برادرانه*، ۱۸) تصریح می‌کند که ولیعهد واقعاً شاه نمی‌شد مگر وقتی که «نظر و رأی پارسیان» اعلام می‌شد. اگر تصور کنیم که شهادت پلوتارک دارای ارزش تاریخی است، می‌توان مانند سان‌سی‌زی ـ ویردنبورگ (147 :1982) فرض کرد که شاه جدید آراسته به نشانه‌های قدرت بر فراز برج پاسارگاد (زندان سلیمان) پدیدار می‌شد. جمعیت جمع آمده به‌طور قطع طیّ مراسمی که به *آنادیکسیس*[1] دوران یونانی‌مآبی شبیه بود، فریاد زنده باد می‌کشید (رک. Bikermann 1937). (۶) به این ترتیب شاه جدید دیگر شاهد مورد اعتراض قرارگرفتن مشروعیت خود نمی‌شد، چون این مشروعیت با خصلت مقدّس مراسمی که ریشه‌هایش تا اعماق جامعه و تاریخ هخامنشیان فرورفته بود، تعالی یافته بود. بدین‌ترتیب بود که وارث تعیین شده به شاهِ بزرگ تبدیل می‌شد.

۵. شاه جدید

احتمال دارد که قبضه‌ی رسمی قدرت با مجموعه‌ای از حرکات نمادین نشان داده می‌شد که به‌منظور استقرار قدرت شاه جدید صورت می‌گرفت. زان پس شاه جدید مُهر

1. Anadeixis

خاصّ خود را به کار می‌برد (رک. پولیانوس، کتاب ۷، فصل ۷، بند ۱۷). هم‌چنین می‌دانیم که خراجی را که اقوام امپراتوری بدهکار بودند، به آن‌ها می‌بخشید (هرودوت، کتاب ٦، بند ۵۹). وانگهی در آشور، هنگام برگزاری مراسم انتصاب به مقام سلطنت (که در داخل کاخ جریان داشت) «بزرگان و صاحب‌منصبان به‌نوبت نشانه‌های شغلی و یا علایم امتیاز خود را در دستان شاه می‌نهادند تا فرمانروا آنان را دوباره به همان شغل منصوب سازد.» فرمانروا با ادای این واژه‌ها این کار را انجام می‌داد: «همه سر کار خود بمانند» (Labat 1939 :75). ترغیب می‌شوم بپندارم که در نزد هخامنشیان نیز چنین بوده است. به نوشته‌ی یوسفوس (*تاریخ باستانی یهود*، کتاب ۱، فصل ۱۸۵)، اردشیر پس از به دست گرفتن قدرت فرمانروای ۲۷ خشترپاون‌نشین را «از هند تا اتیوپی» تعیین کرد. اشاره‌ی مشابهی توسط دیودوروس (کتاب ۱۱، فصل ۷۱، بند ۱) صورت پذیرفته است: اردشیر اندکی پس از جلوس به تخت سلطنت مجموعه‌ای از تدابیر مساعد برای پیش‌رفت قلمرو سلطنتی و حفظ منافع خود اتخاذ کرد: «به همین سبب از میان خشترپاون‌هایی که بر سر کار بودند، تمام کسانی را که با او دشمن بودند، عزل کرد و خشترپاون‌نشین‌ها را به دوستانی که به‌دلیل ایثارشان در قبال او برگزیده شده بودند، سپرد.» دیودوروس به آن‌چه هنگام جلوس شاهان قاعده است، خصلت تصادفی اعطا کرده است. به این ترتیب حکّام و سایر صاحب‌منصبان بزرگ دربار منصب خود را از شاهِ فرمانروایی دریافت می‌کردند که در برابر او مسئول بودند.

۶. کارنامه

همان‌طور که حدس می‌زدیم، قبضه‌ی قدرت توسط شاه جدید ــ به نسبت آن‌چه شاهان می‌خواهند در کتیبه‌ها بنمایانند ــ برحسب فرایند پیچیده‌تر و نامعلوم‌تری صورت می‌پذیرد. بین مرگ شاه و اعلام شاه جدید، دوره‌ی تقریباً طولانی‌ای قرار داشت که برای کودتا و اعتراض‌های دودمانی مناسب بود. در هیچ حالتی، تنها تبار برای تحمیل شاه کافی نبوده است. هم‌چنین لازم بود مشروعیت جدیدی از خلال مجموعه‌ای از آیین‌ها و مراسم کاملاً مشخص برقرار شود. این آیین‌ها و مراسم به شاهپور امکان می‌داد که از یک سو، خود را به‌عنوان قائم مقام خدایانِ حامی و ضامنِ سلسله و قدرت هخامنشی مطرح سازد و از سوی دیگر و در عین حال، حمایت اشراف پارسی را برای خود تأمین نماید.

پی‌نوشت‌ها

۱. هرودوت (کتاب ٦، بند ۵۹) مراسم تدفین سلطنتی اسپارتی و پارسی را مشابه می‌داند. او به‌خصوص می‌نویسد: «اگر شاهی در جنگ از میان برود، تمثالی (*eidôlon*) از او می‌سازند، آن را بر تختی نمایشی می‌نهند و تا گور حمل می‌کنند.» چندی پیش (Briant 1987: 7) درباره‌ی این موضوع نوشتم: «هیچ جا اشاره‌ای به درست کردن "تمثال" شاه متوفی نشده است.» با همه‌ی این احوال، مطالعه‌ی مجدد الیانوس (حکایات گوناگون، کتاب ۱۲، بند ٦۴) مرا به تعدیل این اظهارنظر ترغیب می‌کند. در واقع الیانوس با رقابت پردیکاس و بطلمیوس پیرامون جسد اسکندر می‌نویسد: «بطلمیوس دستور داد تمثالی (ایدولون) که نشان دهنده‌ی اسکندر بود، ساختند. سپس جامه‌های سلطنتی بر آن پوشاند و آن را با گران‌بهاترین تزیینات تشییع آراست، و بر گرودنه‌ای پارسی در تابوتی بی‌نظیر در میان زر و سیم و عاج قرارداد.» مقایسه‌ی متون ما را به اهمیت‌قایل‌شدن برای سنتِ نقل شده توسط هرودوت فرا می‌خواند، هرچند که پرسش‌هایی چند را باقی می‌گذارد. درباره‌ی رسوم تمثال سلطنتی در فرانسه‌ی قرون وسطی، معانی ایدئولوژیکی ضمنی آن و سوابق رومی ممکن آن، نک. Giesey 1987a, 1987b.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. در مورد مقدونیه رک. Briant 1973: 318: 319؛ در مورد آشور رک. Labat 1939: 118-120.

۳. نک. دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۲۸، بند ۲ـ۵؛ Arrien, *FGrH* 156, F9. 25 et F. 10.1؛ الیانوس، حکایات گوناگون، کتاب ۱۲، بند ٦۴.

۴. لویس (Lewis 1977: 71,n. 141) با قدری تردید معتقد است که روایت پولیانوس در مورد اردشیر سوم است و نه اردشیر دوم، امّا من دلایل این تفسیر را به‌درستی نمی‌دانم.

۵. شاهان آشوری نیز اغلب اظهار داشته‌اند که از شیر الهی تغذیه شده‌اند (Labat 1939: 64-69).

٦. در این فرضیه، وسوسه می‌شوم قطعه‌ای از هرودوت را به کمک بگیرم (کتاب ۳، بند ۷۴). هرودوت در لوگوس (Logos) که به غصب سلطنت به دست اسمردیس اختصاص دارد، نوشته است که مغان برای متقاعد کردن پارسیان در مورد مشروعیت دودمانی اسمردیس دروغین، پرکساسپس را متقاعد کردند که در برابر «تمام پارسیانی که پای حصارهای کاخ فراخوانده شده بودند» سخنانی ایراد کند و «اعلام دارد که کسی که بر پارسیان فرمان می‌راند اسمردیس پسر کوروش است و نه کسی دیگر.» پرکساسپس تظاهر به قبول پیشنهاد می‌کند و از فراز برج پارسیان را مخاطب قرارمی‌دهد و غاصب را افشا می‌کند. به‌علاوه «تبار کوروش را از هخامنه از سمت پدری بیان می‌کند.» آیا در این‌جا گواه اعلام رسمی شاه جدید را در برابر اصیل‌زادگان پارسیِ گردآمده در پای برجی در پاسارگاد در اختیار نداریم؟ در این فرضیه، مسئول این اعلام که از تبار بسیار والایی است، می‌بایست تبار شاه جدید را از بر بخواند، دقیقاً برای آن که او را در خطّ دودمانی قراردهد و در نتیجه مشروعیت کامل او را، که زان پس غیر قابل تردید خواهد بود، مورد تأیید قراردهد.

تبرستان
www.tabarestan.info

از ساردیس تا شوش

تبرستان
www.tabarestan.info

۱. جاده‌ها و ارتباطات در امپراتوری هخامنشی: چند مسئله

مبادلات بین سواحل شرقی مدیترانه و سرزمین‌های واقع در بین‌النهرین به‌رغم «دریا هراسی» فرضی امپراتوری‌های شرق باستان (Revere 1975)، به‌ویژه در دوران نوآشوری و کلده پیوسته جریان داشت. امّا صرف‌نظر از استمرارهای قابل‌مشاهده، (*RTP*, 325-326) چنین می‌نماید که تأسیس امپراتوری هخامنشی مسئله‌ی روابط بین سرزمین‌های ساحلی و نواحی راکه بهتر است آن‌ها را سرزمین‌های داخلی بنامیم، به‌صورت‌های جدید طرح کرد. امپراتوری جدید جبهه‌ی دریایی ممتدّی در اختیار داشت که صرف‌نظر از سواحل دریایی آن در خلیج فارس، از دریای سیاه تا دلتای نیل امتداد می‌یافت. این جبهه‌ی دریایی بخش مهمّی از خراج‌های سلطنتی را تدارک می‌دید[1] و تأمین دفاع آن حایز اهمّیّت فراوان بود. از نظر ماتزارینو (Mazzarino 1966) یکی از مسائل عمده‌ی مطرح برای رهبران هخامنشی آشتی دادن خواسته‌های مراکز بازرگانی دریایی یونانی مستقر در امپراتوری و خصلت برّی امپراتوری هخامنشی بود. فرمانروایان پارس برای نخستین بار برای خود نیروی دریایی قدرتمندی تأسیس کردند و به فتح جزایر اژه پرداختند. عقب‌نشینی بعد از شکست‌های ۴۷۹ و حمله‌ی آتنی ضرورت دست‌یابی به سواحل را اساساً تغییر نداد. باستان‌شناسی از شدّت مبادلات بین سرزمین‌های یونانی و مناطق خاور نزدیک تحت تصرف پارسیان خبر می‌دهد: اکنون دیگر خوب می‌دانیم که فتوحات پارسی سبب ندرت مبادلات نشده است، واقعیّت خلاف آن را نشان می‌دهد (برای نمونه Collombier 1987).

نویسندگان یونانی مسئله را در درجه‌ی اول تحت عناوین سیاسی و استراتژیکی مطرح کرده‌اند. یونانیان دوران کلاسیک نیز مانند شاهان بزرگ بر وسعت

قابل‌ملاحظه‌ی امپراتوری هخامنشی تأکید ورزیده‌اند (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۷، بند ٦ـ۷؛ [ارسطو] *کتاب عالم*، ۳۹۸الف) و در عین حال مشکلات نظامی و لجستیکی ناشی از این وسعت را از نظر کنترل ارضی خاطرنشان کرده‌اند (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۵، بند ۹ـ۱۰؛ دیودوروس سیسیلی، کتاب ۱۴، فصل ۲۲)[۲]. به گفته‌ی گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۱۷ـ۱۸) کوروش به‌منظور «تدبیر وسعت امپراتوری خود» آن تصمیماتی را که از آن‌ها مطلع هستیم برای ایجاد چاپارخانه‌های سریع و مطمئن اتخاذ کرد. البته، مسئله‌ی کنترل ارضی فقط به جاده‌ها یا به‌طور وسیع‌تر، به نظام مؤثر ارتباطات محدود نبود: سلطه‌ی ارضی پارسیان به جاده‌های بزرگ محدود نمی‌شد (رک. Briant 1987, 6-9). البته باید اذعان کرد که برای امپراتوری‌ای که با فتوحات نظامی تشکیل شده بود و در خطر تجزیه قرارداشت، این امر به‌خصوص در دوره‌های آشوب مسئله‌ای مهمّ و حتی اساسی ایجاد می‌کرد. می‌دانیم که انتقال واحدهای نظامی از منطقه‌ای به منطقه‌ی دیگر (مثلاً در داخل آسیای صغیر)[۳] متضمن وجود نه فقط جاده به‌معنای اخصّ کلمه، بلکه قابلیت‌های لجستیکی (ذخیره‌ی موادّ غذایی، انبارآب، ذخایر سلاح...) بوده است (Briant 1984 b, 67; 1986 a).

با آن که مسئله‌ی جادّه‌ها در سطح امپراتوری مطرح است، بی‌فایده به نظر نمی‌رسد که آن را در سطح منطقه‌ی وسیعی چون آسیای صغیر (و حواشی آن) نیز مدّ نظر قرار دهیم. یکی از توجیهات چنین خطّ مشی این است که اکثر منابع کلاسیکی که به این مسئله پرداخته‌اند، به آسیای صغیر ارجاع می‌دهند: بنابراین جالب است ببینیم که منابع کلاسیک درباره‌ی مسیرها و نحوهٔ سازماندهی نظام راه‌ها چه اطلاّعات خاصّ و یا چه تأییدات عامّی ارائه می‌دهند. از سوی دیگر مورد آسیای صغیر اجازه می‌دهد که به بررسی وجه دیگری بپردازیم که اغلب درست ارزیابی نشده است، و آن نقش ارتباطات رودخانه‌ای و دریایی در پیوند با ارتباطات برّی است.

۲. جادّه‌ها و مسیرهای آسیای صغیر و سهم منابع کلاسیک در شناخت آن‌ها

۲.۱. همگان قطعه‌ی معروف هرودوت را در وصف جادّه شاهی می‌شناسند. این جادّه به مسافران امکان می‌داد که از افسوس و ساردیس پس از سه ماه راه‌پیمایی به شوش برسند (کتاب ۵، بند ۵۲ـ۵۴). با ملاحظاتی که گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦،

بند ۱۷ـ۱۸) به نهاد چاپارخانه‌های مجهز به اسب اختصاص داده است نیز آشنا هستیم. اهمیّت این متون را نمی‌شود انکار کرد. به‌طور کلّی متون کلاسیک (به‌ویژه *آناباسیس* گزنوفون: رک. Cousin 1904; manfredi 1986) و متون دوران یونانی‌مآبی (مسیر سپاه اسکندر رک. Seibert 1985; Engels 1977) اجازه می‌دهند که مسیرهای اصلی‌ای که آسیای صغیر غربی را به قلب امپراتوری متصل می‌کنند، بازسازی کنیم: چه مسیرهایی که هرودوت آن‌ها را جادّه‌ی شاهی می‌نامد (افسوس ـ ساردیس ـ کلاینای[1] ـ گوردیون[2] ـ پتریا[3] ـ دره‌های علیای فرات و دجله ـ سوزیان) و چه جادّه‌ی دیگری که از کلاینای مستقیماً از طریق لوکائونیا[4]، دربندهای کیلیکیا و تارسوس به شام می‌رفت.(۴) امّا توصیف هرودوت این ایراد را دارد که پرتوی کاملاً یونان‌محورانه بر مسئله می‌افکند(۵)، چون افق جغرافیایی هرودوت و معاصران او به بابل و شوش محدود می‌شود (Briant 1984b, 64-66)(۶).

کتسیاس در کتاب دیگری که بدبختانه مفقود شده است، تصویر دیگری ارائه داده است. در این کتاب او «منزلگاه‌ها[5]، شمار روزهای سفر و فاصله‌ی بین افسوس و باکتریا و هند را به فرسنگ» ارائه داده است (کتسیاس، پرسیکا ۶۴). انتشار «نسخه‌های فرتی[6]» (متون مسافرتی) تخت جمشید و هم‌چنین یک نامه‌ی آرامی مصری (Grelot 67°) 1972, n عملاً نشان داد که نظام ارتباطات زمینی در صورت لزوم، تمام سرزمین‌های واقع در فاصله‌ی اژه تا سند را در بر می‌گیرد(۷). ۴ سفر بین ساردیس و شوش (یا تخت‌جمشید) شمارش شده است :(PFT 1321, 1404; Q.901, 1809) (Lewis 1980. امّا بسیاری از مناطق دیگر امپراتوری نیز ذکر شده‌اند: باکتریا (PFT 1287, 1555)، کرمان (1289, 1466; PFa 356) (PFT 1318, هند، 1330, 1332, 1348, 1377, 1398-99, 1436, 1439,) (Bivar 1988, 205-208 :رک.، 1383, 1399, 1524, 1552, 1556, 1527) آراخوسیا (1351, 1385, 1443, 1477, 1484, 1510, 2049)، یا قندهار (1358, 1340, 1550)، آریا (1361, 1438, 1540, 2056)، ساگارتیا (1501; PFa 31)، ناحیه‌ی بابل (PFT 1512, 1541(?))، ماد (PFa31)، مصر (Grelot 1972, n° 67; PFT 1544) ـ بدون درنظر گرفتن شوش یا تخت جمشید. ما قصد نداریم از شمار اندک ارجاع‌ها به مناطق غربی نسبت به شمار بالاتر موارد مربوط به سرزمین‌های فلات ایران و آسیای مرکزی هیچ نتیجه‌ی آماری استخراج

1. Kelainai 2. Gordion 3. Pteria 4. Lycaonia
5. *Statthmoi* 6. "travel texts"

کنیم. این نابرابری هم از شیوه‌های بایگانی ناشی می‌شود (رک. Koch 1986; 135) و هم از سر تصادف است، البته باید توجّه داشت که تعداد زیادی از الواح هنوز منتشر نشده‌اند: لوح منتشر شده توسّط لویس در سال ۱۹۸۰ گواه این سخن است: اگر سفر داتیس از ساردیس به تخت جمشید مستند است، برای آن است که رییس ایستگاه هیدالی (در دربندهای پارس از طرف شوش: Koch 1986: 142-143) میزان «جیره‌ی سفر» داده شده به داتیس را ثبت کرده است. رؤسای ایستگاه‌های دیگر از ساردیس تا شوش نیز همین کار را کرده بودند (رک. برای مقایسه Grelot 1972, n° 67)، اما الواح ثبت شده در آن ایستگاه‌ها پیدا نشده‌اند.[۸] بدین ترتیب نسخه‌های اجازه می‌دهند دریابیم که جادّه‌ی شاهی هرودوت فقط یک جادّه‌ی شاهی در میان جادّه‌های شاهی دیگر است (رک. دیودوروس سیسیلی کتاب ۱۹، فصل ۱۹، بند ۲؛ کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۵، فصل ۸، بند ۵؛ Briant 1984b, 67)[۹].

هرودوت به این منزلگاه‌ها و انبارها که مسافران رسمی می‌توانستند در آن سرپناه و خوراک بیابند، صراحتاً اشاره کرده است (کتاب ۵، بند ۵۲): «در سراسر آن منزلگاه‌های شاهی و کاروان‌سراهای نیکو وجود دارند.»[۱۰] گزنوفون نیز (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۱۷) تصریح می‌کند که منازلی وجود داشته‌اند که قاصدان تندرو می‌توانستند در آن اسب تازه نفس بیابند: این اشاره‌ای روشن به نظامی است که در «نسخه‌های سفر» پیرّدزیش[1] نامیده شده است (رک. Lewis 1980)[۱۱].

۲.۲. اگر نسخه‌های مسافرتی تخت جمشید را با نامه‌ای از ارشامه[۱۲] مقایسه کنیم نشان می‌دهند که برای سفر در جادّه‌های شاهی و استفاده از ذخایر انبارهای موجود در ایستگاه‌های دولتی، فرد می‌بایست الزاماً حامل سند ممهوری به‌نام *هلمی*[2] باشد که هم مجوز عبور بود و هم مجوز گرفتن موادّ غذایی از انبارهای دولتیِ واقع در مسیر (هم‌چنین رک. *نحمیا*، باب دوم، آیه‌ی ۷ـ۹). به نظر می‌رسد که این سند توسّط مقامی صادر می‌شود که اغلب خشترپاون منطقه‌ای است که سفر از آن جا ترتیب داده می‌شود.[۱۳]

متون کلاسیک بدون اشاره به این روش (که هرودوت از آن غافل است) به‌طور غیر

1. *Pirradaziš* 2. *halmi*

مستقیم نقش مقامات خشترپاون‌نشین را در این زمینه تأیید می‌کنند. برای یک یونانی، حتی اگر سفیر رسمی بود، امکان سفر به شوش یا به‌طور کلّی به نزد شاه وجود نداشت، مگر آن که مجوّز صادر شده توسط خشترپاون منطقه‌ای را که در آن فرود آمده بود، در دست داشت.[۱۴] وقتی سفرای آتن و سایر دولت‌شهرهای یونانی در سال ۴۸۰ به نزد شاه اعزام شدند، ناگزیر منتظر نظر مساعد فرناباذ ماندند. فرناباذ در مرحله‌ی اول پذیرفت که «سفرا را به نزد شاه ببرد» (گزنوفون *هلنیکا*، کتاب ۱، فصل ۳، بند ۸). کاروان زمستان را در گوردیون فریگیا در یکی از منزلگاه‌های بزرگ جادّه شاهی ماند. در آغاز بهار ۴۰۷، سفرا، «برای رفتن به نزد شاه» حرکت کردند (*همان*، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۱ـ۲). با همه‌ی این احوال دیدار میسر نشد. چون کاروان با کوروش صغیر برخورد کرد که پدرش او را به آسیای صغیر فرستاده بود تا در رأس حکومت بزرگی در آن خطّه قراربگیرد: «با شنیدن این اخبار فرستادگان آتنی، به‌ویژه وقتی با کوروش رو به رو شدند، بیش از هر زمان دیگر عزم خود را جزم کردند که به نزد شاه بروند، والاّ به وطن بازگردند.» به‌دستور کوروش «فرناباذ مدّتی جلوی حرکت آن‌ها راگرفت، گاه می‌گفت که می‌خواهد آنان را به نزد شاه بفرستد و گاه ادّعا می‌کرد که قصد دارد آنان را به وطنشان برگرداند.» پس از سه سال فرناباذ به کوروش گفت که قول داده تکلیفشان را روشن کند و چون کوروش قصد ندارد آن‌ها را به نزد شاه بفرستد، بهتر است اجازه‌ی بازگشتشان را صادر کند. کوروش با این درخواست موافقت کرد. سفرا را با آریوبرزنس گسیل داشتند و از او خواستند که ملازمانی در اختیارشان بگذارد. آریوبرزنس آنان را به کیوس[1] در موسیا[2] برد، آنان در آن جا برای پیوستن به سپاه بر کشتی نشستند (کتاب ۱، فصل ۴، بند ۶ـ۷).

پس خشترپاون مجوّز سفر و مجوّز گرفتن آذوقه از انبارهای میان راه را برای مسافرانی که قصد داشتند در جاده‌های شاهی سفر کنند، صادر می‌کرد (هم‌چنین رک. پلوتارک، *آلکیبیادس*، کتاب ۳۱، بند ۱). پس عزیمت سفرای یونانی به نظر مساعد خشترپاون که می‌توانست به هر دلیل با سفرشان از در مخالفت درآید، بستگی داشت. آتن در حدودسال ۳۶۰[۱۵] برای آن از استراتون[3] شاه صیدا تجلیل کرد «که برای سفرای اعزامی مردم به نزد شاه شرایط سفر تا حدّ ممکن پسندیده‌ای فراهم آورده بود»

1. Kios 2. Mysia 3. Straton

www.tabarestan.info تبرستان

(Tod II, n°[1] 139). چون می‌دانیم که در صیدا نمایندگان خشترپاون‌نشین حضور داشتند (رک. دیودوروس، کتاب ۱۶، فصل ۴۰). می‌توان تصور کرد که استراتون برای گرفتن «سند مهر شده» برای سفرای آتنی میانجی‌گری کرده باشد.[۱۶]

آن‌چه در مورد فرستادگان رسمی صادق بود در مورد افراد معمولی‌ای که خواهان بار یافتن به حضور شاه بودند، بیشتر مصداق داشت. مثال آلکیبیادس به‌نحو گویایی گواه این امر است: «مصمم شد به نزد اردشیر برود ... نزد خود اندیشید که فرناباذ برای فراهم آوردن امکانات سفری امن برای او از دیگران تواناتر است و برای یافتن او به فریگیا [هلسپونتوسی] رفت» (پلوتارک، آلکیبیادس، کتاب ۳۷، بند ۷ـ۸) به نوشته‌ی افوروس، خشترپاون از «دادن اسکورت برای رفتن به کاخ شاه به او» امتناع کرد. «آلکیبیادس عزم رفتن به نزد خشترپاون پافلاگونیا کرد تا به یاری او خود را به شاه برساند» (دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۱۱)، امّا بی‌درنگ دریافت که سفر بدون داشتن مجوّز ممکن نیست. فرناباذ واحدی نظامی را به تعقیب او فرستاد که برادر و عمویش بر آن فرمان می‌راندند (پلوتارک، *آلکیبیادس*، کتاب ۳۹، بند ۱). آلکیبیادس در روستایی در فریگیا که آتنایوس آن را ملیسا[۲] خوانده است (کتاب ۱۳، بند ۵۷۴ ث ـ ج) دستگیر و در همان جا اعدام شد.[۱۷]

سفر بدون مجوّز فقط با داشتن همدستان محلّی ممکن بود. این مورد شامل حال تمیستوـکلس می‌شود که وقتی با آتن قطع رابطه کرد در کومه در آیولیا از کشتی پیاده شد. سرنوشت او از آن جایی که شاه برای سرش قیمت تعیین کرده بود ابداً غبطه‌انگیز نبود. خوشبختانه با یکی از ساکنان آیگای آیولیا به‌نام نیکوگنس[۳] که «با اصیل‌زادگان سرزمین بلند در رابطه بود» بستگی‌هایی داشت. به‌واسطه‌ی این روابط تمیستوکلس توانست درگاریِ کاملاً سربسته‌ای که پارسیان زنانشان را در آن به مسافرت می‌بردند به سرزمین‌های داخلی سفر کند: «افرادی که در معیّت او بودند هر بار در جواب سؤآل کسانی که در راه با آن‌ها برمی‌خوردند، می‌گفتند که فرد درون ارّابه دختری یونانی‌الاصل است که او را از ایونیا برای یکی از اصیل‌زادگان پیرامون شاه می‌برند» (پلوتارک، *تمیستوکلس*، فصل ۲۶). راه دیگری که به همان اندازه خطرناک بود، رفتن از بی‌راهه بود. وقتی تمیستوکلس دوباره به طرف دریا رفت، آماج دشمنی یکی از

1. M.N. Tod, *A Selection of Greek Historical Inscriptions*, Oxford
2. Melissa
3. Nicogénès

دیوان‌سالاران پارسی فریگیای بزرگ قرار گرفت. نام این شخص اپیکسوئس[1] بود. این شخص تعدادی از پیسیدیایی‌ها را در لئونتوکفالای[2]، منزلگاه مهّم جادّه‌ی شاهی واقع در بین گوردیون و کلاینای (درباره‌ی این مکان رک. Bruce 1967: 139-140) مأمور قتل او کرده بود. تمیستوکلس چون از دامی که بر سر راهش نهاده بودند، مطلع شد، جادّه‌ی بزرگ را رها کرد و راه میان‌بر را که به او اجازه می‌داد از رفتن به لئونتوکفالای اجتناب کند، در پیش گرفت (پلوتارک، *تمیستوکلس*، ۳۰).

۳.۲. چون شاهراه‌های بزرگ ارتباطی فقط برای استفاده‌ی شاه ایجاد شده بود، آزادی رفت و آمد به آن مفهومی که امروز منظورنظر عهدنامه‌های بین‌المللی است، در آن‌ها وجود نداشت. این خشترپاون‌ها بودند که می‌توانستند مجوّز عبور به کسی بدهند یا از دادن آن امتناع کنند. هم‌چنین این خشترپاون‌ها بودند که به‌نمایندگی از شاه مأمور تأمین امنیّت جاده‌ها در برابر حملات راهزنان بودند [۱۸] ــ به همین دلیل همراه اشخاصی که به آنان مجوّز عبور بودند، ملازمانی می‌فرستادند. [۱۹] خشترپاون‌ها احتمالاً وظیفه‌ی نگهداری و مرمّت جاده‌های شاهی را نیز برعهده داشتند. [۲۰]

روایات مربوط به تمیستوکلس و آلکیبیادس از فعالیت راهبان‌ها خبر می‌دهند. هرودوت در سه حکایت (کتاب ۱، بند ۱۲۳ـ۱۲۴؛ کتاب ۵، بند ۳۵؛ کتاب ۷، بند ۲۳۹) [۲۱] به این امر اشاره کرده است. این سه حکایت نشان می‌دهند که مراقبت نه فقط در مورد اشخاص بلکه در مورد پیام‌هایی نیز که آنان مأمور انتقالشان بودند، اعمال می‌شد. مراقبت اعمال شده توسط راهبانان جاده‌ها ــ اگر بر اساس سرنوشت سه جاسوس اعزامی یونانیان به ایونیا (قدری پیش از سال ۴۸۰) قضاوت کنیم ــ به‌طور قطع مؤثر بوده است: آنان را کمی بعد از اعزام در حال برقرار کردن روابط در سپاه سلطنتی دستگیر کردند (هرودوت، کتاب ۷، بند ۱۴۶). فشارمطلقاً لاینحلّ دیگر بر مسافران مخفی این بود که نمی‌توانستند خارج از ایستگاه‌های دولتی آذوقه‌ای بیابند. [۲۲] این امر در عین حال توضیح دهنده‌ی آن است که سپاه، ازجمله سپاه مهاجم، به چه علت ناچار بود محورهای بزرگ را برای ادامه‌ی بقا در پیش بگیرد (cf. Engels 1978). همین معنا را هرودوت (کتاب ۵، بند ۵۲) در این عبارت که جادّه‌ی سلطنتی

1. Epixyès 2. Leontokephalai

www.tabarestan.info تبرستان

«از مناطق مسکون و مطمئن» عبور می‌کند، خلاصه کرده است، یعنی از مناطقی که آذوقه در آن یافت می‌شود و نیروهای سلطنتی به‌شدت از آن مراقبت می‌کنند.[۲۳]

امنیت محورهای بزرگ را پادگان‌ها و قرارگاه‌های دیده‌بانی نیز تأمین می‌کردند: هرودوت در مسیر جادّه‌ی شاهی به یک قرارگاه دیده‌بانی در ساحل رود هالیس، دو قرارگاه در مرز کیلیکیا و یکی در ارمنستان اشاره کرده است. امّا قرارگاه‌های دیگری هم بوده‌اند که به‌ویژه در مسیر شهرهای اصلی قرارداشته‌اند: برای مثال به‌دستور خشیارشا در کلاینای پایتخت فریگیای بزرگ کاخ و دژی بنا شده بود. این شهر دارای ارگی مستحکم بود (Briant 1973, 49-53; 97 sq.9)[۲۴]. کلاینای نه‌فقط بر جادّه‌ی شاهی به‌معنای اخصّ کلمه (به طرف گوردیون) فرمان می‌راند، بلکه بر آن‌چه بهتر است آن را جاده‌ی نظامی جنوب بنامیم مسلّط بود؛ این جادّه از طریق در بندهای کیلیکیا، که خود آن دارای پادگان بود، به طرف سواحل کیلیکیا می‌رفت.[۲۵]

۴.۲. پس مشخصه‌ی این محورهای بزرگ در درجه‌ی اول ارزش و نقش استراتژیکی‌شان است. این‌ها «جادّه‌های نظامی» هستند: کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۵؛ فصل ۸، بند ۵؛ (Briant 1984, b:67) که به واحدهای نظامی اجازه می‌دهند به‌سرعت در بهترین شرایط خود را به مقصد برسانند. این جاده‌ها پهن‌اند. نویسندگان باستان آن‌ها راگاه ارّابه‌رو نامیده‌اند، یعنی گاری و ارّابه می‌توانند از آن‌ها عبور کنند.[۲۶] از رودخانه‌ها با نصب پل شناور عبور می‌شود.[۲۷] در آسیای صغیر، صرف‌نظر از این راه‌های مهّم جاده‌های دیگری نیز وجود داشته‌اند (Seibert 1985, 18-21)، مثل جاده‌های فرعی که از وجودشان از طریق روایات مربوط به حمله‌های ناگهانی اطلاع داریم. برای مثال این امر در مورد جاده‌ای بین میلتوس و ساردیس صدق می‌کند که به آتنیان اجازه داد که به کمک راهنمایان افسوسی، حمله‌ی غافلگیرکننده‌ای را به پایتخت لیدیا ترتیب دهند (هرودوت، کتاب ۵، بند ۱۰۰)؛ تیسافرن خشترپاون بعدها از این جادّه استفاده کرد، وقتی کوشید از پیش‌رویِ سپاه آگسیلائوس، که جادّه‌ی بزرگ ساردیس به اِفِسوس از طریق گذرگاه کارابل[1] را در پیش گرفته بود، جلوگیری کند.[۲۸] باید جادّه‌ی مستقیمی را نیز ذکر کنیم که بین لوکائونیا و تارسوس قرارداشت و

1. Karabel

اپوآکسا[1]، وقتی کوروش از جادّه‌ی بزرگ از راه دربندهای کیلیکیا عبور می‌کرد، آن را در پیش گرفت. اپوآکسا پنج روز پیش از کوروش، البته در شرایطی دشوار، به تارسوس رسید: «دو گروهان از گردان منون[2]» در همین شرایط «از پا درآمدند.» عدّه‌ای شرح داده‌اند که این دو گروهان در حین غارت، به دست کیلیکیایی‌ها قطعه‌قطعه شدند، امّا دیگران می‌گفتند که چون عقب ماندند و نتوانستند به بخش اعظم سپاه ملحق شوند، راه خود را گم کردند و نابودند» (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۲۵). (۲۹)

تبرستان www.tabarestan.info

۳. ارتباطات رودخانه‌ای و دریایی

نویسندگان کلاسیک که در مورد تشکیلات جادّه‌های شاهی بسیار پرگویی کرده‌اند، در مورد ارتباطات رودخانه‌ای و دریایی بسیار محتاطانه سخن گفته‌اند. درست است که در مورد راه‌های رودخانه‌ای و دریایی مصر و ناحیه‌ی بابل (Briant 1986b) مدارک و اسناد زیادی وجود دارد، امّا این قبیل راه‌ها در آسیای صغیر نیز مورد استفاده قرارمی‌گرفتند، و در روابط داخلی آسیای صغیر به‌معنای اخصّ کلمه (مبادلات میان منطقه‌ای) حایز اهمیت بودند. رودخانه‌های متعدد آسیای صغیر (و نقاط دیگر)(۳۰) در دوران باستان قابل کشتیرانی بودند و محورهای ممتاز ارتباطی را بین ساحل و سرزمین‌های داخلی تشکیل می‌دادند. از این رودخانه‌ها به‌خصوص برای حمل محصولات سنگین، چون چوب استفاده می‌شد (Fales 1983). روبر بر اساس بازنمایی خدای رودخانه بر روی سکّه‌ها توانست نشان دهد که در شمال آسیای صغیر در هوپیوس[3]، سانگاریوس[4]، روندا کوس[5]، ایریس[6]، لوکوس[7]، بیلیوس[8] یا حتی هالیس ارتباطات رودخانه‌ای متداول بوده است (Robert 1980). بخش مهّمی از چوب لوکیا و کیلیکیا از طریق رودخانه به سواحل حمل می‌شد (Robert 1937, 504-506). در دوران باستان، کشتی‌ها از طریق کوندوس[9] به تارسوس می‌رفتند (Robert 1987, 94). این شیوه‌ی حمل و نقل در آسیای صغیر از طریق متون کلاسیک به‌طور گسترده مورد تأیید قرار گرفته است (Mulliez 1982). همین‌طور در شام که بیشتر رودخانه‌های

1. Epyaxa
2. Ménon
3. Hupios
4. Sangarios
5. Rhyndakos
6. Iris
7. Lykos
8. Billios
9. Cyndos

ساحلی در دوران باستان قابل کشتیرانی بودند.[۳۱]

از سوی دیگر، جادّه‌های ساحلی برای حمل محصولات سنگین چندان مناسب یا در هر حال دسترسی‌پذیر نبودند.[۳۲] توسل به کشتیرانی ساحلی برای حمل و نقل فرآورده‌های سنگین بسیار سهل‌تر بود. مثال‌های تاریخی متعدد گواه این انتخاب ممتاز است. در سال ۵/۳۹۶ آگسیلائوس اسپارتی، که در آن زمان در پافلاگونیا بود برای ازدواج پادشاه جزئی به‌نام اوتوس[۱] با دختر اسپیتریداتس[۲]، که در آن زمان در کوزیکوس بود، پادرمیانی کرد؛ آوردن عروس از طریق خشکی پیش از بهار به‌دلیل برف و سرما ممکن نبود. اوتوس که برای به اجرا درآوردن این توافقنامه شتاب داشت، خاطرنشان کرد که اگر بخواهند می‌توانند عروس را به‌سرعت از راه دریا از کوزیکوس به پافلاگونیا انتقال دهند: «آگسیلائوس بی‌درنگ ... یک کشتی سه رده‌ای تجهیز کرد و به کالیاس[۳] اسپارتی دستور داد که به دنبال دختر جوان برود و او را با خود بیاورد (گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۴، فصل ۱، بند ۱۴ـ۱۵). کوروش صغیر نیز برای دور زدن دربندهای کیلیکیا که استحکامات آن تا دریا پیش می‌رفت (نک. مطالعات دونان: Dunand 1968, 46-49) بر ناوگان خود متکی بود: «او می‌خواست پیاده‌نظام سنگین ـ اسلحه‌ی خود را بین دو دربند، پشت دربند دوم پیاده کند تا بتواند دشمن را، اگر خواست دربندهای شام را حفظ کند، عقب براند و بگذرد» (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۵). اسکندر نیز وقتی در شام شمالی بود، جاسوسانی را برای اطلاع از مواضع اختیارشده توسط داریوش در ایسوس، از راه دریا اعزام داشت (آریانوس، کتاب ۲، فصل ۷، بند ۱). هکاتونوموس برای متقاعدکردن مزدوران یونانی گزنوفون برای استفاده از راه آبی و نه زمینی دلایل مشابهی ارائه داد. او گفت که می‌توانند از کوتوئورا[۴] به سینوپه[۵] و سپس به هراکلیا[۶] در ساحل دریای سیاه بروند. او می‌گفت که اگر راه زمینی را در پیش بگیرند با پافلاگونیان مخوف و رودهای عبورناپذیر رو به‌رو خواهند شد: «این راه ... مطلقاً غیرقابل عبور است. امّا اگر راه آبی را در پیش گیرید می‌توانید از این سرزمین تا سینوپه و از سینوپه تا هراکلیا بروید. از هراکلیا به‌سهولت می‌توانید یا راه زمینی یا راه دریایی را در پیش بگیرید، زیرا در این شهر کشتی‌های زیادی یافت می‌شود» (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۵، فصل ۶، بند ۵ـ۱۰؛ cf. Robert

1. Otys 2. Spithridatès 3. Callias 4. Kotyora
5. Sinôpê 6. Hêrakleia

192 :1980) . به‌طورکلی برای کسی که می‌خواست خود را از بابل به ساحل آسیای صغیر غربی برساند، رفتن به کیلیکیا از راه تاپساک و از آن جا رفتن با کشتی به ساحل ایونیا بسیار سهل‌تر بود. برای مثال مردونیه که مأمور لشکرکشی به یونان شده بود، «وقتی در رأس نیروهای خود به کیلیکیا رسید، بر سفینه‌ای بر نشست و با باقی ناوگان عزیمت کرد، در حالی که افسران دیگر او سپاه زمینی را به سوی هلسپونتوس می‌بردند» (هرودوت، کتاب ٦، بند ۴۱). راه‌های آبی که سفر از طریق آن‌ها سریع‌تر صورت می‌پذیرد، از نظر حمل محصولات سنگین کارایی بیشتری داشتند. اسکندر وقتی ناوگان خود را در میلتوس مرخص کرد، چند ناو را نگه‌داشت «تا برای حمل مهمّاتی که در محاصره به کار می‌رفت و حمل آذوقه از آن‌ها استفاده کند» (دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۲۲، بند ۵). «به امر او تمام مهمّات مربوط به محاصره و آذوقه از راه دریا حمل شد» (فصل ۲۴، بند ۱) اوضاع بین صور و غزه نیز همین طور بود. (آریانوس، کتاب ۲، فصل ۲۷، بند ۳) [۳۳]. تمام لشکرکشی‌هایی که از طریق زمینی انجام می‌شد با ناوگان حمل و نقل همراه بود. این امر به‌ویژه در مورد همه‌ی لشکر-کشی‌هایی که از شام به مصر انجام شد، صادق بود (برای نمونه دیودوروس، کتاب ۱٦، فصل ۴۰).

اهمیّت تجارتی و استراتژیکی بندرهای کیلیکیا از همین امر ناشی می‌شود، چون ارتباط بین جادّه‌ی شاهی‌ای که از بابل از طریق تاپساک کشیده شده بود (Manfredi 1986: 80-112) با راه‌های دریایی در آن‌ها برقرار می‌شد. در ایسوس است که کوروش صغیر که راه زمینی را در پیش گرفته بود، ناوگانی را که از افسوس لنگر کشیده بود، بازیافت (*آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۴). در نظام ارتباطی اسکندر، ایسوس نقش درجه‌ی اول را حفظ کرد؛ در این بندر بود که نیروهای کمکی که از اروپا آمده بودند، از کشتی پیاده شدند؛ این نیروها از ایسوس از طریق زمین عازم صحنه‌ی عملیات شدند. اهمیّت موریاندروس[1] از ایسوس کمتر نبود. موریاندروس «شهری بود در ساحل دریا که فنیقی‌ها در آن اقامت داشتند، این شهر مرکز بازرگانی بود و تعداد زیادی از ناوهای بازرگانی در آن لنگر انداخته‌بودند» (*آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۵). از همین بندر بود که دو سردار یونانی، اردوی کوروش صغیر را برای رفتن به یونان ترک گفتند (کتاب ۱، فصل ۴، بند ٦). موقعیت موریاندروس واقعاً استثنایی بود. این شهر: «در محل

1. Myriandros

اتصال دو جادّه‌ی اقتصادی مهّم قراردارد : جاده‌ای که از طریق دربندهای آمانوس[1]، خلیج ایسوس را به فرات متصل می‌کند و جاده‌ای که از طریق دربندهای کیلیکیا شام را به کیلیکیای ساحلی می‌پیوندد؛ وضعیت آن مانند وضعیت یک چهارراه تجاری است (رک. Kestemont 1983: 66; Kestemont 1985: 135-137).

ارتباط بابل با آسیای صغیر غربی از به هم پیوستن سه نوع راه، رودخانه‌ای، زمینی و دریایی برقرار می‌شد. پیچ فرات از ساحل مدیترانه، که مبادلات با آن همیشه بسیار زیاد بود، فقط ۱۸۰ کیلومتر فاصله داشت. این همان چیزی است که هرودوت با نوشتن مطالبی درباره‌ی قایق‌های فرات به ما می‌فهماند: «آن‌چه از این راه حمل می‌شود، بیشتر سبوهای حاوی شراب فنیقیه است» (کتاب ۱، بند ۱۹۴). هرودوت در سطور بالاتر (کتاب ۱، بند ۱۸۵) به «کسانی که از طریق فرات از دریای ما [مدیترانه] تا بابل می‌روند» اشاره کرده است.[۳۴] در واقع جاده‌ای ساحل مدیترانه را به پیچ فرات متصل می‌کند، اهمیت مکان‌هایی چون کرکمیش[2] و مسکنه[3] (در دوران باستان) به همین علت است: کاروان‌ها کالاهایشان را که به قایق‌ها حمل می‌شد، در آن جا تخلیه می‌کردند (Oppenheim 1968: 239; Finet 1969, 1985). به نظر می‌رسد که در دوران هخامنشی مهم‌ترین مکان تاپساک است که در مورد محّل آن بحث هنوز ادامه دارد (Manfredi 1986 104-112). به نوشته‌ی استرابون (کتاب ۱۶، فصل ۱، بند ۱۱)، تاپساک با مدیترانه هفت روز فاصله دارد.[۳۵] جادّه‌ی بزرگ شاهی از طریق پل شناور از رود عبور می‌کند (*آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۱۸، آریانوس، کتاب ۳، فصل ۷، بند ۱ـ۲). پس تاپساک مکان بسیار مهّمی بوده است. گزنوفون نیز تاپساک را «شهر آباد، بزرگ و ثروتمند نامیده است (کتاب ۱، فصل ۴، بند ۱۱).[۳۶] به این ترتیب تاپساک مکانی استراتژیکی بوده است.[۳۷] پارسیان در برابر مهاجمان پل‌ها را می‌سوزاندند یا تخریب می‌کردند تا از حرکت سپاه دشمن ممانعت به عمل آورند. کاربرد مکّمل راه‌های دریایی و زمینی بایست بسیار شایع باشد، چون کونون[4] آتنی وقتی در قبرس بود و می‌خواست به‌سرعت به شاه ملحق شود، به سوی کیلیکیا بادبان می‌کشید و بعد از طریق زمینی به تاپساک می‌رفت، سپس «از راه فرات خود را به بابل رساند» (دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۷۹).

1. Amanus 2. Carchémish 3. Meskene 4. Conon

مسافران در بندرهای کیلیکیا پیاده و کالاها در آن‌ها تخلیه می‌شدند. مسافران از راه زمینی به تاپساک می‌رفتند و از تاپساک از راه فرات خود را به بابل می‌رساندند. در مورد کالاها نیز چنین بود. در سال ۳۲۴ به دستور اسکندر یک ناوگان، در کل مرکّب از چهل و پنج ناو ساخته شد: «این ناوها را به صورت قطعات مجزا از فنیقیه تا فرات، به شهر تاپساک آوردند، در آن جا آن قطعات را بر هم سوار کردند، ناوها از راه رود تا بابل آمدند» (آریانوس، کتاب ۷، فصل ۲۰، بند ۲ـ۴). تحوطمس هنگام یکی از نبردهای آسیایی خود، که او را تا آن سوی فرات کشاند، تدابیر لجستیکی مشابهی اتخاذ کرد. تحوطمس برای آن که واحدهای نظامی‌اش بتوانند از رود بگذرند دستور داد در منطقه‌ی بیبلوس «از چوب کاج کشتی‌های باری متعدد بسازند»: «کشتی‌ها را بر ارّابه‌هایی قرار دادند که گاوها آن‌ها را می‌کشیدند، و در حضور اعلیحضرت آن‌ها را برای عبور از این رودخانه‌ی بزرگ آزمودند» (Moret 1933; *ANET*[2], 240)[1]. پس ارّابه‌های فرعون نامور راه جادّه‌ی بین بیبلوس و کرکمیش را از طریق تریپولی، لاذقیه[2] و حلب در پیش گرفته بودند. چندین روایت منشور بنیان‌گذاری کاخ داریوش در شوش مؤّید چنین شیوه‌های حمل و نقلی در دوران هخامنشیان است. (۳۸)

در سال ۴۳۷/ ۴۳۶، دیوتیموس[3] آتنی در رأس هیئتی از سفرا به شوش آمد. استرابون، که آشکارا هیچ اعتمادی به داماستس[4] سلف خود ندارد، اطلاعاتی را که از اراتوستنس[5] گرفته است، انتقال می‌دهد: «اراتوستنس بلاهت این داماستس را می‌نمایاند، چون داماستس گفته است که خلیج فارس دریاچه است و این که دیوتیموس، پسر استرومبیخوس[6] در رأس هیئت سفیران آتنی از راه آب از طریق کوندوس در کیلیکیا تا رود خواسپس که در شوش جاری است، سفر کرده و پس از چهل روز به شوش رسیده و این که این سخنان را خود دیوتیموس به او گفته است» (کتاب ۱ فصل ۳، بند ۱ ترجمه‌ی ماتزارینو، ۱۹۵۹، ص۹۵). این متن مسائل متعدد (از جمله مسئله‌ی خود متن) را مطرح می‌کند. در واقع چگونه می‌شود فهمید که سفر آبی بین کیلیکیا و شوش ممکن بوده است؟ اراتوستنس و استرابون این اطلاعات را اراجیف تلقی کرده‌اند، و استرابون فقط برای اثبات این که داماستس جغرافی‌دان معتبری نیست، آن‌ها را نقل قول کرده است.

---

1. J.P. Pritchard, *Ancient Near-East Texts*, Princeton, 1969
2. Lataquieh
3. Diotimos
4. Damastès
5. Erathosthénès
6. Strombichos

www.tabarestan.info تبرستان

بر اساس نوشته‌ی ماتزارینو (Mazzarino 1959, 94-99; 1966: 81-82) چنین استنباط می‌شود که سفاین آتنی از راه دریا تا کیلیکیا می آمدند، از آن جا به دلتای نیل می‌رفتند و بعد راه ترعه‌ی نیل در دریای سرخ را در پیش می‌گرفتند و پس از پیمودن مسیر دور اقلیمی عربستان تا رأس خلیج فارس می‌رفتند، از آن جا به‌راحتی می‌توانستند خود را به شوش برسانند. پس قطعه‌ی استرابون ثابت می‌کند که ترعه‌ی داریوش در اواسط قرن پنجم هم‌چنان قابل استفاده بود و از زمان داریوش خط منظمی بین نیل و خلیج فارس وجود داشت. تصور می‌کردم بتوانم این تفسیر را در یکی از بررسی‌های پیشینم اختیار کنم [۳۹] (Briant 1986b)، امّا به نظر می‌رسد که قابل دفاع نیست. ابتدا باید گفت که مطالعات سال روشن می‌کند که پیمودن خطّ مستقیم دور اقلیمی عربستان به‌ویژه در مدّت زمان بسیار کوتاهی که توسط استرابون ذکر شده است مطلقاً ممکن نیست. او می‌افزاید که ترعه‌ی داریوش احتمالاً هیچ‌گاه کارکردهایی را که مدت‌های دراز به آن‌ها نسبت داده‌اند، نداشته‌اند (Salles 1988a). از سوی دیگر به نظر می‌رسد که ماتزارینو متن را درست نفهمیده است. این همان چیزی است که روژه (Rougé 1988: 64, n. 29) متذکر شده است. درباره‌ی این موضوع، استدلال بریبارت (Breebaart 1967) همه‌ی تردیدها را مرتفع می‌کند. در پرتو مثال‌هایی که قبلاً ذکر شده‌اند، راه حلّ زیر قابل درک است: دیوتیموس و هم‌کارانش یک مسیر قدیمی را مورد استفاده قرارداده‌اند: آن‌ها در بندری کیلیکیایی [۴۰] از کشتی پیاده شده‌اند، راه زمینی تاپساک را پیموده‌اند، راه رودخانه‌ای را در پیش گرفته‌اند، از راه فرات تا شوش رفته‌اند (Briant 1986b). داماستس سفر دیوتیموس را به‌دلیل سرعت آن چشم‌گیر تلقی کرده است (Breebaart 1967: 430). این امر فقط می‌توانست موجب حیرت یونانیان نیمه‌ی دوم قرن پنجم شود که می‌توانستند در آثار هرودوت بخوانند که برای رفتن از ساردیس به شوش فقط سه ماه وقت لازم است.

۴. کارنامه و چند پرسش

منابع کلاسیک برای کسی که بخواهد شبکه‌ی راه‌ها را در آسیای صغیر (و بسیاری از مناطق دیگر امپراتوری) بازسازی کند، اطلاعات فراوانی ارائه می‌دهند. در متن فوق این مسئله به‌طور کوتاه مورد بررسی قرارگرفت. درست است که نقشه‌ی دو شبکه‌ی بزرگ راه‌های زمینی (به رغم اختلاف‌های نسبتاً مهّم) تقریباً شناخته شده است، امّا

برای بازسازی چیزی که آن را به‌نحو عامّ (و قدری مبهم) مسیرهای فرعی نام نهاده‌ام، بسیاری کارها باید انجام شود. در هر حال بهتر است راه‌های میان‌منطقه‌ای و راه‌های محلّی (نک. برای نمونه Rey-Coquais 1974, 70-74) را به تبع قلمروی که از آن‌ها عبور می‌کنند و بر آن‌ها مسلّط‌اند، متمایز کنیم.[۴۱] برای مثال پیداست که رودخانه‌های آسیای صغیر محورهای فرعی هستند، چون استفاده از آن‌ها صرفاً به رفت و آمد در خردمنطقه‌ای تقریباً محدود به قلمرو یک دولت‌شهر محدود می‌شود. در بررسی کشتیرانی ساحلی نیز لازم است، کشتیرانی ساحلی محلّی بین دو دولت‌شهر همسایه و اتصالات دریایی میان منطقه‌ای، برای مثال از افسوس به ایسوس را متمایز کنیم که به‌دلایل تکنیکی نمی‌توانند جز در نزدیکی ساحل انجام شوند. در مورد مسیرهای فرعی، پیداست که منابع مکتوب هرچقدر هم مفید باشند ناکافی‌اند. باید مطالعات منطقه‌ای (حتی خردمنطقه‌ای) را به کمک کاوش‌های اصولی منظم چند برابر کرد. در واقع شبکه‌ی جاده‌ها و راه‌های فرعی به‌اتفاق شبکه‌ی پادگان‌ها و قلاع یکی از شیوه‌های کنترل ارضی است (رک. *RTP* 175-225 .cf). به کمک تمام این پارامترهاست که می‌توان سلطه‌ی ارضی هخامنشیان را در این یا آن خردمنطقه نقشه‌نگاری کرد.

در این شرایط، بررسی مشترک شبکه‌های زمینی، رودخانه‌ای و دریایی به سلسله‌مراتبی کردن مناطق از دیدگاه قدرت هخامنشی بر اساس جایگاهی که منطقه از نظر استراتژیکی و مبادله داراست، منتهی می‌شود. به‌ویژه به نظر می‌رسد که منطقه‌ای نظیر کیلیکیا که پژوهش‌گران بیشتر گرایش دارند که خودمختاری وسیعی برای آن قایل شوند، دارای موقعیت کلیدی بوده‌است. از سوی دیگر، کشفیّات اخیر نشان می‌دهند که قدرت پارس دراین ناحیه بیشتر از آن که تصور می‌شد، استقرار یافته بود (Davesne-Lemaire-Lozachmeur1987).

می‌ماند طرح پرسش درباره‌ی کارکردهای این محورهای ارتباطی. موضوع بیش از آن وسیع است که در این‌جا مورد بررسی قرارگیرد. من فقط به چند تذکّر پرسش‌گونه قناعت می‌کنم. باید توجّه داشت که منابع کلاسیک و نیز الواح تخت جمشید استفاده از جادّه‌ها را به کارکردهای نظامی و سیاسی محدود می‌کنند: در این جادّه‌ها افراد و گروه‌های زیر در حرکت‌اند: مردان شاه، پیک‌ها، شاه و دربار (Briant 1988b)، نزدیکان (PFT 684, 688, PFa 5, 31)، واحدهای نظامی، حاملان خراج (برای نمونه نپوس، *داتامس*، کتاب ۴، بند ۲؛ cf. PFT 1342, 1357, 1495؛ PFa 14؛ Grelot 1972

no. 74)، سفرای یونانی، نمایندگان اقوام تحت انقیادی که به مأموریت اعزام شده‌اند (اوجاهوررس‌نت، نحمیا، عزرا)... [۴۲]. معمولاً به‌عنوان امری بدیهی می‌پذیرند که کاروان‌های تجاری نیز این جاده‌ها را می‌پیموده‌اند (رک. Koch 1986, 134) [۴۳]. مسئله این است که در هیچ‌جا به بازرگانانی که از ساردیس به شوش در رفت و آمد باشند، صریحاً اشاره نشده است [۴۴] ــ البته بجز بازرگانانی که لشکرها را دنبال و همراهی می‌کنند. [۴۵] البته نقص اسناد در این مورد بایستی در نظر گرفته شود. امّا باید توجّه داشت که در منابع کلاسیک، نیز به بازرگانانی اشاره نشده است که در این محورهای بزرگ درحرکت باشند و به «تجارت فاصله‌ی دور[1]» بپردازند. یگانه اشارات مربوط به این گروه حاکی از آن است که در مسیرهای دریایی به تجارت اشتغال داشته‌اند (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۳، بند ۲۴؛ کتاب ۱، فصل ۴، بند ٦). می‌دانیم که این مسیرهای دریایی از مهم‌ترین محورهای استراتژیکی به شمار می‌آمدند. [۴٦] فرض غیرواقعی بودن این تصویر فریبنده است، حتّی می‌شود گفت به این دلیل ایجاد شده است که نویسندگان کلاسیک فقط به وقایع نظامی و دیپلماتیک علاقه داشتند. امّا آیا واقعاً غیرواقعی است؟ آیا بهرت نیست فرض کنیم که بخش اعظم مبادلات مناطق دور، بین دولت‌شهرهای یونانی [۴۷] و مراکز بزرگ قلب امپراتوری هخامنشی، ترجیحاً از راه دریایی تا خلیج اسکندرون و یا بندرهای فنیقیه [۴۸] و سپس با کاروان تا فرات و بالاخره از راه رود، بر حسب مسیر مورد بررسی در فوق، صورت می‌گرفت. [۴۹] به‌عبارت دیگر، جاده‌های شاهی آسیای صغیر را علامت (مسلّم فرض شده) تجارت راه دور کردن این خطر را دارد که ما را به بن‌بست بکشاند، چون به نظر می‌رسد که آن‌چه آن را تجارت راه دور می‌نامند گاه چیزی جز بازتوزیع فرآورده‌های حمل شده از نقطه‌ی نزدیکی به نقطه‌ی نزدیک دیگر، در درون مدارهای منطقه‌ای مرتبط به یکدیگر نبوده است. [۵۰]

1. Long distance trade

پی‌نوشت‌ها

۱. دیودوروس (کتاب ۱۵، فصل ۹۰، بند ۴) می‌نویسد که بر اثر شورش خشترپاون‌ها و اقوام آسیای صغیر و جبهه‌ی مدیترانه (حدود سال ۳۶۲ و ۳۶۱) «شاه نیمی از درآمد خود را از دست داد.» این متن به‌طور قطع باید در پرتو نوشته‌ی استرابون فهمیده شود (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۲۱).

۲. دیودوروس (کتاب ۱۶، فصل ۴۴، بند ۴۶) تصریح می‌کند که صیدا و مصر از تأخیر پارسیان سود جستند. امّا اصرار نویسندگان کلاسیک همیشه از سوءِ نیت بری نیست. اگر برای مثال ایسوکراتس (مدایح، ۱۶۴ـ۱۶۵) به این نقص اشاره می‌کند، در درجه‌ی اول برای آن است که دلیلی دایر بر «ضعف» شاه بزرگ از آن استخراج کند. در هر حال گندی تدارکات پارسی فقط از «بعد مسافت» ناشی نمی‌شود (دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۲۲؛ رک. کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۲، فصل ۳، بند ۹). بلکه از الزام سرداران به مراجعه به قدرت مرکزی در امر تصمیم‌گیری نیز منتج می‌شود (دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۴۱، بند ۲ و ۵).

۳. هم‌چنین رک. PFT 1367 (مربوط به جابه‌جایی گردانی مرکب از ۴۷۲ تن از افراد سواره‌نظام) و PFT ۲۰۰ (ذخایر غلّات برای سپاه).

۴. مسیر جاده‌های بزرگ در آسیای صغیر مجادلات زیادی را برانگیخته است و موجب نگارش مقاله‌ها و کتاب‌های فراوان شده است: رک. Briant 1973, 49-53؛ Manfredi 1982, Wiesehöfer 1982, Seibert 1985, و پانوشت (n.16) 7-9; 18-19؛ هم‌چنین نک. بحث جالب Dillemann 1962, 147-162 و ملاحظات Von Hagen 1981.

۵. در شرحی که هرودوت (کتاب ۳، بند ۹۷ و بعد) از اصلاحات داریوش ارائه داده است، نیز چنین است، زیرا توصیف خود را از نواحی خراجگزار آسیای صغیر غربی آغاز کرده است.

۶. درباره‌ی نبود ارجاع صریح به تخت‌جمشید در متون کلاسیک نک. ملاحظات کامرون (Cameron, 1973, 55-56) و اماندری (Amandry 1987, 164-165 n.8).

۷. هم‌چنین نک. Naveh 1981 (استرکون‌های آرامی تل الارد).

۸. اگر این متون روزی یافت شوند (احتمال آن بسیار اندک است: نباید رؤیاپردازی کنیم) اجازه خواهند داد که مسیر ساردیس ـ شوش را بازسازی کنیم، همان‌طور که کخ (Koch 1986) در مورد مسیر شوش ـ تخت‌جمشید این کار را کرد.

۹. در یک کتیبه‌ی دوران یونانی‌مآبی (Welles 1934, no. 18, Lingne 4-6) به «جاده‌ی پیشین که روستاییان مجاور آن را زیر کشت برده‌اند» اشاره شده است، احتمال دارد که این جادّه متعلّق به دوران هخامنشی باشد (Welles 1934: 93; Sekunda 1988, 186-187).

۱۰. لوگران (تفسیر: همان‌جا) بر آن است که اصطلاح اول *(Stathmoi basileioi)* منزلگاه‌های تحت محافظت برای شاه و اشخاص مهمّ در حال جا به‌جایی یا منازل مخصوص آنگاریون *(Aggareion)* بوده‌اند؛ امّا *Kallistai Katalusies* کاروانسرا بوده است. در مورد اصطلاح اول *(basilikoi Stathmoi)* هم‌چنین نک. الیانوس، حکایات گوناگون، کتاب ۲، فصل ۲۴ و دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۹۲، بند ۳ (رک. cf. Brian 1988b).

۱۱. درباره‌ی نظام چاپار سریع هم‌چنین نک. استر، باب سوم، آیه‌ی ۱۳ و باب هشتم آیه‌ی ۱۰ـ۱۴.

۱۲. مقایسه در درجه‌ی اول توسط بنونیست انجام شده است (Benveniste 1958: 63-65). این سند به‌طور مفصل مورد مطالعه (Whitehead 1974: 59-68) قرارگرفته است. هم‌چنین رک. Briant 1985b, 65-66; *RTP*, 311, n.89.

۱۳. این فرضیه از نقش ایر دپیرنه (Irdapirna) /ارتافرن در ساردیس (PFT 1404) و ایردبنوش (Irdabanuš) در باکتریا (1287, 1555) استنتاج شده است. هر دو تن سند ممهور برای کسانی که آنان را به مأموریت فرستاده‌اند، صادر کرده‌اند: هم ایردپیرنه هم ایردبنوش به‌ترتیب در مقام خشترپاون ساردیس و خشترپاون باکتریا (Lewis 1977, 2; 19, n.96) در منابع کلاسیک شناخته شده‌اند. این به‌طور قطع دلیل تصریح نشده‌ای است که کخ (Koch, 1980 142, 144) به‌استناد آن و براساس شمار فراوانی از اسناد ممهور صادر شده توسط بکبنه (Bakabana) برای سفرهای آغاز شده از شوش و توسط کرکیش (Karkiš) برای سفرهای آغاز شده از کرمان، می‌گوید که اولی خشترپاون شوش است، دومی خشترپاون کارمانیا (که در آن ظاهراً اقامت دارد: 1466؛ به نظر نمی‌رسد که بتوان تحت نام «کرکیش خشترپاون (در) پوروش (Puruš)» را باز شناخت: [681مکان ناشناخته رک. Hallock 1969: 746: «شاید پورا (Pura) در گدروسیا»]؛ با این همه تاپلین (Tuplin 1987, 128,n. 71) عقیده دارد که این دو یک نفرند با دنبال کردن این فرضیه می‌توان نتیجه گرفت که بکبدوش (1358, 1351) خشترپاون آراخوسیاست و هربمشیه (Harbamišša) (1438) خشترپاون آریاست: رک. در این معنا بیوار (Bivar 1988, 205) در مورد بکبدوش. امّا مسائل هماره به این سادگی نیست (رک. Lewis 1977, 5, n. 14,; 8, n. 31). در همان دورانی که بکبنه خشترپاون شوش است، فرد دیگری به‌نام مردونه (Marduna) اسناد ممهوری را از شوش صادر می‌کند (1325, 1400-1402, 1528-29). زیاد پیش می‌آید که شاه (یا پرنکه) برای سفرهای آغاز شده از شوش به سوی کرمان (1393, 1348)، آراخوسیا (1385, 1440, 1550)، هند (1383, 2057)، تخت جمشید یا محل‌های دیگر در پارس هلمی صادر کنند (1385 رک. 1370, 1409 و PFa 16-17 برای پرنکه). احتمال دارد که شاه در آن زمان در شوش بوده باشد (رک. 1486 و Pfa22). هم‌چنین پیش می‌آید که شاه برای سفرهایی که از مناطق دورتر آغاز می‌شود هلمی داده باشد: از هند (1318 رک. 1552: پرنکه)، از آریا (2056)، از آراخوسیا (1474) یا حتی از ساگارتیا (PFa 31) و از ماد (PFa31) همین موقعیت را در سندی که مربوط به جا به‌جایی داتیس بین ساردیس و محلّ اقامت شاه است ملاحظه می‌کنیم. سند، مهر شاه را دارد. در لوح منتشر شده‌ی دیگری (که لویس به آن اشاره کرده است) بکبنه (خشترپاون شوش) مجوّز سفری را از ساردیس به طرف پرنکه صادر می‌کند. احتمال دارد که در مورد اول هلمی برای رفت و بازگشت صادر شده باشد (Lewis 1980). هم‌چنین گرولو (Grelot 1972, n° 67) نشان می‌دهد که ارشامه، خشترپاون مصر که (موقتاً) در بابل اقامت دارد، از آن جا هلمی برای مباشر خود که عازم مصر است، صادر می‌کند (به‌طور قطع این مباشر از آن جا به‌دستور خشترپاون به بابل آمده بود. البته تشابهی که در این‌جا برقرار کرده‌ام، در صورتی دارای ارزش است که بپذیریم که مباشران ذکر شده در نامه‌ی ارشامه در جادّه شاهی به سوی دمشق و مصر مسئول منزلگاه‌های دولتی اند: رک. Briant 1985b: 65-66).

www.tabarestan.info

۱۴. به‌علاوه رک. هرودوت (کتاب ۷، بند ۱۳۵ـ۱۳۶): پیک‌های اسپارتی اعزامی به نزد مادها پیش از رفتن به شوش نخست به نزد هیدارنس /ویدرنه «فرمانده واحدهای نظامی مناطق ساحلی» رفتند: به‌طور قطع آنان از همین فرد اجازه‌ی رفتن به شوش به نزد شاه را دریافت کرده‌اند.

۱۵. تاریخ‌گذاری محلّ تردید است رک. Moysey 1975: 244-245 (364); Austin 1944 (367).

۱۶. این مسئله را که آیا صیدا مقرّ خشترپاون‌نشین بوده است (هم‌چنین: Elayi 1980: 25-36) و یا این که آیا دولت‌شهرهای فنیقی در این تاریخ به خشترپاون‌نشین دیگری وابسته بوده‌اند (ماورای فرات) کنار می‌گذارم.

۱۷. در مورد کلّ واقعه، مکان‌های جغرافیایی و مسیرهای آن می‌توان به بررسی مفصل Robert 1980, 257-307 (محل مرگ آلکیبیادس) مراجعه کرد.

۱۸. رک. سیمای شاه آرمانی که توسط گزنوفون ترسیم شده است (آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۹، بند ۱۱ـ۱۲): «اغلب در طول جاده‌های پر رفت و آمد مردانی دیده می‌شدند که پا، دست یا چشم نداشتند. هم‌چنین در قلمرو فرمانروایی کوروش هر یونانی و هر بربری می‌توانست بدون ترس و دلهره به هر جایی که می‌خواهد برود و هر چه را لازم دارد با خود ببرد مشروط به این که ضرر و زیانی وارد نیاورد.» باید یادآوری کنیم که یکی از خطاهای ارتکابی اورویتس کشتن پیک سلطنتی (و اسبش) با نهادن دام بر سر راه او بود: هرودوت کتاب ۳، بند ۲۶.

۱۹. علاوه بر متون کلاسیک قید شده، نک. نحمیا باب ۲، آیه‌ی ۹، عزرا، باب ۸، آیه‌ی ۲۱ـ۲۲؛ ۳۱. هم‌چنین نک. مورد اوجاهوررس‌نت که وقتی در عیلام بود داریوش فرمان بازگشت او به مصر را صادر کرد: «بربرها مرا از سرزمینی به سرزمین دیگر بردند و به مصر رساندند، آن گونه که فرمانروای دو سرزمین امر فرموده بود (Posener 1936: 22).

۲۰. رک. [ارسطو] اقتصادها، کتاب ۲، بند ۱۴ ب. احتمالاً به ساکنان سرزمینی که جاده از آن می‌گذشت، متوسل می‌شدند: رک. الیانوس، طبیعت جانوران، کتاب ۱۵، فصل ۲۶ (درباره‌ی این متن رک. Briant 1988 b). یگانه سند روشن در مورد آسیای صغیر یک کتیبه‌ی دو زبانی یونانی ـ لاتینی است، امّا این کتیبه متعلّق به دوران روم است (Mitchell 1976)، از این‌رو انتقال دادن اطلاعات این متن به دوران هخامنشی ــ با آن که در آن از اصطلاح فرسنگ استفاده شده است ــ خالی از خطر نیست (همان، ۱۲۱ـ۱۲۲). درباره‌ی نگهداری جاده‌ها، رک. دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۳۸، بند ۲ *(Oidopoioi)* و پیشنهادهای محتاطانه‌ی هالوک (Halloek 1978, 112–115) [رک. پی‌نوشت بعدی]. توسل به متخصّصان برای مرمّت تکه‌های کالسکه‌رو و جاده‌ی شاهی بایست کاملاً لازم بوده باشد (رک. در مورد آسیای صغیر، گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۲۱).

۲۱. رک. de Foucault 1967. شاید همین راه‌بان جاده‌ها هستند که تحت فرماندهی «افسران انتظامی(؟)» قرار دارند (PFT 1250, 1487, 1902): رک. Hallock 1969, 39؛ هم‌چنین رک. کخ Koch (1986, 135) که عقیده دارد که دـ‌اوت ـ تی ـ مرش ـ به (*da– ut– ti– maraš– be*) به کسانی اطلاق می‌شود که مأمور حفظ امنیت جاده‌ها هستند (هالوک این واژه‌ها را «road counters» (راه‌بان) ترجمه کرده، چون فرض کرده که کارشان به گشایش و نگهداری از جاده‌ها مربوط می‌شود: Hallock 1978, 115–114). هم‌چنین رک. Hallock 1969, 688، مدخل «هلمرّیش» *(halmarriš)*.

۲۲. این امر در مورد گروه دشمنان، چون گروه مزدوران یونانی که پس از مرگ کوروش به

عقب‌نشینی پرداختند، صادق است. مثلاً یونانیان برای دست‌یابی به موّاد غذایی، ناچار بودند با تیسافرن به توافق‌هایی برسند تا دست‌رسی به بازارها برایشان ممکن شود (آناباسیس، کتاب ۲، فصل ۳، بند ۲۷؛ فصل ۴، بند ۵؛ فصل ۹)، وگرنه نمی‌توانستند جز از طریق غارت، از طریق دیگری خوراک تهیه کنند (رک. افکار بسیار مهمّ مزدوران کوروش در دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۲۵).

۲۳. رک. تقابل بین دو نوع جاده در دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۱۹، بند ۲ (رک. Briant 1982; 84).

۲۴. درباره‌ی کلاینای، رک. Manfredi 1986, 33–38. درباره‌ی پادگان‌ها، نک. بررسی بسیار کامل Tuplin 1987. هم‌چنین نک. Lemaire–Lozachmeur 1987.

۲۵. درباره‌ی این مسیر، نک. Mutafian; Manfredi 1986, 38–80; Cousin, 1904, 235–274 1988, I, 113–177.

۲۶. رک. گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۲۱ (*hodos amaxitos*) نزدیک در بندهای کیلیکیا)؛ هم‌چنین رک. آریانوس، کتاب ۳، فصل ۱۶، بند ۲ (بین گوگمل و بابل و شوش)؛ آریانوس، کتاب ۳، فصل ۱۸، بند ۱ (*amaxitos*) و کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۵، فصل ۳، بند ۱۶. (*campestre iter*) (بین فهلیان و تخت جمشید: *RTP*, 161–173)؛ آریانوس، کتاب ۳، فصل ۲۳، بند ۲ (درهیرکانیا). امّا به‌طور قطع این امر در مورد تمام مسیرها مصداق ندارد، همان‌طور که زیر کشت بودن جاده‌ای قدیمی در نزدیکی کوزیکوس در دوران یونانی‌مآبی نیز آن را نشان می‌دهد (رک. پانوشت ۹).

۲۷. همان‌طور که هرودوت (کتاب ۵، بند ۵۲) درباره‌ی فرات علیا، دجله، زاب بزرگ و کوچک، گوندس (دیاله) و خواسپس می‌نویسد، این‌ها رودهای «پل‌قایقی» هستند؛ هم‌چنین نک. گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۵ (مئاندر)، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۱۱ (فرات)، کتاب ۳، فصل ۴، بند ۲۴ (دجله).

۲۸. نک. Foss 1978: 28؛ درباره‌ی نبرد آگسیلائوس، نک. Dugas 1910 و Bruce 1966: 82–92.

۲۹. بازسازی مسیر اپوآکسا و منون سبب طرح فرضیه‌های متعدد شده است: رک. Manfredi 1986: 67–70؛ Mutafian 1988 I, 123-124. کاونیاک (Cavaignac 1956) آن را با مسیری که شاه نریگلیسر در نبرد علیه اپوئشو (Appuašu) در سال 557/6 در پیش گرفت، یکی می‌داند. امّا انتشار یک کتیبه‌ی آرامی دوران هخامنشی اجازه داده است که یکی از پایتخت‌های اپوئشو به‌نام کیرشو (Kiršu) را در محوطه‌ی فعلی میدان سی قلعه مکان‌یابی کنیم (رک. Davesne-Lemaire-Lozachmeur 1987: 372-377)، از این‌رو فرضیه‌ی کاونیاک منسوخ است.

۳۰. پلینی (کتاب ۶، فصل ۹۷ـ۹۹) از چندین رودخانه‌ی قابل کشتیرانی در ساحل پارسی خلیج فارس نام می‌برد.

۳۱. استرابون (کتاب ۱۶، فصل ۲، بند ۱۶) از لوکوس (Lycoss) و اوردین (Jourdain) نام می‌برد، واژه‌ی دوم احتمالاً اشتباه نسخه‌نویس در مورد اورونته (Oronte) است (Rey-Coquais 1974, 74-76; cf. 174-176). درباره‌ی کشتیرانی در اورونته رک. Elayi 1987a, 258, n. 43.

۳۲. رک. برای مثال درباره‌ی سواحل لوکیا و پامفولیا: Hamilton 1969: 44-45؛ Bosworth 1980, 164-166؛ هم‌چنین Robert 1978a, 10-18 به‌ویژه ص ۱۸: «ارتباطات از کاونوس تا تلمسوس و در

غرب لوکیا از طریق دریا انجام می‌شد.»

۳۳. مقایسه شود با عزرا کتاب ۳، آیه‌ی ۷: تا چوب سرو آزاد لبنان را صیدابیان و صوریان از دریا تا یافا بیاورند. رک. Briquel-Chatonnet 1988: 309-310.

۳۳. هیچ چیز به‌اندازه‌ی سندی که اوپنهایم (Oppenheim 1967) آن را به‌نحو ستایش‌انگیزی تفسیر کرده است، نمی‌تواند قطعات هرودوت را به‌صورت عینی روشن کند.

۳۵. به گفته‌ی کوروش صغیر برای رفتن به تارسوس ۱۲ روز وقت لازم بود (آناباسیس کتاب ۱، فصل ۳، بند ۲۰) امّا پ.مسکره (P.Masqueray) ۱۹۵۹ـ۱۹۶۱ متذکر می‌شود که برای پیمودن این مسیر در واقع ۱۹ روز لازم بود.

۳۶. درباره‌ی مفهوم این عبارت نزد گزنوفون، نک: Geysels 1974.

۳۷. محوطه‌های باستانی چون محوطه‌ی کرکمیش رها نشده بودند؛ کاوش‌های انجام شده در محوطه‌ی دیوه هویوک (Deve Hüyük) در ۲۷ کیلومتری جنوب غربی کرکمیش وجود یک پادگان هخامنشی را ثابت می‌کند: رک: Moorey 1975. موری عقیده دارد که این پادگان مأمور حفاظت از گدارهای فرات بود که اجازه‌ی دست‌یابی به حلب را می‌دادند (ص ۱۱۵). به نوشته‌ی فارل (Farrel 1961, 153) تاپساک باید با کرکمیش یکی دانسته شود.

۳۸. *DSf* (فارسی باستان) *DSf* (اکدی) *DSz* (عیلامی) «چوب سدر به کار رفته در این‌جا از کوهستانی به‌نام لبنان آورده شده است. مردمان آن سوی رود (شامیان) آن را تا بابل آوردند. از بابل کاری‌ها و ایونی‌ها آن را تا شوش حمل کردند.» *DSf* (اکدی) ترجمه‌ی استیو (Steve 1987, 76) است. درباره‌ی نقش ایونی‌ها و کاریایی‌ها به تفسیرهای ماتزارینو رجوع کنید (Mazzarino 1966, 76-77).

۳۹. من تفسیر بسط یافته در این مقاله را در ژانویه ۱۹۸۶ به خانه‌ی شرق در لیون ارائه داده بودم.

۴۰. اشاره به کودنوس (Cydnos) بی‌درنگ ما را به یاد تارسوس می‌اندازد. برخلاف آن‌چه بریبارت (Breebaart 1967, 430) ــ که اشاره به کودنوس را نفهمیده است ــ نوشته است، این رود در دوران باستان احتمالاً تا تارسوس ادامه داشته است (Robert 1987, 94 رک. بالا).

۴۱. تمایز محورهای بزرگ از مسیرهای فرعی بر اساس امنیت حاکم بر آن‌ها به‌طور قطع بیش از حدّ روش‌مند و محدودکننده است. مسیر دنبال شده توسط اپوآکسا را درنظر بگیرید، روایت گزنوفون واقعاً ثابت نمی‌کند که هیچ گاه پادگان پارسی‌ای در مسیر لوکائونیا ـ تارسوس وجود نداشته است. این پادگان‌ها ممکن است در روایت گزنوفون به‌دلایل صرفاً موقعیّتی پدیدار نشده باشند (رک. برای مقایسه *RTP* 173, n. 62). وانگهی حتی در محورهای بزرگ، امنیت ایجاد شده توسط پادگان‌ها کامل نیست (رک. عزرا، باب ۸، آیه‌ی ۲۱ـ۲۲ آیه‌ی ۳۳). نباید سخن گزنوفون را (ذکر شده در بالا پی‌نوشت ۱۸) چشم‌بسته پذیرفت. سخن گزنوفون هم ستایش‌گونه است، هم تقابل ضمنی با موقعیت موجود در یونان را در همان تاریخی نشان می‌دهد که در آن به نوشته‌ی دموستنس (درباره‌ی سفارت کاذب ۱۷۲) ناامنی در جاده‌ها شدید بود. بدون تردید حفظ نظم یکی از مهم‌ترین وظایف خشترپاون بوده است، امّا لشکرکشی‌های مکرّر بر ضد پیسیدیایی‌ها (Briant 1976, 189) یا ایسائوری‌ها (Isauriens) (رک. دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۲۲ بند ۱) نشان می‌دهند که این کار تمامی نداشته است.

۴۲. من مبادلات مربوط به محصولات داخلی خود فارس را که البته به تجارت مربوط نمی‌شود، در این‌جا نمی‌گنجانم.

۴۳. هم‌چنین نک: Cuyler Young 1988, 98: «و جاده‌های شاهی مشهور... به روی آمد وشد کاروان‌ها و سفرهای تجاری همان‌قدر بازبود که به روی پیک‌های شاه و سربازان» : رک. زیر: پی‌نوشت ۴۹.

۴۴. در مقاله‌ای که به تجارت در امپراتوری هخامنشی اختصاص یافته است، وایسهوفر (Wiesehöfer 1982, 12-14) خاطرنشان می‌کند که یگانه منابع موجود منابع بابلی هستند. او در عین پذیرفتن این ایراد، اشاره‌ای جز به محصولات قید شده در منشور بنیان‌گذاری کاخ داریوش در شوش نمی‌کند: امّا مسئله این است که در این مورد خاصّ، تجارتی در کار نیست.

۴۵. رک. در نزد ده هزار تن: گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱ فصل ۵، بند ٦ (بازار لیدیایی)؛ در سپاه اسکندر: آریانوس، کتاب ٦، فصل ۲۲، بند ۴ و بعد (بازرگانان فنیقی). درباره‌ی این مسائل هم‌چنین رک. Briant 1986a, 47, n. 14.

۴٦. به‌ویژه نک. دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱ـ۳. به‌دلیل محاصره‌ی شدید توسط اواگوراس، آذوقه‌ی سپاه پارسی مشغول عملیات در قبرس دیگر نمی‌توانند توسط بازرگانانی *(emporoi)* تأمین شود که از بندرهای کیلیکیایی شراع می‌کشند.

۴۷. عبارت «دولت‌شهرهای یونانی» باید تدقیق شود. پرو (Perreault 1986, 168) آشکارا نشان می‌دهد که «مبادلات با خاور نزدیک در این دوران کماکان در دست بازرگانان دولت‌شهرهای یونانی آسیای صغیر (و نه بازرگانان آتنی) قراردارد. این بازرگانان بنا به مورد، کالایی را که از آتن می‌آمد، از جایی به جای دیگر می‌بردند.

۴۸. باید یادآوری کنیم که در دوران گزنوفون، ایمپوریون (مرکز بازرگانی) موریاندروس («که در آن شمار فراوانی از سفاین تجاری لنگر انداخته بودند») محلّ سکونت فنیقیان بود (آناباسیس کتاب ۱، فصل ۴، بند ٦): رک.: Kestmont 1983, 1985 (p.135).

۴۹. رونق دولت‌شهرهای فنیقیه در دوران هخامنشی و پیوندهای مورد تأییدشان با دولت‌شهرهای یونانی (رک. Elayi 1988)، بعضاً می‌تواند با نقش میانجی‌گرانه‌ای که آن‌ها در این نوع مبادلات (در پایان دوران نوبابلی) ایفا می‌کردند، توجیه شود (رک. تأملات اوپنهایم در این زمینه (1967, 253-254). در این فرضیه در «نقش تجاری» جاده‌ی شاهی افسوس تا شوش ممکن است از همه کمتر باشد (حتی کمتر از آن‌چه علایی مسلّم فرض می‌کند: Elayi 1988, 81 و نقشه‌ی ۳۰، ص ۲۰۴). آماده‌ام که در عقیده‌ی موری سهیم شوم (Murray 1988, 478) که گفته است: «از نظر اقتصادی تجارت با سرزمین بلند از طریق آناتولیا، حتی بعد از احداث جاده‌ی شاهی، پدیده‌ی بی‌اهمیتی به شمار می‌آمد» (نک. محدودیتی از همان نوع در نوشته‌ی Roebuek 1988, 452 وجود دارد: «این عقیده‌ی کهنه که دولت‌شهرهای ایونیایی نقاط پایانی جاده‌های بلندی هستند که از فلات آناتولیا آغاز می‌شده است دیگر قابل قبول نیست.» درباره‌ی نقش صیدا به‌عنوان بندر حمل کالا هم‌چنین ن هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۳٦.

۵۰. درباره‌ی اهمیّت مبادلات منطقه‌ای در خاور نزدیک در دوران هخامنشی نک. سال (Salles) و برای دوره‌ی بعدی، نک. Briquel ـ Chatonnet 1988.

آب شاه بزرگ

تبرستان
www.tabarestan.info

«آب عنصر اساسی حاکم بر عناصر دیگر است»
(پلینی، کتاب ۳۱، بند ۱)
«آب بهترین مائده‌ی جهان است»
(اردشیر دوم = الیانوس، کتاب ۱، بند ۳۲)

۱. شاه بزرگ و آب خواسپس: پرونده‌ی اسناد

۱.۱. در میان رسوم سلطنتی که نویسندگان کلاسیک بیش از هر رسم دیگری به آن اشاره کرده‌اند، رسوم مربوط به خوراک شاه و به‌ویژه رسم مربوط به آشامیدنی‌های او قرار دارند.[۱] در متون متعدد به‌خصوص به آب آشامیدنی شاه اشاره شده است. بهتر است کار را از قطعه‌ی معروف هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۸۸) آغاز کنیم: «هنگامی که شاه بزرگ عازم نبرد می‌شود از خانه‌ی خود ذخیره‌ی فراوانی از ارزاق و دام می‌آورد؛ شاه به‌ویژه آب رود خواسپس (کرخه) را، که در کنار شوش جاری است، با خود برمی‌دارد؛ زیرا جز آب این رود، آب دیگری مصرف نمی‌کند. آب خواسپس را می‌جوشانند و در ظروف نقره می‌ریزند، این ظروف را در تعداد زیادی ارّابه‌ی چهار چرخه قرار می‌دهند، ارابه‌ها به استرهایی بسته شده‌اند که شاه را در هر یک از جابه جایی‌های خود دنبال می‌کنند.»

این رسم را کتسیاس هم، که آتنایوس (کتاب ۲، بند ۴۵ ب = FGrH 688, F. 37) از او نقل کرده است، تأیید نموده است. آتنایوس، پس از آن که قطعه‌ی هرودوت را در چند کلمه خلاصه کرده است، در واقع از کتسیاس نقل می‌کند که همان اطلاعات را ارائه داده است: «کتسیاس کنیدوسی نیز نوشته است که این آب سلطنتی را چگونه

می‌جوشاندند و چگونه در ظروف می‌ریختند و برای مصرف شاه حمل می‌کردند، کتسیاس افزوده است که این آب بسیار سبک و گواراست.» این اطلاعات را بار دیگر در یکی از حکایات الیانوس که به زندگی دربار در نزد پارسیان اختصاص دارد، باز می‌یابیم. الیانوس (کتاب ۱۲، بند ۴) می‌نویسد: «در میان توشه‌ی راهی که خشیارشا هنگام حرکت برمی‌داشت... آب رود خواسپس قرار داشت.»

استرابون نیز در قطعه‌ای که قصد دارد در آن انحطاط شاهان بزرگ را خاطرنشان کند، عادات غذایی‌شان را مثال آورده است: «دیگر نمی‌بینیم که آنان گندمی جز گندم مرغوب آتوس آیولیا و شرابی جز شراب خالوبونیای شام، آبی جز آب ائولایوس مصرف کنند.» استرابون نیز مانند بسیاری از نویسندگان دیگر عهد باستان کرخه و ائولایوس را با یکدیگر اشتباه کرده (و یا یکی دانسته) است.[۲] این چیزی است که سخن پلینی (کتاب ۲۱، بند ۳۵) راکه به همان رسم در نزد شاهان پارت اشاره می‌کند، توضیح می‌دهد: «آنان جز آب خواسپس و ائولایوس آب دیگری نمی‌نوشند، همین آب است که هر جا بروند، هر چقدر هم دور باشد، با خود می‌برند... آنان نه آب دجله می‌نوشند نه فرات و نه آب رودهای بسیار دیگر را.» امّا پلینی در جای دیگر فقط از ائولایوس نام برده است.[۳] در نوشته‌های نویسندگان متأخر همین اطلاعات را باز می‌یابیم (رک. Weissbach 1899).

۲.۱. تمام این متون همخوان جایی برای تردید باقی نمی‌گذارند. شاه بزرگ جز آب خواپس، آب دیگری مصرف نمی‌کرد. این آب را می‌جوشاندند و وقتی شاه عازم سفر می‌شد، ذخیره‌ی آن را در ظروف نقره، هر جا می‌رفت، با خود می‌برد.

پیش از ادامه‌ی بحث، باید نه فقط همگونی پرونده‌ی اسناد، بلکه ارزش هر یک از اجزای آن را خاطرنشان کنیم. چندان بر نوشته‌ی هرودوت توقف نخواهیم کرد مگر برای آن که متذکر شویم که او تعداد زیادی از رسوم پارسی را اعمّ از عام و خاص (رک. کتاب ۱، بند ۱۳۱ـ۱۴۰) قید کرده است. صحّت بخشی از اطلاعات او، ولو لازم باشد که رمزگشایی شوند و در چار چوب‌خاصّ خودشان قرار گیرند، از طریق مقابله با منابع هخامنشی به‌معنای اخصّ کلمه به اثبات رسیده است. کتسیاس نیز در دربار اردشیر دوم به‌سر برده است. به همین دلیل به‌طور مستقیم به اطلاعات فراوانی دست‌رسی داشته است و در نوشتن *پرسیکای* خود (*FGrH* 688) از آن‌ها استفاده کرده

است. به‌علاوه می‌دانیم که او به‌ویژه به غذای شاه (رک. F. 37-40) توجّه فراوان نشان داده است: او در واقع کتابی تحت عنوان *درباره‌ی خراج‌های برداشتی از آسیا* نوشته است که هر چیزی را که بر سر سفره‌ی شام شاه بزرگ نهاده می‌شد، در آن آورده است (آتنایوس، کتاب ۲، بند ٦٧ الف = F. 53-54؛ رک. Briant 1989b). کتسیاس کتابی نیز در باب رودها نوشته بود (F74). الیانوس حکایات مربوط به هدایای تقدیمی به شاه در هنگام جابه‌جایی‌ها را، احتماً لاً از نوشته‌های کتسیاس و دینون استخراج کرده است.[۴] اطلاعات کتسیاس، به‌رغم نابسندگی‌های آن[۵]، که بارها مورد تحلیل قرار گرفته‌اند (رک. Briant 1989a; Sancisi - Weerdenburg 1987; Jacoby 1922) برای مورخان امپراتوری هخامنشی، به‌ویژه برای هر کسی که به زندگی دربار علاقه‌مند باشد، جایگزینی ندارد. دینون نیز پرسیکا (دیوان‌نامه)یی نوشته است (Stevenson 1987; *FGrH* 690)، و پرسیکای او مورد استفاده‌ی پلوتارک و مؤلّفان باستان دیگر قرار گرفته است.[٦] در بعضی از قطعات دینون اطلاعاتی درباره‌ی مواد غذایی و آشامیدنی شاه بزرگ ارائه شده است (F.4,10,24,29) او نیز توانسته است اطلاعات مستقیمی به دست دهد که پلوتارک آن‌ها را به کمک اطلاعات کتسیاس مورداستفاده قرار داده است (رک. *اردشیر*، کتاب ۱۹).

www.tabarestan.info تبرستان

۲. تحریم غذایی؟

۲.۱. می‌ماند تفسیر رسم. به عقیده‌ی من این رسم امکان تأویل زیادی را فراهم نیاورده است. یگانه بررسی خاصّی که می‌شناسم، بررسی بکینیون[1] (۱۹۴۰) است. بکینیون، در درجه‌ی اول، تفسیر قدیم را ردّ می‌کند. براساس این تفسیر، این آب برای تهیه‌ی هومه[2] مورد استفاده قرار می‌گرفت. به عقیده‌ی من این تذکّر، ولو به‌دلیل ناآگاهی پا برجای ما در این زمینه، موجّه است.[۷] بکینیون عقیده دارد که فهم قطعه‌ی هرودوت مشکل نیست اگر آن را با دو متن دیگر، یکی متعلق به دینون، و دیگری متعلق به آگاتوکلس کوزیکوسی[3] مقایسه کنیم. او تصریح می‌کند که این دو مدرک از نظر مفسّران مخفی مانده است.[۸] اولین مؤلّف، دینون (به‌نقل از آتنایوس، بند ٦٥٢ ب = *FGrH* 690, F.12a)، بر مبنای شرح بکینیون (نک. زیر ۲.۲)، تصریح کرده است که

1. Béquignon 2. *haoma* 3. Agathoclès de Cyzique

«خشیارشاه اعلام داشت که شاه مکلّف است که خوراکی و آشامیدنی بیگانه را مصرف نکند، این قانون را جانشینان او نیز مراعات نمودند.» نویسنده‌ی دوم نوشته است (آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۱۵الف): «در پارس آبی هست معروف به آب طلا. این آب از هفتاد مکان می‌جوشد و فقط شاه و ارشد پسرانش حق نوشیدن آن را دارند؛ و اگر کس دیگری از آن بیاشامد، به مرگ محکوم می‌شود» (ترجمه‌ی Béquignon 1940,22). از نظر بکینیون این شواهد اثبات می‌کنند که شاه بزرگ «در مقام پادشاه مطلقه و کاهن بزرگ ملزم به رعایت مقرّراتی برای تنظیم زندگی خود و مکلّف به رعایت بعضی از محرّمات غذایی بوده است» (ص ۳۲). پس «شاه از نجاسات که در درجه‌ی اول از طریق آب انتقال می‌یابد، باید احتراز کند، و وقتی از شوش دور می‌شود، آب برای او مقدّس می‌شود» (ص ۲۳).

باید بگویم که این تفسیر مرا متقاعد نمی‌کند. ابتدا باید متوجه بود که هیچ یک از نویسندگان باستان اشاره‌ای به خصلت مقدّس آب خواسپس نکرده است. البته چند تن از نویسندگان کلاسیک به حرمتی که پارسیان برای نهرها قائل اند و تکلیفشان به نیالودن آن‌ها اشاره کرده‌اند (RAPP 1865, 75-76). وانگهی چند فقره از الواح تخت جمشید نشان می‌دهند که در ستایش چند رودخانه‌ای که برایشان مرتبه‌ی خدایی قابل بودند، قربانی‌هایی تقدیم شده است (Koch 1977, 96-98; 1987, 262-264, 274). اما هیچ‌جا نمی‌بینیم که خواسپس به‌طور اخصّ جزو این مجموعه قید شده باشد. وانگهی شهادت‌های مورد استفاده از نظر من منطبق با مورد نیستند. حال به بررسی دقیق اغلب این شهادت‌ها می‌پردازیم، کاری که بکینیون انجام نداده است.

۲.۲. برای فهم این قطعه‌ی دینون لازم است تمام آن را ذکر کنیم: «انجیر آتیکه قدر و قیمت فراوان داشت، مثلاً دینون در *پرسیکای* خود درباره‌ی آن نوشته است: رسم بر آن بود که در سفره‌ی شاه و در برابر او تمام خوراکی‌های مطبوعی را که در سرزمین‌های تحت سلطه عمل می‌آمد، و نوبرانه‌ی هر یک از میوه‌ها را قرار دهند. زیرا خشیارشا اعتقاد داشت که شهریاران نمی‌توانند خوردنی‌ها و آشامیدنی‌های دیگران را مصرف نمایند؛ به همین دلیل رسمی در این زمینه بعدها پدید آمد. در واقع یکی از خواجه‌های شاه در میان خوردنی‌های پس از غذای اصلی انجیرهای آتیکه را قرار داد، وقتی خشیارشاه فهمید که انجیرها مال آتن است، خرید آن‌ها را غدغن کرد تا وقتی

www.tabarestan.info

بتواند آن‌ها را بدون خریدن، هروقت خواست، مصرف کند. گویند که خواجه این کار را برای یادآوری [برنامه‌ی] لشکرکشی او به آتن انجام داده بود.»

ابتدا باید بگوییم که معلوم است که در این متن اشاره‌ی خاصّی به آب نشده است و از سوی دیگر معنای داستان در قلمرو سیاسی قرار دارد و نه قلمرو مذهبی یا آیینی. زمینه‌ی متن سال‌های پیش از لشکرکشی خشیارشا به اروپاست.[۹] در این داستان هم مانند بسیاری از متون دیگر (Briant 1989b)، سفره‌ی شاه به‌مثابه‌ی بازنمایی قدرت شاه بر سرزمین‌ها و اقوام و به‌عنوان نشانه در نظر گرفته شده است. این قدرت با انواع هدایایی که به مرکز امپراتوری سرازیر می‌شد، سنجیده می‌شد. هم‌چنین (رک. الیانوس، *طبیعت جانوران*، کتاب ۴، بند ۴۱). فرمانبرداری با تکلیف ارسال بهترین محصولات هر سرزمین به دربار مشخص می‌شد (رک. Briant 1988, 260-261; 271-272; RTP 176-188). همان‌طور که خراج‌ها می‌بایست خزاین سلطنتی را بیاکَنند، همان‌طور که زیباترین زنان اقوام تابعه می‌بایست شب‌های شاه بزرگ را افسون کنند، فرآورده‌های خوراکی سرزمین‌های تحت سلطه نیز می‌بایست سفره‌ی شاه را بیارایند. (*استر*، باب دوم، آیه‌ی ۲ـ۴). کتسیاس نیز به این رسم اشاره کرده است[۱۰]، حتی موضوع یکی از نوشته‌های او (که بدبختانه مفقود شده است) همین بوده است؛ او در این کتاب موادّی را که برای شام شاه بزرگ تهیه می‌شود، بر شمرده است (*FGrH* 688, F.53). در واقع تنوّع جغرافیایی هدایای تقدیمی به شاه به‌طور نمادین مبیّن وسعت ارضی قدرت شاهنشاه است. اطلاعات دیگر دینون (اسکندر، فصل ۳۶، بند ۴ = *FGrH* 690, F.23b) نیز گواه همین امر است: «دینون شرح داده است که شاهان هخامنشی برای تأکید بر عظمت امپراتوری و سلطه‌ی جهان‌شمول خود امر می‌کردند که آب نیل و ایستروس[۱] را برایشان بفرستند تا آن‌ها را با تمام ثروت‌های دیگر، در خزاینشان بنهند.»[۱۱]

صفت «بیگانه»، که دینون آن را به کار برده است، باید در همین معنا فهم کرد. سرزمینی «بیگانه» تلقی می‌شود که فرمانبرداری خود را به شاه بزرگ اعلام نکرده و درنتیجه شاه را به «خریدن» میوه‌های خاکش مجبور کرده است. همین که آتن مغلوب شود، شاه بزرگ انجیرها را، که اتباع جدیدش به‌عنوان هدیه برایش می‌فرستند، مصرف خواهد کرد: مصرفشان پس نشانه‌ی انقیاد این دولت‌شهر یونانی به شاه است. پلوتارک

۱. Istros، منظور دانوب است. ـ م.

www.tabarestan.info تبرستان

هم آن حکایتی را که بدون ذکر منبع نقل کرده است، همین‌طور فهم کرده است: «خشیارشا می‌گفت که انجیر خشکی را که از آتیکه برای فروش در بازار عرضه شده است، نمی‌تواند مصرف کند، بلکه آن قدر صبر خواهد کرد تا سرزمینی را که آن‌ها را تولید می‌کند، تصاحب کند» (*سخنان شاهان*، خشیارشا ۳ = *اخلاق* ۱۷۳ پ) [۱۲].

این درست معنای اطلاعات ارائه شده توسط استرابون است که تصریح می‌کند که شاه گندم مرغوب دیگری جز گندم آتوس، شرابی جز شراب خالوبونیایی، آبی جز آب ائولایوس مصرف نمی‌کند. البته این قطعه باید رمزگشایی شود. از یک سو، استرابون، که شاهان بزرگ و «انحطاط» فرضی‌شان را در ارتباط قرار داده است (Briant 1989a) معنای این رسم را نفهمیده است. از سوی دیگر، برای متحیّر کردن بیشتر خوانندگانش، گندم، شراب و آب را، که آشکارا پایه‌های غذایی یونانیان را تشکیل می‌دهند، به‌عنوان مثال برگزیده است. در واقع بسیاری از فرآورده‌های غذایی دیگر نیز به مصرف شاه بزرگ اختصاص داشتند (رک. پی‌نوشت ۱۰ و ۱۱). در این شرایط، وجود آب ائولایوس در این برشمارش ثابت نمی‌کند که آب دقیقاً از همان اهمیت گندم مرغوب آتوس یا شراب خالوبونیا برخوردار بوده است. [۱۳] امّا از نظر استرابون، مصرف فرآورده‌های اصلی، که از مناطق بسیار دور از یکدیگر چون ائولایوس، شام و سوزیان می‌آیند به بهترین وجه هم قدرت ارضی شاه بزرگ را روشن می‌کند و هم چیزی را که او «انحطاط اخلاقی» فرمانروایان شرقی می‌خواند.

۳.۲. به‌عبارت دیگر نمی‌توانم رابطه‌ای را دریابم که بکینیون، بدون پافشاری زیاد، بین قطعه‌ی دینون و قطعه‌ی آگاتوکلس کوزیکوسی، که نوشته‌ی او را نقل می‌کند، اما درباره‌اش توضیح نمی‌دهد، برقرار می‌کند. این متن مسئله‌ای را طرح می‌کند که نیازمند تفسیر است، امّا من راه‌حلی برای آن نمی‌توانم ارائه دهم. متن مشابهی وجود ندارد، البته بجز قطعه‌ای از دیودوروس (کتاب ۱، فصل ۹۷، بند ۲ و ۳) درباره‌ی وجود «سبویی سوراخ، که سیصد و شصت کاهن، هر کدام، یک روز در سال، آب نیل را در آن می‌ریزند.» اما این متن علاوه بر آن که اختلافات مهمّی با متن آگاتوکلس دارد، فقط در شرایط مصر قابل درک است، همان‌طور که یویوت نیز آن را نشان داده است (Yoyotte 1961) [۱۴].

قیاس عمل‌کننده نیست، مگر آن که مانند بکینیون (ص ۲۲) مسلّم فرض کنیم که

آگاتوکلس به آب خواسپس اشاره می‌کند [۱۵]، که قابل تردید است. امّا، حتی در این حالت، متن آگاتوکلس الزاماً به یک واقعیت مذهبی یا آیینی اشاره نمی‌کند: در واقع به‌محض این که آب خواسپس طبق شرایطی که کتسیاس و هرودوت توصیف کرده بودند، آماده می‌شد، عملاً به مصرف شاه اختصاص می‌یافت. [۱۶]

اصل این «آب معروف به آب طلا» هر چه باشد، توضیح آگاتوکلس اطلاعات کاملاً خاصّی می‌دهد. باید به‌ویژه توجّه داشت که صرف‌نظر از خود شاه، پسر ارشد نیز مجاز به نوشیدن این آب بود. در نزد پارسیان، پسر ارشد همان وارثی است که شاه رسماً طبق مراسمی خاصّ او را به جانشینی تعیین می‌کند: زان پس شاهپور می‌تواند (تاج بلند) یا *کیداریس* را مانند پدرش بر سر بگذارد (پلوتارک، *اردشیر*، فصل ۲۶، بند ۵ـ۴)؛ او به‌لحاظ اهمّیّت «پس از شاه» قرار دارد. این نکته را می‌توانیم از بیانات خشیارشا (*XPF* 31-33) دریابیم و بر تعدادی از نقش برجسته‌های تخت‌جمشید نیز ملاحظه کنیم. (Calmeyer 1976; Root 1979, 91-95; Sancisi - Weerdenburg 1983). روی هم رفته این قطعه‌ی آگاتوتوکلس با قطعات هرودوت و کتسیاس تفاوت دارد. قطعه‌ی اول به رسم پارسی انتخاب ولیعهد و مقام و موقعیّت او [۱۷] و قطعات دیگر به ترتیبات سفره‌ی شاه، مربوط می‌شود، البته هردو رسم با آب ارتباط دارند و هردو در قلمرو ایدئولوژی پادشاهی می‌گنجند، ولی دیدگاه‌های بسیار متفاوتی را که این متون انتقال می‌دهند، نمی‌توان مکمّل یکدیگر اعلام کرد.

۴.۲. با دنبال کردن استدلال بکینیون درباره‌ی مضمون تحریم غذایی با عبارتی روبه‌رو شدم که از نظر من بسیار قابل اعتراض است. بکینیون درباره‌ی شاه بزرگ می‌نویسد (ص ۲۳): «اگر برای رفع عطش آبی را که یگانه آب مجاز برای نوشیدن بود، در اختیار نداشت، رعایت این رسم موجب مرگش می‌شد.» این عبارات قابل اعتراض است، در درجه‌ی اول برای آن که مؤلّف نتوانسته است پرونده‌ی جامعی از اسناد تنظیم کند. به‌علاوه، این دیدگاه به نظر من دیدگاهی کاملاً نظری از اوضاع است که تاب تحلیل را نمی‌آورد.

در واقع ما چندین متن در اختیار داریم که شاه را در موقعیت‌های دشوار یا یأس‌آور به صحنه می‌آورد. در درجه‌ی اول قطعه‌ای است از الیانوس درباره‌ی خشیارشا (*حکایات گوناگون*، کتاب ۱۲، بند ۴۰): «روزی شهریار در مکانی بی آب و

علف، که در آن بدون بار وبنه مانده بود، از تشنگی به عذاب آمده بود، در اردو جار زدند که هر کس از آب خواسپس دارد، باید آن را برای نوشیدن تقدیم شاه کند. یکی از سربازان اندکی از این آب داشت؛ امّا آب گندیده بود. خشیارشا از آن نوشید و کسی را که آب را به او داده بود، مانند کسی دانست که کار نیکی در حقّش انجام داده است، چون بدون این آب، از تشنگی هلاک شده بود.» می‌توان از این قطعه نتیجه گرفت که «تحریم» آن قدر نیرومند بوده که شاه به جای نوشیدن آب دیگری، به تشنگی کشیدن ادامه بدهد. با تمام این احوال مسائل آن قدرها هم ساده نیست. در واقع، در این حکایت آب گندیده است و به آب جوشیده و پاکی که در ظروف مخصوص نگهداری می‌شود، هیچ ربطی ندارد. از سوی دیگر، این حکایت نشان می‌دهد که برای دیگران هیچ منعی در مورد مصرف آب خواسپس وجود نداشته است و همه می‌توانستند برای رفع نیازهای شخصی خود از آن استفاده کنند.

پلوتارک در *زندگی اردشیر* خود (فصل ۱۲، بند ۴ـ۶) حکایت مشابه دیگری نقل کرده است: هنگام نبرد کوناکسا، عطش به‌شدت بر شاه مستولی می‌شود. پلوتارک تصریح می‌کند که «اردو در جای دوری قرار داشت.» پس مانند مورد قبلی (و نیز مورد بعدی) شاه به ظروف نقره که حاوی آب خواسپس مخصوص مصرفش بوده، دست‌رسی نداشته است. در این هنگام، سربازی ساده به او قمقمه‌ای پر از «آبی بدطعم و گندیده» تقدیم کرد. شاه، پس از نوشیدن آب، رضایت خود را با این جمله اعلام داشت: «هیچ‌گاه نوشیدن هیچ آب و شرابی، هر چقدر پاک و سبک، تا این حدّ به او لذّت نبخشیده است.» این آب سبک و پاک به‌طور قطع خواسپس است که در اردو مانده بود. به‌عبارت دیگر، شاه در موقعیت‌های عاجل برای رفع عطش در نوشیدن آبی که به او تقدیم می‌کردند، هر چقدر هم نامطبوع بود، اعمّ از این که آب خواسپس بود یا جای دیگر، تردید روانمی‌داشت. وانگهی چه کسی می‌تواند در مورد این امر تردید کند؟

الیانوس در جای دیگر نقل می‌کند که اردشیر دوم در یکی از سفرهای خود به پارس با روستایی‌ای به‌نام سینتس[1] روبه‌رو شد که بسیار فقیر بود و برای رعایت رسوم، که ایجاب می‌کرد ساکنان سرزمین‌هایی که شاه از آن‌ها عبور می‌کرد، هدایایی برای

1. Sinétès

فرمانروا «بر حسب استطاعت خود» بیاورند (فصل ۱، بند ۳۱)، تا رود کوروش دویده بود و با دستانش از آن آب برداشته بود تا به شاه تقدیم کند. شاه که بسیار تحت تأثیر قرار گرفته بود، روستایی را غرق هدایای ارزشمند کرده بود، امّا از آب ننوشیده بود (فصل ۱، بند ۳۲). ساده‌لوحانه است که از این حکایت نتیجه بگیریم که با ردّ آب رودخانه‌ی کوروش که با محبت به او تقدیم شده بود، اردشیر نشان داده که تحریمی را که شامل هر آبی جز آب خواسپس می‌شد، مراعات ظروف نقره‌ای که هرودوت و کتسیاس شرح داده‌اند، به‌طور قطع در منزلگاهی که شاه سینتس رابه آن فراخواند تا خدمتش را جبران کند، در انتظار او بودند. وانگهی، این حکایت بیشتر از نظر معانی ضمنی ایدئولوژیکی اهمیت دارد تا توضیحات واقعی؛ این معانی ایدئولوژیکی ضمنی از آن جا که با جزئیّات زندگی روزمره‌ی روستاییان ساده‌ی پارسی گره خورده‌اند، اهمیت بیشتری می‌یابند.

www.tabarestan.info تبرستان

۳. خواسپس، گوندس و فرات

۳.۱. در مقاله‌ای بسیار جالب د. بریکل (Briquel ۱۹۸۱) تفسیری از آن قطعه‌ی هرودوت که در پی شرحی درباره‌ی آب کرخه می‌آید، ارائه داده است. هرودوت در این قطعه (کتاب ۱، بند ۱۸۹) شرح داده که کوروش چگونه هنگام حمله به بابل رود گوندس[1] راکه یکی از اسب‌های مقدس را بلعیده بود، مهار کرد. کوروش که «از توهین گوندس غضبناک شده بود»، رود نیرومند را به سیصد و شصت ترعه‌ای، که عبور از آن‌ها آسان بود، تقسیم کرد. بریکل، در برابر تفسیر «واقع‌گرایانه»ی پیشنهادی کامرون (Cameron ۱۹۷۴؛ هم‌چنین رک. RTP, 484)، معتقد است که این‌جا ما داستانی داریم که «در فضایی کاملاً مذهبی» جای گرفته است (ص ۲۹۵) و روابط بین آب‌ها و خدایان و قدرت سلطنتی در ایران را خاطرنشان می‌کند.

۳.۲. به‌علاوه مؤلّف رابطه‌ی مستقیمی بین دو قطعه‌ی هرودوت برقرار می‌کند. به‌نوشته‌ی او قطعه‌ی مربوط به آب خواسپس را «باید به‌تبع دنباله‌ی روایت فهمید.» طرح روایی هرودوت این است:

1. Gyndès

ـ بندهای ۱۷۸ـ۱۸۸: توصیف بابل و استحکامات (۱۷۸ـ۱۷۹): مضمون فرات در این بخش گنجانده شده است (بند ۱۸۰). توصیف کارهای تزیینی‌ای که به‌ابتکار سمیرامیس و پس از او به‌خصوص به امر نیتوکریس[1] انجام شده است: ترعه‌بندی فرات (بندهای ۱۸۵ـ۱۸۶)؛

ـ بند ۱۸۸: شاه و آب خواسپس؛

ـ بند ۱۸۹: کوروش و گوندس؛

ـ بندهای ۱۹۰ـ۱۹۱: محاصره‌ی بابل. استفاده‌ی کوروش از فرات.[۱۸]

بریکل (ص ۲۹۶ تا ۳۰۴) شرح مربوط به خواسپس را مقدمه‌ی روایت مربوط به گوندس می‌داند که «در واقع میزان اهمیّت آب برای شاه بزرگ را نشان می‌دهد: آب به ماهیّت فرمانروایی او پیوند خورده است. تحریم به او در مقام شاه تعلق می‌گیرد ــ واژه‌ی شاه همان قدر که از حیث سیاسی فهم می‌شود، از حیث مذهبی هم باید لحاظ شود، دو حالت به‌طور قطع در این مرحله لاینفک‌اند» (ص ۳۰۴). بریکل با اتخاذ نتیجه‌گیری‌های بکینیون بدون هیچ بحثی (ص ۲۹۶، پانوشت ۲ [اشتباه در ارجاع] و ۳۰۴، پانوشت ۱)، گفته است که آب خواسپس «آب مقدّس» است و نتیجه می‌گیرد: «پس در این سطح رابطه‌ی ممتازی بین فرمانروا و آب جاری معیّنی وجود دارد» (ص ۲۹۶). مؤلّف رابطه با جایگاه فرات را در دنباله‌ی روایت (محاصره‌ی بابل) نیز برقرار می‌کند.

استدلال بریکل در این مورد مرا متقاعد نمی‌کند. صفت «مقدّس» که او به آب خواسپس نسبت می‌دهد فقط از طریق تشابهی که او با قطعه‌ی مربوط به گوندس برقرار می‌کند، توجیه می‌شود. او تصدیق می‌کند که «هرودوت رابطه‌ای [بین این دو]... برقرار نمی‌کند.» امّا مسلّم فرض می‌کند که در اصل خبرگزاران پارسی هرودوت دو روایت را متعلق به مجموعه‌ای جدایی‌ناپذیر تلقی می‌کردند (صص ۲۹۶ـ۲۹۷؛ ۳۰۴)؛ در این شرایط، معنای مذهبی بخش دوم باید به اولی بسط یابد. چنین چیزی عقیده‌ی من نیست.

من با این برداشت موافقم که هم‌کناری دو قطعه درباره‌ی روش‌های نگارشی هرودوت مسائلی طرح می‌کند. امّا هیچ چیز اجازه نمی‌دهد که وحدت اولیه‌ای را مسلم

1. Nitocris

www.tabarestan.info

فرض کنیم که فی‌نفسه معنای رسم سلطنتی‌ای را به دست می‌دهد که هرودوت احتما لاً آن را بدون فهم بُرد آیینی‌اش انتقال داده است.

اگر هرودوت تصمیم گرفته است که در این‌جا از آب خواسپس سخن بگوید، برای اختیار کردن وحدت موضوعی‌ای نیست که خبرگزاران پارسی احتمالی او پیرامون مضمون شاه / خدایان /آب‌ها تدارک دیده‌اند. گزینش اجزای قطعه در واقع فقط از مسئولیت خود نویسنده، یعنی هرودوت ناشی می‌شود. بندهای ۱۷۸ـ۲۰۰ کتاب او در اصل وقف فتح ناحیه‌ی بابل به دست کوروش شده است. در واقع خود فتح که در مقدمه (کتاب ۱، بند ۱۷۸) به آن اشاره شده و در نتیجه‌گیری (کتاب ۱، بند ۲۰۱) دوباره قید شده است، فقط بخش ناچیزی از کل قطعه‌ی فتح بابل را تشکیل می‌دهد: موضوع در اصل محاصره و نحوه‌ی تصرف بابل است (کتاب۱، بند ۱۹۰ـ۱۹۲)، یعنی دو بند از بیست و دو بند، یا بیست و سه بند، البته اگر قطعه‌ی مربوط به گوندس را که خود هرودوت آن را به حمله به بابل متصل کرده است (کتاب ۱، بند ۱۸۹) در آن بگنجانیم. هرودوت به‌ویژه به توصیف خود شهر (کتاب ۱، بند ۱۷۸ـ۱۸۴)، تاریخ، شاهان /ملکه‌ها(نیتوکریس) (کتاب ۱، بند ۱۸۴ـ۱۸۷)، غنای کشاورزی (کتاب ۱، بند ۱۹۲ـ۱۹۴)، کشتیرانی در رود (کتاب ۱، بند ۱۹۴) و بالاخره آداب و رسوم ساکنان آن (کتاب ۱، بند ۱۹۶ـ۲۰۰) توجّه دارد. هرودوت در این قطعه در دو جا اشاراتی به نهادهای پارسی گنجانده است: یکی از آن‌ها دقیقاً همانی است که به آب خواسپس مربوط می‌شود؛ دیگری، اشاره‌ی قید شده «به‌صورت موقعیّتی» درباره‌ی غنای کشاورزی ناحیه‌ی بابل است (کتاب ۷، بند ۱۹۲). در هر دو حالت، هرودوت از «شاه بزرگ» سخن می‌گوید و نه از کوروش.

آن‌چه به‌لحاظ ادبی تأثیر وحدت‌بخشی به سخنان هرودوت می‌دهد آن، است که به نظر می‌رسد که روایت فتح ناحیه‌ی بابل پیرامون قصه‌های رودخانه‌ها به یکدیگر پیوند خورده است. وجه مشترک عناصر مختلفی که در این روایت در پی یکدیگر می‌آیند فقط رود نیست بلکه به‌خصوص شیوه‌ای است که فاتحان بزرگ (سمیرامیس، نیتوکریس و کوروش) موفق به استفاده از رودخانه‌ها و حتّی مهار کردنشان است. با این همه، وحدت روایی بیشتر از آن که از تمایل خلاق نویسنده برخیزد، از بازسازی تفسیری مفسّران مدرن ناشی می‌شود. فقط داستان گوندس است که در فضایی به‌طور قطع مذهبی جریان دارد، همان‌طور که بریکل آن را به‌خوبی نشان می‌دهد. امّا داستان

فرات حیله‌ای نظامی را شرح می‌دهد که می‌توان آن را مشابه هزاران واقعه‌ی دیگر تاریخ بابل دانست (برای نمونه: دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۷۳، بند ۳؛ کتاب ۱۹، فصل ۱۳، بند ۲ ;Rowton 1969, 309,n.26; Briant 1986b). وجه مشترک سه داستان استفاده از رود در طول جنگ است و لازم است یادآوری کنیم که زمینه‌ی وقوع این سه داستان متفاوت است: آیینی مذهبی (گوندس)، آب آشامیدنی شاه (خواسپس)، منحرف کردن مسیر رود (فرات). خواسپس، برخلاف گوندس و فرات، به کمک ترعه و بند به دست کوروش مهار نشده است. تمام این دلایل موجب می‌شود که تبدیل این سه روایت به «یک مجموعه‌ی قدیمی» (Briquel 1981, 297) موجّه نباشد.

www.tabarestan.info تبرستان

۳.۳. پیداست که هر سه قطعه به مضامین خاصّی مربوط می‌شوند و خبرگزاران مختلف داشته‌اند. داستان دوم (گوندس) آشکارا شاهد مثال افسانه‌ی ایرانی فرمانروایی است که در منابع کلاسیک (رک. Briquel - Desnier 1983) و متون ایرانی بعدی کاملاً مورد تأیید قرارگرفته است. اما مورد قطعه‌ی مربوط به خواسپس چنین نیست. به جای آن که آن را به چیزی که بعد می‌آید، وصل کنیم، بهتر است آن را در زمینه‌ی تاریخی خاصّش قرار دهیم. خود هرودوت، قدری بالاتر، در پی شرح کارهای آبیاری در ناحیه‌ی بابل این زمینه‌ی تاریخی را مشخص کرده است: «کوروش علیه پسران این ملکه [نیتوکریس] وارد نبرد شد.» اطلاعات مربوط به آب خواسپس که با این واژه‌ها «وقتی شاه بزرگ به نبرد می‌رود... .» آغاز می‌شود، در پی جمله‌ی بالا می‌آید.

پس قطعه‌ی مربوط به آب خواسپس به موقعیت‌های خاصّی اشاره می‌کند. این قطعه را باید به مجموعه اسناد مربوط به جابه‌جایی دربار هخامنشی در زمان جنگ یا صلح متصل کرد (Briant 1988)[۱۹]. شاه نه‌فقط با تمام خانواده و نزدیکانش بلکه با تمام دربار، ازجمله دم و دستگاه آشپزخانه‌اش جابه‌جا می‌شود، چون لازم است که شاه هر جا اردو می‌زند یا در هر منزلگاه سلطنتی که توقف می‌کند، آذوقه‌ی سفره‌اش به‌طور مرتب تأمین شود (رک. به‌ویژه پلوتارک، *اردشیر*، فصل ۲۴، بند ۳). به‌علاوه گذر از زمان گذشته [کوروش] به زمان حال [شاه بزرگ] به خوبی نشان می‌دهد که خود هرودوت دو چیز را از یکدیگر متمایز کرده است؛ اول، واقعه‌ای را که دارای زمان خاصی است (لشکرکشی کوروش علیه شاه کلده لابونیتس [همان نبونیدوس])، دوم رسمی عام و در نتیجه تکراری را که نویسنده (کتاب ۱، بند ۱۸۸) به‌شاهان هخامنشی،

که نوعاً نام برده شده‌اند، و نه به کوروش به‌طور خاصّ نسبت داده است.[۲۰]

آن‌چه باید خاطرنشان شود این است که قطعه‌ی مربوط به آب خواسپس را هرودوت می‌توانست در جای دیگری از روایت خود نیز قرار دهد، مثلاً در توصیف طولانی از تدارکات لجستیکی خشیارشا پیش از حمله به یونان (کتاب ۷، بند۱، ۲۰ـ۲۵) یا حتی در توصیف کوکبه‌ی سلطنتی (کتاب ۷، بند ۴۰، ۵۵). در توصیف سپاه خشیارشا اشاره‌ای به موادّ غذایی جاویدان‌ها وجود دارد که در آن تصریح شده است که «جدا از آذوقه‌ی سربازان دیگر، بار شترها و جانوران بارکش بود.» (کتاب ۷، بند ۸۳).

www.tabarestan.info تبرستان

واضح است که در هنگام جابه‌جایی‌های دربار، به‌ویژه در زمان جنگ، یکی از مهم‌ترین مسائل تأمین آب بوده است. کوروشِ گزنوفون به‌وضوح به این مسئله‌ی لجستیکی، آن جا که سربازانش را برمی‌انگیزد که «آب آشام» شوند، اشاره می‌کند (*کوروپدیا*، کتاب ٦، فصل ۲، بند ۲٦ـ۲۹). هرودوت نیز با طمطراق رودهایی را بر می‌شمارد که بر اثر مصرف سربازان خشیارشا طیّ حمله به یونان خشک شدند (رک. کتاب ۷، بند ۲۱، ۴۳، ۵۸، ۱۰۸، ۱۲۷، ۱۸۷). باز از طریق هرودوت می‌دانیم که شاهان بزرگ تدابیری برای تأمین آب در جاده‌های بزرگ امپراتوری خود اتّخاذ کرده بودند (Briant 1982, 163-164; 1984, 67; 1986, 43). شاه بزرگ و ملازمانش، اگر بر اثر مقاومت دشمن ملزم به عبور از منطقه‌ی بی آب و علفی می‌شدند، احتمال داشت در وضعیت فجیعی قرار بگیرند. در روایت الیانوس چنین چیزی روی می‌دهد و دربارهٔ طبیعت جانوران، کتاب ۱۲، بند ۴۰ خشیارشا از ذخیره‌ی آب خواسپس محروم می‌شود، چون سرعت حرکتش ارتباط او را به‌طور موقت با ارابه‌های حمل آب قطع کرده است. همین‌طور است در داستان پولیانوس درباره‌ی لشکرکشی داریوش به آسیای مرکزی. دیدیم که پلوتارک نیز شرح داده که اردشیر دوم در هنگام نبرد کوناکسا گرفتار عطش شدید شده بود (*اردشیر*، فصل ۱۲، بند ۲ـ٦).

۴. آب خواسپس و سلامت شاه بزرگ

بهتر است از بحث‌های انجام شده در این‌جا خلاصه‌ای در چند کلمه ارائه دهیم. تفسیر مذهبی رسم سلطنتی مربوط به آب خواسپس به‌لحاظ سند و مدرک پایه‌ای ندارد. باید پذیرفت که اگر هیچ‌یک از نویسندگان باستان آب خواسپس را «مقدّس» اعلام نکرده

است، برای آن است که خبرگزاران پارسی‌شان به این امر اشاره‌ای نکرده بودند. بنابراین باید به اطلاعات داده شده توسط هرودوت و کتسیاس بازگردیم بی آن که بخواهیم چیزی را که آنان نخواسته‌اند بگویند، در نوشته‌هایشان جستجو کنیم. از این که بگذریم چندین پرسش همچنان مطرح است که ما ناچاریم که تلاش لازم را برای پاسخ‌گویی به آن‌ها به عمل آوریم. چرا شاه هر جا می‌رفت، آب با خود برمی‌داشت؟ و چرا آب خواسپس را با خود برمی‌داشت و نه آبی دیگر را؟

درست است که هرودوت هیچ توضیحی در این زمینه ارائه نداده است، امّا در نوشته‌های کتسیاس توضیحی برای آن یافت می‌شود، هرچند که این توضیح از طریق آتنایوس به‌تلویح انتقال یافته است. در واقع کتسیاس «افزوده است که این آب بسیار سبک و گوارا است» (آتنایوس، کتاب ۲، بند ۴۵ ب). در کار استرابون توضیح روشن‌تر است. او می‌نویسد که اگر شاه بزرگ از آب ائولایوس می‌نوشد، «برای آن است که آب این رود گواراتر است» و به این سخن خود یک توضیح عددی اضافه می‌کند: «یک کوتوله[1]ای آتیکه که از آب ائولاپوس پرشده باشد، یک دراخمه[2] کمتر از کوتوله‌ای که از آب معمولی پر شود، وزن دارد» (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۲۲). در نوشته‌ی پلوتارک (اردشیر، فصل ۱۲، بند ٦) صفات یکسانی می‌یابیم جایی که اردشیردوم آشکارا به آب خواسپس که به‌قصد مصرف او تهیّه شده است به تلویح اشاره می‌نماید. خوبی این آب را کوئینتوس کورسیوس روفوس نیز خاطر نشان کرده است (کتاب ۵، فصل ۲، بند ۹). این مورّخ می‌نویسد که «خواسپس به دارا بودن آب گوارا شهره بود.» پلینی از سنگ‌گران‌بهایی نام می‌برد به‌نام خواسپیتیس[3] که درباره‌اش می‌نویسد: «نامش را از رود گرفته است؛ این سنگ درخشش سبز طلایی دارد» (*تاریخ طبیعی*، کتاب ۳۷، بند ۱۵٦). نام آشوری این رود، اوکنو[4]، که نامی است عام و برای نامیدن سنگ‌های قیمتی (در این مورد لاجورد) به کار می‌رود، این اطلاعات را تأیید می‌کند (Weissbach 1899)[۲۱]. از تمام این‌ها نتیجه خواهیم گرفت که آب خواسپس به‌دلیل سبکی و پاکی مشهور بوده است. زین پس بحث از قلمرو آیینی خارج و به قلمرو بهداشتی منتقل می‌شود.

---

۱. Cotyle، احتمال نام ظرفی متداول در یونان باستان که ابعاد معینی داشته است. ـ م.

۲. در این جا واحد وزن و معادل ۲۴ / ۳ گرم است. ـ م.

3. Choispitis 4. Uknu

باری، از این دیدگاه است که آتنایوس و پلینی به اشاره به آب خواسپس به‌عنوان نمونه متوسل می‌شوند. چند تن از نویسندگان باستان به مزایای طبّی و درمانی آب‌ها توجّه نشان داده‌اند (رک. Longo 1989; Argoud 1987). در نوشته‌ی پلینی مورد خواسپس در یک مطالعه‌ی دقیق و طولانی درباره‌ی مزایای آب‌های مختلف پدیدار شده است. پلینی در این بررسی اعلام می‌دارد که «با تمام این احوال آب رودخانه‌ها از بهترین آب نیست، همچنان که آب هیچ سیلابی گوارا نیست، در حالی که بیشتر دریاچه‌ها آب سالمی دارند.» او می‌افزاید که ارزش آب «به محلّ آن بستگی دارد.» در این هنگام است که او از آب خواسپس و ائولایوس نام می‌برد و انتخاب شاهان [پارت] را با این عبارات تفسیر می‌کند: «امّا [آب آن‌ها] به‌عنوان آب رودخانه مورد پسندشان نیست، کما این که نه آب دجله را می‌نوشند و نه آب فرات و نه آب بسیاری از رودخانه‌های دیگر را.»

www.tabarestan.info تبرستان

آتنایوس نیز طیّ بحث درباره‌ی آب و شراب از آب شاه سخن می‌گوید. او نیز چون بسیاری دیگر از نویسندگان باستان به وزن‌های مختلف آب‌های گوناگون اشاره می‌کند و مانند استرابون در ارائه‌ی داده‌های عددی تردید نمی‌کند (رک. کتاب ۲، بند ۴۲ ب) ــ برآوردهای وزنی کاملاً تفننّی است و پلینی هم آن‌ها را همین طور تلقّی می‌کند (کتاب ۳۱، بند ۳۸). اگر آتنایوس این رسم پارسی را قید کرده است، هم برای آن است که شاهان پارس، از نظر او، مثال جالب «آب آشامان» به‌شمار می‌آیند (کتاب ۲، بند ۴۵ـ۴۵)؛ و هم برای آن که آب خواسپس «بسیار سبک و گوارا» است. جالب است توجّه داشته باشیم که او رفتار شاهان هخامنشی و بطلمیوس دوم را مشابه می‌داند. بطلیموس دوم «پس از آن که دخترش، برنیس، را به آنتیوخوس، پادشاه شام داد، در ارسال آب نیل، تنها رودی که میل داشت فرزندش، به گفته‌ی پولوبیوس، از آب آن بنوشد، دقت لازم مبذول داشت» (کتاب ۲، بند ۴۴ پ). به‌علاوه آتنایوس عقیده‌ی تئوفراستوس را شرح داده است که بر مبنای آن «آب نیل بسیار ثمربخش و خوشگوار است و باعث لینت مزاج کسانی می‌شود که از آن می‌نوشند، این خاصیّت را نطرونی که در این آب وجود دارد به آن بخشیده است» (کتاب ۲، بند ۴۱ ج). البته همین مزایای طبّی و ثمربخش باعث شده بود که بطلیموس برای تازه‌عروس از این آب بفرستد. وانگهی این احتمال نیز وجود دارد که ارسال آب نیل برای شاهان بزرگ به‌دلیل خواصّ مخصوص این آب صورت پذیرفته باشد، همان‌طور که قطعه‌ی دیگری از

دینون (رک. پی‌نوشت ۱۱) متضمن آن است: به هر حال، اطبّای مصری شاهان بزرگ برای تجویز این آب مقام و موقعیت لازم را دارا بوده‌اند! آیا آنان که در دوران کوروش و کمبوجیه (هرودوت کتاب ۳، بند ۱ و بند ۱۲۹؛ Posener 1936, 24-25, 175) از مراحم شاه برخوردار بودند، نمی‌شود همان کسانی باشند که به شاه پیشنهاد نوشیدن آب خواسپس را داده‌اند؟ در هر حال از طریق گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۲، بند ۲۴ـ۲۵) می‌دانیم که «کوروش» او بسیار نگران سلامتی خود نزدیکانش بوده است.[۲۲]

نکته‌ی مهمّ دیگری که باید بیفزایم این است که هرودوت و کتسیاس تصریح می‌کنند که آب خواسپس را پیش از ریختن در ظروف نقره می‌جوشاندند. از طریق شهادت‌های فراوان می‌دانیم که «قدما دریافته بودند که جوشاندن آب باعث دفع موادّ بیماری زا می شود» (Serbat 1972, 132). این امر از دید آتنایوس نیز پنهان نمانده است که می‌نویسد: «آب کمی گرم یا کمی سرد شده نیکوست، و اگر در ظرف مفرغ یا نقره ریخته شود، زهرآگین نمی‌شود» (کتاب ۲، بند ۴۶ ب). از سوی دیگر، به‌نوشته‌ی نویسندگان باستان عمل جوشاندن آب اجازه می‌داد که آب تازه‌تر بماند (رک. پلینی، کتاب ۳۱، بند ۴۰ و پانوشت در همان مورد). پس تمام شرایط جمع آمده بودند تا مصرف آبی تازه و پاک را در تمام جابه‌جایی‌ها برای شاه تأمین کنند.

در نتیجه‌گیری میانی خود خواهیم گفت که آب خواسپس به‌دلیل ویژگی‌های بهداشتی شناخته شده به‌ترجیح از آب‌های دیگر انتخاب شده بود. البته تجویز چنین احکامی برای لجستیک پارسی قیودات سنگین ایجاد می‌کرد. دربار، صرف‌نظر از لشکرکشی‌های نظامی نادری که تحت فرماندهی شاه صورت می‌گرفت، طیّ سال به‌طور منظم از پایتختی به پایتخت دیگر کوچ می‌کرد. درباره‌ی لجستیک این جابه‌جایی‌ها در دوران صلح اطلاعات بسیار کمتری داریم. درست است که اطلاعات فراوانی که در متون نظامی ارائه شده‌اند، بسیار روشنگراند (Briant 1988 263)، امّا باید توجّه داشت که طیّ این «کوچ‌های» منظّم، شاه در خطر بی آب ماندن قرار نداشت. کاروان سلطنتی از منزلی به منزل دیگر می‌رفت و در هر منزل می‌توانست هر چه را نیاز دارد، فراهم کند.[۲۳] همه چیز اجازه می‌دهد که تصوّر کنیم که وجوب مصرف آب خواسپس برجا می‌ماند. از این امر، به نظرم باید این نتیجه‌گیری را کرد که وقتی دربار چندین ماه در بابل، اکباتان یا تخت جمشید مستقر می‌شد (Briant 1988, 253-254)،

www.tabarestan.info تبرستان

آب خواسپس با کاروان‌های مخصوص، که ذخیره‌ی آب را تجدید می‌کردند، به‌طور منظم برای مصرف شاه تأمین شد.

حمل آب‌های پاک و شفابخش (یا آب‌هایی که به داشتن این صفات معروف بودند) در خاورمیانه‌ی باستان به نقاط وردست نباید مایه‌ی تعجّب شود.[۲۴] در این‌جا آن‌چه را ژرار دو نروال[1] درباره‌ی آب نیل در کتاب *سفر در شرق* خود نوشته است، ذکر می‌کنم.[۲۵] نروال هنگام توقف در قسطنطنیه متوجه شد که به آن جا آب وارد می‌کنند و صنفی به‌نام صنف چشندگان آب وجود دارد. او نکته‌ی جالب توجّهی را ــ اگر بتوان گفت! ــ درباره‌ی ارزش آب هر سال ارائه می‌دهد، مثلاً می‌گوید که «برای آب نیل ۱۸۳۳، دربسته و لاک و مهر شده که بسیار گران به فروش می‌رسد، ارزش بسیار قائل اند!.» او تصریح می‌کند که «قدر و قیمت آب نیل، چون آب مصرفی سلطان است، از همه‌ی آب‌ها بیشتر است؛ آب نیل را به‌عنوان بخشی از خراج از اسکندریه برایش می‌آورند. می‌گویند که این آب نیروی توالد و تناسل را تقویت می‌کند.» سخن نروال با آن‌چه تئوفراستوس و پولوبیوس درباره‌ی آب نیل دوران خود گفته‌اند، شباهت غریبی دارد.[۲۶]

۵. امنیت شاه

امّا دغدغه‌های پزشکی توضیح‌دهنده‌ی همه‌چیز نیست. علت ریختن آب مصرفی شاه بزرگ در ظروف اختصاصی، برای تأمین جان فرمانروا نیز بود. گزنوفون در شرحی که به تشکیلات دربار کوروش پس از فتح بابل (کتاب ۷، فصل ۵، بند ۵۷ـ۷۰) اختصاص داده است، بر تدابیر امنیّتی که در آن زمان اتّخاذ شده بود، تأکید می‌نهد. گزنوفون وقتی می‌خواهد توضیح بدهد که چرا کوروش به‌خصوص خواجه‌ها را برای انجام کارهای شخصی خود برگزیده است (بند ۶۰ـ۶۵)، نگرانی شاه را برای تأمین امنیّت خود، به‌خصوص «سر سفره، هنگام استحمام، در بستر، هنگام آشامیدن یا خواب» برجسته می‌کند (فصل ۵، بند ۵۹). گزنوفون در اوراق بعدی، در تصویر بسیار جدلباری که از «انحطاط هخامنشی» در قرن چهارم ترسیم می‌کند (کتاب ۸، بند ۸) حتّی تصریح می‌کند: «در هیچ کجا چون پارس نمی‌بینیم که زهر هم موجب مرگ شود و هم نقض

1. Gérard de Nerval

عضو» (فصل ۸، بند ۱۴) سخنی که به‌طور قطع اغراق‌آمیز است. با تمام این احوال که طیّ تاریخ سلسله‌ی هخامنشی تلاش‌هایی چند به‌منظور مسموم کردن افراد صورت گرفت، و کیفر خاصّی برای زهردهندگان اعمّ از زن و مرد مقرر شد (پلوتارک، *اردشیر*، فصل ۱۰، بند ۹)، حتّی می‌بینیم که در دوره‌های بحران، اعضای خاندان سلطنتی حرکات هم‌سفرگان را زیر نظر می‌گرفتند: مثلاً وقتی پروشات و عروسش، استاتیرا با هم غذا می‌خوردند «می‌ترسیدند و به یکدیگر ظنین بودند! آن دو از یک غذا، که دست یک نفر آن‌ها را سر سفره نهاده بود، می‌خوردند» (*همان*، فصل ۱۹، بند ۴). پروشات برای زدودن حسّ بدگمانی استاتیرا و خوراندن خوراکی مسموم به او ناچار به حیله متوسل شد (*همان*، فصل ۱۹، بند ۴ـ۷؛ کتسیاس، *پرسیکا*، ٦١). پس لازم بود که تمام احتیاط‌ها برای حفظ موادّ مصرفی شاه بزرگ، به‌خصوص آشامیدنی‌های او صورت پذیرد.[۲۷]

هراکلیدس کومه‌ای در *پرسیکای* خود شرایط صرف خوراکی‌های سلطنتی را شرح داده است (به نقل از آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۵ و بعد؛ *FGrH* 689, F.2). او تصریح می‌کند که شاه، صرف‌نظر از چند ضیافت عمومی (۱۴۵ ب؛ ۱۴٦ ب) و با آن که همسر و چند تن از پسرانش گه‌گاه در خوراکش سهیم می‌شوند، امّا معمولاً تنها نهار و شام می‌خورد. (۱۵۴ ت). پلوتارک (اردشیر، فصل ۵، بند ۵) کار اردشیر را در دادن اجازه‌ی نشستن در کنار خویش به برادران کهترش نشانه‌ی نرم‌دلی او می‌داند. از این جالب‌تر آن که حتی وقتی شاه مهمانانی داشت که در شام او سهیم‌اند بیشترشان غذا را در بیرونی، زیر نگاه‌های غبطه‌انگیز اعضای دربار، صرف می‌کردند. تعداد کمی از مهمانان در اندرونی، امّا در تالاری جدا غذا می‌خوردند، تالار دیگری هم بود که فقط به شاه اختصاص داشت؛ شاه می‌توانست از خلال پرده‌ای که او را از نگاه‌ها پنهان می‌کرد، مهمانان خود را نظاره کند (۱۴۵ الف).

پس از شام خواجه‌ها حدود دوازده تن از مهمانان ممتاز را می‌خوانند برای میگساری با شاه بزرگ در ضیافتی، که طیّ آن مسائل مهمّ حلّ و فصل می‌شد، به نام فرا می‌خواندند (رک. هرودوت، کتاب ۱، بند ۱۳۳؛ آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۴ الف؛ کتاب ۵، بند ۱۰۲ پ). هراکلیدس تصریح می‌کند که شاه از شراب مخصوص خود می‌آشامید (۱۴۵ پ) ــ این شراب به‌طور قطع شراب خالوبونیا بود که «فقط به شاه اختصاص داشت» (آتنایوس، کتاب ۲، بند ۲۸ ت). تشابه این امر با آب خواسپس

www.tabarestan.info تبرستان

یک فکر را به ذهن القا می‌کند: به‌جای آن که نتیجه بگیریم که شاه هماره تنها کسی بود که از این شراب می‌نوشید، باید فرض کنیم که جام سلطنتی از ظرفی پر می‌شد که فقط به مصرف او اختصاص داشت. از طریق دینون می‌دانیم (آتنایوس، کتاب ۱۱، بند ۵۰۳ ج = *FGrH* 690, F.4) که شاه در جام مخصوص تخم‌مرغی‌شکلی شراب می‌نوشید. با گواس[1] با ریختن زهر در این جام کوشید داریوش سوم را از میان بردارد، امّا داریوش که از توطئه خبردار شده بود، جام خود را به توطئه‌گر تعارف کرد، گویی افتخاری استثنایی نصیب او می‌کند و «او را وادار به نوشیدن زهر کرد» (دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۵، بند ٦) (۲۸).

www.tabarestan.info تبرستان

اهمیت ساقیان دربار و به‌خصوص کسی که در رأس این کار بود، یعنی کسی که ساقی شاه خوانده می‌شود، از همین امر ناشی می‌شود. وظیفه‌ی دشوار ریختن شراب در جام شاه برطبق قواعد لایتغیّر آداب و رسوم درباری، برعهده‌ی شخص او بود (گزنوفون، *کوروپدیا*، کتاب ۱، فصل ۳، بند ۳۸). ساقیِ شاه کار چشنده را نیز انجام می‌داد، مانند ساکاس در دربار ایشتوویگو، که گزنوفون درباره‌ی او نوشته است: «باید گفت که ساقیان شاه هر بار جام را به او تقدیم می‌کنند با پیمانه‌ی مخصوص چند قطره در دست چپ می‌ریزند و آن را می‌چشند تا اگر زهر در جام ریخته باشند، سودی عایدشان نشود» (کتاب ۱، فصل ۳، بند ۹)

بنابراین برای انجام این کار مردان وفادار و قابل اعتماد را برمی‌گزیدند. نحمیا «ساقی شاه» در دربار اردشیر اول را می‌شناسیم (*نحمیا*) (باب ۱، آیه‌ی ۱۱؛ رک. Yamauchi 1980). در دربار کمبوجیه، پرکساسپس از پارسیان والاتبار (هرودوت، کتاب ۳، بند ۷۴ـ۷۵) پیک شاه بود. هرودوت نوشته است که پسر پرکساسپس «ساقی مخصوص شاه بود ــ که افتخار اندکی به‌شمار نمی‌آمد»، (کتاب ۳، بند ۳۴). باید یکی از روایات «افسانه‌ی بنیان‌گذار» را نیز که نیکلای دمشقی نقل کرده است، یادآوری کنیم: کوروش در این روایت پارسیِ بی‌چیزی معرفی شده است که مادرش بزچران و پدرش راه‌زن بوده است. مردی قدرتمند به‌نام ارتمبارس، که در دربار ایشتوویگو صدر ساقیان است، پسر جوان را به فرزندی می‌پذیرد. وقتی ارتمبارس پیر می‌شود، با توافق شاه شغلش را به کوروش منتقل می‌کند (*FGrH* 90 F.66. 5-7).

1. Bagoas

۶. ضروریات لجستیکی و بازنمایی‌های ایدئولوژیکی

۶.۱. به‌رغم اهمّیّت آب (و آتش) (برای مثال دینون *FGrH* 690, F.2&) در بینش‌های مذهبی ایرانیان و به‌رغم روابط غیرقابل‌انکار موجود بین پادشاهی و آب[۲۹] ــ آب‌های زیرزمینی و آسمانی[۳۰] ــ زیاده‌روی است اگر بپنداریم که هر آبی به‌استناد این که به مصرف شاه اختصاص یافته است، «مقدّس» است. کوروش و جانشینانش مردانی هستند که از گوشت و خون ساخته شده‌اند و برای ادامه‌ی حیات ناچار به خوردن و نوشیدن اند. بنابراین لازم است که وسایل معیشت‌شان در تمام شرایطِ زندگی فراهم آید. درعین‌حال، همان‌طور که مشاهده‌گران یونانی تا جایی که توانسته‌اند تکرار کرده‌اند، شایسته است که بهترین خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها به شاهان عرضه شود (رک. متون موجود در Briant 1989a, 36-37). بنابراین آبی را که به سبکی و پاکی مشهور است و شرابی (خالوبونیا) بسیار مطلوب را برایشان برگزیده‌اند. مراقبت از سلامتی شاه (جوشاندن آب خواسپس برای دفع موادّ بیماری زا به همین دلیل صورت می‌گیرد) و تأمین امنیت او (با مصون داشتن ظروف از گزند کسانی که قصد مسموم کردن شاه را دارند) نیرحایز بسیار اهمیت است.

۶.۲. با آن که عقیده دارم که این رسم را باید خارج از قلمرو احکام آیینی ـ مذهبی جای داد، امّا می‌دانم که نمی‌توان آن را خارج از قلمرو سیاست و ایدئولوژی دانست. بازنمایی‌های ارائه شده از ترتیبات سفره‌ی سلطنتی (رک. Briant 1989b) از ایدئولوژی ناشی می‌شود. تهیه‌ی آب اختصاص یافته به مصرف شاه چیزی نیست جز رسمی در میان رسوم دیگر که نویسندگان یونانی آن را انتقال داده‌اند. هدف همه‌ی این رسوم اختصاص جایگاه جداگانه در فعالیت‌های روزانه به شاه بزرگ است. شاه بزرگ، که نزدیک شدن به او دشوار است، بیشترِ اوقات تنها غذا صرف می‌کند و از آب و شرابی می‌نوشد که فقط برای مصرف او تهیّه شده است، او در جامی مخصوص می‌نوشد، جامه‌هایی می‌پوشد که او را از رفیع‌مرتبه‌ترین درباریان متمایز می‌کند، او (به اتفاق ولیعهد) یگانه کسی که تاج بلند بر سر می‌گذارد و از «آب طلا» می‌نوشد و غیره. شاه بزرگ بی آن که خدایی به‌معنای احضّ واژه باشد، مردی است برتر از دیگران، که ویژگی‌های برتر خود را به پیوندهای ممتازش با خدایان مدیون است. تحت این عنوان، آب خواسپس، در نظر همگان در برنشاندن تصویر فرمانروایی قدرتمند، که از قیوداتی

www.tabarestan.info تبرستان

آزاد است که بر میرندگان دیگر حاکم است ، مؤثر است.

وانگهی مگر الیانوس، وقتی از شکوه توشه‌ی راه خشیارشا، که در میان آن آب خواسپس هم وجود دارد، سخن می‌گوید، همین تصور را انتقال نمی‌دهد: «توشه‌ی راه بیشتر از چیزهایی تشکیل می‌شد که به کار نمایاندن شوکت و جلالت او می‌آمد» (کتاب ۱۲، بند، ۴۰) توشه‌ی راه نمونه‌ی دیگر تجمّل شاهان بزرگ است، نماد و تظاهر قدرتشان است. درواقع تردیدی وجود ندارد که هدف جابه‌جایی‌های ادواری دربار نمایش حشمت و شوکت فرمانروا نیز بوده است: در تمام طول راه مردم عادّی برای تماشا و تحسین ثروت فرمانروای خود شتابان می‌آمدند (الیانوس، کتاب ۱، بند ۳۱ـ۳۳؛ کوئینتوس کورسپوس روفوس، کتاب ۴، فصل ۱۶، بند ۱۵؛ Briant 1988, 270). بنابراین می‌توان فهمید که ظروف نقره‌ای که آب اختصاصی شاه در آن‌ها حمل می‌شد، چرا در ذهن نویسندگان یونانی که آماده‌ی به دست دادن نمونه‌ای از تجمّل شاهان هخامنشی هستند و مانند استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۲۲) هم آن را تحسین و هم محکوم می‌کنند، تا این حدّ تأثیر نهاده است.

www.tabarestan.info تبرستان

۷. اهدای آب

تبلیغات سلطنتی در عین حال می‌خواهد فرمانروا را مردی در میان مردان دیگر معرفی کند، این است معنای تمام داستان‌های آموزنده‌ای که نویسندگان یونانی انتقال داده‌اند. این داستان‌ها مردم عادّی را به صحنه می‌آورند که به نجات شاه می‌شتابند. سه فقره از این افسانه‌های آموزنده، همان‌طور که دیدیم، به اهدای آب به شاه بزرگ اختصاص دارند. در دو مورد شاه از تشنگی در حال مرگ است، و هربار سرباز ساده‌ای با تقدیم چند قطره از آب گندیده‌ی قمقمه‌ی خود او را نجات می‌دهد، و شاه هربار خشنودی خود را اعلام می‌دارد. مگر اردشیر دوم آب تقدیم شده توسط سرباز مزدور را با آب خواسپسی که معمولاً می‌نوشد مقایسه نمی‌کند و در میان جمع با شگفت‌زده نمی‌گوید که «نوشیدن هیچ آب و شرابی، هر چقدر هم پاک و سبک بوده است، هیچ‌گاه تا این حدّ به او لذّت نبخشیده است» (پلوتارک، *اردشیر*، فصل ۱۲، بند ۶) در هر دو مورد، شاه از هدیه‌دهنده سپاسگزاری می‌کند و عنوان غبطه‌انگیز نیکوکار سلطنتی را به او می‌دهد. به روستاییِ ساده، سینتس، نیز هدایای سلطنتیِ بی نظیری اهدا می‌شود: «خلعت پارسی، پیاله‌ی زرین و هزار دریک» (الیانوس، کتاب ۱، بند ۳۲). علاوه

برآن، شاه آبی را که سینتس به او تقدیم کرده بود و در این فاصله در پیاله‌ی زرّین ریخته شده بود، به او برمی‌گرداند.

به‌رسم عطایای سلطنتی و نیکوکاران سلطنتی در متون کلاسیک به کرّات اشاره شده است (رک. Sancisi - Weerdenburg 1989). در موارد بالا شاهد عمل کردن وجه دیگر این فرایند، یعنی هدایای تقدیمی به شاه هستیم. اصول ایجاب می‌کند که شاه دادن را به دریافت کردن ترجیح دهد (رک. پلوتارک، *اخلاق*، فصل ۱۷۳ ت، ۱۹). امّا نظام در صورتی عمل می‌کند که هدیه و عِوَض هدیه هر دو وجود داشته باشند. در داستان آموزنده‌ی سینتس، پلوتارک این نتیجه‌ی اخلاقی را می‌گیرد: «اردشیر معتقد بود که دریافت هدایای کوچک با لطف و شوق مانند دادن هدایای ارزنده نشانه‌ی گشاده‌دستی و رفتار شاهانه است» (*سخنان شاهان = اخلاق* ۱۷۲ ب). کسانی که عنوان نیکوکار را دریافت می‌کنند معمولاً خدمات ارزنده‌ای در جنگ، شکار یا دربار انجام داده‌اند، طیّ جابه‌جایی‌های سلطنتی، افراد ساده می‌توانند فرصتی برای ارائه‌ی خدمات خود به فرمانروا بیابند. چنین است مورد سینتس روستایی و نیز میسس[1] پارسی (یا اومیسوس[2] پلوتارک) که «هنگامی که اردشیرشاه با اسب در پارس سفر می‌کرد» برای تقدیم اناری به مقابل او آمد (الیانوس، کتاب ۱، بند ۳۳؛ پلوتارک، اردشیر، فصل ۵، بند ۱).

الیانوس (کتاب ۱، بند ۳۱) رسمی را که در مورد هدایای جنسی در پارس وجود دارد، چنین شرح می‌دهد (۳۱): «در نزد پارسیان رسمی وجود دارد که از تمام رسوم دیگر دقیق‌تر اجرا می‌شود، و آن این که ساکنان نقاط گوناگونی که شاه در سفرهای خود از آن‌ها عبور می‌کند، هر یک، بنا به استطاعت خود، هدایایی تقدیم او می‌کنند. روستاییان، به‌طور کلّی تمام کسانی که درکشت زمین شرکت دارند، و صنعت‌گران چیز فوق‌العاده یا ارزشمندی نمی‌دهند، بعضی گاو می‌دهند و بعضی برّه، برخی گندم و عده‌ای شراب. وقتی شاه از منطقه‌ای عبور می‌کند، هر یک از ساکنان چیزی را که آورده است، عرضه می‌دارد. همه‌ی این‌ها را هدیه می‌نامند و شاه آن‌ها را تحت همین نام دریافت می‌دارد. فقیرترین افراد شیر، پنیر، خرما، میوه‌های فصل و نوبرانه‌ی محصولات اطراف را تقدیم می‌دارند.» پس وضعیّت سینتس را می‌توان درک کرد که

1. Misès 2. Omisos

www.tabarestan.info تبرستان

«از بیم ناتوانی در اجرای نوموس پریشان حال گشته بود. و چون چیزی برای تقدیم به فرمانروا نداشت، با رنج و درد شاهد امتیاز پارسیان دیگر بر خود بود و نمی‌توانست این ننگ را برتابد که یگانه کسی باشد که هدیه‌ای برای تقدیم کردن ندارد.»

متن «قانون پارسی» که الیانوس آن را نقل کرده است [۳۲] حکایت از آن دارد که هنگام جابه‌جایی‌های دربار، رسم هدیه و عوض هدیه از طریق قواعد بسیار مشخّص، که درک و فایده‌ی آن را تأمین می‌کرد، به آیین تبدیل شده بود. ارزش معاملاتی هدیه اهمّیّتی نداشت، به‌قول الیانوس اصل این بود شاه آن را «تحت نام هدیه دریافت دارد»: به‌عبارت دیگر، تمایز مالیات اجباری و هدیه‌ی داوطلبانه فقط به شاه تعلق داشت. پس فقط شاه بود که می‌توانست به هدیه دهنده صفت «نیکوکار» را اعطا کند. در اصلی که الیانوس با دقّت آن را شرح می‌دهد، اعطای چند قطره آب توسط روستایی‌ای ساده، تحت همان عنوانی ارجمند است که برای مثال شهامت تریباد، که اردشیر دوم را از چنگال شیر نجات می‌بخشد (دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۱۰، بند ۳). اصل این است که شاه بتواند گشاده‌دستی شکوهمند خود را با صحنه آرایی نمایشی‌ای نشان دهد که از او بهترین هدیه‌دهنده را می‌سازد [۳۳]، هدیه‌دهنده‌ای که رعایای خاشع هم از او بیم دارند و هم به او مهر می‌ورزند.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت

۱. نسخه‌ی اوّلیه‌ی این بررسی در ژانویه‌ی ۱۹۹۰ در سمینار تاریخ باستان تولوز ـ دو لومیرای (Toulouse - II Le Mirail) ارائه شد. در این‌جا لازم می‌دانم از تذکّرات شرکت کنندگان در سمینار و توضیحات سان‌سی‌زی ـ ویردنبورگ (اوترشت) سپاسگزاری کنم. مسئولیت تفسیرهای ارائه شده در این مقاله صرفاً متوجه نگارنده است.

۲. برای اطلاع از بحثی که در این زمینه وجود دارد، می‌توانید به کارهای زیر مراجعه کنید:
Le Rider 1965, 262 - 267; Briant 1989b et Bosworth 1987.

3. VI. 135: "Ipse [Eulaios] in magna caerimonia siquidem reges non ex alio bibunt et ob id in longinqua portant"

۴. از کتسیاس نقل شده در آثار الیانوس (اساساً از *Natura Animalium* و *Indika*):
FGrH 688, F4, 35, 45b, 45d, 45g-r, 46a 50 (Cf. Jacoby 1922: 2073).
همگرایی بین پلوتارک و الیانوس درباره‌ی هدایای تقدیمی مردم عادی به شاه بزرگ به‌طور قطع از این طریق توجیه می‌شود (نک. زیر بند ۷)

۵. قبلاً توسط پلوتارک در اردشیر (فصل ۱۳، بند ۴ـ۷ و فصل ۱۸، بند ۴ـ۸) که لاکونیادوستی بلوتارک را افشا می‌کند، خاطرنشان شده است.

۶. رک. به‌ویژه کورنلیوس نپوس، کونون، فصل ۹، بند ۵ و بند ۴ F. 18=4: «مورخ از نظر ما کسی است که از وقایع دوران هخامنشی بهتر از هرکس دیگر مطلع باشد.»

۷. در مورد هومه در دوران هخامنشیان چیز زیادی نمی‌دانیم، مراسم هومه را براساس متون متأخر بازسازی کرده‌اند: رک. Bowman 1970, 9-15 (تفسیرهای این مؤلّف درباره‌ی هاون‌های تخت جمشید به‌اجماع ردّ شده است: رک. Boyce 1982, 148-149). بحث درباره‌ی ماهیّت گیاهی که اساس تهیه‌ی هومه است، در جهت خوبی جریان دارد: رک. در وهله‌ی آخر Windfuhr 1985 *(ginseng)* و Falk 1989, *(ephodra)*. در هر حال در متن هرودوت و اسناد مربوط به آب خواسپس چیزی وجود ندارد که ما را به فکر تهیه‌ی این نوشیدنی سکرآور بیندازد. (باومن [همان ۸] به کتسیاس و دوریس ارجاع می‌دهد که هر دو تأکید می‌کنند که شاه بزرگ فقط سالی یک بار در هنگام جشنی که به‌افتخار میترا برپا می‌شد از آن می‌نوشید (آتنایوس، کتاب ۱۰، بند ۴۳۴ ث؛ Cf. Cleman 1920a, 26 [Douris] et III [Eusthate]; (Id. 1920b, 90-91) او در آن، ارجاع احتمالی به مصرف هئومه را تشخیص می‌دهد).

۸. ص. ۲۱. امّا خود او مجموع شواهد را گردآوری نکرده است. به‌علاوه پیش آمده است که در استفاده از متون باستان بی‌توجهی نشان دهد. برای مثال او مدعی است (ص ۲۳) که «شاهان هخامنشی تفأل زدن با آب را می‌دانستند.» برای پی‌ریزی سخن خود، در پانوشت از استرابون، کتاب ۱۶، فصل ۲، بند ۲، ۳، ۳۹، ص ۷۰۲» نقل قول می‌کند /در واقع کتاب ۱۶، فصل ۲، بند ۳۹، *C762*]؛ امّا استرابون در یک قطعه‌ی کلّی درباره‌ی اعتبار «تفأل زدن» در جوامع گوناگون از پارسیان

مثال آورده و از میان آنان مغان را ذکر کرده و نیز کسانی را که با امعا و احشا و، آب تفأل می‌زنند»: پس در این سخن چیزی وجود ندارد که به ما اجازه دهد که شاهان پارس را در زمره‌ی کسانی بدانیم که با آب تفأل می‌زنند!

۹. هرودوت (کتاب ۵، بند ۱۰۶ـ۱۰۷) نقل کرده است که یکی از نزدیکان داریوش وظیفه داشت که هر روز حمله به آتن را به او یادآوری کند.

۱۰. رک. آتنایوس، کتاب ۲، بند ٦٧ الف (روغن کارمانیا). هم‌چنین رک. نقل قول از آمونتاس (همان) در استاتموی پرسیکوی (منازل پارسی): روغن گردوی پارس تهیه شده برای شاه.

۱۱. آتنایوس (کتاب ۲، بند ٦٧ ب) با نقل از دینون (*FGrH* 690, F. 23a) مسائل را به‌شیوه‌ای قدری متفاوت ارائه می‌دهد: «دینون متذکر می‌شود که از مصر برای شاه بزرگ نمک آمونیاک و آب نیل می‌فرستند.» به نوشته‌ی آتنایوس (که کتسیاس و دینون را در این مورد مقایسه می‌کند)، این‌ها محصولات ارسالی برای سفره‌ی شاه‌اند. شاید این آب در ظروف مصری‌ای که در آن جا یافت شده است ریخته و فرستاده می‌شد: رک. Posener 1936, 189-190.

۱۲. با پاسخ لئونیداس خطاب به شاگردش اسکندر مقایسه شود: «پسرم وقتی تو فرمانروای سرزمینی شدی که کندر در آن عمل می‌آید، می‌توانی از آن به‌مقدار فراوان بسوزانی» مورالیا ۱۷۹ج.

۱۳. نه می‌فهمم چرا داندامایف (۱۹۸۹ و ۱۸۵) می‌گوید که آب خواسپس را عیلامیان تهیه می‌کردند و نه این که چرا به‌طور ضمنی می‌فهماند که این آب به‌عنوان خراج به شاه بزرگ تحویل می‌شد.

۱۴. درباره‌ی منابع دیودوروس در مورد نهادهای اجتماعی مصر، رک. Vicichl 1984-85 (که به این قطعه ارجاع نمی‌دهد).

۱۵. هم‌چنین رک. Cook 1983، صص ۱۴۰ و ۲۵۱، پانوشت ۲۴، که بدون این که از آگاتوکلس کوزیکوسی نام ببرد، نام‌گذاری «آب طلا» را به کتسیاس نسبت می‌دهد!

۱٦. کتسیاس به همین علت به آن نام آب سلطنتی داده است (به‌نقل از آتنایوس، کتاب ۲، بند ۴۵). هم‌چنین رک. مدخل "Χοασπέλον υ δωρ" سویداس: "..α και κυ ριονομαν".

۱۷. درست است که مثال برگزیدن جانشین داریوش نشان می‌دهد که هیچ قانونی شاه را به انتخاب پسر ارشد در مقام جانشین وا نمی‌داشت؛ با این همه، به‌طور کلی، پسر ارشد به‌عنوان وارث بالقوه تلقی می‌شد: واقعیت به‌لحاظ آمار قابل کنترل نیست ــ در هر حال شاه هماره آزادی انتخاب را حفظ می‌کرد و پسران کهتر اغلب می‌کوشیدند در مقام رقیب پدیدار شوند. آن قطعه‌ی نه‌چندان شناخته شده‌ی آگاتوکلس کوزیکوسی مؤیّد اطلاعات گردآوری‌شده توسط پلوتارک، نه درباره‌ی «حق ارشدیت» (ناموجود)، بلکه مرجّح دانستن پسر ارشد (اردشیر، فصل ۲٦، بند ۱ـ۲) و موقعیت مرجحّ ولیعهد است (فصل ۲٦، بند ۴ـ۵؛ فصل ۲۷، بند ۳).

۱۸. هم‌چنین رک. گزنوفون، کوروپدیا، کتاب ۷، فصل ۵، بند ۹ـ۲۵.

۱۹. باید متن بسیار دقیق تئوپومپوس را افزود: (*FGrH* 115, F. 262a-b). فقط باید این نکته را متذکر شویم که در میان فهرست «محصولات لازم برای زندگی» که او برمی‌شمارد، آب خواسپس

www.tabarestan.info تبرستان

قرار ندارد. گزنوفون نیز در قطعه‌ای که به ترتیبات حرکت اردوی سلطنتی اختصاص داده است، به آن اشاره نکرده است (کوروپدیا، کتاب ۸، فصل ۵، بند ۱ـ۱۶).

۲۰. به این دلیل من در مورد استفاده از قطعه‌ی هرودوت (رک.: Zadok 1976, 62) برای بازسازی ترتیب زمانی تصرّف شوش به دست کوروش شکّاکم. مضافاً بر این که حتی نمی‌توان توالی زمانی را نیز در آن تشخیص داد، چون رسم مربوط به آب خواسپس (کتاب ۱، بند ۱۵۸) قبل از شرح روابط کوروش و گوندس (کتاب ۱، بند ۱۸۹) قید شده است: فقط رسیدن شاه به ساحل گوندس با پیش‌رفت سپاه سلطنتی به‌سوی بابل در سال ۵۳۹ مرتبط شده است.

۲۱. این اطلاعات این فرض را تقویت می‌کند که رسم پارسی به یک رسم عیلامی پیوند خورده است: این استمرار است که علّت انتخاب خواسپس را به ترجیح از آب رودخانه‌هایی که خواصّ مشابهی داشتند، توضیح می‌دهد. امّا این فقط یک فرضیه است که من آن را به‌طور مشروط ارائه می‌دهم برای آن که، تا آن جا که می‌دانم، در هیچ سند آشوری ـ بابلی یا عیلامی به چنین رسمی اشاره نشده است.

۲۲. در این‌جا باید یک نکته را ذکر کنیم، به نوشته‌ی پلینی (کتاب ۳۴، بند ۱۶۲)، گیاهی (نامعلوم) که او آن را تئومبروتیون *(theombrotion)* می‌نامد، «در سی سخونئوس (schoenus: واحد اندازه‌گیری مسافت در پارس) فاصله با خواسپس می‌روید؛ رنگ‌هایش به رنگ‌های آن سرزمین ماند و رایحه‌ی دل‌انگیزی دارد. شاهان هخامنشی آن را به‌صورت نوشیدنی برای برطرف کردن انواع ناراحتی‌های جسمانی مصرف می‌کنند؛ [این گیاه] استحکام روان و روح معدلت بخشد» اعتراف می‌کنم که معنای پانوشت مختصری را که بیده ـ کومون (Bidez-Cumont 1938 II, 168) به این قطعه اختصاص داده است، در نمی‌یابم؛ «تذکار آن که شاهان هخامنشی آب خواسپس می‌نوشند.» در این مورد نیز مؤلفان متونی را که مکمّل نیستند صرفاً براساس مکان تعیین شده برای رشد این گیاه در نزدیک خواسپس توسط پلینی، مکمّل اعلام کرده‌اند. اگر بخواهیم براساس بخش اول سخن پلینی داوری کنیم، پیداست که این گیاه توسط اطبّای دربار به‌دلیل خواصّ دارویی (لینت بخش؟) آن تجویز می‌شد. بخش دوم سخن او به‌طور ضمنی می‌فهماند که مصرف آن به شاهان اختصاص داشته است.

۲۳. رک. الیانوس، کتاب ۱۱ بند ۳۳، مقایسه شود با هرودوت، کتاب ۵، بند ۵۲: در طول جادّه‌ی شاهی «منزلگاه‌های سلطنتی» و کاروانسراهایی وجود دارند. این «منزلگاه‌های سلطنتی» قاعدتاً در اغلب موارد با پردیس‌ها درهم می‌آمیزند (علاوه بر آن رک. پلوتارک، اردشیر، فصل ۲۵، بند ۱)، که می‌دانیم مشخصه‌ی آن‌ها فراوانی چشمه‌ها و انهار بوده است (*RTP*, 435. n.131; Fauth 1979, 6-7).

۲۴. لیارد (Layard) اشاره کرده که وقتی در عربستان مرکزی می‌جنگید، دستور داده بود برایش آب نیل بفرستند (این سخن را کوک تکرار کرده است: (Cook 1983, 251, n. 24).

۲۵. نقل‌قول‌های مربوط به ژرار دونروال از شرحی درباره‌ی «آب آشامان» استخراج شده است که خود آن در مجموعه‌ی «شب‌های رمضان» گنجانده شده بود: رک.:

édition de la Pleiade, t. II (1984) 655-660

www.tabarestan.info تبرستان

۲۶. رک. آتنایوس، کتاب ۲، بند ۴۱ و بعد؛ ۴۴؛ نک. بالا.

۲۷. هم‌چنین باید قید کنیم که به‌نوشته‌ی الیانوس (طبیعت جانوران، کتاب ۴، بند ۴۱)، شاه هند به‌عنوان هدیه‌ای بسیار باارزش، برای شاه بزرگ سمّی فرستاده بود که از فضله‌ی یکی از پرندگان تهیه می‌شد و مرگ بدون رنج و دردی به‌همراه داشت. الیانوس (که در این مورد به‌طور قطع از کتسیاس نقل کرده است) تصریح می‌کند که استفاده از این سمّ فقط به شاه و مادرش اختصاص داشت.

۲۸. این تشابه را به پانوشت پژوهش‌گر زیر مدیونم: P. Goukowsky 1976, 14n.1 باید بیفزایم که یک بررسی جدید (Fleming 1989) نشان می‌دهد که در دوران هخامنشیان در ناحیه‌ی بابل شروع به ساختن ظروفی به‌شکل نیمکره و نصف نیمکره، با جداره‌های بسیار نازک کردند ("eggshell ware") که برای آن باید منشائی ایرانی قائل شد.

29. Cf. Briquel 1981, Briquel - Desnier 1983

30. Cf. Widengren 1968, 75

www.tabarestan.info تبرستان

«ایران از شاه خود انتظار داشت که باران لازم را از آسمان بباراند، به‌عبارت دیگر زمین را بارور سازد» (هم‌چنین رک. ص ۳۴۹). درباره‌ی این امر، باید به اهمیت قطعه‌ای از پولیانوس (کتاب ۷، فصل ۱۱، بند ۴) توجّه کرد. هنگام نبردی با سکاها، سپاه داریوش به‌طرز بی‌رحمانه‌ای دچار بی‌آبی شد. «داریوش بر نقطه‌ی مرتفعی بر شد و عصایش را در زمین فرو کرد، پیراهن، تاج بلند و نیم‌تاجش را بر آن نهاد، گاهِ دمیدن آفتاب بود، به درگاه آپولون [میترا؟] دعا کرد که پارسیان را نجات بخشد. خدا درخواستش را اجابت کرد و بارانی فراوان بر آنان بارید.» این قطعه باید با سخن کتسیاس، که فوتیوسِ آن را نقل کرده، مشابه دانسته شود (ایندیکاها = *FGrH* 688, F. 45b, 17-18). کتسیاس از نوعی آهن سخن می‌گوید و می‌نویسد: «اگر آن را در زمین فرو کنند، مسیر ابر، گرد و باد و تگرگ را منحرف می‌کند. کتسیاس مدعی است که شاه در برابر دیدگان او این عمل شگفت‌انگیز را انجام داده است.»

۳۱. پلوتارک از همان منبع (کتسیاس یادینون) حکایات خود را استخراج کرده است (اردشیر، فصل ۴، بند ۴ـ۵. رک. همان نویسنده سخنان شاهان = مورالیا ۱۷۴ الف.

۳۲. تئوپومپوس نیز در واقع نشان داده است که هنگام حمله‌ی اردشیر به مصر، دولت‌شهرها و اقوام سفرایی به نزد شاه فرستادند که مأمور تقدیم هدایای گوناگون به او بودند (*FGrH* F. 115, 263 a-b).

۳۳. رک. پلوتارک، اردشیر، فصل ۴، بند ۴ «اردشیر وقتی آماج توجّه قرار می‌گرفت، هم به کسانی که هدایایی به او تقدیم می‌داشتند و هم به آنان که از او هدیه دریافت می‌کردند، شادی خود را نشان می‌داد. وقتی چیزی می‌داد، خود را خوب و مهربان نشان می‌داد، و هیچ هدیه‌ی کوچکی نبود که او آن را با گشاده‌رویی نپذیرد.»

تبرستان
www.tabarestan.info

اهدای اراضی و شهرها
آسیای صغیر در دوران هخامنشی

تبرستان
www.tabarestan.info

۱. منابع و مسائل

در میان مسائل وابسته به مطالعه و تفسیر جوامع و دولت‌های خاورمیانه‌ی باستان، مسئله‌ی وضعیت اراضی و حقوق شاه بر کل قلمروهای مفتوح به‌طور قطع در درجه‌ی اول اهمیت قرار دارد. دزاکانینی[1] در مقاله‌ای اساسی (۱۹۸۱) نشان داده است که تحلیل متون مربوط به اهدای اراضی و روستاها (صص ۳۹ـ۶۵) اجازه‌ی روشن شدن کلّ مسئله را می‌دهد. در مورد امپراتوری هخامنشی ما شواهد گوناگونی از این رسم، به‌ویژه در آثار نویسندگان کلاسیک در اختیار داریم. اهدای اراضی درکل رویه‌ی گشاده‌دستی در دادن عطایای شاهان بزرگ، معرّف یکی از شایع‌ترین وسایل مورد استفاده‌ی آنان برای جبران خدمات اشخاص و تشویقشان به انجام دادن آن است. کافی است *کوروپدیا* را بخوانیم تا متوجه این نکته شویم: کوروش پس از فتوحات خود اراضی را در میان پارسیان *دیاسپورای* شاهنشاهی[2] (کتاب ۸، فصل ۶، بند ۴ـ۵، ۱۰ـ۱۱؛ فصل ۸، بند ۲۰) و متّحدان (مصریان، مادها، هیرکانیان) خوش‌نیّت آن (کتاب ۷، فصل ۱، بند ۴۱ـ۴۵؛ کتاب ۸، فصل ۴، بند ۲۸) تقسیم می‌کرد. کوروش صغیر نیز می‌کوشید سربازان اسپارتی را به سوی خود جلب کند و به این منظور: «به آنان اگر پیاده بودند، اسب، اگر سواره بودند، گردونه‌ی اسب‌دار، اگر زمین داشتند، روستا، اگر روستا داشتند، شهر داد» (پلوتارک، *اردشیر*، فصل ۶). وقتی، اخشورش فرمان

---

1. Zaecagnini

۲. diaspora منظور جامعه‌ی پارسیان مستقر در نقاط فتح شده است. ـ م.

خواندن تذکره‌ی تواریخ ایّام را که مربوط به نیکوکاران بود، صادر کرد *کتاب استر*، باب ششم، آیه‌ی ۱ـ۲ متوجه شد که به‌منظور تجلیل از اقدامات برخی از آنان تجلیل، اراضی داده است (یوسفوس، *تاریخ باستانی یهود*، کتاب ۱۱، بند ۲۴۹).

امّا مسئله‌ای که وجود دارد شکل و چگونگی این امر است: آیا اهدای اراضی به‌معنای انتقال کامل مالکیت بوده؟ و این که چه چیز منتقل می‌شده؟ در مرحله‌ی نخست از متون کلاسیک حرکت خواهم کرد. یکی از مسائل روش‌شناختی‌ای که این متون مطرح می‌کنند، مسئله‌ی اصطلاح‌های به کار رفته در آن‌هاست. اصطلاحی که اغلب به کار رفته *دیدومی (didômi)* است. امّا این اصطلاح با توجّه به مسائل کلّی ما، ویژگی خاصّی دربر ندارد: شاه همان‌طور که می‌تواند یک لشکر یا یکی از دخترانش را به کسی بدهد، می‌تواند زمین، شهر یا حکومتی رابه فردی ببخشد، تنها چارچوب متن می‌تواند عناصر پاسخ را عرضه کند. متون کلاسیک مربوط به این مسئله را باید در چارچوب کلّی‌ترِ مجموعه‌ی اسناد هخامنشی نیز جای داد، از این رو لازم است که در مرحله‌ی دوم داده‌های یونانی با متون عیلامی، اکدی، آرامی، که به عطایا یا قلمروهایی در فارس، ناحیه‌ی بابل و مصر اشاره کرده یا ارجاع داده‌اند، مقابله شوند. درست است که چیزی اجازه نمی‌دهد پیشاپیش بگوییم هم‌گرایی کاملی بین تمام این اسناد وجود دارد، امّا معلوم است که این اسناد به مسئله‌ی مشترکی که همان وضعیّت اجتماعی ـ سیاسی دریافت‌کنندگان عطایاست، مربوط می‌شوند. وضعیّت اراضی پیش از اهدا چه بوده است و پس از اهدا چه شده است؟ دریافت‌کنندگان (یونانی یا پارسی) اراضی در چه مقتضیّات تاریخی زمینی، روستاهایی یا شهری را گرفته‌اند؟ بنابراین لازم است که انواع و گروه‌ها را از میان عطایای فراوانی که در متون کلاسیک مورد تأیید قرار گرفته‌اند، از یکدیگر متمایز کنیم: اهدای دولت‌شهر فقط یک گروه عطیّه در میان عطایای دیگر به‌شمار می‌رود.

۲. اهدای درآمدهای حاصل از خشترپاون‌نشین

مورد اول: شاه به یک پارسی یک خشترپاون‌نشین، یک سرزمین یا یک شهر را با معافیّت از پرداخت خراج می‌بخشد. پنج نمونه می‌توانیم ذکر کنیم:

الف) زوپوروس[1]، پس از کاری به یاد ماندنی در بابل از داریوش امتیازات مهمّی گرفت، که هرودوت آن‌ها را چنین برشمرده است (کتاب ۳، بند ۱۶۰): «داریوش بابل

را با *آتلیا* برای تمام عمر به او بخشید.» از اصطلاح *آتـلیا* معمولاً معنای «معاف از پرداخت خراج» استنباط می‌شود. پس به زوپوروس دو امتیاز استثنایی تعلّق می‌گیرد: تمام عمر خشترپاون (یا فرمانروای بابل) می‌شود حال آن که شاه اصولاً این اختیار را دارد که خشترپاون را هروقت خواست معزول کند؛ متن متضمّن آن است که می‌تواند عایدی حاصل از اخذ مالیات (یا بخشی از آن) را برای خود نگاه دارد (رک. زیر).

ب) کتسیاس (§ ۸) تصریح می‌کند که کوروش پیش از مرگ تصمیماتی در مورد جانشین پس از مرگ خود اتّخاذ می‌کند و کمبوجیه پسر ارشد خود را ولیعهد اعلام می‌کند و به پسر کهتر خود، تانوئوکسارکس[1] (بردیای داریوش در بیستون و اسمردیس هرودوت) فرمانروایی وسیعی در فلات ایران می‌بخشد: باکتریا[2] و سرزمین باکتریا، خوراسمیا، پارت، کارمانیا. واقعیت اداری اهمیّت ندارد: سخن گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۷، بند ۱۱: خشترپاون مادها، ارمنی‌ها و کادوسیان) شاید به واقعیّت نزدیک‌تر باشد. کتسیاس می‌افزاید که مقرر شده بود که بردیا این قلمروها را به‌صورت *آتلیا*، یعنی معاف از پرداخت خراج در تصرّف داشته باشد؛

پ) دیودوروس، طی روایتی که اعتبارش از دیدگاه تاریخ روایی به شدت مورد تردید است، از این رسم نمونه‌ی دیگری ارائه داده است: چارچوب تاریخی موسعاً داستانی است، امّا چارچوب نهادین آشکارا هخامنشی است. پس از تصرّف نینوا و شکست ساردانا‌پالوس، آرباکس، فاتح ماد، بلسوس را به‌دلیل کمک‌هایش پاداش می‌دهد. دیودوروس (کتاب ۲، فصل ۲۸، بند ۴) می‌نویسد: «آرباکس بابل را بی آن‌که [بلوس] ملزم به پرداخت خراج باشد به او داد.»

ت) می‌دانیم که شاه آتی (داریوش) پیش از جلوس به تخت سلطنت مجبور شد به همدستان خود در توطئه علیه بردیا /گوماتا امتیازاتی اعطا کند؛ این امتیازات هم از نوع سیاسی بود، مانند معافیت از اجرای مقرّرات در باری، و هم از نوع اقتصادی. هرودوت به هر دوی آن‌ها اشاره کرده است (کتاب ۳، بند ۸۴). اوتانه که از میان توطئه‌گران خود را از رقابت برای به دست آوردن عنوان شاهی کنار می‌کشد، امتیازاتی استثنایی دریافت می‌دارد. هرودوت، علاوه بر قید امتیازات افتخاری (اهدای خلعت یا

---

1. Tanyoxarkès

۲. Bactres مرکز باکتریا که سرزمینی است قدیمی میان کوه‌های هندوکش و آمودریا و در کتیبه‌های ایرانی نام آن به صورت باختری آمده است. ـ م.

پیراهن مادی در هر سال)، تصریح می‌کند که «هنوز هم، خاندان اوتانه در میان پارسیان یگانه خاندان آزاد به‌شمار می‌آید.» افسانه‌ی درباری سلسله‌ی کاپادوکیایی در دوران یونانی‌مآبی نیز به‌طور قطع به همین واقعه اشاره می‌کند: «آنافاس[1] (اوتانه) فرمانروایی کاپادوکیا را به دست آورد، بی آن که ملزم به پرداخت خراج به پارسیان باشد.» (Diodore XXXI, *Excerpt. Photii*, p. 517)؛

ث) به این چهار نمونه می‌توان مورد کوروش صغیر را افزود. در سال ۴۰۵ پ. م. کوروش پ. م. که در آسیای صغیر بود، در برابر لوساندر در مورد ثروت شاه و خودش داد سخن داد «و رقم کلّ خراج دولت‌شهرهایی که درآمد خاصّ او را تشکیل می‌دادند، به او گفت و آن‌چه را علاوه بر آن داشت به او بخشید» (گزنوفون، *هلنیکا*، کتاب ۲، فصل ۱، بند ۱۴). بنابراین به نظر می‌رسد که در این تاریخ، کوروش که خشترپاون لیدیا، فریگیای بزرگ و کاپادوکیا بود، درآمد چندین دولت‌شهر یونانی قلمرو فرمانروایی خود را در اختیار داشت (Lewis 1977: 119). پس از مرگ کوروش، تیسافرن عطیّه‌ای را که داریوش دوم به کورش داده بود، شخصاً به‌میراث برد، چون گزنوفون می‌نویسد که شاه در این تاریخ دولت‌شهرهای ایونیا را به تیسافرن داده بود. (رک. Lewis 1977: 122-123؛ هم‌چنین: Hornblower 1982: 94, 142-144 که این مورد را با مورد تمیستوکلس مقایسه می‌کند؛ رک. Lewis: 122, n. 100).

به نظر می‌رسد که در هیچ یک از این موارد، اعطای امتیاز معادل انتقال قدرت مطلق[2] نیست. با مرگ کوروش، بردیا در مقام خشترپاون، مطیع قدرت کمبوجیه می‌ماند و ملزم است که هر بار کمبوجیه او را احضار می‌کند در برابرش حاضر شود (کتسیاس § ۱۰). ترتیبات اتّخاذی کوروش کبیر به‌معنای تقسیم قدرت بین دو پسر نیست، بلکه معطوف جبران محرومیّت پسر کهتر از پادشاهی بر طبق رسمی هخامنشی‌است، که وجود آن مورد تأیید قرارگرفته است (رک. مورد کوروش صغیر که با فرمانروایی آسیای صغیر «خسارت او جبران» می‌شود). هم‌چنین است مورد زوپوروس: اصطلاحی که هرودوت به کار می‌برد، *نمستای (nemesthai)* است، که نه به‌معنای «فرمانروایی»، بلکه به‌مفهوم «استخراج درآمد از» چیزی است (Jordan 1970). متن هرودوت حتی به‌معنای اخصّ کلمه ثابت نمی‌کند که زوپوروس به مقام

1. Anaphas

خشترپاون منصوب شده است، هر چند آن را نفی نیز نمی‌کند (Jordan 163, n. 34). احتمال دارد که در مورد خاصّ او مانند موردبلسوس، فقط درآمدهای بابل (و نه ناحیه‌ی بابل) اعطا شده باشد. در هر حال زوپوروس، در مقام خشترپاون ناحیه‌ی بابل یا حاکم بابل، مطیع شاه بزرگ است. باید بیفزاییم که معافیت، به‌طور قطع، شامل تمام درآمدهایی نیست که شاه از ناحیه‌ی بابل استخراج می‌کند: هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۹۲) تصریح می‌کند که شاه علاوه بر خراج، برای تأمین آذوقه‌ی شخصی خود و واحدهای نظامی‌اش، عوارض و مالیات‌های متعددی می‌گیرد. در واقع مبهم‌ترین مورد، مورد اوتانه است، چون امتیازات به او به‌صورت موروثی واگذار شده است (هرودوت، کتاب ۳، بند ۸۳ و ۸۴).

www.tabarestan.info تبرستان

۳. عطایا به شاهان مغلوب

مورد خاصّ بعدی، مورد شاهان مغلوب:

الف) نخست مورد کرسوس. بر اساس نوشته‌ی کتسیاس (§ ۴) «کوروش شهر بزرگی را به او داد به‌نام بارنه[1] که نزدیک اکباتان بود و پادگانی با ۵۰۰۰ سواره نظام و ۱۰,۰۰۰ پیاده نظام سبک‌اسلحه و نیزه‌انداز و کمان‌کش داشت.» یوستینوس (کتاب ۱، فصل ۷، بند ۷) نیز نوشته است: «او نه‌تنها کرسوس را زنده گذاشت بلکه از تصاحب بخشی از دارایی او صرف‌نظر کرد و شهر برویا[2] را برای زندگی، اگر نه در مقام شاه، حداقل در شرایطی مشابه شرایط شاهان به او ارزانی داشت.»[3]

هم‌چنین مورد نبونیدوس است که برخلاف سخنان گزنوفون (*کوروپدیا*، کتاب ۷، فصل ۵، بند ۳۰) به نظر نمی‌رسد به مرگ محکوم شده باشد، چون یوسفوس می‌نویسد: «کوروش رفتاری انسانی با او در پیش گرفت، کارمانیا[4] را به‌عنوان اقامتگاه به او داد و او را وادار به ترک ناحیه‌ی بابل کرد. نبونیدوس باقی عمر را در کارمانیا به‌سر برد و همان‌جا وفات یافت» (*ردّ آپیون*، کتاب ۱، بند ۱۵۳)[(۳)]؛

پ) کتسیاس (§ ۹) نقل می‌کند که کمبوجیه پس از فتح مصر سیاست مشابهی در مورد فرعون آمورتایوس[5] در پیش گرفت: «پس از اسیر کردن آمورتایوس، هیچ

---

1. Barénè
2. Beroia
3. Beroia
۴. Carmanie، نام یونانی کرمان در عهد باستان. ـ م.
5. Amyrtaios

سخت‌گیری نسبت به او روا نداشت؛ و او را با ۶۰۰۰ مصری که خود آمورتایوس آنان را برگزیده بود، به شوش تبعید کرد»؛

ت) می‌دانیم که ایشتوویگو نیز زنده ماند. یوستینوس (کتاب ۱، فصل ٦، بند ١٦) می‌نویسد: «چون ایشتوویگو میل بازگشت به ماد را نداشت، کوروش فرمانروایی قوم بزرگ هیرکانیایی[1] را به او بخشید» (در نوشته‌ی کتسیاس، § ۵، قوم باکتریایی آمده است).

تمام این موارد دارای وجوه مشترک‌اند. هرشاهی سرزمینی یا شهری را در جایی متفاوت با جایی که بر آن حکومت می‌کرده، دریافت کرده است: کتسیاس اشتباه نمی‌کند وقتی در این زمینه از «تبعید سیاسی» سخن می‌گوید. هدف و شرایط امتیاز روشن است: همان‌طور که یوستینوس در مورد کرسوس صراحتاً گفته است، مسئله این است که شاهان مخلوع آن‌قدر امکانات داشته باشند که به آنان اجازه‌ی حفظ طرز زندگی شاهانه‌شان را بدهد. بنابراین شاه بزرگ به آنان سرزمینی با اقتدار کامل نبخشیده است (این امر کاملاً محسوس است) بلکه درآمد (با بخشی از درآمدهای) فلان سرزمین یا فلان شهر را اعطا کرده است. ارقام مربوط به پادگان بارنه نشان می‌دهد که «شهر مهمّی» به کرسوس اعطا شده است که می‌تواند برای او درآمد وسیعی فراهم آورد.

دو مثال دیگر، که صراحتاً به تخصیص شهرها یا سرزمین‌ها اشاره نمی‌کند نیز به عقیده‌ی من مؤیّد این تفسیر است. تئوپومپوس درباره‌ی شاه پافلاگونیا، توئوس[2]، که مغلوب داتامس شده بود (رک. کورنلیوس نپوس، *داتامس*، فصل ۲، بند ۵ـ۲؛ ۳) تصریح می‌کند (نقل از آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۴ ج) که «حتی پس از اسارت، هماره خوراک‌های فراوان بر سفره داشت و زندگی پرتنعّمی را می‌گذراند» این امر آشکارا در مورد فرعون تاخوس صدق می‌کند. تاخوس که بر اثر انقلابی درباری واژگون شده بود، به اردشیر سوم پناهنده شد. اردشیر او را با احترام تمام پذیرفت و «فرماندهی جنگ با مصریان را به او واگذار کرد» (دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۹۲، بند ۵). حکایات گوناگون مؤیّد آن است که سفره‌اش، مانند سفره‌ی توئوس چنان

---

۱. Hyrcanie، صورت فارسی نام جرجان به زبان یونانی در عهد باستان. نام یونانی آن هورکانیا بوده است. ـ م.

2. Thuys

پرتنعّم بود که چندی بعد بر اثر سوءهاضمه وفات یافت (الیانوس، *حکایات گوناگون*، کتاب ۵، بند ۱): توئوس نیز به شکم‌بارگی شهره بود (*همان*، کتاب ۱، بند ۲۷) در پس نکات آموزنده این داستان‌ها واقعیتی اقتصادی نهفته است. ثروت شاهان مخلوع، مانند دارایی شاه بزرگ با تنعّم سفره سنجیده می‌شود. در واقع می‌دانیم که سفره‌ی شاه به هزارها نفر غذا می‌داد (به نوشته‌ی دینون و کتسیاس به ۱۵۰۰۰ نفر: رک. آتنایوس، کتاب ۴، بند ۱۴۶ پ)؛ هم‌چنین بود سفره‌ی سایر مقامات بزرگ که ملزم به تغذیه‌ی «همسفرگان خود» بودند (رک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۴). به‌عبارت دیگر اعطای امتیازهای کسب عایدی توسط شاه، به آنان اجازه می‌داد به‌طور شایسته زندگی کنند و مخارج ملازمان خود را تأمین کنند[۴]، امّا به آنان هیچ حقّ مطلقی بر قلمروهایی نمی‌داد که عایدات از آن‌ها حاصل می‌شد. در مورد ایشتوویگو، که احتمال اندکی دارد که خشترپاون‌نشینی را دریافت کرده باشد، نیز احتما لاً چنین بوده است؛ به‌طور قطع در این مورد فقط عایدی قلمروی در هیرکانیا به او تخصیص یافته بود.

www.tabarestan.info تبرستان

۴. اهدای دولت‌شهرها به یونانیان در آسیای صغیر

وقت آن رسیده است که به اهدای دولت‌شهرها به یونانیان در آسیای صغیر بپردازیم. در منابع کلاسیک به موارد متعددی اشاره شده است. کوروش کبیر «هفت شهر را به پوتارخوس[۱] کوزیکوسی بخشید (آتنایوس، کتاب ۱، بند ۵۴)؛ آلکیبیادس[۲] یک شهر (گرونیون[۳]) از فرناباذ دریافت کرد (نپوس، فصل ۹، بند ۳؛ تردیدهای Hatzfeld 1951: 342)؛ تیموتئوس[۴] "اراضی و روستاها"یی» به دست آورد، یعنی «کریتوته[۵] و سستوس[۶] را دریافت کرد» (نپوس، فصل ۱، بند ۳)؛ به لوکون[۷] به‌ازای خیانت به پیسوتنس[۸] «شهرها و اراضی (*پولیس کای خوراس: poleis kai chôras*)» داده شد (کتسیاس، § ۵۲)؛ شاه به آمونتاس (که از مادری مقدونی و پدری پارسی زاده شده بود) «عایدی حاصل از شهر بزرگ آلاباسترا[۹] در فریگیا را» اعطا کرد» (هرودوت، کتاب ۸، بند ۱۳۶)؛ یونانیان دیگر (فولاکوس[۱۰]، دموکدس[۱۱]، متیوخوس[۱۲]) در بیرون از آسیای صغیر قلمروهای بزرگی دریافت کردند (هرودوت، کتاب ۴، بند ۱۳۱؛ کتاب ۶، بند ۴۱؛ کتاب ۸، بند

---

1. Pytharchos
2. Alcibiades
3. Grynium
4. Timothée
5. Crithotè
6. Sestos
7. Lykon
8. Pissouthnes
9. Alabastra
10. Phylakos
11. Démokédès
12. Métiochos

۸۵). مورد دماراتوس[1] اسپارتی که «شهرها و اراضی دریافت کرد» (هرودوت، کتاب ٦، بند ۷۰) و مورد گونگولوس[2] را که داریوش چندین شهر را به‌عنوان هدیه به او بخشید (گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۳، فصل ۱، بند ١٦) می‌شناسیم. در اوراق بعدی به مورد خاندان دماراتوس و گونگولوس (بند ٦) باز خواهم گشت، امّا می‌خواهم ابتدا در مورد تمیستوکلس، که به دربار اردشیر پناهنده شده بود، سخن بگویم. منابع کلاسیک فراوان (توسیدید، کتاب ۱، فصل ۱۳۸، بند ۵؛ نپوس، *تمیستوکلس*، فصل ۱۰؛ پلوتارک، *تمیستوکلس*، فصل ۲۷، بند ۱۰ـ۱۱؛ آتنایوس، کتاب ۱، بند ۵۴؛ دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۵۷، بند ۷) نشان می‌دهند که او سه، چهار یا پنج شهر دریافت کرده است. در تمام موارد، نحوه‌ی معرفی یکسان است؛ هر شهر باید بخشی از هزینه‌های خانه‌ی هدیه گیرنده را، نان (ماگنسیا)، شراب (لامسپاکوس[3])، ماهی (میوس[4])، پوشاک (پرکوته[5]ـ یا گامبریون[6] ـ و پالایسکپسیس[7]) را تأمین کند. در این‌جا مسئله‌ی ما این نیست که شاه بزرگ می‌توانست یا نمی‌توانست شهرهایی را ببخشد که بعضی از آن‌ها به نظر می‌رسد که جزو اتّحادیه‌ی دلوسی بوده‌اند (رک.: Frost 1980; 219-223 که حالات گوناگون را قید کرده است). بلکه می‌خواهیم بدانیم که از دیدگاه قدرت هخامنشی این هدایا به چه معناست. توسیدید (کتاب ۱، فصل ۱۳۸، بند ۵) می‌نویسد که تمیستوکلس بر ماگنسیا فرمانروایی مطلق داشته است. آیا این تفسیر با واقعیت تطبیق می‌کند؟ تردید دارم.

در حقیقت شکل امتیازها، به نظر من، به‌طرز غریبی مشابه مورد عطایا است به شاهان یا فرمانروایان مغلوب تعلق می‌گرفت، یعنی اهدای درآمد و نه واگذاری سلطه‌ی مطلق. از آن‌گذشته توسیدید نکته‌ی جالبی را قید کرده است، چون نوشته است که برای ماگنسیا خراج سالیانه‌ی ۵۰ تالان تعیین شده بود (رک. هم‌چنین نپوس، *تمیستوکلس*، فصل ۱۰). نپوس همین امر را در مورد گرونیون که فرناباذ آن را به آلکیبیادس داده بود، تکرار کرده است؛ این دولت‌شهر خراجی به مبلغ سالیانه ۵۰ تالان فراهم می‌آورد. واقعیت اعداد اهمّیّت چندانی ندارد. ذکرشان نشانه‌ی آن است که در ذهن توسیدید و نپوس، عطیّه به واگذاری خراج به امتیازگیرنده توسط شاه مربوط می‌شود. دیدیم که کتسیاس در مورد بارنه که به کرسوس داده شده بود، یک توضیح عددی ارائه می‌دهد که بدون این که با خراج رابطه‌ی بی‌واسطه‌ای داشته باشد، به او

1. Démarate 2. Gongylos 3. Lampsaque 4. Myous
5. Perkôtè 6. Gambreion 7. Palaiskepsis

امکان می‌دهد که به خوانندگانش تصوّری از اهمیّت کمّی عطیّه‌ی سلطنتی بدهد. دولت‌شهرهای ساحل آسیای صغیر به‌طور قطع به نقره خراج می‌پرداختند، باید فرض کنیم که تمیستوکلس چیزی معادل هزینه‌های سفره‌ی خود به نقره دریافت می‌کرد. با این همه هیچ چیز اجازه نمی‌دهد که بپنداریم که تمیستوکلس رأساً حقّ اخذ خراج را داشته است: به احتمال زیاد، مدیران مالی خشترپاون‌نشین مکلّف بودند که هر سال به فرمان شاه مبلغی معادل خراج به او بپردازند. البته به نظر می‌رسد که تمیستوکلس برای همیشه در ماگنسیا مستقر شد و همین شهر پس از مرگش یادمان تدفینی برای او برپا داشت؛ هم‌چنین می‌دانیم که اهالی لامپساکوس جشنی به‌افتخار او بنیان نهادند، اما تصور نمی‌کنم که این امر ثابت کند که تمیستوکلس اقتدار مطلق بر هر دو شهر داشته است؛ این امور بیشتر رابطه‌ای شخصی را نشان می‌دهند که بر اثر گشاده‌دستی تمیستوکلس در قبال دولت‌شهرها پدید آمده بود (رک. برای مقایسه، پلوتارک، *کیمون*، فصل ۱۹، بند ۵؛ در مورد تمیستوکلس، نک. متن *نامه‌ی شماره‌ی ۲۰* (Hercher, p. 761) که نشان می‌دهد که تمیستوکلس از بار خراجی که بر لامپساکوس فشار می‌آورد، کاسته است؛ رک. Nylander 1968:135, n. 68).

به نظر می‌رسد که متون دیگر مؤید همین تفسیر است. روشن‌ترین مورد، مورد اهدای چهار شهر آسیای صغیر است که اسکندر به فوکیون پیشنهاد داده بود. (پلوتارک، *فوکیون*، فصل ۱۸). اصطلاح به‌کار رفته توسط الیانوس (*حکایات گوناگون*، کتاب ۱، بند ۲۵:) بی‌هیچ ابهامی نشان می‌دهد که موضوع اهدای درآمد در میان است و نه خود شهر (رک. Bikerman 1934: 349 که آن را با عطایای داده شده به تمیستوکلس قیاس می‌کند). وقتی هرودوت از اهدای شهر فریگیا به آمونتاس سخن می‌گوید، اصطلاح *نمستای (nemesthai)* را به کار می‌برد که آن هم به تمتّع از درآمد دولت‌شهر برمی‌گردد (Hercher, 163-164). هم‌چنین پیش از عزیمت از مقدونیه، اسکندر درآمد بندرها را به یکی از یاران خود می‌بخشد (پلوتارک، *اسکندر*، فصل ۱۵، بند ۳). امّا مثالی که بیش از هر مثال دیگری با مثال تمیستوکلس قابل قیاس است، احتمالاً مثال آلکیبیادس است، آن‌گونه که ساتوروس شرح داده است (از آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۳۴ و پلوتارک، آلکیبیادس، فصل ۱۲، بند ۱). پلوتارک می‌نویسد: «درخشش پیروزی‌های او با رقابت دولت‌شهرها در بزرگداشت او افزایش یافت: افسوسیان خیمه‌ای که به‌طرز با شکوهی تزیین شده بود، برایش برپاداشتند؛ مردم

خیوس علوفه‌ی اسبان و شمار فراوانی اسب برای قربانی کردن برایش فراهم آوردند. لسبوسیان شراب و تمام آذوقه‌ی لازم برای سفره‌اش را که افراد بسیار را با جلال و شکوه فراوان بر سر آن پذیرا می‌شد، تدارک می‌دیدند.» اطلاعات انتقال یافته توسط آتنایوس به‌نحو محسوسی مشابه همین اطلاعات است؛ او فقط افزوده است که کوزیکوس جانوران مخصوص قربانی کردن به او پیشکش کرد. بنابراین به نظر می‌رسد که دولت‌ـ شهرهای متّحد متعدد امکان دادند که درخشش جشن‌هایی را که در المپیاد به افتخار او برگزار می‌شد، افزایش یابد (Hatzfeld 1951: 130-131). به‌علاوه اطلاعات آتنایوس در قطعه‌ای گنجانده شده که الکیبیادس در آن با پاوسانیاس اسپارتی مقایسه شده است. هم این و هم آن تلاش می‌کردند آداب و رسوم پارسیان را تقلید کنند. آتنایوس می‌نویسد: «برای تأمین هزینه‌ی سفرهایش «به چهار دولت‌شهر متّحد متوسّل می‌شد، گویی آن‌ها خدّام او هستند»، روشن است که نه شاه بزرگ و نه آتن حقوق خود را به‌ترتیب به تمیستوکلس و آلکیبیادس واگذار نکرده بودند.

www.tabarestan.info تبرستان

۵. کمربند شهبانو و سفره‌ی تمیستوکلس

نویسندگان یونانی هنگام سخن گفتن از اراضی تخصیص یافته به شهبانوان هخامنشی درست همان عبارات را به کار می‌بردند. سربازان مزدور یونانی را کوروش دوبار از «روستاهای پروشات» عبور کردند: تعدادی از این روستاها نزدیک حلب در شام قرار داشتند (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۹)، تعدادی دیگر، که کتسیاس (§ ۵۸) آن‌ها را پولیس *poleis* نامیده است) در شمال اوپیس در درّه‌ی دجله واقع شده بود. گزنوفون در مورد دسته‌ی اول تصریح می‌کند که «برای [تأمین هزینه] کمربند شهبانو» اعطا شده بودند. این نوع تخصیص را یونانیان خوب می‌شناختند. افلاطون (آلکیبیادس، ۱۲۲ـ۱۲۳ الف) نیز به استناد شهادت شفاهی یک یونانی (شاید گزنوفون؟) به آن اشاره کرده است. خبرگزار او تأکید کرده بود «که از قلمروی حاصلخیز عبور کرده بود که پیمودنش مستلزم یک روز پیاده‌روی است؛ ساکنانش آن را «کمربند شهبانو» می‌نامند؛ او افزوده بود که قلمرو دیگری هست که «حجاب» شهبانو نامیده می‌شود؛ اراضی حاصلخیز دیگری نیز بودند که به تأمین هزینه‌ی زیورآلات او تخصیص یافته بودند و هر یک از آن‌ها نامی داشتند که از یکی از اشیائی که به کار آراستنش می‌رفت، به وام گرفته شده بودند.» همین رسم را هرودوت در مورد مصر نیز

ذکر کرده است: او تصریح می‌کند که شهری به‌نام آنتولا[1] (که تاکستای‌هایش شهره بود) «به [تأمین هزینه‌ی] کفش» شهبانو اختصاص یافته بود (کتاب ۲، بند ۹۸)؛ به نوشته‌ی آتنایوس (کتاب ۱، بند ۳۳ج)، درآمدهای به تأمین هزینه‌ی کمربند شهبانوان پارسی و پیش از آنان، ملکه‌های مصری اختصاص یافته بود. درواقع این رسمی است بسیار شایع. دیودوروس (کتاب ۱، فصل ۵۲) به این رسم هنگام توصیف فرعونی اشاره می‌کند که «درآمدهای ماهیگیری دریاچه‌ی موئریس[2] را به تأمین هزینه‌های عطر و آرایش همسرش اختصاص داده بود؛ صید از این دریاچه روزانه یک تالان عایدی داشت»؛ اما به نظر می‌رسد که این امر در دوران هخامنشی مصداق ندارد، چون هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۴۹) نشان می‌دهد که «صید برای خزانه‌ی سلطنتی روزانه یک تالان عایدی دارد»؛ امّا شاید این مبلغ را به اداره‌ی خانه‌ی شهبانو تخصیص یافته بود. این رسم در دوران یونانی‌مآبی ـ رومی هم کاملاً شناخته شده است. سیسرون برای آن که ورّس[3] را به‌نحو مفتضحانه‌تری محکوم سازد (ورّس، کتاب ۳، بند ۳۳) به‌رسم «شاهان بربر پارسیان و شامیان» اشاره کرده و آن را با عبارات زیر شرح داده است: «یکی از دولت‌شهرها باید برای زن چیزی را که برای کمربندش لازم دارد، یکی دیگر چیزی را که برای آراستن گردنش لازم دارد، یکی دیگر هم چیزی را که برای آراستن موهایش لازم دارد، فراهم آورد. بدین ترتیب است که آنان اقوامی را نه‌فقط به‌عنوان شاهد، بلکه به‌عنوان عامل خوشی‌های خود دارند.» وجود این رسم عملاً در پادشاهی‌های یونانی‌مآب مورد تأیید قرار گرفته است. بر اساس جلد دوم کتاب مکابیان (باب ۳۱، آیه‌ی ۱) «ساکنان تارسوس و مالوس چون شهرشان به عطیه به هم‌بستر شاه آنیتوخوس داده شده بود سر به شورش برداشتند.» سرانجام باید آخرین شهادت را قید کنیم که مفهوم عبارت «عطیّه شهر» را بسیار خوب روشن می‌کند، و آن شهادت دمتریوس پولیورکتس[4] در آتن است: پس از اخذ ۲۵۰ تالان «آن را به لامیا[5] و درباریانش برای [هزینه‌ی] صابونشان بخشید» (پلوتارک، دمتریوس، فصل ۲۷)؛

بنابراین از تمیستوکلس تا پروشات در برابر اسناد بسیار همگونی قرار داریم. اگر در حال حاضر به انسجام درونی مجموعه‌ی یونانی‌بسنده کنیم، یک نتیجه‌گیری واضح حاصل می‌شود: هم در مورد تمیستوکلس و هم در مورد شهبانو، واگذاری اراضی با

1. Antuylla 2. Moeris 3. verrès
4. Démétrios Poliorcètes 5. Lamia

مالکیت تمام‌عیار یا واگذاری دولت‌شهر با اقتدار مطلق مطرح نیست. شاه هزینه‌ی خانه‌ی افراد عالی‌مرتبه را که قصد دارد از آن‌ها تجلیل کند و وفاداریشان را تأمین نماید به عهده می‌گیرد. او به این منظور بخش‌هایی از درآمد خود را، که بر اساس مقیاس‌هایی که ده و دولت‌شهر باشند محاسبه می‌شود، به آنان تخصیص می‌دهد. مقام و موقعیت سیاسی افراد هدیه‌گیرنده هرچه باشد، عطیّه با چیزهایی که شاه به خشترپاون و شاهی که به او گرویده است می‌بخشد، از نظر ماهیت ساساً تفاوتی ندارد. همان‌طور که متون کلاسیک دیگر نیز نشان می‌دهند، در این مورد موضوعِ رسمی مطلقاً عامّ در میان است. بر اساس نوشته‌ی هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۹۲)، چهار روستای بزرگ بابلی در ازای تکلیف غذا دادن به گله‌های سگ‌های جنگی از هر مالیات و عوارضی معاف شده بودند (هم‌چنین رک. فیلوستراتوس، *آپولوینوس توانی*[1]، ۳۸). بر اساس نوشته‌ی استرابون (کتاب ۱۶، فصل ۱، بند ۳)، داریوش برای تأمین خوراک شتری که به او در عبور از صحرای اسکوتیا[2] بیشترین کمک را کرده بود، یک خانه‌ی (قلمرو؟) در گوگمل را به‌عنوان ملک به او بخشیده بود؛ اصطلاح به کار رفته توسط پلوتارک نیز بسیار روشن است (*اسکندر*، فصل ۳۱، بند ۷): «یکی از شاهان قدیم، جانور را در این مکان مستقر کرده بود و روستاها و درآمدهایی را به نگهداری او اختصاص داده بود. تخصیص شهرها و روستاها با اسکندر خاتمه نیافت. در مورد فوکیون شاهد آن بودیم؛ هم‌چنین بد نیست از پیشخدمتی نام بریم که «به‌عنوان هدیه از اسکندر دوازده روستا و حق پوشیدن جامه‌ی پارسی را دریافت کرد» (پلوتارک، *اسکندر*، فصل ۳۱، بند ۵). مجموع منابع جنسی که از مالیات‌بندی اراضی به دست می‌آمد، توسط یونانیان چون چیزی معرفی شده است که باید صرف نگهداری جسمانی کسانی شود که دربار مرکزی و دربار خشترپاون‌نشین‌ها از آنان تشکیل شده‌اند. نام بعضی از مالیات‌ها چون مالیات سفره‌ی شاه، مالیات سفره‌ی والی، آرد شاه، که به آن می‌توان مالیات سفره‌ی تمیستوکلس و کمربند شهبانو را افزود، از همین امر ناشی می‌شود. بنابراین می‌فهمیم که مثلاً چرا این زمین قلمرو سلطنتی در ناحیه‌ی بابل، «قلمرو سفره‌ی [سلطنتی]» نام دارد» (Joannès 1982:28, n. 1 که در آن با اصطلاح‌های یونانی قیاسی انجام شده است).

نظر شوالیه دوشاردن نیز در سال ۱۷۱۱ (*سیاحت‌نامه*، ج دوم: ص ۲۵۱)، که

1. *Vita Apollonios* 2. Schytie

فرصت را برای اشاره به مثال تمیستوکلس از دست نداده است، در واقع همین است:

«هماره یکی از روش‌های مرسوم در شرق این بوده است که خانه‌ی افراد عالی‌مقام از مطبوع‌ترین خوراکی‌های موجود در تمام نواحی قلمرو پادشاهی، که در هر فصل برایشان فرستاده می‌شود، نصیب برد، بی آن که تقریباً خرید چیزی برای سفره لازم باشد... همین روش امروزه نیز در ایران مرسوم است، و نه‌فقط در مورد خوراکی‌ها، بلکه در مورد پوشاک و هر نوع پارچه‌ای که در نقاط گوناگون قلمرو سلطنتی بافته می‌شود، یا هر تکه از تن پوش، کفش و کمربند جاری است، این امر مشابه اقتصاد شاهان قدیم ایران است، همان‌طور که در تواریخ هرودوت، آن جا که از آنتولا، شهر مصری، سخن رفته است، می‌توان آن را مشاهده کرد.»

www.tabarestan.info تبرستان

باعث تعجب است که تخصیص با اشاره به روستاها، شهرها و قلمروها انجام می‌شود این سوآل را مطرح کرد که چرا مستقیماً به افراد نقره نمی‌دادند؟ نخست باید بگوییم که این نحوه‌ی توزیع وجود داشته است. سپس باید دانست که شماری از صاحبان امتیاز واقعاً در دولت‌شهر یا قلمروی که این‌سان اعطا شده بود، سکونت می‌گزیدند: در این مورد باید اصطلاح *اویکتریون (oiketérion)* را که یوسفوس در مورد ناحیه‌ی کارمانیا که به نبونیدوس تخصیص یافته بود، به کار برده است، ذکر کنیم. هم‌چنین می‌دانیم که تمیستوکلس در ماگنسیا اقامت داشت (رک. به‌ویژه، نپوس: از این نظر، می‌توان این رسم را با پیشکشی آنتیگونوس یک چشم به ارهیدایوس[1]، خشترپاون فریگیای هلسپونتوس مقایسه کرد، چون آنتیگونوس دولت‌شهری را «برای تأمین مخارج ارهیدایوس» به او اعطا کرده بود، (دیودوروس کتاب ۱۸، فصل ۵۲، بند ۳)، یعنی ارهیدایوس درست مانند تمیستوکلس هم می‌توانست، اگر بخواهد، در دولت‌شهر اقامت گزیند و هم وسایل معیشت خود و ملازمانش را از آن به دست آورد (رک. *RTP* 46, n. 8 = p. 47). به‌علاوه این شیوه‌ی تخصیص به یک نوع حسابداری غیرپولی مربوط می‌شود که در آن صاحبان قلمروها عواید خراج‌های جنسی روستاها را «می‌خورند»، و روستاها و شهرها در آن مقیاس‌های ممیّزی پایه برای تعیین مأخذ خراج هستند.[۵] هم‌چنین می‌توان آن را با مثال چین باستان مقایسه کرد که ماسپرو (Maspero 1965: 79) آن را چنین شرح داده است: «برای تسهیل محاسبات،

1. Arrhidaios

مالیات‌های گوناگون به هزینه‌های معمول شاه و دربار تخصیص یافته بود؛ مالیات بازار به خوراک و پوشاک شاه، مالیات کوه‌ها و دریاچه‌ها به مراسم تدفین؛ مالیات جنسی برحسب منشأ خود، تخصیص‌های گوناگون داشت: مالیات ناحیه‌ی پایتخت، به پذیرایی از صاحب‌منصبان مهمان؛ مالیات حومه‌ها، به تهیه‌ی حبوبات و علوفه؛ مالیات مخصوص قلمرو، به پرداخت به صنعتگران و کارگران از هر دست؛ مالیات تیول‌ها، به قربانی کردن و غیره.»

تبرستان www.tabarestan.info

۶. خاندان گونگولوس و خاندان دماراتوس

در میان جالب‌ترین موارد، موردهای مربوط به اخلاف دماراتوس و گونگولوس در آسیای صغیر قرار دارند که گزنوفون در آغاز قرن چهارم از آن‌ها نام برده است (cf. Hofstetter 1978, n. 77, 116, 123-126, 274-275). دماراتوس، که از اسپارت تبعید شده بود، از خشیارشا «زمین و شهر» دریافت کرده بود (هرودوت، کتاب ٦، بند ۷۰). در سال ۳۹۹ تیبرون[1] اسپارتی شهرهایی را در آسیا تصرّف کرد. گزنوفون (*هلنیکا*، کتاب ۳، فصل ۱، بند ٦) پرگامون، تئوترانیا[2] وهالیسارنه[3] را «که پروکلس و ائوروستنس[4]، اخلاف دماراتوس اسپارتی «بر سر آن‌ها نزاع می‌کردند»، قید کرده است. دماراتوس همان کسی است که «در گذشته این منطقه را به هدیه از شاه گرفته بود برای آن که در لشکرکشی به یونان او را همراهی کرده بود.» گزنوفون تصریح می‌کند که تیبرون به متصرّفات اخلاف گونگولوس که در گذشته (پس از ۴۷۹) به خشیارشا پناهنده شده بودند، دست گذاشت: «تیبرون اطاعت گورگیون[5] و گونگولوس، دو برادری که یکی از آن‌ها گامبریون و پالای ـ گامبریون[6]، و دیگری مورینا[7] و گرونیون را در تملّک داشت به دست آورد: این شهرها هدیه‌ی شاه به کونگولوس بودند.» بنابراین ما در این مورد نمونه‌ی امتیازی را داریم که در همان خاندان حدود یک قرن تداوم یافته است. نمایندگان هر خاندان ضرب می‌کردند (نقش پارسی بر سکه‌ها مشهود است: رک. Babelon). این کار را تمیستوکلس در ماگنسیا نیز انجام می‌داد (Babelon 72) بی آن که بتوان از آن نتیجه گرفت که این یا آن، به‌دلیل همین کار ساده، در برابر شاه بزرگ اعلام استقلال کرده بودند (cf. Naster 1981).

---

1. Thibron
2. Teuthrania
3. Halisarnaè
4. Eurysthénès
5. Gorgion
6. Palai - Gambreion
7. Myrina

امّا می‌بینیم که وقتی کوروش صغیر در آسیا سپاه‌گیری کرد، پروکلس «والی تئوترانیا، جزو کسانی بود که سپاه شورشی را علیه اردشیر همراهی کرد» (*آناباسیس*، کتاب ۲، فصل ۱، بند ۳). به چه دلیل؟ اگر کوروش صغیر توانست پروکلس (و بسیاری دیگر) را به خدمت خود بگیرد، به‌دلیل قدرتش بر گردان‌هایی بود «که در کاستولوپدیون[1] گرد می‌آمدند» (رک. *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۱، بند ۲؛ کتاب ۱، فصل ۹، بند ۷)، یعنی به‌دلیل قدرتش بر تمام گردان‌های زمینی آسیای صغیر بود. در میان گردان‌ها، شمار فراوانی از گردان‌های پارسیان مستقر در آسیای صغیر وجود داشت. این پارسیان در ازای داشتن امتیاز بهره‌برداری از قلمروی بزرگ، ملزم بودند قشون سواره‌نظامی را، در صورت درخواست خشترپاون، بر حسب نظامی که گزنوفون آن را شرح داده است (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۸، بند ۲۰؛ رک. کتاب ۸، فصل ٦، بند ۱۰ـ۱۱)، تدارک ببینند؛ قلمروها درواقع اراضی‌ای بودند که دراختیار دارنده‌شان ملزم به ارائه‌ی خدمات نظامی به شاه بود. دخالت این نیروهای پارسی طی قرن پنجم و چهارم آشکار است (رک. هرودوت، کتاب ۵، بند ۱۰۲؛ گزنوفون، *هلنیکا*، کتاب ۱، فصل ۲، بند ٦ و کتاب ۳، فصل ۲، بند ۱۵). وقتی مقامات خشترپاون‌نشین نیروها را احضار می‌کنند، هر یک از رؤسای پارسی سرزمین پست (آسیای صغیر. رم.) مکلّف به سپاه‌گیری و آوردن قشونی است که از قلمروهایش سپاه‌گیری شده است: روشن‌ترین مورد، مورد اسپیتریداتس[2] است که در سال ۳۹٦ پ. م با سواره نظام خود، که از دویست تن تشکیل شده بود و او فرماندهیشان را حفظ کرده بود، به آگسیلائوس پیوست (*آگسیلائوس*، فصل ۸، بند ۳؛ فصل ۱۱، بند ۵؛ رک. هلنیکا، کتاب ۴، فصل ۱، بند ۲۱)؛ هم‌چنین باید مورد ممنون رودسی را ذکر کنیم که چندین شهر را در تروآس[3] به هدیه دریافت کرد (cf. Berve n°. 479) و هنگام نبرد گرانیکوس در رأس «گردان‌های سواره‌نظام خود» (دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۱۹، بند ۴)، که تصور می‌شود که آن‌ها را از اراضی خود سپاه‌گیری کرده باشد، عازم جنگ شد (رک. آریانوس، کتاب ۱، فصل ۱۷، بند ۸). هم‌چنین، وقتی روایت گزنوفون را مطالعه می‌کنیم، درمی‌یابیم که مالک بزرگی چون آسیداتس[4] در موسیا نیروهای نظامی در اختیار داشته است. این روایت نمونه‌ی درخشانی از تشکیلات سپاه‌گیری زمینی

1. Castoloupédion 2. Spithridatès 3. Troās 4. Asidatès

هخامنشی در این منطقه است، چون آسیداتس، به‌مدد نشانه‌های نوری، از کمک ایتامنس[1] (مالک بزرگ دیگر؟) و پادگان‌ها و مهاجرنشین‌های نظامی نزدیک برخوردار شد (کومانیا[2]، پارتنیون[3]، آپولونیا[4]... *آناباسیس*، کتاب ۷، فصل ۸، بند ۱۵). گونگولوس‌ها و دماراتوس‌ها نیز به مداخله دست می‌زنند: «وقتی گونگولوس شمار اندک یونانیان و شمار فراوان کسانی را که او را به ستوه آورده بودند، مشاهده کرد، به‌رغم نظر مادرش باگردان خود عزیمت کرد، چون می‌خواست در منازعه شرکت جوید. نیروهای کمکی ازهالیسارنه و تئوترانیا به‌اتفاق پروکلس، پسر دماراتوس آمده بودند» (کتاب ۷، فصل ۸، بند ۱۷). به نظر من از تمام این‌ها باید نتیجه گرفت که خاندان دماراتوس و گونگولوس در تشکیلات نظامی زمینی هخامنشی گنجانده شده بودند؛ امتیازهای اعطایی به دماراتوس و گونگولوس از آغاز در ازای خدمات نظامی بودند، صاحب امتیاز مکلف بوده است که با هر درخواست خشترپاون، قشون خود را آماده سازد: او مکلّف بوده است که هزینه‌ی نگهداری قشون خود را بامنابع استخراجی از قلمروهایی که به او اعطا شده بود، تأمین کند. بنابراین آنان به پادشاهان جزء و محلی تبدیل شده بودند، اما نقشی که ایفا می‌کنند، آنان را به عوامل قدرت هخامنشی تبدیل می‌سازد.

مورد زنیس و مانیای ائولیایی رابطه‌ی بین تمتع از سرزمین و فرمانبرداری از قدرت هخامنشی را به‌خوبی نمایان می‌کند، هرچند در هیچ متنی عمل امتیازدهی یا اعطا قید نشده است. زنیس داردانوسی حاکم ائولیا و مطیع فرناباذ، خشترپاون داسکولیون است؛ با مرگش، همسرش مانیا با توافق خشترپاون جانشین او می‌شود (گزنوفون، *هلنیکا*، کتاب ۳، فصل ۱، بند ۱۰). به‌رغم عنوان «خشترپاون» که گزنوفون به او داده است (کتاب ۳، فصل ۱، بند ۱۱؛ کتاب ۳، فصل ۱، بند ۱۲)، نه زنیس و نه مانیا فرمانروایان مستقل نیستند بلکه کاملاً به خشترپاون فریگیای هلسپونتوس وابسته‌اند: آنان خراج‌های گرفته شده را به خشترپاون می‌دهند، شهرهایی را که به آن‌ها تسلیم شده‌اند زیر نگین خشترپاون نگه می‌دارند و شهرهای جدیدی تسخیر می‌کنند: البته تسخیر قلمروهای جدید به‌نفع فرناباذ صورت می‌گیرد (رک. به‌ویژه بند ۱۵: «این پادگان‌ها که شهرها را اشغال می‌کردند آن‌ها را زیر نگین فرنابانگه می‌داشتند»؛

1. Itaménès 2. Comania 3. Parthénion 4. Apollonia

www.tabarestan.info تبرستان

درباره‌ی اصطلاح *پارالامبانو paralambanô*، رک.: (Holleaux II: 88-92)؛ مانیا با قشونش در لشکرکشی‌های فرناباد علیه موسیاییان و پیسیدیاییان شرکت می‌جست. این خاندان بی‌نهایت ثروتمند بود: زنیس دارای خانه‌های متعدد، قلمروها، مراتع است. خزانه‌ی مانیا چنان انباشته است که برای پرداخت مواجب هشت هزار سرباز کافی است (بند ۲۸). احتمال دارد ــ هر چند اثباتش محال است ــ که در اصل عطیه‌ای شاهانه به یکی از اسلاف مانیا تعلّق گرفته باشد که جانشینان با گرفتن شغلی نیمه‌رسمی از خشترپاون توانسته‌اند آن را مثمر ثمر سازند. به این نحو، پارسیان به‌طور قطع کوشیده‌اند گروهی متشکل از یونانیانی که آماده‌ی هم‌کاری با آن‌ها و به‌رسمیّت شناختن قدرت شاه بزرگ بوده‌اند، تأسیس کنند. این سیاستی هوشمندانه بوده است که توانسته است منافع سیاسی کلانی برای شاه بزرگ به بار آورد.

www.tabarestan.info تبرستان

خطر از انتقال موروثیِ چنین شهریارنشین‌هایی ناشی می‌شد. چون یکی از رسوم هخامنشی این امکان را پدید می‌آورد که «عطایای سلطنتی» از نسلی به نسل دیگر منتقل شود (رک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۸۴؛ کتاب ۷، بند ۱۰۷). با این همه در هیچ یک از موارد تحلیل شده بین دارندگان امتیاز و مقامات هخامنشی جدایی واقعی مشاهده نشده است: حدود یک قرن پس از عمل اهدا، پروکلس، از اخلاف داماراتوس، قشونی را برای کوروش صغیر می‌برد، وانگهی، روایت گزنوفون (*هلنیکا*، کتاب ۳، فصل ۱، بند ۱۰ و بعد) به‌خوبی نشان می‌دهد که مسئله‌ی جانشینی زنیس به دست فرناباذ حلّ و فصل شده است: هم‌چنین می‌بینیم که فرناباذ از تصدیق اقتداری که ناپسری مانیا، میدیاس[1] با قتل نامادری مدّعی آن است، سر باز می‌زند؛ فرناباذ نمی‌پذیرد که میدیاس خود را در مقام «در دست دارنده سرزمین» تحت اقتدار او تلقی کند (بند ۱۵). این واقعه مؤیّد همان نکته‌ای است که مثال هیستیه میلتوسی نیز مبین آن است: هر نوع عطیّه‌ی سلطنتی، همین که شاه آن را مخالف منافع خود تشخیص دهد، قابل استراد است. (هرودوت، کتاب ۵، بند ۲۳ـ۲۴).

۷. منابع یونانی و نهادهای هخامنشی

مجموعه اسناد مربوط به اعطای اراضی و شهرها، مانند هر مجموعه اسناد یونانیِ

1. Midias

همگون دیگر، درباره‌ی استفاده‌ای که مورّخ امپراتوری هخامنشی می‌تواند از آن به عمل آورد، پرسش‌برانگیز است. انسجام درونی مجموعه نشانه‌ای قابل اهمیت است که به‌علاوه، ما اسنادی ــ این‌بار به‌طور مسلّم «هخامنشی» ــ در اختیار داریم که معطوف همان مسئله است. امّا الواح اکدی و اسناد آرامی، برخلاف منابع کلاسیک، الواح تخت جمشید، اطلاعاتی درباره‌ی زمان اهدا (به جز یک استثنا: Grelot n°. 62) ارائه نمی‌دهند؛ درعوض، هم این‌ها و هم آن‌ها اطلاعاتی درباره‌ی وجود قلمروهایی عرضه می‌دارند که تأسیس آن‌ها آشکارا فقط می‌تواند کار پادشاه باشد.

www.tabarestan.info تبرستان

۱.۷. داندامایف (1972a) نخست بعضی از متون کلاسیک را با مجموعه‌ای از الواح تخت جمشید که به تحویل محصولات به مقامات عالی‌رتبه‌ی دربار اختصاص دارد، مقایسه کرده است. این محصولات از روستاهای مختلف فارس برداشت شده است. چنین است مورد شهبانو ایرتشدونه[1] (ارتوستونه[2] به زبان یونانی باستان) که از داریوش یکصد برّه از «اموال شاه» دریافت می‌کند (Cameron 1942). به امر همین شهبانو محصولات مختلفی (شراب، آبجو، آرد...) که از روستاهای گوناگون برداشت شده است، داده می‌شود (PFT 1835, 2035, 2049)، البته مثال‌های دیگر ازجمله مثال فرنکه که برّه، آرد و محصولات دیگر دریافت می‌کند، می‌تواند قید شود (Lewis 1977: 7-13). از نظر داندامایف (1972a: 20-21)، به فرنکه و افراد دیگر محصولاتی در نقاط مختلف فارس تخصیص یافته است و این رسم را باید با متون یونانی درباره‌ی کمربند شهبانو یا سفره‌ی تمیستوکلس مشابه دانست: روستاهای واگذارشده ملک شخصیِ منتفع‌شوندگان نشده‌اند، امّا روستاییانی که در آن‌ها زندگی می‌کنند مکلّف‌اند (علاوه بر خراج پرداختی به شاه) هزینه‌های این یا آن صاحب‌منصب عالی‌رتبه را چند روز در سال یا تهیه‌ی پوشاک آن‌ها را برحسب هنجارهای مقرر متقبّل شوند.

۲.۷. مجموعه‌ای از الواح بابلی که از بایگانی موراشوها به دست آمده است، وجود قلمروهایی را در دست پروشات در ناحیه‌ی بابل تأیید می‌کنند. (Cardascia 1951: 7, n. 1) که مقایسه‌ای با متون کلاسیک انجام داده است؛ رک. ص ۷۸، ۸۰، ۸۳، ۹۶؛ نک.

1. Irtašduna 2. Artostonè

به‌ویژه: (Stolper 1974: 93-94) اراضی او را مباشر پغدو: (*paqdu*) اداره می‌کند. تلاقی الواح بابلی و اطلاعات ارائه شده توسط کتسیاس و گزنوفون جالب توجه است، امّا باید خاطرنشان کرد که مورد پروشات یگانه مورد نیست؛ از وجود قلمروهای بزرگی که در اختیار است، «ولیعهد»، شهبانو، ارشامه (که خشترپاون مصر نیز هست) و شاهپوران والاتبار دیگر است، اطلاع داریم (Stolper 1974: 87-99; Zadok 1978). ارشامه فقط در ناحیه‌ی بابل زمین و گله ندارد: نامه‌ی ارشامه که به‌زبان آرامی خطاب به مباشرانش نوشته شده است (Grelot: nº. 63-74)، اطلاعات فراوانی درباره‌ی قلمروهای واقع در مصر در اختیار ما قرار می‌دهد؛ اصیل‌زادگان پارسیِ دیگر ورفیس[1]، وروهی[2] نیز اراضی‌ای در مصر (شماره ۷۲ و ۷۳) در اختیار دارند. این شاهپوران بیشتر اوقات غایب‌اند و قلمروشان را مباشران (پغدو) اداره می‌کنند. اما وضعیت یا وضعیت‌های حقوقی این قلمروها چیست؟ و به‌غیر از هم‌گرایی تصادفی با «روستاهای پروشات»، که گزنوفون از آن‌ها نام برده است، چه هم‌گرایی دیگری بینشان وجود دارد؟ داندامایف (1972a: 20-21) بین تخصیص محصولات در فارس و این قلمروها تفاوت قایل می‌شود: در مورد اول، روستاها ملک شاه می‌مانند، در مورد دوم، املاک واقعیِ تمتّع برندگان می‌شوند. همین مؤلف در جای دیگر (1963: n. 147) املاک پروشات را که در متون بابلی به آن‌ها اشاره شده است، از روستای قید شده در متون کلاسیک متمایز می‌کند. از نظر او، قلمروهای اعطایی به اصیل‌زادگان پارسی (ازجمله ارشامه) به‌طور کلّی، برای همیشه و به‌صورت ملک واقعی اعطا شده‌اند (رک. به‌ویژه 1972a، صص 29-33، که در آن مورد تمیستوکلس مشخصه‌های خاصّ خود را از دست داده است). امّا مسائل گاه مهم‌تر از آن‌چه می‌نمایند، هستند.

۳.۷. یکی از جالب‌ترین شواهد ــ به‌دلیل ابهام آن ــ به‌طور قطع نامه‌ی ارشامه است، که وقتی در بابل است آن را به مباشر خود، نختی خور[3] که او را به مصر اعزام داشته می‌دهد. نامه باید به مخاطبان واقعی خود، یعنی هفت مباشر (پغدو) مسئول تحویل جیره‌های سفر در منزلگاه‌های واقع در راه بابل به مصر (اربلا و دمشق از میانشان قابل تشخیص‌اند)، ارائه شوند (Grelot. nº. 67). ارشامه می‌نویسد: «شما به او آذوقه‌ای از خانه‌ام (بیته: *byt'*) که

1. Varfis 2. Varohi 3. Nehtihor

www.tabarestan.info تبرستان

در ایالات شما واقع شده است، بدهید... این آذوقه را مباشر به مباشر در جاده‌ای که ایالت به ایالت می‌رود، به او بدهید تا نختی خور به مصر برسد.» تمام مفسران بر آن هستند که این مباشران در رأس قلمروهای خصوصی‌ای که در جاده‌ی مصر در تملک ارشامه است، قرار دارند (Cazelle 1955: 93; Bresciani 1958: Porten 1968: 54; Dandamaev 145; 1972b: 30) موضع گرولو تعدیل‌یافته‌تر است، امّا متضادّ می‌ماند: رک.: (Briant, *RTP* :311, n. 89). به نظر می‌رسد که یکی بودن عنوان (پغدو) این مباشران و عنوان مباشران قلمروهای بابلی و مصری یکی از پایه‌های تفسیر را تشکیل می‌دهد. (رک. به‌ویژه Porten 1968: 33, n. 102)، امّا چنین عنوانی را هم مباشر خصوصی می‌تواند داشته باشد و هم مباشر دولتی (Kraeling cf. 1953: 33)؛ هم‌چنین است در بعضی از متون دوران یونانی‌مآبی که به عطایا مربوط می‌شوند و در آن‌ها عنوان *اویکونوموس (oikonomos)* هم به مباشر یک خانه‌ی غیردولتی و هم به یک کارگزار مالی خشترپاون‌نشین تخصیص یافته است (Welles 20). از سوی دیگر، ترجمه‌ی «از قلمروهایم» (مانند گرولو) با متن مطابقت نمی‌کند: در نامه‌های دیگر ارشامه، اصطلاح ایرانی بغه *(baga)* آمده است که به مثابه‌ی «قلمرو» فهم شده است و نه اصطلاح آرامی بیته *(byt')*. درست است که ارشامه گاه از عبارت «خانه‌ام» یا «خانه‌ام که در مصر است»، اداره‌ی «خدمه و اموالش را که در مصر است» مراد می‌کند (n°. 68) (در مورد بیتو: *bitu* در ناحیه‌ی بابل، رک. Stolper 1974: 88)، امّا در موارد دیگر به نظر می‌رسد که «خانه‌ام» بیشتر با تشکیلات خشترپاون‌نشین او منطبق است (رک. به‌ویژه n°. 69). به‌علاوه باید توجه داشته باشیم که حتی اگر قلمروها خصوصی بوده باشند، حداقل می‌شود گفت «که نباید آن‌ها فقط چون بخشی از ثروت شخصی مالکانشان، جدا از وظایف مربوط به تشکیلات اداری شاهنشاهانه و اداره‌ی امپراتوری درنظر گرفت» (Stolper 1974: 87; cf. 88). امّا آیا واقعاً این قلمروها خصوصی هستند؟

در واقع، این سند تفسیر دیگری را القا می‌کند. همان‌طور که وایتهد: ۱۹۷۴ (۶۶ـ۶۰ Whitehead) به‌درستی خاطرنشان کرده است (هم‌چنین رک. بریان در همان‌جا)، این سند مشابه متون مسافرتی *(travel texts)* تخت جمشید است: مسافران دولتی با ارائه‌ی فرمان مأموریت صادر شده توسط خشترپاون یا شاه می‌توانستند از انبارهای سلطنتی واقع در جاده‌های بزرگ جیره‌ی سفر دریافت دارند. تشابه آن‌قدر روشن است که جای تردید باقی نمی‌گذارد: مباشران ذکر شده در نامه‌ی ارشامه،

www.tabarestan.info تبرستان

مباشران قلمروهای شخصی او نیستند، بلکه مباشرانی هستند که انبارهای سلطنتی را اداره می‌کنند (نظر مخالف، Lewis 1977: 6، که مدافع آن است که مسئله‌ی قلمروهای شخصی خشترپاون در میان است). درباره‌ی اصطلاح «خانه‌ی من (بیته: byt')» ممکن است به تشکیلات اداری خشترپاونی ارشامه مربوط باشد (رک. اصطلاح *اویکوس*: *oikos* در نامه‌ی داریوش به گاداتاس): شاید بتوان فرض کرد که ارشامه در مقام خشترپاون مصر در انبارهای دولتی از اعتبار جیره‌ای برخوردار بوده است که می‌توانسته است آن را به کسانی تخصیص دهد که آن‌ها را از مصر یا به مصر به مأموریت می‌فرستاده است؟

www.tabarestan.info تبرستان

۴.۷. وانگهی اصطلاح «قلمرو» باید با احتیاط به کار رود. اغلب این گرایش وجود دارد که تمام اراضی اختصاص یافته به فرمان شاه را به‌صورت قلمروهای منفرد به‌لحاظ مکان و منظره تصور کنیم، مانند قلمرو آسیداتس پارسی در موسیا، که گزنوفون آن را شرح داده است: به نظر می‌رسد که آسیداتس در قلمروی اقامت داشته که بخش سکونتگاهی آن با دیوار محصور بوده است؛ *شاید تتراپورگیاهای*[1] حوالی کلاینای در فریگیای بزرگ نیز چنین بوده‌اند. باز هم لازم است تصریح کنیم که ــ همان‌طور که گزنوفون توضیح داده است (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۸، بند ۲۰: رک. کتاب ۸، فصل ۸، بند ۱۰ـ۱۱) ــ این قلمروهای پارسی به‌لحاظ ساختاری مکلّف به ارائه‌ی خدمات نظامی به شاه بوده‌اند.

در ناحیه‌ی بابل، اراضی اعطایی به نزدیکان شاه واحدهای ارضی یا مالی همگن نیستند، این نکته را استالپر (۱۹۷۴:۸۸ـ۸۹) به‌خوبی نشاه داده است. اصطلاح به کار رفته برای نشان دادن آن‌ها «خانه» (بیتو: *bitu*) است، چه خانه‌ی شهبانو، فرمانروا، پروشات و چه خانه‌ی کسان دیگر (ازجمله خانه‌ی ارشامه در ناحیه‌ی بابل) باشد، دربردارنده‌ی اراضی‌ای را با وضعیت حقوقی متفاوت، به‌ویژه اراضی وابسته به ارائه‌ی خدمت‌اند، یعنی شاه آن‌ها را در برابر تکالیف نظامی و مالیاتی اعطا کرده است (نظام *خطرو*: Stolper 1974؛ Joannes 1982). سرانجام باید گفت که مثلاً مالیات‌هایی که اراضی کمان ملزم به پرداختشان بود، ولو در آغاز، توسط مباشران صاحبان امتیاز اخذ

1. tetrapyrgia

می‌شد، اما به‌لحاظ نظری به خزانه‌ی سلطنتی تعلّق می‌گرفت. حتی اگر چنین نظامی وابستگی شخصی (که اغلب به‌اشتباه «فئودالی» خوانده می‌شود) بین صاحبان امتیاز و سربازان ـ مهاجرنشینان اراضی نظامی پدید بیاورد (cf. Stolper 1974)، باز هم صاحبان امتیاز نمی‌توانند مالک واقعی این اراضی نظامی تلقی شوند. بیشتر چنین می‌نماید که شاه به آنان تمتّع از درآمدهایی را که بر حسب مقیاس‌های مالی مرسوم در ناحیه‌ی بابل تعیین شده‌اند، اعطا کرده است. اعطای این امتیاز به عنایت سلطنتی بستگی دارد (حتی پروشات هم مدتی مشمول بی مهری شاه، که پسرش بود، واقع شده بود: پلوتارک، *اردشیر*، فصل ۱۹، بند ۱۰). پس اعطای امتیازات به‌طور دایم مطرح نیست، همان‌طور که استالپر (1974: 131-136) آن را در مورد منوستانس[1]، پسر ارتاریوس[2] به‌وضوح نشان داده است: به این شخصیت عالی‌رتبه‌ی درباری به‌عنوان پاداش، خطرویی تخصیص یافته بود که او مالیات‌هایش را می‌گرفت؛ هنگام جانشینی دشوار خشیارشای دوم، منوستانس به اشتباه از سغدیان حمایت نمود (کتسیاس § ۴۵ـ۴۶)؛ پس از پیروزی اخوس، که به‌نام داریوش دوم به تخت نشست (بند ۴۸)، منوستانس که به سغدیانوس وفادار مانده بود (*همان*)، همه چیز را از دست داد: خطرویی که او مالیات‌های آن را دریافت می‌کرد، به ارتوکسارس منتقل شد ــ همان‌طور که مثال هیستیه‌ی میلتوسی نشان می‌دهد (پی‌نوشت‌ها) ــ شاه حق استرداد عطیّه یا، به‌عبارت دیگر، مصادره‌ی اراضی و اموال شورشیان اتم از جوامع (رک. برای نمونه، هرودوت، کتاب ٦، بند ۲۱) و پارسیان متعلق به قشر بالای اشراف رالارد (رک. هم‌چنین مثال مصادره‌های تحمیلی به ویدرنگه: Grelot n°. l. 102, 15).

۵.۷. برگردیم به قلمروهای ارشامه در مصر که وضعیت حقوقی آن مبهم می‌نماید. اسناد موجود (مکاتبات خشثرپاون) مسائل تفسیری متعددی طرح می‌کنند. پرسشی که می‌توان مطرح کرد، این است که آیا این قلمروها خصوصی هستند یا وابسته به شغل؟ این پرسشی سخنورانه نیست، زیرا در صورت صحّت فرضیه‌ی دوم، مالکیت اراضی نه به شخص ارشامه که به مقام خشثرپاونی او وابسته است. بر این مبنا با ترک این مقام، او باید تمتّع از این قلمروها را به جانشینش واگذارد. در واقع تردیدی وجود ندارد که هر

1. Menostanès 2. Artarios

www.tabarestan.info تبرستان

خشترپاونی درآمدهایی در اختیار دارد که از یک یا چند قلمرو «پردیس‌دار» که می‌توان آن‌ها را در هریک از خشترپاون‌نشین‌های امپراتوری تشخیص داد، به دست می‌آید (RTP: 451-456). وقتی *کوروپدیای* گزنوفون را می‌خوانیم (کتاب ۷، فصل ٦، بند ۱۲) به‌وضوح درمی‌یابیم که این پردیس‌ها اراضی شغلی هستند. این قلمروهای خشترپاونی شامل روستاهایی است که ساکنان آن‌ها در اراضی کار می‌کنند (RTP: 452, n. 179): به‌احتمال زیاد موقعیّت «مردان جبعون و مصفه» در کرسی والی ماورای‌نهر نیز چنین است (*نحمیا*، باب سوم، آیه‌ی ۷؛ cf. Stern 1982: 209). در عین حال معلوم است که اگر خاندانی مقامی را در یک خشترپاون‌نشین طیّ نسل‌ها حفظ کند، اخلاف او گرایش می‌یابند به این که اراضی شغلی را ملک شخصی تلقّی کنند، همان‌طور که سخنان فرناباذ خطاب به آگسیلائوس نیز آن رانشان می‌دهد (گزنوفون، *هلنیکا*، کتاب ۴، فصل ۱، بند ۳۳). امّا در این مورد، مسئله‌ی تحوّلی واقعی در کار است که ماهیّتِ نظری روابط حقوق شاه و حقوق خشترپاون را مورد تردید قرار نمی‌دید. شاه، همان‌طور که می‌دانیم، هیچ‌گاه حق تعویضِ خشترپاون‌ها را هر طور و هر وقت بخواهد از دست نداده است (رک. دیودوروس، کتاب ۱، فصل ۷۱، بند ۱)[٦].

متأسفانه نامه‌های ارشامه، به‌رغم ماهیّت استثناییشان، اجازه نمی‌دهند که پاسخ قطعی برای پرسشی مطرح ارائه دهیم. از آن که بگذریم می‌توان ملاحظاتی چند ارائه داد:

الف)اصطلاحی که «قلمرو» ترجمه شده است، اعمّ از قلمروهای ارشامه یا قلمروهای دو اصیل‌زاده‌ای که وروهی و ورفیس نام دارند، اصطلاح ایرانی **بغه** *(baga)* است. این اصطلاح به «توزیع» مربوط می‌شود: به این دلیل هارماتا (Harmatta 1963: 203) آن را چون «سهمی از زمین سلطنتی» فهم کرده است که قلمرو از لحاظ نظری به آن وابسته می‌ماند. همین اصطلاح بغه در مورد زمینی به کار رفته است که یکی از مصریان در دست داشته و ارشامه آن را به پسر در دست دارنده‌ی پیشین اعطا می‌کند (Grelot n° 69). پیداست که در این مورد اعطای مالکیت واقعی مطرح نیست بلکه موضوع تیول در میان است؛ حتی اگر پسر برای به دست آوردن آن نوعی ارجحیّت داشته باشد، باز همه‌چیز به ارشامه بستگی دارد. به‌عبارت دیگر این تیول از پدر به پسر قابل انتقال نیست. به نظر می‌رسد که در این مورد خاصّ حصه‌ی یک مهاجرنشین مطرح است. با

اصطلاح دشنه *(dašna)*، که از فعل دَه *(da)* یعنی دادن مشتق می‌شود، نیز در اسناد روبه‌رو می‌شویم (Benveniste 1954: 300-301): دشنه «عطیه»ای است که شاه و ارشامه به احوچپی[1]، مباشر قلمروهای مصری خشترپاون داده‌اند و به‌درخواست احوچپی به پسامک، پسر او انتقال یافته است. موضوع چیست؟ «یک مبلغ تخصیص‌یافته توسط تشکیلات اداری» (Grelot: 300)؟ سودی که مباشر از مالیات‌های برداشت شده و سپس انتقال یافته به ارشامه می‌برد (Whitehead 1974: 40)؟ آیا دشنه در واقع عطیه‌ای به‌صورت دارایی ملکی نیست که به میراث نمی‌رسد (Cazelles 1955: 91)؟ به‌عبارت دیگر، آیا دشنه نوعی دورا *(dôrea)* نیست (رک. دشنه: *dašna*). به نظر می‌رسد که استالپر (1974: 96) آن‌چه را به احوچپی داده شده است به‌درستی مشابه چیزی می‌داند که مباشر قلمروهای پروشات در ناحیه‌ی بابل در اختیار دارد.

ب)از نظر اداره‌ی اقتصادی، روشن است که مداخله‌ی ارشامه (و نیز مداخله‌ی وروهی و ورفیس) با مداخله‌ی مالک خصوصی در قلمروهایش قابل قیاس است: مأموریت اساسی مباشران این است که نظم را برقرار سازند و مراقب بازدهی اراضی باشند (n° 68) و هرساله کار برداشت مالیات‌ها و ارسالشان به بابل را انجام دهند (n° 71-72). آیا مباشر و زیردستانشان به قدرت ارشامه در مقام فردی خاصّ وابسته‌اند یا در مقام خشترپاون؟ تنها چیزی که می‌توان گفت این است که این دو سطح اغلب در هم می‌آمیزند (Whitehead 1974: 24). در هر حال جالب توجه است که مباشر، دشنه را از خشترپاون و شاه می‌گیرد: به‌عبارت دیگر، زمین‌های قلمروهای خشترپاون در اختیار فردی او نیست. هم‌چنین، اگر *بغه‌ای* که ارشامه به فردی مصری داده است حصه‌ی نظامی باشد، همان‌طور که شواهد متعدد اجازه‌ی این فرض را به ما می‌دهد (رک. هم‌چنین Stolper 1974: 96 که آن را با اراضی کمان بابلی مقایسه می‌کند)، باز معلوم است که او در مقام خشترپاون می‌تواند در مورد تخصیص تیولی که به قدرت دولتی مربوط می‌شود، تصمیم بگیرد. مشکل می‌شود گفت که خزانه‌داران عوامل حکومتی‌اند یا عوامل خصوصی ارشامه (Porten 1968: 59). گردانی هم که باید برای ایجاد نظم دخالت کند به‌طور قطع یک گروه نظامی شخصی نیست بلکه بیشتر پادگانی است که از بخشی از نیروهای اشغالگر خشترپاون‌نشین تشکیل شده است. بنابراین این فرضیه را که

1. Ahohapi

قلمروهای ارشامه در مصر قلمروهای وابسته به شغل خشترپاونی هستند، نمی‌توان منتفی دانست: نباید تعجب کرد از این که ارشامه آن‌ها را با دقت بسیار اداره می‌کند، چون از درآمدهایی که اراضی تولید می‌کنند، برخوردار می‌شود. دوری تشکیلات اداری ارشامه در مصر فقط در هم آمیختن تشکیلات اداری خصوصی و تشکیلات اداری دولتی را ساختارمندتر می‌کند. این درهم‌آمیختگی آشکارا به منافع شخصی خشترپاون خدمت می‌کند که مانند فرناباذ در فریگیای هلسپونتوس می‌توانست قلمروهایی را که درواقع به شغلش وابسته بود، چون قلمروهای خود تلقی کند.

www.tabarestan.info تبرستان

۸. کارنامه‌ی جزئی

دلیلی وجود ندارد که درباره‌ی ارزش اطلاعات نویسندگان کلاسیک در مورد «اهدای شهرها» به یونانیان متّحدِ شاه بزرگ تردید کنیم. در اغلب موارد، اهدا به‌مفهوم واگذاری قدرت سیاسی خودمختار برای اداره‌ی یک دولت‌شهر نیست، بلکه اهدای امتیاز اخذ خراج تحت نظارت خشترپاون است. گاه یونانیان به عوامل محلّیِ واقعی قدرت هخامنشی تبدیل می‌شوند. متون کلاسیک از طریق قیاس‌ها و تشبیه‌های ارائه شده نشان می‌دهند که این نوع عطیّه یکی از اجزای رسمی هخامنشی است که وجود آن موسعاً مورد تأیید قرار گرفته است. در دولتی که عنایت شاه در آن شرط واجب اعتبار اجتماعی ـ سیاسی است و بهره‌برداری از اراضی شیوه‌ی عادی کسب ثروت است، اهدای امتیازات ارضی توسط شاه وسیله‌ی ممتاز ورود به حلقه‌ی قدرت‌مندان امپراتوری است. کسانی که از آن (برحسب شرایط خاص) برخوردار می‌شوند عبارت‌اند از: نزدیکان شاه بزرگ، پارسیان ساکن نقاط گوناگون شاهنشاهی، مهاجرنشینان نظامی (در ناحیه‌ی بابل و نقاط دیگر)، یونانیانی که به شاه بزرگ پیوسته‌اند... خاصّ بودن اهدای شهرها، که نویسندگان یونانی اغلب از آن نام برده‌اند، تا حدود زیادی جنبه‌ی تصادفی دارد: دلیل آن این است که منابع کلاسیک در درجه‌ی اول به حوادث آسیای صغیر توجه دارند: در این منطقه، آن‌چه شاه می‌دهد، «شهرها» هستند؛ امّا اهدای شهرها از لحاظ ساختاری با اهدای روستاها[۷] متفاوت نیست. در اغلب موارد، مسئله، واگذاری درآمدهای حاصل خراج است که از اراضی به دست می‌آید: این اراضی طبعاً بر اساس مقیاس‌های ممیزی اراضی و مقیاس‌های خراجگزارانه، که دولت‌شهرها (به‌ویژه در آسیای صغیر غربی) یا روستاها (در بخش

اعظم امپراتوری) هستند، تعیین می‌شوند. ذکر مقیاس‌های پایه به‌معنای این نیست که صاحب امتیاز می‌تواند بر شهرها یا روستاها قدرتی شخصی اعمال کنند: مسئله فقط این است که شخصی که از این طریق مورد تجلیل قرار گرفته از طرز زندگی شاهانه یعنی از طرز زندگی‌ای متناسب با مقام و مرتبه‌اش (شهبانو، پروشات) و یا متناسب با شغل یا عنایتی که شاه به او ابراز داشته است، برخوردار شود. مسلماً عطیه به «بازی نوشته‌ها» در درون نظام محاسباتی غیرپولی فروکاسته نمی‌شود: منابع اکدی و آرامی به‌وضوح نشان می‌دهند که صاحبان امتیاز ــ بی‌آن‌که در اراضی‌ای که به آن‌ها اعطا شده است ساکن باشند ــ به اداره و بازدهی امتیازهایی که به‌آن‌ها اعطا شده است، بسیار توجه دارند. از این نظر، می‌توان از «قلمرو» سخن گفت: حتی لازم است که تصریح کنیم که این «قلمروها» اغلب اوقات همگون نیستند، بلکه از اراضی‌ای تشکیل می‌شوند که وضعیت حقوقی‌شان بسیار گوناگون می‌ماند. به‌ویژه باید توجه داشت که این «قلمروها» براثر عطیه‌ی شاهانه‌ی ماهیتاً موقّت پدید می‌آیند و یا به شغل (خشترپاونی یا درباری) وابسته‌اند.

این نتیجه‌گیری‌های اولیه در تقویت بحثی که حدّاقل از قرن هفدهم در اروپا در جریان است، مؤثر است. این بحث به مالکیت شاهان بر اراضی در شرق باستان، به‌عبارت دیگر در «جوامع آسیایی (خراجگزار)» مربوط می‌شود. در هر حال، به عقیده‌ی من، بهتر است از اصطلاح مبهم «مالکیّت ممتاز» صرف‌نظر کنیم: بحث کنترل سلطنتی بر وسایل تولید ساده‌تر است (Briant 1983: 367, n. 81). این کنترل می‌تواند، بی‌آن‌که مالکیتی (به‌مفهوم رومی اصطلاح) در کار باشد، به میانجی‌گری سیاست (مثلاً استرداد زمین اعطایی) اعمال شود. در این شرایط جدل کردن برای دانستن این که آیا مالکیت خصوصی در شرق باستان وجود دارد یا خیر، بیهوده است: مالکیت خصوصی وجود داشته است. امّا من مطمئن نیستم که مثال قلمروهای بزرگ دوران هخامنشی که دانداماییف اغلب آن را در این معنا پیش کشیده است، چندان قانع کننده باشد، زیرا از نظر من، مالکیت خصوصی به‌مفهوم اخصّ کلمه وجود نداشته است. تمام اراضی داده شده یا اعطا شده به دست شاه مشمول تکالیف می‌شوند (سرباز، مالیات، وظایف خشترپاونی...)؛ به‌عبارت دیگر، این‌ها همه اراضی خدمت (سلطنتی) هستند که بنا به تعریف می‌توانند توسط شاه مسترد یا باز توزیع شوند. به نظر می‌رسد که مناطق مالکیت خصوصی واقعاً مورد تأیید در سطح وسیع با اراضی متعلق به دولت‌شهرهای آسیای

صغیر و ناحیه‌ی وسیع بابل درهم می‌آمیزد: به علاوه به نظر می‌رسد که مالکیت اشتراکی (تحت چندین شکل خاص) و اراضی سلطنتی دارای تفوق است.

برخی از نتیجه‌گیری‌هایی که این‌جا ارائه شد به نتیجه‌گیری‌هایی ملحق می‌شود که پانزده سال پیش از نگارش این مقاله در مورد عطایا در آسیای صغیر غربی در دوران یونانی‌مآبی نگاشته‌ام (RTP: 95-135 که متن آن نیازمند اصلاحات گوناگون است). امّا یک تفاوت اساسی وجود دارد: چند عطیه‌ی ارضی دوران سلوکی با وابسته بودن زمین اعطایی به خاک یک دولت‌شهر یونانیِ نزدیک پیوند خورده است؛ بنابراین اعطای امتیاز به مالکیت خصوصی بر قلمرو مدنی یا *خورا پولیتیکه (chôra politike)* تبدیل شده است. چنین فرایندی در دوران هخامنشی وجود ندارد، زیرا شاهان بزرگ نسبت به دولت‌شهرهای یونانی نه عنایات جانشینان یونانی‌مآبشان را دارند و نه الزامات آنان را. در دوران هخامنشی، ایرانیان آسیای صغیر خارج از چارچوب شهروندی و شهری در اراضی خود زندگی می‌کردند. فقط بر اثر سقوط امپراتوری هخامنشی است که قلمروهای آنان (یا حداقل بعضی از آن‌ها) بر اثر وابسته شدن به قلمروهای شهری پیرامون به اراضی خصوصی تبدیل می‌شوند (Robert 1983; Briant 1985).

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. به نوشته‌ی کتسیاس (بند ۲۲)، قهرمان تصرّف بابل بغه بوخشه (مگابوزس)، پسر زوپوروس است.

۲. ر. دکا (نامه‌ی مورخ ۸۶/۳/۶) به من متذکر شد که اصطلاح تاگه را (*tagè*، معادل خشثرپاون‌نشین در نوشته‌ی ارسطوی دروغین، اقتصادها، کتاب ۲، فصل ۱، بند ۳) هسوخیوس چنین تعریف کرده است:

basilikè dôrea Kai è sunaxis (= syntaxis) *tôn pros to zèn anagkaiôn*

۳. به نوشته‌ی گریسون (A.K. Grayson, *Babylonian Historical Literary Texts*, 1975: 25)، «پیشگویی دودمانی» (کتاب ۲، فصل ۱۷ـ۲۴) مؤیّد اطلاعات برسوس است که یوسفوس آن را انتقال داده است؛ امّا قرائت لوح اکدی مطلقاً قابل اطمینان نیست (گفته‌ی شفاهی املی کورت).

۴. مقایسه شود با ارمیا باب ۵۲، آیه‌ی ۳۴: یهویاقیم یهودی پس از آن که از زندان به دست شاه بابل آزاد می‌شود هر روز بر سفره‌ی شاه نان می‌خورد، و هر روز مقادیر لازم برای معیشت خود را دریافت می‌دارد (در متن یونانی اصطلاح سونتاکسیس (syntaxis) آمده است، مقایسه کنید با تعریف داده شده توسط هسوخیوس: بالا. این ارجاع را به ر.دکا مدیونم). رک. هم‌چنین کارِ Weidner در Mélanges R. Dussaud.

۵. عبارات یونانی ما را به طرف یک فرضیه هدایت می‌کنند که عبارت است از این که تمیستوکلس فقط از شاه سهمی را دریافت داشته بود که هر اجتماعی مکلف بود تحت نام سهم سفره‌ی شاه یا سفره‌ی خشثرپاون به تشکیلات اداری تأدیه کند (رک.، به‌ویژه نحمیا، باب ۶، آیه‌ی ۱۷ـ۱۸).

۶. امّا به نظر می‌رسد که خشثرپاون‌نشین داسکولیون بلاانقطاع به همان خانواده انتقال یافته است (Weiskopf 1982: 120-129; 381-385).

۷. برای مثال باید متذکر شویم که کتسیاس (بند ۵۸) روستاهایی را نیز که امتیازشان به پروشات واگذار شده است پولیس *(Poleis)* خوانده است.

چندخدایی و امپراتوری وحدت‌طلب

www.tabarestan.info تبرستان

ملاحظاتی در باب سیاست مذهبی هخامنشیان

در نیمه‌ی دوم قرن ششم نخستین امپراتوری ارضی که خاورمیانه و آسیای مرکزی از مدیترانه تا سند را وحدت بخشید، یعنی امپراتوری هخامنشی با پیش‌روی‌های پی در پی کوروش، کمبوجیه و داریوش تأسیس شد. یکی از مشخصه‌های مهمّ این بنای سیاسیِ وحدت‌طلب، ناهمگنی خارق‌العاده‌ی قومی ـ فرهنگی آن است، که به‌خصوص در قلمرو زبان، هنر و مذهب اهمیت فراوان دارد. در این قلمرو آخر، امپراتوری چون یک منظومه‌ی چندخدایی پدیدار می‌شود. حتی در بطن قوم ـ طبقه‌ی مسلّط ــ یعنی قوم پارسی که امپراتوری را از لحاظ سیاسی کنترل می‌نماید (Briant 1985) ــ، به‌رغم جایگاه رفیعی که برای اهورامزدا، «بزرگ‌ترین خدایان»، به‌سبب روابط نزدیک و اساسی او با قدرت سلطنتی قائل‌اند، چندخدایی قاعده است. موضوع ملاحظاتی که در زیر می‌آید، نه تهیه‌ی فهرستی جامع از نظام‌های گوناگون مذهبیِ قابل‌تشخیص در امپراتوری است و نه پیشنهاد نتیجه‌گیری جدیدی درباره‌ی سیاست مذهبی هخامنشیان.[1] در این‌جا فقط یک نوع پرسش مدّنظر قرار دارد: قدرت هخامنشی (سلطنتی و یا خشترپاونی) تا چه حدّ و در چه شرایطی به دخالت مستقیم در قلمرو مذهبی کشانده شده است؟ و نیز آیا در اسناد موجود از تمایل قدرت مرکزی به انتشار ارزش‌های پارسی به‌طور وسیع یا موردی، یعنی از تمایل به تحمیل خدایان پارسی به اقوام مفتوح در امپراتوری اثری مشاهده می‌شود یا خیر؟

۱. خشیارشا و «دیو»ها

پرسش آخر ممکن است در نظر اول کاملاً سخن‌پردازانه بنماید. چون همگان از دیرباز با این تلقی موافق بودند که شاهان بزرگ احترام و حتی تکریم شدیدی برای خدایان و پرستشگاه‌های سرزمین‌های مفتوح قائل بودند. تظاهرات چنین رفتاری فراوان است و در مناطق گوناگون (ناحیه‌ی بابل، یهودیه، مصر، ایونیا) در دوران سلطنت کوروش، کمبوجیه و داریوش شناخته شده است. چون اسناد (بابلی، عبری، آرامی، مصری، یونانی) مربوط به این فعالیّت شاهان مذکور اغلب مورد تحلیل قرار گرفته‌اند، دیگر به‌صورت جزئی به آن باز نخواهم گشت.[۲] در عوض متنی از خشیارشا در دست است که ظاهراً با شواهد دیگر در تضادّ قرار می‌گیرد. در این کتیبه‌ی بسیار مشهور (معروف به کتیبه‌ی *«دیوها»*) که به چندین زبان در چندین محوطه یافت شده است، خشیارشا نوشته است:

> «در میان این سرزمین‌ها، جایی بود که در آن دیوها پرستش می‌شدند. پس به‌یاری اهورامزدا، این معبد دیوها ویران کردم و بفرمودم که دیگر نباید دیوها پرستش شوند. آن جا که در گذشته پرستش می‌شدند، اهورامزدا را به درستی پرستیدم و چیز دیگری هم بود که بد کرده شده بود: آن را درست کردم، آن چه کردم همه به خواست اهورامزدا بود. اهورامزدا مرا یاری داد تا آن بکردم. تو که بعدها خواهی بود، اگر می‌خواهی که در زندگی شادمان و در مرگ نیکبخت گردی، از دستور اهورامزدا پیروی کن و او را به درستی بپرست! مردی که از دستور اهورامزدا پیروی نماید و او را به‌درستی بپرستد، در زندگی شادمان و در مرگ نیکبخت خواهد شد.» (Trad. Mayrhofer 1974: 110-111).

این متن لااقل از نظر موضوع روشن می‌نماید: خشیارشا پرستش «دیوها» را محکوم می‌کند و اعلام می‌دارد که پرستشگاه(ها) آن (آن‌ها) را نابود کرده است، بی آن که درباره‌ی مکان آن(ها) جزئیاتی ارائه دهد. ارجحیّت اهورامزدا ــ که در کتیبه‌های داریوش کاملاً نشان داده شده است ــ دوباره با قدرت مورد تأیید قرار گرفته است: «[شاه برای احکام مقرّر شده به فرمان اهورامزدا طلب احترام می‌کند و نیکبختی در این جهان و جهان دیگر را تابع این احترام و آیین پرستش انجام شده به‌نحو مشروع یا درست می‌داند» (Bianchi 1977: 8).

اگر خوب بیندیشیم، می‌بینیم که این متن زمینه‌ی تألیف نوشته‌های فراوان را فراهم

آورده است که در این‌جا مسئله‌ی ذکر یک به یک آن‌ها و بحث مفصّل درباره‌شان منتفی است. بسیاری از مؤلّفان آن را گواه گسستی در سیاست مذهبی هخامنشیان می‌دانند. در برابر «دگر- پذیری» کوروش و داریوش «دگرناپذیری» خشیارشا قرار می‌گیرد که «ضرورت دگرپذیری مذاهب دیگر را به‌نحو فزاینده‌ای از نظر دور می‌دارد» (Mayrhofer 1974: 112). حتی اگر مفاهیم نه‌چندان عمل‌کننده‌ای چون «دگرپذیری» و «دگرناپذیری» را کنار بگذاریم[۳]، باز این مسئله باقی می‌ماند که متن خشیارشا قبل از هر چیز برای مورّخ مسئله‌ای زمانی و جغرافیایی طرح می‌کند که عبارت از این است که اگر متن به حادثه‌ای مشخّص اشاره می‌کند، در چه تاریخ و در کدام منطقه‌ی امپراتوری این حادثه روی داده است؟ چون نه سبک و نه محتوای کتیبه به ما اجازه‌ی پاسخگویی به این مسئله را نمی‌دهد، معمولاً آن را با حوادث شناخته شده در نقاط دیگر مقایسه می‌کنند: تخریب معابد یونانی یا تدابیر اتّخاذیِ خشیارشا در بابل پس از شورش ۴۸۴ و ۴۸۲ پ. م. به‌خصوص این تفسیر آخر است که نظر مساعد مفسّران را به‌خود جلب کرده است.[۴] امّا مجموعه‌ای از براهین مکمّل به ما امکان می‌دهد که تردیدهای جدّی در مورد اعتبار این فرضیّات مطرح سازیم. ابتدا بگوییم که به نظر می‌رسد که تفسیر بابلی *دیوها* مخالف اوضاع و احوال عمومی روابط پارسی - بابلی است. علل و مقتضیّات تدابیر اتخاذ شده توسّط خشیارشا در بابل از زاویه‌ای جدید در مطالعه‌ای جدید (Kuhrt, Sherwin - White 1984) مورد تحلیل قرار گرفته است. برخلاف آن‌چه ممکن است از یک قرائت شتابزده‌ی هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۸۳) استنباط شود، خشیارشا پیکره‌ی بل - مردوک را جابه‌جا و ذوب نکرده است؛ از سوی دیگر، سال ۴۸۲ پ. م. نمایانگر تغییر ناگهانی در عناوین بابلی خشیارشا و جانشینانش به‌شمار نمی‌آید؛ و سرانجام این که به نظر نمی‌رسد که عدم شرکت در سال نو بابلی بدعت خشیارشا باشد.

بیانکی (Bianchi 1977: 11-16) شماری از براهینِ به‌عقیده‌ی من بسیار قوی ارائه داده است که ما را بیشتر تشویق می‌کند نتیجه‌گیری کنیم که تدابیر خشیارشا (اگر تدابیر موردی در کار بوده باشد) در چارچوب صرفاً پارسی (ایرانی) جای می‌گیرد: «همه چیز می‌رساند که خشیارشا خواسته است در کتیبه‌ی خود به *ارتدادی داخلی* (پرستشگاهی که وقف دیوها شده است) اشاره کند، و در تباین با آن، *دینداری داخلی* را که هم در رابطه با موضوع پرستش معیّن شده است و هم شیوه‌ی پرستش را ذکر می‌کند...امّا، همان‌طور که احتمالش ضعیف است که شاه متمایل به تعیین مکان خدایی بیگانه

به‌عنوان دیو (حتی به‌مناسبت یک شورش) باشد، همان‌طور هم ممکن نیست که به ساکنان بابل یا جای دیگر نیکبختی در آن جهان را نوید بدهد که به پرستش خدایی، اهورامزدا، وابسته است که مال آن‌ها نیست» (ص ۱۳). از این دیدگاه، این سند یکی از اجزای بحث درباره‌ی مسئله‌ی پیچیده و بسیار مورد مجادله‌ی مذهب هخامنشیان است (Boyce 1982: 173-177). این کتیبه در عین حال قطعه‌ای است که باید به پرونده‌ی ایدئولوژی سلطنتی هخامنشی افزوده شود.

وانگهی، تشابهات صورت گرفته بین کتیبه و رویدادهای شناخته شده‌ی زمان سلطنت خشیارشا بریک اصل مسلّم فرض شده استوار است که عبارت از آن است که شاه به واقعه‌ای جای گرفته در زمان و مکان اشاره می‌کند. امّا اگر چنین باشد، چگونه می‌شود توضیح داد که خشیارشا به چه علت آن را کاملاً مبهم نهاده است، و هیچ اشاره‌ی حتّی سرپوشیده‌ای به آن نکرده است؟ اگر متن هیچ توضیحی از این دست ارائه نمی‌دهد، آیا برای آن نیست که انتشار آن به‌دلیل واقعه‌ی خاصّی صورت نپذیرفته است؟ در این فرضیه ــ که به‌نحو درخشانی توسط هلین سان‌سی‌زی ـ ویردنبورگ پرورانده شده است H. Sancisi - Weerdenburg 1980-147 ـ کتیبه‌ی خشیارشا باید چون متنی غیرروایی، مانند تقریباً تمام کتیبه‌های هخامنشی (به استثنای کتیبه‌ی بیستون) خوانده شود. این تفسیر از نظر روش‌شناختی بسیار جذّاب است، زیرا یگانه تفسیری است که به‌عقیده‌ی من فقط بر تحلیل خود متن استوار است نه بر اصول مسلّم فرض شده و پیش‌انگاشته‌ای که تفسیر در بیرون کشیدن آن‌ها مؤثر است.

تأکید خشیارشا بر تکریم اهورامزدا که در ارتباط منطقی با وفاداری به شاه بزرگ قرار می‌گیرد، جدید نیست (Sancisi - Weerdenburg 1980: 16-12). پیش از او نیز داریوش در کتیبه‌ی بیستون، معادله‌ای بین شورش علیه شاه و پرستش خدایانی بجز اهورامزدا برقرار کرده است. هم‌چنین است در مورد شورشی جدید در عیلام: «این خوزیان نافرمان بودند و اهورامزدا نمی‌پرستیدند، من اهورامزدا پرستم و به‌نیروی اهورامزدا با آنان چنان کردم که می‌خواستم» (DBV par. 72) و یا در مورد سکاها گفته است: «این سکاها نافرمان بودند و اهورامزدا نمی‌پرستیدند و...» (Par.75). از نظر هلین سان‌سی‌زی ـ ویردنبورگ، سخنان خشیارشا در استمرار ایدئولوژی سیاسی ـ مذهبی جای می‌گیرد که از نظر تعریف و کارکرد بی‌زمان و غیرتاریخی است. هدف مجموع کتیبه‌ها و نقش‌برجسته‌های تخت جمشید تأکید بر خصلت ثابت و لایتغیّر مقام سلطنت

www.tabarestan.info تبرستان

است و نه ارائه‌ی گزارشی دقیق از اعمال و تصمیماتشان. در این شرایط تلاش برای یافتن شاهدی بر گسیختگی سیاسی و مذهبی یا حتّی ملاحظه‌ی تأییدی بر تصویر ناپسند خشیارشا، که منابع یونانی انتقال‌دهنده‌ی آن هستند، کاملاً منتفی است.

اگر این تفسیر را بپذیریم، مسئله کاملاً جابه‌جا می‌شود: با اصرار بر برتری اهورامزدا در برابر خدایان اقوام مفتوح و متمرّد، داریوش نیز به‌قدر خشیارشا «دگرناپذیر» خواهد بود. این در واقع تفسیری است که مورد دفاع چندین مؤلّف قرار گرفته است (قید شده توسّط داندامایف: Dandamaev 1975: 195, n.10). از نظر آنان هخامنشیان کوشیده‌اند آیینِ پرستش اهورامزدا را از راه زور به تمام اقوام امپراتوری تحمیل نمایند. امّا، این سخن در چارچوب چیزی که ما به‌ویژه در مورد سیاست داریوش در قبال اورشلیم، قابلیّت او در انطباق خود (در مصر) با قالب‌های ایدئولوژیکی ـ مذهبی فرعونی (Lloyd 1982) یا حتّی امتیازات واگذار شده به پرستشگاه‌های ایونیا (رک. *نامه‌ی شاه به گاداتاس*: Boffo 1978) می‌دانیم، جای نمی‌گیرد، چون درواقع، هیچ تضادّی بین این اعتقاد مؤکّد درباره‌ی برتری اهورامزدا و پذیرش خدایان و کیش‌های اقوام مفتوح وجود ندارد:

ـ در پارس نیز اهورامزدا خدای قلمرو سلطنت است، همان‌طور که داریوش نیز آن را با قدری خوش‌خدمتی در بیستون خاطرنشان می‌کند: «مفهوم انتصاب شاه به مقام سلطنت به فرمان خدای برتر در کتیبه‌های هخامنشی حاضر است: این مفهوم به‌طور قطع همان اصل اساسی‌ای است که بینش سلطنت درنزد هخامنشیان بر آن استوار است» (Gnoli 1974: 163; Briant, RTP: 378-380).

این خدای بزرگ است که پادشاهی را به شاه جدید «تسلیم» می‌کند، این اوست که به شاه و به پارسیان صفات جسمی و روحی لازم را که از آنان شهسواران، کمانکشان و نیزه‌اندازان نیکو می‌سازد، می‌بخشد. (رک. *DNb*): پیروزی بر «دروغگویان» یعنی بر متمرّدان مستقیماً از حمایتِ بزرگ‌ترین خدایان ناشی می‌شود؛ در بینش پارسی ــ آن‌گونه که از خلال کتیبه‌های سلطنتی بیان می‌شود ــ وجود و بقای سلطه‌ی هخامنشی بر اقوام مفتوح به‌نحو جدایی‌ناپذیری به اهورامزدا وابسته است.

ـ امّا این امر متضمّن آن نیست که پارسیان تحمیل خدایانشان را به شورشیان مغلوب لازم بدانند ــ برخلاف آن‌چه ادای آن را به کتیبه‌ی دیوها نسبت داده‌اند. حتّی می‌توان گفت که چنین استراتژی‌ای احتماً لاً با بینش‌های پارسیان (مانند پیشینیانشان) در این

زمینه بیگانه است. در واقع هر قومی ــ مانند خود پارسیان ــ می‌داند یا عقیده دارد که پیروزی بر دشمنان از حمایت که خدایانش از سرزمین و ساکنان آن قوم ناشی می‌شود. فاتحانی چون هخامنشیان «می‌دانستند» که برای غلبه بر دشمن، ملزم به جلب نظر مساعد خدایان دشمن خود هستند، به همین دلیل قربانی‌هایی به‌افتخار آنان تقدیم می‌کردند (رک. خشیارشا در یونان: Dandamaev 1975: 197). این اعتقادات خطّ‌مشی کوروش را در بابل یا در اورشلیم، سیاست کمبوجیه و داریوش را در مصر یا امتیازات اعطایی به پرستشگاه‌های متعدد در امپراتوری را توجیه می‌کند. البته این قبیل کارها فارغ از دغدغه‌های سیاسی نیست: با این‌همه، کلیِ مسلکی‌ای که بخواهد از «ساده‌لوحی» مذهبی اقوام مفتوح سوءاستفاده کند نیز در میان نیست. در این زمینه، پارسیان همان اعتقادات اساسی اتباع و دشمنانشان را دارند (رک. Dandamaev 1975: 198-199؛ رک. هم‌چنین Briant , RTP: 468-471).

درواقع، سلطنت خشیارشا نمایانگر گسست ناگهانی سیاست هخامنشیان در این زمینه نیست.[۴۴الف] او نخستین شاه بزرگی نیست که معابد ملل مغلوب را ویران کرده است: فقط کافی است به ویرانگری‌های انجام شده به دست پارسیان پس از شورش ایونیا بیندیشیم (Tozzi 1978). تخریب معابد جوامع شورشی از زاویه‌ی همان ایدئولوژی تکریم خدایان و پرستشگاه‌های اقوام تحت سلطه صورت می‌پذیرد: «با تخریب معابد و بردن پیکره‌های خدایان، خشیارشا می‌کوشید قومی مهاجم را از پشتیبانی خدایان خود محروم سازد» (Dandamaev 1975: 199).

۲. دروافرنس و آیین پرستش اهورامزدا در ساردیس

در میان تصمیمات اتخاذی مقامات سیاسی در زمینه‌ی مذهبی بخشنامه‌ی صادرشده توسط خشترپاون ساردیس قرار دارد (Robert 1975). این بخشنامه از طریق کتیبه‌ای یونانی که در سال ۱۹۷۴ در ساردیس یافت شد، شناخته شده است. مانند نامه‌ی داریوش به گاداتاس، ما از طریق نسخه‌ای که در دوران امپراتوری روم از آن تهیه شده است، از مفادّ بخشنامه اطلاع داریم. در اصل نسخه‌ای خطاب به اشخاصی که منع شامل حالشان می‌شده است، احتمالاً به آرامی (Robert: 310)، وجود داشته است، امّا احتمالاً یک نسخه‌ی اولیه‌ی یونانی هم در کار بوده است. این متن برای سی و نهمین سال سلطنت یکی از اردشیرها، که به‌طور قطع اردشیر دوم است، تاریخ‌گذاری شده

است (*همان*). در متن چنین آمده است (ترجمه‌ی روبر):

«در سی و نهمین سال سلطنت اردشیر، دروافرنس پسر برکس[1]، حاکم لیدیا پیکره‌ای را وقف زئوس قانون‌گذار کرد. او به خدام درمانگران او (زئوس)، که حقّ دخول در حرم‌الاحرام را دارند، و تاج بر سر خدا می‌گذارند، دستور می‌دهد که در مراسم مخفی سابازیوس[2]، مراسم مخفی کسانی که قربانی‌هایی برای سوزانده شد می‌آورند و مراسم مخفی آنگدیستیس[3] و ما[4]، شرکت نکنند.»

این متن عناصر بسیار جدیدی برای شناخت مذهب پارسی در آسیای صغیر در قرن چهارم به ارمغان می‌آورد، چون نه فقط درمی‌یابیم که معبد اهورامزدا (زئوس) در ساردیس وجود داشته است، بلکه تصویر خدا در پیکره‌ای صورت مادّی به‌خود گرفته است. از سوی دیگر، متوجه می‌شویم که ایجاد مقرّرات برای آیین‌های پرستش محلّی‌ای که در ساردیس شکوفا می‌شدند، مطرح نبوده است، آیین‌های پرستش دارای مراسم مخفی ممنوع‌شده‌ای نبوده‌اند. فرمان دروافرنس صرفاً معطوف پارسیان ساردیس است: «فرمان حافظ پاکی آیین پرستش اهورامزدا از طریق تعیین این قاعده است که حدّاقل مهم‌ترین بخش خدمه‌ی مذهبی آیین پرستش، که به خدا از همه وابسته‌تراند، خود را دور از مراسم مخفی خدایان بومی دارای اهمیت در ساردیس نگاه دارند» (Robert: 352). از این امر باید نتیجه گرفت که این آیین‌های پرستش کششی بر جوامع گوناگون ساردیس، ازجمله جامعه‌ی پارسی اعمال می‌کردند. درست برای «واکنش نشان دادن به این همزیستی» است که دروافرنس فرمانی دایر بر منع شرکت خدّام خاصّ انشا کرده است (*همان*). این متن، درست مانند کتیبه‌ی دیوها، انحصاراً در چارچوب پارسی (یا ایرانی) جای می‌گیرد.

۳. اردشیر دوم و آناهیتا

این متن امکان می‌دهد که یکی از اطلاعات برسوس را که کلمنس اسکندرانی آن را بعدها انتقال داده است، به‌لحاظ زمانی و مکانی بهتر مشخص کنیم (Le Protreptique V.65.3). این اطلاعات حاکی از دگرگونی باب‌شده به دست اردشیر دوم است. او در بابل، شوش و اکباتان پرستش پیکره‌های الهه را متداول کرد و پارسیان، باکتریاییان،

1. Barakès 2. Sabazios 3. Angdistis 4. Ma

دمشقیان و ساردیسیان را به ستایش او فراخواند (L. Robert, *ibid.*: 316, n. 31). مفادّ کتیبه‌های سلطنتی نشان می‌دهند که با به سلطنت رسیدن اردشیر دوم پرستش آناهیتا پیش‌رفت جدیدی کرد. پیشینیان اردشیر به اهورامزدا و «خدایان دیگر» اشاره می‌کنند، حال آن که این «خدایان دیگر» از زمان اردشیر، که به اهورامزدا، آناهیتا و میترا اشاره کرده است، دارای نام شده‌اند: (Widengren 1968: 141). شاید بتوان شهادت کتیبه‌ها را با شهادت برسوس مشابه دانست، همان‌طور که دوشن ـ گیمن (Duchesne - Guillemin 1952: 158-159) چنین می‌کند: «احتمال دارد که شکل جدیدی از آیین پرستش این خدایان با استفاده از پیکره‌هایی به سبک یونانی در این زمان باب شده باشد.»

امّا یک مسئله باقی می‌ماند: فرمان کدام قوم(ها) را مخاطب قرار می‌دهد؟ در این فرمان از پایتخت‌های بزرگ امپراتوری (تخت جمشید، شوش، بابل، اکباتان) از مراکز سلطه‌ی هخامنشی در آسیای صغیر (ساردیس)، در آسیای مرکزی (باکتریا) و در شام (دمشق) نام برده شده است. تردیدی وجود ندارد که در پس این تصمیم خواستی سیاسی خفته است: همان‌طور که گنولی نیز خاطرنشان کرده است (Gnoli 1974: 127-129)، آناهیتا «اعطاکننده مقام سلطنت است»؛ یک قطعه از *زندگی اردشیر* پلوتارک (فصل ۳، بند ۱ـ۲) نیز گواه همین امر است. در این قطعه مناسکی شرح داده شده است که اردشیر هنگام جلوس به تخت سلطنت در پاسارگاد در معبد «الهه‌ای جنگ‌جو»، که کسی جز آناهیتا نمی‌تواند باشد، انجام داده است (Boyce 1982: 209-216). در قرائت اول می‌توان پنداشت که اردشیر خواسته است که آیین پرستش الهه‌ای پارسی (ایرانی) را که با سلطنت پیوند دارد، به تمام اقوام خود تحمیل نماید، و با این کار تمایل خود را مبنی بر انتشار آیین پرستش آناهیتا نشان داده است. امّا چنین تفسیری منتفی است. حتی در نزد اقوام ایرانی با تمام گوناگونی‌شان (پارسیان، مادها، باکتریاییان) چنین تمایل وحدت‌بخشی احتمالاً به نتایجی عکس نتایج مطلوب منتهی می‌شد (رک. تأملاتِ: Boyce1982: 217-218). در این شرایط، فقط یک تفسیر ممکن می‌نماید: در پس گوناگونی قومی ـ فرهنگی ظاهری مناطق قید شده در نوشته‌ی برسوس، فقط یک عنصر واحد وجود دارد و آن‌هم جوامع پارسی مستقر در هر یک از مراکز بزرگ امپراتوری است. به‌عبارت دیگر ــ درست مانند فرمان دروافرنس در ساردیس ــ تصمیم اتخاذ شده توسّط اردشیر انحصاراً معطوف قوم ـ طبقه‌ی مسلّط است که با اعتقادات و سنن و نیز وابستگی مشترکشان به شاه وحدت یافته‌اند. پارسیان

مهاجر در نقاط گوناگون شاهنشاهی در طول تاریخ خود، همگنی قومی ـ فرهنگی چشم‌گیر خود را به‌رغم پیوندهای برقرار شده با برگزیدگان سرزمین‌های مفتوح (Briant 1985) حفظ کردند. به نظر می‌رسد که متن برسوس به‌روشنی القاکننده‌ی این امر است که قدرت مرکزی (شاه) قصد دارد جلوی سست شدن پیوندهای سلسله‌ی هخامنشی با پارسیان ساکن نقاط گوناگون امپراتوری را بگیرد. یکی از مؤثرترین اجزای تشکیل دهنده‌ی این جامعه‌ی پراکنده به‌طور قطع پیروی مشترک از آیین‌ها و اعتقاداتی است که شاه یا حتی خشترپاون (هوپار خوس دروافرنس در ساردیس) می‌توانستند برای نظام‌مند کردنشان اقدام نمایند. پس جلال و شکوه جدیدی که شاه قصد داشت به آیین پرستش آناهیتا ببخشد، می‌بایست در میان همه‌ی پارسیان امپراتوری، خواه از طریق برپایی پیکره‌های آیین پرستش (بابل، شوش، اکباتان) یا احیای شور و حرارت نسبت به این الهه (تخت‌جمشید، باکتریا، دمشق، ساردیس) بروز نماید.[۵] در هر حال اقوام تحت انقیاد (خواه لیدیاییان، یونانیان، شامیان، بابلیان یا ایرانیان) کاملاً خارج از قلمرو اجرای تصمیم مقام سلطنت می‌مانند. به‌عقیده‌ی من این نتیجه‌گیری از این متن منتفی است که با اردشیر دوم، سیاست هخامنشی در جهت دگرناپذیری مذهبی رشد یافته است.[۵الف]

۴. تشکیلات اداری هخامنشی بین یهوه و خنوم در الفانتین

صرف‌نظر از سه متن قبلی که به دخالت قدرت سیاسی (سلطنتی یا خشترپاونی) در قلمرو آیین‌های پرستش مربوط می‌شود، اسنادی را در اختیار داریم که اجازه‌ی درک دلایل، شرایط و حدود مداخله‌ی مقامات خشترپاونی در امور فرهنگی اجتماعات تحت انقیاد را می‌دهد. ابتدا پرونده‌ی آرامی به دست آمده از الفانتین مصر را مطرح می‌کنیم. در الفانتین پادگانی بود که شمار فراوانی از سربازان یهودی‌الاصل را در بر می‌گرفت (Weerdenburg Porten 1968: 3-19; Oded).

۱.۴. سند اول شایسته‌ی توجه است: این سند *پاپیروس پاسکال*[1] نام دارد (Grelot 1972, n° 96) و برای جامعه‌ی یهودی، تقویم و آیین‌های عید فصح را تنظیم کرده است. جالب این که این کار «تحت حمایت مقام سلطنت و با روادید خشترپاون»

1. Papyrus Pascal

صورت می‌پذیرد: این سند که حنانیه آن را به الفانتین ارسال داشته است، حاوی این واژه‌هاست: «امّا امسال، سال پنج داریوش شاه [۴۱۹/۴۱۸]، شاه به ارشامه امر فرمود.» این نظامنامه نحوه‌ی برگزاری عید فصح در یک جامعه‌ی یهودی مهاجر را که از مقررات تعیین‌شده در اورشلیم از هنگام بازگشت نحمیا از تبعید بی‌خبر است، تغییر داده است. با این همه، این سند به‌معنای اخصّ کلمه دخالت مستقیم تشکیلات اداری پارسی را در امور مذهبی جامعه‌ی یهودی ثابت نمی‌کند. مقرّرات برگزاری عید فصح از اورشلیم می‌آید و حنانیه دستور دارد که آن‌ها را به یهودیان الفانتین اطلاع دهد (Vincent 1937: 253). جامعه‌ی مهاجرنشین یهودی در اجرای مراسم آیین پرستش خود، به‌ویژه در برگزاری عید فصح دچار اختلال شده بود، و برای گرفتن اجازه‌ی برگزاریِ بدون اشکال عید اصلی یهودیّت از شاه بزرگ، کوشیده بود فرمانی را بگیرد که آن را از بدخواهی همسایگان آشوبگر مصون نگاه دارد و حمایت قدرت هخامنشی را برایش تأمین سازد (*همان*). پس مرجع اقتدار پارسیِ ساکن مصر (خشترپاون) در برابر شاه مسئول آزادیِ مورد قبول برای یهودیان الفانتین در برگزاری آیین پرستششان، هر طور که بخواهند، به‌شمار می‌آید، و «اورشلیم از این امر سود می‌جوید تا مراسم متداول در این دوران در آن شهر مقدس را در الفانتین باب نماید» (*Ibid*: 375 هم‌چنین Grelot 1972: 381). پس خصوصیّت دخالت تشکیلات اداری سلطنتی و خشترپاونی کاملاً سیاسی است؛ «شاید مسائل مطرح شده توسط این تقویم و این رصدها در یک گروه مهاجرنشین نظامی را که در آن تنظیم نوبه‌های نگهبانی ضروری است نیز حل نماید (Grelot 1972: 385). به‌علاوه تشکیلات اداری رأساً دخالتی نمی‌کند: «اگر پاسخ رسمی می‌فرستد، برای آن است که درخواستی برایش واصل شده است، و اگر از طریقِ مرجع اقتدار اورشلیم پاسخ می‌دهد، برای آن است که از طریقِ اورشلیم از او درخواست رسیدگی شده است.» (Vincent 1937: 252) از نظر آیین پرستش به‌معنای اخصّ کلمه، یهودیان‌الفانتین نه به دیوان‌های خشترپاونشین، بلکه به مقامات اورشلیم وابسته‌اند: فقط پس از دخالت «جامعه‌ی مادر» است که یهودیان‌الفانتین تصمیم مطلوب را از طریق قدرت مرکزی دریافت می‌کنند (*همان*: ۲۵۷).

۲.۴. امّا درگیری یهودیان با همسایگان مصری، کاهنان و شیفتگان خنوم پایان نمی‌یابد. اینان «محراب» مشتاقان یهوه را از میان بردند؛ به‌علاوه، آنان دیگر به یهودیان نه اجازه

می‌دهند که «نذری برای پرستشگاه بیاورند و نه در آن‌جا برای یهوه قربانی کنند» (Grelot 1972, n° 10). در غیاب خشترپاون ارشامه، که در آن زمان در ناحیه‌ی بابل در سفر بود، مصریان از یاری و پشتیبانی ویدرنگه، حاکم سوئنه برخوردار می‌شوند که یهودیان او را متّهم می‌کنند به این که هدایایی از مصریان دریافت کرده است (*همان*). یهودیان هنگام تدارک عرض حال خود، فرصت را برای تأکید وفاداری خود به قدرت پارسیان از دست نمی‌دهند. اما عریضه‌های ارسالی برای خشترپاون ارشامه و کاهن بزرگ اورشلیم، یهوحانان بی‌پاسخ ماند (Grelot n° 102): احتمالاً مقامات اورشلیم قصد نداشتند به‌نفع اجتماعی که از رعایت دقیق قانون بسیار فاصله داشت، دخالت نمایند (Vincent 1937: 251). در این شرایط یهودیان الفانتین به مقامات مذهبی سامره دلایه، شلمیا (سطر ۲۸: Grelot n° 102)[۶] و والی یهودیه، بغوهی، متوسّل می‌شوند. آنان قدمت حقوقشان را با «ارجاع به روزگار شاهان مصر» و کمبوجیه می‌نمایانند (سطور ۱۲ـ۱۳). ارشامه بر اثر مداخله‌ی مشترک دلایه و بغوهی، با خواسته‌ی آنان برای یهودیان الفانتین شتابان موافقت می‌نماید: «احداث [خانه‌ی دارای غرفه‌ی نیایش] سر جای خود، همان‌طور که در گذشته بود؛ نذورات و کندر، طبق آن‌چه درگذشته انجام می‌شد به این غرفه‌ی نیایش تقدیم خواهد شد» (Grelot n° 103). البته بغوهی و دلایه به قربانی کردن بر محراب اشاره‌ای نکرده‌اند و آن را از قلم انداخته‌اند. امّا در نامه‌ای که مقامات یهودی الفانتین چندی بعد برای ارشامه، که به مصر بازگشته است، ارسال می‌دارند، این شروط را می‌پذیرند: «قوچ، گاو و بز [در غرفه‌ی نیایش] قربانی نخواهند شد» (Grelot, n° 104). پس این از قلم افتادگی نمی‌تواند بی‌معنا باشد: «یا می‌خواهند حسّاسیّت‌های کاهن بزرگ را مراعات کنند؛ معبد اورشلیم یگانه مکان مشروع برای پیشکشی قربانی‌ها می‌ماند، و سامره هم جایی برای برگزاری آیین پرستش ندارد. یا آن که در اندیشه‌ی کشمکش‌های احتمالی‌ای هستند که قربانی کردن بز و گوسفند ممکن است بین یهودیان و روحانیون خنوم، خدای قوچ سر، پدید آورد» (Grelot 1972: 416; Vincent 1937: 386-387).[۷]

درواقع این مثال نشان می‌دهد که تشکیلات اداری هخامنشیان هیچ‌گاه رأساً در این نوع امور دخالت نمی‌نماید و فقط در صورت شکایت یا درخواست تجدید نظر مقامات پرستشگاه (مانند الفانتین) که ادعا می‌کنند که یا از همسایگان (مصری) و یا از تشکیلات اداری پارسی (وریدنگه در سوئنه) آسیب دیده‌اند (احتمالاً) موضع‌گیری

می‌کند. وانگهی، تشکیلات اداری در پاسخ خود مقرراتی را برای امور مذهبی وضع نمی‌کند. این تشکیلات می‌تواند امتیازات شناخته شده برای یک جامعه را، که در درجه‌ی اول امتیاز اجرای آیین‌های پرستش خاصّ آن، بدون هیچ محدودیّت و آزار است، تأیید نماید. در الفانتین تشکیلات اداری ــ که در برابر کشمکشی بین جوامع تحت انقیاد قرار گرفته است ــ بین یهوه و خنوم یکی را برنمی‌گزیند، بلکه تدابیر مصالحه‌جویانه‌ای اتّخاذ می‌کند که هدف آن هم حمایت از آیین پرستش خنوم (منع قربانی کردن قوچ و بز در معبد یهودی) و هم یهوه (اجازه‌ی بازسازی غرفه‌ی نیایش) است. خلاصه تشکیلات اداری «فقط برای جلوگیری از افراط کاری، وقتی این قبیل چیزها آرامش عمومی را به خطر می‌اندازد، به میدان می‌آید. این‌ها درواقع مقررات انتظامی عمومی در مورد اجرای بیرونی آیین پرستش است» (Vincent 1937: 258-259).

www.tabarestan.info تبرستان

۵. پیکسوداروس و آیین‌های پرستش کسانتوس

کتیبه‌ی سه زبانی مشهور کسانتوس (Metzger *et al.* 1979) نیز حاکی از دخالت خشثرپاون کاریا، پیکسوداروس است در یک مسئله‌ی داخلی دولت‌شهر لوکیایی: برپایی آیین پرستش جدید به افتخار باسیلئوس کاونیوس و آرکسیماس، انتصاب کاهن، تحدید حدود اراضی پرستشگاه جدید و منابع و مالیات‌هایی که امکان نگهداری از کاهن و پرستشگاه را می‌دهد. آن‌چه در این سند، که به‌زبان یونانی، لوکیایی و آرامی تهیه شده است، جلب توجه می‌کند، سهم خشثرپاون هخامنشی کاریا به‌همراه دو نماینده‌اش در لوکیا، یعنی دو آرخون (لوکیای غربی و لوکیای شرقی) و کاردار (èpimélète)او در خود کسانتوس است. همان‌طور که دوپون ـ سومر (Dupont Sommer 1979: 168) - به‌درستی متذکر شده‌اند: «در این جا باید دخالت رسمی خشثرپاون پیکسوداروس در استقرار آیین پرستش جدید در نزد لتون[1] کسانتوس... را[۸] در قالب عام سیاست مذهبی پارسیان قرار دهیم. این دخالت این سیاست را با ارائه‌ی نمونه‌ی جدیدی روشن می‌کند.»

مقایسه‌ی اجمالی روایت آرامی (که جایگاه اساسی را بر استل اشغال می‌کند) و

1. Létôon

روایات یونانی و لوکیایی (این دو به یکدیگر نزدیک‌اند) اجازه‌ی فهم این نکته را می‌دهد که پیکسوداروس نقش اول را برای خود قائل می‌شود. به‌رغم خودمختاری مدنی ظاهری که قرائت روایت یونانی ارائه می‌دهد، روایت آرامی به‌خوبی تمایزی را نشان می‌دهد که دیوانسرای یونانی بین «پروژه‌ی» نسبت داده شده به کسانتوسیان و «تصمیمی» که به‌خود خشترپاون، «که در کرکه [کاریا] و در ترمیلا [لوکیا] است»، تعلّق دارد، قائل می‌شود. (Asheri 1983: 113-115). این اوست که مقرّرات را توشیح می‌کند (سطر ۱ـ۵) و فرمان انتشار آن را صادر می‌کند (سطر ۱۹): «نسخه‌ی آرامی نسخه‌ی رسمی است که نمونه‌ی اصلی آن [بر] چرم یا پاپیروس احتمالاً در بایگانی‌های دیوانسرا حفظ می‌شد» (Dupont - Sommer 1979: 161). از سوی دیگر، آخرین جمله‌ی متن یونانی تردیدی در مورد برتری اداری خشترپاون باقی نمی‌نهد: «پیکسوداروس صاحب (کوریوس *Kurios: تصمیم*] است).» از نظر دیوانسرا، کسانتوس *پولیس* (*Polis*) به معنای یونانی واژه نیست، ولو کسانتوسیان به تصمیمشان ظاهر فرمانی را بدهند که توسط دولت‌شهری کاملاً مستقل اتّخاذ شده است: از نظر دیوانسرا کسانتوس، بیرته (*byrta*)، ارگ و مجتمعی است که فرمان برای آن توشیح شده است. کتیبه‌ی سه زبانی کسانتوس، تحت این عنوان جالب‌ترین سندی است که ما درباره‌ی روابط موجود بین تشکیلات اداری خشترپاون‌نشین و جامعه‌ی تحت سلطه در اختیار داریم (Asheri 1983: 115-116).

امّا این متون مسئله‌آفرین‌اند: چگونه می‌توان مداخلات مقامات خشترپاون‌نشین را در مسئله‌ای با ظاهری چنین جزئی توجیه و توصیف کرد، مضافاً بر این که این مسئله از چارچوب مذهب دولت‌شهر، که قلمروی است به‌ظاهر خارج از میدان منافع خشترپاون، فراتر نمی‌رود؟ دوپون ـ سومر (Dupont - Sommer 1979: 168) می‌گوید که «به‌طور قطع در دربار شاه و نیز در دیوانسرای خشترپاونشین‌های گوناگون، نوعی وزارت‌خانه یا اداره‌ی سرپرستی آیین‌های پرستش وجود داشته که نقشش مراقبت شدید و تنظیم فعالیت‌های مذهبی اقوام تحت سلطه بوده است، نه برای آن که خدایان و آیین‌های پرستش ایرانی بر این اقوام تحمیل شود، بلکه برای آن که نظم و امنیت در این قلمروِ واقعاً مهمّ و اغلب پرآشوب زندگی جوامع باستان تأمین شود.» امّا، همان‌طور که بویس قبلاً خاطرنشان کرده بود (Boyce 1982: 267)، چنین فرضیه‌ای چندان پایه و مبنایی ندارد. ضروری نیز نمی‌نماید. خشترپاون مورد به مورد و اغلب

همان‌طور که دیدیم به دعوت خود جوامع به‌دخالت می‌پردازد.

دو فرضیه‌ی تفسیری می‌توان پیشنهاد کرد. به‌نوشته‌ی دوپون ـ سومر (Dupont - Sommer 1979: 168-169)، «به نظر می‌رسد که [پیکسوداروس] نفوذ خدایان کاریایی در لوکیا را با تأسیس آیین پرستشی به‌افتخار آن‌ها [با سیلئوس کاونیوس] تأیید و تحکیم می‌کند.» دوپون ـ سومر می‌گوید که آیا می‌شود در آن «نماد وحدت دو ایالت را تحت اقتدار یک خشترپاون» دید. وانگهی می‌توان آن را با مفادّ فرمان آموزون[1] کاریا که چندی پیش منتشر شده است، قیاس کرد (J et L. Robert 1983: 97-118). در این فرمان، که در سال ۳۲۱ / ۳۲۰ پ.م. «در زمانی که آساندروس خشترپاون بود» صادر شده است، دولت‌شهر آموزودن ریاست خدام خاص آرتمیس و در عین حال حقوق دولت‌شهری و امتیازات دیگر را به یک ایرانی به‌نام باگاداتس و اخلاف او می‌سپارد. در متن به‌وضوح تصریح شده است که فرمان «به‌پیشنهاد آساندروس»، که تردیدی وجود ندارد که پیشنهادش آمرانه بوده است، صادر شده است. علاوه بر آن خشترپاون کمیسری (بدون تردید به‌طور موقت) به‌محلّ فرستاده است که مکلف بوده دعوت مبرم خشترپاون را به مقامات دولت‌شهر انتقال دهد (Robert 1983: 114-115).

با این همه بینِ این دو متن یک تفاوت بزرگ وجود دارد. مقایسه‌ی دو متن آرامی و یونانی در واقع معلوم می‌دارد که پیکسوداروس ــ برخلاف آساندروس ــ ابتکار تصمیم‌گیری را در دست ندارد: «پروژه» مال خود کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به آن است، اینان هستند که درباره‌ی مفادّ فرمان پیش از انتقال آن به مقامات خشترپاون‌نشین بحث کرده‌اند. این ایراد از چشم دوپون ـ سومر که آن را به صورت زیر حلّ کرده، مخفی نمانده است (ص ۱۶۹): «این ابتکار آن‌قدر در جهت بلندپروازی‌های خشترپاون است که نمی‌تواند به تشویق او صورت نگرفته باشد یا ملهم از او نباشد.» اما باید خاطرنشان کرد که چنین تفسیری ممکن است بر یک ارزیابی‌ای که خود آن فرضی است، یعنی بر پیش‌زمینه‌های سیاسی ـ مذهبی پیکسوداروس بنا شده باشد.

اگر به متون و به قیاس‌هایی با وقایع صرفاً هخامنشی (الفانتین، اورشلیم) بسنده کنیم، به‌عقیده‌ی من بهتر است بپذیریم که اقدام کسانتوس و پیکسوداروس از دو جهت

1. Amyzon

www.tabarestan.info تبرستان

متفاوت صورت گرفته است؛ کسانتوسیان ابتکار تصمیم‌گیری را در دست داشتند و مفاد فرمان را مورد بحث قرار دادند بی آن‌که خشترپاون به‌معنای اخصّ کلمه برای تحمیل خواست خود در آن دخالت کند. نقش خشترپاون دوگانه است: توشیح نظامنامه که «قدرت قانونی به قراردادی می‌دهد که ساکنان کسانتوس با توسل به سوگند منعقد کرده‌اند» (Dupont - Sommer 1979)؛ از سوی دیگر «این قانون را (پیکسوداروس) ثبت کرده است تا حفظ شود(؟)» (سطر ۱۹): به‌عبارت دیگر نظامنامه‌ی مربوط به آیینِ پرستش کسانتوس در بایگانی خشترپاون ثبت شده است.

مشکل بتوان باور کرد که هر نظامنامه‌ی مربوط به آیین پرستش جوامع تحت سلطه می‌بایست بدین ترتیب مورد ضمانت خشترپاون قرار بگیرد. ضمانت و یا نظارت خشترپاون به‌طور قطع در مورد صور آیین پرستش به‌معنای اخصّ کلمه ارزشی ندارد. یک وجه و به‌عقیده‌ی من، تنها یک وجه می‌تواند دخالت و ضمانت تشکیلات اداری را توجیه کند: و آن بخش مربوط به وجوه اقتصادی این بنیادگذاری است، یعنی تعیین حدود قلمرو مقدس و تعیین مالیات‌ها و یارانه‌هایی که هر سال به آن پرداخت خواهد شد. آخرین بخش متن حاوی لعن و نفرین به کسی است که این مقررات از نوع اقتصادی و مالی را زیر پابگذارد: «هر کس از آن بهره‌ای حاصل کند، در برابر خدایان، در برابر لتو[1]، اخلاقش و نومف[2]ها گناهکار خواهد بود.» این لعن و نفرین ــ آیینی عادی و پیش پا افتاده ــ در روایت آرامی نیز دیده می‌شود، امّا این لعن و نفرین‌ها پیش از عبارت زیر آمده‌اند: «این قانون را (پیکسوداروس) ثبت کرده است تا حفظ شود.(؟)» در روایت یونانی این عبارت با جمله‌ی آخر تطبیق می‌کند: «پیکسوداروس صاحب (تصمیم) است.» به‌عبارت دیگر، برای تأمین امنیت بیشتر، مقامات کسانتوسی فقط به این اکتفا نکرده‌اند که به متجاوز احتمالی خطر آیینیِ تنبیه الهی را بنمایانند (که به هیچ مجازاتی از ناحیه‌ی خشترپاون نیاز ندارد تا به عمل درآید) بلکه (پس از توافق با پیکسوداروس) خطر دخالت خشترپاون را که، در این مورد، نقش «دست غیرمذهبی» را ایفا می‌کند، نیز اعلام کرده‌اند. بنابراین از نظر من دشوار است که در مورد این مسئله از دخالت خشترپاون در امور مذهبی جامعه‌ای تحت انقیاد سخن گفت. در واقع بسیار قابل تردید است که پیکسوداروس و تشکیلات اداری (در کاریا و در لوکیا) از نزدیک

1. Létô 2. Nymphe

به جزئیات این نظامنامه‌ی داخلی دولت‌شهر علاقه‌مند باشند. حتی می‌توان ــ عکس پیشنهاد دوپون ـ سومر ــ پرسید که آیا، مانند الفانتین، حمایت و تضمین خشترپاون توسط خود مقامات کسانتوس که علاقه‌مند به تداوم‌یافتن تصمیمات خود، حتی به‌رغم فلان مقام خشترپاونی، هستند درخواست نشده است. (Boffo 1978; 288, n. 66) در این فرضیه مقامات کسانتوس ــ مانند کاهنان ماگنسیا ــ می‌توانند با ارائه‌ی سندی که خشترپاون آن را گواهی کرده است، به شاه بزرگ متوسّل شوند.

۶. چند ملاحظه‌ی کلّی

تبرستان www.tabarestan.info

۶. ۱. مجموعه‌ی متون و زمینه‌ها، ضرورت مقاومت‌ناپذیر تفکیک تصمیمات اتخاذی مقامات هخامنشی را در زمینه‌ی مذهبی، یعنی تفکیک تصمیمات مربوط به آیین پرستش پارسی از تصمیمات متعلّق به آیین‌های پرستش جوامع تحت سلطه را نمایان می‌سازد. اگر بخواهیم از قانون‌گذاری مذهبی سخن بگوییم، باید بدانیم که این اصطلاح فقط در مورد اول می‌تواند به‌طور دقیق به کار رود. همان‌طور که کتیبه‌های سلطنتی (ازجمله کتیبه‌ی دیوها) نشان می‌دهند، فرمانروایان هخامنشی مسئولیت‌های خاصّی در زمینه‌ی حفظ، مرمّت و (احتمالاً) اصلاح آیین‌هایی دارند که پارسیان برای خدایان خود برگزار می‌نمایند. آنان چنین مسئولیتی را در قبال آیین‌های پرستش بسیار گوناگون اقوام مختلف امپراتوری و خدایانشان نه دارند و نه می‌خواهند داشته باشند. آنان فقط در صورت امکان ــ یعنی به‌دلیل وفاداری اقوام تحت سلطه ــ به این اقوام اجازه می‌دهند ادیان خاصّ خود را اعمال کنند، و در دادن امتیازی به پرستشگاه‌های واقع در سرزمین‌های تحت سلطه تردید روا نمی‌دارند: این سیاست موجب می‌شود که به‌مثابه‌ی ضامن عالی این پرستشگاه‌ها نمودار شوند و درنتیجه برای واداشتن دیگران به رعایت این امتیاز مداخله نمایند. مداخلات در امور مذهبیِ داخلی جوامع یا در زمینه‌ی این امور، اغلب اوقات در دوره‌های آشوب صورت گرفت: یا صلح مدنی بر اثر کشمکشی که در چارچوب آیین‌های پرستش و پرستشگاه‌ها بروز می‌کرد، مختل می‌شد (الفانتین)؛ یا اعضای تشکیلات اداری خشترپاونی متهم شدند که به امتیازات شناخته شده برای پرستشگاه‌های محلّی آسیب رسانده‌اند: در این مورد، به حکمیت شاه متوسّل می‌شوند که بر اساس اسنادی که به او ارائه می‌شد، به داوری می‌پرداخت. در اغلب موارد شناخته شده به ابتکار جوامع تحت انقیاد شناخته شده با احتیاط تمام

می‌پذیرفت که در مورد مسئله‌ای موضع‌گیری کند. این دخالت‌ها به زندگی مذهبی جوامع به‌معنای اخصّ کلمه ضرر نمی‌زدند: هدف آن‌ها فقط این بود که علل کشمکش‌هایی را برانگیخته بودند، نابود سازند.

۲.۶. شاهان بزرگ، برخلاف جانشینان ساسانی خود در مقام مروّجان و مبلّغان مذهب خود ظاهر نمی‌شوند. استقرار پرستشگاه‌های پارسی ـ ایرانی در آسیای مرکزی ــ که مورد تأیید منابع متأخر واقع شده است ــ نباید موجب ابهام شود. جوامع پارسی (مدنی و نظامی) مستقر در سرزمین‌های مفتوح به این پرستشگاه‌ها رفت و آمد می‌کردند. بنابراین سخن گفتن از «انتشار» آیین‌های پرستش پارسی نادرست است. درست است که به‌تدریج با پیشرفت فتوحات و اشغال سرزمین‌ها، پرستشگاه‌های پارسی در فضای امپراتوری پراکنده شدند، اما آیین‌های پرستش پارسی جز به‌صورت حاشیه‌ای در میان اقوام مفتوح منتشر نشدند.[۹] فرمان ساردیس گواه خواست قدرت سیاسی برای حفظ پاکی مراسم مذهبی و آیینی پارسی است. به‌عقیده‌ی من، متن برسوس نیز نشان می‌دهد که شاه بزرگ قصد دارد روابط خود با جوامع پارسی گوناگون مستقر در امپراتوری مستحکم سازد. چون پیوند سیاست و مذهب در میان پارسیان ــ مانند مردمان همه‌ی سرزمین‌های خاورمیانه‌ی باستان ــ به این صورت است، ایدئولوژی مذهبی نقش مهمّی در سامان‌دهی سیاسی قوم ـ طبقه‌ی مسلّط ایفا می‌کند. در واقع، آزادی شناخته شده برای اقوام تحت انقیاد و حفظ سنن پارسی دوشادوش یکدیگر پیش می‌روند: این‌ها دو روی سیاستی واحدند که هدف آن حفظ امتیازات و منافع حاصل از فتح و سلطه برای قوم ـ طبقه‌ی از لحاظ فرهنگی همگن است.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها:

۱. درباره‌ی این امر به نوشته‌های زیر رجوع کنید:

J. Duchesne - Guillemin 1967 - 1968; Gnoli 1974; M. Dandamaev 1975; Cl. Herrenschmidt 1980; RJ. Van der Spek 1982 et 1983; P. Briant, *RTP*: 431-437.

۲. در وهله‌ی آخر رجوع کنید به:

L. Boffo 1978 (letter de Darius à Gadatas); A.B. Lloyod 1982 (کتیبه‌ی اوجاهوررس‌نت); A.Kuhrt 1983 (استوانه‌ی کوروش).

تبرستان www.tabarestan.info

3. Cf. P. Tozzi 1978; R. J. Van der Spek 1982 et 1983; Briant, *RTP*: 325-326 et 468-470.

۴. رک. ارجاعات در: Sancisi - Weerdenburg 1980: 6-8. دربارهٔ فرضیه‌ی ما د گیرشمن، نک. ملاحظات نقادانه‌ی M. Boyce 1982: 37, n. 136.

۴ الف. این به‌معنای آن نیست که در زمان سلطنت داریوش و خشیارشا در روابط سیاسی ـ اداری بین قدرت مرکزی و این یا آن ایالت (ناحیه‌ی بابل، مصر) تحوّلی پدید نیامده است؛ برعکس، چنین می‌نماید که سلطه‌ی پارسیان به‌ضرر ساختارهای محلّی سنّتی تشدید شده است (رک. کورت /شروین ـ وایت ۱۹۸۴). امّا این تحول که با اصلاحات داریوش آغاز شد، با «دگرناپذیری مذهبی»، خشیارشا وجه مشترکی ندارد. این دگرناپذیری بیشتر بر اساس منابع یونانی مخالف بازسازی شده است تا بررسی منابع هخامنشی به‌معنای اخصّ کلمه (Kuhrt / Sherwin - White 1984; Sancisi - Weerdenburg 1980: 32-36). هلین سان‌سی‌زی ـ ویردنبورگ در ص ۳۵ نشان می‌دهد که در دوران سلطنت خشیارشا ساختارهای ایدئولوژیکی هخامنشی دوباره شکل‌دهی و مستحکم شدند.

۵. تمایز بین دو گروه از لحاظ دستوری با ساختار متن کلمنس اسکندرانی القا می‌شود، همان‌طور که تفسیر ل. روبر نیز آن را نشان می‌دهد؛ درست نیست که مانند ویدنگرن (Widengren 1968: 144) بنویسیم که «برسوس می‌گوید که اردشیر دوم پیکره‌های آناهیتا را در سراسر کشور برافراشته است» (رک. هم‌چنین Bucci 1978: 46). تنها چیزی که می‌ماند این است که این تمایز مشکل‌آفرین است: آیا برخلاف سه شهر اول (بابل، شوش، اکباتان)، در چهار شهر آخر (تخت‌جمشید، باکتریا، دمشق و ساردیس)، پیکره‌های الهه وجود داشت؟ من نمی‌توانم به این پرسش پاسخ مطمئن دهم.

۵ الف. برخلاف چیزی که محقّق زیر نوشته است: Bucci 1978: 45, n. 59.

۶. درباره‌ی روابط سامره ـ اورشلیم به نوشته‌ی محقق زیر مراجعه کنید: 1. B. Oded 1977: 511-514.

۷. نک. ملاحظات شکّاکانه‌ی B. Oded 1997: 534: «درباره‌ی این محدودیت توضیحات گوناگون داده‌اند، امّا هیچ جواب رضایت‌بخشی ارائه نشده است.»

۸. نک. جدول اجمالی در: Dupont - Sommer 1979: 162-163.

۹. باید چیزی را که در *RTP*: 463-6 نوشته‌ام تغییر دهم: پدیده‌های جذب فرهنگی بروز کرده‌اند (cf. Balcer 1983)، امّا لازم است خاطرنشان کنیم که بخش اعظم اسناد درباره‌ی این تحوّلات به دوران متأخر تعلّق دارند (بیشتر به دوران رومی) چیزی که مسئله‌ی تحوّل خاص دوران هخامنشی را حلّ نشده باقی می‌گذارد. من به‌ویژه نمی‌توانم با عقیده‌ای که اخیراً توسط J.M.Balcer (1983: 266) مطرح شده است، موافق باشم. بر مبنای این عقیده فرمان دروافرنس در ساردیس و فرمان اردشیر دوم در مورد پیکره‌های آناهیتا بوده «مشخّصه‌ی انتشار سریع آیین زردشت در سراسر اسپاردا در این (Sparda) است (درباره‌ی این مسائل نک. هم‌چنین دخالت پ. دبور آناتولیایی»). مسئله‌ی (P. Debord) میزگرد: «بقای کیش‌های ایرانی در چندخدایی مورد بررسی در این‌جا در نوشته‌ای که پس از تهیه‌ی دست‌نوشته‌ی من منتشر شد، مورد مطالعه قرار گرفته است:

P. Frei, Zentralgewalt und lokal Autonomiei im Achämenidenreich, در: P. Frei-K. Koch, *Reichsidee und Reichsorganisation im Perserreich* (Orbis Biblicus 55), Freibourg - Göttingen (1984): 7-43.

نویسنده به‌ویژه مدافع این نظریه است (صص ۲۰ـ۲۱) که زئوس باراداتس کتیبه‌ی ساردیس 1975) (Robert مبیّن اهورامزدانیست، بلکه نشان دهنده‌ی خدایی محلّی است که در پایتخت لیدیا ستایش می‌شد: بر این مبنا از نظر او، شرایط دخالت مقامات خشترپاونی باید مشابه شرایط دخالت پیکسوداروس درکسانتوس تلقّی شود.

www.tabarestan.info تبرستان

پیوست

ص ۳۴۴ـ۳۴۳.

درباره‌ی قطعه‌ی برسوس، نیز نک. ملاحظاتِ من در:

L'Asie Centrale et les royaumes Proche - orientaux du premier millénaire, Paris (1984): 98-99

ص ۳۵۳ و پی‌نوشت ۹.

درباره‌ی استفاده‌ای که برای درک شرایط «بقا» (یا «باقی ماندن»)ی ایرانی‌های آسیای صغیر در دوران یونانی‌مآبی باید از منابع متأخر کرد یا نکرد، نک.

- P. Debord: 85-92, Les Belles Lettres 1986.

و بررسی خود من:

- "Les Iraniens d'Asie Mineure après la chute de L'Empire achéménide, (A. propos de l'inscription d'Amyzon)", *DHA* 11 (1985): 167-195.

تکمله

درباره‌ی قطعه‌ی برسوس، هم‌چنین نک. ملاحظاتم در آسیای مرکزی و ممالک خاور نزدیک در هزاره‌ی اول:

L' Asie Centrale et les royaumes proche-orientaux du premier millénaire, Paris (1984): 98-99

تبرستان
www.tabarestan.info

قدرت مرکزی و چند مرکزی فرهنگی در امپراتوری هخامنشی

www.tabarestan.info تبرستان

تأمّلات و پیشنهادهایی چند

در میان امپراتوری‌های باستان، امپراتوری هخامنشی مجموعه‌ای از پرسش‌های اساسی برای مؤرخ طرح می‌کند که در حال حاضر هنوز هم موردبحث‌اند. در ردیف اول این پرسش‌ها، پرسش مربوط به ساختار این امپراتوری قرار دارد که مطالعه‌ی آن امکان تحلیل‌های جزئی را فراهم آورده است بی‌آن که هیچ‌گاه در یک بینش تاریخی کلّی ادغام شده باشند. مسئله‌ی اساسی‌ای که هیچ کس نمی‌تواند از پاسخ دادن به آن طفره رود، نحوه و میزان قدرت اعمال شده توسّط شاه بزرگ و قوم ـ طبقه‌ی مسلّط بر سرزمین‌ها و اقوام ساکن در امپراتوری‌ای است که تنوّع قومی ـ فرهنگی نخستین مشخصّه‌ی آن است. با آن که شمار مطالعات کلّی زیاد نیست[1]، امّا به نظر می‌رسد که اکثر مورّخان و باستان‌شناسان گرایش دارند به این که نفوذ قدرت مرکزی را (به نسبت‌های گوناگون) در برابر چیزی محدود کنند که می‌توان آن را با اصطلاح آسان خودمختاری‌های محلّی داد که پس از فتوحات کوروش و کمبوجیه و اصلاحات داریوش نیز اعمال می‌شدند. این همان مسئله‌ای است که قصد دارم در اوراق بعدی به بررسی آن بپردازم. در چارچوب محدود این مقاله، این بلندپروازی و ادّعا را ندارم که پاسخی کامل و مفصّل برای پرسش‌هایی با این برد وسیع ارائه دهم. به‌علاوه هدفم نه این است که وضعیت مسئله را عرضه دارم و نه این که فهرستی کتاب‌شناختی تدارک ببینم. من به ارائه‌ی تأملات و پیشنهادهای جزئی اکتفا خواهم کرد. هدف آن‌ها قبل از

هر چیز تقویت بحثی است که به‌طور وسیع آغاز شده است.

۱. قدرت و کنترل

۱.۱. نخست لازم است بحث را در شکلی دوشقّی، از نوع سلطه‌ی قدرت مرکزی یا خود مختاری محلّی یا حتّی تمرکز یا عدم تمرکز محبوس نکنیم. مرکزی و محلّی، که دو واقعیت ظاهراً متضادّند، در کنار یکدیگر و به‌طور دایم در تمام مناطق امپراتوری، بر حسب شرایط خاصّ هر منطقه وجود دارند.

در واقع، تمرکز قدرت به‌محض مسئله به روابط شاه، تشکیلات اداری مرکزی و مراجع خشترپاون‌شین قابل انکار نیست. متون یونانی به‌خصوص برکنترل سیاسی اعمال شده توسّط شاه بر فضای شاهنشاهی تأکید می‌ورزند. این همان اندیشه‌ای است که گزنوفون آن را به کوروش نسبت می‌دهد (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦): اعزام خشترپاون‌های مسئول اداره و کنترل سرزمین‌ها و اقوام خراجگزار با تدابیری همراه است که هدفشان ممانعت از رهایی این شخصیّت‌های عالی‌رتبه از زیر بار قیمومت سلطنتی است. این تدابیر عبارت‌اند از اقتدار مستقیم شاه بر ارگ‌های مهمّ (فصل ۹)، اعزام نمایندگانی به نزد هر خشترپاون به‌منظور نظارت بر او (فصل ١٦)، تأسیس شغلی به‌منظور «چاره‌اندیشی برای وسعت امپراتوری» (فصل ۱۷ـ۱۹). البته ذکر این متون (یا متون کلاسیک شناخته شده‌ی دیگر) برای نتیجه‌گیری در مورد تأثیر کلّی و دایم تدابیر قید شده در آن‌ها کافی نیست: تحوّلی در طول زمان قابل تشخیص است. با این همه، می‌توان پذیرفت که نظام قدرت هخامنشی روی هم رفته تا ورود اسکندر، به‌رغم بروز نیروهای مرکزگریز در درون طبقه‌ی مسلّط حفظ شد.

امّا، از سوی دیگر و در عین حال، ساکنانشان هخامنشی (کتیبه‌ها و یادمان‌ها) از فضای شاهنشاهی یا امپراتوری نباید ایجاد توهم کند. درون مرزهای شاهنشاهی، هیچ‌گاه تمام سرزمین‌ها و ساکنانشان به‌رغم تعمیم مقیاس خشترپاونی، در قالب سیاسی ـ اداری واحدی جای داده نشدند. درست برعکس هخامنشیان، اگر چه ساختارهای سیاسی تأسیس نکردند، امّا گذاشتند که ساختارهای سیاسی‌ای که در گذشته‌ی دور ریشه داشتند، اعمّ از ساختارهای سیاسی اقوام *(ethnè)*، پادشاهی‌ها (پافلاگونیا، کادوسیان، هند)، پادشاهان جزءِ محلّی (کاریا)، هوپارخوس‌ها (سنندیایی ـ باکتریایی)، دولت‌شهرها (یونانی، فنیقی، بابلی) یا جوامع ـ معابد (اورشلیم، مصر، ناحیه‌ی بابل)

برجا بمانند. تنوع وضعیّت‌ها و موقعیّت‌ها چنان چشم‌گیر است که توانسته است واقعیّت قدرت ارضی هخامنشی را به تردید افکند.

وجوه قدرت هخامنشی، حتی وقتی به‌صورت اجمالی عرضه می‌شود، نشان می‌دهند که مسئله‌ی انتخاب بین دو نظریه، که هر کدام همان‌قدر ساده کننده است که دیگری، مطرح نیست:

ـ نظریه‌ی «تمرکزگرا» اساساً بر متونی متکی است که به روابط شاه /خشترپاون‌ها می‌پردازد و احتمالاً بر این اصلِ مسلّم فرض‌شده و تلویحی استوار است که صورت‌بندی‌های دولتی دوران باستان را می‌توان به کمک مفاهیم و بینش‌هایی تحلیل کرد که با ظهور ـ متأخّر ـ دولت ـ ملّت ـ فقط در اروپا ـ زاده شده‌اند؛ امّا باید توجّه داشت که سرزمین‌های هخامنشی دولت ـ ملّت به‌شمار نمی‌آیند و خشترپاون‌نشین‌های هخامنشی استان‌های جمهوری بسیار متمرکزی چون فرانسه نیستند؛

ـ نظریه‌ی «متمایل به‌خودمختاری» بر اساس ویژگی انکارناپذیر سرزمین‌های گوناگونی که تحت سلطه‌ی شاه بزرگ قرار دارند، می‌خواهد هر نوع واقعیّت مربوط به تأثیر و نفوذ عملی قدرت هخامنشی را، که اقتدارش بر این مبنا تقریباً به مسیر جاده‌های شاهی محدود می‌شود، انکار نماید.

۲.۱. مسئله و مشکل حقیقی بیشتر این است که دریابیم چگونه این یا آن واقعیّت توانسته‌اند چنان به‌طور دو جانبه عمل کنند و تأثیر بگذارند که عمر نسبتاً طولانی امپراتوری هخامنشی را ممکن و تسهیل شود. از این دیدگاه به‌عقیده‌ی من بهتر است که نخست ــ حداقل در مرحله‌ی اول تحلیل ــ بینِ قدرت (محلّی) و کنترل (هخامنشی) تمایز قائل شویم. این دو واقعیت نه مانعةالجمع‌اند و نه کاملاً همخوان، بلکه می‌توانند یکدیگر را تکمیل و متقابلاً تحکیم کنند مشروط بر این که قدرت مرکزی به این منظور وسایل کافی در اختیار داشته باشد. از این نظر مثال تدابیر ارتافرن پس از شورش دولت‌شهرهای ایونیا کاملاً روشنگر است (هرودوت، کتاب ٦، بند ۴۲ـ۴۳). پس از اتخاذ تدابیر دهشت‌زا (تخریب، کشتار، مصادره، تبعید) نوبت به تدابیری رسید که هرودوت آن‌ها را «صلح‌جویانه» نامیده است (بند ۴۳) و «برای ایونیان بسیار نافع» بود (بند ۴۳). هدف یکی از این تدابیر ممانعت از جنگ‌های دولت‌شهرها با یکدیگر بود که هماره یکی از زخم‌های زندگی بین‌المللی را چه در آسیای صغیر و چه در یونان

تشکیل می‌داد؛ هدف تدبیر دیگر تعیین مبلغ خراج پرداختی هر دولت‌شهر بر اساسی دیگر بود. هرودوت اشتباه نمی‌کند اگر دو تدبیری را که ظاهری چنین ناهم‌آهنگ دارند، منطقاً، به یکدیگر مربوط می‌سازد: این تدابیر دو وجه سیاستی واحد در برابر دولت‌شهرهایند که خشترپاون قصد دارد «آرامش را در آن‌ها برقرار سازد. هدف از تافرن این نیست که مبلغ خراج‌ها را، که تقریباً «همان‌چیزی که قبلاً بود» ماند، افزایش دهد: وانگهی چگونه می‌توانست بر افزایش خراج دولت‌شهرهایی که بر اثر شورش ویران شده بودند، صحه بگذارد؟ هدف خشترپاون بیشتر سیاسی بود تا مالی. هدف اصلی، تضمین ثبات درونی دولت‌شهرها بود که در زندگی آن‌ها مسئله‌ی مالکیّت اراضیِ پیرامون دولت‌شهر هماره موجب اختلاف بود. پس از این شورش، مشخّصات اراضی متعلّق به هر دولت‌شهر، که به‌طور دقیق مساحی و تحدید حدود شده بود، در بایگانی سلطنتی ساردیس، که سابقه‌ی هر نقل و انتقالی (اهدا، مصادره) در آن حفظ می‌شد، ثبت شد: از آن پس تشکیلات اداری هخامنشی ضامن حدود قلمرو هر دولت‌شهر شد. از این تدابیر دو امتیاز حاصل شد: نخست این که نظم و ترتیب دریافت خراج که مجازیم فرض کنیم که برمبنای بازدهی (پروراتا *Prorata*)ی سطوح زیرکشت محاسبه می‌شد، تضمین شد. امّا به‌ویژه باید توجه داشت که تشکیلات اداری هخامنشی خوب می‌دانست که مشاجرات مرزی ریشه‌ی جنگ‌های فراوان بین دولت‌شهرها را تشکیل می‌دهند. به همین دلیل تشکیلات اداری هخامنشی برای تنظیم روابط بین دولت‌شهرهای همسایه، ترتیبات خاصّی اتّخاذ کرد: دولت‌شهرها در صورت اختلاف، مکلّف به توسّل به حکمیّت شدند که الزاماً بر اساس رجوع به اسناد رسمی ضبط شده در بایگانی خشترپاون‌نشین ساردیس صورت می‌پذیرفت. چنین فرایندی متضمّن دو پی‌آمد مهمّ در روابط خشترپاون /دولت‌شهرها بود: اگر کار دو دولت‌شهر بر اثر اختلاف به جنگ می‌کشید، مخالفت با مقرّرات شاهنشاهی به‌شمار می‌آمد و چنین استنباط می‌شد که تمرّد نشان داده‌اند و با آن‌ها مانند دولت‌شهرهای متمرّد رفتار می‌شد. به‌عبارت دیگر، اگر دولت‌شهری از رفتن زیر بار حکمیّت سر باز می‌زد، وظیفه‌ی خشترپاون بود که دخالت کند، و احتماً لاً دولت‌شهرها را وا دارد که به تصمیم قضایی تن در دهند. کتیبه‌ای متعلق به قرن چهارم (Tod II: n. 113) نمونه‌ی مشخّصی از فرایند پیش‌بینی شده توسّط ارتافرن را نشان می‌دهد: در این کتیبه می‌بینیم که

«خشترپاون ایونیا»، استروسس[1] در اختلافی مرزی بین موئوس ومیلتوس دخالت می‌کند. این متن نشان می‌دهد که تشکیلات اداری هخامنشی قصد دخالت مستقیم ندارد: به‌درخواست دولت‌شهرها، شاه از استروسس خواسته است که از «قضات ایونیایی» برای حلّ مسئله دعوت کند؛ پس از آن که موئوس از قبول حکم قضات سر باز می‌زند، نقش خشترپاون که تأیید حکم است آغاز می‌شود: خشترپاون در واقع در تطابق با تصمیم ایونیاییان این کار را انجام می‌دهد.

بنابراین تدابیر اتّخاذ شده توسط ارتافرن در هم‌آهنگی کامل با روش‌های حکومتی هخامنشی است که هدفشان بیشتر کنترل دولت‌شهرها از طریق از میان بردن زمینه‌ی جنگ و یا غدغن کردن آن است تا حکومت کردن بر آن‌ها. حفظ نظم و ثبات: این‌ها هستند پایه‌های سیاست ارتافرن. پس تشکیلات اداری تمام تغییراتی را که روی داده بود، چون مصادره‌ی اراضی متعلّق به میلتوس (کتاب ٦، بند ۲۰) ثبت کرد، امّا هر نوع تغییر بعدی، غدغن یا به‌عبارت دقیق‌تر پیرو قواعد خاصّی شد. بر این مبنا هرودوت اشتباه نمی‌کند وقتی از تدابیر «صلح‌جویانه» سخن می‌گوید: به‌علاوه باید تصریح کرد که این صلح، صلح هخامنشی است که با زبردستی بسیار خودمختاری داخلی و کنترل سلطنتی را با یکدیگر هم‌آهنگ کرده است. ازاین نظر، بد نیست بیفزاییم که در برابر شکل‌های تشکیلاتی اجتماعی ـ سیاسی قدرت‌های محلّی، تشکیلات اداری هخامنشی هیچ ترجیح ایدئولوژیکی را تقویت نمی‌کند: پس از حمایت از جبّاران، در دولت‌شهرهای ایونیا دموکراسی‌هایی را مستقر می‌کند (هرودوت، کتاب ٦، بند ۴۳)، دیودوروس اشتباه نمی‌کند که نام ارتافرن (و نه مردونیه) را به‌عنوان عامل تغییر قید می‌کند. پارسیان فقط از تناسب قوای موجود در داخل دولت‌شهرها نتیجه‌گیری سیاسی کردند و فهمیدند که طرد جبّاران، عملاً یکی از شرایط استقرار نظم داخلی و در نتیجه نظم شاهنشاهی است: نظام‌های دموکراتیک نیز درست مانند حکومت جباران، ملزم بودند مطیع نظارت عالی قدرت خشترپاونی باشند.

۳.۱. تشکیلات اداری هخامنشیان قصد نداشت در امور داخلی انواع دیگر جوامعی که وجودشان را رسماً پذیرفته بود، به‌طور مستقیم به مداخله بپردازد ــ مگر وقتی که

1. Strousès

ضرورت‌های حفظ نظم او را بدان می‌داشت. این چیزی است که ماجرای کشمکش‌هایی که در الفانتین طرفداران غیوریهوه و مؤمنان خنوم را به جان یکدیگر می‌انداخت آن را به‌خوبی نشان می‌دهد.[۲] پاسخ سلطنتی به شکایات یهودیان از طریقِ اورشلیم واصل شد، که یگانه اجتماع یهودی‌ای بود که قدرت مرکزی برای آن در مقام مخاطب اعتبار قایل بود.[۳] تصمیم سلطنتی با امور مذهبی جامعه‌ی یهودی الفانتین، که مستقیماً توسط مقامات اورشلیم حل و فصل می‌شد، به هیچ وجه تداخل نیافت: فرمان داریوش [دوم] هدف صرفاً مذهبی نداشت. مذهب، فی‌نفسه، در خارج از افق اداری دیوانسراهای هخامنشی قرار داشت. در امپراتوری شاه بزرگ، برای تشکیلات اداری نه پاک‌دین وجود داشت و نه مرتد، فقط اقوام گوناگون بودند که برای حفظ صلح در شاهنشاهی، لازم بود به آن‌ها دگرپذیری وسیعی نشان داد، بی‌آن‌که با اعتقاداتشان درآمیخت، صرفاً به این منظور که آرامش عمومی بر هم نریزد. پس نامه‌ی خطاب به جامعه‌ی کوچک الفانتین موضوعی صرفاً مذهبی را در نظر ندارد، بلکه بیشتر موضوع مذهبی‌ای را در نظر دارد که در زمینه‌ی سیاسی بازتاب یافته است.[۴] در سال‌های بعدی اگر ارشامه‌ی خشترپاون دوباره تدابیری اتّخاذ می‌کند، صرفاً با هدف برقراری نظم عمومی است که بر اثر جنگ و جدل و قهر آشفته شده است.[۴الف]

۴.۱. با این همه تشکیلات اداری آن‌قدر آسان‌گیر نیست که اجازه دهد قدرتی محلّی سیاستی را بپروراند که ممکن است با استراتژی شاهنشاهی در تضادّ باشد. این قدرت‌های محلّی تحت مراقبت مقامات خشترپاونی که اسماً به آن‌ها وابسته‌اند، قرار دارند. وقایعی که در اورشلیم در آغاز سلطنت داریوش اول جریان دارد، گواه این امر است. چون جنب وجوش مشهود اشخاص از چشم تتنایی[1]، خشترپاون ماورای فرات و زیردستان او پنهان نماند، دستور تفحّص صادر شد و موضوع با داریوش مطرح شد که با ملاحظه‌ی تذکره‌ی کوروش به تتنایی و هم‌کارانش امر فرمود که اجازه دهند یهودیان معبد خود را بنا نهند (*عزرا*، باب ۵ و ۶). اتهام‌های جدیدی در آغاز سلطنت خشیارشا و پس از آن در آغاز سلطنت اردشیر عنوان شد: «مترادت و طبئیل و سایر رفقای ایشان» به شاه نامه نوشتند و خطری را که احداث حصار اورشلیم دربرداشت، به

1. Tattenaï

او نمایاندند: «اگر این شهر بنا شود و حصارهایش تمام گردد، جزیه و خراج و باج نخواهند داد و بالاخره به پادشاهان ضرر خواهد رسید، پس چون که ما نمک خانه‌ی پادشاه را می‌خوریم، ما را نشاید که ضرر پادشاه را ببینیم، لهذا فرستادیم تا پادشاه را اطلاع دهیم... که این شهر، شهر فتنه‌انگیز است و ضرر رساننده...بنابراین پادشاه را اطلاع می‌دهیم که اگر این شهر بنا شود و حصارهایش تمام گردد ترا به این طرف نهر نصیبی نخواهد بود (*عزرا*، باب ۴، آیه‌ی ۱۲ـ۱۶).

۵.۱. البته تحلیل مختصر این موارد، که به‌نحو غریبی در زمان و در مکان جای گرفته است، اجازه‌ی ارائه‌ی پاسخ‌های قطعی به این مسئله‌ی مطرح را نمی‌دهد. فقط یک بررسی جامع از تمام موقعیّت‌ها در داخل امپراتوری و در مورد عمر طولانی آن می‌تواند به نتیجه‌گیری‌های کلّیِ منطقاً مدلّل منتهی شود. ضرورت عاجل چندبرابر کردن مطالعات منطقه‌ای که در ترتیب زمانی سر جای خود قرار گرفته باشد، از همین امر ناشی می‌شود. هم‌چنین لازم است که «انواع گوناگون» را در این منظومه که صرفاً به‌دلیل سهولت، زیر اصطلاح عامّ «قدرت‌های محلّی» جای داده‌ایم استخراج کنیم: نه میلتوس اورشلیم است و نه پافلاگونیا ناحیه‌ی بابل. با این همه، در نظر اول می‌توان ملاحظه کرد که به‌طور کلّی روابط بین قدرت مرکزی و قدرت‌های محلّی از طریق قرارداد یا عهدنامه‌های مکتوب یا عرفی اداره می‌شوند. چنین است مورد جامعه‌ی یهودی اورشلیم که از شاه فرمانی واقعی دریافت کرده بود؛ هم‌چنین است مورد اقوام زاگرس (اوکسیان‌ها، کاسی‌ها) که روابطشان با شاه بزرگ بر رسم هدیه و عِوَض هدیه استوار بود؛ و نیز مورد چندین قوم عرب و سکا که با شاه عهدنامه‌های واقعی امضا کرده بودند؛ هم‌چنین است مورد میلتوس که روابط آن با کوروش در قالب عهدنامه معین شده بود. این شاهان، پادشاهان جزء، دولت‌شهرها و جوامع، اگر تکالیف نظامی و خراجگزارانه‌ای را که برایشان تعیین شده بود، انجام می‌دادند، می‌توانستند امور داخلی خود را آن‌طور که بخواهند اداره کنند: «برخورد» وقتی روی می‌داد که قدرت‌های محلّی مذکور در انجام تعهدات خود کوتاهی می‌کردند و یا می‌کوشیدند به امتیازات اعلای شاه بزرگ تجاوز کنند. سرانجام باید گفت که روابط مرکز با قدرت‌های محلّی بر تناسب قوا استوار بود: به‌طور قطع از سراتفاق نیست اگر شورش‌های متعدّد اقوام مفتوح در دوره‌های اغلب پرآشوب جانشینی دودمانی روی می‌دهد.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. متن و تصویر

۲.۱. از این دیدگاه بین تصویر کلّی که از بررسی شواهد باستان‌شناختی حاصل می‌شود و تصویری که منابع مکتوب به تفسیر تحمیل می‌کنند، تضاد وجود دارد. این تضاد مثلاً چندین بار در مورد باکتریا مورد تأیید قرار گرفته است. همه‌ی باستان‌شناسان از تداوم‌های باکتریایی طیّ دوره‌ی هخامنشی و بعد از آن دچار حیرت شده‌اند. این تا حدودی به نوعی پدیده‌ی ثانویه‌ی بدون نتیجه‌ی مشهود و قابل بررسی در شیوه‌ی زندگی و فرهنگ باکتریاییان تبدیل می‌شود. به نظر می‌رسد که تأثیر هخامنشیان چه به‌لحاظ فنون آبیاری، چه سفالگری و چه معماری نظامی از منظره‌ی باستان‌شناختی باکتریایی مفقود است، حال آن که در متون کلاسیک (و بعضی الواع تخت جمشید) اغلب به جاده‌های شاهی، خشترپاون‌ها، خراج‌گیری و قشون‌گیری، پادگان‌های هخامنشی در باکتریا اشاره شده است.[۵] استرن نیز در تحلیل خود از موادّ باستان‌شناختی دوران هخامنشی در مناطق فلسطینی به اظهارنظری از همان دست می‌رسد[۶]: «پس ما با این واقعیّت حیرت‌انگیز مواجه هستیم که فرهنگ مادّی فلسطین تأثیر سلطه‌گران پارسی را ــ که نامشان را به این دوره داده‌اند ــ نشان نمی‌دهد، و فقط تأثیرات مختصر چندی را می‌توان در انواع کوزه‌گری، قطعات نادر جواهرسازی و فلزکاری مشاهده کرد... فقط در زمینه‌هایی چون تشکیلات اداری خارجی، نظیر کشورداری، تشکیلات نظامی، زندگی اقتصادی و مالیات‌هاست که تأثیر عمده‌ی اعمال شده طیّ دوره‌ی طولانی سلطه‌ی پارسی در فلسطین مورد تأیید قرار گرفته است... پس پیداست که تأثیر هخامنشیان در فلسطین در قلمرو تشکیلات اداری از قلمرو زندگی مادّی بارزتر بوده است» (صص ۲۳۶ ـ ۲۳۷).

تصویر باستان‌شناختی بابلی با تصاویر دیگر تفاوت محسوسی ندارد: اگر تأثیر هخامنشیان در معماری دیوانی بارز و در حکاکی بر سنگ‌های قیمتی مشهود است، بخش‌های متعدّد زندگی مادّی بابلی بدون تغییر قابل توجه ادامه‌ی حیات می‌دهند.[۷] در مصر نیز چنین است. مثلاً کونی[۸] می‌نویسد: «حتّی با تلاش طاقت‌فرسا نیز فقط نشانه‌ی ناچیزی از تأثیرات ایرانی را می‌توان در محصولات مصری این زمان ردّیابی کرد. در معماری، هنر ایرانی هیچ تأثیری نداشته است.» میخائلیدیس[۹] خاطرنشان می‌کند که پارسیان در درّه‌ی نیل آثار نسبتاً اندکی از خود به جانهاده‌اند» و این توضیح را می‌افزاید: «هخامنشیان این سرزمین را به‌لحاظ نظامی اشغال کردند، ولی هرگز آن را

فتح نکردند، آنان در آن اردو زدند (...) امّا مستقرّ نشدند.» نتیجه‌گیری اخیر موری[۱۰] طیّ بررسی شواهد باستان‌شناختی سلطه‌ی هخامنشی در سرزمین‌های خاورمیانه نیز همین است. نویسنده از بررسی خود نتیجه‌گیری‌هایی از نوع سیاسی کرده است، دقیق‌تر بگوییم، تحلیل باستان‌شناختی خود را در قالب ضعف سلطه‌ی ارضی هخامنشی گنجانده است که به نوشته‌ی او با مصالحی که ارائه می‌دهد، مدلّل می‌شود:

«آثار مادّی دویست سال حاکمیّت هخامنشیان در خاور نزدیک هنوز به‌طور کلّی گول زننده است. در بسیاری از مناطق امپراتوری گسترده‌ی آنان، این دوره از لحاظ باستان‌شناختی در زمره‌ی ناشناخته‌ترین دوره‌ها به‌شمار می‌آید... تأثیرات ایرانی از لحاظ جغرافیایی محدود و از لحاظ اجتماعی سطحی بود، مگر در معدودی از نواحی که گه‌گاه برآن‌ها سلطه داشتند. از لحاظ کشورداری و تشکیلات اداری بیشتر اقتباس و تعدیل کردند و آن‌چه را از طریق تسخیر یا الحاق به دست آورده بودند، تغییر اساسی ندادند. سلسله‌مراتب‌های اداری بر اثر صاحب‌منصبان کشوری و لشکری حفظ و تقویت شد، امّا به یک الگوی استاندارد تبدیل نشد. تشکیلات اداری پارسی در امور مذهبی معمولاً دگرپذیر و آسان‌گیر بود، به آداب و رسوم محلّی علاقه نشان می‌داد و در هیچ نقطه سعی نکرد که آیین‌های خود را اجباری کند. سهم ایرانیان عموماً منحصر می‌شد به بازسازی ابنیه‌ی موجود اداری یا ایجاد پردیس‌ها و کاخ‌ها به شیوه‌ی ایرانی، به‌خصوص در پایتخت‌های خشترپاون‌نشین... در بعضی از مناطق به‌ویژه مصر نفوذ فرهنگ ایرانی بسیار اندک بود و به ظواهر تزیینی منحصر می‌شد که برای ردّیابی آن‌ها به جستجو و تحقیقات شاق نیاز است (...)»

بنابراین انباشت داده‌های باستان‌شناختی حیرت‌انگیز است: از سوی دیگر، کسی منکر آن نیست که سلطه‌ی هخامنشیان امکان حفظ فرهنگ‌های محلّی را فراهم آورده است. آن‌چه غافلگیرکننده است، ضعف نفوذ فرهنگی پارسی است. می‌ماند تفسیر این اسناد باستان‌شناختی و در این نقطه است که تفاوت‌ها و اختلافات احتمالاً پدیدار می‌شوند. برای موری علّت به‌سرعت قابل فهم است: به نظر می‌رسد که «آن‌ها [هخامنشیان] در مقام حکمران عمدتاً در قلمروهای بسته یا نقاط پراکنده بودند، امّا از طریق شبکه‌ی ارتباطی بسیار کارآمدی با تشکیلات اداری کاملاً متمرکزی که در خدمتش بودند و از خدمات آن نیز بهره‌مند می‌شدند، به یکدیگر متّصل بودند.» اگر درست فهمیده باشم از این سخنان باید نتیجه گرفت که باقی (یعنی بخش اصلی)

سرزمین‌ها خارج از کنترل دایم بوده است. چنین تفسیری به نفی (در این مورد تلویحی) هر نوع رابطه‌ی ساختاری و کارکردی (از دیدگاه من) [۱۱] بین اشغال نظامی و کنترل ارضی و قومی، منتهی می‌شود یا، به‌عبارت دیگر، واقعیّات ارضی سلطه‌ی شاه بزرگ را به ساده‌ترین حالت آن فرو می‌کاهد. چنین است دیدگاه شماری از باستان‌شناسانی که در مورد باکتریا کار کرده‌اند و عقیده دارند که کارهای بزرگ آمایشی در زمینه‌ی آبیاری که در دوران هخامنشیان انجام شده است، هیچ ربطی به ابتکار قدرت هخامنشی ندارد، زیرا نه فنون ساخت (که پیش از دوران هخامنشیان شناخته شده‌اند) و نه سفالینه‌ها گواه دخالت مراجع هخامنشی به‌شمار نمی‌آیند، سرزمین‌های گوناگون به تاریخ خود که براثر فتوحات پارسیان به‌نحو سطحی آشفته شده است. ادامه می‌دهند مخلص کلام، آیا می‌توان از امپراتوری سخن گفت، اگر در قلمروهای مهمّ زندگی اجتماعی ـ فرهنگی، ابتکارپیوسته از دست قوم ـ طبقه‌ی مسلّط خارج باشد؟

۲.۲. این اسناد باستان‌شناختی، البته، باید مورد توجه کسانی که قصد تحلیل ساختارهای شاهنشاهی را دارند، قرار بگیرند. امّا چیزی که می‌خواهم در این‌جا آن را مورد بحث قرار دهم، اعتبار استنتاج‌های تاریخی پیشنهادی باستان‌شناسان است. از این نظر، سه نکته را که دارای اهمیّت نابرابرند، مطرح می‌کنم. در درجه‌ی اول باید توجه داشت که در سرزمین‌های مورد مطالعه‌ی باستان‌شناسان «اشیای هخامنشی» مفقود نیستند، و حتّی ممکن است در سرزمین‌های دیگر فراوان باشند. برای مثال در باکتریا تأثیر هخامنشیان غیرقابل انکار است، به‌ویژه در زمینه‌ی حکاکی برسنگ‌های قیمتی و زرگری. از نظر کوزمینا «هنر باکتریایی در قرن پنجم ـ قرن چهارم شاخه‌ای از هنر هخامنشی است. البته شاخه‌ی مستقلّی که در توسعه‌ی بعدی خلاقیّت هنری در آسیای مرکزی و هنر استپ‌های اوراپاسیایی [1] نقش مهمّی ایفا کرده است.» [۱۲]

با این همه، این استدلالِ از نوع کّمی فقط دارای کارایی نسبی است. در واقع اشیای عتیقه‌ی هخامنشی برای کسی که می‌خواهد بر تراکم قدرت هخامنشیان در منطقه‌ی مورد بحث اصرار ورزد، بیّنه‌ی قاطعی فراهم نمی‌آورند: بین شمار اشیای هخامنشی و میزان قدرت آن رابطه‌ی مکانیکی‌ای وجود ندارد. وجود چنین اشیایی (زیورآلات،

1. eurasiatique

www.tabarestan.info تبرستان

مهرها، اشیای کوچک) فقط مؤید چیزی است که از آن اطلاع داریم و آن این که حضور هخامنشیان در سرزمین‌های مفتوح با استقرار «مهاجرنشین‌ها»ی پارسی (مدنی و نظامی) مشخص می‌شود: این پارسیان مهاجرنشین به‌خوبی می‌توانند به کاربرندگان این اشیا باشند، به همین دلیل این برهان تکراری مردود می‌شود ــ به همان نحو که چند برابر شدن پرستشگاه‌های آناهیتا در آسیای صغیر غربی در اصل با خواست پارسیان این منطقه برای برگزاری آیین پرستش خودشان توجیه می‌شود. تردیدی وجود ندارد که پدیده‌ی جذب فرهنگی این‌جا و آن جا به انحای گوناگون و با شدّت تغییر یابنده بروز کرده است (۵.۳). هم‌چنین می‌توان تمایل برگزیدگان محلّی به همانندسازی با فاتحان را نیز ذکر کرد و این همانندسازی اغلب با تقلید برخی علایم بیرونی طبقه‌ی مسلّط مشخص می‌شود. این تقلیدها اغلب جزئی هستند و در سنن محلّی ادغام شده‌اند، به‌طوری که تفسیر سیاسی آن جنبه‌ی متناقضی به‌خود می‌گیرد: گواه آن پیکره‌ی «هم‌کار» پتاح ـ حوتپ است که بر اساس قواعد سنّتی پیکرتراشی مصری ساخته شده است؛ و در عین حال جامه و برخی از زیورآلات کاملاً پارسی آن مشهوه است.[۱۳]

۳.۲. چیزی که به عقیده‌ی من اهمیّت دارد این است که مورّخ یا باستان‌شناس این سو آل را در برابر اسناد مورد استفاده برای خود مطرح سازد که بر اساس کدام معیارهای تحلیلی در یک جهت به نتیجه‌گیری پرداخته تا در جهتی دیگر. اسناد پاسخ نمی‌دهند مگر آن که آن‌ها را مورد سو آل قرار دهیم. برحسب شکل و عمق پرسش‌ها، پاسخ‌ها می‌توانند اگر نه متضادّ، که گوناگون باشند. چون، ورای مشاهده‌ی تداوم‌های فرهنگی، که مورد بحث است، این پرسشی از نوع سیاسی است، و دو قلمرو قابل مقایسه نیستند. بر اساس چه معیارهای تحلیلی تصمیم می‌گیرند که این بنا یا شیء صرفا گواه تداوم‌های محلّی است؟ چه عواملی در یک سند باستان‌شناختی دوران هخامنشی به مفسّر اجازه می‌دهد که آن را در این جهت مورد استفاده قرار دهد تا در جهتی دیگر؟ از این نظر، تحلیل اسناد باستان‌شناختی مسائل روش‌شناختی‌ای مشابه مسائل قرائت متون مطرح می‌سازد. شکل‌های بیرونی یک بنا یا یک نهاد معرّف یکی از عوامل تحلیل است، البتّه یک عامل در میان عوامل دیگر، و همیشه هم همان عاملی نیست که اهمیّت تعیین کننده را دارد. چیزی که درک آن همان‌قدر و حتّی بیشتر اهمیت دارد، نقش بنا یا نهاد در مقتضیّات تاریخی‌ای است که شاهد پیدایش و

www.tabarestan.info تبرستان

توسعه‌ی آن بوده است. منظورم این است که کافی نیست که بر صور کاملاً محلّی این یا آن بنا یا این یا آن نهاد اصرار ورزیم برای آن که نتیجه بگیریم که این شکل به‌تنهایی گواه ضعف کنترل هخامنشی در منطقه‌ی مورد بررسی است. چنین نتیجه‌گیری ممکن است درست باشد، امّا برای آن که ایجاد یقین کند، باید بر داده‌های دیگر متکّی باشد. این داده‌های دیگر خواهند توانست تصویر باستان‌شناختی را (که زین پس اعتبار علمی به دست خواهد آورد) تقویت کنند، هم‌چنان‌که می‌توانند تصویری متناقض ارائه دهند. در چنین صورتی فهم این تناقض‌ها اهمیت دارد.

می‌ماند یک امکان دیگر که بهتر است آن را در میان فرضیّه‌های کار مورد غفلت قرار ندهیم. بر اساس این فرضیه، قدرت هخامنشی برای تحمیل قانون و سلطه‌ی خود توانست داوطلبانه یا از سر اجبار جامه‌ی محلّی را به‌وام بگیرد. بهتر است از طریق استدلال نکنیم: یعنی بین قدرت مرکزی و قدرت محلّی یکی را انتخاب نکنیم. اولی‌تر آن که مورد به مورد راه‌ها و امکانات محلّی مورد استفاده‌ی قدرت مرکزی را فهم کنیم. حفر ترعه‌ای برمبنای فنون کاملاً باکتریایی *ممکن است* به ابتکار دولت هخامنشی صورت پذیرفته باشد؛ احداث قلعه‌ای برطبق روش‌های آسیای مرکزی *ممکن است* برای انجام دادن کار حفاظت از نظام هخامنشی باشد؛ به همین نحو، نهادی کاملاً باکتریایی، چون *سولوگوس* (*syllogos*)[1] هوپارخوس[2]ها *ممکن است* از درون توسّط قدرت هخامنشی سرمایه‌گذاری شده باشد و بر این مبنا هم‌چون محلّ ادغام اصیل‌زادگان باکتریایی در تشکیلات نظامی هخامنشی مورد استفاده قرار گیرد.(۱۴) درست است که پیکره‌ی داریوش که در شوش کشف شده است، برمبنای فنون مصری ساخته شده است، امّا به‌معنای آن نیست که فاقد مفهوم ایدئولوژیکی هخامنشی باشد، مثال‌هایی را که دارای تضادّهای ظاهری بین شکل و محتوا هستند، می‌توان چند برابر کرد.

از این نظر موقعیّت زبان‌شناختی امپراتوری هخامنشی امکان مقایسه‌ی آموزنده‌ای عرضه می‌دارد. زبان فاتحان هیچ‌گاه به زبان امپراتوری تبدیل نشد و کاربرد آن کاملاً به حلقه‌ی قوم ـ طبقه‌ی مسلّط محدود ماند. برای حکومت کردن یعنی برای تحمیل تصمیمات خود به اقوام فوق‌العاده ناهمگون، فاتحان از وسایل زبان‌شناختی موجود

۱. واژه‌ی یونانی به معنای مکان گردهمایی. ـ م.
۲. hyparque، واژه‌ی یونانی به معنای فرمانده. ـ م.

استفاده کردند. تناقض‌نمایی زبان‌شناختی هخامنشی از همین امر ناشی می‌شود: به‌واسطه‌ی زبان‌ها و خطّ‌های منطقه‌ای (یونانی، لوکیایی، دموتی، هیروگلیفی، عبری، اکدی) یا میان‌منطقه‌ای (آرامی) است که ما به مقرّرات انشا شده توسّط قدرت مرکزی دست‌رسی داریم، و اساساً از طریق بینش‌های تحمیل شده توسّط دشمنان و اتباع است که می‌توان تاریخ هخامنشی را خوب یا بد بازسازی کرد. تمام این مثال‌ها به‌نحو گویایی حاکی از آن‌اند که شرایط تولید یک سند (باستان‌شناختی یا مکتوب) نوع نگاه مورخ /باستان‌شناس را به آن تا حدود زیادی تعیین می‌کند؛ وقتی به دلایل شناخته شده، تاریخ هخامنشی بیشتر در جامه‌های منطقه‌ای بازسازی شد، پیداست که مجموعه اسناد ــ آن‌گونه که تاریخاً شکل گرفته است ــ قدرت سنن محلّی را منعکس می‌نماید: امّا، با تمام این احوال، دلیلی ندارد که از آن مستقیماً ضعف سلطه‌ی هخامنشی را در برابر قدرت‌های محلّی نتیجه گیری کنیم.

۴.۲. با ذکر این تردیدها قصد ندارم یک نوع قرائت را به ترجیح از قرائت دیگر تحمیل کنم. فقط می‌خواهم توجّه خواننده را به این نکته جلب کنم که پیشنهاد تفسیرهایی از نوع سیاسی بر اساس اسنادی کاملاً باستان‌شناختی خطرآفرین است. خواست امحای تصویر باستان‌شناختی امپراتوری نیز بیهوده است. مسئله این است که در این نوع تحقیقات، بین اسناد باستان‌شناختی و اسناد مکتوب به‌ندرت رابطه‌ی مناسبی وجود دارد. حتّی پیش می آید که اسناد مکتوب به کلّی مفقود باشند. این مسئله‌ی مطرح در تاریخ سرزمین‌های فلات ایران و آسیای مرکزی است.[۱۵] در موارد دیگر، اسناد مکتوبِ موجود امکان می‌دهند که با ضریب اطمینان کمتری مسئله‌ی تماس بین فاتحان پارسی و اقوام محلّی را بررسی کنیم.

۳. قوم ـ طبقه، قدرت شاهنشاهی و جذب فرهنگی

تردیدهای ذکر شده در فوق استدلالی واقعی به‌شمار نمی‌آید؛ این تردیدها فقط راه‌های ممکن را می‌گشایند. تصویر باستان‌شناختی امپراتوری هخامنشی برای مورّخ هم‌چنان این پرسش را طرح می‌کند که چگونه می‌توان ضعف نسبی تأثیر فرهنگی هخامنشیان در سرزمین‌های مفتوح را توضیح داد. بین خواست مؤکد پارسیان در مورد تسلّط بر اراضی و اقوام و عدم قابلیّت آنان در تحمیل یا پدید آوردن هنجارها و

ارزش‌هایی که بتوانند وفاداری واقعی شاهنشاهانه را تحکیم بخشند، از چه نظر تناقض وجود ندارد؟

۳.۱. ابتدا چنین می‌نماید که ندرت شواهد باستان‌شناختیِ تأثیر فرهنگیِ هخامنشیان تصویر سیاستی مطلوب و اجرا شده توسط هخامنشیان و پارسیان است که با غیرتمندی در حفظ ویژگی قومی ـ فرهنگی و در نتیجه سیاسی خود کوشیده‌اند. به همین سبب است که من معمولاً اصطلاح *قوم ـ طبقه* را به کار می‌برم. تاریخ پارس، یعنی تاریخ جامعه‌ی پارسی در آغاز تاریخ هخامنشی، یعنی در آغاز امپراتوری‌ای که به دست قوم پارسی تأسیس شده است، ناگهان متوقف نگشته است. شاه بزرگ هماره خود را آریایی، پارسی، پسر پارسی، هخامنشی، شاه پارس خوانده است. پارس (فارس)، همان‌طور که کتیبه‌های سلطنتی به‌نحو گویایی حاکی از آن است، قلب امپراتوری مانده است. در عین حال امتیاز در دست داشتن قدرت به اشراف‌زادگان پارسی اختصاص یافته است که از طریق عنایت (تغییر یابنده) شاه، مشاغل رهبری را در تمام سرزمین‌های مفتوح، که اشراف‌زادگان در آن‌ها زمین و امتیاز دریافت کرده بودند، در میان خود تقسیم کرده بود.

قوم ــ طبقه‌ی مسلّط از آن‌جا که کم‌شمار بود و به امتیازاتی که از استثمار سرزمین‌های مفتوح کسب می‌کرد، بسیار علاقه‌مند، نیاز و ضرورت دست نخورده نگاه داشتن مشخّصات فرهنگی خود و ذوب نکردن آن‌ها را در ملغمه‌ای که به‌معنای تقسیم قدرت و امتیازات بود، احساس کرد. پارسیان در امپراتوری زن، فرزندان، خدمه، و اعتقادات، عادات زندگی زبان خود را هر جا می‌رفتند با خود می‌بردند وقتی به ایالتی می‌رسیدند که شاه آن‌ها را به شغلی در آن منصوب کرده بود، در جامعه‌ی پارسی که در هر یک از شهرهای بزرگ امپراتوری تشکیل شده بود، ادغام می‌شدند. شیوه‌ای که گزنوفون با آن (*کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۱۰ـ۱۲) تدابیر اتّخاذی کوروش را برای استقرار خشثرپاون‌ها و پارسیان در هر یک از ایالات توصیف می‌کند، کاملاً معنادار است: خشثرپاون باید درباری (سلسله‌مراتب، مقررات درباری، ضیافت‌ها، پردیس‌ها) در مقیاس کوچک تأسیس کند؛ پارسیان ایالت، که امتیازی به‌صورت زمین دریافت کرده‌اند، مکلّف‌اند پسران جوان خود را به دربار خشثرپاون اعزام کنند، تا در آن تعلیم و تربیتی از نوع تعلیم و تربیت پسران در دربار شاه دریافت

دارند. خلاصه، در هر خشترپاون‌نشین یک «پارس کوچک» دوباره شکل می‌گیرد و همه چیز فراهم می آید تا پارس کوچکی چه به‌لحاظ زیست‌شناختی و چه فرهنگی و در نتیجه سیاسی در محلّ باز تولید شود. حفظ این سنن و «پاکی» این جامعه شرط لازم حفظ مقام و موقعیت معتبر و قدرت قوم ـ طبقه‌ی مسلّط است. در میان پارسیان تمایلی مشاهده نمی‌شود که مبلّغ مذهب خود شوند: وجود پرستشگاه‌های متعدّد آناهیتا در آسیای صغیر مستقیماً به استقرار مهاجرنشین‌های نظامی و غیر نظامی پارسی برمی گردد و حاکی از «انتشار» آیین‌های پرستش پارسی به‌معنای اخصّ کلمه نیست.[۱۶]

تبرستان www.tabarestan.info

۲.۳. این نظام ــ که به‌لحاظ نظری تغییرناپذیر است ــ طیّ تاریخ خود، چه در بطن قوم طبقه‌ی مسلّط (رک. ۵.۴) و چه در قالب روابط قوم ـ طبقه‌ی مسلّط با برگزیدگان سرزمین‌های مفتوح مجموعه‌ای از *تناقض‌ها* را پرورانده است.

این سیاست طرد و انحصارگرایی، همان‌طور که اسناد موجود به‌خصوص در قلمرو مذهبی آن را به نمایش می‌گذارند، با به رسمیّت شناختن ویژگی‌های فرهنگی اقوام دیگر تاحدودی هم‌آهنگ بوده است. توسعه‌ی درونزای قوم ـ طبقه‌ی مسلّط در واقع متضمّن آن بود که امکان تداوم برای هر جامعه‌ی فرهنگی شاهنشاهی به‌رسمیّت شناخته شود. وانگهی بنیان‌گذاران امپراتوری هماره کوشیدند از ساختارهای موجود به‌مثابه‌ی رَسانه و بردار قدرت تحمیلی خود استفاده کنند تا بیشتر به‌مثابه‌ی ادامه دهندگان ظاهر شوند تا ویرانگران: از سر اتفاق نیست اگر ایشتوویگو، کرسوس و نبونیدوس به مرگ محکوم نشدند. به‌خصوص باید به سیاست کوروش در بابل و یا سیاست کمبوجیه و داریوش در مصر اندیشید. شاهان هخامنشی با جلب اتّحاد و هم‌کاری برگزیدگان محلّی کوشیدند دوره‌ی گذار قابل‌قبولی در فاصله‌ی از میان رفتن قدرت‌های قبلی و استقرار سلطه‌ی خود تحمیل کنند. این درست همان استراتژی ایدئولوژیکی است که اسکندر بعدها در مناطق مفتوح جهان هخامنشی بسط داد.

امّا چنین سیاستی در اجرا از تضادّ مصون نمی‌ماند. موفقیت در اجرای این سیاست فقط به هوشمندی سیاسی شاهان بزرگ بستگی نداشت و آنان احتمالاً یگانه منتفع‌شوندگان آن نبودند. این استراتژی به یک ضرورت پاسخ می‌داد: جذب ساختارهای (انسانی و مادّی) از پیش موجودی که هنوز می‌توانستند در برابر لشکرهای هخامنشی مخالفتی نظامی نشان دهند باکمترین هزینه. این به‌معنای آن است که شاهان

بزرگ در مراحل اول فتح ناگزیر به دادن امتیازاتی مثلاً در بابل شدند، کوروش ناچار به پذیرش معافیت مالیاتی شهروندان و اعطای امتیازات گوناگون به معابد شد.[۱۷] در عین حال متون اکدی نشان می‌دهند که جزء به جزء تصویر نظام سلطنتی پارسی بابلی شد. در خود ــ زندگینامه او جاهوررس‌نت کمبوجیه و داریوش مصری شده‌اند.[۱۸] این به‌معنای آن است که این هم‌کاری بر قرارداد، یا به‌عبارت دیگر، بر مبادله‌ای استوار بود که هر یک از طرفین آن در نظر داشت منافعی از آن حاصل نماید: برگزیدگان بابلی و مصری می‌پذیرفتند که شاهان هخامنشی را شاه خود بدانند، امّا خدمت به آنان را به‌نام سنن و ارزش‌های بابلی و مصری می‌پذیرفتند؛ به‌عبارت دیگر، شاه بزرگ متعهد می‌شد که برگزیدگان محلّی را با امتیازاتشان احیا کند و به سنن سرزمینی آنان آسیبی وارد نیاورد.

www.tabarestan.info تبرستان

۳.۳. تردیدی وجود ندارد که این سیاست در کوتاه مدت به هدف خود رسید. امّا سوءِ تفاهم‌های آغاز کار در میان‌مدّت به ضدیت‌های واقعی تبدیل شدند. فاتحان در واقع قصد داشتند تمام منافع پیروزی را نصیب خود کنند. تحکیم قدرت سلطنتی بر معابد بابلی، مصادره کردن اراضی به‌نفع شاه و پارسیان، استقرار مهاجرنشین‌های نظامی، محدود کردن شدید درآمد معابد مصری جزو اقداماتی بودند که پس از فتح به‌تدریج تحقّق یافتند. نخستین شورش‌هایی که در مصر و بابل برپا شد، چرخش ناگهانی سیاست هخامنشیان را نمایاند: خشیارشا مصمّم شد مصر را به ایالتی چون ایالات دیگر تبدیل سازد[۱۹]؛ هم‌چنین بود در ناحیه‌ی بابل. پ.م.ف.م.ت. دولیاگره بول اشتباه نمی‌کند وقتی می‌گوید که وقایع بابل در سال ۴۸۴ـ۴۸۲ از نظر پارسیان به قدر لشکرکشی به اروپا و نبرد سالامیس اهمیت داشتند.[۲۰] استراتژی قیادت نظامی جایگزین استراتژی توافق ایدئولوژیکی شد.[۲۱] این استراتژی فقط می‌توانست در دراز مدّت امتیازات قدرت هخامنشی و تقابل اقوام محلّی را تشدید نماید.

برای آن که این استراتژی بتواند فواید بادوامی به بار آورد، لازم بود که پارسیان تقسیم قدرت را بپذیرند. صرف‌نظر از مادها که برخی از آنان در دوران کوروش و داریوش مشاغل
مهمّی را اشغال کرده بودند[۲۲]، به نظر می‌رسد که پارسیان به همکاران محلّی خود فقط نقش‌های ثانویه بخشیده بودند. البته، شمار فراوانی از بیگانگان به خدمت شاه، که

می‌توانست وفاداریشان را با اعطای مقامات و عطایا جبران کند، فراخوانده شدند [۲۳]، ولی آنان در موقعیت زیردستان ماندند. اسناد برای ما فقط مثال یک یونانی پذیرفته شده، در صف پارسیان را ارائه می‌دهد. [۲۴] می‌توان تصور کرد که این انحصارگرایی چه نفرت‌ها و سرخوردگی‌هایی در میان برگزیدگان سرزمین‌های مفتوح، که مثال‌های فراوان نشان می‌دهند که در تلاش همسانی با قوم ـ طبقه‌ی مسلّط بودند، پدید آورده است.

نظام که بر پایه‌ی بسته بودن قدرت بنا شده بود، به جوامع امکان تداوم بخشیدن به سنن و فرهنگشان را می‌داد. منظور این است که آگاهی به تعلّق به جامعه‌ی قومی ـ فرهنگی‌ای با اهداف و اصول متفاوت با اهداف و اصول پارسیان، در برخی از سرزمین‌ها زنده ماند. این امر در مصر بسیار مشهود بود که ادبیات مردمی، نمایش و حتّی نام افراد [۲۵] در آن گواه تقابل با «مادهای» فاتح و ستمگر است. یک سند موتی دوران بطالسه نیرو و تداوم این پارسی‌ترسی را به‌خوبی نشان می‌دهد. [۲۶] برای مصریان واژه‌ی «ماد» مترادف «سرباز» و «فاتح» شده بود. [۲۷] پارسیان، هم‌چنین به‌مثابه‌ی گردآورنده‌ی سفّاک خراج‌ها پدیدار می‌شدند. [۲۸] اختیار کردن عناوین فراعنه توسط کمبوجیه و داریوش نمی‌توانست این تضادّها را برای مدّتی طولانی نهان سازد، مضافاً بر این که در دورانی که کمبوجیه مصر را تصرّف کرد، قدرت فراعنه مقدار زیادی از اعتبار و درخشش گذشته‌ی خود را از دست داده بود. [۲۹]

۴.۳. صحّت قضایایی که در بالا آمد باید بر اساس موارد دیگر که می‌توانند تصاویر متفاوتی ارائه دهند، مورد بررسی قرار گیرد. مثال مصر به‌طور مسلّم قابل بسط دادن به سراسر امپراتوری نیست: در واقع این یگانه سرزمینی است که موفق شد پس از شصت سال با تاریخ چند هزار ساله‌ی خود دوباره پیوند برقرار کند، هر چند در سال ۳۴۳ پ. م. باز ناگهان به تصرّف پارسیان درآمد. به‌علاوه، موفقیّت پادشاهان جزء مصری فقط با تخاصم مردم نسبت به فاتحان توجیه نمی‌شود: «ادغام مصر در چارچوب رقابت آتن با هخامنشیان در دریای اژه علّتی بیرونی است که اهمیت خود را دارد. هم‌چنین لازم است مورد سرزمین‌های ایران‌دوست (فلات ایران و آسیای مرکزی) که پارسیان از نظر فرهنگی اشتراکاتی با آن‌ها داشتند، به‌طور جداگانه مورد بررسی قرار گیرد. رفتار اختیار شده در برابر اسکندر می‌تواند به‌عنوان محک مورد استفاده قرار

گیرد: در حالی که مصر و ناحیه‌ی بابل از اسکندر چون کسی استقبال می‌کنند که آن‌ها را از زیر یوغ پارسیان آزاد می‌کند، اقوام ایرانی مقاومت‌هایی بااهمیّت و ماهیّت گوناگون در برابر اسکندر از خود بروز می‌دهند. شاید بیهوده نباشد که آن چه را که کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۵، فصل ۱۰، بند ۲) درباره‌ی اقوام ایرانی با این دیدگاه نوشته است مورد توجه قرار دهیم: «در میان این اقوام، اعتبار شاه خارق العاده است؛ تنها نام او کافی است تا بربرها را گردآورد، حرمت اقبال گذشته‌اش شاه را در بدبختی نیز تنها نمی‌گذارد.» هم‌چنین اهمیت دارد بدانیم که بسوس برای دمیدن برآتش مقاومت مردم در برابر مقدونیان، خود را در باکتریا شاه بزرگ اعلام داشت و نام اردشیر را به‌عنوان نام سلطنتی خود برگزید.[۳۰]

www.tabarestan.info تبرستان

۵.۳. از سوی دیگر جدایی فرهنگی قوم ـ طبقه‌ی مسلّط با اقوام تحت سلطه در طول زمان در برابر تماس‌های نزدیک برگزیدگان محلّی و خاندان‌های پارسی، که اغلب چندین نسل بود که در محلّ ریشه دوانده بودند دوام نیاورد. به نظر منطقی می‌نماید که مسلّم فرض کنیم که رفتار پارسیان زاده‌شده در سرزمین مفتوح[۳۱] ــ در برابر شیوه‌های زندگی محلّی ــ با رفتار پارسیان تازه مستقر شده‌ی دوران کوروش متفاوت باشد (رک. ۱.۳.). شواهد متعددی از همبستگی و جذب فرهنگی در آسیای صغیر قابل تشخیص است. ابتدا قطعه‌ی شناخته شده‌ای از پلوتارک (*لوساندر*، فصل ۳، بند ۳) را درباره‌ی «بربر شدن» اِفسوس قید می‌کنیم: «در آن زمان شهر را این خطر تهدید می‌کرد که به کلّی بربر شود و بگذارد که آداب و رسوم پارسیان آن را ببالاید، زیرا لیدیا آن را احاطه کرده بود و سرداران پارسی اغلب در آن اقامت می‌گزیدند.» این داوریِ پلوتارک با فرایند در جریان فرهنگ‌زدایی یونانی و جذب فرهنگی پارسی ربط می‌یابد و ما در آن، به‌ویژه شاهدی از کشش اعمال شده بر یونانیان از طریق شیوه‌ی زندگی مجلّل پارسیان می‌یابیم. شواهد دیگری را نیز می‌توان ارائه داد که از همان منطقه به دست آمده‌اند. نخست، نام عامّ کاهن آرتمیس افسوس (مگابوزس) است که ریشه‌ی ایرانی دارد (بغه بوخشه) و بنونیست[۳۲] درباره‌ی آن به‌درستی گفته است که: «تأثیر ایرانیان احتمالاً در میان پیروان آرتمیس در اِفسوس عمیق بوده است که یک نام شخصی در آن ارزش مذهبی‌ای را کسب کرده که در خود ایران نشانه‌ای از آن نیست. شاید بد نباشد این داده را برای بررسی تاریخ پیچیده‌ی التقاط‌های مذهبی که سلطه‌ی پارسی در

آسیای صغیر پدید آورده است، به ذهن بسپاریم.» در معبد آرتمیس (معبد E)، گروه‌های پیروان با جامه‌ی پارسی برای قربانی کردن حاضر می‌شدند.[۳۳] پس جای تعجّب ندارد اگر ببینیم که تیسافرن در دو فرصت ستایش فراوان نثار آرتمیس اِفِسوسی کرده است.[۳۴]

تأثیر یونانی هم در بعضی از پرستشگاه‌های آناهیتا (که یونانیان آن را به آرتمیس همانند می‌کردند) مشهود است: در هیئروکایسارئا[۱] [۳۵] بین کیش‌های ایرانی و کیش‌های پارسی پیوند همزیستی قابل تشخیص است. امّا این تحوّل ـ که تاریخ‌گذاری آن دشوار است ـ عامّ نیست: در هوپاپیا[۲] (محوّطه‌ای در نزدیکی ساردیس) پیکره‌ی الهه ویژگی کاملاً ایرانی خود را نگه داشته است: این بت از تمام تجسّم‌های خدایان دیگر در منطقه متمایز است و ویژگی ایرانی خود را از هنگام استقرار مهاجرنشینان پارسی تا پایان اعتقاد به پرستش ارباب انواع حفظ کرده است.[۳۶] در آموزون در کاریا، یک خانواده‌ی ایرانی در آغاز دوران یونانی‌مآبی مسئولیّت اداره‌ی پرستشگاهی را که وقف آرتمیس شده بود، به دست آورد: «در این مورد تماس بین پارسیان و آیین پرستش بومی قابل تشخیص است، و این امر می‌تواند امکان تفکر ثمربخش درباره‌ی آیین‌های پرستش آرتمیس در لیدیا، که الهه‌های بومی و الهه‌ی پارسی آناهیتا ـ آرتمیس در آن در هم می‌آمیزند و در مورد تأثیرهای پارسی و یونانی‌مآبانه‌ای که به آیین‌های پرستش آن سرزمین شکل دادند، فراهم آورد.»[۳۷]

یک کتیبه‌ی ساردیس ـ که در گذشته توسّط ل.روبر منتشر شده است[۳۸] ـ سِحر یا حداقل جاذبه‌ی آیین‌های پرستش آناتولیایی بر پارسیان را روشن می‌کند. در این سند هخامنشی، که به یونانی ترجمه شده است، هوپارخوس ساردیس، در وافرنس شرکت خدام (خدّام خاصّ و زاهدان معبد) پارسی معبد زئوس /اهورامزدا در مراسم مخفی سابازیوس، ما و آنگدیستیس را غدغن می‌کند. این نشانه‌ی بارز مجبوبیت این خدایان در جامعه‌ی پارسی ساردیس است.

آیین پرستش دیگری که جلب توجه می‌کند، و آن آیین پرستش پرسئوس[۳] است که به واسطه‌ی اعمال خارق العاده‌ی خود به مرتبه‌ی نیمه‌خدایی رسیده بود.[۳۹] وجود

---

1. Hiérocésarée 2. Hypaipa

۳. Perseus، در اساطیر یونان پسر زئوس و دانائه است. او به کمک خدایان مدوسا، یکی از سه عفریته‌ی بالدار را کشت و کارهای نمایان دیگر کرد (دایرةالمعارف مصاحب).

او در چندین محوّطه مورد تأیید قرار گرفته است. در هیئروکایسارئا (مقرّ پرستشگاهی متعلّق به آناهیتا)، پرسئوس با چنگک سه شاخه و سر گورگون‌ها[1] برسکّه‌ها بازنمایی شده است؛ بر یک شیئی مفرغی رومی آرتمیس را می‌بینیم که دست پهلوانِ به مرتبه‌ی خدایی رسیده‌ی برهنه‌ای را، که به‌طور قطع پرسئوس است، از فراز محرابی مشتعل می‌فشارد.(۴۰) با توجه به سکّه‌های پادشاهی پونتوس، «اهمیّت آیین پرستش پرسئوس در این سرزمین در دوران مهرداد موجب حیرت می‌شود: تصویر این پهلوان را در شهرهای متعدد می‌یابیم، گاه چنگک سه شاخه و سر مدوسا دارد، گاه فقط تنه‌ی بالدار ساده‌ای با کلاه بلند نوک تیز. امّا هنوز تمام نشده است: دولت‌شهرهای یونانی ساحل پونتوس ـ ائوکسینوس (دریای سیاه) که شهریارانی با اصلیّت ایرانی برآن‌ها فرمانروایی می‌کردند، سکّه‌هایی ضرب کرده بودند که بر آن‌ها نقش تنه‌ای مزیّن به کلاه بلند نوک تیز، که به‌طور قطع باید آن را پرسئوس نقش دانست، وجود داشت.»[41] پرسئوس در اصل یک پهلوان یونانی به مرتبه‌ی خدایی رسیده است. این اسطوره در پی مهاجرت آرگوسیان از اروپا به آسیای صغیر رفته است. پرسئوس پیش از اواسط قرن هشتم در میلتوس و کاریاوسپس درکیلیکیا (تارسوس او را بنیان‌گذار خود می‌دانست) مورد پرستش قرار گرفت. پس از آن پارسیان در پی یک «جناس اسطوره‌شناختی» به پرسئوس علاقه‌مند شدند (ف.کومون). در نخستین روایت افسانه، از طریق پسر یا نوه‌ی هخامنش، نیای شاهان بزرگ شده بود. معنای پیامی که خشیارشا با هیئت اعزامی برای آرگوسیان فرستاده است، وجود این افسانه را مورد تأیید قرار می‌دهد.(۴۲) روایتی دیگر مؤیّد آن است که پرسئوس آتشی را که از آسمان فرستاده شده بود، جمع کرد و به کاخش برد و اولین کسی بود که آیین پرستش آن را، که پارسیان بعد از او آن را برگزار می‌کردند، بنا نهاد. «البته یونانیان آسیای صغیر که در امپراتوری پارس جمع شده بودند، اسطوره‌ای را ساخته و پرداخته بودند که با منافعشان تطبیق می‌کرد و پارسیان از آن سیاستمدارانه استقبال کرده بودند. به همین دلیل، همه‌ی فرمانروایانی که پس از فتح اسکندر کوشیدند دودمان خود را به دودمان هخامنشیان متّصل کنند، پرسئوس را به‌عنوان الگوونیا برگزیدند.»(۴۳) در هیئروکایسارئا و بسیاری از نقاط آسیای صغیر داخلی، پرسئوس «این پهلوان خدا شده یونانی، یونانیان و پارسیان را به یکدیگر پیوند داد.»(۴۴)

---

۱. Gorgones، در اساطیر یونانی به سه عفریته‌ی بالدار اطلاق می‌شد که در میان گیسوان خود مارهای به‌هم پیچیده داشتند و هرکس به آنان می‌نگریست، سنگ می‌شد (دایرةالمعارف مصاحب).

این شواهد حاکی از گوناگونیِ شکل‌های تماس و همکناری ساده‌ی آیین‌های پرستش است: پیوند تنگاتنگ یا التقاط درباره‌ی. هیچ کس متعجّب نخواهد شد از این که بخش اعظم اسناد موجود درباره‌ی وجوه مذهبی جذب فرهنگی است. امّا این مبادلات و تماس‌ها به‌طور قطع در چارچوب روابط شخصی و خانوادگی پارسیان و یونانیان (و سایر جوامع تحت انقیاد آسیای صغیر) نیز مؤثر بودند. شواهد منفرد چندی می‌توانند در این زمینه مورد استناد قرار گیرند. میزبان تمیتوکلس در آیگای[1] آیولیا[2] از طریق همبستگی برقرار شده با شخصیت‌های عالی‌مقام پارسی در لیدیا (*اوی آنو دوناتوی*: *oi anô dunatoi*)، موفق شد راهی برای رسیدن به دربار شوش برای او بگشاید.[۴۵] تردیدی نیست که این مبادلات در قالب زناشویی نیز وجود داشت. تا آن جا که می‌دانم به یک ازدواج پارسی ـ یونانی در آسیای صغیر صراحتاً اشاره شده است.[۴۵الف] وانگهی می‌توان وجود آن را در شهری چونِ افسوس که یونانیان و پارسیان در آن در کنار یکدیگر زندگی می‌کردند و پیوسته در تماس بودند، مسلّم فرض کرد. در عوض می‌توان دو ازدواج را، بین صاحب‌منصبان عالی‌رتبه‌ی پارسی آسیای صغیر و دودمان حاکم بر پافلاگونیا قید کرد: ابتدا باید گفت که از ازدواجی که به ابتکار آگسیلائوس، بین اسپیتریداتس و دختر شاه کوتوس پافلاگونیایی منعقد شده است، اطلاع داریم [۴۶]؛ مثال داتامس را نیز قید خواهیم کرد که از یک ازدواج مختلط زاده شده بود: او در واقع خویشاوند شهریار توئوس پافلاگونیایی بود: «چون پدر این [توئوس] و مادر آن [داتامس] برادر و خواهر بودند»، مادر داتامس «عمّه‌ی توئوس» می‌شود.[۴۷] خود داتامس با خاندانی ایرانی وصلت کرد، چون پدر زن او نام ایرانی میترو برزنس را دارد. باید بیفزاییم که چنین ازدواج‌هایی در مناطق دیگر امپراتوری نیز قابل تشخیص است. زن دادن وزن ستاندن بین سکاها از یک سو، و باکتریایی‌ها و پارسیان باکتریا از سوی دیگر نیز نسبتاً فراوان بود [۴۸]: احتماً لاً از چنین ازدواجی بود که آموگس، پسر پیسوتنس که خود او پسر خشترپاون باکتریا، ویشتاسپ است، زاده شده بود.[۴۹] اگر برمبنای مطالعات مربوط به اسامی خاصّ[۵۰] و عادات اکتسابی خود هخامنشیان در مورد زن ستاندن از خانواده‌های بزرگ بابلی اظهارنظر کنیم، باید بگوییم که این نوع وصلت‌ها در ناحیه‌ی بابل نیز متداول بوده است.[۵۱]

1. Aigai 2. Ăyoliă

می‌ماند پی‌آمدهای سیاسی این روابط چندگانه و مختلط. این روابط در مرحله‌ی اول به ایجاد همبستگی بین رؤسای پارسی و رؤسای محلّی منجر شد. این همبستگی‌ها به‌طور قطع به رؤسای پارسی امکان دادند در محلّ مأموریت خود از تکیه‌گاه‌های محکم برخوردار شوند.[۵۱الف] امّا الزاماً به‌نفع قدرت مرکزی عمل نکردند: برعکس ــ همان‌طور که بالسر اشاره کرده است[۵۲] ــ این روابط به‌نفع زایش و تقویت نیروهای مرکزگریز بودند که بر اجتماع منافع رهبران پارسی و اشراف محلّی بنا شده بودند: به‌عبارت دیگر، این تحوّل به تشکیل قدرت‌های پارسی منطقه‌ای روز به روز خودمختارتر در برابر قدرت مرکزی گرایش داشت. حداقل می‌توان گفت که این *گرایش* این امکان را پدید می‌آورد که روابط شاه با نمایندگان خشترپاونشین، برحسب تحوّلی مشابه همان تحولی که شاهد پدید آمدنش با سرعت تشدید شده پس از ازمیان رفتن اسکندر کبیر هستیم، به مخاطره بیفتد.[۵۳]

آیا قدرت مرکزی از چنین تحوّلی آگاه بود و سعی کرد از آن پیشگیری یا آن را متوقّف کند؟ دو تصمیم اتّخاذ شده در دوران اردشیر دوم در قلمرو مذهبی را می‌توان به این پرونده افزود. به نظر می‌رسد که این دو تدبیر تبلور سیاستی منسجم باشند. یکی از آن‌ها را ــ که به‌طور خلاصه در بالا تحلیل شد ــ هوپارخوس لیدیا در مورد خدام خاص آیین پرستش اهورامزدا در ساردیس اتخاذ کرده بود و موضوعش منع شرکت این روحانیون در آیین‌های پرستش و مراسم مخفی آناتولیایی بود: بنابراین می‌بینیم که قدرت خشترپاونی علیه پیوند تنگاتنگ آیین‌های پرستش پارسی و آناتولیایی واکنش نشان داده است.[۵۴] این متن کتیبه‌شناختی، چه از نظر محتوا و چه کارکرد ــ باید با متن برسوس مشابه دانسته شود که بر اساس آن اردشیر دوم اولین کسی است که پرستش پیکره (*آگالما*: *agalma*)ی آفرودیت (آناهیتا) را در بابل، شوش، اکباتان باب می‌کند و پارسیان، باکتریاییان، ساردیسیان و دمشقیان را به ستایش الهه فرا می‌خواند. بر این مبنا فرمانی برای تمام جوامع پارسی مستقر در مراکز بزرگ امپراتوری ارسال می‌شود: وجه سیاسی و ایدئولوژیکی اقدام اردشیر روشن است، و آن، تقویت روابط شاه و پارسیان امپراتوری به میانجیگری ایدئولوژی مذهبی است: مگر نه این که آناهیتا اعطاکننده‌ی مقام سلطنت است؟[۵۵] باید پذیرفت که فقط در ساردیس نیست که جذبه‌ی آیین‌های پرستش محلّی در پارسیان تأثیر می‌نهد: با توجه به پیوند نزدیک مذهب و قدرت در پارس، این انسجام ایدئولوژیکی داخلی قوم ـ طبقه‌ی مسلّط است که براثر چنین تحولی

www.tabarestan.info تبرستان

در دراز مدت به مخاطره می‌افتد. البته نمی‌توان ثابت کرد که این تدابیر توسط اردشیر به‌منظور واکنش نشان دادن در برابر گرایشی اتخاذ شده است که سعی کردیم خطوط آن را ترسیم کنیم، امّا چیزی که باید خاطرنشان کنیم، تأثیر همزمان دو گرایش متضادّ است؛ یکی از آن دو که در برخی از ایالات قابل مشاهده است، از واکنش میان پارسیان ایالات و اقوام تحت سلطه در قبال یکدیگر ناشی می‌شود؛ هدف دیگری ــ که در سطح قدرت مرکزی (نه بدون تناقض) بیان می‌شود، تضمین تداوم قوم ــ طبقه‌ای همگن است که پیرامون شاه به‌صورت همبسته جمع شده‌اند. این گرایش که به‌نحو انکارناپذیر به سوی ایالتی کردن قوم ـ طبقه‌ی مسلّط حرکت می‌کند، نشانه‌ای از تحوّل نظام است؛ امّا این سخن به‌معنای آن نیست ــ بی‌درنگ تصریح می‌کنم ــ که نشانه‌ی شکست آن است (نک. زیر).

www.tabarestan.info تبرستان

۴. ویژگی‌های اجتماعی ـ فرهنگی پارسی و قدرت سلطنتی

آن چه گفته شد ما را به پرسش درباره‌ی تضادّهای رشدیابنده در درون قوم ـ طبقه‌ی مسلّط دعوت می‌کنند. البته این تحوّل را نمی‌توان صرفاً بر اساس تماس‌های برقرار شده بین اصیل‌زادگان پارسی ایالات و اشراف محلّی توصیف کرد و یا توضیح داد: به‌عبارت دقیق‌تر، این تحلیل باید با تفحّص درباره‌ی نحوه‌ی رشد درونی قوم ـ طبقه‌ی مسلّط به‌نحو تنگاتنگی مرتبط باشد. باز تولید قوم ـ طبقه‌ی مسلّط خود بر مجموعه‌ای از شرایط، که حفظ آن دشوار بود، متکی بود و قابلیّت ایجاد تضادّهایی را داشت که ممکن بود قدرت شاه بزرگ را بر پارسیان، که شرط مطلق بقای قدرت هخامنشی در امپراتوری است، سرانجام به مخاطره افکند.

۱.۴. نخست باید این وجه مسئله را، بی آن که از همه مهم‌تر باشد، بی درنگ مورد بررسی قرار داد. لازم بود که *باز تولید زیست‌شناختی* (جمعیّتی) به‌طور منظم تأمین شود. چندین متن بدون هیچ ابهامی نشان می‌دهند که این امر یکی از نگرانی‌های عمده‌ی شاهان بزرگ بوده است.[۵۶] در واقع می‌دانیم که اینان هماره توجّه شدیدی به زاد و ولد نشان می‌دادند؛ هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۳۶) و استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۷) به‌ویژه به جوایزی اشاره می‌کنند که هر ساله به پدران خانواده‌های پراولاد تعلّق می‌گرفت، زیرا پارسیان «می‌پندارند که وجود اولاد و فرزند ایجاد قدرت

می‌کند.» این رسم را اسکندر خارج از مقتضیّات اولیه‌ی آن اقتباس کرد. او در پاسارگاد، دربازگشت از هند «دو سکّه‌ی طلا به هر زن باردار داد.» [۵۷] بعضی از الواح تخت جمشید نیز گواه تمایل دولت به تسهیل زاد و ولد در میان مردمان تولیدکننده در فارس است. [۵۸]

برای بیان نتیجه‌گیری‌های عامّ درباره‌ی جمعیّت پارسی عناصر چندانی در اختیار نداریم. با این همه به نظر می‌رسد که تشویق‌های سلطنتی بیهوده نبوده‌اند. در واقع تعداد زیاد خانواده‌های پر جمعیّت باعث تعجّب می‌شود. می‌دانیم که خاندان هخامنشیان، اگر بخواهیم عبارت مناسب دی.ام. لویس را به کار ببریم [۵۹]، بسیار «علاقه‌مند به زاد و ولد» بوده است. در میان موارد دیگر قید شده در منابع کلاسیک، نه پسری که همه از مادر فرناباذ [۶۰] زاده شده‌اند، ده پسر و پانزده دختر ارتباذ [۶۱] جلب توجه می‌کند، «هفت پسر بسیار نیرومند» ارتبان [۶۲] یا حتّی هفت دختر راکوکس [1]، روستاییِ پارسی [۶۳] را نیز باید افزود، شمار پسران و برادران ویدفرنه /اینتافرنس [۶۴]، ماسیستس [۶۵]، اسپیتریداتس [۶۶] یاداتامس [۶۷] نیز ظاهراً بسیار فراوان بوده است.

البته پارسیان ــ به‌دلیل نقش بسیار عمده‌ای که در نبردهای بزرگ ایفا می‌کردند ــ طیّ جنگ‌ها دچار لطمات شدید شدند: کمیّت و کیفیّت پارسیانی که در سال ۴۸۰/ ۴۷۹ در اروپا از میان رفتند، بسیار چشم‌گیر است. با این همه، هیچ چیز نشان نمی‌دهد که چنین لطماتی توانسته باشد بازتولید جمعیّت پارسیان را به مخاطره افکند. مثال‌های قید شده در بند بالا به‌وضوح نشان می‌دهند که میزان زاد و ولد در خاندان‌های بزرگ طی قرن چهارم بالا بوده است. طیّ تاریخ هخامنشی، رهبری‌های بزرگ مدنی و نظامی در دست پارسیان مانده است. البته، بنا به مورد، از یونانیان دعوت به هم‌کاری شده است، امّا توسّل به سربازان مزدور یونانی نمی‌تواند خودبه‌خود با کاهش جمعیّت پارسیان توضیح داده شود. [۶۸] باید بیفزاییم که برحسب شهادت هیرونوموس کاردیایی، که دیودوروس (کتاب ۱۹، فصل ۲۱، بند ۳) آن را انتقال داده است، جمعیّت پارسی در پایان قرن چهارم شکوفا بوده است: «این منطقه [بین فهلیان و تخت‌جمشید] [۶۹] محلّ سکونت جنگ‌جوترین پارسیان است، که همه کمان‌کش و فلاخن اندازند و جمعیّت آن از جمعیّت خشترپاون‌نشین‌های دیگر بالاتر است.»

1. Rhakokès

۲.۴. باز تولید اجتماعی و ایدئولوژیکی قوم ـ طبقه‌ی مسلّط را مجموعه‌ی منسجمی از تدابیر و هنجارها تأمین می‌کرد که هدف همگی آن‌ها تأمین ثبات قدرت دودمانی از طریقِ حفظ شدید سنن اجتماعی ـ فرهنگی پارسی بود. قانوناً می‌توانیم از خود بپرسیم که آیا این سنن تأثیر خود را در طول سلطه‌ی اعمال شده به دست پارسیان برسرزمین‌ها و اقوام امپراتوری کاملاً حفظ کرده‌اند یا خیر؟

۱.۲.۴. در درجه‌ی اول باید گفت که جوانان اشراف‌زاده ملزم بودند دوره‌ی آموزش و پرورش را که از طریق هرودوت، استرابون و گزنوفون از وجودشان باخبریم، دنبال کنند.[۷۰] وضعیّت جوانان پارسی که در سرزمین‌های مفتوح به دنیا می‌آمدند نیز چنین بوده است: آنان می‌بایست در دربارهای خشترپاون‌نشین تربیت شوند.[۷۱] این *اگوگه (agôgè)* یا آموزش و پرورش پارسی موجب می‌شد که پارسیان به سربازان برگزیده و به‌ویژه به سوارکاران زبده تبدیل شوند. تمام جوانان پارسی ــ وقتی وارد طبقه‌ی جنگ‌جویان بزرگسال می‌شدند ــ مکلّف به شرکت در لشکرکشی‌هایی بودند که شاه فرمان آن را صادر کرده بود: شدیدترین تصمیمات علیه پدرانی اتّخاذ می‌شد که می‌کوشیدند پسرانشان را نزد خود نگه دارند و از آن‌ها محافظت کنند.[۷۲]

هدف این آموزش و پرورش به‌لحاظ سیاسی، فرهنگی و ایدئولوژیکی بازتولید قوم ـ طبقه‌ی مسلّط بود. در همین دوره‌های تربیتی بود که پارسیان جوان با قدیم‌ترین داستان‌های تاریخ قهرمانی خود که امانتدار و انتقال‌دهنده‌ی‌شان می‌شدند، به‌طور شفاهی آشنا می‌شدند.[۷۳] آنان طیّ مراتب مختلف سنّی با وظیفه‌ی مطلق (*آلتیا/ارته: aletheia / arta*) خود در قبال شاه و خاندان سلطنت آشنا می‌شدند: وانگهی شاه نیز مانند شاهد مثال تمام فضایل جسمانی و اخلاقیِ[۷۴] القایی به جوانان معّرفی می‌شد. شاه با دور کردن بسیار زود کودکان از تأثیر طایفه‌شان، در واقع می‌خواست از آنان پیروان وفاداری بسازد که به‌نحو جدایی‌ناپذیر و الزام‌آوری به او وابسته بودند. به‌قول یونانیان، که در زنان خودشان واژه‌ای نداشتند که مبین واقعیّات اجتماعی ـ سیاسی باشد که واژه‌ی بندکه نشان‌دهنده‌ی آن بود، شاه آنان را به «بردگان» خود تبدیل می‌کرد.[۷۵] بدین نحو وفاداری به شاه بر وفاداری به طایفه می‌چربید، کوشش می‌شد که اصیل‌زادگان نقّاد به اصیل‌زادگان درباری و دیوانی‌ای تبدیل شوند که کاملاً به منافع سلطنتی، که با حفظ امتیازات شاه همانند دانسته می‌شد، وفادار بمانند.

۲.۲.۴. پارسیان در تمام طول زندگی خود از طریق مبادله‌ی ظریف هدیه و خدمت که

در طول تاریخ هخامنشی محرّک عمیقِ وفاداری آنان ماند، به شاه وابسته ماندند.[۷۵الف] عطایای شاهان هخامنشی که عطیه‌گیرندگان را به اشخاص بدهکار و مدیون به آن‌ها تبدیل می‌کرد[۷۶]، از همین امر ناشی می‌شد. مگر اردشیر نمی‌گفت که «شاهان شایسته‌تر آن‌که بدهند تا بگیرند»[۷۷]؟ واکنش اسکندر در برابر امتناع فوکیون از پذیرش عطایای او از همان ملاحظات ناشی می‌شود: «او افرادی را که از او چیزی درخواست نمی‌کردند، دوست تلقی نمی‌کرد.»[۷۸] این نظام هدیه /عوضِ هدیه‌ی هخامنشیان را توسیدید تقریباً به نظریه تبدیل کرده است (کتاب ۲، فصل ۹۷، بند ۳ـ۴). حتّی سلسله‌مراتب واقعی‌ای از عطایای سلطنتی وجود داشت که برحسب ارزش اقتصاد و نمادینِ اشیا و افتخارات اعطایی ایجاد شده بود.[۷۹] در بیرون از توزیع‌های آیینی و ادواری هدایا که در مقتضیّات خاصّی انجام می‌شد[۸۰]، برای شاه هر فرصتی برای برانگیختن ایثار و وفاداری بندگان با این شیوه مناسب بود: بدین‌ترتیب بود که خشیارشا (در میان مثال‌های دیگر) به شو و حرارت خشترپاون‌ها و استراتژ[۱]های خود برای گردآوری «مجهزترین گردان‌ها» دامن می‌زد[۸۱]، و یا شاهی دیگر هرنوع خدمت و فداکاری نسبت به شخص خود[۸۲] و منافع هخامنشیان را پاداش می‌داد.[۸۳] این معیار موجب می‌شد که نام بیگانگان نیز در میان نام کسانی که خدمت پسندیده‌ای برای شاه انجام داده‌اند، ثبت شود. به همین ترتیب اصیل‌زاده‌ای که از مزایای به دست آورده ارضا شده بود ــ یا فقط امید گرفتن عطیه‌ای سلطنتی مجذوبش کرده بود ــ خود را نسبت به شاه کاملاً مدیون می‌یافت؛ چنین نظامی موجب می‌شد که موقعیّت تمام رؤسای پارسی جنبه‌ی موقّت داشته باشد و آنان ناچار باشند پیوسته با اعمالشان وفاداری و از خودگذشتگی خود را به اثبات برسانند: اما اگر فرستادگان شاه یا افشاگری‌های رقبا عکس آن را فاش می‌کرد، احتمال داشت شغل اصیل‌زاده از او گرفته شود و از امروز به فردا، تنزل مقام یابد و به سپاه ذخیره‌ی مردان گمنام ملحق شود تا عنایت ملوکانه بار دیگر او را از آن خارج سازد.[۸۴] هر چیزی از شاه برمی‌آمد و به شاه باز می‌گشت.

۱. Stratège، استراتژ در دولت‌شهرهای یونانی به خصوص در آتن به صاحب‌منصب لشکری مسئول تمام مسائل نظامی اطلاق می‌شد. در این متن نیز به همین معنا به کار رفته است. ـ م.

.۳.۴

۳.۴.۱. کلّ نظام مناسباتی قدرت هم به دامن زدن به شور حرارت پارسیان برای خدمت به شاه و هم لگام زدن به هوا و هوس‌های استقلال‌طلبانه گرایش داشت: دو هدفی که در بعضی شرایط متناقض بودند. ترس از کیفر یا نکوهش گاه از امید به پاداش نیرومندتر بود. چنین ترسی به‌خودی‌خود فعالیّت کارکنان عالی‌رتبه‌ی امپراتوری را فلج می‌کرد که جرئت هیچ کاری را نمی‌کردند که بتواند (توسّط رقبا) چون تجاوز از دستورات اولیه معرّفی یا (توسّط شاه) چنین تعبیر شود. به‌طورکلّی، مأموریت‌های دیپلماتیک یا نظامی محدود و مشخص بودند و هر فرستاده‌ی سلطنتی پیوسته به آن‌ها ارجاع می‌داد.[۸۵] و اگر می‌خواست از آن فراتر رود، بایست مأمور مخفی یا پیامی به دربار بفرستد[۸۶] یا رأساً در آن جا حاضر شود.[۸۷] گاه خشترپاون‌ها برای تلف کردن وقت مخاطبان یونانی خود به اقتدار سلطنتی متوسل می‌شدند.[۸۸] امّا به‌طور کلّی، همان‌طور که دیودوروس در قطعه‌ای که اغلب نقل شده، متذکّر شده است (کتاب ۱۵، فصل ۴۱، بند۵)، این وابستگی شدید پیشبرد عملیات را به‌نحو قابل ملاحظه‌ای کند می‌کرد، زیرا سرداران پارسی«برای هر چیزی به شاه مراجعه می‌کردند و در مورد هر چیز جزئی منتظر پاسخش می‌ماندند.» مشاوران شاه می‌بایست همان احتیاط را از خود نشان دهند: اگر توصیه‌ای درست می‌توانست ارتقا یا افتخار برای توصیه کننده به بار بیاورد[۸۹]، در عوض، توصیه‌ای که چندان قابل اعتماد یا مناسب نبود، خشم یا مجازات را به دنبال داشت.[۹۰] پس بهتر آن که در انتظاری توأم با احتیاط باقی ماند.[۹۱]

اگر این نظام از نظر مزیت انحصاری قدرت سلطنتی کارایی دارد، برای آن است که رقابت، نیرنگبازی و چاپلوسی عنان‌گسیخته‌ای پدید می‌آورد، که متون کلاسیک در مورد آن بسیار داد سخن داده‌اند. هر یک از رؤسا می‌کوشیدند به‌تنهایی بدرخشند و اعتبار کارهای نمایان را فقط متوجه خود سازند.[۹۲] مبارزه‌ی دایم برای بسط نفوذ بین خشترپاون‌ها و نزدیکان شاه از همین امر ناشی می‌شد.[۹۳] تشکیل گروه درباریان چاپلوس برای از میدان به در کردن رقبای خوش‌اقبال نیز ناشی از همین امر بود.[۹۴] مسائل مربوط به حقّ تقدّم بین فرماندهان، که وقتی شاه فرماندهان یونانی را در ستاد وارد می‌کرد، تشدید می‌شد نیز از همین امر برخاست.[۹۵] وقتی اصیل‌زاده‌ای پارسی احساس می‌کرد که موقعیت خود را در نزد شاه از دست داده است، فقط دو راه داشت: یا برای تبرئه‌ی خود با قبول خطر محکومیّت به دربار بیاید[۹۶] یا تصمیم به تمرّد بگیرد و

www.tabarestan.info تبرستان

به آن دست بزنند.[۹۷]

۲.۳.۴. امّا نظام از آغاز زیر فشار تناقض اساسی‌تری قرار داشت. اوضاع و احوالی که داریوش اول در آن موفق شد قدرت را به دست بگیرد، در واقع هم مؤیّد وجود قدرتی سلطنتی است که به مطلق شدن گرایش دارد و هم نشانه‌ی حفظ امتیازات چند خاندان بزرگ اشرافی است. در واقع می‌توان چنین تلقی کرد که هدف داریوش و جانشینان او حذف سلسله‌مراتب عمودی (سلطنتی) به‌نفع یک سلسله‌مراتب افقی (طایفه‌ای) از پیش موجود بوده است.[۹۸] امّا هر دو سلسله‌مراتب باقی ماندند: پارسیان اشراف‌زاده جایگاه خود را در رابطه با شاه و در عین حال در رابطه با خاندان، طایفه و قبیله خود مشخص می‌کنند[۹۹]: در برخی شرایط ممکن بود این دو سوگند وفاداری نسبت به یکدیگر به‌نحو متناقض عمل کنند. اصل انسجام خانوادگی به‌ویژه با اصل موقّت بودن مشاغل در تناقض قرار می‌گرفت. در واقع وفور موارد انتقال خانوادگی مناصب خشترپاونی یا نظامی موجب حیرت می‌شود. یکی از بهترین مثال‌های شناخته شده مثال خشترپاون‌نشین فریگیای هلسپونتوس است که دودمان خشترپاونی واقعی در آن پدید آمد.[۱۰۰] خاندان اورونتس در ارمنستان نیز چنین وضعی را داشتند.[۱۰۱] امّا موارد دیگری نیز می‌توانند قید شوند: نظیر مورد داتامس که پس از پدر فرمانروا شد[۱۰۲]، یا مورد اسپیتریداتس در ایونیا.[۱۰۳] به نظر می‌رسد این روش نسبتاً متداول بوده است، چون کتسیاس دوباره (§ ۵۳ و ۵۷) این عبارت را به کار می‌برد: «فلان‌کس به‌جای پدرش به خشترپاونی منصوب شد.» به نظر می‌رسد که این روش در مورد مشاغل درباری نیز جاری باشد: مثلاً می‌دانیم که اوتانه پس از اعدام پدرش سیسامنس قاضی سلطنتی شد.[۱۰۴]

به نظر می‌رسد که رسم سهیم کردن پسر در قدرت بسیار زود معمول شده است. وقتی اصیل‌زاده‌ای پارسی به مقام خشترپاونی منصوب می‌شد، تمام طایفه‌ی خانوادگی جا به‌جا و در محلّ مأموریت مستقر می‌شدند.[۱۰۵] در سال ۵۲۲ / ۵۲۰ پ. م.، خشترپاون داسکولیون، پسرش کراسناسپس[1] را در نزد خود دارد که به‌اتفاق پدر به دست اوریتس به مرگ محکوم می‌شود.[۱۰۶] احتمال دارد که جانشینی فرناکس /پرنکه در فریگیای هلسپونتوس توسط فرناباذ و برادرانش مشترکاً تأمین شده باشد، چون

1. Crasnaspès

عهدنامه‌ای که با اسپارت امضا شده نام «پسران فرناکس» باپرنکه را برخورد دارد.[۱۰۷] وقتی ویدرنگه[۱] به حکومت (فرتدره: *fratadara*) می‌رسد، پسرش نفینه[۲] به‌جای او به مقام فرماندهی پادگان سوئنه ـ الفانتین[۳] منصوب می‌شود[۱۰۸]: این نشانه‌ی آن است که پسر در انجام وظیفه‌ی پدر هم‌کاری داشته است. هم‌چنین در ناحیه‌ی بابل، نبفنگه[۴]، پسر گوبارو در انجام وظایف دستیار پدر است.[۱۰۹] علاوه بر پسران، اعضای دودمان نیز در انجام شغل هم‌کاری دارند: داتامس پدر زنش، میتروبرزنس راکه فرمانده سواره نظام است و دو پسرش را نزد خود دارد[۱۱۰]؛ وقتی استروتاس[۵] به‌جای تریباذ خشترپاون ساردیس می‌شود، تیگران دامادش او را همراهی می‌کند.[۱۱۱]

چنین روش‌هایی متضمّن آن است که انتصاب فلان‌کس به این یا آن شغل عملاً در حیطه‌ی گزینش شاه نباشد. فرماندهان ناوگان آسیای صغیر در سال ۴۷۹ پ. م ماردونتس[۶] و ارتئونتس[۷] بودند: هرودوت تصریح می‌کند: «ایتامیترس[۸]، برادرزاده‌ی ارتئونتس، که شخصاً به او پیوسته بود، در فرماندهی با او شریک بود» (کتاب ۸، بند ۱۳۰)، این عادت انتخاب زیردستان از میان اعضای خاندان ظاهراً قاعده‌ای کلّی است: وقتی لوساندر از فرناباد می‌خواهد که آلکیبیادس را دنبال کند، فرناباد، برادر نامشروع خود، باگایوس[۹] و سوسی میترس[۱۰] را مأمور اجرای این فرمان می‌کند[۱۱۲]؛ همین باگایوس، که برادر نامشروع فرناباد است، بر یک واحد مسلّح نزدیک داسکولیون فرمان می‌راند.[۱۱۳] هر رییس خاندان یا طایفه‌ای برای تسهیل کارراهه‌ی فرزندان و متحدان خاندان تلاش می‌کند: پس از آن‌که ممنون و ارتباذ از تبعید باز می‌گردند، هر دو مسئولیت فرزندان پرشمار خود را به عهده دارند، دوستشان منتور «بی‌درنگ به فکر ترقّی فرزندان ذکور در خاندان می‌افتد و به آن‌ها رفیع ترین رتبه‌ها را در سپاه می‌بخشد.»[۱۱۴] ممنون در بستر مرگ، قدرت را به خواهرزاده‌اش فرناباد، پسر ارتباذ می‌سپارد، در انتظار داریوش تصمیمات لازم را در این زمینه اتخاذ کند.[۱۱۵] این مثال نشان می‌دهد که هر انتصابی در اصل بایست مورد تأیید مقام سلطنت قرار بگیرد، امّا این تأیید فقط جنبه‌ی تشریفاتی دارد.[۱۱۶] در واقع، حقّ مطلق شاه از طریق انسجام ساختارهای خانوادگی متعادل می‌شد. از این نظر، رؤسای خاندان‌های بزرگ فقط با

---

1. Vidranga
2. Nafaina
3. Syène - Eléphantine
4. Nabfanga
5. Strouthas
6. Mardontès
7. Atayntès
8. Ithamithrès
9. Bagaios
10. Sousimithrès

www.tabarestan.info تبرستان

تقلید از خود هخامنشیان عمل می‌کردند که اغلبِ اوقات بستگانشان را به مشاغل مدنی و نظامی منصوب می‌کردند. در واقع، اداره‌ی امپراتوری کار خانواده (های) متحد در دل قوم ـ طبقه‌ی مسلّط مانده بود.

این نظام، از طریق تأمین وفاداری خاندان‌های بزرگ در دراز مدت، برای شاه هم امتیازاتی در برداشت: بعضی مقامات و امتیازات برای همیشه به یک خانواده واگذار شده بود [۱۱۷] امّا شاه حقّ جابه‌جا کردن خشترپاون‌های خود و حتی تغییر یکباره‌ی تمام صاحبان مقام را هیچ‌گاه از دست نداد. [۱۱۸] البته این «دودمانی کردن» وظایف در صورت شورش (*آپوستاسیس*) علیه قدرت مرکزی بسیار خطرناک می‌شد. در واقع، نه یک تن واحد که یک طایفه از شاه جدا می‌شد، وقتی داریوش تصمیم گرفت که اینتافرنس /ویـد فـرنه را از میان بردارد، «دستور داد خود او، پسران و تمام خویشاوندانش را دستگیر کنند، زیرا ظنین بود به این که او و فرزندانش علیه او توطئه کنند.» [۱۱۹] به همین ترتیب ماسیستس فرزندان و دوستانش را در کنار خود داشت. [۱۲۰] مگابوزس /بغه بوخشه به‌اتفاق پسرانش با سپاه سلطنتی می‌جنگید. [۱۲۱] وقتی اسپیتریداتس علیه فرناباد سر به شورش برداشت، «با فرزندان، اموال و سواره‌نظامش که از دویست شهسوار تشکیل شده بود» به لوساندر پیوست. [۱۲۲] این تمام طایفه است که مسئولیت شورش را به عهده می‌گیرد. نتیجه آن که شاه نیز دسته جمعی کیفر می‌دهد. واکنش گلوس [1]، داماد تریباذ ناشی از همین امراست: او که می‌هراسد مشمول اتهاماتی واقع شود که متوجه پدرزنش شده است «تصمیم می‌گیرد که از طریقِ دست یازیدن به اقدامات جدید امنیت خود را تأمین سازد.» [۱۲۳] یگانه وسیله‌ی گریز از مسئولیت خانوادگی این بود که اردوی متمرّدان را بموقع ترک کنند. [۱۲۴]

خطر با گرایش به ریشه دواندن خانواده‌های بزرگ در ایالات تشدید می‌شد. [۱۲۵] آنان می‌توانستند در محلّ پشتیبان‌ها و متّحدانی بیابند. از سوی دیگر، هر خانواده‌ای که در ایالتی مستقر می‌شد، در ازای تکلیفِ پاسخ دادن به هر احضار نظامی از تمتّع حق از قلمروی برخوردار می‌شد. [۱۲۶] تصاحب این قلمروهای بزرگ به این خاندان‌ها قدرت اقتصادی و نظامی بزرگی می‌بخشید: اسپیتریداتس دویست شهسوار خود را از همین اراضی جمع کرده بود. [۱۲۷] حتّی قلمروهای وابسته به شغل روز به‌روز بیشتر چون

1. Glous

www.tabarestan.info تبرستان

ملک شخصی تلقی می‌شدند، به‌ویژه وقتی پسر در شغل خشترپاونی جانشین پدر می‌شد. گواه این سخن گفت‌وگوی آگسیلائوس و فرناباذ است. (۱۲۸) هم‌چنین است دغدغه‌ی تیسافرن برای حفاظت از املاکی که درکاریا در اختیار داشت. (۱۲۹)

۵. کارنامه‌ی جزئی

۵. ۱. قصد ندارم که در پایان این بررسی سریع ــ که بسیار محدود می‌ماند ــ به ترسیم وضعیت امپراتوری حوالی سال ۳۳۴ پ. م بپردازم؛ این تحلیل از قصد اولیّه‌ام فراتر می‌رود که، باید تکرار کنم، کوشش در راه فهم بود که چگونه قوم ـ طبقه‌ای به‌لحاظ سیاسی و فرهنگی همگن موفق شد سلطه‌ی خود را بیش از دو قرن بر مجموعه‌ای از سرزمین‌ها و اقوام گوناگون ناهمگن حفظ نماید. می‌دانیم که نویسندگان یونانی قرن چهارم در ارائه‌ی امپراتوری هخامنشی در وضعیت انحطاط کامل و در نشان دادن پارسیان چون افرادی عاجز از واداشتن اتباع خود به فرمانبرداری تردید روا نمی‌داشتند؛ آنان معتقد بودند که تجمّل و شهوترانی امپراتوری را تضعیف کرده است. در این‌جا قصد آن ندارم که تحلیلی از این نوشته‌ها ارائه دهم، فقط کافی است که بر یک نکته‌ی مسلّم تأکید ورزم: دقّت روش‌شناختی حکم می‌کند که برای گرفتن این نتیجه که نظام حکومتی هخامنشی، نظامی در حال احتضار بوده است، سخن خود را بر چنین ادّعاهایی بنا ننماییم. در واقع پیداست که هدایتگر تمام نویسندگان یونانی (ایسوکراتس، گزنوفون) در ادای این سخنان، پیش‌انگاشته‌های ایدئولوژیکی و ضروریّات توجیه اوضاع داخلی خودشان است که سندیّت وقایع مورد استناد در آن هیچ اهمیت فکری ندارد. اشتباهات واقعی، تضادّهای درونی، استدلال‌های جدلبار و قیاس‌های ساختگی (پارس /اسپارت) پایه و اساس برهانی است که مورّخ امروزی فقط می‌تواند از آن برای شناخت عقیده‌ی عمومی یونانیان و نه وضعیّت امپراتوری هخامنشی استفاده کند.

۵. ۲. طیّ مطالعه‌ای که در فوق صورت گرفت، دو وجه مکمل مسئله (البته نه به‌صورت جامع) مورد بررسی قرار گرفت: ۱) راه‌ها و وسایل مورد استفاده‌ی قدرت مرکزی برای تسلّط بر اقوام تحت سلطه به‌لحاظ سیاسی و نظامی بدون تلاش برای همانند کردن آنان از نظر فرهنگی؛ ۲) ماهیت و استحکام پیوندهای درون قوم ـ طبقه‌ی مسلّط، که به شاه امکان می‌داد وفاداری دودمانی پارسیان را برانگیزد. با توجه به این که مشاغل مهمّ

مسئولیت‌دار چه در حکومت مرکزی و چه در ایالات به پارسیان اختصاص می‌یافت، سرنوشت امپراتوری اساساً منوط به بقا و بازتولید قوم ـ طبقه‌ی مسلّط بود. از این دیدگاه به عقیده‌ی من مشکل بتوان از «انحطاط» سخن گفت: برعکس حفظ نظام در فاصله‌ی فتوحات کوروش تا غلبه‌ی اسکندر است که به‌عقیده‌ی من از هر چیز حیرت‌آورتر است.

۱.۲.۵. یکی از خطرهایی که قدرت مرکزی را تهدید می‌کرد، امکان رشد همبستگی‌های مؤثر و استوار بین خانواده‌های پارسی چند نسل ریشه‌گرفته در ایالات با اشراف محلّی بود. به نظر می‌رسد که بعضی از نشانه‌ها اجازه‌ی این نتیجه‌گیری را بدهند که در بعضی ایالات (لیدیا) چنین فرایندی در جریان بوده است. امّا لازم است این همبستگی‌ها را از زاویه‌ای واحد تعمیم ندهیم و تحلیل نکنیم. قدرت مرکزی نیز از این امر منافعی حاصل می‌کرد، زیرا این همبستگی‌های ایالتی به او نیز اجازه می‌داد که سلطه‌ی یا کنترل خود را بهتر اعمال کند. خطر واقعی این بود که پارسیان ــ به اتّکای اتّحادهای محلّی ــ بکوشند برای خود شهریارنشین‌های شخصی به دست آورند. شاید تحوّلی از این دست در ارمنستان و کاپادوکیا جریان داشت.[۱۳۰] امّا به‌طورکلّی، پارسیان ایالات هماره خود را از نظر سیاسی و فرهنگی عمیقاً پارسی احساس می‌کردند.[۱۳۱] به نظر نمی‌رسد که کشش احتمالی آنان برای آیین‌های پرستش یا رسوم محلّی واقعاً به وفاداری عمیق آنان به نظامی که منتفع‌شوندگان ممتاز آن بودند، لطمه‌ای وارد کرده باشد. نباید فراموش کنیم که پارسیان ایالات خویشاوندانی در دربار شاه داشتند و این پیوندهای خانوادگی می‌توانست در حفظ یا تقویت وفاداری آنان به‌نحو جدّی مؤثر باشد. گواه آن آریه است که در سپاه کوروش صغیر بود و بر سواره نظام پارسی‌ای که از آسیای صغیر گردآوری شده بود، فرمان می‌راند[۱۳۲]؛ پس از نبرد کوناکسا «برادرانش با خویشاوندان دیگر به نزد آریه و خاندان پارسیانی چند به نزد کسانی که با او بودند، آمدند. آنان را دلداری دادند و به‌نام شاه به او و برخی از آنان اطمینان دادند که شاه از این لشکرکشی که در رکاب کوروش علیه او انجام داده است، کینه‌ای به دل ندارد و گذشته را فراموش خواهد کرد.»[۱۳۳] اعضای خاندان که نزد شاه می‌ماندند در واقع نقش گروگان‌هایی را ایفا می‌کردند که وفاداری افراد را تضمین می‌کنند: احتمال دارد که تلاش آنان برای متقاعد کردن آریه در انصراف از شورش به این دلیل صورت گرفته باشد که وحشت داشتند از این که ــ به‌نام اصل همبستگی خانوادگی (نک. ۲.۳.۴) ــ

مجازاتی که شاه، در صورت اصرار آریه در ادامه‌ی شورش برای او مقرّر می‌کرد، شامل حال آنان نیز بشود.

۲.۲.۵. این مثال ساده ــ همان‌طور که در بالا آمد ــ به ما می‌فهماند که سیاست خانوادگی در همه‌ی موارد با منافع شاه تناقض ندارد. لازم است بیفزاییم که اتّحادهایی که براثر وصلت بین خاندان هخامنشی و خاندان‌های اشرافی بزرگ پدید می‌آمد ــ و قبل از دوران داریوش تأسیس شده بود [۱۳۴] ــ فراوان و مورد علاقه‌ی صاحب‌منصبان عالی‌رتبه‌ی پارسی بود [۱۳۵]؛ تردیدی وجود ندارد که هخامنشیان از این همبستگی‌های خانوادگی، با آن‌که دوره‌های جانشینی را پیچیده می‌کرد، کسب امتیاز می‌کردند.

۳.۲.۵. برای پایان دادن به بحث میل دارم بر این واقعیت تأکید ورزم که به عقیده‌ی من همه چیز حاکی از آن است که ساخت سیاسی ـ ایدئولوژیکی قوم ـ طبقه‌ی مسلّط در طول تاریخ هخامنشی استوار مانده است: رفتار خشترپاون‌ها و گردان‌های پارسی در سال ۳۳۴ / ۳۳۰ پ. م. یا شکست شدید اسکندر، در پارس[۱] دو نمونه‌ی جالب از میان نمونه‌های فراوان دیگرند. [۱۳۶] به‌عنوان برهان خلف می‌توان نحوه‌ی متلاشی شدن سریع جبهه‌ی خشترپاون‌ها را هنگام شورش ۳۵۲ / ۳۵۱ یادآوری کرد. اورونتس که به فرماندهی منصوب شده بود، اردوی توطئه‌گران را ترک و به آنان خیانت کرد: «در واقع او تصور می‌کرد که از شاه هدایای مهمّی دریافت خواهد کرد (*دور آمگالا*: *dôrea megala*) و، اگر شورشیان را به شاه تحویل دهد، به سمت خشترپاون تمام منطقه‌ی ساحلی منصوب خواهد شد.» [۱۳۷] پدر زن و پسر داتامس نیز او را ترک گفتند: «پسرش به نزد شاه رفت و شورش (دفکتیو = *آپوستاسیس apostasis* = *defectio*) پدر را افشا کرد»؛ [۱۳۸] پدر زن داتامس «می‌خواست هم امتنان شاه را نسبت خود جلب کند و هم امنیّت خود را تأمین نماید.» [۱۳۹] هم‌چنین می‌توان مورد کوروش صغیر را قید کرد: او به‌اتکای وفاداری پارسیان آسیای صغیر به هخامنشیان ــ البته به‌نفع شخص خود ــ قصد مبارزه با برادر را داشت: او با پارسیان آسیای صغیر روابطی بر اساس ایثار و رسم هدیه و عوض هدیه برقرار کرده بود [۱۴۰]؛ او دربار سلطنتی واقعی‌ای در مقیاسی کوچک برای خود برپا داشته بود که با داشتن سلسله‌مراتب، مقامات عالی‌رتبه‌ی درباری [۱۴۱]، ارگان‌های قدرت [۱۴۲]، سپاه و پارسی‌ای متمایز از سپاه یونانی با دربار برادر رقابت

---

۱. منظور شکست نظامی نیست، بلکه عدم موفقیت اسکندر است در قبولاندن خود به مثابه‌ی شاه بزرگ به پارسیان. ـ م.

می‌کرد: کوروش صغیر چون شاهان رفتار می‌کرد.[۱۴۴] درست است که این شورش آثار شوم مبارزات دودمانی را روشن می‌کند، در عین حال کارایی ایدئولوژی سلطنتی هخامنشی را نیز که در برابر آن الگوی مخالفی وجود نداشت، نشان می‌دهد.

وقتی اسکندر در بهار ۳۳۴ پ. م. نیزه‌ی خود را در خاک تروا فرو کرد، امپراتوری هخامنشی هنوز به‌طور جبران‌ناپذیری وارد مرحله‌ی هرج و مرج و انحطاط نشده بود، سلطنت اردشیر حتّی نمایانگر تقویت بارز قدرت هخامنشیان بود.[۱۴۵] شکست‌های لشکرهای هخامنشی در برابر مقدونیان اجازه‌ی نتیجه‌گیری ضعف ساختاری را نمی‌دهد مگر آن که بر متونی اتکا کنیم که به‌قدر متون ایسوکراتس و گزنوفون قابل تردید است.[۱۴۶] وانگهی مگر بهترین دلیل انسجام ایدئولوژیکی قوم طبقه‌ی مسلّط این نیست که اسکندر کوشید فقط پویایی ایدئولوژی نظام سلطنتی هخامنشی به‌نفع خود استفاده کند؟ این نتیجه‌گیری البته اجازه نمی‌دهد که بدون جرح و تعدیل اعلام کنیم که کلّ نظام هخامنشی از هنگام تأسیس تا هنگام تسخیر به دست اسکندر بدون تحوّل و گسیختگی حفظ شده است؛ این نتیجه‌گیری فقط اجازه می‌دهد که تحوّلات را در دیدگاهی احتمالاً متعادل جای دهیم[۱۴۷] که در آن اصل مسلّم فرض‌شده‌ی انحطاط هخامنشی دیگر به‌صورت اربابی مطلق و مسلّم حکومت نمی‌کند.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. برای وسعت بخشیدن به قلمرو تحقیق در تاریخ تطبیقی، اهمیت بررسی زیر را یادآوری می‌نمایم:

G. Fussman, 'Pouvoir Central et régions de l'Inde ancienne: le problème de l'empire maurya', *Annales (ESC)*, 38 (1982): 621-647.

۲. این پرونده را پ. گرولو معرفی کرده است:

P. Grelot, *Documents araméens d'Egypte*, Paris 1972: 378-419.

3. A. Vincent, *La religion des Judéo - araméens d' Egypte*, Paris 1937: 249.

4. *Ibid.*

۴ الف. تصور نمی‌کنم که «در دربار شاه و نیز در دیوانسراهای خشترپاون‌نشین‌های گوناگون حتماً [یک] نوع وزارتخانه یا دیوان ویژه‌ی آیین‌های پرستش وجود می‌داشته که نقش آن مراقبت شدید و تنظیم فعالیت‌های مذهبی اقوام تحت سلطه‌ی هخامنشیان بوده باشد...» (A. Dupont - Sommer, CRAI 1974: 141). برعکس، خشترپاون‌ها به‌نحو بسیار عمل‌گرایانه، مورد به مورد و بیشتر با فراخواندن افراد ذینفع (اغلب به‌طور غیرمستقیم) در این نوع امور دخالت می‌کردند. در کسانتوس هم، که متن آرامی متضمّن آن است که فرمان ساکنان کسانتوس به تأیید خشترروپاون رسیده است (Dupont - Sommer, *Xanthos* VI, 1979: 143)، احتمال اندکی دارد که اقدام پیکسوداروس با امور مذهبی (استقرار آیین پرستش جدید و پرستشگاه) مستقیماً تداخل نماید؛ شاید برخی پی‌آمدهای از نوع مذهبی ـ مالی (اعطای امتیاز قلمروی مقدّس) توجّه پیکسوداروس را جلب باشند و خود او از طریق نماینده‌اش در کسانتوس (آرتملیس) و دو مأمور مادون خود در لوکیا (هیرون و آپولودوتوس) از موضوع خبردار شده باشد: بر این اساس، مقامات هخامنشی ضامن اجرای احکام مادّی آیین پرستش جدید هستند، یعنی اگر قلمرو واگذار شده به خدا موضوع اختلاف قرار بگیرد، باید دخالت نمایند. حتّی می‌توان فرض کرد که دخالت مقامات خشترپاونی توسط کسانتوسیان لازم دانسته شده است، چون مایل بودند «دستی غیرمذهبی» نظم اجتماعی و مفاد کتیبه را، که خدایان انتقام گیرنده را ضامن نظم مذهبی معرفی کرده است، حفظ کند؛ وجود دو خطر ــ دخالت مقامات هخامنشی و انتقام خدایان ــ کافی بود تا جلو هر آسیبی را بگیرد که متوجّه یکپارچگی پرستشگاه جدید و امتیازات اعطایی به کاهنانش می‌شد. اگر اغتشاشی در آینده پدید می‌آمد، مقامات مدنی و مذهبی کسانتوس می‌توانستند به مقامات محلّی خشترپاون، خود خشترپاون یا حتی شاه، اگر اغتشاش به سبب تخطیِ غیرقابل قبول خشترپاون از اختیاراتش صورت پذیرفته بود، متوسّل شوند. مقایسه کنید با نامه‌ی داریوش به گاداتاس که در آن دخالت شاه از شکایتی ناشی می‌شود که توسّط مقامات پرستشگاه آپولون علیه اقدامات گاداتاس طرح شده است. پژوهش‌گران زیر تذکّرات جالبی در این زمینه ارائه داده‌اند:

G. Cousin - G. Deschamps, *BCH* 12 (1889): 534-535 و L.Boffo, *BIDR* terza ser. 20 (1978):

292-294.

پس اشاره به خشترپاون و مأموران محلّی زیر دستش در لوکیا برای کسانتوسیان ضمانت به‌شمار می‌آید و نشانه‌ی وابستگی دولت‌شهر به خشترپاون نیست. این بیّنه‌ای جدید است دالّ بر این که روابط موجود در امپراتوری هخامنشی بین قدرت خشترپاونی و قدرت محلّی باید در قالب دیالکتیکی پیچیده و متضادّی تحلیل شود.

۵. نتایج کار گروه‌های باستان‌شناختی باکتریایی (به‌ویژه گروهی که گاردن در رأس آن قرار داشت) در کتاب خود من توصیف و تفسیر شده است:

L'Asie Centrale et les royaumes moyen - orientaux au premier millénaire av. n.è., Paris 1984.

6. E. Stern, *Material Culture of the Land of the Bible in the Persian Period*, (Israel Explor. Soc. Jerusalem), Warminister 1982.

7. E. Hearinck, 'Caractérisation de la culture matérielle en Mésopotamie sous les Achémenides' *(Papers of the Achaemenid History workshop Groningen May 13-14, 1983)*,

نک. این مجلد ص 139ff.

8. C. S. Cooney, 'The portrait of an Egyptian Collaborator', *Bull. Brooklyn Museum*, 15 (1953), 1-16 (p. 1).

9. G. Michaélidis, 'Quelques objets inédits d'époque Perse', *ASAE* 43 (1943), 91-103 (p. 91)

10. P. R. S. Moorey, *Cemeteries of the first millennium B.C at Deve Hüyük* (BAR Series 87), Oxford 1980, 128-142: 'Deve HüyüK II in context: the archeoloical evidenc for Persian occupation of the Near East c. 550-330 B.C.' (p. 128).

۱۱. به ویژه نک.

Roi, tributs et paysans (= RTP), Paris 1982, 175-225.

12. E. Kuz'mina, 'Les relations entre la Bactriane et l'Iran du VIII au IVè siècle av. J.C'., در J. Deshayes (ed.), *Le Plateau Iranien et l'Asie Centrale des Origines à la Conquête islamique*, Paris 1977: 201-214.

13. Cooney 1953; هم‌چنین نک. A. R. Schulman, 'A 'Persian' gesture from Memphis', *Bull. Egypt. Seminar*, 3(1981): 103-111

14. Briant 5: 82-86.

15. *Ibid.*: 49-68.

۱۶. نک. تأمّلات درست ل. روبر در مقاله‌ی

'Monnaies grecques de l'époque impériale. I. Types monétaires d' Hypaipa', *RN* 18 (1976): 37 et n 60 (p. 38).

«هنگامی که مهاجران پارسی از طریق شاهانشان رسماً در هوپاپا، مانند بسیاری از مکان‌های دیگر لیدیا و نیز آسیای صغیر غربی مستقر شدند ـ... ـ خدایان و زبانشان را که از نظر آیین پرستش و نام اشخاص بسیار ماندگار بودند، با خود آوردند و نیز آتش و مغ‌هایشان را و مجبور نشدند بر تن یکی

از خدایان گمنام بومی جامه‌ی ایرانی کنند... [بدین‌ترتیب] آیین پرستش پارسی و نه به اصطلاح سازگار کردن اداری آیین پرستش بومی با آیین پرستش رسمی ایرانی متداول شد.»

درباره‌ی پرستشگاه‌های آناهیتا در آسیای صغیر، هم‌چنین نک.: *RTP*: 475 sq و:

Irina Diakonoff, "Artemidi Anaeiti anestèsen", *BA Besch* (1979): 139-175.

17. Cf. A. Kuhrt, "The Cyrus Cylinder and Achaemenid Imperial Policy", *JSOT* 25 (1983): 83-97.

۱۸. نک. در وهله‌ی آخر تفسیر بسیار کار شده‌ی:

A. B. Lloyd, 'The inscription of Udjahorresnet. A collaborator's testament', *JEA* 68 (1982): 166-180.

تبرستان www.tabarestan.info

19. F. Kienitz, *Politische Geschichte des Aegyptens vom 7. bis zom 4. Jhdt. v. d. Zeitwende*, Berlin 1953: 67.

20. F. M. Th. de Liagre Böhl 'Die babylonische Prätendenten zur Zeit des Xerxès' *BiOr* 19 (1962): 113.

۲۱. درباره‌ی این مسائل رک.: *RTP: 175-176, 432-434, 467-473*.

۲۲. پس از ۵۴۶ هارپاگ و مازارس در رأس لشکرها در آسیای صغیر قرار دارند (هرودوت، کتاب ۱، بند ۱۵۶، بند ۱۶۲)؛ تخمسپده‌ی ماد یکی از لشکرهای داریوش را در سال ۵۲۲ فرماندهی می‌کند (*DB* II 33)؛ در دوران لشکرکشی به یونان داتیس را می‌شناسیم. در عوض در قرن پنجم و چهارم نام مادها چندان در اسناد نیامده است: برتری پارسیان از این نظر غیرقابل انکار است. هم‌چنین باید قید کنیم که دو شورش ماد را اشاره‌وار از طریقِ دو قطعه‌ی گزنوفون می‌شناسیم. (قطعه‌ی دوم به نقل از یک نوشته‌ی دیگر است):

ـ هلنیکا، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۱۹؛

ـ آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۱، بند ۲.

۲۳. برای مثال نک:

J. Wiesehöfer, 'Die Freunde' und 'wohltäter' des Grosskönigs'; *StIr.* 9(1980): 7-21.

۲۴. هرودوت، کتاب ۶۴، بند ۴۱: برای آن که کاملاً دقّت را رعایت کرده باشیم، باید بگوییم که پسر میلتیادس، متیوخوس از داریوش امتیاز ازدواج با زنی پارسی را گرفت: کودکانی که از ازدواج زاده شدند، در صف پارسیان پذیرفته شدند.

۲۵. رک. *R.T.P*: 495 و پی‌نوشت ۱۴ آن درباره‌ی مطالعات مربوط به اسامی خاصّ، نک.:

N. Guentch - Ogloef, *BIFAO*, 40 (1941): 116-133.

26. E. Brescianie, 'La spedizione di Tolomeo II in un ostrakon demotico inedito di karnak' H. Meahler - V. Strocka, *Das Ptolemäische Aegypten*, Mainz 1978: 31-37.

27. E. Bresciani, 'Annotazioni demotiche ai *Persai tès epigonès', pp.* 144 (1972): 123-125.

۲۸. دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۷۱.

۲۹. نک. به‌ویژه:

A. Spalinger, 'The concept of the monarchy during the Saïte period - an essay of synthesis', *Orientalia* 47 (1978): 12-36.

۳۰. نک. Briant[5]: 71-80.

۳۱. تا جایی که می‌دانم، ما فقط یک ارجاع صریح به این مقوله داریم: دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۸

32. E. Benveniste, *Titres et noms propres en iranien ancien*, Paris 1966: 108-113 (p. 113).

33. Ch. Picard, *Ephèse et Claros*, Paris 1922: 612.

۳۴. توسیدید، کتاب ۸، فصل ۱۰۹؛ گزنوفون، هلینکا، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۶.

۳۵. درباره‌ی این محوطه، نک.: L. Robert, 'Hiérocésarée', *Hellenica*, 6 (1948): 27-55.

۳۶. Robert[16]: 25-48، به ویژه 36-43.

37. L. Robert, *Opera Minora Selecta* II, Amsterdam 1969; 1532 - 1533; Voir aussi L. Robert, *CRAI* (1978): 284.

38. L. Robert, 'Une nouvelle inscription de Sardes. Règlement de l'autorité perse relatif à un culte de Zeus' *CRAI* (1975): 306-330.

39. L. Robert, *BCH*, 101(1977): 98-118; Robert[37]: 284 n. 63 (= p.285).

۳۹a. نک. در وهله‌ی آخر: M. Mellinck, *CRAI*, (1979): 483.

پرسئوس و گورگون در نقاشی‌های (تاریخ‌گذاری شده حدود ۵۲۵) بازیافته بر دیواره‌های گور کشف شده نزدیک قزل بل در لوکیای شمالی.

40. Robert[15]: 23.

41. F. Cumont, 'La Persée d'Amisoss', *RA*, (1905): 180-189.

۴۲. هرودوت، کتاب ۷، بند ۱۵۰-۱۵۲.

43. G. Glotz, s.v 'Perseus' dans *D. A. G. R.* IV.

44. Robert[16]: 36, 41 n, 76; Robert[35]: 28.

۴۵. پلوتارک، تمسیتوکلس، فصل ۲۶.

۴۵الف. چون فقط از دولت‌شهرهای ساحل آسیای صغیر (ایونیا) سخن می‌گویم، بنابراین به مورد ممنون رودسی اشاره نمی‌کنم که با یک رابطه‌ی زناشویی دوجانبه با خانواده‌ی فرناباد فریگیای هلسپونتوس وابسته بود. وانگهی تردید دارم نتیجه بگیرم یا مسلّم فرض کنم که این یک مورد نمونه است که می‌توان آن را به مناطق دیگر آسیای صغیر بسط داد. درباره‌ی ازدواج دنوس هراکلیایی، نک پی‌نوشت ۵۳.

۴۶. گزنوفون، هلینکا، کتاب ۴، فصل ۱، بند ۴-۵.

۴۷. نپوس، داتامس فصل ۲، بند ۳-۴. به نوشته‌ی نپوس (فصل ۱، بند ۱) کامیسارس، پدر داتامس از نژاد کاریایی بود، پس داتامس از یک ازدواج کاریایی - پافلاگونیایی زاده شده بود. چنین موردی حیرت‌انگیز است. امّا باید مراقب بود، چون اصطلاح به کار رفته توسط نپوس یک معنایی نیست: این اصطلاح ممکن است به ریشه‌ی قومی (کاریایی) ولی در عین حال به مکان اقامت مربوط

www.tabarestan.info تبرستان

باشد (کاریا)، [cf. Briant[5]:89f. و 94f.] یعنی پدر داتامس احتماً ایرانی‌ای ساکن کاریا بوده باشد. اگر او واقعاً یک کاریایی باشد (S. Hornblower, *Mausolos*, Oxford 1982: 172 n.13)، مورد داتامس معرّف ویژگی‌های استثنایی خواهد بود، چون با آن که زاده ازدواجی کاریایی ـ پافلاگونیایی است، نامی ایرانی دارد (بر اثر میل به همگونی؟)؛ ازدواجش با یک خانواده‌ی پارسی (پدر زنش میتروبرزنس نام دارد) به او اجازه‌ی ارتقای قابل توجهی را می‌دهد: داتامس پس از آن که فرمانروایی قلمرو کوچکی را از پدرش به ارث می‌برد (نپوس، فصل ۱، بند ۱ـ۲)، به واسطه‌ی شایستگی‌های خود (همان، فصل ۱، بند ۴ـ۵ و بند ۲: چه صحنه‌آرایی!) فرماندهی‌ای عالی در سپاه هخامنشی به دست می‌آورد.

48. P. Briant, *Etat et Pasteurs au Moyen Orient Ancien*, Paris - Cambridge 1982: 211.

49. Briant[5]: 96.

50. Cf. R. Zadok, *IOS*, 8(1977): 98-138.

۵۱. نک. کتسیاس، بند ۴۴.

۵۱ الف. درباره‌ی این مسائل باید به نوشته‌ی زیر رجوع کرد:

J. M. Balcer, 'Imperialism and Stasis in Fifth Century B. C. Ionia. A Frontier redefined',

در کتاب:

Arktouros, Hellenic Studies presented to M, W. Knox, Berlin - New York. 1979: 261-278,

و کتاب زیر چاپ او:

Sparda by the Bitter Sea.

52. J. M. Balcer, 'The Greeks and the Persians: the process of acculturation', *Historia*, 32 (1983): 257-267

اصطلاح جذب فرهنگی، که در این‌جا به‌دلیل سهولت به کار برده شده است، از نظر مفهوم، نیاز به تعریف دقیق دارد [درباره‌ی این مسائل باید به نوشته‌ی زیر مراجعه کرد:

Modes de Contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes (Coll. de l'Ecole française de Rome 67), Pisa - Roma 1983.

این کتاب آن‌قدر دیر به دستم رسید که نتوانستم از آن در این‌جا به‌نحو مفیدتر استفاده کنم].

۵۳. نک. *RTP*: 41-54؛ پس از مرگ اسکندر، جانشینان او به‌اتکای اشراف محلّی پایگاه‌های ارضی خودمختار برای خود ترتیب می‌دهند. ازدواج هراکلیای پونتوس، به نام دنوس با شاهدخت ایرانی، آمستریس، دختر اکساترس (برادر داریوش سوم) متعلق به همین تاریخ است. دو فرزند از سه فرزندی که از این ازدواج زاده شدند، نام ایرانی دارند: یک پسر به‌نام اکساترس، و یک دختر به‌نام آمستریس

(Memmon *ap.* Photius *Bibl.* IV, ed. R. Henry, 1965, 224a-b; S. M. Burstein, *Outpost of Hellenism. The emergence of Heraclea on the Black Sea*, Univ. of Calif. Press 1976: 79-80).

امّا پس از شکست هخامنشیان و شکستِ «احیای هخامنشی» اسکندر (*RTP*: 318 - 330)، مسئله‌ی روابط بین یونانیان و پارسیان ماهیت به‌لحاظ سیاسی متفاوتی به‌خود می‌گیرد و پارسیان مستقر در

آسیای صغیر در دولت‌شهرهای موجود ادغام می‌شوند

(Robert[37]: 1532 - 1533 et maintenant J et L. Robert, *Fouilles d'Amyzon en Carie* I, 1983: 117-118):

با این همه بگوییم که روابط یونانی ـ پارسیِ آغاز دوران یونانی‌مآبی در عین حال در مسیر تحوّلی که در دوران سلطه‌ی هخامنشی آغاز شده بود، جای می‌گیرد.

54. Robert[38]: 325.

۵۵. درباره‌ی این تفسیر از متن برسوس (که بعدها توسط کلمنس اسکندرانی انتقال یافته است) نک. Briant[5]: 97f.

56. *RTP*: 440, 480.

۵۷. پلوتارک، اسکندر، فصل ٦۹، بند ۱ـ۲؛ Mul. Virt 246A. B.

58. RT. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets*, Chicago 1969: 37.

59. D.M. Lewis, *Sparta and Persia*, Leiden 1977: 23.

www.tabarestan.info تبرستان

٦۰. کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ٦، فصل ۵، بند ۴.

٦۱. دیودوروس، کتاب ۱٦، فصل ۵۲.

٦۲. یوستینوس، کتاب ۳، فصل ۱، بند ۲.

٦۳. الیانوس، حکایات گوناگون، کتاب ۱، بند ۳۴.

٦۴. هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۱۸ـ۱۲۰.

٦۵. هرودوت، کتاب ۹، بند ۱۱۳.

٦٦. گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۳، فصل ۴، بند ۱۰.

٦۷. کورنلیوس نپوس، فصل ۵، بند ۵ـ٦.

٦۸. درباره‌ی این موضوع، نک. اوراق:

G. F. Seibt, *Griechische Söldner im Achaimendenreich*, Bonn 1977: 121-138.

69. Cf. *RTP*: 165.

70. *RTP*: 449-451.

۷۱. گزنوفون، کوروپدیا، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۱۰ـ۱۲؛ بالا فصل ۳، بند ۱.

۷۲. هرودوت، کتاب ۴، بند ۸۴؛ کتاب ۷، بند ۳۸ـ۳۹.

۷۳. استرابون، کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۷.

۷۴. درباره‌ی این تعادل، رک.: *RTP*: 449.

۷۵. رک. برای مثال نامه‌ی داریوش به گاداتاس که در آن دولوس (*doulos*) بندکه (bandaka) ترجمه شده است؛ درباره‌ی این واژه، نک.: Widengren, *IrAnt* 8 (1968): 68ss.

۷٦. درباره‌ی این مضمون، اوراق بسیار مهمّ سان سی زی ـ ویردنبورگ را مطالعه خواهیم کرد:

H. Sancisi - Weerdenburg, *Younā en Persai*, diss, Leiden 1980: 145 ss;

و نیز:

Bottin, *Reciprocità e redistribuzione nell' antica Grecia*, Padova 1979: 122ss;

همچنین نک. Briant *DHA* 2 (1976): 191-194 et Briant[48]: 88-94.

.77 euqratulP .*hthpopA* .*geR* .D371

۷۸. پلوتارک، فوکیون، ۱۸. پاسخ فوکیون خصلت الزام آور عطیه را کاملاً روشن می‌کند: رک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۲۵ (تردیدهای دموکدس) و کتاب ۷، بند ۳۸ـ۳۹ پوتیوس و خشیارشا). الزام‌آور بودن هدیه در مورد شاهانی که عطیه دریافت کرده‌اند یا کار نیکی در حقّشان انجام شده است نیز صدق می‌کند: رک. مثال داریوش و سولوسون: Briant[48]: 91-98.

۷۹. الیانوس، حکایات گوناگون، کتاب ۱۰، بند ۲۲ (هدایا به سفرا)؛ گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۲۷ (هدایای سلطنتی معمول)؛ هرودوت، کتاب ۳، بند ۸۴ (با ارزش‌ترین هدایا نزد پارسیان)؛ کتسیاس بند ۲۲ (چشم‌گیرترین هدیه‌ی شاه)؛ هرودوت، کتاب ۹، بند ۱۰۹ («هدیه دادن یک لشکر هدیه‌ای کاملاً هخامنشی است»)؛ هم‌چنین آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۹، بند ۲۹. بنابراین شایسته است خواستار هدایایی نباشیم که از ارزش خدمت انجام شده بالاتر است: پلوتارک، اردشیر، ۱۴ـ۱۶.

۸۰. جلوس شاه به تخت سلطنت: هرودوت، کتاب ۳، بند ۶۷. کتاب ۶، بند ۵۹؛ یوستینوس، کتاب ۱، فصل ۹، بند ۱۲ـ۱۳؛ پلوتارک، اردشیر، ۲۶؛ زادروز شاه: هرودوت، کتاب ۹، بند ۱۱۰ـ۱۱۱.

۸۱. هرودوت، کتاب ۸، بند ۱۹ و ۲۶.

۸۲. نک. مثال دموکدس: هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۲۹ـ۱۳۲.

۸۳. باید شمار فراوان عطایا و پاداش‌هایی را که در عوض کارهای نمایان نظامی، وفاداری و حفظ قلاع از گزند دشمنان توزیع شده است، ذکر کرد (برای نمونه هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۵۴؛ کتاب ۷، بند ۸۵، بند ۱۰۵ ـ ۱۰۷ و غیره).

۸۴. مورد مگابوزس /بغه بوخشه کاملاً این تناوب عنایت و بی‌مهری را روشن می‌کند: کتسیاس ۳۳ـ۴۱؛ نک. هم‌چنین نپوس، داتامس فصل ۵، بند ۴.

۸۵. برای مثال، هرودوت، کتاب ۶ بند ۹۴ و بند ۱۰۱؛ گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۳؛ کتاب ۱، فصل ۵، بند ۲ـ۵.

۸۶. هرودوت، کتاب ۶، بند ۳۱ـ۳۲؛ گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۱، بند ۸

۸۷. دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۳۹ و ۸۱؛ گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۳، فصل ۲، بند ۲۰؛ کتاب ۴، فصل ۸، بند ۱۶ـ۱۷.

۸۸. رک. همان، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۵ـ۷.

۸۹. هرودوت، کتاب ۴، بند ۹۷؛ کتاب ۵، بند ۱۱.

۹۰. رک. دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۳۰ و کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۲، بند ۱۰ و بعد (خاریدموس).

۹۱. نک. احتیاطِ کوئس: هرودوت، کتاب ۴، بند ۹۷.

۹۲. نک. صحنه‌ی آرایی فوق‌العاده داتامس: نپوس، فصل ۳. درباره‌ی میل درخشیدن در برابر دیدگان شاه، رک. هرودوت، کتاب ۷، بند ۱۰ و بند ۸۹؛ درباره‌ی ترس از نومیدی، کتاب ۷، بند

۸۶؛ رک. همچنین هرودوت، کتاب ۱، بند ۸۶.

۹۳. مثال مخالف: دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۵۰ (توافق منتورو با گواس).

۹۴. نپوس، داتامس، فصل ۵، بند ۲ـ۳؛ درباره‌ی افشار نک. برای مثال، دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۸۰؛ کتاب ۱۵، فصل ۸، بند ۲ـ۴.

۹۵. رک. دیودوروس، کتاب ۱۵، بند ۴۳.

۹۶. رک. دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۸، بند ۵ و بند ۱۰ـ۱۱.

۹۷. نپوس، داتامس، فصل ۵، بند ۵.

98. Cf. Briant, *IrAnt 19* (1984), III.

۹۹. هرودوت، کتاب ۴، بند ۱۶۷.

تبرستان www.tabarestan.info

100. Lewis[59]: 52.

101. M Osborne, *Historia 22* (1973): 518-520.

۱۰۲. نپوس، داتامس، فصل ۱، بند ۱ـ۲.

103. Cf. A. Bosworth, *A Historical Commentary on Arrian's Anabasis*, Oxford 1980: 111-112.

۱۰۴. هرودوت، کتاب ۵، بند ۲۵.

۱۰۵. نک. اصطلاح به کار رفته توسط نویسنده‌ی داستان نوشته شده در دوران یونانی‌مآبی. *Chairéas et Callirhoe* 5, 4: *metoikizô*.

۱۰۶. هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۲۶ـ۱۲۷.

۱۰۷. توسیدید، کتاب ۸، فصل ۵۸، بند ۱؛ رک.:

Lewis[59]: 52 et n. 17.

108. Grelot[2]: 391.

109. Zadok[50]: 91.

۱۱۰. نپوس، داتامس، فصل ۵، بند ۹؛ دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۹۱ بند ۳.

۱۱۱. گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۴، فصل ۸، بند ۲۱.

۱۱۲. پلوتارک، آلکیبیادس، فصل ۳۹، بند ۱.

۱۱۳. گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۳، فصل ۴، بند ۱۳.

۱۱۴. دیودوروس، کتاب ۱۶، فصل ۵۲.

۱۱۵. آریانوس، کتاب ۲، فصل ۱، بند ۳.

۱۱۶. رک. همان فصل ۲، بند ۲، نپوس (داتامس، فصل ۱، بند ۲) نیز می‌نویسد که ارتقای داتامس با ارزش نظامی او توجیه می‌شود، امّا روشن است که تبار و مرگ پدرش دلیل اصلی صعود او را تشکیل می‌دهند؛ درواقع، هدیه‌ی سلطنتی (جبران خدمت نظامی انجام شده) مبیّنِ سهم اقدام سلطنتی و تبار، معرّف سهم سنّت خانوادگی است.

۱۱۷. نک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۸۴ (اوتانس)؛ درباره‌ی انتقال موروثی بعضی از مناصب، رک. هرودوت، کتاب ۷، بند ۱۰۵ـ۱۰۷؛ درباره‌ی انتقال یک موقعیت اجتماعی، نک. مثال هفت تن: دیودوروس، کتاب ۱۶، فصل ۴۷، بند ۱، و کتاب ۳۱؛ پولوبیوس، کتاب ۵، فصل ۴۳؛

تیسافرن به‌طور قطع یکی از اخلاف هفت تن بوده است: Lewis[59] : 84.

۱۱۸. دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۷۳، بند ۱ (اردشیر اول).

۱۱۹. هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۱۸ـ۱۲۰.

۱۲۰. هرودوت، کتاب ۹، بند ۱۱۳.

۱۲۱. کتسیاس، بند ۳۷.

۱۲۲. گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۳، فصل ۴، بند ۱۰؛ رک. همچنین داتامس: نپوس، فصل ۵، بند ۵ـ۶.

۱۲۳. دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۹.

۱۲۴. نک. مثال پدر و پدرزن داتامس: نپوس، فصل ۷، بند ۱ و دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۹۱، بند ۳.

۱۲۵. نک. بالا ص.

۱۲۶. گزنوفون، کوروپدیا، کتاب ۸، فصل ۸، بند ۲۰. درباره‌ی سپاه‌گیری‌های پارسی در آسیای صغیر، نک. برای نمونه هرودوت، کتاب ۵، بند ۱۰۲.

۱۲۷. گزنوفون، هلنیکا، کتاب ۳، فصل ۴، بند ۱۰.

۱۲۸. همان، کتاب ۴، فصل ۱، بند ۳۲ـ۳۸.

۱۲۹. همان، کتاب ۳، فصل ۲، بند ۱۲؛ فصل ۴، بند ۱۲.

۱۳۰. در مورد ارمنستان، نک: Osborne[101] : 520, n.[29]؛ در مورد کاپادوکیا و یا درواقع بخشی از کاپادوکیا)، نک. موقعیت آریا راته، پادشاه جزء، در حین و پس از نبرد اسکندر:

P. Briant, *Antigone le Borgne*, Paris 1973: 55-57, 79; A.B. Bosworth, *GRBS 19* (1978): 231.

۱۳۱. برهان خُلف: ایسوکراتس، مدایح، ۱۵۲.

۱۳۲. دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۲۲؛ گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۸، بند ۵ـ۶.

۱۳۳. همان، کتاب ۲، فصل ۴، بند ۱.

۱۳۴. هرودوت، کتاب ۳، بند ۸۴

۱۳۵. نک. برای نمونه، گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۳، فصل ۴، بند ۱۳؛ پلوتارک، اردشیر، فصل ۲۷، بند ۴؛ گزنوفون، آگسیائوس، کتاب ۳، بند ۳.

136. *RTP*: 363-364, 384-401.

۱۳۷. دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۹۱، بند ۱.

۱۳۸. نپوس، داتامس، فصل ۷، بند ۱.

۱۳۹. دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۹۱، بند ۳.

۱۴۰. گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۱، بند ۵؛ کتاب ۱، فصل ۹، بند ۱۴ـ۲۸.

۱۴۱. همسفرگان (کتاب ۱، فصل ۸، بند ۲۵)؛ عصابر (کتاب ۱، فصل ۸، بند ۲۸)؛ دبیر (کتاب ۱، فصل ۲، بند ۲۰؛ Lewis[59] : 25, n. 143).

۱۴۲. دادگاهی که برای داوری درباره‌ی اورونتاس تشکیل شد: کتاب ۱، فصل ۶.

۱۴۳. دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۱۹، بند ۲۲؛ گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۲، بند

www.tabarestan.info تبرستان

۱۶؛ کتاب ۱، فصل ۳، بند ۱۴.

۱۴۴. درباره‌ی پیش زمینه‌های ایرانی تاریخ شرح داده شده توسّط گزنوفون (آناباسیس، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۱۷ـ۱۸) نک: D. Briquel - J.Besnier *BAGB*, (1983): 22-23.

۱۴۵. علاوه بر فتوحات ارضی مجدّد، باید به اهمیت تدابیری با ماهیّت سیاسی =ایدئولوژیکی اشاره کنیم: بالا، ص. پس از چاپ مشخص می‌شود.

۱۴۶. همچنین می‌دانیم که بهتر است که با احتیاط و تأمل با متون دوران یونانی‌مآبی (کوئینتوس کورسیوس روفوس، دیودوروس، آریانوس) که به مسئله‌ی استقبال پرشور مصریان، بابلیان از اسکندر «رهایی‌بخش» پرداخته‌اند، برخورد کنیم. این که در این سرزمین‌ها احساسات پارسی‌هراسی وجود داشته است، قابل انکار نیست، (نک. پی‌نوشت ۱۵): امّا باید توجه داشت که این متون همان‌قدر مشکوک‌اند که متون بابلی‌ای که به مسئله‌ی استقبال پرشور بابلیان از کوروش تقدیس شده به دست مردوک می‌پردازند.

۱۴۷. درباره‌ی بحران نظام تیول‌های نظامی در ناحیه‌ی بابل هنگام جلوس داریوش دوم به تخت سلطنت، نک:

M. Stolper, *Management and Politics in Later Achaemenid Babylonia I*, diss. Univ. Michigan 1974: 158-188.

ولی نویسنده در عین حال (صص ۱۹۹ـ۲۲۱)، خصلت ساده‌گرایانه‌ی نظریه فقیر شدن و انحطاط اقتصادی سرزمین‌های هخامنشی را به‌دلیل سیاست گنج‌اندوزی شاهان بزرگ نشان می‌دهد. اومستد این سیاست را ارائه داده است. البته این نظریه در اصل به درویزن تعلّق دارد که «توسعه نیافتگی» هخامنشی را در برابر سیاست گسترش اقتصادی اسکندر قرار داده است: (RTP: 282-283, 292).

www.tabarestan.info تبرستان

قوم ـ طبقه‌ی مسلّط و اقوام تحت انقیاد در امپراتوری هخامنشی

www.tabarestan.info تبرستان

مورد مصر[1]

۱. وضعیت مسئله

۱.۱. کاری که امسال در این‌جا ارائه می‌دهم، در مجموعه‌ی پژوهش‌های محدودی جای می‌گیرد (Briant 1984a et b; 1985b; 1987)که بر مسئله‌ی روابط قدرت مرکزی هخامنشی با سرزمین‌ها و اقوام گوناگون امپراتوری و نیز اجزای صورت‌بندی شاهنشاهی هخامنشی و پویایی آن متمرکز است. به عقیده‌ی من یکی از مشخصات ساختاری و تشکیلاتی این امپراتوری وجود قوم ــ طبقه‌ی مسلّط پارسی و نیز حفظ گوناگونی سیاسی و قومی ــ فرهنگی در درون صورت‌بندی سیاسی‌ای وحدت‌گراست.

منظورم از قوم ـ طبقه‌ی مسلّط، اشراف پارسیِ پیرامون شاه بزرگ هستند. این اشراف بر پایه‌ی ارزش‌های مشترکی که از طریق تاریخ و آموزش و پرورش شاه‌دوستانه تحکیم می‌شود و بر مبنای روابط متکی بر مبادله‌ی خدمات / هدایا / خدمات گرد شاه بزرگ جمع می‌آیند. اشراف پارسی منافع مشترکی دارند، زیرا این قشر کوچک (که بر جامعه‌ی پارسی نیز تسلّط دارد) مناصب عالی رهبری را در دربار، سپاه و خشترپاون‌نشین‌ها، در میان اعضای خود تقسیم کرده است. این قوم ـ طبقه که به هویت سیاسی و فرهنگی خود علاقه‌مند است و به‌امتیازهای ایدئولوژیکی، سیاسی و اقتصادی به دست آمده از فتح و استثمار سرزمین‌ها و اقوام چسبیده است، نه قصد تقسیم قدرت با اقوام مفتوح را دارد و نه ذوب شدن در نوعی دیگ درهم‌جوش شاهنشاهانه را. شاه و پارسیان با وجود دعوت اقوام دیگر به همکاری‌های محلّی و

وجود پدیده‌های التقاط فرهنگی (که بر حسب هر سرزمین ماهیت و اهمیت متفاوتی دارد) قصد دارند فرهنگ خاصّ خود را، حتی در قلمرو مذهبی (Briant 1986) به‌طور کامل حفظ کنند. فراوانی منابع غیرپارسی برای مورّخ شاهنشاهی هخامنشی بیشتر از آن که نافی سلطه‌ی قوم ـ طبقه‌ی مسلّط بر ساختارهای شاهنشاهانه باشد، چهره‌ی آن را پنهان می‌کند (Briant 1984b: 49-68; 1986). در حال حاضر به نظرم می‌رسد که این مفهوم برای تحلیل پویایی شاهنشاهانه کارایی دارد. فقط می‌گویم که این مفهوم کارایی دارد و نه آن که «شاه کلید»ی است که اجازه می‌دهد (به‌طور خیالی) همه‌ی تناقض‌ها به‌طرز معجزه‌آسایی حلّ شوند. قوم ـ طبقه‌ی مسلط یک مفهوم است، ابزاری است برای پژوهش. پیشرفت‌های پژوهشی ممکن است باعث اصلاح یا متروک ماندن این مفهوم شوند *(RTP: 12)*. بی‌آن که بتوانم این مسئله را به‌طور مفصل بپرورانم، باید بیفزایم که مفهوم قوم ـ طبقه‌ی مسلط با مفهوم دیگری که تمام کارایی خود را حفظ کرده است، یعنی مفهوم شیوه‌ی تولید آسیایی (یا خراج‌گزار) کاملاً هماهنگ است.

هر نوع تلاش برای ارزیابی همه‌جانبه‌ی ساختارهای شاهنشاهی لزوماً باید شرایط بسیار گوناگون سلطه بر سرزمین‌ها و اقوام مفتوح و نوع استثمارشان را درنظر بگیرد. از این امر دو ضرورت روش‌شناختی ناشی می‌شود: چنین مطالعاتی نمی‌توانند به تحلیل روابط پارسیان / غیرپارسیان در قلمرو تجلیّات هنری (که در آن‌ها تأثیر پارسی اغلب بسیار ضعیف است: Briant 1987) محدود شوند: فقط از طریق مطالعه‌ی کارکرد درونی جوامع (با درنظرگرفتن تنوعشان) است که می‌توان پاسخ‌های مناسب ارائه داد (و به‌ویژه پرسش‌های ثمربخشی برای بررسی‌های آتی طرح کرد). مورخ باید هم دستگاه‌های دولت مرکزی و هم گوناگونی‌های منطقه‌ای را مورد مطالعه قرار دهد (Briant 1984b: 7-10). گزینش رویکرد منطقه‌ای در این مقاله از همین امر ناشی می‌شود: نتیجه‌گیری‌هایی که احتمال دارد از این بررسی استخراج شوند نباید خودبه‌خود به کل سرزمین‌های شاهنشاهی بسط یابند؛ البته این نتیجه‌گیری‌ها می‌توانند الگویی تشریحی به دست دهند که بعدها باید با موارد دیگر مقابله شود.

۲.۱. تشریح سه دلیل مکمل گزینش مصر

۱.۲.۱. سهولت: صرف‌نظر از سهولت بررسی مورد آسیای صغیر برای مورخی که از تعلیم و تربیت متداول برخوردار است، مصر برای مصرشناس علاقه‌مندی که من باشم،

www.tabarestan.info تبرستان

این امتیاز را دارد که اسناد بسیار متنوع و نسبتاً دسترسی‌پذیری برای افراد غیرمتخصص فراهم می‌آورد.(۲)

۲.۲.۱. یکی از طرق ممکن برای فهم احساسات اقوام تحت سلطه در برابر پارسیان، مطالعه‌ی شورش‌هایی است که علیه قوم مسلّط صورت پذیرفته است. از این نظر مصر موردی استثنایی است: نه فقط شمار جنبش‌ها از سال ۵۲۲ تا ۴۰۴ /۳۹۹پ. م. فراوان است، بلکه از میان سرزمین‌های مفتوح، مصر تنها سرزمینی است که موفق می‌شود استقلال خود را ظرف دو نسل (۴۰۴ /۳۹۹ـ۳۴۳ /۳۴۲ پ. م.) باز یابد و از آن دفاع کند. باید بیفزایم که از مصر این دوره اسناد متعددی که سلطه‌ی بیگانگان را افشا می‌کنند و متعلق به خود مصریان است، برجا مانده است؛ این همان چیزی است که آن را؛ ادبیات قیام» نام نهاده‌اند (Schwartz 1948). با آن که تمام تک‌نگاری‌های بی‌نظیری که به مصرِ تحت سلطه‌ی هخامنشیان پرداخته‌اند (Bresciani 1958, 1984: Kienitz 1953؛ ری[1] در دست انتشار؛ Lloyd 1983) مسئله‌ی شورش‌ها را بررسی کرده‌اند، امّا، تا آن‌جا که می‌دانم، هیچ‌یک از آن‌ها به‌رغم شرح و بسطی که به آن‌ها اختصاص داده‌اند، مسئله را به‌طور همه‌جانبه درنظر نگرفته‌اند (نک. به‌ویژه: ری، زیر چاپ). حتی مقاله‌ی تخصصی‌تر دونادونی (Donadoni 1983) هم بسیار دلسردکننده است. اغلب این گرایش وجود دارد که بر «ملی‌گرایی مصری» تأکید شود، بی آن که به‌جا یا نابه‌جا بودن چنین اصطلاحی طرح شود. این اصطلاح به‌خودی‌خود به جنبش‌هایی که بر اثر مطالعه معلوم می‌شود که شکل‌های بسیار گوناگونی داشته‌اند، انسجامی سیاسی، ایدئولوژیکی، اجتماعی و نظامی می‌بخشد. چه کسانی شورش کرده‌اند؟ شورش کجا روی داده است؟ چه وقت؟ چرا؟ بر ضد چه کسی؟ این‌ها پرسش‌هایی هستند که باید طرح شوند و با در نظرگرفتن کلّ اسناد از نظر تنوع جغرافیایی و زمانی به آن‌ها به دقت پاسخ داده شود.

۳.۲.۱. این فقدان نسبی توجه از آن‌جایی متناقض‌نماتر می‌شود که این مسائل دیربازی است که در قلب بحث‌های میان متخصصان مصر بطالسه قرار دارد. بی آن که بخواهم فهرستی کتاب‌شناختی (که جای آن در این‌جا نیست) ارائه دهم، لازم می‌دانم که به مقاله‌ی پرئو (Préaux) ۱۹۳۶ اشاره کنم که ضدّحمله‌ی شدیدی است به نظریه مسلّط

1- Ray

«شورش‌های ملّی» او می‌نویسد: «بیرون راندن یونانیان نه هدف اول و نه علت اصلی شورش بی‌وقفه‌ی مصریان بود.» پرمنز (Permans 1978) نیز در بررسی جدیدی ضرورت انجام تمایزهای منطقه‌ای، اجتماعی و زمانی را در شورش‌ها و در میان شورشیان خاطرنشان کرده است (cf. Mélèze-ModrzJewski 1983: 252-8). معلوم است که مسئله‌ی شورش‌ها، هر قدر افشاگراه باشد، نباید شکل‌های دیگر تماس و رابطه را از چشم ما پوشیده نگه دارد (Dunand 1983). به‌طور قطع شرایط مصر بطالسه مانند شرایط مصر هخامنشی نیست: شرایط استقرار یونانیان نیز مشابه شرایط استقرار پارسیان نیست. با این همه برای مورّخ، پرسش‌ها اساساً یکی است. باید بیفزایم که وضعیت اسناد در مورد شورش‌های دوران بطالسه (Preauz 1936: 522-523; Peremans 1978: 40-42) مشابه وضعیت آن در مورد شورش‌های دوران هخامنشی است و شورش‌های این دوره اغلب به کمک متون مصری نگارش یافته در دوران یونانی‌مآبی (به‌ویژه وقایع‌نامه‌ی دموتی) تحلیل شده‌اند.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. استثمار خراج‌گزارانه و شورش بومی

۲. ۱. اصطلاح «ملی‌گرایی» را چه به کار ببریم و چه به کار نبریم، آن چه بیش از هر چیز حایز اهمیّت است خود شورش‌ها هستند. به عبارت دیگر، مسئله این است که وضعیت‌های روحی مصریان که این انفجارهای کوتاه یا بلندمدت حاکی از آن است، از چه منبعی تغذیه می‌کردند؟ پرمنز هنگام بحث درباره‌ی شورش‌های دوران بطالسه (1978: 42) می‌نویسد: «عمیق‌ترین علّت بیدادهای اجتماعی‌ای را که در بروز انقلاب‌های مصری بدون تردید مؤثر بوده‌اند، باید در خود در نظام اقتصادی جست وجو کرد، همان نظام اقتصادی‌ای که بطالسه آن را برای استثمار این سرزمین و پر کردن خزانه‌ی سلطنتی ابداع کرده بودند.» پرئو نیز بر وجوه اجتماعی شورش‌های مصری تأکید ورزیده است. شایسته است که همین پرسش در مورد دوران هخامنشی طرح شود. از آن گذشته این استثمار با صراحت (به‌طور غیرمستقیم امّا به‌روشنی) به قلم دیودوروس توصیف شده است (کتاب ۱۱، فصل ۷۱، بند ۳). این مورّخ با این عبارات شروع شورشی را که قدری پس از جلوس اردشیر اول به تخت سلطنت به رهبری ایناروس آغاز شد، شرح داده است: «تمام نیروهای‌شان را بی‌درنگ گردآوری کردند و سر به‌شورش برداشتند و آن پارسیانی را که مأمور اخذ خراج در مصر بودند، بیرون

راندند و فردی به‌نام ایناروس را به شاهی برگزیدند.» این مأموران مالی نه به‌عنوان پارسی (یا حداقل نه فقط تحت این عنوان) بلکه در مقام خراجگیر یعنی نماد انقیاد مصریان به شاه بزرگ از مصر رانده شدند. در سطح محلّی به‌طور قطع فقط پارسیان مسئول اخذ خراج نبودند. در سطوح پایین‌تر سلسله‌مراتب اداری، نومارخوس‌ها و کومارخوس‌ها و ریش‌سفیدان مصری این مسئولیت را به عهده داشتند. همچنین شایسته است فراموش نکنیم که بعد از سال ۵۲۵ همچون سال‌های قبل از آن، معابد و مالکان بزرگ ارضی همچنان به اخذ مالیات‌ها و خراج‌های خود ادامه می‌دادند (Grelot 1972: n 22 & p.5 Segal 1983:).

فشار خراج به مثابه‌ی علّت دایم نارضایتی نباید کم‌اهمیت تلقّی شود. در میان دلایل مورد استناد دیودوروس (کتاب ۱۷، فصل ۴۹، بند ۱) این اتهام قرار دارد که پارسیان با خشونت بر مصر حکومت می‌کردند. به نوشته‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۴، فصل ۷، بند ۱) پارسیان از دیرباز «فرمانروایانی حریص و متفرعن تلقی می‌شدند.»(۳)

هرودوت دلایل شورش ۴۸۶ /۴۸۵ پ.م. را با دقت ارائه نداده است. این مورخ به ذکر این عبارت اکتفا کرده است که «مصریانی که کمبوجیه آنان را مطیع کرد علیه پارسیان سر به‌شورش برداشتند» (کتاب ۷، بند ۱). سپس فتح مجدد مصر به دست خشیارشا را چنین خلاصه کرده است (کتاب ۷، بند ۱): «پس از آن‌که مصریان را مطیع و منقاد ساخت و سراسر مصر را به بندگی شدیدتری کشاند، حکومت بر آن را به اخایمنس[1] (هخامنش. ـم) سپرد.» به‌طورکلی دولوس به‌معنای سرزمین فتح شده است. به‌علاوه در چارچوب شاهنشاهی، علامت بندگی، پرداخت خراج است. اقوام آزاد در برابر *اوی فورولوگومنوی* (*oi* phorologoumenoi) می‌ایستند (دیوروروس، کتاب ۱۹، فصل ۹۴ـ۹۷): اقوام آزاد هدیه می‌دهند (فصل ۹۴، بند ۴ـ۶)، امّا بندگان خراج می‌پردازند. هرودوت در مورد عرب‌های فلسطین (Briant 1982: 169-171) می‌نویسد که آنان «هرگز چون بردگان تحت انقیاد پارسیان قرارنگرفتند» (کتاب ۳، بند ۸۹)؛ «بخشِ (ماورای فرات) تحت سلطه‌ی اعراب دارای معافیت مالیاتی است» (کتاب ۳، بند ۹۱)؛ «آنان هدیه می‌دهند» (کتاب ۳، بند ۸۹ و ۹۷). بی‌آن‌که بتوانم دلایل

1. Achaiménès

مهم‌تری عرضه کنم، منطقی می‌نماید که از این متون افزایش خراج‌ها را پس از فتح مجدّد مصر به دست خشیارشا نتیجه‌گیری کنیم.

به نظر می‌رسد که شواهد متعدد تقریباً حاکی از آن است که شورش‌های بزرگ سال ۵۲۲/۵۲۱ پ. م. که داریوش (DB 21) شورش مصر را نیز در میان‌شان ذکر کرده، بعضاً براثر اخذ خراج (که ابداع داریوش نبود، ولی شخص او دریافتش را نظام‌مند کرده بود) روی داده باشد. در این‌جا نخست سخن یوستینوس (کتاب ۱، فصل ۷، بند ۲) را قید می‌کنیم: «امّا سرزمین‌هایی که تا آن زمان به مادها خراج می‌دادند، پس از آن که قدرت دست به دست شد، پنداشتند که وضعشان تغییر یافته است و علیه کوروش عَلَم طغیان برافراشتند (رک. هرودوت، کتاب ۱، بند ۱۱۳)، اما این پیمان‌شکنی برای کوروش علّت و منشأ شمار فراوانی از جنگ‌ها شد.» همین یوستینوس (کتاب ۱، فصل ۹، بند ۱۲) و نیز هرودوت (کتاب ۳، بند ۶۷) تدابیر اتخاذی بردیا /گوماتا را نیز قید کرده‌اند: «او علایم حسن نیّت مهمّی نسبت به تمام اتباع بروز داد به‌طوری که پس از مرگش، همه‌ی ساکنان آسیا به جز پارسیان بر ازدست دادنش افسوس خوردند.[۴] مغ در واقع مأمورانی به نزد تمام اقوام امپراتوری گسیل داشته و به آن‌ها فرمان داده بود که معافیت سه ساله از ارائه خدمات نظامی و پرداخت خراج را اعلام بدارند.»[۱] این اقدام موردی باید از اقدام آیینی اتخاذ شده توسط هر شاه هنگام جلوس به تخت سلطنت متمایز شود: در واقع در این مورد آخر، شاه قناعت می‌کند به این که خراج‌هایی را که اقوام از قبل بدهکار هستند، به آنان ببخشد (این کار در واقع نوعی بری کردن ذمّه‌ی خراج‌گزاران است)[۵]. تصمیم بردیا گواه نارضایتی‌های شدید اقوام بر اثر خراج‌گیری شدید بعد از فتح پارسی است (Dandamaev 1976: 134-3)، یا به‌عبارت دقیق‌تر علیه افزوده شدن خراج پارسی به عوارض و مالیات‌هایی است که پیش از آن توسط اقشار اشراف محلّی از این اقوام اخذ می‌شد. پس می‌توان پذیرفت که خاطره‌ی استقلال گذشته (وجه ملّی شورش‌ها)، که با تصرّف عناوین و نام‌های سلطنتی سلسله‌های محلّی (ماد، عیلام، کلده...) پیشین آشکار می‌شود، تنها دلیل قیام نیست[۶]: فشار خراج‌ها نیز در این میان به‌طور قطع نقش دارد.[۷]

با آن که داریوش توضیحی نداده است، امّا می‌دانیم که مصر علیه خشترپاون خود

۱. منظور آسیای صغیر است. ـ م.

www.tabarestan.info تبرستان

عَلم طغیان برافراشته بود. وقایع صرفاً از طریق پولیانوس انتقال یافته‌اند. (کتاب ۷، فصل ۱، بند ۷) که به‌طور قطع به اغتشاشات سال ۵۲۲ اشاره می‌کند (Cameron 1943: 310-1). دلیلی که برای برپا شدن شورش ارائه شده این است که مصریان «خشونت فوق انسانی آریاندس را برنمی‌تافتند. اصطلاح به‌کار رفته در متن پولیانوس مبهم است، امّا وقتی این متن با متون دیگری که ذکر شد، مقایسه می‌شود کاملاً می‌تواند به سنگینی بار خراجی مربوط باشد که بی‌هیچ ملاحظه به دست خشترپاون پارسی اخذ می‌شد. آریاندس نیز مانند خراج‌گیران سال ۴۶۲ پ. م. مجبور به ترک مصر شد.

بنابراین از نظر من دشوار بتوان مسلّم فرض کرد که هر نشانه‌ی اغتشاش در مصر باید تظاهر «ملی‌گرایی» تلقی شود، حتی اگر یک توضیح نافی توضیح دیگر نباشد، حداقل در نسبی کردن آن مؤثر است. برای مثال یک پاپیروس دموتی به تاریخ ۴۸۷ پ. م. نشان می‌دهد که کاروان‌های گندمی که از نوبه می‌آیند، وقتی به نواحی جنوبی می‌رسند در خطر حمله‌ی غارتگران قرار می‌گیرند. به نوشته‌ی اشپیگل برگ (W. Spiegelberg 1930: 99) وسوسه می‌شویم که در این امر اشاره‌ای به «یکی از شورش‌های ملّی» ببینیم. نویسنده تصریح می‌کند که اصطلاح به‌کار رفته در وقایع‌نامه (بکس: bks) برای نامیدن «شورش‌های ملّی علیه سلطه‌ی موجود» به‌کار رفته است. بی پورتن (B. Porten & 1968: 25, n. 29) می‌پندارد بتواند از آن نتیجه بگیرد که شورشی که از طریق هرودوت آن را می‌شناسیم تا الفانتین بسط یافته است. امّا آیا چنین استنتاجی به‌معنای زیاده خواهی از این سند نیست؟ در تمام دوران‌ها، مصر و به‌ویژه روستاهای مصری صحنه‌ی اغتشاشات محلّی‌ای بود که ناشی از علل صرفاً اقتصادی بودند: روستاییان در برابر فشارهای مالیِ تحمل‌ناپذیر چاره‌ای جز گریز (آناخورسیس: *anachôrèsis*) نداشتند، گریزی که هم در دوران یونانی‌مآبی و هم در دوران فراعنه وجود داشت (Posener 1975). این فراریان ممکن بود دسته‌هایی را تشکیل بدهند که در به‌کار بردن خشونت برای بقا تردید نکنند. مسئله این است که در مورد دوران هخامنشی ما شواهد مستقیم درباره‌ی فقر روستاها در اختیار نداریم.[۸] امّا معلوم نیست چرا پدیده‌ی *آناخورسیس* در آن دوره بایست ناشناخته بوده باشد. برای آن که به‌طور دقیق‌تر به *Pap. Loeb*[۱] بپردازیم، باید بگوییم که بکس در واقع کاربرد بسیار مبهمی دارد و به‌معنای «در

۱. یکی از منابع پاپیروسی است. ـ م.

وضعیت بد بودن»، «آسیب رساندن» است، و معنای خیانتکار و نادرست جزو معانی مشتق از آن است.[۹] در این مورد هم، معنایش همین است: این پاپیروس به یک دعوای انتظامی صرفاً محلّی اشاره می‌کند. و مبین شورش مصریان و علیه قدرت پارسی نیست. (رک. در همین معنی: Hughes 1984: 85-6).

۲.۲. بررسی مکاتبات ارشامه درباره‌ی آشوب‌های پدیدآمده در قلمروهای شخص او در مصر علیا و سفلا ملاحظات محتاطانه‌ی مشابهی برمی‌انگیزند. در نامه‌ای (Grelot 1972: n° 66) درمی‌یابیم که واحدهای نظامی از حرکت باز می‌مانند؛ کارگران کشاورزیِ[۱۰] تخصیص یافته به قلمروهای خشترپاون با استفاده از این موقعیت (یا در مقام قربانی این موقعیت)، قلمروها را برحسب فرایندی که یادآور *آناخورسیس* است، ترک می‌کنند. اشاره‌های بعدی به اغتشاشات در دو نامه‌ی دیگر (شماره‌های ۶۸ و ۶۹) نشان می‌دهند که شورشیان چند قطعه از اراضی را تخریب کرده‌اند. در عین حال می‌بینیم که مباشران مصری ارشامه کاملاً به او وفادار می‌مانند و حتی می‌کوشند اراضی را دوباره زیر کشت ببرند، کارگران را به آن‌ها (شماره‌ی ۶۸) بازگردانند. به‌درخواست مباشر ارشامه سهمی از زمین به پسر آن مصری‌ای که زمین را قبلاً در اختیار داشت و طی حمله باتمام زنان خانه کشته، داده می‌شود (شماره ۶۹). حداقل چیزی که می‌توان گفت این است که شورش عمومی نیست، و بیشتر چنین می‌نماید که به جملاتی چند برای تصاحب آذوقه محدود می‌شود. ارتباط مستقیم این آشوب‌ها با شورشی که در دلتا به رهبری ایناروس جریان دارد، مسلم نیست. این فردگاه با آنوداروی[1] گرولو یکی دانسته شده است (Grelot 1972 n° 66 ؛ هم‌چنین: Lewis 1958: 385)[۱۱]. برای رعایت احتیاط نباید این فرضیه را که با یک فرضیه‌ی دیگر منافات ندارد، رد کنیم. فرضیه‌ی دیگر این است که فشار مالی و فقر روستاییان شورش را تقویت کرده است. این واقعیت که شورش متوجه قلمروهای خشترپاون است، ثابت نمی‌کند که جنبش به‌طور اخصّ ضدّ پارسی باشد، در دوران یونانی‌مآبی نیز شورشی‌ها در هجوم به معابد مصری تردید نمی‌کردند، علت نشان دادن واکنش خصم آلود به کاهنان نبود بلکه فقط در معابد بود که مردمی که بر اثر فقر به حرکت در آمده بودند، می‌توانستند چیزی برای

1. Anudaru

خوردن و پوشیدن بیابند (Dunand 1979: 82-3). به نظر می‌رسد که مانند دوران یونانی‌مآبی (Préaux 1936: 529-30) شورشیان در هجوم به اموال و اشخاص مصری تردید نمی‌کنند. حمله کنندگان اقتدار خشترپاون پارسی را مورد تردید قرار نمی‌دهند، آنان برای غارت اراضی غنی آمده‌اند، همان اراضی که به دست مباشران خشترپاون زیر کشت می‌روند یا در اختیار مصریان قرار می‌گیرند تا کشت شوند.[۱۲]

۳. ویدرنگه و کشمکش یهودی ـ مصری در الفانتین

تبرستان tabarestan.info www.tabarestan.info

مورد کشمکش یهودی ـ مصری در الفانتین مسائل خاصی را طرح می‌کند. نخست لازم است خاطرنشان کنیم که ما فقط از طریق خود یهودیان در جریان این وقایع قرارداریم. منافع یهودیان نیز ایجاب می‌کند که بر بلواهای مصریان (به‌شدت) تأکید کنند تا بهتر بتوانند وفاداری تام و تمام خود را نسبت به پارسیان نمایان سازند (Grelot 101, 1972 lignes n° 1-2)[۱] از این‌رو آنان بر تخریب اموال سلطنتی که به دست مصریان انجام شده است، تأکید می‌کنند (شماره‌ی ۱۰۱، سطور ۵ـ۹) تا بر اشتراک منافع خود با مخاطبان ممفیسی را در برابر مصریان متهم به تخریب معبد یهوه در تأکید نهند. یهودیان چندین بار مصریان را متهم می‌کنند که به مقامات ممفیس (شماره‌ی ۹۷، سطر ۴) و به حاکم سوئنه، ویدرنگه (شماره‌ی ۱۰۱، سطر ۴، شماره‌ی ۱۰۲، سطر ۵) رشوه داده‌اند. البته خود آنان در استفاده از این شکل فشار در نزد ارشامه (شماره‌ی ۱۰۴، سطر ۱۲) که روش معمول در مصر[۱۳] و جاهای دیگراست[۱۴] تردید نمی‌کنند. آنان که در مقام مدافع و متهم‌کننده سخن می‌گویند، فرصت را برای نتیجه گیری از محاکمه‌ای که ما فقط یک روایت آن را می‌شناسیم، به‌نفع خود از دست نمی‌دهند: «بدین ترتیب ما بی‌گناهیم به‌علاوه، هیچ چیز قابل ملامتی نظیر این علیه ما یافت نشده است» (شماره‌ی ۱۰۱، سطور ۱۴ـ۱۵). امّا هیچ چیز اجازه نمی‌دهد که امتیاز داشتن «تعصّب مذهبی» را (که همه از آن سهم برده‌اند) فقط به مصریان اختصاص دهیم. عادت بر این جاری شده است که وقایع الفانتین را به‌مثابه اولین تظاهر ضدیت مصریان با یهودیان یا سامی‌ها تعبیر کنند (محتاطانه، cf. Yoyotte 1962: 141-3)؛ دوپون ـ سومر (Dupont - Sommer 1978: 768) تا آن جا پیش می‌رود که از «شورش شدید ضدیهود» سخن بگوید. به نظرم

---

۱. بعد از این، برای سهولت در خواندن، شماره و سطر اسناد گرولو، مربوط به سال ۱۹۷۲ به فارسی قید می‌شود. ـ م.

می‌رسد که چنین تعبیرهایی به‌دشواری قابل قبول‌اند.[۱۵]

آن‌چه مسئله‌آفرین است انگیزش‌های مصریان و دلایل تشکیلات اداری پارسی در سوئنه است. نخستین نکته‌ای که باید متذکر شد این است که کشمکش در متن اغتشاشاتی جریان دارد که در اسناد آرامی اشاراتی به آن‌ها دیده می‌شود. یهودیان در اولین عرض‌حال خود نوشته‌اند: «گروهان‌های (دگلین[1]) مصری سر به شورش برداشته‌اند. لیکن ما قرارگاه‌های خود را رها نکرده‌ایم» (شماره‌ی ۱۰۱، سطر ۱). به نظر می‌رسد که مرتبط ساختن رها کردن قرارگاه‌ها با فعالیت یک پادشاه جزءِ مصری در دلتا درست نباشد (رک. دیودوروس، کتاب ۱۳، فصل ۴۶، بند ٦؛ رابطه را لوئیس (Lewis 1958) برقرار کرده است، امّا استدلالی ارائه نشده است)[۱۶]. چنین می‌نماید که واقعه‌ای صرفاً محلّی مطرح است که در مورد اهمیّت آن هیچ چیز دقیقی نمی‌توان گفت. آیا اگر شورش ضدپارسیِ فراگیری وجود داشت، ویدرنگه به‌نفع شورشیان مداخله می‌کرد؟ به عقیده‌ی من به‌طور قطع چنین نمی‌کرد. هم‌چنین مطّلع می‌شویم که غارت‌هایی در طیوه صورت گرفته است یا به‌طور دقیق‌تر متوجه می‌شویم که یهودیان نگران اموالشان هستند (گرولو ۱۹۷۲، شماره‌ی ۹۷، سطر ۷)؛ یک یهودی طیوه‌ی دستگیر شده، چون متهّم شده که «سنگی قیمتی را ربوده است که در دست بازرگانی که آن را مخفی کرده بود، یافت شده است» (شماره‌ی ۹۸، سطر ۷). نویسندگان گزارش دقت می‌کنند که این واقعه‌ی بی‌اهمیّت را به تخاصم عمومی مصریان مرتبط سازند: «همه می‌دانند که خنوم[2] علیه ماست» (شماره‌ی ۹۸، سطر ۷). هم‌چنین به نظر می‌رسد که خانه‌های یهودیان در الفانتین در معرض چپاول قرارگرفته است (شماره‌ی ۱۰۰، سطر ٦).

یهودیان برای آن که وفاداری خود را بهتر آشکار سازند، ویدرنگه را به تبانی با شورشیان متهم می‌کنند، امّا اقدامات اتخاذی ویدرنگه از چارچوب حفظ نظم فراتر نمی‌رود. در مورد انگیزه‌های فرمانی که ویدرنگه برای تخریب معبد یهودیان به پسرش داده است نیز باید پرسش شود: آیا انگیزه‌ی آن «مصر دوستی» پارسی‌مردی است که دیدگاه مردمان آن سرزمین را پذیرفته است (Donadoni 1983: 35)؟ یا رشوه‌های کلانی که مصریان به او پرداخته‌اند موجب صدور این فرمان شده است (Porten 1968:

1. *Degelin* 2. Hnum

www.tabarestan.info تبرستان

(286 ؟ آیا آزادی عمل فراوان کارگزاران عالی‌رتبه‌ی ایالتی در دوره‌ی اغتشاشات حتی در برابر دستورات قدرت مرکزی اجازه‌ی صدور این فرمان را داده است (همان 287) یا تمایل به دامن نزدن به نارضایتی مصریان در دوره‌ی آشوب ولو به‌بهای اقدامات اجحاف‌گرانه علیه پادگان هخامنشی موجب این اقدام شده است؟ باید اعتراف کنم که مشکل بتوان باور کرد که یک افسر عالی‌رتبه‌ی پارسی این مسئولیت را متقبل شود که به مصریان شورشی چنین امتیازاتی بدهد، مگر آن که بار دیگر مسلّم فرض کنیم که قدرت پارسی رو به زوال بوده است و افسران عالی‌رتبه‌ی پارسی در ایالات چندان نگران اقدامات احتمالی قدرت مرکزی علیه خود نبوده‌اند. البته به نظر می‌رسد که ویدرنگه به مجازات این تصمیم رسیده است.[۱۷] امّا تمام مسئله این است که بدانیم مرجع بالاتر فرمان مجازات او را بر چه مبنایی صادر نموده است. اگر مسلّم فرض کنیم که ویدرنگه قصد نداشته که به شورش (*آپوستاسیس*) علنی علیه شاه بزرگ دست بزند، مفهومش این است که اتهامات عنوان شده علیه یهودیان از نظر او مدلّل بوده است. در واقع آشکارا چنین می‌نماید که این تصمیم در پایان کشمکشی طولانی از نوع قضایی اتخاذ شده که به دست ویدرنگه به‌طور طبیعی حلّ و فصل شده است.

ما از اتهامات مطرح شده توسط یهودیان اطلاع داریم: کاهنان خنوم‌دیواری در وسط دژ بنا کرده‌اند و درنتیجه بخشی از انبار سلطنتی را تخریب کرده‌اند و چاهی را که به پادگان آب می‌داد، کور کرده‌اند (گرولو ۱۹۷۲: شماره‌ی ۱۰۱، سطور ۴ـ۹). یهودیان احداث «این بنا را لطمه‌ای به استحکامات موجود» و درنتیجه اقدامی علیه قدرت هخامنشی «معرفی کرده‌اند» (شماره‌ی ۴.۲، پانوشت ۴). «مفاهیم سیاسی مستتر مسلّم است.» (شماره‌ی ۴۰۵). امّا آیا این مرتبط ساختن احداث بنا با اقدام علیه قدرت هخامنشی شالوده‌ای واقعی دارد؟ تردید داشته‌ایم که «عرض‌حال نهایی (شماره‌ی ۱۰۱، سطور ۶ـ۲۱) صرفاً در باب خساراتی است که جامعه‌ی یهودی متحمل شده است» (شماره‌ی ۴۰۵). پورتن (B. Porten 1968: 248-9; cf Grelot. 1972: 399-400) به‌خوبی روشن کرده است که قراردادهای خصوصی سال ۴۳۷ (گرولو ۱۹۷۲: شماره‌ی ۴۴) و سال ۴۲۰ (شماره‌ی ۴۷) گواه آن است که کاهنان خنوم در پایان معاملاتی منظم پیوسته سلطه‌ی ارضی خود را پیرامون معبد یهودیان بسط داده‌اند و بناهایی برای برگزاری آیین پرستش برپا داشته‌اند. پس به نظر می‌رسد که کشمکش بر سر مشترکات واقع در حدّ فاصل است (Grelot 1972: 400). ظاهراً ویدرنگه در مورد

همین پرونده وادار به تصمیم‌گیری شده است. کاهنان مصری بر قدمت حقوق خود و قانونی بودن معاملات ارضی تأکید می‌کردند. یهودیان پاسخ آنان می‌گفتند که کمبوجیه حقوقشان را برای داشتن معبد در مکان انتخاب شده عملاً به رسمیّت شناخته است. آنان استدلال می‌کردند که بهترین دلیل این است که در آن دوران «کمبوجیه معبد را ساخته شده یافت: همه‌ی معابد مصریان تاراج شدند، امّا کسی به این پرستشگاه خسارتی وارد نیاورد» (شماره‌ی ۱۰۲، سطور ۱۳ـ۱۲). در این شرایط می‌توان فرض کرد که ویدرنگه در پایان محاکمه، دلایل مصریان را قابل قبول دانسته است. تخریب انجام شده به دست نفینه چیزی جز اجرای حکم صادر شده در امور مدنی نبوده است. هدف این حکم خاموش کردن آتش جدال پایان‌ناپذیری بوده که نظم عمومی را که ویدرنگه در ناحیه‌ی خود مسئول حفظ آن بوده، به مخاطره افکنده بود. در واقع، هیچ چیز ثابت نمی‌کند که ویدرنگه پیوسته رفتاری ضدیهود نشان داده باشد.

اگر ویدرنگه سرانجام به دست شاه بزرگ تنبیه شد (رک. پی‌نوشت ۱۷)، برای آن بود که یهودیان حامیان و واسطه‌هایی یافته و توانسته‌بودند از چیزی که آن را هم‌چون امتیاز مورد قبول کمبوجیه معرفی کرده بودند (گرولو ۱۹۷۲: شماره‌ی ۱۰۲، سطور ۱۲ـ۱۳) با مهارت استفاده کنند. سند این امتیاز سلطنتی در دربار، در مقایسه با تصمیم ویدرنگه، که آن را جدّی نگرفته بود ــ شاید فقط برای این که یهودیان در مرحله‌ی اول قادر نبودند بینّه‌ی مکتوب آن را فراهم آورند ــ طبعاً نفوذ کلمه‌ی بالاتری داشته است (رک. برای مقایسه *عزرا*، باب پنجم، آیه‌ی ۳ـ۴؛ در آن جا نیز یهودیان دشمنان را متهم می‌کنند که مدبران علیه آنان اجیر کردند؛ باب چهارم آیه‌ی ۵) [۱۸]. ما در این‌جا موقعیت شناخته شده‌ای را می‌یابیم که در آن جماعات تحت انقیاد از صاحب‌منصب والامقامی به نزد شاه شکایت می‌برند که امتیازاتی را که قبلاً به پرستشگاه آنان اعطا شده است محترم نمی‌شمارد (رک. ملامت‌های داریوش خطاب به گاداتاس، که به‌احتمال زیاد در پی شکایت کاهنان پرستشگاه آپولون مطرح شده است؛ یا به اقدام شاه در پی تحقیق بازرسان که یهودیان الفانتین نیز دخالتشان را درخواست کرده بودند: گرولو ۱۹۷۲: شماره‌ی ۹۷ و به‌ویژه شماره‌ی ۱۰۱، سطور ۹ـ۱۱).

این تفسیر مدعی نفی تخاصم بین مصریان و یهودیان نیست. هم‌چنین مسلّم می‌نماید که این تخاصم کاملاً دو جانبه در اسناد یهودیان در درجه‌ی اول از دیدگاه مذهبی و

آیینی بیان شده است، امّا حتی از این نظر هم چند ابهام وجود دارد (رک. در مورد قربانی‌ها: Porten 1968: 200). امّا در مورد اغتشاش‌ها هیچ چیز اجازه نمی‌دهد که استدلال یهودیان را بدون قید و شرط اختیار کنیم، چون منافعشان ایجاب می‌کند که خود را چون قربانیان شورش‌هایی معرفی کنند که به آن‌ها صفت ضدّ پارسی می‌دهند. یهودیان در مقام نیروهای سرکوبگر قدرت پارسی در معرض خصومت کاهنان خنوم قرارندارند (رک.: Kienitz 1953-75؛ این پژوهش‌گر نیز وسعت جنبش را محدود دانسته است، امّا بر «تعصّب مذهبی» مصریان به‌طور یک‌جانبه اصرار ورزیده است). کشمکش‌الفانتین در سرزمینی غرق آتش و خون، که در معرض شورش ضد پارسی همه‌جاگیر است، جریان ندارد. به نظر می‌رسد که ویدرنگه کاملاً بر اوضاع مسلّط است، البته فرارهای انفرادی هم که بیشتر به ترک پست شبیه است تا شورش به‌معنای اخص کلمه وجود دارد. این مسئله را که فرارها تبلور دقیق شورش‌ها هستند نمی‌توان منتفی دانست. من متقاعد شده‌ام که هدف ویدرنگه با اتخاذ این تصمیم علیه یهودیان، زیان رساندن به منافع شاه و قوم ـ طبقه‌ی پارسی، که او در محلّ نماینده آن بود، نبوده است، برعکس او قصد داشته که نظم را در دو جامعه‌ی تحت سلطه برقرار کند. به‌طور قطع خواهند گفت که این‌ها فرضیات‌اند. امّا به نظر می‌رسد که رفتار ویدرنگه، اگر بپذیریم که منطقه‌ی الفانتین بر اثر شورشی فراگیر زیر و رو نشده بود، بهتر قابل درک خواهد بود.

از طرف دیگر درست است که سلطه‌ی آمورتایوس از سال ۴۰۴ پ. م. در دلتا مورد قبول قرار گرفته بود، امّا در سال ۳۳۹ است که بر یک قرارداد تنظیم شده در الفانتین، تاریخ پنجمین سال سلطنت آمورتایوس نوشته شده است (گرولو ۱۹۷۲، شماره‌ی ۱۰۵)، در این فاصله منطقه درکنترل تشکیلات پارسی مانده بود. پس از سال ۳۹۹ هم‌گردان یهودی «هم‌چنان به انجام دادن خدمات معمول برای تشکیلات مصری ادامه داده است» (گرولو ۱۹۷۲: شماره‌ی ۴۲۰)، همان‌طور که در دوران شاهان سائیتی، که به احتمال زیاد نخستین کسانی بودند که حق برپایی معبد یهوه را برای یهودیان به رسمیت شناختند، چنین می‌کرد (رک. گرولو ۱۹۷۲: شماره‌ی ۱۰۲، سطر ۱۲)، کمبوجیه در واقع کاری نکرده بود جز تأیید امتیازی که متعلق به قبل بود (سطور ۱۲ـ۱۳).

۴. شورش‌ها در دلتا

مثال‌هایی که قبلاً تحلیل شدند، ثابت می‌کنند که مطالعه‌ی شورش‌های مصری مستلزم توجه به تمایزهای منطقه‌ای است: مصر حتی به‌صورت متحّد، یک سرزمین به‌شمار نمی‌آید هرچند نویسندگان یونانی همواره از شورش‌های *مصریان* به‌طور یکسان سخن می‌گویند. باید دید کدام مصریان و کدام مناطق در شورش‌ها شرکت دارند؟ پرسش دقیقاً همین است، هرچند همان‌طور که می‌پندارم، بسیاری از اسناد فقط به شورش‌های محدود (از نظر زمانی و مکانی) و بومی (ریشه‌دار در تاریخ دراز مدت مصر) اشاره می‌کنند، امّا مورد دلتا باید به‌طور جداگانه بررسی شود، بی‌آن که مسلّم فرض شود که شورش‌هایی که در آن منطقه می‌شناسیم خودبه‌خود به تمام مصر بسط یافته‌اند. همه‌ی جنبش‌های واقعاً سازمان‌یافته‌ای که تحت فرماندهی شناخته شده‌ای قراردارند و به دست سپاهی متشکل صورت می‌پذیرند، از دلتا آغاز می‌شوند. در این منطقه است که عملیات، زمینی، دریایی و رودخانه‌ای وسیع جریان می‌یابند در حالی که در مورد مناطق دیگر بیشتر وسوسه می‌شویم نظر پولوبیوس را تکرار کنیم (Fg. XIV 12): «زندگی پرعیش ونوش شاه (بطلمیوس چهارم) بر هم خورد، ناچار است به جنگی بدون نبرد صف آرایی شده، بدون نبرد دریایی، بدون محاصره دست بزند که از آن جز بی‌رحمی دوجانبه و خوار شمردن اخلاق چیزی به یاد نمی‌ماند.»

اگر دلتا این نقش را در دوران سلطه‌ی هخامنشی ایفا کرد، برای این نبود که ساکنانش شعور ملّی بسیار توسعه یافته‌ای داشتند، گذشته از آن بسیاری از پادشاهان جزء لیبیایی‌اصل بودند. می‌توان گفت که در طول تاریخ مصر، دلتا پناه‌گاهی بود که قدرت مرکزی برای کنترل آن با مشکلات بسیار مواجه بود (cf. Lutz 1937). به‌خصوص به نظر می‌رسد که در دهه‌ی ۴۷۰ / ۴۶۰ پ. م. عنصری جدید اهمیّت تعیین‌کننده‌ای به‌خود می‌گیرد. پس از پی‌ریزی اتحادیه‌ی دلوسی، مصر یا به عبارت دقیق‌تر دلتا در کشمکش وسیعی که بین آتن و شاه بزرگ در جبهه‌ی مدیترانه‌ای امپراتوری هخامنشی جریان داشت، جای گرفت. پیش از آن که به‌طور مفصل‌تر به این مسئله بازگردیم، می‌خواهم نکته‌ای را تصریح کنم: با تأکید بر عامل برون‌زای شورش‌ها، قصد ندارم وجود عوامل درون‌زایی را که از آن‌ها قبلاً سخن گفته‌ام، نفی کنم. لازم است تصریح کنم که اهمیّت استراتژیکی و تجاری دلتا به پیش از سال ۴۸۰ تعلق دارد: اهمیّت آن حداقل به دوران سائیتی می‌رسد که فراعنه‌ی آن سیاست فعال و

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌گیر وحدت بخشیدن به دلتا و گشایش آن را به روی بازار یونان در پیش گرفته بودند (Spalinger 1978b). فقط می‌خواهم خاطرنشان کنم که جایگاه مهّم و خاص خود دلتا در جنبش‌های ضدّ پارسی می‌تواند بعضاً با موقعیت بسیار ممتاز آن توجیه شود. در واقع این جایگاه برگ‌های برنده‌ی مسلّمی به قدرت دریایی‌ای مانند آتن می‌داد که مایل بود سلطه‌ی هخامنشیان در اژه‌ی شرقی را به مخاطره بیفکند. با حمله از طریق دریا می‌توان به ممفیس، که مستقیماً از طریق راه رودخانه‌ای طبیعی و مصنوعی به مدیترانه وصل است، دست یافت (cf. Goyon 1971: 148; 153; 1974: 135-8).

شورش ایناروس از ماریا[1] (۴۶۳/ ۴۶۲) آغاز می‌شود. توسیدید (کتاب ۱، فصل ۱۰۴، بند ۱) نوشته است که پادشاه جزء جدید «بزرگ‌ترین بخش مصر را علیه اردشیر شاه برانگیخت» (کتاب ۱، فصل ۱۰۹، بند ۱) و «آتنیان بر تمام مصر مسلّط شدند.» امّا تحلیل‌گر امپریالیسم آتنی دلتا را «تمام مصر» تلقی می‌کند. سخن گفتن از قیام ملّی و عمومی در این مورد، به نظر من فراتر رفتن از اسناد موجود است. بدون دخالت آتن، ایناروس هرگز نمی‌توانست خود را به ممفیس برساند. این آتنی‌ها هستند «که از طریق دریا در نیل پیش می‌روند و بر رود و دو سوم ممفیس مسلّط می‌شوند» (کتاب ۱، فصل ۱۰۴، بند ۲). در عوض، واحدهای مزدور و مصری، که ایناروس آن‌ها را گردآوری کرده بود، امکان وارد آوردن شکست بر سپاهی را که برای فتح مجدد مصر گسیل شده بود و اخایمنس (هخامنش. ـ م) فرمانده آن بود، فراهم آوردند.[۱۹] وانگهی، دیودوروس (کتاب ۱۱، فصل ۷۱، بند ۴) تصریح می‌کند که ایناروس برای اتحاد با آتنیان به آنان وعده داد که «اگر در رهایی مصر شرکت کنند، در حکومت بر آن سرزمین سهیم خواهند شد.» این سخن دلیلی است بر این که مصریان بدون تکیه‌گاه سیاسی و لجستیکی آتن، که به سهم خود قصد داشت از «آزادسازی» مصر منافع سیاسی و تجاری مهمّی به دست آورد، قادر به راندن پارسیان از مصر نبودند. سرانجام باید تصریح کرد که نه‌تنها «پارسیان و مادها بلکه مصریانی که در قیام شرکت نکرده بودند نیز به کاخ سفید ممفیس پناهنده شده بودند» (توسیدید، کتاب ۱، فصل ۱۰۴، بند ۲). این بیّنه‌ای است دال بر این که ایناروس نتوانسته بود در پیرامون خود توافق مصری ضدّپارسی پدید آورد. ورود سپاهی تحت فرماندهی مگابوزس یا بغه بوخشه

1. Mareia

تلاش‌های ایناروس را نقش بر آب کرد. بغه بوخشه کنترل عملیات را به دست گرفت و حتی یک ناوگان آتن را نابود کرد: «ایناروس شاه لیبی، که جنگ مصر را به راه انداخته بود، به‌اتهام خیانت تحویل داده و به‌صلیب کشیده شد» (توسیدید، کتاب ۱، فصل ۱۰۹، بند ۳).

اطلاعات توسیدید (کتاب ۱، فصل ۱۰۹، بند ۲) باید مورد توجه قرارگیرد. چون او می‌نویسد که «بجز منطقه‌ی مانداب‌ها که آمورتایوس بر آن‌ها فرمانروایی می‌کرد، باقی مصر به زیر نگین شاه بزرگ بازگشت؛ وسعت مانداب‌ها مانع از به زانو درآوردن او بود. به‌علاوه در مصر سربازانی بهتر از مردمان مانداب‌ها وجود ندارد.» می‌بینیم که پارسیان در مصر نیز همان استراتژی‌ای را که در نقاط دیگر داشتند، پیاده کردند، یعنی بر بخش مفید مصر تسلط یافتند که در این مورد ممفیس و راه‌های ارتباطی دریایی بود. برای شاه چندان اهمیتی نداشت که به‌لطمه زدن به «شاه مانداب‌ها» که منزوی بود و امکانات چندانی برای به خطر افکندن سلطه‌ی هخامنشیان نداشت، ادامه دهد (کتاب ۱، فصل ۱۱۲، بند ۳): کار زیادی از آمورتایوس که آتنیان رهایش کرده بودند (کتاب ۱، فصل ۱۱۲، بند ۳) ساخته نبود. این حداقل تفسیر خوشبینانه‌ای (از دیدگاه پارسیان) است که می‌توان آن را اختیار کرد. امّا آیا رها کردن آمورتایوس افشاگر حدود سلطه‌ی ارضی قدرت هخامنشی نیست؟ هرودوت هنگام بحث درباره‌ی پادشاهان جزء مصری (کتاب ۳، بند ۱۵) در آن‌گواه سیاست هخامنشیان را می‌بیند که رسمشان این است که با پسر شاهان، ولو خود شاهان علیه آنان به پا خاسته باشند، محترمانه رفتار کنند، البته این موجب نمی‌شود که قدرت را به پسران بسپارند. مثال‌های فراوانی در این مورد وجود دارد. می‌توان مورد ایشتوویگو و کرسوس و نبونیدوس را قید کرد که از شاه بزرگ تیول‌هایی دریافت کردند که به آنان امکان داد هم‌چنان به زندگی شاهانه ادامه دهند.[۲۰] امّا آنان برخلاف پادشاهان جزء از قلمروهای سلطنتی خود تبعید شدند و فقط به‌طور افتخاری شاه شناخته می‌شدند و دیگر سرزمینی برای فرمانروایی در اختیار نداشتند. نمونه‌های مطرح شده در *تواریخ* هرودوت، بیش از آن که مبین «عظمت روحی» شاهان بزرگ باشد[۲۱] گواه ناتوانی پارسیان در کنترل مستقیم منطقه‌ای حیاتی از مصر است. آنان با آن که موفق شدند ارتباط بین ممفیس و دریا را تأمین کنند، اما ناچار شدند وجود پادشاهان جزء مصری را عملاً بپذیرند، مشروط بر این که از حدودی که برایشان «موردقبول» قرارگرفته بود، فراتر نروند. خود این عمل به‌مفهوم

www.tabarestan.info تبرستان

پذیرش وجود *مصر مصری* در دروازه‌های مصر هخامنشی است.[۲۲]

به‌علاوه پیداست که این پادشاهان جزء، که اغلب رقیب یکدیگر بودند، فقط بر اراضی ماندابی یا بیابان‌های سرحدات لیبی مسلّط نبودند، چون در سال ۴۴۵ /۴۴۴ پ. م.، پسامتیک کشتی‌هایی را که بارشان گندم بود برای آتن فرستاد، این نشانه‌ی آن است که او اراضی حاصلخیز دلتای غربی را نیز در اختیار داشت (Kienitz 1953: 73). موقعیت این پادشاهان به آن‌ها اجازه می‌داد که سیاست معمول اتحاد با دولت‌شهرهای یونانی را دنبال کنند. قدرتشان نیز احتمالاً چندان کم نبود، چون در سال ۴۱۱ تیسافرن به ناچار مسیر یک ناوبخش فنیقی را در برابر پادشاه جزئی که در آن جا مستقر شده بود، تغییر داد (یا به این کار تظاهر کرد)؛ شاید همین پادشاه جزء در سال ۴۱۲ /۴۱۱ برای آتن گندم فرستاده باشد (توسیدید، کتاب ۸، فصل ۳۵، بند ۲). این روش بسیار سست اشغال ارضی ــ همراه با تأثیرات فاجعه‌بار مبارزه‌ی کوروش صغیر با اردشیر بر تدارکات نظامی آبروکوماس در شام ــ به‌طور قطع فروپاشی ناگهانی سلطه‌ی هخامنشی را در فاصله‌ی ۴۰۴ (دلتا) تا ۳۹۹ (الفانتین) ــ بعضاً توضیح می‌دهد. باید فرض کرد که آمورتایوس موفق شده بود سپاهی نسبتاً نیرومند برای تصاحب ممفیس، که کلید سلطه‌ی پارسی در مصر بود، گردآورد. نام پارسیان از اسناد از امروز به فردا به‌سرعت ناپدید شد[۲۳] و پادگان یهودیان به فرعون جدید اعلام وفاداری کرد. سرانجام باید گفت که به نظر می‌رسد که فتح مجدد مصر در سال ۳۴۳ /۳۴۲ به استراتژی اشغال متراکم‌تری منتهی نشد. اگر خبّبش[1]، در پایان دهه‌ی ۳۴۰[۲۴] قیام کرده باشد، شورش بار دیگر از دلتا سازمان‌دهی شده است: در واقع، *استل خشترپاون* نشان می‌دهد که خبّبش برای دفاع دریایی منطقه اهمیت خاصی قائل بود و کاهنان بوتو[2] را غرق احسان خود کرده بود. البته دلتا در طول دوره‌ی استقلال‌قلب قدرت مصری ماند (Kienitz 1953: 81). باید خاطرنشان کنیم که شاهان مانداب‌ها، ریشه در تاریخ درازمدت مصر دارند. به نوشته‌ی هرودوت (کتاب ۲، بند ۵۲) و دیودوروس (کتاب ۱، فصل ٦٦) پسامتیک اول به مانداب‌ها تبعید شده بود: او قدرت را به‌یاری مزدوران ایونیایی و کاریایی دوباره به چنگ آورد. فراعنه‌ی سائیتی به اتکای پایه‌های قدیم خود در دلتا موفق به متحد کردن مصر شدند. از این نظر، رؤسای

1. Khabbabash 2. Buto

www.tabarestan.info تبرستان

شورش‌ها در دلتا در دوران هخامنشی چون اخلاف مستقیم شهریاران کوچک محلّی نمودار می‌شدند که دلتا را حداقل از قرن هشتم پیش از میلاد بین خود تقسیم کرده بودند (318 sq cf. Yoyotte 1961; kitchen 1973:) .

بنابراین این برداشت وجود دارد که پارسیان دلتا را (حداقل نه به‌طور کامل) هیچ‌گاه در کنترل نداشتند و دلتا عملاً قلب یگانه نهضت مقاومت سازمان‌یافته علیه سلطه‌گران باقی مانده بود. توسیدید (کتاب ۱، فصل ۹. ۱، بند ۲) به‌درستی ارزش والای سربازان مانداب‌ها را خاطرنشان می‌کند. در واقع کالاسوریان[1] و هرموتوبیان[2]، نام‌هایی که هرودوت به قشر جنگ‌جویان می‌دهد (کتاب ۲، بند ۱۶۴-۱۶۵)، از نام‌های دلتایی مشتق می‌شوند.[۲۵] درست است که بعد از فتح مجدد سال ۴۸۵ خشیارشا توانست قشون‌هایی را از آن نقاط گردآوری کند (هرودوت، کتاب ۹، بند ۳۲؛ Deman 1985)، اما پیداست که پس از سال ۴۸۰/۴۷۹ پ. م. این سربازان به خدمت شاهان مانداب‌ها درمی‌آیند. پادشاهان جزء با آتن مرتبط بودند، اراضی تولیدگندم و سربازان ورزیده در اختیار داشتند و از ارتش ذخیره‌ی مزدوران یونانی استفاده می‌کردند. آنان به‌رغم جنگ‌های برادرکشانه‌ی خود توانستند نیرویی را متشکل سازند که به آنان اجازه‌ی راندن پارسیان از مصر را در پایان قرن پنجم داد. این وقایع از ضربه‌های منفرد در روستاهای مصر یا منازعات محدود یهودیان و مصریان در الفانتین، که بدون پیوند آشکار با شاهان مانداب‌ها جریان داشت، کاملاً جدا بود.

۵. تجلیات مکتوب «پارسی بیزاری» مصریان

۵.۱. در این‌جا لازم است یادآوری کنیم که هدف تردیدهایی که تا این‌جا در مورد وسعت و انسجام نهضت‌های گوناگون مصریان طی سلطه‌ی پارسیان ارائه شد، نفی شعور قومی مصریان نیست. ما فقط رابطه‌ی خود به‌خودی‌ای را مورد تردید قرارمی‌دهیم که اغلب بین این شورش‌ها، که از نظر نحوه‌ی بروز و انگیزش‌ها بسیار متفاوت است، با «ملی‌گرایی مصری» برقرار می‌کنند. به عقیده‌ی من در این قیام‌ها دلایل عاجل‌تر دیگری به‌ویژه از نوع اقتصادی به‌نحو نیرومند نقش دارند. به همین دلیل معتقدم که بعضی از جنبش‌ها بیشتر شورش علیه فقر و گرسنگی است تا شورش علیه

1. Calasyries 2. Hermotybies

www.tabarestan.info تبرستان

سلطه‌ی هخامنشیان. با این همه تردیدی نیست که در دوران سلطه‌ی هخامنشی بر مصر، مانند قرون پیش از آن، مصریان در برابر «بیگانگان» و «آسیاییان» دچار احساس نیرومند و در عین حال شایع خصومت هستند. این نکته را هرودوت نیز متذکر شده است (کتاب ۲، بند ۱۵۹، Helck 1964). با این همه ارزیابی ماهیت و تأثیر این شعور قومی ـ فرهنگی بسیار دشوار است، مضافاً بر این که بخش عمده‌ی اسناد مورد استفاده (و قابل استفاده) متعلق به دوران یونانی‌مآبی هستند.

۲.۵. کوئینتوس کورسیوس روفوس نیز مانند دیودوروس بر نفرتی که هنگام ورود اسکندر در دل مصریان نسبت به پارسیان انباشته بود، تأکید ورزیده است. دلیلی ندارد که در چنین تاریخی در وجود چنین احساسی تردید کنیم مضافاً بر این که خاطره‌ی استقلال بازیافته و فتح مجدد مصر به دست اردشیر سوم هنوز زنده بود.[۲۶] با این همه این متون قابل تردید، زیرا نویسندگان دوران یونانی‌مآبی چون قصد دارند ثابت کنند که مصریان از اسکندر به‌مثابه‌ی رهایی‌بخش استقبال کردند، بر نفرت از پارسیان با حدّت و شدت بیشتر پافشاری کردند. راحتی اگر جزء به جزء متون دوران یونانی‌مآبی بپذیریم، باز برای اثبات شعور ملّی مصریان، که آماده‌اند به اسکندر چیزی را بدهند که از شاه بزرگ دریغ داشته بودند، دلیلی ارائه نکرده‌اند. البته کاهنان می‌دانستند که تغییر سلطه، فرمانروای جدید را مکلف به ایثار و بخشندگی به معابد خواهد کرد. اسکندر و بطلمیوس نیز مانند کمبوجیه و داریوش می‌دانستند که باید این انتظارات را برآورند. با این همه متونی که در توصیف استقبال پرشور از اسکندر نوشته شده است، نباید موجب توهم شود. جزء به جزء این متون با شرح استقبالی که در بابل از فاتح مقدونی شده بود، مطابقت می‌کند. به نظر می‌رسد که متن مربوط به شرح استقبال از اسکندر در بابل نیز از متونی که در توصیف ورود پیروزمندانه‌ی کوروش کبیر به همین بابل نوشته شده است، نسخه‌برداری شده است. چندبرابر کردن ارجاع‌ها به متونی که مراسم «ورود سلطنتی» را شرح می‌دهند، به سهولت ممکن است: همه‌ی مقامات مدنی، مذهبی و نظامی شهر به استقبال شاه می‌آیند تا انقیاد خود را به فاتح، که کلید شهر را تقدیمش می‌کنند، رسماً اعلام دارند (رک. آریانوس، کتاب ۱، فصل ۱۷، بند ۳) نه آن که احساس آزاد شدن خود را از قید هخامنشیان بروز کنند. وجه خودانگیخته‌ی این مراسم توهمی بیش نیست: در واقع این‌ها جشن‌هایی هستند که گاه با هم‌کاری برگزیدگان محلّی، که به حفظ امتیازاتشان علاقه‌مندند، به‌دقت سازمان‌دهی می‌شوند.[۲۷] این نوع اسناد اجازه

www.tabarestan.info تبرستان

نمی‌دهند که واقعیت احساساتی را که مصریان را به جنبش درمی‌آورد، به دقت بشناسیم.

۳.۵. نفرت از مادها نیز پیوسته در نوشته‌های مصری دوران بطلمیوس، اعم از *وقایع‌نامه‌ی دموتی* (Spiegelberg 1914; Johnson 1974 et 1984)، *پاسخ غیبی سفالگر* یا متنی متأخر مانند *پاسخ غیبی بره* (Dunand 1975; Lloyd 1982 b) دیده می‌شود. یکی از مضامین مکرر این متون ربودن بت‌ها به دست پارسیان است. از این نظر موقعیت مورخ مشابه موقعیت او در هنگام بررسی مسئله‌ی ربودن پیکره‌های یونانی به دست خشیارشاست. این وقایع به‌خصوص از طریق متون دوران یونانی‌مآبی شناخته شده‌اند، همان متونی که به مسئله‌ی استرداد پیکره‌ها به دولت‌شهرهای یونانی به واسطه‌ی شدت دینداری شاهان سلوکی پرداخته‌اند. در نیّات تبلیغاتی شاهان سلوکی هنگام انجام دادن این اعمال تردیدی وجود ندارد. با این همه زیاده‌روی است اگر بگوییم که این تبلیغات بی‌پایه است.[۲۸] خشیارشا پیکره‌هایی را که از آتن و سایر شهرهای یونانی به دست آورده بود، با خود برد (Perdrizet 1921) برای همین، شاهان بطالسه در موارد متعدد مباهات کردند به این که پیکره‌هایی را که پارسیان با خود برده بودند، به جاهایشان برگرداندند: کاهنان مصری از خشترپاون، بطلمیوس، و شاه بطلمیوس سوم به‌سبب نشان دادن این نشانه‌ی رفیع دینداری سپاسگزاری کردند. بطلمیوس سوم نیز در کتیبه‌ی آدولیس[1] اشاره به این امر را از یاد نبرده است. پیداست که این تبلیغات در چارچوب هم‌کاری با کاهنان مصری جای می‌گیرد. برای همین تکرار این امر آن‌قدر تردیدبرانگیز است، «که این پارسی بیزاری ممکن است، لااقل بعضاً به‌مثابه‌ی ابداع تبلیغاتی شاهان بطالسه بنماید» (Gutbub در بحث Bresciani 1978: 36). با این همه نباید فراموش کرد که این مضمون در نوشته‌های مصری‌ای که چون *وقایع‌نامه‌ی دموتی* مضامین ضدّ پارسی و ضدّ یونانی را انتقال می‌دهند، حاضر است. دستکاری‌های کمابیش متأخر، که خاطره‌ی فتح مصر به دست کمبوجیه زمینه‌ی تحقق‌شان را فراهم کرده‌اند، هر چه باشند (Schwartz 1949: 67-72)، تردیدی وجود ندارد که اشغال نظامی، حداقل در مرحله‌ی اول فرصت چپاول معابد را فراهم آورده است: اوجاهوررس‌نت نیز این امر را پنهان

1. Adoulis

نکرده است (Posener 1936: 168-70)، یهودیان الفانتین نیز به تخریب‌های انجام شده در این زمان در معابد مصری اشاره کرده‌اند (گرولو، شماره‌ی ۱۰۲ سطور ۱۲ـ۱۳) [۲۹]. پس جای آن ندارد که اطلاعات نویسندگان کلاسیک را در باب ربودن اشیای گران‌بها از معابد طیوه (دیودوروس، کتاب ۱، فصل ۴۶؛ رک. استرابون، کتاب ۱۷، فصل ۱، بند ۲۷)، هلیوپولیس (استرابون *همان*) و یا در مورد وقایع مشابه در هنگام فتح مجدّد مصر به دست اردشیر سوم (دیودوروس، کتاب ۱۶، فصل ۵۱) ردّ کنیم. باید بپذیریم که بازگرداندن پیکره‌ها واقعیت دارد (Lorton 1971) و بطالسه توانسته‌اند از آن با مهارت استفاده کنند، کوروش نیز در هنگام فتح بابل چنین کرده بود. [۳۰]

جای آن دارد که در این قلمروها، خود وقایع را از توضیحاتی که روحانیون مصری در موردشان داده‌اند، تمیز دهیم. می‌توان گفت که غارت بت‌ها جزو لایتجزای عواقب پیروزی نظامی است. [۳۱] اما این تبلیغات که از محافل روحانی‌ای که هرودوت با آن‌ها سروکار داشته، سر برآورده است، چهره‌ی واقعیت تاریخی را به عمد تغییر داده است. اکنون دیگر می‌دانیم که کمبوجیه در همه جا مرتد شناخته نشده است، و اگر اوجاهوررس نت، از یک سو و یهودیان الفانتین از سوی دیگر، به اخاذی تداوم یافته از معابد اشاره می‌کنند، برای آن است که بهتر بتوانند بر این مسئله تأکید بنهند که معبد نیت[1] و معبد یهوه، به واسطه‌ی حمایت شاه بزرگ از حملات سربازان افسارگسیخته (معبد نیت دربار دوم) مصون مانده‌اند. به‌خصوص جالب است بدانیم که سخنان مشهور هرودوت در مورد کمبوجه ثابت می‌کنند که ارتداد این شاه مضمونی نیست که بر اثر تبلیغات بطالسه یا نوشته‌های موعودباورانه‌ی مصری دوران یونانی‌مآبی ابداع شده باشد: با آن که هر دو آن‌ها در تثبیت آن سهم داشته‌اند، اما این مضمون از قرن پنجم پدید آمد و کلاً یا بعضاً متعلق به روحانیون مصری بود. این به‌معنای آن است که مسئله‌ی پارسی بیزاری مردم مصر هم‌چنان مطرح بود.

۴.۵. در مورد دوران هخامنشی اسناد مستقیمی که امکان مطالعه‌ی ذهنیّات را بدهند، اندک است.

1- Neith

www.tabarestan.info تبرستان

۱.۴.۵. دریوتون (E.Drioton ۱۹۷۵) بر اساس بعضی از نمایشنامه‌های رپرتوار تئاتر به‌بررسی شدت احساسات ملی، پرداخته است. در میان نمایشنامه‌های جدید، نمایش *بازگشت ست* که به اتکای سلاح به مصر باز می‌گردد، قرار دارد. به عقیده‌ی دریوتون ست کسی جز شاه بزرگ نیست که در این نمایشنامه «فرمانروای جنایت /شهریار دروغ /فرمانده راهزنان...» نامیده شده است. به نوشته‌ی نویسنده «وجود این نمایش‌های ملّی گرایانه، که چنان شدیداللحن است که در سرزمین تحت اشغال هیچ ممیّزی آن را برنمی‌تابد، اجازه‌ی سنجش شور و حرارت ملی‌گرایانه‌ای را می‌دهند که در مصر در دوران هجوم پارسیان در غلیان بوده است.» این نتیجه‌گیری به نظر افراطی می‌نماید به‌ویژه از آن روی که مضمون است، مضمونی بسیار باستانی است. عبارت مورد استفاده دریوتون به‌وضوح می‌فهماند که مقتضیات تاریخی که این مطالعه در آن مکتوب شده است (یعنی زمان اشغال فرانسه به دست نازی‌ها) احتماً لاً در شکل‌گیری تفسیر او بسیار مؤثر بوده است.

۲.۴.۵. م.گوئنچ اگلوئف (M.Guentch-Ogloueff ۱۹۴۱) نیز گروه منسجمی را در اسامی خاصّ مصری جدا کرده است که تخاصم علیه مهاجمان بیگانه را (مثل نام ایناروس) نشان می‌دهد. به نوشته‌ی این پژوهش‌گر این نام‌ها مبیّن احساس تخاصم عامه‌ی مردم‌اند. با این همه، باید توجه داشت که از ۴۷ نمونه‌ی مورد استناد فقط ۵ مورد به‌طور قطع به دوران امپراتوری هخامنشی تعلق دارند (در مورد ۳ نمونه‌ی دیگر تردید وجود دارد). از این رو تفسیر پژوهش‌گر قدری بی‌پایه می‌نماید.[۳۲] بررسی اسامی خاص نیز مانند مورد نمایشنامه‌ها هیچ بینه‌ی مسلمی از رواج بیگانه بیزاری در دوران سلطه‌ی هخامنشی ارائه نمی‌دهد، مضمون ارتداد کمبوجیه نیز چنین است. تا این‌جا به نظر نمی‌رسد که چیزی ثابت کند که این احساس نفرت از پارسیان ملاط ایدئولوژیکی شورش‌های مصری در قرن پنجم بوده است.

۶. اشغال خارجی و تناقض‌های درونی جامعه‌ی مصر

۱.۶. به نظر من پی‌آمد تأکید قدری یک‌جانبه بر ملی‌گرایی مصری، امحای تفاوت‌ها و تضادهای جامعه‌ی مصری قرن ششم تا قرن چهارم است. با آن که شناختمان درباره‌ی این امر به‌دلیل نقص اسناد نابسنده است، امّا به نظر نمی‌رسد که جامعه‌ی مصری در برابر «ستمگر»، واکنش یک‌پارچه‌ای داشته باشد. نمونه‌های شناخته شده پیوستن به

فاتحان پارسی و، پس از آنان، فاتحان مقدونی ثابت می‌کنند که افراد یا گروه‌ها بیشتر بر مبنای امتیازاتی که می‌پندارند از هم‌کاری به دست می‌آورند، تصمیمات خود را اتخاذ می‌کنند تا ماهیت بیگانه‌ی فرمانروایان جدید. این همان چیزی است که خصلت مغشوش کارراهه‌ی بعضی از نمایندگان دوره‌های پرآشوب را توجیه و آشکار می‌کند: مانند سم‌ـ تئوئی ـ تف ـ نخت[1] که پس از گرویدن به اردشیر سوم، رییس اطبای شاه بزرگ شد و از ۴۳۴ /۳۴۲ پ. م. در معیت او بود و پس از شکست داریوش سوم (ایسوس یا گوگمل)، به مصر بازگشت. و در آن جا ظاهراً به خدمت مقدونیان درآمد (Tresson 1931; Van Känel 1984: 120-125; Perdu 1985) و نیز پسر ارشد نکتانیبو دوم، که پس از آن که تحت فرمان پدر وظایف مهمّی به عهده داشت، ملازم رکاب اردشیر سوم شد (clère 1951)[۳۳]. در کتیبه‌هایی که این دو تن به شرح زندگی خود اختصاص داده‌اند، می‌کوشند خود را از شر سوء ظن خدمت به شاه بزرگ خلاص کنند و می‌گویند که بازگشتشان به دره‌ی نیل به هدایت خدایان صورت پذیرفته است. به عقیده‌ی من هدف این رفتار دفاعی فقط مردم نیستند، بلکه این رفتار از تمایل به شناساندن و قبولاندن خود به فرمانروایان جدید مصر که قدرتشان را علیه پارسیان تحمیل کرده‌اند، ناشی می‌شود. به نظر می‌رسد که روحانیون مصری نیز اساساً با توجه به منافع خود تصمیم می‌گیرند: می‌توان فرض کرد که تدابیر مالی مقرر شده توسط کمبوجیه[۳۴] در آلودن خاطره‌ی سلطنت او در متون مصری دوران یونانی‌مآبی مؤثر بوده است. مردم روستایی نیز بیرون بازی می‌مانند: آنان در هر حال ناچار به پرداخت مالیات و عوارض به معابد و مالکان بزرگی هستند که با صاحبان قدرت، هر اصلیتی داشته باشند، اشتراک منافع دارند.

۲.۶. این موقعیت متناقض، به عقیده‌ی من این واقعیت را توضیح می‌دهد که *وقایع‌نامه‌ی دموتی* چرا فقط بیانگر نفرت از هخامنشیان نیست بلکه منافع خاصّ روحانیون را نیز ملحوظ می‌دارد. در واقع با چند تن از فراعنه‌ی سلسله‌های بیست و نهم و سی‌ام بهتر از فرمانروایان پارسی برخورد نشده است: آمورتایوس به‌سبب بیداد، کیفر می‌بیند، پسامو تیس[2] راه خدا را دنبال نمی‌کند، آخریس[3] قانون (الهی) را زیرپای

1. Sem-taoui-tef-nekht 2. Psammouthis 3. Achôris

می‌گذارد و غیره. می‌توان تصور کرد که «دلایل مورد استناد (در همان *وقایع‌نامه*) برای توضیح جانشینی‌ها و عزل‌ها، احتمالاً توسط مفسرانِ سخنان غیبی ابداع شده‌اند تا اساس غیب‌گویی را توجیه کند» (Traunecker 1979: 403). نظیر این داوری‌های منفی در مورد سلسله‌هایی صورت گرفته است که پارسیان را از مصر بیرون راندند و در تمام طول قرن چهارم (تا سال ۳۴۳) از مصر در برابر حملات شاه بزرگ و سردارانش دفاع کردند. نگارندگان وقایع‌نامه نه بر اساس ریشه‌ی قومی فراعنه بلکه بر مبنای رعایت یا عدم رعایت قواعد خاصّ سلطنت پسندیده، اعلام‌نظر می‌کنند (Johnson 1984: 124). این به‌معنای آن است که رفتار مصریان به‌ویژه روحانیون نمی‌تواند بر مبنای بیزاری پی‌گیر، فراگیر و بی‌اغماض توجیه شود: این رفتار تبلور تناقض‌های درونی جامعه‌ی مصر نیز هست، دعوت‌های متعدد به خصومت ورزی با مادها بعدها باعث استحاله‌ی این تناقض‌ها و تبدیلشان به توافق سیاسی، اجتماعی و ایدئولوژیکی می‌شوند.

اسپالینگر (Spalinger 1978) در مقاله‌ای بلیغ که بسیار موردانتقاد قرار گرفته است، نظریه‌ای را تدوین کرده است که بر مبنای آن در دوران سائیتی تصویر فرعون پیوسته تنزل می‌یابد و هرچه کمتر چون خدا و هرچه بیشتر چون فرمانده جنگی تلقی می‌شود، فرماندهی که به اتکای نیروهای نظامی قدرت می‌گیرد و از قدرت خلع می‌شود. در چنین شرایطی فرعون قدرت خود را هر چه کمتر از یک منبع فوق انسانی یا از استمرار دودمانی کسب می‌کند. لوید (Lloyd 1983) اعتبار این تحلیل را مورد اعتراض قرارداده است. به عقیده‌ی او چند متن مصری، که بیانگر دلبستگی به «سلطنت سنتی» پسندیده‌اند، خلاف آن را بیان می‌دارند. پس به نظر می‌رسد که تصویر آرمانی سلطنت فرعونی در خلال میلیون‌ها سال تداوم یافته است. استدلال لوید حتی در مورد جایگاه ایدئولوژی فرعونی در مصر بطالسه، به‌نحو انکارناپذیری روشنگر است. با این همه، اصراری چنین شدید بر تداوم‌های انکارناپذیر در تاریخ درازمدت ممکن است موجب درهم آمیختن بازنمایی‌های ایدئولوژیکی و تغییرناپذیر قدرت سلطنتی با واقعیت برقرار می‌شوند، که ــ به تبع مقتضیات تاریخی، که نه لایتغیر بلکه تحول یابنده‌اند ــ بین فرعون و اجزای تشکیل دهنده‌ی جامعه‌ی مدنی ــ که روحانیون در ردیف اول آن قرار دارند ــ برقرار می‌شوند. در واقع این روابط به بازنمایی‌های قدرت فروکاسته نمی‌شوند هرچند که بازنمایی‌ها در ایجاد ساختار روابط اجتماعی ـ سیاسی مؤثرند. به عبارت دیگر، در بطن تداوم انکارناپذیر ساختارهای ایدئولوژیکی، باید راه‌ها و وسایلی را

www.tabarestan.info تبرستان

ملحوظ داشت که فرعون از طریق آن‌ها قدرت را به دست می‌آورد و اعمال می‌کند. به نظر می‌رسد انکار این نکته که فراعنه‌ی قرن پنجم و چهارم دچار نوعی بی‌ثباتی ساختاری هستند دشوار باشد. هیچ یک از پادشاهان جزء به‌تنهایی بر مصرِ «مصری» دلتا مسلط نیست: همواره دو یا سه پادشاه جزء با یکدیگر در رقابت‌اند (رک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۵؛ Kienitz 1953: 73). آنان به تلاش برای کمک و حمایت خارجی ادامه می‌دهند: ایناروس، همان‌طور که دیدیم، در دادن پیشنهاد نوعی کندومینوم (سلطه‌ی مشترک condominiom) در ازای ائتلاف نظامی تردید نمی‌کند (دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۷۱، بند ۴: کوینن). به دست آوردن استقلال نیز این وضعیت را به‌طور اساسی تغییر نمی‌دهد. فراعنه‌ی جدید معمولاً خود را چون ادامه‌دهندگان فراعنه‌ی سائیتی معرفی می‌کنند و از این طریق می‌خواهند صراحتاً نشان دهند که پرانتز سلطه‌ی پارسی بسته شده است و مصر جریان تاریخ چند هزارساله‌ی خود را که به‌طور موقت قطع شده بود، از سر گرفته است. در واقع فرمانروایان جدید نیز چون فراعنه‌ی سائیتی بدون حمایت یونانیان قادر به دفاع از خود و فرمانروایی خود نیستند. بیشتر فراعنه، اگر نه تمامشان، فاقد مشروعیت مسلم‌اند. شورش‌های داخلی، شورش‌های علیه پادشاه وقت، تغییرات ناگهانی قدرت که پیداست به پشتیبانی نیروهای نظامی، که داور واقعی موقعیت می‌مانند، صورت می‌گیرد، دیگر قابل شمارش نیستند. اچ. دوملنائر (H. de Meulenaere 1963: 93) به‌درستی در این باب نوشته است: «تاریخ واپسین دودمان‌های بومی، بدین ترتیب، ویژگی سلطنت نظامی‌ای را به‌خود گرفت که بر اثر مبارزات مداومی به لرزه درمی‌آمد که پس از هر پیروزی، با اعلامی دالّ بر نافرمانی واقعی به اتمام می‌رسید.»

از این نظر، راندن پارسیان نه به‌معنای پایان یافتن که به‌معنای چند برابر شدن شورش‌ها علیه قدرت مستقر در ممفیس یا سائیس بود. اگر شمار شورش‌ها را به عنوان معیار برگزینیم، این برداشت حاصل می‌شود که سلطه‌ی هخامنشیان باعث گسست واقعی نشده بود: به نظر می‌رسد که جامعه‌ی مدنی و دولت مصر در اعماق وجود خود دچار ناتوانی در ایجاد تأثیر متقابل واقعی در یکدیگر، که مشخصه‌ی دوره‌های بزرگ فرعونی بوده است، شده بودند. جامعه‌ی مدنی در برابر نابسندگی‌های دولت، فقط دو راه در اختیار دارد: شورش علنی یا امتناع از به رسمیت شناختن قدرت. البته در منابع فقط شورش‌هایی قید شده‌اند که در درون دستگاه‌های دولتی، که سپاه در میانشان

عنصر تعیین‌کننده مانده است، روی داده‌اند. امّا منطقاً می‌توان تردید داشت که عزیمت پارسیان برای توده‌ی روستاییان به‌معنای بهبود موقعیت اقتصادیشان بوده باشد. درست است که خراج پارسی از میان رفت (مگر آن که به‌نفع فراعنه‌ی جدید ادامه یافته باشد)، امّا تلاش‌های جنگی مستمر و عظیم برای مبارزه با پارسیان، که ضد حملاتشان را در فاصله‌ی ۴۰۴ و ۳۴۳ پ. م. چند برابر کردند، به‌طور قطع به مصریان فشار سنگینی را تحمیل کرده است. از نظر کینیتس (Kienitz 1953 80-1) «با آخریس (۳۹۲ـ۳۸۰) دوره‌ی جدیدی در تاریخ دره‌ی نیل آغاز می‌شود. آخریس را باید بنیان‌گذار واقعی موقعیت نیرومند مصر در قرن چهارم تلقی کرد.» این اظهارنظر، اگر دیدگاه تاریخ نظامی و دیپلماتیک را برگزینیم، به‌طور قطع مدلل است، امّا برای مصریان به چه بهایی تمام شده است؟ به نوشته‌ی ترونکر (Cl. Traunecker 1979: 400) «سرزمینی که استقلال خود را تازه به دست آورده بود و خواهان آن بود که از بازگشت اشغالگر به هربهایی اجتناب کند، تلاشی را که اقتصاد جنگی تحمیل می‌کرد، با کمال میل می‌پذیرفت.» به نظر می‌رسد که چنین ارزیابی‌ای (که به هیچ سند و مدرکی متکی نیست) از اصل مسلم فرض شده‌ی «آگاهی ملی مصری» که من در موجودیت آن جز به‌صورت مبهم و به‌لحاظ سیاسی غیرمؤثر تردید دارم، ناشی می‌شود.

پایان سلطنت تاخوس (۳۶۳/۳۶۱) کاملاً افشاگرانه است. این فرعون نه فقط می‌خواست استقلال مصر را در برابر پارسیان حفظ کند بلکه قصد داشت سیاست تهاجمی آپریس را از سر بگیرد. از این رو به شام لشکرکشی کرد. او برای موفقیت در این کار به مزدوران یونانی و نظر مشورتی خابریاس متوسل شد. خابریاس به او توصیه کرد که به‌منظور تأمین هزینه‌ی جنگ به‌مجموعه‌ای از اقدامات برای به دست آوردن طلا و نقره دست بزند. هیچ کس از این اقدامات در امان نماند: از تمام گروه‌های مردم مصر اعم از کاهنان، صنعتگران، کشتی‌رانان و مالکان بزرگ با توسل به اعمال خشونت‌آمیز و با زیر پا نهادن اصول اخلاق سیاسی، چیزهایی گرفته شد. سرانجام روستاییان نیز ناگزیر به تحویل سهم فزاینده‌ای از محصول خود به نومارخوس‌ها شدند (Will 1960). تاخوس هنگام عزیمت، نایب‌الحکومگی و نیروهای مصری را به برادرش تچاـ حپ ـ ایمو[1] سپرد (رک. پلوتارک، *اگسیلائوس*، فصل ۳۷، بند ۳؛ De

1. Tcha-hap-imou

Meulenaere 1963: 91-3). سرنوشت تاخوس شبیه سرنوشت آپریس بود که واحدهایش برای اعتراض به سهم زیادی که به مزدوران بیگانه داده شده بود، در پشت جبهه سر به شورش برداشتند (دیودوروس، کتاب ۱، فصل ۶۸؛ هرودوت، کتاب ۲، بند ۱۶۱ـ۱۶۳؛ Spalinger 1978: 24-5). تچا ـ حپ ـ ایمو نیز با پسرش نکتانیبو سر به شورش برداشت. تاخوس به اردشیر سوم پناهنده شد که «به بخشایش گناهانش اکتفا نکرد، بلکه فرماندهی جنگ علیه مصریان را به او سپرد.» (دیودوروس کتاب ۱۵، فصل ۹۲، بند ۵؛ Kienitz 1953: 99). در این فاصله سپاه، نکتانیبو را شاه اعلام کرد. اما پادشاه جزء دیگری از ناحیه‌ی مندس[1] قیام کرد. جنگ بین دو مدعی سلطنت با دخالت اسپارت که در مقام داور منازعات داخلی پذیرفته شده بود، به‌نفع نکتانیبو (دوم) پایان گرفت.

بنابراین به نظر می‌رسد که صرف‌نظر از تداوم ساختارهای ایدئولوژیکی فرعونی، هیچ یک از فراعنه‌ی سلسله‌های بیست و نهم و سی‌ام پشتیبان محکم و پابرجایی در جامعه‌ی مدنی مصر نداشتند. محکومیت‌های تعدادی از آنان در *وقایع‌نامه‌ی دموتی* نیز این واقعیت را برملا می‌کند. نگارندگان وقایع‌نامه نوید بازگشت به مصر بزرگ را می‌دهند که پیامی بیشتر موعودباورانه است تا امیدی که دارای پایه‌های منطقی باشد.

۳.۶. رفتار طبقات مسلّط مصری در برابر فتوحات هخامنشیان (و پس از آن فتوحات مقدونیان) را باید در همین چارچوب فهمید. این طبقات، اگر امتیازات و منافعشان مورد تردید قرارنمی‌گرفت، آمادگی پذیرش فاتح را داشتند و فرعون شدن او را می‌پذیرفتند. بیانات اوجاهوررس نت از این نظر روشن است. او در کمبوجیه به وجود فرعونی درود می‌فرستد که نظم را بر پایه‌های سنتی (پایه‌های نه فقط ایدئولوژیکی بلکه اجتماعی) آن دوباره برقرار کرده است. «قابلیت کمبوجیه و داریوش در درونسازی الگوی سنتی پادشاهی در ایجاد تمایل اوجاهوررس نت (و دیگران) به قبول آنان و هم‌کاری با آنان اهمیت دارد... به نظر می‌رسد که اوجاهوررس نت میل دارد که سرنوشت خود را با سرنوشت پارسیان گره بزند و ملاحظات ملّی در واکنش او چندان تأثیری ندارند» (Lloyd 1982a: 180). به عبارت دیگر، از نظر او، فرعونی بیگانه که خود

1. Mendès

را با الگوی سنتی تطبیق می‌دهد، به‌اندازه و حتی بیشتر از فرعونی مصری قابل قبول است که قدرت را در تضاد با اصول «سلطنت پسندیده» اعمال می‌کند. این به‌معنای آن نیست که مصریان اشراف‌زاده باگرویدن به فرمانروایان جدید قصدگرویدن به ارزش‌ها و شیوه‌ی زندگی پارسیان را دارند. شیوه‌ی پتاح ـ حوتپ «هم‌کار» در معرفی خود، آکنده از اطلاعاتی در این زمینه است. او نیز چون اوجاهوررس نت خود را در قبال معابد بسیار متقی و بخشنده نشان می‌دهد و عبارت پردازی‌های سنتی را تکرار می‌کند (Cooney 1953: 5-7). او پیراهن سنتی بلند مصری پوشیده است و جامه‌ای پارسی روی آن به تن کرده و گردنبند پارسی زیبایی به گردن آویخته است که می‌توان فرض کرد که «هدیه‌ای افتخارآفرین» است (*همان* ۱۱ـ۳) که به اوجاهوررس نت نیز تعلق گرفته است (رک.: سطر ۴۶ از صفحه‌ی ۲۷: «به من زیورآلات زر دادند» در: Posener 1936). این پیکره هم‌گواه جذب پتاح ـ حوتپ در میان کارکنان خشترپاون‌نشین است (زیر بخش ۷، بند۴) و هم وابستگی او را به ارزش‌های سنتی طبقه‌اش نشان می‌دهد. در واقع روشن‌بینی این اشراف به‌قدر نگارندگان *وقایع‌نامه‌ی دموتی* که فراعنه‌ی قرن چهارم را محکوم به برنگزیدن راه پسندیده می‌کنند، اندک است. به نظر می‌رسد که‌ذهن هردو گروه در مورد الگوی فرعونیِ عمیقاً آسیب دیده‌ای متحجر شده است، الگویی که فرعون شدن شاهان بزرگ به‌نحو متناقض‌نمایی آن را به جلوه درآورد.

در واقع کمبوجیه و داریوش و بعدها اسکندر و بطالسه از این موقعیت متضاد کاملاً به‌نفع خود سود جستند. اسکندر نیز چون کمبوجیه و داریوش به آپیس قربانی تقدیم کرد (آریانوس، کتاب ۳، فصل ۱، بند ۴). بطالسه‌ی نخستین نیز شماری از معابد مصری را با احسان‌های خود آکندند (Swinnen 1973) و بر ارتداد پارسیان، که آن را در تباین مفرط با اعمال خودشان می‌دانستند، تأکید ورزیدند. بسیاری از مصریان به همان دلایلی که دیگران به کمبوجیه و داریوش گرویده بودند، به اسکندر پیوستند: پتوسیریس[1] در کتیبه‌های مقبره‌اش، تقابل دوره‌ی اغتشاش (پیش از ورود اسکندر) واستقرار نظم در معبدی را که او مسئول اداره‌ی آن می‌شود، بیان داشته است (Lloyd 1982a: 178). (۳۵) به همین ترتیب جدهور[2] خود را برقرارکننده‌ی نظم اعلام می‌دارد و عباراتی مشابه عبارات اوجاهوررس نت به کار می‌برد (Jelinková - Reymond 1951: 102-5; Sherman 1981: 100).

1. Petosiris 2. Djedhor

۷. طبقه‌ی مسلط مصری و قوم ـ طبقه پارسی

۱.۷. کاملاً پیداست که مصریان متعلق به جامعه‌ی اشرافی انتظار داشتند که در ازای پیوستن به فرمانروایان جدید پارسی (در سال ۵۲۵ و ۳۴۳/۳۴۲) در تشکیلات اداری سرزمین خود، که به خشترپاون‌نشین تبدیل شده بود، مقامات عالی دریافت کنند. امّا چه روی داد؟ پیش از ارائه‌ی چند عنصر جزئی برای پاسخ، بهتر است محدودیت اسناد موجود را مطرح سازیم. در مورد مصریان اسنادی که به‌قدر اسناد مربوط به بابلیان و یونانیان فراوان باشد، در اختیار نداریم. در متون یونانی جز نام‌های پادشاهان مانداب‌ها، و یا فراعنه‌ی دوران استقلال نام دیگری نیامده است. در این مورد ما در درجه‌ی اول اسناد آرامی و دموتی را در اختیار داریم که در آن‌ها نام‌های خاصّ نسبتاً فراوانی قید شده‌اند که مطالعات مربوط به شناخت اسامی خاص اجازه می‌دهند که به‌لحاظ قومی آن‌ها را مشخص کنیم (Grelot 1972: 460-502; 506-8). از کتیبه‌های حاوی شرح حال شخصی مقامات عالی‌رتبه‌ای که به کمبوجیه، داریوش و اردشیر سوم پیوسته‌اند، نیز می‌توان سود جست. البته این نوع اسناد مسئله‌سازند. همه‌ی شخصیت‌ها در واقع عناوین دهان‌پرکن و چندگانه‌ای به‌خود نسبت داده‌اند: مجازیم به‌اتفاق بنگستون (Bengston 1967: 23) در مورد محتوای واقعی این عناوین تردید کنیم، چون در واقع از مطالعه‌ی آن‌ها این برداشت حاصل می‌شود که دنبال هم آوردنشان بیشتر پاسخگوی هنجارهای ادبی (مولّد اعتبار اجتماعی) است تا واقعیت اداری (هم‌چنین رک. De Cenival 1984: 725).

آخرین مسئله‌ی روش‌شناختی، که پیشاپیش باید به آن اشاره کرد و خاصّ اسناد مصری نیست (Briant 1984b: 89-91)، این است که هر شخصیّتی که نام مصری دارد، الزاماً مصری نیست. در واقع به نظر می‌رسد که بعضی از پارسیان سنت نامگذاری دوگانه را در پیش گرفته‌اند (cf. Bresciani 1958: 150-1): یعنی هر شخصیتی که نام مصری دارد، الزاماً مصری‌الاصل نیست. مثلاً می‌دانیم که اریورته[1] نام خود را جهو[2] نهاده بود (تاخوس، تئوس[3]: Posener 1936: n° 33, P 178). هم‌چنین می‌دانیم که یکی از فرماندهان اعزامی آریاندس برای جنگ با کورنه‌اماسیس (احمس. ـ م.) نامیده می‌شد. با این که احمس یک نام مصری است، امّا این فرد آشکارا پارسی بوده است،

1. Ariyawrata 2. Djého 3. Téos

چون هرودوت (کتاب ۴، بند ۱۶۷) استثنائاً تعلقش را به قبیله‌ی پارسی مارافیئی قید کرده است (رک. کتاب ۱، بند ۱۲۵).

چون به نظر نمی‌رسد که احمس بتواند در میان نام‌های پارسی جای بگیرد [۳۶] باید نتیجه‌گیری کنیم که این فرد طیّ کارراهه‌ی خود در مصر نام مصری دومی را اختیار کرده است. اگر نوشته‌ی هرودوت را با متن پولیانوس (کتاب ۷، فصل ۲۸، بند ۱) مقایسه کنیم، به این‌جا می‌رسیم که نام پارسی احمس، ارسامس بوده است (Posener 1936: 177) [۳۷]. پس این رسم مسئله‌ساز است. در چند پاپیروس دموتی نام ازر ـ ور[1] قید شده است که در رأس ایالت جنوب قرار داشته است. اگر این فرد واقعاً مصری باشد، یگانه مورد مصری‌ای است که مقام بسیار والای *فرترکه* (*Frataraka*) را اشغال کرده است. به نظر می‌رسد که پورتن (Porten 1968: 45 nº 63) به همین دلیل، بدون نفی هویت مصری این فرد توضیح بدیلی را پیشنهاد کرده است: ازر ـ ور ممکن است لقب مصری یک پارسی باشد. [۳۸] مورد دیگری که مسئله‌ساز است، مورد تاموس، از سرداران تیسافرن و علاوه بر آن دوست وفادار کوروش صغیر است. به‌نوشته‌ی گزنوفون (*آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۲) او مصری و پدر گلوس[2] (کتاب ۲، فصل ۱، بند ۳) داماد تریباذ بود (دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۹، بند ۳). پس از که پدرزنش، تریباذ مورد اتهام قرار گرفت، کوشید به یک پادشاه جزء مصری پناه ببرد (کتاب ۱۵، فصل ۹، بند ۴). وابستگی‌های مصری این خانواده مسلّم است، چون دیودوروس (کتاب ۱۵، فصل ۱۹، بند ۶) تصریح می‌کند که تاموس «اهل ممفیس» است. امّا این متون اجازه نمی‌دهد نتیجه‌گیری کنیم که او مصری است، گزنوفون نه به سرزمینی که این فرد در آن به دنیا آمده است، اشاره کرده و نه به تعلق قومی اوبه مفهوم اخص کلمه. [۳۹] گلوس در واقع نامی کاریایی است (رک. آتنایوس، کتاب ۴، بند ۲۵۶ پ: «گلوس کاریایی»؛ نک.: *RE* VII/I (1910) *s.v.* Glos 1.2). ما می‌دانیم که یک گروه مهاجرنشین مهم از کاریاییان در ممفیس در دوران هخامنشیان مستقر بوده‌اند (Segal 1983: nº 26)، بنابراین به نظر می‌رسد که اگر تاموس راکاریایی و زاده‌ی ممفیس یعنی کاریایی ـ ممفیسی بدانیم، موجّه‌تر است. [۴۰]

1. Osor - Wêr 2. Glous/Glos

۲.۷. روی هم رفته فتح مصر به دست پارسیان به استقرار تشکیلات اداری‌ای منتهی شد که در آن مناصب مهمّ تصمیم‌گیری به پارسیان اختصاص داشت. تمام خشترپاون‌های شناخته شده (آریاندس، فرنداتس[۱] اول و دوم، هخامنش[۲]، ارشامه، ساباکس[۳]، مازاکس[۴]) از پارسیان اشراف‌زاده ــ گاه از خویشاوندان نزدیک شاه (هخامنش) و گاه شاهپور (ارشامه) ــ هستند. در مورد حاکم سوئنه ـ الفانتین به‌نام‌های رمندینه[۵]، پرنو (Hughes 1984)، ویدرنگه (هم‌چنین رک. Vogüé 1903: 269-276) و رب. حیلای[۶] الفانتین (روکه.[۷] ویدرنگه، نفینه)، که مقامی بود که عملاً موروثی شد (رک. درباره‌ی نفینه‌ی اول: Grelot 1972: 135) نیز این سخن صادق است. متصدی ایالت (طیوه)، مزدیزنه[۸] نیز پارسی است (گرولو ۱۹۷۲، شماره‌ی ۹۷، سطر ٦ با پانوشت i صفحه‌ی ۳۸۹ و یادداشت ص ۴۷۸). دو برادر به‌نام‌های اتیه‌وهی[۹]، سریس[۱۰] پارسی و حاکم کوپتوس[۱۱] و اریورته «حاکم کوپتوس»، هر دو پسر ارسامس (ارشامه) هستند:

(Michaélides 1943: 96-7; Goyon 1957: 28-9 ؛ Posener 1936: nos. 24-35)

شاید پیسوتنس نامی هم پارسی بوده باشد با تردید cf Smith (1982 Kuhrt &؛ و با تردید Posener n° 36 & P. 135:). هم‌چنین می‌توان از میترویچه[۱۲] نامی که احتمالاً حاکم شهر یا ناحیه بوده است نیز نام برد (Bresciani 1985: 140). پارسیان یا ایرانیان بسیار دیگری را می‌توان در سطوح گوناگون تشخیص داد: رؤسای بازرسان و توزیع‌کنندگان جیره‌ها در الفانتین، هخامنش و بگدنه[۱۳] و کسان (Grelot 1972: n° 60)، قضات (Grelot 1972: n° 18 Porten 1968: 49) بر روی دیگر که شغلشان را نمی‌دانیم (رک. به میتروبایوس[۱۴] که نامش پیکره‌ی یک ورزای وقفی یافت شده است:

Michaélides 1943: 100-1; cf. Grelot 1972: n 109; Aimé-Giron 1939: 35, 45-6).

درعوض نام بعضی از فرماندهان *دگل‌ها*[۱۵] غیرایرانی است: درست است که چند نام ایرانی در الفانتین (ارته‌بنه[۱۶]، وزیته[۱۷]، ارتوفرنه[۱۸]، هئومداته[۱۹]...) و در ممفیس (بگه پکه[۲۰]) یافت می‌شود، امّا نام‌های اکدی‌الاصل (نبوکودورّی[۲۱]، نیماسو[۲۲] ...) نیز در میان نام

1. Pherendatès
2. Achéménès
3. Sabakès
4. Mazakés
5. Ramandaina
6- *Rab hayla*
7. Rawaka
8. Mazdayazna
9. Atiyawahy
10. *seris*
11. Koptos
12. Mitrawichta
13. Bagdana
14. Mithrobaios
15. *degel*
16. Artabana
17. Vazyata
18. Artofarna
19. Haomadata
20. Bagapaka
21. Nabuküdûrri

www.tabarestan.info تبرستان

فرماندهان دیده می‌شوند: چیزی که کاملاً قابل درک است، زیرا ریشه‌های قومی ساخلوداران الفانتین، ممفیس یا مجدل [۲۳] بسیار گوناگون است، هم‌چنین است ریشه‌های قومی کارگران کارگاه‌های ساخت و تعمیر و تجهیز سفاین جنگی (Aimé-Giron 1931: 54-63).

۳.۷. با این همه، فتح مصر به دست پارسیان تشکیلات اداری عمومی مصر را تغییر نداد. به همین دلیل نام مصریان را در اسناد کاری می‌توان یافت. به‌نوشته‌ی گرولو (Grelot 537-544) قاضی دادگاه استیناف اول در الفانتین (تروه) [۲۴] مصری است و نه پارسی n° 18). چندین مصری نیز در میان کارکنان قلمروهای پارسی در مصر دیده می‌شوند: در میان مباشران ارشامه سه مصری به‌نام‌های احواپی [۲۵] (شماره‌ی ۶۲)، پسامتک [۲۶] (شماره‌های ۶۲ تا ۶۴) نختی‌خور [۲۷] (شماره‌های ۶۸ـ۷۰)، هم‌چنین فردی با نام اکدی حتوبشتی [۲۸] (شماره‌ی ۷۱ م) و یک ایرانی به‌نام مسه‌پته [۲۹] (شماره‌ی ۷۳) دیده می‌شوند، یکی از مهتران، ایرانی (شماره‌ی ۶۳) و دیگری مصری است (شماره‌ی ۶۹)؛ فرمانده گردان نامی آناتولیایی، کوندسیرمه [۳۰] (شماره‌های ۶۹ـ۷۸) دارد. معماری که در سوئنه کار می‌کند، مصری است (شماره‌ی ۳۷: پایو [۳۱]، پسر پحی [۳۲]، هم‌چنین است معمارشاه (شماره‌ی ۳۸: اشور [۳۳]، پسر سِها [۳۴])؛ در الفانتین یک کشتیران مصری است هم‌چنین یک مهندس و رییس نجاران (شماره‌ی ۶۰)؛ یک رییس گروه نیز به‌نام پتئیسیس [۳۵] می‌شناسیم (Duchesne-Guillemin & Van de Walle 1959-62: 62). این بررسی کوتاه گواه چند ویژگی است:

ـ در سطح محلی، اداره کنندگان برجا مانده‌اند. از این نظر استمراری شدید وجود دارد که داستان خیالی «پتئیس» [۳۶]، (رک. ص ۱۶۵) به‌نحو گویایی حاکی از آن است. البته تعداد مصریان در میان کارگران متخصص (مباشران کشتی‌رانان، نجاران، معماران...) دولتی زیاد است؛

ـ با این همه کارکنان از افراد اقوام متعدد تشکیل می‌شوند. درست است که مصریان در میان آنان جایگاه خاص خود را دارند، امّا افرادی که متعلق به اقوام دیگر باشند نیز

22. Nimâsu
23. Migdol
24. Tarwuh
25. Ahoapi
26. Psammetek
27. Nehtihor
28. Hattubashti
29. Masapata
30. Kundasirma
31. Payô
32. Pahi
33. Eshor
34. Seha
35. Pétéisis
36. Pétéisi

دیده می‌شوند: در میان سه قاضی که در مرحله‌ی استیناف اول در دعوایی مدنی به مداخله می‌پردازند، دو تن با نام‌های ایرانی (بگه فرنه و نفینه) دیده می‌شوند. نام نفر سوم دارای ساخت بین‌النهرینی است (منوکی[1] Grelot 1972: n° 18)؛
ـ تعدادی مصری ناگزیر مقام‌های نسبتاً بالایی را در تشکیلات دولتی یا غیردولتی اشغال کرده‌اند، برای مثال در مشاغل دبیری (رک. برای نمونه Hoghes 1984) اما به نظر نمی‌رسد که هیچ مقام با حق تصمیم‌گیری به مصریان اختصاص یافته باشد.

۴.۷. می‌ماند مورد مصریانی که به پارسیان گرویده‌اند. پتاح ـ حوتپ عناوین خود را این‌گونه توصیف می‌کند: «خدیو و فرمانده، خزانه‌دار سلطنتی و دوست یگانه، بزرگ از نظر شغل و شایستگی، مباشر عالی همه‌ی امور سلطنتی، وزیر مالیه.» کونی (Cooney 1953a: 5) می‌نویسد: «فقط دو عنوان آخر معنای خاصی دارند و نشان می‌دهند که پتاح ـ حوتپ یکی از مهم‌ترین دولت‌مردان روزگار خود بوده است. قدرت مردی که مالیه‌ی ملتی را در کنترل دارد آن‌قدر بارز است که نیاز به توضیح ندارد.» من چنین اطمینانی ندارم. به دلایلی که قبلاً به آن‌ها اشاره شد (رک. ۱.۷) با اظهارات پتاح ـ حوتپ باید محتاطانه برخورد کرد. بسیار شک دارم که او هیچ‌گاه در رأس امور مالیه خشترپاون‌نشین قرارگرفته باشد، همه‌ی خزانه‌داران و گازوفولاخوس‌های شناخته شده در نقاط دیگر پارسی هستند. اسکندر نیز وقتی خشترپاون نشین‌های ایرانی را منصوب کرد، همین سیاست را در پیش‌گرفت و متوجه بود که فرماندهی نیروهای نظامی و مسئولیت اخذ خراج را به مقدونیان بسپارد. تردیدی وجود ندارد که پتاح ـ حوتپ مأمور عالی‌مقام تشکیلات مالی بوده است.[۴۱]

در وادی حمامات، کنمیبره[2] مصری با پدرش احمس در انجام وظایف مربوط به «رییس کارهای مصر جنوب و شمال» سهیم است (Posener 1963: n° 11). عناوین بسیار انعطاف‌پذیر به نظر می‌رسند چون عنوان فرمانده سربازان، فرمانده گردان (شماره‌ی ۱۳) را به آن افزوده است. در کتیبه‌ای دیگر، او این عناوین را به ناحق به تمام نیاکان خود نسبت داده است. او نام آن‌ها را در تبارنامه‌ای که بخشی از آن ساختگی است، قید کرده است (Posener 1936: (9-98). درک محتوا و مفهوم واقعی این

1. Mannuki 2. Knemibré

www.tabarestan.info تبرستان

عناوین مشکل است (*همان* ۱۷۹ـ۱۸۰). او احتمالاً هیچ شغل نظامی نداشته است. احتمال دارد که در رأس گروه‌های اعزامی برای استخراج سنگ بوده باشد، که تشکیلاتشان از تشکیلات نیروهای نظامی نسخه‌برداری شده بود، (Smith & Kuhrt 1982: 203). در صورت قبول این فرضیه، او زیردست اتیه وهی بوده است که «مسئول فراهم آوردن سنگ برای کارگاه‌های ساختمانی معبد خرقه بوده است» (Goyon 1956: 28).

مصری دیگری به‌نام احموس عناوین «فرمانده سربازان، پسر فرمانده سربازان پایوئن‌حور[1]» را به‌خود داده است. او فرمانده «گردان سربازان برگزیده» هنگام دفن یکی از آپیس‌ها بوده است (Posener 1936: nos. 6-7). در یک استل دیگر (شماره‌ی ۷) او خود را «فرمانده بزرگ سربازان» نامیده است. برخلاف آن‌چه پوزنر نگاشته است (Posener 1936: 71)، نمی‌توان مطمئن بود که الحاق صفت بزرگ، ثابت‌کننده‌ی این امر باشد که این شخصیّت در سلسله‌مراتب ارتقای مقام یافته است. نقش درجه‌ی اولی را نیز که هنگام گردآوری هدایا برای تدفین آپیس به‌خود نسبت داده است، نباید جدی گرفت. احتمال زیاد دارد که او به ابتکار شخصی خود عمل نکرده باشد، بلکه مجری فرامین شاه و یا خشترپاون بوده باشد (Posener 1936: 178).

استل‌های کنمیبره و احموس این حسن را دارند که نشان می‌دهند که فتح مصر به دست هخامنشیان به کارراهه‌های موروثی که مصریان در سال ۵۲۵ داشته‌اند، پایان نداده است. در مورد اوجاهوررس نت نیز چنین است که عناوینی را که در زمان فرعون احمس داشته است، به‌طور مفصل قید می‌کند. امّا بررسی عناوین نشان می‌دهد که او بعضی از آن‌ها را حفظ می‌کند (ندیم، اداره کننده‌ی کاخ...) و عناوین جدیدی (غیبگو، رییس) به دست می‌آورد. امّا باید خاطرنشان کرد که او عناوینی را نیز از دست داده است که مهم‌ترینشان بازرس دبیران و فرمانده ناوگان جنگی است. در این موارد تنزل مقامی با مفهوم سیاسی مسلّم روی داده است: «به نظر می‌رسد که با او، آخرین دریاسالار بومی مدیترانه از میان می‌رود. در نخستین دوره‌ی سلطه‌ی پارسیان صاحب‌منصبان پارسی در رأس ناوگان‌های مصری قرار داشتند...» (Van't Dack & Hauben 1978: 91). روشن است که (Lloyd 1982a: 169) فرمانروایان جدید قصد

1. Païouen hor

نداشتند که مناصب فرماندهی در نیروی زمینی و نیروی دریایی را برای مصریان باقی گذارند. به همین دلیل اوجاهوررس نت در سلسله‌مراتب درباری قرار می‌گیرد و همه‌ی مسئولیت‌های از نوع سیاسی و نظامی خود را از دست می‌دهد.

۵.۷. سیاست هخامنشیان در مصر با سیاست آنان در نقاط دیگر شاهنشاهی اساساً متفاوت به‌نظر نمی‌رسد. می‌دانیم که خشترپاون‌ها اصلیت پارسی دارند و گاه از بستگان خاندان سلطنت‌اند (Briant 1984b: 75-6): مورد بلشونو[1] در ناحیه‌ی بابل هرچند قابل توجه [۴۲]، امّا منحصر به فرد است (مورد پادشاهان جزء خشترپاون‌های کاریا باید جداگانه مورد بررسی قرارگیرد). نمایندگان قوم ـ طبقه‌ی مسلط در مورد تخصیص دادن مناصبی که مستلزم تصمیم‌گیری سیاسی و نظامی است به‌خودشان، توافق دارند، ولی نهادهای محلی را به همان صورت پیشین حفظ می‌کنند، این امر موجب می‌شود که به کارکنان محلی متوسل شوند و حتی اداره کنندگان را ولو با گرفتن مشاغل سیاسی‌شان ابقا کنند. در مصر نیز وضع چون نقاط دیگر است (Stolper 1984)، و حتی اگر مصریان منصب والایی به دست آورند، باز از مناصبی است که تابع تصمیم‌گیری سیاسی پارسیان است. [۴۳]

آیا از این نظر در فاصله‌ی فرمانروایی داریوش و خشیارشا، آن‌گونه که کینیتس عقیده دارد (1953: 67-9)، تحولی روی داده است؟ کینیتس معتقد است که از این نظر تقابل محسوسی بین کمبوجیه و داریوش با خشیارشا وجود دارد. کمبوجیه و داریوش سیاست فعالانه‌ی هم‌کاری را در پیش می‌گیرند حال آن که خشیارشا هیچ منصب مهمی را در تشکیلات اداری و نظامی به مصریان نمی‌سپارد. به‌گمان من اسناد موجود اجازه‌ی هیچ نتیجه‌گیری آماری را در این زمینه به ما نمی‌دهند. به نظر می‌رسد که کینیتس استدلال مربوط به خشیارشای خود را بر تشابه سیاست او در مصر با سیاست او در ناحیه‌ی بابل، پس از شورش‌های ۴۸۳/ ۴۸۲ (همان: ٦٢) بنا کرده است؛ حال آن که تدابیر اتخاذی در بابل دارای آن مفهومی نیست که مدت‌ها به آن‌ها نسبت می‌دادند. [۴۴] بر خلاف اظهارنظر کینیتس (همان ٦٧)، مصر در فاصله‌ی سلطنت داریوش تا خشیارشا تغییر موقعیت نداده است، یعنی از قلمروی نسبتاً مستقل به

1. Belshunu

خشترپاون‌نشین تبدیل نشده است: خشترپاون‌نشین شدن مصر در زمان سلطنت داریوش تحقق یافته بود. البته باید توجه داشت که خشترپاون‌نشین شدن مصر به مفهوم همگون شدن موقعیت آن با موقعیت اژه و سند نیست. در عین حال، حتی اگر خشیارشا فشار برای افزایش خراج مصر را تشدید کرده باشد، این امر عملاً باعث کنار گذاشتن مصریان نشده است: پارسیان به تخصص‌های آنان در بسیاری از زمینه‌های زندگی دولتی و غیر دولتی بیش از آن نیاز داشتند که بتوانند به چنین کاری دست بزنند.

۶.۷. مشکل بشود فهمید که واکنش‌های مصریان در برابر ورود کارگزاران عالی‌رتبه‌ی پارسی چه بوده است. پیداست که بیشتر مردم مصر که هم‌چنان با کارگزاران مادون مصری سر وکار دارند، احتمالاً متوجه مسئله نشده‌اند. ماجرای خاندان پتئیس کاهن مثالی نوعی است (Griffith 1909). دعوای او با کاهنان تئوزوی[1] (الحیبه)[2] از زمان پسامتیک دوم آغاز شده است. او به ممفیس می‌آید تا دخالت صاحب‌منصبان عالی‌رتبه را درخواست کند، امّا مورد استقبال قرار نمی‌گیرد. مسئله در زمان احمس نیز هم‌چنان مطرح است. از نظر پتئیس سوم فتح مصر به دست پارسیان هیچ تأثیری در حل مسئله نداشته است: او هم‌چنان برای درخواست دخالت حاکم که اکنون دیگر خشترپاون پارسی است، مرتب به ممفیس سفر می‌کند. با مصریان پیرامون خشترپاون دیدار می‌کند. سم توتف نخت نامی رشوه‌ی کاهنان تئوزوی را برحسب رسم مصری بسیار باستانی‌ای می‌پذیرد؛ هم‌چنین است احموسیس[3] که مسئول گرفتن عوارض و مالیات‌های اراضی معبد تئوزوی است. اگر در فصول این ماجرا که به دست یک مصری به دموتی مکتوب شده است به نام پادشاه وقت اشاره‌ای نشده بود، فتح مصر به دست پارسیان نامشهود می‌ماند، مضافاً بر این که هیچ گسستی را در حقوق خصوصی مصر نشان نمی‌دهد (Bresciani 1985: 154-64). روستاییان نیز به زندگی در روستاهای خود ادامه می‌دهند در حالی که مترصد اندازه‌گیری وسعت طغیان نیل‌اند: می‌توان گفت که برای آنان داریوش و کمبوجیه وجود نداشته‌اند (cf. *RTP*: 324).

مسئله واقعاً فقط برای کسانی مطرح بوده است که طبقه‌ی مسلط (گوناگون) مصر را در دوران سائیتی تشکیل می‌دادند. درست است که اقدامات مالی کمبوجیه (بالا،

1. Teuzoi 2. El Hibeh 3. Ahmôsis

شماره‌ی ٦) خشم معابد را برانگیخته بود، امّا نادرست است که نتیجه‌گیری کنیم که شاهان هخامنشی پیوسته نسبت به کاهنان مصری خصومت داشته‌اند. احداث معابد و پیشکشی فراوان بودند. وانگهی ممکن است که داریوش تصمیمات کمبوجیه را تعدیل (یا حتی لغو) کرده باشد. (Kienitz 1953: 61; Bresciani 1958: 166). در مورد جایگاه طبقه‌ی اشراف مصری که به فاتحان پیوسته بودند نیز باید گفت که این جایگاه باید برحسب دو معیار متفاوت ارزیابی شود. تردیدی نیست که فتح مصر به دست پارسیان برای اعضای این طبقه به‌معنای از دست دادن نفوذ در سطح قدرت بوده است. امّا مسلم نیست که این تنزل سیاسی برای اعضای آن مهم‌ترین مسئله بوده باشد، زیرا در رابطه با جامعه‌ی مصری در کل خود، این طبقه موقعیت ممتاز خود را حفظ کرد، و این پاداش پیوستن آن بود به فاتحان.

www.tabarestan.info تبرستان

۸. تماس و التقاط فرهنگی

جالب بود اگر می‌توانستیم ماهیت و شدت تماس‌ها حتّی روابط شخصی بین پارسیان و مصریان در مصر را به‌طور مفصل بررسی کنیم. بدبختانه اسناد در این زمینه آن‌قدر فقیر است که فقط امکان چند ملاحظه‌ی جزئی و پراکنده را برای ما فراهم می‌آورند.

۱.۸. در مورد ازدواج پارسیان با مصریان هیچ نوع اطلاعاتی در دست نداریم. هیچ دلیلی وجود ندارد که تصور کنیم که «بانوی کنجو[1]»، مادر اتیه و هی و اریورته مصری‌الاصل باشد (Posener 1936: 119).[۴۵] فقط می‌توان دو شخصیّت الفانتینی را قید کرد که پدرشان، که نام‌های اکدی دارند، به آن‌ها نام ایرانی داده‌اند (سطر ۱٦ـ۱۸ از استل شماره ۳۲: Grelot 1972)، آن‌چه الزاماً مستلزم یک ازدواج مختلط نیست: شاید در این مورد، خواست همانند شدن با قوم ـ طبقه‌ی مسلط مطرح باشد.

۲.۸. می‌دانیم که اریورته بی‌آن که نام پارسی خود را رها کند، لقب مصری جهو را اختیار کرده بود (رک. ۱.۷). او و برادرش دستور داده بودند که بر کتیبه‌هایشان نقش خدای مین[2] و نیز هوروس، ایزیس و آمون‌راساتر[3] ترسیم شود. به‌نوشته‌ی پوزنر (1936:

1. Dame Qandjou 2. Min 3. Amonrasater

(9-178 در این امر تحولی زمانی دیده می‌شود که گواه «تأثیر رو به رشد سرزمین‌های مفتوح در بیگانگان است.» ممکن است، امّا مطمئن نیستم که این تفسیر بتواند بدون قید و شرط پذیرفته شود. در واقع به نظرم می‌رسد که این نتیجه‌گیری به‌محض این که مسائل را به تاریخ ریشه‌دار مصر گسترش دهیم، تضعیف می‌شود. در دوران یونانی‌مآبی نیز با نام‌های دوگانه برخورد می‌کنیم، مثلاً یک مصری به‌نام اصلی خود معادلی یونانی می‌چسباند. از این امر خواسته‌اند نتیجه‌گیری‌هایی در مورد نزدیکی روابط مصریان و یونانیان به عمل آورند. در واقع «استفاده از نام دوگانه از سنتی باستانی برمی‌خیزد که به مهاجران یونانی‌زبان منتقل شده است و عادات نام‌شناختی آنان را تغییر داده است... .» در هر حال یک چیز مسلّم است: نام‌شناسی بطلمیوسی امروزه دیگر نمی‌تواند به‌عنوان تکیه‌گاه مورد استفاده قراربگیرد. البته در آغاز قرن بیستم چنین نبود و برای نظریه‌های التقاط‌گرایانه‌ای که در آمیختن نژادها، یا ادغام تمدن‌ها را مسلّم فرض می‌کردند، کاربرد داشت. احتماً لاً هم‌چنین است مثال‌هایی که به دوران هخامنشیان تعلق دارند.

روابط این دو پارسی با خدایان مصری را نیز بهتر است با فاصله و میانه‌روانه ارزیابی کنیم. اغلب گفته‌اند که صاحب‌منصبان عالی‌رتبه‌ی پارسی ایالات کوشیده‌اند نظر مساعد خدایان مناطقی را که بر آن‌ها فرمانروایی می‌کنند به سوی خود جلب کنند (Dandamaev 1975). وقتی شاه بزرگ برای آتنای ایلیاس[1] قربانی می‌کند، هیچ کس در این اندیشه نیست که در آن بیّنه‌ای در جهت یونانی شدن او ببیند. مورد مین که خدای کوپتوس است (Goyon 1957: 29, 120) که و این دو پارسی بر آن حکومت می‌کنند، از این نظر ساده‌تر است. این شور و حرارت رسمی از نظر من بینه‌ی مسلم مصری شدن به‌مفهوم اخّص کلمه به‌شمار نمی‌آید.

۳.۸. در قلمرو تجلیّات هنری، نفوذ پارسیان چندان مورد تأیید قرار نگرفته است. اغلب توجه داده‌اند که پارسیان آثار باستان‌شناختی بسیار ناچیزی از دوره‌ی اشغال مصر از خود برجا نهاده‌اند و همین سخن در مورد فلسطین، ناحیه‌ی بابل، باکتریا با الفاظ مشابهی تکرار شده است (Briant 1987). کارهای ساختمانی‌ای که از ابتکار پارسیان سرچشمه گرفته است، اساساً در معابد صورت پذیرفته است: در الخرقه در زمان

1. Athéna Ilias

داریوش اول (Posener 1936: 73). در بوسیریس[1] در زمان داریوش اول (*همان*)، در سراپیوم (گورستان) ممفیس در زمان سلطنت همان شاه (Vercoutter 1962: 77). در تمام موارد تأثیر هخامنشیان صرف‌نظر از ارزش سیاسی و ایدئولوژیکی اقدام شاهان بزرگ، بی‌اهمیت می‌نماید. هخامنشیان مانند بطالسه نه روابطشان را با خدایان مصری [۴۶] تغییر می‌دهند و نه اصول ساخت و ساز سنتی را دگرگون می‌سازند، برای همین نباید از ساخت پارسی بعضی از اشیای نذری که شاهان در معابد مصری قرارداده‌اند، نتیجه‌ی خاصی گرفت: نظیر همان جمایل دارای لوح زرین با تصویر اهورامزدا که در محل معبد مندس[2] از زیر خاک به دست آمده است (Yoyotte 1952: 156ای). هیچ اثری از جذب فرهنگی در تمام این‌ها مشاهده نمی‌شود. همین امر در مورد سایر اشیاء یافت شده در مصر، تندیس سرهای شاهان (Michaélides 1943: 102-3; Yoyotte 1952: 166) یا یکی از مهرهای داریوش (همان: 7-165) صادق است.

www.tabarestan.info تبرستان

وانگهی تردیدی وجود ندارد که پارسیان از پیکرتراشان معروف مصری دعوت به کار کردند. دلیلی وجود ندارد که منکر فرمان کمبوجیه برای انتقال صنعتگران مصری به پارس شویم (دیودوروس کتاب ۱، فصل ۴۹، بند ٦، به‌رغم اشتباه زمانی در مورد تخت‌جمشید) [۴۷]. بر اساس الواح عیلامی تخت‌جمشید پرداخت جیره به‌شمار فراوانی از کارگران سنگتراش مصری مسجل است. تردیدی وجود ندارد که پیکره‌ی داریوش در شوش، با استفاده از سنگی که از مصر استخراج شده بود، ساخته شده بود. تأثیر مصری ــ که احتمال دارد قبلاً از طریق آشور انتقال یافته باشد ــ در پاسارگاد در هیئت فرشته‌ی بالدار مشهود است. امّا در این موارد تأثیر مصری، همان‌طور که کارهای نوندر (Nylander 1979) و روت (M. Root 1979) نشان می‌دهند، در قالب ایدئولوژیکیِ کاملاً هخامنشی‌ای ریخته و بازتفسیر شده است، به‌طوری که باید از خود پرسید آیا واقعاً در این موارد می‌شود از تأثیر به‌مفهوم اخص کلمه سخن گفت یا خیر. [۴۸]

در خود مصر آثار نفوذ دوجانبه زیاد نیست. پیکره‌ی پتاح ـ حوتپ دارای ساخت کاملاً مصری است، گرچه بعضی از اجزای پوشاک و زیورآلات آن گواه قرارگرفتن این فرد در میان کارکنان خشترپاون‌نشین است (رک. ۴.۷). از طریق یکی از نامه‌های ارشامه می‌دانیم که او به حسابدار قلمروهای مصری خود چندین پیکره سفارش داده

1. Busiris 2- Mendès

بود، ازجمله پیکره‌های مرد سوارکار؛ امّا رییس پیکرتراشان، هینزنی[1]، که نام آرامی دارد، به تصمیم خشترپاون از شوش به مصر اعزام شده است. نام پیکرتراش نشان می‌دهد که او از شهر هینزنو[2] برخاسته است (Grelot 1972: 475). صنعت‌گرانی (به‌طور قطع مصری) که زیردست او کار می‌کنند، پیکرتراش خوانده نشده‌اند. بلکه سنگ‌تراش (صیقل‌دهنده) نامیده شده‌اند (سطر ۲).[۴۹] اینان در واقع کارگر متخصص یا افراد زحمتکش هستند که کار خلاقه به‌معنای اخص کلمه از توان‌شان خارج است. پیکرتراش نیز به‌طور قطع بایست کار خود را با مدل‌هایی که بازنمایی‌های تجسمی اشراف پارسی بود، وفق می‌داد.[۵۰] آن‌چه ارشامه در مصر به دنبال آن است، منبع الهام نیست، بلکه سنگ مرغوب و کار تخصصی ارزان قیمت است؛ وگرنه چرا هینزنی را به آن‌جا فرستاده است؟

به نظر نمی‌رسد که مورد هینزنی منحصر به فرد باشد. اسناد دیگر نیز گواه فعالیت هنرمندان و صنعتگران دیگر مناطق خاورمیانه، حتی پارس در مصر دوران هخامنشیان است. با بررسی کتیبه‌ای به دست آمده از وادی حمامات متعلق به اتیه وهی پارسی، گویون (Goyon 1957: n° 109, P 28) متوجه شده است که نحوه‌ی کنده کاری هیروگلیف‌ها «خارجی بودن کنده کار» را، که احتماً لاً «پیکرتراشی پارسی» است برملا می‌کند. این نکته را مهر استوانه‌ای شکل عجیبی متعلق به پتئیسیس مصری، که خود را «رییس گروه» معرفی کرده است نیز تأیید می‌کند. مهر نوشته‌ای به‌خط هیروگلیفی دارد که هرچند کلاً درست حک شده است، امّا نابهنجاری‌هایی دارد: شاید نوشته‌ها «کار پیکرتراشی آسیایی» بوده است «که بازنمایی‌های نقش‌مایه‌های ایرانی برایش سهل‌تر بوده است و همان مهارت و زبردستی را برای به تصویر درآوردن هیروگلیف‌های مصری نداشته است.» اگر پتئیسیس به هنرمندی مصری که با هیروگلیف‌ها قاعدتاً آشناتر است، متوسل نشده است، برای آن است که مهر دارای یک بازنمایی مذهبی ایرانی مسلم است (Duchesne-Guillemin & Van de Walle 1956-62: 62).

بنابراین به نظر نمی‌رسد که اسناد موجود دلایلی به‌نفع نظریه‌ی مصری‌شدن پارسیان ساکن مصر ارائه دهند. در جهت معکوس می‌توان مورد شیرهای لئونتوپلیس[3] را قید کرد که خدا ـ شیر ماهس[4] را بازنمایی می‌کنند و به سبک پارسی ساخته شده‌اند

1. Hinzanay 2. Hinzanu 3. Leontopolis 4. Mahes

(Cooney 1953b). امّا شاهدی یکه و تنها باعث نمی‌شود، که تصویر کلی حفظ سنن هنری مصری مورد تردید قرار گیرد، از این‌رو بهتر است که نتیجه‌گیری‌های افراطی از آن استخراج نکنیم (همان: ۲۹). وام‌گیری‌های جزئی و امتیازات ناشی از مقتضیات، که پتاح ـ حوتپ و پتئیسیس انجام داده‌اند، اساساً این واقعیت را به تردید نمی‌افکند که مصریان حتی با پوشیدن جامه‌هایی که آن‌ها را بعضاً از پارسیان به وام گرفته‌اند، هم‌چنان وابستگی‌های خود را به سنن و هنجارهای مصری اعلام می‌دارند (Schulman 1981)[۵۱]. نتیجه‌ای که به نظر می‌رسد حاصل شود بیشتر این است که مصریان و پارسیان با وفاداری به ارزش‌های اعتقادی خود در کنار یکدیگر چنان زیسته‌اند که نمی‌توان گرایش‌های آشکاری را به مصری یا پارسی شدنشان تشخیص داد. پارسیان در مصر هم مانند نقاط دیگر (Briant 1985b; 1986) با خدایان و آیین‌های پرستش خود وارد شدند و به آن‌ها وفادار ماندند (Grelot 1972: n° 75; Lipinski 1981: 84). درست است که در مصر هم زبان آرامی را به‌عنوان زبان اداری (Cf. Hughes 1984: 77-8) و زبان ارتباطی برگزیدند[۵۲]، امّا زبان آرامی‌شان در مصر نیز مانند نقاط دیگر (Cf. Benveniste 1958: 43-4)، آکنده از واژه‌های پارسی است: در واقع یک نوع پارسی آوانویسی شده به آرامی است.[۵۳] خلاصه به نظرم می‌رسد که مورد مصر روی هم رفته همان نتیجه‌گیری‌هایی را که در جاهای دیگر درباره‌ی حفظ هویت قومی ـ فرهنگی پارسیان مهاجر در سایر نقاط شاهنشاهی ارائه دادم، تأیید می‌کند.[۵۴]

۴۸. با این همه این نتیجه‌گیری‌ها فقط به‌طور ناقص به پرسش شیوه‌های همزیستی پارسیان و مصریان پاسخ می‌دهد. درست است که اینان هویت قومی خود را حفظ کردند، امّا هر روز با یکدیگر دیدار می‌کردند، با یکدیگر سخن می‌گفتند (مسئله زبان)... درباره‌ی این وجوه عینی زندگی روزمره در اسناد تقریباً چیزی نمی‌توان یافت. به همین دلیل، برای خاتمه دادن به بحث، بهتر است اهمّیّت بالقوه‌ی سندی آرامی را خاطرنشان کنیم که چندی پیش منتشر شد (Grelot 1972: n° 109). این سند پارسیان و مصریان (و نیز یک آرامی یا یهودی) را در چارچوب مناسبات ناشی از قدرت به صحنه آورده است. البته این سند در مورد جایگاه هر دو دسته در روابط اجتماعی ـ قومی بسیار گویاست. در واقع این سند مربوط به معامله‌ای تجاری است که کاملاً

www.tabarestan.info تبرستان

محقیم آن را پیش‌پا افتاده فرض کنیم. دو پارسی به‌نام‌های سپنته داته[1] و اَرْمیتی داته[2] مشترکاً کشتی را اجاره کرده‌اند. این کشتی‌ای را دو مصری به‌نام‌های حوری[3] و پتمهو[4] هدایت می‌کنند که مسئول تحویل گندم معامله شده توسط این دو پارسی هستند. پس این دو پارسی برای خرید و فروش و تحویل گندم شرکت تجاری ترتیب داده‌اند (یک آرامی یا یهودی به‌نام یتمه[5] احتمالاً یکی از شرکا یا مشتری است). در واقع به نظر می‌رسد که در این مورد معامله‌ای خصوصی و متفاوت با تحویل محصولات غذایی به ساخلوداران سوئنه ـ الفانتین مطرح است (Grelot 1972: nos 54-55).

این متن با اسناد تجاری دوران بطالسه به‌ویژه اسناد مربوط به کارفرمایان کشتی‌های نیل تشابهات جالبی دارد.(۵۵) فرق این متن با اسناد تجاری دوران بطالسه این است که یگانه است. در هر حال، می‌بینیم که فعالیت پارسیان در مصر ــ مانند یونانیان ثروتمند ممفیس در دوران یونانی‌مآبی ــ به کار کردن در تشکیلات اداری و دیوان‌ها محدود نمی‌شد و این چیزی است که اسناد دیگر اجازه‌ی تصور آن را به ما نمی‌دهد. این فرض منتفی نیست که آنان به تشکیلات اداری یا به نیروهای نظامی تعلق داشته باشند (Grelot 1972: 505). امّا می‌توانند با تصرف نقشی که بر اساس قاعده‌ای عمومی به کارفرمایان کشتی‌های مصری محول شده بود، سرمایه‌گذاری کنند و توانگر شوند. این سند با آن که همتایی ندارد، این حسن را دارد که دو وجه متفاوت و مکمل موقعیت سیاسی ـ اجتماعی پارسیان مستقر در مصر را نشان می‌دهد: موقعیت مسلّط‌شان از یک سو و شیوه‌ی ادغامشان در مدارهای تجاری سنتی مصر از سوی دیگر. بعضی از آن‌ها ظاهراً به همان فعالیت‌های تجاری‌ای می‌پردازند که برای کاریاییان، ایونیاییان و فنیقیان ممفیس و نقاط دیگر نیز بسیار سودآورند.(۵۶)

۹. کارنامه و چشم‌اندازها

۹.۱. در مورد ملّی‌گرایی مصری باید گفت که هیچ تردیدی وجود ندارد که در مصر احساس نیرومند و منتشر خصومت با بیگانگان وجود داشته است که با خاطره‌ی عظمت گذشته و امید مبهم و اساطیری احیای آن پیوند خورده بود. در مورد این امر مانند بسیاری امور دیگر، سلطه‌ی هخامنشیان در تاریخ ریشه‌دار ذهنیّات مصری

1. Spentadata 2. Armaïtidata 3. Hôri 4. Pétéméhû
5. Yatma

می‌گنجد. امّا به عقیده‌ی من مسئله‌ی واقعی آشکار ساختن پیوند این شعور سیاسی ـ فرهنگی (ملت‌گرایانه) [۵۷] با جنبش‌های ناشی از نارضایتی و شورش است. وسوسه می‌شوم نتیجه‌گیری کنم که ایدئولوژی ملت‌گرایانه در این زمینه چندان مؤثر نبوده است. از یک سو شمار شورش‌هایی که ملی معرفی شده‌اند، به‌طور اخصّ علیه پارسیان (یا حداقل نه فقط علیه آن‌ها) هدایت نشده‌اند، از سوی دیگر و به‌ویژه برای آن که ایدئولوژی‌ای از این دست واقعاً مؤثر باشد، لازم است که مردم و برگزیدگان آن را آگاهانه مانند پرچمی به در اهتزاز درآورند و دور آن جمع شوند. امّا به نظر می‌رسد که منافع و آرمان این دو گروه اگر نخواهیم بگوییم متعارض بوده است، باید اذعان کنیم که به‌طور وسیع متضاد بوده است. هم‌گرویدن مصریان اشراف‌زاده به پارسیان و هم حمایتی که پادشاهان جزء نزد یونانیان و حتی پارسیان (رک. تاخوس) می‌جستند، نسبتاً به‌وضوح نشان می‌دهد که مبارزه علیه پارسیان به حفظ منافع و امتیازات خاصّشان، که گاه با منافع ملّی در تقابل بوده است، وابسته بوده است (رک. پیشنهادهای ایناروس به آتنیان). سطح شعورتوده‌های روستایی نیز به‌طور قطع آن‌قدر بارز نبوده است تا بتوانند برای راندن پارسیان، که به‌دلیل وجود دولتمردان محلی از چشم روستاییان پنهان بودند، بسیج شوند. برای نتیجه‌گیری درباره‌ی این موضوع باید بگوییم که در مصر احساس تعلق به اجتماع فرهنگی ـ قومی خاصّ به‌طور انکارناپذیر وجود داشته و این احساسات از آن‌جا که استراتژی قدرت هخامنشیان به‌لحاظ فرهنگی به‌هیچ‌وجه در تلاش جذب اقوام تحت سلطه نبود، به خوبی تداوم یافته است (Briant 1986: 1987)، اما این شعور بیش از آن منتشر بوده که برای قیام عمومی که هدف واحد و اعلام نشده‌ی آن می‌توانست راندن پارسیان باشد، ملاط محکمی فراهم آورد.

۲.۹. مورد مصر ثابت می‌کند که کاربرد عام اصطلاح چندمعنایی شورش اشتباه برانگیز است. به کاربردن اصطلاحاتی که هم‌گردآورنده و هم نامعین هستند، به‌رغم تطابق‌های زمانی موهوم، انسجام ساختگی و مسلّم فرض شده‌ای به جنبش‌های با تنوع گوناگون می‌بخشد. برای مثال بین فعالیت یک پادشاه جزء مصری در دلتا و تعارض یهودی ـ مصری الفانتین هیچ رابطه‌ای وجود ندارد، مگر آن که وجود الهام «ملی‌گرایانه»ی مشترک را مسلّم فرض کنیم. این سخن را می‌توان به کل تاریخ هخامنشی بسط داد. اگر بدون نگاه نقّادانه به نویسندگان یونانی استناد کنیم، معمولاً فراوانی شورش‌ها به‌ویژه

www.tabarestan.info تبرستان

در قرن چهارم مورد تأکید قرارمی‌گیرد، امّا در فحوای واژه‌ی شورش، جنبش‌هایی با ماهیت واهداف عمیقا گوناگون درآمیخته‌اند: رقابت دودمانی، تجزیه‌طلبی خشترپاون(ها)، قیام قومی تحت انقیاد و بسیاری چیزهای دیگر. در واقع آن‌چه به‌مثابه شورش‌های ملّی معرفی می‌شوند گاه چیزی جز شورش‌های خشترپاونی دودمانی نیستند که نه همان مفهوم را دارند و نه همان شدت را (Briant 1984b: 75-80). دقت بیشتر در کاربرد اصطلاحات اجازه می‌دهد که مسئله روابط پارسیان و اقوام مفتوح را با درنظرگرفتن تفاوت‌ها بررسی نماییم. ضرورت چند برابر شدن پژوهش‌های منطقه‌ای و حتی، در صورت امکان، خرده‌منطقه‌ای از همین امر ناشی می‌شود: این پژوهش‌ها امکان می‌دهند که استحکام یا سستی بنای شاهنشاهی را بهتر ارزیابی کنیم.

www.tabarestan.info تبرستان

۳.۹. از این نظر مورد مصر بسیار روشنگر است. در واقع اگر تحلیلم درست باشد می‌بینیم که پارسیان نسبتاً به‌سرعت کنترل بخشی از دلتا را از دست دادند: ولی آیا هیچ گاه آن را واقعاً فتح کرده بودند؟ به‌علاوه مورد آن‌چه من آن را مصر مصری می‌نامم نیز جدا نیست. می‌دانیم که کتیبه‌های شاهان هخامنشی و متون متعدد یونانی (برای نمونه (ارسطو) *کتاب عالم*، ۳۹۸ الف ۲۵) بر گستردگی قابل‌ملاحظه‌ی مرزهای شاهنشاهی اصرار می‌ورزند. امّا قدرت هخامنشی در درون این مرزهای خارجی بر چه مقدار از مرزهای داخلی متکی است! منظور من اقوام زاگرس، عربستان، سکا (Briant 1982) یا پیسیدیایی‌ها و موسیایی‌ها در آسیای صغیر و اقوام دیگری است که هر چند در خارج از قلمرو شاهنشاهی استقرار نیافته‌اند، امّا در حواشی آن قراردارند. این روش بسیار نابرابر اشغال مکان [۵۸] یگانه روش ممکن برای فاتحان کم‌شماری بوده است که قصد تقسیم قدرت را نداشتند (بلکه در نهایت می‌خواستند نمایندگی آن را به سطوح زیرین سلسله‌مراتب انتقال دهند). امّا این روش الزاماً حفظ سلطه‌ی ارضی را سست می‌کرد، چیزی که به‌طور قطع در توضیح از دست رفتن ایالتی به اهمیت مصر، که شمار اندکی از پارسیان و چند پادگان از آن نگهداری می‌کردند بعضاً مؤثر است.

۴.۹. گدلیه درکتاب جدیدش[1] نظریه‌ی خود را دوباره شرح و بسط داده است. بر مبنای

1. M. Godelier, *L'idéel et le réel. Pensées, économies, sociétés*, Paris 1984.

این نظریه نیرومندترین عامل در سلطه، گرویدن افراد تحت سلطه به فرایند سلطه است (cf. *RTP*: 431ss). البته پارسیان پیوسته کوشیدند برگزیدگان سرزمین‌های مغلوب و مفتوح را به‌سوی خود جلب کنند. معنای سخنان هرودوت درباره‌ی سرنوشت اختصاص یافته به شاهان مغلوب نیز احتمالاً همین است. این سیاست به شاهان بزرگ امکان می‌داد گذار مسالمت‌آمیز از قدرت پیشین به قدرت جدید را سازمان‌دهی کنند. امّا این استراتژی علاوه بر این که تضادهای خاصّ خود را پدید می‌آورد (cf. Briant 1987)، بدون توسل به نیروی سلاح بی‌تأثیر بود. صورت‌بندی شاهنشاهی هخامنشی که به‌لحاظ سیاسی پیرامون شاه بزرگ و قوم ـ طبقه‌ی مسلط شکل گرفته بود، گواه حفظ چند مرکزی قومی ـ فرهنگی‌ای بود که در نهایت با تمرکز اختیارات هم‌آهنگ نبود. البته شعور سیاسی ـ فرهنگیِ پارسیِ بسیار منسجم و مؤثری وجود داشت، من به این امر معتقدم، و اقوام مغلوب نیز به هنجارها و سنن خود وابسته ماندند، امّا ایدئولوژی شاهنشاهانه‌ای وجود نداشت که بتواند به امپراتوری وحدت عمیق و پویایی ببخشد.[۵۹] وفاداری مصریان گرویده به پارسیان (و اقوام دیگر) صرفاً از نظر شخصی در رابطه با شاه، از خلال رابطه‌ی انسان با انسان مؤثر بود و مستلزم گرویدن بی‌قید و شرط به‌خود نظام شاهنشاهی نبود. چنین ساختارهای سیاسی ـ ایدئولوژیکی سرنوشت امپراتوری را لزوماً به دست نیروهای نظامی می‌سپرد. این نیروهای نظامی بودند که برگزیدگان سرزمین‌ها را وامی‌داشتند که به‌سرعت به پیروزمند ملحق شوند و سوگند وفاداری خود را به او منتقل سازند.[۶۰]

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. در این‌جا لازم می‌دانم از چند تن از دوستان و هم‌کاران که دستنوشته‌ام را به همان صورتی که در لندن ارائه شد، خواندند و ملاحظات خود را به اطلاعم رساندند، سپاسگزاری کنم: این دوستان و هم‌کاران عبارت‌اند از: برشانی (پیزا)، ف.دونان (استراسبورگ)، املی کورت (لندن)، کلاراریو (کائن)، جی.ری (کمبریج). بدیهی است که مسئولیت تفسیرهای ارائه شده در این‌جا فقط بر عهده‌ی نویسنده‌ی مقاله است.

۲. باید اعتراف کنم که در شناخت زبان‌های آرامی، دموتی و هیروگلیف تخصصی ندارم. در نوشته‌ای دیگر (*RTP*: 506) توضیح داده‌ام که بهترین راه برای فایق آمدن بر مشکل زبان‌شناختی‌ای که مطالعه‌ی امپراتوری هخامنشی مطرح می‌سازد، ایجاد گروه‌های کار چندرشته‌ای است. در شرایطی که چنین گروه‌هایی وجود ندارد، دخالت مورخان این دوره، صرف‌نظر از نقص زبان‌شناختی‌شان، حایز اهمیت است (*RTP*: 308n. 77) اما، از این‌ها گذشته، در مورد معنی اصطلاح «متخصص» باید گفت که کیست که بتواند در حال حاضر خود را متخصص هر یک از زبان‌های امپراتوری و کارشناس معضل تاریخی معرفی کند؟

۳. البته این متونِ دیودوروس و کوئینتوس کورسیوس روفوس دارای محدودیت‌های مسلّم است، چون تمایل آنان به ستایش از اسکندر بسیار شدید است (رک. همین مقاله ۵. ۲): امّا این امر موجب نمی‌شود که یک عقیده‌ی مشترک را، که نمی‌توان آن را ملحوظ نداشت، درباره‌ی سلطه‌ی هخامنشی منتقل نسازند.

۴. این استثنا ارجاعی روشن به تدابیر اتخاذی بردیا علیه طوایف اشرافی پارسی است: *DB*: 14.

۵. هرودوت، کتاب ٦، بند ۵۹. داندامایف (1976: 135) آن‌ها را به غلط مشابه تدابیر اتخاذی بردیا می‌داند (همین اشتباه در Briant 1987: n.80).

٦. در این مورد باید اهمیت و نیز محدودیت‌های گرایش‌های «ملّی» را قید کرد: در عیلام و در بابل به‌ترتیب یک پارسی (مریته) و یک ارمنی (اَرخَه) نام‌های دودمانی محلّی بر خود می‌نهند: در عیلام، ایمَّنیخ (DB; 22) در بابل بخت‌النصر (49).

۷. درباره‌ی این مسائل، هم‌چنین نک. Wallinga 1984: 410؛ نویسنده عقیده دارد که نارضایتی اقوام امپراتوری پس از مرگ کمبوجیه ناشی از مالیات‌های مالی سنگینی بوده است که تأسیس ناوگان پارسی به دست جانشین کوروش ضروریشان ساخته بود (1984: 407-9)، افزایش مالیات‌ها نه‌فقط دولت‌شهرهای ساحلی (آسیای صغیر، فنیقیه و کیلیکیا) بلکه سرزمین‌های دیگر امپراتوری را دربر می‌گرفت (همان ۴۰۹). مصر نیز به‌طور قطع از این امر مصون نمانده بود. احتمال دارد که پیش از اصلاحات داریوش (در مورد این اطلاعات نک: Wallinga 1984: 409-11)، خشترپاون‌ها دارای اختیارات قهرآمیزی بوده باشند که از آن‌جایی که خراج سرزمین‌ها به‌دقت تعیین نشده بود، امکان افزایششان وجود داشت و همین امر می‌توانست آن‌ها را به افزایش دلبخواهی خراج ترغیب کند:

شاید منظور پولیانوس از «خشونت غیرانسانی» آریاندس همین باشد. باید بیفزاییم که برنامه‌ی داریوش برای لشکرکشی به اروپا به‌طور قطع ضرورت برداشت‌های بیشتری را پیش آورده بود که احتمالاً در توضیح شورش ۴۸۶ مؤثر است. به اقدامات مالی کمبوجیه در برابر معابد مصری، که از طریق قطعه‌ای از وقایع‌نامه‌ی دموتی با آن آشنا هستیم، نیز می‌توان اندیشید. (باید توجه داشت که در این مورد، بررسی اخیر برشانی (۱۹۸۳) وسعت این تدابیر را کاهش داده است، معافیت مالیاتی فقط شامل حال سه معبد در مصر نبوده است).

۸ با این همه نک: *P. Rylands*, col.I (Griffith 1909: 64ss).

9. Cf. Posener - Kriéger 1976 (I): 105 et n. 5; posener 1976: 31; همچنین Meeks 1977: 124.

10. P. Grelot (1972: 307 n.a)

این پژوهش‌گر آن را کیلیکیائی ترجمه کرده است. من پیشنهاد کنزل را اختیار می‌کنم (Cazelles 1955: 93) (کشاورزان، باغبانان) که ملاحظات او در مورد اسامی خاصّ قانع‌کننده به نظر می‌رسد.

۱۱. نک. همچنین: Cazelles 1955: 97-9.

۱۲. شایسته است توجّه داشته باشیم که مورّخان و مفسّران به‌سبب ترکیب پرونده‌ی اسناد به‌طور قطع به سوی نظریه‌ی «ملی‌گرایانه» رانده می‌شوند. با توجه به این که ما در مورد این وقایع چیزی جز نامه‌های ارشامه در اختیار نداریم، از مطالعه‌ی متون موجود این برداشت حاصل می‌شود که حملات منحصراً علیه قلمروهای پارسی هدایت شده بود: به عقیده‌ی من این برداشت فریب دهنده است، زیرا بر مسکوت بودن دلیل مبتنی است.

13. cf. Porten 1968: 282-3; Kruchten 1981: 160 et 210

۱۴. نک. Cardascia 1951: 75, 100; Voir aussi Esdras 4. 5؛ و نیز عزرا ۱باب ۴، آیه‌ی ۵.

۱۵. درباره‌ی ویدرنگه و یهودیان، نک. همچنین فرضیه‌های Hüsing 1933: 6-7 باید بیفزایم که یکی از پژوهش‌گران: (Mélèze - Modrzejewski, 1983: 417-8) تردیدهای بارزی علیه تفسیر یویوت (1962) در مورد ریشه‌ی مصری ضدّ یهودی‌گری ارائه داده است.

16. Guentch - Ogloueff 1941: 177

نام ایناروس احتمالاً از جهت این که احساس خصومت نسبت به بیگانگان را بیان می‌دارد، نامی است عام: این تفسیر اشپیگل برگ است که پژوهش‌گر فوق آن را تکرار کرده است.

n. 102, l. 15, n. *t*.

سطر ۱۵ با پانوشت t؛ تفسیر این قطعه مسئله‌ساز است: رک. Porten 1968: 288, n. 19.

۱۸. به‌علاوه این مسئله را نمی‌توان منتفی دانست که وارد آوردن اتهام رشوه‌گیری به ویدرنگه دوباره بازتاب مساعد یافته است. ویدرنگه از نظر شغلی مورد اتهام قرارگرفته است و ما می‌دانیم که شاهان بزرگ در مجازات قضات رشوه‌گیر تردید نمی‌کردند: هرودوت، کتاب ۵، بند ۲۵ و کتاب ۷، بند ۹۳.

۱۹. درباره‌ی این وقایع رک.: Bigwood 1978: 1-25.

20. Cf. Briant 1985a.

۲۱. ایسوکراتس (اواگوراس ۶۳) هم به رسمی مخالف در نزد شاهان بزرگ اشاره می‌کند. او

می‌نویسد که شاهان بزرگ «عادت بر آن ندارند... که با کسانی که پیمان‌شکنی کرده‌اند پیش از دستگیریشان صلح نمایند.» البته اطلاعات ایسوکراتس قابل تردید است، چون خطیب آتنی می‌کوشد اواگوراس را، که به‌نوشته‌ی او شاه بزرگ با توجهی خاص با او رفتار کرد، بسیار مهم جلوه دهد. امّا باید گفت که شاه بزرگ منافع خود درنظر می‌گرفت و درنتیجه به‌نحوی عمل‌گرایانه رفتار می‌کرد.

۲۲. اسکندر به‌محض ورود به مصر در مورد مسئله‌ی دلتا بسیار آگاهانه رفتار کرد و تمام تدابیر لازم را برای کنترل آن با کارایی و استواری اتخاذ نمود: Cavenaile 1972: 103-12.

۲۳. درباره‌ی کارراهه‌ی بعدی ویدرنگه، نک. Grelot 1972: n. 105, Ligne 7 و Kraeling 1953: 113.

۲۴. نگاه کنید به Spalinger 1978 a: 142-56 با ملاحظات نقادانه‌ی:

Ritner 1980: 135-7. Cf. *LdÄ* 5/4 (1983) s.v. 'Satrapenstele' et Lloyd 1983: 298, 302

25. Cf. Winnicki 1977: 257-68

۲۶. آریانوس (کتاب ۳، فصل ۱۵، بند ۶) تفسیر مشابهی از رفتار صیدائیان ارائه می‌دهد: «آنان اسکندر را به‌سبب نفرت از پارسیان داریوش رأساً فراخواندند.» به‌طور قطع خاطره‌ی وحشتناک تخریب‌ها و تبعیدهایی که به فرمان اردشیر سوم هنگام فتح مجدد دولت‌شهر صورت گرفته بود، در ذهن حفظ کرده بودند: دیودوروس، کتاب ۱۶، فصل ۱۶، و: Grayson 1975a: 114.

27. cf. Briant 1973: 307-10; Robert 1966: 165-216; *Id.* 1984: 479-86 et 1985: 468-71.

۲۸. نک. تفسیرهای افراطی Moggi 1973.

۲۹. شاید سند منتشر شده توسط Lüddeckens 1971 به همین وقایع اشاره می‌کند.

۳۰. یکی از پژوهش‌گران (Bresciani 1987 et 1983) استرکون (سفال پاره) دموتی را منتشر کرده است که بر روی متن آن اشاره‌ی مستقیمی می‌بینید به تکرار صریح تبلیغات ضدپارسی توسط بطلمیوس دوم در مورد دوره‌ی سلطه‌ی هخامنشیان. امّا به نظر می‌رسد که قرائت‌های جدید (Zauzich 1984: 193) این تفسیر را باطل کرده‌اند.

۳۱. در مورد بازگرداندن پیکره‌ها نگاه کنید به: Cogan 1971: 22-34, 35-41.

۳۲. هم‌چنین نک. به Lewis 1958: 395, n 14: «نه بیشتر از فرضیه‌ای آزمون نشده.»

۳۳. هم‌چنین نک. Van Känel 1980: زندگینامه‌ی پرماجرای انوفریس که اردشیر دوم او را به مصر اعزام کرده بود.

۳۴. درباره‌ی این تدابیر نک. بالا، پی‌نوشت ۷.

۳۵. درباره‌ی عدم قطعیت این تاریخ‌گذاری رک. Lichtheim 1980: 41.

۳۶. درباره‌ی این نام، هم‌چنین نک: Von Bothmer 1985: 37-9.

۳۷. اگر این فرضیه درست باشد، پرتو حیرت‌آوری بر روش‌های پژوهش هرودوت می‌افکند: ذکر این لقب مصری ما را ترغیب می‌کند که منبع شفاهی هرودوت را مصری بنامیم، امّا قید تعلق طایفه‌ای این شخص بیشتر حاکی از آن است که منبع شفاهی پارسی بوده است یا هردو در آن واحد.

۳۸. می‌پذیریم که این نوع استدلال (که توسط De Cenival 1984: 723 اختیار شده است) به‌لحاظ روش‌شناختی ایراد دارد: در واقع، از یک سو، ملاحظه‌ی مقدماتی تفوق سیاسی پارسیان به این

تصور منتهی می‌شود که این شخص مصری نیست؛ امّا به نظر می‌رسد که این نتیجه‌گیری به‌نوبه‌ی خود نظریه‌ی کنارگذاشتن مصریان را از مناصب فرماندهی تقویت می‌کند. در هر حال به نظر می‌رسد ازر ـ ور (osor - wêr) زیردست پرنو (parnu) است که به ناحیه‌ی جنوبی و دژ (؟) آسوان فرمان می‌راند (Hughes 1984: 84-5).

۳۹. مقایسه کنید با دیودوروس، کتاب ۱۴، فصل ۸۰ «خشترپاون متولد لاریسا» پارسی‌ای است که در آسیای صغیر به دنیا آمده است.

۴۰. نک. بالا کارها و کتاب‌های O. Masson و زیرا پی‌نوشت ۵۴.

۴۱. در مطالعه‌ای منتشر نشده، برشانی قرائت جدیدی از کتیبه‌ی موجود بر پیکره‌ی پتاح ـ حوتپ پیشنهاد کرده است که در آن این فرد عناوین مدیر همه‌ی عسل‌های شاه (و نه وزیر مالیه) و متصدی خزانه را دارد. این پژوهش‌گر خاطرنشان می‌کند که اگر این ترجمه را بپذیریم تفسیر (Cooney) نمی‌تواند پذیرفته شود و می‌افزاید که شغل رییس مالیه فقط می‌تواند موجب حیرت شود؛ پتاح ـ حوتپ یکی از بومیانی است که پارسیان برای اداره‌ی مصر از او استفاده می‌کردند (خزانه می‌تواند مبین انبار باشد): رک. Bresciani (در دست انتشار).

۴۲. درباره‌ی سوابق بلشونو، نک. M. Stolper, 'Belšunu the satrap', 1987.

۴۳. درباره‌ی این موضوع متن بسیار روشن آریانوس (کتاب ۳، فصل ۵، بند ۲) را درباره‌ی تدابیر اتخاذی اسکندر در دست داریم که همه چیز حاکی از آن است که با روش فاتحان دیگر تطبیق می‌کند: «او دو نومارخوس مصری را به‌نام‌های دلوآسپیس (Doloaspis) و پتئیسیس منصوب کرد، سراسر قلمرو مصر را بین آن دو تقسیم کرد. امّا چون پتئیسیس این وظیفه را نپذیرفت، دلوآسپیس تمام آن را دریافت کرد.» با این همه، این انتصاب باید در چارچوب عمومی‌تری جای بگیرد که مناصب دارای مسئولیت نظامی را به یونانیان ـ مقدونیان اختصاص می‌دهد (کتاب ۳، فصل ۵، بند ۳ـ۴). نومارخوس‌های مصری تحت کنترل کلئومنس هستند: «به او حکم شده بود که اجازه دهد نومارخوس‌ها نوم‌های خود را بر اساس اصول و قواعدی که از دیرباز جاری بود، اداره کنند، و فقط مالیات‌ها را که نومارخوس‌ها دستور داشتند به شخص او تأدیه کنند، دریافت دارد.» به عبارت دیگر، انتصاب مصریان و حفظ نهادهای سنتی تا حدودی افسانه‌ای معمول است. این تداوم با تمرکز اختیارات در دست فاتحان همراه است. پیداست که این نومارخوس‌ها هیچ نوع اختیار تصمیم‌گیری نداشتند (Cf. Bosworth 1980: 275-7).

44. Cf. Kuhrt & Sherwin - White 1987

۴۵. با این همه نک.

Bresciani 1984: 365: "An Egyptian Woman?".

۴۶. درباره‌ی روابط داریوش و نیت (Neith) در معبد حیبیس، رک.: El-Sayed 1982 (II): 421-2.

۴۷. درباره‌ی تبعیدها به‌مثابه منبع تدارک صنعتگران و کارگران در نزد آشوریان، نک. Oded 1979: 9-54؛ نیز رک. ۱۰۴ـ۹۹.

۴۸. درباره‌ی این مسائل، مطالعه‌ی کتاب اخیر Will & Orrieux 1986، به ویژه ۱۲۰ـ۱۳۶ سودمند است.

49. Cf. également M. Roaf 1974: 65-74 (p. 72)

۵۰. پیکرتراشی وسیله‌ای ممتاز بود برای آن که اشراف پارسی تفوق سیاسی و فرهنگی خود را از طریق آن ابراز دارند: رک. دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۱۷، بند ٦.

۵۱. جالب است که «بالاپوش بزرگ و حمایل ریشه‌دار، به سبک پارسی» مشخصه‌ی جامه‌های سلسله‌ی سی‌ام است، یعنی اوج دوره‌ی استقلال (Van Känel 1980: 37-8).

52. Cf. Whitehead 1974

۵۳. درباره‌ی اصطلاحات پارسی در آرامی شاهنشاهی نک: 1934: 177-93 et 1954: 297-310; Benveniste؛ نیز نک. Widengren 1973: 339-43 و n. 106-9.

۵۴. ارزیابی کلّی‌ای که ضرورت مطالعات منطقه‌ای افتراقی را نفی نمی‌کند. در مورد دوران یونانی‌مآبی. n. 106-9. نک.: *RTP*: 227-79.

55. Cf. Thompson (Crawford) 1983: 65-7;

نیز Orrieux 1985: 72.

۵٦. کاریایی و ایونیایی در ممفیس: 1983: n. 26؛ Segal؛ کاریایی در الفانتین: ibid. 42 n.2؛ فنیقی‌ها در ممفیس: Milik 1967: 563-75.

۵۷. برای نام‌گذاری این جنبش‌ها در جوامعی که در آن‌ها مفهوم ملّت وجود ندارد، ردینسن (Rodinson) اصطلاح "nationalitaire" (ملت‌طلب) را در گذشته پیشنهاد داده بود.

۵۸. در عوض، مناطقی که پارسیان قصد کنترل آن را داشتند به شبکه متراکم انواع تأسیسات نظامی که قلمرو را سازمان‌دهی و ساختاردهی می‌کند، مجهز شده بود (RTP: 188-213).

۵۹. از نظر قومی ـ فرهنگی فقط بخش ایرانی امپراتوری سنن (مذهبی، زبانی...) مشترک با پارسیان داشت. تذکر کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۵، فصل ۱۰، بند ۲) درباره‌ی وفاداری به شاه‌بزرگ فقط درمورد اقوام ساکن فلات ایران مصداق‌دارد (cf Briant 1984 b 78; 1987: & 3.4).

٦۰. حتّی پادگان یهودی الفانتین که اظهارات خود را در باب وفاداری به هخامنشیان پیوسته تکرار می‌کرد، در سال ۴۰۰ / ۳۹۹ با سلاح و بار و بنه به فرعون جدید آمورتایوس وپس از او نفریتس ملحق شد: Grelot n. 105. باعث تأسف است که ما از دلایلی بی‌اطلاعیم که پتئیسیس را به رد مقام نومارخوسی که اسکندر به او پیشنهاد کرده بود، وادار نمود (آریانوس، کتاب ۳، فصل ۵، بند ۲).

www.tabarestan.info تبرستان

دعوای عجیبِ الفانتین در ۴۱۰ پیش از میلاد مسیح

ویدرنگه

تبرستان
www.tabarestan.info

پرستشگاه خنوم و معبد یهوه

۱. منابع و مسائل[۱]

در سال ۵۲۵، شاه پارس، کمبوجیه (۵۳۰ـ۵۲۲)، که پسر ارشد و جانشین کوروش کبیر (حدود ۵۵۷ـ۵۳۰) بود، به مصر حمله برد و آن را تصرّف کرد و خشثرپاونی را به حکومت آن‌جا منصوب کرد. یکی از اقداماتی که به او نسبت داده‌اند، تصرّف پادگان‌هایی است که فراعنه‌ی سائیتی در دلتا و نیز مصر علیا مستقر کرده بودند، به‌ویژه پادگان سوئنه ـ الفانتین. در میان پادگان‌داران، گروهان‌هایی از مردمان یهودی‌الاصل وجود داشتند که به خدمت فرمانروای جدید دره‌ی نیل درآمدند (Porten 1968: 3-19). در همین نقطه (همچنان که در محوطه‌های دیگر مصر چون ممفیس، سقّاره، هرموپولیس) مجموعه‌های بسیار مهمّی از پاپیروس‌های آرامی کشف شده‌اند که بیشترشان نامه‌ها و قراردادهای (ازدواج، فروش) مربوط به جامعه‌ی یهودی پادگان تشکیل می‌دهند.[۲] اسناد آرامی مصر، به‌طور کلّی دربردارنده‌ی یکی از مهم‌ترین مجموعه اسناد منطقه‌ای برای مورّخ امپراتوری هخامنشی است. این اسناد نه‌تنها امکان ترسیم تاریخ و تشکیلات منطقه‌ی سوئنه ـ الفانتین را در فاصله‌ی فتح مصر به دست کمبوجیه و پایان سلطه‌ی پارسی (کمی بعد از سال ۴۰۰ پیش از میلاد) می‌دهند، بلکه تماس‌ها و فرایندهای جذب فرهنگی موجود میان جوامع قومی ـ فرهنگی گوناگون ساکن پادگان، و تماس‌ها و فرایندهای جذب فرهنگی این جوامع با مردم مصر را به‌طور دقیق روشن می‌کنند.

دو سند بسیار مطول و مفصل مدت‌ها است که توجّه مفسران را به‌خود جلب و سروصدا بر پا کرده‌اند.[۳] هر دو سند متعلق به دوران داریوش دوم

(۴۲۵/ ۴۲۴ـ۴۰۵/ ۴۰۴) است و هر دو سند معمولاً (نه بی‌دلیل) عرض‌حال‌های ارسالی رؤسای جامعه‌ی یهودی الفانتین برای مأموران عالی‌رتبه‌ی شاهنشاهی تلقی می‌شوند (*DAE* 101, 102). وقایعی که در عرض‌حال‌ها شرح داده شده‌اند، در چهاردهمین سال سلطنت داریوش دوم (۴۱۰) روی داده‌اند. خشثرپاون مصر، ارشامه، در آن زمان در مرکز امپراتوری (احتمالاً ناحیه‌ی بابل، که در آن قلمروها و اموالی داشته است: رک. *DAE* 67) اقامت داشته است. خلاصه، یهودیان کارگزاران پرستشگاه خنوم را متهم کرده‌اند[۴] به این که با حاکم پارسی، ویدرنگه، که رشوه‌ی کلانی از آن‌ها گرفته است، تبانی کرده‌اند و مریدان خنوم به‌پشتیبانی این حاکم، ابنیه‌ی عمومی را (بخشی از انبار سلطنتی، چاهی که آب پادگان را تأمین می‌کرد) تخریب کرده‌اند، آنان مانع یهودیان در بزرگداشت آیین پرستش خود شده‌اند و معبد را ویران و ظروف مقدس آن را غصب کرده‌اند. به همین دلیل، امضاکنندگان عرض‌حال درخواست کرده‌اند که تحقیقاتی توسط «قضات، مأموران انتظامی، مخبران متصدی در ایالت ناحیه‌ی شرقی» در مورد این اعمال صورت پذیرد، و خانه‌ی دارای غرفه‌ی نیایش عیناً بازسازی شود. این عرض‌حال نخست (*DAE* 101) احتمالاً به دربار خشثرپاونی ممفیس ارسال شده است. در همان زمان، یهودیان متنی مشابه برای مقامات یهودیه یعنی برای بغوهی[1]، حاکم ایالت، «برای یهوحانان کاهن بزرگ و هم‌کارانش، کاهنان اورشلیم، و اوشتنه[۴الف]، برادر حنانی و بزرگان یهودیه» ارسال داشتند، اما به هیچ‌یک از این نامه‌ها پاسخ داده نشد (سطر ۱۷ـ۱۸ از *DAE* 102)؛ به‌علاوه ارشامه نیز ظاهراً در جریان اوضاع قرار نگرفت (سطر ۲۹). از این رو یهودیان عزادارند و نمی‌توانند «نذورات، بخورات، قربانی» به درگاه یهوه تقدیم دارند (سطر ۱۹ـ۲۱).

به این دلیل، سه سال بعد (۴۰۷)، رؤسای جامعه عرض‌حال جدیدی تهیه می‌کنند (*DAE* 102) و ارسال می‌دارند؛ این بار عرض‌حال را برای حاکم یهودیه، بغوهی و نیز پسران حاکم متوفای ایالت سامره می‌فرستند. اتهامات علیه ویدرنگه این بار به‌صورت شدیدتر و دقیق‌تر در آن تکرار شده‌اند: ویدرنگه، که مصریان او را اجیر کرده‌اند، به پسرش نفینه، که منصب فرمانده پادگان سوئنه ـ الفانتین را دارد، گفته است: «پرستشگاه خدا یهوه، که در ارگ الفانتین است، باید تخریب شود»! این کاری است که نفینه با قرار

1. Bagôhi

www.tabarestan.info تبرستان

گرفتن در رأس «مصریان و نظامیان دیگر» انجام داده است؛ پرستشگاه را با خاک یکسان، چوب‌های آن را سوزانده، ظروف طلا و نقره مخصوص اجرای آیین پرستش را غارت کرده و برده‌اند. درنتیجه، یهودیان از بغوهی می‌خواهند که نامه‌ای برای حمایت از بازسازی معبد به دربار ممفیس ارسال دارد. از طریق سندی دیگر (*DAE* 103) در می‌یابیم که بغوهی و حاکم سامره نامه‌ای برای ارشامه (که در این فاصله به خشترپاون‌نشین خود بازگشته است) ارسال داشته‌اند تا از او بخواهند مجوّزی برای بازسازی صادر کند. متن آخر (*DAE* 104) مؤید آن است که ارشامه مجوز درخواست شده را صادر کرده است.

www.tabarestan.info تبرستان

اغلب، اسناد دیگری را ضمیمه‌ی پرونده می‌کنند تا آن‌چه را معمولاً مخالفت دایم ویدرنگه علیه یهودیان تلقی می‌شود، برجسته کنند، یعنی نامه‌های اغلب ناقص و بدون تاریخی که تصور می‌شود پیش از سال ۴۱۰ نوشته شده‌اند (*DAE* 97-100)[۵]. یکی از آن‌ها (تنها نامه‌ای که کامل و درنتیجه واقعاً قابل استفاده است) مربوط می‌شود به دورانی که ویدرنگه فرمانده پادگان بوده است. در این نامه یکی از یهودیان به رؤسای جامعه‌ی الفانتین شکایت کرده، زیرا ویدرنگه او را به اتهام همدستی در دزدی به زندان افکنده است. ظاهراً جرم نسبتاً پیش پا افتاده‌ای مطرح است. با این همه، به نظر می‌رسد که بخشی از نامه متضمن وجود سوءظنّی عمیق علیه یهودیان الفانتین است، چون نویسنده‌ی نامه این عبارت را آورده است: «از [طریق] شما دانسته شد که خنوم علیه ماست از وقتی حنانیه در مصر بوده است تابه حال» یعنی از سال ۴۱۹ (*DAE* ۴۱۸/ 96). امّا بر اساس چه قراینی؟ این چیزی است که نویسنده‌ی نامه در موردش ساکت است. آیا این عبارت اجازه می‌دهد که بگوییم که ضدّیت بین یهودیان و مصریان از نوع مذهبی است، چون مصریان با مناسک قربانی کردن برّه در روز عید فصح، که از اورشلیم آمده بود و اندکی پیش از این تاریخ جزء به جزء آن در الفانتین احیا شده بود، با تمام نیرو مخالف بودند (*DAE* 96). آیا این فرضیه می‌تواند در فهم این امر مؤثر باشد که چرا در فرمان ارشامه که اجازه‌ی بازسازی معبد را داده، تصریح شده است که «قربانیِ قوچ، گاو، بز نباید انجام شود» (*DAE* 104)؟ امّا این تفسیر بسیار مورد تردید است.[۶] حتی، در این صورت، چرا و بر چه پایه‌ای ویدرنگه در کشمکشی از نوع آیینی (فرهنگی) دخالت نموده است و تصمیمی را اتخاذ کرده است که به‌لحاظ سیاست شاهنشاهانه بازتاب‌های محلّی داشته است؟

می‌بینیم که این پرونده مجموعه‌ای از پرسش‌ها را درباره‌ی روابط موجود بین قدرت شاهنشاهی /خشترپاونی و اقوام تحت انقیاد در امپراتوری هخامنشی مطرح می‌سازد. به‌طور کلی می‌دانیم که هخامنشیان سیاست هم‌کاری با برگزیدگان محلی را در پیش گرفته بودند. از نظر مذهبی، این امر به مفهوم آن است که قدرت مرکزی نه‌تنها با آیین‌های پرستش محلی مخالفت نمی‌کرد بلکه در قبال پرستشگاه اقوام تحت انقیاد موضع حمایتگرانه‌ای در پیش می‌گرفت، مشروط بر این که این پرستشگاه‌ها نظم مستقر را مورد تردید قرار ندهند (رک. *HEA*, Chapitre2. 6; Briant 1986): در صورت شورش، معابد ویران و حتی با خاک یکسان می‌شدند، مثال معابد یونانی پس از شورش ایونیا این سخن را ثابت می‌کند (Tozzi 1978). به‌طور کلّی می‌دانیم که این همان سیاستی است که شاهان بزرگ در مصر دنبال کرده‌اند. اما ظاهراً ویدرنگه در این چارچوب به گرفتن تصمیمی کشانده شده است که یهودیان از بابت آن او را به‌شدت نکوهش می‌کنند: این یهودیان در واقع دست مسلّح قدرت شاهنشاهی بودند، چون، در کنار قشون‌های دیگر، برای نگهداری مصر تحت سلطه‌ی پارسیان هم‌کاری می‌کردند. تصمیم حاکم به این علت تعجب بیشتری برمی‌انگیزد که در دوره‌ای اتخاذ شده که آشوب در مصر حاکم است، چیزی که یهودیان اشاره به آن را در عرض حالشان از یاد نبرده‌اند: «گروهان‌های مصری سر به شورش برداشته‌اند. ما پست‌های خود را ترک نکرده‌ایم و هیچ‌چیز قابل‌نکوهشی علیه ما وجود ندارد» (سطور ۱و۲ از 101 *DAE*). البته در تقابل قرار دادن یهودیان «خوب» و مصریان «بد» قابل اعتماد نیست (چون «خوب» و «بد» از نظر منافع سلطه‌ی پارسی تعریف می‌شود یا دقیق‌تر گفته باشیم با مقیاس تفسیرِ الزاماً غرض‌ورزانه‌ی یهودیان سنجیده می‌شود). بر مبنای اتّهامات یهودیان، مسئله از آن‌جایی عاجل‌تر می‌شود که ویدرنگه در حمایت از کسانی تردید نکرده است که اموال شاهنشاهی (انبار سلطنتی و چاه آب‌رسانی به پادگان) را، که خود بخش‌های تشکیل دهنده‌ی قدرت نظامی هخامنشی در ایالات‌اند، تخریب کرده‌اند. اگر دفاعیه‌ی رهبران یهودیان را بپذیریم، باید بگوییم که ویدرنگه «آدم بی‌سروپا»یی به‌مفهوم واقعی کلمه است، یعنی یک صاحب‌منصب عالی‌رتبه‌ی پارسی است که با «شورشیان» علیه جمعیتی وفادار به شاه بزرگ متّحد شده است: خلاصه: او در حالت شورش علنی است.

۲. «مصر دوستی» ویدرنگه

تفسیری که نظر اکثریت قریب به اتفاق پژوهش‌گران را به‌خود جلب کرده است، بر احساسات فرضی ویدرنگه نسبت به این یا آن‌جامعه تأکید می‌نهد. برای توضیح دادن چیزی که توضیح‌ناپذیر می‌نماید معمول است که ویدرنگه را مصر دوست بنامند. عقیده‌ی هیوستینگ (Husting 1933: 6) چنین است. همین نظر را در نوشته‌های دونادونی می‌یابیم (Donadoni 1983: 35) که بر مبنای آن‌ها، دولت هخامنشی[۷] «به دیدگاه‌های مردم سرزمینی که آن را اداره می‌کند، پای‌بند است.» ونسان نیز (Vincent 1937: 379) اتّهامات یهودیان علیه مصریان و ویدرنگه را، بدون آن که صحت و سقم آن را کنترل کند، از قول خود تکرار می‌کند: او اظهار عقیده می‌کند که ویدرنگه علاوه بر این که نفهمیده است که تخریب پرستشگاه یهودیان حمله علیه سلطه‌ی پارسیان است، «شخصیتی ضعیف، مال‌دوست» است، قابل تطمیع دارد و برخورداری از حمایتش طوری است که توطئه‌های ملّی‌گرایانه را تسهیل کند.» ویدرنگه که اجیر مصریان شده است، بدین ترتیب اجازه‌ی فوران چیزی را داده است که دوپون ـ سومر تردید نمی‌کند برای آن که آن را «شورش ضد یهود با شدت مفرط»[۸] بنامد (Dupont - Sommer 1978: 768) و فرجام مجموعه‌ای از حملات مورد به مورد است که علیه یهودیان به‌عنوان یهودی صورت پذیرفته است. مجموعه‌ی گوناگونی از فرضیه‌ها به ویدرنگه هدفی سیاسی نسبت می‌دهند: در برابر بلواهای مصریان، حاکم طرفداری از مردم خنوم را برای تسکین نارضایتی آنان عاقلانه تشخیص داده است (Ray 1978: 278) ـ البته با قبول خطر دشمن کردن پادگان‌داران شاهنشاهی با خود!

آندره لومر نیز چندی پیش، این بار به استناد مدارک، بر مصر دوستی ویدرنگه تأکید نهاده است. یک استل نذری سوئنه، که معمولاً آن را متعلق به دوران اردشیر اول (۴۵۸) می‌دانند، تا مدت‌ها چنین خوانده می‌شد: «این برزم[۱] بر، فلان کس،... پسر فلان کس... فرمانده پادگان سوئنه در ماه سیوان[۲]، یعنی مهر[۳]، سال هفتم شاه اردشیر، که اهورامزدا خدا نگاهش دارد، رحمت...» (*RÉS* 1806; *DAE* 75). پیروِ بوگولیوبوف[۴]، لومر اصطلاح *برزمدانه*[۵] را «معبد» می‌فهمد و نام واقف را (و)ید(رنگه) مرمت کرده است. البته او عقیده دارد که معبد، نه به خدایی ایرانی که به خدایی مصری

1. barzom 2. Siwan 3. Mehir 4. Bogoliubov
5. Brazmadana

تقدیم شده است، یعنی به «اسیر نختی[1] خدا»، یعنی اوزیریس قدرتمند (200 :1991). به‌علاوه، مرمت (و) ید (رنگه) او را منطقاً به این نتیجه‌گیری سوق می‌دهد که استل متعلق به دوران داریوش اول (۴۵۸) نیست، بلکه متعلق به دوران اردشیر دوم (۳۹۸) است. بالاخره، به‌نوشته‌ی او، این تفسیر جدید «در قالب چیزی که از رفتار سیاسی ویدرنگه می‌دانیم، به‌خوبی جای می‌گیرد. ویدرنگه... رفتار عمومی بسیار مصر دوستانه‌ای، حداقل در زمینه‌ی مذهبی داشته است» (ص ۲۰۱) ـ دلیل آن نیز «حمایت... از کاهنان خنوم هنگام غارت معبد یهودی الفانتین است» (201, n. 8)[9].

اعتبار مرمّت‌های کتیبه‌شناختی و لغت‌شناختی پیشنهادی هر چه باشد (چون به هیچ وجه صلاحیّت داوری درباره‌ی آن‌ها را ندارم)، باید درباره‌ی مفهومی که برای واژه‌ی «مصردوست» قائل می‌شویم توافق نماییم. می‌دانیم که در ایالات مختلف با گذشت زمان، پارسیان مهاجرنشین شاهنشاهی روابط پیش از بیش نزدیکی با برگزیدگان اقوام تحت انقیاد برقرار کردند. آنان نیز مانند شاه بزرگ در قربانی کردن برای خدایان محلی تردید نمی‌کردند؛ در خود مصر، مثال اریورته[2] و برادرش اتیه وهی[3] در کوپتوس[4] کاملاً روشن است، آنان غالب اوقات به خدایان مصری، به‌ویژه مین[5]، حامی کوپتوس متوسّل می‌شوند؛ هم‌چنین می‌دانیم که اریه‌ورته نام مصری جهو[6] را اختیار کرده است، البته بدون این که از نام پارسی خود دست بردارد (Briant 1988: 166-167). بدین ترتیب نمونه‌های جذب فرهنگی در ایالات گوناگون امپراتوری را می‌توان چند برابر کرد.[10] در خود مصر استل تدفین کشف شده در سال ۱۹۹۴ در سقاره این پدیده را به نحو بی‌نظیری نشان می‌دهد: حاشیه‌ی منقوش پایینی استل، پارسی‌ای نشسته بر تخت سلطنت را با یک کتیبه‌ی هیروگلیفی بازنمایی می‌کند: «جدرب[7] پسر ارتجم[8]، به دنیا آمده از تنوفرتر[9].»[11] این مصر دوستی است یا مصری شدن؟ هر کدام را بخواهید، مشروط بر این که حدود معنایی و سیاسی چنین اصطلاحاتی را خوب روشن کنید.[12] اگر منظور این است که پارسیان در مصر (بابل، آسیای صغیر غربی...) نسبت به دستاوردهای فرهنگی اقوام پیرامون خود حساس بودند، با زنان جامعه‌ی اشراف محلی ازدواج کردند و به پرستش خدایان محلی پرداختند، از نظر من بیهوده و حتی

1. Osirnahty
2. Ariyawrata
3. Atiyawahy
4. Coptos
5. Min
6. Djéhô
7. Djedherbes
8. Artjam
9. Tanofrether

مضر است که اصطلاح «مصر دوست» («بابل دوست»، «یونان دوست») رابه کار ببریم، زیرا این اصطلاحات متضمن گرویدن به اهدافی است به غیر از اهداف مذهبی و فرهنگی است، در واقع به‌مفهوم گرویدن به اهداف سیاسی است. روشن است که فرض این است که مصر دوستی ویدرنگه پشتیبانی او را از پیروان خنوم در برابر پرستشگاه توجیه می‌کند، اما این برداشتن گامی است که اسناد موجود اجازه‌ی آن را به ما نمی‌دهند [۱۳]، چون مصر دوستی ویدرنگه از رفتار او در ماجرای معبد یهوه استنتاج شده است ــ و این کاملاً به استدلالی دوری شباهت دارد. کشش نمایندگان قدرت مرکزی نسبت به رسوم محلی، به‌معنای آن نیست که آمادگی ترک اردوی سیاسی‌شان را برای قرار گرفتن در کنار شورشیان (یا کسانی که توسط دشمنان شورشی نامیده شده‌اند) دارند. [۱۴] منظورم این است که مصر دوستی واقعی یا تصوریِ ویدرنگه کلید حل ماجرای الفانتین را به دست نمی‌دهد. [۱۵] راه‌حلّ باید درجای دیگر جستجو شود.

۳. عدالت حاکم

بر اثر توجهات همگرای پورتن و کرالینگ زمینه‌ی دیگری برای تحقیق باز شده است. با تلاش برای یافتن محل معبد یهوه، کرالینگ به پاپیروس‌های آرامی‌ای ارجاع داده است که نام این معبد در آن‌ها ذکر شده است و محل استقرارش در رابطه با «غرفه‌ی نیایش خنوم» و «معبر شاه» مشخص شده است (1953: 78-82; plan, p. 81). نه‌تنها به نظر می‌رسد که محلّه‌ی یهودیان نزدیک پرستشگاه خنوم است، بلکه خنوم در سال‌های پیش از تخریب معبد یهوه به کرّات وسعت یافته است: به همین دلیل تردیدی وجود ندارد که احداث ابنیه‌ی جدید خنوم سبب ایجاد تنش بین آن و جامعه‌ی یهودی شده است: یعنی کشمکش در درجه‌ی اول از اختلاف درباره‌ی اراضی مشترک واقع در حد فاصل ناشی شده است (رک.: Porten 1968: 284-286 که گرولو: Grelot 1972: 399-400, 416 از او پیروی کرده است؛ نقشه ص ۲۵۸؛ Bresciani 1984: 389-390). احتمال دارد که منازعه زیر فشار عوامل دیگر وخیم‌تر شده باشد؛ با این همه، هیچ چیز در سال‌های پیش از آن مبیّن نفرت مذهبی و آیینی دو جامعه نیست. وقتی مدتی پیش از سال ۴۱۰، یهودی‌ای خطاب به رؤسای جامعه می‌گوید: «از [طریق] شما دانسته شد که خنوم علیه ماست» (*DAE* 98)، الزاماً به تقابل مذهبی بین مصریان و یهودیان اشاره نمی‌کند، بلکه رویدادی راکه همه از آن اطلاع دارند، قید می‌کند، منظور این است که

مشاجره‌ی همسایگان هم‌جوار در حال گسترش است؛ به همین دلیل او به طرف‌های مکاتبه‌ی خود توصیه می‌کند که محتاط باشند و زمینه‌ی بدگمانی و اتهام را فراهم نیاورند («نباید که علیه شما هیچ شکایتی یافت شود»).

بنابراین اگر بپذیریم که اختلاف بر سر اراضی است و نه اعتقادات مذهبی، نقش ویدرنگه بی‌درنگ به‌صورت کاملاً جدیدی مطرح می‌شود. به این منظور لازم است که نخست یادآوری کنیم که مورّخ امروزی فقط می‌تواند در مورد اتّهام نگارش‌یافته به دست یکی از طرفین دعوا ــ یهودیان ــ کار کند: برخلاف آن‌چه گرایش به انجام دادنش داشته‌اند، مورخ مکلف نیست که استدلال شکات، یعنی یهودیان را بدون انتقاد بپذیرد. یهودیان تخریب معبد راعملی از سر شرارت و اقدامی غارتگرانه معرفی می‌کنند. شرکت پسر ویدرنگه در این اعمال ظاهراً حقّ را متوجه آن‌ها می‌کند. مضافاً بر این که آنان می‌کوشند او را فرمانده گروهانی مصری معرفی کنند ــ بی‌آن‌که بتوانند پنهان کنند که او «نظامیان دیگری» را نیز تحت فرمان دارد (سطر ۷ از 102 *DAE*). در واقع نقش داده شده به نفینه، پسر ویدرنگه، نمی‌تواند کسی را که با نحوه‌ی کار تشکیلات اداری عالی هخامنشیان آشناست، متحیّر نماید: مثال‌های مربوط به شرکت پسران ارشد در انجام وظایف پدر و انتقال خانوادگی مشاغل بسیار فراوان است (cf. Briant 1987: 26-27) وقتی منصب ویدرنگه تغییر می‌کند و از فرماندهی پادگان به مقام فرمانروایی منصوب می‌شود، طبعاً پسرش به جای او فرمانده پادگان می‌شود. پس آن‌چه این واقعه را روشن می‌کند، تبانی پدر و پسر در یک اقدام بدخواهانه نیست که بر اثر «مصر دوستی» برنامه‌ریزی شده باشد، بلکه همکاری عادّی حاکم و فرمانده پادگان است. به‌علاوه فرمانده پادگان نامه‌ای دریافت کرده که در آن دستور حاکم مبنی بر تخریب معبد یهوه قید شده است (سطر ٦ و ۷ از 102 *DAE*). بنابراین مسئله عبارت است از اقدامی دولتی که در بایگانی ثبت شده است. نمی‌فهمم چگونه می‌توان از زیر بار این نتیجه‌گیری گریخت که نفینه، در مقام فرمانده پادگان فقط تصمیم قضایی اتخاذ شده توسط پدر، در مقام حاکم را اجرا کرده است.[۱۶]

بنابراین باید فکر کرد که در پایان نزاعی طولانی دو طرف حاکم را یافته‌اند، و از او خواسته‌اند که از نظر قضایی موضع‌گیری کند ــ مگر آن که کشمکش چنان وسعتی به‌خود گرفته باشد که ویدرنگه رأساً دو طرف دعوا را احضار کرده باشد. مورد اختلاف بر چه مبنایی پرورانده شده است و در برابر دادگاه چه دعوایی عنوان شده است؟ به

نظرم واضح می‌نماید که تصمیم اتخاذ شده توسط دادگاه ــ تخریب معبد ــ به پرسشی که این سان مطرح شده است، پاسخ می‌دهد: این تصمیم متضمّن آن است که زمینی که خانه‌ی دارای غرفه‌ی نیایش بر آن بنا شده، مورد مطالبه‌ی مصریان بوده است و حاکم، پس از تحقیق حق را متوجّه آنان دانسته است؛ به همین دلیل به نفینه دستور تخریب آن را داده است. به عقیده‌ی من در خود عرض‌حال، آن‌جا که یهودیان دلایلی را می‌پرورانند که علیه مصریان در دادگاه حاکم اقامه کرده‌اند نیز تأییدیه‌ی آن وجود دارد: «زیرا پدران ما از ایّام شاهان مصر این پرستشگاه را در ارگ ـ الفانتین بنا نموده‌اند؛ و وقتی کمبوجیه وارد مصر شد، این پرستشگاه را بنا شده یافت؛ همه‌ی پرستشگاه‌های خدایان مصریان، زیر و رو شد، امّا هیچ کس در این پرستشگاه به چیزی آسیب وارد نیاورد» (سطور ۱۲ و ۱۳ از: *DAE* 102). این مسئله که سیاست کمبوجیه چه بوده است، در این‌جا اهمیتی ندارد [۱۷]، نکته‌ی جالب این است که استدلال اصلی یهودیان این است که حقّشان برای برپاداشتن پرستشگاه در این محلّ از یک فرمان بسیار قدیمی صادر شده توسّط شاهان سائیتی که (ظاهراً) مورد تأیید کمبوجیه قرار گرفته است، ناشی می‌شود. به عبارت دیگر، آنان عقیده دارند که امتیاز سلطنتی را نمی‌توان با تصمیم مأمور عالی‌رتبه‌ی محلّی، ولو حاکم، مورد تردید قرار داد و آنان به‌طور ضمنی بر این نکته تأکید می‌نهند که اتّخاذ چنین تصمیمی فقط می‌تواند در صلاحیّت اخلاف کمبوجیه باشد. به همین دلیل به ارشامه و پس از او به مقامات یهودیه و سامره متوسّل می‌شوند. جالب است بدانیم که یهودیان، در یادداشت ارسالی برای ارشامه، به قاصد مأموریت داده بودند که استدلال مربوط به «خانه‌ی دارای غرفه‌ی نیایش خدای آسمان را که درگذشته، قبل از کمبوجیه، در ارگ الفانتین ساخته شده بود» ذکر کند [۱۸] (*DAE* 103).

امّا اگر حقوق یهودیان تا این حدّ مسلّم است، چرا ویدرنگه به‌نفع مخالفان مصریشان موضع‌گیری می‌کند؟ اگر احساسات و شخصیت (ناشناخته) حاکم (بالا، بند ۲) را کنار بگذارم در عرض‌حال فقط اتّهام رشوه گرفتن از مصریان می‌ماند که اتّهامی متداول است و خود یهودیان در الفانتین (*DAE* 97) و در اورشلیم (*عزرا* باب پنجم، آیه‌ی ۳ـ۴) به آن متوسّل می‌شوند. احتمال دارد که این امر در سطوح مختلف سلسله‌مراتب اداری شایع بوده است [۱۹]؛ وانگهی وقتی گرفتن اجازه‌ی بازسازی معبد از ارشامه مطرح است، خود یهودیان در دادن «هدایای» مهمّ به خشترپاون تردید

نمی‌کنند (*DAE* 104)[۲۰]. امّا به‌فرض این که این اتهام بی‌پایه نباشد، باز نمی‌توان گفت که به‌تنهایی برای توجیه تصمیم ویدرنگه کافی است: زیرا، حتی اگر رشوه‌ها هم (احتمالاً) مؤثر بوده باشند، باز ویدرنگه مکلف بوده است که تصمیم خود را بر مبنای استدلالی از نوع حقوقی برای همه توجیه کند. یهودیان (البته) نه کلمه‌ای در این باب بیان می‌کنند و نه در مورد استدلال طرف مقابل چیزی بر زبان می‌آورند. امّا من پیشنهاد می‌کنم که پایه‌های تصمیم را به‌صورت زیر بازسازی کنیم:

۱) ویدرنگه در درجه‌ی اول بایست استدلالی را که یهودیان درباره‌ی قدمت حقوق وابسته به امتیاز سلطنتی خود پرورانده‌اند، بی‌اثر سازد. برای فهم مطلب بهتر است به سوی واقعه‌ی شناخته‌شده‌ای رو آوریم که بعد از بازگشت یهودیان از تبعید به اورشلیم روی داده است. وقتی در آغاز دوران سلطنت داریوش، والی تتنایی به سفر بازرسی به اورشلیم می‌پردازد و می‌بیند که یهودیان مشغول بازسازی معبد هستند، منطقاً از مشایخ یهود می‌پرسد که چه کسی به آنان اجازه‌ی بازسازی معبد را داده است. آنان به فرمان کوروش توسل می‌جویند، امّا نمی‌توانند مدرک مکتوبی در این مورد به او ارائه دهند به همین دلیل تتنایی از داریوش شاه می‌خواهد که دستور تفحص بایگانی سلطنتی را صادر فرماید بلکه نسخه‌ای از فرمان به دست آید (*عزرا*، باب پنجم، آیه‌ی ۳ـ۱۷). به همین دلیل بود که فرامین صادر شده توسط هخامنشیان در مورد این پرستشگاه تا اواسط دوران رومی بی‌وقفه حکّ می‌شد تا بیّنه‌های قطعی برای تفحص‌کنندگان فراهم آید (تاسیت، *سالنامه‌ها*، کتاب ۳، فصل ۶۰ـ۶۳؛ Briant 1993:23-24) ــ بیّنه‌هایی مشابه شهادت‌های مکتوب فراهم آمده توسّط ساموسیان در محاکمه‌ای که آن‌ها را در مورد تملّک اراضی هم‌جوار در برابر پرینه‌ای‌ها قرار داد.[۲۲] بنابراین ممکن است که یهودیان الفانتین از ارائه‌ی نسخه‌ی از فرمان سلطنتی عاجز بوده باشند[۲۳]، و درنتیجه ویدرنگه نتوانسته باشد ادعاهایشان را مورد توجّه قرار دهد.[۲۴]

۲) در عین حال باید فرض کرد که مصریان دلایل قضایی مثبتی در اختیار داشته‌اند، می‌خواهم بگویم دلایلی متکی به متون مورد قبول همگان، که نمی‌توانند چیزی جز تصمیمات قضایی مصری باشند. کدام تصمیمات؟ به‌طور قطع محال است بتوان پاسخی مطمئن به این مسئله داد، امّا یک فرضیه‌ی تفسیری کاملاً وسوسه‌انگیز وجود

www.tabarestan.info تبرستان

دارد. می‌دانیم که چندین نمونه از یک «مجموعه قوانین» در هرموپولیس[1] (به دموتی [Mattha - Hughes 1975] و به یونانی [P.Oxy 3285; Rea 1978]) و در تبتو نیس[2] (به دموتی [Breseiani 1981]) پیدا شده است: در نسخی که آن‌ها را بـه مـورّخان امـروز شناسانده‌اند، این مجموعه مقررات عرفی (تا قانونی) [۲۵] تاریخ دوران بطالسه و دوران رومی را دارد موضوع «مجموعه قوانین هرموپولیس غربی»، به‌ویژه بخش‌های ۶ـ۸ آن در اصل دعواهای مربوط به مالکیت ارضی است (مزرعه، خانه، ارث، اجاره‌ی مزرعه، مشترکات موجود در حدّ فاصل‌ها...)، برای مثال آن‌چه پستمن (Pestman 1985: 118) مورد یک می‌خواند و آن را چنین معرفی می‌کند: «دعوا راجع به دانستن این امر است که چه کسی مالک زمینی است که خوانده بر آن خانه‌ای بنا کرده است: خوانـده یـا خواهان؟ جزوه‌ی هرموپولیس مشخص می‌کند که ارائه‌ی دلیل به عهده‌ی چه کسـی است. اگر خوانده ببازد و اگر زمین چون چیزی که به او تعلّق ندارد، به نظر آید، این خانه به طرف مقابل تخصیص داده خواهد شد.» [۲۶] این مسئله (ساختمان‌سازی بر زمین مورد اعتراض) در ترجمه‌ی یونانی قوانین عرفی دموتی نیز بـه‌خوبی وجـود دارد [۲۷]، یک *دیاگرامه (diagramma)*ی متعلق به دوران بطالسه حاوی این عـبارت است: «هـر کس بر زمین دیگری چیزی بسازد، از بنا محروم خواهد ماند.» [۲۸] آیـا ویـدرنگه در رابطه‌ی مستقیم با چنین عرف مـصری تـصمیم خـود را اتـخاذ نکـرده است ــ چـون مصریان توانایی ارائه‌ی بینه‌های مسلّم را در مورد حقوقشان بر قطعه زمینی داشته‌اند که یهودیان معبدشان را برای آن بنا کرده بودند؟

این فرضیه به فرضیه‌ی دیگری مربوط می‌شود. می‌دانیم که دیودوروس (کتاب ۱، فصل ۹۵، بند ۴ـ۵) داریوش را در میان قانونگزاران مصر جای داده است. این اشاره بامتنی که در پشت *وقایع‌نامه‌ای دموتی* وجود دارد، پیوسته مقایسه شده است. به نظر می‌رسد که داریوش در سال سوم سلطنت به خشـترپاون خـود دسـتور داد «از مـیان سربازان، کاهنان و دبیران مصری علمایی [...] گرد آورند [تا] آنان قانون مصر قدیم تا سال ۴۴ فرعون احمس را بنگارند» (Devauchelle 1995: 74-75) [۲۹]. صـرف نـظر از اشاره به «قانون... [فرعون]، معابد، مردم»، ما از محتوای مجموعه (که بـه آرامـی و دموتی تهیه شده بود) چیزی نمی‌دانیم. اما بر این مبنا یک فرضیه در میان نویسندگانی که

1. Hermoupolis 2. Tebtynis

www.tabarestan.info تبرستان

به حقوق مصر قدیم علاقه‌مندند، متداول است، و آن این است که «مجموعه مقررات» داریوش الگوی متون یافت شده در هرموپولیس و تبتو نیس بوده است می‌توان (بدون این که بتوان دلیل آن را ارائه کرد) به توالی دوران هخامنشی و بطالسه اندیشید.[۳۰] به‌جز استفاده از روش محکوم بودنی استدلال دوری، فرضیه‌ی ارائه شده در این‌جا بیّنه‌ی این توالی را تشکیل نمی‌دهد. فقط باید بگوییم که حاکم سوئنه یا خشترپاون مصر مانند همکاران خود در ایالات و خشترپاون‌های دیگر[۳۱] مکلّف بود به کمک عرف و رویّه‌ی قضایی خاصّ مصر درباره‌ی اختلافی کاملاً داخلی قضاوت کنند («قانون سرزمین»)[۳۲] و باید توجه داشته باشیم که یکی از بخش‌های «مجموعه قوانین موپولیس غربی» دقیقاً به همان نوع دعوایی می‌پردازد که باعث صدور این رأی توسط ویدرنگه شده است: در ارتباط قرار دادن متون و شرایط اجازه می‌دهند که از دعوای الفانتین قرائت جدید و (به عقیده‌ی من) رضایت‌بخش‌تری به عمل آوریم انجام دهیم.[۳۳] آیا این تصادف صرف است؟

www.tabarestan.info تبرستان

۴. پایان ماجرا

پیداست که یهودیان حکم حاکم را نپذیرفتند و همان‌طور که حقّ هر جامعه یا فردی است که عقیده دارد ضرر دیده است، استیناف خواستند. چون حاکم از نظر سلسله‌مراتب زیردست خشترپاون بود، عرض‌حال اول را منطقاً برای ارشامه («فرمانروای ما») یا حداقل در غیاب او برای قائم‌مقامش به ممفیس فرستادند (*DAE* 101: یهودیان درخواست کردند که مقامات ممفیس به تعجیل قضات، مأموران انتظامی، مجزانی را که متصدی ایالت ناحیه‌ی جنوبی هستند» به محل اعزام دارند (سطور ۱۰ـ۱۱). اما این عرض‌حال ظاهراً بازتابی نداشت و مسکوت ماند. سه سال بعد (۴۰۷)، عرض‌حالی جدید ظاهراً نشان می‌دهد که ویدرنگه تنبیه شده است، اما متخصصان در فهم سطور مربوط به این موضوع است (۱۵ـ۱۶) اختلاف نظر دارند.[۳۴] اگر قبول کنیم که در پاپیروسی به تاریخ ۳۹۹/۳۹۸ نام ویدرنگه ذکر شده و اگر استل آسوان (*DAE* 75) نیز باید برای ۳۹۹/۳۹۸ تاریخ‌گذاری شود (Zemmaire 1991: 1995a: 52-54; 199-201)، آن‌وقت باید بگوییم که، برخلاف این یا آن قرائت، تردیدی وجود ندارد که ویدرنگه بین ۴۱۰ تا ۴۰۷ به مرگ محکوم نشده است؛ احتمال دارد اموالش مصادره شده باشند و اگر مسلم باشد که در سال ۳۹۹/۳۹۸ عنوان فرمانده پادگان را دارد، منصب خود را

به‌عنوان حاکم از دست داده است (cf. kraeling 1953: 114). به‌هرحال، مسئله‌ی مجازات او به‌دلیل صدور این حکم منتفی است، چون در سال ۴۰۷ یهودیان هنوز منتظر پاسخ تجدید نظرند و معبد هنوز بازسازی نشده است. روی هم رفته تردیدهایی که بر متن و زمینه‌ی متن بار می‌شود، مانع این نتیجه‌گیری می‌شود که در سلسله‌مراتب بالا این تلقی وجود دارد که ویدرنگه زبردستی لازم را برای گرفتن تصمیم قضایی در چنین دعوایی نداشته است: ویدرنگه مسئول حفظ نظم شاهنشاهی در حوزه‌ی قضایی فرمانروایی خود است، بنابراین حل و فصل این نوع دعاوی، که این خطر را دارند که به برخورد علنی بین دو جامعه بینجامند، طبعاً به او عهده‌ی او بوده است. شاید به‌خصوص ویدرنگه را از این نظر مورد انتقاد قرار دهند که پیش از آن که نتیجه‌ی درخواست تجدیدنظر یهودیان مشخص شود، (برای مقایسه، *عزرا*، باب پنجم، آیه‌ی ۵) فرمان اجرای حکم را صادر کرده است.[۳۵]

همان‌طور که محتوای یادداشت ارسالی حکام یهودیه و سامره به ارشامه متضمن آن است، درخواست تجدید نظر تقدیمی یهودیان به خشترپاون و پس از او به مقامات یهودیه و سامره، بر همان استدلال پرورانده شده در برابر ویدرنگه متکی بوده است: قدمت امتیاز سلطنتی («پیش از کمبوجیه») به آنان حق می‌دهد، به همین دلیل مصرانه درخواست می‌کنند که معبد «در همان محل» بازسازی شود (*DAE* 103؛ سطر ۲۶ از: *DAE* 101). می‌توان این درخواست را با شکایت مطرح شده در برابر داریوش (که در متن نامه‌ی او مستتر است) مقایسه کرد. این شکایت توسط مقامات پرستشگاه آپولون در نزدیکی ماگنسیا علیه کارگزار سلطنتی، گاداتاس، مطرح شده است که متهم است به این که امتیازاتی را که اجداد داریوش به پرستشگاه اعطا کرده بودند زیر پا نهاده است.[۳۶] با آن که پرونده‌ی ناقصی که در اختیار ماست، چیز بیشتری نمی‌گوید، می‌توان فرض کرد که تصمیم به‌نفع یهودیان، که توسط ارشامه اتخاذ شده است، فقط از دخالت مقامات یهودیه و سامره ناشی نشده است؛ احتمال دارد که این مورد، که بر توسل به یک امتیاز سلطنتی سائیتی، که (صراحتاً یا با سکوت) مورد تأیید کمبوجیه قرار گرفته است، متکی بوده است، به دیوانسرای مرکزی احاله شده باشد تا (مثل *عزرا*، باب پنجم، آیه‌ی ۳ـ۱۷) مدرک مربوط به دادن امتیاز در بایگانی مورد تجسس قرار گیرد: طولانی بودن رسیدگی نیز احتمالاً از همین امر ناشی شده است.

۵. کارنامه‌ی بحث

به عقیده‌ی من باید از بینش محدود و غرض‌ورزانه‌ای که یهودیان در عرض‌حال‌های خود انتقال داده‌اند صرف‌نظر کرد، زیرا یهودیان بیش از هر چیز نگران پیش‌برد دعوای خود در نزد شخصیت‌های عالی‌رتبه‌ای بوده‌اند که برای تجدیدنظر به آنان متوسل شده‌اند. در درجه‌ی اول باید توجه داشت که تخریب معبد یهوه [۳۷] نتیجه یا تبلور نفرت قومی و مذهبی‌ای نیست که به ابتکار کارگزاران عالی‌رتبه‌ی پارسی به سوی یهودیان هدایت شده باشد، کارگزارانی که همگی به خنوم ایمان آورده‌اند (مصر دوستی) و خواهان فرونشاندن «آتش ملی‌گرایی» مصریان، ولو با لطمه زدن به پادگان‌دارن وفادار به آرمان شاهنشاهی هستند.

درست است که یهودیان ویران کردن معبد به دست نفینه را خشونتی تحمل‌ناپذیر معرّفی کرده بودند، امّا این خشونت «خشونتی قانونی» بود که به منظور اجرای تصمیم قضایی اعمال شده بود؛ لازم بود به‌جای «قتل و غارت» از تخریب بنایی سخن می‌گفتند که بر تکه زمینی احداث شده بود [۳۹] که یهودیان توانایی آن را نداشتند که در برابر ویدرنگه از حقوقشان بر آن پیروزمندانه دفاع کنند. اگر اسباب، نحوه‌ی جریان یافتن محاکمه و درخواست‌های تجدید نظر را درست فهمیده باشم، حاکم خود را در موقعیت دشواری یافته است: الزام به اتخاذ تصمیم قضایی، خواه در تطابق با رسوم مصری، خواه در تطابق با فرمان سلطنتی‌ای که (احتمالاً) مورد تأیید شاه پارسی، کمبوجیه، قرارگرفته بود. [۴۰] ویدرنگه در مقام رییس یکی از زیرمجموعه (مدینه)های خشترپاون‌نشین، به‌زحمت می‌توانست کاری جز مرجح دانستن رویّه‌ی قضایی و آیین دادرسی واقعی مصر انجام دهد ــ به‌ویژه اگر، همان‌طور که تصور می‌کنم، اجرای همان مقرراتی مطرح بوده باشد که یک قرن پیش از آن داریوش آن‌ها را احیا کرده و مجدداً جنبه‌ی رسمی داده بود! با این همه ویدرنگه نبایست فراموش می‌کرد که بازنده‌ی دعوا کمی بعد از خشترپاون و بعد از او از شاه درخواست تجدیدنظر خواهد کرد. [۴۱]

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. اختصارات به کار رفته در متن:

- *DAE*: P. Grelot, *Documents araméens d'Egypte*, Paris, 1972;

- *HEA*: P. Briant, *De Cyrus à Alexandre. Une histoire de l'Empire achéménide*, (زیر چاپ) (این کتاب تحت عنوانِ *Histoire de l'Empire Perse* منتشر شد. ـ م.)؛

- *RES*: Répertoire d'épigraphie sémitique.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. درباره‌ی تاریخ کشفیّات و انتشار اسناد، رک.:

Kraeling 1953: 7-20, Verger 1965: 23-50, Grelot 1972 (Introduction), Dupont - Sommer 1978: 757 - 759

و نیز Segal 1983 (Saqqara).

۳. من در این‌جا بررسی پرونده‌ای را که در جای دیگر، یعنی در

Briant 1986: 432-434, 1988: 144-147 et *HEA*, chapitre 14

به آن اشاره کرده‌ام، در کل دو باره از سر می‌گیرم.

۴. اصطلاح «کارگزاران» را عمداً در این‌جا به کار می‌برم، و بدین ترتیب اصطلاح «کاهنان خنوم» را که معمولاً به کار می‌رود، ردّ می‌کنم (رک. ملاحظاتِ Vincent 1937: 262). همان‌طور که پاپیروس‌های دموتی دوران سلطنت داریوش نشان می‌دهند (مکاتبات فرنداتس با کارگزاران خنوم الفانتین Hughes 1984: 77-84)، این کارگزاران را (لسونیس: *Lesonis*، که ونسان آن‌ها را مباشر نامیده است: Vincent 1937: 261, n.1 Bresciani 1958: 168; (در این‌جا داریوش) فرعون) به پیشنهاد هیئت روحانیون پرستشگاه منصوب می‌کند.

۵. درباره‌ی این تاریخ‌گذاری، نک.: Vincent 1937: 256-257, Porten 1968: 282، گرولونیز در این مورد از پورتن تبعیت کرده است:

Grelot 1972: 387 (با احتیاط). *Contra* Kraeling 1953: 113-114,

با توجه به این که در پاپیروس دیگری به تاریخ ۳۸۹ (که بسیار آسیب دیده است) به ویدرنگه اشاره شده است (*DAE* 105)؛ پیشنهاد جدید لومر (Lemaire 1991) درباره‌ی *DAE* 75 (زیر) (اگر مورد قبول قرار گیرد) ظاهراً مؤیّد آن است که ویدرنگه در سال ۳۹۸ تحت عنوان فرمانده پادگان در مقام خود باقی است.

۶. ارائه شده (برای نمونه) توسط: Vincent 1937: 386-387.

و اختیار شده باز هم به‌تازگی توسط Dupont - Sommer 1978: 771; Mélèze - Modrzejewski 1991: 37 (یهودیان «احتمالاً به‌عنوان خداکشان واقعی شهرت یافته بودند»)، تفسیر «مذهبی» با استدلال‌هایی مجاب‌کننده توسط دو پژوهش‌گر زیر مورد تردید قرار گرفته است:

- Porten 1969: 280,

- Grelot 1955: 204, n. 1.

۷. نمی‌فهمم چرا نویسنده از ایداسپه (Idaspe) یا ایداسپس سخن می‌گوید، در حالی که ویدرنگه با ویدرنه پارسی باستان وفق می‌کند که معمولاً به یونانی دارنس آوانویسی می‌شود. وانگهی برخلاف آن‌چه هوسینگ تصور می‌کند، دلیلی ندارد تصور شود که این ویدرنه باید با هودارنس که متحد داریوش دوم، هنگام جلوسِ مورد اعتراضِ او به تخت سلطنت است، یکی دانسته شود.

۸. گرولونیز این واژه را به کار برده است: Grelot 1972: 406.

۹. لومر او (p. 201, n. 7) به *DAE* 98 ارجاع می‌دهد (زندانی کردن یکی از یهودیان در آبیدوس: بالا)؛ متذکر می‌شود که یهودی به واسطه دخالت دو تن مصری آزاد می‌شود، «چیزی که می‌تواند نشانه‌ی جدیدی از مصر دوستی ویدرنگه باشد»: این تفسیر مرا شگاک باقی می‌گذارد، چون این دو مصری «خدمه‌ی بوده حنانی آمده (Anani) «هستند و یکی از آن‌ها (حر) در خدمت حنانیه (Hananyah) بوده وقتی حنانیه برای آوردن پاپیروس پاسکال (*EAD* 69) آمده است؛ رک. Grelot 1972: 394.

ـ شبکه‌های اجتماع پذیری که وجودشان از متن *DAE* 98 استنباط می‌شود، مارا بیشتر به این سو سوق می‌دهد که رابطه‌ی بین یهودیان و مصریان به تخاصم دوجانبه فروکاستنی نیست.

10. Cf. *HEA*, chapitre 16.

۱۱. استل باید توسط اسمیت (H.S. Smith) در *JEA* 1995 منتشر شده باشد؛ از مؤلّف و املی کورت سپاسگزاری می‌کنم که مرا از کشف آن مطلع ساختند.

۱۲. نک. Briant 1988: 166-169، که لازم است در حال حاضر قدری تغییر یابد، زیرا در آن هنگام بسیار تحت تأثیر تفسیر روبر (*CRAI* 1976) از کتیبه‌ای متعلق به ساردیس بودم ـ تفسیری که امروز آن را به دلایلی که به‌طور مفصل ذکر کرده‌ام، رد می‌کنم (HEa، 8 .15، و بریان، زیر چاپ)؛ پس دیگر، آن‌طور که در بررسی ۱۹۸۸ (ص ۱۶۹) خود عقیده داشتم، تصوّر نمی‌کنم که باید «از حفظ هویت قومی ـ فرهنگی پارسیان دیاسپورای شاهنشاهی سخن گفت»؛ در هر حال، باید بگویم که مسائل آن‌قدر پیچیده و پرمتضاد است که این اصطلاح آن را نمی‌رساند (نک. به‌ویژه: *HEa* 16 et 18).

۱۳. با این همه مرمت‌های پیشنهادی لومر در *DAE* 75 (بالا) را می‌پذیرند: لومر نیز مراقب است که نتیجه‌گیری خود را با جمله‌ی فرعی «حداقل از نظر مذهبی» محدود کند.

۱۴. درباره‌ی وسعت اغلب مسلم فرض شده‌ی شورش‌های مصری در این سال‌ها در مصر علیا، نک. ملاحظات نقادانه‌ام در: Briant 1988: 143-145, 147.

۱۵. به‌طور قطع «ضد یهودیگری» فرضی ویدرنگه کمتر از مصر دوستی او کلید حل ماجرای الفانتین را به دست می‌دهد. در مورد نکته‌ای، که از طریق ملاحظاتِ Mélèze - Modrzejewski 1981, 417-418 حل و فصل شده است، کمتر تأکید می‌کنم: من پیش از خواندن آن به همان نتایج رسیده بودم (Briant 1988:144).

۱۶. درباره‌ی روابط بین حاکم (فرترکه) با فرمانده پادگان (رب حیلا) از نظر حدود صلاحیت به‌ویژه در قلمرو قضایی، نک. Bresciani 1958: 156-157 و در حال حاضر: Wiesehofer 1991.

۱۷. نک. HEa فصل ۱، بند ۹ و پیشنهادهای جدید Depuydt 1995 و Devauchelle 1994: 102-103 و Devauchelle 1995: 74-75.

۱۸. فقط باید متذکر شوم که اصطلاح «در ایام کمبوجیه» در یک پاپیروس آرامیِ ناقص در سقاره (Segol 1983:4) یافت شده است.

۱۹. نک. Porten 1958: 282-283. منابع کلاسیک نیز به آن اشاره کرده‌اند (برای نمونه، هرودوت، کتاب ۵، بند ۲۵، و کتاب ۷، بند ۹۳ با تکرار در کاردیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۱۰، بند ۱: کیفرهای اعلام شده توسط شاه بزرگ علیه قضات سلطنتی رشوه‌خوار).

۲۰. مقایسه کنید با: Cardascia 1951:75, 100, 135, 198.

۲۱. مثال‌ها متعددند، البته مثالی که بیش از همه قید می‌شود، نامه‌ی داریوش به گاداتاس است که از طریق حکاکی مجدد آن در دوران امپراتوری روم شناخته شده است: نک. HEa, chapitre 12. 4.

۲۲. نک. مقاله‌ی شورانگیر Curty 1989 که (ص ۳۲) به‌ویژه وفور عبارت *ktèsis ex arkhès* را (در نوشته‌های پولوبیوس ودر کتیبه‌ها) خاطرنشان می‌کند. به این عبارت «چون تضمین نهایی مالکیت متوسل می‌شوند... هدف از به کار بردن این مفهوم تصاحب اولیه، که چون دلیلی قطعی توسط طرفین دعوا و نیز قضات ارائه می‌شود، نفی دلایل یک طرف و به کرسی نشاندن دلایل طرف دیگر است»: به این دلیل، وکلای هر یک از دو دولت‌شهر در مدافعات خود «به ریشه‌های اختلاف در مورد قلمروها بر می‌گردند و وقایع گوناگونی را که تاریخ منازعه را تا دوران آنان مشخص می‌کند، از نظر می‌گذرانند... هر یک از طرفین می‌خواهد تقدم حقوق خود را بر قلمرو به اثبات برساند» (ص ۲۲). میل دارم تصور کنم که (در مقتضیات فرهنگی دیگری) استدلال‌ها و بیّنه‌هایی از همان نوع در برابر دادگاه ویدرنگه توسط نمایندگان یهودیان و نمایندگان کارگزاران مبادله می‌شد.

۲۳. درباره‌ی ضرورت ارائه‌ی مدارک مکتوب در دعاوی مربوط به اعتراض‌های ملکی رک.: Grelot 1972: 201; Bresciani 1958: 162-163.

۲۴. باید توجه داشت که یگانه امتیازی که یهودیان به آن توسل می‌جویند، امتیاز اعطایی توسط شاهان سائیتی است (*DAE* 101-103): در مورد کمبوجیه آنان فقط می‌فهمانند که او امتیاز را از آنان نگرفته است (*DAE* 103)، و این که او در قبال معابد مصری رفتار متفاوتی داشته است (*DAE* 101)؛ در هیچ کجا به‌مسئله‌ی فرمانی که کمبوجیه آن را صادر کرده باشد، صراحتاً اشاره نشده است. مانعی ندارد که تصور کنیم که از دوران فراعنه‌ی سائیتی و کمبوجیه، یهودیان ابنیه‌ی جدیدی برای گسترش و آراستن معبد اولیّه بر پاداشته‌اند ــ چیزی که استدلال تاریخی آنان را ضعیف می‌کرده است (رک. برای مقایسه، عزرا، باب ۴، آیه‌های ۱۲ـ۱۳: اتّهام به یهودیان اورشلیم به‌دلیل مرمّت حصارهای دولت‌شهر ــ چیزی که از اجازه‌ی اولیه برپاداشتن معبد فراتر می‌رفته است).

۲۵. بحث درباره‌ی نامی که باید به این نوع مجموعه تعلق گیرد، از نخستین چاپ آغاز شده است و از آن پس ادامه دارد: دادن نام «کد» (Ecode) دیگر مورد قبول کسی نیست؛ منو (Menu 1978: 72) عقیده دارد که «کد هرموپولیس» مجموعه‌ای از رویه‌های قضایی به‌صورت "Casuistique" (ایتالیایی B. Menu) است، یا یک «مجموعه‌ی راه‌حل‌های قضایی جاری» است که برای استفاده‌ی

«دست اندرکاران تهیّه شده است» (Menu 1982: 337)؛ پستمن (Pestman 1983, 1985) از «رساله‌ی حقوقی» سخن می‌گوید (هم‌چنین است Chauveau). ملز ـ مُدژیفسکی (Mélèze - Modrzejewski [SDHI 49[1983]: 673) موضع‌گیری منو را اختیار کرده است و در عین حال به «قوانین عرفی دموتی» ارجاع می‌دهد (همان ۱۹۸۶: ۲۰ و بعد)؛ الام (Allam 1986) سیر تاریخی بحث را بازسازی می‌کند و اصطلاحات متغیری چون «مجموعه‌ی قضایی»، «مجموعه‌ی دولتی قوانین فرعونی موجود [داریوش]»، «تألیف متون قانونی» را به کار می‌برد. پس از گرفتن نظر برنادت منو، در این‌جا به نهادن نام «قوانین عرفی» بسنده خواهم کرد.

۲۶. نک. هم‌چنین تفسیر متن قوانین عرفی توسط الام (Allam 1986: 54, 68-69): «فردی خانه‌ای بر زمینی ساخته است که پس از ساخت مورد مطالبه‌ی فردی دیگر قرار می‌گیرد، هر دو نفر مدعی مالکیت زمین مورد بحث‌اند... برای حکم کردن در چنین دعوایی، قاضی بایست رسیدگی دقیقی را برای تعیین مالکیت یکی از طرفین انجام دهد؛ اگر مالک ادعایی زمین مدارکی برای اثبات مالکیت دارد، ولی آن را ارائه نمی‌دهد، طرف مقابل او، کسی که خانه را ساخته است، در دعوا برنده خواهد شد.» س. الام در این مورد متذکر می‌شود که: «از این دو مورد قاعده‌ی زیر به دست می‌آید: فرض این است کسی که خانه‌ای را ساخته است، مالک است تا وقتی که ادله‌ی خلافی در این زمینه وجود نداشته باشد. این قاعده‌ی کلی در مجموعه‌ی دموتی به‌مثابه اساس موقعیت‌های گوناگون حفظ شده است.»

۲۷. نک. چاپ ـ ترجمه خلاصه (یونانی /دموتی) توسط Pestman 1985:118-128.

28. Cf. Mélèze - Modrzejewski 1986: 32-33 et 1989: 110-111

با بحث درباره‌ی مسئله‌ی رابطه‌ی قوانین عرفی ودیاگرامها

۲۹. نک. ترجمه‌ی Bresciani 1996.

۳۰. نک. به‌ویژه:

Quaegebeur 1980-81: 239-240; Bresciani 1981; Mélèze-Modrzejewski 1986: 18-26; Allam 1986: 65-66 et 1993; Chauveau 1991: 122; Devauchelle 1995: 76;

هم‌چنین رک. تذکّر Mattha - Hughes 1975: XII et, و به دنبال آن تذکر Rea 1978: 30-31.

۳۱. دیگر کسی (بر خلافِ اومستد) گمان ندارد که داریوش خواسته است «کد» قوانین شاهنشاهی را در تمام سرزمین‌های امپراتوری وسیع خود منتشر سازد.

۳۲. درباره‌ی این اصطلاح در دوران هخامنشی، رک.:

Frei 1984; Briant, HEa, Chapitre 12.7 (قانون سلطنتی و قانون سرزمینی).

۳۲. این سخن بازتاب ساده‌ی «ذهنیت من در مقام مورخ» نیست؛ و در درجه‌ی اول از یک ملاحظه‌ی روش‌شناختی ناشی می‌شود، یعنی تفسیری که در این‌جا ارائه شده است، مورخ را از وسوسه‌ی (مخرب) استفاده از عرض‌حال‌های (غرض‌ورزانه‌ی) یهودیان چون «سند دست اولی» که پیشاپیش شایسته‌ی اعتماد است و فراموش کردن اندیشه‌ورزی درباره‌ی دیدگاه طرف دیگر (که مرتباً به «تعصّب مذهبی» متهم شده است) باز می‌دارد (رک. Briant 1988: 144). این سخن اجازه می‌دهد یادآوری کنم که هر پرونده‌ای که مسئله‌ی معابد و پرستشگاه‌ها را مطرح می‌کند، الزاماً ماهیّت

مذهبی ندارد؛ احداث معبد و تأسیس آیین پرستش مقررات و منافعی از نوع قضایی ـ اقتصادی مطرح می‌سازد (رک. بالا، پی نوشت ۴، و درباره‌ی کتیبه‌ی سه زبانی کسانتوس، ملاحظاتم در Briant 1986: 486-487 و مستقلاً Bousquet 1986: 105 و در حال حاضر Lemaire 1995b: 428 درباره‌ی حقوق کاهن در مورد قلمروی که به او تخصیص یافته است).

۳۴. رک. کتاب‌شناسی و بحث در:

Porten 1986: 288, n. 19; Grelot 1972: 410, note *t*; Ray 1988: 278

۳۵. هم‌چنین باید توجه داشت که در میان اتهاماتی که یهودیان به ویدرنگه و نفینه وارد کرده بودند، تصاحب ظروف مخصوص انجام آیین پرستش وجود داشته است (سطر ۲۰ از 101 *DAE*؛ سطر ۱۱ از 102 *DAE*). برحسب یک قانون عرفی مصری، در پایان محاکمه‌ای از این نوع، خانه (این‌جا معبد) به طرفی می‌رسید که برای اثبات حقوق خود (در این مورد، کارگزاران پرستشگاه خنوم) مدارک لازم را ارائه داده بود: در عوض طرفی که بازنده می‌شد (یهودیان) «می‌توانست اجازه‌ی پیاده کردن خانه را (که خودش ساخته بود، بگیرد) و مواد و مصالح آن را بردارد. این اجازه باید مورد موافقت قرار می‌گرفت (Pestman 1985: 124, 128). امّا در الفانتین چنین چیزی صورت نپذیرفت، چون نفینه و گروهانش بنای یهودیان را «با خاک یکسان کردند» (سطر ۸ از 102 *DAE*) و حتی چوب‌های خانه را در محل سوزاندند (سطور ۱۱ـ۱۲؛ سطور ۱۹ـ۲۰ از 101 *DAE*).

۳۶. رک. متن، کتاب‌شناسی و بحث در HEa, Chapitre 12.4.

۳۷. عبارت «در درجه‌ی اول» فقط به‌معنای آن است که این مسئله را پیشاپیش ردّ نمی‌کنم که به مطالبه‌ی مالکیت مطرح شده در برابر ویدرنگه توسّط مردان خنوم دلایل دیگر پیوند خورده است؛ حتی به‌سهولت می‌توان اندیشید که جریان محاکمه و اجرای حکم، پس از سال‌ها دعوا، تشنّجاتی به بار آورده و موجب تعارض‌هایی شده باشد (و حتی هنگام «پیاده شدن نیروی انتظامی» تحت فرماندهی نفینه بر خوردهای فیزیکی برانگیخته باشد)؛ امّا در این مورد، این چیزها فقط عناصر فرعی و خارج از مسئله را، که در درجه‌ی اول مسئله‌ای قضایی است، تشکیل می‌دهند.

۳۸. درباره‌ی سوء استفاده‌ای که از این اصطلاح‌ها برای توصیف مصر تحت سلطه‌ی پارسی (یا یونانی) پیوسته صورت می‌گیرد، به ملاحظاتم در جاهای مختلفِ Briant 1988 (رک. صص ۱۷۱ـ۱۷۰) مراجعه کنید.

۳۹. هم‌چنین رک. پی نوشت ۳۵.

۴۰. تقریباً می‌توان گفت که ویدرنگه خود را به نوعی با تضاد بین «قانون شاه» و «قانون سرزمین» مواجه دیده است ــ با این تفاوت که از زمانی که قوانین سرزمینی در مجموعه‌ای به ابتکار داریوش اول جمع شدند، سنن عرفی مصری، خود، در گروه در برگیرنده قانون شاه جای گرفتند.

۴۱. به‌سهولت می‌توان تصور کرد که ویدرنگه رأساً برای توجیه کار خود گزارشی به دربار ممفیس (و یا دربار مرکزی) فرستاده است.

www.tabarestan.info تبرستان

تبرستان
www.tabarestan.info

دروافرنس و پیکره‌ی ساردیس*

www.tabarestan.info تبرستان

در زمستان ۱۹۷۳ـ۱۹۷۴ بر اثر فرسایش ناشی از جریان رودخانه‌ی پاکتولوس[1] تخته‌سنگ نوشته‌داری کشف شد که در آغاز اجرای برنامه‌ی کاوش‌های ۱۹۷۴ استخراج و به باغ‌های هیئت اعزامی امریکایی حمل شد. هنوز هم می‌توان این کتیبه را در آن‌جا دید و مطالعه کرد.[1] پس از کشف این تخته‌سنگ، عکسی از آن بی‌درنگ برای لوئی روبر ارسال شد. روبر نظر خود را برای کاوشگران امریکایی به‌سرعت ارسال داشت (Greenewalt 1978: 62-63). او این نظر را به‌طور مفصل در بررسی‌ای که در برابر آکادمی ارائه شد، بسط داد (Robert 1975). باید بر سرعت نسبتاً استثنایی انتشار این سند جدید، که دارای اهمیت فراوان است، تأکید کنیم. درست است که قرائت متن سنگ‌نوشته مشکلی در بر ندارد (فقط Βαρλκεω سطر ۲ باید Βαρακεω شود: رک. Robert 1975: 306)، امّا فهم متن و زمینه‌ی نگارش آن چنین نیست. ل. روبر، که به مسائلی که متن سنگ نوشته مطرح می‌کرد، کاملاً آگاه بود، مصمّم به «انتشار موقت» آن شد با این امید «که همکاران، به‌طور قطع در درجه‌ی اول ایران‌شناسان، آن‌چه را عرضه خواهد شد، تکمیل یا تصحیح کنند» (ص ۳۰۸). در واقع شمار تفسیرهایی که از

---

* نتیجه‌ی این مطالعه اول بار در ۲۵ مه ۱۹۹۵ به دعوت ماریا بروسیوس در آکسفورد و پس از آن، در سمینار تاریخ هخامنشی درباره‌ی مضمون کتیبه‌شناسی یونانی و تاریخ هخامنشی در نوامبر ۱۹۹۵ در تولوز و سرانجام در کنفرانس تورنتو (۱۳ مارس ۱۹۹۶)، در همیلتن (۱۴ مارس ۱۹۹۶) و در برکلی (۹ مه ۱۹۹۶) ارائه شد. در کلاس‌هایی که به دعوت دانشگاه شیکاگو (بخش زبان‌ها و تمدن‌های خاور نزدیک) طیّ دوره‌ی بهاره برگزار کردم، این فرصت پیش آمد که این مقاله ارائه و درباره‌ی آن بحث شود. در این‌جا لازم می‌دانم از شرکت‌کنندگان برای ملاحظات و پیشنهادهایشان سپاسگزاری کنم.

1- Paktôlos

هنگام انتشار آن ارائه شده است، چندان زیاد نیست و امروزه هم تکلیف بسیاری مسائل هنوز روشن نشده است، برخی مسائل هست که نه به‌روشنی طرح شده و نه در مطالعات نادری که از سال ۱۹۷۵ منتشر شده است، به آن‌ها اشاره‌ای شده است.(۲) این متن برای مورخ امپراتوری هخامنشی چنان اهمیتی دارد که تکرار تمام متن و تفسیرها را لازم می‌سازد. این بررسی را، که در نقطه‌ی تلاقی دو مرکز توجه دیویدلویس، کتیبه‌شناسی یونانی و تاریخ هخامنشی، قراردارد، با امتنان و شوق به او تقدیم می‌کنم.

تبرستان www.tabarestan.info

۱. متن و مسائل

لوئی روبر متن را چنین خوانده و ترجمه کرده است:

'Ετεων τριηκοντα εννεα Αρτα–
ξερξεω βαστλευ οντο τον αν–
δριαντα Δροαφερνης vac.
Βαρ(α)κεω Λυ δι[ ]υ παρχο Βαρα–
δατεω Δii. *feuille.* Προστασσει τοις
εισπορευ ομενοις εις το αδυ –
τον νεωκοροτς θεραπευ –vac.
ταις αυ τοικαι στεφανου σπον θε–
ον μη μετεχετν μυ στηριωνΣαβα–
ζιου των τα ενπυ ραβασταζον–
των και Ανγδιστεως και Μας. Προσ–
ταασσου σιδε Δορατη τω νεωκορω του –
των των μυ στηριωναπε×εσθαι.

در سال سی و نه سلطنت اردشیر، دروافرنس، پسر باراکس[1]، حاکم لیدیا، این پیکره را به زئوس قانون‌گذار اهدا کرد. (دروافرنس) به خدمتکار درمانگرش (زئوس) که حقّ دخول در قدس‌الاقداس را دارند و تاج بر سر خدا می‌نهند، فرمان می‌دهد که در آیین‌سری سابازیوسِ کسانی که قربانیان را برای سوزانده شدن می‌آوردند و مراسم مخفی آنگدیستیس[2] و ما[3] شرکت ننمایند. [آنان] به خادم خاصّ، دوراتس[4]، دستور می‌دهند که از شرکت در این مراسم مخفی خودداری کند.

1. Barakès 2. Angdistis 3. Ma 4. Doratès

برای معرفی معضل و انجام دادن بحث، ساده‌ترین راه یادآوری خلاصه‌ی استدلال‌هایی است که مبنای ترجمه و تفسیر لوئی روبر را تشکیل می‌دهند:

۱. تردیدی وجود ندارد که آن‌چه ما بر تخته‌سنگ می‌خوانیم به‌دلیل شکل حروف (صص ۳۰۶ـ۳۰۸) حکّاکی مجدد و متأخری است که به دوران امپراتوری روم، احتماً لاً نه پیش از اواسط قرن دوم بعد از میلاد، تعلق دارد. با توجه به تاریخ سند اصلی می‌توان به سه نشانه اشاره کرد: اول، عبارت تاریخ‌گذاری است: در سال سی و نه سلطنت اردشیر؛ دوم، نام‌شناسی: دروافرنس نام پارسی/ایرانی است (که وجود آن تا به حال در نوشته‌ی دیگری مورد تأیید قرارنگرفته است): درووفرنه[1] (ص ۳۱۱، بر پایه‌ی نظر دومزیل و م. میرهوفر)؛ هم‌چنین است نام پدر دروافرنس، باراکس (صص ۳۱۱ـ۳۱۲)[3]؛ عنوانی که به دروافرنس داده شده است (هوپارخوس لیدیا) مؤیّد آن است که وی در تشکیلات اداری هخامنشی در ساردیس فرد بلندپایه‌ای بوده است (چه، آن‌گونه که روبر می‌خواهد، صص ۳۱۲ـ۳۱۳، خشثرپاون باشد و چه نباشد: نک. زیر)؛ سوم، حضور شکل‌های ایونیایی متعدد در بخش اول (ص ۳۱۰).

امّا این مشخصّات اجازه‌ی تعیین تاریخ کتیبه در درونِ دوره‌ی هخامنشی را به ما نمی‌دهد، زیرا عبارت تاریخ‌گذاری ممکن است هم به اردشیر اول و هم به اردشیر دوم مربوط باشد. با این همه روبر نوشته است (۳۱۰): «من اردشیر منمون[2] را برمی‌گزینم.»

۲. یکی از مشکلات ترجمه، که روبر با آن روبه‌رو شده است، واژه‌ی ΒΑΡΑΔΑΤΕΩ است، که درست قبل مفعول با واسطه‌ی ΔΙΙ (سطور ۴ـ۵) قرار دارد. روبر آن را چون صفت زئوس فهم کرده است. امّا با توجّه به این که زئوس در جمله در حالت مفعول باواسطه است، مشکلی جدّی وجود دارد، در حالی که، برحسب ظاهر امر، ΒΑΡΑΔΑΤΕΩ یک حالت اضافی ایونیایی است. امّا ل. روبر عقیده دارد که در غیاب *ιοτα* در مفعول با واسطه اشکالی وجود ندارد (ص ۳۱۳). قاعدتاً اصطلاحی ایرانی مطرح است که او آن را پیرو پیشنهاد دومزیل و میرهوفر (ص ۳۱۴) «قانون‌گذار» (*بَرَدته[3])[4] فهم کرده است. بدین ترتیب روبر عقیده دارد که زئوس الزاماً

---

1. Druvafarnah

۲. Mnémon به‌معنای خوش‌حافظه. ـ م.

3. baradata

تعبیر یونانی (*interpretatio graeca*) خدایی ایرانی است که کسی جز اهورامزدا نمی‌تواند باشد؛ دروافرنس پیکره‌ی (صص ۳۱۰ـ۳۱۱) *خدا* اهورامزدای قانون‌گذار را اهدا کرده است (صص۳۱۴ـ۳۱۴ ایرانیک از پیربریان). همین پیکره است که (هم‌چنان به‌نوشته‌ی ل.روبر صص۳۱۹ـ۳۲۰) بعضی از خدام خاصّ، که پایین‌تر در سطور ۸ـ۹ به آن‌ها اشاره شده است، احتماً باید بر سرش تاج بگذارند.

۳. بنابراین کتیبه درباره‌ی مراسم مربوط به آیین پرستش پارسیان اطلاعات کاملاً جدیدی در اختیار ما می‌نهد. مشخصه‌ی این مراسم، به نوشته‌ی نویسندگان کلاسیک، فقدان بت یا پیکره‌های مخصوص آیین پرستش، معبد و محراب بوده است. روبر (صص۳۱۴ـ۳۱۷)، چون عقیده دارد که در این مورد پیکره‌ی اهورامزدا مطرح است، رابطه‌ای را که به عقیده‌ی او در این صورت، می‌توان با قطعه‌ای از نوشته‌ی برسوس برقرار کرد، خاطرنشان کرده است. این قطعه را کلمنس اسکندرانی از برسوس نقل کرده است و در آن آمده است که «اردشیر پیکره‌های مخصوص آیین پرستش را باب کرد. او نخستین کسی بود که پیکره‌ی آفرودیت [آناهیتا] را در بابل، شوش، اکباتان برپا داشت، و پارسیان، باکتریاییان، دمشقیان و ساردیسیان را به پرستش آن واداشت (*FGrH* 680 F11). روبر این سند را در پرونده‌ای که درباره‌ی انتشار آیین‌های پرستش پارسی و ایرانی در آسیای صغیر غربی وجود دارد و در تقویت آن در درجه‌ی اول خود او مؤثر بوده است، گنجانده است (صص ۳۲۲ـ۳۲۳).

۴. ل. روبر به اتکای سطور ۵ـ۱۱ کتیبه که با فعل پروستاسّی (Prostassei) (بدون فاعل بیان شده) شروع می‌شود، اظهار می‌دارد که دروافرنس با این فرمان می‌خواهد «پاکی آیین پرستش اهورامزدا را حفظ کند» و حتّی اضافه می‌کند که چند قرن بعد، در اوج دوران امپراتوری روم «آیین پرستش زئوس پارسی‌الاصل، همان‌طور که در اصل آیین پرستش در قرن چهارم بیش از میلاد وجود داشته است، می‌خواهد از آلایش مصون باشد؛ این امر حایز اهمیّت است. این سند مؤید عمق و تداوم احساس مذهبی ایرانی در آسیای صغیر غربی است» (صص ۳۲۶ـ۳۲۷، ۳۳۰). به‌نوشته‌ی روبر به همین دلیل چند قرن پس از سقوط سلطه‌ی هخامنشی «این فرمان پارسی را از بایگانی بیرون کشیده بودند» و آن را دوباره بر سنگ حکّ کرده بودند (صص۳۲۶ـ۳۲۷).

www.tabarestan.info تبرستان

تفسیرها، پیشنهادها و نتیجه‌گیری‌های روبر، حتی به‌صورت خلاصه، اطلاعات مهّمی برای مورخ امپراتوری هخامنشی دربردارد. این اطلاعات از هر نظر حائز اهمیت است: مذهبی (پیکره‌های الهی و معابد اهورامزدا در ایالات)، سیاسی (دخالت قدرت هخامنشی در قلمرو آیین پرستش)، اداری (خشترپاون «جدید» ساردیس)، فرهنگی (بسته بودن جامعه‌ی پارسی ساردیس در برابر تأثیر آیین‌های پرستش محلّی حتّی مدّت‌ها پس از سقوط سلطه‌ی هخامنشیان و تمرکز آن بر ارزش‌های خاصّ خود) و مذهبی (وجود آیین‌سری ما در لیدیای دوران هخامنشی، مراسمی که تا آن زمان ظنّ آن نمی‌رفت: ص۳۲۲). چندی پیش درچارچوب تأمّلی همه‌جانبه و مستمرّ درباره‌ی تاریخ هخامنشی (شرح و بسط اختصاص‌یافته به سیاست مذهبی اردشیر دوم) به طرح مجّدد پرسش و بیان تردیدهای اساسی که در این‌جا به بسط و روشن کردن آن می‌پردازم، کشانده شدم (Briant 1996a: 696-697; 1025-1026). پیش از آن‌که به‌طور مفصل به آن‌ها برگردم، می‌خواهم یادآوری کنم که در مقاله‌ای متعلق به‌سال ۱۹۸۵ که در آن استدلال روبر را در اساس دنبال کرده بودم، دیدگاه‌های او را در مورد تداوم آیین پرستش ایرانی تا اوج دوران امپراتوری روم مورد تردید قرارداده بودم (Briant 1985: 180-181). مفسّر *بولتن کتیبه‌شناختی*[1] با توجه به این مقاله، معتقد بود که بحث در درجه‌ی اول به «مورّخان اقلیّت‌های قومی و مذهبی در دوران یونانی‌مآبی» مربوط می‌شود (*BE* 1987, n° 336). امّا من می‌خواهم نشان دهم که راه‌حلّ مسئله فقط از بحث در میان این متخصصان حاصل نمی‌شود، بلکه در درجه‌ی اول از تحلیل دستوری و نحوی و کتیبه‌شناختی برمی‌خیزد. آیا روبر (و پیرو او چند تن دیگر از مؤلفان) متن را درست فهمیده‌اند؟ پرسش این است.

برای پاسخ دادن به این پرسش، لازم است نخست استدلال به‌کار رفته توسط لوئی روبر را تشریح کنیم، به این منظور که اعتبار آن را بیازماییم و ضعف‌های آن را بنمایانیم:

۱. به عقیده‌ی من ریشه‌ی اعتقاد لوئی روبر از تفسیر او از واژه‌ی ΒΑΡΑΔΑΤΕΩ ناشی می‌شود که درست پیش از واژه‌ای قرارگرفته است که حالت مفعول با واسطه

1. *Bulletin Epigraphique*

ΔΙΙ (سطور ۴ـ۵) دارد، او عقیده دارد که این واژه باید مبیّن «صفت نسبت داده شده به زئوس» باشد و با توجه به این که به‌عقیده‌ی او «به نظر ممکن نمی‌رسد که جمله با حالت اضافی ایونیایی Βαραδατεω، از Βαραδατης که نام انسان است» ساخته شده باشد، بهتر است چنین تلقی کنیم که این واژه، مانند زئوس، در حالت مفعول با واسطه (بدون *iota*) به کار رفته است. همسانی پیشنهادی بین زئوس و اهورامزدا، «در این‌جا نیز به واسطه‌ی صفت ایرانی مورد تأکید قرارگرفته است» (ص ۳۱۴). در این مورد کافی است توجّه داشته باشیم که گزینش دستوری‌ای که کلّ تفسیر بر پایه‌ی آن قرارمی‌گیرد، همان‌طور که می‌توان انتظار داشت، بر تحلیل روشن و دقیق دوبدیل (حالت مفعول با واسطه یا حالت اضافی) قرارندارد، بلکه در واقع بر بی‌اعتبار نمودن مسلّم‌ترین احتمال از نظر دستوری (حالت اضافی) متّکی است، بی آن که خواننده به‌وضوح از دلایل گزینش نویسنده مطّلع باشد.(۵)

۲. لوئی روبر می‌پندارد که تأیید تفسیر خود را در نقشی که به دروافرنس نسبت می‌دهد، می‌یابد: «روشن است که چندان معنا ندارد که قدرت پارسی به تدوین مقررات آیین پرستش زئوسی لیدیایی یا یونانی بپردازد و، همان‌طور که خواهیم دید، به هیئت روحانیان خود غدغن کند که با اسرار سابازیوس آنگدیستیس و ما آشنا شوند» (ص ۳۱۴). این اظهارنظر نیز چند تذکّر مربوط به روش را ایجاب می‌کند:

الف) با آن که مفهوم اصطلاح هوپارخوس به هیچ وجه روشن نیست (رک. بحث صص ۳۱۲ـ۳۱۳)، امّا لوئی روبر عقیده دارد که دروافرنس خشثرپاون است (ص ۳۱۳) و تحت این عنوان در مورد این مسئله‌ی مربوط به آیین پرستش موضع‌گیری کرده است (ص ۳۱۷). بر این پایه موضوع یک «اقدام دولتی» درمیان است (صص ۳۱۴ـ۳۱۷).

ب) لوئی روبر برای استوار کردن این نتیجه‌گیری به متن شناخته شده برسوس در مورد اقدام اتخاذی اردشیر دوم به‌نفع پیکره‌ها و آیین پرستش آناهیتا در ایالات مختلف امپراتوری (از جمله ساردیس) توسّل می‌جوید و اعلام می‌کند که این متن و این کتیبه چنان مکمل یکدیگرند که کتیبه در واقع به تأیید واقعیت اقدام شاه، که برسوس آن را انتقال داده است (ص ۳۱۷) می‌آید. به همین دلیل در ابتدای تفسیر، این جمله‌ی موجز برای حلّ و فصل مسئله‌ی معلّق تاریخ‌گذاری (اردشیر اول یا دوم) آمده است: «من

اردشیر منمون را برمی‌گزینم» (ص ۳۱۰). این نتیجه‌گیری بر تشابه مسلّم فرض شده با متن برسوس در هفت صفحه بعد بنا شده است. فقط باید متوجه باشیم که هیچ چیز به ما اجازه نمی‌دهد که پیشاپیش بین اردشیر اول و اردشیر دوم یکی را انتخاب کنیم، چون خود توسل به برسوس تفسیری است که می‌توان آن را مورد تردید قرارداد (برسوس در مورد آیین پرستش اهورامزدا کلمه‌ای به زبان نیاورده است). ما در برابر مورد (بدبختانه) پیش‌پاافتاده‌ی سندی (به اکدی، آرامی، دموتی، یونانی) قرار داریم که به تبع سال سلطنت یکی از داریوش‌ها یا اردشیرها تاریخ‌گذاری شده است، بی‌آن که متن اجازه‌ی حلّ و فصل مسئله‌ی هویت شاه موردنظر را بدهد (cf. Briant 1996a: 586-587; 997).

www.tabarestan.info تبرستان

۳. کلّ تفسیر بر اعتقاد دیگری که احتما لاً از همه تعیین‌کننده‌تر است، بنا شده است، و آن این که کتیبه (شاید به‌استثنای عبارت آخر، که با واژه *Prostassousi*: ص ۳۱۷ شروع می‌شود) فقط به یک دوران مربوط می‌شود، همان دورانی که دروافرنس در آن زندگی کرده است، یعنی درست (حداقل به‌نوشته‌ی روبر) به سال سی و نه سلطنت اردشیر دوم. به عبارت دیگر منهیّات آیین پرستش (سطور ۵ـ۱۳) احتما لاً توسط دروافرنس در مقام هوپارخوس مقرر شده است. این آن چیزی است که از بحث درباره‌ی فاعل (بیان نشده) فعل *Prostassei*، که بخش مربوط به محرّمات با آن آغاز می‌شود، ناشی می‌شود: «فاعل فعل سوم شخص مفرد آشکارا از بخش اول استخراج می‌شود» (ص ۳۱۷). این سخن اهمیّت تعیین‌کننده دارد، چون نه فقط شالوده‌ی تمام تفسیر از نوع سیاسی بلکه معنای «پیکره‌ی الهی» را، که روبر به اصطلاح آندریاس مذکور در سطر ۲ـ۳ نسبت داده است، تشکیل می‌دهد. «به این ترتیب دروافرنس پیکره‌ی خدا را به زئوس اهدا کرده است»(۳۱۳). در واقع نهی اول شامل حال خدّام خاصّ می‌شود که «تاج بر سر خدا می‌نهند» (سطور ۸ـ۹) ــ به‌نوشته‌ی روبر (ص ۳۱۹)، این خدا به‌طور قطع «زئوس باراداتس» یعنی اهورامزدای قانون‌گذار است که در آغاز کتیبه نامش آمده است. دیدگاهی که با این عبارات بیان شده است، از همین امر ناشی می‌شود: «... این فرمان پارسی را که پنج‌قرن قدمت دارد و از قدرتی که مدت‌های مدید است در محّل از میان رفته صادر شده است، از بایگانی بیرون کشیده‌اند... سند مؤیّد عمق و ثبات احساس مذهبی ایرانی در آسیای صغیر غربی است» (صص ۳۲۶ـ۷).

امّا اعتقاد به واحد بودن متنی که بعدها دوباره حکّ شده است، مجموعه‌ای از مسائل طرح می‌کند که بهتر است ابعاد آن را درنظر بگیریم:

الف) از نظر تحلیل تاریخی، باور کردنی نیست که حداقل پنج قرن پس از اردشیر (اول؟ دوم؟) جامعه‌ی پارسی ساردیس به‌طور یکپارچه حفظ شده باشد و، با حفظ آن، همگونی‌اش در زمینه‌ی فرهنگ و آیین پرستش دست نخورده مانده باشد. با حفظ حقّ پرداختن به این مسئله‌ی در صفحات بعدی برای خودم، در این‌جا بر این استدلال که در جای دیگر (Briant 1985: 180-181) هم آن را ارائه داده‌ام تأکید نمی‌ورزم، چون خود این استدلال بر تفسیری بنا شده که قابل بحث است. فقط متذکر می‌شوم که اگر استدلال من در این جهت دنبال شود، مسئله حکّ/حکّ مجدد متن بر روابطی لزوماً متفاوت قرارخواهد گرفت.

www.tabarestan.info تبرستان

ب) روبر می‌پذیرد (ص ۳۰۸) که متن می‌تواند به سه بخش یکم، (سطور ۱ـ۵)، دوم (سطور ۵ـ۱۱) و سوم (۱۱ـ۱۳) تقسیم شود. روبر به‌خصوص بر همگونی بخش یکم تأکید می‌ورزد و می‌گوید که این بخش «توسط علامتی که این بخش را از بخش بعدی جدا می‌کند کاملاً مشخص شده است.» با این همه، با آن که بخش دوم، برخلاف بخش اول، «ترجمان سند اصیل نیست» و فقط «اصل» آن را «خلاصه می‌کند» (ص ۳۱۷)، به بخش اول به‌طور ارگانیک وابسته است، چون همان‌طور که قبلاً متذکر شدم، روبر مسلّم فرض می‌کند که *آندریاس* بخش اول، پیکره‌ی الهی یا بت است که برخی از خدام خاص مسئول تاج نهادن بر سر آن هستند و یا این که فاعل Prostassei را (که بخش دوم با آن آغاز می‌شود) الزاماً باید در بخش اول جستجو کرد (ص ۳۱۷). فقط بخش سوم استثناست، که می‌تواند «الحاقیه»ای باشد که «متعلق به همان تاریخی است که استل ما حکّ شده است» (ص ۳۲۶). ناچاریم اعتراف کنیم که استدلال روبر از تضاد و خطا بری نیست، در واقع روبر فراموش می‌کند (به‌طور قطع برای آن که آن را در عکس، که در ص ۳۰۹ چاپ شده است، ندیده است) توجه دهد که در پایان کتیبه و انتهای سطر ۱۳ علامت دیگری هم وجود دارد که روی سنگ کاملاً قابل رؤیت است[۶] و در عکس هیئت اعزامی امریکایی که در همین مقاله چاپ شده است نیز وجود دارد (P1. 2)[۷]. پس اگر (به اتفاق روبر) بپذیریم که علامت اول برای مجزا کردن است[۸]، باید در مورد علامت دوم هم همین نظر را اتخاذ کنیم، و بر این مبنا بر آن شویم که کتیبه از دو

بخش بزرگ تشکیل می‌شود، بخش اول (پیش از علامت اول) و آن‌چه زین پس در این‌جا بخش دوم (بین دو علامت) می‌خوانیم.

پ) وانگهی همگونی هر یک از دو بخش کاملاً مشخص است. نخست از نظر کارکردی: همان‌طور که روبر متذکر می‌شود، بخش اول چیزی نیست جز اهدائیه‌ی یک پیکره به زئوس (صص ۳۱۰ـ۳۱۱). امّا بخش دوم شامل منهیّات مربوط به آیین پرستش است که به‌طور خاصّ شامل حال برخی از خدّام خاص می‌شود، هر یک از جمله‌ها با یک فعل (Prostassô)، سوم شخص مفرد (سطر ۵) و پس از آن با سوم شخص جمع (سطر ۱۱) شروع می‌شود. هویت فاعل یا فاعل‌های بیان نشده هر چه باشد، به نظر می‌رسد که مشکل بتوان وحدت منطقی و زمانی بین دو جمله‌ای را که به‌طور یکسان به کار رفته‌اند. مسلّم فرض نکرد. با این همه، روبر تصمیم می‌گیرد که فرض کند که جمله‌ای که با *Prostassousi* شروع می‌شود، مقررات مربوط به دوران شاهنشاهی را دربر دارد، و پیشنهاد می‌کند که جمله را «نهی می‌کنیم» بفهمیم (ص ۳۲۶)؛ اگر او تقابلی را با جمله‌ی اول که با *Prostassei* شروع می‌شود، برقرار می‌کند، فقط برای این است که مسلّم فرض می‌کند که فاعل این فعل آخر را باید در بخش اول (دروافرنس) جستجو کرد، سخنی که باید ثابت شود.[۹] در برابر بخش اول، ویژگی‌های سطور ۵ـ۱۳ (از *Prostassei* تا *apekhestai*: این‌جا بخش دوم) بسیار قابل توجه و از نظر دستوری و زبان‌شناختی غیرقابل تردید است: خود روبر خاطرنشان می‌کند که بخش اول و فقط بخش *اول* است که تعداد فراوان حالات زبانی را دربردارد (ص ۳۱۰)[۱۰].

ت) این ملاحظات که بعضاً از خود روبر به وام گرفته شده است[۱۱] موجب می‌شود که پیشاپیش به ترجیح دادن فرضیه‌ی زیر کشانده شویم: فقط بخش اول (اهدائیه) کتیبه، که با ویژگی‌های خاصّ خود مشخّص شده است، بازنویسی سندی تاریخ‌گذاری شده متعلق به دوره‌ی هخامنشی است[۱۲] و بقیه (بخش دوم که با علامت‌ها جدا شده است) مبین مقرراتی است که بعدها وضع شده است (همان‌طور که خود روبر هم در مورد سطور ۱۱ـ۱۳، که با *Prostassousi* شروع می‌شود، و او آن را بخش سوم می‌نامد، همین نظر را دارد)[۱۳]. به‌عبارت دیگر در مرحله‌ی اول لازم است بخش اول (اهدائیه)

www.tabarestan.info تبرستان

را فهمید و آن را به‌تنهایی تفسیر کرد، بی آن که مسلم فرض کرد که دروافرنس مسئول منهیّات مذهبی‌ای است که بخش دوم با آن شروع می‌شود و بی آن که مسلّم فرض کرد که خدای سطر ۸ـ۹ لزوماً همان زئوس سطر ۵ است و بی آن که مسلّم فرض کرد که تاج نهادن بر سر خدای سطر ۸ مناسکی است که در مورد پیکره‌ی اهداشده توسط دروافرنس صورت می‌پذیرد. پس شایسته است حداقل در مرحله‌ی اول کتیبه را با توسل جستن به متن برسوس توضیح ندهیم، یعنی کاری را نکنیم که روبر و تمام مفسران پیرو او انجام داده‌اند.

پرسش‌های واقعی که باید مطرح شوند از نوع اصطلاح‌شناختی و دستوری است: BAPAΔATEΩ به چه معنا است؟ *آندریاس* سطر ۲ـ۳ چیست؟

www.tabarestan.info تبرستان

۲. اهورامزدا خارج می‌شود

در این قلمرو اصطلاح‌شناختی و زبان‌شناختی، اعتراض‌ها به‌طور جداگانه از طرف گشنیتزر (۱۹۸٦) و فرای (1986: 19-21) مطرح شده است. گشنیتزر در عین حالی که بخش اعظم تفسیر روبر را تکرار کرده است، بر آن است که باراداتئو (Baradateô) حالت اضافی نام شخصی باراداتس است و این حالت اضافی به زئوس مربوط می‌شود، از این امر این نتیجه حاصل می‌شود که اهدائیه‌ای به «زئوس باراداتس» مطرح است. گشنیتزر برای توضیح چنین عبارتی به تشابهات شناخته شده از طریق کتیبه‌ها (نام خدایی که یک شناسگر [قومی، مکانی] به حالت اضافی به دنبالش آمده است) استناد می‌جوید و به‌طور اخصّ به پرستشگاه «من فرناکو» (Mèn Pharnakou) ارجاع می‌دهد که استرابون به وجود آن در پونتوس اشاره کرده است و گشنیتزر به‌اتفاق پژوهش‌گران دیگر [۱۴] آن را پرستشگاهی متعلق به من، که توسط فرناکس تأسیس شده است، می‌داند. [۱۵] او می‌گوید که به‌نحو آشکارا مشابهی، زئوس باراداتس مبیّن خدای خانوادگی است که آیین پرستش آن را باراداتس نامی، که بر این مبنا احتماً لاً نیای دروافرنس است، بنیان نهاده است. با این همه، گشنیتزر در عین ردّ این که اصطلاح *هوپارخوس* این اجازه را می‌تواند به ما بدهد که دروافرنس را خشترپاون بنامیم (ص ۴۷). عقیده دارد که در زیر نام زئوس اهورامزدا پنهان است، سخنی که قدری متناقض می‌نماید، چون فهم اهدای پیکره‌ای به اهورامزدای باراداتس توسط مردی پارسی از ساردیس دشوار است. [۱۶] فرای قبول دارد که باراداتئو (Baradateô) حالت اضافی

است، امّا از دادن تفسیری که به‌لحاظ زبان‌شناختی از نظرش چندان روشن نیست، امتناع می‌کند.[۱۷] در عوض، برخلاف روبر عقیده دارد که کتیبه نه به اهورامزدا ربط پیدا می‌کند و نه به متن برسوس: او معتقد است که مسئله‌ی زئوسی یونانی یا خدایی epichorique خشثرپاون یا خشثرپاون جزء در میان است. بدین ترتیب دروافرنس، خواه خشثرپاون باشد خواه خشپرپاون جزء، اقدامی در ارتباط با آیین پرستش خدایی محلّی انجام داده است[۱۸]؛ دراین‌جا نویسنده این مورد را با دخالت پیکسوداروس مقایسه می‌کند که ما با آن از طریق کتیبه‌ی سه زبانی کسانتوس، سندی که او قبلاً شرحی را به آن اختصاص داده است، آشنا هستیم (صص ۱۲-۱۴).

بنابراین در مورد یک مسئله گشنیتزر، فرای و اشمیت توافق دارند و آن حالت اضافی بارادائتو است ـ وانگهی روبر نیز این امر را واقعاً نفی نمی‌کند و چون نمی‌دانسته است با آن چه کند فقط گفته است که حالت مفعول با واسطه را اختیار می‌کند (ص ۳۱۳). بر این مبنا باید نتیجه گرفت که این اصطلاح (صرف‌نظر از تفسیری که دست آخر اتخاذ می‌شود: آیین پرستش خانوادگی یا چیزی دیگر) نمی‌تواند صفت زئوس تلقی شود و این که دیگر هیچ دلیلی ندارد گمان کنیم که این زئوس اهورامزدای پارسی را «آوانویسی» می‌کند. چون معلوم است که رابطه‌ی ایجاد شده توسط روبر با سیاست اردشیر ارزش اثبات‌کننده‌ای ندارد، و بر نوعی استدلال دوری «متّکی است» که از طریق اصل مسلّم فرض شده‌ی اولیّه «قابل توجیه» است. این نوع استدلال به نوبه‌ی خود، نویسنده را به آن‌جا کشانده است که دروافرنس را خشثرپاون بداند، زیرا نسبت دادن چنین جایگاهی به دروافرنس در سلسله‌مراتب قدرت به روبر اجازه می‌داد که در قانون مقدس یا *لکس ساکرا* (*lex sacra*)ی بخش دوم گواه سیاست رسمی هخامنشیان را ببیند که «مشابه» همان سیاستی است که متن برسوس بدون ابهام مبیّن آن است. در واقع از یک سو، اصطلاح *هوپارخوس* با محتوای معنی‌شناختی بسیار انعطاف‌پذیری باقی می‌ماند که کافی نیست مانند روبر (ص ۳۱۲) برای رفع مشکل به کاربرد هرودوت از آن استناد کنیم.[۱۹] از سوی دیگر، موقعیت دروافرنس در میان صاحبان عناوین خشثرپاونی لیدیا مسائل لاینحلّی مطرح می‌کند. اگر از فرضیه‌های تاریخی پیشنهادی صرف نظر کنیم، تاریخ‌گذاری برای زمان اردشیر اول همان‌قدر قابل دفاع است که برای زمان اردشیر دوم: از همه چیز گذشته، وجود تعداد زیادی از حالت‌های زبانی در بخش یکم، وقتی در تاریخ انتشار کوینه (*Koine*) جای گیرد، می‌تواند با همان

«حقیقت‌نمایی» یا حتی با «حقیقت نمایی» بیشتری برای تاریخ‌گذاری دورتر مورد استناد قراربگیرد.[۲۰] به این دلایل گمان می‌کنم که بهتر است موضع‌گیری فرای اختیار شود: زئوس یونانی یا یک خدای بومی. من در جای دیگر ترجیحم را برای امکان دوم (خدای بومی.) بیان کرده‌ام (Briant 1993: 27 n.19): ممکن است فقط مسئله‌ی زئوس لیدیایی مطرح باشد که وجودش در ساردیس حتی از طریق سکه‌های دوران رومی مورد تأیید قرارگرفته است (Johnston 1981: 10-11). امّا باید بپذیریم که ممکن است این زئوس، زئوس یونانی باشد.[۲۱]

تبرستان www.tabarestan.info

۳. پیکره‌ی زئوس خارج می‌شود

پرسش دوم این است: دروافرنس چه نوع پیکره‌ای به زئوس اهدا کرده است؟ ل. روبر هم حالت مفعول با واسطه‌ی *Dii* را «به زئوس» (ص ۳۱۷) ترجمه کرده است و هم ابهام عمده‌ای را در تفسیر خود وارد کرده است، چون پس از آن که دروافرنس را خشترپاون کرده است (ص۳۱۲)، می‌نویسد که این شخصیّت «پیکره‌ی زئوس... را اهدا کرده است» (ص ۳۱۳). به‌طور قطع در این مورد مسئله‌ی تفسیر در میان است، چون بر اساس رسمی کاملاً رایج اهدائیه فقط به *این* پیکره برمی‌گردد (استفاده از حرف تعریف معین)، یعنی پیکره‌ای که همه می‌توانستند ببینند و بشناسند. اگر روبر این نتیجه‌گیری را برگزیده است، برای آن است که عقیده دارد که بخش دوم و بخش اول معاصر یکدیگرند و درنتیجه آیین تاج نهادن بر سر خدا (بخش دوم: سطور ۸ـ۹) الزاماً به پیکره‌ی واحدی از زئوس مربوط می‌شود، که احتمالاً همانی است که در متن اهدائیه با اصطلاح *آندریاس (andrias)* (ص ۳۱۳، ۳۱۹) نشان داده شده است ــ تشخیص تشابه با پیکره‌های آیین پرستش آناهیتا، که از طریق بروسوس در دوران اردشیر دوم شناخته شده‌اند، از همین امر ناشی می‌شود. امّا علاوه بر این که رابطه‌ی منطقی و زمانی بین بخش اول و دوم از نظر من بسیار تردیدآمیز است (نک. بالا)، این تفسیر با یک مشکل بزرگ (معنای عادی ــ اصطلاح آندریاس ــ از نظر آماری) برخورد می‌کند که به‌طور قطع روبر متوجّه آن بوده، امّا به عقیده‌ی من به‌نحوی بر آن فایق آمده است که از سهل‌انگاری اصطلاح شناختی برکنار نیست. اهمیّت بحث مرا برمی‌انگیزد که اصطلاح به کار رفته در استدلال روبر (ص ۳۱۳) را در برابر دیدگان خواننده قرار دهم.

مورخ لغت‌شناس با تمایز اساسی اغلب دریافته و توضیح داده شده‌ای آشناست که در دوران یونانی‌مآبی بین واژه‌ی *lαγαλμα* ــ که به‌معنای پیکره‌ی خاصّ آیین پرستش بود (ولو پیکره‌ی شاهی یا نیکوکار بزرگی باشد که دارای شؤونات الهی شده بود) ــ و واژه‌ی *lανσριαξ*، که پیکره‌ای بود که به‌افتخار یک انسان برپا شده بود، وجود داشت. این مورخ می‌داند که این واژه‌ی دوم در کتیبه‌های یونانی مصر همواره به‌معنای پیکره‌ی الهی است. معنا ندارد که در این دوران این واژه به‌معنای پیکره‌ای به کار برود که به افتخار کسی برپا شده است. چون در آن دوران در جهان یونانی به‌معنای اخص کلمه این قبیل پیکره‌ها نادر بود و نبود نام انسانی برای پیکره باعث می‌شود که این تصور نفی شود؛ باید افزود که اگر پیکره متعلق به شاه بزرگ بود، قید می‌شد. در واقع در دوران‌های باستان آندریاس هم بر پیکره‌های الهی و هم انسانی اطلاق می‌شد. هرودوت نیز آن را به همین نحو به کار برده است، کافی است کتیبه‌ی بسیار قدیمی آپولون عظیم ناکسوسیان دردلوس را که دارای عبارت مشهور *ανδριαξ και το σφεγαξ* است، قید کنیم. پس به این ترتیب این خود پیکره‌ی خداست که دروافرنس به زئوس اهدا کرده است.

بپردازیم به نحوه‌ی ارتباط بخش‌های مختلف شرح روبر:

۱. معنایی که برای *آندریاس* بیش از هر معنای دیگر مورد تأیید قرارگرفته است، «پیکره‌ی انسانی» است که اغلب در برابر «پیکره‌ی آیین پرستش» یا بت، یعنی *آگالما* قرار می‌گیرد. روبر خود بر این تقابل در آثارش بسیار اصرار ورزیده است.[۲۲] و کافی است فهرست موارد به کاربردن *آگالما* و *آندریاس* (یا ایکون *eikon*) را در کار پاوسانیاس تهیه کنیم تا نتیجه بگیریم که به این قاعده در نزد این نویسنده هیچ استثنایی وارد نشده است.[۲۳]

۲. روبر در این نقطه‌ی بحث خود، نخستین شرط، شاید بشود گفت، منطقه‌ای را مطرح می‌کند که به‌مفهوم واژه‌ی *آندریاس* در کتیبه‌های مصری مربوط می‌شود. این وجهی است که برنار در مجموعه‌های خود اغلب بر آن تأکید ورزیده است: «*آندریاس* در مصر، برخلاف مفهوم ریشه‌شناختی آن، مبیّن بت است» (Bernard 1988: 26). امّا این ارجاع نمی‌تواند تردید در مورد متن ساردیس را مرتفع سازد به سه دلیل. اول، برای این که مطمئن نیستم که در مواردی که نام خدا در حالت مفعول با واسطه است (مانند

کتیبه‌ی ساردیس)، اصطلاح *آندریاس* در همه حال مبیّن بت باشد؛ به‌خوبی می‌تواند مبیّن پیکره‌ی انسانی‌ای باشد که به خدا اهدا شده است. از سوی دیگر، برنار، پیرو خود روبر (OMS II: 833, n.I)[۲۴]، بر یک نکته‌ی مهّم اصرار می‌ورزد: «کاربرد آندریاس به‌جای آگالما برای بیان بت خاصّ مصر است. مصر تنها جایی است که این واژه مفهوم ریشه‌شناختی خود را از دست می‌دهد (Bernard 1969: 406)؛ این کاربرد «خاصّ مصر است» (1992: 81). سرانجام باید گفت که مثال کتیبه‌های مصری دوران یونانی ـ رومی نمی‌تواند مشابه معتبری برای کتیبه‌ی ساردیس باشد که تاریخ قرن چهارم، حتی قرن پنجم پیش از میلاد را دارد[۲۵]: مضافاً بر این که دنباله‌ی استدلال روبر بر تمایزی بنا شده است که او بین کاربرد یونانی‌مآب (تقابل قاطع *آندریاس* و *آگالما*) و کاربردی که به قول خود او در «دوران‌های باستان» رایج بوده است، قائل می‌شود.

۳. *آندریاس*، به‌نوشته‌ی روبر، در این دوران هم به پیکره‌های انسانی و هم به بت‌ها اطلاق می‌شد: «هرودوت نیز آن را به همین نحو به کاربرده است.»[۲۶] روبر برای مدلل کردن اظهارنظر خود (ص ۳۱۳، پانوشت ۲۹ـ۲) فقط به: Chantraine, *DELG* و به Powell, *Lexicon* ارجاع داده است. فرض بر این است که نقل قول اول معنای *آندریاس* «در دوران‌های باستان» را توجیه می‌کند. با این همه در آن فقط آمده است (ص ۸۸): «*آندریاس*، ـ*توس* (*Andrias, tos*ـ)، «تمثال انسان»، به‌طور دقیق‌تر «پیکره»، گاه از یک زن یا از یک خدا»، بدون اشاره به هیچ متنی به عنوان ارجاع. پاول نیز می‌نویسد (ص ۲۵)، s.v. *andrias*:

1. (4) Statue of a human being... (opp. *agalma*); **2.** (5) Statue in general... esp. before pylons of Egyptian temples; **3.** (4)= *agalma* cult-statue in a temple: 1: 1832; 3bis; 6, 1183.

پیش از بازگشت به کاربرد *آندریاس* در نوشته‌ی هرودوت، میل دارم *LSJ* را هم نقل کنم که در آن آمده است (ص ۱۲۸):

«image of a man, statue ...opp. *agalmata* of gods .... rarely of gods.»[۲۷]

فقط با خواندن مدخل‌های فرهنگ‌نامه‌ها این برداشت حاصل می‌شود که یک معنای *آندریاس* است که به‌لحاظ آماری بسیار غالب است و آن پیکره‌ی انسان در برابر معنای بسیار نادرتر («گاه»، «rarely») پیکره‌ی الهی است. در این شرایط برای آن که گزینش

معنای اصطلاح‌شناختی انجام شده توسط روبر قابل قبول باشد، بهتر است که ایرادی متوجه آن نباشد. امّا آیا واقعاً چنین چیزی در این مورد صادق است؟ برای آن که دریابیم که آیا کاربرد واژه در کار هرودوت *آندریاس* = بت است، موارد نقل شده توسط پاول را تکرار می‌کنیم (کاری که روبر انجام دادنش را مفید ندانسته است):

* هرودوت در کتاب ۶، بند ۱۱۸ داستان پیکره‌ی آپولون را شرح می‌دهد که به دست یکی از سربازان داتیس ربوده شده بود و سردار داریوش آن را با مأموریت بازگرداندن پیکره به مکان اولیّه یعنی پرستشگاه دلیون[1] در یونان به مردمان دلوس تسلیم کرد. در طیّ روایت مربوط به داتیس هرودوت سه بار اصطلاح آگالما را به کار برده است. فقط هنگام بحث درباره‌ی سوء نیّت دلوسیان است که هرودوت یک بار اصطلاح آندریاس را به کار می‌برد. درست است که می‌شود به این قطعه استناد کرد برای آن که گفت که هرودوت یک اصطلاح را احتمالاً به‌جای اصطلاح دیگر به کار برده است، امّا این سخن چندان اثبات‌کننده نیست، چون سه بار استفاده از آگالما هر نوع ابهامی را در برابر یک بار استفاده از آندریاس از میان می‌برد.

* هرودوت در کتاب ۱، بند ۱۸۳ پرستشگاه زئوس (مردوک) را در بابل توصیف می‌کند: او قید می‌کند که در داخل معبد (هیرون: *hieron*) بت (آگالما) بزرگی از طلا از این خدا وجود دارد، در دوران کوروش، در داخل درونخانه‌ی معبد (تمنوس[2]) پیکره‌ی (آندریاس) دیگری از طلا بود که داریوش جرئت تصاحب آن را نکرد، امّا خشیارشا در این کار تردید نکرد. مورّخانی که نظریه‌ی بریدن خشیارشا از سیاست پیشینیان و چندبرابر کردن باجگیری و تخریب معابد بابلی را بسط داده‌اند، پیوسته به این قطعه استناد جسته‌اند. کورت و شروین ـ وایت (۱۹۸۷) خوشبختانه علیه این معرّفی تمهیدی و نامدلل به اعتراض برخاسته‌اند. شروین ـ وایت حتی متن هرودوت را توضیح داده است (۱۹۸۷: صص ۷۱ـ۷۲). او با تأکید بر گذر از آگالما به آندریاس و گذر از وجه اخباری حال به گذشته نشان می‌دهد که هرودوت دو پیکره‌ی مختلف را توصیف کرده است و خشیارشا آندریاس را تصاحب کرده است و نه آگالمارا.[۲۸] محتمل‌تر از همه این است که آندریاس در این‌جا مبیّن پیکره‌ی انسانی باشد.[۲۹]

پس بحث‌ها درباره‌ی این دو متن هر چه باشد، به نظرم می‌رسد که این اظهارنظر که

1. Délion 2. temenos

در نوشته‌ی هرودوت آندریاس = آگالماست، حداقل سطحی است. وانگهی کافی است به مدخل *آگالما* در واژه‌نامه‌ی پاول مراجعه کنیم تا بینش درست‌تری در مورد این مسئله به دست آوریم! وقتی هرودوت (کتاب ۱، بند ۱۳۱) می‌نویسد که پارسیان پیکره‌هایی برای خدایانشان برپا نمی‌دارند، واضح است که اصطلاح *آگالما* را به کار می‌برد؛ همین اصطلاح را در چارچوب مناسک مربوط به آیین پرستش در نوشته‌ی استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۱۳) و برسوس (*FGrH* 680 F 11) باز می‌یابیم. درنتیجه باید آشکارا بگوییم که کاربرد این واژه در نوشته‌ی هرودوت ترجمه‌ای را که ل.روبر می‌خواهد در مورد *آندریاسِ* اهدا شده به زئوس به دست دروافرنس تحمیل کند، نه تأیید می‌کند و نه مدلّل.

www.tabarestan.info تبرستان

۴. لوئی روبر دلیل دیگری هم می‌آورد که آن هم چندان قانع‌کننده نیست. او می‌گوید که اهدای پیکره‌ی انسانی در ساردیس چندان قابل تصور نیست. چرا؟ فقدان نام کسی که پیکره بازنمایی اوست، از نظر من دلیل مخالف چندان مؤثری به‌شمار نمی‌آید.[۳۰] پیکره‌ی اهدایی ممکن است بی‌نام باشد؛ تقابل جهان یونانی[۳۱] با پایتخت لیدیا در این مورد چیزی جز یک اصل مسلّم فرض شده نیست.[۳۲] ما نه فقط می‌دانیم که پیکره‌هایی از شاهان بزرگ وجود داشته است، بلکه مطّلعیم که اشراف‌زادگان پارسی علاقه داشتند که پیکره‌هایشان ساخته شود[۳۳] و حداقل دو نمونه‌ی مهم را در خشترپاون‌نشین‌های هخامنشی غربی می‌شناسیم. مثلاً دیودوروس در قطعه‌ی مربوط به ورود اسکندر به تروآس در سال ۳۳۴ و به‌طور دقیق‌تر به پرستشگاه آتنای ایلیاس نوشته است که «آریستاندروس[1] قربانی‌کننده متوجه شد که پیکره‌ای از آریوبرزنس، یکی از خشترپاون‌های پیشین فریگیا، در برابر معبد بر زمین افتاده است» (کتاب ۱۷، فصل ۱۷، بند ٦). چندی بعد از آن (حدود ۳۲۲ / ۳۲۰) درخود ساردیس مورد آدراستوس[2] لیدیایی را داریم که از طریق پاوساناس (کتاب ۷، فصل ٦، بند ٦) با او آشنا شده‌ایم، لیدیاییان برای تجلیل از این شخص پیکره‌ی مفرغی او را وقف کرده بودند. این پیکره در برابر معبد آرتمیس پارسی نصب شده بود.[۳۴] بر این پیکره نوشته‌ای بود دالّ بر این که آدراستوس در کنار یونانیان علیه لئونتاتوس[3] طی جنگ

1. Aristandros 2- Adrastos 3. Léontatos

لامیایی[1] جنگیده است. از تمام این‌ها نتیجه می‌گیریم که دلیلی وجود ندارد که انکار کنیم که دروافرنس پیکره‌ای انسانی را به معبد زئوس در ساردیس اهدا کرده بود، مضافاً بر این که این نتیجه‌گیری بر مفهومی استوار است که بیش از مفاهیم دیگر در مورد آن اشتراک نظر وجود دارد.

۴. یک کارنامه و چند تردید

در واقع اگر از یک سو، بپذیریم که *باراداتئو* نام فرد در حالت اضافی است و اگر از سوی دیگر تصدیق کنیم که بخش اول، اهدائیه‌ای به زبان یونانی است و انسجام خود را دارد [۳۵]، به آن‌جا کشانده می‌شویم که نتیجه‌گیری‌های تاریخی پیشنهادی روبر را ردّ کنیم و تفسیر بدیلی ارائه دهیم: یک مقام والای دستگاه خشترپاونی لیدیا، به‌نام دروافرنس (احتماً لاً از اخلاف خاندانی پارسی که چندین نسل است در ساردیس مستقر شده است) پیکره‌ای انسانی (*آندریاس*) را به زئوس اهدا کرده است که پیکره‌ای گمنام و یا احتماً لاً پیکره‌ی نیای خود او، باراداتس است که به این خدای محلی قبلاً هم ایمان زیادی از خود نشان داده بود. دلیلی وجود ندارد که بگوییم که این متن به سیاست رسمی‌ای مربوط می‌شود که هدفش استقرار آیین پرستش دولتی‌ای مشابه سیاست نسبت داده شده توسط برسوس به اردشیر دوم است (البته اهدائیه می‌تواند کاملاً مربوط به زمان اردشیر اول باشد). مقررات آیین پرستش کاملاً یونانی است (cf. Frei 1984: 21, n. 55) و نه از مقام پارسی، بلکه، به عقیده‌ی من، از مقامات پرستش‌گاه زئوس دوران یونانی‌مآبی و رومی صادر شده‌اند. [۳۶] اهدای پیکره‌ای توسط دروافرنس به قلمرو خانوادگی مربوط می‌شود: این عمل از موقعیت رسمی او در مقام هوپارخوس ناشی نمی‌شود. [۳۷] بالاخره باید بیفزاییم که متن اهدائیه نه فقط بسته بودن جامعه‌ی پارسی ساردیس را ثابت نمی‌کند، بلکه به عقیده‌ی من نشان می‌دهد که یک مقام عالی‌رتبه‌ی خشترپاون‌نشین لیدیا می‌خواهد علاقه‌ی خود را به خدایی محلی نشان دهد، رسمی که می‌توان آن را در مناطق دیگر امپراتوری به‌ویژه در مصر نیز تشخیص داد. به‌خصوص اهدائیه‌هایی (به هیروگلیفی) به خدایان مصری (مین[2]) وجود دارد که به دست نمایندگان رفیع قدرت هخامنشی در منطقه‌ی کوپتوس صورت گرفته است. [۳۸] ما

1. Lamiaque 2. Min

استلی (به‌زبان آرامی) که از آسوان به دست آمده است (*DAE* 75) در اختیار داریم که تا مدت‌ها به‌مثابه متن بنیان‌گذاری پرستشگاهی پارسی تلقی می‌شد و تصور می‌شد به اهورامزدا اهدا شده است. قرائت دوباره‌ی آن فهماند که این استل، متن بنیان‌گذاری مذهبی برای ازیریس قدرتمند توسط ویدرنگه معروف است.[۳۹] از این نظر کتیبه‌ی دروافرنس پرونده‌ی روابط بین آیین‌های پرستش را که من قبلاً آن را «ایالتی شدن قوم ـ طبقه‌ی مسلّط» نامیده‌ام، تقویت می‌کند (1987: 21)[۴۰]. ایالاتی شدن قوم ـ طبقه‌ی مسلّط در ساردیس هم تحت‌تأثیر عناصر لیدیایی صورت می‌پذیرفت و هم یونانی.[۴۱] بدین‌ترتیب نظریه‌ی تداوم تامّ و تمام مقررات مربوط به آیین‌های پرستش پارسی بین دوران هخامنشی و دوران امپراتوری روم، که قبلاً هم از نظر استدلال تاریخی غیرقابل دفاع بود (Briant 1985)[۴۲]، از هر نوع تکیه‌گاه مستند محروم می‌شود.[۴۳]

صرف‌نظر از مشکلات مربوط به فهم مقررات مربوط به آیین پرستش (که به دلایل قبلاً گفته شده به این مقاله ربطی ندارد)[۴۴]، تردیدهایی چند[۴۵] برجاست و به‌ویژه، به عقیده‌ی من، پرسشی مهّم مطرح است. بر اساس فرضیه‌ی تفسیری‌ای که در این‌جا بسط یافته است، چرا مفید دانسته‌اند که دو متن (اهدائیه، مقررات) را که من کوشیدم نشان دهم که قاعدتاً به دو زمان مختلف تعلق دارند، بر یک تخته سنگ حک کنند؟ روبر که علاقه‌مند به بسط عقیده‌ی تداوم آیین‌های پرستش ایرانی در ساردیس (صص۳۲۵ـ۳۲۶) است، از ایجاد تشابه (که خود او به آن اشاره می‌کند) با بسیاری از نمونه‌های حکاکی مجدد متعلّق به دوران رومی، که بهترین آن می‌تواند نامه‌ی داریوش به گاداتاس باشد (ML 12)، امتناع می‌کند[۴۶]، امّا سناریوی بدیلی که او پیشنهاد می‌کند، فی‌نفسه چندان متقاعدکننده نیست.[۴۷] درست است که در این مورد موضوع امتیاز مالی‌ای که مقامات معبد بخواهند آن را یادآوری کنند، مطرح نیست، امّا با این همه، به عقیده‌ی من، حکّ مجدّد این متون از تمایل یکسان به حفظ تمام اسناد مربوط به پرستشگاه زئوس ساردیس ناشی می‌شود.[۴۸] به‌خصوص اگر بپذیریم که پیکره‌ی اهدایی دروافرنس مانند پیکره‌ی آریوبرزنس در ایلیون در برابر معبد آتنا (دیودوروس کتاب ۱۷، فصل ۱۷، بند ٦) و پیکره‌ی آدراستوس در ساردیس در برابر معبدی که وقف آرتمیس پارسی شده بود (پاوسانیاس، کتاب ۷، فصل ٦، بند ٦)، در برابر معبد زئوس نصب شده بود.[۴۹] پیکره‌ی اهدا شده به دست دروافرنس به احتمال زیاد در این تاریخ از میان رفته بود، امّا متن اهدائیه، خواه بر پایه‌ی پیکره، خواه بر

سنگ اولیه، هنوز خوانا بود (یا این که از قرن پنجم یا چهارم پیش از میلاد با الواح سپاسگزاری[۵۰] و مقرراتی که در «موزه‌ی سنگ» نوشته‌های پرستشگاه به‌دقت حفظ شده بود، پیوسته رونویسی شده بود). در زمانی معین مقامات پرستشگاه تصمیم می‌گیرند که تمام این متون را دوباره بازنویسی و اعلام کنند.[۵۱] به‌همین دلیل دقت می‌شود که بخش دوم با حکاکی دو علامت در آغاز و پایان آن از بخش اول مجزّا شود. از آن‌گذشته این تخته سنگ ممکن است فقط یکی از بخش‌های دیواری پوشیده از چنین کتیبه‌هایی بوده باشد.[۵۲]

به عقیده‌ی من، وجود نام زئوس در متن اهدائیه از یک سو، و دغدغه‌ی مسئولان پرستشگاه زئوس در دوران رومی برای حفظ اسناد از سوی دیگر، موجب شده است که ما از اقبال استثنایی داشتن متن یونانی اهدائیه‌ی پیکره‌ای برخوردار شویم که یکی از نمایندگان اشراف پارسی ساردیس، که معاصر اردشیر اول یا دوم است، آن را وقف کرده است. متن اهدائیه چنین است: «در سال سی و نه سلطنت اردشیر، دروافرنس، پسر باراکس، هوپارخوس لیدیا، این پیکره را [وقف] زئوس باراداتس [کرد].»

تبرستان www.tabarestan.info

الحاقیه

۱. در مورد واژگان مورد استفاده‌ی هرودوت برای نامیدن پیکره (بالا، بخش سوم، بند ۳)، هرماری[1] در مقاله‌ی جدیدی، که متوجهش نشده بودم، در مورد هرودوت، کتاب ٦، بند ۱۱۸ به همان نتیجه‌ی من رسیده است: «باید متذکّر شویم که فقط در یک مورد تمثال خدا *آندریاس* نامیده شده است (کتاب ٦، بند ۱۱۸)، امّا در این مورد خاصّ مسئله آشکارا اجتناب از تکرار مفرط است، چون همان پیکره‌ی آپولون که به دست فنیقیان از پرستشگاه دلیون ربوده شده بود و توسط داتیس مسترد شده بود، در سطور پیشین سه بار *آگالما* خوانده شده بود... امّا به نظر می‌رسد که در همه‌ی جاهای دیگر، معنای پیکره‌ی انسانی و به‌ویژه پیکره‌ی انسان غالب باشد»[۵۳] (ص ۲۳).

۲. دومین چاپ تجدید نظر شده پ.فرای و ک.کخ دیر به دستم رسید (نخستین چاپ آن که متعلق به سال ۱۹۸۴ بود، قبلاً مورد استفاده‌ام قرارگرفته بود). پیتر فرای (*zur Neuauflage*[۲], 37-131 cf. *Ergänzungen*) متن خود را به‌نحو قابل ملاحظه‌ای بسط

1. H. Hermary

۲. تکمله‌ی آخرین چاپ آلمانی. ـ م.

داده و در آن تجدیدنظر کرده است. نویسنده باز به کتیبه‌ی ساردیس پرداخته است. در مورد اصل قضیّه با موضع‌گیری‌های وی موافق هستم (چون به آن‌ها گرویده‌ام)، امّا ناچارم تردیدهایم را بیان کنم:

۱. به دلایلی که توضیح داده‌ام، متقاعده نشده‌ام که یک روایت اصلی نگارش‌یافته به آرامی (برخلاف ادعای Frei, 92) وجود داشته است [۵۴]؛

۲. گمان نمی‌کنم که کتیبه بتواند "der Droaphernes-Dekret/Erlass" نامیده شود؛ اگر با من موافق باشید که تنها بخش مربوط به اهدائیه متعلّق به دوران هخامنشی است، متن نمی‌تواند مانند چیزی تلقی شود که داخل مقوله‌ای جای می‌گیرد که نویسنده آن را «Reichsautorisation» می‌نامد (Frei: 94-96; cf. 102-113) [۵۵].

۳. هرمان در مقاله‌ای که به تازگی (پایان نوامبر ۱۹۹۶) منتشر کرده است، کتیبه‌ی دروافرنس را طیّ بررسی‌ای که تمام کتیبه‌های ساردیس مربوط به انجمن‌های غیبگویان در آن جمع شده است، دوباره مورد بررسی قرارداده است. [۵۶] مؤلف تاریخچه‌ی بسیار دقیقی از بحث‌ها ارائه داده است، امّا عنصر واقعاً جدیدی به مطلب نیفزوده است، چون قصد دارد به موضوع انجمن‌های غیبگویان بپردازد. [۵۷] از نظر من کاملاً تعجب‌آور است که او متن منتشر شده توسط ل. روبر را بدون تغییر تکرار کرده است، بی‌آن که وجود علامت دوم را قید نماید (ص ۳۳۰). با این همه، این گردآوری موضوعی به‌روشنی القاکننده آن است که بخش دوم کتیبه مشابهات و تالی‌هایی در کتیبه‌های مربوط به غیبگویان (خدام خاص، درمان‌گران...) دوران یونانی‌مآبی ـ رومی دارد و این که بخش اول یعنی اهدائیه به‌معنای اخصّ کلمه وضع کاملاً متفاوتی دارد.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. درباره‌ی تاریخچه‌ی کشف، نک. Greeenewalt 1978: 63-65. (با عکس) در پایان ژوئیه ۱۹۹۵ به‌دلیل مهمان‌نوازی گرین والت، که موجب کمال امتنان است، موفق به مطالعه‌ی سنگ نوشته شدم. انتشار عکس‌های این کتیبه را در این مقاله نیز مدیون سخاوت او هستم.

2. Cf. *SEG* XXIX, 1205; XXXV, 1253; XXXVI, 1089; XL, 1071

به‌طور کلی تفسیرهای ل. روبر حداقل در ابتدا موسعاً مورد قبول قرارگرفته بود، مثلاً توسطِ M. Boyce (1982: 255-257; Boyce - Grenet 1991: 205), Hanfmann-Mierse: 1983. 104 Hanfmann 1987: 5

www.tabarestan.info

خود من در مقاله‌ای که در سال ۱۹۸۶ منتشر شد، بدون بحث از این تفسیر پیروی نمودم. البته این مقاله در سال ۱۹۸۳ تسلیم ناشر شده بود (هم‌چنین در: Briant 1987: 17, 20). سپس در مقاله‌ای متعلق به سال ۱۹۸۵ که در آن اختلاف نظر خود را با ل. روبر درباره‌ی مسئله تداوم یکصد ساله‌ی آیین پرستش پارسی اعلام داشتم (Briant 1985: 185-181)، نیز به همین ترتیب عمل کردم. هم‌چنین نک.

Sokolowski 1979, Weiskopf 1982, 1989, Chaumont 1990: 580-584, Corsten 1991: 175-178,

که در زمان مناسب درباره‌ی آن‌ها بحث خواهم کرد. تنها مخالفت‌ها در مورد متن به‌معنای اخص کلمه و درباره‌ی فهم آن از ناحیه‌ی افراد زیر بود: Gschnitzer 1986 et Frei 1984.

۳. با این همه خوب است تصریح کنیم که هیچ موردی که برای دوران هخامنشی تاریخ‌گذاری شده باشد، وجود ندارد. ل. روبر (ص ۳۱۲، پانوشت ۱۴) به Mayrhofer 1974: 14 ارجاع می‌دهد؛ محقق اخیر در پوست‌نوشته‌ی یونانی اورومان (Avroman) مربوط به دوران پارت برکس نامی را تشخیص داده است، امّا ظاهراً برای بازسازی شکل اولیه با مشکلاتی مواجه شده است (چیزی که شایع است: که رک. تأملات مفید Baslez 1985: 146-147) که به این مثال ارجاع نداده است). باراکوس نامی در کتیبه‌ی یونانی حوران (*BE* 1953, n21 8) و کتیبه‌ی آتن (IG II210032) تشخیص داده شده است؛ در مورد این Ματειs Βαπακου Ορου νδηνη، یوردال (Urdahl 1968: 48) از «ـ Bar ـ یکی از اجزای نام پدری» سخن می‌گوید وظاهراً (رک. ۴۹) بر آن است که نام شخصی‌ای از نوع سامی می‌سازد و می‌افزاید که Matheis می‌تواند به Matthieu مرتبط شود. امّا همان‌طور که لویی روبر نیز به‌روشنی نشان داده است (L. Robert 1960: 54-60 et 1963: Mateis 342-3) در این متن ربطی به این مطلب ندارد. درست است که برکس، به‌خودی خود می‌تواند ما را به فکر جهان سامی بیندازد (همان‌طور که مت‌استالپر هم توجه مرا به آن جلب کرد)، امّا این را نیز باید درنظر داشت که می‌توانیم «در چندین قلمرو و نام‌شناختی بی‌ارتباط» برخورد کنیم (روبر ۱۹۶۳: ص ۳۴۲ درباره‌ی ریشه‌ی Mat). بنابراین، ممکن (و حتی محتمل است) که در یکی از کتیبه‌های حوران (Hauran)، باراکوس (که با برکس هم فرق دارد) نامی سامی تلقی شود: امّا در مورد کتیبه‌ی ساردیس من بر سر تفسیر ایرانی که میرهوفر به ل. روبر پیشنهاد کرده است، برجا هستم.

۴. باید یادآوری کنم که برحسب قراردادهای ایران‌شناسان علامت ستاره به‌معنای آن است که اصطلاح فارسی‌ای که بدین ترتیب مشخص شده در مجموعه‌ی متون فارسی باستان تشخیص داده نشده است، بلکه فقط بر اساس وام‌گیری (آرامی، عیلامی، بابلی، یونانی، غیره) بازسازی شده است.

۵. منظورش را وقتی برای توجیه فقدان *iota* در حالت مفعول با واسطه به «تاریخ متأخر کتیبه» اشاره می‌کند، نمی‌فهمم؛ تصور می‌کنم که منظورش تاریخ سند اصلی نیست، چون برخی از ویژگی‌هایش را با ارجاع به کاربردهای اصطلاح‌شناختی «دوران‌های باستان» توضیح می‌دهد (ص ۳۱۳)؛ اگر به حکّاکی مجدد فکر می‌کند، بجا بودن تذکر را نمی‌فهمم، چون خود او عقیده دارد که این بخش بدون تغییر دوباره حکاکی شده است (صص ۳۱۰ـ۳۱۱).

۶. علامت دوم (ارتفاع: یک سانتی‌متر؛ عرض ۲ سانتی‌متر) از علامت اول (۴×۲/۳) کوچک‌تر است. این علامت در هیچ یک از مطالعات بعدی که به بررسی سند اختصاص دارد یا به آن اشاره کرده است، قید نشده است، زیرا به نظر می‌رسد که هیچ یک از نویسندگان (حتی روبر) سنگ را معاینه نکردند.

۷. نک. به عکس منتشر شده در: Hanfmann 1987: 3 (شکل ۲؛ پایین، دست راست).

۸. البته این مورد مطلقاً عام نیست، حتی در دوران امپراتوری که بیش از پیش به این منظور به کار رفته است (cf. Guarducci 1987: 395-397)؛ در خود ساردیس می‌تواند در وسط یک واژه جای داده شود (*Sardis* VII I. 93a). امّا از نظر من مسلم است که وجود علامت دوم به فرضیه‌ی علامت‌های جداساز پایه‌ی استواری می‌بخشد.

۹. این دو صورت فعلی *Prostassein* چه به مفرد و چه به جمع مسئله آفرین است. من فقط تصور می‌کنم که این دو صورت به مقامات پرستشگاه برمی‌گردند، همان مقاماتی که «دستور می‌دهند، تحمیل می‌کنند» یا به همان مقررات معمول که آن را برای افراد ذینفع یادآوری می‌کنند. من مورد مشابه دیگری نمی‌شناسم، امّا ب. لوگن (B. LeGuen) به من کار پژوهش‌گر زیر را معرفی کرد:

Sokolowski, *LSCG* , n° 8,

سطر ۶ که مرمّت‌هایش توسط ویلهلم (Wilhelm) با ارجاع به افلاطون، نوامیس، کتاب ۷، بند ۳۹ ب توجیه می‌شوند. روی هم رفته ترجمه‌ی «نهی می‌کنیم» پیشنهادی روبر (۳۲۶) در مورد *Prostassousi* ، که جمع است، می‌تواند در مورد *Prostassei* که مفرد است نیز صدق کند.

۱۰. روبر که به تضادهای بین این ملاحظه و تحلیلی که بعدها بسط خواهد داد، آگاه است، می‌کوشد تأثیر نکته‌ای را که در مورد همگونی زبان‌شناختی بخش اول با نوشتن جملات زیر اعمال می‌کند، تخفیف دهد: «از سوی دیگر به نظر نمی‌رسد که بخش‌های دوم و سوم قابلیّت دربرگرفتن صورت‌های ایونیایی خاصّ، متفاوت با زبان مشترک جامعه را داشته باشند» ـ آن‌چه نافی آن است که ویژگی زبان‌شناختی بخش اول بتواند به این نتیجه گیری که این بخش به‌لحاظ زمانی نیز متفاوت از دنباله‌ی کتیبه است، راهبر شود. به‌سهولت می‌توان فهمید که پژوهش‌گر متوجه مشکل هم‌آهنگ کردن تحلیل‌های مختلف و در نهایت ناهم‌آهنگ خود شده است. وانگهی اظهارات موجود در پانوشت ۱۰ او چندان متقاعدکننده نیست.

۱۱. هم‌چنین متذکر می‌شوم که مقایسه‌ی انجام شده توسط نویسنده (صص ۳۲۰ـ۳۲۱) بین این متن و یک کتیبه‌ی دیگر متعلق به اواخر دوران یونانی‌مآبی، که آن هم به درمان‌گران زئوس و

www.tabarestan.info تبرستان

تاج نهادن بر سر خدا مربوط می‌شود، به‌طور قطع در مدلّل کردن تفسیر او سهمی ندارد، بلکه عکس آن است (نک. زیر پی‌نوشت‌های ۳۶ و ۵۲).

۱۲. نک. عبارت به کار رفته توسط ژ. و ل. روبر، در *BE* 1976, n° 624: «سطور ۱ تا ۵، که با علامت از دیگران جدا شده است، متن اهدائیه قرن چهارم را با گویش ایونیایی ارائه می‌دهد.»

۱۳. نمی‌توانم بفهمم چرا، به‌نوشته‌ی لوئی روبر، در زمان حکّ مجدد (دوران رومی)، بخش اول باید بدون هیچ تغییری دوباره حکّ شده‌باشد (صص ۳۱۰ـ۳۱۱) درحالی که نهی اول بدون نسخه‌برداری از سند اوّلیه به‌طور خلاصه تکرار شده است (ص ۳۱۷) و نهی موجود در بخش دوم ممکن است مربوط به دوران رومی باشد (ص ۳۲۶).

۱۴. نک. Drexler 1897 (که تاریخچه‌ی بحث را نگاشته‌است) دنبال شده توسط Lane 1976: 67. یکی از پژوهش‌گران (Van Haeperen - Pourbaix 1984 238-239) بدون ارتباط با متن مورد بحث در این‌جا، تفسیری متفاوت (مربوط به ریشه‌های ایرانی خدای من) پیشنهاد کرده است که باید بگویم مرا متقاعد نکرده است.

۱۵. ممکن است نیای اساطیری سلسله‌ی کاپادوکیای پونتوس باشد که از طریق افسانه‌ای که دیودوروس (کتاب ۳۱، فصل ۱۹، بند ۱ـ۵: رک. Briant 1996a: 147-149) انتقال داده است شناخته شده است: رک. تأملات Gschnitzer 1986 درباره‌ی این نام در خاندان خشترپاونی داسکولیون.

۱۶. نک. تضادهای مشهورتر در کار: Corsten 1991: 176-178 که با اختیار کردن تصحیح گشنیتزر اصل نتیجه‌گیری‌های لوئی روبر را تکرار می‌کند و می‌پندارد که مشکل را با نوشتن جمله‌ی زیر برطرف کرده است: (ص ۱۷۷، پانوشت ۶۶) «کمی پس از ورودش به لیدیا، با یک خدای بومی، یعنی لیدیایی، که به زئوس یونانی وابسته بود، همسان دانسته شد» ـ موضع‌گیری‌ای که موجب پدیدار شدن تضادهای جدیدی در استدلال مربوط به استقرار آیین پرستش دولتی اهورامزدا و آناهیتا در دوران اردشیر دوم (ص ۱۷۸) شده است. (درباره‌ی استدلال کارستن هم‌چنین نک. در حال حاضر ملاحظات نقادانه‌ی Frei 1995: n. 76).

۱۷. نک. بحث او ص ۳۴، پانوشت ۵۴. ر. اشمیت (اظهارنظر شفاهی نقل شده توسط Chaumont 1990: 581-580) نیز عقیده دارد که چیزی جز حالت اضافه‌ی ملکی مطرح نیست، و می‌گوید که شکل باراداتس با آن که مورد تأیید قرارنگرفته است «صحیح و مطابق با قواعد صورت‌بندی زبانی هند و اروپایی است.» با این همه پیرو R. Schmitt 1994 متذکر می‌شوم که به نظر می‌رسد که وجود نام شخصی Databara (به‌صورت آرامی: *Dtbr*) در تخت جمشید مورد تأیید قرار گرفته است ــ این نام بر اساس الگوی شناخته شده‌ی دتبره° («قاضی»)، که خود آن اغلب به‌صورت نام گرته‌برداری شده در عیلامی، اکدی و آرامی مورد تأیید قرار گرفته، ساخته شده است؛ این امر در مورد بردته صدق نمی‌کند (یا هر نوع نام شخصی دیگر از آن دست که به‌نوشته‌ی پ. فرای، (همان‌جا) به‌دشواری نیز قابل تشخیص باشد). باید متذکر شوم که در هر حال اگر موضوع یک epiclese مذهبی مطرح بود، به‌طور قطع شکل دتبره° (و نه° بردته) را داشتیم، همان‌طور که در یک کتیبه‌ی یونانی متأخر، که متعلق به کیلیکیا است، توانستیم عنوان مذهبی ایرانی ستبره° را که تا آن زمان مورد تأیید قرار نگرفته بود، تشخیص دهیم (Dagron & Feissel 1987: 36).

۱۸. گمان کرده بودم که باید تفسیر پ. فرای را قبلاً ردّ کنم: رک. Briant 1985: 189, n. 13

(هم‌چنین Wiesehöfer 1985: 565-566)؛ امّا متأسفانه باید بپذیریم که عقیده‌ای که در آن هنگام ابراز شد، م. بویس را به ردّ دیدگاه فرای هدایت کرد (Boyce-Grenet 1991: 205, n.32) ظاهراً بدون اطلاع از مقاله‌ی ف. گشنیتزر). گشنیتزر از بررسی فرای، که به آن یک «Korrekturnachtrag» (ص ۵۴) کوتاه را اختصاص داده است، دیر مطلع شد؛ با این همه، گشنیتزر، بدون این که بتواند درباره‌ی این فرضیه به‌طور مفصل بحث کند و در عین تصدیق اهمیت آن، عقیده دارد که وضعیت زئوس پرسون در کتیبه‌ای از فریگیا (cf. *BE* 1979, n° 529) می‌تواند به شناسایی اهورامزدا در ساردیس اعتبار دهد؛ امّا من باید بگویم که این تشابه چندان متقاعدکننده نیست؛ در واقع همه می‌دانند که در بعضی از متن‌های تک معنایی زئوس می‌تواند *interpretatio graeca* (تعبیر یونانی) اهورامزدا باشد، برای نمونه، هرودوت، کتاب ۱، بند ۱۳۱، اما متن کتیبه‌ی ساردیس به‌ویژه از زمانی که گشنیتزر شخصاً به‌نحو قاطعی در حذف صفت فرضی بردته ° /قانون‌گذار سهیم بوده است، متفاوت است!

۱۹. در مورد این مسئله رک. بحث مختصر امّا روشنگر Gschnitzer 1986: 46 هم‌چنین (بدون ارجاع به متن) ملاحظات اصطلاح‌شناختی Petit 1990: 15-20, 152-3 و مقاله‌ی طولانی (و قدری سنگین) Chaumont 1990؛ که حداقل این حسن را دارد که نشان دهد که تقریباً محال است دروافرنس را در میان صاحبان عنوان خشترپاون ساردیس قرار دهیم و این که این امر مطلقاً منتفی نیست که سند متعلق به دوران اردشیر اول باشد. وایسکوف (Weiskopf 1982: 98-107؛ رک. 3-91 :1989) نیز تحلیل مفصلی از وظایف و شرح هوپارخوسی دروافرنس ارائه داده است، او نتیجه می‌گیرد که این فرد خشترپاون نیست و زمان هوپارخوس بودنش باید ۳۶۶ / ۳۶۴ باشد، امّا او اساساً بر حقیقت‌نمایی‌های تاریخی (که هماره قابل تردید است: رابطه با اغتشاش‌ها در آسیای صغیر) و بر نتیجه‌گیری‌های ل.روبر در مورد جدال‌های مذهبی متکی است؛ و نیز این امکان را که او در زمان اردشیر اول خشترپاون بوده باشد، نفی نمی‌کند!

۲۰. درباره‌ی «اولین زبان مشترک واقعی» ایونیایی آسیا «که روی هم رفته می‌شود گفت مال هرودوت است»، نک. Brixhe-Hodot در Brixhe 1993: 7, 15 (درباره‌ی حالت‌های زبانی)؛ انتشار «زبان مشترک آتیکه» (ص ۱۸)، حتی اگر پیش از اسکندر شروع شده باشد، متأخر است.

۲۱. احتمال دارد که در ساردیس چند پرستشگاه زئوس بوده باشد (یک زئوس یونانی، یک زئوس لیدیایی؛ cf. Hanfmann 1983: 228-229 et Hanfmann-Mierse 1983: 93، جز در مورد زئوس /اهورامزدا پی‌یر و لویی روبر)، همان‌طور که در دوران هخامنشی آرتمیس پارسی، آرتمیس اِفسوسی و آرتمیس کولوئه را در آن‌جا می‌شناسیم (همان صص ۲۲۱ـ۲۲۲ و 1036، :Briant 1996a 724). فرضیه‌ی یک زئوس یونانی ممکن است تقویت شود اگر (به دلایلی که در زیر در پی‌نوشت ۴۴ می‌آید) فرض کنیم که اهدائیه مستقیماً به یونانی حک شده بود.

۲۲. برای نمونه *EA* 17: «امّا معنای آگالما کاملاً معین است، این واژه مبین پیکره‌های متعلق به آیین پرستش است، به استثنای پیکره‌های افتخاری نصب شده در آگورا که ایکونه‌ها و آندریانته‌ها هستند.» رک. هم‌چنین Koonce 1988 (این ارجاع را به ل. میزُ مدیونم).

۲۳. این پژوهش را با کمک گرفتن از *TLG* انجام دادم، امّا در شرح آن در این‌جا فایده‌ای نمی‌بینم.

۲۴. «متون مصر را کنار می‌گذارم، مضافاً بر این که در مورد به کاربردن آندریاس در مورد بت‌ها استثنا هستند.» درست است که روبر در خود ـ تحلیلیِ *CRAI* 1975، می‌نویسد: «در کتیبه‌های مصر و جاهای دیگر» (*BE* 1976, n° 624)؛ عبارت‌بندی در *CRAI* 1975: 313, n. 19 بسیار مشروط‌تر است: «این کاربرد می‌تواند به‌صورت پراکنده در جاهای دیگر، حتی در دوران روم یافت شود (نقل قول از *MAMA IV*, n° 275A).»

۲۵. جالب این است که پس از انتشار متن کتیبه لوئی روبر در سال ۱۹۷۵ برنار گویی برای پایه‌ریزی بهتر نظر خود درباره‌ی مفهوم آندریاس در مصر در ارجاع به آن تردید نمی‌کند.

26. Cf. *BE* 1976, n° 624:

«... (*andrianta*) (فهم شده چون پیکره‌ی الهی برحسب کاربرد باستان، که به‌خصوص کاربرد آندریانتا هرودوت هم هست و در کتیبه‌های مصری و جاهای دیگر بر جا مانده است.» فقط متذکر می‌شوم که مطرح کردن «کاربرد باستان متضاد است، وقتی در عین حال نویسنده می‌خواهد به هر قیمت کتیبه را برای حدود اواسط قرن چهارم، یعنی یک قرن پس از هرودوت تاریخ‌گذاری کند.

۲۷. این اشاره آخر بر توسل به کتیبه‌ای دلوسی متکی است (*GDI* 5421) که آشکارا همانی است که در همان چارچوب توسّط لوئی روبر (ص ۳۱۳، پانوشت ۲۲؛ *I. Delos* n. 4) نقل شده است ـ کتیبه‌ای که متن آن (ανδριας και το σφελας) هم‌چنان مسائلی چند را برای مفسران طرح می‌کند (*BE* 1974, n° 389؛ هم‌چنین نک. Rolley 1994: 22 که با نقل همان کتیبه عقیده دارد که «تمایز [*agalma/andrias*] نسبتاً متأخر است» (ظاهراً نویسنده به‌طور تلویحی به عقیده بیان شده توسط لوئی روبر ارجاع می‌دهد). بررسی اخیر دیگر توسط Hermary 1993 a به در مدّنظر قراردادن سند با احتیاط بیشتر منجر شده است.

۲۸. دلایل مخالف Dandamaev 1993: 43 چندان متقاعدکننده نیست (رک. ملاحظاتم در Briant 1996 a: 988-989).

۲۹. شروین ـ وایت تقابل این دو اصطلاح را یادآوری می‌کند؛ او در عین آن که فرضیه‌ی یک پیکره‌ی الهی (دیگر) را کنار نمی‌گذارد، عقیده دارد که ممکن است موضوع پیکره‌ی شاهی آشوری یا بابلی در میان باشد.

۳۰. همین‌طور است در مورد پیکره‌ی شاه بزرگ، که روبر هم (به‌نحو نسبتاً مغشوش) به آن استناد کرده است (ص ۳۱۳): به‌ویژه‌ی متذکر شوم که، مثلاً در مورد پیکره‌ی کشف‌شده‌ی داریوش در شوش (*CDAFI* 1974)، اگر فقط پایه را در اختیار داشتیم، تنها می‌توانستیم فرضیه‌هایی در مورد هویت پیکره ارائه دهیم، چون (صرف نظر از نام‌های اقوام که در پایه حک شده) نوشته‌ها (به میخی، هیروگلیف) بر خود پیکره حک شده است.

۳۱. وانگهی من تردید دارم که پیکره‌های انسانی در دولت‌شهرهای یونانی چنین نادر بوده باشند. دیدگاه لوئی روبر (به‌طور ضمنی) تکرار نظریه‌ای بسیار قدیمی است (که اساساً بر اظهارات جدلبار خطبای آتنی قرن چهارم بنا شده است)؛ این نظریه توسط ایمار (A. Aymard 1967: 62-63, 67) پرورانده شده است که این را برای پایان قرن پنجم و آغاز قرن چهارم تاریخ‌گذاری کرده است. (در بخش اول قرن چهارم حیرت‌انگیزترین مثال، مثال کونون است، که پیکره‌هایش (ایکون: Tod II. 106) در آرتمیسیوم افسوس، در هرایون ساموس (پاوساناس، کتاب ۶، فصل ۳، بند ۱۶) به

ارتره‌یابی‌ها اهدا شده بود و بر اکروپولیس آتن (Tod II. 128؛ پاوساینا‌س، کتاب ۱، فصل ۲۴، بند ۳) نیز نصب شده بود. هم‌چنین است پیکره لوساندر در المپیا (کتاب ٦، فصل ۳، بند ۱۴) و افراد نامدار دیگری که از طریق متون ادبی (به‌خصوص متن پاوساینا‌س) و متون کتیبه‌شناختی با آنان آشنا شده‌ایم. امّا همان‌طور که لونیس نشان داده است، چنین معرفی‌ای امروزه جایز نیست: «در نیمه‌ی اول قرن پنجم برپاداشتن پیکره‌های فاتحانِ بازی‌ها متداول می‌شود» (Lonis 1979: 26) و همین سخن در مورد سرداران پیروز از آغاز قرن پنجم صادق است (284-297).

۳۲. به‌ویژه وقتی در همان زمان روبر این سخن را می‌نویسد که ساردیس معرف «محیطی تحت نفوذ هنر یونانی است» (صص ۳۱۰-۳۱٦).

۳۳. نک. به‌ویژه نامه‌ی ارشامه: DAE 70 (و ملاحظاتم در Briant 1988a: 168).

۳۴. نمی‌دانم با کلر و رابینسون این سخن را که مسئله‌ی پرستشگاهی مکان‌یابی شده در هیئروکایسارئا در میان است بر چه مبنایی بیان کرده‌اند (Buckler & Robinson 1912: 30).

۳۵. همان‌طور که خود لوئی روبر هم آن را می‌پذیرد (ص ۳۱۰).

۳٦. روبر (ص ۳۲۲) با مقایسه‌ی بخش دوم متن (منهیّات مذهبی) با کتیبه‌ی ساردیس دیگری (*Sardis* VII. I, n° 22)، که آن هم مربوط به خدّام خاصّ زئوس است، چیزی که آن را «تداوم چشم‌گیر، با وجود قرن‌ها فاصله، در آیین پرستش زئوس در ساردیس» می‌نامد ملاحظه می‌کند و می‌گوید که «پرواضح است که موضوع همان پرستشگاه در میان است.» او با این کار بی‌درنگ تضادی را در گفتمان خود وارد می‌کند که می‌کوشد با این فرض که «زئوس ایرانی... همان زئوسی است که مگیستوس پولیوس (Mégistos Polieus) یا زئوس پولیوس خوانده می‌شد.» آن را تضاد را مرتفع نماید، امّا درعین حال ابراز می‌دارد (ص ۳۲٦) که کتیبه‌ی دروافرنس ثابت می‌کند که در اوج دوران رومی، «آیین پرستش زئوس پارسی الاصل می‌خواهد از آلایش مصون باشد.» چنین چیزی ممکن است؟

۳۷. تاریخ‌گذاری به تبع سال سلطنت شاهی هخامنشی به‌طور منظم در اسناد خصوصی یافت می‌شود: در مورد خودساردیس، رک. کتیبه‌ی تدفین آرامی ـ لیدیایی انتشار یافته توسط لیتمن (Littmann) و سپس Cowley 1921 و به تازگی Lipinski 1975: 153-161. در این مورد نیز چنین است. بنابراین تصور نمی‌کنم (*Pace* P. Frei) که موقعیت دروافرنس از هیچ نظر با موقعیت پیکسوداروس در کتیبه‌ی سه زبانی کسانتوس قابل قیاس باشد، زیرا پیکسوداروس در مقام خشترپاون (رک. روایت آرامی) در کسانتوس به مداخله می‌پردازد. تفسیر P. Frei به‌طور قطع ناشی از این است که (به تبع لوئی روبر) می‌پندارد که مقررات مضبوط در کتیبه (که او با همه‌ی این احوال به خصلت عمیقاً یونانی آن اذعان دارد: 21, n.55) توسط دروافرنس مقرّر شده است

21. "[Droaphernes] ... eine Vorschrift für den Kult einer lokalen Gottheit erlässt";

این تفسیر هم‌چنین از مقایسه با کتیبه سه زبانی کسانتوس برمی‌خیزد، در حالی که به عقیده‌ی من (که در Briant 1996a: 129; Briant 1987: 5, n. 4a; Briant 1986: 434-437 بیان شده است) خود پیکسوداروس در تدوین مقررات کسانتوس دخالتی نداشته است. هم‌چنین معتقدم که مقایسه‌ی (موجّه) گشنیتزر بین زئوس باراداتس و خدای «من» فرناکس نباید زیاده تعمیق شود، چون در مورد خدای «من» پونتوس، استرابون (کتاب ۱۲، فصل ۳، بند ۳۱) توضیح می‌دهد که فرناکس مورد

بحث پرستشگاهی (هیرون) را بنیان نهاده بود: این امر در مورد زئوس کتیبه‌ی ما صادق نیست، مگر این که با متصل کردن دو بخش کتیبه سخن روبر را بپذیریم: امّا در این مورد، از «آیین پرستش خانوادگی» که خود گشنیتزر از آن سخن می‌گوید، دور هستیم، چون روبر صراحتاً به اقدام رسمی دروافرنس در مقام «خشترپاون» اشاره می‌کند. در واقع، من تصور می‌کنم که اصطلاح «دخالت دروافرنس» و حتی اصطلاح «آیین پرستش» را باید کنار گذاشت: مقام و مرتبه‌ی دروافرنس در سلسله‌مراتب تشکیلات اداری در لیدیا هر چه باشد، او فقط پیکره‌ای را به زئوس اهدا کرده است که یادآور احترام خانوادگی ابراز شده نسبت به خدا از زمان نیای او باراداتس است و نه چیزی دیگر.

۳۸. نک.: Posener 1936: 111-130 و ملاحظاتم در: Briant 1988a: 166-167.

۳۹. نک. Lemaire 1991: 199-201; 1995: 54 و تفسیرهایم در Briant 1996b: 120-122.

۴۰. ولو در این مقاله، که تفسیر روبر را در آن وفادارانه دنبال می‌کردم، ارزیابی تاریخی بر مقدمات نادرست بنا شده باشد!

۴۱. درباره‌ی خصیصه‌ی یونانی اهدائیه رک. Robet 1975: 310؛ درباره‌ی تأثیرات یونانی در ساردیس رک.: Greenewalt 1995: 132-133; Hanfmann - Mierse 1983: 89, 98-99, 106-108 و ملاحظاتم در Briant 1996a: 721-725.

۴۲. وانگهی باید توجه دهم که خود روبر از چیزی که آن را نمونه‌ای از ثبات فرهنگی و مذهبی می‌نامد، شگفت زده بود، چون او مورد (فرضی) اهورای مزدای خود را در برابر مورد آناهیتا قرار می‌دهد که در دوران امپراتوری «با خدایان بومی چون زئوس سابازیوس و خدای قمری من (Men) همراه شده است» (326, n. 69). موضع روبر را در این مورد به‌تازگی مثلاً Sartre 1995: 319 اتخاذ کرده است، البته با اعلام تردیدهایی در مورد نتیجه‌گیری ۱۹۸۵ شخص من و با نتیجه‌گیری «حضور دایم پیروان این آیین‌های پرستش و تداوم سنن مذهبی» (فقط باید چند بی‌دقتی ناراحت‌کننده را متذکر شوم: باگاتس به‌جای باراداتس؛ و این که نویسنده از کجا این مسئله را استخراج کرده است که موضوع حکّ مجدد «فرمان داریوش اول» مطرح است؟ تصور می‌کنم که او این مسئله را با نامه‌ی داریوش به گاداتاس ML12 اشتباه کرده است).

۴۳. این امر (برخلاف آن‌چه در Hanfmann - Mierse 1983: 104 آمده و برخلاف آن‌چه من مثلاً در Briant 1993: 19 پذیرفته بودم) به مفهوم آن است که سند درباره‌ی آیین‌های پرستش دارای مناسک خفیه در ساردیس هخامنشی اطلاعاتی در اختیار ما نمی‌گذارد و «بدعت» ایجاد شده از طریق وجود مناسک مخفی ما (Ma) در ساردیس در قرن چهارم پیش از میلاد (روبر ۳۲۴) فقط یک توهم است.

۴۴. فقط متذکر می‌شوم که از نظر من این مشکلات نمی‌توانند راه حلّ ارضاکننده‌ای بیابند اگر هم‌چنان بپنداریم که این مقررات شامل حال خدا یا آیین پرستش پارسی می‌شود و درنتیجه اگر (مانند روبر ص ۳۱۱، ۳۱۹، یا Sokolowski 1979) مسلّم فرض کنیم که یک نسخه‌ی اصلی آرامی وجود داشته است ــ در چنین صورتی مترجمان باستان مسئول مشکلاتی به‌شمار می‌آیند که مفسران مدرن با آن مواجه می‌شوند (رک. روبر ص ۳۱۰: «برگردان متن از آرامی به یونانی می‌تواند چنین مسئله دشواری را توضیح دهد»)! به عقیده‌ی من تقریباً مسلم است که این مقررات کاملاً یونانی هستند، و در آیین پرستش‌های پارسی ـ ایرانی هیچ تالی شناخته‌شده‌ای ندارند (پرسش‌های بیان

شده به‌نحو گنگ توسط ل. روبر صص ۳۱۹ـ۳۲۰ و تذکر فرای در P. Frei 1984: 35, n.55، که نشان‌دهنده‌ی عقل سلیم است، از همین امر ناشی می‌شود). فرضیه یک نسخه‌ی اصلی آرامی که ظاهراً برای توضیح تاریخ‌گذاری با یک عدد اصلی طرح شده به ل.روبر تعلق دارد (البته او این مسئله را رد نمی‌کند که موارد مشابه ممکن است از خاطرش رفته باشند: ص ۳۱۰)؛ در واقع موضع‌گیری ل.روبر در مورد این مسئله هم چندان محکم نیست، چون یک صفحه‌ی بعد (ص ۳۱۱) این امکان را «که این [اهدائیه] هرگز به زبان دیگری [جز یونانی تدوین] نشده باشد» به‌نحو مثبتی در نظر می‌گیرد. فرضیه‌ی نسخه‌ی اصلی آرامی را Gschnitzer 1986: 45, n.4 و Frei 1984: 35, n. 56 تکرار کرده‌اند. البته فرای آن را صرفاً در مورد بخش یکم صادق می‌داند: cf. n.55 [این تردید به نظر من در: Frei 1995: 18-19 دیگر ناپدید شده است]. باید بگویم که حتی اگر درست باشد که در اسناد آرامی دوران هخامنشی «کاربرد عدد اصلی به‌جای عدد ترتیبی برای نشان دادن سال متداول است»، باز تردیدم برطرف نخواهد شد

(Dupont - Sommer 1979: 138; Davesne - Lemaire - Lozachmeur 1987: 369 نیز رک.

و در وهله‌ی آخر ملاحظات Folmer 1995: 322؛ و تاریخ کتیبه‌ی دو زبانی آرامی ساردیس، با وجود ترجمه‌ی ارائه شده توسط Lipinski 1975: 154-155، با عدد اصلی داده شده است: رک. ترجمه‌ی Kahle-Sommer به نقل از Gusmani 1964: 250, n.1). مسلم فرض کردن وجود اصل آرامی از نظر من بسیار حیرت‌آور است وقتی در همان تاریخ مؤلف متذکر می‌شود که «بخش اول شکل عادی و یونانی‌وار یک اهدائیه با اجزای گوناگون خود را دارد» (ص ۳۱۰؛ ایرانیک از پیربریان). من این برداشت روشن را دارم که فرضیه‌ی نسخه‌ی آرامی به‌ویژه به کار تقویت نظریه‌ی دخالت رسمی مقام خشترپاونی می‌آید (وانگهی باید متذکر شوم که گشنیتزر در آن نشانه‌ی دیگری برای اثبات اصالت هخامنشانه‌ی سند می‌بیند). وقتی بپذیریم که زئوس سند، زئوس (یونانی یا لیدیایی) است و سند عمق تماس‌های میان‌فرهنگی در ساردیس را روشن می‌کند، از دشواری و پیچیدگی فرضیه بسیار کاسته می‌شود؛ مگر روبر در عین حال (ص ۳۱۰) «کاربرد ایونیایی در ساردیس این دوران» را (برای مترجمان) خاطرنشان نمی‌کند و این نکته را اظهار نمی‌دارد که ساردیس «محیطی» است که «هنریونانی در آن نفوذ دارد»؟ بنابراین گمان می‌کنم که اهدائیه مستقیماً برای جامعه‌ی ایونیایی انشا شده است (با صور محلی‌ای که احتمالاً تحت تأثیر لیدیایی و آرامی است: رک. در این مورد ملاحظات Gusmani 1986: 136؛ روبر (ص ۳۱۱) نیز این نکته را رد نمی‌کند!). وانگهی تعجبی ندارد که دروافرنس، وارث خاندانی که چند نسل است در ساردیس اقامت دارد، به یونانی (و به‌طور قطع به لیدیایی) سخن بگوید (در مورد وجود دو زبانگی یونانی /لیدیایی در ساردیس رک. اهدائیه‌ی ساردیس، مجلّد هفتم، بخش اول، شماره‌ی ۸۵ [پایه‌ی پیکره: قرن چهارم = Gusmani (1964, n° 201]: مقایسه شود با اهدائیه‌های به زبان مصری (هیروگلیف) و به زبان آرامی به خدایان مصری توسط کارگران را پارسی عالی‌رتبه در مصر (پی‌نوشت‌های ۳۸ـ۳۹).

۴۵. علاوه بر فاعل‌های *Prostassei* و *Prostassousi* (بالا پی‌نوشت ۹)، واژه *autou* (سطر ۸) وجود دارد که به‌نوشته‌ی ل.روبر (صص ۳۱۷ـ۳۱۸ = خدام خاص زئوس) به زئوس نام برده شده در اهدائیه برمی‌گردد ــ این فرضیه اگر بپذیریم که متن اول از مقررات مربوط به آیین پرستش به‌معنای اخص کلمه کاملاً مجزا است، از نظر من قابل دفاع نیست؛ به‌علاوه نمی‌فهمم چرا سه کلمه‌ی بعد،

www.tabarestan.info تبرستان

مصححان عبارت *ton theon* (هم‌چنان همان زئوس به‌نوشته‌ی لوئی روبر) را نوشته‌اند. من راه‌حل بدیل مطمئن سراغ ندارم، مضافاً بر این که این خطوط آکنده از مشکلات فریب دهنده است (به‌طور قطع فرضیه‌ی ل. روبر (ص ۳۱۷)، که برحسب آن در این‌جا نه «سند واقعی» بلکه فقط مطلب را به‌صورت خلاصه داریم، از همین امر ناشی می‌شود. از خودم فقط می‌پرسم که آیا *autou* نمی‌توانست در معنای قیدی «همین جا» یا «همین زمان» مورد استفاده قرار بگیرد و نمی‌توانست در نشان دادن کسانی که در میان خدام خاص درمان‌گر هم هستند، به‌طور اخصّ مؤثر باشد: بریژیت لوگن، که این پیشنهاد را مدیون او هستم، به من یک مورد کتیبه‌شناختی از *autou* را در این معنی اعلام کرد: *BE* 1971, n° 648. بر این اساس متقاعد شده‌ام که اگر کتیبه‌شناسان بخش دوم را بدون ارجاع به دوران هخامنشی و پیکره (رک. پی‌نوشت پیشین) مطالعه کنند، خواهند توانست راه‌حل‌هایی ارائه دهند که از لحاظ دستوری و نحوی مدلل است.

46. Cf. Cousin - Deschamps 1889 ؛ Cousin 1890, Boffo 1987 ؛ Briant 1996a: 507-608.

۴۷. به‌نوشته‌ی او در دوران روم، بخش یکم (اهدائیه) بدون هیچ تغییری دوباره حک شده است (صص ۳۱۰-۳۱۱) در حالی که نهی اول (به‌صورت چکیده) بدون نسخه‌برداری از سند اصلی آورده شده است و حتی نهی دوم ممکن است مربوط به دوران رومی (ص ۳۲۶) باشد. امّا چرا مقامات «این فرمان پارسی را که حدود پنج قرن قدمت دارد، از بایگانی بیرون کشیده بودند» و با هر یک از بخش‌های تشکیل‌دهنده‌ی آن به‌نحو متفاوتی رفتار کرده بودند در حالی که به‌نوشته‌ی ل، روبر انتشار مجدد این «منهیات... [ثابت می‌کند که] آیین پرستش زئوس پارسی‌الاصل می‌خواهد مانند اصل کیش در قرن چهارم، از آلایش مصون بماند» (ص ۳۲۶)؟ درباره‌ی ضمیمه‌ی فرضی دوران رومی باید پرسید چرا مراقبت کردند که «اصل آن را پوشیده بدارند» (ص ۳۲۶) ؟ این همان چیزی است که ل.روبر توضیح نمی‌دهد و به عقیده‌ی من در چارچوب فرضیه‌ی او توضیح دادنی هم نیست.

۴۸. روی هم رفته گمان نمی‌کنم که نامه‌ی داریوش به گاداتاس صرفاً در دوران امپراتوری روم و به‌منظور توجیه امتیازهای مالی که معبد از دوران هخامنشی از آن برخوردار بود، رونویسی شده باشد. (در مورد این مسئله رک. Briant 1993: 23-24)؛ در واقع از نظر من مسلم است که این متن از آغاز قرن پنجم در بایگانی ضبط و به‌طور منظم دوباره حکّاکی شده بود.

۴۹. هم‌چنین رک. برای نمونه پاوسایناس، کتاب ۱، فصل ۲۷، بند ۴، یا حتی *OGIS* 415.

۵۰. رک. پلوتارک، تمیستوکلس، فصل ۳۱، بند ۱ (معابد ساردیس).

۵۱. درباره‌ی این روش در آسیای صغیر، نک. Welles 1934: XI-XLI.

۵۲. این فرضیه را گرینوالت درنظر گرفته است (Greenewalt 1978: 63) که از بررسی anathyroses (رک. این‌جا: [Pl. 1] نتیجه می‌گیرد که تخته سنگ جزء یک "masonry structure of some substance" بوده است؛ گرینوالت با اشاره به نمونه‌ای آتنی (Dow 1961)، به نمونه‌ی مترون (Metrôon) ساردیس (نک. در وهله‌ی آخر: Gauthier 1989: 53-58) و به دیوارهای دیگری از این دست که در آسیای صغیر شناخته شده است (۶۴) به یک

"building on whose wall official information was inscribed"

اشاره کرده است؛ امّا بی‌درنگ برای دنبال کردن تفسیر ل. روبر این فرضیه را ردّ کرده است. زیرا

"The reference to the statue of Zeus in lines 4-5 suggests that the structure was a monumental pedestal"

هنگام اقامتم در ساردیس در پایان ژوئیه ۱۹۹۵، گرینوالت جونیور خواست به من نشان دهد که فرضیه‌ی «دیوار اخبار» در واقع از دیدگاه معمارانه کاملاً قابل دفاع است. کتیبه‌ی *Sardis* VII I, n° 22 که ل. روبر (ص ۳۲۰) آن را چاپ کرده است و محتوای آن بسیار مشابه مقررات بخش دوم کتیبه‌ی ماست (رک. بالا، پی‌نوشت ۳۶) می‌توانست بر آن ثبت شده باشد. برای اظهارنظر در این باب، شایسته است که تخته‌سنگ ساردیس ۲۲ بررسی شود تا معلوم شود که این تخته سنگ می‌توانست با تخته‌ی سنگی که کتیبه‌ی ما بر آن است، ولو به طریق به هم پیوسته در دیوار جای داده شود.

53. Hermary 1993b 21-29.

۵۳. این ارجاع را به بریزیت لوگن مدیونم باید متذکر شوم هرماری (A. Hermary) به مقاله‌ی لویی روبر اشاره‌ای نمی‌کند.

۵۴. در این‌جا فقط تردیدهایی را که Lemaire & Lozachmeur 1996: 91-123 به خصوص در صص 98-99 چندی پیش در همین جهت بیان داشته‌اند، اعلام می‌دارم: «با این همه باید خاطرنشان کرد که بازسازی اصل آرامی این دو سند رسمی (کتیبه‌ی دروافرنس و نامه‌ی داریوش به گاداتاس) در قلمرو فرضیات می‌ماند. هم‌چنین می‌توان درنظر گرفت که این دو فرمان مستقیماً به یونانی ایونیایی یا حتی به لیدیایی و یا این که به‌صورت سه زبانی تدوین یافته باشند.» در مورد کتیبه‌ی دروافرنس، این پیشنهاد (که مشابه پیشنهاد من است با این تفاوت که من به وجود نسخه‌ی اصلی لیدیایی سند چندان عقیده ندارم)، چون، همان‌طور که می‌کوشم نشان دهم، «سند رسمی»‌ای به مفهوم اخص کلمه وجود ندارد، باورکردنی‌تر به نظر می‌رسد. در مورد نامه داریوش به گاداتاس، من عقیده دارم که نظریه‌ی (روی هم رفته کاملاً قابل تصور) وجود نسخه‌ی اصلی آرامی (که مثلاً توسط Schmitt 1996: 95-10 دوباره مورد تأیید قرار گرفته است) مسائل عجیبی طرح می‌کند که به آن‌ها باز خواهم گشت.

۵۵. درباره‌ی این مفهوم که به قلم فرای بسط یافته رک. گفت‌وگوی بینِ A. Rüterswörden و P. Frei با J. Weisehöfer

dans *ZABR* I (1995): 1-67

این دو مؤلف آخر تردیدهای بارز در مورد دیدگاه‌های بسط یافته توسط اولی بیان کرده‌اند.

56. Herrmann 1996: 315-341;

کتیبه به‌طور مفصل نقل و در صفحات ۳۲۹-۳۳۵ مورد بررسی قرارگرفته است. عکس سنگ در صفحه‌ی ۳۴۷ چاپ شده است.

۵۷. رک. ص ۳۳۴ با دیدگاهی بسیار بدبینانه درباره‌ی امکان دست‌یابی به نتیجه‌گیری‌های مدلل در مورد مسئله‌ی سند دروافرنس.

www.tabarestan.info تبرستان

دولت‌شهرها و خشترپاون‌ها در امپراتوری هخامنشی
کسانتوس و پیکسوداروس

www.tabarestan.info تبرستان

۱. بازگشت به کشفی چشم‌گیر

تقریباً بیست و پنج سال پیش، در ۳۱ اوت ۱۹۷۳، هیئت اعزامی فرانسوی که هنری متزگر در رأس آن قرار داشت، در پرستشگاه لتون[1] استل سنگ آهکی را که بر هر سه طرف آن نوشته‌ای حک شده بود، کشف کرد: در قسمت وسط آن کتیبه‌ای به آرامی و بر دو قسمت جانبی کتیبه‌هایی به زبان لوکیایی و یونانی حک شده بود. با سرعت و دانشی شایسته‌ی ستایش فراوان سه روایت ترجمه و تفسیر شد و در سال ۱۹۷۴ در کره[2] چاپ شد. هنری متزگر بخش یونانی (صص ۸۲ـ۹۳)، امانوئل لاروش بخش لوکیایی (۱۱۵ـ۱۲۵) و آندره دوپون ـ سومر بخش آرامی (۱۳۲ـ۱۴۹) این استل را ترجمه کرده بودند. در سال ۱۹۷۹ متون و تفسیرها در جلد ششم مجموعه‌ی *کاوش‌های کسانتوس*[3] کمابیش با اصلاحاتی دوباره چاپ شد.[(۱)] شرح جزئیات اختصاص یافته به هر یک از سه روایت پس از مقدمه‌ای قرارگرفت که هنری متزگر کشفیات باستان‌شناختی تحقق‌یافته در پرستشگاه لتون را در آن به‌طور دقیق توصیف کرده بود. جلد ششم شامل مطالعه‌ای از مانفرد میرهوفر درباره‌ی عناصر ایرانی قابل تشخیص در متن آرامی (صص ۱۸۱ـ۱۸۵) و «ملاحظات تاریخی» (صص ۱۵۹ـ۱۶۵) نیز بود. در این مطالعه آندره دوپون ـ سومر نتیجه‌گیری‌هایی را که در

---

1. Létôon
2. *CRAI* (Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres)
3. *Fouilles de Xanthos*

کره ۱۹۷۴ از آن‌ها دفاع کرده بود، دوباره بیان داشت. او به‌ویژه (اما بدون موفقیت واقعی) به ایرادها و به یک فرضیه‌ی بدیلِ معرفی شده توسط ارنست بادیان پاسخ داد که درباره‌ی تاریخ‌گذاری ممکن سند، نه برای اولین سال سلطنت اردشیر سوم (۳۵۸) ــ موضع‌گیری تأیید شده و بازتأیید شده توسط دوپون ـ سومر[۲] ــ بلکه برای اولین سال ارشک /اردشیر چهارم یعنی تابستان سال ۳۳۷ بود.[۳]

می‌دانیم که این سند جدید که چند ماه پس از کشف پیکره‌ی داریوش در شوش[۴] و چندماه پیش از کشف کتیبه‌ی دروافرنس در ساردیس[۵] ــ دو سند اساسی دیگر هخامنشی ــ به دست آمده است، به‌شدت مورد توجه زبان‌شناسان و مورخان قرار گرفته است.[۶] سیمون هورن بلوئر در مقاله‌ای که به بزرگداشت مربی و راهنمایش اختصاص داده، یادآور شده است که در آن دوران (۱۹۷۴) یادداشتی از دیویدلویس دریافت کرده بود که به‌طور خلاصه به او توصیه کرده بود که همه‌ی کارهایش را رها کند و به سراغ کره برود.[۷] آرامی‌شناسان، با کشف این استل، دیگر بلندترین کتیبه‌ی شناخته شده امپراتوری به زبان آرامی را در اختیار داشتند.[۸] اکنون که بیست و پنج سال از این واقعه می‌گذرد، سخن دوپون ـ سومر هنوز معتبر مانده است. کشف این کتیبه مایه‌ی سرور و شادمانی علمی سنجیده[۹] امانوئل لاروش و جامعه‌ی لوکیاشناسان شد. این کتیبه‌ی سه زبانی تأملات درباب ارتباط‌های زبان‌شناختی و فرهنگی در یک جامعه‌ی کوچک در آناتولیای جنوبی در آستانه‌ی فتح مقدونی را تقویت کرد.[۱۰] البته من این جاه‌طلبی نسنجیده را ندارم که به بررسی تمام مسائلی بپردازم که بیست و پنج سال پس از کشف و ترجمه‌ی کتیبه معلّق مانده است. فقط می‌خواهم سخن خود را پیرامون مسئله‌ای تنظیم کنم که در درجه‌ی اول مورد علاقه‌ی مورّخ امپراتوری هخامنشی است و کسانی که تشکیلات قلمروهای سلطنتی یونانی‌مآبانه را به‌ویژه بر اساس اسناد کتیبه‌شناختی مطالعه می‌کنند، با آن آشنا هستند. در این‌جا می‌خواهم از تحلیل روابط سیاسی جامعه‌ی محلی (کسانتوس) با خشثرپاون شاه بزرگ، پیکسوداروس، سخن بگویم. این وجه مسائل تاکنون زمینه‌ی انجام بررسی‌های متعددی را فراهم آورده است که خود من در آن سهم داشته‌ام، اما به نظرم می‌رسد که امروزه می‌توان با مطالعه‌ی مجدد روایت‌های مختلف کتیبه[۱۱] به‌ویژه روایت یونانی، که اگر اشتباه نکنم یگانه روایتی است که از هنگام انتشار نخستین ترجمه در سال ۱۹۷۴ به قلم متزگر تحت بررسی مفصلی قرارنگرفته است، پیشنهادهای جدیدی را

www.tabarestan.info تبرستان

مطرح کرد و یا حداقل پیشنهادهای قبلی را اصلاح و تدقیق کرد.

روایت یونانی لاجرم جایگاه مهمّ و حتی استراتژیکی در کار نخستین رمزگشایان کسب کرد. در واقع روایت یونانی به‌خوبی محفوظ مانده بود. هیچ مرمّتی در طول ۳۵ سطر حک شده، وجود نداشت، حکّاک فقط مرتکب یک اشتباه بی‌ضرر شده بود (یک *xi* به‌جای *اپسیلون (epsilon)* در سطر ۳۳). تقریباً به‌سرعت معلوم شد که روایت‌های لوکیایی و یونانی بسیار به یکدیگر نزدیک‌اند و این که حتی روایت یونانی اقتباس /ترجمه‌ی متن لوکیایی است [۱۲]: اگر بگوییم که کار تحسین‌انگیز امانوئل لاروش توانسته است در آن تشابهات و مصداق‌های مسلم بیابد، بس بیراه نگفته‌ایم. اما متن آرامی از مشکلات خط‌شناختی ناشی از اشتباهات حکّاک و «چند ضربه‌ی ناموفق» مصون نمانده است [۱۳]. مانع مهم‌تری که در راه آرامی‌شناسان وجود دارد، این است که «در این کتیبه علامتی وجود دارد که می‌تواند با چند واج گوناگون مطابقت کند: د، ر، ک و حتی ن... سه‌گانگی و حتی چهارگانگی یک علامت در این‌جا و آن‌جا معماهای دردسرآفرینی ایجاد کرده است. اگر متون یونانی و نیز لوکیایی وجود نداشتند تا راه‌حلّ واقعی را ارائه دهند، حتی رمزگشا هم شاید نمی‌توانست در مورد اسامی خاصّ به هیچ قرائت مسلّمی نایل شود.» [۱۴] خواهیم دید که مشکل آرامی‌شناسان فقط به‌رمزگشایی اسامی خاص محدودنیست، مثلاً می‌دانیم که یکی از قطعه‌های مهم I.19 به‌نحو گوناگونی ترجمه و تفسیر شده است. خواهیم دید که روایت یونانی، در این شرایط، از جهت ارائه‌ی راه‌حل مشکلات حکّاکی زبان آرامی تا چه حد به‌نحو عاجل موردنیاز بوده است و به‌خصوص آخرین واژه‌های متن یونانی Πιξωταρος δε χυ ριφ εστω متأسفانه به اعتقاد من در برانگیختن شور و حرارت مفسّرانه با معطوف کردن آن به راهی نادرست مؤثر بوده‌اند. روی هم رفته باید گفت که روش کلی‌نگر، با آن که لازم است، بی‌خطر نیست، برای آن که این سند، یک سند سه زبانی واقعی نیست [۱۵]: اگر متون یونانی و لوکیایی به‌اتفاق بتوانند چون یک سند دو زبانی واقعی تلقی شوند، متن آرامی در عین الهام‌گیری از آن دو به‌نحو متفاوتی بنا شده است و بینش دیگری را انتقال می‌دهد. وانگهی این متن بسیار کوتاه‌تر است و بعضی از نکات ارائه شده در روایت‌های لوکیایی و یونانی در آن از قلم افتاده است. [۱۶] به عبارت دیگر، شایسته است که تحلیل‌های متمایز انجام شود و در عین حال دو روایت لوکیایی و یونانی [۱۷] با روایت آرامی مقایسه شود. [۱۸]

www.pareseh.info

۲. متون و مسائل

اکنون دیگر وقت آن رسیده است که به محتوای سند بپردازیم و در مرحله‌ی اول آن‌چه را «روایت مدنی» می‌نامیم به‌عنوان مبنا برگزینیم، یعنی متون لوکیایی و یونانی را، به‌خصوص متن یونانی را که یگانه متنی است که اگر بتوان گفت می‌تواند (نک. شکل ۱) خوانده شود. ابتدا مقدمه‌ای آمده است که در آن نام مقامات شاهنشاهی قید شده است (یونانی: از سطر ۱ تا ۵؛ لوکیایی: از سطر ۱ تا ۵): پیکسوداروس در این مقدمه «خشترپاون لوکیا» نامیده شده است و نمایندگانش در آن سرزمین، دو آرخون در لوکیا و یک والی (اپی ملت: *épimélète*) در کسانتوس هستند. سپس نوبت می‌رسد به تصمیم مدنی‌ای که با عبارت معروف εδοξε به یونانی آغاز می‌شود: «کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به کسانتوس مقرر داشتند... .»[۱۹] مسئله مربوط می‌شود به تصمیم‌گیری درباره‌ی بنیان‌گذاری محرابی برای باسیلئوس کاونیوس و ارکسیماس، آن‌چه در واقع مستلزم تنظیم آیین پرستش جدیدی است. به این منظور مجموعه‌ای از تصمیمات ضروری اتخاذ شده است:

ـ ابتدا (یونانی: از سطر ۸ تا ۱۲؛ لوکیایی: از سطر ۹ تا ۱۲) به انتصاب کاهنی سیمیاس نام اشاره شده است که به او معافیت مالیاتی (*آتلیا atélia*) در مورد اموال خودش *των δν ωυατελειου* تعلق گرفته است؛ هم‌چنین تصریح شده است که این شغل در خاندان سیمیاس و اخلافش موروثی است[۲۰]؛

ـ پس از آن (سطور ۱۲ تا ۱۶ در روایت یونانی و ۱۳ تا ۱۷ در روایت لوکیایی) دادن امتیاز زمینی به خدایان مطرح شده است، یعنی مزرعه‌ای با ضمایم و بناهایی که در آن ساخته شده‌اند؛ مزرعه (یا قلمرو ارضی) موردنظر با نام‌های (پیگرس[1] و کسیندلیس[2]) کسانی که آن‌ها را زیر کشت برده بودند، مشخص شده است[۲۱]؛

ـ امتیازات مالی مکمل: از یک سو، دولت‌شهر (*پولیس*) یک یارانه‌ی سالیانه (سه نیمه مین[3]) (یونانی سطر ۱۶ تا ۱۸) داده است؛ متن لوکیایی (از سطر ۱۸ تا ۱۹) تصریح می‌کند که این مبلغ به‌عنوان دستمزد به کاهن پرداخت می‌شود.[۲۲] وانگهی بردگانی که بعد از این تصویب‌نامه آزاد می‌شوند، مکلف خواهند بود که مالیاتی به‌مبلغ دو دراخم

1. Pigrès 2. Késindélis 3. mine

پرداخت کنند (یونانی از سطر ۱۸ تا ۲۰؛ (دو) شِکِل در متن لوکیایی از سطر ۲۰ تا ۲۲)؛

ـ قید شده که تمام این‌ها (یونانی از سطر ۲۰ تا ۳۰؛ لوکیایی از سطر ۲۲ تا ۲۴) به خدایان باسیلئوس کاونیوس و به ارکسیماس تخصیص دارد و متعلق به آنان خواهد بود (یونانی سطر ۲۲ـ۲۳).

ـ سرانجام باید گفت که درآمدی که از تمام این منابع حاصل می‌شود (εχφοριου εχ του των) باید صرف قربانی‌هایی شود که ماهیت و تناوبشان مشخص شده‌اند: ماهیانه یک گوسفند و سالیانه یک گاو (یونانی از سطر ۲۳ تا ۲۶؛ لوکیایی از سطر ۲۵ تا ۳۰)؛ متن لوکیایی تصریح می‌کند که به عهده‌ی سیمیاس کاهن و جانشینانش است که بر انجام مراسم قربانی نظارت کنند (لوکیایی از سطر ۲۹ـ۳۰)؛

ـ کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهر سوگند خورده‌اند که این تصمیمات را، که بر استل نوشته شده است، به‌دقت اجرا کنند (یونانی: سطر ۲۶ـ۳۲؛ لوکیایی: سطر ۳۲ـ۳۶). یک عبارت در لعن کسانی آمده است که می‌کوشند این مقررات را تغییر دهند. (یونانی: ۳۲ـ۳۵؛ لوکیایی: ۳۶ـ۴۰). در پایان این متن، نام پیکسوداروس در عبارتی آمده است که من قبلاً به آن اشاره کردم و در طول این مقاله به آن باز خواهم گشت (یونانی: سطر ۳۵؛ لوکیایی: سطر ۴۰ـ۴۱).

در این نقطه‌ی تحلیل لازم می‌دانم تصریح کنم که ما با چه نوع سندی سروکار داریم. برای توصیف این سند پیوسته اصطلاح «قانون مقدس (*لکس ساکرا*)[1]» را به کار برده‌اند، اصطلاحی که از نظر من بیش از آن که روشنگر باشد، فریب دهنده است.[۲۳] به‌طور قطع این اصطلاح در این مورد خاص بر اساس معنی فروکاهنده‌ی پارسی ـ آرامی دث *(dath)* (آرامی سطر ۱۹) که مستقیماً از فارسی باستان *داته* ناشی می‌شود، پیشنهاد شده است. اما این اصطلاح نباید پیوسته «قانون» یا "*Gesetz*" (واژه‌هایی که بسیار چندمعنایی هستند) ترجمه شود. در یک چارچوب اداری، مثل مورد یکی از الواح عیلامی تخت جمشید (PF 1980) واژه‌ی *داته* در درجه‌ی اول به‌مفهوم نظام‌نامه است.[۲۴] چنین است مورد مره (*mara*) لوکیایی که در سطر ۳۳ یافت می‌شود (در یونانی معادل دقیق وجود ندارد)[۲۵]. در یک کتیبه‌ی دوزبانی، شاید هم در اصل سه

1. *lex sacra*

زبانی، که در کسانتوس یافت شده است و متعلق به زمان پیکسوداروس است (TL 45)، معادل واژه‌ی لوکیایی مره در متن یونانی نظام‌نامه‌ی مالی اعلام شده توسط خشترپاون به‌نفع شهرهای دره کسانته[1] است.[۲۶] آن‌چه سند ما انتقال می‌دهد، قانون مذهبی به‌معنای اخصّ کلمه نیست که (برای مثال) منهیّاتی که پرستشگاه را می‌آلاید، مشخص می‌نماید، همان چیزی که در کتیبه‌ای از کسانتوس که متعلق به دوران یونانی‌مآبی است، دیده می‌شود (*SEG*, XXXVI, 1221: A *μη υ ομιξεταχτλ*)[۲۷]. این نظام‌نامه‌ای است که شرایط اقتصادی، مادی و اداری کارکرد آیین پرستش جدید را معین می‌کند.[۲۸] زیرا اساس تصمیم این است: برای آن که کاهن بتواند زندگی کند و قربانی‌ها تقدیم شوند، باید شالوده‌های مادی لازم فراهم آید که زمین در صف مقدمشان قراردارد، همان چیزی که در متون یونانی *هیراخورا* (*hiéra khora*) «زمین مقدس» یا «زمین موقوفه» خوانده می‌شود.[۲۹] پس این سند به مقوله‌ی شناخته شده‌ای در کتیبه‌شناسی یونانی و هم‌چنین در کتیبه‌شناسی لوکیایی و بسیاری از تمدن‌های دیگر ربط می‌یابد که همان بنیان‌گذاری آیین پرستش است.[۳۰] همین متون هستند که برنهارت لاوم[۳۱] آن‌ها را در زمان خودگردآوری و مطالعه کرده بود، با این تفاوت که این کتیبه درباره‌ی یک بنیان‌گذاری خصوصی نیست، بلکه مربوط است به بنیان‌گذاری‌ای که جامعه‌ای سیاسی در مورد آن تصمیم‌گیری کرده است: بنابراین می‌توان تصور کرد که زمین تخصیص‌یافته به پرستشگاه از اراضی عمومی متعلق به جامعه‌ی کسانتوسیان و جامعه‌ی ساکنان اراضی وابسته به کسانتوس جدا شده است.[۳۲] این اسناد همگی با عباراتی خاتمه می‌یابند که باید تداوم تصمیماتی را که بدین‌ترتیب اتخاذ شده است تأمین نمایند.[۳۳] هم‌چنین است در مورد این سند خاص که حاوی سوگند کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته است به تغییر ندادن (*μεταχτ εη*)[۳۴] متن مکتوب. عبارات مربوط به لعن و نفرین متداول، برای منصرف کردن کسانی آمده است که فکر تخطّی به آن به‌نحوی به ذهنشان رسوخ می‌کند. در این عبارات تخطّی‌کنندگان احتمالی پیشاپیش در برابر خدایان آن مکان گناهکار اعلام شده‌اند (یونانی: سطر ۳۲ـ۳۵؛ لوکیایی: سطر ۳۶ـ۴۰).

سپس نوبت می‌رسد به آخرین واژه‌های یونانی (سطر ۳۵: Πιξωταρος δε χυ ρια

---

1. Xanthe

εστω) که متزگر آن را چنین ترجمه کرده است: «باشد که پیکسوداروس صاحب تصمیم باشد.» [۳۵] متزگر ترجمه‌ی خود را واقعاً توجیه نکرده است و فقط به تفسیری تاریخی که آن را بدون استدلال به کار می‌برد: «توسّل به خشترپاون در مورد فرمانی که به‌طور قانونی توسط اهالی کسانتوس و ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهر اتخاذ شده است، میزان خودمختاری شهری لوکیایی را که تحت کنترل یک خشترپاون، دو آرخون و یک والی است، به ما نشان می‌دهد» [۳۶] یا این که: «[ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهرها] در تصمیم‌گیری سهیم‌اند، البته اگر بشود از تصمیم‌گیری سخن گفت، چون همه چیز تحت اقتدار پیکسوداروس قراردارد و در بخش پایانی فرمان هم دقیقاً به خشترپاون توسل جسته‌اند.» [۳۷] البته به نظر می‌رسد که این تفسیر نیز ترجمه‌ای را توجیه می‌کند، که همان‌طور که خواهیم دید، مسئله‌ساز است. کاش می‌شد به روایت لوکیایی استناد جست. متأسفانه، همان‌طور که لاروش هم متذکر شده است، جمله‌ی منطبق با این جمله در لوکیایی (۴۰ـ۴۱) راه‌حلّی ارائه نمی‌دهد [۳۸]: «این یونانی موجز (Πιξωταρος δε χυ ριω εστω) برای تحلیل جمله‌ی نهایی که از پنج کلمه تشکیل شده است که سه‌تایشان ناشناخته‌اند، کافی نیست.» خواهیم دید که عبارت یونانی شاید آن‌قدرها هم که لاروش معتقد است «موجز» نیست و عبارت لوکیایی ما را به راه‌حل مدللی هدایت می‌کند.

پس حالا دیگر بهتر است به متن آرامی بپردازیم. تفاوت‌ها بسیار اهمیت دارند. بدون این که فعلاً بر آن تأکید کنیم باید بگوییم که عنوان کامل پیکسوداروس در روایت آرامی آمده است: «خشترپاون در کاریا و در لوکیا.» سند دارای عبارت تاریخ‌گذاری با ارجاع به سال سلطنت شاه بزرگ اردشیر است. در متن آرامی تصمیمات اتخاذ شده توسط ساکنان آزاد (*b ly*) (به ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهر اشاره‌ای نشده است) [۳۹] به‌صورت اعلامیه‌ی خشترپاون (واژه مرمت شده MR در سطر ۵ متن آرامی) آمده است: بنیان‌گذاری یک پرستشگاه(؟) یا در واقع تأسیس آیین‌پرستش [۴۰] برای پرستش دو خدا، انتصاب کاهن، اختصاص زمینی به خدایان، یارانه‌ی سالیانه، قربانی‌های ماهیانه و سالیانه، معافیت مالیاتی. در پایان عبارت لعن و نفرین به‌صورت روی‌هم‌رفته شدیدتری نسبت به متن یونانی و لوکیایی آمده است (A 26-27). این عبارت قبل از جمله‌ای آمده است که درباره‌ی معنای آن تردید فراوان وجود دارد و دوپون ـ سومر سرانجام آن را چنین ترجمه کرده است [۴۱]: «این قانون را

[پیکسوداروس] ثبت کرد، او که فرمانروابر تصمیم است.» دوپون ـ سومر در تفسیر ترجمه‌ی خود این برخورد و این تصمیم را در دیدگاهی وسیع می‌گنجاند. من تمام قطعه را نقل می‌کنم: «از دیدگاه تاریخی هم‌چنین باید اهمیتی را که این مسئله‌ی از نوع مذهبی برای پیکسوداروس و دیوان‌های خشترپاون‌نشین او دارد، قید کنیم. می‌دانیم که مقامات پارسی تا چه حد نسبت به مسائل مذهبی در امپراتوری وسیع خود توجه داشتند. به‌طور قطع در دربار شاه و در دیوانسراهای خشترپاون‌نشین‌های گوناگون یک نوع وزارتخانه یا دیوان برای اداره‌ی آیین های پرستش وجود داشته است که وظیفه‌ی آن نظارت شدید یا تنظیم فعالیت‌های اقوام تحت سلطه نه برای تحمیل خدایان یا آیین‌های پرستش ایرانی، بلکه برای تأمین نظم و امنیت در این قلمرو به‌لحاظ سیاسی بسیار مهم و اغلب پرتلاطم زندگی جوامع باستان بوده است. دخالت رسمی خشترپاون پیکسوداروس هنگام تأسیس یک آیین پرستش جدید در نزد لتون کسانتوس را که متن آرامی استل سه زبانی مؤید آن است، باید در چارچوب عمومی سیاست مذهبی هخامنشیان جای داد که این استل با ارائه‌ی نمونه‌ی جدیدی آن را روشن می‌کند.» دوپون ـ سومر در بند بعدی «مشاهدات تاریخی» خود حتی دورتر می‌رود و به‌وضوح چنین می‌فهماند که این خود پیکسوداروس بوده است که آیین پرستش جدید خدایی کاریایی را در کسانتوس تأسیس کرده است برای آن که بر وحدت دو ایالت تحت اقتدار خود بیشتر تأکید کند: «به نظر می‌رسد که ابتکار این طرح در متون لوکیایی و یونانی استل سه زبانی، متعلق به‌خود شهروندان کسانتوس و همسایگان است؛ اما این ابتکار بیش از آن به‌نفع بلند پروازی‌های خشترپاون است که مورد تشویق او قرار نگرفته. باشد و یا حتی ملهم از او نباشد: در این‌جا دین به کمک سیاست آمده است.» (۴۲)

به‌تدریج با عمیق‌تر شدن تأملاتم درباره‌ی کارکرد امپراتوری هخامنشی در برابر چنین تحلیل‌هایی دچار تردید بیشتری شدم. در سخنانی که حدود پانزده سال پیش ارائه دادم، توضیح دادم که چرا نظریه‌ی دوپون ـ سومر با تحلیل سیاست شاهنشاهی هخامنشی، آن‌گونه که به مدد مثال‌های متعدد می‌تواند انجام گیرد، کاملاً ناهم‌آهنگ است. (۴۳) اما موضع گیریم در آن هنگام به‌صورت قدری مبهم بیان شد، زیرا هنوز ترجمه‌ی آخرین عبارت متن یونانی را مورد تردید قرار نداده بودم. این احتمالاً می‌تواند توضیح‌دهنده‌ی آن باشد که موضع گیریم به چه علت چنان‌که باید و شاید

درک نشده ماند.[۴۴] دوباره اعلام می‌کنم که در هیچ کجا ندیده‌ام که یکی از مراجع قدرت امپراتوری، هر که باشد، در مسئله‌ی مربوط به آیین پرستش جامعه‌ای محلی و از آن کمتر در عمل بنیان‌گذاری پرستشگاهی به دست این جامعه دخالت کند. متقاعد شده‌ام که دوپون ـ سومر با استناد کردن به «قلمرو به لحاظ سیاسی بسیار مهم و اغلب پرتلاطم جوامع باستان» به‌طور اخص به اختلافات الفانتین می‌اندیشد.[۴۵] اما حتی در آن مورد نیز می‌بینیم که حاکم پارسی، ویدرنگه در منازعه‌ی مذهبی به‌نفع هواخواهان خنوم در برابر شیفتگان یهوه موضع‌گیری نکرد. بحث بر زمینه‌ی دیگری که کاملاً قضایی بود، جریان داشت[۴۶] و عبارت بود از این که زمینی که یهودیان خانه‌ی دارای محراب را در آن بنا کرده بودند، به چه کسی تعلق دارد؟ نمی‌خواهم در این مرحله بر اختلافات تأکید کنم، زیرا وظیفه‌ی مورخ، حتی اگر اغلب با خرسندی در این سراشیبی بغلتد، در درجه‌ی اول این نیست که با دقت حقیقت‌نمایی یک تفسیر را بسنجد و آن را در برابر حقیقت‌نمایی ضعیف‌تر تفسیر دیگری قرار دهد؛ وظیفه‌ی او در درجه‌ی اول تحلیل دقیق فرضیه‌ها و استدلال‌هاست برای آن که شالوده‌های متکی به مدرک و سند تفسیرهای گوناگون را روشن کند، بفهمد، توضیح دهد و احتماً لاً مورد تردید قراردهد. این‌جا پرسشی که حق داریم مطرح سازیم این است: نظریه‌ای که دوپون ـ سومر با پی‌گیری مدافع آن است و دانشمندان متعدد بعضاً یا کلاً پس از او آن را اختیار کرده‌اند بر چه عناصری از عناصر سند متکی است؟ بر اساس نظریه‌ی او و برخی دیگر کل فرایند شکل‌گیری و تصمیم‌گیری تحت کنترل خشترپاون بوده است.

با آن که تفسیر بر کلاف فشرده‌ای از استدلال‌ها، که پاسخگوی یکدیگرند، بنا شده است، اما به نظرم می‌رسد که پنج رکن سازنده را می‌توان مجزا کرد که عبارت‌اند از: ۱) آرایش مادی روایت آرامی نسبت به متون لوکیایی و یونانی ۲) عبارت مقدماتی به لوکیایی و یونانی ۳) ترجمه‌ی سطر I.6 لوکیایی با اصطلاح «درصدد برآمدن» که در برابر واژه‌ی یونانی *edoxe* «حکم دادن» است، این عبارتبندی‌های متمایز مؤید تفوق سیاسی پیکسوداروس هستند ۴) عبارت I.A19 که در رابطه‌ی تنگاتنگ با ۵) آخرین واژه‌های روایت یونانی (یونانی ۳۵) قرار داده شده است. هر یک از آن‌ها در ساخت استدلال جایگاه متفاوتی دارند. ارکان ۱ـ۳ برای ارکان ۴ـ۵، که ارکان به‌راستی تعیین‌کننده‌ای هستند و به‌نحو تنگاتنگی به یکدیگر مرتبط‌اند، نقش معین را ایفا می‌کنند.

۳. بررسی‌های مجدد و پیشنهادهای بدیل

رکن اول: همان‌طور که می‌دانیم [۴۷]، کتیبه‌ی آرامی بین کتیبه‌های یونانی و لوکیایی، که بر وجوه جانبی استل قرار دارند، درج شده است. توضیح دوپون ـ سومر درباره‌ی این امر این است: «محتوای کتیبه‌ی آرامی، همان‌طور که خواهیم دید، این آرایش هوشمندانه را توجیه می‌کند: این تصمیم را خود پیکسوداروس اتخاذ کرده است... این سندی رسمی است که چون از دیوانسرای خشترپاون صادر شده است، قوت قانونی به قراردادی می‌دهد که ساکنان آن را با قید سوگند منعقد کرده‌اند.» [۴۸] این تحلیل را بیشترِ مفسران و به‌تازگی لومر و لوزاشمرُ تکرار کرده‌اند. این دو پژوهش‌گر اخیر نوشته‌اند: «آرایش مادی سه کتیبه بر روی استل معنی‌دار است... نسخه‌ی آرامی در وسط، بین دو کتیبه‌ی دیگر حک شده است... این نسخه *لکس ساکرا*، *داته*، *قانون* است، نوشته‌ی خشترپاون تعیین شده توسط شاه بزرگ است... .» [۴۹] بر این مبنا لازم است خاطرنشان کنیم که هدف توضیحات مربوط به آرایش فضایی متون تقویت تفسیر مربوط به نقش برتر پیکسوداروس است، در عین حال فرض این است که این تفسیر آن توضیحات را پی‌ریزی می‌کند. از استدلال دوری زیاد دور نیستیم! در واقع در این امر تردیدی وجود ندارد که وجود روایت آرامی‌ای که خشترپاون در آن سخن می‌گوید، شایسته ارائه‌ی توضیحاتی از نظر نظام سیاسی است، امّا این توضیحات به عقیده‌ی من نه از آرایش مادی استنتاج می‌شود و نه تعیین‌کننده‌ی آرایش مادی است. ما نمی‌دانیم که استل کجا قرار داشته است. در واقع فقط باید تذکر دهیم که روایت آرامی از ۲۷ سطر و ۳۸۷ علامت ترکیب شده است در حالی که روایت یونانی از ۳۵ سطر ۲۶ حرفی تشکیل شده که می‌شود ۸۱۰ حرف یا علامت، روایت لوکیایی ۴۴ سطر ۲۶ حرفی دارد، یعنی از ۱۱۴۴ علامت تشکیل شده است. با سه متن و سه وجه استل، عملاً هیچ انتخاب دیگری ممکن نبوده است، چون امکان حک کردن متن یونانی یا متن لوکیایی بر بخش میانی، که مساحت آن کمتر از دو بخش دیگر است، وجود نداشته است.

رکن دوم: از هنگام انتشار نخستین ترجمه‌ها، مفسّران عبارت آغازین کتیبه‌ی یونانی و لوکیایی را تفسیر کرده‌اند، برای آن که بکوشند این فکر را تحمیل کنند که باب کردن آیین پرستش باسیلئوس کاونیوس در کسانتوس به ابتکار خود پیکسوداروس صورت

گرفته است و او، زمانی که قدرتش را به لوکیا تحمیل نموده این تصمیم را اتخاذ کرده است. متزگر سطر ۱ تا ۵ متن یونانی را این طور ترجمه کرده است (*FdX* VI ، P.33): «پیکسوداروس، پسر هکاتومنوس، چون خشترپاون لوکیا شد، هیرون و آپولودوتوس را آرخون لوکیا و آرتملیس را والی کسانتوس کرد» (بعد تصمیم کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به آن که با εδοξε شروع می‌شود، آمده است). ساخت این سطور اولیه خاص است. تلقّی ژ. & ل. روبر هنگام بحث درباره‌ی متن (یونانی) این بود که «نوعی وقایع‌نامه به‌سبک شرقی» است. آن دو معتقد بودند که پیکسوداروس وقتی به مقام خشترپاونی لوکیا منصوب شد، «کسانتوسیان به قدرت رسیدن خشترپاون و صاحب‌منصبان انتصابی او را با وضع آیین پرستش در پرستشگاه لتو اعلام کردند.»[۵۰] حداقل در این مورد، توضیحاتشان به توضیحات مترجمان اول ملحق می‌شود: از نظر متزگر نیز «متن متعلق به زمان خشترپاون لوکیا شدن پیکسوداروس یعنی استقرار قدرت جدید است.»[۵۱] دوپون ـ سومر نیز کوشید این مسئله را در تاریخ‌گذاری پیشنهادی خود، زمان اردشیر سوم و نه ارسس (ارشک. ـم.) بگنجاند و خواست نشان دهد که پیکسوداروس که در سال ۳۵۸ به‌طور موقت به خشترپاونی لوکیا منصوب شد «در اتخاذ تدابیر لازم برای استقرار قدرت خود تردید نکرد. او در لوکیا آرخون‌های جدید و در کسانتوس والی جدیدی منصوب کرد: این به‌مفهوم تعویض صاحب‌منصبان عالی‌رتبه‌ی تشکیلات اداری ایالت با افراد وفادار به خشترپاون جدید است... [به‌علاوه]، به نظر می‌رسد که پیکسوداروس، خشترپاون لوکیا و کاریا نفوذ این خدای کاریایی در لوکیا را تأیید و تقویت می‌کند. پیکسوداروس با دعوی سلطه بر آن دو خطه، و یا با به دست آوردن سلطه بر کاریا و لوکیای متحد شده به فرمان اردشیر سوم و از طریق عملی مذهبی که بر دکاملاً دیپلماتیک دارد، سیاست این یا آن یک از اسلافش را دنبال می‌کند. مذهب به کمک سیاست می‌آید.»[۵۲] این تفسیر سیاسی تأسیس آیین پرستش جدید، از آن هنگام موسعاً دنبال شده است.[۵۳]

اما صرف نظر از این که تاریخ‌گذاری استل برای سال ۳۵۸ مشکلاتی را پدید می‌آورد که با تاریخ‌گذاری آن برای سال اول سلطنت ارشک /اردشیر چهارم در سال ۳۳۷[۵۴] به‌سهولت قابل حل است، تحلیل عبارت‌های مشابه یونانی و لوکیایی به عقیده‌ی من تفسیری را که قید کردم، توجیه نمی‌کند. پیشاپیش بهتر است بر ملاحظه‌ای مهم تأکید ورزیم: عبارت یونانی آغازین نباید در پرتو عبارت آغازین آرامی فهم

شود.[۵۵] عبارت آرامی دقیقاً عبارت تاریخ‌گذاری تعیین شده با توجه به سال سلطنت شاهی هخامنشی است، و حتی با توجه به ماهی از یک سال بابلی است (ماه سیوان). می‌شد عبارت مشابهی به یونانی از نوع «در فلان سال سلطنت اردشیر، چون پیکسوداروس خشترپاون شد، ... مقرر داشتند (ادوکس: *edoxe*) و نظایر آن» را بیاورند.[۵۶] اما در این‌جا منطق عبارت یونانی متفاوت است. سطور اول معرف معادل یک عنوان به‌سبک یونانی با مدلول‌های زمانی متعارف نشان نمی‌دهد. سطور پنج وسطور بعدی حتی متن یک فرمان به‌معنای اخص کلمه را تشکیل نمی‌دهد، بلکه بیشتر نقل تصمیمی است گنجانده شده در متنی وقایع‌نگارانه، همان چیزی که لویی روبر آن را «وقایع‌نامه به‌سبک شرقی»[۵۷] خوانده است و به‌درستی افزوده است که آغاز متن یونانی «به‌شیوه‌ی فرامین نظام مند یونانی تدوین نشده است.» وجود غیرعادی *δη* پس از *εδοξε* وجود غیرعادی، که حرف ربط زمانی *επει* را که متن با آن آغاز می‌شود، یادآوری و تقویت می‌کند، از همین امر ناشی می‌شود.[۵۸] پس دیدگاه‌های روایت مدنی و روایت آرامی کاملاً متفاوت‌اند: به دلایلی که به آن بازخواهم گشت (رکن ۵)، در اولی نشانه‌هایی هست (نام‌های زیردستان خشترپاون) که در دومی غایب است و چیزهای دیگری در آن از قلم افتاده است (سلطه‌ی پیکسوداروس برکاریا) که روایت آرامی آن را ارائه می‌دهد.

متزگر با ایجاد رابطه‌ی علت و معلولی مستقیم بین قدرت گرفتن پیکسوداروس و تأسیس آیین پرستش (صص ۳۳ـ۳۷)، سطور ۱ تا ٦ یونانی را بدون لحاظ کردن *δη* ترجمه کرده است: «پیکسوداروس... چون خشترپاون لوکیا شد، ... را آرخون و... را والی لوکیا کرد... کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به کسانتوس مقرّر داشتند.» در یونان ما این عبارت را داریم ...*Λπει Δυ χια ξαδραπης εγευ ετοΠιξωδαρος... χατεστησε*'، اما به نظرم می‌رسد که واژه‌های*εγευ ετο*...*επει*' برحسب این که با معنای اول آن که «شدن» است، فهم شود یا چون جایگزین ممکن فعل «بودن» به‌صورت گذشته‌ی نامعلوم، باید به دو صورت زیر فهم شود: «پیکسوداروس خشترپاون بود که.» یا «در زمان خشترپاونی پیکسوداروس.» هر دو ترجمه ما را به یک نتیجه راهبر می‌شود و آن عبارت از این است که مسئله، قید تاریخ‌گذاری مطلق قدرت‌گیری پیکسوداروس در لوکیا نیست[۵۹]، بلکه فقط یک اشاره‌ی نسبتاً غیردقیق به‌چارچوب نهادینی است که کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به شهر در آن تصمیماتی اتخاذ کرده‌اند.[٦٠] پس

www.tabarestan.info تبرستان

حرف ربط زمانی *επει* به‌معنای نشان دادن تاریخ دقیق نیست، بلکه به دوره‌ای اشاره می‌کند که کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به شهر در مورد بنیان‌گذاری آیین پرستش تصمیماتی اتخاذ کرده‌اند. البته این دوره با شروع کار تشکیلات اداری پیکسوداروس در لوکیا آغاز شده است، اما در مورد تاریخ شروع کار چیزی گفته نشد، فقط برای آن که چنین تصریحی خارج از چارچوب اشتغالات نگارندگان متن است. عبارت یونانی فقط می‌خواهد مسئله‌ی زیر را به‌صورت وقایع‌نگارانه بیان کند.[۶۱] کسانتوسیان در زمانی تصمیم خود را اتخاذ کردند که لوکیا تحت فرمان پیکسوداروس خشترپاون قرارداشت و زیردستان انتصابی او (آرخون‌ها) در لوکیا و در کسانتوس (اپی ملت) بر مسند قدرت بودند. این همان چیزی است که تطابق تنگاتنگ حرف ربط زمانی *επει*'(یونانی سطر ۱) و حرف پسایندی *δη*(یونانی سطر ۵) مؤید آن است.

البته این عبارت یونانی نامأنوس است. در برابر چنین مشکلاتی باید پرسش زیر را طرح کرد: روایتی که مفهوم متن را به دقیق‌ترین وجهی برمی‌گرداند، کدام است، یا به عبارت دیگر، روایت اصلی کدام است؟ یا این که متنی که این ساختار را به جمله داده است، کدام است؟ من قبلاً نشان دادم (رک. پی‌نوشت ۱۲) که برای تمام مفسران این متن همان متن لوکیایی است، و این که بلوم کویست[1] هم به‌خصوص این ایده را پرورانده است که خصلت بی‌قاعده‌ی این قطعه به یونانی ممکن است از اقتباس نادرست یا دشوار لوکیایی حتی در سطور اول ناشی شده باشد. در این فرضیه این لوکیایی است که باید راه‌حل را ارائه دهد. بنابراین بهتر آن است که به توضیح لاروش بازگردیم. ساختمان جمله به لوکیایی (لوکیایی سطر ۱ـ۲ : Pigesere *ēke*: Trmmisñ: Xssa*θ*rapazaa:) لاروش را وامی‌دارد که جمله را نه این چنین: «گاه آن که پیگه سره خشترپاون لوکیا شد»[۶۲] که این چنین:گاه آن که پیگه سره خشترپاون ترمیس بود» ترجمه کند. عبارتی که در آن حرف ربط *éke*: با یونانی *επει*'(وقتی، پس از آن که[۶۳] تطبیق می‌کند و در آن یونانی *ξαδραπης 'εγευ το* ترجمه‌ی فعل لوکیایی Xssa*θ*rapaza است، که خود آن بر اساس واژه‌ی قرضی از زبان پارسی، خشترپاون (خشدرپه: Xssadrapa) ساخته شده است که پسوند *aza* ــ به آن وصل شده است. این پسوند نام‌های شغلی، ــ Xssa*θ*rapaza را که ریشه‌ی فعل «خشترپاون بودن» است و در این‌جا

1. Blomqvist

به‌صورت ماضی به کار رفته است [۶۴]، نشان می‌دهد. این به‌معنای آن است که در یونانی می‌شد حالت اضافی مطلق با نزدیک‌ترین فعل یونانی Xssaθrapaza داشت، یعنی با σατραπευ ων. [۶۵] اما مترجم /اقتباس‌کننده ظاهراً ترجیح داده است که لوکیایی را کلمه به کلمه ترجمه کند ــ به‌همین دلیل این جمله ساختمانی پیدا کرده است (Επει...ξαδραπης εγευ ετὸ) که در یونانی مایه‌ی تعجب است. با این همه ناهم‌آهنگی بارزی بین دو متن وجود دارد. در واقع نگارنده‌ی یونانی در عین حفظ ساختار نخستین جمله‌ی پیرو، که با eke/επει آغاز می‌شود، دنباله را تغییر داده است، چون در لوکیایی انتصاب زیردستان در جمله‌ی پیرو دوم تصریح شده است که آن هم با eke آغاز شده است و با اولی از طریق ــ se هم‌آهنگ شده است (لوکیایی سطر ۲ـ۵: «و که او [پیگه سره] کمیسرهایی برای ترمیل‌ها گذاشت و در مقام والی...»؛ در این هنگام جمله‌ی اصلی می‌آید: «شهروند و ساکنان اراضی وابسته به ارنه مقرر داشتند.» [۶۶] در یونانی برعکس، پس از جمله‌ی پیرو آغاز شده با επει جمله‌ی اصلی می‌آید که انتصاب آرخون‌های پیکسوداروس در لوکیا و در کسانتوس در آن قید شده است. و پس از آن فرمان که با Εδοξε آغاز می‌شود، نقل می‌شود. می‌توان تصور کرد که این تغییرات بر اثر وارد کردن عبارت یونانی Εδοξε به‌عنوان عبارت راهگشا ایجاد شده است، اما همان‌طور که قبلاً ذکر کردیم، مسئله در این‌جا نقل فرمان برای ثبت در بایگانی نیست، بلکه انتقال روایت بنیان‌گذاری آیین پرستش به پسینیان است و به این منظور مقتضیات تاریخی و نهادینی که این تصمیم در آن اتخاذ شده است، به‌طور خلاصه قید می‌شود. به همین دلیل نگارنده یونانی یک δη نامأنوس (یونانی سطر ۵) در جمله وارد کرده است که با -me لوکیایی (سطر ۵) تطبیق می‌کند. [۶۷] پس احتمال دارد که در یونانی سطر ۵ مانند لوکیایی سطر ۵، بین Αρτεμηλιν و εδοξε گسستی وجود نداشته باشد (فرضیه‌ای که وجود δη در سطر ۵ یونانی به موازات -me سطر ۵ لوکیایی آن را تقویت می‌کند) و نگارنده‌ی یونانی نتوانسته است حرف ربط هم‌آهنگ‌کننده se را (که بایستی با استفاده از یک χαι قرار گرفته قبل از χατεστησε در سطر ۲ یونانی صورت می‌گرفت) ترجمه کند. [۶۸] پس ما می‌توانیم یونانی را به‌شیوه‌ی زیر نقطه‌گذاری و ترجمه‌ی تحت‌اللفظی کنیم: «گاه آن که پیکسوداروس خشترپاون لوکیا بود [<χαι>: و] هیرون و آپولودوتوس را آرخون و ارتملیس را والی کسانتوس کرده بود، کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهر مقرّر داشتند (εδοξε δη) و غیره.» در هر حال اگر بپذیریم که

عبارت لوکیایی (که نگارنده‌ی یونانی آن را با وفاداری تام نسخه‌برداری کرده است) باید پایه‌ی تفسیر قراربگیرد، باید بپذیریم که این سطور چیزهایی را که درباره‌ی کارراهه‌ی پیکسوداروس می‌دانیم، تغییر نمی‌دهد: پیکسوداروس هنگام جانشینی آدا[1] (یعنی در سال ۳۴۱ / ۳۴۰) [۶۹] خشترپاون شد. مسئله فقط این است که چند سال بعد از تاریخ قید شده در روایت آرامی (سال ۳۳۷) کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهر تصمیمی اتخاذ می‌کنند و می‌نویسند که در هنگام اخذ این تصمیم پیکسوداروس اقتدار خشترپاونی خود را در لوکیا و زیردستانش قدرت او را به نمایندگی در آن سرزمین و در کسانتوس اعمال می‌کردند. [۷۰] خلاصه‌ی تطابق ...επει δη زمانی است (همان‌طور که تطابق *me-, eke* در لوکیایی چنین است) و رابطه‌ی علت و معلولی بین قدرت پیکسوداروس در لوکیا و تصمیم کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته به‌دولت‌شهر را بیان نمی‌کند. اگر روایت مدنی فقط سلطه‌ی خشترپاون در لوکیا را قید می‌کند، به‌دلایل دیگری است و به نقشی مربوط می‌شود که آخرین عبارت یونانی، که در زیر (رکن ۵) به آن می‌پردازیم به او تخصیص داده است.

رکن ۳: ساکنان کسانتوس «درصدد برآمدند»، خشترپاون تصمیم گرفت یا «به آن قوت قانونی بخشید»: این است اعتقاد دوپون ـ سومر از سال ۱۹۷۴. این پژوهش‌گر همین ایده را در سال ۱۹۷۹ به‌صورت زیر تدوین و تقویت کرده است /«تصمیم نهایی فقط با پیکسوداروس، خشترپاون است»؛ او تأیید سخن خود را در مقایسه‌ای یافته است که با آخرین واژه‌های متن یونانی انجام داده است. [۷۱] من نمی‌توانم در این بحث خط‌شناختی و زبان‌شناختی تاریخی شرکت کنم، فقط متذکر می‌شوم که اگر از آن زمان به بعد بسیاری از آرامی‌شناسان از دوپون ـ سومر پیروی کرده‌اند [۷۲]، دیگران تفسیر او را مورد تردید قرار داده‌اند و بر استقلال تصمیم کسانتوسیان پای فشرده‌اند [۷۳]: جی.تکسیدور جمله را در تطابق با ادوکسه (*edoxe*) چنین ترجمه کرده است: «صاحبان اراضی ارنه آیین پرستشی تأسیس کردند.» [۷۴] باید توجه داشته باشیم که لاروش از ترجمه‌ی واژه‌ی تطبیقی لوکیایی خودداری کرده و به‌درستی خاطرنشان کرده است که εδοξε به‌علاوه‌ی مصدر در یونانی «ارزشی بیش از حد کلی دارد و به‌معنی مقرّر

1. Ada

داشتن، قرار شدن، تصمیم گرفتن است» [۷۵] در این شرایط اگر دبیری آرامی می‌خواست εδοξε (یا اصطلاح لوکیایی) را ترجمه کند، چیزی که احتمالش وجود دارد، می‌توانست اصطلاحی را به کار برد که «درصدد برآمدن» معنی بدهد تا «حکم دادن»، چون خود εδοξε، به‌محض این که در این منطق ترجمه /اقتباس قرار می‌گیریم، نمی‌تواند صرفاً «حکم دادن» ترجمه شود، پس هیچ چیز اجازه نمی‌دهد که بر اساس فعل آرامی استدلال کنیم و از آن در مورد بینش تفوق‌جویانه‌ای که پیکسوداروس خواسته است از خلال روایت آرامی تحمیل کند، نتیجه‌گیری‌هایی انجام دهیم. عقیده‌ی برتران نیز همین است که به‌درستی توضیح داده است که «تفاوت» فرضی بین «پیشنهاد کردن» و «حکم دادن» نباید امکان هیچ توضیحی را درباره‌ی روابط خشترپاون و دولت‌شهر بدهد، فقط «برای آن که در شکل یونانی وسیله‌ای برای جمع کردن اشاره به‌گروه در کلّ آن با فعلی که به‌معنای پیشنهاد دادن است، وجود ندارد» برتران به‌خوبی توضیح می‌دهد که «اگر قدرت هخامنشی می‌پذیرفت که به یونانی سخن بگوید، این یونانی چیزی جز یونانی زنده در دوران حیات خاص خود آن نمی‌توانست باشد.» [۷۶] به‌عنوان ملاحظه‌ی نهایی درباره‌ی این امر، باید بگویم که ــ تشابه انجام شده به‌عنوان تکیه‌گاه مکمّل توسط دوپون ـ سومر با Πιξωταρος δε ξυ ρια εστω (ص ۱۴۳) دلیل وجودی ندارد، زیرا همه چیز حاکی از آن است که عبارت آرامی سطر ٦ به موازات عبارت یونانی سطر ۳۵ نیست.

رکن ۴: حال به اصل موضوع می‌پردازیم، یعنی آن‌جا که دوپون ـ سومر می‌خواهد از تشابه با عبارت یونانی استفاده کند. مسئله، ترجمه‌ی I. 19 متن آرامی است، یعنی، به‌نوشته‌ی او، «این قانون را او (پیکسوداروس) ثبت کرد، او که فرمانروا بر تصمیم است.» این ترجمه را دوپون ـ سومر پس از توضیح مشکلاتی از نوع خط‌شناختی، نحوی، دستوری و اصطلاح‌شناختی پیشنهاد کرده است، مشکلاتی که برای یک جمله‌ی چند کلمه‌ای کم نیست! تنها چیزی که مسلم است قرائت DTH است که به‌معنای قانون یا نظام‌نامه است، هم‌چنین است ریشه‌ی KTB که به‌معنای نوشتن و، ثبت کردن است، و به‌صورت فعلی اما بدون فاعل بیان شده است. شاید فاعل، آن‌طور که دوپون ـ سومر پیشنهاد می‌دهد، پیکسوداروس باشد، به همین دلایل جمله‌ی: «این قانون را، او ثبت کرد» ارائه شده است. با وجود مشکلات قرائتی احتمال دارد که

www.tabarestan.info تبرستان

کلمه‌ی پنجم (*mh< h>sn*) مبین مفهومی چون «دارابودن، مالک بودن» باشد. اگر دوپون ـ سومر موفق شده است این ترجمه را «او که فرمانروا بر تصمیم است» پیشنهاد نماید به توضیح خودش (ص ۱۵۳) با ارجاع صریح به عبارت یونانی پایانی است که متزگر آن را چنین ترجمه کرده است: «پیکسوداروس بر این تصمیمات فرمانروایی دارد» و خود دوپون ـ سومر به این ترتیب که «و پیکسوداروس فرمانروا بر تصمیم است!»، چیزی که مشکل‌ساز است.

در درجه‌ی اول باید بگویم که در مورد پیشنهاد دوپون ـ سومر در میان آرامی‌شناسان اتفاق نظر وجود ندارد.[۷۷] تکسیدور پیشنهاد دیگری داده است: «این فرمان ثبت شده (در این‌جا) فرمانی است که صاحب عنوان مالکیت را نشان می‌دهد.»[۷۸] لومر به‌تازگی راه‌حل سومی پیشنهاد کرده است: فاعل فعل «ثبت کردن» پیکسوداروس نیست. بلکه *mehasen* است (خوانده شده در آرامی سطر ۱۹). به عقیده‌ی او سیمیاس کاهن برای تضمین آتیه‌ی خود رأساً به حکاکی «فرمان پیکسوداروس که به او قلمروی معاف از مالیات داده است» اقدام کرده است. درنتیجه لومر جمله را چنین ترجمه کرده است: «تیولدار املاک این قانون را نوشته است.»[۷۹] من در قرائت کتیبه‌شناسی آرامی صاحب صلاحیت نیستم، با این همه به‌خودم اجازه‌ی دخالت می‌دهم، چون بعضی از توجیهات نهادین و تاریخی که برای مدلل کردن ترجمه ارائه شده است از نظر من قابل بحث است.[۸۰] در درجه‌ی اول این اصل مسلم فرض شده که کاهن مالک واقعی قلمرو است، از نظر من قابل قبول نیست. نخست باید متذکر شوم که لومر برای بنیان‌گذاری تفسیر خود به‌اصطلاح *محاسن* در آرامی مصر به همان معنی که پورتن و زوبین مقرر داشته‌اند، اشاره کرده است. اما در اسناد الفانتین اصطلاح *محاسن* مبین مالک نیست، بلکه بر تیولدار و مهاجری دلالت می‌کند که زمین یا کشتی را از تشکیلات اداری به تیول گرفته است.[۸۱] لومرهم آن را به‌درستی (*Property holder*) (تیولدار) ترجمه کرده است. به‌راستی مایه‌ی تعجب خواهد بود اگر در متنی که اغلب متن رسمی دیوانسرا نامیده شده است، نگارنده راه نشان دادن «مالک» را به کمک واژه‌ای که به واقعیتی متفاوت برمی‌گردد، برگزیده باشد.

به‌علاوه برخلاف سخن لومر، نه در متن آرامی و نه یونانی و نه لوکیایی چنین چیزی نیامده است. متن یونانی، برعکس به‌وضوح تصریح می‌کند که قلمرو و منضمات اعطایی دولت‌شهر «به باسیلئوس کاونیوس و آرکسیماس تعلق دارند» (یونانی سطر

۱۵ـ۱۶، ۲۲ـ۲۳: εν αBασιλεως Κα|ν νιοιχαι Αρχεσμα: هم‌چنین نک. لوکیایی سطر ۱۷ـ۱۸). از آن عجیب‌تر این است که کسی بتواند بپندارد که در متن یونانی، که او آن را چنین ترجمه کرده است (آرامیِ سطر ۱۸) [۸۲]: «و این قلمرو که آزاد شده است از آن *اوست*» [ایرانیک از لومر است]، «او» یعنی سیمیاس، لومر بی‌درنگ افزوده است: «این آخری، همان‌طور که آخرین حکم پیکسوداروس نشان می‌دهد، مالک واقعی است» [آرامیِ سطر ۱۸] اشتباه در اصل دوپون ـ سومر ناشی می‌شود که با تفسیر I. 17-18، که مربوط به معافیت «قلمرو» از پرداخت مالیات است، به‌متن لوکیایی (G 12) و به متن یونانی (A 11-12) ارجاع داده است تا نتیجه‌گیری کند: «بدین ترتیب در متن لوکیایی و متن یونانی معافیت قلمرو اعطایی به کاهن، که مالک اموال الهی شده است، تصریح شده است؛ متن آرامی بر واژه‌ی زی له (*zî lèh*) تأکید کرده است: قلمرو الهی قلمرو کاهن است، «مال او» است، درست مانند متن لوکیایی.» [۸۳] اما متن یونانی اموال کاهن را که مشمول معافیتِ مالیاتی است (یونانی سطر ۱۱ـ۱۲) و زمین اعطایی به پرستشگاه را (قلمرو و غیره، یونانی ۱۲ـ۱۶) متمایز کرده است؛ هم‌چنین است در متن لوکیایی (لوکیایی سطر ۱۲ در مورد اموال کاهن، و لوکیایی سطر ۱۳ـ۱۷ در مورد اموال پرستشگاه). همان‌طور که گفتم این خدایان هستند که مالک زمین‌اند و برخلاف آن‌چه دوپون ـ سومر به‌طور ضمنی می‌فهماند، متن آرامی چیز دیگری نمی‌گوید، چون نگارنده هم به‌وضوح دو واقعیت را که به هیچ وجه قابل انطباق نیستند، متمایز کرده است، چون در I. A 10-11 اهدای زمین به خدا آمده است، حال آن که در I. A 17-18 معافیت اموال کاهن قید شده است (تأکید بر زی له که با یونانی *των ου των* در سطر ۱۱ـ۱۲ یونانی و لوکیایی *esi-ti* در سطر ۱۲ لوکیایی تطبیق می‌کند، از همین امر ناشی می‌شود [۸۴]). در مورد این سطور و واژه‌ی DM (آرامی سطر ۱۷) عجبا که دوپون ـ سومر نوشته است: «با ارجاع به نام آرامی بیت (beyth) در سطور ۱۰ـ۱۲ «قلمرو»... ترجمه کرده‌ایم.» [۸۵] اما قرائت حفظ شده (آرامی بیت با ایرانی بگه بنا بر پیشنهادی دیگر) هرچه باشد، به عقیده‌ی من تفاوت اصطلاح‌شناختی بین BY[T] یا I. 10 یا BG) و I. 17 (DM'[۸۶]) کاملاً موؤد آن است که متن به دو مال متفاوت اشاره کرده است: اموال کاهن (آرامی سطر ۱۰) و اراضی اعطایی به پرستشگاه (آرامی سطر ۱۷). یگانه تفاوت روایت لوکیایی ـ یونانی با روایت آرامی محلِّ قیدِ معافیت مالی اموال خاص کاهن در کتیبه‌هاست: در مورد اول، در رابطه‌ی منطقی با انتصاب

سیمیاس است (لوکیایی: سطر ۸ـ۱۲؛ یونانی: ۸ـ۱۲)، در مورد دوم، در رابطه با تکالیف کاهن است (در این مورد رابطه‌ی منطقی به قدر مورد اول بی‌واسطه نیست) [۸۷].

سرانجام باید تصدیق کرد که اختلافات میان متخصصان حل نشده مانده است، زیرا از اختلافات کتیبه‌شناختی ظاهراً غیرقابل حل ناشی می‌شود. بنابراین به اصل مسئله باز می‌گردیم که همان ثبت یا مکتوب (KTB)کردن نظام‌نامه (DTH)ی بنیان‌گذاری است: آیا این نظام‌نامه سندی خاصِّ تشکیلات اداری خشترپاونی است یا فقط ترجمه‌ی متن یونانی (۲۱؛ ۲۸ـ۲۹) و لوکیایی (سطر ۲۳، ۳۴)، این همان چیزی است که تردیدهای کتیبه‌شناختی در حال حاضر اجازه‌ی حل آن را نمی‌دهد. اما روی هم رفته، ساختمان تفسیری معمولاً مورد قبول بر آخرین واژه‌های متن یونانی (سطر ۳۵) قراردارد.

رکن ۵: باید توجه داشت که مترجم حداقل در چاپ نهایی دقت کرده است که به آرایش چاپی متوسل شود که ترجمه‌ی فرانسوی پیشنهادی او را از ۲۱ علامت آخر سطر ۳۵ یونانی (Πιξωταρος δε χυ ριω εστω) به کلّی جدا می‌کند: «پیکسوداروس بر این تصمیمات فرمانرواست.» [۸۸] اما در متن یونانی حک شده بر استل چنین چیزی به این صورت وجود ندارد، در حالی که اگر حکاک دستوری دریافت کرده بود، وسایل گوناگون برای جداکردن آن بخش از جمله را در اختیار داشت، مثلاً با قرار دادن فضای آزاد [۸۹]، با رفتن به سر سطر، یا با حک یک علامت. به‌علاوه با ترجمه‌ی کوریوس (*Kyrios*) به فرمانروایی، مترجم می‌خواهد به‌وضوح بفهماند که دخالت پیکسوداروس در مورد کل فرایند است یعنی خشترپاون حق نظارت یا کنترل بر اقدام ساکنان کسانتوس را دارد. [۹۰] این همان چیزی است که آرایش چاپی (حداقل گول‌زننده)ای که انتخاب شده است، بیان می‌کند. به موازات این امر توضیحات دوپون ـ سومر درباره‌ی «قانون» می‌آید (اول. ۱۹) که او آن را چنین می‌فهمد: «کلّ مقرراتی که رسماً توسط خشترپاون منتشر شده‌است.» [۹۱] به‌عقیده‌ی من تطابق چشم‌گیر ترجمه‌های I. 19 آرامی و I. 35 یونانی توهمی بیش نیست. [۹۲] در این‌جا لازم می‌دانم توضیح دهم که ترجمه‌ی متزگر به چه علت از دیدگاه من قابل بحث است. آخرین سطور متن یونانی یک واحد نحوی مسلم است. این سطور کیفر مقرر برای مجرم را اعلام کرده است. این سطور با عبارت متداول در این نوع متون آغاز می‌شود: «اگر روزی کسی... (αν δε τις).» در پی

www.tabarestan.info تبرستان

این عبارت مقامات مسئول کیفر دادن متخلف قید شده‌اند: خدایان و پیکسوداروس. این واحد توسط نگارنده یونانی به‌وضوح نشان داده شده است. نگارنده برای هر یک از دو واژه عبارت واحدی را در وجه امری εστω و حرف ربط δε به کار برده است که در یونانی وضوح مطلق دارد. بنابراین شایسته است که آن را به‌صورت دنباله‌دار، چنین ترجمه کنیم: «و اگر کسی چیزی را تغییر دهد در قبال این خدایان ولتو و اخلافش و نومف‌ها گناهکار (αμαρτωλος <ε> στω) است و پیکسوداروس کوریوس است (Πιξωταρος δε εστω χυ ρια).» این به‌معنای آن است که دخالت پیکسوداروس فقط بالقوه است و فقط در شرایط مشخص در آینده و به‌طور احتمالی (αυ δε τις...) وقوع خواهد یافت، این دخالت تمام فرایند تصمیم‌گیری را که به بنیان‌گذاری آیین پرستش منتهی شده است، در برنمی‌گیرد.

www.tabarestan.info تبرستان

پیش از پرداختن به این امر، لازم است درباره‌ی مفهوم این جمله در یونانی پرسش کنیم. این جمله پیش پا افتاده و شناخته شده است: تعجب‌آور است که ترجمه‌ی متزگر هرگز مورد بحث قرارنگرفته است. یا دقیق‌تر گفته باشیم برتران در پانوشت مقاله‌ای که در سال ۱۹۸۱ در مجله‌ای که فقط در اختیار عدّه کمی قرار گرفت، چاپ کرد ــ همان مقاله‌ای که هنگام بحث درباره‌ی ترجمه‌های «حکم دادن، در صدد برآمدن» (رک. پی‌نوشت ۷۶) از آن نقل کردم ــ هنگام بحث درباره‌ی «واژه‌های تکنیکی مشهور» نوشت: «کوریوس استو (*Kyrios estô*) که متزگر آن را «پیکسودارس بر این تصمیمات فرمانروایی دارد» ترجمه کرده است، باید در پرتو عباراتی تفسیر شود که در پایان احکام به وفور می‌آید و فرمانروایان را (در محدوده‌ی به‌طور کلی مشخص شده‌ای) مسئول اجرای تصمیمات مجمع یا گروهی از احکام می‌کند و نظایر آن.»[۹۳] در همین معنا در آتن یک آرخون یا یک مجمع در قلمرو اجرای حکم (کوریوس استو)[۹۴] کوریوس اکوریا اعلام می‌شود: فلان والی یا آرخون با درنظر گرفتن محدودیتی، که برایش معین شده است کوریوس است.[۹۵] کافی است مجموعه‌های کتیبه‌شناختی را برای ارائه مثال‌های متعدد ورق بزنیم. من فقط چند مورد را که بر اساس همان الگوی «اگر کسی این احکام را زیر پا بنهد» ساخته شده است، قید می‌کنم:

ـ در نظام‌نامه‌ای متعلق به کئوس پیش‌بینی شده است که در صورت غیبت بی‌دلیل یکی از جوانان ورزشگاه «مربی قانوناً اختیار دارد که او را به پرداخت جریمه‌ای تا یک دراخم محکوم کند (χυ ρια εστω αυ τουξημιων μεχρι δραχμης)» (*Syll*^{3}., 958 ۲۷ـ۲۵)؛

ـ در نظام‌نامه‌ای متعلق به اُرُپُس [1] که حقوق و تکالیف کاهن در آن مشخص شده است پیش‌بینی شده است: «اگر کسی ـ بیگانه یا شهروند ـ در هیرون مرتکب نقض قانون شود، کاهن دارای اختیار کامل است تا برای او جریمه‌ای تا پنج دراخم تعیین کند *ου τωοιερευs πευ τεδ* (...*ξημυ ρια μεχρι δραχμεων*) *SEG*, XXXI, 1981, n° 416, 1.9-11؛ صورت قیدی [۹۶])؛

ـ در نظام‌نامه‌ی مربوط به هیأت سفرای مقدس که آندروس آن را برای مشورت با غیب‌گوی دلفی اعزام کرده بود، پیش‌بینی شده است که پنج رییس انتخاب‌شده‌ی هیأت «می‌توانند هر کسی را که ایجاد اغتشاش کند تا پنج دراخم جریمه کنند: (*οι δε χυ ριοεστων ξημωσαι του αχορμεου ταμεχρι πευ τεδραχ* [*με*] *ου*).» [۹۷]

می‌توان فهرست را طولانی کرد و یا کتیبه‌های مقبره‌ها را نقل کرد که در آن‌ها عبارت *ean de tis* آمده است و گاه نهادی محلی [۹۸] در صورت تغییر یکی از مواد (متاکی نئو *metakinéô*) [۹۹] کوریوس یا کوریا اعلام شده‌اند. وانگهی جالب آن که در کتیبه‌های سه زبانی ساختمانی را می‌یابیم که در کتیبه‌شناسی تدفین لوکیایی توسط ترور برایس [2] تشخیص داده شده و مورد مطالعه قرار گرفته است. [۱۰۰] ممکن است که متجاوزان احتمالی نه فقط در برابر خدایان (آرماتولوس استو [3] در متن یونانی وقتی متن دو زبانی است) [۱۰۱]، بلکه در برابر دادگاهی معیّن مجرم اعلام شوند. این درست همان چیزی که پیشنهاد می‌کنم در این استل سه زبانی‌شناسایی شود.

منظور نگارنده‌ی یونانی استل کسانتوس از به کاربردن این نوع عبارات، آشکارا *کوریوس* در مفهوم متداول در قلمرو حقوق خصوصی و حقوق عمومی است. [۱۰۲] *کوریوس* اعلام کردن یک آرخون یا یک نهاد، چیزی نیست جز قرار دادن قدرتی محدود در حوزه‌ی صلاحیّت او. در این مورد خاصّ من این مسئله را به‌نحو زیر می‌فهمم: اگر مشکلی طرح شود و دعوا نتواند در محلّ حلّ شود، یکی از طرفین دعوا می‌تواند به خشترپاون متوسل شود و از او بخواهد که به صدور حکم بپردازد. [۱۰۳] تصریح کنیم: پیکسوداروس و نمایندگانش در محلّ و این البته دلیل نام بردن از اپی‌ملت و دو آرخون در روایت مدنی است. به همین علت است که برخلاف روایت آرامی صرفاً بخش لوکیایی مسئولیت‌های خشترپاونی پیکسوداروس در آن قید شده است، به

1. Oropos 2. Trevor Bryce 3. *armatôlos estô*

عبارت دیگر پیکسوداروس به‌درخواست مقامات مدنی به‌عنوان *ضامن* تأسیس این آیین پرستش [۱۰۴] و در وهله‌ی آخر در مقام داور کشمکشی که حلّ آن به‌نحو داخلی ممکن نشده است، تعیین شده است. دیدیم که در نمونه‌های شناخته شده‌ی دیگر *کوروسیس* (*Koyrosis*) به‌لحاظ موضوع و اجرا محدود است. برخلاف ظاهر، موقعیت در این‌جا اساساً متفاوت نیست. خشثرپاون باید حکم خود را با توجه به مقرراتی که به یونانی و لوکیایی بر سنگ حکّ شده است، انشا و مستدل کند. او نمی‌تواند، در این مورد بر اساس هنجارهای قضایی بیگانه با دولت‌شهر داوری کند. مقرراتی که به یونانی و لوکیایی بر سنگ حکّ شده است، تبلور خواست جامعه‌ی دو زبانی شهروندان و ساکنان اراضی وابسته است و از این جامعه ناشی شده است. خلاصه، روابط پیکسوداروس و جامعه‌ی کسانتوس رابطه‌ی *ضامن* تصمیمات اتخاذ شده در محل و رابطه‌ی حَکَم یا داور در کشمکشی است که این مقررات را به مخاطره افکنده است. حتی اگر وابستگی کسانتوس غیرقابل انکار باشد (حضور یک اپی‌ملت آن را به‌وضوح نشان می‌دهد)، باز تصور نمی‌کنم که نقش ضامن و حکم از طرف خود خشثرپاون تحمیل شده باشد، خشثرپاون کاریا و لوکیا نه مستقیماً و نه شخصاً در تأسیس آیین پرستش جدید در کسانتوس ذینفع نیستند، این جامعه است که از این مرجع اقتدار شاهنشاهی خواسته است که نقشی را ایفا کند که می‌بینیم در آسیای صغیر [۱۰۵] و الفانتین [۱۰۶] نیز ایفا می‌کند. این به‌معنای آن است که برخلاف عقیده‌ی رایج، متن آرامی «روایت رسمی دیوانسرا» را که «قوّت قانونی» به مقررات تأسیس آیین پرستش [۱۰۷] می‌دهد، در بر ندارد و «جایگاه مهمی» را به‌لحاظ فضایی و سیاسی اشغال نمی‌کند. وجود آن بر استل مبیّن آن است که خشثرپاون این موقعیت *کوریوس* را که جامعه به او سپرده، پذیرفته است. [۱۰۸] حکّاکی متن آرامی در کنار متن لوکیایی و یونانی به‌منظور جلوگیری از هر نوع تجاوز به نظام‌نامه صورت گرفته است. نظام‌نامه از این طریق علناً تحت حمایت دستی دنیوی، که صراحتاً به‌عنوان ضامن آن تعیین شده است، قرارگرفته است. این همان چیزی است که توضیح می‌دهد که نظام‌نامه‌ی کسانتوس، که توسط مقامات کسانتوس به لوکیایی و یونانی (ترجمه /اقتباس از لوکیایی) مکتوب شده است، به چه دلیل واژه به واژه به آرامی برگردانده نشده است: در صورت بروز دعوا متن مدنی لوکیایی ـ یونانی و حتی صرفاً لوکیایی است که خشثرپاون به نمایندگی از طرف جامعه مکلف به اعلام اعتبار لایتغیر آن است. خشثرپاون در برابر

www.tabarestan.info تبرستان

هر نوع تجاوزی ضامن اجرای نظام‌نامه است.(۱۰۹) در واقع می‌توان گفت که روایت لوکیایی (لوکیایی ـ یونانی) و روایت آرامی هردو «رسمی» هستند. اولی برای آن که تصمیم متعلق به جامعه را منتقل می‌کند، دومی به این علت که اعلام قبول خشترپاون را برای تضمین اعتبار اولی رونویسی می‌کند: روایت آرامی به‌طور قطع به روایت مدنی «قوت قانونی» نبخشیده است.

چرا چنین فرایندی طیّ شده است؟ در واقع پاسخ نسبتاً سهل است، فقط برای آن که برخلاف مرافعات مربوط به بنیان‌گذاری خصوصی، در بنیان‌گذاری عمومی بعضی از کشمکش‌ها نمی‌توانند از طریق دادگاه‌های مدنی حلّ و فصل شوند، زیرا این احتمال وجود دارد که دولت‌شهر هم قاضی و هم طرف دعوا باشد. در این موارد دولت‌شهر می‌تواند به قضات بیگانه متوسل شود. منظور این است که فراخوان قدرت شاهنشاهی، یکی از گزینه‌های خاصّ این فرایند است، همان‌طور که در متن حکمیّت انجام شده توسط استروسس خشترپاون در دعوای ارضی بین میلتوس و موئوس شاهد آن هستیم. در چه مقتضیاتی موقعیتی پیچ در پیچ از این نوع احتمال دارد در کسانتوس به وقوع بپیوندد؟ می‌توان سناریوهای متفاوتی تصور کرد. مثلاً می‌شود فرض کرد که دعوایی پیرامون زمین اعطایی روی دهد.(۱۱۰) برای روشن کردن این گفته فقط می‌خواهم چیزی را که گمان می‌کنم بتوانم آن را مورد مشابه بالقوه بنامم، یادآوری کنم. موضوع مربوط است به یکی از قطعات پرونده‌ای متعلق به پرستشگاه لابرائوندا[1] که به شهر مولاسا وابسته بود. شاه سلوکوس دوم (حدود ۲۴۰) در نامه‌ای به نماینده‌ی خود در کاریا به‌نام اولومپیخوس[2] یادآوری می‌کند که نامه‌ای از کاهن لابرائوندا به‌نام کوریس دریافت کرده است. کوریس که اراضی مقدس را ازطریق امتیاز موروثی اداره می‌کرد (τηs ιεραs χωραs τηs προτερου διοιχου μευσηι παν τουδια προγονων)، شکایت کرده بود که دولت‌شهر مولاسا به بعضی از قسمت‌های زمین مقدس دست‌اندازی کرده است. پادشاه به اولومپیخوس دستور می‌دهد که پس از تفحص، حقوق کوریس و پرستشگاه را استیفا و محفوظ دارد: بعدها آشکار می‌شود که دلایل کوریس قابل قبول نبوده است.(۱۱۱) با آن که این دو موقعیت تاریخی در تمام جزئیات مشابه نیستند، وسوسه می‌شوم بگویم که از کسانتوس و دوران هخامنشی تا لابرائوندای دوران

---

1. Labraunda 2. Olympichos

سلوکی گامی بیش فاصله نیست که منطق نحوه‌ی عمل شاهنشاهانه اجازه می‌دهد که با اطمینان آن را طیّ کنیم. در تمام موارد، قدرت سلطنت و مقام خشترپاونی با به رسمیت شناختن رسوم، زبان‌ها نهادهای اجتماعات محلّی، که حفظ و عملکرد این قدرت را تسهیل می‌کنند، مراقب حفظ صلح و آرامش در حوزه‌های تحت سلطه‌ی خود هستند، این یکی از وسایل مورد استفاده برای دست‌یابی به این هدف است. این همان نتیجه‌گیری مهم تاریخی است که ما حق داریم از این سندگویا که استل سه زبانی کسانتوس است، استخراج کنیم. (۱۱۲)

تبرستان
www.tabarestan.info

پی‌نوشت‌ها

۱. استحکام نوشته‌ی لاروش از یک چاپ (ص ۱۱) تا چاپ دیگر (ص ۷۵) به‌نحو قابل ملاحظه‌ای بیشتر شد، تا جایی که به یک رساله‌ی واقعی زبان لوکیایی تبدیل شد.

2. *CRAI*, 1974, p. 139 sqq; *FdX* VI, p. 166, n. I; همچنین H. Metzger, 1974, p. 86 sqq. et *FdX* VI, p. 33-37.

3. E. Badian, 1977; J. & L. Robert, *Bull épigr.* 1977, n° 427

دیدگاه بادیان مورد پذیرش ژ. & ل. روبر قرارگرفته بود. این نویسندگان آن را به‌درستی راه‌حل شسته و رفته‌ای نامیده‌اند که ما را از اصلاح و تغییر دلبخواهی سلطنت‌های خشترپاونی (...) ماوسولوس، ایدریوس (Ideieus) و پیکسوداروس مصون می‌دارد (نک. تأیید موضع‌گیری نویسندگان، پس از انتشار *FdX* VI در *Bull. épigr.*, 1980, n° 486) این تاریخ‌گذاری را بیشتر مفسران در حال حاضر پذیرفته‌اند (نک. شرح ماجرا در *HEP*, p. 1021 et 1039 sq.؛ مورد زیر را باید در مورد نخستین سطور کتیبه‌ی یونانی و لوکیایی افزود: A. keen, 1998, p. 10)، (نک. اوراق بعدی در مورد اولین سطور به یونانی و لوکیایی)؛

استدلال مخالف دوپون ـ سومر (FdX VI, p. 166, n. 1) و چند تن دیگر (برای نمونه Asheri, 1983, p. 108 sqq)، که بر مبنای آن دلیلی بر وجود ارسو /اردشیر وجود ندارد، دیگر معتبر نیست، چون در الواح بابلی سندی در این باب وجود دارد (نک. ارجاعات در *BHAch* I, p. 58). باید متذکر شوم که دوپون ـ سومر برای توضیح دادن فرضیه‌ی بسیار نامحتمل فرمانروایی اول (و ناپایدار) پیکسوداروس در سال ۳۵۸ (*CRAI*, 1947, p. 140 sq) بر فضای توطئه‌چینی و دسیسه‌بازی تأکید کرده است که به‌نوشته‌ی او قدرت مرکزی و دربارهای خشترپاونی را در چنگ خود گرفته بود (همچنین نک. عنوان گویای مقاله‌ی M. Mayrhofer 1976؛ به عقیده‌ی من این عنوان چنین معنا می‌دهد: «آسیای صغیر در فاصله‌ی احتضار امپراتوری هخامنشی و احیای یونانی‌مآبی»: ملاحظاتی که به‌هیچ‌وجه قانع‌کننده نیستند (رک. ملاحظاتم در: *HEP*, V. Partie, *passim et* p. 1033 sq).

۴. نک. چاپ مقدماتی در: Journal asiatique 260/3-4, 1972; و چاپ نهایی در *Cahiers de la DAFI* 4, 1974.

۵. چاپ به همتِ L. Robert, *CRAI*, 1975, p. 306-330.
(من در Briant 1998 تفسیر جدیدی از آن پیشنهاد داده‌ام).

۶. این توجه از نخستین معرفی در سال ۱۹۷۴ تضعیف نشده است: نک. توضیحات ژ & ل. روبر در: *Bull. épigr.*, 1974, n° 290-292؛ متن یونانی در *SEG*, XXXVII, 1977, n° 942 منتشر شده است؛ متن لوکیایی (با ترجمه‌ی انگلیسی) در سال ۱۹۷۸ توسط برایس ارائه شد (و اکنون ID., 1986, p. 91 sqq.؛ همچنین ملاحظاتی در ID., 1983)؛ متن یونانی (با رفرانس N 320) در کارنامه‌ی انتشار یافته توسط Neumann 1979 گنجانده شده است، در این کار، کتاب‌شناسی را نیز خواهیم یافت

(نک. خلاصه‌ی این کتاب که T.R.Bryee 1981 آن را نوشته است). متون آرامی و لوکیایی بی‌درنگ توسط O. Carruba 1977 و G. Garbini 1977 مورد بحث قرارگرفتند: در مورد متن آرامی هم‌چنین نک.

J. Teixidor, 1978, M. Mayhrofer 1976

و به‌تازگی P. Frei 1996, p. 39-47 (متن بازنگری و تصحیح شده چاپ ۱۹۸۴؛ خلاصه در P. Frei 1995)، هم‌چنین A. Lemaire, 1995؛ درباره‌ی متن لوکیایی، نک ملاحظات R. Gusmani, 1979، P. Frei, 1976 (با خاطرنشان کردن این امر در ص ۷، پانوشت ۸ که سند جدید تا چه حدّ تأملاتی درباره‌ی روابط بین خشترپاون و واحدهای مستقل محلی در درون امپراتوری هخامنشی برمی‌انگیزد) و بحث‌های منتشر شده در مجله‌ی

Incontri Linguistici, 1978 (4/I, p. 44-48 et 89-98; 4/2, p. 235-239),

هم‌چنان که یادداشت G. Del. Monte, 1989. در میان مفصل‌ترین گزارش‌ها که به *FdX*VI اختصاص داشت، باید توجه را به‌خصوص به گزارش‌های زیر جلب کرد R. Contini, 1981؛ (با تأکید بر متن آرامی) و P. Frei, 1981؛ هم‌چنین نک. ملاحظات بسیار مختصر:

J. & L. Robert, dants *Bull. épigr.*, 1980, n° 486

و ملاحظات A. Heubeck, 1980.

7. S. Hornblower, 1997, p. 584.

8. A. Dupont - Sommer, 1974, p. 134 = *FdX*. VI, p. 135.

۹. لاروش با فروتنی باریک‌بینانه‌ی خود از نظر دور نمی‌دارد که متن لوکیایی یکباره راه‌حلّی برای تمام مسائل انباشت شده از قرن نوزدهم ارائه نمی‌دهد (نک. CRAI, 1974, p. 115 sq. et 124 sq) هم‌چنین نک ملاحظات افراد زیر در این راستا:

O. Carruba, 1977, p. 274 sq., T.R. Bryce, 1981b, p. 231, et de A. Heubeck, 1980, p. 561.

۱۰. درباره‌ی این موضوع، مطالعه‌ی Asheri, 1983 به‌ویژه صص 107-123 را خواهیم دید.

۱۱. در دنباله‌ی مقاله، به این چند روایت با حرف A (آرامی)، G (یونانی) و L (لوکیایی) اشاره می‌کنم این حرف با اعدادی همراه است که شماره‌ی سطر را نشان می‌دهد (مثال L2 = متن لوکیایی سطر ۲) (در فارسی از حروف اختصاری استفاده نشده است. ـ م.).

۱۲. نک.: *FdX* VI, p. 42 (H. Metzger), p. 79 (E. Laroche) و به‌ویژه تحلیل شورانگیز Blomqvist, 1982 که برخلاف متزگر (*Loc. cit.*) معتقد است که حکاک زبان یونانی «یک یونانی یا حداقل کسی بوده است که با زبان یونانی خوب آشنا بوده است.» ص ۱۹، و توضیح می‌دهد که برخی از ویژگی‌های متن یونانی از طریق تأثیر ساختمان جمله‌ی لوکیایی قابل فهم است. باید اعتراف کنم که نمی‌فهمم که کین برای این ادعا که لوکیایی از یونانی ترجمه شده است و نه بر عکس (A. Keen, 1998, p. 10) به چه چیز استناد می‌کند؛ مؤلّف نه از بلوم کویست نقل می‌کند و نه سخنان او را مورد بحث قرارمی‌دهد؛ تفسیر لاروش (Laroche, 1979, p. 79) را نیز به‌صورت خلاصه و تحریف شده ارائه می‌دهد، زیرا لاروش به‌وضوح اظهار می‌دارد که روایت لوکیایی روایت اصلی و درنتیجه الگوی روایت یونانی است.

www.tabarestan.info تبرستان

۱۳. به‌نوشته‌ی A. Lemaire, H. Lozachmeur, 1998, p. 122sq. «حکّاک کتیبه با زبان آرامی احتمالاً آشنا نبوده است و عادت به حکّ کتیبه‌های آرامی نداشته است»؛ هم‌چنین نک. تذکر اشتری (D. Asheri, 1983, p. 122 sq).

14. A. Dupont - Sommer, dans *FdX* VI, p. 164.

۱۵. با وجود P. Frei, 1976, p. 6.

۱۶. نک. J. Blomqvist, 1982, p. 14, n. 22, M. Mayrhofer, 1976, p. 276 و ملاحظات A. Lemaire, H Lozachmeur, 1996, p. 108-119. هم‌چنین می‌توان به مجلد زیر مراجعه کرد:

Bilinguismo e biculturalismo nel mondo antico, E. Campanile, G.R. Cardona et R. Lazzeroni éd., Pise, 1988:

نک به‌ویژه مقدمه‌ی این مجلد که کاردونا (G. Cardona) صص ۱۰-۱۵ آن را نوشته است:

("Considerazioni sui documenti plurilingui")

و ملاحظات کامپانیله (Campanile)، صص ۱۷-۲۱:

("Per una definizione del testo epigraphico bilingue")

و ملاحظات گابرینی (G. Gabrini) درباره‌ی مثال‌های آرامی:

("Documenti bilingui: i casi dell' aramaico", p. 67-77,

با اشاره‌ی مختصر به متن کسانتوس، ص ۶۸ و بعد).

۱۷. با به کاربردن چنین فرمولبندی قصد ندارم تفاوت‌های موردی بین لوکیایی و یونانی را نفی کنم؛ فقط این نکته را بیان می‌کنم که از نظر تحلیل سیاسی، روایت لوکیایی ـ یونانی یا در واقع روایت لوکیایی (اگر بتوان آن را بدون یونانی فهمید) در برابر روایت آرامی یک واحد را تشکیل می‌دهد.

۱۸. کاردونا در تأملات خود در باب کتیبه‌های چند زبانی که در پی‌نوشت ۱۶ به آن اشاره شد، توجه می‌دهد (ص ۱۰) که پس از چاپ اول معمولاً در مجموعه‌هایی جای می‌گیرند که از طریق وحدت زبانی مشخص شده‌اند، این همان چیزی است که در مورد استل سه زبانی نیز روی داده است. روایت یونانی در *SEG* فهرست شده است و روایت لوکیایی در مجموعه‌ای از کتیبه‌های لوکیایی (G. Neumann, 1979. p. 44-47؛ پهلو به‌پهلو با متون یونانی و آرامی)، پس این متون زیر علامات مختلف (*SEG*, XXVII 942; N 320) قرار گرفته‌اند. خوشبختانه *editio princeps FdX* VI باقی است که باید لزوماً پیوسته به آن مراجعه کرد، کاری که همیشه انجام نمی‌شود، زیرا متخصصان یونانی، لوکیایی یا آرامی گرایش دارند به این که منحصراً بر زبانی که از این نظر برایشان آشناست، تمرکز کنند. در عوض معرفی استل چند زبانی توسط لاروش در FdXVI, p. 58 sqq. بسیار نمونه است. باید بیفزایم که بدبختانه چاپ *FdX* VI بدون نقص نیست، نمی‌خواهم از هر یک از ترجمه‌ها سخن بگویم فقط می‌خواهم به خلاصه‌ی گنجانده شده در مجلد به‌صورت خارج از متن بین ص ۱۶۲ و ۱۶۳ اشاره کنم که ظاهراً کار دوپون ـ سومر است، که به اعتراف شخص خودش در تغییر ترجمه‌های لاروش و متزگر «به‌منظور نشان دادن تطابق واژگان [و] نمایاندن تشابهات انشای متن لوکیایی و آرامی تردید نکرده است»: باید گفت که این کار از نظر لاروش قابل دفاع نیست زیرا بر

www.tabarestan.info تبرستان

تفسیر سوءِ متن چند زبانی استوار است. باید بیفزایم که در چند مورد، «تغییرات» اعمال شده به دست دوپون ـ سومر ترجمه‌های مصنفان مشترک *FdX* VI را به‌طور جدی دگرگون کرده است (رک. زیر، پی‌نوشت ۳۵، ۶۲، ۸۴ و ۷۸). بنابراین لازم است که در این‌جا اعلام داریم که خوانندگان و به کاربرندگان آتی نباید خلاصه را به کار ببرند، بلکه باید به هر یک از ترجمه‌های پیشنهادی در مجلد رجوع کنند.

۱۹. من به مسئله‌ی استاتوی این ساکنان اراضی وابسته و روابطشان با کسانی که در سند یونانی کسانتوسیان خوانده شده‌اند، مستقیماً کاری ندارم، زیرا به ساختمان استدلال من در این‌جا مربوط نمی‌شود (فقط نک. چند ملاحظه در زیر، پی‌نوشت ۳۲). در M.D. Gygax, 1991 چند بررسی تاریخ‌نگارانه در این باب می‌توان یافت.

۲۰. ل. & ژ. روبر (در *Bull. épigr.*, 1974, n° 553, p. 290) با یادآوری مورد مشابه سینوری (Sinuri) اظهار می‌دارند «که به هیچ وجه مسئله‌ی جانشینی انحصاری از پدر به پسر مطرح نیست، برادران می‌توانند نقش خود را داشته باشند» (موضع‌گیری اختیار شده توسط متزگر، در *FdX* VI, p. 39, n. 48) در قطعه‌ی تالی در آرامی (سطر ۹ آرامی) تصریحی وجود ندارد. در عبارت مربوط به لعن و نفرین (سطر ۲۱ـ۲۲ آرامی)، «به کاهن وقت» اشاره شده است، اما تردید در مورد قرائت، تشابه بر قرار شده توسط دوپون ـ سومر (*FdX* VI, p. 154) بین سطر ۲۱ـ۲۲ آرامی از یک سو و سطر ۱۰ یونانی و ۱۱، ۲۹ لوکیایی را از سوی دیگر سست می‌کند (فقط در متن لوکیایی این عبارت: «سیمیاس و کسی که مثل سیمیاس خواهدبود» تکرار شده است).

۲۱. درباره‌ی این دو نفر، نک. پی‌نوشت ۳۲. به‌نوشته‌ی لاروش (*FdX* VI, p. 68) در لوکیایی به‌معنای «کشت کردن» نیامده است، بلکه معنای «آبیاری کردن» آمده است؛ جمله، مورد بحث پژوهش‌گر زیر قرارگرفته است: O. Carruba, 1977, p. 298 sqq.

22. E. Laroche dans *FdX*, p. 69, 100 sq;

درباره‌ی مبلغ بیان شده به واحد پول لوکیایی (ادس)، نک. بررسی P. Frei, 1976.

۲۳. برای مثال نک. P. Frei, 1976, p. 6؛ دوپون ـ سومر (*FdX* VI, p. 133) از «قرارداد مقدس» سخن می‌گوید؛ دو پژوهش‌گر زیر: A. Lemaire, & H. Lozachmeur, 1996, p. 111 از او پیروی می‌کنند و می‌نویسند: «این لکس ساکرا، داته، قانون...» است. متزگر نیز (*FdX* VI, p. 33) از «نظام‌نامه‌ی مذهبی» سخن می‌گوید، امّا این نامگذاری را به بخشی از متن محدود می‌کند. لاروش نیز، اگر اصطلاح «قانون مقدس پیکسوداروس» (ص ۷۹) را به کار می‌برد، به‌علت سهولت دوگانه در نوشتار است، زیرا از یک سو، پیکسوداروس به‌طور قطع مؤلف کتیبه نیست و از سوی دیگر، تمام موارد مشابه آناتولیایی، که خود لاروش در ص ۷۹ و بعد آن را ارائه داده است، به‌وضوح در گروه «بنیان‌گذاری آیین پرستش» جای می‌گیرند. این نیز درست است که بنا به گفته‌ی روژمون (G. Rougemont, 1977, p. 1): «قوانین مقدس گروه بد تعریف شده‌ای را تشکیل می‌دهند»، با این همه مؤلف تصریح می‌کند که او متون تأسیس آیین پرستش را جزو آن‌ها نمی‌داند.

۲۴. نک. درباره‌ی آن به *HEP*, p. 527 sq., 981 sqq و ملاحظاتم در *BHAch* 250 I, p. 96, n.

۲۵. درباره‌ی مره، نک E. Laroche, 1974, p. 123؛ درباره‌ی اصطلاح مرتبط مرزه (*FdX* p. 98)

VI, که ملچرت آن را بر ستون کتیبه‌دار تشخیص داده است، نک. *HEP*, p. 1004 (و نیز بحث A. Keen (1998, p. 137 sqq).

۲۶. نک. ترجمه‌ی J. Bousquet 1986 و ملاحظات لاروش در: FdX VI, p. 111 sq. همان مؤلف، صص ۱۱۵ـ۱۱۸ کتیبه‌ی لوکیایی دیگری از کسانتوس منتشر کرده است که در آن (1.4) همان عبارت (مره ابیه *mora ebieiya*) استل سه زبانی (سطر ۲۳ لوکیایی) دیده می‌شود.

27. Voir Ch. Le Roy, 1986

۲۸. این امر در مورد قربانی‌ها نیز اعتبار دارد: در واقع متن درباره‌ی شرایط صرفاً آیینی قربانی کردن‌های آتی چیزی نمی‌گوید و فقط تناوب آن‌ها و نوع جانوران قربانی را تعیین می‌کند که خود آن بر اساس درآمدهایی که شهر به بنیاد آیین پرستش و به کاهن می‌دهد، تعیین می‌شوند، روی هم رفته در متن لوکیایی به‌وضوح تصریح شده است که «سیمیاس وکسی که مثل سیمیاس است» وظیفه‌ی سازمان‌دهی مراسم قربانی را برحسب قواعد زمانی و عددی تعیین شده برعهده دارند (سطر ۲۹ـ۳۰ متن لوکیایی، نک. سطر ۱۴ـ۱۷ متن آرامی؛ در سطر ۲۳ـ۲۶ متن یونانی به کاهن اشاره‌ای نشده است). در واقع این متن به‌ویژه در روایت لوکیایی وظایف کاهن را نه به‌عنوان قربانی‌کننده، بلکه به‌عنوان اداره‌کننده تعیین کرده است (نظام‌نامه‌ی اجرای آیین پرستش به‌معنای اخص کلمه متعلق به سندی دیگر است). سند مسئولیت‌های سیمیاس و جانشینان او را در رابطه با کسانی که سرمنشأ این بنیاد بوده‌اند مقرر می‌کند، یعنی در رابطه با ساکنان ارنه /کسانتوس و ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهر. وانگهی نباید فراموش کرد که خود کاهن از شهر کمک خرج می‌گیرد (این همان چیزی است که در سطر ۱۸ـ۱۹ لوکیایی به‌وضوح مشخص شده است، امّا سطر ۱۶ـ۱۸ یونانی و سطر ۱۲ـ۱۴ آرامی به‌وضوح متن لوکیایی نیست رک. *FdX* VI p. 39). به این دلایل، عبارات به کار رفته توسط برایس (T.R. Bryce, 1983, p. 12) از نظر من صریح‌تر و دقیق‌تر است: «مقررات برای اجرای آیین پرستش بر سنگ لوح ثبت شد.»

۲۹. متزگر عقیده دارد که محراب در قلمرو اعطا شده به خدایان بنا شده بود: (*CRAI*, 1974, p. 89sq, et surtout *FdX* VI, p. 33 et 38 H. Metzger) : این تفسیر فی‌نفسه قابل قبول نیست، مکان محراب و قلمرو می‌توانند کاملاً متفاوت باشند. نویسنده این ایده را که محراب ممکن است در پرستشگاه لتو باشد، رد می‌کند. (*CRAI*, 1974, p. 90; *FdX* VI, p. 38)؛ هم‌چنین نک. موضع‌گیری متفاوت E. Laroche, 1974, p. 122 ول. روبر در *Bull. épigr.* 1974, n° 553 و برنار در *Studia Iranica* 10, 1981, p. 340؛ بعد از آن متزگر بر دیدگاه خود در: *FdX* IX/1, 1992, p. 25 باز به‌شدت تأکید کرد). ملاحظات متزگر (*FdX* VI, p. 38 sq) درباره‌ی «موقعیت مادون» آیین پرستش جدید نسبت به خدایانی که در ارگ و در لتون مورد تجلیل قرارمی‌گرفتند، از نظر من قانع‌کننده نیست، زیبایی استل، اهمیت متن (که به‌سبب سه زبانگی نمایانده شده است). همچنان که محل قراردادن آن در قلب لتون (cf. *FdX* VI, p. 31) حاکی از آن است که این پرستشگاه یک پرستشگاه ساده و نسبتاً تابع روستایی نیست: چون جامعه‌ی کسانتوس بنیاد آیین پرستش را رأساً سازمان‌دهی کرده و از لحاظ مالی آن را تأمین نموده است، احتمالاً بهتر می‌توان فهمید که قربانی‌ها در قلب شهر (شاید در خود ارگ) انجام می‌شده است.

www.tabarestan.info تبرستان

۳۰. در این مورد با ملاحظات روشنگرانه‌ی پژوهش‌گر زیر موافقم:
U. Rütersworden, 1995, p. 57 sqq.
این پژوهش‌گر صراحتاً علیه اصطلاح *lex sacra* که فرای آن را به کار برده است، موضع‌گیری نموده است، استدلال‌های مخالفی که فرای پرورانده است (P. Frei, 1995, p. 16, n. 57) مرا متقاعد نکرده‌اند. روتروردن (p. 58) تصریح می‌کند که اصطلاح *Stiftung* را م.ورل (M. Wörrle) در مورد کسانتوس به کار برده است: «برای آیین پرستش جدید در استل سه زبانی موقوفه (*Stiftung*) اعلام شده است...»؛ باید بیفزایم که برای تعیین معنای اصطلاح *μεταχω εν*، ل. و ژ. روبر استل سه زبانی را با «تمام مقرارت مربوط به بنیان‌گذاری» مقایسه کرده بودند: در *Bull. épigr.*, 1974, n° 553, p. 291.

۳۱. B. Laum, 1914 رک. هم‌چنین کتیبه‌های لوکیایی TL 84 و TL 149 آرامی که به‌عنوان موارد مشابه توسط لاروش در *FdX* VI, p. 67 ارائه شده است. در کاریا که نزدیک لوکیاست متنی را خواهیم دید که از کورانزا (Koranza) به دست آمده است (*Bull. épigr.*, 1979, n° 466)؛ این متن را I. Hohn, 1985 توضیح داده است (با ملاحظات نقادانه در *SEG*, XXXV, 1092).

۳۲. چیزی که به آن‌جا ختم می‌شود که فرض کنیم که کسیندلیس و پیگرس کسانی بوده‌اند که این قلمرو را از شهر اجاره کرده‌اند (و مالکان متوالی آن نبوده‌اند، آن‌گونه که متزگر با تردید اعلام داشته است، H. Metzger, 1974, p. 89)؛ اصطلاح «نام بهره برداران پیشین» در *FdX* VI p. 38 ناپدید شده است، همان‌طور که از *Bull. épigr.* 1974, n° 553 نیز ناپدید شده بود). این اصطلاح را دو محقق زیر قبلاً معرفی کرده بودند: I. Hahn, 1981, p. 55 و D. Asheri, 1983, p. 116 sqq (این نویسندگان عقیده دارند که پیگرس و کسیندلیس ممکن است از ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهر باشند). این فرضیه اجازه می‌دهد دریابیم که صرف اشاره به اجاره‌داران قبلی مزارع برای تعیین موقعیت مزارع در خورا (*khora*)ی کسانتوس کافی است؛ اعطای امتیاز زمین مستلزم آن است که به تعیین حدود آن مبادرت شود: در این صورت کافی است که حدود ثبت شده‌ی مزارع که قبلاً به پیگرس و کسیندلیس اجاره داده شده است، به دفتر ثبت اراضی منتقل شود. روی هم رفته، این احتمال هست که مزارع مورد بحث دوباره اجاره داده می‌شدند، البته به‌نفع بنیاد (هیچ چیز مانع از آن نیست که فرض کنیم که پیگرس و کسیندلیس احتمالاً می‌توانند به در اجاره داشتن این مزارع ادامه دهند): مال‌الاجاره‌ای که از این طریق حاصل می‌شود و سایر منابع که در متن آمده است اجازه می‌دهند که قربانی‌های مقرر در تصویب‌نامه‌ی جامعه (رک. سطر ۲۳ـ۲۴ یونانی و سطر ۲۵ لوکیایی)، برحسب روشی که از طریق تحلیل اجاره‌نامه‌های اراضی شناخته شده است، تقدیم شوند (هم‌چنین نک. متن Didyme *ap.* Harpocration نقل شده توسط: D. Dareste, B. Haussoulier, Th. Reinach, 1982, p. 250: «درباره‌ی اجاره‌ی مزارع [*Απο μισθωματων*]. دیدوم دستوردان می‌گوید که این اصطلاح را به‌جای اصطلاح «از درآمدهای قلمروهای مقدس» [*εχ των τεμευ χωπροσοδων*] به کار می‌برند. در واقع به هر یک از خدایان مقداری زمین تخصیص می‌یافت و هزینه‌های مربوط به قربانی کردن از مال‌الاجاره‌ی آن‌ها برداشت می‌شد...»).

۳۳. نک. B. Laum, 1914, I, p. 169-211.

۳۴. ترجمه ل. و ژ. روبر در *Bull. épigr.*,1974, n° 553, p. 291 (همان‌طور که در تمام نظام‌نامه‌های

بنیان‌گذاری دیده می‌شود)، دنبال شده توسط Blomqvist, 1982, p. 16 (*Pace* H. Metzger, 1974, p. 90 و *FdX*, p. 39, 42، آن‌جا که نویسنده دیدگاه خود را در برابر پیشنهاد بدیل ل. روبر ارائه می‌دهد.)

35. *CRAI*, 1974, p. 86

و) *FdX* VI, p. 33. دوپون ـ سومر (ص ۱۵۳ و خلاصه‌ی بین ص ۱۶۲ و ۱۶۳) به تبع پیش‌فرض‌های خاص خود (رک. پی‌نوشت ۱۸) ترجمه‌ی متزگر را چنین تغییر داده است: «و پیکسوداروس فرمانروا (بر تصمیم) است»: البته، مسئله توجیه ترجمه‌ی خودش است از سطر ۱۹ آرامی (رک. پی‌نوشت ۹۲).

36. *FdX* VI, p. 41.

37. *CRAI*, 1974, p. 88.

جالب است که به کاربرد اصطلاح «فراخوان خشترپاون» توجه داشته باشیم. (هم‌چنین دوپون ـ سومر: *FdX* VI p. 133): این به‌معنای آن است که خود اهالی کسانتوس اقدام کرده‌اند (یا خواهند کرد)؛ روی‌هم‌رفته متزگر در همین قطعه‌ی *CRAI* (ص ۱۹)، درباره‌ی پیکسوداروس نوشته بود که او «به نظارت بر اجرای درست تصویب‌نامه فراخوانده شده بود» تفسیری که از تفسیر پیشنهادی من دور نیست، امّا با تفسیر دخالت تعیین‌کننده خشترپاون در تصمیم‌گیری قدری تضاد دارد: این احتماً همان چیزی است که توضیح می‌دهد که چرا جمله‌ی *CRAI*, p. 91 از متن نهایی *FdX* VI, p. 41 ناپدید شده است. به‌علاوه، باید توجه داشت که لاروش در طرحی که از متن لوکیایی ارائه می‌دهد (ص ۶۰) عبارت نهایی را (لوکیایی سطر ۴۰ـ۴۱) تحت عنوان «پیگه سره ضامن است» تعیین می‌کند که راه‌حلّ خوبی است، همان‌طور که کوشیدم آن را در این‌جا نشان دهم. عبارات لاروش، وقتی به یکی از عبارات به کار رفته توسط متزگر در مراحل اول ملحق می‌شود، مرا تشویق می‌کند که بیندیشم که تفسیر نهایتاً حفظ شده‌ی دوپون ـ سومر و متزگر یکباره شکل نگرفته است.

38. *FdX* VI, p. 76.

۳۹. نک. ملاحظات D. Asheri, 1983, p. 114-117. درباره‌ی اصطلاح *h'ly*، نک. به‌ویژه:

P. Frei, 1996, p. 43 sqq.

۴۰. خواندن این واژه (*KRP'*) دشوار است، این واژه ریشه‌ی ایرانی دارد و زمینه‌ی تفسیرهای گوناگونی را فراهم آورده است: نک. دوپون ـ سومر در:

FdX VI, p. 144 sq.; M. Mayrhofer, *ibid*, p. 183 sq;

و در وهله‌ی آخر:

A. Lemaire 1995, p. 425, 430 ("*Instituting a cult/making a chapel*"(?); cf. A. Lemaire, H. Lozachmeur, 1996, p. 113: "faire une *chapelle*"?);

در واقع ریشه‌شناسی ایرانی به‌نحو خارق‌العاده‌ای نامسلم می‌ماند. لاروش لوکیایی (سطر ۷) را «بنیادگذاری این (؟) پرستشگاه» ترجمه می‌کند، امّا بحثش به سادگی نشان می‌دهد که اصطلاح لوکیایی موردنظر به‌وضوح با ریشه‌ای پیوند دارد که با یونانی *ιερειον* و *ιερον* تطبیق می‌کند؛ ارجاع صریح (*FdX* VI p. 63) نویسنده به «بنای مخصوص آیین پرستش، به پرستشگاه، به غرفه‌ی نیایش یا فقط سنگ وقفی (یونانی *βωμος*)»، به‌خودی خود قابل قبول نیست. به نظر می‌رسد که این ارجاع از تشابه با یکی

www.tabarestan.info تبرستان

از مفاهیم ممکن واژه‌ی ایرانی *krp'* که خود آن مبهم است، گرفته شده است (رک. پی‌نوشت ۱۱، با ارجاع به 1975, P. M. Mayrhoffer, 278 و به *FdX* VI, 183 sq. که در آن میرهوفر به‌خصوص بر نامسلم بودن ترجمه تأکید می‌ورزد!). یگانه متنی که به‌سهولت قابل فهم است، یونانی است که به‌وضوح روشن می‌کند که بنیادی مطرح است که به‌لحاظ مادی با برپایی محراب و قربانی‌های منظم نمادین شده است و نه چیزی دیگر (رک. هم‌چنین: پی‌نوشت ۲۹ و ۳۲)؛ به این دلایل ترجمه‌ی «تأسیس آیین پرستش» از نظر من مرجح است.»

۴۱. در مرحله‌ی اول (*CRAI*, 1974, p. 137) او این ترجمه را پیشنهاد کرده بود: «این قانون را، او (پیکسودارا) (آن را) ثبت کرد تا آن را محفوظ دارند؟.»

42. *FdX* VI, p. 168 sq.

۴۳. نک. P. Briant, 1986, p. 434-437; ID., 1987, p. 5, n. 4a.

[متن ارائه شده در سال ۱۹۸۳ به ناشر؛ تردیدهایم را در *HEP*, p. 729 بیان کرده‌ام، امّا ترجمه‌ی سطر ۳۵ یونانی را در آن مورد تردید قرار نداده بودم (این صفحه در چاپ دوم که در حال آماده شدن است، بازنویسی خواهد شد).

۴۴. من به‌ویژه این فرضیه را ارائه دادم که فقط وجوه اقتصادی نظام‌نامه‌ی کسانتوس (امتیاز ارضی معافیت مالیاتی و یارانه‌ی سالیانه) می‌تواند توسل به «تضمین و حمایت خشترپاون» را توجیه کنند (436 sq. 1986, p.)؛ تکرار شده و تدقیق شده در 1987, p. 5, n. 4a: «مقامات هخامنشی ضامن مقررات مادی آیین پرستش جدید می‌شوند و باید (مثلاً) اگر قلمرو اعطایی به خدا موضوع دعوایی قرار بگیرد، دخالت نمایند»). فرای در چاپ‌های مربوط به تئوری *Reichsautorisation* خود، تحلیل مرا، البته بر اساس ارزیابی‌ای نادرست مورد بحث قرار داده است؛ چیزی را که او در این مرحله می‌پروراند (۱۹۹۵، ص ۱۴ و به‌خصوص ۱۹۹۶، صص ۳۹ـ۴۲) من هرگز ننوشته‌ام و به‌طور ضمنی نفهمانده‌ام که مسئله برای خشترپاون اطمینان یافتن از این امر است که نظام‌نامه‌ی کسانتوس تشکیلات مالی شاهنشاهی را مورد تردید قرارندهد، از نظر من احتمال بروز کشمکش بین دولت‌شهر و تشکیلات شاهنشاهی وجود ندارد (*Pace* p. Frei, 1995, 14; ID., 1996, p. 42)، بلکه احتمال دارد بین دولت‌شهر و مثلاً کاهن در مورد اراضی مقدس اختلاف روی دهد؛ من فقط به فرضیه‌ی توسل به شاه بزرگ اشاره کرده بودم: «اگر اغتشاش‌هایی بر اثر زیر پا نهادن غیر قابل قبول قدرت خشترپاونی روی دهد» (در این مورد من به تشابه ممکن با نامه‌ی داریوش به گاداتاس فکر می‌کردم: *HEP*, sqq p. 507).

۴۵. رک. به مقاله‌ی ۱۹۷۸ او.

۴۶. برای دانستن استدلال نک. P. Briant, 1996b.

۴۷. نک. آخرین طرح‌های انتشار یافته در *FdX* VI, p. 36 که در شکل ۲ این مقاله چاپ شده است.

48. *FdX* VI, p. 133.

و *CRAI*, 1976, p. 651.

49. A. Lemaire, H. Lozachmeur, 1996, p. 110 sq.

تبرستان www.tabarestan.info

50. *Bull. épigr.*, 1947, n° 553, p. 290.

51. *CRAI*, 1974, p. 88; cF. *FdX* VI, p. 34-37.

52. *FdX* VI, p. 167 sqq.

۵۳. رک. L. Robert, در

CRAI, 1974, p. 149 (*Bull. épigr.* 1974, n° 553, p. 292),

و به‌تازگی

A. Keen, 1998, p. 10, 174 («... به مثابه فرایند کاریابی کردن»);

یکی دیگر از پژوهش‌گران به‌نام G. Bockisch در مقاله‌ای که در سال ۱۹۷۸ (ص ۳۱۵) منتشرکرد حتی فرض کرد که سیمیاس کاهن از طرف خشترپاون کاریا مأموریت یافته بود که نماینده منافع دودمان کاریایی در لوکیا باشد. هم‌چنین باید متذکر شوم که به واسطه‌ی شهادت کتیبه‌ی سه زبانی توانستند روشن کنند که نام باسیلئوس کاونیوس حدود پایان قرن پنجم برستون کتیبه‌دار جای داشته است (cf. E. Laroche 1974, p. 121 sq). به این دلیل مفسران در این هنگام در واقع از «احیا»ی آیین پرستش به ابتکار پیکسوداروس سخن گفتند (T. R. Bryce, 1978, p. 121-127، به پیروی از دوپون ـ سومر ۱۹۷۴؛ ID.، در *FdX* VI p. 168 sq، نقل شده در متن خود من، هم‌چنین نک. بوسکه در *FdX* IX/I, 1992, p. 175, n. 48، برعکس، که معتقد است که این خود پادشاه جزءِ کسانتوس است «که به‌مثابه شاه در کاونوس... جستجو شده است»). با این همه لازم است خاطرنشان کنیم که H. C. Melchert, 1993 تفسیر قطعه‌ی کتیبه‌ی ستون‌دار را مورد تردید قرارداده است (رک. به تحلیل من در *HEP*, p. 1003 sq): به عقیده‌ی او پرستشگاهی که وقف مالیا، آرتمیس و باسیلئوس کاونیوس بود، در کسانتوس قرار نداشت، در خود کاونوس بود: به نظر می‌رسد که A. Keen, 1998, p. 203 نظر Melchert را پذیرفته است.

۵۴. از دیدگاه من مسئله در حال حاضر به‌نفع سال ۳۳۷ حل و فصل شده است: رک. پی‌نوشت ۳ و ۷۰.

۵۵. برخلاف استدلال مورد دفاع: A. Dupont-Sommer, در *FdX* VI p. 165 sqq.

۵۶. نک. برای مثال:

W. Blümel, 1988, n° 1-5, 21; SFG, XXVI, 1228; J. & L. Robert 1983, n° 1

و تفسیرها در ص ۹۸ و به‌خصوص.

Crampa, *Labraunda* III/2, n° 42, Lignes 8-9 - : Pixwdaro|u|xaitrapeuontoz

۵۷. متأسفانه ل. روبر هرگز مشخص نکرده است که از آن چه می‌فهمد و یا به چه متن‌هایی از همان «نوع» به‌طور ضمنی اشاره می‌کند. ب. لوگن تشابه ممکن با آن‌چه را شایسته است «وقایع‌نامه‌ی ساراپیون» بنامیم به من یادآوری کرد ــ همان کتیبه‌ی طولانی دلوسی (*IG*, XI. 1299) که در آن آپولونیوس کاهن ماجرای پرستش خدای ساراپیس در دلوس را به‌صورت وقایع‌نامه‌ی خانوادگی شرح داده است (نک. به ترجمه‌ی ناقص و تفسیر در B. Le Guen, 1991, n° 82).

58. Cf. M. Bizos, 1971, p. 227.

۵۹. بر خلافِ H. Metzger, dans *FdX* VI, p. 33.

«متن برای دورانی تاریخ‌گذاری شده است که پیکسوداروس «خشترپاون لوکیا شد.»

۶۰. بلوم کویست نیز آن را چنین می‌فهمد: «داده‌های غیرمستقیمی که سابقه را به دست می‌دهند» (J. Blomqvist, 1982, p. 14).

61. Cf. la "Chronique à l'orientale" de L. Robert.

۶۲. برخلاف آن‌چه خواننده می‌تواند در خلاصه‌ی گنجانده شده به قلم دوپون ـ سومر بین اوراق ۱۶۲ـ۱۶۳ ملاحظه کند (هم‌چنین نک. ص ۱۴۱)، که در آن می‌توان خواند: «گاهِ آن که پیگه سره... خشترپاون لوکیا شد»؛ دوپون ـ سومر برخلاف چیزی که می‌گوید (ص ۱۶۲) در این مورد «فقط چند واژه را از طریق تعویض‌شان با مترادف‌ها» تغییر نداده است»!

63. *FdX* VI, p. 60, 93.

64. *Ibid*., p. 98 sq., et R. Schmit, 1976, p. 378 sq.

۶۵. نک. پی‌نوشت ۵۶.

و فهرست شکل‌های ممکن در W. Blümel, 1988, p. 70 (هم‌چنین: R. 1976, p. 379 sq. Schmitt).

۶۶. رک. La Roche در *FdX* VI, p. 60 sqq.

67. *Ibid*., p. 62

(«در یونانی، dh» «در این هنگام بود که»، همان تفاوت جزئی نحوی را بیان می‌کند») و 92sq؛ هم‌چنین J. Blomqvist, 1982 به‌ویژه p. 14sq در مورد δη سطر ۵ یونانی.

۶۸. نک. پیشنهاد J. Blomqvist, 1982, p. 15 به همین مفهوم.

۶۹. رک. دیودوروس، کتاب ۱۶، فصل ۷۴، بند ۲. نک. ملاحظاتم در *HEP*, p. 1038؛ هم‌چنین: S. Ruzicka, 1992, p. 123 sqq.

۷۰. فقط به‌طور گذرا می‌گویم که پیشنهادم به ایرادی پاسخ می‌دهد که اشری علیه فرضیه‌ی Badian, 1977 ارائه داده است: D. Asheri, 1983, p. 119؛ اشری حیرت می‌کند از این که پیکسوداروس قدرت را در لوکیا در سال ۳۳۷ ونه در سال ۳۴۱ به دست گرفته است در حالی که لوکیا در آن زمان در کنترل خشترپاون‌ها ـ پادشاهان جزء کاریای دوران ماوسولوس بود. اشری این ملاحظه را در استدلالی گنجانده است که می‌کوشد فرضیه‌ی زمانی بادیان (۳۳۷) را رد کند و فرضیه‌ی زمانی متزگر و دوپون ـ سومر (۳۵۸) را اختیار کند. در واقع همان‌طور که سعی دارم نشان دهم این استدلال هیچ تأثیری در اعتبار تاریخ‌گذاری پیشنهادی بادیان ندارد. این پژوهش‌گر اخیر نیز (ص ۴۴ و بعد) (بدون ارائه‌ی استدلال) به‌درستی دریافته است که ارائه‌ی «تصویری از پیکسوداروس که قدرت را تازه قبضه کرده (یا قدرت از طرف شاه به او اعطا شده) است و بی‌درنگ مردانش را در مقامات قرارداده است، تأویلی کاملاً مدرن، استنتاجی دیگر و مفصل‌تر از فرضیه‌ی دوپون ـ سومر است. به نظر می‌رسد که اسامی موجود بر سنگ لوح تنها برای اهداف رسمی ذکر شده باشند و چیزی در مورد مدت تیولداری آنان (و نه درباره‌ی خود پیکسوداروس) گفته نشده است)....»

71. *FdX* VI, p. 143.

۷۲. نک. به‌ویژه بحث P. Frei, 1995, p. 14 et 25 sq.

۷۳. نک. به‌ویژه U. Rütersworden, 1995, p. 56 هم‌چنین تکسیدور در: Syria 52 1975, p. 288 (با

www.tabarestan.info تبرستان

ملاحظات نقادانه‌ی دوپون ـ سومر ص ۱۴۳).

74. J. Teixidor, 1987, p. 182.

75. *FdX* VI, p. 62.

۷۶. J. M. Bertrand در J.M. Bertrand, M.P. Gruenais, 1981, p. 71.

۷۷. از نظر کونتینی (R. Contini, 1981, p. 233) این ترجمه به ترجمه‌ی پیشنهادی در CRAI, 1974, p. 137 مرجّح است، امّا مقابله‌گر (که توسل دوپون ـ سومر به سطر ۳۵ یونانی را خاطرنشان کرده است) عقیده دارد که این ترجمه به‌دلیل مشکلات نحوی و دستوری‌ای که حل ناشده باقی می‌گذارد، فقط می‌تواند به‌طور موقت مورد قبول قرارگیرد، هم‌چنین نک. ملاحظه‌ی P. Frei, 1981, p. 367: «آرایش زبانی جمله [mhhrsn] باز است.»

۷۸. J. Teixidor, 1978, p. 184 پیشنهادی که کونتینی آن را به اندازه‌ی پیشنهاد دوپون ـ سومر قابل قبول ندانسته است (*ibid* R. Contini) اما نویسنده دلایل ترجیحش را به‌طور مفصل توضیح نداده است. هم‌چنین نک. ملاحظات نقادانه‌ی خود دوپون ـ سومر در *FdX VI*, p. 153 و لومر در A. Lemaire, 1995, p. 428. قابل توجه است که متخصصان در مورد خود شکل واژه‌ی آرامی، شکل فعلی (دوپون ـ سومر، آ. لومر) یا شکل اسمی (تکسیدور) اختلاف نظر دارند.

۷۹. A. Lemaire, 1995, p. 427 sq. et 431.

که در ص ۴۲۸ پیشنهاد تکسیدور را با به کار بردن همان استدلال دوپون ـ سومر ردّ می‌کند: A. Dupont-Sommer, *FdX* VI, p. 153 باید متذکر شوم که اگر سیمیاس شخصاً خواسته باشد منافع خود را در آینده از این طریق حفظ کند، باز نمی‌شود فهمید که تصریح جانشینی خانوادگی سیمیاس به چه علت در متن آرامی وجود ندارد (سطر ۹ آرامی با سطور ۱۱، ۲۹ـ۳۰ و ۱۱ـ۹ یونانی مقایسه شود: پی‌نوشت ۲۰). وانگهی درست نمی‌فهمم که دوپون ـ سومر چگونه فرایند نهادینی را تصور می‌کند که به سیمیاس اجازه می‌دهد دستور حکاکی متن را صادر کند، به‌خصوص وقتی همین نویسنده در جای دیگر می‌نویسد که «پیکسوداروس توانسته بود... فرمانی را به سه زبان: آرامی، لوکیایی و یونانی منتشر سازد» (A. Lemaire, 1966, p. 54).

۸۰. در عوض من با علاقه‌ی مؤلف (ص ۴۲۷) در مورد انتقال مفهوم ترجمه‌ی آرامی به سطر ۳۵ یونانی موافقم (رک. پی‌نوشت ۱۰۸). من هم‌چنین آماده‌ام بپذیرم که کشمکش ممکن است روزی بین کاهن و شهر بروز نماید (در مقالات ۱۹۸۶ و ۱۹۸۷ قبلاً این مسئله را طرح کرده بودم. این مقالات در پی‌نوشت ۴۴ نقل شده است: نک. هم‌چنین پی‌نوشت ۱۱۰)، امّا این امر نه ترجمه‌ی پیشنهادی لومر را توجیه می‌کند و نه فرایند نهادینی را که این امر در بر دارد.

۸۱. نک. (با ارجاع) *HEP*, p. 429 sq., 463 sq. et 961.

۸۲. A. Lemaire, 1995, p. 428 «این تفسیر را متن یونانی که نشان می‌دهد که سیمیاس و وارثان او قرار است مالکان حقیقی قلمرو باشند، تأیید می‌کند» (بدون نقل قول و بحث).

۸۳. *FdX*, VI p. 151 این ظاهراً همان چیزی است که الهام‌بخش جمله‌ی لومر بوده است که بین خدا و سیمیاس در آن یکباره اشتباه ناموّجهی انجام شده است.

۸۴. تشابه از آن‌جایی مسلّم‌تر می‌شود که در سطر ۱۷ آرامی ŠBQ («آزاد کردن، معاف کردن»؛

www.tabarestan.info تبرستان

(cf. *FdX* VI, p. 150 sq.) درست در برابر واژه‌ی *arawa* در سطر ۱۲ متن لوکیایی قرار می‌گیرد (که به‌معنای آزاد است؛ لاروش در *FdX* VI, p. 66 et 103) که خود آن در یونانی (۱۱) *ateleia tôn ontôn* («معافیت تمام اموال از پرداخت مالیات») ترجمه شده است؛ ترجمه‌ی بی‌نظیر متزگر در: *FdX* VI, p. 33 را دوپون ـ سومر در خلاصه‌ی خارج متن بین صفحات ۱۶۲ و ۱۶۳ بیهوده تغییر داده است (cf. *FdX* VI, p. 162).

۸۵ این ترجمه به قلم J. Teixidor, 1978, p. 182 انجام شد (امّا ترجمه‌ی این واژه، به واژه‌ی انگلیسی /فرانسوی فیف: *fief* ترجمه‌ی خوبی نیست؛ «زمین اعطایی» (*dôrea*) از نظر من دقیق‌تر است: رک. *HEP*, p. 425 sq; 429).

۸۶ درباره‌ی این واژه‌ی ناشناخته‌ی آرامی (با توجه به این که می‌توان آن را KM یا حتی RM خواند: *FdX* VI, p. 150)، نک.: M. Mayrhofer, *FdX* VI, p. 184; که پیشنهاد می‌کند که در آن واژه اوستایی دمه (*dama*): «Wohnsitz و Stätte» را تشخیص دهیم (که شاید بتوان گفت به‌مفهوم *oikos* است). ترجمه‌ی این اصطلاح به قلمرو احتمالاً قابل درک است، همان‌طور که در مورد *beyth/bitu* نیز هست. (امّا نک. *HEP*, p. 476 sqq)؛ البته ترجمه‌ی بدون توجیه دو واژه‌ی متفاوت در متن آرامی به واژه‌ی «قلمرو» (که بسیار نادقیق نیز هست)، در استدلال و در نزد خواننده اغتشاش شدیدی ایجاد می‌کند.

۸۷ آندره دوپون ـ سومر سرانجام هنگام معرفی خلاصه‌ای که خودش آن را تهیه کرده است، این مسئله را می‌پذیرد: «باید خاطرنشان کنیم که در نسخه‌ی آرامی، جمله‌ی سطور 17b-18... که معادل 12 در نسخه‌ی لوکیایی... و سطور 11-12a در نسخه‌ی یونانی... است، توسط دبیر آرامی جابه‌جا شده است... .» به نظر می‌رسد که دوپون ـ سومر در عین تغییر ترجمه‌ی چاپ شده‌ی خود در *CRAI*, 1974, p. 137 («قلمرو مذکور به‌مثابه ملک (برای خدا) گذاشته شده است» که الهام‌گر تفسیر تکسیدور شده است: J. Teixidor, 1978, p. 184) روح ترجمه‌ی اول را با ایجاد دلبخواهی شباهت نادرست بین خدا و کاهن حفظ کرده است، کاهن به‌نحو نادرستی مالک واقعی قلمرو الهی تلقی شده است (*FdX* VI, p. 151). به عبارت دیگر، دوپون ـ سومر در عین تدقیق ترجمه‌ی خود در تفسیرش ابهامی را وارد کرده است که به نوبه‌ی خود اشتباهی را که استدلال لومر بر آن بنا شده است، توضیح می‌دهد (درباره‌ی این مسائل هم‌چنین نک. پی‌نوشت ۱۱۰).

۸۸ این امر در خلاصه‌ی تهیه شده توسط دوپون ـ سومر (رک. اظهارات او در ص ۱۶۲) مشهود است، امّا جداسازی نیز در ترجمه‌ی پیشنهادی متزگر در *FdX* VI, p. 33 بسیار مشهود است، امّا این جداسازی در *CRAI*, 1974, p. 86 انجام نشده است.

۸۹ فضاهای سفید گذاشته شده در سطر ۱۸ آرامی بر استل کاملاً قابل تشخیص است (نک. عکس XVI و طرح تهیه شده توسط هلنه لوزاخموثر، عکس XVII)؛ دوپون ـ سومر در *FdX* VI, p. 151 درباره‌ی ساختمان متن از آن نتیجه گیری کرده است.

۹۰. نک. ملاحظاتش درباره‌ی فقدان خودمختاری کسانتوس در برابر خشترپاون در: *FdX* VI, P 151 (تفسیری که به نسبت تفسیری که در *CRAI*, 1974, p. 88 ارائه کرده است «ملایم‌تر» است: «همه چیز تحت اقتدار پیکسوداروس جریان دارد» فرضیه‌ی تفسیری که ل و ژ. روبر آن را در: *Bull. epigr*

n°. 553, 1974, به‌طور کامل تکرار کرده‌اند: «سطر آخر [متن یونانی] همه چیز را تحت اقتدار خشترپاون قرار می‌دهد... این متن را باید با متن آرامی که همچون «فرمان» خشترپاون ارائه شده است، مقایسه کرد.»

91. FdX VI, p. 152

همان نوع استدلال در کار P. Frei 1981, p. 362 وجود دارد. از نظر او متن آرامی ثابت می‌کند که موضوع تصویب قانون در میان است (امّا ص ۳۵۸، جمله را به‌درستی فهمیده است چون جمله‌ی یونانی را چنین تفسیر می‌کند: «der Satrap Pixodaros "Kompetent" [χυ ρια] *sein soll*» و در عین حال متوجه است [هم‌چنین ص ۳۶۲] که متن درباره‌ی دامنه‌ی «صلاحیت» او چیزی نمی‌گوید؛ هم‌چنین رک.: A. Lemaire, H. Lozachmeur, 1996, p. 111 یا

A. Lemaire 1995, p. 430:

«پیشنهاد ایشان هنوز باید از طرف خشترپاون اعلام شود: *Pixôdaros de kurios estô*»؛ لومر (A. Lemaire 1996, p. 54) جلوتر می‌رود و مدعی می‌شود که پیکسوداروس حکمی را به سه زبان منتشر کرده است: آرامی، لوکیایی و یونانی: چنین سخنانی سوءتفاهم شدیدی درباره‌ی روابط خشترپاون و جامعه‌ی کسانتوس پدید می‌آورد (نک. ملاحظاتم در: *BHAch* I, Notes 238, 250).

۹۲. این توهم را دوپون ـ سومر پدید آورده است که در خلاصه (هم‌چنین ص ۱۵۳) شخصاً ترجمه‌ی متزگر (سطر ۳۵ یونانی) را با نوشتن جمله‌ی زیر تغییر داده است: «و پیکسوداروس (بر این تصمیمات) فرمانروایی دارد» و کاری کرده است که تشابهی مطلقاً ساختگی با ترجمه‌ی سطر ۱۹ آرامی خودش ایجاد شود («[او] که فرمانروا [بر این تصمیم] است»).

93. J.M. Bertrand, M.P. Gruenais, 1981, p. 80, n. 20.

۹۴. برای مثال نک. Aristote, *Ath. Pol* XLV,. 2, et LII, 3; Demosthène, XL III., 75, etc

95. CF. RJ. Bonner, G. Smith, 1930, p. 277 sqq.; Eid., 1938, p. 241 sqq.

(تعریف واژه‌ی کوریوس در مورد جریمه‌هایی که *boulè* می‌تواند تحمیل کند)؛ 1971, p. 4-36 A.R.W. Harrison, (درباره‌ی قابلیت‌های قضایی آرخون‌ها). هم‌چنین نک. ملاحظاتِ 1972, p. 188 .Ph. Gauthier,

۹۶. نک. A. Petropolou, 1981 و ترجمه‌ی فرانسوی در .B. Le. Guen, 1991, n° 56

97. G. Rougemont, 1977, n° 7B, p. 19-23

98. E. g. B. Laum, n° 43, I. 53-55

99. *Ibid*. n° 50, I. 97-99

۱۰۰. نک. .T.R. Bryce, 1981a, p. 81-93; ID., 1983, p. 10 sqq., et 1986, p. 121-125

بدون اطلاع از وجود این مقاله، معنای این جمله را در مقاله‌ی قبلاً ذکر شده‌ی I *AchHist* به‌وضوح حدس زدم (P. Briant, 1987, p. 5, n. 4a): «تجمّع دو تهدید مشترک ــ دخالت مقامات خشترپاونی و انتقام خدایان ــ برای مصون داشتن ساحت پرستشگاه جدید و امتیازات اعطایی به کاهنان آن از هر نوع آسیبی کافی است.»

۱۰۱. در مورد این عبارت در کتیبه‌ی لوکیایی، هم‌چنین نک. متن 1224 ,XXVIII ,*SEG* و

www.tabarestan.info تبرستان

ملاحظاتِ M. Wörrle, dans *Chiron* 8, 1978, p. 234sq. با مقایسه با استل سه زبانی.

۱۰۲. نک. در پاپیروس‌های فهرست شده‌ی F. Preisigke, *Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden* 1925, col. 848-855.

۱۰۳. به‌علاوه نک ترجمه‌ی ناقص و نامطمئن L 41 به قلم E. Laroche در *FdX* VI, p. 76. که می‌نویسد: «تقریباً حدس می‌زنیم "اگر از پیگه سره فرمان نبرند، ارگ (ارنه /کسانتوس) تصمیم او را اجرا خواهد کرد" یا آن که "دخالت خواهد کرد"»؛ هم‌چنین نک. بحثِ O. Carruba, 1977, p. 315 که او نیز در آن اشاره‌ای به داوری دادگاه می‌بیند.

۱۰۴. نخستین مفسّران پذیرفتند که پیکسوداروس احتمالاً به دعوت شهر عمل کرده است (H. Metzger 1974, p. 88)؛ لاروش با ارائه‌ی طرح متن لوکیایی و با تخصیص عنوانی به هر یک از قسمت‌ها (*FdX* VI, p. 60) محتوای سطور ۴۰-۴۱ لوکیایی را چنین عرضه می‌دارد: «پیکسوداروس ضامن است»، امّا این ارزیابی‌های مورد به مورد حداقل در کار دوپون-سومر و متزگر اسیر تفسیری مانده‌اند که به خشترپاون نقش سیاسی بسیار والایی را تخصیص می‌دهد، درباره‌ی این تضادها، نک. بالا، پی‌نوشت ۳۷ هم‌چنین نک. ملاحظاتم در P. Briant 1, 87, p. 5, n 4a: «حتی می‌توان فرض کرد که دخالت مقامات خشترپاونی مورد مطالبه‌ی خود کسانتوسیان قرارگرفته باشد که خواهان در اختیار داشتن "دستی دنیوی" اند که مصمم به حفظ نظم اجتماعی باشد...»).

۱۰۵. به‌ویژه نک. متن این حکمیت (که از طریق کتیبه‌ی میلتوسی‌ناقصی شناخته شده است). این حکمیت را خشترپاون استروسس انجام داده است (Tod n° II, 113= F. Picirilli, 1973, n° 36 et p. 155-159 و تفسیرهای خود من در: *HEP*, p. 510 sq. et 688: مقایسه باهرودوت کتاب ٦، بند ۴۲؛ هم‌چنین ملاحظاتِ Ph. Gauthier, 1972, p. 379 sq). با این همه باید خاطرنشان کرد که مقایسه نیز محدودیت‌های خود را دارد، پیکار (O. Picard, 1980, p. 242) متن را با قراردادن آن در برابر رسم حکمیت در نزد یونانیان چنین تفسیر می‌کند: «امّا این‌جا دادگاه به مطالعه‌ی پرونده و اعلام نتیجه‌گیری‌های خود به خشترپاون که به‌نام شاه، یگانه تصمیم‌گیرنده است بسنده می‌کند: او بدین ترتیب به‌وضوح نشان می‌دهد که قدرت در کجا قراردارد.» من مطمئن نیستم که متن (که حتی در جایی که هیچ بازسازی در قطعه‌ی لازم نیست، توسط پیکار به‌نحو لاینقطع ترجمه شده است) باید بدین‌ترتیب فهمیده شود: در آن فقط تصریح شده است که پس از عزیمت نمایندگان موئوس، به‌دلیل تصمیم اتخاذی قضات در محل به‌نفع میلتوس، صورت نتیجه گیری‌ها به استروسس ارائه شد. استروسس تصمیم قضات (ایونیایی) را اعلام داشت. امّا در واقع نقش استروسس در عمل با نقشی متفاوت بود که می‌توان برای پیکسوداروس قائل شد. مقایسه‌ی بین دو متن توسط P. Frei, 1996, p. 96 sq به‌نحو متفاوت انجام شد. این پژوهش‌گر عبارت کسانتوسی کوریوس استو را با عبارت میلتوسی تلوس اپوینسن طی استدلالی نه‌چندان متقاعدکننده درباره‌ی مقوله‌ی Reichsautorisation مشابه دانست (نک. ملاحظات نقادانه‌ی Wiesehofer 1995, p. 38).

۱۰۶. نک. استدلالم در P. Briant, 1996b.

۱۰۷. این نحوه‌ی ارائه‌ی مطلب قبلاً طی استدلالی متناقض که تردیدهای همگان را برانگیخت مورد اعتراض پتی T. Petit, 1998, p. 315 قرار گرفته بود. (cf. *HEP*, P. 1016 sq. et P. Frei, 1996, p. 44-7).

۱۰۸. درنتیجه در این‌جا نه می‌توان معادل عبارت یونانی پیکسوداروس دی کوریوس استو (سطر ۳۵ یونانی) را داشت و نه عبارت مطابق با آن در لوکیایی را (سطر ۴۰ـ۴۱ لوکیایی).

۱۰۹. به عبارت دیگر روزی که بتوان متن لوکیایی را بدون توسل به متن یونانی ترجمه کرد، بسیاری از مشکلات خود به‌خود برطرف خواهند شد.

۱۱۰. نک. ملاحظاتم در Briant 1986, 1987 (نقل شده در پی‌نوشت 44 .n). این همان چیزی است که متن سوگند یاد شده توسط کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته‌ی آن را نشان می‌دهد: امتیازات مادّی و مالی اعطایی به خدایان و کاهن تضمین شده‌اند. باید بیفزاییم که در کتیبه‌های متعدد اعتراض‌ها و محاکمات مربوط به قلمروهای خدایان ملحوظ شده‌اند. برای نمونه: L. Robert, 1945, p. 35-41.

تبرستان www.tabarestan.info

۱۱۱. J. Crampa, 1969, n° I .

و پرونده‌ای که در ادامه‌ی آن است (1 B - 2; 3-4).

۱۱۲. الحاقیه. ـ در زمانی که می‌خواستم دستنوشته‌ام را از طریق ناشر برای چاپ بفرستم، از وجود مقاله‌ای متعلّق به Grzybek مطلع شدم که عنوان آن به‌روشنی بیانگر آن بود که به همان مسئله‌ای پرداخته است که در همین مقاله مورد بررسی قراردادهام. عنوان مقاله چنین است:

"Die Vielsprachlichkeit der kleinasiatischen Welt: Pixodaros und der Volksbeschluss von Xanthos"

در

Colloquium Caricum. Akten der Internationalen Tagung über die karischgriechische Bilingue von Kaunos, 31.10-1-11. 1997 in Feusiberg bei Zürich, W. Blümel, P. Frei et Ch. Marek éd. (= *Kadmos* 37), 1998, p. 229-237.

همان‌طور که نویسنده متذکر شده است (ص ۲۳۱) سند کسانتوس «ما را از خودمختاری و حقوق چندین قوم در درون امپراتوری هخامنشی مطلع می‌سازد و ذهن ما را درباره‌ی قلمرو و قدرت خشترپاون روشن می‌کند.» برای نویسنده دخالت پیکسوداروس مسلّم است و حتی به‌صورت تصویب حکم کسانتوسیان و ساکنان اراضی وابسته نیز بسیار شدید است

(*p. 230: ... im großen und ganzen ratifiziert*; p. 236: *die Ratifizierungsurkunde in Aramäisch*).

او حتی جلوتر می‌رود و اظهار می‌دارد که متون لوکیایی و یونانی اصل تصمیم را نسخه‌نویسی نکرده‌اند: ما مکتوب کردن مجدد آن را به این صورت که امروزه بر سنگ می‌خوانیم، به دیوانسرای خشترپاونی مدیونیم، به‌علاوه بر اساس تصمیم خشترپاون است که استل سه زبانی حک شده است و در لتون قرارگرفته است (ص ۲۳۵ و بعد): پیکسوداروس به این منظور روش چند زبانی دیوانسرای شاهنشاهی را اختیار کرده است (رک. هم‌چنین پافشاری بر این وجه در عنوان مقاله): این نویسنده نتیجه‌گیری کرده است که این کسانتوسیان (و کاهن. ص ۲۳۵) نیستند که حکم را تحت حمایت خدایان و خشترپاون قرارداده‌اند؛ برعکس، این خود خشترپاون است که متن را به لوکیایی و یونانی و مدرک ضمیمه به آن (*Begleiturkunde*) [به آرامی] را در مهم‌ترین پرستشگاه لوکیاییان جای داده است تا مردم کسانتوس و ساکنان اراضی وابسته به دولت‌شهر را به‌رعایت بدون اشتباه تصویب‌نامه‌شان وادارد (*an die Einhaltung ihres Beschlusses*). ـ خواندن این مقاله مرا به تغییردادن نتیجه‌گیری‌هایم

وانمی‌دارد، زیرا نویسنده نه به بحث درباره‌ی جزئیات ترجمه‌ی پیشنهادی دوپون ـ سومر از عبارت آرامی بسیار مورد اعتراض سطر ۱۹ می‌پردازد. (رک. ص ۲۳۶ با چند اقتباس روی هم رفته جالب) و نه به ترجمه‌ی پیشنهادی متزگر که مورد استفاده‌ی دوپون ـ سومر قرار گرفته است، کاری دارد. چون همان‌طور که می‌دانیم دوپون ـ سومر از عبارت Πιξωταρος δεχυ ριθεστω سطر ۳۵ متن یونانی استفاده کرده است (رک. نقلِ کتیبه، ص ۲۳۳ و بعد که نشان می‌دهد که برای نویسنده (همان‌طور که متزگر کرده بود) باید پس ازNυ μφωυ سطر ۳۴ـ ۳۵ یونانی یک علامت جداساز قرار داد و ملاحظه‌ی او در پانوشت ۱۱ ص ۲۳۴ که متضمن آن است که عبارت مورد بحث کار خود دیوانسرای خشترپاونی است؛ در واقع برای او این عبارت جزو «آن قطعات از روایت‌های یونانی و لوکیایی است که بعدها دوباره روی آن‌ها کار شده است و درنتیجه معرف متن اصلی نیستند» (ص ۲۳۴): تفسیری که به عقیده‌ی من، تحلیل نحوی کلی سطور ۳۲ـ ۳۵ یونانی خلاف آن را می‌گوید.

www.tabarestan.info تبرستان

از هخامنشیان تا شاهان یونانی‌مآب

www.tabarestan.info تبرستان

تداوم و گسست

(کارنامه و پیشنهادها)*

۱

شاید بی‌فایده نباشد که مقاله را با یادآوری تاریخ‌نگارانه‌ی مضمون «تداوم و گسست» بیاغازیم تا بهتر بتوانیم جایگاه تاریخی و نظری این مضمون را مشخص نماییم.

۱.۱. می‌توان گفت که سابقه‌ی نظریه‌ی گسست تاریخی، که از فتح اسکندر در آسیا ناشی شده است، به درویزن، بنیان‌گذار حقیقی یونانی‌مآبی به‌مثابه‌ی دوره‌ای تاریخی می‌رسد. درویزن می‌نویسد[1]: «نام اسکندر در تاریخ جهان مبیّن پایان یک دوره و آغاز دوره‌ای جدید است.» درویزن در سراسر کار عظیم خود، وضعیّت آسیا تحت سلطه‌ی «استبداد هخامنشی» را در برابر موقعیت جدید قرار می‌دهد، همان موقعیتی که

---

* سخنرانی ارائه شده در هفتمین کنگره‌ی .F.I.E.C (بوداپست، ۳/۹/۱۹۷۹). اصطلاح کارنامه باید به دو معنا فهم شود: جستاری برای ارائه‌ی گزارشی کلی (اما غیرجامع) از کارهایی که به‌تازگی در مورد مضمون مورد بحث منتشر شده است (علت تراکم پی‌نوشت‌ها نیز همین است)؛ هم‌چنین کارنامه‌ی چند سال پژوهش شخصی که نتایج جزئی‌شان در مقاله‌های منتشر شده در مجلات و فصل‌نامه‌های پراکنده (یا مقاله‌هایی که در آینده منتشر خواهد شد) بیان شده‌اند (علت ارجاع فراوان به آن‌ها نیز همین است). پیشنهادها به‌صورت جدیدتر (یا احتمالاً جدیدتر) در چارچوب وسیع‌تر کتابی درباره‌ی آسیای کوروش تا اسکندر (که آلبن میشل آن را منتشر خواهد کرد) تکرار خواهند شد.

با فتوحات مقدونیان شکل می‌گیرد. برای این مورخ، سال ۳۳۴ به‌لحاظ سیاسی و فرهنگی سال زایش دولتی نیرومند و پرتوان است، سال زایش تمدنی است یگانه که از آمیزش اقوام گوناگون پدید آمده است:

امپراتوری هخامنشی چیزی جز جمع سرزمین‌هایی نبود که مردمانشان وجه مشترکی جز بندگی نداشتند، اما در نواحی‌ای که جذب یونانی‌مآبی شدند، با آن که چندین قلمرو پادشاهی مختلف وجود داشت، وحدت تمدن، ذوق و سبک به اعلا درجه برقرار ماند.(۲)

درویزن بر وسعت «موفقیت‌های اقتصادی اسکندر» نیز تأکید می‌کند.(۳) این موفقیت‌ها به عقیده‌ی او از به گردش انداختن خزاین هخامنشیان ناشی شده است. «شاید، از آن به بعد دیگر هیچ انسانی دگرگونی‌ای چنین ناگهانی و عمیق بر پهنه‌ای چنین وسیع پدید نیاورده باشد.»(۴) درویزن تصریح کرده است: «یکی از نیرومندترین محرک‌هایی که در ساختن این جهان در حال شکل‌گیری مؤثر بود، توده‌ی عظیم فلزات قیمتی بود که فتح آسیا آن را در اختیار اسکندر قرار داد... وقتی [فتوحات] این ثروت که تا آن زمان مدفون بود، [بر اثر فتوحات] آزاد شد، وقتی [فتوحات] این امکان را فراهم آوردند که این ثروت، همان‌طور که قلب خون را به سراسر بدن می‌فرستد، از قلب امپراتوری به سایر نقاط سرازیر شوند، کار و تجارت از طریق دَوَرانی هر چه سریعتر، این ثروت را از خلال اعضای مدت‌ها از حرکت بازمانده‌ی امپراتوری منتشر ساختند، و زندگی اقتصادی اقوام، که سلطه‌ی هخامنشیان مانند خون‌آشام نیروهایشان را مکیده بود، از این طریق دوباره نیرو و رونق گرفت.(۵)

مثال‌ها را می‌توان چند برابر کرد...

به عقیده‌ی من اعلام این مطلب لازم است که تمام این مضامین تقریباً حرف به حرف از رساله‌ی کوتاه پلوتارک به‌نام "*De fortuna Alexandri*" اقتباس شده است؛ درویزن در اوراقی که من به آن‌ها ارجاع دادم، از این رساله به‌وفور نقل کرده است.(۶) طرح گفتمان پلوتارک بسیار ساده است:

- پیروزی‌های نظامی اسکندر نباید کم اهمیت تلقی شود، زیرا فاتح به‌لحاظ تعداد لشکریان و میزان فلزات قیمتی در موقعیت بسیار فاجعه‌باری قرار داشت؛
- امّا کارهای بزرگ این مقدونی نباید فقط به‌لحاظ نظامی مورد تحلیل قرار گیرند. اگر پیروز شد، برای آن بود که شاهِ فیلسوف بود. اسکندر برای دزدی و غارت نیامده بود،

آمده بود تا با اقوام ستمگر مبارزه کند. هدفش متمدن کردن اقوام بربر بود. او می‌خواست «واقعیت بربرها با واقعیت یونان درآمیزد؛ در میان اقوام بذر عدالت و صلح یونانی را بکارد و منتشر سازد»، او خواهان وحدت جهان بود که راه تحقق آن بسط شهرنشینی بود. خلاصه، پلوتارک فتوحات اسکندر را مانند کار عظیم تربیت کردن و وفق دادن اقوام بربر، از طریق کارهای پسندیده رواج یافته در دورهٔ *Aufklärug* (دوره‌ی روشنگری) یونانی‌مآبی مورد تحلیل قرار گرفته است. این فتح «ابدان و اذهان» (کتاب ۱، فصل ۸) بایست با گسست ناگهانی از گذشته‌ی هخامنشی صورت تحقّق به‌خود بگیرد. پس کلارا پرئو حق دارد که درباره‌ی نظریه‌ی درویزن بنویسد که «او پلوتارکی است که در قالب هگلی جای گرفته است.»[۷]

www.tabarestan.info تبرستان

۲.۱. اما اگر همان‌طور که در نوشته‌ای دیگر نشان دادم[۸]، نظریه‌های درویزن دارای آن بازتاب وسیعی شد که می‌دانیم، برای آن بود که تاریخ‌نگاری امپریالیستی اروپای فاتح ــ برخلاف نیّات تدوین‌کننده‌شان ــ آن‌ها را مورد استفاده قرار داد. اگر رساله‌های آموزشی جمهوری سوم فرانسه، نوشته‌های عوام‌فهم و رساله‌های جغرافیای مستعمراتی همان دوران را خوب مطالعه کنیم، متوجه می‌شویم که طیّ چندین دهه مضامین ساخته و پرداخته‌ی مربوط به اسکندر بر اساس دیدهای قالبی مستعمراتی منتشر شده است. اسکندر پیشینه‌ای شده است در خدمت ایدئولوژی مستعمراتی اروپایی. این تاریخ‌نگاری گسست‌ها را تشدید می‌کند، همان گسست‌هایی که بر اثر فتوحات مقدونی ایجاد شده بود و با پلوتارک آن را به فتوحات روم و تاریخ‌نگاری اروپایی آن را به فتوحات مستعمراتی و گسترش کاپیتالیسم لیبرال تشبیه کرده بود. این گسست‌ها به‌خصوص از نظر اقتصادی بسیار متمایز شده‌اند: اسکندر مقدونی هرچه بیشتر چون الگوی اصلی قهرمان بزرگ مستعمراتی پدیدار می‌شود که راه‌ها را احداث می‌کند، ترعه‌های آبیاری را حفر می‌کند، و توده‌ی عظیمی از نقدینگی به شرق سرازیر می‌کند، حدود جهان شناخته شده را بسط می‌دهد، شهرهای جدید می‌سازد، اقوام صحراگرد جنگ‌جو را تخته قاپو می‌کند... خلاصه: نخستین فاتحی است که از غرب آمده است تا آسیا(ی خوابالوده و بی‌حسّ) را با پیش‌رفت اقتصادی آشنا کند. سیاست همکاری با برگزیدگان محلّی نیز به‌صورت مثال ذکر شده است: حتی یک روزنامه‌نگار فرانسوی در سال ۱۹۱۴ در آن توجیهی برای تحت‌الحمایگی مراکش به دست فرانسه یافت[۹]!

بیهوده و ملال‌انگیز است اگر بخواهیم از تمام متخصصان تاریخ یونانی‌مآبی نام ببریم که در انتشار ایده‌ای سهیم بوده‌اند که بر مبنای آن فتوحات سال ۳۳۴ اسکندر به تمدن یونانی، که مدرن و روزآمد تلقی شده است، اجازه داده است که جای تمدن‌های شرقی را، که «ارتجاعی» و «کهنه» نامیده شده‌اند، بگیرد.[۱۰] هم‌چنین کافی است این آثار عامّه فهم را بخوانیم تا دریابیم که این نوع مطالب هنوز از اقبال فراوانی برخوردار است.[۱۱] من فقط توجه خواننده را معطوف تأثیری می‌کنم که دبلیو. دبلیو. تارن[۱] از این نظر برجا نهاده است. اسکندرِ تارن ــ برای تکرار عبارت مناسب بادیان[۱۲] ــ «فاتحی است لبریز از رسالت متمدن‌کننده...، آمیزه‌ای است از سیسیل رودس و ژنرال گوردون.» تارن از خلال مضامین پلوتارکی (که بعضی از آن‌ها به‌ویژه نظیر «وحدت نوع بشر» دیگر وجاهتی ندارد) برگستی پافشاری کرده است که بر اثر گسترش شهرنشینی در وضعیّت و موقعیت روستاییان آسیایی پدید آمده بود. این گسترش به‌مثابه عنصر محرّک «جذب فرهنگی» قلمداد شده است؛ برای مثال تارن نوشته است: «تأسیس دولت‌شهرهای یونانی عنایتی در حق روستاییان آسیایی بود و به ارتقای وضعیّت آنان منجر شد.»[۱۳]

۳.۱. این اشاره‌های تاریخ‌نگارانه فقط به گذشته‌ی تحول‌یافته تعلّق ندارد. تبلور باب روز شدن مضامین پلوتارکی در پژوهش‌های اخیر را می‌توان در اوراقی یافت که بنگستون به اسکندر اختصاص داده است.[۱۴] اسکندر در این اوراق نه فقط چون احیاکننده‌ی اقتصاد آسیاییِ در حال رکود[۱۵] بلکه چون قهرمان اروپایی مسیحی معرفی شده است. نخست قطعه‌ای از مقدمه‌ی کتاب را نقل می‌کنم:

> بدون اسکندر احتمالاً فرهنگ جهانی یونانی نیز وجود نداشت؛ بدون هلنیسم امپریوم رومانوم[۲] وجود نداشت، زیرا یونانی‌مآبی در تمدن امپراتوری روم، سهم بسیار دارد. تأثیر یونانی‌مآبی در تدارک پیروزی نهایی مسیحیت در جوامعی که از ایرلند تا هند گسترده است، از آن کمتر نبوده است.

بنگستون درنتیجه‌گیری فصل اختصاص‌یافته به «اسکندر و فتح امپراتوری هخامنشی» به این ایده‌ی مهم باز می‌گردد (ص ۳۲۹):

---

1. W. W. Tarn 2. *Imperium Romanum*

تلاش‌های اسکندر پیش‌زمینه‌ی رشد مسیحیت و انتشار تمدن اسلامی را فراهم آورد، زندگی و کارهای او شالوده‌ی بسیاری از چیزهایی است که امروز وجود دارند.

این نوع معرفی، اسکندر را به *دئوس اکس ماکینا*[1] و موضوع تاریخ تقریباً معادشناختی تبدیل می‌کند. از این دیدگاه، اسکندر چون نقطه‌ی عزیمت مرحله‌ی جدیدی از تاریخ بشر، که بر اروپا متمرکز است، تلقی می‌شود.

خویشاوندی این سخنان ــ به عقیده‌ی من ــ با فرجام‌شناسی هگلی ـ درویزنی مسلّم است (۱۶):

روی هم رفته یونانی‌مآبی آمیزه‌ی عنصر یونانی ـ مقدونی با زندگی محلّی و قومی سرزمین‌های دیگر است. در ظاهر مسئله این است که کدام عامل غالب است، و تفوق قطعی از آن که خواهد بود؛ اما در همین مبارزه است که عنصری جدید پدید می‌آید، همان عنصری که حتی در مناطقی سر برمی‌آورد که صورت‌های تمدن ساخته و پرداخته به دست نژاد یونانی نمی‌توانسته در آن‌ها تحقق یابد.

پس از آن درویزن بر برخورد یهودیت و یونانی‌مآبی تأکید می‌ورزد:

در این هنگام است که آخرین تلاش آغاز می‌شود، همان تلاش تعیین‌کننده‌ی دوران باستان برای تحقق بخشیدن به تقدیر خود، تلاش هنگامی پایان می‌گیرد که زمان، با ظهور «خدا آدمی را پدید می‌آورد» کمال می‌یابد.

۴.۱. به‌طور قطع این تحلیلی *گرایشمند* از تولید تاریخی است. بنابراین به تکمیل و تعدیل نیاز دارد. برای آن که مطمئن شوم (یا تقریباً مطمئن شوم!) که سخنم خوب فهم شده است، دو ملاحظه‌ی تکمیلی دیگر ارائه می‌دهم:

۱) اول، بینش فتح آسیای استبدادی و خوابالوده به دست مقدونیان حداقل از دوران رنسانس در تاریخ ذهنیت‌های جمعی غربی جای دارد: این ذهنیت‌ها بر اثر خوف از بربرهایی که از شرق می‌آیند، آسیب دیده‌اند و تحت سلطه‌ی دو بازنمایی موهوم از شرق قرار دارند: پندار استبداد آسیایی (۱۷) (که سابقه‌ی آن به ارسطو می‌رسد) (۱۸) و اسطوره‌ی رکود شرقی (۱۹):

1. *Deus ex machina*

۲) از سوی دیگر ساده‌لوحانه و ساده‌اندیشانه است که بگوییم یا این طور بفهمانیم که مسئله‌ی تداوم فقط در دوره‌ای بسیار جدید مطرح شده است. خود درویزن نسبت به‌شماری از تداوم‌ها، به‌ویژه از نوع اداری، بی‌توجه نبوده است، اما از نظر او این تداوم‌ها هرگز ماهیت تعیین‌کننده نداشته‌اند.[۲۰] دغدغه‌ی بیان شده توسط راستوفتسف[1] از موقعیت هخامنشی را باید مهم‌تر دانست. به این منظور من ابتدا جمله‌ی مقاله‌ی مشهور سال ۱۹۳۸ او را قید خواهم کرد: «این اسکندر نبود که شرق را کشف کرد... او به هیچ وجه کریستف کلمب دوران باستان نیست. روابط تجاری بین شرق و یونان قرن‌ها بود، وجود داشت. تأسیس امپراتوری هخامنشی مبادله‌ی کالا بین نقاط مختلف را فعال کرده بود.»[۲۱] به‌عبارت دیگر راستوفتسف با روشن‌بینی در این‌جا مشکل چیزی را که واینبرگ آن را *Vorhellenismus* (پیش‌هلنیسم) می‌نامد مطرح کرده است.[۲۲] در این چارچوب، می‌دانیم که راستوفتسف به طرف تفسیر اقتصاد سلطنتی بطاسه به‌مثابه اقتصاد دولتی برنامه‌ریزی شده، رانده شده بود. راستوفتسف هم‌چنین متقاعد شده بود که مشخّصه‌ی دوران یونانی‌مآبی گسترش کاپیتالیسم تجاری در شرق و نقش اقتصادی محرّک بورژوازی یونانی است. در واقع ــ می‌دانیم ــ این نظریه به‌ویژه از بینشی ناشی می‌شد که راستوفتسف در مورد تحول جهان معاصر داشت[۲۳]: شکنندگی آن، با وجود وسعت چشم‌گیر اسنادِ (هم‌چنان اساسیِ) مورد استفاده از همین امر بر می‌خیزد.[۲۴] از سوی دیگر، امروز حتی دانشمندانی که زمانی این نظریه را برای اثبات سخنان خود اقتباس کرده بودند نیز، آن را به‌شدت مورد تردید قرار داده‌اند[۲۵] هم‌چنین می‌دانیم که راستوفتسف در چندین اثر خود از نظریه تداوم فئودالی در آسیای صغیر دفاع کرده است[۲۶]، اما این کار را بر مبنای استدلالی انجام داده است که ماهیت شکننده و متضادّ آن امروزه دیگر نیازی به اثبات ندارد.[۲۷]

۵.۱. می‌توان گفت که نخستین بار این مورخان مارکسیستی بودند که تفسیر مسلّط را مورد تردید قرار دادند. به‌علاوه باید تصریح کرد که دخالتشان در قلمرو تاریخ یونانی‌مآبی در چارچوب تئوریکی بسیار گسترده‌ترِ بحثی قرار می‌گیرد که در دهه‌ی ۵۰ و ۶۰ قرن بیستم درباره‌ی مفهوم شیوه‌ی تولید آسیایی بسط یافته بود.[۲۸] کریسیگ[2]

1. Rostovtzeff 2. Kreissig

www.tabarestan.info تبرستان

آن را «شیوه‌ی تولید شرق باستان» («*Altorientalische Produktionsweise*»)[۲۹] نامیده است و من، به سهم خود، به‌دلایلی که در نوشته‌های دیگر بیان کرده‌ام، آن را با اصطلاح شیوه‌ی تولیدی خراج‌گزار مشخص می‌کنم.[۳۰]

اولین مورخی که قلمروهای یونانی‌مآب را به‌یاری مفاهیم روابط اجتماعی تولید و شیوه‌ی تولیدی تحلیل کرد، مورخ شوروی رانویچ[1] بود که در سال ۱۹۵۰ در مسکو کتابی منتشر کرد که در سال ۱۹۵۸ با عنوان *هلنیسم و نقش تاریخی آن*.[2]

در برلین انتشار یافت. در این کتاب نویسنده علیه نظریه‌ی پان‌فئودالیسم (هخامنشی و یونانی‌مآب) موضع‌گیری کرده بود. این نظریه را راستوفتسف[3] پیرو ماکس وبر[۳۱] پرورانده بود و پیروانش آن را عامّه فهم کرده بودند. رانویچ نتیجه‌گیری کرده بود که فتوحات مقدونیان به‌دلیل توسعه‌ی مالکیت خصوصی (وابسته به رشد شهرنشینی) و روابط تولیدی برده‌دارانه مبین آغاز گسستی عمیق با موقعیت قبلی است. نتیجه‌گیری او که بعضاً با نتیجه‌گیری تارن همخوانی داشت، به‌اندازه‌ی نتیجه‌گیری تارن متناقض بود.[۳۲]

با آن که کار رانویچ مبین پیش‌رفتی انکارناپذیر بود، اما باید تصدیق کرد که خط مشی او عمیقاً تحت تأثیر نظریه‌ی نه‌چندان دیالکتیکی «پنج مرحله» ای قرار داشت که طی آن فئودالیسم سراسری جانشین برده‌برداری سراسری می‌شد. خوشبختانه کریسیگ در کتابی که کامل‌ترین نتیجه‌گیری درباره‌ی تمام این مسائل به‌شمار می‌آید، به این امر پرداخته است.[۳۳] در این‌جا لزومی نمی‌بینم که کارهای کریسیگ را، که همه‌ی کسانی که به آسیای یونانی‌مآب علاقه‌مند هستند، آن را می‌شناسند، خلاصه کنم، فقط نتیجه‌گیری او را (که با آن توافق کلّی دارم) در این‌جا ذکر می‌کنم: فتوحات مقدونی «یونانی کردن» زیر بناها را در پی نداشت، بلکه، برعکس، در آسیای یونانی‌مآب شیوه‌ی تولید شرق باستان (یعنی شیوه‌ی تولید آسیایی یا شیوه‌ی تولید خراج‌گزار) هم‌چنان حاکم بود. خود من کوشیدم در چندین بررسی از سال ۱۹۷۱ تداوم نظام جماعات اشتراکی روستایی در آسیای صغیر هخامنشی و یونانی‌مآب را نشان دهم.[۳۴] پس برای کریسیگ نیز دولت سلوکی دولتی از نوع دولت «شرق باستان» است و نه از نوع یونانی، دوران یونانی‌مآبی نیز مرحله‌ای خاص از تاریخ شرق (و نه

1. Ranovi^{v}c
2. *Der Hellenismus und seine geschitliche Rolle*
3. Rostowzew

www.tabarestan.info

تاریخ یونان) به‌شمار می آید.

۶.۱. پس دیدید که از زمان درویزن چه راهی پیموده شده است، و حتی سرنگونی کامل دیدگاه‌های تاریخی پیشنهاد شده است. با این همه، باید تصریح کنیم که نظریه‌ی همگن تداوم جایگزین نظریه‌ی همگن گسست نشده است. می‌خواهم بگویم که مسئله نه نفی پی‌آمدهای فتوحات اسکندر در تاریخ شرق است و نه رد هر نوع ایده‌ی گسست. باید گفت که از لحاظ عملکرد کل جامعه، تداوم جنبه‌ی تعیین‌کننده دارد. اما وقتی این نتیجه‌گیری‌های اولیه ــ که به‌طور دایم در فرایند بازنگری است ــ مسجل شد، باز کار زیادی، به‌ویژه از نظر سنجش آهنگ و اهمیت گسست‌ها بر حسب زمان و مکان، برای انجام دادن مانده است؛ هم‌چنین باید دید که آیا فتوحات مقدونیان عوامل انحلال‌گری را که در دراز مدت مؤثر باشند، وارد نکرده است. خلاصه مسئله این نیست که به‌نحو ساده‌گرایانه و مکانیستی تداوم را در برابر گسست قرار دهیم زیرا واقعیت تاریخی چندگانه، پیچیده و متضاد است.

بنابراین لازم است ابتدا وام‌گیری و هم‌گرایی را تمیز دهیم.[۳۵] وانگهی عنصر وام گرفته شده توسط جامعه‌ی الف از جامعه‌ی ب ممکن است کارکردی را که در الف داشته در ب نداشته باشد. بنابراین کافی نیست که «ساختارهای ابتدایی» مشترک در الف و ب را توصیف کنیم، بلکه باید آن‌ها را در کلیت تاریخی ای که انسجام خاص خود را دارد، جای دهیم. در صورت عکس، این خطر وجود دارد که برای مثال به تاریخ «ایده‌ی سلطنت» در دوران باستان از سومر تا روم برسیم که در آن هر مرحله به‌شیوه‌ای همانگویانه تعریف شده است، گویی از مرحله‌ی قبلی به وام گرفته شده باشد، و برای مرحله‌ای که بعد از آن می آید، به میراث نهاده شده باشد.[۳۶] ب. منو[1] هنگام بررسی مسائل مربوط به تداوم در مصر بطالسه با روشن‌بینی نوشت[۳۷]:

> به عقیده‌ی من باید بین بعضی از صور تملک و استثمار، که در فواصل گاه بسیار دور از یکدیگر پدیدار می‌شدند، صرفاً برای آن که بعضی شرایط مساعد جمع آمده بودند یا برای آن که این صور با وضعیت مصر تطبیق می‌کردند از یک سو، و نهادهایی که، بر عکس، جایگزین هم می‌شدند یا پس از فتوحات مقدونیان نیز به حیاتشان ادامه دادند و مورد قبول بطالسه قرار گرفتند، از سوی دیگر، تمایز قائل شد.

1. B. Menu

این امر مستلزم شناخت درست آن آسیایی است که فتوحات مقدونیان در آن تحقق یافته است.

۲

درست است که تحلیل دستاوردهای بدیع بحث‌های جدید (و نه چندان جدید) لازم است، اما کافی نیست، چون باید به روشن کردن نقایص و نابسندگی‌هایشان نیز بپردازیم، به عبارت دیگر، شایسته است که بر اساس این کارنامه‌ی بسیار مثبت دیدگاه‌های پژوهشی چند ترسیم شود.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. ۱. از نظر من مسلم‌ترین و متناقض‌ترین نقص در تاریخ‌نگاری معاصر ــ صرف‌نظر از نوع مکتب فکری ــ در جدایی مطالعات هخامنشی از مطالعات یونانی‌مآبی در زمینه‌ی پژوهشی است. این جدایی برای پیش‌رفت‌های پژوهشی وقتی زیان آورتر می‌شود که در توافق با کریسیگ بپذیریم که دوره‌ی یونانی‌مآبی در آسیا مرحله‌ی خاصی از تاریخ شرق را تشکیل می‌دهد.

این تناقض به این علت نمایان‌تر می‌شود که از دیرباز پذیرفته شده است [۳۸] که شناخت درست ساختارهای هخامنشی برای درک درست واقعیات یونانی‌مآبی لازم است (و برعکس) مثلاً راستوفتِسف در آغاز *SEHHW* (I, 77-90) خود فرصت را برای ارائه‌ی تصویری از امپراتوری هخامنشی در سال ۳۳۴ از دست نداده است. در آغاز تمام تک‌نگاری‌های اختصاص یافته به اسکندر تصویرهای کمابیش مختصری می‌یابیم. اما به‌طورکلی باید تصدیق کنیم که این نوعی دستاویز روش‌شناختی است تا تحلیلی که بر مبنای اطلاعات به دست آمده از منابع صورت گرفته باشد. [۳۹] باید گفت که صرف‌نظر از مقدمه‌ی جالب کتاب برن[1] [۴۰]، تصاویر امپراتوری هخامنشی در آستانه‌ی جنگ‌های مدی همچنان خلاصه و مختصرند. [۴۱] راستوفتِسف ــ که از دیگران مطلع‌تر است و به میراث هخامنشی علاقه‌مندتر ــ توضیح زیر را داده است (III, 1321, n. 77): «در آثار جدید برای تحلیل مفصل زندگی اقتصادی پارس و خشترپاون نشین‌های مختلف آن هیچ تلاشی صورت نپذیرفته است.» سپس با روشن‌بینی افزوده است که با

1. Burn

این همه، اسناد در این باب فراوان است.

صرف‌نظر از مقاله‌ی مهم واینبرگ (Klio, 1976) ــ که به آن باز خواهیم گشت ــ آن چه شاید متناقض‌نماتر باشد، این است که به‌طورکلی در بررسی‌های مارکسیستی درباره‌ی تداوم‌های شرقی در تداوم یونانی‌مآبی برای واقعیات هخامنشی اهمیت اندکی قایل شده‌اند. کاملاً روشن است که نظریه‌ی تداوم‌های اجتماعی ـ اقتصادی نمی‌تواند بعد واقعی خود را به دست بیاورد و اعتبار جدیدی کسب کند مگر آن که استدلال پیوسته به تحلیل واقعیات هخامنشی متصل شود.

بدون آن که بخواهیم این نکته را که به‌لحاظ ریشه‌شناختی زمینه‌ی وسیعی برای تأمل ارائه می‌دهد، به‌طور اغراق‌آمیزی بسط دهیم، باید تذکر دهیم که این موقعیت از وضعیت بسیار حاشیه‌ای مطالعات هخامنشی ناشی می‌شود که همین اواخر نه شرق‌شناسان توجهی به آن‌ها مبذول می‌داشتند و نه یونان‌شناسان. در واقع شرق‌شناسان مطالعات خود را پیرامون تورات و پس از آن، بین‌النهرین بسط دادند [۴۲] به‌طوری که بررسی روابط شاهان هخامنشی (به‌خصوص کوروش) و جامعه‌ی یهودی تا مدت‌های مدید مرجح بود. [۴۳]، و هنوز هم که می‌بینیم که امپراتوری هخامنشی جزء جهان‌های «پیرامونی» طبقه‌بندی شده است [۴۴]: چه تناقض غریبی در مورد نخستین امپراتوری یکپارچه‌ی آسیا! صفت پیرامونی از تمایز انجام شده توسط فرانکفورت بر اساس معیارهای هنری‌ای ناشی می‌شوند که خود آن‌ها بسیار قابل تردیدند. [۴۵] یگانه استثنای مهمّ *تاریخ قرون وسطا*[1]ی اد. میر[2] است که بخش مهم و بسیار مستندی را به «شرق در زمان سلطه‌ی هخامنشیان» اختصاص داده است. [۴۶] انتشار کار تألیفی بنگستون ــ که بسیار ناامیدکننده بود [۴۷] ــ نیز نتوانست جایگزین آن شود. اثر میر به‌نحو چشم‌گیری با تاریخ (*Geschichte*) بلوخ که انحصاراً بر جهان کلاسیک متمرکز است، در تباین است. [۴۸]

یونان‌شناسان تاریخ هخامنشی را فقط آن‌جا مورد توجه قرار می‌دهند که مؤید تاریخ یونانی است: به عبارت دیگر، در آثار مربوط به تاریخ یونانی، امپراتوری هخامنشی فقط در بخش‌هایی پدیدار می‌شود که به بررسی جنگ‌های مدی، طلای هخامنشیان، صلح شاه یا فتوحات اسکندر اختصاص دارد (البته فتوحات اسکندر به

1. *Geschichte des Altertums*
2. Ed. Meyer

یونان‌شناسان این اجازه را داده است که تاریخ خاورمیانه را «بربایند» یا به گروگان بگیرند!). خواهند گفت که این کار برای مورخان یونان باستان عادی است. درست است، اما آن‌چه چندان عادی نیست، شیوه‌ای است که با آن روابط دولت‌های یونانی با امپراتوری هخامنشی ــ که فقط از زاویه‌ی اشتغالات یونانی تحلیل می‌شود ــ مورد بررسی قرار می‌گیرند (یا در واقع قرار نمی‌گیرند) [۴۹]. آیا می‌شود انکار کرد که این جهت‌گیری اروپامحور [۵۰] ــ که میراث تاریخ‌نگاری نوع مستعمراتی است [۵۱] ــ به‌پژوهش آسیب می‌رساند؟ در واقع چگونه می‌توانیم روابط یونانی /پارسی را به‌طور جدی بررسی کنیم بی آن که خود جهان هخامنشی، و نه جهان هخامنشی خیالی را، که از *کامرا اوبسکورا*[۱]ی مسافر اروپایی منتج شده است [۵۲]، از درون [۵۳] شناخته باشیم؟

آیا این سخنان پیش پا افتاده و ناشی از عقل سلیم است؟ به‌طور قطع! اما باید تصدیق کرد که مورخان آن‌ها را رعایت نکرده‌اند. تلاش‌های انجام شده در این جهت مدت‌ها مورد توجه قرار نگرفتند: من به‌ویژه به اثر پیشتاز ننچی می‌اندیشم [۵۴] که برای رویکرد به مسئله‌ی قدیمی جنگ‌های مدی راه جدیدی پیشنهاد کرد و به‌ویژه تحلیلی از موقعیت از دیدگاه هخامنشی پیشنهاد نمود. فقط می‌توان تأسف خورد بر این که این اثر مدت‌ها یک استثنا باقی ماند. [۵۵] هم‌چنین باید اهمیت دفاعیه‌ی نیرومند امیر مهدی بدیع را در این راستا متذکر شد [۵۶]: می‌توان اظهارنظر کرد که این نوشته‌ها نوعاً نوشته‌ی افراد «آماتور» هستند؛ اما مسئله‌ی تحریف تاریخ هخامنشی به دست تاریخ‌نگاری اروپایی هنوز هم مسئله‌ای واقعی است و فقط می‌توان افسوس خورد بر این که یونان‌شناسان با این دفاعیه تا این حد کم آشنا هستند. [۵۷]

در مورد ایران‌شناسان باید گفت که آنان تا همین اواخر تلاش خود را به لغت‌شناسی تاریخی و باستان‌شناسی کاخ‌ها اختصاص داده بودند: پژوهش‌های بسیار مهم، حتی اساسی، برای آن که معنای حقیقی خود را بیابند، باید به در نظرگرفتن معضل تاریخی منتهی شوند. راستوفتسف چهل سال تمام از فقدان مطالعات اجتماعی ـ اقتصادی در مورد تاریخ هخامنشی افسوس خورد. ما بدون این که محاسن واقعی نوشته‌ی اومستد [۵۸] و گیرشمن [۵۹] را نفی کنیم، باید اذعان کنیم که آثار آنان این نقص را برطرف نکرده‌اند.

---

۱. camera obscura، اشاره به جمله‌ی معروف مارکس در «ایدئولوژی آلمانی.» ـ م.

۲.۲. خوشبختانه اوضاع در حال تغییر است. نخست باید توجه داشت که مسئله‌ی روابط بین یونانیان و امپراتوری هخامنشی در این پانزده ساله‌ی اخیر چندین بار مطرح شده و دوباره مورد بررسی قرار گرفته‌اند.[۶۰] مطالعات اخیر یونان‌شناسان (به‌ویژه بررسی‌های بالسر[۶۱]، بریان[۶۲]، بوتچی[۶۳]، لوئیس[۶۴]، استار[۶۵]) نشان می‌دهند که طرز تفکر تغییر یافته است. به نظر می‌رسد که این پژوهش‌ها که داده‌های کلاسیک و داده‌های هخامنشی را لحاظ کرده‌اند، به‌دلیل هم‌گرایی خود علامت عمده‌ی جنبشی را تشکیل می‌دهند که هدف آن بررسی مجدد تاریخ هزاره‌ی اول اژه‌ی شرقی و خاور نزدیک است. این پژوهش‌ها ــ که عملاً مستقل از یکدیگر انتشار یافته‌اند ــ ثابت می‌کنند که مورخان «کلاسیک» دریافته‌اند که جهل نسبت به‌جهان هخامنشی میراث ایدئولوژیکی مردم‌شناسی دوران باستان در مورد بربرها و پارسیان است. از طرف دیگر، این مورخان روز به روز بیشتر بر این امر اشعار می‌یابند که شناخت تا حد ممکن دقیق امپراتوری هخامنشی ضرورتی علمی به‌شمار می‌آید. سرانجام باید گفت که برخلاف نظر عده‌ای، این سخن که منابع یونانی در مورد تاریخ هخامنشیان نیازمند بررسی دقیق و سیستماتیک جدیدی است، رفته‌رفته برای خود جا باز می‌کند.[۶۶]

این توجه جدید از ناحیه‌ی یونان‌شناسان با احیای جدّی مطالعات هخامنشی همراه است. انتشار اثر دسته‌جمعی ایران‌شناسان مبین همین امر است.[۶۷] این احیای توجه در راستای در نظر گرفتن مسائل تاریخی کلی است و به نظر من بعضاً با کشف اسناد جدید و با مقابله‌ی آن‌ها با داده‌های شناخته شده‌ی قبلی (از جمله منابع کلاسیک) توضیح داده می‌شود. در واقع انتشار بخش مهمی از اسناد عیلامی بایگانی تخت جمشید[۶۸] پهنه‌ی وسیعی را در برابر تاریخ اقتصادی و اجتماعی گشوده است؛ مطالعات داندامایف[۶۹] و نتیجه‌گیری موقت هالوک همین امر را نشان می‌دهند.[۷۰] در میان منابعی که به‌تازگی کشف شده‌اند، باید موارد زیر را ذکر کرد: کتیبه‌های یونانی یافت شده در آسیای صغیر: استل سه زبانی (یونانی ـ لوکیایی ـ آرامی) کسانتوس[۷۱] و کتیبه‌ی زیبای ساردیس که روبر آن را منتشر کرده است.[۷۲] به آن‌ها باید نتایج جذاب کاوش‌های باستان‌شناختی انجام شده توسط گروه گاردن در قلمرو آی ـ خانم و به‌طور وسیع‌تر در باکتریای شرقی را افزود.[۷۳] برخلاف عقیده‌ای که هنوز متداول است، منابع مربوط به امپراتوری هخامنشی به‌نحو غیرقابل قیاسی از منابع به‌طور اخصّ یونانی گوناگون‌تر و فراوان‌تر است. در واقع باید اسناد زیر را به منابع کلاسیک افزود:

www.tabarestan.info

کتیبه‌های سلطنتی (که تفسیر جدید آن‌ها را کلارا هرنشمیت تدارک می‌بیند) [۷۴]، الواح تخت جمشید، کتیبه‌ها و پاپیروس‌های آرامی، اسناد بایگانی‌های بابلی، منابع کتاب مقدس، منابع دموتیایی و هیروگلیفی، اوستا (که استفاده از آن دشوار است)؛ لازم است به آن‌ها انواع اسناد باستان‌شناختی و سکّه‌شناختی را نیز بیفزاییم.

در این شرایط، به عهده‌ی یونان‌شناسان است که تلاش‌هایشان را با تلاش‌های ایران‌شناسان و شرق‌شناسان همراه کنند [۷۵] و این حیطه‌ی تاریخی واحد را از حالت خانه خانه بیرون بیاورند و یکپارچه کنند: وضعیت مطلوب تشکیل گروه‌های پژوهشی منسجم است که روی پروژه‌های مشترک کار کنند [۷۶]، امّا بر عهده‌ی یونان‌شناسان که از منابع شرقی احتمالاً به‌صورت ترجمه استفاده کنند: من به تجربه می‌دانم [۷۷] که در این کار خطر ارتکاب اشتباه، با وجود احتیاط‌های اتخاذ شده، وجود دارد، امّا آیا بزرگ‌ترین خطری که متوجه پژوهش‌گر است، نادیده گرفتن اسنادی به این غنا به‌سبب تقسیم مفرط کار فکری نیست [۷۸]؟ در هر حال، احساس من این است که ملحوظ داشتن مستقیم اسناد هخامنشی، پیش‌شرط پیش‌رفت‌های آتی در مطالعه‌ی تداوم‌های هخامنشی ـ یونانی‌مآبی است. در واقع این یکی از قلمروهای مورخ است که تخصص فوق‌العاده در آن بیشتر از آن که برانگیزنده‌ی ابداع باشد، مهارکننده‌ی آن است.

۳.۲. مقاله‌ی اخیر واینبرگ [۷۹] در واقع به‌خوبی نشان‌دهنده‌ی تمام مزایایی است که این نوع مطالعات برای نظریه‌ی تداوم شرقی در شرق یونانی‌مآب به همراه دارد ـ این نظریه‌ای است که نویسنده نیز پیرو کریسیگ مدافع آن است. منظور این مؤلف از *Vorhellenismus* (پیش هلنیسم) دوره‌ای مرکب از دو قرن است که در خاور نزدیک بر فتوحات اسکندر مقدم بوده است: دوره‌ای که طیّ آن مجموعه‌ای از شرایط مقدماتی فراهم می‌آیند که دوره‌ی یونانی‌مآب را تدارک می‌بینند و مقدّم بر آن‌اند. نویسنده نشان می‌دهد که بعضی از واقعیّات بزرگی که معمولاً به دوره‌ی یونانی‌مآبی نسبت می‌دهند، در دوره‌ی پیش‌یونانی‌مآبی یا در حال نطفه‌بستن هستند یا به‌صورت نیرومند وجود دارند و یا در حال گسترش‌اند، به عبارت دیگر سابقه‌شان به دوره‌ی سلطه‌ی هخامنشی می‌رسد. مؤلف از میان پدیده‌های بزرگ این دوره از *Vorhellenismus*، ترقی چشم‌گیر نیروهای تولیدی، تشدید مبادلات پولی، التقاط‌ها، جهان‌گرایی و جنبش بسیار فعال شهرنشینی نام می‌برد.

بنابراین می‌بینیم که قلمرو پژوهشی هخامنشی ـ یونانی‌مآبی عملاً نامحدود است. تمام مضامین، تمام مناطق می‌توانند برای چنین پژوهش‌هایی به‌عنوان پایه مورد استفاده قرار گیرند. مقابله‌ی نظام‌مند [۸۰] منابع و مسائل یونانی ـ هخامنشی اقتضای مشترک پژوهش‌هاست. برای اثبات این سخن فقط یک مسئله را، که از میان مورد بحث‌ترین مسائل برگزیده شده است، انتخاب می‌کنم، و آن هم مسئله‌ی وضعیّت حقوقی زمین یا زمین‌ها و اشخاص، و به‌طور دقیق‌تر مسئله‌ی دهش ارضی است. دو بررسی دانداماییف وهارماتا فایده‌ای را که می‌توان از مقابله‌ی انواع گوناگون منابع به دست آورد، نشان داده‌اند: در واقع مقابله‌ی اسناد به ما اجازه می‌دهد که استقرار هخامنشانه‌ی این نهاد (دهش ارضی) را ثابت کنیم و به‌ویژه ساز و کار و عملکردش را مشخص نماییم:

۱) می‌دانیم که نویسندگان کلاسیک به دهش اراضی و روستاها به دست شاه بزرگ به‌نزدیکان و دوستان اشاره کرده‌اند. [۸۱] این اسناد کلاسیک درباره‌ی وضعیّت حقوقی عطایا مسائلی را طرح می‌کنند ــ که در نوشته‌های دیگر با عبارات آشکارا مشابهی در مورد دهش‌های دوران یونانی‌مآبی نیز مطرح شده است. دانداماییف [۸۲] به‌خوبی نشان داده است که الواح استحکامات تخت جمشید (PFT) اجازه‌ی ارائه‌ی عناصر حلّ مسئله را می‌دهند. در شماری از الواح به تأدیه‌ی «جیره‌ها» [۸۳]؛ به مأموران و شخصیت‌های عالی‌رتبه (از جمله شاهدختی هخامنشی [۸۴]) اشاره شده است. این «جیره‌ها» جنسی هستند: مثلاً می‌دانیم که پرنکه ــ که شخصیّتی عالی‌رتبه است [۸۵] ــ محصولات مختلف از جمله دو بره در روز دریافت می‌دارد. این محصولات از نقاط مختلف فارس می‌آیند. دانداماییف این اطلاعات را با دهش‌های شناخته شده از طریق منابع کلاسیک مقایسه می‌کند و تصریح می‌کند: «اسناد استحکامات... وضعیّت حقوقی اقوام و شهرهای اعطایی را آشکار می‌سازند. اقوام مردم در قلمروهای اعطایی، برخلاف املاک شخصی، آزادند: البته آنان مکلّف‌اند (علاوه بر پرداخت خراج به شاه؟) هزینه‌های این یا آن شخصیت عالی‌مقام را برای چند روز در سال تقبل کنند یا جامه‌هایی را بر حسب هنجارهای مقرر برایشان فراهم آورند.» به این ترتیب، با مطالعه‌ی اسناد استحکامات هم وجود تداوم با (بعضی؟) دهش‌های یونانی‌مآب (اعطای درآمدها و نه اراضی و روستاییان [۸۶]) را می‌شود تشخیص داد و هم فراوان به دست آورد؛

۲) هارماتا [۸۷] مراسلات آرامی ارشامه را به‌مثابه پایه‌ای برای مطالعات مربوط به عطایا

و نیز وضعیّت حقوقی تولیدکنندگان مستقیم در مصر هخامنشی برگزیده است. از این بررسی دقیق، نخست این نکته استنتاج می‌شود که در مصر هخامنشی رسم دادن عطیه [۸۸] (فارسی باستان داشنه [1]) وجود داشته است. «اراضی اعطایی» بغه [2] نام دارند که معمولاً «قلمرو» ترجمه می‌شوند [۸۹]: در واقع در این اصطلاح مفهوم توزیع (مانند اصطلاح بزیش [3] که داسموس [۹۰] یونانی است) وجود دارد و باید مورد تأکید قرار بگیرد. بغه قلمرو شخصی نیست. بغه «بخشی» از قلمرو سلطنتی است که به‌صورت عطیّه موقت از آن جدا شده است. با مرگ صاحب عطیه این قلمرو به شاه یا فرمانروای خشترپاون‌نشین باز می‌گردد. بنابراین ــ همان‌طور که هارماتا خاطرنشان کرده است ــ روشن است که این اسناد ثابت می‌کنند که رسم «هخامنشانه»ی اراضی سلطنتی در مصر ریشه گرفته بود: اگر به اتفاق منو [۹۱] بپذیریم که شماری از وجوه نظام ارضی در مصر دوران بطالسه از دوران فراعنه متمایز است، این بینش وسعت می‌گیرد. [۹۲]

پس این دو بررسی ــ که به‌طور بسیار خلاصه ارائه شدند ــ دستاورد پژوهش‌های منسجم را می‌نمایانند. در قالب مضمون «زمین و روستاییان وابسته»، باید اهمیت راه‌حل پیشنهادی ورل [4] [۹۳] در مورد قید واژه‌ی پریویکوی [5] در روایت یونانی استل سه زبانی کسانتوس را بر اساس کتیبه‌های یونانی آسیای صغیر جنوبی خاطرنشان کنم. [۹۴]

باید بیفزایم که این مطالعات نباید فقط بر اساس طرحی موضوعی هدایت شوند: انجام مطالعات منطقه‌ای نیز اهمیت اساسی دارد، زیرا در درون امپراتوری هخامنشی، امپراتوری اسکندر و قلمروهای سلطنتی یونانی‌مآب، تمام مناطق بر اساس ضرباهنگی واحد تحول نمی‌یابند [۹۵] و با یک شیوه‌ی تولیدی اداره نمی‌شوند ولو تمام این مناطق و تمام این شیوه‌های تولیدی تحت تسلط تشکیلات دولتی مرکزی و شیوه‌ی تولیدی خراج‌گزار قرار داشته باشند. هم‌چنین تصریح می‌کنم که این مطالعات موضوعی و منطقه‌ای باید بر اساس طرحی در زمانانه هدایت شوند، زیرا بین امپراتوری هخامنشی در دورانی که بیشترین وسعت را دارد و قلمرو سلطنتی خاندان آتالوس در اوایل تأسیس، تفاوت‌هایی وجود دارد که فقط با واژه‌های کمّی قابل تحلیل نیست.

سرانجام باید متذکر شویم که ــ بدون پیشداوری در مورد محتوای «تداوم» ــ حداقل از نظر روش‌شناختی مطلوب است که تا حد ممکن از نظر زمانی عقب برویم. [۹۶] مثلاً

---

1. dāšna 2. baga 3. baziš 4. Wörrle
5. Perioikoi

می‌دانیم که آرکی[1] بین جماعات ساکن آناتولیا در دوران حتیان و لائوی[2]های دوران یونانی‌مآبی مقایسه‌هایی انجام داده است.[۹۷] هم‌چنین باید به بحث‌هایی که بین متخصصان شرق باستان درباره‌ی برخی مسائل جریان دارد و در روشن کردن مشکلات ما مؤثر است، اشاره کنم، نظیر «فئودالیته» در دوران آشوری و حتی[۹۸]، مفهوم اراضی سلطنتی و مفهوم مالکیت[۹۹]، جایگاه جماعات روستایی[۱۰۰]، نقش دولت و معابد در اقتصاد[۱۰۱]، سهم برده‌داری و ایلوتیسم[3][۱۰۲] و غیره. از نظر تاریخ دراز مدت بعضی مناطق چون مصر و بابل و بعضی از مضامین، به‌ویژه ایدئولوژی‌های مذهبی مرجح‌اند.[۱۰۳]

www.tabarestan.info تبرستان

۴.۲. از این دیدگاه در سال‌های اخیر شاهد کشف سند باستان‌شناختی بسیار مهمی بودیم: می‌خواهم از کاوش‌هایی سخن بگویم که توسط گروه گاردن[۱۰۴] در خطّه‌ی شهر یونانی‌مآب آی ـ خانم و پس از آن به‌طور وسیع‌تر در باکتریای شرقی صورت پذیرفته است.[۱۰۵] نتایج اصلی شایسته‌ی بیان شدن‌اند، زیرا در قلمرو مورد بحث ما شماری از تأمّلات و فرضیّه‌ها را برمی‌انگیزند.

در سال ۱۹۷۴ هنگام اجرای نخستین برنامه‌ی کاوش، باستان‌شناسان در دشت آی ـ خانم شبکه‌ی آبیاری‌ای متعلق به دوران یونانی‌مآبی کشف کردند، که (همان‌طور که باستان‌شناسان شوروی مدت‌ها قبل از آن نشان داده بودند) آشکارا به کمک متخصصان ایرانی (به‌مفهوم وسیع کلمه) با استفاده از فنون شناخته شده در آسیای مرکزی احداث شده بود. اما، نویسندگان[۱۰۶] گزارش بر فقدان شبکه‌ی هخامنشی اصرار داشتند. آنان از این امر تقابل بین دو دوره را نتیجه‌گیری کردند: آنان در برابر دوره‌ی هخامنشی، که مشخصه‌ی آن فقدان آبیاری و اقتصاد پی ریزی شده بر کشت دیم و نگهداری دام به دست مردمان صحراگرد یا نیمه صحراگرد بود، دوره‌ی یونانی‌مآبی را قرار دادند که در آن «دشت آبیاری می‌شد و دارای محوطه‌های متعدد بود.» نویسندگان هم‌چنین خاطرنشان کردند: «یونانیان هندسه‌ی کاربردی را که

---

1. Archi 2. *Laoi*

۳. ilotisme، ایلوت‌ها (ilotes) ساکنان قدیم لاکونیا و مسینا بودند که به دست اسپارتیان به سرواژ فرو کاسته شده بودند. آنان به دولت تعلّق داشتند و فقط دولت می‌توانست آنان را آزاد کند. منظور از ایلوتیسم در این متن احتما لاً کشاورزان وابسته به دولت‌اند. ـ م.

می‌بایست در آن استاد تلقی شوند، در این مورد خاص به سنت آسیایی افزودند.» به عبارت دیگر ــ (این منم که تفسیر می‌کنم) ــ در این مرحله‌ی کاوش و حداقل در این محوطه، کشفیات به‌نوعی نظریه‌ی «معجزه‌ی یونانی در شرق» را تأیید می‌کردند، یعنی نظریه‌ی دگرگونی‌های عمیقی را که اسکندر و جانشینان او برای اقتصاد و جامعه به ارمغان آورده بودند.

برنامه‌ی کاوش ۱۹۷۵ ــ که با کاوش‌های سال‌های ۱۹۷۶ـ۱۹۷۸ تکمیل شد ــ کاملاً مؤید این تفسیر اولیه بود. در واقع در این تاریخ شبکه‌ی آبیاری متعلق به دوران هخامنشی کشف شد که پس از شبکه‌ای ایجاد شده بود که عمر آن به اوج دوران مفرغ می‌رسید. بر این مبنا ــ همان‌طور که گاردن و ژنتل[1] در بررسی در دست انتشار خود (۱۰۷) توضیح داده‌اند ــ معلوم می‌شود «که منطقه تحت قیمومت شاهان بزرگ به رونقی نزدیک شده بود که دیدارکنندگان باکتریای یونانی‌مآب از آن تجلیل کردند.» نویسندگان گزارش این نتایج تاریخی را از آن استخراج کردند: «این کشف بر ماهیت استعمار یونانی، حداقل در منطقه‌ی مورد بررسی، پرتو جدیدی می‌افکند: مسئله به هیچ وجه به زیر کشت آبی بردن اراضی دست نخورده نیست، بلکه فقط بسط سطوح کشت شده از طریق استفاده از فنون آبیاری است که ساکنان این سرزمین از دیرباز با آن آشنا بودند. اما اگر در سطور بالاتر به علم مهندسانی اشاره کردیم که موفق شدند در دوران یونانی‌مآبی مسائل گوناگون توپوگرافی و خاکبرداری را که آبیاری دشت آی ـ خانم ایجاب می‌کرد، حل کنند، الزاماً نباید به فکر د بر نبوغ یونانی افتاد (۱۰۸)، بلکه باید دانش عملی صرفاً باکتریایی نیز اندیشید که بر سنت دیرپای آبیاری مصنوعی در آسیای مرکزی استوار بود.»

این کشفیات و تفسیرهای پیشنهادی گاردن و ژنتل تأملاتی چند درباره‌ی مسئله تداوم و گسست بر می‌انگیزند (۱۰۹):

۱) اول درباره‌ی روش‌های استعمار یونانی‌مآبی: در واقع نویسندگان به‌درستی بر آن هستند که «شاید حاصل‌خیزی این واحه‌ی بزرگ که در سرحدات شرقی باکتریا قرار داشت، باعث جذب رؤسای مقدونی شده بود.» به عقیده‌ی من این تفسیر باید به کل محوطه‌های یونانی‌مآب بسط یابد (۱۱۰): در واقع بنیان‌گذاران آگاهانه و پیوسته

1. Gentelle

www.tabarestan.info

محوطه‌هایی را که قبلاً مسکونی بود و کشت می‌شد و حتی شهرنشین شده بود، برمی‌گزیدند. دلیل آن ساده است: ضرورت عاجل دست‌رسی به منابع غذایی و نیاز به نیروی کار شهری و روستایی در حال و آینده. هدف اولیه‌ی جنبش عمران یونانی‌مآبی، با آن که موفق شد که مانند مورد آی خانم به گسترش سطوح زیر کشت منتهی شود، کشت اراضی آیش نبود. بلکه در اساس مصادره‌ی نظام وابستگی روستایی که شرط اولیه‌ی بقا و موفقیت این جنبش به‌شمار می‌آمد، و قرار دادنش در خدمت فاتحان بود.

۲) از سوی دیگر، این مثال ضرورتِ قبلاً خاطرنشان شده‌ی جای دادن دوره‌ی یونانی‌مآبی در درازمدت تاریخ شرقی را تأیید می‌کند. در واقع اگر نمودار چرخه‌های جمعیتی را ــ که گاردن و ژنتل آن را تهیه کرده‌اند ــ در دشت آی ـ خانم بررسی کنیم، در می‌یابیم که یکی از دوره‌های پر جمعیت شامل دوره‌ی دراز مدتی می‌شود که (حدوداً) دوره‌های هخامنشی، یونانی‌مآب و کوشانی را در بر می‌گیرد. این تداوم به‌طور قطع نافی نوسان‌های با دامنه‌ی تغییرپذیر در داخل این واحد زمانی گسترده نیست. مشخصه‌ی دوران یونانی‌مآبی به‌ویژه جابه‌جایی مرکز ثقل اجتماعی ـ اقتصادی به سوی دشت آی ـ خانم است، یعنی این دوره با رگرسیون نسبی بعضی از محوطه‌ها و تشدید آبیاری در محوطه‌های نزدیک‌تر به دشت مشخص می‌شود. (۱۱۱)

۳) سرانجام باید بیفزایم که کشفیات انجام شده در خود شهر(۱۱۲) گواه این استمرار است: الف) سهم انکارناپذیر الگوهای یونانی (مثلاً از نظر ساختن ورزشگاه یا تئاتر) هر چه باشد ــ همان‌طور که باستان‌شناسان شوروی که بر روی محوطه‌های دیگر کار می‌کنند آن را نشان داده‌اند و همان‌طور که برنار آن را به‌درستی در عبارات زیر تصریح کرده است ــ معلوم است «که مهاجرنشینان یونانی پس از رسیدن به آسیای مرکزی، معماری محلی کاملاً توسعه یافته‌ای در آن مکان یافتند که مبین سنتی متمایز از سنت ایران هخامنشی بود، اما احتمالاً طی دو قرن سلطه‌ی هخامنشیان تا حدودی تحت تأثیر آن قرار گرفته بود.» (۱۱۳) یکی از بناهایی که به‌تازگی بیش از بناهای دیگر مورد کاوش قرار گرفته است ــ و پیر برنار آن را «خزانه‌داری» نامیده است ــ گواه خوبی بر این استمرار است، چون بر اساس طرحی ساخته شده است که آن را، بدون این که بخواهیم از تخت جمشید سخن بگوییم، در آسیای مرکزی حتی در خزانه‌داری نسایه و ــ پیر

برنار می‌افزاید ــ در بنایی کشف شده در واحه‌ی باکتریا به دست باستان‌شناسان شوروی (که آنان بیشتر عقیده دارند که کاخ است) می‌توان یافت [۱۱۴]؛

ب) در یکی از اتاق‌های این بنا (خزانه‌داری) چندین کتیبه از نوع اقتصادی به زبان یونانی کشف شده است. پیر برنار [۱۱۵] این کشف را به‌شیوه‌ی زیر تفسیر می‌کند: «با وجود مختصر بودن اسناد، وجود تشکیلات مالی پیچیده قابل‌پیش‌بینی است، که خود آن از تشکیلات مالی سلوکی که بدبختانه درست شناخته نشده است، به میراث رسیده است.» این فکر در من تقویت می‌شود که این تشکیلات مالی سلوکی میراث هخامنشیان است. اول آن که شباهت بین این کتیبه‌ها با اسناد نسایه حیرت‌آور است [۱۱۶]، و تداوم بین آن‌ها و نحوه‌ی بایگانی هخامنشی انکارناپذیر. [۱۱۷] از طرف دیگر باید به این واقعیت توجه داشت که چند مأمور دولتی در آی ـ خانم نام ایرانی دارند. [۱۱۸] بنابراین می‌توان فرض کرد که مقدونیان نه فقط توده‌ی مردمان وابسته را در راه اهداف خود به کارگرفته‌اند، بلکه با متخصصان آبیاری و مالی نیز همین کار را کرده‌اند ــ این متخصصان شاید حتی به‌صورت مادون در طبقه‌ی مسلط ادغام شده باشند. [۱۱۹] همه‌ی این شواهد وقتی جمع می‌شوند، ثابت می‌کنند که کشورگشایی و استعمار مقدونی به تداوم و حتی تحکیم [۱۲۰] کل ارگانیک ساختارهای اجتماعی ـ اقتصادی و نیز تشکیلات دولتی از نوع خراج‌گزار، که از طریق فتوحات هخامنشی استقرار یافته بود، منتهی شدند. [۱۲۱] باید توجه داشت که هخامنشیان نیز سنن آبیاری پدید آمده در آسیای مرکزی را به‌نفع خود مصادره کرده بودند.

۳

در انتهای این کارنامه ــ به‌مفهوم اعم کلمه ــ روشن است که نمی‌توان از زیر بار مسئله‌ای که همان‌قدر که جذاب است پیچیده نیز است، شانه خالی کرد: جایگاه و نقش اسکندر در تاریخ خاور نزدیک و خاورمیانه. امروزه همه چیز حاکی از ضرورت بررسی مجدد این مسئله است. به این منظور قصد دارم اوراق بعدی را به آن اختصاص دهم تا تفسیری را که به مشکلات و خطرهایش آگاهم، پیشنهاد دهم.

www.tabarestan.info تبرستان

۳.۱. تأکید مکرر بر رنگ شرقی یونانی‌مآبی آسیایی به بحث پایان نمی‌دهد و به‌خودی خود پاسخ پرسش طرح شده نیست، این تأکید بحث را روشن و تسهیل نمی‌کند و حتی ممکن است منبع ابهام و اشتباه باشد. به‌ویژه اگر ــ بدون تدقیق کردن ــ مفهوم تاریخ دراز مدت آسیایی را بسط دهیم.

با مطالعه‌ی بررسی‌های اخیر ایران‌شناسان (یا به‌طور وسیع‌تر متخصصان خاور نزدیک)، از اتفاق نظر موجود در میان آنان به‌سرعت حیرتزده می‌شویم: در واقع ایده‌ی تداوم کلی هخامنشیان و اسکندر (و جانشینانش) ــ چون امری بدیهی ــ در آن‌ها پذیرفته و بیان شده است. با این همه، مورخی که می‌خواهد دیدگاه آسیایی تاریخ را ملحوظ دارد، نباید شتابزده نتیجه بگیرد که این هم‌گرایی بین شرق‌شناسان و یونان‌شناسان فی‌نفسه منبع حقانیت است. چند مثال مخالف ــ به‌عقیده‌ی من ــ نشان می‌دهند که تفسیر ایران‌شناسانه از اسکندر جانشین کوروش نه از اشتباهات مبتنی بر اروپا محوری مصون است و نه از معانی ضمنی فرجام‌شناختی.

نِولی در بررسی طولانی و بسیار شورانگیزی که به سیاست مذهبی هخامنشیان اختصاص دارد [۱۲۲]، با عبارات زیر با این مسئله برخورد کرده است:

ما شاهد جریانی به سوی درونی کردن هماره تشدید شده‌ی کیشی هستیم که سرمنشأ مذاهب دارای اسرار خفیه و مذهب گنوسی بود و، در میان عللی که آن چه ــ یعنی این امپراتوری جهان‌میهن را ــ پدید آوردند، می‌توانیم پیش‌احساس آن چه را دریابیم که با Βασιλεια τσης Ασιας بنیانگذاری شده به دست اسکندر مقدونی می‌بایست روی دهد (۱۸۴ـ۱۸۵)؛

نویسنده در جای دیگر تصریح می‌کند (۱۳۹):

... اگر بخواهیم دریابیم که کدام انگیزش واقعی شاهان را به پذیرش و اجرای ایدئولوژی‌ها و رسومی که برایشان بیگانه بود، سوق داد، حقیقت‌نمایانه‌تر آن که فقط به مصلحت دولت بیندیشیم. روی هم رفته باید گفت که دقیقاً با اجرای سیاست مذهبی هخامنشیان بود که خاور نزدیک و خاورمیانه، مستقل از آن چه این سیاست به‌خود وعده داده بود، در شکل‌گیری وحدت معنوی‌ای سهیم شدند که زمینه‌ساز پدید آمدن یونان‌مآبی شد.

دریافتِ ــ اساساً درست و ضروری ــ فراوانی و شدت مبادلات و فرایندهای جذب

www.tabarestan.info تبرستان

فرهنگی در آسیای هخامنشی گافوروف[1] را به نتیجه‌گیری زیر سوق داده است [۱۲۳]:

می‌دانیم که اسکندر کبیر برای تحقق وحدت یونانیان و شرقیان به‌صورت نوعی وحدت فرهنگی و سیاسی طرح‌هایی داشت. لازم است خاطرنشان کنیم که چنین التقاط فرهنگی‌ای از اقوام گوناگون دویست سال پیش از فتوحات این مقدونی بزرگ آغاز شده بود. بنابراین مجازیم تصور کنیم که طرح‌های او چیزی جز تداوم سیاست هخامنشیان، یعنی پیشینیان معروفشان نبود.

www.tabarestan.info تبرستان

در کار الایی [۱۲۴] که به بررسی فنیقیه و تماس‌های فنیقیه و یونانیان در دوران هخامنشیان اختصاص دارد، همین ایده را باز می‌یابیم:

از سوی دیگر [فنیقیان] رفته رفته فرهنگ نیرومند [یونانی] را جذب کردند، همین امر در فنیقیه و به‌طور اخصّ در صیدا موجب یک احیای فرهنگی شد که زمینه‌ی تحقّق تمدن یونانی ـ شرقی را، که همان تمدن یونانی‌مآب بود، تشکیل داد.

هم‌چنان همان ایده‌ی وحدت فرهنگی در سطح خاورمیانه است که تدمور [۱۲۵] را وا می‌دارد که از نظر زمانی تا دوران نوآشوری به عقب برود. در واقع او معتقد است که سیاست فتح و استعمار و تبعید شاهان نو آشوری به تأسیس «فرهنگ مرکب امپراتوری» منجر شد (ص ۴۱). از سوی دیگر، انتشار خط و تأثیرات زبان آرامی، به عقیده‌ی او، «وحدت آرامی ـ آشوری»ای پدید آورد؛ تدمور سخنان خود را چنین ادامه می‌دهد:

همین وحدت بود... که در خاور نزدیک طیّ دوره‌ی هخامنشی ادامه یافت و یکی از عناصر تحتانی وحدت جهان یونانی‌مآب شد.

بنابراین به نظر می‌رسد که ــ حداقل به طور تجربی ــ توافق بر سر اسکندری که هم وارث و هم کاتالیزور تمدن های خاور نزدیک و به‌طور اخص «تمدن هخامنشی» است، در حال شکل‌گیری ات. این امر تأملات و مسائلی چند را بر می‌انگیزد. برای کسی که امپراتوری هخامنشی را از نزدیک می‌شناسد، مسئله ساده است: مبادله‌ی کالاها، اشخاص و افکار و اعتقادات در آن بسیار فعال و توسعه یافته بودند [۱۲۶] و از

1. Gafurov

این نظر آشورشناسان و ایران‌شناسان اشتباه نمی‌کنند وقتی بر تداوم‌های هخامنشی ـ یونانی‌مآب تأکید می‌کنند، مقاله‌ی واینبرگ کامل‌ترین تبلور نظریه‌ی تداوم‌های هخامنشی است.

پس این تفسیر از تاریخ خاورمیانه جذاب است و به عقیده‌ی من بعضاً بر پیوندهایی استوار است که بین هخامنشیان و اسکندر برقرار (و یا فرض) می‌کند، امّا این امر باعث نمی‌شود که تردیدها و حتی نگرانی‌هایی در مورد آن پدید نیاید. اصطلاح *Vorhellenismus* (پیش‌هلنیسم) به نظر من چندان درست نیست. در واقع برای واینبرگ [۱۲۷] مسئله «مشخص کردن مجموع شالوده‌ها و شرایط مقدماتی» بود که «پیش درآمد یونانی‌مآبی را تشکیل دادند، آن را تدارک دیدند و مشروط کردند» و علاوه بر آن، تعیین «پدیده‌هایی که در خاور نزدیک هزاره‌ی اول پیش از میلاد در مجموع در این خطّه پیش از یونانی‌مآبی وجود داشتند و پیش درآمد آن به‌شمار می‌آمدند.»

هم‌چنین دیدیم که اصطلاح‌های «پیش احساس» «تدارک»، «پیش درآمد» اغلب به قلم نویسندگان ذکر شده در بالا جاری شده است. اسکندر که توسط درویزن *آلفا* یا آغاز تاریخ یهودی ـ مسیحی معرفی شده است، در نوشته‌ی چندین تن از ایران‌شناسان، از طریق دگرگونی‌ای عجیب، امگا یا انجام تاریخ خاور نزدیک می‌شود. وسوسه‌ی آلفا و امگا نمایاندن اسکندر همچون پالیارو[1]ی ایران‌شناس (در این مورد بسیار درویزنی) بسیار شدید است. این ایران‌شناس می‌نویسد [۱۲۸]:

> ساختار محکم دولتی که کوروش بنا نهاد و داریوش آن را تکمیل کرد حتی وقتی اصل به حرکت درآورنده‌ی آن ضعیف شد، هم‌چنان به حیات خود ادامه داد. و سایه‌ی عظیم آن هم‌چنان زندگی هلنیسم را تهدید می‌کرد تا زمانی که ماجرای معجزه‌آفرین اسکندر کبیر این سایه‌ی عظیم را در مقام ساختار سیاسی از میان برد، امّا در عین حال کاری کرد که ارزش‌های فرهنگی باقی‌مانده، که با ارزش‌های هلنیسم درآمیخته بودند، ارزش‌های خاص تمدن بزرگ جدیدی را بیافرینند.

این تفسیر از اسکندری که امکانات بالقوه‌ی هخامنشی را عینیت می‌بخشد، به دلیل بسط یافتن (و نیز محدود شدن) به وجوه و مقولات یک تاریخ ذهنی در مورد «تمدن‌ها»، بسیاری از نیروی اقناع خود را دیگر از دست داده است، چون تا حدودی

---

1. Pagliaro

که من آن را تعیین‌کننده می‌دانم، بر تصور پلوتارکی ـ درویزنی ادغام اقوام بنا شده است. در واقع اگر آثار بعضی از نویسندگان ذکر شده را به‌دقت بخوانیم، این اعتقاد حاصل می‌شود که فرایند ــ واقعی امّا *متضادّ* [۱۲۹] ــ التفاط /جذب فرهنگی در آسیای هخامنشی به مدد دیدگاهی پلوتارکی تحلیل و تفسیر شده است که ماهیت کهنه‌ی آن دیگر نیازی به اثبات ندارد: این دیدگاه اسکندر مقدونی را به فاتحی تبدیل می‌کند که برای وحدت جهان تلاش می‌کند.

در این شرایط، وادار می‌شویم که شدیدترین تردیدها را در مورد استدلالی بیان کنیم که گرایش دارد به این که چنین تلقی کند که وحدت هخامنشانه «پیشاپیش نویدبخش» وحدت یونانی‌مآبانه است یا حتی آن را تدارک می‌بیند، در حالی که وجود اولی بعضاً القا شده‌ی دومی است (که به آن زیاده اهمیت داده شده و حتی تا حدّ اسطوره ارتقا یافته است) [۱۳۰]. به‌علاوه، چنین بینش تک‌خطی از تاریخ این خطر را دارد که ما را به‌سرعت به سوی پذیرش، حداقل ضمنی، این امر هدایت کند که آسیا «منتظر» اسکندر بوده است: بر این مبنا اسکندر دیگر چیزی نیست جز ابزار ناآگاه تاریخی فوق انسانی که *الزاماً* بایست اسکندر مقدونی را پدید آورد.

مقاله‌ی واینبرگ نیز از خطر «تاریخ ضرورت‌ها» به کلّی مصون نیست، امّا به‌طور بسیار وسیع از آن فراتر می‌رود. واینبرگ با نفی تفسیرهای سنتی از هلنیسم، با ردّ بینشِ تاریخی v ساخته شده به دست یک «غول» (رک. شاخرمیر [1]) می‌خواهد نشان دهد که هیچ یک از کارهای بزرگ اسکندر و جانشینان او بدون ارجاع به تاریخ خاور نزدیک قابل درک و توضیح نیست. به نظر می‌رسد که این موضع‌گیری که بر اسناد مهمی متکی است، روی‌هم‌رفته چندان ایرادی ندارد. [۱۳۱] وانگهی و به‌ویژه از آن روی که واینبرگ مسئله را فقط بر زمینه‌ی «وحدت معنوی خاور نزدیک» (که تا حدود زیادی اسطوره‌ای است) طرح نمی‌کند، بلکه کلّ عناصر سازنده‌ی جامعه (روابط اجتماعی، نیروهای تولیدی، مبادلات، ایدئولوژی‌ها، دولت...) را در کلیت دیالکتیکی‌شان (شیوه‌ی تولید) ملحوظ می‌دارد.

۲.۳. با این همه، (در این مورد) تأکید بر تداوم ــ به عقیده‌ی من مسلّم ــ شیوه‌ی تولید

1. Schachermeyer

مسلّط، بدون مشخص کردن ریتم آن در طول زمان کافی نیست. به عبارت دیگر، باید بکوشیم مراحلی را که به صورت‌بندی‌های اقتصادی و اجتماعی خاصّی مربوط می‌شوند، امّا همه‌شان در جهان تولید خراج‌گزارانه جای دارند تعیین کنیم. در مورد معکوس، این خطر وجود دارد که از راه‌های پرپیچ و خم و غیرمنتظره به اصل مسلم فرض‌شده‌ی آسیای تغییرناپذیر و در حال رکود بازگردیم. (۱۳۲)

۱.۲.۳. به نظر می‌رسد که بعضی از سخنان مارکس، مجزا از متن‌شان، از ایده‌ی «رکود آسیایی» ناشی می‌شوند. برای مثال، وقتی در مورد هند باستان و جماعات اشتراکی روستایی می‌نویسد (۱۳۳):

تبرستان www.tabarestan.info

> سادگی ارگانیسم مولد این جماعات، که خودبسنده‌اند، پیوسته تحت شکلی واحد تجدید تولید می‌شوند و اگر بر حسب تصادف درهم بشکنند، در همان مکان و با همان نام دوباره شکل می‌گیرند، کلید تغییرناپذیری جوامع آسیایی را به دست می‌دهد، این تغییرناپذیری به‌نحو بسیار غریبی با انحلال و بازسازی بی‌وقفه‌ی دولت‌های آسیایی، تغییرات شدید دودمانی تباین دارد. ساختار عناصر اساسی اقتصادی جامعه از آسیب‌های حوزه‌ی سیاسی مصون است.

برای تکرار عبارت درست گدلیه (۱۳۴) باید گفت که، «رکود شرقی» را باید در «بخش‌های مرده»ی اثر مارکس جای داد. در واقع امروزه تمام مورخان پذیرفته‌اند که دولت‌ها و جوامع خراج‌گزار پیش‌رفت شدید نیروهای تولیدی را از شناخته‌اند (و مستلزم آن هستند) (۱۳۵): حتی اگر ثبات روابط اجتماعی نیز باعث این برداشت شود، باید گفت که این‌ها جوامع «تغییرناپذیر» نیستند. واینبرگ نیز توسعه‌ی نیروهای مولد در آسیای «پیش‌یونانی‌مآب» را قید کرده است. خود من کوشیدم در مورد امپراتوری هخامنشی آن را به اثبات برسانم. پیش‌رفت نیروهای تولیدی هم مستلزم پویایی درونی جوامع خراج‌گزار است و هم این پویایی را پدید می‌آورد: یعنی در حرکت‌شان دوره‌های واسط و مراحلی ایجاد می‌کند. (۱۳۶)

البته تقابل اعلام شده توسط مارکس بین «جوامع» و «دولت‌ها» از نظر من نباید کاملاً نفی شود. مارکس می‌خواهد خاطرنشان کند که تاریخ جامعه‌ی هندی نه با فتوحات موزون می‌شود و نه با تغییرات دودمانی، زیرا هیچ‌کدام در انسجام درونی جماعات اشتراکی روستایی ــ که پایه‌ی نظام خراج‌گزارند ــ به‌نحو عمیق تأثیر نمی‌گذارند. این

نتیجه‌گیری از نظر من کاملاً درست است. حتی اگر لازم باشد در پرتو گوناگونیِ راه‌های تحول تعدیل یابد. در هر حال تداوم جماعات اشتراکی روستایی در آسیای هخامنشی کاملاً مشهود است: از این نظر، می‌توان گفت که در زندگی روزمره‌ی اکثر روستاییان آسیایی، اسکندری وجود نداشته است.

۲.۲.۳. اما یک جامعه‌ی خراج‌گزار نه به افق جماعات اشتراکی روستایی فروکاسته می‌شود و نه به ایدئولوژی یا تصورات اعضای خود: پویایی درونی نظام بیشتر در روابط سلطه‌گرانه‌ی جوامع و دولت مرکزی (واحد گردآورنده) است که مشخص می‌شود و بروز می‌کند. [۱۳۷] یک جامعه فقط با شالوده اقتصادی آن تعریف نمی‌شود: «روبناها» در آن نقش اساسی ایفا می‌کنند. [۱۳۸] این امر به‌طور اخص در مورد جامعه‌ی خراج‌گزاری صدق می‌کند که در آن استثمار جماعات پایه توسط دولت از طریق الزامات فوق ـ اقتصادی صورت می‌گیرد و یا برداشت محصول اضافی در آن شفاف است (و به میانجی‌گری کالا صورت نمی‌پذیرد) [۱۳۹]. در این جوامع، تمایز انجام شده بین زیربنا و روبنا اغلب ساختگی و فریب‌دهنده می‌نماید و حتی به‌مثابه انقیاد دومی به اولی نمایان می‌شود. یک عنصر ــ که معمولاً آن را در مقوله‌ی «روبنا» جای می‌دهند ــ در کارکرد و پویایی *شیوه‌ی تولید خراج‌گزار* جایگاه استراتژیکی دارد، و این همان عنصر *دولت* است با تمام صور و تظاهرات آن، یعنی شاه، تشکیلات اداری مرکزی و ایالتی، ارتش، دستگاه داوری دستگاه‌های ایدئولوژیکی [۱۴۰] و غیره. بنابراین به نظرم می‌رسد که برای تشخیص مراحل گذار در توسعه‌ی شیوه‌ی تولید خراج‌گزار در خاور نزدیک توجه خاص به این «متغیر»، یعنی دستگاه‌های دولتی اهمیت بسزا دارد.

۳.۳.

۱.۳.۳. وجود تداوم، اقتباس و ترکیب، بین دولت نوآشوری (تحلیل شده توسط گارلی در چارچوب شیوه‌ی تولید آسیایی) [۱۴۱] و دولت هخامنشی به کرّات خاطرنشان شده است:

ـ ایدئولوژی سلطنتی هخامنشی به ایدئولوژی آشوری و به‌طور اعم به ایدئولوژی آشوری ـ بابلی بسیار وامدار است [۱۴۲]؛

ـ به نظر می‌رسد که بایگانی تخت‌جمشید ــ به‌ویژه الواح استحکامات ــ با بایگانی نمرود وجوه مشترک فراوان دارد [۱۴۳]؛

ـ به نظر می‌رسد که تقابل اغلب تأکید شده بین «سبعیّت» آشوری و دگرپذیری هخامنشی از تفسیر افراطی هردو ناشی می‌شود: در واقع سیاست آشوریان و سیاست هخامنشیان در قبال خدایان مناطق مغلوب از اصول واحدی ناشی می‌شود و اعتقادات واحدی اساس آن را تشکیل می‌دهند (۱۴۴)؛

ـ تأسیس ایالات[1] که توسط مأموران آشوری انتصابی قدرت مرکزی اداره می‌شوند، مبین تشدید مسلّم کنترل اداری امپراتوری است (۱۴۵)؛

ـ نظام بسیار کمال یافته جاده‌ها و چاپارخانه‌ها در دوره‌ی آشوری نیز کاملاً شناخته شده است (۱۴۶)؛

ـ مشخصه‌ی سیاست خاور نزدیک شاهان نوآشوری به‌ویژه‌ی آشوری دست‌یابی به مدیترانه است (۱۴۷) ــ به همین دلیل تسهیلاتی برای بازرگانان یونانی و قبرسی در منطقه‌ی شامی ـ فنیقی وضع می‌شود (۱۴۸) و غیره.

www.tabarestan.info تبرستان

این تداوم‌ها شباهت‌ها قابل انکار نیستند: شیوه‌ی تولید خراج‌گزار در آسیا با فتوحات هخامنشیان پدید نیامده است. با این همه، به عقیده‌ی من این شیوه‌ی تولید مبین آغاز مرحله‌ی جدید، مرحله‌ی تاریخی جدیدی در خاور نزدیک و خاورمیانه است. این مرحله به‌خصوص دارای مشخصات زیر است:

ـ ظهور دولتی بسیار ساختارمند با بلندپروازی‌های بین قاره‌ای. (۱۴۹) استراتژی‌ها دیگر در مقیاس تمامی آسیا صغیر واژه‌ی شرقی تعیین می‌شوند. (۱۵۰) گنجانده شدن مناطق مدیترانه‌ای در امپراتوری عنصر اساسی آن است (۱۵۱)؛

ـ تعمیم سیستم خراج‌گزارانه و واحد خشترپاونی (۱۵۲)؛

ـ تحکیم و بسط قدرت سلطنتی بر اراضی (۱۵۳) و معابد (۱۵۴)؛

ـ توسعه‌ی بی‌سابقه‌ی نیروهای تولیدی (۱۵۵)؛

ـ تعمیم و تشدید وابستگی روستایی از نظر حفظ رژیم جماعات اشتراکی روستایی. (۱۵۶) با در نظر گرفتن نقش دستگاه‌های دولتی در توسعه‌ی نیروهای تولیدی (۱۵۷) و با لحاظ کردن پیوند تنگاتنگ دستگاه ایدئولوژیکی دولتی با برداشت خراج‌گزارانه محصول اضافی و وابستگی روستایی (۱۵۸)، پیشنهاد می‌کنم صورت‌بندی اقتصادی ـ اجتماعی هخامنشی را شاهنشاهی ـ خراج‌گزار (۱۵۹) بنامیم، این صورت‌بندی

1. Pā - / pīhātu

شیوه‌های تولیدی گوناگون را (شیوه تولیدی باستان در دولت‌شهرهای یونانی) که در تحکیم شیوه تولیدی خراج‌گزار مؤثرند، ـ بدون از میان بردنشان در بر می‌گیرد.

۲.۳.۳. بر این مبنا چنین به نظر می‌رسد که در مقابل دوره‌ی یونانی‌مآب (که ریتم‌های درونی آن را باید اندازه‌گیری کرد)، دوره‌ی ۳۳۴ـ۳۲۳ ــ که با از هم پاشیدن شدید ساختارهای امپراتوری پایان می‌گیرد ــ جایگاه خاصی را اشغال می‌کند که خصلت‌های اساسی آن به‌طور عمده از مرحله‌ی شاهنشاهی ـ خراج‌گزار ناشی می‌شود. در واقع اسکندر چون احیاکننده‌ی این نظام پدیدار می‌شود، و این احیاگری در وجوه گوناگون فعالیت او مشهود است:

ـ گردآوری تمام اراضی هخامنشی در بطن یک ساختمان شاهنشاهانه [۱۶۰]؛

ـ در اختیار گرفتن دستگاه‌های دولتی (تشکیلات اداری مرکزی و ایالتی...) و حتی اغلب کارکنان هخامنشی؛

ـ مصادره‌ی و حتی بسط اراضی سلطنتی، نظام خراج‌گزار و تشکیلات مربوط به وابستگی روستایی [۱۶۱]؛

ـ به‌کارگیری دستگاه‌های ایدئولوژیکی دولت هخامنشی از درون [۱۶۲].

گمان می‌کنم که باید این نکته را بیفزایم و تصریح کنم که در این‌جا نمی‌خواهم به نقش تاریخی (عینی)ای که فردی حتی بدون آگاهی می‌تواند آن را ایفا کند، اشاره کنم: بر عکس، مسئله در این مورد خاصّ، سیاستی است که اسکندر آن را آگاهانه و به‌طور نظام‌مند به‌منظور (حتی بهتر) به‌کار انداختن [۱۶۳] کلّ ارگانیک سیستم هخامنشی می‌پروراند. به همین دلیل به‌نظرم می‌رسد که سال‌های ۳۳۴ـ۳۲۳ جزءِ لایتجزّای یک دوره از تاریخ آسیا هستند که با فتوحات کوروش و کمبوجیه و سازمان‌دهی امپراتوری به دست داریوش آغاز می‌شود. حتی اگر این سال‌ها، در درون این دوره‌ی وسیع، که بیش از دو قرن به طول انجامید، ویژگی انکارناپذیری داشته باشند، باز جزءِ این دوره از تاریخ آسیا به‌شمار می‌آیند. آیا اسکندر نخستین فرد از تبار طولانی شاهان یونانی‌مآب است؟ به‌طور قطع! امّا تصور می‌کنم که از دیدگاه تاریخ خاور نزدیک و خاورمیانه در هزاره‌ی اول، اسکندر را می‌توان چون «آخرین شاه هخامنشی» تلقی کرد.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. (ترجمه‌ی فرانسوی این کتاب زیر نظرِ: *Histoire de l'Hellénisme*

A. Bouché -Leclercq) Paris (*Histoire d' Alexandre le Grand*), 1883, I, 3

انجام شده است.

2. *Ibidem*, 696

به ص ۶۹۲ـ۷۰۰ رجوع کنید.

تبرستان www.tabarestan.info

3. *Ibidem*, 689-692.

4. *Ibidem*, 690.

5. *Ibidem*, 687-688.

۶. به‌خصوص ص ۶۹۰ را بررسی خواهیم کرد که درویزن در آن به دنبال شرح مبادلات و هزینه‌های سلطنتی می‌نویسد: «برای نشان دادن اهمیت موفقیت‌های اسکندر از دیدگاه اقتصادی دیگر به قدر کافی نوشته‌ایم»، او (پانوشت ۴) به پلوتارک ارجاع داده است که نوشته است: «در واقع او آسیا را به‌مثابه راهزن زیر پا نهاده بود. او این کار را ضبط و به غنیمت گرفتن، نمی‌دانست خوشبختی‌ای غیرمنتظره‌ای که به فکر به چنگ آوردن تکه بردن و پاره‌های آن باشد... خیر، او می‌خواست سراسر جهان را مطیع یک شعار، شکل حکومتی... کند» این قطعه به طور نسبتاً استثنایی آکنده از دیدهای قالبی امپریالیستی یونانی ـ رومی را است: رک. بررسی من در:

DHA, II, 1976, 163-258,

به خصوص ۲۰۱ـ۲۰۳ و فصل اول کتاب من به‌نام *Etat et Pasteurs au Moyen - Orient ancien* که در زیر چاپ است.

7. *Réflexions sur l'entité hellénistique*, CdE XL, 1965, 129-139 (citation 136).

درباره‌ی تأثیر آثار هگل در درویزن، نک. Bouché - Leclercq، بخش پیش‌گفتار ترجمه‌ی فرانسوی کتابِ

Histoire de Hellénisme, I, III - XXXVI, en particulier X-XIII

و به‌نحوی مستدل‌تر در:

B. Bravo, *Philologie, Histoire, Philosophie de l'Histoire. Etude sur J.G. Droysen historien de l'Antiquité*, Wroclaw - Varsovie - Cracovie (1908),

به خصوص فصل ۵ آن.

8. *Impérialismes antiques et idéologie coloniale dans la France contemporaine: Alexandre le Grand "modèle colonial"*, DHA, V, 1979.

9. Cf. G. Reynaud, *Alexandre le Grand Colonisateur*, Revue Hebdomadaire, 11 avril 1914, 195-212.

۱۰. این اصطلاح‌ها به پژوهش‌گر زیر تعلق دارد:

A.H.M. Jones, *The Greek cities from Alexander to Justinian*, Oxford 1940, 32.

۱۱. هم‌چنین نک. تصویر اسکندر در نطق اخیر رییس جمهور، ژیسکاردستن، در برابر محفل روشنفکران در مکزیکو.

12. Cl. World, LXV, 1971, 45.

۱۳. در این مورد، رک.

P. Briant, DHA, II, 1979, 205-208 et Klio, LX, 1978, 58-59.

14. H. Bengston (ed.), *The Greeks and the Persians*. New York 1968, ed. allem. 1965

درباره‌ی این اثر به پی‌نوشت ۴۷ نیز می‌توانید رجوع کنید.

۱۵. ص ۳۲۹: «دوران اقتصاد راکد دیگر به پایان رسیده بود و رونق جایگزین آن شده بود.»

۱۶. قطعه‌های نقل شده از درویزن در این‌جا از کار زیر استخراج شده است:

Cl. Préaux, *Réflexions sur l'entité hellénistique*, CdE, XL, 1965, 129-139,

تکرار شده در:

Les catégories en Histoire, Bruxelles, s.d., 17-27.

۱۷. درباره‌ی این موضوع، نک. کتاب نیشدار و برانگیزنده‌ی:

A. Grosrichard, *Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*, Paris 1979.

درباره‌ی اسطوره‌ی «استبداد آسیایی» به مقاله‌ی زیر رجوع کنید:

R. Koebner, *Despot and despotism: vicissitudes of a political term*, Journal of the Warburg and Courtauld Institute, XIV, 1951, 275-302, ؛S. Stelling - Michaud, *Le mythe du despotism oriental*, Schweiz. Beitr. z. Allg. Gesch., XVIIII, 1960-1961, 328-346;

هم‌چنین:

F. Venturi, *Oriental Depotism*, JHI, XXIV, 1963, 133-142; P. Cristofini,

Il dispotismo occidentale, Critica Marxista, 1978, 71-89; Ch. Delacampagne, *Orient et perversion* dans: *En Marge. L'Occident et ses "autres"*,

(دربارهٔ پژوهش‌های جدید اطلاعات معتبر فراوان در اختیار نداریم).

۱۸. در مطالعات قید شده در پی‌نوشت قبلی این دیدگاهِ مورد تأکید A. Grosrichard et R. Koebner قرار گرفته است. هم‌چنین نک.:

R. Bodéüs, *Le premier cours occidental sur la royauté achéménide*, Ant. Class., XLII, 1973, 458-472.

می‌نویسد (Stelling - Michaud (art.c.)، 329):

«... ارسطو در را به روی اشتباه ناگوار دولت استبدادی با نظام‌های سلطنتی شرقی گشود، این اشتباه از زمان جنگ‌های صلیبی جزو عادات *(habitus)* اروپاییان شده است.» افلاطون را باید به ارسطو اضافه کرد (رک. به‌ویژه، نو امیس، فصل ۳، بند ۶۹۳ و بندهای بعد درباره‌ی دو «گونه‌ی اصلی» نهادهای

سیاسی) و ایسوکراتس (که مسئولیتش در این زمینه بسیار شدید است). از دوران باستان، امپراتوری هخامنشی به‌عنوان نمونه‌ی نوعی استبداد برگزیده و معرفی شده است: برای مثال رک.:

J. C. Carrière, DHA, III, 1977, 239 et n. 16.

۱۹. کوشیدم در کارهای زیر به بررسی این امر بپردازم:

Forces productives, Etat et mode de production tributaire dans l'Empire achéménide

و در

Die Entwichlung der Produktivkräfte und die gesetzmassige Abfolge der Gesellschaftformationen (Berlin, 14-16 nov. 1978),

sous presse که در دست انتشار است.

۲۰. نک. برای مثال:

Hist. Hell., I, 197, 686-7.

21. M. Rostovtzeff, *The Hellenistic world and its economique development*, AHR, XLI, 1938, 231-252 (251).

22. Klio LVIII, 1976, 5-20

نک. زیر، پی‌نوشت ۷۹.

۲۳. نک.

H. Kreissig, *Terre et paysans dépendants dans les sociétés antiques* (*Colloque de Besançon* 1974), Paris 1979, 202.

۲۴. اشتغالاتی از همان نوع مبنای کتاب استبداد شرقی ویتفوگل است (K. Wittfogel (1957) *Oriental Despotism*).

بد نیست به مقدمه‌ی بسیار جالب ترجمه‌ی این کتاب به فرانسه (Paris 1964) که کار Vidal - Naquet است، رجوع کنید؛ بسیار مایه‌ی تأسف است که این مقدمه در چاپ جدید ۱۹۷۷ نیامده و پیش‌گفتار خود ویتفوگل جایگزین آن شده است.

۲۵. به خصوص نک.

Cl. Préaux, *Le Monde hellénistique*, Paris 1978, 376 et n. 1.

26. H. Rostowzew, *Studien zur Geschichte des romischen Kolonates*, Leipzig - Berlin 1910; M. Rostovtzeff, SEHHW, III, 1515; *CAH*, VII, 176-177

در تمام این آثار، نویسنده اهمیت فراوان (و نادرستی) برای اثومنس پلوتارک، فصل ۸ قائل شده است: رک. ملاحظاتم در:

Actes 1971, Paris 1973, 97-100; *Antigone le Borgne*, Paris 1973, 80-89; REA, LXXV, 1973, 44-50

در یک بررسی دیگر

(*Notes on the Economic policy of the Pergamene kings*, "Anatol. Stud. Buckler", Manchester 1923, 359-390),

در واقع رستوفتزف از آناباسیس گزنوفون (کتاب ۷، فصل ۸، بند ۷) برای بازسازی جامعه‌ی پارسیان

تبرستان www.tabarestan.info

اصیل‌زاده‌ای که در کاخ ـ قلعه‌ها زندگی می‌کنند و قلمروهای گسترده‌ای را اداره می‌کنند و برای نتیجه‌گیری در مورد وجود استمرار از دوره‌ی هخامنشیان تا دوره‌ی خاندان آتالوس استفاده می‌کند: رک. ۳۷۳ـ۳۷۵.

27. Cf. P. Briant, *Actes* 1977, 97-100.

۲۸. نک. بررسی جالب

G. Sofri, *Il modo di produzione asiatico*[2], Torino, 1974; *Sur le mode de production asiatique*[2] (Recueil du CERM), Paris 1974.

وانگهی به نظر می‌رسد که از زمان انتشار مجموعه مقالات CERM (چاپ اول: ۱۹۷۰)، مسئله به‌خصوص در فرانسه دیگر به آن اندازه مطرح نیست (با این همه، نک.:

L. Krader, *The Asiatic mode of production*, Assen 1975).

www.tabarestan.info تبرستان

در عوض، این مسئله در شوروی موضوع کارهای مهم شد: نک.

J. Kačanovskij, *Rabovladenie, feodalizm ili aziatskij sposob proizvodstva*? Moscou 1971

و

Problemy dokapitalističeskich obšc estv stranach Vostoka (V.N. Nikiforov, ed.), Moscou 1971.

(این دو نوشته موجب ارائه‌ی گزارش‌های مهم در کارهای زیر شده‌اند:

EAZ, XIV, 1973, 177-189

و در

JfW, 1975, 185-205).

هم‌چنین نک.

B. Funck, *Einige Bemerkungen zum altorientalische Despotismus*, EAZ, XVI, 1975, 289-298.

باید قید کنم که جامعه‌شناسان و مورخان ایرانی به این مسئله بسیار علاقه‌مندند:

E. Abrahamian, *Oriental despotism: the case of Qagar Iran*, Int. Journ. Middle East Studies, V, 1974, 3-31; ID., *European feudalism and Middle Eastern Despotism*, Science and Society XXXIX, 1975, 129-156;

هم‌چنین

M. Massarat, *Gesellschaftliche Stagnation und die Asiatische produktionssweise dargestellet am beispiel der iranischen Geschichte. Ein Kritik des Grundsformationen*, H. Asche-M. Massarat, *Studien über der Dritte Welt* (Geog. Hochschulmanuskript, Heft 4), Göttingen 1977, 5-125.

هم‌چنین نک. کارهای بهروز منتظمی، کاوه وفاداری، ر. رامتین و حامد فولادوند در شماره‌ی اول مجله‌ی زمان، پاریس، ۱۹۷۹.

سرانجام باید بیفزایم که در کتاب زیر برخلاف عنوان آن مسئله‌ی شیوه‌ی تولید آسیایی چندان مطرح نیست:

Marxismo, mondo antico e terzo mondo (*Inchiesta a cura di E. Flores*), Napoli 1979.

۲۹. به ویژه نک.

Zwei produktionsweisen 'die der kapitalischen vorgehen' (These), EAZ, X, 1969, 361-368

30. *Supra* 1380, n. 19.

31. Kolonat, 258, n. 1.

۳۲. در این مورد. نک

P. Briant, *Actes* 77, 107.

33. *Wirtschaft und Gesellschaft im Seleukidenreich. (Die Eigentums-und die Abhängigkeitesverhältnisse)*, Berlin 1978.

(نک. به گزارش من در (Klio, LXII, 1980; s.p).

34. *Actes* 1971, 105-107, 114-119; *Villages et communautés villageoises d'Asie achéménide et hellénistique*, JESHO, XVIII, 1975, 165-188; *Communautés rurales, forces productives et mode de production tributaire en Asie achéménide*, Zaman, II, 1979 (sous presse); *Communautés de base et `Économie royale' en Asie achémenide et hellénistique*. Rec. Soc J. Bodin (sous presse depuis 1976!

www.tabarestan.info تبرستان

بررسی چاپ شده در زمان روایت اصلاح شده و روزآمد را تشکیل می‌دهد).

۳۵. نک. برای مثال هم‌گرایی‌های ایدئولوژیکی بین نظام سلطنتی مقدونی و نظام سلطنتی هخامنشی: مناسک پرتاب زوبین (یا نیزه) برای تصاحب یک خطه؛ عطایای سلطنتی، به‌ویژه خلعت دادن. درباره‌ی مسئله‌ی اراضی سلطنتی، نک. بررسی

B. Funck, Klio, LX, 1978, 45-56.

بنابراین، احتیاط‌هایی را که او پیش از سخن گفتن در مورد «وام‌گیری» لازم است مرعی داریم، درمی‌یابیم: و برای آن که فقط مثال پرتاب زوبین را ملحوظ نداریم، باید وجود تشابهات با مناسک دیگر را نیز ملحوظ داشت ــ اما این به‌معنای آن نیست که تمام این مناسک را باید شبیه دانست؛ همان‌طور که در جای دیگر نوشته‌ام: «از نظر تاریخی جدا کردن یک ساختار از سیستم کلی بازنمایی‌های ایدئولوژیکی ممکن نیست، چون سیستم جمع ساختارها نیست»: رک.

Colloque de Pracovie 1977: L'idéologie monarchique dans l'Antiquité (زیر چاپ).

۳۶. من به‌ویژه به دو بررسی اخیر زیر می‌اندیشم:

J. R. Fears, *Princeps a diis electus: The divine election of the Emperor as a political concept at Rome*, Papers and Monographs of the American Academy in Rome, XXVI, Rome 1977

F. Dvornik, *Early christian and Byzantine political philosophy. Origins and Background*, Washington 1966, I.

۳۷. در

Terre et paysans dépendants... (1979), 189.

هم‌چنین نک. تأملات درستِ: .P. Lévêque et de F. Dunand, *ibid.*, 194-196.

۳۸. برای مثال، نک.

P. Junge, Klio, XXXIII, 1940, 1.

۳۹. در میان آثار اخیر لوی (M.A. Levi (Alessandro Mango, Milano 1977 از نظر من «عوامل هخامنشی» را در فتوحات مقدونی بهتر از دیگران نشان داده است.

40. A. R. Burn, *Persia and the Greeks*, London 1962, 20-139.

۴۱. نک. برای مثال، اثر اخیر اد.ویل:

Ed. Will, *Le Monde grec et l'Orient. Le Vè siècle* (510-403), Paris 1972,

و ملاحظاتِ

C. G. Starr, *Iran. Ant.*, XI, 1976, 40 et n. 2.

۴۲. همان‌طور که عناوین مجموعه‌هایی که پریچارد گردآوری کرده است، به‌وضوح آن را نشان می‌دهند:

J. B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Text relating to the Old Testament*^{2}, Princeton 1955,

و

The Ancient Near East in Pictures relating to the Old Testament, Princeton 1954.

هم‌چنین باید خاطرنشان کنم که اثر اخیرِ G. Widengren, *The Persians*, در کتاب زیر منتشر شده است:

D. J. Wiseman, *Peoples of Old Testament Times*, Oxford 1973, 312-357.

۴۳. برای مثالی نوعی از تاریخ‌نگاری فرجام‌شناختی (امپراتوری هخامنشی به‌مثابه مرحله‌ای در *Preparatio evangelica* [همان] جهان)، نک.:

R. Mayer, *Das achämenidische Weltreiche und seine Bedeutung in der Politischen und religiösen Geschichte des anticken Orients*, Bib. Zeitsch., NF, XII, 1968, 1-16.

این تحریف‌ها میراث مستقیم سنن یهود باستان و قرون وسطا هستند: برای مثال رک.:

C.C. Torrey, JAOS, LXVI, 1945, 1-15

و

A. Netzer, Acta Iranica, II, 1974, 35-52.

44. P. Garelli- V. Nikiprowetzky, *Le Proche - Orient asiatique*, Paris 1974, 10 et 31

(با عیلام، اورارتو و خاورمیانه به استثنای اسرائیل).

45. H. Frankfort, *The Art and architecture of the Ancient Orient*^{2}, London 1977 [1954], 11-12 et, 207,

دنبال شده توسطِ

S. Moscati, *Il volto di potere. Arte imperialistica nell' Antichità*, Roma 1978, 85.

فرانکفورت تمدن‌های دیگر «پیرامون‌ها» را تابع مصر و بین‌النهرین «مراکز» می‌داند: او از این حقیقت مسلّم حرکت می‌کند که نخستین دولت‌های کاملاً شکل گرفته در درّه‌ی نیل و در بین‌النهرین پدیدار شدند و در همین نقاط و در آن هنگام بود که پیکر تراشی و ساختن بناهای عظیم رواج یافت؛ به عقیده‌ی او این دو قطب تا سال ۵۰۰، زمانی که «یونان در رأس قرار گرفت» (۱۱) برجا ماندند. به این ترتیب دوره‌ی هخامنشیِ تاریخ آسیا (.348 sgg) تا حدود زیادی حاصل تلاقی این دو قطب است، زیرا یکی از مورد بحث‌ترین مسائل، که در عین حال جزو مسائلی است که به آن بیش از حدّ بها داده

www.tabarestan.info تبرستان

می‌شود، زین پس مسئله‌ی تأثیر هنر یونان در هنر هخامنشی است (رک. ملاحظات درست:
C. G. Starr, Iran. Ant., XII, 1977, 56-59).
این مثال نوعی به‌وضوح نشان می‌دهد که چگونه و چرا تاریخ امپراتوری هخامنشی به‌ندرت به‌صورت مستقل مورد بررسی قرار گرفته است: تأکید به ویژه بر تأثیرات خارجی در امپراتوری گذاشته می‌شود، به‌طوری که تاریخ این امپراتوری مدت‌های مدید تحت سلطه‌ی هژمونی‌های پی در پی و /یا مشترک «شرق هزار ساله» و «یونان جاوید» ماند و حتی زیر فشار آن‌ها خرد شد!

46. *Dritter Band, Ist Buch: Das Orient unter der Herrschaft der perser* [7. Aufl. 1975].
این نوشته به‌دلیل شناخت عمیقی که نویسنده از منابع کلاسیک و شرقی دارد، جایگزینی ندارد.

47. *The Greeks and the Persians*, 1968:
این اثر جز در فصول ۱۶ـ۱۸ و ۲۰ از دیدگاه تاریخ هخامنشی دچار نقایص شدید است. نک. ملاحظاتِ C.G.Starr, Iran. Ant., XI, 1976, 40, n.2 نک. مطالب موجود در صفحات بعدی.

۴۸. پژوهش‌گر زیر آن را به‌درستی مورد توجه قرار داده است:
P. Junge, Klio, XXXIII, 1940, 1, n.2.

۴۹. کتاب تألیفی اخیر پژوهش‌گر زیر از این نظر کاملاً جالب است:
Ed. Will, *Le Monde Grec et l'Orient* (1972).
چون بعد از مقدمه‌ای درباره‌ی امپراتوری هخامنشی (۱۳ـ۵۲)، انحصاراً به رساله‌ی تاریخ یونانی تبدیل می‌شود (رک. ص ۵۳، پانوشت ۱). برخلاف امیدواری‌ای که عنوان آن به خواننده می‌دهد، پس از مقدمه، امپراتوری هخامنشی ــ جز از نظر روابط دیپلماتیک و نظامی آن با دولت‌های یونانی ــ عملاً مطرح نیست. توجیهات مطرح شده توسط نویسنده (صص ۹ـ۱۰) چندان رضایت بخش نیست: او اظهار می‌دارد که «امپراتوری هخامنشی به تبدیل شدن به یک کلّ ناروشن گرایش دارد» که شناخت آن تقریباً غیرممکن است. این سخن به‌معنای در نظر نگرفتن یا نادیده گرفتن اهمیت اسنادی است که اخیراً کشف و منتشر شده‌اند و نیز تجدید نظرهایی است در نگارش تاریخ هخامنشی در جریان است (خود من نیز در *Actes* 71, 99 مرتکب همین اشتباه شده بودم).

۵۰. همان‌طور که یک «تاریخ هخامنشی» ساخته و پرداخته بر حسب اشتغالات سیاسی ـ ایدئولوژیکی جامعه‌ی یهود باستان (و قرون وسطا) نیز وجود دارد (رک. پی‌نوشت ۴۳): و این سنت با «تاریخ هخامنشی» یونانی (مثلاً در تجلیل از چهره‌ی کوروش) بی‌ارتباط نیست. این فراوانی غیرعادی داستان‌های یهودی را اد.ویل در همان کتاب صص ۲۶ـ۳۲ به‌درستی خاطر نشان کرده است: امّا مسئله (البته با اصطلاح‌های دیگر) از نظر بررسی روابط یونان /امپراتوری هخامنشی شایسته‌ی طرح است.

۵۱. نک. در این‌باره:
O. Bucci, Apollinaris, 1973, 563-588 et 1974, 196-220 (و پانوشتِ 206-220 به ویژه)
در این کتاب پی‌آمدهای ایدئولوژیکی تقابل بین اروپا و آسیا تحلیل شده است (ص ۲۲۰)
Cf. P. Briant, DHA, II, 1976, 206-207 et DHA, V, 1979, و نیز C. G. Starr, Iran. Ant., XII, 1976, 39-41.

www.tabarestan.info تبرستان

52. Cf. F. Hamed, De la "Camera obscura" *du voyageur "europeen"*, Zaman, I, 1979, 59-109

53. Cf. O. Bucci, RIDA, 1978, 14, n. 4 et 27, n. 22; C.G. Starr, *Iran. Ant.*, XII, 1977, 38-42

54. G. Nenci, Introduzione alle guerre persiane, Pisa 1958

۵۵. این همان چیزی است که پژوهش‌گر زیر به‌درستی دریافته است:

O. Bucci, Apollinaris, 1973, 579, n.56.

فقط متذکر می‌شوم که عنوان دوم کتاب برن «دفاع غرب» است [ایرانیک از پیر بریان])، هم‌چنین باید اهمیت مقاله‌ی پژوهش‌گر زیر را یادآور شد:

V. Martin, *La politique des Achéménides: l'exploration prélude de la conquête*, MH, XXII, 1965, 38-48.

تبرستان www.tabarestan.info

56. *Les Grecs et les Barbares. L'autre face de l'Histoire*, Lausanne, I (1963) II (1966), III (1968).

57. Cf. *Alexandre le Grand* (1974 et 1977), 50 et n.1;

اهمیت این اثر را پژوهش‌گران زیر خاطر نشان کرده‌اند:

C. G. Starr, Iran. Ant., XII, 1977, 108, n. 14; W. Knauth, *Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis Firdousi*, Wiesbaden 1975, 2, n. 4.

تا آن‌جا که من می‌دانم، هیچ گزارشی از آن در مجلات «عالمانه» منتشر نشده است.

58. *History of the persian Empire*, Chicago 1948.

59. *L'Iran des origines à l'Islam*^{2}, Paris 1976.

۶۰. نک.

Atti del Convegno sul tema: la Persia e il mondo greco - romano Roma 1966; *La Persia e il mondo classico*, n. special de PdP, 1972; O. Bucci, Apollinaris, XLVI, 1973 et XLVII, 1974; A. Momigliano, *Alien Wisdom. The limits of hellenization*, Cambridge 1975 (chap. V, *Iranian and Greeks*); G.Walser, *Zum griechische - persische Verhältnisse vor dem Hellenismus*, HZ, CCXX, 1975, 529-542 (به عقیده‌ی من بسیار محدودکننده است); C.G. Starr, Iran. Ant., XI, 1975 et XII, 1977; J.M. Balcer, *The Greeks and the Ancient Near East*, Indiana Social Studies Quarterly, XXXII, 1979, 11-27.

باید اهمیت کار زیر را نیز خاطر نشان کرد:

F. Hofstetter, *Die Griechen in Persien. Prosopographie der Griechen im persischen Reich vor Alexander* (AMI, Erg. Bd.5), Berlin 1978.

این کار امکان مطالعات خاص‌تری چون مطالعه‌ی زیر را فراهم خواهد آورد:

F. Seibt *Griechische Söldner im Achaimenidenreich*, Bonn 1977.

۶۱. نک. برای مثال مطالعات او درباره‌ی لشکرکشی اسکوتیایی داریوش در:

HStCIPh, LXXVI, 1972, 99-132

و در:

Actes du IIe Congrès international des études du Sud-est européen (Athènes 1970) [1972] *(The Persian occupation of Thrace)* (519-491 B.C.), 241-258) -

که نتیجه‌گیری‌های آن، که پژوهش‌گر زیر آن‌ها را با شور و شعف اختیار کرده است:

G. C. Cameron در Acta Iranica, V. 1975, 77-88,

(حداقل) مورد اعتراض شدید مورّخ زیر قرار گرفته است.

Harmatta dans AAH, XXIV, 1976, 15-24.

از J.M. Balcer کار زیر را بررسی خواهیم کرد:

The Athenian episcopos and the Achaemenid King's Eye, AJPh, 391, 1977, 252-263.

62. *L'élevage ovin dans l'Empire achéménide*, JESHO, XXII, 1979, 136-161; *Forces productives, dépendance rurale et idéologies religieuses dans l'Empire achéménide dans Religions, Pouvoir, Rapport sociaux* (s.p.); *Contrainte militaire, dépendance rurale et exploitation des territoires en Asie achéménide*, Index, VIII, 1978-79, 48-98; *Communautés rurales, forces productives et mode de production tributaire en Asie achéménide*, Zamân, II, 1979 (s.p.); *Forces productives, Etat et mode de production tributaire en Asie achéménide, Congrès de Berlin 1978* (زیر چاپ).

۶۳. بوتچی که به نسبت «کلاسیسیست»ها دارای تربیت علمی بسیار گسترده‌تر و کامل‌تری است ـ بررسی‌های متعددی انتشار داده است که به‌طورکلّی در مجموعه‌ها و مجلات تقریباً ناشناخته منتشر شده‌اند و ایران‌شناسان و کلاسیسیست‌ها گاه از وجودشان بی‌خبر مانده‌اند. در این‌جا فقط آن مقالات بوچی (O. Bucci) را که با مسائل مورد مطالعه در این‌جا رابطه‌ی نزدیک دارند، قید می‌کنم:

I rapporti fra la Grecia e l'antica persia: appunti storico - giuridici per un dibattito sulla pretesa contrapposizione fra Oriente ed Occidente, Apollinaris, XLVI, 1973, 563-588 et XLVII, 1974, 196-220; *Note di politica agraria achemenide: a proposito del passo 10, 28, 3 di Polibio, Studi in memoria di G. Donatuti*, Milano 1973, I, 181-190; *L'attività legislativa del sovrano achemenide et gli archivi reali persiani*, RIDA XXV, 1978, 11-93.

64. *Sparta and Persia*, Leiden 1977.

65. *Greeks and Persians in the fourth Century B.C. A study in cultural contacts before Alexander*, Iranica Antiqua, XII, 1976, 38-99 ET XIII, 1977, 49-115 (et Pl. I-XVI)

۶۶. ایران‌شناسان و کلاسیسیست‌ها منابع کلاسیک را تحقیر می‌کنند. آنان معمولاً آثار گزنوفون (به‌ویژه کوروپدیا) را مانند داستانی فاقد سندیت (بجز اطلاعات مربوط به افکار سیاسی گزنوفون) معرفی می‌کنند. این نوع قرائت گزنوفون در واقع ممکن است،

(cf. P. Carlier, *L'idée de monarchie impériale dans la Cyropédie de Xénophon*, Ktema, III, 1978, 133-136).

امّا، دستاورد کوروپدیا، همان‌طور که پژوهش‌گر زیر آن را نشان می‌دهد، به قرائت یونانی فرو کاستنی نیست:

W. Knauth (in Verbindung mit S. Nadjmabadi), *Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis*

Firdousi, nach den antiken und einheimischen Quellen dargestellt, Wiesbaden 1975.

درباره‌ی ارزش منابع یونانی، رک.: R. Bodéüs, AC, XLII, 1973, 451-456 و به‌خصوص:

B. Bucci, RIDA, XXV, 1978, 11-93

به‌ویژه پانوشت ۵۸ در ص ۴۵؛ هم‌چنین نک. P. Briant, DHA, II, 1976, 274. گمان می‌کنم که این تحقیر در چارچوب عمومی‌تر استدلالی در مورد آن‌چه توافق شده است آن را «فرسایش» منابع بنامند، جای می‌گیرد: «فرسایش» منابعی که هر چه را برای گفتن داشتند، از «آن‌ها بیرون کشیده‌اند.» این سخن ایجاد شکّ می‌کند؛ این فرسایش را به چه چیز باید نسبت داد؟ به محتوای این منابع یا به قابلیت ابداع و پرسش کسانی که آن‌ها را مورد استفاده قرار می‌دهند؟ بر اساس مثال‌های مشخص به‌سهولت می‌توان نشان داد که قرائت مجدد منابع مشهور به فرسوده از خلال کالبد شکافی‌های پی در پی می‌تواند اجازه‌ی احیای پرسش‌ها را بدهد. به عقیده‌ی من ایران‌شناسان به غلط پذیرفته‌اند که منابع کلاسیک چیزی برای گفتن ندارند: رک. ملاحظات مورخ زیر در این راستا:

Cl. Herrenschmidt *Abstracta Iranica* (Suppl. à Stud. Iran. 1978), 8, n. 21.

67. G. Walser (ed.), *Beitrage zur Achaimenidensgeschichte*, Wiesbaden 1972.

باید اهمیت مجلدهای مختلط را که از سال ۱۹۷۴ تحت عنوان زیر منتشر شده‌اند، خاطرنشان کنیم:

Acta Iranica (I-XVIII, 1974-78, Téhéran - Liège, diff. Brill, Leiden).

68. G.C. Cameron, *Persepolis Treasury Tablets* [PTT] Chicago 1948; R.T. Hallock, *Persepolis Fortification Tablets* [PFT], Chicago 1969.

در مورد مهرها، نک.:

R. T. Hallock, *The use of seals on the Persepolis Fortification Tablets*, dans Mac Guire - Biggs (edd.), *Seals and sealings in the Ancient Near East*, Undena pub. 1977, 127-133.

69. *Nouveaux documents d'économie royale en Iran (509-494)*, VDI, 1972, 3-26; *Les ouvriers de l'exploitation royale en Iran (fin 6è-2è moitié du 5ès)*, VDI, 1973, 3-24

نک.:

Persien unter den ersten Achämeniden, trad. allem., Wiesbaden 1976.

70. *The Evidence of the Persepolis Tablets* (pré-publication de la *Camb. History of Iran*, II), Cambridge 1972.

۷۱. که چاپ نهایی آن به‌تازگی انجام شده است:

Fouilles de Xanthos. VI : La stèle trilingue du Létoon, Paris 1979 (Etude de H. Metzger, E. laroche, A. Dupont - Sommer, Mayrhofer, et un avant - propos de P. Demargne.

72. CRAI, 1975, 306-330.

۷۳. نک. زیر، بخش دوم، بند ۴.

۷۴. رک. به مقاله‌های مهم او در: *Studia Iranica*, V, 1976, 33-65 et VI, 1977, 17-58.

75. Cf. JESHO, XVIII, 1975, 187-188

هم‌چنین نک: B. Menu dans *Terre et paysans dépendants...* (1979) در مورد مصر: «مطلوب است که

www.tabarestan.info تبرستان

مبادلات بین پاپیروس‌شناسان و مصرشناسان بیشتر شود» (ص ۱۹۱).

۷۶. برای مثال نک.:

E. Bickerman- H.Tadmor, *Darius I, Pseudo - Smerdis and the Magi*, Athenaeum, LVI, 1978, 239-261.

77. JESHO, XXII, 1979, 138-139 et n. 15

می‌توان پذیرفت که پس از «اشباع شدن» از چندین سال پژوهش، یک مورخ حرفه‌ای بتواند حداقل مشکلات لغت‌شناسی تاریخی عمده را که متخصصان در موردش بحث می‌کنند، بشناسد و تبعات و عواقب آن را درک کند. در این صورت، بی‌آن‌که بتواند رأساً مسئله‌ای لغت‌شناختی را حلّ کند، می‌تواند آن را ملحوظ دارد: حتی می‌خواهم بگویم که تفسیرش در بعضی موارد می‌تواند به لغت شناس یاری دهد. باید بیفزایم که همکاری مستمر یا موردی با متخصصان زبان‌های شرق باستان اجازه می‌دهد که خطر اشتباه‌های زننده کاهش یابد.

۷۸. درباره‌ی این مسئله‌ی بسیار کنونی، تأملات درست و نیرومند O.Longo در کتاب زیر را بررسی خواهیم کرد:

Marxismo, mondo antico e terzo mondo, Napoli 1979, 137-141.

79. *Bemerkungen zum Problem "der Vorhellenismus im Vorder Asien"*, Klio LVIII, 1976, 5-20

نک. زیر، تردیدهایم درباره‌ی اصطلاح پیشنهادی واینبرگ در مورد *Vorhellenismus*.

۸۰. بر این صفت تأکید می‌کنم: در مورد موضوع انتخابی، کلّ اسناد موجود («کلاسیک» و «شرقی») باید بررسی شود. وگرنه توسل به یک ارجاع «نامتعارف» این خطر را دارد که چون یک دستاویز (یا غمزه) بدون ارزش علمی مؤثر بنماید.

۸۱. شماری از متون را Ed. Meyer, GdA, III, 61-63 قید کرده است. در جای دیگر به این اسناد باز خواهم گشت.

82. VDI, 1972, 21-22

83. Cf. R.T. Hallock, *o.c.*, 1972. Cf. P. Briant, JESHO, XXII, 1979, 155-156

۸۴. نک. JNES, I, 1942, 216.

85. Cf. D. Lewis, Sparta and Persia, 7-11

۸۶. نک. P. Briant, *Actes* 71, 102-104 et REA, LXXV, 1973, 46 et 81.

87. *Das Problem der Kontinuität im frühhellenististischen Agypten*, AAH, 1963, 199-213

۸۸. نویسنده سند زیر را مورد استفاده قرار داده است:

n. 8 de G.R. Driver, *Aramaic documents from the fifth Cent B.C.*, Cambridge 1957

که ترجمه‌ی فرانسوی و یک تفسیر درباره‌ی آن در نوشته‌ی زیر می‌توان یافت:

P. Grelot, *Documents araméens d' Egypte*, Paris 1975, n. 69, 316-317.

۸۹. نک. برای مثال

P. Grelot, DAE, 316

که به نظر می‌رسد که از وجود مقاله‌ی هارماتا در شماره‌ی ۶۸ خبر ندارد (Driver n. r =314) او

هم‌چنان ترجمه می‌کند «... و نشانه‌ی مرا بر آن‌ها خالکوبی کنید» و، درنتیجه، آن‌ها را بردگان کشاورز می‌داند؛ در حالی که اینان در واقع گرود (grd') یا همان کورتش‌های اسناد PFT و PTT هستند: رک.: *art. c.*, VDI, 1973, Dandamaev, و هارماتا (۲۰۷) نشان می‌دهد که این ترجمه از قرائت نادرست درایور (Driver) ناشی می‌شود. پس کارکنان «قلمرو» از بردگان تشکیل نشده‌اند، بلکه کارکنان وابسته‌ای هستند که با روستاییان و روستاییان اراضی سلطنتی دوران یونانی‌مآبی قابل قیاس‌اند (همان ۲۰۷ـ۲۰۸). تفسیر هارماتا باعث شد تردید کنم که مکان‌های واقع در بین عیلام و مصر (اربلا، دمشق...)، که زیردستان ارشامه می‌توانستند در آن‌ها «جیره‌ی سفر» خود را به مواد غذایی تبدیل کنند (گرولو، شماره‌ی ٦٧) «قلمروهایی» بوده باشند که خشترپاون در ایالات سر راه دارا بوده است» (پ. گرولو، ۳۱۰)؛ تشابه با سیستم تعویض اسب و چاپار و «جیره»، که در اسناد PFT شاهد آن هستیم، چنان است که این برداشت حاصل می‌شود که این‌ها منازل جاده‌های سلطنتی هستند که مسافران رسمی می‌توانند در آن‌ها جیره‌هایی را با ارائه‌ی اسناد مهر و موم شده دریافت دارند. این اسناد را خشترپاون به افرادی می‌دهد که آن‌ها را به مأموریت می‌فرستد. (cf. PFT 1404, 1455) و ملاحظاتم در (*Index*, VIII, 1978-79, 81-82) به نظر می‌رسد که این همان چیزی است که گرولو تصور می‌کند. او می‌نویسد: «پس در امپراتوری هخامنشی مباشر عامی وجود دارد که انبارهای دولتی را که در طول جاده‌های بزرگ رده‌بندی شده‌اند، اداره می‌کند و می‌تواند چیزی را که داده است از مأموران رسمی پس بگیرد.» تفسیر این «قلمروها» به‌مثابه «ملک شخصی» ارشامه مورد دفاع دانداماییف نیز قرار گرفته است:

M. Dandamaev, *Esclaves étrangers sur les domaines des rois achéménides et de leurs nobles, Actes du XXVé Congrès Int. de Orient.* (Moscou, 1960) [به انگلیسی], Moscou 1963, II, 147-148.

ـ اما من متوجه شدم که چندین متن کلاسیک مورد استناد (شماره‌ی ۳) به پردیس‌ها ارجاع داده‌اند: آیا در این‌جا مثال جدیدی از در هم آمیختن نسبتاً شایع اراضی شغلی (تیول) و ملک شخصی در اختیار نداریم؟ من به‌خود اجازه‌ی طرح این پرسش را می‌دهم.

۹۰. در مورد این تشابه، نک.: O. Murray, Historia, XV, 1966, 154؛ درباره‌ی نتایجی که می‌توان از آن استنتاج کرد، نک. ملاحظاتم در *Index*, VIII, 1978-79, 56-57, n. 75.

۹۱. در *Terre et paysans dépendants... (o.c.)*, 189-192: سخنان ارائه شده پس از سخنرانی

J. Modrzejewski, *Régime foncier et statut social* dans *l'Egypte lagide* (163-168)

که بر وجوه «یونانی» استثمار تأکید می‌ورزد: «فتح فقط به تحکیم شیوه‌ی تولید آسیایی نیز منجر نشد» (ص ۱۷۷). سخنان بااهمیت پیرلوک و ف.دونان (۱۹۶ـ۱۹۳) را نیز خواهیم خواند. درباره‌ی تفسیر J. Modrzejewski، نک.

H. Kreissig, *Probleme des Grundeigentums im hellenistischen Orient*,

سخنان ارائه شده در کنگره‌ی F.I.E.C. در بوداپست (سپتامبر ۱۹۷۹). باید بررسی مهم زیر را نیز قید کنم که وجوه یونانی را مقدم می‌دارد:

J. Bingen, *Le papyrus Revenue Laws. Tradition grecque et adaptation hellénistique*, Rheinische - Westfäliche Ak. Wiss. (Vorträge G.231), 1978, 5-32.

۹۲. دربارهٔ تداوم‌های هخامنشی ـ یونانی در قلمرو دیگر)، حصه‌های (kleroi) نظامی (در مصر و نقاط نک.

G. Cardascia, *Armée et fiscalité dans la Babylonie achéménide*, در *Armées et fiscalité dans le monde antique*, Paris CNRS, 1978, 1-10, en particulier 10, et P. Briant, *Index*, VIII, 197-79, 67-70.

93. Chiron, VIII, 1978, 236-246

با تردیدهای

H. Metzger, *Fouilles de Xanthos* VI (1979), 37-38.

۹۴. نک. Chiron, VII, 1977, 43-56.

۹۵. در مورد مصر، نک. برای مثال

F.A. Kienitz, *Die politische Geschichte Aegyptens vom 7. bis zum 4. Jhdt. v.d.z.*, Berlin 1953, en paticulier 140-149;

www.tabarestan.info تبرستان

و نیز

W. Schur, *Zur Vorgeschichte des Ptolomäerreiches*, Klio, XX, 1928, 270-302.

دربارهٔ مسئلهٔ تداوم /گسست در مصر (در دوران سائیتی، هخامنشی و بطالسه) تأملات و پیشنهادهای جالب زیر را خواهیم خواند:

Cl. Barrocas, *Les statues 'réalités' et l'arrivée des Perses dans Egypte saïte*, dans *Gururajamañjarika. Studi in onore di G. Tucci*, Napoli 1974, 113-161, به ویژه 155-161.

۹۶. قبل‌تر و نیز بعدتر تا دوران روم: رک.

P. Debord, *Population, rurales de l'Anatolie gréco - romaine, Atti Ce. R.D.A.C.*, VIII, 1976-1977, 43-58.

[مطالعات ذکر شده در ۶ پانوشت بعدی فقط جنبه‌ی مثالی دارند].

97. Città sarcre d'Asie Minore. Il prolema dei *Laoi* e l'antefatto ittita, PdP, CLXIV, 1975, 329-344.

98. P.G. arelli, *Le problème de la 'féodalité' assyrienne du XVe au XIIè siècle av. J.C.*, Semitica, XVII, 1967, 5-21; A. Archi, *Il 'feudalismo' ittita*, SMEA, XVIII, 1977, 7-18

99. Cf. B. Menu, *Le régime juridique des terres en Egypte pharaonique. Nouvel et Moyen Empire*, RHDFE, 1974-75, 555-585,

و رساله‌ی او تحت عنوان:

Le régime juridique des terres et du personnel attaché à la terre dans le papyrus Wilbour, Lille 1970.

۱۰۰. نک. بررسی دقیق:

M. Liverani dans OA, XVII, 1978, 63-72.

101. Cf. I.J. Gelb, *On the alleged temple and state economy in the Ancient Near East*, Studi E. volterra, VI, 1977, 139-153

102. I.M. Diakonoff, *Slaves, helots and serfs in early Antiquity*, AAH, XXII, 1974, 45-78; I.J.

Gelb, *From freedom to slavery*, XIIIè RAI = München AK. Abh. phil. kl., 1972, 81-92

هم‌چنین نک. مقاله‌ی مهمّ:

B. Menu, *Les rapport de dépendance en Egypte à l'époque saïte et perse*, RHDFE, LV, 1977, 391-401.

۱۰۳. نک. به بررسی من در: *Religions. Pouvoir. Rapports sociaux* (1979), که عناصر کتاب‌شناختی در آن ارائه شده است. هم‌چنین نک.:

A. Archi, *Fêtes de printemps et d'automne et réintégration rituelle d'images de culte dans l'Anatolie hittite*, Ugarit Forschungen, V, 1973, 8-27

(که صص ۸ـ۹ تداوم با آیین‌های پرستش شناخته شده در آناتولیا را به مورد منابع کلاسیک را نشان می‌دهد). درباره‌ی مسئله‌ی نظری بسیار مهمّ روابط ایدئولوژی‌ها /روابط اجتماعی، نک. کتاب جالب:

Cl. Barrocas, *L'antico Egitto. Ideologia e lavoro nella terra dei faraoni*, Roma 1978.

104. URA, n.10 du CBRS: "Le peuplement antique de la Bactriane orientale".

استفاده از نتایج هنوز منتشر نشده‌ی این پژوهش را در این مقاله مدیون سخاوتمندی دوستانه‌ی گاردن هستم و از بابت آن بسیار سپاسگزارم.

۱۰۵. از اچ.پی. فرانکفورت نیز سپاسگزارم که اطلاعات مربوط به کاوشی را که تحت سرپرستی او در شورتوگای (Shortugai) انجام می‌شد، در اختیارم نهاد. درباره‌ی این محوطه، رک.

H.P. Francfort - M.H. Pottier, *Arts Asiatiques*, XXXIV, 1978, 29-79.

106. J.C. Gardin et P. Gentelle, *Irrigation et peuplement dans la plaine d'Aï-Khanoum de l'époque achéménide à l'époque musulmane*, BEFEO, LXIII, 1976, 59-99 et pl. XVII - XXXIII

107. *L'exploitation du sol en Bactriane antique, Colloque EFEO 1976*

۱۰۸. ایرانیک از پیربریان.

۱۰۹. تفسیر پیشنهادی در این‌جا سبب مسئولیت باستان‌شناسانی نمی‌شود که کارهای در جریانشان را مورد استفاده قرار داده‌ام.

۱۱۰. نک. به بررسی من در

Klio, LX, 1978, 57-92: *Colonisation hellénistique et populations indigènes. La phase d'installation.*

۱۱۱. در این مورد نتایج کاوش‌های برنامه سال ۱۹۷۸ در تخارستان علیا را مورد استفاده قرار داده‌ام.

۱۱۲. در مورد تاریخ و نام بنیاد، در وهله‌ی آخر بحث پیر برنار را خواهیم دید در:

P. Bernard - H.P. Francfort, *Etudes de géographie historique sur la plaine d'Ai-Khanoum (Afghanistan)*, (pub. de l'URA n. 10, Mémoire n. 1) CNRS, paris 1978, 3-15.

113. P. Bernard, *Les traditions orientales dans l'architecture gréco - bactrienne*, JA, 1976, 246-274 (247).

114. P. Bernard, CRAI, 1978, 447-450.

www.tabarestan.info

115. *Ibidem*, 454

116. *Ibidem*.

هم‌چنین نک. مورد استرکون دارای نوشته‌ی آرامی‌ای که در سال ۱۹۷۰ در آی ـ خانم در پرستشگاه یافت شده است: CRAI, 1972, 631-632. این نوشته ــ به گفته دیاکونف و لیوشیتز (نقل شده توسط برنار) ــ زبانی «باکتریایی» را انتقال می‌دهد (در مورد این مسئله، هم‌چنین نک.

B.J. StaviskiJ, Kušanskaja Baktrija, Moscou 1977, Chapitre 8).

117. O. Bucci, RIDA, XXV, 1978, 93, n.163 bis

(تخریب بایگانی تخت جمشید سبب گسست در انتقال سنن بایگانی نشده است). هم‌چنین نک.

J.A. Delaunay, *L'araméen d'empire et les débuts de l'écriture en Asie Centrale*, Acta Iranica, II, 1974, 224:

www.tabarestan.info تبرستان

«در حالی که پارت‌ها سکّه‌هایی به صور یونانی ضرب می‌کردند و خود را به عناوین افتخاری این زبان می‌آراستند، در شرقِ قلمرو خود (رک. نسایه) عادات موروثی امپراتوری هخامنشی را حفظ کرده بودند، عاداتی که نه اسکندر و نه سلطه‌ی سطحی سلوکیان در آن تغییری پدید نیاورده بود» [در عوض می‌بینیم که در آی ـ خانم که سلطه‌ی یونانی «سطحی» نبود ــ زبان یونانی برای انتقال ضوابط مالی اداری‌ای به کار می‌رفت که بدون تردید سابقه‌ی آن‌ها به تاریخی پیش از فتوحات اسکندر می‌رسند].

118. Voir P. Bernard, CRAI, 1978, 454.

119. Cf. REA, LXXIV, 1972, 67, n. 1.

120. Cf. Klio, LX, 1978, 70-82.

۱۲۱. امّا نک. J.C. Gardin - P. Gentelle, *L'exploitation du sol en Bactriane antique* و بحث من در: *Index*, VIII-IX; 1978, n.287, در فصل‌نامه‌ی زمان: *Zamân*, II, 1979 و سخنانم در کنگره‌ی برلین ۱۹۷۸ (زیر چاپ). این مسئله به پرسشی مربوط می‌شود که گسترده‌تر از آنی است که در این‌جا طرح شود. و آن پی‌آمدهای فتوحات هخامنشیان در ایران شرقی و جایگاه خشترپاون‌نشین‌های سغدیانا ـ باکتریا در امپراتوری است: رک. Index, VIII-IX, 1978, 70 sgg به این پرسش هنوز به‌طور قطعی پاسخ داده نشده است.

122. *Politique religieuse et conception de la royauté chez les Achéménides*, Acta Iranica, II, 1974, 116-190.

123. *Les relations entre l'Asie centrale et l'Iran sous les Achéménides, Atti del Convegno sul tema...* (1966), 207.

124. *L'essor de la Phénicie et le passage de la domination assyro-babylonienne à la domination perse*, Bagd. Mitt., IX, 1978, 25-38 (citation p. 36).

125. *Assyria and the West : the ninth century and its aftermath*, dans H. Goedicke - J.M. Roberts (edd.), *Unity and diversity. Essays in the History, Literature and Religion of the Ancient Near East*, Baltimore 1975, 36-48.

۱۲۶. نک. مقالاتِ

C.G. Starr, dans Iran. Ant., 1976 et 1977; L. Robert, CRAI, 1975, 306-330

و بررسی خود من در: *Religions, Pouvoir, Rapports sociaux* (1979) درباره‌ی روابط بین ـ قومی، رک. برای مثال

R. Zadock, *On the connections between Iran and Babylonia in the sixth Cent. B.C.*, Iran, XV, 1976, 61-78;

درباره‌ی «دیگ در هم جوش بابلی»، نک.

H.V. Hilprecht - A.T. Clay, *Business documents of Murashû sons of Nippur dated in the reign of Artaxerxes I (464-424 B.C.)* (The Bab. Exp. Univ. Penn., IX), Philadelphia 1898, 26-29.

127. Klio, LVIII, 1976, 7. [ایرانیک از پیر بریان].

128. *Cyrus et l'Empire Perse*, Acta Iranica, II, 1974, 3-23 (23).

۱۲۹. همان‌طور که مثلاً بررسی افعل نشان می‌دهد:

I. Eph'al, *The Western minorities in Babylonia in the sixth and fifth cent. B.C. Maintenance and cohesion*, Orientalia, XLVII, 1978, 74-90,

تماس‌ها الزاماً به فرایندهای «ادغام» منجر نمی‌شوند: افعل، برعکس، انسجام چشم‌گیر گروه‌های قومی را مشاهده می‌کند. این گروه‌ها در محله‌هایی که دارای ساختارهای سیاسی *(Politeumata)* هستند و بر اساس منشأ قومی اکثریت ساکنانشان نامگذاری شده‌اند، گرد آمده‌اند: نک. داندامایف در

1972, *The Memorial Volume of the Vth Intern. Cong. of Iranian Art and Archeology* (1968), Téhéran 258-264 (cf. 261);

هم‌چنین و به‌نحو عام‌تر E. Bikerman, J. Bib. Lit., LXIV-LXV, 1945-46, 261-262 در مورد آرامی نیز باید گفت که این خطّ آرامی و نه زبان آن بود که منتشر شده بود (نک. ملاحظات در این راستا Ph. Gignout, St. Iran., IV 1975, 271,) به‌طوری که انتشار این خط دوشادوش گوناگونی زبان‌های منطقه‌ای، که همان‌قدر جالب توجه است، پیش رفت

(O. Bucci, RIDA, XXV, 1978, 71-73):

آرامی اداری پس از سقوط امپراتوری هخامنشی «در مناطقی که فرهنگ باستانی یا اصیلی پیش از آن شکوفا شده بود، ادامه‌ی حیات نداد.» (J.A. Delaunay, *art. c.*, Acta Iranica, II, 1974, 221-22).

زندگی مذهبی در امپراتوری نمی‌تواند صرفاً تحت عنوان التقاط یا وحدت تحلیل شود: تداوم آیین‌های پرستش محلّی («دگرپذیری») به‌ویژه در فارس، قلب قدرت هخامنشیان از هر چیز غافلگیرکننده‌تر است:

(voir M. Dandamaev, *La Politique religieuse des Achéménides*, Mon. H.S. Nyberg, 1975, 193-200).

۱۳۰. باید خاطر نشان کرد که از نظر استار «فتوحات اسکندر» فرایندهای تماس یونانی ـ ایرانی در آسیای صغیر را به‌جای تقویت قطع کرد»

(C.G. Starr, Iran. Ant., XI, 1976, 43; cf. XII, 1977, 107).

www.tabarestan.info تبرستان

باید متذکر شوم که مشاهده و تحلیل تماس‌های متعدد و نواحی فرهنگی، یک چیز است و نتیجه‌گیری از آن در مورد وجود وحدت چیزی دیگر است. اصطلاح کوینه یا وحدت معمولاً به‌نحوی به‌کار رفته است گویی معنای آن چنان واضح است که به روشن شدن نیازی ندارد، در حالی که ابهام آن (منظورم از نظر تحلیل تاریخی) مشهود است. فرایندهای تماس فرهنگی در امپراتوری هخامنشی ــ که بر حسب مناطق، دارای وسعت و معنای متفاوت‌اند ــ باید در درون مجموعه‌ای از امکانات بسیار گسترده، که از طریق، کوینه و «برج بابل» تعریف و محدود می‌شوند، جا داده و تحلیل شوند!

۱۳۰ در جاهای مختلفِ Klio, LX, 1978.

۱۳۲. نک. در این مورد، بررسی قبلاً قید شده من (کنگره برلین ۱۹۷۸) که زیر چاپ است.

133. K. Marx, *Le Capital*, Ed. Soc., 1976, I, 259 - *Sur les Sociétés précapitalistes*, Paris 1970, 253.

134. *Horizon, trajetds marxistes en anthropologie*[2], Paris 1973, II, 7 sgg.

۱۳۵. برای مثال نک.

S. Amin, *Sociétés précapitalistes et capitalisme*, در کتاب A.G. Franck, *L'accumulation dépendante*, Paris 1978, 311-12.

۱۳۶. در مورد مصر نک. تأملات:

P. Lévêque dans *Terre et paysans dépendants*, 193-194.

۱۳۷. رک. بررسی من در زمان، شماره‌ی ۲، ۱۹۸۰ (زیر چاپ).

۱۳۸. رک. بررسی من در: *Religions, Pouvoir, Rapports sociaux* (1979).

139. Samir Amin, *l. c.*

۱۴۰. در این مورد، رک. *ibidem*, 306.

141. *Le Proche - Orient asiatique, o.c.*, 279-280 (با احتیاط).

۱۴۲. نک. به‌ویژه بررسی: G. Gnoli در Acta Iranica, II, 1974.

143. CfJ.V. Kinneir Wilson, *The Nimrud Wine Lists. A study of men and administration at the Assyrian capital in the eighth Cent. B.C.*, 1972, 4.

۱۴۴. نک. به‌ویژه: M. Cogan, *Imperialism and Religion: Assyria, Judah and Israël in the eighth and seventh Cent.* B.C. (Soc of Bib. Lit., Monographs Series, 19), Univ. of Montana 1974.

درباره‌ی مسئله‌ی «دگرپذیری مذهبی» هخامنشیان، در وهله‌ی آخر کار زیر را خواهیم دید:

M. Dandamaev, *art. c.*, Mon. H.S. Nyberg, I, 1975, 193-220, et P. Tozzi, *Per la storia della politica religiosa degli Achemenidi : distruzioni persiane di templi greci agli inizi del V Secolo*, RSI, LXXXIX, 1977, 18-32.

145. Cf. P. Garelli, *Le Proche - Orient asiatique*, Paris 1974, 135 sgg.; 230-234.

146. B. Oded, JNES, XXIX, 1970, 182, n. 41:

«امپراتوری‌هایی که پس از آن آمدند، این نظام را صرفاً توسعه دادند و تکمیل کردند.» (چیزی که به

www.tabarestan.info

نظر من ساده کردن مسئله است: ب. اُدد «فقط جاده‌ای را که بین‌النهرین را به خاور نزدیک متصل می‌کند و، به‌طور اخص «جاده‌ی شاهی» را که از خلیج عقبه از طریق ماورای اردن به دمشق می‌رود، به‌عنوان مثال برمی‌گزیند. با تأسیس امپراتوری هخامنشی زین پس در سطح سراسر آسیاست که مسئله مطرح و حل می‌شود (دستاوردهای PFT در مورد این مسئله اساسی هستند): این چیزی بیشتر از تغییر کمی است.

۱۴۷. نک.

J. Elayi, *L'essor de la Phénicie et le passage de ladomination assyro - babylonienne à la domination Perse*, Bagd. Mitt., IX, 1978, 25-38.

۱۴۸. نک.

J. Elayi - A. Cavigneaux, *Sargon II et les Ioniens*, OA , XVIII, 1979, 59-75

تبرستان www.tabarestan.info

درباره‌ی شرایط تجارت بین قبرس و ناحیه‌ی بابل در دوران کلده، مقاله‌ی شورانگیز زیر را خواهیم دید:

A. L. Oppenheim, *Essay on overland trade in the first millenium B. C.*, JCS, XXI, 1967, 236-254.

۱۴۹. در این‌جا لزوماً نمی‌خواهم از بلند پروازی‌های ارضی سخن بگویم.

۱۵۰. نگاهی به نقشه‌های جغرافیای تاریخی نشان خواهد داد که بین قلمروهای کنترل شده به دست آشوریان و قلمروهای هخامنشی، تفاوت سطح بسیار بسیار وجود داشت (رک. به‌ویژه قرار داشتن تمام فلات ایران و آناتولیا جزو قلمرو هخامنشیان). در حالی که منافع مستقیم آشوریان از بحرین جلوتر نرفت، اما تمام خلیج‌فارس تا هند «دریای پارسی» شد؛ در عین حال در زمان داریوش اول بود که دور عربستان با کشتی پیموده شد:

cf. H. Shivex, *Der Persische Golf als Schiffahrts - und Seehandelsroute in Achämenidischer Zeit und in der Zeit Alexanders des Grossen*, Bonner Jahrbücher, CLXII, 1962, 4-97

مخصوصاً صص ۵ـ۲۰. این سیاست را بدون تردید باید با احداث ترعه‌ی نخائو در زمان داریوش در مرتبط داشت:

cf. G. Posener, *Sur le canal du Nil à la Mer Rouge avant les Ptolémées*, CdE, XXV, 1938, 259-273;

و نیز

S Mazzarino, AAH, VII, 1959, 89sgg.,

و

F. Miltner Saeculum, III, 1952, 522-555.

۱۵۱. نک. O. Bucci, Apollinaris, XLVI, 1973, 567؛ ضرورت مطلق کنترل بازارهای فروش که بر سر راه جاده‌های بزرگی که از آسیای مرکزی می‌آمدند قرار داشتند، برای شاهان هخامنشی. از سر اتفاق نیست اگر دوره‌ی پارسی دوره‌ی رونق دولت‌شهرهای ایونیایی ـ و فنیقی است:

(C.G. Starr, Iran. Ant., XI, 1976, 80-87; J. Elayi, Bagd. Mitt., IX, 1978, 25-38; H. J. Katzenstein, Bib Arch., XLII, 1979, 23-34; M. Dunand, Bull. Beyrouth, 1973, 7-25).

درباره‌ی رابطه بین تأسیس امپراتوری و گسترش تجارت باید کار زیر را خواند:

M. Rostovtzeff, AHR, 1938, 251:

«تأسیس امپراتوری هخامنشی مبادله‌ی کالاها بین جهان‌های مختلف را منظم و فعال کرد.» در واقع روشن است که دولت‌شهرهای ایونیایی (که در آن شیوه‌ی تولید «باستانی» حاکم است، در توسعه‌ی شیوه تولید خراج‌گزار کاملاً سهیم‌اند: به نظرم می‌رسد که مطالعه‌ی روابط دولت‌شهرهای یونانی با تشکیلات اداری هخامنشی در پرتو تفسیرهای پرئو در مقاله‌ی بسیار جالب زیر بسیار مفید خواهد بود:

Cl. Préaux: "Sur l'origine des monopoles lagides", CdE, 1954, 312-326.

کتیبه‌ی تئوس که پرئو آن را تفسیر کرده است، اجازه می‌دهد که به پرسش طرح شده توسط ادویل در مورد مصر درباره‌ی «تبدیل» خراج‌های جنسی به فلزات قیمتی بعضاً پاسخ گوییم (به‌طور قطع همان‌طور که PTT و PFT نشان می‌دهند، بخش اعظم این ناتورالیا (خراج‌های جنسی. ـ م.) به تجدیدِ تولید داخلی سیستم اختصاص می‌یافت): Ed.Will, REA, LXII, 1960, 268-274.

۱۵۲. نک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۸۹ـ۹۶ که اقوامی (اتیوپیاییان، کلخیسیان، اعراب) را جدا می‌کند که خراج نمی‌دهند، و هدیه می‌دهند. در دوران آشوری خراج سالیانه منظم از هدیه‌ی استثنایی جدا شده بود.

(cf. J.N. Postgate, 1974), *Taxation and conscription in the Assyrian Empire*, Rome

البته به نظر می‌رسد که دومی هم (حداقل) به اندازه اولی اهمیت دارد: cf. H. Tadmor, *art. c.*, در

H. Goedicke - J.M. Roberts, *Unity and diversity*, Baltimore 1975, 37.

ـ چیزی که در دوران داریوش آشکارا صدق نمی‌کند. درباره‌ی گذار از نظامی که بر هدیه و غارت بنا شده است به نظامی خراج‌گزار، نک. J.P. Weinberg, Klio, LVIII, 1976, 8-9.

۱۵۳. نک. (در مورد بابل):

M. Dandamaev, *Die Lehensbeziehungen in Babylonien unter den ersten Achämeniden*, in "Festchr. W. Eilers", Wiesbaden 1967, 37-42.

154. ID., *Temple et Etat en Babylonie*, VDI, 1966, 17-39

به ویژه ۳۵ـ۳۹.

155. Cf. P. Briant, JESHO, XXII, 1979, 136-161; Zaman, II, 1979; *Congrès de Berlin* 78: *produktivkräfte*.

[درباره‌ی آبیاری باید کار زیر را افزود:

H. Goblot, *Les qanats. Une technique d'acquisition de l'eau*, Paris - NewYork - LaHaye 1979].

156. P. Briant, Index, VIII, 1978-79, 48-98

(صص ۶۰ـ۶۱ درباره‌ی ضرورت «آزادی» در درون جوامع اشتراکی روستایی در رشد نظام وابستگی است).

۱۵۷. نک. به‌ویژه: P. Briant, *Congrès de Berlin* 78[۷].

158. P. Briant, dans *Religions. Pouvoir. Rapports sociuax*, Besançon - Paris 1979.

۱۵۹. درباره‌ی مفهوم صورت‌بندی اقتصادی و اجتماعی امپراتورانه ـ برده‌دارانه، در مورد

امپراتوری روم، نک.

M. Clavel - Lévêque, *Impérialismes, développement et transition: pluralité des voies et universalisme dans le modèle impérial romain*, La pensée, CXCVI, 1977, 10-27;

هم‌چنین نک. به سخنان او در: *France Nouvelle*, n.1721 (6-11. 78), 45-50.

۱۶۰. مثلاً باید یادآوری کنیم که این ندارم (از کوروش تا اسکندر) یکی از مضامین تبلیغات ایرانی در برابر جاه‌طلبی‌های رومی است: نک. تاسیت، سال‌نامه‌ها، فصل ٦، بند ۳۱: «در عین حال، ارتبان از حدود پیشین پارسیان و مقدونیان سخن می‌گفت و با خودستایی تهدید می‌کرد که بر آن‌چه نخست کوروش و پس از او اسکندر تصاحب کرده بود، چیره خواهد شد.»

161. Cf. P. Briant, *Alexandre le Grand*[2], Paris 1977,

و بررسی‌ای که در پی نوشت بعدی قید شده است. از این دیدگاه، مسئله‌ای اصلی ــ که تا آن‌جا که می‌دانم هیچ‌گاه به آن اصلی اشاره‌ای نشده است: cf. Index, VIII, 1978-79, 81 et n.353 این مسئله عبارت است از ارزیابی پی‌آمدهای اجتماعی ـ اقتصادی غارت تخت جمشید و آتش‌سوزی کاخ‌ها به دست سپاهیان اسکندر در سال ۳۳۰ [در تاریخی که دست‌نوشته‌ام به پایان رسید، مقاله‌ی J. M. Balcer را که قرار بود در Iran. Ant., XIII, 1978 منتشر شود، در اختیار نداشتم. می‌دانیم که سنن ایرانی بعدی اسکندر را چون تخریب‌کننده‌ی بایگانی سلطنتی و مخصوصاً کتاب‌های مقدسی که در این بایگانی حفظ می‌شد، معرفی می‌کنند: (Cf. O. Bucci, RIDA, XXV, 1978, 91-92, n. 162). اما این اطلاعات، به پرسش طرح شده پاسخ نمی‌دهد: همان‌طور که خود بوچی نیز متذکر شده است (*ibidem* n. 163 bis) تخریب بایگانی مانع انتقال سنن بایگانانه هخامنشیان به پارت‌ها و ساسانیان نشده است. به چند دلیل مشکل می‌توانم باور کنم که وقایع سال ۳۳۰ نشانه‌ی گسست کامل با گذشته‌ی هخامنشی باشند:

۱. تخریب کاخ‌ها پایان تهاجم ایدئولوژیکی انجام شده به دست اسکندر در مورد مضامین هخامنشانه نیست: او با تهاجم به بسوس به این کار ادامه می‌دهد، و در بازگشت از هند، خواست خود را برای اتصال خود به خاطره‌ی کوروش درپاسارگاد، در عین نشان دادن تأسف (سیاسی) خود از تخریب کاخ‌های تخت جمشید دوباره ابراز می‌دارد (نک. به‌ویژه آریانوس، آناباسیس، کتاب ٦، فصل ۲۹، بند ۴ـ۱۱؛ کتاب ۳۰، بند ۱؛ و تحلیل مفصل من در بررسی که در پی‌نوشت بعدی قید شده است)؛

۲. باید متذکر شوم که هیچ بینه‌ی قاطعی از متوقف شدن بایگانی اسناد پس از سال ۳۳۰ وجود ندارد؛ الواح شناخته شده PTT و PFT به سال‌های ۵۰۹ تا ۴۵۸ تعلق دارند: آیا اقتصاد سلطنتی پس از سال ۴۵۸ از میان می‌رود؟ به‌طور قطع چنین نیست! چندین متن کلاسیک که در نوشته‌ی زیر ذکر شده‌اند:

JESHO, XXII, 1979, 148-149, n. 70, 73

نشان می‌دهند که هنگام ورود اسکندر بایگانی‌ها فعال بوده‌اند؛

۳. تخریب بایگانی یک چیز است، از میان رفتن مجتمع اقتصادی‌ای که در فارس هخامنشی فعالیت داشت، یک چیز دیگر! چگونه می‌توان تصور کرد که هزاران کورتش که در مزارع، مراتع و کارگاه‌ها کار می‌کردند، ناگهان ناپدید شده باشند (معلوم است که علت آزادی تعدادی از آن‌ها به

دست اسکندر اصلیت یونانیشان بود: رک. متون موجود در: (JESHO, XXII, 1979, 149, n. 70, 73). سودهای به دست آمده از استثمار برای اسکندر همان‌قدر لازم بود که برای هخامنشیان؛ ۴. هیچ یک از اقدامات اداری اسکندر حاکی از زیر و رو شدن چیزی نیست، حتّی یک تن پارسی به‌نام فراسائورتس به مقام خشثرپاون فارس منصوب می‌شود (cf. Berve n. 813)؛ به علاوه، تریداتس پارسی در شغل خزانه‌داری خود تثبیت می‌شود. او در زمان داریوش سوم به این مقام منصوب شده بود (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۵، فصل ٦، بند ۱۱). در دوران هخامنشی خزانه‌دار تخت جمشید (که مستقیماً به خشثرپاون وابسته بود) به اداره‌ی خزانه اکتفا نمی‌کرد، و خزانه‌داری فقط مکان جمع‌آوری فلزات قیمتی نبود

(Cf. Briant, Index, VIII, 1978-79, 75-79):

خزانه‌دار و زیردستانش در سازمان‌دهی کار در کارگاه‌ها، که کورتش‌ها در آن کار می‌کردند، کاملاً دخیل بودند:

(cf. W. Hinz, ZAss., LXI, 1972, 261-272; J.A. Delaunay, Acta Iranica, II, 1974, 212);

۵. به نظر می‌رسد که بالاترین قشر اصیل‌زادگان پارسی در فارس تمام قدرت اقتصادی و موقعیت ممتاز خود را حفظ می‌کند (رک. به‌ویژه کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۱۰، فصل ۱، بند ۲۲ و بعد). در واقع، همه‌ی این‌ها مبین حفظ (کامل یا نسبی) سازمان‌دهی اجتماعی و اقتصادی هخامنشی در فارس در زمان حیات اسکندر است.

۱٦۲. نک. بررسی من تحت عنوان

Conquête territoriale et stratégie idéologique: Alexandre le Grand et l'ideologie momarchique achéménide, Colloque de Cracovie 1977: *Idéologie monarchique dans l'Antiquité*.

163. Klio, LX, 1978, 74; Index VIII, 1978-79, 85-86.

www.tabarestan.info تبرستان

اسکندر و «بندهای» دجله[1]

www.tabarestan.info تبرستان

۱

آریانوس کتاب هفتم *آناباسیس* را، که به دو سال آخر زندگی اسکندر مقدونی اختصاص دارد، چنین آغاز کرده است: «هنگامی که [سکندر در بازگشت از هند] به پاسارگاد و تخت اسکندر جمشید رسید، میل فرود آمدن از دجله و فرات تا دریای فارس و مشاهده‌ی چگونگی فرو ریختن این رودها به دریای اینْ منطقه بر او مستولی شد.» در واقع اسکندر پس از برگزاری مراسم جمعی ازدواج‌های شوش در زمستان ۳۲۴ پ. م.، برنامه‌ی خود را به اجرا نهاد و تا خلیج فارس پیش رفت، از طریق دجله تا اوپیس، که آن بلوای معروف در آن به راه افتاده بود، رفت. آریانوس با توصیف حرکت ناوگان اسکندر در دجله اطلاعات مهمی را ارائه داده است که برای مفسران مسئله آفرین است، و من می‌خواهم در این‌جا به آن بپردازم. متن آریانوس چنین است (کتاب ۷، فصل ۸، بند ۷):

«اسکندر طیّ حرکت خود تمام بندها (کاتاراکتس)ها[2]ی رود را از میان برد و جریان رود را هموار کرد: این پارسیان بودند که این کاتاراکتس‌ها را ساخته بودند تا مانع شوند که

---

۱. نخستین حاصل این بررسی در ۲۱ نوامبر ۱۹۸۴ در سمینار تاریخ باستان دانشگاه تولوز ـ لومیرای ارائه شد. در این‌جا لازم می‌دانم از اظهارنظرهای دومرگ (Cl. Domergue)، لورو (P. Le Roux) و پایه (J.M. Pailler) درباره‌ی این بررسی، سپاسگزاری کنم. از بونو (D. Bonneau) بسیار ممنونم که به‌درخواستم پاسخ داد و اطلاعاتی درباره‌ی کاربرد واژه‌ی کاتاراکتس *(Katarraktès)* در متون پاپیروس‌شناختی یا متون مربوط به مصر (نامه‌ی شخصی ۸ دسامبر ۱۹۸۴ که من در فرصتی مناسب آن را قید خواهم کرد) در اختیارم نهاد. در این‌جا فقط باید تصریح کنم که مسئولیت تفسیرهای پیشنهادی در این مقاله فقط متوجه شخص نویسنده است.

2. *katarraktai*

مهاجمانی که از دریا می‌آمدند، از راه رود تا سرزمینشان پیش بروند و به‌مدد لشکرکشی دریایی به آن دست یابند. پارسیان چون قوم دریانوردی نبودند، به این وسیله‌ی دفاعی توسل جسته بودند؛ این بندهای مکرّر بالا رفتن از دجله را ناممکن می‌کرد. امّا اسکندر اعلام کرد که روش مردمانی که دارای تفوق نظامی‌اند، نباید این باشد؛ از نظر او این روش‌ها وسیله‌ی دفاعی مؤثری به‌شمار نمی‌آمد و چون کمترین مشکلی در راه تخریب این ابنیه که پارسیان آن‌ها را با دقّت فراوان ساخته بودند، وجود نداشت، اسکندر بی‌تأمل امر کرد که آن‌ها را از میان بردارند.»

تبرستان www.tabarestan.info

وجود این ابنیه که مانع کشتیرانی بر دجله و رودهای دیگر بود در دو قطعه از استرابون نیز قید شده است. در یکی از آن‌ها (کتاب ۱۶، فصل ۱، بند ۹) استرابون اظهار می‌دارد که از طریق فرات می‌شود تا بابل رفت و از طریق دجله تا اوپیس، امّا نکته‌ای را می‌افزاید که سخن اول او را تعدیل می‌کند:

«پارسیان به سبب وحشت از حملات خارجی، خواستند جلو پیشروی از طریق از رود را بگیرند، از این‌رو بندهایی را که به دست آدمیان ساخته شده بود، در رود برپا داشتند؛ اما اسکندر وقتی به مقابل این ابنیه رسید، بیشترشان، به‌خصوص آن‌هایی را که نزدیک اوپیس بودند، از میان برد.»

تشابه اصطلاح‌ها و توضیحات می‌رساند که منبع استرابون و آریانوس یکی است و این منبع چیزی جز نوشته‌های نئارخوس نمی‌تواند باشد. تفاوت‌ها جزئی است، استرابون می‌نویسد که اسکندر تمام بندها را ویران نکرد، بلکه به نابودی بندهایی همت گماشت که نزدیک شهر اوپیس بودند. اما در مورد باقی چیزها توافق وجود دارد: بندها ابنیه‌ی دفاعی بودند که پارسیان آن‌ها را از بیم حمله‌ی مهاجمان از سمت خلیج‌فارس برپاداشته بودند. باید بیفزاییم که استرابون پس از دادن این اطلاعات پایان فصل ۹، و فصول ۱۰ تا ۱۳ را به فرات و ترعه‌ها اختصاص داده است. این فصول نشان می‌دهند که شماری از نویسندگان یونانی‌مآب (آریستوبول، اراتوستنس، پولوکلتس) اطلاعاتی درباره‌ی این موضوع انتقال داده بودند: تمام این نویسندگان درباره‌ی تدابیر اتخاذی اسکندر در مورد فرات برای حل مشکل نگهداری شبکه‌ی ترعه‌ها چیزهایی نوشته بودند. به همین دلیل استرابون (کتاب ۱۶، فصل ۱، بند ۹) این جزئیات جدید را به‌شیوه‌ی زیر به‌مسئله‌ی بندها متصل می‌کند: «او به ترعه‌ها نیز پرداخت.»

۲

استرابون در قطعه‌ی دیگری (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۴) که به بررسی جریان فرودست رودهای سرچشمه گرفته از فلات ایران می‌پردازد، با ارجاع به پولوکلتس به بندها باز اشاره کرده است:

«پولوکلتس می‌افزاید که ناچار شدند در سواحل این دریاچه[1] نوعی ایمپوریون[1] برای کالاها ایجاد کنند که به سبب کاتاراکتس‌های متعددی که عمداً [در رود] ایجاد شده بودند، حملشان از راه رودخانه‌ها از دریا و تا دریا ممکن نبود، از این رو، از راه زمین تا دریاچه حمل می‌شدند و از آن‌جا بیش از هشتصد استاد[2] راه می‌پیمودند تا به شوش برسند.»

www.tabarestan.info تبرستان

این قطعه ظاهراً جزو قطعه‌ی طولانی‌تری بوده است که پولوکلتس لاریسایی آن را به‌نحوه‌ی کشتیرانی بر فرات و دجله اختصاص داده بود (رک. کتاب ۱۶، فصل ۱، بند ۱۳). اما اطلاعات ارائه شده در این‌جا کاملاً مشابه اطلاعاتی نیستند که استرابون در قطعه‌ی قبلی انتقال داده بود. در قطعه‌ی فوق به کشتیرانی بر دجله تا اوپیس اشاره‌ای نشده است، بلکه مسئله بر سر ارتباط بین خلیج‌فارس و شوش است که به‌نوشته‌ی پولوکلتس به‌دلیل وجود بندها ناممکن شده بود. این اطلاعات با واقعیات انتقال یافته توسط نئارخوس از طریق آریانوس هم‌آهنگ نیست. در پایان قرن ششم تا اواسط قرن پنجم امکان رسیدن به شوش از راه دریا وجود داشت، همان‌طور که کتیبه‌های داریوش در مصر در مورد اتصال ترعه‌ی نیل به دریای سرخ[2] نیز متضمن آن است و همان‌طور که استرابون (بی‌آن‌که متوجه باشد) در قطعه‌ی دیگری که ماتارینو[3] آن را به‌نحو درخشانی تفسیر کرده است نیز آن را نشان می‌دهد.[3] در دوران اسکندر نیز چنین بوده

---

1. *emporion*

۲. stade، مقیاس طول در یونان‌باستان، حدود ۱۸۰ متر. ـ م.

۳. البته دیگر با تفسیر پیشنهادی ماتسارینو از قطعه‌ی استرابون درباره‌ی سفر دیوتیموس آتنی موافق نیستم، او بر آن است که دیوتیموس به مصر می‌آید و از راه ترعه‌ای که نیل را به دریای سرخ متصل می‌کند، خود را به خلیج فارس می‌رساند و از طریق کارون به شوش می‌رود. در کنفرانسی که در سال گذشته در خانه‌ی شرق مدیترانه (لیون) برگزار شد، پیشنهاد کردم که بهتر است بگوییم که دیوتیموس مسیر کلاسیکی را پیموده است: از راه دریا خود را به ساحل کیلیکیا رسانده است، بعد از راه زمینی تا تاپساک آمده است، در ساحل فرات بر کشتی نشسته و تا خلیج‌فارس پیش رفته و از

است نئارخوس وقتی برای یافتن اسکندر به کارمانیا می‌آید، به او پیشنهاد می‌کند و قول می‌دهد که ناوگان را تا شوش، که در آن‌جا دو مرد به یکدیگر وعده‌ی دیدار داده بودند، هدایت کند (آریانوس، *هند*، کتاب ۳۶، بند ۵)؛ کمی بعد مازنس[1]، حاکم پارسی جزیره‌ی اوئارکته[2] در خلیج فارس به نئارخوس پیشنهاد می‌کند که نقش راهنمای او را تا شوش به عهده بگیرد (*همان*، فصل ۳۷، بند ۲ و استرابون، کتاب ۱۶، فصل ۳، بند ۷). در واقع نئارخوس از پاسیتیگریس تا مکانی به‌نام پل کشتی‌ها، که همان اهواز است بالا می‌آید: در این مکان مانعی صخره‌ای وجود داشت که جلو عبور سهل جریان رود را می‌گرفت. در همین نقطه پلی نصب شده بود که اسکندر هنگام فرود آمدن از پارس به سوی شوش از. آن می‌گذشت (cf. Le Rider 1965: 263; De Morgan 1900: 11-13) با این همه، نئارخوس توانست تا شوش بالا رود (رک. آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۷، فصل ۶، بند ۶)، زیرا از اهواز تا شوش یک راه آبی ساخته شده وجود داشت که در دوران هخامنشیان مورد استفاده قرار می‌گرفت.[۴] سال بعد، در فوریه‌ی ۳۲۴، اسکندر از ائولایوس تا دریا رفت، در حالی که بخش دیگری از ناوگان از طریق ترعه‌ای که ائولایوس را به دجله وصل می‌کرد، وارد دجله شد (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۷، فصل ۷، بند ۱-۲ و بند ۶). بنابراین از نوشته‌ی استرابون ــ برخلاف معمول ــ نمی‌توان نتیجه گرفت که در دوران هخامنشی این راه‌های آبی دیگر برای کشتیرانی و تجارت مورد استفاده قرار نمی‌گرفتند: برعکس، هر دوراه تا پایان دوران امپراتوری هخامنشی بسیار فعال مانده بودند (Shiwek 1962: 81-86). ایجاد ایمپوریون (آگینیس[3]) حداقل به دوران داریوش اول می‌رسد که ایونیاییان و کاریاییان را به‌دلیل محاسنشان در دریانوردی در آن‌جا مستقر کرد[۵]، برخلاف آن‌چه استرابون نوشته است، رابطه‌ی مستقیمی بین *کاتاراکتس*‌ها و ایجاد ایمپوریون وجود ندارد: ایمپوریون در زمانی که راه‌های آبی قابل استفاده بود، توسعه یافت. بر این مبنا در مورد کاتاراکتس‌های این رودها دو تفسیر ممکن است: یا این که

آن‌جا، از راه رودخانه، خود را به شوش رسانده است. گفت‌وگوهای متعدد با سال (J.F. Salles) مرا متقاعد کرد که ارتباط دریایی مصر ــ خلیج‌فارس که در دوران داریوش اول برقرار شده بود، حالت استثنایی داشت و به استفاده‌ی منظم از این راه منتهی نشده بود [اسناد سمینار ژانویه‌ی ۱۹۸۵ لیون درباره‌ی دور زدن عربستان با کشتی، احتمالاً در سال ۱۹۸۷ در مجموعه‌ی کارهای خانه‌ی شرق منتشر شده است] (الحاقیه پیربریان در فوریه ۱۹۸۷ به‌این بخش مقاله).

1. Mazénès 2. Oarakta 3. Aginis

www.tabarestan.info تبرستان

کاتاراکتس‌ها هیچ‌گاه وجود نداشته‌اند و پولوکلتس اطلاعات مربوط به دجله را به این منطقه منتقل کرده است؛ یا این که کاتاراکتس‌ها واقعاً وجود داشته‌اند، اما جلو کشتیرانی بر رود را به کلّی نمی‌گرفتند. در هر حال نقد این قطعه استرابون ما را وامی‌دارد که قطعات مربوط به *کاتاراکتس*‌های دجله را محتاطانه مدّنظر قرار دهیم.

۳

مانند بسیاری از آثار (و جدید!) که به بررسی زندگی اسکندر و کارهای نمایان او پرداخته‌اند، بهتر است خود واقعه و تفسیری را که آریانوس و استرابون از آن ارائه داده‌اند، از یکدیگر جدا کنیم. این تمایز از آن‌جایی ضروری است که تفسیر در دادن قوام به وقایع شرح داده شده مؤثر بوده است. اگر قدری دقت کنیم به‌سرعت معلوم می‌شود که این تفسیر بسیار مشکوک است. زیرا بر روش نوشتاری بسیار ساده و بسیار مؤثری بنا شده است: آریانوس و استرابون اسکندر و پارسیان را پیوسته در برابر یکدیگر قرار می‌دهند: پارسیان دریانورد نیستند، از دشمنان بیم دارند و درنتیجه در پس استحکامات پناه می‌گیرند. اما اسکندر دریانوردی با تجربه، جسور و شجاع است و از دشمنان خود که قصد دارد سلاح به دست با آنان مقابله کند، بیمی به دل راه نمی‌دهد. در این‌جا کلیشه‌ی کاملاً شناخته شده‌ی تمام ادبیات یونانی‌مآب را باز می‌یابیم. این کلیشه‌ی مربوط به اسکندر از آن‌جایی مؤثر است که به‌طور ضمنی، اما به‌وضوح بر کلیشه‌ای، این بار یونانی، پیوند می‌خورد که دولت‌شهرهایی را که به‌جای اتکا بر شهامت و دلیری شهروندانشان به استحکاماتشان دل می‌بندند، محکوم می‌کند.[۶] آریانوس توضیح مربوط به بی‌تجربگی پارسیان در دریانوردی را احتماً لاً کلمه به کلمه از هرودوت گرفته است (کتاب ۱، بند ۱۴۳) که خاطر نشان می‌کند که پیش از فتح فنیقیه، پارسیان نمی‌توانستند جزیره‌نشینان دریای اژه را مورد تهدید قرار دهند، زیرا خودشان دریانورد به‌شمار نمی‌آمدند. این سخن نیازمند توضیح است، امّا ما فقط در این‌جا متذکر می‌شویم که هیچ دلیلی در مورد *کاتاراکتس*‌ها عرضه نمی‌کند. پارسیان چه دریانورد باشند و چه نباشند، در هر حال نیروهای دریایی مهمی را با استفاده از منابع گردآوری شده از امپراتوری خود[۷]، حتی در خلیج فارس تأسیس کردند: وانگهی فردی پارسی به نئارخوس پیشنهاد می‌کند که نقش راهنما را تا شوش

www.tabarestan.info تبرستان

برایش ایفا کند. باید بیفزایم که تفسیر آریانوس و استرابون در یکی از جریان‌های جدلی یونانی قرن چهارم جای می‌گیرد، این جریان درخشش خود را به‌خصوص به ایسوکراتس و گزنوفون مدیون است که پیوسته مضمون «انحطاط هخامنشی» را در تمام زمینه‌ها اعمّ از سیاسی، اخلاقی و نظامی می‌پرورانند، به‌طوری که لشکرکشی به آسیا از نظر آنان فقط گردشی ساده به‌شمار می‌آید. استدلالی که آریانوس در دهان اسکندر می‌نهد نیز بر مضمون ضعف پارسیان بنا شده است: ضعفی نه تنها نظامی، بلکه اخلاقی، زیرا فقط افراد بزدل می‌توانند پشت استحکامات پناه بگیرند.(۸) بنابراین می‌بینیم که این نوع استدلال هم به‌تفسیرِ «چون» پارسیان جرئت مقابله‌ی مستقیم با دشمنان خود را ندارند، قوام می‌دهد. وانگهی پارسیان امکانات فنی دفاع از این استراتژی را ندارند، چون اسکندر، بدون رو به رو شدن با مشکل، استحکامات رودخانه‌ای را که دشمنان به‌زحمت و با سختی آن‌ها را *برپا* داشته‌اند، نابود می‌کند. امّا آریانوس با گفتن این سخن زیاده پیش رفته است، زیرا کارامدی دفاعی ابنیه‌ی مذکور را مورد تردید قرار داده است.(۹) بنابراین روشن است که تفسیر آریانوس و استرابون (و منبع مشترک آن دو) بر بینشی ایدئولوژیکی از روابط اسکندر و بربرها بنا شده است: امّا اگر تمام ارجاعاها به قهرمانی اسکندر و بزدلی پارسیان را کنار بگذاریم، چه باقی می‌ماند؟ فقط این نکته که در رود دجله ابنیه‌ای وجود داشته که *کاتاراکتس* خوانده می‌شده و ظاهراً جزو ابنیه‌ی سبکی بوده که نه فقط اسکندر بلکه دیگران نیز به‌سهولت می‌توانستند آن‌ها را از میان بردارند؛ بنابراین از سخن آریانوس چنین استنباط می‌شود که ارزش دفاعی آن‌ها ضعیف بوده است.

این نقد متن آریانوس و استرابون ما را مجاز به نفی این *کاتاراکتس*‌ها نمی‌کند. بلکه اجازه می‌دهد که در مورد کارکرد نظامی‌ای که آریانوس به آن‌ها نسبت می‌دهد، تردیدهای جدی ابراز داریم. مضافاً بر این که توضیح پیشنهادی برای رفتار پارسیان نه فقط تردید برانگیز، بلکه نابه هنجار است. احتمال خطر از جانب خلیج فارس را دلاتر قبلاً به‌وضوح نفی کرده است (Delattre 1888: 471, n.3)، چون می‌گوید: «برخلاف ادعای آریانوس و استرابون، باورکردنی نیست. که پارسیان از ناوگان‌هایی که از خلیج فارس و از راه رودخانه امپراتوری را مورد هجوم قرار دهند، هیچ‌گاه دچار وحشت بوده باشند. این ناوگان‌ها از کجا حرکت می‌کردند؟ در صورت قبول این فرضیه این سوآل پیش می‌آید که این موانع چرا دور از دریا ایجاد شده بودند؟.» به این پرسش که

به‌درستی طرح شده است، می‌توان پرسش دیگری را افزود: اگر استراتژی پارسیان این بوده است، پس چرا فرات را مسدود نکرده بودند چون، این دو رود از طریق ترعه‌های متعدّد، به‌خصوص ترعه‌ی ارختو[1] و ترعه‌ی سلطنتی، که هر دو نزدیک اوپیس واقع بودند، یعنی همان‌جایی که فاصله‌ی دجله و فرات از همه کمتر است (دویست استاد به‌نوشته‌ی استرابون، کتاب ۲، فصل ۱، بند ۲۶)، به یکدیگر وصل می‌شدند (cf. Delattre 1888: 460-469; Barnett 1969: 8-15) به نظرم می‌رسد که می‌شود از همه‌ی این سخنان نتیجه‌گیری کرد که در رود دجله واقعاً *کاتاراکتس*هایی بوده‌اند، امّا کارکرد نظامی نداشته‌اند و جلو عبورکشتی‌های باری را نمی‌گرفتند. وقتی نوشته‌ی استرابون را می‌خوانیم (کتاب ۱۶، فصل ۱، بند ۹) این برداشت حاصل می‌شود که او اطلاعات مربوط به این ابنیه را بر شرحی متصل کرده است که هدف از آن نشان دادن این بوده است که از دجله می‌توان تا اوپیس رفت.

۴

می‌ماند فهم این مطلب که چه نوع ابنیه‌ای در بستر رود احداث شده بود. اصطلاح *کاتاراکتس* به‌ندرت مشاهده شده است. بونو قصد داشت به من نشان دهد که در پاپیروس‌های یونانی مصر این واژه فقط در یک مورد آن هم در «تأییدیه‌ی کارهای انجام شده برای نگهداری شبکه‌ی آبیاری» به‌کار رفته است در تأییدیه به دو نوع «بند» اشاره شده: *ایمبلما*[2] (بند عرضی خاکی...) و *کاتاراکتس*. کامل‌ترین توصیف *کاتاراکتس* در نوشته‌ی هلیودورروس[3] (*Ethiop.* IX.8.5) یافت می‌شود که د.بونو آن را چنین توضیح داده است: «پس کاتاراکتس سدی است عرضی که از خاک انباشته شده بر روی تخته‌ها... و تحکیم شده با شاخ و برگ... ساخته شده است. تنه‌های درختان در این ترکیب در عرض جریان آب قرار می‌گیرند. این نوع سد که *کاتاراکتس* نامیده می‌شود، به‌لحاظ تکنیکی مشابه سد سعدالعلی[4] (شن، خاک، سنگ) است.» باید بیفزاییم که در بعضی از متون لاتین واژه *کاتاراکتا*[5] ممکن است «به بند یا دریچه‌ای اطلاق شود. که از سرعت جریان آب کم می‌کند یا جلو حرکت آب را می‌گیرد تا آب عمق کافی بیابد یا

1. Arahtu 2. *embléma* 3. Héliodoros 4. saad el Ali
5. cataracta

جلو عبور موادی را می‌گیرد که آب با خود می‌آورد» (Saglio در Daremberg، مدخل: ۹۶۷). پروکوپیوس هم واژه‌ی *کاتاراکتس* را مانند هلیودوروس در متنی نظامی و به‌مفهوم سدی موقت که در عرض رود ساخته می‌شود به کار برده است.

پس به نظر نمی‌رسد که این واژه معنای تکنیکی بسیار بسیار مشخّصی خارج از مفهوم عمومی ابنیه قرار گرفته در عرض جریان آب داشته باشد: بر حسب متن، این بنا می‌تواند کارکرد نظامی یا غیر نظامی داشته باشد. در تمام موارد، مسئله عبارت است از ابنیه‌ای نسبتاً سبک که احداث آن در عرض رود مستلزم شمار فراوان کارگران است (رک. روایت هلیودوروس). این واژه‌ی یونانی را باید با توجه به چارچوب بین‌النهرینی توضیح داد: این واژه آشکارا به نوعی ابنیه‌ی شناخته شده در منطقه‌ی دجله و فرات مربوط می‌شود. بدبختانه واژگان اکدی در مورد سدها (به وسیع‌ترین و مبهم‌ترین معنا) هم (cf. Van laere 1980: 49-50) چنین سدهایی رأس ترعه‌ها ساخته می‌شدند تا سرعت جریان آب طی دوره‌ی طغیان مهار شود. این نوع سدها مانند انبار ذخیره آب را در ترعه نگه می‌داشتند.» این سدها همان ابنیه‌ای هستند که در متون اکدی اغلب اصطلاح «در» (*بابو*[1]) در موردشان به کار رفته است.[10] کارکرد *کاتاراکتس*‌های دجله دقیقاً همین نیست. چسنی در (Chesney, 1850, II: 362) که گزارش‌های آریانوس و استرابون را به‌شدت مورد تردید قرار می‌دهد، اظهار نظر می‌کند که *کاتاراکتس*‌ها سدهایی بودند که در فواصل معین کار گذاشته می‌شدند و سطح آب را برای آبیاری تا سطح لازم بالا می‌آوردند. واژگان سد نباید ایجاد توهم کند: در وسط این سدها، مانند سدهایی که چسنی در زمان خود بر دجله دیده بود، دریچه‌ای تعبیه شده بود؛ از این‌رو، نتیجه گرفته بود که چنین ابنیه‌ای هیچ کارکرد نظامی نمی‌توانست داشته باشد، برای همین ناوگان اسکندر نیز توانسته بود به سهولت از میان دریچه‌ها بگذرد. تفسیر این ابنیه به‌مثابه تنظیم‌کننده جریان رود را هونیگمان[2]، که شیوک[3] از او پیروی کرده است، مستقلاً اقتباس کرده است.[11] این همان چیزی است که به عقیده‌ی من با داده‌های آریانوس و استرابون بهتر از هر چیز دیگر تطبیق می‌کند.

همان‌طور که متن آریانوس متضمن آن است، این سدها قاعدتاً ابنیه‌ی سبکی بوده‌اند که برای احداث آن‌ها، مانند «بابوها»ی ترعه‌های بابلی(۱۲) شاید از خاک و نی

---

۱. bâbu، همان باب عربی. ـ م.

2. Honigmann 3. Shiwek

استفاده می‌شده است. آن‌ها احتمالاً به سدهایی شباهت داشتند که پژوهش‌گری W.) Thesinger, 1983: 185-186) آن‌ها را سی سال پیش از آن در منطقه‌ی مانداب‌های فرودست فرات دیده و شرح داده بود: این سدها را به دستور شیوخ منطقه برای تأمین آب لازم برای کشت در فصل زمستان احداث کرده بودند، این سدها اجازه می‌دادند که قایق‌ها از میانشان عبور کنند. آیا *کاتاراکتس*‌های دجله دایمی بودند یا هر ساله، هنگامی که سطح آب پایین می‌آمد، تعبیه می‌شدند؟ این پرسشی است که می‌توان طرح کرد. اسکندر در حوالی ماه فوریه، یعنی آغاز طغیان دجله از طریق این رود از جنوب به شمال می‌رود (در باره‌ی این تاریخ رک: de Graeve 1981: 72). اگر ابنیه برای نگهداری آب در زمان پایین بودن سطح آب (رک. سپتامبر ـ فوریه) تعبیه شده بودند، بایست فرض کرد که هنگام عبور اسکندر آن‌ها را برداشته بودند. در این صورت، او کاری نکرده است جز این که به اقدام سالیانه و عادی کارگزاران محلی تحقق بخشد. اگر این فرضیه مدلل باشد، در توضیح اصرار آریانوس در مورد تلاش‌های فراوان پارسیان برای استقرار آن‌ها مؤثر است، چون این نویسنده بر تکرار سالیانه‌ی ساخت آن‌ها بیشتر از خود این ابنیه تأکید می‌کند. اما باید تصریح کنم که من این فرضیه را جز به‌صورت مشروط پیشنهاد نمی‌کنم، زیرا کارکرد چنین ابنیه‌ای می‌توانست آرام کردن رود در حال طغیان نیز باشد.

البته، باید توجه داشت که این نوع ابنیه‌ی سبک مانع کشتیرانی نمی‌شدند. با این همه، می‌شود گفت که حرکت کشتی‌ها را کند می‌کردند و فقط به کشتی‌های نسبتاً کوچک اجازه‌ی عبور می‌دادند (رک. برای مقایسه، هرودوت، کتاب ۷، بند ۳۶: شکاف‌های بر جا نهاده در پل شناوری که در عرض هلسپونتوس ترتیب یافته بود). این نخستین دلیل تخریب آن‌ها به دست اسکندر است: اسکندر در رأس ناوگانی جنگی قرار داشت که وجود این *کاتاراکتس*‌ها مانع مانورهای آن می‌شد. در این جا بد نیست گزارش‌های آریانوس و استرابون را با روایاتی مقابله کنیم که شاه آشور، سناخریب، در مورد لشکرکشی (سال ۶۹۴ /۶۹۳ پ. م.) خود به قلمروهای ساحلی عیلام برجا نهاده است (Delattre 1888: 470-471; de Morgan 1900: 17-21; Luckenbill 1924: 14-15). شاه ناوگانی را در دجله‌ی علیا با نیروی کار صوریان، صیداییان و قبرسیان، که به این منظور به آن‌جا تبعید شده بودند، تأسیس کرده بود (Luckenbill 1924: 73, Lignes 58-60). این ناوگان، وقتی گردآمد، از دجله تا اوپیس رفت، از آن‌جا آن را

www.tabarestan.info تبرستان

روی زمین کشیدند و از راه ترعه‌ی ارختو به فرات رساندند. ناوگانی دیگر نیز در تیل ـ برسیپ[1] روی فرات ساخته شد: وقتی نیروهای سناخریب گرد آمدند، از فرات به سوی خلیج فارس رفت و در امتداد خلیج به مصب انولایی[2] (کارون: Morgan 1900: 20) نزدیک شد و در آن‌جا در جنگ با نیروهای عیلامی پیروز شد. چرا سناخریب به‌جای فرود آمدن از دجله به فرات فرود آمد؟ دلاتر (*همان‌جا*) این روایت را با روایات یونانی مقایسه می‌کند و در عین رد تفسیر آریانوس و استرابون (ص ۴۷۱، پانوشت ۳) می‌نویسد که روایت سناخریب «اشاره‌ی نسبتاً روشن، هر چند ضمنی‌ای به کاتاراکتس‌های اوپیس در بردارد.» به‌نوشته‌ی او، نقش دفاعی این ابنیه ــ که در مورد دوران هخامنشی غیرعادی است ــ در مورد دوران آشور به‌دلیل خطر کلده‌ی سفلا برای آشور کاملاً قابل درک است: سناخریب برای اجتناب از این کاتاراکتس‌ها، ناوگان دجله را به فرات انتقال داده بود. اما اگر این ابنیه واقعاً نقش نظامی داشتند، چرا پارسیان به نگهداری آن‌ها ادامه دادند، حال آن که هیچ خطری از طرف دریا آن‌ها را تهدید نمی‌کرد؟ می‌توان این فرضیه را طرح کرد که اسکندر نیز مانند سناخریب نمی‌خواست شاهد آن باشد که ابنیه‌ی غیردفاعی جلو حرکت ناوگانش را بگیرند.

با این همه، تشابه‌نوشته‌ی آریانوس و استرابون با سالنامه‌های سناخریب فرضیه‌ای شکننده است: پیداست که این جایگاه خاص اوپیس در هر دو دسته‌ی اسناد است که دلاتر را به این سو سوق داده است. امکان تفسیرهای ساده‌تر دیگر وجود دارد. از نظر لاکنبیل، (1924; 14) اختیار کردن این تاکتیک توسط شاه آشور احتمالاً ناشی از آن است که عیلامیان بخش پایینی دجله را در کنترل خود دارند. دو مورگان نیز قطعه‌ای را به متون آشوری اختصاص داده است، او از متون یونانی نیز برای بازسازی شبکه‌ی هیدروگرافیکی سوزیانا در دوران باستان استفاده کرده است (صص ۱۰ـ۱۷) و بی‌مقدمه (ص ۱۰) اظهار داشته است که سخنان نئارخوس «شایسته‌ی اطمینان مطلق است.»! اما عجبا که وقتی از آریانوس و استرابون نقل می‌کند، مراقب است که به کمک علامات، تعلیق قطعات مربوط به *کاتاراکتس‌ها* را حذف کند، گویی می‌خواهد از زیر بار مسئله‌ای آزاردهنده شانه خالی کند (رک. ص ۱۳، پی‌نوشت، ص ۱۶). دومورگان با مطالعه‌ی روایت سناخریب، هیچ تشابهی با *کاتاراکتس‌هایی* که از وجودشان بی‌خبر

1. Till - Barsip 2. Ulaï

است، برقرار نمی‌کند. اگر بر اساس جمله‌ی قدری مبهم او (ص ۲۰) اظهارنظر کنیم، باید بگوییم که به عقیده‌ی او هدف شاه آشور فقط گردآوری دو ناوگان در یک‌جا بود و این گردآوری فقط در فرات ممکن بود (ص ۲۱). پس موقعیت استراتژیکی غالب در سال ۶۹۴ /۶۹۳ پ. م. برای توضیح تصمیم سناخریب کافی است، بی‌آن‌که مقایسه‌ی انجام شده توسط دلاتر با نوشته‌ی آریانوس و استرابون [۱۳] لازم باشد. وانگهی این ابنیه‌ی مخصوص تنظیم جریان آب دجله را پارسیان ابداع نکرده بودند: همه چیز حاکی از آن است که استفاده از این تکنیک از زمان‌های بسیار دور در بین‌النهرین متداول بوده است. [۱۴] پارسیان نیز مانند پیشینیانشان خود (رک. هرودوت کتاب ۲، بند ۹۹ در مورد مصر) مکلف بودند از شبکه‌های رودخانه‌ای و از ترعه‌ها، که برای رساندن آب، برای آبیاری اراضی و حمل و نقل [۱۵] بسیار ضروری بودند، مراقبت کنند. به‌علاوه باید افزود که احتماً تشکیلات اداری ایجاد شده به دست اسکندر پس از فتح بابل و شوش در سال ۳۳۱ پ. م نیز همین وظیفه را دنبال می‌کرد. چون *کاتاراکتس*‌های دجله در سال ۳۲۴ نیز هم‌چنان وجود داشتند!

۵

چسنی در نقد سخنان آریانوس و استرابون (۳۶۲: ۱۸۵۰) نتیجه می‌گیرد که اسکندر این ابنیه را تخریب نکرده است، بلکه ناوگان خود را از دریچه‌هایی که در آن‌ها تعبیه شده بودند، عبور داده است. دلایل مورد استناد او چنین است: «تخریب بندها هر چند برای کشتیرانی خوب بود، اما، از جهات دیگر به‌ویژه از نظر تقلیل محصول آن سرزمین زیان آور بود... .» ظاهراً چسنی مشکل می‌تواند بپذیرد که اسکندر تدابیری مخالف منافع آن سرزمین و ساکنانش اتخاذ کرده باشد. تمامی جریان تاریخ‌نگاری اروپایی (که چسنی جزو آن نیست، می‌خواهد اسکندر را احیاکننده‌ی آسیای راکد، گاه احیاکننده یا حتی مبتکر کارهای آبیاری در ناحیه‌ی بابل [۱۶] معرفی کند. موضع آریانوس و استرابون در شرح کارهایی که اسکندر در سال بعد از آن در فرات و در مجراهای سرریز آن انجام داد و در نوشته‌ی استرابون با تخریب *کاتاراکتس*‌ها در ارتباط قرار گرفته، همین است. آریانوس و استرابون کارهای آغاز شده در این تاریخ برای گشایش «در» جدیدی بین فرات و مجرای اصلی سرریز آن، پالاکوپاس [۱۷] را به‌طور مفصل

شرح می‌دهند. در واقع تا این هنگام خشترپاون ناحیه‌ی بابل با به صف کردن هزارها روستایی بابلی در فصل طغیان یک «در» را باز می‌کرد و در دوره‌ی فروکش کردن آب‌ها آن را می‌بست. «در» بر زمینی گل آلود «که بخش عمده‌ی آن از خاک رس بخش بود که در آب وا می‌رفت و کوبیدنش را بسیار مشکل می‌کرد.» بر پا می‌شد (آریانوس، کتاب ۷، فصل ۲۱، بند ۵) [۱۸]. به‌نوشته‌ی آریانوس (کتاب ۷، فصل ۲۱، بند ٦) در این مورد تمایل اسکندر «برای انجام دادن کاری برای خطه‌ی آشور» راهنمای او بود. برای استرابون (کتاب ١٦، فصل ۱، بند ۱۰)، این ابتکار مشخصه‌ی «رهبران نیک سیرت» است، استرابون مضمون تکراری ایدئولوژی سلطنتی کلده و تمام سرزمین‌های دیگر (مصر) راکه بقایشان به آبیاری بستگی دارد، به‌نفع اسکندر مصادره کرده است. در واقع خود ساختمان استدلال استرابون (کتاب ١٦، فصل ۱، بند ۱۱) به‌وضوح نشان می‌دهد که در این تاریخ اهداف اسکندر اساساً نظامی هستند. او دستور می‌دهد ناوگانی در بابل ساخته شود و با دقت لشکرکشی به عربستان را تدارک می‌بیند. بنابراین من مطمئن نیستم که اولین هدف فعالیت اسکندر بر پالاکوپاس بهبود اوضاع آبیاری باشد (آریانوس، کتاب ۷، فصل ۲۱، بند ۵). حتی اگر این تفسیر قابل قبول دانسته شود، باز این مسئله باقی است که در اوضاع و احوالی که کارها در آن انجام شده است، اهداف شاه بیشتر سیاسی هستند تا اقتصادی: یا، به عبارت دیگر، وجوه اقتصادی تابع اهداف سیاسی و نظامی‌اند. [۱۹] آن چه در آن دوران اهمیت داشت، حرکت ناوگان‌های مقدونی بدون برخورد با مانع در دجله و فرات بود.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. درباره‌ی دریاچه و سواحل آن، نک. بحثِ

Le Rider 1965: 257-287.

2. G. Posener, *La Première domination perse en Egypte*, Le Caire (1936): 76-85.

3. "L'image des parties du monde et les rapports entre l'Orient et la Grèce à l'époque classique", *AAH 7 (1959): 85-101*, en particulier 94-99.

۴. درباره‌ی این راه، رک. Le Rider 1965: 264-265. لوریدر پس از آن که می‌پذیرد که سفاین سنگین نئارخوس این راه را در پیش گرفته‌اند، می‌افزاید (ص ۲۶۷) که «در زمان هخامنشیان اولای (Ulaï) رها شده بود»، احیای آن مقارن بنیادگذاری شوش در دوران یونانی‌مآبی صورت گرفت.

۵. درباره‌ی یکی بودن آگینیس و امپه در مجاور دجله که داریوش میلتوسیان را به آن‌جا برده بود (هرودوت، کتاب ۶، بند ۲۰) نک. Le Rider 1965: 257. درباره‌ی سیاست هخامنشیان، نک.:

dans: S. Mazzarino, "La vie communicazione fra impero achemenide e mondo. arcco"; *Atti del Conuegno: La Persia e il mondo greco. romano* (Acc. Lincei 343 [1966]): 75-83.

6. Cf. Y. Garlan dans *Problèmes de la terre en Grèce ancienne (ed. M.I. Finley)*, Paris - La - Haye (1968): 258-259.

۷. نک. در حال حاضر بررسی اساسی

H.T. Wallinga "The Ionian Revolt", *Mnem*. 37/3-4 (1984): 401-434.

۸. هم‌چنین نک. سخنانی که آریانوس (کتاب ۲، فصل ۷، بند ۳ـ۹) پیش از نبرد ایسوس از قول اسکندر نقل می‌کند: آریانوس (که گزنوفون را خوانده است) فرصت را برای ذکر پیشینه‌ی ده‌هزار تن از دست نمی‌دهد. نویسندگان یونانی قرن چهارمی که پیرو نظریه‌ی «انحطاط هخامنشی» هستند، اغلب از این پیشینه در همین جهت استفاده کرده‌اند.

۹. این یگانه مثالی نیست که در آن مداهنه‌گران اسکندر، که علاقه‌مند ارتقای پیروزی اسکندر هستند، بی‌آن‌که متوجه باشند، پیروزی‌های او را بی‌ارزش می‌کنند، چون دشمنان او را ناتوان و ضعیف می‌نمایانند!

10. *Cf. Chicago Assyrian Dictionary, s.v. bâbu 3*: 23-24.

باید بیفزایم که در یک پاپیروس آرامی مصر که به‌تازگی منتشر شده است، واژه‌ی اکدی بابو ظاهراً برای نشان دادن دسترسی‌های بندر ممفیس به کار رفته است:

(J.B. Segal, *Aramaïc Texts from North Saqqarâ*, London [1983], n° 26, ligne 7).

11. Honigmann *RE*, s.v. *Tigris*: 1021; Shiwek 1962: 83.

12. Cf. G. Contenau, *Umma sous la dynastie d'Ur*, Paris (1916): 29; R. Cocquerillat, *Palmeraies et cultures de l'Eanna d' Uruk* (559-520), Berlin (1968) :15; Van Laere *OLP* 1980: 49-50.

۱۳. این پرسش که دارای اهمیت ناچیزی است، مورد بررسی لوین قرار نگرفته است:

L.D. Levine, "Sennacherib's Southern Front", *JCS* 34 (1982): 28-55.

۱۴. هم‌چنین نک.پلینی،کتاب ٦،بند ۱۳۰ (اوروک): تلاش لوریدر (Le Rider 1965: 267, n. 2) در به کار بردن این متن برای تأیید متن استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۴) بسیار ناموفق می‌نماید، زیرا پلینی به ابنیه‌ای اشاره کرده است که مستقیماً به آبیاری مربوط می‌شوند.

۱۵. درباره‌ی ترعه‌ها در ناحیه‌ی بابل و نحوه‌ی اداره‌ی آن‌ها نک.:

M. Stolper, *Management and Politics in later Achaemenid Babylonia*, Chicago, I (1974): 61-86.

درباره‌ی کشتیرانی فقط باید متذکر شویم که اوپیس به‌واسطه‌ی موقعیت ممتاز خود در پایان قرن پنجم «شهر مهمی» به‌شمار می‌آمد (گزنوفون، آناباسیس، کتاب ۲، فصل ۴، بند ۲۵)؛ گزنوفون (کتاب ۱، فصل ۷، بند ۱۵) دیده بود که در ترعه‌هایی که به فرات متصل است، مقدار فراوانی گندم حمل می‌شود. یک «رییس عوارض رودخانه‌ای» را هم می‌شناسیم

(F. Joannès, *Textes de la Babylonie récente*, Paris [1982]: 10).

درباره‌ی اهمیت راه رودخانه‌ای دجله، هم‌چنین نک. کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۴، فصل ۹، بند ۸ به‌علاوه اوپیس ـ که روی آن پل افکنده‌اند (آناباسیس، کتاب ۲، فصل ۴، بند ۲۵) ـ محل تقاطع راه‌های زمینی است (همان): در سال ۵۳۹ کوروش در آن‌جا از دجله عبور کرد و پیروزی مهمی در همان‌جا به دست آورد (Briant 1963; 13; cf. 79 sqq.). هم‌چنین رک. پلینی، کتاب ٦، فصل ۳، بند ۱۲۰.

۱٦. نک. بررسی خود من:

"Impérialismes antiques et idéologie coloniale dans la France comtemporaine: Alexandre modèle colonial" [*DHA* 1979]

تکرار شده در کتاب

Rois, Tributs et Paysans, Paris (1982): 281-290.

۱۷. درباره‌ی اهمیت متون آریانوس و استرابون درباره‌ی بازسازی شبکه‌های ترعه‌ای پیرامون بابل، نک. بررسی اساسی

B. Meissner, "Paliacotas", *Mitt. Vorderasiat.* Gesellsch. 1/4 (1896): 1-13.

18. Shiwek, 1962: 84-85;

این نویسنده در این متن تمایل به فهماندن ضمنی این مطلب را می‌بیند که در اواخر دوران هخامنشی تشکیلات اداری دیگر به کارهای مربوط به نگهداری ترعه‌ها چندان توجهی نمی‌کرد. برداشت من چنین نیست.

۱۹. درباره‌ی این مسائل، نک. بررسی خود من به‌نام

"Guerre, tribut et forces productives dans l' Empire achéménide", *Convegno Ist. Gramsci: Stato, economia e lavoro nel Vicino Oriente antico (Firenze 29-31 ottobre 1984).*

www.tabarestan.info

کاتاراکتس‌های دجله و موبالیتوم خابور

www.tabarestan.info تبرستان

آریانوس در کتاب ۷ *آناباسیس* اسکندر شرح می‌دهد که فاتح مقدونی چگونه در بازگشت از هند تصمیم گرفت رود دجله و فرات را شخصاً شناسایی کند. در واقع در زمستان ۳۲۴ پ. م. در دجله از جنوب به سوی شمال تا اوپیس رفت و به‌نوشته‌ی آریانوس «تمام *کاتاراکتس*[1]های رود را از میان برد و جریان رود را هموار کرد: این پارسیان بودند که این کاتاراکتس‌ها را ساخته بودند تا مانع آن شوند که مهاجمانی که از دریا می‌آیند از راه رود تا سرزمین‌شان پیش بروند و از راه لشکرکشی دریایی به آن دست یابند... چون کمترین مشکلی در راه تخریب این ابنیه که پارسیان با دقت فراوان آن‌ها را برپا داشته بودند، وجود نداشت، اسکندر فرمان داد آن‌ها را بی‌تأمل از میان بردارند» (کتاب ۷، فصل ۷، بند ۷؛ هم‌چنین نک. استرابون، کتاب ۱۵، فصل ۳، بند ۴ که او نیز اصطلاح *کاتاراکتای*[2] را به کار برده است). در بررسی‌ای که در سال ۱۹۸۶ م. منتشر شد[1]، من تفسیر آریانوس را مورد تردید قرار دادم (البته چسنی[3] در سال ۱۸۵۰ م. و دلاتر در سال ۱۸۸۸ م. قبلاً تردیدهای جدی در مورد آن ابراز داشته بودند) و بر این مبنا پیشنهاد کردم که این کاتاراکتس‌ها را استحکامات تلقی نکنیم، بلکه «ابنیه‌ی سبکی» بدانیم که «برای احداثشان عمدتاً از خاک و نی استفاده می‌شد»؛ کاتاراکتس‌ها «ابنیه‌ی تنظیم جریان دجله» بودند، حتی ابنیه‌ی موقت بودند که تشکیلات اداری سلطنتی آن‌ها را در عرض رود برپا می‌کرد و بعد بر می‌داشت. این تفسیر مورد قبول ژوانس قرار گرفت، چون در آن نشانه‌ی «ایجاد اراضی کشاورزی جدید در طول دجله به دست پارسیان» را می‌دید.[2] در عین حال باید تصدیق کنم که در آن زمان با

---

1. *Kataraktes* 2. *kataraktai*

۳ـ جمع کاتاراکتس. ـ م.

وجود تمام تلاش‌ها، نتوانستم هیچ نوع معادلی برای کاتاراکتس در اسناد و نوشته‌های آشورشناسی بیابم.(۳)

وضع بر همین منوال بود تا آن که چندی پیش، از نوشته‌ی ژ.م. دوران مطلع شدم.(۴) دوران ابنیه‌ای را که در متون ماری با اصطلاح *موبالیتوم*[1] از آن‌ها نام برده شده توضیح داده بود. دوران برابر نهاده‌ی «سد» را برای موبالیتوم رد می‌کند و یادآوری می‌کند (شماره‌ی ۸۰۴) که بر روی خابور چیزهایی به این صورت وجود داشته است. نویسنده عقیده دارد که *موبالیتوم* نوعی «مانع» است: «در برابر جریان رود، انبوه در هم پیچیده شاخ و برگ درختان تلنبار می‌شوند تا به مانع ضخامت بدهند و موجب شوند در برابر جریان رود مقاومت کند. بر این مبنا، *موبالیتوم*‌های مختلف می‌بایست از یک ساحل تا ساحل دیگر رود سدّ نصفه ـ نیمه‌ای تشکیل دهند و با ایجاد مانع در برابر جریان رود سطح آب را بالا برند...» (ص ۵۷۹؛ رک. متن شماره‌ی ۸۰۴: «این کار مستلزم ۳۰۰۰ دسته شاخ و برگ بود تا سدّ ـ *موبالیتوم* از طریق تلنبار شدن آن‌ها بر روی یکدیگر درست شود»). این توصیف نیز به‌نحو مقاومت‌ناپذیری یادآور قطعه‌ای از هلیودوروس در *Ethiopiques* کتاب ۸، بند ۵ است که احداث کاتاراکتس‌ها را در عرض جریان یکی از ترعه‌های مصری با این عبارات شرح داده است: «آنان کاتاراکتس‌ها را، که از بیرون با تنه‌های کلفت درختان به آن‌ها شمعک زده بودند و با خاک و شاخ و برگ درختان آن‌ها را محکم کرده بودند، [در رود] سُراندند، این کار توسط هزاران مرد انجام می‌شد، بعضی از آنان در ساحل قرار می‌گرفتند و بعضی دیگر در قایق» (رک. تفسیر بونو که من در بررسی خود صص ۱۵ـ۱۶ آن را آورده‌ام). تمام جزئیات با هم تطبیق می‌کنند. تنه‌های درختان (رک. *تارکولوم*[2]، «تنه‌ی درخت قطعه قطعه شده»؛ دوران، ص ۵۷۹)، دسته‌های شاخ و برگ، ابنیه ایجاد شده در عرض رود و غیره. پس نتیجه می‌گیرم که *کاتاراکتس*‌ها، که تشکیلات اداری هخامنشی آن‌ها را در عرض دجله یکی پس از دیگری قرار می‌داد و برای تنظیم جریان رود بود شکل نهایی فنّ شناخته شده‌ای بود متعلق به هزار سال پیش از هخامنشیان که در قلمرو سلطنتی ماری تحت نام *موبالیتوم* رایج بود[3] اگر استمرار بین *موبالیتوم* و *کاتاراکتس* را بپذیریم، باید مسلّم فرض کنیم که این فن طیّ قرون از طریق اصطلاحی اکدی انتقال

1. *muballitum* 2. *tarqullum*

۳ـ به معنای مانع و رادع. ـ م.

www.tabarestan.info تبرستان

یافته است که حداقل، تا آن‌جا که می‌دانم، تا زمان حاضر شناسایی نشده باقی‌مانده بود. به‌علاوه این تشابه مرا ترغیب می‌کند که ترجمه‌ی "barrière" را که دوران برای *موبالتیوم* ارائه داده است برای کاتاراکتس بپذیریم ولو هیچ واژه‌ی فرانسوی به‌طور کامل مبین این ابنیه نباشد، چنین معادلی بی‌نهایت ارضاکننده‌تر از، است که[۱] "denivellation" ساوینل آن را در ترجمه‌ی «*آریانوس، تاریخ اسکندر*»[(۵)] اختیار کرده است یا weir که در ترجمه‌های انگلیسی به کار رفته است. ارتباطی که بدین ترتیب ایجاد می‌شود، ارزش اطلاعاتی متن آریانوس را، وقتی از بار ایدئولوژیکی خود خلاص می‌شود، تأیید می‌کند و بالا می‌برد: این قطعه وقتی در پرونده‌ی منسجم، گنجانده شود، شهادتی قابل توجه در مورد موقعیت ناحیه‌ی بابل در پایان دوره‌ی هخامنشی ارائه می‌دهد.[(۷)]

www.gharesan.info

۱ـ برهم زدن سطح، ایجاد اختلاف سطح. ـ م.

پی‌نوشت‌ها

1. "Alexandre et les "katarraktes" du Tigre" in: *Mélanges M. Labrousse* = *Pallas*, hors - série, Toulouse: 11-22.

2. in: *Dans les pas des Dix - Mille* [P. Briant, ed. J = *Pallas* 43 (1995): 194, n. 17; هم‌چنین نک.

Id., Trans. 3[1990]: 184.

۳. در آن زمان به کار زیر ارجاع داده بودم: Van Laere, *OLP* II [1980]: 11-53.

4. J.- M. Durand, *Documents épistolaires de palais de Mari* (LAPO 17), II (1998), به خصوص: n° 803 et 804 (p.608-614) introduits p. 579-580.

5. P. Savinel, *Arrien, Histoire d' Alexandre*, Paris, 1984: 227.

6. Arrian. 11. Loeb Classical Library 1933: 225.

7. Cf. Briant, *Histoire de l'Empire Perse*, Paris [1996]: 746-742, 826-828.

www.tabarestan.info تبرستان

منابع یونانی ـ یونانی‌مآب
نهادهای هخامنشی و نهادهای مقدونی

تداوم، تغییر و اختلاط

تبرستان
www.tabarestan.info

۱. ملاحظات مقدماتی

بیم آن دارم که شرکت‌کنندگان ارتباط بین سخنان من و مضمون کلی *ورک‌شاپ*[1] را بسیار سست و حتی دور از ذهن تلقی کنند. به واقع در این‌جا مسئله‌ی پادشاهی مقدونیه به‌اندازه‌ی امپراتوری هخامنشی مطرح است: حتی بعضی از جزئیات انحصاراً به تحلیل نهادهای مقدونی اختصاص دارد. دلیل این انتخاب فقط ارتباط دو محور توجّه من، قلمرو سلطنتی مقدونی و امپراتوری هخامنشی نیست. این مضمون از تأمّلی از نوع روش‌شناختی نیز ناشی می‌شود که می‌خواهم تا جایی که ممکن است آن را به‌طور دقیق بیان کنم.

در چارچوب کلّی تداوم /گسست، اغلب در مورد اجزای گوناگون تشکیل دهنده‌ی نهادهای قلمروهای سلطنتی یونانی‌مآب و ریشه‌های پارسی یا مقدونیشان، و نیز در مورد شرایط و دامنه‌ی تأثیر متقابلشان بر یکدیگر به‌درستی پرسش‌هایی طرح می‌شود. دوره‌ی فتوحات اسکندر و دوره‌ی جانشینان او منطقاً مبیّن مرحله‌ی تعیین‌کننده‌ای است که طی آن نهادهای جدید، با تناقضاتی بر نشانده شدند. اما پرداختن به چنین مسائلی، مستلزم روشن کردن مسئله‌ای مقدماتی از نوع روش‌شناختی است که از ترکیب مجموعه اسناد ناشی می‌شود. مسلّم است که آثار آن عدّه از مورخان باستان که

---

1. *workshop*

در مورد اسکندر نوشته‌اند، بخش مهمّی از این مجموعه را تشکیل می‌دهند. این متون هم مورد استفاده‌ی مورّخان امپراتوری هخامنشی قرار می‌گیرند و هم کسانی که به نهادهای مقدونی علاقه‌مندند.

به همین علت این پرسش مطرح می‌شود که کدام ضوابط تحلیلی می‌توانند ما را به این نتیجه برسانند که فلان جزء ویژگی‌ای کاملاً مقدونی است و به دست اسکندر به کشورهای مفتوح منتقل شده است و یا کاملاً هخامنشی است اسکندر پس از غلبه و یا احتمالاً جانشینانش آن را اقتباس کرده‌اند[1]؟ شناخت ما از تشکیلات دربار مقدونی پیش از فیلیپ و اسکندر آن‌قدر اندک است که میل داریم که نهادهای مقدونی‌ای را، که صرفاً از طریق متون دوران اسکندر و یا جانشینانش شناخته شده‌اند، به حساب تأثیرات هخامنشی بگذاریم؛ امّا بهتر است در این زمینه از تعمیم حذر کنیم.[2] در برخی موارد یک رسم واحد یا مشابه ممکن است هم در نزد هخامنشیان و هم در خاندان آرگادای[1] یافت شود بی‌آن‌که مکلف باشیم از این امر الزاماً تأثیر هخامنشیان را نتیجه‌گیری کنیم. دو مثال می‌تواند این گفته را روشن کند.

* اول، عطایای سلطنتی که وجودشان در نزد هخامنشیان کاملاً مورد تأیید قرار گرفته است. هم‌چنین می‌دانیم که یکی از اختیارات شاه مقدونی «توزیع *کائوسیا*[2] و *خلامُدس*[3] فرفیری» بوده است که دو نمونه‌ی نوعی عطیه‌ی سلطنتی به‌شمار می‌آیند؛ مردانی که با گرفتن این عطایا مفتخر می‌شدند شاه می‌شدند (پلوتارک، *ائومنس*، فصل ۸، بند ۱۲). تشخیص به این رسم با رسوم هخامنشی دشوار نیست. اصطلاح «نمونه‌ی نوعی عطیه‌ی سلطنتی» در نوشته‌ی آریانوس نیز (*آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۵، بند ۴) برای نامیدن عطایایی که اسکندر به شاه لانگاروس[4] داده بود، یافت می‌شود: او از «اسکندر عطایای افتخارآفرین فراوان، به‌ویژه چیزی را که از نظر شاه مقدونی بهترین عطیه به‌شمار می‌آمد، دریافت کرد»، در نوشته‌های نویسندگان یونانی‌ای که به مسئله‌ی عطایای شاهان بزرگ پرداخته‌اند، اصطلاحات مشابهی یافت می‌شود. (رک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۸۴، بند ۱۶۰ و کتاب ۹، بند ۱۰۹؛ گزنوفون، *کوروپدیا*، کتاب ۸، فصل ۲، بند ۷؛ *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۲، بند ۲۷ و کتاب ۱، فصل ۸، بند ۲۹؛ کتسیاس، *پرسیکا*، ۳۲؛ الیانوس، *حکایات گوناگون*، کتاب ۷، بند ۸). از این‌ها الزاماً تأثیر

1. Argeadai 2. Kausia 3. Chlamydes 4. Langaros

www.tabarestan.info تبرستان

هخامنشی را استنتاج نمی‌کنیم، بلکه بیشتر متوجه وجود هم‌گرایی‌ها می‌شویم (هم‌چنین رک. RTP:56-60). روی هم رفته عطیه‌ی سلطنتی در جوامع باستان بسیار متداول بوده است (رک. برای نمونه: Masson & Yoyotte 1988; Briant 1987a: 2-61 که به‌ویژه خلعت را مورد بررسی قرار داده‌اند).

عطیه‌ی ارضی و شهری که وجود آن در نزد هخامنشیان مورد تأکید قرار گرفته است، در مقدونیه نیز شناخته شده است (Funek 1976; Hatzopoulos 1988). آن‌چه مثلاً در مورد ائومنس خاص مقدونی است، عطیه‌ی کلاه است ـ که وجود آن در نزد پارسیان تا آن‌جا که می‌دانم، هیچ‌گاه مورد تأیید قرار نگرفته است.(۳)

* دوم، کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۷، فصل ۴، بند ۳۲ـ۳۹) شرح داده که ــ در پاسخ به چالش ساتی برزنس ــ نبرد تن به تن بین خشترپاون داریوش سوم و ارگوئس[1] مقدونی به‌منظور تعیین تکلیف جنگ چگونه انجام شد؛ این جنگ بین دو سپاه جریان داشت که به‌نحو محسوس دارای نیروی برابر بودند. از سوی دیگر می‌دانیم که چند نویسنده‌ی باستان میل دارند تقابل اسکندر /داریوش در ایسوس را چون نبرد تن به تن بنمایانند. پرسش (RTP; 374-375, n.113) زیر از همین امر ناشی می‌شود: آیا نبرد تن به تن باید رسمی ایرانی (و حتّی شرق ایرانی) تلقی شود که مقدونیان آن را اقتباس کرده‌اند، یا رسم مشترک مقدونیان و ایرانیان به‌شمار آید؟ یگانه شاهد مقدونی در این مورد متأخّر و متعلق به دوران خلفا یا جانشینان اسکندر است. آتنایوس توضیح می‌دهد که بزرگان و فرمانروایان در پاسخ به چالشی که خطاب به آن‌ها انجام می‌شد، معمولاً به نبرد تن به تن می‌پرداختند. و، از دیولوس[2] (کتاب ۴، بند ۱۵۵ الف) نقل می‌کند که نوشته است که کاساندر هنگام برگزاری مراسم تدفین فیلیپ سوم و ائورودیکه[3] به پیروی از مراسم تدفین نظام سلطنتی مقدونی اکتفا نکرد (رک. دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۵۲، بند ۵): او *مونوماخیاس آگون*[4] نیز ترتیب داد. باید بیفزاییم که وجود سنت نبرد تن به تن از نوع پهلوانانه در یونان کهن نیز مورد تأکید قرار گرفته است.

مشکل روش‌شناختی استفاده از منابع دوران اسکندر و جانشینان او این است که لشکرکشی اسکندر مقدونیه را به قلمرو سلطنتی سیاری تبدیل کرده بود (RTP: 91-93

1. Erigyos 2. Diyllos 3. Eurydikè 4. *Monomachias agōn*

www.tabarestan.info تبرستان

(Briant 1973a: 348-350;) که هم بر اساس نهادهای سنتی مقدونی و هم از وام‌گیری‌های چندین برابر هخامنشیان عمل می‌کرد. تعدادی از نهادهای مقدونی را صرفاً از طریق متون دوران اسکندر می‌شناسیم. چگونه می‌توان نهادهای مقدونی «اصیل» را بازسازی می‌کرد بدون لحاظ کردن شرایط بسیار خاصّی که آن‌ها را هنگام فتوحات در موقعیت نشان می‌دهند[۴]؟ در عین حال چگونه می‌شود نهادهای هخامنشی را بدون مسلّم فرض کردن تداومی کلی بازسازی کرد در شرایطی که فقط منابع دوران یونانی‌مآبی مؤید وجودشان است؟ دو کاری که، همان‌طور که می‌دانیم، خالی از خطر نیست. اسناد مسئله‌ی دیگری را نیز که با این مسئله مرتبط است، طرح می‌کنند: چطور بدانیم که این یا آن نهاد، که نوعاً مقدونی تلقی می‌شود، وام‌گیری پیش از سال ۳۳۴ مقدونیان از هخامنشیان نیست.[۵]

دادن پاسخ چنین پرسش‌هایی هماره سهل نیست. البته متونی مقدونی در اختیار داریم که به رسوم ملّی، اعمّ از مقدونی[۶] یا هخامنشی[۷] صراحتاً اشاره کرده‌اند و از زمانی که اسکندر کوشیدرسوم درباری هخامنشی را به سود خود مورد استفاده قرار دهد[۸]، آن‌ها را به‌وضوح در برابر یکدیگر قرار داده‌اند. با این همه، اشاره به رسوم هخامنشی یا مقدونی هماره برای برطرف کردن تردیدها کافی نیست (رک. برای نمونه Renard & Servais 1955) و باید بازسازی شخصی نویسندگان متأخر را نیز ملحوظ داشت.[۹] در این شرایط هر نوع بحث عمیقی درباره‌ی مناسبات نهادهای مقدونی و نهادهای پارسی مستلزم تحلیل هردو دسته است.

در چارچوب این سخنان، قصد نتیجه‌گیری در مورد این مسائل را ندارم و ترجیح می‌دهم بحث را بر اساس سه مثال، که به‌عنوان نمادین برگزیده شده، به پیش ببرم. یکی از این مثال‌ها (۲) به نهادی مربوط می‌شود که چون نهاد وام‌گیری شده از هخامنشیان معرفی شده است، امّا در واقع این نهاد در هیچ یک از منابع دوران شاهان بزرگ مورد تأیید قرار نگرفته است. مثال دیگر (۳) شرایط استفاده از یک متن یونانی‌مآب را، که صراحتاً به تداوم نهادهای هخامنشیان در زمان اسکندر و جانشینان بلافصلش مربوط می‌شود، درنظر می‌گیرد. در مثال سوم (۴ـ۵) سعی شده است که هم تداوم‌های مقدونی دوران اسکندر تشخیص داده شود و هم پی‌آمدهای برخورد با سنن هخامنشی نشان داده شود.

www.tabarestan.info تبرستان

۲. «مجمع مادها و پارس‌ها» (آریانوس، *آناباسیس*، کتاب ۴، فصل ۷، بند ۳): میراث هخامنشی یا ابداع اسکندر

۲.۱. می‌دانیم که داریوش سوم در پی توطئه‌ای کشته شد که بسوس، ساتی برزنس و بارسائنتس در آن شرکت داشتند. (Berve 1926: no. 205, 212, 244, 697; Briant 1987a: 77-80) و نیز می‌دانیم که اسکندر چگونه با بسوس، که چون غاصب و شاه‌کش معرفی شده بود جنگید (RTP: 401-403). اندکی پس از ورود اسکندر به باکتریا[۱]، مقدونیان موفق به دستگیری بسوس شدند.[۱۰] در وهله‌ی اول، بسوس تحت شکنجه قرار گرفت و پس از آن به باکترا، پایتخت باکتریا اعزام شد تا در آن‌جا اعدام شود (آریانوس، کتاب ۳، فصل ۳۰، بند ۵)، به‌نوشته‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۷، فصل ۵، بند ۴۰ـ۴۲)، دیودوروس (کتاب ۱۷، فصل ۸۳، بند ۹) ویوستینوس (کتاب ۱۲، فصل ۵، بند ۱۱)، اسکندر بسوس را تسلیم برادر داریوش سوم، اوکساترس (و به‌نوشته‌ی دیودوروس، تسلیم نزدیکانش) کرد برای آن که آنان رأساً از قتل شاه انتقام بگیرند. به‌رغم سخن دیودوروس که نوشته است که انتقام تا انهدام جسمانی بسوس پیش رفت (کتاب ۱۷، فصل ۸۳، بند ۹)، به نظر می‌رسد که اسکندر اتخاذ تصمیم نهایی را به‌خود اختصاص داد: «او حکم کرد که بسوس در محلّی که داریوش را به قتل رسانده بود، کشته شود» (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۷، فصل ۵، بند ۴۳). امّا در واقع این تصمیم قدری دیرتر در باکترا اتخاذ شد (رک. کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۷، فصل ۱۰، بند ۱۰) که اسکندر بسوس را به آن‌جا برده بود (آریانوس، کتاب ۳، فصل ۳۰، بند ۵).

اسکندر هنگام اقامت زمستانی سپاه در باکترا «بسوس را به اکباتان برد تا او با زندگی خود تاوان قتل داریوش را بپردازد (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۷، فصل ۱۰، بند ۱۰). در این جا آریانوس (کتاب ٦، فصل ۷، بند ۳) درباره‌ی تصمیمات اتحادی شاه در این برهه توضیحاتی می‌دهد: «در این هنگام اسکندر مجمعی از حاضران تشکیل داد و فرمود بسوس را در برابر آنان حاضر کنند؛ پس از آن که او را از بابت خیانت به داریوش ملامت فرمود، امر کرد که نخست بینی و گوش‌هایش را ببرند، سپس برای اجرای فرمان مرگ او را به اکباتان برند و در برابر مجمع مادها و پارس‌ها

۱. سرزمینی قدیمی میان رشته‌کوه‌های هندوکش و آمودریا. در کتیبه‌های شاهان هخامنشی تحت نام باختری آمده است. مرکز آن باکترا، بلخ کنونی است. ـ م.

معدوم نمایند.

۲.۲. این متن مسائل تفسیری مهمی طرح می‌کند. شایع‌ترین تأییدیه بر وجود اصطلاح یونانی سولوگوس[1] در دوران هخامنشی تجمع‌های ادواری واحدهای نظامی در پایتخت‌های نظامی امپراتوری است ــ که اکباتان به‌طور قطع جزو آن‌هاست (Widengren 1969 : 152-159). آریانوس این اصطلاح را در چارچوبی کاملاً با کتریایی به کار می‌برد (۱۱)، چون شرح می‌دهد که ریشه‌ی شورش سغدی‌ها عبارت بود از انتشار شایعه‌ی احضار هوپارخوس‌های آن سرزمین توسط اسکندر و این مسئله بود «که (*سولوگوس*) برای منافع آن‌ها زیان‌آور است» (کتاب ۴، فصل ۱، بند ۵). شاید مسئله در این مورد اشاره به نهادی محلی بوده باشد که هرچند گواه وجود ساختارهای اجتماعی خاصّ در ایران شرقی است، امّا در چارچوب نظامی گردهمایی قشون‌ها قرار می‌گیرد (Briant 1984a: 82-86). اما اصطلاح مورد استفاده‌ی آریانوس در قطعه‌ی مربوط به بسوس به یک واقعیت نهادین دیگر مربوط می‌شود که آن را می‌توان مجمع اصیل‌زادگان ماد و پارس دانست. اسکندر بدون این که قضاوت در مورد بسوس را به این شورا واگذار کند، عقیده داشت که قاتل داریوش باید در برابر برگزیده‌ترین نمایندگان اقوام ماد و پارس اعدام شود.

۱.۲.۲. نخستین تفسیری که به ذهن می‌رسد، این است که اسکندر در چارچوب سیاست ایرانی خود، نهادی هخامنشی را به‌نفع خود مصادره کرده است. پس متن آریانوس هم تأییدیه‌ای است بر وجود رسمی هخامنشی و هم دلیل وام‌گیری آن است توسط اسکندر.

تردیدی نیست که پس از مرگ داریوش، اسکندر به هر کاری دست زد برای آن که خود را در مقام انتقام‌گیرنده‌ی خون داریوش هخامنشی بنمایاند (RTP: 401-403). ما می‌دانیم که «او جسد داریوش را با فرمان دفن آن به‌شیوه‌ی دفن شاهانی که پیش از او سلطنت کرده بودند، به پارس فرستاد» (آریانوس، کتاب ۳، فصل ۲۲، بند ۸؛ رک. یوستینوس، کتاب ۱۱، فصل ۱۵، بند ۱۵ و پلوتارک، *اسکندر* فصل ۴۳، بند ۷). سخن آریانوس درست در این چارچوب کلی قرار می‌گیرد. در واقع خود آریانوس کمی پس از قید اعزام بسوس به اکباتان، علیه روش‌های جدید اسکندر تردیدهای جدّی

1. Sullogos

ابراز داشته است (کتاب ۴، فصل ۷، بند ۴). این روش‌ها عبارت‌اند از:

* قطع اعضای انتهایی، که یادآور احکام محکومیت «بربر»هاست؛

* خواست اسکندر برای «رقابت با ثروت مادها و پارس‌ها» و اخذ عادات شاهان بربر از نظر حفظ نابرابری شاه و اتباع؛

* وام‌گیری جامه‌ی ماد و تاج بلند پارسی.

آریانوس پس از آن‌که چندین فصل (کتاب ۴، فصل ۸ـ۱۴) را به مسائل کلیتوس[1]، کالیستنس[2] و توطئه خادمان خاصّ اختصاص می‌دهد، نخست تصدیق می‌کند (کتاب ۴، فصل ۸، بند ۱) که وقایع شرح داده شده «قدری بعد» رخ دادند. او در پایان این گریز بلند، به این مسئله‌ی مربوط به روش بر می‌گردد: «در حین شرح ماجرای اسکندر و کلیتوس وقایعی را شرح دادم که در واقع بعدها روی دادند، چون ارتباطشان را با این ماجرا بیشتر می‌دانستم» (کتاب ۴، فصل ۱۴، بند ۴).

با این همه، تشابه تشخیص داده شده توسط آریانوس بیّنه‌ای کافی نیست: وانگهی در مورد ماجرای بسوس یگانه اقدام قابل قیاس، که توسط آریانوس متمایز شده است، فرمان قطع بینی و گوش‌های متمرد است: این مجازاتی است که وجود آن در زمان هخامنشیان کاملاً مورد تأیید قرار گرفته است.[۱۲] در مورد مجمع مادها و پارس‌ها به‌معنای اخص کلمه باید گفت که هیچ چیز مشابهی که وجود آن را در دوران هخامنشی مورد تأیید قرار دهد، وجود ندارد. هرگز چنین مجمعی نه برای قضاوت درباره‌ی شورشیان و نه برای اجرای حکم اعدام آنان در برابر همگان تشکیل نشده است. حتی به نظر می‌رسد که تئوری و پراتیک هخامنشان نافی آن است که مجمعی از اصیل‌زادگان بتواند از دور یا نزدیک بر امتیازات مطلق شاه بزرگ در این زمینه نظارت کند.[۱۳]

یگانه فرصت برای تشکیل چنین گردهمایی‌هایی هنگام جانشین‌های سلطنتی است. ویدنگرن (1969: 102-108) حتی بر آن است که هخامنشیان هم مانند جانشینانشان در ایران شاهد تأسیس مجمع (*لاندتاگ*[3]) اصیل‌زادگان بودند که در انتخاب شاه جدید مداخله می‌کرد. اما باید گفت که هم شماری از منابع مورد استفاده‌ی ویدنگرن متأخرند و هم واژگان نویسندگان یونانی باید رمزگشایی بشود و در چارچوب نهادهای ایرانی،

1. Cleitos 2. Callisthénès 3. Landtag

که این نویسندگان آن‌ها را درست نمی‌شناسند، جای بگیرد.[۱۴] نخست باید یادآوری کرد که حق جانشینی از طریق گزینش ولیعهد توسط شاه وقت اعطا می‌شود. اشراف‌زادگان فقط به‌صورت غیر نهادین یعنی از طریق توطئه علیه شاه، شرکت در گروه‌های فشار درون دربار، ملحق شدن به یکی از دو رقیب در این امر مداخله می‌کردند.

با این همه احتمال داردکه درپایان مراسمی که در پاساگارد برای تاجگذاری برگزار می‌شد، شاه جدید بر فراز یکی از برج‌ها (زندان سلیمان: Sancisi-Weerdenburg 1983: 147) پدیدار می‌شد. شاید هرودوت در آن بخش از *تواریخ*، که به‌غصب سلطنت به دست اسمردیس /بردیا اختصاص دارد، به این نوع مراسم اشاره کرده باشد. در واقع او می‌نویسد که مغان پرکساسپس را متقاعد کردند که در برابر تمام پارسیان دعوت شده در پای دیوارهای کاخ سخن بگوید و اعلام کند که کسی که بر پارسیان فرمانروایی می‌کند، اسمردیس پسر کوروش است و نه کس دیگر. پرکساسپس به پذیرش این پیشنهاد تظاهر می‌کند و از بالای برج، که از فراز آن غاصب را افشا می‌کند، پارسیان را مخاطب قرار می‌دهد. به‌علاوه «تبارنامه‌ی کوروش را از هخامنش در خط پدری بیان می‌کند» (هرودوت، کتاب ۳، بند ۷۴). می‌شود در این داستان گواه اعلام رسمی جلوس شاه جدید به تخت سلطنت در برابر اصیل‌زادگان پارسی گرد آمده در پای برجی در پاسارگاد را تشخیص داد. در این فرضیه، کسی که مسئول این کار است، باید تبارنامه‌ی شاه جدید را از بر بخواند. این کار برای تأیید مشروعیت کامل او، که پس از آن حالت تردیدناپذیر به‌خود می‌گیرد، صورت می‌پذیرد. اما در هر حال نمی‌توانیم چنین گردهمایی را «مجمع گزینش» بنامیم، بلکه می‌توانیم بگوییم که مراسمی است که به یکی از مراسم رایج در دوران یونانی‌مآبی شباهت دارد: پلوتارک هم احتماً لاً به همین مراسم اشاره کرده است. (*درباره‌ی عشق برادرانه* ۱۸ و: Briant 1991c). شاه قدرتش را از فریاد تحسین و هلهله‌ی مردم نمی‌گرفت، بلکه از حقوق دودمانی و پذیرش الهی اتخاذ می‌کرد (این همان چیزی است که داریوش در بیانات خود در بیستون آن را کاملاً روشن کرده است).

۲.۲.۲. فقدان شواهد مستقیم و چارچوب سیاسی عمومی ما را ترغیب به ردّ فرضیه‌ی مجمع اصیل‌زادگان پارس و ماد در دوران هخامنشی می‌نماید. فرضیه‌ی جنبی (که من آن را در 1984b : 111-112 پرورانده‌ام) این است که بپذیریم که در این دوران این نهاد

ناپدید شده بود، اما احتمالاً پیش از تأسیس امپراتوری، که شاه در آن فقط (صدر همگنان بود،) وجود داشت. در این دوره، او مکلّف بود در برابر مجمع رؤسای طوایف حاضر شود. ویدنگرن (85 :1974) در این مورد به هرودوت (کتاب ۱، بند ۹۸ـ۹۹) اشاره می‌کند. این نویسنده‌ی باستان نشان می‌دهد که دیااکو در مجمع عمومی مادها به‌عنوان شاه برگزیده شد. اما ما برای آن بخش از کار هرودوت که در مورد مادهاست، چه اعتباری باید قائل شویم؟ از طرف دیگر، اگر سابقه‌ی مجمع (در معنای نهادین) به زمان پیش از فتح می‌رسد، در این صورت معلوم نیست که چرا اصیل‌زادگان ماد با اصیل‌زادگان پارسی فرا خوانده شدند. چون در شواهد (قابل تردید: ۱.۲.۲) وجود (غیررسمی) مجمعی در هنگام به رسمیت شناخته شدن شاهان جدید، فقط نام پارسیان قید شده است.[۱۵]

۳.۲.۲. فرضیه‌ی سوم این است که اسکندر «این نهاد» را که هرگز پیش از آن وجود نداشت، به‌طور کامل ابداع کرده است. این فرضیه ممکن است متناقض بنماید. جالب است توجه داشته باشیم که در مرحله‌ی اول (به گفته‌ی کوئینتوس کورسیوس رفوس و آریانوس) شاه تصمیم گرفته بود، بسوس رادر باکترا اعدام نماید؛ در مرحله‌ی دوم است که تصمیم می‌گیرد مراسم اعدام در اکباتان در حضور اصیل‌زادگان ماد و پارس انجام شود. در زمانی که مقاومت‌های شدید در سغدیانا بروز کرده بود، به‌نفع اسکندر بود که از یک سو در مقام انتقام‌گیرنده‌ی خون داریوش مطرح شود (کوئینتوس کورسیوس روفوس) و از سوی دیگر اصیل‌زادگان غرب ایران را وادارد که (حتی به‌صورت منفعل) مسئولیت مشترک اعدام شورشی شاه‌کش را عهده‌دار شوند. این یک وجه مهم از سیاست همکاری‌ای بود که او قوم ـ طبقه‌ی مسلّط را به شرکت در آن فرا می‌خواند.

در وضعیت کنونی تحقیق، من تردید دارم که بین این سه فرضیه یکی را برگزینم، زیرا قرار دادن «حقیقت‌نمایی» یکی در برابر «حقیقت‌نمایی» دیگری هیچ ارزش استدلالی ندارد. در هر حال، این تحلیل هدفی ندارد جز خاطر نشان کردن مشکلات روش‌شناختی مربوط به استفاده از منبعی یونانی‌مآب برای بازسازی نهادی هخامنشی که متون معاصر آن دوره به آن به‌طور صریح اشاره نکرده‌اند.

www.tabarestan.info تبرستان

۳. دیودوروس و خیلیارخوس پارسی: وزیر بزرگ خارج می‌شود؟

۳.۱. به نظر می‌رسد که مشکل استفاده از متون دوران یونانی‌مآبی برای بازسازی نهادهای هخامنشی با مثال خیلیارخوس («هزاربد») که هزاره پتیش آوانویسی شده است [۱۶] و چون وزیر بزرگ در دربار هخامنشی فهم می‌شود، کاملاً روشن شود. تفاوت اساسی این مورد با مورد پیشین این است که شواهد متعددگواه وجود این نهاد در دربار شاه بزرگ است، اما در عین حال مورخان بخش مهمی از بازسازی خود را بر متنی قرار داده‌اند که به عقیده‌ی من دارای ابهام است. به‌علاوه، باید خاطر نشان کنیم که وجه تسمیه‌ی وزیر بزرگ با هیچ اصطلاح قابل تشخیص در دوران هخامنشیان تطبیق نمی‌کند و متضمن تشابه با یک نهاد کاملاً شناخته شده‌ی عثمانی است (Lewis 1989: 98-107) [۱۷].

در مورد اهمیت این منصب در دربار هخامنشی ما اساساً متنی متعلق به دوران یونانی‌مآبی از دیودوروس سیسیلی در اختیار داریم (که پیشینه‌ی آن به احتمال زیاد به هیرونوموس کاردیایی می‌رسد). دیودوروس با ذکر تدابیری که آنتی پاتر اندکی پیش از مرگش اتخاذ کرده بود، می‌نویسد: «پسرش کاساندر را با دادن اختیاراتی که او را دومین شخصیت دولت می‌کرد» خیلیارخوس کرد. شاهان هخامنشی نخستین کسانی بودند که منصب خیلیارخوسی را ارتقا دادند و آن را با اعتباری افتخارآمیز آراستند. پس از آنان، اسکندر، وقتی ستایشگر رسوم هخامنشی شد، آن را با اختیارات گسترده و افتخارات بزرگ مجهز کرد. به همین دلیل آنتی پاتر که همان روش را دنبال می‌کرد، پسرش کاساندر را با آن که جوان بود، به مقام خیلیارخوسی منصوب کرد» (ترجمه‌ی گوکووسکی).

قرائت متن بی‌درنگ می‌فهماند که نهاد خیلیارخوسی در مسائلی که در این‌جا مورد بررسی قرارگرفته است، به‌خوبی می‌گنجد. دیودوروس در واقع از یک سو اظهار می‌دارد که اسکندر این رسم را از هخامنشیان اقتباس کرده است، اما در عین حال این نکته را نفی نمی‌کند که شاه مقدونی آن را تغییر داده و اصلاح کرده است. واژه‌ی به‌کار رفته (پالین [1]) اجازه می‌دهد که فرض کنیم که اختیارات گسترده و افتخارات فراوانی که به صاحب این عنوان (هفستیون) اعطا شده بود، به وظایف خیلیارخوس هخامنشی

1. Palin

افزوده شده است. در هر حال، این متن ما را به طرح مسئله دعوت می‌کند.

۲.۳. یگانه راه دادن پاسخ به این پرسش این است که متن دیودوروس را با آن‌چه درباره‌ی خیلیارخوس در دوران هخامنشی می‌دانیم، مقابله کنیم. مشکل این است که ما فقط موارد معدودی داریم که اصطلاح خیلیارخوس در دوران هخامنشی (لااقل در معنای صاحب‌منصب عالی‌رتبه‌ی دربار) در آن به کار رفته است. به‌علاوه این متون اطلاعات چندانی در مورد وظایف محول شده به خیلیارخوس در اختیار ما قرار نمی‌دهند.

www.tabarestan.info تبرستان

اولین مقایسه‌ای که می‌توان با یک متن مربوط به دوران هخامنشی انجام داد، به‌اصطلاح مورد استفاده‌ی دیودوروس در مورد کاساندر، دومین شخصیت دولت، مربوط می‌شود. کورنلیوس نپوس هنگام بحث درباره‌ی تیترائوستس (*کونون*، فصل ۳، بند ۲) نوشته است که او در سلسله‌مراتب قدرت جایگاه دوم را اشغال کرده بود. بنونیست (Benveniste 1966: 51-65) بایادآوری شواهد کلاسیک (Volkmann 1937-38) آن‌ها را با متون متأخر (ارمنی، فارسی میانه و پارتی) مقایسه کرده است [۱۸]، و هم‌چنین با قطعه‌ای از یکی از کتیبه‌ی خشیارشا که برای تأکید بر مشروعیت خویش اظهار می‌دارد: داریوش، پدرم، مرا پس از خود بزرگ‌ترین نمود (Sancisi-Weerdenburg 1980- : 67-69). به‌نوشته بنونیست (1966: 65)، عنوان «بزرگ‌ترین پس از خود» معادل است با عنوان دومین پس از شاه.»

آیا باید از این سخنان نتیجه گرفت که خیلیارخوس پارسی همواره دارای همین عنوانی بوده است که دیودوروس با واژگان خاص خود آن را انتقال داده است. تردید دارم، آن هم به چند دلیل. او لاً باید بگویم که در این مورد بیش از عنوان به‌معنای اخصّ کلمه‌ی امتیاز مطرح است که هیچ‌چیز اجازه نمی‌دهد بگوییم که همواره مبیّن خیلیارخوس است. ثانیاً، اگر عنوانی درباری باشد، بر اساس مثال‌های شناخته شده می‌دانیم که به شغل خاصی تعلق ندارد. این عنوان علامت عنایتی است که شاه بزرگ بر حسب خواست خود ممکن است کسی را مشمول آن بکند و یا او را از آن محروم نماید. ثالثاً، وقتی دیودوروس می‌نویسد که کاساندر در سلسله‌مراتب قدرت دومین شد [۱۹]، فقط واقعیت روابطی را که آنتی‌پاتر بین پولوپرخون و کاساندر برقرار کرده

است، تصدیق می‌کند؛ پولوپرخون در واقع همه‌ی اختیارات (اپی ملتس[1] شاهان و استراتژ آئوتوکراتور[2]) را دارد. شدت واکنش کاساندر در برابر تصمیمات پدر (دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۴۹، بند ۱ـ۳) به‌وضوح نشان می‌دهد که موقعیت دومی بودن علامت ارتقای مقام نیست. بنابراین من به تشابهات ایجاد شده بین اصطلاح دیودوروس و عنوان ایرانی‌ای که بنونیست مطرح کرده است، چندان خوش‌بین نیستم. در این شرایط، مطمئن نیستم که اصطلاح نپوس اجازه‌ی این نتیجه‌گیری قطعی را بدهد که تیترائوستس عنوان دومین پس از شاه را داشته است. نپوس یا منبع او شاید فقط خواسته باشند نشان دهند که در این تاریخ تیترائوستس نفوذ سیاسی فراوان در نزد اردشیر داشته است.[۲۰] این سخن الزاماً به‌معنای آن نیست که به‌دلیل منصب خیلیارخوسی از این نفوذ برخوردار بوده است.

www.tabarestan.info تبرستان

۳.۳. یونگه پیرو یوستی (Justi 1896) و ژ.مارکار (J.Marquart 1898) مقاله‌ی (ماجراجویانه)ای را به وظایف هزره پتیش اختصاص داده است. او هزره پتیش را مهم‌ترین صاحب‌منصب در دولت پارسی باستان (ص ۳۵)، رییس تشکیلات مرکزی شاهنشاهی (ص ۳۶) و رییس دیوانسرای سلطنتی می‌داند. او رییس مالیه، رییس تشکیلات نظامی، مسئول خشترپاون‌ها (صص ۲۹ـ۳۶)، خلاصه وزیر بزرگ است. این تصویری است که تقریباً در تمام نوشته‌هایی که به بررسی نهادهای مهم هخامنشی پرداخته‌اند، یافت می‌شود: اعم از اومستد (217 :1948 که سخنان خود را بر سخنان یوستی ۱۸۹۶ و یونگه ۱۹۴۰ بنا نهاده است[۲۱]، کوک (144 :1983 که به یونگه ارجاع داده است) و داندامایف (112-111 :1989، که از دیودوروس نقل کرده است و به یونگه و مارکار ارجاع داده است)[۲۲]. تا آن‌جا که می‌دانم فقط د.لویس (1977: 16-19) توانسته است خود را بعضاً از این عقیده‌ی همگانی[۲۳] محفوظ دارد.

البته یونگه (ص ۳۵، پانوشت ۵) برای تحکیم نظریه‌ی خود، قطعات دیودوروس و نپوس را (بدون این که به دقت بررسی کرده باشد) نقل کرده است، اما شالوده‌ی استدلال او کهنه شده است.[۲۴] او در واقع شالوده‌ی سخن خود را اساساً بر نقش‌برجسته‌های بار دادن در خزانه‌داری تخت‌جمشید قرار داده است و می‌گوید که

1. epimelétés 2. stratège autokratōr (دارای اختیارات تام)

وجود این نقش برجسته‌ها که هزره پتیش را بازنمایی می‌کنند [۲۵]، در چنین مکانی نشانه‌ی بارز اهمیت وظایف آن (p. 26-29) است. اما بر اساس نوشته‌های ا.ب. و ژ.تیلیا (cf. Tilia 1977; Shahbazi 1976b) می‌دانیم که این نقش برجسته‌ها (احتمالاً توسط اردشیر اول) جا به جا شده‌اند و در اصل در قلب نماهای شمال شرقی و شرقی پلکان آپادانا قرار داشتند. بر این مبنا تمام فرضیه‌های یونگه در مورد نقش رفیع خیلیارخوس در دیوانسرا، مالیه و سپاه باید به طور بی‌قید و شرط رها شود.

۴.۳. می‌ماند وجه تسمیه‌ی «هزاربد» و بررسی نقش هزاربدها در موقعیت‌های خاص. نپوس هنگامی که درباره‌ی تقاضای بار یافتن کونون سخن می‌گوید، می‌نویسد که «بر حسب رسم پارسیان» نخست به نزد تیترائوستس خیلیارخوس رفت و علاقه‌ی خود به گفت‌وگو با شاه بزرگ را اعلام داشت. «کسی بدون این کار (دیدن خیلیارخوس. ـ م.) نمی‌توانست معرفی شود» (فصل ۳، بند ۲ـ۳). بعد، گفت‌وگوی تیترائوستس را با کونون نقل کرده است: تیترائوستس به کونون گوشزد می‌کند که بار یافتن به حضور شاه مستلزم به خاک افتادن دربرابر اوست. اگر کونون نمی‌تواند چنین چیزی را بپذیرد، می‌تواند از طریق تیترائوستس برای شاه پیام بفرستد، کاری که انجام می‌شود (فصل ۳، بند ۳ـ۴). در مورد درخواست باری که ایسمنیاس از اهالی تب از همین تیترائوستس کرده بود، الیانوس (*حکایات گوناگون*، کتاب ۱، بند ۲۱) داستان مشابهی را شرح می‌دهد و تصریح می‌کند که «خیلیارخوس مأمور بود به شاه ورود سفرا را اعلام دارد و آن‌ها را معرفی کند...» ایسمنیاس، برخلاف کونون، پیشنهاد تیترائوستس را در مورد ارسال پیام رد می‌کند و می‌پذیرد که در برابر شاه به خاک بیفتد. همین فرایند را در روایت پلوتارک در باب ورود تمیستوکلس به دربار می‌یابیم. (*تمیستوکلس*، فصل ۲۷، بند ۲ـ۷) که در آن ارتبانِ خیلیارخوس سخنان تیترائوستس به کونون و ایسمنیاس را برای این آتنی تکرار می‌کند. [۲۶]

در این زمینه باید یادآوری کنم که هسوخیوس تعریف زیر را برای *ازره پتیس*[1] آورده است: «اینان در نزد پارسیان معرفی‌کنندگان‌اند.» پس شغل معرفی کنندگی کاملاً تأیید شده به نظر می‌رسد. [۲۷] به عبارت دقیق‌تر خیلیارخوس رییس باریابی به حضور

1- Hazarapatis

شاه بوده است و کارکنان فراوانی را زیر دستش داشته است.[۲۸] به همین دلیل از مدت‌ها (Justi 1896) پیش عموماً پذیرفته‌اند که خیلیارخوس در بعضی از صحنه‌های تخت‌جمشید بازنمایی شده است (Junge 1940).[۲۹] در عین حال می‌گویند که عنوان «هزار بدی» احتماً به همین وظیفه‌ی مراقبت و غربال کردن اشخاص برای ورود به دربار مربوط بوده است. خود عنوان خیلیارخوس در تشکیلات هخامنشی عنوان معمولی و پیش پا افتاده‌ای است. به‌طورکلی گمان می‌کنند که خیلیارخوس درباری بر یک فوج هزار نفری از سیبداران[۱] که از میان ده هزار سرباز جاویدان ــ همان نگهبانانی که در شوش و تخت‌جمشید نقش شده‌اند ــ برگزیده می‌شدند، فرمان می‌راند.[۳۰] بنابراین او موظف به حفظ امنیت شاه بود (رک. دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۶۹: ارتبان فرمانده نیزه‌داران).[۳۱]

۵.۳. تا آن‌جا که می‌دانم فقط نه نفر تحت این عنوان معرفی شده‌اند.

ـ رانوسباتس[۲] که داریوش اول را در نبرد علیه سکاها همراهی می‌کند (پولیانوس، کتاب ۷، فصل ۱۲)؛

ـ کلمنس اسکندرانی از فردی به‌نام اورنتوپاتس که در موقعیت مشابهی داشته، نام برده است (FGrH 3F174)؛

ـ اشیل (*پارسیان* ۳۰۴) به داداکس[۳] خیلیارخوس اشاره کرده است (از ارتمبارس[۴] «فرمانده ده هزار شهسوار» نیز نام برده است»)؛

ـ ارتبان در دربار اردشیر اول خیلیارخوس است (پلوتارک، *آلکیبیادس*، فصل ۲۷، بند ۲)؛ او فرمانده نگهبانان کاخ است و «با نفوذترین فرد در قدرت» معرفی شده است (دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۶۹، بند ۱)؛

ـ پلوتارک (*تمیستوکلس*، فصل ۲۹، بند ۲) خیلیارخوس دومی را به‌نام روکسانس[۵] در دربار اردشیر اول به صحنه آورده است؛

ـ منوستانس در دربار سغدیانوس *ازه‌بریتس*[۶] (= هزره‌پتیش) است (کتسیاس § ۴۶)؛

ـ تیترائوستس در دربار اردشیر دوم دوبار هزاربد معرفی شده است (نپوس، *کونون*، فصل ۳، بند ۲؛ الیانوس، *حکایات گوناگون*، کتاب ۱، بند ۲۱)؛

---

۱. نظامیانی که سرنیزه‌شان سیب زرین قرار داشت. ـ م.

2. Rhanosbatès 3. Dadakes 4. Artembarès 5. Roxanès

6. *azabaritès*

www.tabarestan.info تبرستان

ـ باگواس را دیودوروس (کتاب ۱۷، فصل ۳، بند ۳) خواجه و خیلیارخوسِ مسئول قتل اردشیر سوم معرفی کرده است. همین نویسنده او را «وفادارترین دوست» اردشیر سوم هنگام فتح مصر در سال ۳۴۳ معرفی کرده است (کتاب ۱۶، فصل ۴۷، بند ۳؛ رک. ۴)؛ او در این تاریخ پیش از دریافت فرماندهی یکی از خشترپاون‌های علیا (فصل ۵۰، بند ۸) بر یکی از گردان‌ها فرمان می‌راند.
ـ بالاخره، نبرزنس که در زمان داریوش سوم این عنوان را داشت.[۳۲]

تبرستان www.tabarestan.info

پس بیشتر این خیلیارخوس‌ها را فقط از طریق اشارات می‌شناسیم و وجود تاریخی بعضی از آن‌ها می‌تواند به‌طور جدی مورد تردید قرار گیرد. فهرست می‌تواند طویلتر شود اگر ــ به‌اتفاق یونگه و پیروانش ــ بپذیریم که همه‌ی کسانی که وظایف تخصیص‌یافته به خیلیارخوس را انجام دادند، عنوان خیلیارخوس را داشتند. «معرفی‌کنندگان» دیگری هم هستند که از طریق منابع کلاسیک با آن‌ها آشنا هستیم، به‌خصوص پرکساسپس در نزد کمبوجیه (هرودوت، کتاب ۳، بند ۳۴) و آریستوزانس در نزد اردشیر سوم (دیودوروس، کتاب ۱۶، فصل ۴۷، بند ۱). بعضی از پژوهش‌گران معمولاً از این امر نتیجه می‌گیرند که هم پرکساسیس و هم آریستوزانس خیلیارخوس بوده‌اند (Junge 1940:19)، اما برای اثبات سخن خود استدلالی نکرده‌اند.[۳۳] در دربار ایشتوویگو، ساکاس ساقی این نقش را ایفا می‌کند (گزنوفون، *کوروپدیا*، کتاب ۱، فصل ۳، بند ۸): «وظیفه‌ی او معرفی کسانی بود که درخواست باریافتن به حضور ایشتوویگو را داشتند و دور کردن کسانی که ورودشان را بجا تشخیص نمی‌داد.»

۶.۳. روی هم رفته در اسناد موجود عملاً چیزی وجود ندارد برای آن که بتوانیم خیلیارخوس را وزیر بزرگی معرفی کنیم که کل دستگاه‌های دولت مرکزی را در کنترل خود دارد. ما در مورد تشکیلات دربار مرکزی آن‌قدر نمی‌دانیم که اعلام داریم که خیلیارخوس عالی‌مرتبه‌ترین شخصیت مملکتی بوده است.[۳۴] یگانه وظیفه‌ای که می‌بینیم مرتباً به او تخصیص یافته است[۳۵]، غربال کردن اشخاصی است که درخواست باریافتن به حضور شاه بزرگ را دارند، و حفظ نظم و امنیت کاخ به‌یاری ۱۰۰۰ سپیدار گارد سلطنتی نیز به طورکلی به عهده‌ی اوست. البته این وظیفه به‌لحاظ سیاسی مهم است، چون برای دارنده‌ی آن امکان نظری رد درخواست متقاضیان دیدار با شاه و یا،

برعکس، سازمان‌دهی توطئه‌ای علیه او را باقی می‌گذارد. منصب خیلیارخوسی به‌طور قطع مهم بوده است وگرنه اسکندر این عنوان را به هفستیون اعطا نمی‌کرد. اما معلوم نیست که این وظیفه به‌تنهایی بتواند به دارنده‌ی آن در دربار جایگاه ممتازی ببخشد. درست است که بعضی از خیلیارخوس‌ها به اشخاصی تبدیل شدند که شاه سخنشان را بیش از هر کس دیگر استماع می‌کرد، اما این عنایت سلطنتی هیچ‌گاه محدود به خیلیارخوس‌ها نبود.

نمونه‌های رانوسباتس، اورونتوپاتس در نزد داریوش اول، داداکس [۳۶] در نزد خشیارشا، آریستوزانس در نزد اردشیر سوم و نبرزنس در نزد داریوش سوم نشان می‌دهند که این شغل به وجود جسمانی شاه وابسته بوده است، یعنی خیلیارخوس‌ها در تمام جا به جایی‌ها (از جمله در نبردهای نظامی) که طی آن‌ها، همان‌طور که می‌دانیم، تشریفات درباری با همان دقت و سختگیری کاخ اجرا می‌شد (Briant 1988b)، در معیت شاه بودند. هم‌چنین باید خاطرنشان کنیم که آریستوزانس و نبرزنس واقعاً بر یک سپاه فرمان می‌راندند.

۷.۳. وقت آن رسیده است که به قطعه‌ی دیودوروس که مطلب را با آن آغاز کردیم، بازگردیم. دلیلی وجود ندارد که تردید کنیم که عنوان خیلیارخوسی را اسکندر از هخامنشیان گرفته است. اما باید آن را در چارچوب خاص خود قرار دهیم. ما چیزی درباره‌ی امتیازاتی که این عنوان به هفستیون می‌بخشید، نمی‌دانیم. [۳۷] ولی منظور دیودوروس از نوشتن این جمله که اسکندر، وقتی ستایشگر رسوم پارسی شد، آن را به اختیارات وسیع و افتخارات عظیم مجهز کرد» (کتاب ۱۸، فصل ۴۸، بند ۴) این است که موقعیت سیاسی هفستیون در نزد اسکندر از موقعیت خیلیارخوس‌های هخامنشی در نزد شاه بزرگ والاتر بود. می‌دانیم که هفستیون در عین حال منصب سرفرماندهی سواره‌نظام را نیز حفظ کرد: یعنی در رأس خیلیارخیای شهسواران که از خیلیارخیای درباری متمایز است، قرار داشت (Goukowsky 1978; 177-178). بنابراین موضوع به‌خصوص برای اسکندر دادن جایگاهی افتخارآمیز به هفستیون بود که از جوانی به او بسیار نزدیک بود. چون هیچ عنوان معادلی در دربار هخامنشی وجود نداشت، منطقی بود که عنوان هخامنشی خیلیارخوسی را اقتباس کند، به‌خصوص زمانی که شاه قصد داشت سیاست ایرانی‌سازی خود را تشدید کند (رک. پلوتارک، *اسکندر*، فصل ۴۷،

www.tabarestan.info تبرستان

بند ۹). به عبارت دیگر، هفستیون نفوذ خود را از عنوان خیلیارخوسی خود نمی‌گرفت، بلکه بیشتر بر اثر نفوذش این عنوان را از اسکندر دریافت کرده بود. پس از مرگ هفستیون هیچ یک از همنشینان دیگر اسکندر این عنوان را دریافت نکرد.

پردیکاس در چارچوب خاصّ دیگری در سال ۳۲۳ عنوان خیلیارخوسی را به دست آورد (Arrien *Succ. FGrH* 156 F1. 3; Dexippe. *FGrH* 100 F8. 4). در حالی که سلوکوس عنوان و وظیفه‌ی هیپارخوسی مقربان را دریافت کرده بود (دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۳، بند ۴) که با خیلیارخوسی شهسواران هفستیون تطبیق می‌کرد. یونگه (1940: 36. n.1) چیزی نمانده تا پردیکاس را چون وارث مستقیم خیلیارخوس‌های هخامنشی به‌شمار می‌آورد. اما شرایط چنان فوق‌العاده است که تشابهات برقرار نمی‌ماند.[۳۸] عنوان خیلیارخوسی هنگام تقسیم تریپارادیسوس[1] ناپدید می‌شود، چون آنتی‌پاتر عنوان اپی ملت را، که منشأ مقدونی دارد، تصاحب می‌کند (Hammond 1988). تریپا ظهور مجدد آن در سال ۳۱۹ در شرایط خاصی صورت می‌گیرد. آنتی‌پاتر بیشتر اختیارات را به پولوپرخون[2] داده است که وظایف اپی‌ملت شاهان و والی دارای اختیارات تام را دریافت کرده است. عنوان خیلیارخوس، که به کاساندر اعطا شده است، کاملاً جنبه‌ی افتخاری دارد ــ چیزی که کاساندر آن را بی‌درنگ درمی‌یابد (دیودوروس، کتاب ۱۸، فصل ۴۹، بند ۱ـ۳).

در واقع نتایج تفحص درباره‌ی این وجه خاص تداوم /گسست بیشتر نا امیدکننده است. دلیل آن این است که در مورد خود این نهاد هخامنشی چندان اسناد و مدارکی وجود ندارد و درنتیجه درست شناخته شده نیست. متن دیودوروس، هم برای حجیم کردن پرونده‌ی هخامنشی مورد استفاده قرارگرفته است و هم برای تقویت تأمّل در باب تداوم‌های هخامنشی ـ یونانی‌مآبی. چنین اغتشاش روش‌شناختی فقط می‌تواند موجب سرگردانی شود. متن دیودوروس در واقع اجازه‌ی این نتیجه‌گیری را نمی‌دهد که خیلیارخوس در دربار هخامنشیان نقش بسیار ممتاز وزیر بزرگ را ایفا می‌کرده است: درنتیجه بهتر آن است که این اصطلاح رها شود.

۴. خادمان خاص سلطنتی مقدونی

1. Triparadeisos 2. Polyperchon

www.tabarestan.info تبرستان

۱.۴. پرسش دیگری که محق به طرح آنیم این است که آیا پیش از لشکرکشی اسکندر، شاهان مقدونی برخی از نهادهای هخامنشی را به وام نگرفته بودند؟ کیناست در کتابی (Kienast 1973) که به وام‌گیری‌های دایم نهادهای هخامنشی توسط فیلیپ دوم اختصاص دارد، به این پرسش پاسخ مثبت داده است. علاوه بر نظام خشترپاونی که در تراکیا پیاده شده است (Kienast 1973: 12-15)، نویسنده بر تشکیلات درباری اقتباس شده توسط پدر اسکندر که عبارت است از دیوانسرای سلطنتی (همان: صص ۱۵ـ۱۹)، نهاد محافظان شخصی و نهاد *دوستان* تأکید نهاده است (*همان*، صص ۱۹ـ۲۰). از دیدگاه او، بارزترین نشانه‌ی تأثیرات هخامنشی نهاد نوجوانان سلطنتی کیناست اساساً به قطعه‌ای از آریانوس (کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۱) استناد می‌کند که در زمان ماجرای کالیستنس و آن‌چه آن را «توطئه‌ی نوجوانان» نامیده‌اند، روی داده است، (کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۱):

> از زمان فیلیپ رسم شده بود که فرزندان (پایدس) مقدونیان اشراف‌زاده را که به نوجوانی رسیده بودند به خدمت شاه بگمارند: آنان مکلّف بودند کارهای روزانه‌ی شخص شاه را انجام دهند و، به‌خصوص، بر عهده‌ی آنان بود که هنگامی که شاه در خواب بود، از او مراقبت کنند. وقتی شاه با اسب به جایی می‌رفت، این افراد اسب را از دست مهتر می‌گرفتند، آن را برای شاه می‌آوردند و به‌شیوه‌ی پارسیان به او در سوار شدن به اسب یاری می‌دادند در هنگام رقابت بر سر صید نیز در کنار شاه بودند.

کوئینتوس کورسیوس روفوس نیز دوبار به این نهاد اشاره کرده است. او ابتدا تصریح می‌کند که از جمله کمک‌های نظامی آمونتاس، پسر آندرومنوس[1] به اسکندر، در زمانی که در بابل بود، اعزام پنجاه نوجوان از نجبای والای مقدونی، برای حفاظت از جان اسکندر بود.[۳۹] بر سر سفره‌ی شاه خدمت می‌کردند، اسب‌ها را به دست کسانی که به نبرد می‌رفتند، می‌دادند، و شکارچیان را اسکورت می‌کردند: آنان در برابر خوابگاه شاه نگهبانی می‌دادند؛ این نهاد امکان پرورش سرداران و والیان با ارزش را فراهم می‌آورد، از طریق این نهاد است که آنان تعلیمات لازم را دریافت می‌داشتند (کتاب ۵، فصل ۱، بند ۴۲). او در روایت «توطئه‌ی نوجوانان» باز به آنان می‌پردازد:

> همان‌طور که در سطور فوق گفتیم، رسم اشراف مقدونی این بود که پسرانشان را وقتی به

1. Androménos

www.tabarestan.info تبرستان

سن تعلیم و تربیت می‌رسیدند، تحویل شاه می‌دادند. این پسران خدماتی را انجام نمی‌دادند که با کارهایی که بردگان ناچار به انجام دادن آن بودند، چندان تفاوتی نداشت. آنان نوبت به نوبت بر در مکانی که شاه در آن استراحت می‌کرد، نگهبانی می‌دادند، آنان بودند که همبستران را از دربی بجز درب کشیک نظامیان به نزد شاه می‌بردند، وقتی شاه می‌خواست بر اسب سوار بشود، اسب را از دست مهتر می‌گرفتند، آن را برای شاه می‌بردند و به او در سوار شدن بر اسب یاری می‌دادند؛ در شکار و در نبرد در معیت او بودند، زیرا با تمام فنون سوارکاری تمام و کمال آشنا بودند. حق غذا خوردن با شاه و نشستن در کنار او از امتیازات اساسی آنان بود. فقط شاه می‌توانست آن‌ها را تنبیه بدنی کند. این نهاد در مقدونیه زمینه‌ی پرورش افسران و والیان را فراهم می‌آورد: شاهانی که اخلافشان، سال‌های بعد در برابر قدرت روم از میان رفتند، از میان آنان پدید آمدند (کتاب ۸، فصل ۶، بند ۲ـ۶).

www.tabarestan.info تبرستان

۲.۴. این نهاد با مرگ اسکندر از میان نرفت. در واقع از طریق دیودوروس (کتاب ۱۹، فصل ۵۲، بند ۴) می‌دانیم که کاساندر در سال ۳۱۶ علیه اسکندر چهارم که با مادرش رکسانه در ارگ آمفی پولیس[1] محبوس بود به اقداماتی دست زد: «او نوجوانان سلطنتی را که بر طبق رسوم با او بزرگ شده بودند، از او باز ستاند و دستور داد که تعلیم و تربیت او زان پس نه مانند تربیت شاهان که مانند تربیت دیگران باشد[۴۰]. می‌دانیم که این ملازمان بعدها هم در دربار فیلیپ پنجم (تیتوس لیویوس، کتاب ۳۲، فصل ۲۵، بند ۸؛ cf. Hammond 1988: 566) و در دربار پرسئوس (تیتوس لیویوس[2]، فصل ۴۵، بند ۶؛ Hammond 1988: 566) حاضر بودند. وجود نهاد نوجوانان سلطنتی در نزد جانشینان اسکندر نیز مستند است (Hammond 1988: 195, n.2). هنگام نبرد گابین (سال ۳۱۶)، ائومنس «دو گردان از نوجوانان سلطنتی را که هر یک مشتمل بر پنجاه سرباز بود» در اختیار داشت (دیودوروس، کتاب ۱۹، فصل ۲۹، بند ۳؛ رک. پولیانوس، کتاب ۴، فصل ۸، بند ۴)، آن‌ها را در نزد سلوکوس نیز بازمی‌یابیم که در پیرامونش، نام آن‌ها در کتاب نام دوستان جانشین قید شده‌اند. از طریق تیتوس لیویوس (کتاب ۸، فصل ۲۴، بند ۱۲) می‌دانیم که این نهاد در دربار اپیروسی[3] از الگوی

---

1. Amphipolis 2. Titus Livius (Tite - Live)

۳. epirote، منسوب به اپیروس که ناحیه‌ای است در شبه جزیره‌ی بالکان و در قرن چهارم پیش از میلاد قلمرو سلطنتی مولوسس‌ها به‌شمار می‌آمد. ـ م.

مقدونی اقتباس شده بود. وجود فوج نوجوانان سلطنتی (ششصد در دوران آنتیوخوس چهارم) در دربار سلوکوس مورد تأیید قرار گرفته است (Bickerman 1938; 38).

اطلاعات نویسندگان گوناگون در مورد خود نهاد هم‌گرایی دارد. این نوجوانان [۴۱] متعلق به خاندان‌های بزرگ اشراف مقدونی بودند. آنان را به دربار می‌فرستادند تا در آن‌جا تربیت شوند و به‌خصوص در امر سوارکاری تعلیم ببینند همه‌ی آنان فدایی شاه بودند. شاه همه نوع اختیاری بر آنان داشت [۴۲]، و به آنان امتیازاتی (نشستن بر سر سفره‌ی شاه و غذا خوردن با او) اعطا می‌کرد. آنان کارهای شخصی شاه را انجام می‌دادند و پیوسته مراقب او بودند. [۴۳] از جمله وظایف آنان، مراقبت از اسب‌های سلطنتی (رک. دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۷۶، بند ۵) و به‌طور اخص مساعدت به شاه برای نشستن بر اسب بود. آنان در شکارهای سلطنتی و نبردهای انجام شده توسط شاه نیز شرکت می‌جستند. تداوم این نهاد در مقدونیه در دوران یونانی‌مآبی و در نزد جانشینان اسکندر و سلوکیان طبعاً مسئله‌ی اصل و منشأ این نهاد را مطرح می‌سازد. آیا این نهاد هخامنشی‌اصل است و فیلیپ دوم، آن طور که کیناست می‌گوید، آن را از هخامنشیان به وام گرفته است یا خیر؟ [۴۴].

۳.۴. باید تصدیق کنیم که استدلال دانشمند آلمانی در این زمینه [۴۵] هم خلاصه است و هم آن‌که چندان قانع‌کننده نیست. به‌خصوص چنین می‌نماید که هدایت‌گر این استدلال روح سیستم است و نه سند و مدرک. برخلاف آن‌چه کیناست اظهار داشته است، اصطلاح مورد استفاده‌ی آریانوس ثابت نمی‌کند که فیلیپ فوج نوجوانان سلطنتی را از دربار هخامنشی به وام گرفته باشد. در بعضی حالات، این اصطلاح عملاً می‌تواند به وام‌گیری شیوه‌ی زندگی هخامنشیان توسط مقدونیان مربوط باشد (رک. آریانوس، کتاب ٦، فصل ۲۹، بند ۲: پئوکستاس؛ کتاب ۷، فصل ۴، بند ۷: ازدواج‌های شوش). اما در این مورد خاصّ ارجاع به هخامنشیان فقط به اتّکای یکی از وظایف محول شده به این جوانان، که «مساعدت به شاه در سوار شدن بر اسب» است (رک. کوئینتوس کورسیوس روفوس)، صورت می‌گیرد. سنگینی زره و سلاح‌ها و فقدان رکاب در نزد پارسیان موجب می‌شد که سوارکار برای سوارشدن بر اسب به کمک نیاز داشته باشد (رک. هلیودوروس، کتاب ۹، فصل ۱۵) [۴۶] می‌دانیم که یکی از امتیازات شناخته شده برای تریباذ این بود که «کسی جز او برای سوار شدن بر اسب به اردشیر [دوم] یاری

نمی‌کرد» (گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۴، فصل ۴، بند ۴). کافی است رساله‌های سوارکاری گزنوفون را بخوانیم تا متوجه شویم که اصطلاح *توئون تروپون پرسیکون*[1] در نزد شهسواران یونانی به‌اصطلاحی فنی تبدیل شده بود: «پسندیده آن که مهتر بتواند سوارکار را به‌شیوه‌ی پارسی بر اسب بنهد» (*رساله‌ای در باب سواری*، فصل ٦، بند ۱۲: *خطابه‌ای برای فرمانده سواره نظام*، فصل ۱، بند ۱۷)، در حالی که متون بعدی نشان می‌دهند که این اصطلاح ارزش فنی خود را تا دوران رومی حفظ کرده است (Vigneron 1968: 90-91).

در سواره‌نظام مقدونی نیز چنین بود. به‌علاوه حضور این قبیل افراد در نزد اسکندر هنگام نبرد گرانیکوس مورد تأیید آریانوس قرار گرفته است. آریانوس به آرتس[2] نامی اشاره می‌کند که شاه از او نیزه‌ای یدکی می‌خواهد؛ این شخص «یکی از سپرداران سلطنتی» معرفی شده است. از این‌رو، بی‌آن‌که آریانوس تصریح کرده باشد، می‌شود گفت که از نوجوانان سلطنتی است. در این شرایط حتی می‌توان فرض کرد که اصطلاح به‌کار رفته توسط آریانوس خاص فوج نوجوانان سلطنتی نیست. در هر حال، رابطه‌ی این نهاد با یک نهاد هخامنشی تمام واقعیت خود را از دست می‌دهد. وانگهی کیناست (که مسئله را برای خود مطرح نمی‌کند) اگر می‌خواست کوچک‌ترین اشاره‌ای به چنین فوجی در دربار هخامنشی بیابد، با اشکال رو به رو می‌شد، به این دلیل که وجود این فوج در هیچ جا ــ به جز تفسیر نادرستی که او از آن قطعه‌ی آریانوس ارائه می‌دهد! ــ مورد تأیید قرار نگرفته است. باید بیفزاییم که به نظر نمی‌رسد که گذاشتن تأسیس این فوج از هیچ به حساب فیلیپ موجه باشد: به احتمال زیاد نهاد نوجوانان سلطنتی در مقدونیه پیش از فیلیپ دوم وجود داشته و او فقط آن را سازمان‌دهی کرده است (Hammond 1979: 167. 168 n. 1; 401, n. 1).

۴.۴. به عقیده‌ی من، یگانه نتیجه‌گیری‌هایی که مورخ می‌تواند از این تحلیل استخراج کند، در نظام توالی نهادها که در قلمرو تاریخ تطبیقی جای می‌گیرد. نه در زنجیره‌ی نهادها با توجه به توضیحات ارائه شده توسط آریانوس و کوئینتوس کورسیوس روفوس در واقع به نظر می‌رسد که شکل‌دهی به فوج نوجوانان سلطنتی یکی از تدابیر

1. *ton tropon persikon* 2. Arétès

www.tabarestan.info تبرستان

اتخاذی شاه برای ایجاد «زمینه‌ی پرورش» صاحب‌منصبان ایثارگر در سپاه و تشکیلات اداری و نیز تضمین وفاداری خاندان‌های بزرگ اشراف است. اشراف‌زادگان وقتی از نوجوانی به شاه سپرده می‌شوند، به‌واقع نوعی گروگان به شمار می‌آیند (ملاحظه‌ی درست کیناست: Kienast 1973: 266).

این مسئله‌ای ساختاری است که هخامنشیان نیز ناگزیر به مقابله با آن بودند. به این منظور پارسیان جوان اشراف‌زاده به دربار فرستاده می‌شدند. آنان در آن‌جا با توجه به طبقه‌ی سنّی خود تحت آموزش و پرورشی (طولانی قرار می‌گرفتند و برای تبدیل شدن به سربازانی زبده و مردانی فدایی دودمان تعلیم می‌دیدند. این تعلیم و تربیت با برگزاری مناسک گذار، بر طبق فرایندی که آریانوس آن را با آموزش و پرورش اسپارتی مقایسه کرده است، پایان می‌یافت (RTP; 449-451). در واقع در پارس نیز مانند مقدونیه مشکل تبدیل اصیل‌زادگان طایفه‌ای ناآرام به اصیل‌زادگان درباری‌ای که به‌صورت تمام و کمال در خدمت منافع سلطنت باشند وجود داشت. در هر دو مورد، آموزش و پرورش «سلطنتی» بر سنن خانوادگی قدیمی و طایفه‌ای پیوند خورده بود. امّا تشابه در این جا خاتمه می‌یابد. با توجه به آن‌چه گفته شد در نزد هخامنشیان فوجی به‌نام نوجوانان سلطنتی وجود نداشت.

www.tabarestan.info تبرستان

۵. هرمولایوس و اسکندر: سنن مقدونی و سنن پارسی

۵.۱. به نظرم می‌رسد که بررسی مجدد «توطئه‌ی نوجوانان سلطنتی» به‌خصوص گواه برخورد سنن مقدونی و سنن پارسی است. به‌نوشته‌ی آریانوس (کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۲) و کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۸، فصل ٦، بند ۷)، اصل این توطئه به واقعه‌ای به‌ظاهر بی‌اهمیت است: طی شکارگراز، هرمولایوس[1] جوان («فرزند خاندانی بزرگ که به فوج نوجوانان سلطنتی تعلق داشت») جانوری را که به شاه حمله برده بود و می‌خواست او را بکشد، از میان برداشت. «اما اسکندر که به قدر او چالاک نبود، کینه‌ی هرمولایوس را به دل گرفت، خشمناک شد و دستور داد او را در برابر دیدگان نوجوانان سلطنتی دیگر فلک کنند و اسبش را مصادره نمایند» (آریانوس). هرمولایوس که به‌شدت غضبناک شده بود، به نزد دوست خود، سوستراتوس شکایت

1. Hermolaüs

برد. دو جوان پنج نوجوان سلطنتی دیگر را به‌خود ملحق کردند و برای کشتن اسکندر عهد و پیمان بستند. یکی از آنان دیگران را افشا کرد، آنان شکنجه شدند، به جنایت خود اعتراف کردند و به قتل رسیدند (آریانوس، کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۳ـ۷؛ کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۷).

از دیرباز بحثی بین مورخان درگرفته است برای آن‌که معین کنند آیا هرمولایوس و همنشینان او به دلایل شخصی سر به طغیان نهادند یا در توافق با کالیستنس عمل نموده بودند (Seibert 1972: 143-144, 285; Hamilton 1969: 154-155). نویسندگان باستان دیدگاه‌های متضادی درباره‌ی این موضوع پرورانده‌اند (رک. پلوتارک، *اسکندر* ۵۵). نظریه‌ی توطئه با کالیستنس را بطلمیوس و آریستوبول در تقابل با بسیاری از مورخان درباری دیگر ارائه داده‌اند (آریانوس، کتاب ۴، فصل ۱۴، بند ۱). گفته‌های استناد داده شده به‌هرمولایوس نشان می‌دهند که عمل او بر پایه‌های سیاسی قرار داشت: در واقع او قصد داشت مقدونیان را از شر مستبدی خلاص کند که برای قرارگرفتن در مقام شاه بزرگ در صدور فرمان قتل مردان محترمی، چون کلیتوس، فیلوتاس و پارمنیون تردید نکرده بود (آریانوس، کتاب ۴، فصل ۱۴، بند ۲؛ کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۸، فصل ۷).

.۲.۵

۱.۲.۵. به نظر من به‌جای این که بحث را بر روابط فردی نوجوانان سلطنتی و کالیستنس متمرکز کنیم، بهتر است این واقعه را در متن مقدونی و پارسی آن‌جای دهیم. ابتدا باید توجه داشته باشیم که کیفری که شاه هرمولایوس را به آن محکوم کرد، استثنایی نبود، چون «فقط شاه اختیار صدور دستور کیفر بدنی را علیه نوجوانان سلطنتی داشت» (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۸، فصل ٦، بند ۵). امّا الیانوس (کتاب ۱۴، فصل ۴۹) و والریوس ماکسیموس (کتاب ۳، فصل ۳)، هردو نوشته‌اند که نوجوانان سلطنتی مکلف بودند کورکورانه اطاعت کنند: «فیلیپ... می‌خواست آنان را عادت دهد که همواره آمادگی انجام دادن کاری را که از آنان خواسته می‌شد، داشته باشند.»، این چیزی است که الیانوس نوشته است.[۴۷] پس اگر هرمولایوس «از رفتار خشونت‌باری که با او شده بود غضبناک بود» (آریانوس، کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۳)، بیشتر به‌دلیل قضاوتی بود که اسکندر در مورد رفتارش در هنگام شکار کرده بود. برای آن که این

مسئله را خوب درک کنیم، بهتر است که به نهادهای مقدونی و روابطشان با رسوم پارسی بازگردیم.

نخست باید عاقبت این شکار را با سرانجام شکار دیگری که در سغدیانا، کمی قبل از ماجرای کلیتوس روی داده بود، مقایسه کنیم (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۸، فصل ۱، بند ۱ـ۱۸)، در جریان شکار اخیر، که در پردیسی ترتیب یافته بود «شیر عظیم‌الجثه‌ای به‌شخص شاه هجوم برد، در این هنگام لوسیماخوس، که در کنار شاه بود ــ و بعدها شاه شد ــ باگرزی به مقابله با جانور برخاست؛ اما شاه او را با دادن دستور عزیمت، عقب راند و افزود که مانند لوسیماخوس به‌تنهایی توانایی از بین بردن شیر را دارد» (کتاب ۸، فصل ۱، بند ۱۴). در این‌جا کوئینتوس کورسیوس روفوس به شکاری اشاره می‌کند که پیش از آن در شام جریان داشت و طی آن «لوسیماخوس به‌تنهایی درنده‌ای را که جثه‌ای به‌راستی خارق العاده داشت، از میان برده بود» (کتاب ۸، فصل ۱، بند ۱۵).

این متون دوران اسکندر ما را به‌نحو مقاومت‌ناپذیری به‌یاد متون دوران هخامنشی می‌اندازند.[۴۸] ابتدا قطعه‌ای از کتسیاس (*پرسیکا* § ۴۰) را ذکر می‌کنم که حاوی شرحی طولانی درباره‌ی «حرکت قهرمانی» مگابوزس یا بغه بوخشه داده است: «شاه [اردشیر اول] عازم شکار می‌شود و شیری به او حمله می‌کند. بغه بوخشه در حال با زوبین به شیر یورش می‌آورد و او را می‌کشد. خشم شاه برانگیخته می‌شود. زیرا بغه بوخشه جانور را پیش از آن که شاه به او آسیب برساند، کشته است؛ شاه فرمان می‌دهد که سر از تن بغه بوخشه جدا کنند.» مورد معکوس، مورد تریباذ است که می‌توانست به دوستی صمیمانه‌ی اردشیر دوم به‌خود ببالد. او این دوستی را به‌سبب خدمت بزرگی که برای شاه انجام داده بود به دست آورده بود: «هنگام شکار، دو شیر به سوی شاه که برگردونه سوار بود، هجوم می‌برند: آن‌ها دو اسب گردونه را می‌درند و می‌خواهند خود را به روی شاه بیفکنند که تریباذ دست به کار می‌شود و شیرها را می‌کشد و شاه را از خطری بزرگ نجات می‌دهد» (دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۱۰، بند ۳).

۲.۲.۵. این دو متن، با آن که به ظاهر متفاوت‌اند الزاماً با یکدیگر تناقضی ندارند[۴۹] و هر دو بینه‌های مکملی درباره‌ی ایدئولوژی شاه شکارگر در نزد هخامنشیان ارائه می‌دهند. از یک سو، بنا بر قاعده‌ای کلی، شایسته است بگذاریم شاه برتری خود را در همه چیز، به‌خصوص در شکار به نمایش بگذارد. این یکی از مضامین ممتاز ایدئولوژی

سلطنتی خاور نزدیک است که آن را در دوران امپراتوری روم و در بیزانس نیز بازمی‌یابیم (Aymard 1951: 416-419)، با کشتن شیر، شاه ارزش خود را در مقام جنگ‌جو ـ شکارگر به نمایش می‌گذارد و قدرتش را به اثبات می‌رساند. این مفهوم سخنان سفیر لاکونیایی است در برابر اسکندر که شیری را از پای درآورده است: «اسکندر تو با جانور خوب جنگیدی تا معلوم کنی چه کسی شاه خواهد شد» (پلوتارک، *اسکندر*، فصل ۴۰، بند ۴)

پس بغه بوخشه با کشتن شیر پیش از اردشیر، محاسن جسمانی‌ای را که شاه بزرگ آن‌ها را چون محاسن سلطنتی به نمایش می‌گذارد، مورد تردید قرار داده است (cf. XPI DNb 32-45 = 36-5p). اما در عین حال، همین که زندگی شاه مورد تهدید قرار می‌گیرد، وظیفه‌ی همراهان او این است که به نجاتش بشتابند: اولین کسی که برای نجات او اقدام می‌کند، این اقبال را دارد که چون نیکوکار سلطنتی قلمداد شود (رک. گزنوفون، *آناباسیس*، کتاب ۱۹، فصل ٦): ارتقای مقام تریباذ نیز به همین علت است.

۳.۲.۵. بنابراین تردیدی وجود ندارد که هنگام شکار سلطنتی سازمان‌یافته در خاورمیانه، اسکندر رسوم دربار هخامنشی و ایدئولوژی سلطنتی را که این رسوم دربردارنده‌ی آن به‌شمار می‌آیند، به‌طور کامل اخذ کرده باشد. در این‌جا، به عقیده‌ی من تصویر خاصّ سیاستی عام‌تر را داریم، یعنی سیاست ایرانی اسکندر یا ایرانی شدن اسکندری که هر چه بیشتر چون شاهی بزرگ رفتار می‌نماید. می‌توان فرض کرد که او بدین‌ترتیب با رسوم سنتی مقدونی قطع رابطه می‌کند. کوئینتوس کورسیوس روفوس وقتی به عنوان نتیجه‌گیری شکار سغدیانا می‌نویسد که «با آن که اسکندر خوشبختانه توفیق یافته بود، اما مقدونیان مقرر کردند که، بنابر رسوم ملی، شاه دیگر نباید پیاده یا بدون حضور نجبای برگزیده و دوستان شکار کند» (کتاب ۸، فصل ۱، بند ۱۸) به همین رسوم اشاره می‌کند. درست است که شاه بزرگ نیز در معیت اصیل‌زادگان و مقربان به شکار می‌رفت، اما آن‌چه تحت پوشش واژه‌های کوئینتوس کورسیوس روفوس باید بفهمیم، این است که سنن مقدونی برای شاه نقش منحصر به فردی را که در اصل متعلق به شاه بزرگ بود، به رسمیت نمی‌شناخت.[۵۰] می‌شود بدون خطر اشتباه کردن فرض کرد که اصیل‌زادگان پارسی و ایرانی، همان‌طور که بر روی تابوت صیدا نقش شده بود، زان پس اسکندر و همنشینان مقدونی او را در شکار دنبال می‌کردند: مقدونیان دیگر مکلف بودند رسوم پارسی را اختیار کنند.[۵۱]

چارچوب سیاسی ـ نهادین شکار سلطنتی به‌طور قطع می‌تواند اجازه‌ی درک بهتر واکنش هرمولایوس و یاران او را بدهد. در مورد نوجوانان سلطنتی، آریانوس (کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۱) در واقع تصریح می‌کند: «آنان با شاه نیز بر سر صید رقابت داشتند.» بنابراین کارشان به اسکورت کردن شکارچیان محدود نمی‌شد (کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۵، فصل ۱، بند ۴۲؛ کتاب ۸، فصل ٦، بند ۴). به عبارت دیگر، آنان می‌توانستند به صید تیراندازی کنند. برای بهتر فهمیدن قطعه‌ی آریانوس، می‌توان آن را با قطعه‌ای از *کوروپدیا* (کتاب ۱، فصل ۴، بند ۱۴) مقایسه کرد که شرح مقابله‌ی کوروش جوان است با ایشتوویگو: شاه می‌خواهد که کوروش بر مبنای رسوم سلطنتی به او اجازه بدهدکه به‌تنهایی تیراندازی کند. اما کوروش می‌خواهد که «تمام یارانش صید را دنبال کنند و تا جایی که می‌توانند با یکدیگر به رقابت بپردازند.» رسم سلطنتی هخامنشی با عادات یاران جوان اسکندر تباین دارد، آنان به رسوم دربار مقدونی خو گرفته بودند که قیودات کمتری داشتند و بیشتر از مبارزه در بازی‌های جمعی ناشی می‌شدند تا رعایت مقام سلطنت. این تقابلی است که کلیتوس و کالیستنس نیز به آن اشاره کرده‌اند.

www.tabarestan.info تبرستان

۳.۵. عنصر دیگر روایت نیز باید مورد توجه قرار گیرد، زیرا کلیدی اضافی به ما ارائه می‌دهد. شکاری که طی آن هرمولایوس به هنرنمایی می‌پردازد، شکارگراز است. این شکار خاصّ مقدونیه است و نه خاورمیانه که شکار سلطنتی ــ حداقل در بازنمایی‌هایی که هنر درباری می‌خواهد از آن ارائه دهد ــ مرجحاً شکار شیر است (Briant 1991a). در میان شهادت‌ها به‌خصوص باید شهادت هگساندروس[1] را که آتنایوس آن را نقل کرده است، حفظ کرد (کتاب ۱، بند ۱۸ الف): «در مقدونیه رسم نبود که مردان لمیده غذا بخورند مگر آن‌که توانسته باشند گرازی را بدون استفاده از تور هلاک کنند؛ تا آن زمان او [هرمولایوس. ـ م.] نشسته غذا می‌خورد.» هگساندروس در ادامه نوشته است: «به همین دلیل کاساندر در سی و پنج‌سالگی در نزد پدر نشسته غذا می‌خورد، او با آن که طبع شجاعی داشت و شکارچی ماهری به‌شمار می‌آمد، نتوانسته بود از عهده‌ی این کار نمایان برآید.» اگر بار ایدئولوژیکی این جملات علیه کاساندر را (که در این‌جا به ما

1. Hégésandros

مربوط نمی‌شود [۵۲]) کنار بگذاریم، وجود رسمی مقدونی را باید به خاطر بسپاریم که محقیم فرض کنیم به دورانی بسیار کهن تعلق دارد. بدون تردید این رسم به مناسک گذار از نوجوانی به بزرگسالی مربوط می‌شد که طی آن جوان موظف بود شهامت و عزم خود را در شکارگراز، جانوری که بایست بدون استفاده از تور با آن مقابله می‌کرد، نشان دهد. در واقع این کار شاهکاری بود واقعی در برابر جانوری که «نجیب» تلقی می‌شد: این شکار به‌طور کلی به‌صورت گروهی انجام می‌شد و شکارچیان به تور مجهز بودند (Aymard 1951; 299-318). در صورت موفقیت در شکار، جوان در جامعه پذیرفته می‌شد: لمیده غذا خوردن در مقدونیه نیز مانند شرق امتیازی شاهانه به‌شمار می‌آمد (Dentzer 1982; 445).

رابطه‌ی بین نهاد نوجوانان سلطنتی و نهاد طبقات سنی کاملاً بارز است، کوئینتوس کورسیوس روفوس این طبقات سنی را چون *ادولتی لیبری*[1] توصیف می‌کند. آریانوس (که به همان منبع وابسته است) نیز می‌نویسد: زمانی که به نوجوانی می‌رسیدند. احتمال دارد که آنان با شکارگراز، پیش از عبور از آخرین وضعیتی که به آنان اجازه‌ی رسیدن به مرتبه‌ی بزرگسالی را می‌داد، آخرین مراتبه‌ی نوجوانی را می‌گذراندند. [۵۳] سخن کوئینتوس کورسیوس روفوس که تصریح می‌کند که در کنار شاه به‌حالت نشسته غذا می‌خوردند، حالت نشانه واری دارد. این نویسنده لاتین زبان این امر را مانند امتیاز اعطایی شاه معرفی می‌کند. در عوض متن هگساندروس اجازه می‌دهد بفهمیم که آنان هنوز در میان همنشینان بزرگسال شاه قرار نگرفته بودند.

پس، به عقیده‌ی من، قطعه‌ی هگساندروس اجازه می‌دهد شدت واکنش هرمولایوس جوان را دریابیم. او به دست اسکندر تنبیه می‌شود، برای آن که به‌تنهایی گرازی را که به اسکندر یورش برده بود، کشته است. یعنی او دقیقاً شاهکاری به خرج داده که معمولاً به او اجازه می‌دهد به وضعیت بزرگسالی دست پیدا کند، یعنی وارد حلقه‌ی همنشینان بزرگ‌سال شاه شود. [۵۴] اما، در عوض، به‌صورت بسیار حقارتباری تنزل می‌یابد، زیرا در برابر دیدگان رفقایش فلک می‌شود و اسبش مصادره می‌شود. اگر این تفسیر مدلل باشد، مؤید گسست عمیقی است که با اختیار کردن آداب هخامنشی در دربار اسکندر پدید آمده است. [۵۵] در این صورت، بهتر می‌توان اتهامات هرمولایوس

1. *adulti liberi*

علیه شاه را فهمید که شاهی است که جامه‌ی مادها اختیار کرده است و می‌خواهد مقررات مربوط به تعظیم را اعمال کند (آریانوس، کتاب ۴، فصل ۱۴، بند ۲). در گفتمانی که کوئینتوس کورسیوس روفوس در دهان هرمولایوس می‌نهد، افشای ایرانی شدن اسکندر مانند ترجیع‌بندی تکرار می‌شود (کتاب ۸، فصل ۷). وقتی این نویسنده لاتین زبان از زبان هرمولایوس می‌گوید که اسکندر «سلطنت بر مردان آزاد را به استبداد بر بردگان تبدیل کرده است» (کتاب ۸، فصل ۷، بند ۱)، گویی سخن کالیستنس را می‌شنویم که به آناکسارکس یادآور می‌شود که شاه مقدونی، برخلاف کمبوجیه یا خشیارشا باید قدرت را «نه بر اساس قهر بلکه بر مبنای نوموس (قواعد) اعمال کند» (آریانوس کتاب ۴، فصل ۱۱، بند ٦).[۵٦]

www.tabarestan.info تبرستان

به‌عنوان ملاحظه کوتاه نهایی، فقط می‌خواهم یک امر بدیهی روش‌شناختی را یادآوری کنم. تحلیل تداوم/گسست بین هخامنشیان و سلطنت‌های یونانی‌مآبی نمی‌تواند به‌صورت منطقی انجام شود مگر آن‌که بر دو وجه نهاد (مقدونی و پارسی) مسلّط باشیم. در صورت عکس، این خطر وجود دارد که فرضیه‌های سستی ساخته و پرداخته شوند.[۵۷] اگر نهاد هخامنشی فقط از طریق متن یونانی‌مآبی که مستلزم وام‌گیری صریح یا ضمنی نهاد توسط اسکندر و جانشینانش است، شناخته شده باشد، احتیاط لازم است. وام‌گیری نهادها گاه ممکن است بدون تغییری مهم صورت بگیرد: ممکن است موجب «اختلاط‌ها»ی مهم شود؛ و نیز احتمال دارد که تأثیر یک توهم ساده باشد که بر اثر استفاده‌ی بدون تأمل از منابع دوران اسکندر و جانشینان او ایجاد شده باشد.

پیوست

خدمت و آداب سلطنتی

تفسیر تاریخی تشابه واقعه‌ی بغه بوخشه با تریباذ چند مسئله از نوع نهادین مطرح می‌سازد و مستلزم چند توضیح مکمّل در مورد قواعد آداب سلطنتی است. می‌دانیم که شاه تنها شکار نمی‌کرد؛ حتی احتمال دارد که تمام دربار با شاه عازم شکار می‌شدند[۵۸]، اما فقط درباریان و مقربان در خود شکار به‌معنای اخصّ کلمه شرکت

می‌جستند. شاه در شکار در میان نزدیک‌ترین همنشینان و اصیل‌زادگان قرار داشت.[۵۹] پذیرفته شدن به‌عنوان همراه شکار شاه افتخار بزرگی به‌شمار می‌آمد ـ همان‌طور که نوشته‌ی پلوتارک در مورد تمیستوکلس نیز حاکی از آن است (*تمیستوکلس*، فصل ۲۹، بند ٦). مثال‌های بغه بوخشه و تریباذ نیز نشان می‌دهند که شکار سلطنتی زمینه‌ی ممتازی برای خودنمایی اصیل‌زادگان در برابر نگاه شاه فراهم می‌آورد و درنتیجه فرصتی استثنایی برای جلب نظر مساعد مقام سلطنت در عوض خدمت انجام شده برای او به‌شمار می‌آمد.[۶۰]

اما رقابت پرشور برای صید در نزد شاه ممکن بود موردپسند مقام همایونی قرار نگیرد: سرنوشت بغه بوخشه حاصل این تجربه‌ی بی‌رحمانه است. پس پیش از پرتاب تیر، اصیل‌زاده بایست موقعیت را تحلیل می‌کرد. در مورد درباریان نیز چنین بود که پیش از دادن نظر مشورتی خود، پیشاپیش از تمایلات فرمانروا اطلاع حاصل می‌کردند[۶۱] به‌نوشته‌ی الیانوس، حتی قاعده‌ی درباری سخت‌گیرانه‌ای در این مورد وجود داشت.[۶۲]

به‌طور قطع در مورد شکارهای سلطنتی نیز چنین بوده است. واقع‌بینانه نیست اگر تصور کنیم که روابط اصیل‌زادگان با شاه در شکار با علایم تلویحی تنظیم می‌شد. حقوق و تکالیف ندیمان را آداب سلطنتی سخت‌گیرانه‌ای تنظیم می‌کرد. متون متعدد روشن می‌کنند که همراهان شاه مجاز نبودند که پیش از شاه تیراندازی کنند. گزنوفون می‌نویسد که کوروش ــ وقتی در دربار ایشتوویگو بود ــ طرفدار آزادی همنشینان برای «رقابت» در شکار بود و این امر (*کوروپدیا*، کتاب ۱، فصل ۴، بند ۱۴) با مقررات درباری تعیین شده توسط ایشتوویگو تباین داشت. متون دیگر هم به مقررات درباری و تغییرشان اشاره می‌کنند: مشکل، تاریخ‌گذاری تغییرات انجام شده در مورد مقررات شکار سلطنتی است.

پلوتارک در *کلمات قصار شاهان* دو بدعت را به اردشیر، «پسر خشیارشا، ملقب به درازدست» نسبت داده است. او می‌گوید که این شاه «نخستین کسی بود که برای «رؤسایی» که مرتکب خطا می‌شدند، این کیفر را مقرر کرد که به‌جای آن که بر بدنشان تازیانه بزنند و کاه‌گیس‌شان را بردارند[۶۳] بر جامه‌هایشان تازیانه بزنند و کلاهشان را که خودشان از سر می‌داشتند، شخصاً پاره‌پاره کنند» (*مورالیا* ۱۷۳ ت ـ ث؛ رک. *همان*، بند ۵٦۵ الف). او هم‌چنین تصریح می‌کند که اردشیر «نخستین کسی بود که موافقت

تبرستان www.tabarestan.info

کرد آن عده از همراهان شکارش که توانایی و تمایل داشتند، نخستین تیرها را بیندازند (*مورالیا*، ۱۷۳ ت =*کلمات قصار شاهان، اردشیر* ۱). از سوی دیگر پلوتارک در *زندگی تمیستوکلس* خود (*تمیستوکلس*، فصل ۲۹، بند ۵) نشان می‌دهد که اردشیر اول در آغاز سلطنت خود ورود تمیستوکلس به دربار)، ابداعات مهمی در مورد دربار و دوستانش اعمال کرد. پلوتارک توضیحات مشخصی در مورد این ابداعات ارائه نداده است. او فقط نوشته است که امتیازات اعطایی به تمیستوکلس «حسادت اشراف‌زادگان [پارسی] را برانگیخت» و توضیح داده: البته امتیازاتی که شامل حال تمیستوکلس شد شباهتی به امتیازاتی نداشت که به بیگانگان دیگر داده بودند. او در شکارهای شاه و تفریحات ترتیب یافته در کاخ شرکت می‌جست و حتی در نزد مادر شاه نیز پذیرفته شد و یکی از نزدیکانش گشت...» (فصل ۲۶، بند ۶).

www.tabarestan.info

شاید بد نباشد که این دو قطعه را مکمل یکدیگر تلقی کنیم و به اردشیر اول تغییر مقررات مربوط به شکار را نسبت دهیم. اما به عقیده‌ی من مسئله به دلایلی چند بیش از آن که می‌نماید، مبهم است:

۱) در این فرضیه، توضیح رفتار اردشیر اول در برابر بغه‌بوخشه دشوار می‌شود و درست نمی‌شود فهمید که اگر شاه در آغاز سلطنت خود مقررات درباری را در این باب تعدیل نموده است، پس چرا پسر زوپوروس را برای کشتن شیر تنبیه کرده است. کافی نیست بگوییم که شاه هرکاری می‌خواست، می‌توانست بکند: او به دلایل سیاسی (روابط با اشراف‌زادگان پارسی) نمی‌بایست قوانینی را که خودش مقرر کرده بود زیر پا بنهد. (۶۴)

۲) وانگهی، پلوتارک ممکن است بین اردشیر اول و اردشیر دوم اشتباه کرده باشد، هر چند در *کلمات قصار شاهان*، حکایات مربوط به هر یک از دو شاه متمایز است (و در متن از طریق سخنان و اقدامات کوروش صغیر جدا شده‌اند). در میان وقایعی که تحت نام اردشیر اول قید شده است، حکم تنبیه ستی برزنس، اتاقدار شاه است، که متهم که برای پول به دخالت پرداخته است (*مورالیا*، ۱۷۳ ث)، قرار دارد. از طریق کتسیاس می‌دانیم (*پرسیکا* § ۶۳) که این داستان در واقع باید برای زمان سلطنت اردشیر دوم تاریخ‌گذاری شود.

---

1. sugkunegetountes

۳) هم‌چنین از طریق خود پلوتارک (*مورالیا* ۱۷۳ ج؛ *اردشیر*، فصل ۳، بند ۴؛ فصل ۵، بند ۵ـ۶) می‌دانیم که اردشیر دوم در واقع مقررات درباری ــ به‌ویژه مقررات مربوط به بار ــ را تعدیل کرده است. به عقیده‌ی من این تدابیر باید در چارچوب ضدیّت اردشیر و برادرش کوروش صغیر جای بگیرند. که برای ملحق کردن خاندان‌های بزرگ و صاحب‌منصبان عالی‌رتبه به خود رقابت می‌کردند (رک. برای نمونه، کتسیاس، *پرسیکا* § ۵۸؛ گزنوفون *آناباسیس*، کتاب ۱، فصل ۶).

در این شرایط، می‌توان فرض کرد که ابداعات نسبت داده شده به اردشیر اول در *مورالیا* را واقع باید به پای اردشیر دوم گذاشت، یا حداقل بعضی از این ابداعات را کار او دانست. در مورد ابداعات نسبت داده شده به اردشیر اول در *زندگی تمیستوکلس* باید گفت که به نظر می‌رسد که اساساً با ورود این یونانی به حلقه‌ی مقربان ربط دارند و نه به تغییرات اساسی مقررات درباری در زمینه‌ی شکار. جای آن دارد بیندیشیم که در دوران اردشیر اول، مقررات درباری بغه بوخشه را از تیراندازی به سوی شیر پیش از شاه باز می‌داشت. در عوض، تغییرات اعمال شده توسط اردشیر دوم اجازه می‌دهد که پاداش‌های مهمی را که شاه به تریباذ به پاس کشتن شیری داد که به گردونه‌ی سلطنتی حمله‌ور شده بود، بهتر درک کنیم.

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. قبلاً نک. به:

Briant 1988b: 257. n. 5

اغلب متون مربوط به مراسم ورود شاهانه به دوران یونانی‌مآبی تعلق دارند، امّا یک لوح بابلی دوران اردشیر دوم توسط Joannès 1988 منتشر شده است که به‌وضوح اخذ مالیات‌های خاص را، هنگام ورود رسمی شاه به شوش نشان می‌دهد. وجود این متن میخی هخامنشی هر نوع تردیدی را بر طرف می‌کند. هم‌چنین است متن میخی متعلق به دوران سلوکی که کاملاً یادآور تشریفات ورود «هخامنشی ـ یونانی‌مآبانه» مقام سلطنت است (Sherwin - White 1983: 267-268). تشریفات ورود مقدونی که آتنایوس (XI 467c) به آن ارجاع می‌دهد به نظر اصیل می‌رسد حتی در آن تکلیف استقبال از شاه در بیرون از حصارهای شهر، که در نقاط دیگر متداول است، وجود دارد (رک. Kallériس 1954: 142).

۲. رک. بحث جالب کالریس (Kallériس 1954:162-169) درباره‌ی ریشه‌های شغل درباری *édéatros*، که اسکندر آن را به بطلمیوس سپرده بود. به‌نوشته‌ی نویسنده، این شغل در اصل مقدونی است و نه هخامنشی، با آن که چند متن باستانی (رک. ص ۱۶۵، پانوشت ۱) تفسیرهای متفاوت پیشنهاد می‌کنند، کالریس (ص ۱۶۵) در این باب می‌نویسد: «دستوردانان و واژگان‌نگاران دوران بیزانس چون موفق نشدند اثری از اولی [شغل] در جانب یونانیان بیابند، سرانجام گمان بردند که از دربار هخامنشی وام‌گیری شده است که در آن شغلی تقریباً مشابه وجود داشت. اما در واقع سابقه‌ی این شغل مقدونی به رسوم معمول در دربارهای سلطنتی یونان کهن و به‌طور اخص به سلطنت دوری‌ها می‌رسد.» تفسیر کالریس هر چه باشد، در هر حال می‌بینیم که بحث درباره‌ی سوابق بعضی از رسوم آنتیگونوسی («مقدونی» یا «پارسی»؟) از دوران باستان در میان فضلا معمول بوده است (Berve 1926 I: 39-40).

۳. درباره‌ی متن پلوتارک، نک. ملاحظات تفسیری Prestianni - Giallombardo 1991.

۴. رک. مسئله‌ی مجلس مقدونی (Briant 1973a: من در این‌جا از ذکر کتاب‌شناسی منتشر شده پس از این تاریخ صرف نظر می‌کنم؛ و در زمینه‌ای دیگر به آن باز خواهم گشت).

۵. درباره‌ی نظریه‌ی Kienast، نک. زیر بند ۴. هم‌چنین نک. Briant 1991a (در مورد شکارهای سلطنتی و پردیس‌ها در مقدونیه).

۶. رک. کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۳، فصل ۸، بند ۲۲، کتاب ۴، فصل ۸، بند ۶، کتاب ۷، فصل ۲، بند ۱، کتاب ۶، فصل ۸، بند ۲۵، کتاب ۶، فصل ۹، بند ۳۶، کتاب ۶، فصل ۱۰، بند ۲۳، کتاب ۸، فصل ۴، بند ۲۷، کتاب ۸، فصل ۶، بند ۲، کتاب ۹، فصل ۶، بند ۴، کتاب ۱۰، فصل ۹، بند ۱۲؛ آریانوس، کتاب ۴، فصل ۱۱، بند ۶، کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۱، کتاب ۷، فصل ۶، بند ۵ و غیره. درباره‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس و سنن مقدونی، نک. ملاحظات نقادانه‌ی Errington 1983.

۷ کوئینتوس کورسیوس کتاب ۳، فصل ۳، بند ۴ و ۸، کتاب ۳، فصل ۸، بند ۱۲ـ۱۴، کتاب

۴، فصل ۵، بند ۵ـ۶، کتاب ۴، فصل ۱۰، بند ۲۳ـ۳۴، کتاب ۴، فصل ۱۳، بند ۲۶؛ فصل ۱۴، بند ۲۴، فصل ۱۶ و بند ۱۵، کتاب ۵، فصل ۲، بند ۱۹ـ۲۱، کتاب ۵، فصل ۱۰، بند ۱۲، کتاب ۶، فصل ۲، بند ۲. کتاب ۶، فصل ۴، بند ۱۴. کتاب ۸، فصل ۵، بند ۲۱. کتاب ۱۰، فصل ۵، بند ۱۷ و غیره؛ دیودوروس کتاب ۱۷، فصل ۲۴، بند ۶؛ فصل ۲۵، بند ۳؛ فصل ۱۱۴، بند ۴ـ۵. کتاب ۱۹، فصل ۱۴۵؛ آریانوس، آناباسیس، کتاب ۲، فصل ۱۱، بند ۱۰. کتاب ۱۴، بند ۵. کتاب ۳، فصل ۳۰، بند ۲. کتاب ۶، فصل ۳۰، بند ۲. کتاب ۷، فصل ۴، بند ۷. فصل ۶، بند ۲ـ۳، فصل ۲۴، بند ۳ و غیره.

۸. برای نمونه پلوتارک، اسکندر، فصل ۴۵، بند ۱ـ۴، فصل ۴۶، بند ۵ـ۱۲؛ کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۶، فصل ۲، بند ۱ـ۳، فصل ۶، بند ۱ـ۱۱؛ الیانوس، حکایات گوناگون، کتاب ۷، بند ۸.

۹. فقط یک مثال: به‌نوشته‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس، کتاب ۵، فصل ۳، بند ۱۸ـ۲۲، اسکندر برای سیسوگامبیس پارچه‌های مقدونیایی را که تازه دریافت کرده بود، فرستاد و به او پیشنهاد کرد که «نوه‌هایش را به بافتن آن‌ها عادت دهد...» سیسوگامبیس دچار اندوه عمیقی شد: «زیرا زنان پارسی پشمبافی با دست را بدترین توهین تلقی می‌کردند. اسکندر از او پوزش خواست و توضیح داد که جامه‌هایی که در بردارد نه‌تنها هدیه‌ی خواهرانش است، بلکه حاصل کار خود آن‌هاست» و بر تقابلی که در این مورد بین رسوم پارسی و رسوم مقدونی وجود داشت، تأکید کرد. امّا آیا این تقابل ابداع خود کوئینتوس کورسیوس روفوس یا منبع اطلاعاتی او نیست برای آن که علاقه‌ی فرزندی اسکندر را به سیسوگامبیس بنمایاند (کتاب ۵، فصل ۳، بند ۲۲)؟ به‌طور معکوس باید توجه داشت که در نوشته‌ی هرودوت (کتاب ۹، فصل ۱۰۹) خشیارشا از همسر خود آمستریس جامه‌ای دریافت می‌کند که به دست خود او بافته شده است. با این همه کنترل صحت و سقم نوشته‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس از طریق مراجعه به هرودوت کار دشواری است، زیرا تاریخ روایت شده توسط هرودوت به قصه بیشتر شباهت دارد (Sancisi-Weerdenburg 1988: 48-83). بسیاری از نویسندگان باستان «شاهان منحطّ شرق» را به زنان تشبیه می‌کنند. این شاهان کارهای زنانه انجام می‌دهند، مانند ساردانا‌پالوس که لباس زنانه می‌پوشید و به اتفاق همبستران خود پشم‌بافی می‌کرد (کتسیاس، به نقل از آتنایوس کتاب ۱۲، بند ۵۲۸ ج). مقایسه شود با عطایای خشیارشا به آرتمیس و رزم‌آرای پارسی؛ برای اولی که در سالامیس هنرنمایی کرده بود، مجموعه‌ای از سلاح‌ها و برای دومی «دوک نخریسی» فرستاد (پولیانوس، کتاب ۸، فصل ۵۳، بند ۲) که به‌معنای آن بود که سردار او بزدلانه عمل کرده است، و یا حتی به روابط ایجاد شده بین شاه قبرس، اولتون (Evelthon) و ملکه فرتیمه (Phérètimè) (هرودوت، کتاب ۴، فصل ۱۶۲). تمام این متون درباره‌ی بازنمودهای یونانی روابط زن /مرد و روابط یونان /آسیا بسیار گویا هستند (رک. Briant 1989): در عوض اطلاعات قابل کنترلی درباره‌ی موقعیت واقعی شاهدخت‌های پارسی در دربار شاه بزرگ ارائه نمی‌دهند. (الواح بابلی و الواح تخت جمشید درباره‌ی این مسئله، به‌رغم ایجاز مفرطشان، بی‌نهایت آموزنده‌تر هستند: این الواح به‌ویژه اجازه می‌دهند که اطلاعات دیگری را که نویسندگان کلاسیک درباره‌ی موقعیت اقتصادی شاهدخت‌ها داده‌اند کنترل کنیم :Briant 1985).

www.tabarestan.info تبرستان

۱۰. دو روایت درباره‌ی دستگیری بسوس وجود دارد: یکی از آن‌ها مستقیماً از بطلمیوس نقل شده است که این کار را به حساب خود بطلمیوس می‌گذارد: دیگری را آریستوبول نقل کرده است و می‌گوید که بسوس را اسپیتامنس و داتافرنس تحویل دادند. آریانوس یکی از آن دو را انتخاب نکرده است (کتاب ۳، فصل ۳۰، بند ۱ـ ۵): البته نظریه‌ی آریستوبول در کتاب کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۷، فصل ۵، بند ۱۹ـ۲۶)، دیودوروس (کتاب ۱۷، فصل ۸۳، بند ۷ـ۸) ویوستینوس (کتاب ۱۲، فصل ۵، بند ۱۰ـ۱۴) نیز یافت می‌شود.

۱۱. البته این اصطلاح می‌تواند فقط معنای «گردهمایی» دهد: رک. آریانوس، کتاب ۱، فصل ۱۲، بند ۱۰.

۱۲. نک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۱۸ و بند ۱۵۴؛ پولیانوس، کتاب ۷، فصل ۱۲ (ترجمه‌ی قرضی از هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۵۴)؛ هم‌چنین رک. DB 32-33.

۱۳. شرح هرودوت از دخالت قضات در نزد کمبوجیه حاکی از آن است که فعالیت‌شان به خواست مقام سلطنت بستگی دارد و رأی آن‌ها شاه را ملزم نمی‌کند (هرودوت، کتاب ۳، بند ۳۱: قضات سلطنتی به نوموسی (= رسم) اشاره می‌کنند که «به شاه پارسیان اجازه می‌دهد که هر کار می‌خواهد انجام دهد»: رک. پلوتارک، اردشیر، فصل ۲۳، بند ۵؛ شاه «خود قانون است و خیر را از شر تشخیص می‌دهد»). روایت دیودوروس نیز (کتاب ۱۵، فصل ۱۰) کاملاً مبین برتری شاه است که می‌تواند، اگر بخواهد، به قضات سلطنتی متوسل شود، اما می‌تواند، اگر درست تشخیص داد، متهم را، حتی اگر قاضی سلطنتی باشد، به مرگ محکوم کند (دیودوروس، کتاب ۱۵، فصل ۱۰، بند ۱؛ هرودوت، کتاب ۵، بند ۲۵) ـ بدون این که نظر قضات سلطنتی را در نظر بگیرد: رک. به‌ویژه کتسیاس، پرسیکا ٦١. نه قضات و نه مشاوران قدرتی جز قدرت انصراف ندارند می‌توانند از آن در نزد فرمانروا که قدرتش را هیچ نوموسی که ارزش الزام‌آور داشته باشد، محدود نمی‌کند، استفاده کنند.

۱۴. یگانه مثال (که ویدنگرن آن را قید نمی‌کند) مربوط است به دست‌یابی داریوش حرامزاده به قدرت، پاوسانیاس (کتاب ۲، فصل ۵، بند ۷) می‌نویسد که داریوش به‌واسطه‌ی حمایت مردم پارس توفیق یافت. البته کسی از این سخن نتیجه‌گیری نخواهد کرد که «مردم پارس» علیه سغدیانوس و در حمایت از داریوش قیام کردند. پاوسانیاس به‌غلط او را پسر مشروع اردشیر اول معرفی کرده است (Stolper 1985: 115, n. 22). علاوه بر آن، در بازتاب تبلیغات سلطنتی داریوش دوم را خواهیم دید که میل دارد نشان دهد که بخش اعظم اصیل‌زادگان حامی اویند.

۱۵. بازورث (1988:108) در تصمیم اسکندر خواست دنبال کردن پیشینه‌ای هخامنشی را می‌بیند: در این مورد او اعدام فرورتیش طاغی را به فرمان داریوش در اکباتان ذکر می‌کند. اما مقایسه چندان متقاعدکننده نیست: اگر اعدام «شاه دروغگو» در اکباتان به‌سهولت قابل توضیح باشد (او شورش مادها را رهبری کرده است و در ماد دستگیر شده است)، انتقال خشترپاون باکتریا، بسوس، به اکباتان توسط اسکندر مسئله‌آفرین است، همان‌طور احضار سولوگوس پارسی ـ مادی. حضور مادها در کنار پارس‌ها نیز وقتی می‌دانیم که از زمان سلطنت داریوش و خشیارشا، پارس و پارسیان موقعیت ممتازی کسب کرده‌اند، مسئله آفرین است (Gschnitzer 1988, Joannes 1989).

www.tabarestan.info تبرستان

۱۶. رک. هسوخیوس، مدخل *azarapteis*. کتسیاس (پرسیکا ۴۶) عنوان ازبـریتس (*azabarites*) سغدیانوس را به منوستانس می‌دهد (Lewis 1977: 17-18).

۱۷. نک. Christensen 1944: 113-115.

نویسنده در درجه‌ی اول استمراری را بین هزاربد ساسانی و هزره پتیش هخامنشی (ص ۱۱۳) به‌مثابه «صدراعظم شاهنشاهی، کسی که شاه از طریق او دولت را اداره می‌کند»، می‌بیند. سپس، با توجه به فقدان اطلاعات در مورد دوران ساسانی، مسلم فرض می‌کند که «مسئولیت وزیر بزرگ بـه‌صورت شناخته شده در دوران خلفا، شکلی که در تمام دولت‌های اسلامی حفظ شد، وام‌گیری مستقیم از دولت ساسانی است، توضیحاتی که نظریه‌پردازان سیاسی عـرب در مـورد موقعیت وزیـر بـزرگ می‌دهند، به‌طورکلی از جهت *vuzurg-framadar* شاهنشاهی ساسانی ارزش دارد» (ص ۱۱۵) شومون (Chaumont 1973: 142) محتاط‌تر است («با این همه هیچ دلیل قطعی دالّ بر این که خیلیارخوس در آن زمان وظایف نخست وزیر یا وزیر بزرگ را که ما برای دورانی بعدتر برایش مـی‌شناسیم، ایـفا می‌کرد، وجود ندارد»)؛ با این همه (بدون دلیـل) مـی‌افـزایـد: «... جسـورانـه اسـت اگـر صـلاحیت خیلیارخوس‌های هخامنشیان را که در زمینه‌ی اداره‌ی تشکیلات مـرکزی صـلاحیت دارنـد، انکـار کنیم» به چه علت؟ تکرار مفرط این سخن که سلسله‌های گوناگون ایرانی کاری جز اقتباس نهادهای پیشینیان خود نکرده‌اند (همان: صص ۱۴۲ـ۱۴۳: رک. ص ۱۵۳) این خطر را پدید می‌آورد که یک «کل نهادین ایرانی» بدون واقعیت تاریخی ایجاد شود.

۱۸. ناهمگونی زمانی پرونده اسناد را نویسنده زیر خاطرنشان کرده است: Lewis 1977: 15, n. 76 درباره هزره پتیش در دوران‌های بعدتر، رک. Chaumont 1973.

۱۹. این ترجمه (چون بی‌طرفانه‌تر است) از نظر من دقـیق‌تر از تـرجـمه‌ی «دومـین شـخصیت دولت» است که فرد زیر پیشنهاد داده است: Goukowsky 1978a: 68 *(ad loc)*.

۲۰. درموردمسائلی که کار راهه‌ی تیترائوستس مطرح می‌کند، رک. Lewis 1977: 18, n. 95 (= p. 19).

۲۱. «قدرت‌مندترین مقام دربار بود.»

۲۲. «نظارت عالی بر کل دولت و تمام کارکنان غیر نظامی»! رک. هم‌چنین ص ۲۲۸: «بالاترین مأمور غیر نظامی دولت.»

۲۳. با این همه او هم‌چنان خیلیارخوس را وزیر بزرگ (صص ۱۷ـ۱۸) می‌نامد. مورخی دیگر (Hinz 1969) عقیده دارد که یونگه درنتیجه گیری‌های خود زیاده روی کرده است.

۲۴. نک. Gabelmann 1984: 13, n. 40 کوک با (Cook) فقط به‌طور گذرا اظهار عقیده کرده است و مقاله‌ی یونگه را یک «بررسی اساسی» دانسته است. این همه نوشته است: «اما او احتماً در گفتن این سخن محق است که هزره‌پتیش بعد از شاه به‌صورت بالقوه مهم‌ترین فرد دربار در اوایل تاریخ شاهنشاهی است.» به نظر می‌رسد که کوک تضاد اساسی گفته‌های خود را مشاهده نمی‌کند. این مثال بار دیگر تأثیر و تداوم بعضی از تفسیرها را که یک بار برای همیشه «اساسی» خوانده شده‌اند، نشان می‌دهد. بی‌نهایت مایه‌ی تأسف است که هیچ مورخ جدیدی شکاکیت روشن‌بینانه‌ی لویس ۱۹۷۷: ص ۱۵، پانوشت ۷۱، و ص ۱۸، پانوشت ۹۳ را ملحوظ نمی‌دارد.

۲۵. اگر خودش باشد! (نک. زیر پی نوشت ۳۴).

۲۶. فیلوستراتوس، زندگی آپولونیوس توانایی، کتاب ۱، فصل ۲۷ (که در آن معرفی‌کننده فقط «خشترپاون» خوانده شده است).

۲۷. نک. تردیدهای لویس ۱۹۷۷، صص ۱۸ـ۱۹ (پانوشت).

۲۸. رک. برای مثال «مسئولان درب» (هرودوت، کتاب ۳، بند ۷۷) که از معرفی‌کننده (کتاب ۱، بند ۸۴، ۱۱۸) متمایزند.

۲۹. نک. عقیده‌ی متفاوتِ (Hinz 1969: 63 sqq.)؛ رک. پی‌نوشت ۳۴.

۳۰. درباره‌ی نیزه‌داران و سپیداران نک. هراکلیدس کومه‌ای، به نقل از آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۱۴ ب. هسوخیوس (مدخل) نقش آن‌ها را چنین تعریف کرده است: *therapeia persike tou basileos*. یکی از خیلیارخوس‌ها ارتبان است که با نیزه‌داران کاخ مستقیماً مرتبط دانسته شده است (دیودوروس، کتاب ۱۱، فصل ۶۹، بند ۱).

۳۱. لویس (Lewis 1977: 17, n. 91) عقیده دارد که در دوران داریوش سوم، خیلیارخوس (نبرزنس) به واحد شهسواران خویشاوند (در این‌جا خویشاوند لقب است. ـم.) شاه فرمان می‌راند، اما در قطعات آریانوس که مورد استناد قرار گرفته است (کتاب ۳، فصل ۲۱، بند ۱ و فصل ۲۳، بند ۴) چنین چیزی وجود ندارد ــ مگر این که مسلّم فرض کنیم که شهسوارانی که در معیت نبرزنس هستند سپیدارانی‌اند که هنگام نبرد گوگمل داریوش را احاطه کرده بودند (کتاب ۳، فصل ۱۳، بند ۱). اما حتی در این مورد هم نمی‌شود گفت که نبرزنس (که در صف آرایی نامش قید نشده است) فرماندهی را پیوسته داشته است.

۳۲. آریانوس (کتاب ۳، فصل ۲۱، بند ۱) پس از گوگمل او را «خیلیارخوس شهسوارانی که با داریوش گریختند» معرفی کرده است. اما در کتاب ۳، فصل ۲۳، بند ۴ او عنوان خیلیارخوس تو داریو *tou (chiliarchos Dareiou)* را دریافت می‌کند. برو (Berve n° 543) و بازورث (Bosworth 1988: 341-342) عقیده دارند که عنوان دوم یگانه عنوان معتبر است.

۳۳. رک. لویس در مورد آریوبرزنس (Lewis 1977: 19). در مورد پرکساسپس که یونگه او را خیلیارخوس تلقی می‌کند (Junge 1940: 27, n.1) باید متذکر شویم که عنوان «حامل پیام‌ها»ی او با عنوان «معرفی‌کننده» یکی نیست: رک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۷۷ که در آن پیک‌ها خواجه هستند (هم‌چنین گزنوفون، کوروپدیا، کتاب ۷، فصل ۵، بند ۶۰ـ۶۵). در هرودوت (کتاب ۳، بند ۱۴۰) این پولوروس‌ها (pyloroi) هستند که درخواست سولوسون را به او انتقال دادند و پیام سلطنتی را برایش بردند.

۳۴. باید از خود پرسید که آیا درست است که فقط مفرد به کار ببریم یا خیر. باید یادآوری کنیم که از یک سو (۳ـ۴) فقط دو خیلیارخوس را برای آغاز سلطنت اردشیر می‌شناسیم (ارتبان و روکسانس) و از سوی دیگر، هسوخیوس برای تعریف این شغل جمع به کار می‌برد *(azarapateis)*، گویی درباره‌ی فوج خیلیارخوس‌ها می‌نویسد (Lewis 1977: 17, n.84). برای یوستی (Justi 1896: 660)، واضح و مبرهن است که چند خیلیارخوس در دربار هخامنشی وجود داشتند. نظر هینتس هم همین است (Hinz 1969: 66-68)، و بر مبنای آن کسی که در نقش برجسته‌های بار نشان داده شده

است، خیلیارخوس به‌معنای اخص کلمه نیست، بلکه رییس اصطبل‌های دربار است که چندین گروه از فراشان زیر دست اویند، از سوی دیگر، خیلیارخوس‌های دیگر (نه تن) دربار تحت فرماندهی هزره پتیش به‌معنای اخص کلمه قرار داشتند، یعنی فرمانده گارد سلطنتی. اما یکی دانستن خیلیارخوس با *Hofmarchall* (پرنکه در PFTها) توسط هینتس مشکلاتی را پدید می‌آورد که لویس آن‌ها را بر شمرده است (Lewis 1977: 9-8).

۳۵. اما لویس (Lewis 1977: 18-19, note) به‌درستی توجه می‌دهد که شباهت بین سه حکایت پلوتارک، نپوس و الیانوس تردید آفرین است، و این تصور را پدید می‌آورند که از الگویی یگانه ناشی شده‌اند.

۳۶. اگر بخواهیم آنان را چون شخصیت‌های تاریخی تلقی کنیم! باید بگوییم که حکایتی که رانوسباستس خیلیارخوس را به صحنه می‌آورد (پولیانوس، کتاب ۷، فصل ۱۲) اقتباسی است از یک قطعه‌ی هرودوت در مورد زوپوروس (کتاب ۳، بند ۱۵۴). این امر که نام دادکس یک نام ایرانی است (Schmitt 1978: 37) ثابت نمی‌کند که پرسوناژ اشیل یا آیسخولوس تاریخی باشد.

۳۷. پلوتارک نوشته است (اسکندر، فصل ۴۷، بند ۹): «اسکندر از هفستیون برای ارتباط گیری با بربرها و از کراتر برای ارتباط گیری با یونانیان و مقدونیان استفاده می‌کرد.» این ملاحظه متضمن آن نیست که او مسئولیت *eisanggeleus* را که در دربار اسکندر وظیفه‌ای متمایز است، به عهده داشته است.

۳۸. یونگه نقش پردیکاس را در نزد شاهان با نقش خیلیارخوس هنگام جانشینی داریوش مقایسه کرده است، اما فرضیه‌های ارائه داده شده در این مورد به قلم او بی‌ارزش‌اند.

۳۹. رک. دیودوروس، کتاب ۱۷، فصل ۵۶، بند ۱: پنجاه پسر از پسران دوستان شاه را پدرانشان برای خدمت در فوج نوجوانان سلطنتی فرستادند.

۴۰. در مورد قطعه‌ی دیودوروس، نک. ملاحظات نقادانه‌ی:

Hammond 1988: 135. n. I.

۴۱. به‌نوشته‌ی همونداز ۱۴ تا ۱۸ ساله:

Hammond 1988: 173, 2. n.

۴۲. هم‌چنین نک. الیانوس، حکایات گوناگون، کتاب ۱۹، بند ۴۹ و والریوس ماکسیموس، کتاب ۳، فصل ۳.

۴۳. هم‌چنین رک. تیتوس لیویوس، فصل ۴۵، بند ۶: «در مقدونیه آن کودکان اصیل‌زاده‌ای را که برای خدمت به شاه برگزیده می‌شدند، نوجوانان سلطنتی می‌خواندند.» والریوس ماکسیموس، کتاب ۳، فصل ۳: و الیانوس، در محل ذکر شده: فیلیپ فرزندان متشخص‌ترین مقدونیان را به خدمت می‌گرفت.

۴۴. تصور می‌کردم که این تفسیر را باید در بررسی بعدی دنبال کنم (Briant 1987b: 3, 6).

۴۵. با این همه میل دارم تصریح کنم که از دیدگاه من این قلمرو تحقیق دارای اهمیت فراوان است (در Briant 1991a به این موضوع باز می‌گردم).

۴۶. استدلال را ویگنرون انجام داده است ((Vigneron 1968: 89-93)؛ نیز رک. Walser 1983، به

www.tabarestan.info تبرستان

ویژه صص ۱۸ـ۱۷.

۴۷. الیانوس شرح می‌دهد که یکی از نوجوانان سلطنتی به‌نام آریستونتس فلک شد، زیرا «از فرط عطش صف را ترک کرده بود و برای رساندن خود به کاروانسرایی از آن دور شده بود»؛ نوجوانان سلطنتی دیگر فیلیپ دوم، به‌نام آرخداموس: «به مرگ محکوم شد، زیرا برای رساندن خود به غنایم، با وجود ممنوعیت، سلاح‌هایش را رها کرده بود. او می‌پنداشت که با نرمی و مداهنه گری بر روح فیلیپ آن‌قدر سلطه یافته است که از تنبیه شدن نهراسد.» والریوس ماکسیموس مورد نوجوانان سلطنتی اسکندر را به‌مثابه نمونه‌ی فرمانبرداری تام قید می‌کند. این نوجوان هنگام انجام مراسم قربانی زغال گداخته‌ای به بدنش چسبید و او در سکوت درد کشید در حالی که اسکندر برای آزمودن او به عمد مراسم را به درازا کشاند: مثالی که والریوس ماکسیموس آن را به داریوش سوم اختصاص داده است که به عقیده‌ی نویسنده، اگر شاهد چنین چیزی بود نتیجه می‌گرفت که شکست دادن چنین مردانی محال است!

۴۸. این تشابه در نوشته‌ی زیر قید شده است: Knaulh & Najmabadi 1975: 116-117، اما نویسندگان هیچ استنتاج تاریخی خاصی از آن نکرده‌اند.

۴۹. نیز نک. پیوست.

۵۰. ویدال ـ ناکه قبلاً آن را قید کرده بود: «...[مقدونیان] مقررات اشرافی را علیه شکار سلطنتی تأسیس کردند و حتی بسط دادند» (Vidal - Naquet 1984: 361).

۵۱. با این همه بر. تریپودی (مسین) مرا متوجه کرد که تفسیر اکسپرسیون مورد استفاده‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس مبهم است: اشاره به سنن مقدونی احتمالاً صرفاً در مورد اصطلاح *seiuevere* (تصمیم گرفتند، حکم دادند») مؤثر است. بر حسب این تفسیر، این متن به حقوق شناخته شده برای شورا [ماهیت آن هر چه باشد] و نه به مقررات درباری اشاره می‌کند.

۵۲. در مورد این موضوع، نک.:

Errington 1983: 92-93

که موضعی بسیار انتقادی در مورد قطعه‌ی هگساندروس اتخاذ می‌کند. در مورد این متن هم‌چنین، نک. nt Bria1991a.

۵۳. نک. به‌ویژه

Sergent 1986: 202-205.

۵۴. به‌نوشته‌ی کوئینتوس کورسیوس روفوس پس از آن که هرمولایوس به فرمان اسکندر مجازات شد کالیستنس به آنان، یعنی به «در[هرمولایوس و یارانش] یادآوری کرد که آنان در درجه‌ی اول انسان‌اند.» ویدال ـ ناکه (Vidal - Naquet 1984: 363) این مورد متذکر می‌شود: «در این‌جا چندان اهمیتی ندارد که بدانیم آیا کالیستنس این سخنان را گفته است یا خیر، بلکه روشن است که در این داستان اسکندر با شکارچیان سیاه که می‌خواهند او را از بین ببرند، در کشمکش است.»

۵۵. هم‌چنین نک. سوئیداس، مدخل *Basileioi paides*: این عنوان را اسکندر به هشت هزار جوانی داده بود که در مصر برای سپاهی‌گری تربیت شده بودند. هموند (Hammond 1988 : 20, n. 1) این «نوجوانان سلطنتی» را با *epigonos*ها مقایسه می‌کند، یعنی با ایرانیان جوانی که به شیوه‌ی مقدونی

تربیت می‌شدند. بسط عنوان به هزارها جوان که اصلیّت مقدونی نداشتند در عین حال حاکی از تغییر عمیق نهاد اولیه است: درباره‌ی این امر رک:

Hammond 1990: 277-280.

۵۶. فقط انتخاب انجام شده توسط کالیستنس /آریانوس را باید قید کنیم که از میان شاهان بزرگ کسانی چون کمبوجیه، خشیارشا را به‌مثابه چهره‌ی مخالف شاه سنتی مقدونی برگزیدند که در تصور یونانیان معرف مستبدان پارسی نوعی بودند که زیاده‌روی بر اعمالشان حاکم بود.

۵۷. نک. ملاحظات نقادانه و به‌جای Kuhrt 1989a: 218.

در باب شباهت‌های (اغلب مسلم فرض‌شده) بین نظام خراج‌گزارانه‌ی پارسی و نظام خراج‌گزارانه‌ی آتنی.

۵۸. نک. آتنایوس، کتاب ۱۲، بند ۵۱۴ پ (تمام دربار حتی همبسترانش همراه شاه بزرگ هستند: مقایسه شود با رسوم هندی، آن گونه که استرابون (کتاب ۱۵، فصل ۱، بند ۵۵) و کوئینتوس کورسیوس روفوس (کتاب ۸، فصل ۹، بند ۲۸) شرح‌شان داده‌اند.

۵۹. کتسیاس، پرسیکا، ۴۰، الیانوس، حکایات گوناگون، کتاب ۶، بند ۱۴ و دیودوروس کتاب ۱۵، فصل ۱۰، بند ۳.

۶۰. پیرو کالمیر (Calmeyer 1979: 59) باید متذکر شوم که پولوبیوس در قطعه‌ای (ed. Hultsch IVF 90) مبنای تقسیم کاپادوکیا را شرح داده است. او نوشته است که پارسی‌ای (که نامش متأسفانه معلوم نیست) در هنگام شکار شیر زندگی اردشیر شاه را با کشتن شیری که به اسب شاه یورش برده بود، با شمشیرش نجات می‌دهد. شاه برای جبران این خدمت قلمرویی را به او اعطا می‌کند. این متن مسائل تفسیری چندی طرح می‌کند و از افسانه‌ی خانوادگی خاندان اوتانس که «فرمانروایی بر کاپادوکیا را بدون پرداخت خراج به دست آورده بودند» کاملاً متمایز است (دیودوروس، کتاب ۳۱؛ Exc. photii, p. 517-518). البته این اوتانس همان کسی است که با داریوش در کشتن مغ شرکت کرده بود (هرودوت، کتاب ۳، بند ۸۳ـ۸۴). هم‌چنین در تاریخ بن مایه‌ی شناخته شده‌ی تعیین حدود قلمروها را چه در سنت یونانی (برای نمونه پولیانوس، کتاب ۶، فصل ۲۴) و چه در سنت ایرانی می‌شناسیم (Root 1989: 46؛ هم‌چنین نک. RTP: 461-462). در هر حال، تاریخ شرح داده شده به قلم پولوبیوس از عوام پسند بودن بن مایه‌ی کمک به شاه در چارچوب شکار شیر حکایت می‌کند.

۶۱. برای نمونه نک. هرودوت، کتاب ۳، بند ۱۵۴ (زوپوروس)، کتاب ۴، بند ۹۷ (کوئس).

۶۲. الیانوس (حکایات گوناگون، کتاب ۱۲، بند ۶۲) می‌نویسد: «کسی که می‌خواست در مورد برخی مسائل پیچیده‌ای که سخن گفتن از آن‌ها ممنوع بود، به شاه توصیه‌ای بکند، بر شمش طلا می‌ایستاد. اگر نظر او پسندیده و مفید تلقی می‌شد، شمش را به پاداش به او می‌دادند: اما، در عین حال، او چند ضربه تازیانه می‌خورد، برای آن که از ممنوعیت مقرر شده توسط شاه تخطی کرده بود.» [می‌توان از خود پرسید که آیا این همان چیزی است که او آن را «قالب طلا» می‌نامد و کتسیاس آن را به‌مثابه «مهم‌ترین هدیه‌ای که شاه در پارس می‌دهد» معرفی کرده است (پرسیکا ۲۲)؟ هم‌چنین باید ذکر کنیم که گاه «شمش طلا»ی الیانوس را مشابه چیزی می‌دانند که مشاور سلطنتی نقش شده بر ظرف داریوش در دست دارد.

www.tabarestan.info تبرستان

(cf. Francis 1980: 85 et Villanueva - Puig 1989: 293)].

۶۳. احتمالاً منظور کلاه گیس است. ـ م.

۶۴. همان‌طور که سان سی زی ـ ویردنبورگ مرا متوجه کرد، ساختمان داستان بغه بوخشه به‌صورت "Novelle" الزاماً مستلزم آن نیست که واکنش اردشیر اول از طریق ارجاع به قواعد درباری‌قابل توجیه باشد. در تمام این داستان نکات نمادین بسیار وجود دارد. اما در عین حال از نظر من چندان قابل ایراد نیست که تمام داستان در چارچوب سیاسی و نهادینی قرار داشته باشد که اطلاعات متضاد پلوتارک ما را به روشن کردن آن دعوت کند.

تبرستان
www.tabarestan.info

اسکندر در بابل:
تصویرهای یونانی ـ تصویرهای بابلی

تبرستان
www.tabarestan.info

وضعیت مسئله

در آغاز لازم می‌دانم که امتنان خود را برای دعوتی که به‌منظور شرکت در این کنفرانس از من به عمل آمده است، تقدیم ترتیب‌دهندگان آن نمایم. سپس میل دارم اهداف و به‌طور اخص محدوده‌ی دخالت خود را در این گفت‌وگو به‌طور مختصر مشخص نمایم. با آن که سخنرانی من تحت‌عنوان «اسکندر و منابع باستان» انجام می‌شود، امّا، تصور می‌کنم که یگانه سخنرانی است که به‌طور روشن به زمان حیات اسکندر مربوط می‌شود. آیا از من دعوت شده تا درباره‌ی تاریخ سخن بگویم و آن را با اسطوره مقابله کنم؟ زیرکی دیالکتیکی سازمان‌دهندگان این گفت‌وگو آن‌قدر محسوس است که خود را مجاز به رد بی‌درنگ فرضیه‌ای چنین بی‌مقدار می‌دانم. هم‌چنین می‌خواهم بپندارم که ترتیب‌دهندگان این جلسه می‌دانستند که به‌نحو نامعقول پوزیتیویستی نخواهم کوشید، خود را تا حدّ نگهبان معبد واقعیت تاریخی‌ای کاملاً نامأنوس بالا برم. چون در واقع ــ همان‌طور که پژوهش‌های انجام شده در دوره‌ی اخیر نیز آن را نشان داده‌اند ــ می‌دانیم که شکل‌گیری اسطوره‌ی اسکندر در زمان حیات شاه مقدونی آغاز شد، به‌طوری که وقتی اسکندر آخرین نفس‌های خود را در بابل می‌کشید، اسطوره دیگر ظاهراً حداقل از نظر ساختمان مقدماتی و ناقصی که در سال ۳۲۳ می‌توان در آن قابل تشخیص داد کارایی داشت (برای خلفای تجزیه‌طلب اسکندر نیز چنین بود). شاید در این‌جا یادآوری این نکته لازم باشد که پسر فیلیپ از

خیلی قبل به فکر ارائه‌ی تصویر خودش افتاده بود، البته واژه‌ی تصویر را از نظر ارزش تصویرنگارانه و تاریخی ـ ادبی آن ملحوظ می‌دارم؛ منظورم این است که هنرمندان و گزارشگران درباری جنگ برای انتقال دادن تصویر آرمانی و مجرد مردی که از هیچ‌جا پدیدار شده بود تا خود را به همه جا بقبولاند به نسل‌های بعدی، در کنار اسکندر بودند.

در این کارگاه وسیع و آکنده از حیات که متخصصان بسیار در آن به کار مشغول‌اند و تخصص‌های فراوان در کنار یکدیگر در آن وجود دارند، قصدم این نیست که صدای دیگری را به گوش شما برسانم ــ اصطلاحی که آن‌قدر قوم‌محور و فقرگرا است، که نمی‌توانم آن را بپذیرم ــ بلکه می‌خواهم شرایط متضاد و چندشکلی پدید آمدن اسطوره را بررسی کنم و برای این کار لازم است از شهادت‌ها و اسناد برجای مانده استفاده کنم، برجای مانده از مردمانی که ناچار به قبول و گاه تحمل پی‌آمدهای فتوحات انجام شده به دست شهریار جوان مقدونی بودند. گفته بودم که برای این کار باید به مطالعه‌ی سنن مصری و بابلی بپردازم، اما در مهلتی که به‌نحو معقولی تعیین شده بود، به این نتیجه رسیدم که چندان عاقلانه نیست که برنامه‌ای به این وسعت و به این گوناگونی را به اجرا بگذارم. پس تصمیم گرفتم تحلیلم را بر مثال بابل متمرکز سازم، نه برای آن که مورد مصر به آن اندازه جالب نبود: مطالعات اخیر، که در باره‌ی دوره‌ی نکتانیبو صورت گرفته است، گرایش دارد به این که اگر نه اثبات، مثلاً پیشنهاد کند که قطعاتی چند از رمان معروف *اسکندر* نوشته‌ی کالیستنس دروغین، که در محافل اسکندرانی پدید آمده‌اند، ممکن است تقریباً به‌طور مستقیم از منبعی دموتی، یعنی مصری ناشی شده باشند.[1] من ناحیه‌ی بابل را برای بررسی برگزیدم، برای آن که مواد و مصالح بابلی، برخلاف مواد و مصالح ادبی مصری، با آن که پرسش‌هایی طرح می‌کنند، معماوار نیستند. یکی از متون بابلی که می‌خواهم درباره‌ی آن در این‌جا صحبت کنم تاریخ‌دار است، یکی دیگر در طیف زمانی به‌نحو عاقلانه مشخصی قرار دارد. پرسشی که در اول و وسط شرحی را که می‌آید، قصدم این است که، قرار دارد، مسئله‌ی استقبال مردم بابل و شهرهای دیگر آن ناحیه از اسکندر است.[2] در واقع می‌خواهم شما را به تحقیق در عقاید عمومی دعوت کنم. در حال حاضر همه به خطرهای چنین اقدامی، که در آن تحقیق‌کنندگان شالوده‌ی کار خود را بر پاسخ های نمونه‌ای موسوم به معرف جمعیت بنا می‌کنند، آگاه‌اند. مورخ جوامع باستان مجبور است به روش‌ها و شهادت‌های دیگر متوسل شود. تا همین اواخر، مورخان تقریباً فقط

www.tabarestan.info تبرستان

قطعات متعلق به مورخان باستان اسکندر در دوران روم را در اختیار داشتند. این مورخان باستان از منابع نخستین استفاده کرده بودند که تشخیص صحت و سقم‌شان هر بار موضوع بحث‌های متعدد قرار گرفته بود: برای مثال منابعی که آریانوس یونانی‌زبان در مقدمه‌ی مشهور *آناباسیس اسکندر* خود به آن‌ها به‌عنوان مراجع آگاهی‌دهنده استناد می‌کند، نوشته‌های آریستوبول و بطلمیوس‌اند: «من در شرح خود، جایی که هر دو متن مطابقت دارد، آن‌ها را به‌مثابه‌ی متون درست دنبال خواهم کرد؛ اما وقتی در متون اختلاف نظر وجود دارد، روایتی را بر خواهم گزید که هم شایسته‌ی قبول و هم شایان ذکر باشد» ـ آریانوس پیش از آن که توضیح بدهد انتخابش به چه علت معطوف بطلمیوس است، نوشته است: «او در لشکرکشی و جنگ‌ها شرکت داشت، و نیز چون خودش شاه بود، دروغگویی بیش از دیگران برایش رسوا کننده بود»! منابع آریانوس در واقعه‌ای که مورد توجه‌ماست، هر چه باشد، در هرحال چند سطری را به ورود اسکندر به بابل اختصاص داده است. این قطعه بعد از شرح جنگ گوگمل قرار که اسکندر در آن در اول اکتبر ۳۳۱ بر داریوش سوم پیروز شده بود (گوگمل در نزدیکی اربلا، شهر بزرگ واقع در شمال بین‌النهرین قرار داشت). آریانوس نوشته است: «پس از عزیمت از اربلا، اسکندر بی‌درنگ راه بابل را در پیش گرفت. به نزدیک بابل رسیده بود و سپاه خود را به حالت نبرد پیش می‌برد که تمام مردم بابل با کاهنان و فرمانروایان خود به‌استقبالش آمدند، هر گروه هدایای خود را آورده بود: آنان شهر، ارگ، خزانه را تسلیم اسکندر کردند. اسکندر هنگام ورود به شهر، از بابلیان دعوت کردکه معبدی را که خشیارشا به‌ویران کردنش امر کرده بود، دوباره بنا نمایند... با کلدانیان نیز دیدار کرد و هر کاری را که آنان در مورد معابد بابل به او توصیه کردند، انجام داد و به‌خصوص برای بل برحسب تعلیمات آنان قربانی کرد. سپس عازم شوش شد» (کتاب ۳، فصل ۱۶، بند ۳ـ۵). یک نویسنده‌ی باستان دیگر، که لاتینی زبان است، به‌نام کوئینتوس کورسیوس روفوس شرحی از خود بر جا نهاده است که مشابه شرح آریانوس است، اما به‌صورت بصری‌تری تنظیم شده است. او هم تقریباً همان مراحل را ذکر کرده است: حرکت اسکندر و سپاهش به حالت نبرد به سوی بابل، پیشواز مقامات شهر از او خارج در از ارگ، در حالی که «بسیاری از بابلیان بر فراز حصارها مستقر شده بودند و تشنه‌ی دیدن

www.tabarestan.info تبرستان

شاه جدید بودند»؛ اما بیشتر مردم بخش اعظم کوکبه‌ای را تشکیل داده بودند که برای استقبال از اسکندر آمده بود؛ در این کوکبه کاهنان، کلدانیان و هم‌چنین مقامات پارسی، به‌ویژه کسی که نویسندگان باستان او را مازایوس خوانده‌اند، دیده می‌شدند؛ پارسی دیگری به‌نام باگوفانس، که رییس خزانه بود کوشیده بود خود را از دیگران متمایز کند، و به این منظور: «در تمام طول راه گل و ریحان پراکنده بود؛ در دو سوی آن محراب‌های سیمین قرار داده بود، که علاوه بر کندر، در آن‌ها عطریات گوناگون نهاده بود. هدایایش را از پسش می‌آوردند: گله‌های دام و اسب؛ شیر و ببر را در قفس حمل می‌کردند.» اسکندر با این کوکبه‌ی باشکوه سوار بر گردونه، در هیئت پادشاهی پیروزمند وارد شهر شد و به کاخ گام نهاد (کتاب ۵، فصل ۱، بند ۱۷ـ۲۳) و پس از آن برای بل، یعنی برای مردوک خدای والای دولت‌شهر و آن خطه، قربانی کرد.

نویسندگان باستان، علاوه بر آریانوس و کوئینتوس کورسیوس روفوس، پلوتارک و دیودوروس سیسیلی، در مورد استقبال مصریان از اسکندر با عباراتی نه به آن دقت شهادت‌های کاملاً مشابهی برجا نهاده‌اند. از ممفیس تا بابل، اگر نخواهیم از ساردیس افسوس یا شوش سخن بگوییم، تصویری به‌لحاظ سیاسی همگون و به‌لحاظ ادبی منسجم قبولانده شد و مدت‌ها تقریباً بدون انتقاد مورد قبول تاریخ‌نگاری قرار گرفت: تصویر فاتحی که چون رهایی‌بخش مورد استقبال مردمی قرار می‌گیرد که نفرت عمیقی نسبت به سلطه‌گران پارسی در دل احسال می‌کردند. می‌گفتند که این سلطه‌گران پارسی، نظیر خشیارشا در بابل یا کمبوجیه در مصر، در تخریب پرستشگاه‌ها و تحقیر مناسک و آداب مذهبی اقدام تحت سلطه‌ی خود تردید نکرده بودند. در میان تمام این «تصاویر مقدس» که حالت و حرکت «قهرمان مقدونی» را نشان دهد تصویر قهرمان رهایی‌بخش (حتی تصویر بصری او: تابلو گوستاو مورو) قرار دارد، پس این تصویر احتما لاً همان تصویری است که در تاریخ‌نگاری با قدرت تمام ثبت شده است و در اذهان بیش از هر تصویر دیگری تأثیر نهاده است. دلیل آن چندگانه است، اما قصد من در حال حاضر شرح مفصل این دلایل نیست. من بیشتر به پرسش دیگری علاقه‌مندم که آن را عمداً با این عبارت ساده طرح می‌کنم: شهادت‌های بابلی، تصویر رهایی‌بخش را تا چه اندازه تقویت، تعدیل یا نفی می‌کند؟ می‌کوشم در دو مرحله به این پرسش پاسخ دهم: مرحله‌ی اول را به‌مراسم ورود شاهانه تخصیص می‌دهم و این واقعه را طول تاریخ

www.sharestan.info

بابلی بررسی می‌کنم؛ پس از آن، در مرحله‌ی دوم، وجود ولو ناپایدار و حتی معماوار آن‌چه را تصویر بابلی داریوش می‌خوانم مطرح خواهم کرد که خود آن، بر اساس تصویر اسکندری که چون ضدّ قهرمان عمل می‌کند، ساخته شده است.

مراسم ورود اسکندر

سخنان خود را درباره‌ی این مراسم با یک اظهار نظر ساده آغاز می‌کنم (و آرزو می‌کنم که ساده‌گرایانه تلقی نشود). به عقیده‌ی من اگر تصویری باستانی امروز هم تقریباً هم‌چنان دست‌نخورده در ذهنمان انعکاس می‌یابد، برای آن است که ولو در ناخودآگاه‌مان ماهیتی استثنایی دارد که به صاحب آن هاله‌ی نورانی قهرمان تاریخ را اعطا می‌کند. چنین است تصویری که می‌کوشم در این‌جا شکل‌ها و ظواهرش را تحلیل کنم. آن صفتی که پیوسته زیر قلم مورخان اسکندر چه درگذشته و چه در حال می‌آید، «استثنایی» است. در واقع تردیدی وجود ندارد که اسکندر شخصیتی استثنایی بوده است، اما احتماً لاً نه در واقعه‌ی بابلی که امروز مورد توجه ماست. در واقع وقتی متون مربوط به مراسم ورود پیروزمندانه‌ی فرماندهی جنگی را به شهری که می‌پذیرد بدون نبرد تسلیم شود، گرد می‌آوریم، یا متون مربوط به ورود شاهان به یکی از شهرهای تحت فرمانشان را در زمان صلح مطالعه می‌کنیم. از خصلت تکراری شهادت‌ها متحیّر می‌شویم. خود این شهادت‌ها از خصلت آیینی و تشریفاتی این مراسم خبر می‌دهد که در قطب مخالف ماهیت خودانگیخته‌ای قرار دارد که خواسته‌اند به استقبال ترتیب‌یافته‌ی مقامات بابل در سال ۳۳۱[۳] از اسکندر نسبت دهند. شهادت‌های دوران یونانی‌مآبی متعددند و من می‌توانم نقل‌قول‌ها را چند برابر کنم. کافی است به قصه‌ای از پاپیروس گوراب متوسل شوم که از ورود پیروزمندانه‌ی بطلمیوس ملقب به نیکوکار به شهری سلوکی در شام سخن می‌گوید: اجتماع عظیمی به خارج از دروازه‌های شهر برای استقبال از او آمده بود که در رأس آن «خشترپاون‌ها و رؤسای دیگر، سربازان، کاهنان، پهلوانان جوان و افراد فراوانی تاج به دست قرار داشتند» و غیره و غیره: شاه خود را حیرت‌زده نشان داد و گفت: «چنین تدارکاتی... ما را در بهت و حیرت فرو برده است»! نویسندگان در مورد این کوکبه‌های سلطنتی در دوران شاهان بزرگ هخامنشی برای ما مثال‌های فراوان فراهم آورده‌اند. حتی کوچک‌ترین جزئیات این نهاد ـ زیرا این مراسم نیز نهاد به شمار می‌آید ـ به‌نحو مقاومت ناپذیری، یادآور چیزی است که برنارگنه درگذشته از آن تحت نام مراسم ورود شاهانه در فرانسه‌ی قرون وسطا و جدید

www.tabarestan.info تبرستان

نام برده است. در واقع رفتن به پیشواز شاه در بیرون حصار شهر، تسلیم هدایا به او و نزدیکانش، ورود پیروزمندانه به شهر، اجرای مراسم مذهبی در کلیسای اصلی شهر و پس از آن شام رسمی و جشن‌های عمومی، همه و همه در مراسم ورود شاهانه یافت می‌شود. اگر فرصت بود، می‌توانستیم سخن خود را از کوکبه‌ی اسکندر که از طریق خیابان‌هایی که در آن گل و ریحان پراکنده‌اند و آکنده از بوی کندر است به سوی معبد مردوک می‌رود شروع کنیم و تا دسته‌های برگزارکننده مراسم عید قربان‌المقدس در شهرهای اروپای قدیم پیش ببریم: عید قربان‌المقدس «در ابتدا جشنی ساده بود، سپس به جشنی نسبتاً مذهبی تبدیل شد، مراسم ورود شاه در پایان قرن پانزدهم، یک نمایش بزرگ شده بود که مشاوران شاه در پروراندن تمام مضامین تبلیغات نظام سلطنتی در آن با یکدیگر توافق داشتند» (به نقل از برنارگنه). کارکرد کوکبه‌های سلطنتی در خاور نزدیک در دوران باستان نیز چنین است.

www.tabarestan.info تبرستان

وانگهی در خود بابل هم پیشینه‌ی آن وجود دارد و آن ورود کوروش کبیر است که تقریباً دو قرن پیش از اسکندر در همان شهر مورد استقبال قرار گرفت.[۴] اگر متن بابلی را که به‌شرح ورود کوروش پرداخته است، یعنی همان چیزی را که استوانه‌ی کوروش نام دارد، مطالعه کنیم، می‌بینیم که کوروش نیز مانند اسکندر، که در برابر شاه منفور، خشیارشا، قرار دارد، نقطه‌ی مقابل شاه نبونیدوس بدسرشت است، که بر اساس این متن به سرزمین اکد و ساکنان آن بسیار زیان رسانده بود: کوروش برگزیده و منتخب خدای مردوک است: یعنی همان خدایی که «چون دوست و همنشین در کنار او حرکت کرد... و، بی‌جنگ و جدال، او را به داخل بابل، شهر خود، وارد کرد؛ او بابل را از بدبختی نجات داد.» متن بابلی دیگری به‌نام *وقایع‌نامه‌ی نبونیدوس*، به ورود پیروزمندانه‌ی کوروش می‌پردازد. ورود اسکندر در بابل ظاهراً از ورود کورش به همین شهر نسخه‌برداری شده است، کوروش متن بابلی از هنگام ورود به شهر، فکری جز این ندارد که مراتب امتنان خود را به خدایان بابلی اعلام دارد و پرستشگاه‌ها را که به سوی ویرانی می‌روند، احیا نماید. من از نسخه‌برداری سخن گفتم، در واقع این امر در این مورد کاملاً مصداق دارد: در سال ۳۳۱، هم مانند سال ۵۳۹، مقامات نحوه‌ی ورود اسکندر به شهر و کوکبه‌ی او را با توجه به مفاد کتابی که درباره‌ی این مراسم و تشریفات نگارش یافته بود، تنظیم کرده بودند. در تمام این مراسم هیچ نشانه‌ای از بدعت وجود ندارد! به‌طور قطع اگر استوانه‌ی اسکندری مانند استوانه‌ی کوروش وجود

داشت، به‌طور دقیق‌تر می‌دیدیم که اسکندر مقدونی چگونه پا جای پای فاتح پارسی نهاده است. اما اکنون که استوانه‌ی اسکندری وجود ندارد، می‌توانیم از یک لوح بابلی استفاده کنیم که به‌تازگی انتار یافته و تحلیل شده است.(۵) این لوح به گروه الواح ستاره‌شناختی تعلق دارد که متخصصان بابلی، همان کسانی که یونانیان آنان را کلدانی می‌نامند، هر روزه نتایج مشاهدات خود را در مورد حرکات سیارات روی آن‌ها درج می‌کردند. این مشاهدات همراه است با پنج فقره از غلات، که در بازار بابل اهمیت درجه‌ی اول را دارند، میزان بالا رفتن سطح فرات، یک تاریخ با توجه به سال سلطنت فرمانروا، و به‌ندرت اشاره‌ی تقریباً کنایی به واقعه‌ای مهم چون «این روز، شاه جان سپرد» همین مشاهدات امکان داد ثابت کنیم که تاریخ مرگی که در *رمان اسکندر* کالیستنس دروغین برای فاتح قید شده است، دقیق نبوده است. این لوح که در این‌جا قصد معرفی آن را دارم، به‌طور مستقیم به نبرد گوگمل، که در اول اکتبر ۳۳۱ روی داده است و شکست کسی که در متن «شاه عالم» نامیده شده (داریوش سوم) و مجبور شده است که به سرزمین گوتی (در این‌جا ماد) عقب‌نشینی کند، به‌طور مستقیم اشاره کرده است. در پایان لوح، این اسکندر است که تحت عنوان «شاه عالم» تجلیل می‌شود. در این فاصله، به‌رغم نقایص متن می‌توان دریافت که فاتح با مقامات بابلی وارد مذاکره شده است و از طریق قاصد و نامه، توافق‌هایی صورت گرفته است: شاه تعهد کرده است که به معبد بزرگ اسانگیلا[1] لطمه‌ای وارد نسازد؛ او پیش از ۲۴ اکتبر (یا زودتر) وارد بابل نمی‌شود و لوح در چارچوب قربانی کردن گاو، به یونانیان (یامانا[2]) اشاره می‌کند. پس لوح اطلاعات بسیار مهمّ در بر دارد که تحلیل پیشین را تأیید می‌کند. استقبال از اسکندر از ابتکار خودانگیخته‌ی مردم ناشی نمی‌شود؛ این یکی از مواد قرارداد منعقد شده بین شاه و رهبران بابلی است. اسکندر در عین حال با رهبر پارسی، مزدای نیز توافقی را منعقد کرده بود: در حالی که شهر می‌توانست به‌لحاظ نظامی ماه‌ها مقاومت کند، مزدای تعهد کرده بود که ارگ و خزانه را تسلیم پادشاه مقدونی کند مشروط بر این که عنوان خشترپاون را حفظ نماید. مقامات بابلی وقتی دریافتند که اسکندر تعهد کرده است که امتیازاتی را که شهر و پرستشگاه در دوران شاهان بزرگ از آن برخوردار بودند، دست نخورده باقی بگذارد و موقعیت ممتاز آنان را به رسمیت بشناسد، مانند مقامات پارسی به

1. Esangila 2. Iamana

سازمان‌دهی مراسم ورود اسکندر بر اساس مقررات موجود پرداختند. به عبارت دیگر و برای نتیجه‌گیری در این باب باید گفت که خود متون و بافتشان در مورد وضعیت روحی مردم بابل در برابر اسکندر هیچ نشانه‌ای از هیچ نوع به دست نمی‌دهند و به هیچ‌وجه نظریه‌ی نفرت شدید و تعمیم یافته در برابر سلطه‌ی پارسی را مدلل نمی‌کنند، چون رهبران محلّی نیز از اسکندر می‌خواهند که خود را با سنّتی که مورد احترام شاهان بزرگ بوده است، هم‌آهنگ سازد.

تبرستان www.tabarestan.info

اسکندر، ضدّ قهرمان بابلی؟

اکنون به متن دوم می‌پردازم، یگانه متنی که تفسیری بابلی از ورود اسکندر ارائه می‌دهد. عنوانی نیز که به آن داده شده است (*پیشگویی دودمانی*) نیز همین را می‌رساند، متن (که متأسفانه ناقص است) به نوع شناخته شده‌ی از متون بین‌النهرینی که پیشگویی (البته پیشگویی پس از واقعه) است، تعلّق دارد[۶]:

(بند ۱ـ۲)

۳. شاهی عیلامی برخواهد خاست [کوروش کبیر (حوالی ۵۵۷ـ۵۳۰] ... او [نبونیدوس] را از تخت و تاج خواهد راند. خودش بر تخت و تاج جلوس خواهد کرد، و آن کسی را که رانده است، در سرزمینی دیگر مستقر خواهدساخت. این شاه بر سرزمین ستم خواهد کرد... در طول سلطنت او، سرزمین اکد در صلح نخواهد زیست... (نقص).

۴. او دو سال سلطنت خواهد کرد [ارسس (۳۳۷ـ۳۳۶)].

۵. خواجه‌ای [باگواس] این شاه را خواهد کشت. شاهپوری بر خواهد خاست و بر قدرت مسلط خواهد شد. او پنج سال سلطنت خواهد کرد [داریوش سوم (۳۳۵ـ۳۳۱)].

۶. سپاه هنه‌ای‌ها[1] [مقدونیان] بر خواهد خاست (و غلبه خواهد کرد بر) سپاه او [سپاه داریوش سوم]. آنان از او خواهند ربود و او را غارت خواهند کرد. سپس او [داریوش سوم] سپاه خود را دوباره بازسازی خواهد کرد و سلاح‌ها را به دست خواهد گرفت. انلیل، شمش و مردوک در کنارش راه خواهند رفت: او شکست سپاه هنه‌ای‌ها راموجب خواهد شد. او غارت عظیمی خواهد کرد که به کاخ خواهد برد. مردم که بدبختی را شناخته بودند، در این هنگام خوشبختی را خواهند شناخت. قلب این سرزمین خشنود خواهد شد... (نقص).

1. Hanéens

در این‌جا نمی‌توانم شما را به تمام پیچ و خم بحث‌های فاضلانه ببرم. فقط می‌توان ملاحظه کرد که اغلب مفسران بر سر نام شاهانی که نامشان را بین قلاب‌ها نوشته‌ام، توافق دارند. اشارات بند ۴ و بند ۵ اگر به اطلاعات ارائه شده توسط نویسندگان کلاسیک مراجعه کنیم در واقع نسبتاً روشن است: شاهی که دو سال سلطنت خواهد کرد، ارشک است (که احتمالاً با نام سلطنتی اردشیر چهارم شناخته شده است) و به دست کسی به قتل رسیده است که دیودوروس سیسیلی او را باگواس خواجه نامیده است. در این مقتضیّات «شاهپوری» به قدرت می‌رسد و پنج سال سلطنت می‌کند: اشاره‌ی روشن به داریوش سوم: بندهای ۲ و ۳ چندان مسئله‌ای پدید نمی‌آورد: نبونیدوس، آخرین شاه سلسله‌ی کلده را که در بسیاری از متون بابلی، از جمله و در درجه‌ی اول در *استوانه‌ی کوروش* شهرت بدی دارد، به‌سهولت می‌توان در آن بازشناخت. با جانشین او (بند ۳)، که الزاماً کوروش کبیر (شاه عیلام) است، همان‌طور برخورد شده است که با او، چون سلطنت او برای سرزمین اکد آشوب به همراه داشته است. پس می‌بینیم که بندهای ۲ تا ٦ دوره‌ای را در بر می‌گیرد که از پایان سلطه‌ی کلده آغاز می‌شود و تا سلطنت داریوش سوم (بند ۵) که با هجوم مقدونی آغاز می‌شود، امتداد می‌یابد، یعنی از سال ۵۳۹ تا ۳۳۱ پ.م. بند ٦ در این تاریخ قرار دارد و معنای کلّی آن مسلّم است: داریوش «شاه نیک سیرت که در نبرد اول شکست می‌خورد، از یاری و مساعدت خدایان بابلی (از جمله مردوک) برخوردار می‌شود و سپاه خود را بازسازی می‌کند: او سرانجام به پیروزی می‌رسد و مردم آن سرزمین «که بدبختی را شناخته بودند، در این هنگام خوشبختی را خواهند شناخت.»

گزینش نام قومی (هنه‌ایی) که در مورد یونانی‌ها به کار رفته است، مطالبی را که علیه اسکندر و سپاهش نوشته شده است، تشدید می‌کند. سابقه‌ی این نام قومی به پایان هزاره‌ی سوم می‌رسد و در زمان شاهان ماری[1] مبین جماعت صحراگرد و نیمه صحراگردی بود که به غارتگری، خطرناک بودن، پایداری مشهور بودند. در دوران اسکندر موارد دیگر استفاده از این اصطلاح را داریم. احتمال دارد که در قطعه‌ای نیز که بدبختانه بسیار ناقص است، وقایع‌نامه‌ای به تقابل داریوش (سوم؟) و «سپاه هنه‌ای‌ها» (اسکندر) اشاره کرده باشد.(۷) در یک لوح ستاره‌شناختی متعلق به سال ۳۲۲،

1. Mari

اسکندر «شاهی از سرزمین هنه[1]» نامیده شده است: «از شهر شوش تا خاک هنه.» البته تفسیر این اشاره‌ها پیچیده است. با این همه متذکر می‌شوم که در وقایع‌نامه‌ای متأخرتر، لشکرکشی شاه سلوکوس که طیّ آن به مقدونیه می‌رود، چنین معرفی شده است: «شاه سلوکوس از ساردیس [حرکت کرد و. ـ م] سپاه خود را از دریا عبور داد... و به سوی مقدونیه، سرزمینش (ماتی سو[2])...» رفت. اگر تمام این اشاره‌های جداگانه را جمع کنیم، این برداشت حاصل می‌شود که در نظر ادبای بابلی که وقایع‌نامه‌ها و پیشگویی‌ها را می‌نگاشتند، مقدونیان خارجی هستند و باقی خواهند ماند، آنان با جهان بابلی که بر آن مسلّط‌اند، بیگانه‌اند.[۸] در هر حال به پیشگویی *دودمانی* باز می‌گردیم، متن هیچ ابهامی ندارد. محکومیت اسکندر از طریق قاعده‌ی ادبی تناوب شاه خوب و شاه بد تحمیل نشده است، چون در بند ۲ و ۳ می‌بینیم که دو شاه بد، نبونیدوس و کوروش جایگزین یکدیگر می‌شوند.

www.tabarestan.info تبرستان

کاش می‌شد فهمید که این متن در چه زمان و در چه شرایط سیاسی نگارش یافته و چه هدفی را دنبال کرده است. آیا مبیّن وضعیّت روحی رهبران بابلی است که از ویرانی‌های ناشی از جنگ جانشینان اسکندر در مملکت‌شان به جان آمده‌اند و این وضعیت روحی را به‌صورت بازتابی واقعگرایانه بیان می‌کند؟ ما نمی‌توانیم در این مورد با اطمینان اظهار نظر کنیم. کاش *تاریخ ناحیه‌ی بابل* را که به دست یکی از ادبای بابلی به‌نام بروسوس به یونانی برای شاه سلوکی انشا شده است، در اختیار داشتیم. متأسفانه این کتاب مفقود شده و فقط قطعاتی از آن برجا مانده است. پس اکتفا کنیم به این که این پیشگویی از کوروش و اسکندر دو تصویر معکوس ارائه داده‌اند، تصاویری عکس آن‌چه تاریخ‌نگاری باستان، که با هرودوت و گزنوفون و مورّخان یونانی ـ رومی آغاز می‌شود، قبولانده بودند: یعنی تصویر فاتحان خیرخواهی که اتباعشان از آن‌ها به‌مثابه‌ی «رهایی‌بخش» استقبال می‌کنند. برخلاف این سنت مسلط، کوروش و اسکندر در *وقایع‌نامه* به‌نحو دیگری معرفی شده‌اند: از آن گذشته، در این وقایع‌نامه اسکندر فرّه‌ی تثبیت شده‌ی پیروزمند خستگی‌ناپذیر و داریوش شهرت نفرت‌انگیز ابله و جبون را از دست داده است.

امیدوارم متوجه شده باشید که نیّت من نه‌گزینش بین دو تصویر بابلی است و نه

1. Hani 2. mãtisu

تصمیم‌گیری درباره‌ی چگونگی احساسات عمیق و درونی بابلیان در سال ۳۳۱ پ.م. ما چیزی درباره‌ی این احساسات نمی‌دانیم. احتیاط در تفسیر به‌خصوص در مورد کوروش و در عین حال بعضاً در مورد اسکندر از آن‌جایی واجب است که این دو تصویر یا به‌صورت متوالی می‌آیند و یا روی هم قرار می‌گیرند بدون این که بتوان به تضادّ بین متونی که شرایط نگارش و تاریخشان بسیار متفاوت است، توسل جست. به‌عنوان ملاحظه‌ی نهایی این نکته مرا به آن‌جا می‌کشاند که سخنی را که در مقدمه آوردم، تصحیح کنم. من در آن‌جا از وضعیت مقدماتی ساختمان اسطوره‌ی اسکندر در سال ۳۲۳ پ.م. سخن گفته بودم، گویی مسلّم فرض کرده بودم که فرایند آن تک‌خطی، یکپارچه، مستقیم و عام است. اگر تفسیرهایی که من افتخار معرفی آن‌ها را به شما داشتم یک حسن داشته باشند، آن اثبات این نکته است که چنین نیست. بنابراین با ترک تریبون سخنرانی، کتاب تصاویر را که دیگران ورق خواهند زد و عالمانه در برابر ما تفسیر خواهند کرد، باز می‌گذارم... .

www.tabarestan.info تبرستان

پی‌نوشت‌ها

۱. نک. در وهله‌ی آخر:

R. Jasnaw, "The Greek Alexander Romance and Demotic Egyptian Literature", *JNES* 56/2 (1997), p. 95-103.

۲. در این‌جا ارجاعات کتاب‌شناختی را محدود خواهم کرد و فقط به کتاب اخیرم ارجاع می‌دهم:

Histoire de l'Empire Perse, Paris, Fayard, 1996, p. 739-747, 881-884;

تحلیل کتاب‌شناسی ۱۹۹۵-۱۹۹۶ در نوشته‌ی خود من در:

'Bulletin d'Histoire achéménide I *(BHAch I)*", *Topoi*, Supp. I (1997), p. 5-127.

۳. من این جشن شاهنشاهانه را در ایرانیکا آنتیکا تحلیل کرده‌ام

Iranica Antiqua 23 (1988), p. 253-276

و نتیجه گیری‌هایم را در کتابم تکرار کرده‌ام:

Histoire de l'Empire perse, chap. V: "Les images du monde", p. 196-207.

۴. درباره‌ی این موضوع نک. به‌ویژه:

A. Kuhrt, "Alexander in Babylon", *Achaemenid History* V (1990), p. 121-130.

5. A.J. Sachs - H. Hunger *Astronomical Diaries and related texts from Babylonia*, I Wien (1988), p. 177-179; G. Del Monte, *Testi della Babilonia ellenitica*, I , Pisa - Roma (1997), p. 1-6.

۶. من از نوشته زیر آن را به وام گرفته‌ام از Ph. Tallon

Prophéties et oracles: Dans le proche - Orient ancien (Supplément au Cahiers Evangile 88), Paris (1994), p. 101;

این متن بررسی و (به انگلیسی) ترجمه شده و مورد تفسیر قرار گرفته است:

A.K. Grayson, *Babylonian Historical Literary Texts*, Toronto (1975), p. 24-37.

۷. نک.

J.J. Glassner, *Chroniques mésopotamiennes*, Paris (1993), p. 206.

۸. نک. ملاحظاتم در:

Topoi 4/2 (1994), p. 455-467.

www.tabarestan.info تبرستان

کتاب‌شناسی

1. Abrahamian, E., 1974, "Oriental Despotism: the case of qajar Iran", *Int. Journ. Middle East Studies*, V, pp 3-31.
2. Abrahamian, E., 1975, "European Feudalism and Middle Eastern Despotism", *Science and society*, XXXIX, pp. 129-156.
3. *Acta Iranica*, 1974-1978, I-XVIII, Leiden.
4. Aimé-Giron, N., 1931, *Textes araméens d'Égypte*, Le Caire.
5. Albright, W. F., 1950, « Cilicia and Babylonia under the Chaldean kings », *BASOR* 120, pp. 22-25.
6. Allam, S., 1986, « Réflexions sur le 'code légal' d'Hermopolis dans l'Égypte ancienne », *CdE* 61, pp. 50-75.
7. Allam, S., 1993, « Traces de 'codification' en Égypte ancienne », *RIDA* 40, pp. 125-133.
8. Amandry, P., 1987, "Le système palatial dans la Perse achéménide", in: *Le système palatial en Orient, en Grèce et à Rome*, Strasbourg, pp. 315-326.
9. Archi, A., 1975, "Città sacra d'Asia Minore. Il problema dei *Laoi* e l'antefatto ittita", *PdP*, CLXIV, pp. 329-344.
10. Archi, A., 1977, "Il 'feudalismo' ittita", *SMEA*, XVII, pp. 7-18.
11. Argoud, G, 1987, « L'utilisation médicale de l'eau en Grèce et le plan des sanctuaires d'Asclepios », *Archéologie et médecine* (VIIème rencontre internationale d'Archéologie et d'Histoire d'Antibes), Juan-les-Pins, pp. 531-536.
12. Asheri, D., 1983, *Fra ellenismo e Iranismo. Studi sulla societa e cultura di Xanthos nell'e ta achemenide*, Bologna.
13. *Atti del convegno sul tema : la Persia e il mondo greco-romano*, 1966, Roma, *RAL* CCCLXIII.
14. Auberger, J., 1993, "Ctesias et les femmes", *DHA* 19/2, pp. 252-272.
15. Austin, M., 1990, "Greek tyrants and the Persians", *CQ* 40/2, pp. 289-306.
16. Austin, R. P., 1944, « Athens and the satrap revol », *JHE* 64, pp. 97-100.
17. Aymard, A., 1967 ; *Etudes d'histoire ancienne*, Paris.
18. Aymard, J., 1951, *Essai sur les chasses romaines des origines à la fin du siècle des Antonins (cynegetyca)*, (BEFAR 171), Paris.
19. Babelon, E., 1910, *Traité des monnaies grecques et romaines. Deuxième partie.* Paris.
20. Badi, Amir Mehdi, 1963-1966-1968, *Les Grecs et les barbares. L'autre face de l'histoire (I-II-III)*, Lausanne.
21. Badian, E., 1977, "A document of Artaxerxes IV?", in: K. H. Kinzl (ed), *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory*, Berlin-New-York, pp. 40-50.
22. Badian, E., 1987, "The peace of Callias", *JHS* 107, pp. 1-39.
23. Balcer, J. M., 1972, "The Persian Occupation of Thrace (519-491 BC)", *Actes du IIème congrès international des études du Sud-Est européen (Athènes 1970) , pp. 241-258.*
24. Balcer, J. M., 1977, "The Athenian episcopos and the Achaemenid King's eye", *AJPh*, 391, pp. 252-263.
25. Balcer, J. M., 1979, "Imperialism and stasis in Fifth century B.C. Ionia. A Frontier redefined", in: *Arktouros. Hellenic studies presented to M. W. Knox*, Berlin-New-York, pp. 261-278.
26. Balcer, J. M., 1979, *The Greeks and the Ancient Near East*, Indiana Social Studies Quarterly, XXXII, pp. 11-27.
27. Balcer, J. M., 1983, "The Greeks and the Persians: the process of acculturation", *Historia* 32/3, pp. 257-267.
28. Balcer, J. M., 1984, *Sparda by the Bitter Sea. Imperial Interaction in Western Anatolia*, Chico.
29. Balcer, J. M., 1987, *Herodotus & Bisitun*, Stuttgart.
30. Barnett, R. D., 1963, « Xenophon and the Wall of Media », *JHS* 73, pp. 1-26.
31. Barrocas, Cl., 1974, "Les statues 'réalistes' et l'arrivée des Perses dans l'Egypte saïte", in: *Gururājamanjarika. Studi in onore di G. Tucci*, Napoli, pp. 113-161.
32. Barrocas, Cl., 1978, *L'antico egitto. Ideologia e lavoro nella terra dei faraoni*, Roma,.
33. Basley, M. F., 1987, « Présence et traditions iraniennes dans les cités de l'Egée », *REA* 87/1-2, pp. 137-155.
34. Bengston, H., 1967, « Araméen. Additions et corrections aux *Textes araméens d'Egypte* », *BIFAO* 38, pp. 33sq.
35. Bengston, H. (ed), 1968, *The Greeks and the Persians*, New-York.
36. Benveniste, E., 1934, « Termes et noms achéménides en araméen », *JA* 225/2, pp. 177-193.
37. Benveniste, E., 1939, "La légende de Kombabos", in : *Mélanges syriens offerts à R. Dussaud*, Paris
38. Benveniste, E., 1954, « Eléments perses en araméen d'Egypte », *JA* 242/2, pp. 297-310.
39. Benveniste, E., 1958, "Notes sur les tablettes élamites de Persepolis", *JA* 246/1, pp. 49-65.
40. Benveniste, E., 1958, « Une bilingue gréco-araméenne d'Asoka. IV : les données iraniennes », *JA* 246/1, pp. 36-48.
41. Benveniste, E., 1966, *Titres et noms propres en iranien ancien*, Paris, 1966.

42. Béquignon, Y., 1940, « Le breuvage du Grand roi », *Mélanges d'Etudes anciennes offerts à Georges Radet*, Bordeaux-Paris, pp. 20-24.
43. Bernand, A., 1969, *Recueil des inscriptions métriques de l'Egypte gréco-romaine. Recherches sur la poésie épigrammatique des Grecs en Egypte*, Paris.
44. Bernand, A., 1981, *Recueil des inscriptions grecques du Fayoum*. III : *La méris de Ptolemon* (IFAO, Bib. Et. 80), Le Caire.
45. Bernand, A., 1988, *Inscriptions grecques et latines d' Hakôris* (IFAO, Bib. Et. 103), Le Caire.
46. Bernand, A., 1992, *Inscriptions grecques d'Egypte et de Nubie au Musée du Louvre*, Paris.
47. Bernard, P., 1976, « Les traditions orientales dans l'architecture gréco-bactrienne », *JA*, pp. 246-174.
48. Bernard, P., *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et des Belles –Lettres*, 1978, pp. 447-450. *pas suffisant*
49. Bernard, P., *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et des Belles –Lettres*,1972, pp. 631-632. *pas suffisant*
50. Bernard, P. – Francfort, H. P., 1978, *Etudes de géographie historique dans la plaine d'Aï Khanoum (Afghanistan)* (Pub. dc l'URA n°10, mémoire n°1), CNRS, Paris, pp. 3-15.
51. Bernard, P., 1990, "Une nouvelle contribution de l'épigraphie cunéiforme à l'histoire hellénistique", *BCH* 114, pp. 513-541.
52. Bertrand, J. M., Gruenais, M. P., « Sur les termes réputés techniques dans les sources anciennes. L'exemple de 'topos' », *Langage et société. Papiers de travail* 16, pp. 70-80.
53. Berve, H., 1926, *Das Alexanderreich auf den prosopographischer Grundlunge*, II, München.
54. Bianchi, U., 1977, "L'inscription 'des daivas' et le zoroastrisme des Achéménides", *RHR*, 192/2, pp. 3-30.
55. Bickerman, E., 1981, "En marge de l'Ecriture. I : le comput des années de règne des Achéménides (Neh. I.2 ; II.1 et Thuc. VIII.58) », *RB*, pp. 19-28.
56. Bickerman, E., Tadmor, H., 1978, « Darius I, Pseudo-Smerdis and the Magi », *Athenaeum*, LVI, pp. 239-261.
57. Bickerman, E.J., 1945-46, "The edict of Cyrus in Ezra I", *Journal of Biblical Literature* 64-65, pp. 249-275.
58. Bidez J. –Cumont Fr., 1938, *Les mages hellénisés*, I-II, Paris.
59. Bigwood, J. 1976, « Ctesis' Account of the revolt of Inarus », *Phoenix* 30, pp. I-25.
60. Bikerman, E., 1934, « Alexandre le Grand et les villes d'Asie », *REG* 47, pp. 346-374.
61. Bikermann, E., 1937, « *Anadeixis* », *Mél. Boisacq*, Brixelles, pp. 117-124.
62. Bingen, J., 1978, « Le papyrus Revenue Laws. Tradition grecque et adaptation hellénistique », Rheinischc-Westfäliche Ak. Wiss. (Vorträge G. 231), pp. 5-32.
63. Bivar, A.D.H., « The Indus lands », *CAH* IV^2, pp. 194-210.
64. Bizos, M. 1971, *Syntaxe grecque*, Paris.
65. Bloch, M., 1993^2, *Apologie pour l'histoire ou le métier d'historien*, Paris.
66. Blois, F. de, « 'Freemen' and 'nobles' in Iranian and Semitic languages", *JRAS* 1985, pp. 5-15.
67. Blomqvist, J., 1982, « Translation Greek in the Trilingual inscription of Xanthus », *OpAth*14/2, pp. 11-20.
68. Blümel, W., 1988, *Inschriften von Mysala (IK* 34/1).
69. Boardman, J., Hammond, N.G.L., Lewis, D.M. & Ostwald, M. eds, 1988, *Cambridge Ancient History*. IV^2: *Persia, Greece and the Western Mediterranean, c. 525-479 B. C.*, Cambridge.
70. Bockisch, G., 1978, "Anmerkungen zu: Die Karer und ihre Dynasten", *Klio* 69, pp. 125-129.
71. Bodéüs, R., 1973, « Le premier cours occidental sur la royauté achéménide », *Ant. Clas.*, XLII, pp. 458-472.
72. Boffo, L., 1978, « La lettera di Dario a Gadata. I privilegi del tempio di Apollo a Magnesia sul Menandro », *Bull. dell' Instit. Di diritto Romano « Vittorio Scialoja »*, Terza Serie, vol. XX, pp. 267-303.
73. Bonner, R. J., Smith, G., 1930, 1938, *The administration of justice from Homer to Aristotle*, Chicago, I, II.
74. Borza, E. N., 1990, *In the Shadow of Olympus. The emergence of Macedon*, Princeton.
75. Bosworth, A. B., 1992, "Philipp III Arrhidaeus and the chronology of the successors", *Chiron* 22, pp. 55-81.
76. Bosworth, A. B.,1987, "Nearchus in Susiana'*", *Zur Alexander des Grosse. Festschr. G. Wirth*, I., Amsterdam, pp. 541-566.
77. Bosworth, A.B., 1978, *GRBS* 19, titre de l'article manque
78. Bosworth, A.B., 1980, *A historical commentary on Arrian's Anabasis*, I, Oxford.
79. Bosworth, A.B., 1988, *Conquest and Empire: The Reign of Alexander the Great*, Cambridge.
80. Bottero, J., 1978, « Le substitut royal et son sort en Mésopotamie ancienne », *Akkadika* 9, pp. 2-24.
81. Bottin, L., 1979, *Reciprocità e redistribuzione nell'antica Grecia*, Padova.
82. Boucharlat, R. 1984, « Monuments religieux de la Perse achéménide. Etat des questions », in : *Temples et sanctuaires. Travaux de la Maison de l'Orient.* Lyon, pp. 119-135.
83. Bousquet, J., 1986, « Une nouvelle inscription trilingue à Xanthos ? », *RA*, pp. 101-106.
84. Bousquet, J., 1992, "Les inscriptions gréco-lyciennes", *FdX* 9/1, pp. 147-199.
85. Bowman, R. A., 1970, *Aramaic Ritual Texts from Persepolis* (OIT 91); Chicago.
86. Boyce, M., 1982, *A History of Zoroastrianism*, II, *Under the Achemenians*, Leiden/Köln.
87. Boyce, M., Grenet, F., 1992, *A History of Zoroastrianism*, III, *Zoroastrians under Macedonians and Roman rulers*, Leiden.

88. Bravo, B., 1968, *Philologie, Histoire, Philosophie de l'histoire. Etude sur J. G. Droysen historien de l'Antiquité*, Wrocław-Varsovie-Cracovie.
89. Breebart, A. B., 1967, "Eratosthenes, Damastes and the journey of Diotimos to Susa", *Mnem*, .20, pp. 422-431.
90. Bresciani, E., 1983, « Note di toponomastica : i templi di MN-NFR, WH-HN, PR-H'PJ-MHT », *EVO* 6, pp. 67-73.
91. Bresciani, E., 1958, « La satrapia d'Egitto », *SCO* 7, pp. 132-188.
92. Bresciani, E., 1972, "Annotazione demotiche ai *Persai tès epigonès*", *PP* 144, pp. 123-125.
93. Bresciani, E., 1978, "La spedizione di Tolomeo II in un ostrakon demotico inedito di Karnak", in: H. Maehler –V. Strocka, *Das Ptolemäische Aegypten*, Mainz, pp. 31-37.
94. Bresciani, E., 1981, "Frammenti da un 'Prontuario legale' demotico da Tebtuni nell'Istituto papirologico G. Vitelli di Firenze », *EVO* 4, pp. 201-215.
95. Bresciani, E., 1981, « La morte di Cambise ovvero dell'impietà punita : a proposito della 'Cronica Demotica', verso. col. 7-8 »*EVO* 4, pp. 217-222.
96. Bresciani, E., 1983, "Registrazione catastale e ideologia politica nell' Egitto tomelaïco", *EVO* 6, pp. 15-30.
97. Bresciani, E., 1984, « Egypt, Persian satrapy », in : *Cambr. Hist. Jud.*I, pp. 358-372.
98. Bresciani, E., 1985, "Ugiahorresnet a Memphi", *EVO* 8, pp. 1-6.
99. Bresciani, E., 1996, "Cambyse, Darius I et le droit des temples égyptiens", *Méditerranées 6/7*, pagination ?
100. Briant, P., 1973, *Antigone le borgne*, Paris-Besançon.
101. Briant, P., 1982, *Rois, tributs et paysans. (Etudes sur les formations tributaires du Moyen-Orient ancien)*, Paris. (abrégé en RTP)
102. Briant, P., 1984, "La Perse avant l'empire. Un état de la question », *IA* 19, pp. 71-118.
103. Briant, P., 1987, *Alexandre le Grand*, Paris ou 1986
104. Briant, P., 1993, « L'histoire politique de l'Empire achéménide : problèmes et méthodes (à propos d'un ouvrage de M. A. Dandamaev) », *Revue des Études Anciennes*, n°3-4, pp. 399-423. (ici, art. 4, p.)
105. Briant, P., 1973, "Remarques sur laoi et esclaves ruraux en Asie Mineure hellénistique", in; *Actes du Colloque1971 sur l'esclavage*, Paris-Besançon, pp. 93-133.
106. Briant, P., 1973, « D'Alexandre aux diadoques : le cas d'Eumène de Kardia I », *REA*, LXXV.pagination
107. Briant, P., 1975, "Villages et communautés villageoises d'Asie achéménide et hellénistique", *JESHO* XVIII, pp. 165-188..
108. Briant, P., 1976, « 'Brigandage', dissidence et conquête en Asie achéménide et hellénistique », *DHA* 2, pp. 163-258.
109. Briant, P., 1977, "Conquête territoriale et stratégie idéologique: Alexandre le Grand et l'idéologie monarchique achéménide", Colloque de Mogilany = *L'idéologie monarchique dans l'antiquité*, Cracovie 1980, pp. 38-83.
110. Briant, P., 1978, « Colonisation hellénistique et populations indigènes. La phase d'installation. », *Klio*, LX/1, pp. 57-92.
111. Briant, P., 1978-79, « Contrainte militaire, dépendance rurale et exploitation des territoires en asie achéménide », *Index* [Napoli], pp. 48-98.
112. Briant, P., 1979, "L'élevage ovin dans l'empire achéménide", *JESHO*, XXII, pp. 136-161.
113. Briant, P., 1979, « Impérialismes antiques et idéologie coloniale dans la France contemporaine : Alexandre le Grand 'modèle colonial' », *DHA*, V, pp. 283-292.
114. Briant, P., 1979, *Religions. Pouvoir. Rapports sociaux*. Besançon-Paris.
115. Briant, P., 1982, *Etats et pasteurs au Moyen-Orient ancien*, Paris-Cambridge.
116. Briant, P., 1983, « Produktivkräfte, Staat und tributäre Produktionsweise im Achämenidenreich', in: J. Hermann et I.M. Sellnow 'edd), *Produktivkräfte und Gesellschaftsformationen in vorkapitalistischer Zeit*, Berlin, pp. 351-372.
117. Briant, P., 1984, *L'Asie Centrale et les royaumes proche-orientaux au premier millénaire avant n.é.*, Paris.
118. Briant, P., 1985, « Les Iraniens d'Asie Mineure après la chute de l'Empire achéménide. A propos de l'inscription d'Azymon), *DHA* 11, pp. 167-195.
119. Briant, P., 1985« Dons de terres et de villes. L'Asie Mineure dans le contexte achéménide », Revue des Études Anciennes, pp.53-71. (ici art 12, p. ?)
120. Briant, P., 1986 « Polythéismes et empire unitaire. (Remarques sur la politique religieuse des Achéménides) », in : *Les grandes figures religieuses. Fonctionnement pratique et symbolique dans l'Antiquité.* (Besançon 25-26 avril 1984). Université de Besançon, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, vol. 68 'Lire les polythéismes' (diff. Paris, Les Belles Lettres), , pp. 425-433. ici art 13, pp. ????
121. Briant, P., 1986, « Alexandre et les 'katarraktes' du Tigre », in : *Mélanges offerts à Michel Labrousse. Pallas (hors série)*, , pp.11-22. (ici art 20)
122. Briant, P., 1986, « Guerre, tribut et forces productives dans l'Empire achéménide », *DHA* 12, pp. 33-48.
123. Briant, P., 1987 « Institutions perses et histoire comparatiste dans l'historiographie grecque », in : Heleen Sancisi-Weerdenburg and Amelie Kuhrt éds., *Achaemenid history II. The Greek sources.* Proceedings of the Groningen 1984 Achaemenid History Workshop. Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, , pp.1-10. Ici art 1, pp???

124. Briant, P., 1987 « Pouvoir central et polycentrisme culturel dans l'empire achéménide. Quelques réflexions et suggestions » in : Heleen Sancisi-Weerdenburg éd., *Achaemenid history I. Sources, structures and synthesis.* Proceedings of the Groningen 1983 Achaemenid History Workshop. Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, , pp. 1-31. ici, art 14, p.
125. Briant, P., 1987, "Greek historiography and Achaemenid reliefs", in: Sancisi-Weerdenburg, H. and Kuhrt, A. eds., *Achaemenid history II. The Greek sources.* Leiden, pp. 11-26.
126. Briant, P., 1987, *Alexandre le Grand*, Paris.
127. Briant, P., 1988, « Ethno-classe dominante et populations soumises dans l'empire achéménide : le cas de l'Égypte. », in : Heleen Sancisi-Weerdenburg and Amelie Kuhrt eds., *Achaemenid history III. Method and theory.* Leiden, , pp. 137-173. Ici article 15 p.
128. Briant, P., 1988, « Le nomadisme du Grand Roi », *Iranica Antiqua*, vol. XXIII, pp. 253-273. ici art 7, p ?
129. Briant, P., 1989 « Table du roi, tribut et redistribution chez les Achéménides », in : Pierre Briant et Clarisse Herrenschmidt éds, *Le tribut dans l'Empire perse.* Actes de la table ronde de Paris 12-13 décembre 1986. Louvain,-Paris, Peeters, (Travaux de l'Institut d'Études Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle n° 13), pp. 35-44. Ici art 8
130. Briant, P., 1989 «Histoire et idéologie : Les Grecs et la décadence perse », in : Marie-Madeleine Mactoux et Evelyne Geny éds., *Mélanges Pierre Lévêque 2, Anthropologie et société,* Université de Besançon, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne, vol. 82 (diff. Paris, Les Belles Lettres), , pp. 33-47. ici art 2 p ?.
131. Briant, P., 1989, « Remarques de conclusion », Colloque de Bordeaux (mars 1989 : l'Or du Grand roi), *REA* 91/1-2, pp. 321-335.
132. Briant, P., 1990 « Hérodote et la société perse », in : Giuseppe Nenci et Olivier Reverdin éds, *Hérodote et les peuples non grecs.* Entretiens Hardt sur l'Antiquité classique, t. XXXV. Genève, ? , pp. 69-104 ici art 3, p.
133. Briant, P., 1991, "Le roi est mort, vive le roi!", in : J. Kellens (éd), *La religion iranienne à l'époque achéménide* (Actes du colloque de Liège 11 décembre 1987), Gent, pp. 1-11.
134. Briant, P., 1991, « Chasse royale macédonienne et chasse royale achéménide : la chasse au lion sur la fresque de Vergina », *DHA* 17/2, pp. 211-255.
135. Briant, P., 1992, « La date des révoltes babyloniennes contre Xerxès », *STIR* 21/1, pp. 7-20.
136. Briant, P., 1992, *Darius, les Perses et l'Empire*, Paris.
137. Briant, P., 1993, « Alexandre à Sardes », in : J. Carlsen et al., *Alexander the Great. Reality and myth* (ARID, supp. XX), Roma, pp. 13-27.
138. Briant, P., 1993, « L'histoire achéménide : sources, méthodes, raisonnements et modèles », *Topoi* 4/1; pp.109-130. (ici article 5)
139. Briant, P., 1994, « De Samarkand à Sardes et de la ville de Suse au pays des Hanéens », *Topoi* 4/2; pp.455-467.
140. Briant, P., 1994, « Sources gréco-hellénistiques, institutions perses et institutions macédoniennes : continuités, changements et bricolages », in : Heleen Sancisi-Weedenburg, Amelie Kuhrt and Maria Root éds., *Achaemenid history VIII. Continuity and Change.* Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, , pp. 283-310. ici art 22, pp?
141. Briant, P., 1996, *Histoire de l'Empire perse de Cyrus à Alexandre*, Paris.
142. Briant, P., 1996b « Une curieuse affaire à Eléphantine en 410 av. n.è : Widranga, le sanctuaire de Khnûm et le temple de Yahweh », *Méditerranées*, pp. 115-135. Ici art 16 p...
143. Briant, P., 1997, "Bulletin d'Histoire Achéménide BHAch I), *Topoi* supp. I, pp. 5-127.
144. Briant, P., 1997, « Bulletin d'Histoire Achéménide I », *Topoi*, Suppl. 1 (*Recherches récentes sur l'empire achéménide).*
145. Briant, P., 1998, « Droaphernès et la statue de Sardes », Maria Brosius and Amelie Kuhrt éds, *Achaemenid history XI. Studies in Persian history: essays in Memory of David M. Lewis.* Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, 1998, pp. 206-226. (ici article 17, pp?)
146. Briant, P., 1999 « *Karraktai* du Tigre et *muballitum* du Habur », *NABU*, p.1 (ici art 21)
147. Briant, P., 1999, « Cités et satrapes dans l'empire achéménide : Xanthos et Pixôdaros », *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, janvier-mars 1998, pp. 305-340.
148. Briant, P., 2000, « Histoire impériale et histoire régionale. A propos de l'histoire de Juda dans l'empire achéménide », in : A Lemaire et N. Saboe éds, *Congress Volume Oslo 1998,* Supp. Vetus Testamentum 80, pp. 235-245.
149. Briant, P., *Actes 71 ????*
150. Briant, P., éd., 1995, *Dans les pas des Dix-Mille. Peuples et pays du Proche-Orient vus par un Grec.* Pallas 43, Toulouse.
151. Brinkman, J. A., 1987, "BM 36761, the astronomical diary from 331 B.C."; *NABU*, Note n°63.
152. Briquel, D., 1981, « Sur un passage d'Hérodote : prise de Babylone et prise de Veies », *BAGB*, pp. 293-306.
153. Briquel, D., -Desnier, J. L., 1983, « Le passage de l'Hellespontpar Xerxès », *BAGB*, pp. 22-30.
154. Briquel-Chatonnet, F., 1988, *Les relations entre Israël et les cités de la côte phéniceienne du début du Ier millénaire jusqu'à 597 av. JC*, thèse Paris (dactylo)
155. Brixhe, C. (ed), *La koinè grecque antique.* I. *Une langue introuvable ?*Nancy.
156. Broneer., O., 1984, « The tent of Xerxes and the Greek theater », *Un. Cal. Pub. Cl. Ant.* I, pp. 305-311.
157. Brown, T. S., 1987, "Megabyzus son of Zopyrus", *AW* 15, pp. 65-74.
158. Bruce, I.A.F., 1967, *An historical commentary on the « Hellenica Oxyrhinchia »*, Cambridge.
159. Bryce, T.R., 1978, "A recently discovered cult in Lycia", *JRH* 10/2, pp. 115-127.

160. Bryce, T.R., 1981a, "Disciplinary agents in the Lycian Sepulchral inscriptions", *anSt* 31, pp. 81-93.
161. Bryce, T.R., 1981b, [c. r. de Neuman, G., 1979], *BiOr* 38/1-2, pp. 225-243.
162. Bryce, T.R., 1983, "The arrival of the goddess Leto in Lycia", *Histori* 32/1, pp. 1-13.
163. Bryce, T.R., 1986, *The Lycians in literary and epigraphy sources*, Copenhague.
164. Bucci, O., 1973, "Note di politica agraria achemenide: a proposito del passo 10, 28, 3 di Polibio", *Studi In memoria di G. Donatuti*, Milano, I, pp. 181-190.
165. Bucci, O., 1973, « I rapporti fra la Grecia e l'antiqua Persia : appunti storico-giuridici per un dibattito sulla pretesa contrapposizione fra Oriente e Occidente » *Apollinaris*, XLVI, pp. 563-588.
166. Bucci, O., 1974, m^titre ? *Apollinaris*, XLVII, pp. 196-220.
167. Bucci, O., 1978, "L'attività legislativa del sovrano achemenide e gli archivi reali persiani", *RIDA*, t. XXV, pp. 11-93.
168. Buckler, W. H., Robinson, D. M., 1912, « Greek inscriptions from Sardis », *AJA* 16/1, pp. 11-82.
169. Burn, A. R., 1962, *Persia and the Greeks*, London.
170. Burn, A. R., 1982, *Persia and the Greeks*, Oxford.
171. Burn, A. R., 1984[2], *Persia and the Greeks*, Oxford.
172. Burstein, S. M., 1976, *Outpost of Hellenism. The emergence of Heraclea on the Black Sea*, Univ. of. Calif. Press.
173. Cahill, N., 1985, « The treasury at Persepolis: gift-giving at the city to the Persians », *AJA* 89, pp. 373-389.
174. Calmeyer, P. 1979, « Textual sources for the interpretation of Achaemenian palace decorations », *Iran* 18, pp. 56-63. (corriger date dans l'article
175. Calmeyer, P., 1976, « Synarchie », *AMI* 9, pp. 63-95.
176. Cameron, G. C., 1942, "Darius' daughter and the Persepolis inscriptions", *JNES*, I, pp. 214-219.
177. Cameron, G. C., 1943, "Darius, Egypt and the 'Lands beyond the Sea'", *JNES* 2, pp. 307-313.
178. Cameron, G. C., 1948, *Persepolis Treasury Tablets*, Chicago.
179. Cameron, G. C., 1973, "The Persian satrapies and related matters"; *JNES* 32, pp. 47-56.
180. Cameron, G. C., 1974, « Cyrus, the ' Father' in Babylonia », *Acta Iranica* 2, pp. 45-48.
181. Cameron, G. C., 1975, « Darius the Great and his Scythian (Saka) expedition. Bisitun and Herodotus"*Acta Iranica V, Monumentum H. Nyberg* I, pp. 77-88.
182. Canevaile, R., 1972, "Pour une histoire politique et sociale d'Alexandrie. Les origines », *AC* 41, pp. 94-112.
183. Cardascia, G., 1951, «*Les archives des Murashu. Une famille d'hommes d'affaires babyloniens à l'époque perse (445-403 av. J. C.)*, Paris.
184. Cardascia, G.,1978, « Armée et fiscalité dans la Babylonie achéménide », in : *armées et fiscalité dans le monde antique*, Paris, CNRS, pp. 1-10.
185. Carlier, P., 1978, "L'idée de monarchie impériale dans la *Cyropédie* de Xénophon », *Ktema*, III, pp. 133-163.
186. Carney, E. D., 1993, « Olympias and the image of the virago », *Phoenix* 47/1, pp. 29-55.
187. Carrière, J. C., 1973, titre manque, *DHA*, III, pp. ?
188. Carruba, O., 1977, "Commentario alle Trilingue licio-greco-aramaica di Xanthos", *SMEA* 18, pp. 273-318.
189. Cavaignac, E., 1956, "A propos d'un document nouveau (B.M. 25124). Les deux routes d'Asie Mineure », *JA* 244/4, pp. 341-345.
190. Cazelles, H., 1955, « Nouveaux documents araméerns d'Egypte », *Syria*,pp. 75-99.
191. Cenival, F. de, 1984, « Remarques sur l'imprécision des titres dans l'armée et l'administration en démotique », in : *Atti dell XVII Congresso internazionale di Papirologia* II, Napoli, pp. 723-726.
192. Chaumont, M. L., 1973, « Chiliarque et curoplalate à la cour des Sassanides », *IrAnt* 10, pp. 139-161.
193. Chaumont, M. L., 1990, « Un nouveau gouverneur de Sardes à l'époque achéménide d'après une inscription récemment découverte », *Syria*, 57/3, pp. 579-608.
194. Chauveau, M., 1991, « P. Carlsberg 301 : le manuel juridique de Tebtynis », in : *the Carlsberg Papyri. I : Demotic texts from the collection*, Copenhagen, pp. 103-123.
195. Chesney, R. A., 1850, *the expedition for the survey of the ivers Euphrastes and Tigris (1835-36-37)*, I-II, London (reprint New York 1969).
196. *Chicago Assyrian Dictionary*, Oriental Institute, University of Chicago.
197. Childs, W. A., 1979, « The authorship of the inscribed pillar of Xanthos », *AnSt* 29, pp. 97-102
198. Christensen, A. Ch., *L'Iran sous les Sassanides*, (2ème éd.), København.
199. Claessen, H.J.M., 1989, « Tribute and taxation or how to finance early States and empires », in : Pierre Briant et Clarisse Herrenschmidt éds, *Le tribut dans l'Empire perse*. Actes de la table ronde de Paris 12-13 décembre 1986. Louvain,-Paris, Peeters, (Travaux de l'Institut d'Études Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle n° 13), pp. 45-59.
200. Clavel-Lévêque, M., 1977, « Impérialismes, développemnts et transition : pluralité des voies et universalisme dans le modèle impérial romain », *La Pensée*, CXCVI, pp. 10-27.
201. Clavel-Lévêque, M., 1978, *France Nouvelle* du 6-11-78, pp. 45-50.
202. Clemen, C., 1920a, *Fontes historiae religiones persicae*, Bonn.
203. Clemen, C., 1920b, *Die griechischen und lateinischen Nachrichten über die Persische Religion*, Giessen.
204. Clere, J. J., 1951, « Une statuette du fils aîné de Nectanébo », *RdE* 6, pp. 138-155.
205. Cllitz, H., Bechtel, F., 1905, *Sammlung des griechischen Dialekt-Inschriften*, III/2, Göttingen.
206. Cocquerillat, R., 1968, *Palmeraies et cultures de l'Eanna d'Uruk*, Berlin.

207. Cogan, M, 1974, *Imperialism and Religion : Assyria, Juda and Israel in the eigth and seventh cent. B.C.*, Univ. Montana (Soc. of Bib. Lit. Monographs Series).
208. Collombier, A.M., 1987, « Céramique grecque et échanges en Méditerranée occidentale », *Studia Phoenicia*V, pp. 239-248.
209. Conteneau, G., 1916, *Umma sous la dynastie d'Ur*,Paris.
210. Contini, R., 1981, [c. r. de *FdX* VI 1979], *OA* 20, pp. 231-235.
211. Cook, J. M., 1983, *The Persian empire*, London-Melbourne-Toronto.
212. Cooney, J. D., 1953, "The Portrait of an Egyptian collaborator", *Bull. Brooklyn Museum*, 15, pp. 1-6. (ds l'article15, date de pub 1954, et Histoire... aussi)
213. Cooney, J. D., 1954b, "The lions of Letopolis", *ibid*, pp. 17-30.
214. Corsten, T., 1991, "Herodot I.131 und die Einführung des Anahita-Kultes in Lydien", *IA* 26, pp. 163-180.
215. Cousin, G. – Deschamps,G., 1889, « Une lettre de Darius fils d'Hystaspes », *BCH* 13, pp. 529-542.
216. Cousin, G., 1904, *Kyros le Jeune en Asie Mineure (Printemps 408-juillet 401)*, Nancy.
217. Cousin, G.., 1890, « Correction à l'article intitulé 'Une lettre de Darius fils d'Hystaspes' », *BCH* 14, pp. 646-648.
218. Cowley, A. E., 1921, « L'inscription bilingue araméenne de sardes », *CRAI*, pp. 7-14.
219. Crampa, J., 1969, 1972, *Labraunda*, III/1,2, Lund, Stockholm.
220. Cristofini, P., 1978, « Il dispotismo occidentale », *Critica Marxista*, pp. 71-89.
221. Cumont, F., 1905, « La Persée d'Amisos », *RA*, pp. 180-189.
222. Curty, O., 1989, « L'historiographie hellénistique et l'inscription n°37 des *Inschriften von Priene* », in : *Historia Testis. Mélanges T. Zawadski*, Fribourg, pp. 21-35.
223. Cuyler Young, T. Jr., 1988, « The consolidation of the [Achaemenid] empire and its limits of growth under Darius and Xerxès", *CAH*, IV^2, pp. 53-111.
224. Dagron, G., Feissel, D., 1987, *Inscriptions de Cilicie*, Paris.
225. Dandamaev, M. A, 1966, "Temple et état en Babylonie", *VDI*, pp. 17-39.
226. Dandamaev, M. A, 1976, *Persien unter den ersten Achämeniden (6 Jahrhundert v. Chr.)* (übersetzt von H. D. Pohl), Wiesbaden.
227. Dandamaev, M. A, 1984, *Slavery in Babylonia from Nabopolassar to Alexander the Great (626-331B.C.)*, Northern Illinois University Press.
228. Dandamaev, M. A, 1992, *Iranians in Achaemenid Babylonia*n (Columbia Lectures on Iranian Studies 6), Costa Mesa/New York).
229. Dandamaev, M. A, 1993, "Xerxes and the Esagila Temple in Babylon", *BAI* 7 [1994], pp. 41-45.
230. Dandamaev, M. A,, 1972, "Nouveaux documents de l'économie royale en Iran » (509-494 av.n.è.) », *VDI*, pp. 3-26 (en russe).).
231. Dandamaev, M. A,, 1972, « Politische und Wirtschaftliche Geschichte », in : G. Walser (ed), *Beiträge zur Achämenidengeschichte*, Wiesbaden, pp. 15-58.
232. Dandamaev, M. A,, 1973, "Les ouvriers des exploitations royales en Iran » (fin VIe- seconde moitié du Ve siècle av.n.è.) », *VD*, pp. 3-24 (en russe).
233. Dandamaev, M. A. Lukonin, V., 1989, *The culture and social Institutions of Ancient Iran*, (transl. by Ph. Kohl and D. J. Dadson), Cambridge UP.
234. Dandamaev, M. A. Lukonin, V., 1989, *The culture and social Institutions of Ancient Iran*, (transl. by Ph. Kohl and D. J. Dadson), Cambridge UP.
235. Dandamaev, M. A., 1967, "Die Lehnsbeziehungen in Babylonien unter den ersten Achämeniden", in: *Festschr. W. Eilers*, Wiesbaden, pp. 37-42.
236. Dandamaev, M. A., 1981, « The Neo-Banylonians Citizens », *Klio*, 63/1, pp. 45-48.
237. Dandamaev, M. A., 1985, " Herodotus' information on Persia and the latest discoveries of cuneiform texts", *Storia della stotiografia* 7, pp. 92-100.
238. Dandamaev, M. A., 1989, *A political History of the Achaimenid empire* (translated into English by W. J. Vogelsang), E. J. Brill; Leiden-New York-Kobenhavn-Köln.
239. Dandamaev, M. A., 1992; "The title *ahšadrapānu* in Nippu", in: M. De Jong Ellis éd, *Nippur in the Centennials: papers read at the 35th RAI (Philadelphia 1988)*, Philapdelphia, the university Museum, pp. 29-32.
240. Dandamaev, M., 1963, "Esclaves étrangers sur les domaines des rois achéménides et de leurs nobles" (en anglais), in: *Actes du XXVème congrès des Orientalistes (Moscou 1960)*, II, Moscou, pp. 147-154.
241. Dandamaev, M., 1975, "La politique religieuse des Achéménides", *Monumentum H. S. Nyberg (Acta Iranica)*, I, Leiden-Téhéran, pp. 193-200.
242. Dandamaev, M., 1984, "Royal *paradeisoi* in Babylonia", *Orientalia Duchesne-Guillemin Emerito Oblata. Acta Iranica* 23, pp. 113-117.
243. Dandamayev, M., 1972, *The Memorial volume of the Vth International Congress of Iranian Art and Archeology (1968)*, Tehran.
244. Dareste, D., Haussoulier, B., Reinach, Th., 1892, *Recueil des inscriptions juridiques grecques*,III, Paris.
245. Davesne, A. – Lemaire, A. – Lozachmeur , H., 1987, « Le site archéologique de Meydancikkale (Turquie) : du royaume de Pirindu à la garnison ptolémaïque », *CRAI*, 359-383.
246. De Graeve, M. C., 1981, *The ships of the Ancient Near East (c. 2000-55B.C.)*, OLA 7, Louvain.
247. Debord, P., 1976-77, "Populations rurales de l'Anatolie gréco-romaine", in: *Atti Ce. R.D.A.C.*, pp. 43-58.
248. Del Monte, G., 1989, "Licio *KUMALI* 'vittima sacrificale'", *OA* 28/3-4, pp. 197-200.
249. Del Monte, G.,1997, *Testi della Babilonica ellenestica*, I, Pisa-Roma.

250. Delacampagne, Ch., 1979, « Orient et perversion », in : Delacampagne, Ch., (ed), *En marge. L'Occident et ses 'autres'*, Paris, pp. 137-150.
251. Delaunay, J. A., 1974, « L'araméen d'empire et les débuts de l'écriture en Asie Centrale », *Acta Iranica*, II, pp. 219-226.
252. Deman, A., 1985, "Présence des Egyptiens dans la seconde guerre médique (480-479 av. J.C.)", *CE* 60, pp. 56-74.
253. Dentzer, J. M., 1982, *Le motif du banquet couché dans la Proche-Orient et dans le monde grec du VIIe au IVe siècle av. J. C.*, Roma,/Paris.
254. Depuydt, L ., 1995, « The story of Cambyses' mortal wounding of the Apis bull (ca 523 BC)", *JNES* 54/2, pp. 119-126.
255. Derchain, Ph. J.-Hubaux, J., 1950, « Le fantôme de Babylone » *AC*19, pp. 367-382.
256. Descat, R., 1985, "Mnésimachos, Hérodote et le système tributaire achéménide", *REA* 87 , pp. 97-112.
257. Descat, R., 1989, "Notes sur l'histoire du monnayage achéménide sous le règne de Darius Ier », *REA* 91/1, pp. 15-29
258. Devauchelle, D., 1994, "Les stèles du Serapeum de Memephis conservées au Musée du Louvre", in: *Acta Demotica*, Pise, pp. 95-114.
259. Diakonoff, I. M., 1956, *Istorija Midii ot drevnejshikh vremen do kontsa IV v.do n.e.*, Moscou-Leningrad.
260. Diakonoff, I.M., 1974, "Slaves, helots and serfs in early antiquity", *AAH*, XXII, pp. 45-78.
261. Diakonoff, Irina, 1979, "Artemidi anaeiti anestèen", *BABesch* 54, pp. 139-175.
262. Digard, J. P., date «Montagnards et nomades d'Iran: des "brigands" des Grecs aux "sauvages" d'aujourd'hui », *DHA* 2, pp. 263-273.
263. Dilleman, L., 1982, *Haute Mésopotamie orientale et pays adjecents*, Paris.
264. Donadoni, S., 1983, "L'Egitto achemenide", in: *Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes. Actes du colloque de Cortone (24-30 mai 1980)*, Coll. de l'Ecole française de Rome 67, Pisa-Roma 1983, pp. 27-40.
265. Dow, S., 1961, « The walls inscribed with Nikomakhos' Law Code", *Hesperia* 30, pp. 58-73.
266. Drews, R., 1974, « Sargon, Cyrus and Mesopotamian Folk History », *JNES* 33, pp. 387-393.
267. Drews, R.., 1973, *The Greek Accounts of Eastern History* , Cambridge, Mass.
268. Drexler, 1897, *s.v.* "Mên (Beinamen)", in: *Roscher's Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, II/2, col. 2752.
269. Drioton, E., 1952, « Le théâtre égyptien », in : *Pages d'Egyptologie*, Le Caire, pp. 217 sq. (= *Revue du Caire* 1943).
270. Driver, G. R., 1957, *Aramaïc Documents from the fifth Cent. B. C.*, Cambridge.
271. Droysen, J. G., 1883, *Histoire de l'Hellénisme* (tr. fse ss la dir de A. Bouché-Leclerc), Paris.
272. Dubuisson, D., 1978, « L'équipement de l'inauguration royale dans l'Inde védique et en Irlande », *RHR* 193/2, pp. 153-164.
273. Duchesne-Guillemin, J, 1967-1968, "Religion et politique de Cyrus à Xerxès", *Persica*, 3, pp. 1-9.
274. Duchesne-Guillemin, J, et Van de Walle B., 1959-1962, "Un sceau cylindre irano-égyptien", *JEOL* 16, pp. 72-77.
275. Duchesne-Guillemin, J., 1952, *La religion de l'Iran ancien*, Paris.
276. Dunand, F., 1975, "L'oracle du Pottier", in: *L'apocalyptique*, Paris, pp. 41-67.
277. Dunand, F., 1979, "Droit d'asile et refuge dans les temples en Egypte lagide", in: *Hommages S. Sauneron*, II, Le Caire, pp. 77-97.
278. Dunand, F., 1983, "Grecs et egypriens en Egypte lagide. Le problème de l'acculturation", in: *Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes. Actes du colloque de Cortone (24-30 mai 1980)*, Coll. de l'Ecole française de Rome 67, Pisa-Roma 1983, pp. 48-87.
279. Dunand, M., 1968, « La défense du front méditerranéen de l'empire achéménide », in : *The role of the Phoenicians in the interaction of Mediterranean civilizations* (ed. Ward), Beyrouth, pp. 43-51.
280. Dunand, M., 1973, "Le temple d'Echmoun à Sidon. Essai de chronologie », *Bulletin du Musée de Beyrouth*, pp. 7-25.
281. Dupont-Sommer, A., 1974, « La stèle trilingue récemment découverte au Létôon de Xanthos : le texte araméen », *CRAI*, pp. 132-149.
282. Dupont-Sommer, A., 1979, "L"inscription araméenne", in H. Metzger et al., *Fouilles de Xanthos. VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris, pp. 128-169.
283. Dupont-Sommer, A.,1976, "L'énigme du dieu 'satrape' et le dieu Mithra", *CRAI*, pp. 132-149.
284. Dupont-Sommer, A.,1978, "Les dieux et les hommes en l'île d'Eléphantine près d'Assouan, au temps de l'empire des Perses", *CRAI*, pp. 746-772.
285. Dupont-Sommer, A.,1979, article sous le titre de l'ouvrage, mais l'éditeur est en fait Metzger *in :* Metzger, H. et al., 1979, *Fouilles de Xanthos. VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris
286. Durand, J. M., 1998, *Documents épistolaires du palais de Mari, (*LAPO 17), II.
287. Dvornik, F., 1966, *Early Christian and Byzantine political Philosophy. Origins and Background*, Washington, I.
288. Elayi, J., 1981, « The Phoenician cities in the Persian period », *JANES* 12, pp. 13-28.
289. Elayi, J., 1987, "al-Mina à l'époque perse", *Studia Phoenicia*,V, pp. 249-266.
290. Elayi, J., 1988, *Pénétration grecque en Phénicie sous l'empire perse*, Nancy.
291. Elayi, J., Cavigneaux; A., 1979, "Sargon II et les Ioniens", *OA*, 18, pp. 59-75.
292. El-Sayed, R., 1982, *La déesse Neith de Saïs*, I-II, Le Caire.
293. Engels, D., 1978, *Alexander the Great and the logistics of the Macedonian army*, Univ. of California Press.

294. Eph'al I., 1982, *The Ancient Arabs,* Jerusalem-Leiden.
295. Eph'al ; I., 1978, « The western minorities in Babylonia in the sixth and fifth cent. B.C. Maintenance and cohesion", *Orientalia*, XLVII, pp. 74-90.
296. Errington, R. M., 1983, « The historiographical Origins of Macedonian « Staatsrecht », *Ancient Macedonia* 3, pp. 89-101.
297. Fales, M., 1983, "Il taglio e il transporto di legname nelle lettere a Sargon II", in: O. Carruba, M. Liverani, C. Zaccagnini, *Studi orientalici in ricordo di F. Pintore*, Pavia, pp. 49-92.
298. Falk, H., 1989, "Soma I-II", *BSOAS* 52/1, pp. 77-90.
299. Farrel, W.J., 1961, "A revised itinerary of the route followed by Cyrus the Younger through Syria, 401 BC", *JHS* 81, pp. 153-155.
300. Fauth, W., 1979, "Der königliche Gärtner und Jäger im Paradeisos. Beobachtung zur Rolle des Herrschers in der Vorderasiatische Hortikultur", *Persica* 8, pp. 1-53.
301. *FdX IX*= Metzger, H. et al., 1992, *Fouilles de Xanthos. IX: La Région Nord du Létôon,. Les sculptures. Les inscriptions gréco-lyciennes*, Paris.
302. *FdX VI*= Metzger, H. et al., 1979, *Fouilles de Xanthos. VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris.
303. Fears, J. R., 1977, *Princeps a diis electus : The divine election of the emperor as a political concept at Rome*, Papers and Monographs of the American Academy in Rome, XXVI, Roma.
304. Finet, A., 1969, "L'Euphrate, route commerciale de la Mésopotamie », *AAAS* 19, pp. 37-48.
305. Finet, A., 1985, « Le port d'Emar sur l'Euphrate, entre le royaume de Mari et le pays de Canan », in : *The land of Israël : cross-roads of civilizations*, Louvain, pp, 27-38.
306. Fleming, D., 1989, "Eggshell ware pottery in Achaemenid Babylonia", *Iraq* 51, pp. 165-185.
307. Flores, E., (ed.), 1979, *Marxismo, mondo antiquo e terzo mondo*, Napoli.
308. Folmer, M.L., 1995, *The aramaic Language in the Achaemenid Period* (OLA 68), Leuven.
309. Foss, C., 1978, « Explorations in Mount Tmôlus", *CSCA* 11, pp. 21-60.
310. Foucault, J. de, 1967, "Histiée de Milet et l'esclave tatoué », *REG* 80, pp. 182-186.
311. Francfort, H.P.-Pottier, M.H., 1978, *Arts Asiatiques*, XXXIV, pp.29-79.
312. Francis, E. D., 1980, "Greeks and Persians: The Art of Hazard and Triumph", in: Schmandt-Besserat, D. (ed), *Ancient Persia: The Art of an Empire*, Malibu, pp. 53-86.
313. Frank, Gunder. et Amin, Samir, 1978, *L'Accumulation dépendante,* Paris.
314. Frankfort, H., 1977 [1954], *The Art and Architecture of the ancient Orient*, London.
315. Frei, P., 1976, "Dic Trilingue von Letoon, die lydische Zahlzeichen und das lydische Geldsystem", *SNR* 55, pp. 5-15.
316. Frei, P., 1981, [c. r. de *FdX* VI 1979], *BiOr* 38/3-4, pp. 354-371.
317. Frei, P., 1984, "Zentralgewalt und Lokalautonomie im Achämenidenreich", in: P. Frei-H. Koch, *Reichsidee und Reichsorganisation im Perserreich"*, Friburg-Göttingen, pp. 7-43.
318. Frei, P., 1995, "Die persische Reichstautorisation. Ein Überblick", *ZABR* I; pp. 1-35.
319. Frost, F.J., 1980, *Plutarch's Themistokles. A Historical Commentary*, Princeton.
320. Funck, B., 1975, "Einige Bemerkungen zum altorientalische Despotismus", *EAZ*, XVI, pp. 289-298.
321. Funck, B., 1978, titre manque, *Klio*, LX, pp. 45-56.
322. Fussman, G., 1982, « Pouvoir central et régions de l'Inde ancienne : le problème de l'empire maurya », *Annales (ESC)* 38, pp. 621-647.
323. Gabelmann, H., 1984, *Antike Audienz-und Tribulalszenen*, Darmstadt.
324. Gafurov, B.G., « Les relations entre l'Asie Centrale et l'Iran sous les Achéménides »,*Atti del convegno sul tema...pas suffisant*
325. Garbini, G., 1977, "Osservazioni sul testo aramaico della trilingue di Xanthos", *SMEA* 18, pp. 269-272.
326. Garbini, G., 1988, "Documenti bilingui: i casi dell' aramaico", in: E. Campanile, G. R. Cardona, R. Lazzeroni edd, *Bilinguismo e biculturalismo nel mondo antiquo*, Pisa, 1988, pp. 6-74.
327. Gardin, J. C. -Gentelle, P., 1979, "L'exploitation du sol en Bactriane antique", *BEFEO*, LXVI, pp. 1-29.
328. Gardin, J. C.-Gentelle, P., 1976, "Irrigation et peuplement dans la plaine d'Aï-Khanoum de l'époque achéménide à l'époque musulmane", *BEFEO*, LXIII, pp. 59-99 et pl. XVIII-XXIII.
329. Gardin, J. Cl. dir., 1997, *Prospections archéologiques en Bactriane orientale (1974-1978). Vol. 2* : Lyonnet, B., *Céramique et peuplement du Chalcolithique à la conquête arabe.* (Mémoires de la MAFAC, VIII), Paris, ERC.
330. Gardin, J. Cl. dir., 1998, *Prospections archéologiques en Bactriane orientale (1974-1978). Vol. 3.* : J. Cl. Gardin, *Description des sites et notes de synthèse.* (Mémoires de la MAFAC, IX), Paris, ERC.
331. Gardin, J. Cl., 1997, « A propos de " l'entité politique bactrienne" », *Topoi*, supp. 1, pp. 263-277.
332. Garelli, P., 1967, "Le problème de la 'féodalité' assyrienne du XVe au XIIe siècle av. J. C.", *Semitica,* XVII, pp. 5-21.
333. Garelli, P., Nikiprowetski, V., 1974, *Le Proche-Orient asiatique*, Paris.
334. Garlan, Y., 1968, *Problèmes de la terre dans la Grèce ancienne* (ed. M.I. Finley), Paris-La Haye.
335. Gauthier, Ph., 1972, *Symbola. Les étrangers et la justice dans les cités grecques*, Nancy.
336. Gauthier, Ph., 1989, *Nouvelles inscriptions de Sardes*, Genève.
337. Gelb, I. J., 1971,*On the alleged temple and state economy in the ancient Near East*, Studi E. Volterra, VI, pp. 139-153.
338. Gelb, I. J., 1972, "From freedom to slavery", *XIIIe RAI*=München Ak. Abh. phil. Kl. , pp. 71-92.
339. Genito, B., 1986, « The Medes. A reassessment of the archaelogical evidence", *EW* 36/1-3, pp. 11-81.

340. Gentet, D. & Maucourant, J., 1991. "Une étude critique de la hausse des prix à l'ère ramesside", *DHA* 17/1, pp. 13-31.
341. Germain, G., 1956, « Le songe de Xerxès et le rite babylonien du substitut royal », *REG* 69, pp. 303-313.
342. Geysels, L, 1974, « *Polis oikouméné* dans l'*anabase* de Xénophon », *LEC* 42, pp. 29-38.
343. Ghirshman, R., 1976; *L'Iran des origines à l'Islam*[2], Paris.
344. Giesey, R.E., 1987a *Le roi ne meurt jamais. Les obsèques royales dans le France de la Renaissance*, Paris.
345. Giesey, R.E., 1987b, *Cérémonial et puissance souveraine. France, XV*[e]-XVIIe (Cahiers des annales 41), Paris
346. Gignoux, Ph., 1975, Titre?*Studia Iranica*, IV, pp. 271
347. Glassner, J. J., (1993) *Chroniques mésopotamiennes*, Paris.
348. Glotz, G., *s. v.* « Perseus », in *D.A.G.R.* IV (référence introuvable)
349. Gnoli, G., 1974, « Politique religieuse et conception de la royauté sous les Achéménides », *Acta Iranica* I/2, pp. 117-190.
350. Goblot, H., 1979, *Les qanats. Une technique d'acquisition de l'eau*, Paris-New York-La Haye.
351. Godelier, Maurice, 1973, *Horizon, trajet marxiste en anthropologie*, Paris.
352. Goedicke, H., 1985, "Comments on the Satrap Stela", *BES* 6, pp. 33-54.
353. Goudrian, K., 1988, *Ethnicity in Ptolemaic Egypt*, Amsterdam.
354. Goukowsky, P., 1972, *Diodore de Sicile. Livre XVII*, Paris.
355. Goukowsky, P., 1978, *Essai sur les origines du mythe d'Alexandre. I : les origines politiques*, Nancy.
356. Goyon, S., 1957a, "Les ports des pyramides et le grand canal de Memphis", *RdE* 23, pp. 137-153.
357. Goyon, S., 1957b, *Nouvelles inscriptions du Wadi Hammamat*, Paris.
358. Goyon, S., 1971, "Kerkasôre et l'ancien observatoire d'Eudoxe", *BIFAO* 74, pp. 135-147.
359. Graf D., 1985, "Greek tyrants and Achaemenid politics", in: *The Craft of the ancient Historian: Essays in honor of C.G. Starr*, Lanham, pp. 79-123.
360. Grayson, A. K., 1975, *Babylonian Historical Literary Texts*, Toronto.
361. Grayson, A.K., 1975, *Assyrian and Babylonian chronicles*, Locust Valley, New-york.
362. Greenewalt, C. H. Jr, 1978, "The seventeeth campaign at Sardis (1974); *AASOR* 43, pp. 61-71.
363. Greenewalt, C. H. Jr, 1995, "Sardis in the Age of Xenophon", in: P. Briant (ed), *Dans les pas des Dix-Mille. Peuples et pays du proche-Orient vus par un Grec*, Toulouse (=*Pallas* 43), pp. 125-145.
364. Grelot, P., 1955, « Le papyrus pascal d'Elephantine », *VT* 5, pp. 250-265.
365. Grelot, P., 1971, « Etudes sur les papyrus araméens d'eléphantine. II : un nom propre difficile dans le papyrus A.P.16, TRWH », *RBi* 78, pp. 537-544.
366. Grelot, P., 1972, *Documents araméens d'Egypte*, Paris.
367. Grenet, F., 1984, *Les pratiques funéraires dans l'Asie centrale sédentaire de la conquête grecque à l'Islam*, Paris, CNRS.
368. Griffith, L., 1909, *Catalogue of the Demotic papyri in the John Rylands Library. III: King-lists, commentaries and indices*, Manchester-London.
369. Griffiths, J.G., 1979, "Egyptian Nationalism in the edfu Temple Texts", in: *Glimpses of Ancient Egypt. Studies in honour of H.W. Fairman*, Warminster.
370. Grosrichard, A.., 1979, *Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*. Paris.
371. Grosrichard, A.., 1979, *Structure du sérail. La fiction du despotisme asiatique dans l'Occident classique*. Paris.
372. Gschnitzer, F., 1986, "Eine persische Kulstiftung insardeis und die 'Sippengötter' Vorderasiens", in: *im Bannkreis des altens Orients (Festschr. K. Obenhuber)*, Innsbrück, pp. 45-54.
373. Gschnitzer, F., 1988, "Zur Stellung des Persisehen Stammlandes im Achaimenidenreich", *Festschrift H. Deller*, (AOAT 220), Kevekaer, Neukirchen-Vluyn, pp. 87-122.
374. Guarducci, M., 1967, *Epigrafia graeca*, I, Roma
375. Guenee, B., 1967, « Les entrées royales françaises à la fin du Moyen-Age », *CRAI*, pp. 210-212.
376. Guennee, B., Lehoux, F., 1968, *Les entrées royales françaises de 1328 à 1515*, Paris, ed. du CNRS.
377. Guentch-Ogloueff, N., 1941, « Quelques noms propres imprécatoires », *BIFAO* 40, pp. 116-133. (réf complète ds l'art 15, manque ds le 14)
378. Gusmani, R., 1964, *Lydische Wörterbuch*, Heidelberg.
379. Gusmani, R., 1979, "Su due termini della Trilingue di Xanthos", in: *Studia Mediterranea Piero Merigi dicata*, Pavie, pp. 225-234.
380. Gusmani, R., 1986, *Lydische Wörterbuch. Ergänzungsband* I, Heidelberg.
381. Gygax, M. D., 1991, "Los pzeriecos lycios (siglos IV-III a. C.), *Gerion* 9, pp. 111-130.
382. Haerinck, E., 1987, "LA neuvième satrapie: l'archéologie confrontée à l'histoire", : Heleen Sancisi-Weerdenburg éd., *Achaemenid history I. Sources, structures and synthesis*. Proceedings of the Groningen 1983 Achaemenid History Workshop. Leiden, Nederlands Instituut voor Het Nabije Oosten, pp. 139-146.
383. Hahn, I., 1981, "Periöken und Periökenbesitz in Lykien", *Klio* 63/1, pp. 51-61.
384. Hahn, I., 1985, "Zur Frage der Sklavensteuer im frühen Hellenismus", in: H. Kreissig, F. Kühnert edd, *Antike Abhängigkeitsformen in den griechischen Gebieten ohne Polisstruktur und den römischen Provinzen*, Berlin, pp. 56-63.
385. Hahn, V., 1902, *Kulturpflanzen und Haustiere*, Berlin.
386. Hallock, R. T., 1971, *The evidence of the Persepolis Tablets*, Cambridge.

387. Hallock, R. T., 1977, "The use of seals on the Persepolis Fortification Tablets, in: Mac Guire-Biggs eds, *Seals and sealings in the Ancient Near East*, Undena Pub., pp. 127-133.
388. Hallock, R.T., 1969, *Persepolis fortifications tablets,* Chicago.
389. Hallock, R.T., 1978, "Selected fortification tablets", *CDAFT* 8, pp. 109-136.
390. Hallock; R. T.; 1960, "A new look ay the Persepolis treasury tablets", *JNES* 19; pp. 90-100.
391. Hamêd, F., 1979, « De la camera obsrura du voyageur 'européan[sic]' », *Zamän,* 1, pp. 95-108.
392. Hamilton, J. R., 1969, *Plutarch,* Alexander. *A commentary.* Oxford.
393. Hammond, N. G. L. , 1979, *A History of Macedonia. II,* Oxford (with G. T. Griffith).
394. Hammond, N. G. L. 1990, "Royal Pages, personal Pages and boys trained in the Macedonian manner during the Period of the Temenid Monarchy", *historia* 39, pp. 261-289.
395. Hammond, N. G. L., 1988, *A History of Macedonia. III,* Oxford (with F. W. Walbank).
396. Hanfmann, G. M. A., 1983, "On the gods of Lydian Sardis", in: *Festschr. K. Bittel*, pp. 219-231.
397. Hanfmann, G. M. A., 1985, "Les nouvelles fouilles de Sardes", *CRAI*, pp. 498-519.
398. Hanfmann, G. M. A., 1986, "The sacrilege inscription: the ethnic, linguistic, social and religious at Sardis at the end of the Persian era", *BAI* 1, pp. 1-8.
399. Hanfmann, G. M. A., Mierse, W. E., 1983, *Sardis from Prehistoric to Roman times*, Cambridge (Mass.)-London.
400. Harmatta, J., 1963, « Das Problem der Kontinuität im frühhellenistischen Aegypten », *AAH*, pp. 199-213.
401. Harmatta, J.,1976, "Darius' expedition against the Saka Tigraxauda", *AAH* 25 (24 ds l'article), pp. 15-24.
402. Harrison, A. R. W., 1971, *The Law of Athens*, Oxford, II.
403. Hatzfeld, J, 1951, *Alcibiade*, Paris.
404. Hatzopoulos, M., 1988, *Une donation du roi Lysimaque,* (Melematta 5), Athènes/Paris.
405. Helk, W., 1964, "Die Ägypter und die Fremden", *Saeculum* 15, pp. 103ss.
406. Hermary, A., 1993a, "Le colosse des Naxiens à Délos", *REA* 95/162, pp. 11-27.
407. Hermary, A., 1993b, "Les noms de la statue chez Hérodote", in: M. C. Amouretti, P. Villard (edd), *EUKRATA. Mélanges offerts à Claude Vatin*, Aix-en-Provence, pp. 21-29.
408. Herrenschmidt Cl., 1987, « Notes sur la parenté chez les Perses au début de l'Empire achéménide », in *Achaemenid History II. The greek sources*. Proceedings of the Groningen 1984 Achaemenid History Workshop. Leiden, pp. 53-67.
409. Herrenschmidt, Cl., 1976, "Désignations de l'empire et concepts politiques de Darius Ier d'après ses inscriptions en vieux-perse", *STIR*5/1, pp. 33-65.
410. Herrenschmidt, Cl., 1977, "Les créations d'Ahuramazda", *STIR*6/1, pp. 17-58.
411. Herrenschmidt, Cl., 1978, *Abstracta Iranica* 8, n. 21.
412. Herrenschmidt, Cl., 1980, "La religion des Achéménides: état de la question", *STIR* 9/2, pp. 325-339.
413. Herrenschmidt, Cl., 1982, "Les historiens de l'empire achéménide et l'inscription de Bisotun", *Annales ASC* 5 *(ESC* 37*)*, pp. 813-822.
414. Herrmann, P., 1996, "Mystenvereine in Sardeis", *Chiron* 26, pp. 315-341.
415. Herzfeld, H., 1968, *The Persian empire. Srudies in Geography and ethnography of the ancient Near-East* (ed. G. Walser), Wiesbaden.
416. Heubeck, A., 1980, , [c. r. de *FdX* VI 1979], *Gnomon* 52, pp. 560sq.
417. Hilbrecht, H. von - Clay, A.T., 1898, *Business documents of Murasû sons of Nippur dated in the reign of Artaxerxès I(464-424 B.C.)* (The Bab. Exp. Univ. Penns. IX), Philapdelphia, pp. 26-29.
418. Hinz, W., 1969, *Altiranische Funde und Forschungen*, Berlin.
419. Hinz, W., 1972, « Achämenidische Hofverwaltung », *ZA* 61, pp. 260-311.
420. Hirsch, S., 1985; *The friendship of the Barbarians. Xenophon and the Persian empire*, Hanover-London.
421. Hoffstetter, J, 1978, *Die Griechen in Persien. Prosopographie der Griechen im Persischen Reich vor Alexander (AMI Ergzbd. 5)*, Berlin.
422. Hoffstetter, J., 1972, "Zu den griechischen Gesandschaft nach Persien", in: *Beiträge zur Achämenidengeshichte* (ed. G. Walser), Wiesbaden, pp. 94-107.
423. Hollcaux, M., 1968, « Le papyrus de Gourob », *Etudes d'épigraphie et d'histoires grecques*, III, pp. 281-310 (= *BCH* 1906, pp. 330-348).
424. Holleaux, M.,II, *Etudes d'Epigraphie et d'histoire grecque*, Paris (date ?)
425. Honigmann, E. 1921, « Tigris », *Real-Enzyklopädie der Altertumswissenschaft*, VI, pp. 1021-1022.
426. Hornblower, S., 1982, *Mausolus*, Oxford.
427. Hornblower, S., 1997, "David Malcolm Lewis 1928-1994", *PBA* 94, pp. 557-596.
428. *HStClPh*, LXXVI, 1972, pp.99-132. titre de la revue? De l'article? De l'auteur.
429. Hughes, G. R., 1984, "The so-called Pherendates Correspondence", in: *Grammata Demotica. Festsch. E. Lüddeckens*, Würzburg, pp. 75-86.
430. Hughes, G. R., 1984, *Grammatica demotica*, Würzbug.
431. Hüsing G., 1933, *Porušatiš und das achämenidische Lehenswesen*, Wien.
432. Imbert, J., 1889-90 "Pharnabazus and Tissaphernes mentionned on the great stela of Wanthus", *BOR* 4, pp. 153-163.
433. Jacoby, F., 1922, « Ktesias 1 », *RE* 20, pp. 2032-2074.
434. Jasnow ; R., 1997, « The Greek Alexander romance in Demotic Egyptian Literature », *JNES* 56/2, pp. 95-103.

435. Jelinkova-Reymond, E., 1951, *Les inscriptions de la statue guérisseuse de Dejd-Her-le Sauveur*, (IFAO, Bib. Et. XXIII), Le Caire.
436. Joannès, F., 1988, « *ig.gurki=Suse », *NABU* note 19.
437. Joannès, F., 1995, "L'itinéraire des Dix-Mille en Mésopotamie et l'apport des sources cunéiformes », in : P. Briant éd, *Dans les pas des Dix-Mille. Peuples et pays du Proche-Orient vus par un Grec. Pallas* 43, Toulouse, pp. 173-199.
438. Joannès, F.,1982, *Textes économiques de la Babylonie récente* , Paris.
439. Joannès, F.,1989, « La titulature de Xerxès », *NABU* note 37.
440. Johnson, J. H., 1974, « The Demotic Chronicle as an historical source », *Enchôria* 4, pp. 1-17.
441. Johnson, J. H., 1984, "Is the Demotic Chronicle an anti-greek Tract?", in : *Grammata Demotica. Festsch. E. Lüddeckens*, Würzburg, pp. 107-124.
442. Johnston, A., 1981, *The Greek coins* (Archeological exploration of Sardis. Greek, roman and Byzantine coins from Sardis), Harvard.
443. Jones, A. H. M., 1940, *The Greek cities from Alexander to Justinian*, Oxford.
444. Jordan, B., 1970, « Herodotos, 5, 71, 2, and the Naukraroi of Athens », *CSCA* 3, pp. 160-172.
445. Junge, P., 1940, « Hazarapatiš », *Klio* 33, pp. 13-33.
446. Jursa, M., 1997, « Nochmals Akkad », *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 87, pp. 101-110.
447. Justi, F., 1896, "Der Chiliarch des Darios », *ZDMG* 50, pp. 659-664.
448. Kačanovskij, J., 1971, *Rabovladenie, feodalizm ili aziatskij sposob proizvodstva?*, Moskva.
449. Kalleris, N., 1954, *Les anciens Macédoniens. Etude linguistique et historique*, Athènes.
450. Känel, F. von, 1980, "Les mésaventures du conjurateur de Serket Onophris et de son tombeau", *BSFE* 87-88, pp. 31-45.
451. Känel, F. von, 1984, *Les prêtres-Ouâb de Sekmet et les conjurateurs de Serket*, Paris.
452. Katzenstein, H. J., 1979, "Tyre in the early Persian period (539-486 B.C.), *Biblical Archaeology*, XLII, pp. 23-34.
453. Keen, A., 1998, *A political history of the Lycians and their relations with foreign powers*, Leyde.
454. Keen, T., 1993, "Athenian campaigns in Karia and Lykia during the Peloponnesian war", *JHS* 113, pp. 153-157.
455. Kellens J., éd, 1991, *La religion iranienne à l'époque achéménide (Actes du colloque de Liège 11 décembre 1987) (Iranica Antiqua,* suppl. 5).
456. Kellens, J., 1987, "DB V: un témoignage sur l'évolution de l'idéologie achéménide", in *Orientalia. I. Tucci memoriae dicata*, Roma, pp. 677-682.
457. Kent, R.G., 1953, *Old Persian. Grammar, textes, lexicon*; New-Haven.
458. Kessler, J., 1992, « The second year of Darius and the prophet Haggai », *Trans.* 5, pp. 63-84.
459. Kestemont, G., 1983, "Tyr et les Assyriens", *Studia Phoenicia* I/II, pp.53-78.
460. Kienast, D., 1973, *Philipp II von Makedonien und das Reich der Achaimeniden* (Abhandl. Marb. Gelehrten Gesellsch. 6/1971), München.
461. Kienitz, F., 1953, Die *Politische Geschichte des Aegyptens vom 7. bis 4. Jhdt. V. d. Zeitwende*, Berlin–Leipzig.
462. Kinneir Wilson, J. V., 1972, *The Nimrud Wine Lists. A study of men and administration at the Assyrian capital in the eighth century BC*, London.
463. Kitchen, K. A., 1973, *The third Intermediate period in Egypt (1110-650 B.C.)*, Warminster.
464. Knauth, W., Nadjmabadi, S., 1975, *Das altiranische Fürstenideal von Xenophon bis Ferdousi*, Wiesbaden.
465. Koch, H., 1981, « Steurn in der achëmenidischen Persis ? », *ZAss* 70/1, pp. 105-137.
466. Koch, H., 1982, "'Hoschatzwarte' und 'Schatzhaüser' in der Persis", *ZAss.*71/2, pp. 232-247.
467. Koch, H., 1986, "Die achämenidische Poststrasse von Persepolis nach susa", *AMI* 19, pp. 133-147.
468. Koch, H.,1977, *Die religiöse Verhältnisse des Dareioszeit*, Wiesbaden.
469. Koch, H.,1987, « Götter und Verehrung im achämenidischen Persien », *ZA* 77/2, pp. 239-278.
470. Koebner, R., 1951, "Despot and despotism: vicissitudes of a political term", *Journal of the Warburg and Courtauld Institute*, XVI, pp. 275-302.
471. Koonce, K., "ΑΓΑΛΜΑ and ΕΙΚΩΝ", *AJPh* 109, pp. 108-110.
472. Krader, L., 1975, *The Asiatic mode of production*, Assen.
473. Kraeling, E.G., *The Brookyn Museum Papyri: New documents of the fifth century B.C. from the Jewish colony at Elephantine*, New Haven.
474. Kreissig, H., 1969, "Zwei Produktionsweise 'die der kapitalischen vorgehen'", *EAZ*, X, pp. 361-368.
475. Kreissig, H., 1978, *Wirtschaft und Gesellschaft im Seleukidenreich. (Die Eigentums- und die Abhängigkeitesverhältnisseà*, Berlin.
476. Kreissig, H., 1979, *Terre et paysans dépendants dans les sociétés antiques (Colloque de Besançon 1974)*, Paris. (titre de l'article et auteur du recueil?)
477. Kruchren, J. M., *Le décret d'Horemheb. Traduction, commentaire épigraphique, philologique et institutionnel*,bruxelles.
478. Kuhrt, A. & Shervin-White S., 1987, "Xerxes' destructions of Babylonian temples", in : Heleen Sancisi-Weerdenburg and Amelie Kuhrt eds., *Achaemenid history* II. *The Greek sources*, Leiden, pp. 69-78.
479. Kuhrt, A., 1983, "The Cyrus cylinder and Achaemenid imperial policy", *JSOT* 25, pp. 83-97.
480. Kuhrt, A., 1987, « Alexander in Babylon », *Papers for the VIIth Achaemenid History Workshop* (Groningen, May 29-30).

481. Kuhrt, A., 1989, "Conclusions", in Briant, P., Herrenschmidt, Cl. (éds), *Le tribut dans l'Empire perse*. Actes de la table ronde de Paris 12-13 décembre 1986. Louvain,-Paris, Peeters, (Travaux de l'Institut d'Études Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle n° 13), pp. 217-222.
482. Kuhrt, A., 1990a, « Alexander in Babylon », in : Heleen Sancisi-Weerdenburg and J. W. Drijvers éds., *Achaemenid history* V. *The roots of the European tradition*, Leiden, pp. 121-130.
483. Kuhrt, A., 1990b, "Nabonidus and the Babylonian prieshood", in: M. Beard and J. N. North eds, *Pagan priests*, London.
484. Kuz'mina, E., 1977, "Les relations entre la Bactriane et l'Iran du VIIIe au IVe siècle av. J. C.", in: J. Deshayes 'ed), *Le Plateau Iranien et l'Asie Centrale des origines à la conquête islamique*, Paris.
485. *La Persia e il mondo classico*, 1972, n° spécial *La Parola del Passato*, vol. XXVII.
486. Labat, M., 1939, *Le caractère religieux de la royauté assyro-babylonienne*, Paris.
487. Lane, E., 1964, "A restudy of the god Men. Part I: The epigraphic and sculptural evidence", *Berytus* 15, pp. 5-58.
488. Lane, E., 1971, *Corpus Monumentorum religionis Dei menis* (EPRO 19) I.
489. Lane, E., 1975, *Corpus Monumentorum religionis Dei menis* (EPRO 19) II.
490. Lane, E., 1978, *Corpus Monumentorum religionis Dei menis* (EPRO 19) III.
491. Langdon, S., 1924, « The Babylonian and Persian Sacaea », *JRAS*, pp. 65-72.
492. Laroche, E., 1974, "Le texte trilingue récemment découvert au Létôon de Xanthos: le texte lycien", *CRAI*, pp. 115-125.
493. Laroche, E., 1979, "L'inscription lycienne", in: Metzger, H. et al., 1979, *Fouilles de Xanthos. VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris, pp. 49-127.
494. Laum, B., 1914, *Stiftungen in der griechschen und römischen Antike*, Berlin.
495. Lazenby, J.F., 1993, *The defence of Greece (490-479)*, Warminster.
496. Le Guen, B., 1991, *La vie religieuse dans le monde grec*, Toulouse.
497. Le Rider, G., 1965, *Suse sous les Séleucides et les Parthes* (MDAFI 38), Paris.
498. Le Rider, G., 1965, *Suse sous les Séleucides et lesParthes*, (MDAFI 38), Paris.
499. Le Roy, Ch., 1986, « Un règlement religieux au Letôon de Xanthos », *RArch*, pp. 279-300.
500. Lecoq, P., 1997, *Les inscriptions le la Perse achéménide*, Paris.
501. Lefebvre, G., 1936, *Le tombeau de Petosiris*, I, Paris.
502. Lemaire, A. – Lozachmeur, H., 1987, « Birah/Birta en araméen », *Syria* 64/3, pp. 261-266.
503. Lemaire, A. – Lozachmeur, H., 1996, « Remarques sur le plurilinguisme en Asie Mineure à l'époque perse », in : F. Briquel-Chatonnet (ed), *Mosïque de langues, mosïque culturelle. Le bilinguisme dans le Proche-Orient ancien* (Antiquités Sémitiques I), Paris, pp. 91-123.
504. Lemaire, A., 1989, "Remarques à propos du monnayage cilicien d'époque perse et de ses légendes araméennes », *REA* 91/2, pp. 141-156.
505. Lemaire, A., 1995a, « La fin de la période perse en Egypte et la chronologie judéenne vers 400 av. J. C., *Trans*. 9, pp. 51-61.
506. Lemaire, A., 1995b, "The Xanthos trilingual revisited », in: Z. Zevit, S. Gitin, M. Sokoloff (edd), *Solving riddles and untying knots. Biblical, epigraphic and semitic Studies in honour of Jonas C. Greenfield*, Winona Lake, pp. 423-432.
507. Lemaire, A., 1996, "Zorobabel et la Judée à la lumière de l'épigraphie (fin du VIe av. J. C.) », *RB* 103/1, pp. 48-57.
508. Lemaire, A.,1991, « Recherches d'épigraphie araméenne en Asie Mineure et en Egypte et le problème de l'acculturation », *AchHist* VI, pp. 119-206.
509. Lévêque, P., Dunand, F., eds, 1979, *Terres et paysans dépendants dans les sociétés antiques*, Paris.
510. Levi, M. A., 1977, *Alessandro Magno*, Milano.
511. Levine, L. D., 1982, « Sennacherib's southern Front », *JCS* 34, pp. 28-55.
512. Lewis D. M., 1985, « Persians in Herodotus », in *The Greek Historians. Literature and History. Papers presented to A. E. Raubitschek*, Stanford University, pp. 101-17.
513. Lewis, B., 1989, *Istanbul et la civilisation ottomane* (tr. fse.), Paris (english edition 1973).
514. Lewis, D. M., 1958, « The Phoenician Fleet in 411 », *Historia* 7, pp. 392-397.
515. Lewis, D. M., 1977, *Sparta and Persia*, Leiden.
516. Lewis, D. M., 1980, "Datis the Mede", *JHS* 100, pp. 194-195.
517. Lewis, D. M., 1987, "The King's dinner (Polyaenus IV.3.32), ", in: Sancisi-Weerdenburg, H. and Kuhrt, A. eds., *Achaemenid history II. The Greek sources*. Leiden, pp. 79-87.
518. Lewis, D. M., 1989, "Persian gold in Greek international relations", *REA* 91/1-2, pp. 227-234.
519. Liagre Böhl, F. M. Th. de, 1962, "Die babylonische Prätendenten zur Zeit des Xerxes", *BiOr* 19/3-4 ; pp. 110-114.
520. Lichteim, M., 1960, *Ancient Egyptian Literature*, University of California.
521. Lipinski, E., 1975, *Studies in Aramaic inscriptions and onomastics*, I, Leuven.
522. Lipinski, E., 1981-84, "Un culte de X AN et de HA YA à Eléphantine au Vème siècle av. n. è », *Folia Orientalia* XXII, pp. 5-11.
523. Liverani, M., 1976, [e. r. de Oates 1976], *OA* 10, pp. 155-159.
524. Lloyd, A. B., 1975, *Herodotus, Book II. A Commentary*, Leiden.
525. Lloyd, A. B., 1976, *Herodotus, Book II. Introduction*, Leiden.
526. Lloyd, A. B., 1988, *Herodotus, Book II. Commentary*, 99-*162*, Leiden-New-York-Kobenhavn-Köln.
527. Lloyd, A.,B., 1982a, "The inscription of Udjahorresnet. A collaborator's testament" *JEA* 68, pp. 166-180.
528. Lloyd, A.,B., 1982b, "Nationalistic propaganda in Ptoleùaïc egypt", *Historia*, pp. 33-55.

529. Lloyd, A.,B., 1983, "The late Period (664-323 B.C.), in: B. G. Trigger, B. J. Kemp, D. O'Connor, A. B. Lloyd, *Ancient Egypt. A social History*,Cambridge, pp. 279-364.
530. Longo, O., 1989, « La quale è molto utile et humile e preciosa et casta », in *il fermento divino*, (colloque Palermo, 5-7 ottobre 1989, sous presse.(date maintenant)
531. Longo; O., 1979, *Marxismo, mondo antoco e terzo* mondo, Napoli.
532. Lonis, R., 1979, *Guerre et religion en Grèce à l'époque classique*, Paris.
533. Lopez-Eire, A., 1993, « De l'attique à la *koinè* », in : C. Brixhe, (ed), *La koinè grecque antique*. I. *Une langue introuvable ?* Nancy, pp. 41-57..
534. Loraux, N, 1975, titre ?, *REA*, pp. 13-42.
535. Loraux, N., 1981, *L'invention d' Athènes. Histoire de l'oraison funèbre dans la cité classique.* Paris – La Haye – New York.
536. Lorton, D., 1971, "The supposed Expedition of Prolemy II to Persia", *JEA*, pp. 160-164.
537. Losfeld, G., 1977, "Tyrophagie religieuse et mystique », *Bull. Ass. G. Budé*, pp. 257-277.
538. Luckenbill, D. D., 1924, *The annals of Sennacherib* (OIP 2), Chicago.
539. Lüddeckens, E., 1971, "Das demotische Graffito vom Tempel des Satet auf Elephantine", *MDAIK*, 27/2, pp. 203-206.
540. Lutz, H. F., 1937, "The allegued Robbers' Guild in ancient Egypt", *Univ. of Calif. Pub. in Semitic Philology*, Vol. 10, n°7, pp. 231-242.
541. Lyonnet, B., 1990, "Les rapports entre l'Asie centrale et l'empire achéménide d'après les données de l'archéologie", *AchHist* IV, pp. 77-92.
542. Manfredi, V., 1986, *La strada dei Diecimilia. Topografia e geografia dell'Oriente di Senofonte*, Milano.
543. Marquart, J., 1898, « Untersuchungen zur Geschichte von Eran. 6: Hazarapet", *Philolog.*pp. 227-234.
544. Martin, V., 1965, « La politique des Achéménides : l'exploration prélude de la conquête », *MH*, XXII, pp. 38-48.
545. Maspero, H., 1965, *La Chine ancienne*,Paris.
546. Massarat, M., 1977, "Gesellschaftliche Stagnation und die Asiatische Produktionsweise dargestellt am beispiel des iranischen Geschichte. Ein Kritik des Grundsformationen", in: H. Asche – M. Massarat, *Studien über der Dritte Welt* (Geog. Hochschulmanuskript, Heft 4), Göttingen, pp. 5-125.
547. Masson, O., Yoyotte, J., 1988, « Une inscription ionienne mentionnant Psammétique Ier », *EA* 11, pp. 171-179.
548. Mattha, G., Hughes, G. R., 1975, *The Demotic Legal code of Hermopolis West* (IFAO, Bib. Et. 45), Le Caire.
549. Mayer, R., 1968, "Das achämenidische Weltreich und seine Bedeutung in der politischem und religiösen Geschichte des antiken Orients", *Bib. Zeitsch.* NF, XII, pp. 1-16.
550. Mayrhofer, M., 1974, "Xerxès Roi des Rois », *Acta Iranica* I, Téhéran-Liège, pp. 108-116.
551. Mayrhofer, M., 1974, « Zu den Parther-Namen der grieschiechen Awrōmān-Dokumente », in : Ph. Gignoux, A. Tafazzoli (edd), *Memorial J. de Menasce*, Leuven, pp. 205-213.
552. Mayrhofer, M., 1976, "Kleinasien zwischen Agonie des Persenreiches und hellenistischen Frühling. Ein Inschriftenbund des Jehres 1973 », *ÖAW, Anz. Phil. Hist. Kl.* 112, pp. 274-282.
553. Mayrhofer, M., 1978, *Supplement zur Sammlung der altpersischen Inschriften*, Wien.
554. Mayrhofer, M., 1979, « Die iranische Elemente im aramäischen Text », in: Metzger, H. et al., 1979, *Fouilles de Xanthos. VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris, pp. 181-185.
555. Mazzarino, F., 1959, « L'image des parties du monde et les rapports entre l'Orient et la Grèce à l'époque clasique », *AAH* 7, pp. 85-101.
556. Mazzarino, S., 1959, « L'image des parties du monde et les rapports entre l'Orient et « la Grèce à l'époque classique », *AAH* 7, pp. 85-101.
557. Mazzarino, S., 1968, « Le vie di communicazione fra impero achemenide e mondo greco », in : *Atti del convegno sul tema 'La Persia e il mondo greco-romano (Roma, 11-14 aprile 1965), Acc. Dei Lincei,* CCCLXIII, pp. 75-84.
558. Meeks, D. (ed).1972, *L'année lexicographique*, I, Paris.
559. Meiggs, R., 1972 *The Athenian empire*, Oxford.
560. Meissner, B., 1896, « Pallacotas », *Mitt. Vorderasiat. Gesellschaft*, pp. 1-13.
561. Meister, K., 1982, *Die Ungeschichtlichtkeitdes Kalliasfriedens und deren historischen Folgen*, Wiesbaden.
562. Melchert, H. C., 1993, "A new interpretation of lines C 3-9 of the Xanthos' Stele", in: J. Borchhardt, G. Dobesch edd., *Akten des II. Inter. Lykien-Symposions* (ÖAW, Denksch. 231 Bd), Wien, pp. 31-34.
563. Melchert, H. C., 1993, "A new interpretation on lines C3-9 on the Xanthos stele", in: J. Borchhardt & G. Dobesch eds., Akten des II. Intern. Lykien-Symposions (ÖAW, Denkschr. 231 Bd), Wien.
564. Mélèze-Modrzjewski, J. 1981, « Sur l'antisémitisme païen », in : H. Poliakov (éd), *Le racisme, mythes et science*, Bruxelles, pp. 411-439.
565. Mélèze -Modrzjewski, J. 1983, « Le statut des Hellènes dans l'Egypte lagide », *REG* 96, pp. 241-268.
566. Mélèze -Modrzjewski, J. 1986, « Livres sacrés et justice lagide », *Acta. Univ. Loziensis* (Fol. Jurid. 21), pp. 11-44.
567. Mélèze -Modrzjewski, J. 1989, « La loi des Egyptiens : le droit grec dans l'Egypte romaine », in : *Historia Testis. Mélanges T. Zawadski*,Fribourg, pp. 97-115.
568. Mélèze -Modrzjewski, J. 1991, *Les juifs d'Egypte de Ramsès II à Hadrien*, Paris.

569. Mellinck, M., 1979, « Fouilles d'Elmali en Lycie du Nord (Turquie). Découvertes préhistoriques et tombes à fresques », *CRAI*, pp. 476-495.
570. Menu, B., 1970, *Le régime juridique des terres et du personnel attaché à la terre dans le papyrus Wilbour*, Lille.
571. Menu, B., 1974-75, "Le régime juridique des terres en Egypte pharaonique. Nouvel et Moyen Empire", *RHDFE*, pp. 555-585.
572. Menu, B., 1977, "Les rapports de dépendance en Egypte à l'époque saïte et perse", *RHDFE*, LV, pp. 391-401.
573. Menu, B., 1978, c. r. de E. Seidl, *Bodennutzung und Bodenpacht*, [1973], *BiOr* 35, pp. 70-73.
574. Menu, B., 1979, *Terres et paysans dépendants dans les sociétés antiques*,, Paris. Pagination ? Titre de l'article ?
575. Menu, B., 1982, *Recherches sur l'histoire juridique, économique et sociale de l'ancienne Egypte*, Versailles.
576. Metzger, H. et al., 1979, *Fouilles de Xanthos. VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris
577. Metzger, H., 1974, "Le texte trilingue récemment découvert au Létôon de Xanthos: le texte grec", *CRAI*, pp. 82-93.
578. Metzger, H., 1979a, "L'inscription grecque", in: Metzger, H. et al., 1979, *Fouilles de Xanthos. VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris, pp. 29-48.
579. Metzger, H., 1979a, "Le sanctuaire de Léto", in: Metzger, H. et al., 1979, *Fouilles de Xanthos. VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris, pp. 5-28.
580. Meulenaere, H. de, 1963, « La famille royale des Nectanébo », *ZAS* 90, pp. 90-93.
581. Meyer, Ed., 1975 [1879], *Geschichte des Altertums*', Leipzig (vérif lieu d'éd)
582. Michaélidis; G., 1943, "Quelques objets inédits d'époque perse, *ASAE* 43, pp. 91-103.
583. Mildenberg, L., 1990-91, « Notes on the coin issue of Mazday », *IJN*, 11, pp. 9-23.
584. Milik, J. T., 1967, « Les payrus araméens d'Hermoupolis et les cultes syro-phéniciens en Egypte perse », *Biblica* 48, pp. 546-622.
585. Milliez, D., 1982, "Notes sur le transport du bois", *BCH* 106, pp. 107-118.
586. Milne, J. G., 1938, « The silver of Aryandes », *JEA* 2, pp. 245-246.
587. Miltner, F., 1952, « Der Okeanos in der persischen Weltreichsidee », *Saeculum*, 3, pp. 522-555.
588. Miroschedji, P. de, 1985, « La fin du royaume d'Anshan et de Suse et la naissance de l'Empire perse », *ZAss* 75, pp. 265-306.
589. Miroschedji, P. de, 1990, « La fin de l'Elam : essai d'analyse et d'interprétation », *IA*, 25, pp. 47-95.
590. Mitchell, S.M., 1876, « Requisitionned transport in the Roman empire », *JRS* LXVI, pp. 106-131.
591. *Modes de contacts et processus de transformation dans les sociétés anciennes. Actes du colloque de Cortone (24-30 mai 1980)*, Coll. De l'Ecole française de Rome 67, Pisa-Roma 1983.
592. Modrzejewski, J., 1979, "Régime foncier et statut social dans l'Egypte lagide", in: *Terres et paysans dépendants dans les sociétés antiques*. Actes du colloque de Besançon, 2-3 mai 1974, Paris, CNRS, pp. 163-188.
593. Moggi, M., « I furti di statue attribuetia Serse e le relative restituzione », *ASNP*, Ser. III, vol. III/I, pp. 1-42.
594. Momigliano, A., 1975, *Alien Wisdom. The Limits of hellenization*, Cambridge.
595. Montazami, B, 1979, « L'irrigation en Iran : éléments pour une approche matérialiste », *Zamän*, 1, pp. 21-43.
596. Moorey, P.R.S., 1975, "Iranian tropps at Deve Hüyük in Syria in the earlier fifth cent. B.C.", *Iran* 7, pp.108-117.
597. Moorey, P.R.S., 1980, *Cemeteries of the first millenium BC at Deve Hüyük* (BAR series 87), Oxford.
598. Moret, A., 1933, "La stèle de Napata : nouveau récit des campagnes de Thoutmès III contre les Mitanniens », *CRAI*, pp. 326-339.
599. Morgan, J. de, 1900, *Etudes géographiques sur la Susiane* (MDP I), Paris ; pp. 1-31.
600. Moscati, S., 1978, *Il volto di potere. Arte imperialistica nell'Antichità*, Roma.
601. Moysey, R. A., 1975, *Greek relations with the Persian satraps*, PhD Princeton.
602. Murray, O., 1966, "Ho archaios dasmos", *Historia*, 15, pp. 142-156.
603. Murray, O., 1988, « The Ionian revolt », *CAH* IV^2, pp. 461-490.
604. Mutafian, Cl., 1988, *La Cilicie au carrefour des Empires* I-II, Paris.
605. Naster, P., 1981 ; « Les monnayages satrapaux, provinciaux et régionaux dans l'Empire perse face au numéraire officiel des Achéménides », in : E. Lipinski (ed), *State and Temple Economy in the ancient Near East*, II, Louvain.
606. Naveh, J., 1981, « The Aramaïc ostraka from Tell-Arad » in : Y. Aharoni, *Arad Inscriptions* (Israël Expl. Soc.), Jerusalem, pp. 153-176.
607. Nenci, G., 1958, *Introduzione alle guerre persiana*, Pisa.
608. Nenci, G., 1983, "*Tryphè* e colonizzazione" in *Modes de contact et processus de transformation dans les sociétés anciennes*, Pise-Rome.
609. Netzer, A., 1974, titre de l'article?, *Acta Iranica*, pp. 35-52. (biblio IFRI)
610. Neuman, G., 1979, *Neufunde lykischer Inschriften seit 1901* (ÖakW), Wien.
611. Nikiforov, V. N., (ed), 1971, *Problemy dokapitalistčeskich obšč estv v stranach Vostoka*, Moskva.
612. Nouhaud, M., 1982, *L'utilisation de l'histoire par les orateurs antiques*, Paris.
613. *Nyberg (Acta Iranica)*, I, Leiden-Téhéran, pp. 193-200.
614. Nylander, C., 1979, "Achaemenid imperial art", in M. T. Larsen éd, *Power and Propaganda. A symposium on ancient empires*, Copenhagen, pp. 345-359.

615. Nylander, C., 1983, "The standard of the Great King. A problem in the Alexander mosaïc", *Opuscula Atheniensia*, 19/2, pp. 19-37.
616. Nylander, C., 1993, "Darius III. The coward king. Points and counterpoints", in: *Alexander the Great. Reality and Myth* (ARID, suppl. XX), Roma, pp. 145-159.
617. Nylander, C.,1968, "*Assyria Grammata*, Remarks on the 21st Letter of Themistokles", *Opusc. Athen.* 14-15, pp. 119-136.
618. Obed, B., 1970, ????, *Journal of Near Eastern Studies*, 29, pp.
619. Oded, B., 1977, 'The Persian Period", ", *in:* J. M. Hayes-J. M. Miller, *Israelite and Judean History*, London,pp. 489-531 titre différent dans *Histoire de l'empire perse*: "Judah during the Exilic Period" Vérif
620. Oelsner, J., 1973, "Kriesenerscheinungen im Achaimenidenreich im 5. und 4. Jh.v.u.Z." *Hellenische Poleis*, Berlin, II, pp. 1041-1073.
621. Oestergaard, U., 1991, *Akropolis-Persepolis, Tur/Retur*, Aarhus.
622. Ollier, F., 1933, *Le mirage spartiate. Etude sur l'idéalisation de Sparte dans l'antiquité grecque de l'origine jusqu'aux Cyniques*. Paris.
623. Olmstead, A. T., 1948, *History of the Persian empire*, Chicago.
624. Olmstead, A. T., 1948; *History of the Persian empire*, Chicago.
625. Oppenheim, A.L., 1967, "Essay on onverland trade in the first millenium B.C.", *JCS* 21, pp. 236-254.
626. Orrieux, Cl., 1985, *Zénon +suite illisible*, Paris.
627. Osborne, M., 1973, « Orontes », *Historia* 22, pp. 515-551.
628. Osborne, M.J., 1982, *Naturalization in Athens, II*, Bruxelles.
629. Pagliaro, A., 1974, « Cyrus et l'empire perse », *Acta Iranica*, II, pp. 3-23.
630. Parpola, S., 1985, *The Sky-garment. A study of the Harrapean religion and its relation to the Mesopotamian and later Indian religion*, Helsinki.
631. Passerini, A., 1934, "La *Tryphè* nella storiografica ellenistica", *SIFC*, 11.
632. Perdizet, P. 1921, « Le témoignage d'Eschyle sur le sac d'Athènes par les Perses », *REG* 34, pp. 57-79.
633. Perdu, O., 1985, « Le monument de Samtoutefnakht à Naples », *RdE* 36, pp. 89-113.
634. Peremans, W., 1976, « Classes sociales et conscience nationale en Egypre prolémaïque », *OLP* 6/7, pp. 443-453.
635. Peremans, W., 1978,, « Les révolutions égyptiennes sous les Lagides », in : *Das Ptolemaïsche Aegypten*, Mainz, pp. 39-49.
636. Perreault, J.Y., 1986, "Céramiques et échanges: les importations attiques au Proche-Orient, du VIe au milicu du Ve siècle av. J.C. », *BCH* 110, pp. 145-175.
637. Pestman, P. W., 1983, « L'origine et l'extension d'un manuel de droit égyptien. Quelques réflexions à propos du soi-disant 'code de Hermoupolis' », *JESHO* 26, pp. 14-21.
638. Pestman, P. W., 1985, « Le manuel de droit égyptien de Hermoupolis. Les passages transmis en égyptien et en grec », in : P. W. Pestman (ed), *Textes et études de papyrologie grecque, démotique et copte (Pap. Lugd.-Bat.* 23), Leyde, pp. 116-142.
639. Petit, Th, 1988; "A propos des 'satrapies' ioniennes et cariennes", *BCH* 112, pp. 307-322.
640. Petit, Th., 1990, *Satrapes et satrapies dans l'empire achéménide de Cyrus le Grand à Xerxès Ier*, Paris.
641. Petit, Th., 1993, "Synchronie et diachronie chez les historiens de l'Empire achéménide. A propos de deux ouvrages de M. A. Dandamaev », *Topoi* 3/1, pp. 39-71.
642. Petropolou, A., 1981, « The *eparche* documents and the Early oracle at Oropus », *GRBS* 22, pp. 39-63.
643. Picard, Ch., 1922, *Ephèse et Claros*, Paris.
644. Picard, Ch., 1930, « Les influences étrangères au tombeau de Petosiris : Grèce ou Perse ? », *BIFAO* 30/1 (1930), pp. 201-227.
645. Picard, O., 1980, *Les Grecs devant la menace perse*, Paris.
646. Picirilli, L., 1973, *Gli arbitrati interstatali greci*, Pise.
647. Porten, B., 1968, *Archives from Elephantine: the life of an ancient Jewish Military Colony*, Berkeley-Los Angeles.
648. Porten, B., Yardeni, A., 1986, *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. I: *"Letters*, Jerusalem.
649. Porten, B., Yardeni, A., 1992, *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. II: *"Contracts*, Jerusalem.
650. Porten, B., Yardeni, A., 1993, *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt*. III: *"Literature. Accounts. Lists*, Jerusalem.
651. Posener, G., 1936, *La première domination perse en Egypte*, Le Caire.
652. Posener, G., 1938, "Sur le canal du Nil à la Mer rouge avant les Ptolémées", *CdE*, XXV, pp. 259-273.
653. Posener, G., 1975, « L'*anachôréisi* dans l'Egypte pharaonique », in : *Le monde grec. Hommage à Cl. Préaux*, Bruxelles, pp. 663-669.
654. Posener, G., 1986, « Du nouveau sur Kombabos », *RdE* 37, pp. 91-96.
655. Postgate, J. N., 1974, *Taxation and conscription in the Assyrian empire*, Roma.
656. Powell, J. E., 1938, *A lexicon to Herodotus*, Cambridge.
657. Préaux ; Cl., 1954, « Sur l'origine des monopoles lagides », *CdE*, pp. 312-326.
658. Préaux, Cl., 1936, "Esquisse d'une histoire des révolutions égyptiennes sous les Lagides", *CE* 11, pp. 522-552.

659. Préaux, Cl., 1965, "Réflexions sur l'entitté hellénistique", *CdE*, XL, pp. 129-139.
660. Préaux, Cl., 1978, *Le monde hellénistique*, Paris, (coll. Nouvelle Clio 6).
661. Prestianni-Giallombardo, A.M., 1991, « Recenti testimonianze iconografiche sulla kausia in Macedonia e la datazione del fregio della Caccia di Vergina", *DHA* 17/2, pp. 257-304.
662. Price, M., 1989, « Darius I and the Daric », *REA* 91/1-2 pp. 9-14.
663. Pritchard, J. B., 1954, *The Ancient Near East in Pictures relating to the Old Testament*, Princeton.
664. Pritchard, J. B., 1955, *Ancient Near Eastern Texts relating to the Old Testament*[2], Princeton.
665. Quaegebeur, J., 1980-81, "Sur la 'loi sacrée' dans l'Egypte gréco-romaine", *AncSoc* 11-12, pp. 227-240.
666. Rachi, A., 1973, "Fêtes de printemps et d'automne et réintégration rituelle d'images de culte dans l'anatolie hittite", *Ugarit Forschungen*, V, pp. 8-27.
667. Rahe, P. A., 1980, « The military situation in Western Asia on the eve of Cunaxa », *AJPh* 101/1, pp. 79-96.
668. Ramtin, R., 1979, « Asiatic Village Communities and the Question of Exchange », *Zamän*, 1, pp. 45-79.
669. Rapp, A., 1865, « Die Religion und Sitte der Perser und übrigen Iranier nach den griechischen und römischen Quellen », *ZDMG* 19, pp. 1-89.
670. Rawlinson, Major H. C., 1846, *The Persian Cuneiform Inscription at Behistun*, Londres.
671. Ray, J. D., 1987, "Egypt: dependence and independence (424-343 B.C.)", in: Sancisi-Weerdenburg H., , *Achaemenid History I. Sources, structures ans synthesis*. Leiden, pp. 79-96.
672. Ray, J. D., 1988, "Egypt 525-404 B.C.", *CAH* IV[2], pp. 254-286.(sous presse sans date ni page ds l'article)
673. Rea, J., 1978, "3285. Legal code", in: *The Oxyrhynchi Papyri*,XLVI, London, pp. 30-38.
674. Revere, R. B., 1975, « Les ports de commerce de la Méditerranée orientale et la neutralité des côtes », in : K. Polanyi-C. Arensberg, *Les systèmes économiques dans l'histoire et la théorie*, tr. fse, Paris [New-York1957].
675. Rey-Coquais, J. P., 1974, *Arados et sa pérée aux époques grecque, romaine et byzantine* (BAH 97), Paris.
676. Reynaud, G., 1914, « Alexandre le Grand colonisateur », *Revue Hebdomadaire*, 11 avril 1914, pp. 195-212.
677. Roaf, M., 1980, « Texts about sculptures and sculptors at Persepolis », *Iran* 18, pp. 65-74.
678. Robert, J. et L., 1983, *Fouilles d'Amyzon en Carie*. I. *Exploration, histoire, monnaies et inscriptions*, Paris.
679. Robert, L., 1937, *Etudes anatoliennes*, Paris.
680. Robert, L., 1948, « Hiérocésarée », *Hellenica* 6, pp. 27-55.
681. Robert, L., 1969, *Opera minora selecta* II, Amsterdam.
682. Robert, L., 1969, *Opera minora selecta* IV, Amsterdam.
683. Robert, L., 1976, "Monnaies grecques de l'époque impériale. I. Types monétaires d'Hypaipa", *RN* 18, pp. 25-56.
684. Robert, L., 1977, titre article manque, *BCH* 101, pp. 98-118.
685. Robert, L., 1978, « Une malédiction funéraire dans la plaine de Karayük », *CRAI*, pp. 277-286.
686. Robert, L., 1980, *A travers l'Asie Mineure. Poète et prosateurs, monnaie grecque, voyageurs et géographie* (BEFAR, 239), Paris.
687. Robert, L., 1984, « Un décret de Pergame », *BCH* 108, pp. 472-489.
688. Robert, L., 1985, « Le décret de Pergame pour Attale III », *BCH* 109, pp. 468-481.
689. Robert, L., 1987, *Documents d'Asie Mineure* (BEFAR 239bis), Paris.
690. Robert, L.,1963, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, Paris.
691. Robert, L.,1967, "Sur un décret d'Ilion et sur un papyrus concernant des cultes royaux", *Essays in honor of C. B. Welles*, New-Haven, pp. 175-211.
692. Robert, L.,1975, « Une nouvelle inscription de Sardes. Règlement de l'autorité perse relatif au culte de Zeus », *CRAI*, pp. 306-330.
693. Robert, L.,1978, « Les conquêtes du dynaste lycien Arbinas », *JS*, pp. 3-48.
694. Roebuck, C., 1988, « Trade », *CAH* IV[2], pp. 446-460.
695. Rolley, C., 1994, *La sculpture grecque*. I : *Des origines au milieu du Vème siècle*, Paris.
696. Rollinger, R., 1998, « Überlegungen zu Herodot, Xerxes und dessen angeblicher Zerstörung Babylons", *Altorientalischee Forschungen*, 25/2, pp. 339-373.
697. Root, M. C., 1979, *The King and Kingship in Achaemenid Art*, (Acta Iranica 19, Textes et Mémoires 9), Leiden.
698. Root, M. C., 1989, "The Persian archer at Persepolis: Aspects of Chronology, Style and Symbolism", in: Gunter, A. C., (ed.), 1990, *Investigating Artistic Environments in the ancient Near East*, Washington.
699. Rostovtzeff, M. , titre manque, *CAH*, VII date, pagination ?
700. Rostovtzeff, M. ,1923, « Notes on the Economic Policy of the Pergamene Kings », *Anatol. Stud. Buckler*, Manchester, pp. 359-390.
701. Rostovtzeff, M., 1938, "The hellenistic world and its economic development", *AHR*, XLI, pp. 231-252.
702. Rostovtzeff, M., 1941, *The Social and Economical History of teh Hellenistic World*, III, Oxford.
703. Rostowzew, M., 1910, *Studien zur Geschichte des römischen Kolonates*, Leipzig-Berlin.
704. Rouge, J., 1988, "La navigation en mer Erythrée dans l'Antiquité", in: J. F. Salles (ed), *l'Arabie et ses mers bordières* I : *Itinéraires et voisinages* (TMO 16), pp. 59-74.

705. Rougement, G., 1977, *Corpus des inscriptions de Delphes*. I. *Lois sacrées et règlements religieux*, Paris.
706. Rowton, M.B., 1969, "The Role of the Watercourses In the Growth ofMesopotamian civilization", *Festschr. Von Soden*, Kevelaer, pp. 307-316.
707. Rüterswörden, U., 1995, « Die persische Reichsautorisation der Thora : fact or fiction?", *ZAB* 1, pp. 47-61. bizarre; titre en allemand et anglais...
708. Ruzicka, S., 1992, *Politics of a Persian dynasty. The Hecatomnids in the fourth century BC*, Norman and London.
709. Sachs A.J. & Hunger J., 1988; *Astronomical diaries and related texts from Babylonia*, I, *Diaries from 653 B.C. to 262 B.C.* (ÖAW, Ph. Hist. Kl., Denkschriften 195); Wien Vérifier le nom de la revue, AÖW ds le livre de PB
710. Salles J. F. 1988a, « La circumnavigation de l'Arabie dans l'antiquité classique », in: J. F. Salles (ed), *l'Arabie et ses mers bordières* I : *Itinéraires et voisinages* (TMO 16), pp. 75-102.
711. Salles J. F. 1988b, « Du blé, de l'huile et du vin... », *Papers presented to the eighth Achaemenid History Workshop (Groningen 27-28 may 1988)*.
712. Salles, J. F., 1988, *L'Arabie et les mers bordières*, (TMO 16), Lyon.
713. Salmon, P., 1985, "Les relations entre la Perse et l'Egypte du VIè au IVè s. av. J. C. », in : *The Land of Israel : cross-roads of civilizations*, Leiden.
714. San Nicolo, M., 1949, « Zur Verproviantierung des Kgl. Hoflagers in Abanu durch den Eana-Tempel in Uruk », *ArOr*, pp. 323-330.
715. Sancisi-Weedenburg H., 1983, "The Zendan and the Ka'bah", in: H. Koch & D. N. Mackenzie eds, *Kunst and Kultur der Achämenidenzeit und ihr Fortleben* (AMI Ergzbd. 10), Berlin, pp. 145-151.
716. Sancisi-Weerdenburg H. and Amelie Kuhrt eds, 1990, *Achaemenid History IV, Centre and Periphery*, Leiden.
717. Sancisi-Weerdenburg H., 1980, *Yaunā en Persai. Grieken en Perzen in een ander perspectief*, Groningen.
718. Sancisi-Weerdenburg H., 1987, *Achaemenid History I. Sources, structures ans synthesis*. Proceedings of the Groningen 1983 Achaemenid History Workshop. Leiden.
719. Sancisi-Weerdenburg H., 1989, « Gifts in the Persian empire », in : Pierre Briant et Clarisse Herrenschmidt éds, *Le tribut dans l'Empire perse*. Actes de la table ronde de Paris 12-13 décembre 1986. Louvain,-Paris, Peeters, 1989 (Travaux de l'Institut d'Etudes Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle n° 13), pp. 129-146.
720. Sancisi-Weerdenburg, H., 1990, "The quest for an elusive Empire", in: H. Sancisi-Weerdenburg and Amelie Kuhrt eds, *Achaemenid History IV, Centre and Periphery*, Leiden, pp. 263-274.
721. Sancisi-Weerdenburg, H., 1983, "*Exit Atossa*. Images of Women in Greek Historiography on Persia", in: Av. Cameron & A. Kuhrt eds., *Images of Women in Antiquity*, London – Canberra, pp. 20-33.
722. Sancisi-Weerdenburg, H., 1987, "Decadence in the empire or decadence in the sources? From source to synthesis: Ctesias", *Achaemenid History I. Sources, structures ans synthesis*. Leiden, pp. 33-46.
723. Sancisi-Weerdenburg, H., 1987, « The fifth oriental monarchy and hellenocentrism », in: Sancisi-Weerdenburg H. & Kuhrt A. eds., *Achaemenid History II. The greek sources*. Proceedings of the Groningen 1984 Achaemenid History Workshop. Leiden, pp. 1117-131.
724. Sancisi-Weerdenburg, H., 1989, "The personality of Xerxes, king of kings", in: *Archeologia iranica et orientalis. Miscellanez in honorm L. Vanden Berghe*, I, Gent, pp. 549-561.
725. Sartre, M., 1995, *L'Asie Mineure et l'Anatolie d'Alexandre à dioclétien*, Paris.
726. Savinel, P., 1984, *Arrien. Histoire d'Alexandre*, Paris.
727. Schmidt, E., 1970, *Persepolis III; the royal tombs and other monuments*, Chicago.
728. Schmitt, R., 1978, *Die Iranier-Namen bei Aischylos* (Iranica Graeca Vetustiora) (Veröffent. Iran. Komm., Bd. 6), Wien.
729. Schmitt, R., 1980, "Zur babylonischen Version der Bisutun Inschrift", *AfO* 27, pp. 106-126.
730. Schmitt, R., 1988, « Achaimenideninschriften in grieschiher literarischer Oberlieferung", in: *A green leaf. Papers Asmussen*, pp. 26-30.
731. Schmitt, R., 1994, « Dātabara », *enclr*VII/2, pp. 115.
732. Schmitt, R., 1996, "Bemerkungen zu dem sog. Gadatas-Brief", *ZPE* 112, pp. 95-101.
733. Schmitt, R., 1996, "Der Titel 'satrap'", in: *Studies in Greek, Italic and Indo-European Linguistics offered to L.R. Palmer*, Innsbrück, pp. 373-390.
734. Schrader, C., 1976, *La paz de Calias. Testimonios e interpretacion*, Barcelona.
735. Schulman, A. R., 1981, "A 'Persian' gesture from Memphis", *Bull? Egypt. Seminar*, 3, pp. 103-111.
736. Schur, W., 1928, "Zur Vorgeschichtc des Ptolomäerreiches", *Klio*, pp. 270-302.
737. Schwartz, J., 1949, "Les conquérants eprses et la littérature égyptienne", *BIFAO* 48, pp. 65-80.
738. Segal, J. B., 1983, *Aramaïc texts from North Saqqarâ*, Egypt Exploration Society, London.
739. Seibert, J., 1972, *Alexander der Grosse* (EDF 10), Darmstadt.
740. Seibt, G., 1977, *Griechische Söldner im Achaimenidenreich*, Bonn.
741. Seihert, J., 1985, *Die Eroberung des Perserreiches durch Alexander den Grossen auf kartographisher Grundlage*, I-II (TAVO 68).
742. Serbat, J., 1972, *Pline. Histoire Naturelle, Livre XXXI, Introduction et notes*, Paris.
743. Sergent, B., 1986, *L'homosexualité initiatique dans l'Europe ancienne*, Paris.

744. Sexunda, N., 1988, "Persian settlement in Hellespontine Phrygia", in: *Achaemenid History III: Method and theory* (edd. A. Kuhrt & H. Sancisi-Weerdenburg), Leiden, pp. 175-196.
745. Shahbazi, A. S., "The Persepolis "Treasury Reliefs" once more", *AMI* N. F. 9, pp. 151-156.
746. Sherman, E.J., 1981, "Djehor the Savior", *JEA*, pp. 81-102.
747. Sherwin-White, S. & Kuhrt, A., 1993, *From Samarkhand to Sardis. A new approach to the Seleucid empire*, London.
748. Sherwin-White, S., 1983, "Babylonian Chronicle Fragments as a source for Seleucid History", *JNES* 42/4, pp. 265-270.
749. Sherwin-White, S., 1987, "Seleucid Babylonia: a case study for the installation and development of Greek rule", in: A. Kuhrt & S. Sherwin-White eds., *Hellenism and the East. The Interaction of Greek and non-Greek Civilizations from Syria to Central Asia after Alexander*, London pp. 1-31.
750. Shiwek, H., 1962, "Der persischer Golf als Schiffahrts- und Seehandelsroute in Achämedischer Zeit und in der Zeit Alexanders des Grossen", *Bonner Jahrbücher*, CLXII, pp. 4-97.
751. Smith, H. S., Kuhrt, A., 1978, "A letter to a foreign general", *JEA* 68, pp. 199-209.
752. Sofri, G., 1974; *Il modo di produzione asiatico*[2], Torino. Trad fse: 1974, *Sur le mode de production asiatique*[2] (Recueil du CERM), Paris.
753. Sokolowski, F., 1979, "TA EMITYPA: on the mysteries in the Lydian and Phrygian cults", *ZPE* 34, pp. 65-69.
754. Spalinger, A., 1978, « The concept of the monarchy during the Saïte period – an essay of synthesis", *Orientalia* 47, pp. 12-36.
755. Spalinger, A., 1978a, "The reign of King Chabbash: an interpretation", *ZÄss* 105, pp. 142-154.
756. Spalinger, A., 1978b, « The concept of the monarchy during the Saïte period – an essay of synthesis", *Orientalia* 47, pp. 12-36.
757. Spielgenberg, W., 1914, *Die sogennante Demotisc. Kronik*, Leipzig.
758. Spielgenberg, W., 1930, « Das Demotische Papyrus Loeb der universit. München », in : *Festschr. J. Loeb*, München, pp. 95-102.
759. Starr, C.G., 1976-77, "Greeks and Persians in the fourth century B.C. A study in cultural contacts before Alexander", *Iranica Antiqua*, 11, pp. 39-99, 12, pp. 49-115.
760. Starr, C. G., 1976, "Greeks and Persians in the fourth century BC. A study in cultural contacts before Alexander", *IA* 11, pp. 39-99.
761. Starr, C. G., 1977, "Greeks and Persians in the fourth century BC. A study in cultural contacts before Alexander", *IA* 12, pp. 49-115.
762. Stece, M. J., 1987, *nouveaux mélanges épigraphiques. Inscriptions royales de Suse et de la Suside* (MDAI 53), Nice.
763. Stelling-Michaud, S., 1960-61, "Le mythe du despotisme oriental", *Schweitz. Beitr. Z. Allg. Gesch.*, XVIII, pp. 328-346.
764. Stern, E., 1982, *Material culture of the Land of the bible in the Persian Period (588-332 BC)*, Jerusalem-Warminster.
765. Stevenson, R.B., 1987, « Lies and Invention in Deinon's *Persica*", in: H. Sancisi-Weerdenburg-A. Kuhrt (edd), *Achaemenid History*. II: *The Greek Sources*.Leiden, pp. 27-45.
766. Stolper, M., 1974, *Management and Politics in later Achaemenid Babylonia*, diss. Univ. Michigan, I-II.
767. Stolper, M., 1984, "The Neo-Bebylonian Text from the Persepolis Fortification", *JNES* 43/4; pp. 299-310.
768. Stolper, M., 1985, *Entrepreneurs and Empire : The Murašū archive, the Murašū firm, and Persian rule in Babylonia,* Leiden.vérif la translitt, diff selon les ref
769. Stolper, M., 1987, "Belshunu the satrap", in: Rochberg-Halton, F., *Language, !Literature and history: Philological and Historical studies presented to E. Reiner* (AOS series 67), New-Haven, pp. 389-402.
770. Stolper, M., 1988, "The *šaknu* of Nippur", *JCS* 40/2, pp. 127-155.
771. Stolper, M., 1989, "The governor of Babylon and Across-The-River in 486 B. C.", *JNES* 48/4, pp. 283-305.
772. Stolper, M., 1994, "Flogging ans plucking", *DATA pagination?*
773. Stolper, M., 1994, "Mesopotamia, 482-330 B.C.", *CAH* VI[2], pp. 234-260.
774. Stronach, D., 1990, "On the genesis of Old-Persian script", in: F. Vallat, éd, *Contribution à l'histoire de l'Iran. Mélanges offerts à Jean Perrot*, Paris, pp. 195-204.
775. *Studia Phoenicia* I/II (OLA 15), Louvain, 1985.
776. *Studia Phoenicia* III: *Phoenicia and its neighbours*,Louvain 1985.
777. *Studia Phoenicia* V: *Phoenicia and the East Mediterranean in the first millenium B. C.* (ed. E. Lipinski), OLA 22, louvain, 1987.
778. Sumner, W. M ., 1986, « Achaemenid Settlements in the Persepolis Plain », *AJA* 90, pp. 3-31.
779. Svensson, N., 1926, "Réception solennelle d'Hérode Atticus", *BCH* 50, pp. 527-535.
780. Swinnen, W., 1973, "Sur la politique religieuse de Ptolémée Ier », in : *Les syncrétismes dans les religions grecque et romaine*, Paris, pp. 115-123.
781. Tadmor, H., 1975, "Assyria and the West: the ninth century and its aftermath", in: H. Goedicke-J. M. Roberts (eds), *Unity and diversity. Essays in the history, Literature and Religion of the Ancient Near East*, Baltimore, 1975, pp. 36-48.
782. Tallon ; Ph., 1994, *Prophéties et oracles : Dans le Proche-Orient ancien* (Supplément au *Cahiers Evangile* 88), Paris.
783. Thapar, R.., 1998, « La quête d'une tradition historique : l'Inde ancienne », *Annales HSS*, 2, pp. 347-359.

784. Thesiger, W., 1983, *Les arabes des marais. Tigre et euphrate*, tr. fse [1959], Paris.
785. Thompson (Crwford), D., 1983, « Nile grain transport under the Ptolemies", in: *Trade in ancient Economy*, London, pp. 64-75.
786. Tilia, A. B., 1977, « Recent Discoveries in Persepolis », *AJA* 81/1, pp. 67-77.
787. Tirner, R.K., 1980, "Khabahash and the Satrap stela: a grammatical rejoinder", *ZÄS* 107, pp. 135-137.
788. Tondriau, J., 1948, "La *Tryphè* philosophie royale hellénistique", *REA*, 50, pp. 49-54.
789. Torrey, C. C., 1945 (ou 46?), "Medes and Persians", *JAOS*, 66, pp. 1-15.
790. Tozzi P., 1978, "Per la storia della politica religiosa dègli Achemenidi. Diztruzioni persiane di templi greci agli inizi del V. secolo », *RSI* 31, pp. 18-32.
791. Traunecker, Ch., 1979, "Essai sur l'histoire de la XXIXème dynastie », *BIFAO* 79, pp. 395-436.
792. Tresson, P., 1930, "La stèle de Naples", *BIFAO*, 30/1, pp. 368-391. Date à vérifier 1931 ailleurs
793. Trichet, J. & Vallat F., 1990, "La provenance égyptienne de la statue de Darius", in: F. Vallat, éd, *Contribution à l'histoire de l'Iran. Mélanges offerts à Jean Perrot*, Paris, pp. 205-208.
794. Tuplin, Ch., 1989, "The coinage of Aryandes", *REA* 91/1, pp. 61-82.
795. Tuplin, Ch., 1991, « Darius' Suez canal and Persian imperialism », in: Heleen Sancisi-Weerdenburg and Amélie Kuhrt eds., *Achaemenid History* VI, *Asia Minor and Egypt: Old Cultures in a new Empire*, Leiden, pp. 237-283. (1988 dans l'article, papers presented...)
796. Tuplin, Ch.,1987, "The administration of the Achaemenid Empire", in: I. Carradice (ed), *Coinage and administration in the Athenian and Persian empires* (BAR Intern. Ser. 343), London, pp. 109-166.
797. Tuplin, Ch.,1987b (s.p. dans l'article, à paraître, sous le titre *Persian garrisons*) « Xenophon and the garrisons of the Persian empire », *AMI* 20, pp. 167-245.
798. Urdahl, L. B., 1968, "Jews in Attica", *SO* 43, pp. 39-56.
799. Vafadari, K., 1979, « Some ideas on the Unity of Town and countryside in asiatic society », *Zamän*, 1, pp. 80-93.
800. Vallat F., « Les inscriptions cunéiformes de la statue de Darius », *Cahiers de la DAFI* 4, pp. 161-170.
801. Van Bothmer, D., 1985, *The Amasis painter and his world. Vase-painting in sixth-century Athens*, Malibu-New-york.
802. Van der Spek, R., 1993, "The astronomical diaries as a source for Achaemenid and Seleucid history", *BiOr* 50, pp. 91-102.
803. Van der Spek; R. J., 1982, "Did Cyrus the Great introduce a new policy towards subdued nations? Cyrus in Assyrian perspectives", *Persica* 10, pp. 278-281.
804. Van der Spek; R. J., 1983, "Cyrus de Pers in Assyrisch perspectief", *Tijdschrift voor Geschiednis* 96, pp. 1-27.
805. Van Haeperan-Pourbaix, A., 1984, "Recherches sur les origines, la nature te les attributs du dieu Mên », in : R. Doncel, R. Lebrun (edd), *Archéologie er religions de l'Anatolie ancienne. Mélanges en l'honneur du Professeur P. Naster*, Leuven, pp. 199-257.
806. Van Laere, R., 1950, « Techniques hydrauliques en Mésopotamie ancienne », *OLP* 11, pp. 11-53.
807. Van't Dack, E., Hausen, J., 1978, « L'apport égyptien à l'armée navale lagide », in : *Ptolemaïsche Aegypt*, Mainz, pp. 59-94.
808. Venturi, F., 1963, « Oriental Despotism », *JHI*, XXIV, pp. 133-142.
809. Vercoutter, J., 1962, *Les stèles biographiques du !serapeum de Memphis*, Paris.
810. Verger, A., 1965, *Ricerche giudiriche nei papirici aramaici di Elefantina*, Roma.
811. Vicichl, W., 1984-85, "Le marché aux voleurs. Une institution égyptienne à l'époque pharaonnique. L'organisation du système. », *Bull. Soc. Egypt. Genève* 9-10, pp. 337-344.
812. Vidal-Naquet, P., 1984, « Alexandre et les chasseurs noirs », dans *Arrien, Histoire d'Alexandre. L'Anabase d'Alexandre le Grand* (trad. P. Savinel), Paris, pp. 355-365.
813. Vigneron, P., 1968, *Le cheval dans l'antiquité gréco-romaine*, Nancy.
814. Villanueva-Puig, M. C., 1989, "LE vase des perses. Naples 3253 (Inv. 81947), *REA* 91/1-2, pp. 277-298.
815. Vincent. A., 1937, *La religion des Judéo-Araméens d'Egypte*, Paris.
816. Vogelsang, W. J., 1992, *The rise and organisation of the Achaemenid Empire. The Eastern evidence*, Leiden.
817. Vogelsang, W., 1988, « Some observations on Achaemenid Hyrcania : a combination of sources », in : Heleen Sancisi-Weerdenburg and Amelie Kuhrt eds., *Achaemenid history III. Method and theory*. Leiden, pp. 121-136
818. Vogüe, M. de, 1903, « L'inscription araméenne trouvée en !egypte », *CRAI*, pp. 269-276.
819. Voigt, M. and Cuyler Young Jr T., 1999, "From Phrygian Capital to Achaemenid Entrepot: Middle and Late Phrygian Gordion", *Iranica Antiqua*, XXXIV, *Studies in honor of David Stronach*, pp. 191-242.
820. Voigt, M. *et al.*,1997, « Fieldwork at Gordion ; 1933-1995», *Anatolica*, 23, pp. 1-59.
821. Voigtlander, E. N. von, 1978, *The Bisotun inscription of Darius the Great. Babylonian Version*, London.
822. Volkmann, H., 1937-38, « Der Zweite nach dem König", *Philolog.* 92, pp. 85-316.
823. Volkmann, H., 1967, "Das römische Interegnum und die persische *anomia*", *Philologus* 110, pp. 76-83.
824. Von Hagen, V., 1981, *La vie royale des Perses*, tr. frse, Paris.
825. Wallinga, H., 1984, « The Ionian revolt », *Mnem.* 37/3-4, pp. 401-437.

826. Wallinga, H., 1987, "The ancient Persian navy and its predecessors", in: Sancisi-Weerdenburg H., *Achaemenid History I. Sources, structures ans synthesis.* Leiden, pp. 47-78.
827. Wallinga, H., 1993, *Ships and sea-power before the great Persian war. The ancestry of the ancient trireme,* Leiden.
828. Walser, G., 1983, "Der Tod des Kambyses", in: Heinen, H. *et al.* (Hsg.), *althistorische Studien Hermann Bengston,* (Historia Ainzelschr. 40), Wiesbaden.
829. Walser; G., 1975, *Zum griechische-persische Verhältnisse vor dem Hellenismus*, HZ, CCXX, pp. 529-542.
830. Weinberg, , *Klio*, LVIII, 1976, pp.?
831. Weinberg, J. P., 1979, "Bemerkungen zum Problem 'der Vorhellenismus im Vorder Asien'", *Klio*, LVIII, pp. 5-20.
832. Weinberg, J. P.., 1976, "Bemerkungen zum Problem 'der Vorhellenismus im Vorder Asien'", *Klio*, LVIII, pp. 5-20.
833. Weiskopf, M., 1982, *Achaemenid system of governing Anatolia*, PhD Berkeley.
834. Weiskopf, M., 1989, *The so-called "Great satraps' revolt'", 336-360 B.C.* (Historia Einzelschriften 63), Wiesbaden.
835. Weissbach, F.W., 1899, « Choaspes 1 », *RE* III/2, pp. 2354-2355.
836. Welles, C. B., 1934, *Royal correspondance to the Hellenistic period*, New-Haven.
837. Whatley, K., 1939, « On the possibilty of reconstructing Marathon and other battles », *JHS* 84 pp. 110-139.
838. Whitehead, J. D., 1974, *Early Aramaic Epistolography*, PhD of Chicago University.
839. Widengren, G., 1968, "Le symbolisme de la ceinture", *IA* 8, pp. 133-155.
840. Widengren, G., 1968, *Les religions de l'Iran*, tr. fse, Paris.
841. Widengren, G., 1969, *Der Feudalismus im alten Iran*, (Wiss. Abhand. Arbeitsgemeinschaft für Forsch. des Landes Nordrhein-Westfalen 40), Köln/Opladen.
842. Widengren, G., 1973, "The Persians", in: D.J. Wiseman, *People of Old Testament Times*, Oxford, pp. 312-357.
843. Widengren, G., 1974, « La royauté de l'Iran ancien », *ActIr* I, pp. 85-89.
844. Wiesehöfer, J., 1980, "Die "Freunde" und Wohltäter des Grosskönigs", *STIR* 9/1, pp. 7-21.
845. Wieshöfer, J., 1982, "Beobachtungen zum Handel des Achämenidenreiches", *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelgeschichte* 1/1, pp. 5-15.
846. Wieshöfer, J., 1991, « PRTRK, RB HYL', SGN und MR'. Zur Verwaltung SüdÄgyptens in Achämeniden Zeit", *AchHist*VI, pp. 305-309.
847. Will, Ed., 1960, « Chabrias et les finances de Tachos », *REA* 62, pp. 254-275.
848. Will, Ed., 1964, « Deux livres sur les guerres médiques et leur temps », *RPh* 38, pp. 70-88.
849. Will, Ed., 1972, *Le Monde grec et l'Orient. Le Ve siècle (510-403)*, Paris.
850. Will, Ed., Orrieux, Cl., 1986, *Ioudaismos-Hellenismos. Essai sur le judaïsme judéen à l'époque hellénistique*, Nancy.
851. Winfuhr, G., 1985, « Haoma/soma : the Plant »,*Papers in honour of Mary Boyce* II (Acta Iranica), Leiden, pp. 699-726.
852. Winnicki, K., 1977, « Die Kalasirier der spätdynastischen und der ptolemaïschen zeit", *Historia* 26, pp. 257-268.
853. Wiseman, D., 1983, *Nabuchadrezzar and Babylon*, London.
854. Wiseman, D.J., 1952, "A new stela of Assur-Nasir-Pal II", *Iraq* XIV, pp. 24-37.
855. Wittfogel, K., 1957, *Oriental Despotism,* lieu d'édition manque.
856. Wörlle, M., 1977, "Epigraphische Forschungen zur Geschichte Lykiens I:", *Chiron* 7, pp. 43-66.
857. Wörlle, M., 1978, "Epigraphische Forschungen zur Geschichte Lykiens II: Ptolemaios II und Telmessos", *Chiron* 8, pp. 203-246.
858. Wuttmann, M. *et al.*,1996, « Rapport préliminaire sur les travaux sur le site d'Ayn Manawîr», , *BIFAO* 96, pp. 385-451.
859. Wuttmann, M. *et al.*,1998, « , « Rapport préliminaire sur les travaux sur le site d'Ayn Manawîr», *BIFAO* 98, pp. 367-402.
860. Yamauchi, E.M., 1980, "Was Nehemiah the cupbear or eunuch?", *ZAW* 92/1, pp. 132-142.
861. Yoyotte, J., 1952, « La provenance du cylindre de Darius » (*BM* 89, 132) », *RA* 46/3, pp. 165-167.
862. Yoyotte, J., 1961, "Etudes géographiques. I. La 'cité des accaicas' (Kafr ammar) », *RdE* 13, pp. 71-105.
863. Yoyotte, J., 1961, « Les principautés du !delta au temps de l'anarchie lybienne. (Etudes d'histoire politique) », in : *Mélanges Maspero. I. Orient ancien* (*MIFAO* 66), Le Caire pp. 121-179.
864. Yoyotte, J., 1962, « L'Egypte ancienne et les origines de l'anti-judaïsme », *Bull. Soc. E. Renan* 11, pp. 133-143.
865. Yoyotte, J., 1972, "Petoubastis III", *RdE* 24, pp. 216-223.
866. Zadok, R., 1976, « On the connections beteween Iran and Babylonia in the sixth Century BC », *Iran* 14, pp. 61-78.
867. Zadok, R., 1977, "Iranians and individual bearing Iranian names in Achaemenian Babylonia" *IOS*, 7, pp. 89-138.
868. Zadok, R., 1978, "The Nippur Region during the late Assyrian, Chaldean and Achaemenian periods chiefly according to written sources", *IOS*, 8, pp. 266-332.
869. Zahnrt, M., 1992, " Der Mardonioszug des Jahres 492 v. Chr. und seine historische Einordnung », *Chiron* 22, pp. 237-279.
870. Zanzich, K., 1984, « Von Elephantine bis Sambehdet », *Enchôria*, 12, pp. 193-194.

Pouvoir central et polycentrisme culturel dans l'empire Achéménide

تبرستان
www.tabarestan.info

Pierre Briant

Traduction en persan
par

Nahid Forughan

نشر اختران

۱۲۰۰۰ تومان

ISBN:978-964-8897-28-9